

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์)
ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันจันทร์ ที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๑

ระลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ [illegible] เมื่อวันที่ [illegible] มิถุนายน ๒๕๒๐ ณ โรงพยาบาล [illegible] ทั้งสองพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ [illegible] เครื่องประกอบเกียรติยศ [illegible] ชุดของเกล้า คือโกศไม้สิบสองประกอบศพ [illegible] แตรฝรั่ง ปี่กลองชนะ [illegible] โปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศล [illegible] วันที่ ๓–๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐ [illegible] พระสงฆ์ ๑๖ รูป [illegible] สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว [illegible] ให้ [illegible]

อนึ่ง เมื่อวันที่ [illegible] และรับการรักษาพยาบาล [illegible] ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ [illegible] พระราชทานเยี่ยมไข้ [illegible]

พระมหากรุณาธิคุณเหลือล้นพ้นเกล้าฯ [illegible] จะหาสิ่งใดเปรียบมิได้ [illegible] ล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible] น้อมเกล้าน้อมกระหม่อม [illegible] ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ [illegible]

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ระลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๐ ณ โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และพระราชทานเครื่องประกอบเกียรติยศประกอบศพตามฐานะของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชั้นสายสะพายปฐมจุลจอมเกล้า คือโกศไม้สิบสองประกอบศพ ฉัตรเครื่องสูง ทองแผ่ลวดตั้งประดับ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่กลองชนะประโคม เวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ นับแต่วันถึงอนิจกรรม และในวันที่ ๓–๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐ ได้พระราชทานพวงมาลาวางที่หน้าโกศศพ พร้อมกับให้มีพระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูป สวดพระธรรมคาถา พระพิธีสวดพระอภิธรรม และพระสงฆ์ ๑๐ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพระพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน พระสงฆ์อีก ๑๐ รูป บังสกุลกับได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระเมรุ ฯ พระราชทานเพลิงและพระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพในพิธีพระราชทานเพลิงศพด้วย

อนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๐ ในขณะที่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กำลังป่วยและรับการรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี อัญเชิญดอกไม้พระราชทานเยี่ยมไข้ มาให้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

พระมหากรุณาธิคุณนานัปการดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าพระยาอรรถการีย์นิพนธ์จะหยั่งทราบโดยญาณวิถีใด ก็คงจะมีแต่ความปีติชื่นชมโสมนัส สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้า บรรดาทายาทของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายบังคม ณ เบื้องพระยุคลบาทด้วยจิตสำนึกตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และขอถวายความจงรักภักดีตราบเท่าชีวิตจะหาไม่.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้าบุตรและธิดา

ขอให้คุณพระศรีรัตนตรัย พระบรม[illegible]

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้[illegible]

[illegible]

[illegible]

สัญญา ธรรมศักดิ์

ประธานองคมนตรี

๑๖ มิถุนายน ๒๕๒๐

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีเชิญดอกไม้พระราชทานเยี่ยมไข้
มาให้ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๐ ที่โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ
และ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี ได้ลงนามในสมุดเยี่ยมไว้

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๖๐๕๔

สำนักพระราชวัง

๒๘ มิถุนายน ๒๕๒๐

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ที่ศาลาสหัส – หงษ์ มหาคุณ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ ที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๐ เวลา ๑๖.๓๐ น. พระราชทานพวงมาลา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ วางที่หน้าโกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน พระสงฆ์อีก ๑๐ รูป บังสุกุล เป็นเสร็จการ.

บุญสม/พิมพ์/๒๘.๓๑.๖ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

เฉลิม ....

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๕๖๗๙

สำนักพระราชวัง

๒๘ มิถุนายน ๒๕๒๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันจันทร์ ที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๑ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

สารบาญ

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม

ภาคหนึ่ง

ภาคสอง

บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาคสาม

ผลงานของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ภาคสี่

ศาสนา

ภาคหนึ่ง

- คำไว้อาลัย
- ประวัติพระยาอรรถการีย์นิพนธ์
- คำไว้อาลัยและบทความพิเศษ

คำไว้อาลัย

ຫລັກອປັ້ກຄໍ

คำคารวะ

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ฯ เป็นผู้ใหญ่ที่ควรแก่การคารวะอย่างยิ่งผู้หนึ่ง เพราะท่านเป็นผู้ที่มีทั้งความปรีชาสามารถในนิติศาสตร์ มีความเที่ยงตรง และมีคุณธรรมสูง

ผู้เขียนเริ่มมีความคุ้นกับท่านในงานราชการ เมื่อท่านเป็นกรรมการไต่สวนการซื้อขายที่ดินบางรายของพระคลังข้างที่ และผู้เขียนเป็นเลขานุการของกรรมการคณะนี้ ความสัมผัสในความปรีชาสามารถ ความเที่ยงตรง และคุณธรรมของท่าน เกิดขึ้นแก่ผู้เขียนเริ่มแต่ครั้งนี้

ในกาลต่อ ๆ มา ท่านได้ปฏิบัติราชการสำคัญๆ หลายอย่างหลายประการ ซึ่งผู้เขียนได้รับเกียรติยศให้ร่วมด้วย อาทิงานร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา งานที่ปรึกษากฎหมายของนายกรัฐมนตรี และงานศาลยุติธรรมในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในงานด้านหลังนี้ สมควรจะจารึกให้ประจักษ์ไว้ว่า บรรดาที่ทำการศาลยุติธรรมในหัวเมืองที่สร้างขึ้นใหม่อย่างสง่างามหลายสิบศาลก็ดี ที่ทำการศาลแพ่งและศาลฎีกาในกรุงเทพ ฯ ก็ดี ที่ทำการเนติบัณฑิตยสภาก็ดี ล้วนเกิดขึ้นจากผลงานของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ฯ โดยแท้จริง

ในระยะหลัง ๆ ผู้เขียนมีความประทับใจในความเมตตากรุณาของท่านเจ้าคุณ ฯ เป็นอันมาก ที่ท่านได้รับช่วยเหลืออย่างดียิ่ง ในงานของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งกำลังปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในระยะที่มีความยากลำบาก และผู้เขียนต้องรับผิดชอบในฐานะเป็นอธิการบดีอยู่ในขณะนั้น พระคุณอันนี้จะจำไว้มิรู้ลืมเลือน

ในทางส่วนตัว ผู้เขียนได้รับความไว้วางใจยกย่อง และความเมตตากรุณาจากท่านเจ้าคุณ ฯ ตลอดมา ผู้เขียนขอจารึกพระคุณไว้ว่า ในการทำงานกับท่าน ผู้เขียนได้เริ่มรู้สิ่งใหม่ ๆ หลายอย่าง หลายประการ ทั้งในวิชาการ ความแนบเนียนในการบริหารงาน ความตั้งตัวไว้ชอบในภาวะวิกฤต และการรักษาไว้ซึ่งวิถีจิตที่สงบและเที่ยงตรง ไม่ว่าในสิ่งแวดล้อมใด ๆ คุณธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม จะเรียนรู้ได้ด้วยสัมผัสเท่านั้น จะนำมาบรรยายสั่งสอนกันต่อ ๆ ไปได้ยาก

ผู้เขียนจึงขอเทอดทูนท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ไว้ในฐานะอาจารย์ผู้มีพระคุณ

ขออธิษฐานว่า ด้วยอำนาจกุศลผลบุญใด ๆ ที่ท่านเจ้าคุณ ฯ ได้บำเพ็ญมาแล้วก็ดี ที่ผู้เขียนได้บำเพ็ญมาแล้วและกำลังบำเพ็ญอยู่ก็ดี จงเป็นปัจจัยส่งผลให้ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ประสบสุขในสัมปรายภพ จงทุกประการ.

วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

(นายสัญญา ธรรมศักดิ์)
ประธานองคมนตรี

คำไว้อาลัย

เจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นนักกฎหมายผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่เคารพและนับถือของบรรดานักกฎหมายทั่วไป ข้าพเจ้าได้เคยร่วมงานกับท่านมาทั้งในการงานของกระทรวงยุติธรรม และการประชุมในฐานะกรรมการร่างกฎหมายตลอดมา ทำให้ผมเลื่อมใสและเคารพนับถือในความเป็นนักกฎหมายของท่านเป็นอย่างมาก ความเห็นของท่านในแง่กฎหมายนั้นย่อมมีเหตุมีผลที่ได้ไตร่ตรองมาแล้วโดยรอบคอบเสมอ ท่านจึงแน่ใจและยึดถือความเห็นของท่านอย่างแน่วแน่และมั่นคง แต่ก็พร้อมที่จะยอมรับนับถือความเห็นที่เป็นไปตามหลักเกณฑ์และข้อบังคับที่ถูกต้องเช่น มติที่ประชุมหรือบทบัญญัติของกฎหมายเป็นต้น แม้จะไม่ตรงกับความเห็นของท่าน ท่านก็ยอมรับเป็นยุติ ไม่มีการโต้แย้งอีก นี่แหละเป็นคุณสมบัติของนักกฎหมายที่ข้าพเจ้านับถือและเลื่อมใส คือมีความคิดเห็นที่แน่วแน่และมั่นคงแต่ก็ไม่ดื้อดึงเอาแต่ความคิดเห็นของตนฝ่ายเดียว โดยไม่ยอมรับฟังเหตุผลหรือหลักเกณฑ์ใด ๆ ทั้งสิ้น

โดยที่เจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งวิชาความรู้ดีเด่นในทางกฎหมายและทำงานของท่านมาด้วยความสุขุมและละเอียดรอบคอบโดยสม่ำเสมอ ท่านจึงเป็นกำลังสำคัญของทางราชการตลอดมาทุกยุคทุกสมัย จนกระทั่งถึงบั้นปลายแห่งชีวิตของท่าน นับว่าท่านได้ทำงานอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนส่วนรวมไว้เป็นอันมาก คุณงามความดีที่ท่านได้บำเพ็ญมาแล้วในชีวิตของท่าน ย่อมจะต้องได้รับการตอบสนองให้วิญญาณของท่านได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพโดยแน่แท้.

คำไว้อาลัย

ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ข้าพเจ้าเริ่มรับราชการในกรมอัยการ ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้บังคับบัญชาที่ข้าพเจ้าเคารพและนับถืออย่างสูงตลอดมา เพราะท่านเป็นผู้ที่ดีพร้อม ทั้งในฐานะที่เป็นข้าราชการประจำ ในฐานะที่เป็นข้าราชการการเมือง และในฐานะที่เป็นพลเมืองดีของชาติ ท่านอุทิศชีวิตทำงานให้แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างแท้จริง ทั้งในตำแหน่งข้าราชการประจำ ตำแหน่งข้าราชการการเมือง และการเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการต่าง ๆ ตลอดจนการสอนวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัย เพิ่งจะว่างเว้นไปเพราะป่วยไม่สามารถทำงานในฐานะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทางสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาตามปกติได้ จึงได้ขอลาออกก่อนถึงอนิจกรรมไม่เท่าไร

งานที่ท่านทำไม่ว่าตำแหน่งใด ท่านตั้งใจทำด้วยความสุจริต ถูกต้องและยุติธรรมเพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนเสมอ และท่านมีความสุขอยู่กับงานและผลของงานที่ทำ ท่านมีประวัติการทำงานดีเด่นเป็นที่ยกย่องเชื่อถือและเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงโดยทั่วไป สมกับเป็นแบบอย่างที่ดีและควรประพฤติตามของผู้ที่หวังความเจริญทั้งแก่ตนและแก่ประเทศชาติ

ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นนักกฎหมายที่เคารพกฎหมาย ซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่และอุดมการณ์ของวิชานิติศาสตร์ ไม่ยอมใช้ความเชื่อถือที่ผู้อื่นมอบให้และความช่ำชองทางกฎหมายในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิของตน พลิกแพลงข้อเท็จจริงและบทกฎหมายเพื่อประโยชน์โดยมิชอบแก่ตนหรือแก่ใคร นอกจากการใช้กฎหมายเพื่อความสงบเรียบร้อย ความถูกต้องและความยุติธรรมของสังคมและบ้านเมืองเท่านั้น

การที่ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งเป็นผู้เพรียบพร้อมทั้งคุณธรรม คุณวุฒิ และความปรีชาสามารถในการงานต้องเจ็บป่วยและถึงแก่อนิจกรรมลง นับว่าสูญเสียคนดีของชาติไปอย่างน่าเสียดายและอาลัยยิ่ง แต่เป็นที่น่าอุ่นใจว่าศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ได้ประกอบแต่กรรมดี ทั้งเพื่อตน ตระกูลวงศ์ ประเทศชาติ และประชาชนมาเป็นอย่างดีและเป็นเวลาช้านาน ผลแห่งกรรมดีนั้นย่อมจักสนองเป็นปัจจัยให้ท่านประสบสันติสุขอันประณีตในสัมปรายภพสืบไปแล้ว.

พลตำรวจตรี (ลายมือชื่อ)

คำไว้อาลัย

แด่

ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นศาสตราจารย์วิชากฎหมาย ซึ่งข้าพเจ้ามีความเคารพอย่างสูงในภูมิความรู้และความสามารถ เกียรติคุณของท่านในด้านนี้ได้เป็นที่ยกย่องตลอดมาช้านาน ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเป็นนักศึกษา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗—๒๔๗๘

ข้าพเจ้าเคารพเลื่อมใสท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ มิใช่เฉพาะในเชิงวิชาการเท่านั้น แต่ข้าพเจ้ายังมีความศรัทธาอย่างแท้จริงในเชิงปฏิบัติอันกอปรไปด้วยไหวพริบ ความสุจริต ยุติธรรม ซึ่งได้อำนวยความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าอันสูงส่งในชีวิต ดังจะเห็นได้จากชีวประวัติของท่านซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้

สิ่งที่ข้าพเจ้าไม่อาจเว้นที่จะกล่าวถึงอีกประการหนึ่ง คือความเป็นผู้ใหญ่ที่เปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรม ให้ความเป็นกันเองต่อผู้อื่นอย่างเหมาะสมตามกาละเทศะอยู่เสมอมา

อนิจกรรมของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ไม่มีทางอันจะหลีกพ้นได้ แต่คุณธรรมของท่านจะยังเป็นเสมือนหลักศิลาอันมั่นคง จรรโลงชื่อเสียงและเกียรติคุณแห่งวงศ์ตระกูลของท่านสืบต่อไป ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ตั้งจิตอธิษฐานอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบรรดาล ให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่ความสุขสงบในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

จรูญพันธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา.

(นายจรูญพันธุ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา)

คำรำลึก

ท่านศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นนักกฎหมายที่ดีที่สุดคนหนึ่งของประเทศไทย บรรดาวงการของนักกฎหมายเป็นที่ยอมรับนับถือ ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ในทางกฎหมายให้แก่ชาติบ้านเมืองไว้มาก แม้ว่าท่านจะดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมอัยการในชีวิตราชการ แต่ในทางการเมืองท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม บรรดาผู้พิพากษามีความเคารพรักและนับถือท่านเป็นอันมาก เพราะท่านมีความรู้ความสามารถสูง มีความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม เป็นที่สุด ท่านเป็นนักประชาธิปไตยแท้ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยจิตใจที่เป็นธรรม ไม่ถือเอาแต่อำนาจ ตรงไปตรงมา เคารพรักษาความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีของผู้พิพากษาให้เป็นไปตามตัวบทกฎหมายอย่างเคร่งครัด ท่านได้สร้างสรรค์ความเจริญให้กระทรวงยุติธรรมไว้เป็นเอนกประการ ซึ่งยังเป็นที่ระลึกและจดจำของผู้พิพากษาอยู่เสมอ

ในส่วนตัวของกระผม ซึ่งตลอดเวลาที่รับราชการอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่าน กระผมได้รับความรู้ ความเมตตากรุณาจากท่านอยู่เสมอ นอกจากจะได้จดจำศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ราชการของท่านไว้เอามาเป็นแบบอย่างแล้ว เวลาที่กระผมไปกราบเยี่ยมท่านในโอกาสอันสมควร ระหว่างการสนทนา ท่านได้กรุณาสั่งสอน และเล่าถึงการปฏิบัติหน้าที่ที่มีความสำคัญแก่ชาติบ้านเมืองให้ฟัง ซึ่งเป็นการให้ความรู้แก่ผมอย่างมีค่าที่สุด ท่านจึงมีพระคุณแก่ผมอย่างยิ่ง

การถึงแก่อนิจกรรมของท่าน ย่อมเป็นการสูญเสียนักกฎหมายที่ดีที่สุดคนหนึ่งของชาติ ขออำนาจแห่งบุญกุศลที่ท่านศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว ญาติมิตรและกระผมที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว จงเป็นปัจจัยนำท่านไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพเทอญ.

(นายกิตติ สีหนนทน์)
องคมนตรี

ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

กิตติศัพท์เกี่ยวกับความซื่อสัตย์สุจริตและความปราดเปรื่องในเชิงกฎหมายของท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นที่เลื่องลืออยู่ทั่วไปเป็นเวลานานปี แม้ว่าท่านจะเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายอยู่หลายสมัย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่มีโอกาสได้เป็นศิษย์หรือรู้จักท่าน จนกระทั่งท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ ซึ่งขณะนั้นข้าพเจ้าเป็นหัวหน้ากองการคดี สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสทำงานตามสายงานในด้านวิชาการและปัญหากฎหมายทั้งหลายของกระทรวงยุติธรรมซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของท่าน

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นโชคดีอย่างยิ่งที่ได้ทำงานอยู่ในบังคับบัญชาของท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เพราะมีโอกาสได้ศึกษางานในด้านต่าง ๆ จากท่านเกินกว่าที่คาดคิดไว้เป็นอันมาก ตลอดระยะเวลาเกือบ ๕ ปีที่ข้าพเจ้าทำงานอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านนับว่าเป็นโอกาสทองในชีวิตรับราชการของข้าพเจ้าระยะหนึ่ง

เมื่อพูดถึงเชิงการทำงานของท่านในฐานะที่เป็นนักกฎหมาย ท่านมีแนวความคิดที่แหลมคมจริง ๆ และมองปัญหากฎหมายและขบปัญหานั้นจากมุมที่พวกเรานักกฎหมายด้วยกันไม่ได้คิดมาก่อน และเมื่อได้ฟังทรรศนะของท่านแล้ว ก็ต้องยอมรับว่าท่านถูกต้อง ในระหว่างปี ๒๕๐๒ นั้น ได้มีการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลแขวงและวิธีพิจารณาความอาญาในศาลแขวง (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๐๓ ข้าพเจ้าเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการชุดนั้น เมื่อร่างเสร็จ คณะกรรมการได้นำเสนอท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ตามสายงานในฐานะรัฐมนตรีว่าการ ฯ ท่านได้ให้แง่คิดและข้อทักท้วงทั้งในหลักการและข้อปลีกย่อยหลายประการ และท่านได้มาร่วมประชุมด้วยในตอนท้าย ท่านอภิปรายให้เหตุผลอย่างกระจ่างแจ้งว่า เหตุใดร่างพระราชบัญญัติมาตรานั้นจึงควรเปลี่ยนแปลง และเรื่องใดควรเพิ่มเติม เรื่องใดควรตัดออก ซึ่งกรรมการทุกท่านต้องยอมจำนนต่อความเห็นของท่าน ยิ่งกว่านั้น เมื่อกรรมการทุกท่านยอมรับหลักการใหม่ของท่านแล้ว แทนที่ข้าพเจ้าจะต้องเป็นผู้ยกร่างบทบัญญัติต่างๆที่แก้ไขใหม่ในฐานะกรรมการและเลขานุการท่านรัฐมนตรีว่าการ ฯ กลับเป็นผู้ร่างเสร็จในขณะนั้นเอง ซึ่งลีลาการร่างกฎหมายของท่าน

เป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักกฎหมายว่าตรงตามหลักการที่วางไว้ สั้น แจ้งชัดและรัดกุม ท่านพิถีพิถันมากในเรื่องถ้อยคำและลีลาของภาษากฎหมาย

อนึ่ง บันทึกความเห็นเกี่ยวกับปัญหากฎหมายที่สำคัญ ๆ ที่ท่านรัฐมนตรีว่าการ ฯ โต้ตอบกับนายกรัฐมนตรีของท่าน หรือกับหน่วยราชการอื่น ๆ นั้น โดยปกติ ท่านให้เจ้าหน้าที่ค้นหาหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ ให้ท่าน แล้วท่านจะเรียบเรียงเอง และส่งกลับมาให้ฝ่ายกฎหมายของกระทรวงตรวจพิจารณา ถ้าไม่เห็นด้วยในหลักการหรือถ้อยคำก็ให้ออกความเห็นกับท่านได้ ความคิดเห็นในเชิงกฎหมายของท่านนั้นแยบคายลึกซึ้ง สอดคล้องด้วยหลักกฎหมายและสามัญสำนึก ยากที่ผู้ใดจะโต้แย้งหรือท้วงติงได้ ส่วนปัญหากฎหมายซึ่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายกฎหมายเสนอข้อคิดเห็นตามสายงานนั้น ท่านจะพิจารณอย่างรอบคอบทุกประเด็น ถ้าท่านไม่เห็นพ้องด้วย ท่านจะขอคำชี้แจงเพิ่มเติมทันที คำสั่งต่าง ๆ ที่ท่านสั่งในปัญหากฎหมายหรือหนังสือราชการโดยทั่วไปก็ตรงประเด็น สั้น แจ้งชัดและรัดกุมเช่นเดียวกัน

ในการโต้เถียงหรืออภิปรายปัญหาข้อกฎหมาย ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์-นิพนธ์ ก็จัดเจน ท่านมักจะให้โอกาสทุกคนโต้เถียง และท่านจะฟังอยู่ด้วยความสนใจจนสิ้นถ้อยกระทงความ แล้วท่านก็จะให้ทรรศนะของท่านเองอย่างนุ่มนวล และมั่นใจ การอภิปรายของท่านช้า ชัดถ้อยชัดคำและตรงตามประเด็น

ข้าพเจ้าเองไม่มีโอกาสได้ฟังคำบรรยายของท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์-นิพนธ์ แต่ก็ได้มีโอกาสศึกษาข้อเขียนทางกฎหมายของท่านบางเรื่อง เช่นเรื่องความรับผิดของบุคคลในทางอาญา ซึ่งบรรดานักกฎหมายที่ได้ศึกษาจักต้องยอมรับว่าเป็นตำรากฎหมายชั้นครูอย่างแท้จริง

โดยที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นพนักงานอัยการและทนาย-ความมานานปี ท่านได้ใช้กลยุทธในการต่อสู้เชิงอรรถคดีในการอภิปรายเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายในรัฐสภาด้วยอย่างสะดวกสบาย คราวหนึ่งก่อนที่ท่านรัฐมนตรีว่าการ ฯ จะไปประชุมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสำคัญฉบับหนึ่งที่รัฐสภา ท่านซักถามข้าพเจ้าว่า ร่างกฎหมายฉบับนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไร ท่านเองเห็นอย่างนั้น ๆ ข้าพเจ้าเห็นตรงกันข้ามกับท่าน และได้ให้เหตุผลกับท่านว่าเหตุใดข้าพเจ้าจึงเห็นตรงกันข้าม เรื่องนี้ข้าพเจ้าอดประหลาดใจไม่ได้ว่า เหตุใดท่านรัฐมนตรี ฯ จึงเห็นตรงกันข้ามกับเหตุผลธรรมดาเช่นนั้น อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าได้ทราบต่อมาในภายหลังว่า ความจริงท่านรัฐมนตรี ฯ เองก็มีความเห็นเช่นเดียว

กันกับข้าพเจ้ามาแต่แรกแล้ว แต่ที่ท่านซักถามในแง่นั้น ก็เพื่อจะฟังเหตุผลในเชิงค้านของข้าพเจ้าว่าจะมีข้อคิดอันใดอีกที่หนักแน่นนอกเหนือไปจากที่ท่านได้ตระเตรียมไว้ไปอภิปรายในรัฐสภาเมื่อถูกตอบโต้ กลยุทธในทางอรรถคดีนี้เป็นเรื่องสำคัญในหมู่ผู้ประกอบวิชาชีพพนักงานอัยการและทนายความที่จักต้องเก็งให้ได้ว่า ฝ่ายปรปักษ์วางแผนสู้คดีอย่างไร จะได้หาทางหนีทีไล่ไว้ล่วงหน้าไม่อับจนในวาระวิกฤตินั้น

ในด้านที่ท่านเป็นรัฐบุรุษสำคัญท่านหนึ่งในยุคของท่าน ท่านได้สร้างงานที่มีคุณค่าในวิชาชีพตุลาการไว้เป็นอันมาก แม้ว่าท่านจะมิใช่ตุลาการโดยวิชาชีพมาแต่ดั้งเดิมก็ตาม ท่านก็ตระหนักในความสำคัญและความต้องการอันแท้จริงของสถาบันนี้เป็นอย่างดี ในสมัยที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ได้มีการก่อสร้างอาคารศาลยุติธรรมเป็นจำนวนมากที่สุด บรรดาที่ทำการศาลยุติธรรมซึ่งเป็นเรือนไม้มาตั้งแต่เริ่มมีการปฏิรูปการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นจำนวนมากได้สร้างขึ้นใหม่ในสมัยของท่าน อาคารศาลแพ่งและศาลฎีกาปัจจุบันก็สร้างเสร็จเปิดทำการได้ในสมัยของท่านดุจกัน อย่างไรก็ตาม ในแง่ของสถาบันตุลาการแล้วงานชิ้นเอกที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมได้สร้างไว้ก็คือ ความเป็นอิสระของฝ่ายตุลาการจากการแทรกแซงของฝ่ายบริหาร กล่าวคือแต่เดิมมานั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานกรรมการตุลาการโดยตำแหน่ง ซึ่งตำแหน่งนี้อาจจะให้คุณหรือให้โทษแก่ข้าราชการตุลาการในฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงได้เป็นอันมาก เมื่อท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านได้จัดการแก้ไขพระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการเปลี่ยนโครงสร้างในการควบคุมข้าราชการตุลาการเสียใหม่ โดยให้ประธานศาลฎีกาเป็นประธานกรรมการตุลาการโดยตำแหน่ง และให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมพ้นจากตำแหน่งสำคัญนี้ คงมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะงานด้านธุรการของศาลยุติธรรมเท่านั้น สถาบันศาลยุติธรรมจึงมีความเป็นอิสระจากการแทรกแซงโดยตรงจากฝ่ายบริหารเป็นส่วนใหญ่ ณ บัดนั้นเป็นต้นมา

ในเวทีการเมืองนั้น ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เคยเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ระหว่างการประชุมคณะรัฐมนตรีคราวหนึ่ง ท่านคัดค้านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอีกกระทรวงหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวด้วยงานของกระทรวงนั้น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงดังกล่าวแย้งว่างานนั้นเป็นเรื่องของกระทรวงท่านโดยเฉพาะ ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ก็ตอบโต้ว่า จริงอยู่ที่เป็นงานของกระทรวงนั้น แต่เรื่องที่เสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณามีมตินั้น รัฐมนตรีทุกนายต้องรับผิดชอบร่วมกัน รัฐมนตรีทุกนายย่อมมีสิทธิที่จะออกความเห็นด้วย มิฉะนั้นก็ไม่ควรให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาเพื่อมีมติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงนั้นจึงเงียบไป เรื่องนี้เป็นข้อคิดอันควรคำนึงมิใช่เฉพาะงานระดับคณะรัฐมนตรี แต่สำหรับงานระดับอื่นๆด้วย

ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เคยให้ทรรศนคติที่น่าใคร่ครวญเสมอ ซึ่งสมควรนำมาแสดงไว้ ณ ที่นี้ ๒ เรื่องคือ ในเรื่องอรรถคดีแล้วท่านเห็นว่าไม่มีตำราใด ไม่มีครูใดที่จะสั่งสอนได้ นอกจากเราจะได้เรียนด้วยการลงมือทำด้วยตนเองเท่านั้น เรื่องนี้เป็นทรรศนคติเรื่องแรกที่เกิดจากประสบการณ์ของท่านเอง เพราะเป็นที่ประจักษ์อยู่ทั่วกันในวงการนักกฎหมายว่าในสมัยที่ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นพนักงานอัยการหรือทนายความอยู่นั้น ฝีมือในการว่าคดีของท่านเป็นที่เลื่องลือกันว่าเป็นเอกจริง ๆ ทรรศนคติอีกเรื่องหนึ่งของท่านก็คือ การเป็นข้าราชการจะต้องบำเพ็ญตนอย่างเสือ คือจะต้ององอาจและให้เป็นที่เกรงขามของเพื่อนร่วมงานและบุคคลทั่วไปทั้งในด้านความซื่อตรง ความคงแก่เรียนและมีผลงานในการปฏิบัติหน้าที่ราชการดีเด่นด้วย

ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ บำเพ็ญตนเพรียบพร้อมตามทรรศนคติของท่านทุกประการ ท่านเป็นนักกฎหมายที่มีอัจฉริยภาพและเป็นปูชนียบุคคลโดยแท้.

(นายธานินทร์ กรัยวิเชียร)

กราบท่านอาจารย์เจ้าคุณอรรถการีย์ ฯ

ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เคยสอนหนังสือกระผมเมื่อสี่สิบปีมาแล้ว ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หลังจากนั้นยี่สิบปีกระผมได้มีโอกาสรับใช้ท่านในทางราชการที่กระทรวงยุติธรรมซึ่งท่านมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ มีท่านศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นปลัดกระทรวง และต่อมากระผมก็ได้อยู่ในงานของท่านที่คณะนิติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยดังกล่าวอีกด้วย

วิชาที่กระผมศึกษาจากท่านคือ เรื่องหลักกฎหมายและข้อตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการส่งผู้ร้ายข้ามแดน สาระของวิชาที่ชัดถ้อยชัดคำและอากัปกิริยาของท่านในขณะสอนยังประทับใจและติดตากระผมอยู่จนบัดนี้ ในสัปดาห์ละครั้งที่ท่านมาสอน ท่านได้แบ่งเวลาจากเนื้อหาของวิชาออกบ้างเพื่ออบรมบ่มนิสัยนักศึกษารุ่นนั้นให้มีจิตใจมั่นคงในหลักการทำงานและการที่จะดำรงชีวิตสืบไปในเบื้องหน้า กระผมยังจำได้ทุกตอนสำคัญที่ท่านกล่าวกำชับศิษย์ของท่าน เช่นในเรื่องหน้าที่ของบุคคล ท่านกล่าวว่า ไม่ว่าจะเป็นคนกวาดถนนภารโรง นิสิตนักศึกษา หรือแม้ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายการเมืองหรือฝ่ายประจำก็ตาม ต่างก็มีหน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติ ถ้าแต่ละคนทำหน้าที่ของตนให้ครบถ้วนไม่ย่อหย่อน แต่ละคนก็ย่อมมีเกียรติตามฐานานุรูปของตนได้ ไม่ว่าระดับทางสังคมของเขาเหล่านั้นจะแตกต่างกันเพียงไรก็ตาม ท่านย้ำว่าค่าของการทำงานอยู่ตรงนี้

ความจริงใจและความหวังดีของท่านที่มีต่อพวกเราผู้เป็นศิษย์นั้น อ่านได้ชัดเจนจากกิริยาวาจาและแววตาของท่าน สมัยสี่สิบปีก่อนโน้น ห้องเรียนก็เล็กนักศึกษาก็ไม่มาก ท่านสั่งสอนรุ่นกระผมแม้กระทั่งวิธีทำงานและวิธีติดต่อกับผู้อื่นให้ได้ผลสำเร็จราบรื่น เช่น ท่านบอกว่าเมื่อเราไม่เห็นด้วยกับความคิดของผู้อื่น เราจะควรพูดจากับเขาว่าอย่างไร ถึงคราวที่ควรผ่อนปรนตามเขาหรือคราวที่ควรยืนยันตามความเห็นของเรา เราควรจะพูดอย่างไร และท่านเน้นด้วยว่า มิใช่แต่เพียงวาจาเท่านั้นที่จะต้องให้เหมาะ แม้แต่ท่วงทีกิริยาในการพูดก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญด้วย

นั่งมองท่านไปฟังท่านไปหลาย ๆ ครั้งเข้าก็ทำให้พวกเรารุ่นนั้นรู้สึกว่า ท่านมิได้เป็นแต่เพียงครูบาอาจารย์ แต่ท่านบำเพ็ญตนประดุจพ่อที่ดีของศิษย์ มุ่งให้ศิษย์เดินถูกทาง

ทำถูกวิธี เพื่อความเจริญของตนเองในเมื่อเติบใหญ่ และเพื่อความมั่นคงยืนยงถาวรของชาติบ้านเมืองไทยในเมื่อศิษย์ของท่านจะเข้าสืบทอดความรับผิดชอบต่อไปด้วย เรื่องชาติบ้านเมืองไทยนี้ ท่านย้ำบ่อยมาก และหางเสียงของท่านแสดงออกมาในทางเป็นห่วงอนาคต ซึ่งพวกเราในขณะนั้นเป็นเด็กอายุสิบเก้าบ้าง ยี่สิบบ้าง กำลังเอาแต่สนุก ยังไม่สู้จะเข้าใจอะไรลึกซึ้งซ้ำยังไม่เคยเห็นภัยพิบัติจริงจังในรูปต่าง ๆ ที่ชาตากรรมของชาติบ้านเมืองจะต้องประสบ เพิ่งมารำลึกถึงคำของท่านก็ต่อเมื่อมีอายุขึ้น รับผิดชอบขึ้น และได้เห็นของจริงที่ผันแปรความร่มเย็นของสังคมมนุษย์ตำตาอยู่บ่อย ๆ เข้า ในชั่วโมงสุดท้ายของปีที่กระผมเรียนกับท่าน ก่อนจากกัน ท่านกล่าวว่า พวกคุณในห้องนี้ขณะนี้แต่ละคนยังไม่อาจทราบอนาคตของตนได้หรอก แต่ถ้าต่อไปภายหน้าคนไหนต้องไปรับผิดชอบในงานของบ้านเมืองในแขนงใดก็ตาม จงเคารพต่อหน้าที่ อย่าให้บกพร่องได้เป็นอันขาด

ครูที่ประเสริฐอย่างท่านอาจารย์เจ้าคุณผู้นี้หาได้ง่ายนักหรือครับ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เมื่อน้ำท่วมใหญ่กรุงเทพ ฯ กระผมทำงานอยู่หัวเมืองได้กลับเข้ามาสอบไล่กับท่านอาจารย์อีกวาระหนึ่ง ยังจำภาพที่ท่านนั่งเรือจ้างมาเทียบบันไดหน้าตึกโดมเพราะน้ำในแม่น้ำได้ขึ้นมาเจิ่งนองอยู่รอบตึกของมหาวิทยาลัยจนกระทั่งเรือแจวลำใหญ่ ๆ ขึ้นมาแล่นอยู่บนถนนได้อย่างสะดวก ท่านทักพวกเราสามสี่คนที่มาคอยรับอยู่ตรงนั้นว่า น้ำท่วมลำบากกันทุกคนนะ ขณะนั้นดูเหมือนบ้านของท่านยังอยู่ที่ตรอกพิกุล ถนนสาธรฝั่งใต้ ท่านมาทำงานที่กรมอัยการโดยเรือจ้าง ครั้นน้ำลดลงแล้ว เกิดภาวะน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับใช้กับรถยนต์ขาดแคลนทั่วประเทศ กระผมได้เคารพท่านบนรถรางบ่อยครั้ง

ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๙ หรือ ๒๕๐๐ กระผมได้มีโอกาสรับใช้ท่านใกล้ชิดมากในการร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการตุลาการ ที่ให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการตุลาการจากข้าราชการตุลาการชั้นผู้ใหญ่ และจากข้าราชการตุลาการบำนาญนั้น แม้เดิมท่านเองจะอยู่กรมอัยการก็ตาม กระผมรู้สึกว่าท่านสนใจความเป็นอยู่ของตุลาการมากและท่านได้เร่งทำเรื่องนี้เพื่อให้ทันการ ทำที่กระทรวงในวันศุกร์ยังค้างอยู่ ท่านให้กระผมหิ้วเครื่องพิมพ์ดีดไปทำกับท่านที่บ้านในวันเสาร์วันอาทิตย์ ซึ่งตอนนั้นท่านย้ายมาอยู่ที่ซอยอโศก สุขุมวิท แล้ว พระคุณล้นพ้นของท่านอีกประการหนึ่งที่กระผมจะลืมไม่ได้ก็คือ ท่านสั่งให้กระผมซึ่งเป็นผู้น้อยเหลือเกินออกความเห็นในถ้อยคำที่ท่านบอกคำบอกยกร่างกฎหมาย และบางตอนท่านก็กรุณารับฟังความเห็นของเด็ก ๆ อย่างกระผมด้วย

สำหรับเรื่องราวกิจการบ้านเมืองไทยที่ท่านได้เข้ารับใช้ในราชการสำคัญ ๆ มามากมายหลายสมัยนั้น ย่อมจะปรากฏอยู่ในประวัติหรือข้อเขียนของท่านผู้อื่นแล้ว กระผมขอกล่าวแต่เพียงว่า ผู้มีโอกาสรับใช้ชาติบ้านเมืองอย่างท่านอาจารย์เจ้าคุณอรรถการีย์ ฯ นั้น มีกรรมเก่าอันประเสริฐ ยังผลให้เกิดกรรมประเสริฐขึ้นใหม่สืบเนื่องต่อกันไปในชีวิตอันเสงี่ยมของท่าน

เรื่องราวระหว่างท่านอาจารย์เจ้าคุณอรรถการีย์ ฯ ที่เคารพยิ่งของกระผมกับตัวกระผมทั้งทางราชการและส่วนตัวยังมีมากกว่าที่กราบเรียนมาแล้วอีกหลายประการ แต่กระผมได้รบกวนเวลาอันมีค่าของท่านผู้อ่านมามากจนเกินสมควร จึงขอจบลงด้วยการกราบระลึกถึงพระคุณอันล้นพ้นของท่าน คำสั่งสอนของท่านในแง่จริยธรรมเมื่อครั้งเรียนกฎหมายได้หยั่งรากลึกลงไปในใจของมวลศิษย์ สามารถนำมาปรับเข้ากับการดำรงชีวิตแห่งตนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ทั่วหน้ากันอยู่ในปัจจุบันนี้

กระผมขอตั้งความปรารถนาให้ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้ดำรงมั่นอยู่ ณ ทิศเบื้องขวาของศิษย์ทั้งปวง ได้ดำรงอยู่ในสุคติอันควรแก่วิสัยในภพอื่น สมกับที่ในภพนี้ท่านเป็นยอดสุภาพบุรุษผู้หนึ่งของประเทศ และเป็นยอดครูผู้หนึ่งของพวกเราหลายคน.

กรุงเทพ ฯ อาทิตย์ที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๒๐

ไว้อาลัย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์กับข้าพเจ้าร่วมกันจัดตั้งสำนักงานทนายความ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๐ พ่อค้าขนข้าวลงเรือส่งไปขายต่างประเทศกันมากจนภายในเกิดขาดแคลน ประชาชนในกรุงเทพ ฯ ต้องเข้าคิวซื้อข้าวรับประทาน

ระหว่างนี้มีลูกความมาปรึกษาท่านเจ้าคุณ เรือของเขาราคาหนึ่งล้านกว่าบาทถูกจับในขณะที่ขนข้าวออกไปขายต่างประเทศ ถ้าคดีที่กำลังจะขึ้นศาลแพ้ เรืออาจถูกริบ เจ้าตัวเสนอจะให้ค่าทนายเป็นเงินถึง ๒๐๐,๐๐๐ บาท

ลูกความกลับไปแล้ว ท่านเจ้าคุณปรึกษาข้าพเจ้าว่าจะสมควรรับว่าความรายนี้หรือไม่ ระหว่างนั้นเราไม่ค่อยมีความจะว่า คดีรายใหญ่ที่ข้าพเจ้ารับมาว่าเป็นเรื่องแรกได้ค่าทนายเป็นเงินเพียง ๘,๐๐๐ บาท ทุนที่ลงไปในการจัดตั้งสำนักงานก็ยังไม่ได้คืนมา ถ้าได้ค่าทนายคดีของท่าน ๒๐๐,๐๐๐ บาท เรามีหวังที่จะตั้งตัวได้

ข้าพเจ้าเรียนถามท่านว่ามีเหตุขัดข้องประการใด ท่านกล่าวว่า คดีมีปัญหาข้อกฎหมายที่คิดว่าจะแก้ตกไม่ยากนัก แต่ไม่สบายใจในข้อที่ว่าถ้าแก้ตกพ่อค้าก็จะนำเรือไปใช้ขนข้าวขายต่างประเทศอีก เป็นการปล้นท้องประชาชน

ข้าพเจ้าขอให้ท่านเป็นผู้ตัดสิน เพราะท่านจะต้องเป็นผู้ว่าความ ท่านขอเวลาใคร่ครวญสักสองสามวันก่อนตัดสินใจ

ในที่สุด ท่านตัดสินใจไม่รับว่าความเรื่องนี้ และมีทนายอื่นรับไปว่าให้จนศาลสั่งปล่อยเรือ อาศัยข้อกฎหมายของท่านเจ้าคุณ และในที่สุดท่านเจ้าคุณก็ต้องอยู่บ้านไม้ยกพื้นชั้นเดียวหลังเก่าต่อมาอีกหลายปี

น้ำใจอย่างนี้หายาก ท่านจากเราไปแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังคิดถึงท่านเสมอ.

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

คำไว้อาลัย

ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ข้าพเจ้ารู้จักท่านเจ้าคุณอรรถการีย์ ฯ มาเป็นเวลาสิบ ๆ ปี และได้คุ้นเคยกับท่านมากขึ้นในระยะเวลาที่ได้ร่วมงานด้วยกันซึ่งก็เป็นเวลาหลายปี ท่านเป็นผู้ที่มีความหนักแน่นในความเห็นและวิชาการของท่าน ข้าพเจ้าจำไม่ได้เลยว่าท่านได้พลั้งพลาดในข้อใดที่ท่านให้ความเห็นและยืนยันว่าถูกต้อง

ความหนักแน่นและความเชื่อมั่นของท่าน เป็นเหตุให้ทุกคนเคารพและนับถือท่านเป็นอันมาก ข้าพเจ้าผู้หนึ่งเคารพและนับถือท่าน ทั้งส่วนตัวและหน้าที่ราชการ

เมื่อท่านได้วางมือในทางการเมือง และได้พักผ่อนจากราชการบ้านเมืองแล้ว ท่านก็ยังอุตส่าห์เอาใจใส่และเป็นห่วงใยในเรื่องต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมท่านก่อนท่านจะถึงแก่อนิจกรรมไม่นานนัก ท่านก็ยังพรรณนาถึงปัญหาต่าง ๆ ที่บ้านเมืองต้องเผชิญอยู่ นับว่าชีวิตของท่านประกอบไปด้วยคุณความดี และเจตนาอันบริสุทธิ์ต่อชาติบ้านเมือง

เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ที่คุ้นเคยและรู้จักกันถึงอนิจกรรม ก็เป็นที่เสียใจ แต่เมื่อมานึกถึงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องธรรมดา ก็ค่อยทุเลาความรู้สึกลงไป คุณงามความดีของท่าน และประโยชน์ทั้งหลายทั้งปวงที่ท่านได้ประกอบไว้ คงจะส่งผลให้ท่านได้ประสบความสุขในสัมปรายภพ.

(นายพจน์ สารสิน)

คำไว้อาลัย
แด่
พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้ามีความเคารพรักมากผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าได้เชิญเข้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก เมื่อ ๑ มกราคม ๒๕๐๑ ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างดียิ่ง และได้ช่วยเหลือให้ความคิดเห็นในด้านกฎหมายแก่คณะรัฐมนตรีมิให้ผิดพลาด แต่ข้าพเจ้าต้องได้รับความเสียใจยิ่ง เมื่อได้มีผู้แทนราษฎรในพรรครัฐบาลบางคนที่อยากเป็นเลขานุการรัฐมนตรี ได้พูดจาให้ท่านกระทบกระเทือนใจว่าเอาบุตรเขยมาเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านจึงได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เชิญท่านมาที่บ้านพักเชิงสะพานเกษะโกมล พยายามพูดจาขอร้องให้ท่านอยู่ช่วยกันบริหารราชการแผ่นดินต่อไป ท่านก็พูดด้วยน้ำตาคลอตาว่า ท่านรักนับถือและเห็นใจข้าพเจ้ามาก ไม่อยากจะละทิ้งไปเลย แต่ท่านไม่สามารถทนต่อการเป็นขี้ปากของผู้แทนราษฎรในพรรครัฐบาลเช่นนั้นได้ ขอให้ข้าพเจ้าอย่าได้ทัดทานท่านเลย เมื่อท่านยังยืนยันเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็จำใจให้เป็นไปตามความประสงค์ของท่าน

หลังการปฏิวัติเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้เชิญพระยาอรรถการีย์นิพนธ์เข้ามาร่วมรัฐบาล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมอีก และเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงอสัญกรรมแล้ว ข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรี ท่านก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเดิมต่อไป ทั้งจอมพลสฤษดิ์และข้าพเจ้าได้รับความเบาใจทางด้านกฎหมายเป็นอย่างมาก ท่านเป็นหัวแรงสำคัญยิ่งผู้หนึ่งในการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๑๑ ภายหลังการเลือกตั้งเมื่อกุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ แล้ว ข้าพเจ้าได้รับพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๓ ได้ตั้งใจจะเชิญท่านเข้าร่วมรัฐบาลอีก แต่ท่านขอตัวเพราะอายุกว่า ๗๐ ปีแล้ว และสุขภาพไม่ค่อยดี ข้าพเจ้าจึงได้หารือท่านว่าเห็นผู้ใดเหมาะสมที่จะเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านได้บอกว่าคุณหลวงจำรูญ เนติศาสตร์ก็ดี ข้าพเจ้าจึงได้เชิญคุณหลวงจำรูญ ฯ เข้ามาเป็น

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในครั้งนั้น เมื่อพระยาอรรถการีย์นิพนธ์มิได้ร่วมในคณะรัฐบาลแล้ว ข้าพเจ้าได้พบตามงานบางแห่ง ได้สอบถามเรื่องสุขภาพของท่าน ท่านบอกว่ายังพอไปเล่นกอล์ฟได้ แต่ต่อมาภายหลังข้าพเจ้าได้ทราบจากพวกนักกอล์ฟว่าท่านหยุดเล่นไปเพราะสุขภาพไม่ดี จนถึงปลายเดือนมิถุนายน ๒๕๒๐ ข้าพเจ้าอ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่าพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้ถึงอสัญกรรมเสียแล้ว ตั้งโกศสวดพระอภิธรรมที่วัดเทพศิรินทราวาส ข้าพเจ้าจึงได้นำพวงหรีดไปเคารพในคืนวันหนึ่งโดยมิได้บอกให้ผู้ใดทราบล่วงหน้า และได้อยู่ฟังพระสวดจนจบพิธี ได้พบบุตรธิดาของท่านและแสดงความเสียใจอย่างยิ่งแก่เขาด้วย

ในการพระราชทานเพลิงศพพระยาอรรถการีย์นิพนธ์นี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานให้คุณความดีที่ท่านได้กระทำให้แก่ประเทศชาติเป็นเวลายาวนาน และบุญกุศลที่ได้รับพระราชทาน และญาติมิตรตลอดจนผู้ที่เคารพนับถือท่านได้บำเพ็ญให้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านประสพแต่อิฏฐคุณมนุญผลในสุคติสัมปรายภพเทอญ.

จอมพล

(ถนอม กิตติขจร)

ผมจะได้รู้จักกับเจ้าคุณธรรมทรรศี [illegible] นานกว่าใครๆ กว่าได้

เมื่อแล้ว รู้แต่ว่าเขาเป็นคน [illegible] และรู้ว่าไพเราะเมื่ออ่านเขาเขียนนั้น

ท่านไม่เคยทำให้ผมได้ผิดหวังเลย

ที่ว่าท่านไม่เคยทำให้ผมผิดหวังนั้น ก็เพราะผมได้พบเจ้าคุณธรรมทรรศี ได้ใช้ชีวิตใกล้ชิดท่านเป็นเวลานาน เป็นที่พึ่งของผมทั้งในการศึกษา และการใช้ความรู้ เป็นผู้ช่วยถ่ายทอดประสบการณ์อันยาวนานของท่านในชีวิตให้แก่คนรุ่นหลังทั้งเยาวชน และเป็นแบบอย่างแห่งการวางตนอันน่าเคารพในทุกกรณี

ตามที่กล่าวมานั้น [illegible] ได้มีการอบรมสั่งสอน [illegible] ก็ตาม จะได้ช่วย [illegible] ก็ตาม แต่ [illegible] ไม่มีผู้สุขุมรอบคอบในการศึกษา และไม่มีบุคคลที่อยู่ในฐานะผู้ทรงคุณธรรม [illegible] ก็จะเอาดีไม่ได้ ชีวิตก็จะเลื่อนลอยไปนั้น [illegible] กับ [illegible] มีการ [illegible] ด้วย

ผลจากที่เรื่อง [illegible] เห็นได้ว่า ผมได้พบเจ้าคุณธรรมทรรศี [illegible] หากเป็นผู้ใหญ่ของ [illegible] แต่ [illegible] แล้วก็ [illegible] อยู่ [illegible]

ข้อสุดท้าย แต่เจ้าคุณพระธรรมวิเทศ ท่านไม่เคยทำให้ใครเดือด
ร้อน เลย แม้แต่น้อย ในระหว่างที่เราได้อยู่กับท่านนั้น ทั้งยัง
ช่วยให้รู้สึก ท่านเป็นพระเถระผู้มีความเมตตา เลยที่ท่าน
ได้แสดงออกมา

เมื่อเราคิดถึง ท่านแล้วเราก็ สิ่งที่เหลืออยู่ในใจจึง
มี แต่ความทรงจำอันบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งหม่นหมอง หรือสิ่งที่
ซึ่งเป็นเหตุให้เราขุ่นมัวใจเลย

จะว่าเขาเป็นความดีคุณความชอบก็ได้ ที่เจ้าคุณพระ
ศรี ท่าน มีเมตตาต่อผมตั้งแต่เริ่มแรก จนถึง
วาระสุดท้าย ความเมตตา ของท่านนั้น ถึงเป็นเรื่อง
ส่วนตัว ก็ดี ที่ทำให้ผม เมื่อเรา ทำได้ ทุกเรื่อง
ไม่ว่าจะเป็นทางด้านทุกข์ หรือทางด้านสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ใน เรื่องที่ปัญหาของชีวิต และความรู้ ในเรื่อง ของ
ชาวอย่าง ส่วนตัว เมื่อเราไปหาท่าน ไม่ว่าจะเป็น
ครั้งใด สิ่งที่ เราได้ เหลือจากหัวใจ เมื่อเราไปนั้น
จะเป็นเต็มบริบูรณ์ทั้งใจ เมื่อตอนที่กลับออกมา
ทุกครั้ง จะว่า ท่านทำตนเป็นครูอาจารย์ก็ได้

เพราะทุกครั้งที่ได้แนะนำ เขามาหาท่านเมื่อท่าน แสดงธรรมเรื่อง
ประจำตัว ผมเป็นคนที่ไม่มีความรู้ เรื่อง ก็เห็น เงียบ แต่ท่าน
ชมว่า จะว่าท่านพูดคุยกับผมแบบท่านเป็นพยาบาล
สามารถทำได้ คือ แต่ว่าท่านทำไมจึงมีความรู้สอนคน
ผมไม่รู้ตัว พูดกับท่านเรื่องนี้ ท่านก็ เห็นช่อง
ให้ต่างๆ ให้ตัวผม

แล้วท่าน ก็ค่อยๆ หาช่องให้หัวใจ เต็มที่
ละช่อง

เมื่อผมหลุดออกจากนั้น ผมจึงรู้ว่าตัวผม นี้ต้องหนัก
เพิ่มขึ้น เพื่อหาทาง แต่งตั้งทุกครั้งไป ทั้งหมดที่
ท่าน เพิ่มให้หัวใจ ของเรา ก็อยู่ตัว ท่านคือ เป็นผู้มี
พระคุณ แก่ผม เท่ากับว่าเกือบจะบวชให้ ทั้งนั้น

เจ้าคุณพระยาภาคย์ฯ เป็นผู้ที่มีหลักการในชีวิตตลอดเว
ลา หลักการนั้น คือความซื่อสัตย์สุจริต เริ่มตั้งแต่
ความซื่อสัตย์จงรักภักดี ต่อองค์พระมหากษัตริย์ ความ
ซื่อตรงต่อหน้าที่การงานของท่าน และความซื่อสัตย์
ต่อมิตร ต่อผู้ร่วมงาน และต่อผู้ที่อยู่ใต้บังคับ

เป็นธรรมของท่านทุกคน ความซื่อสัตย์ที่ประกอบด้วยเมตตา และความหนักแน่นที่ยุติธรรมเป็นเครื่องหมาย ทำให้หลักการของท่านยืนคงไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปในทางใดทั้งสิ้น

ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมสูงยิ่ง ทางด้านกฎหมาย และมีความซื่อสัตย์ต่อวิชาการของท่านอย่างแท้จริง ด้วยเหตุที่ท่านยึดมั่นปฏิบัติตามหลักวิชาชีพของท่านอย่างเคร่งครัดในทุกกรณี ไม่เคยปล่อยให้ความเห็นแก่ตัว หรือประโยชน์ส่วนตัวตลอดจนอารมณ์ เข้ามาทำลายความเคร่งครัดของท่านได้

ความจริงเช่นนี้ปรากฏออกมาเมื่อท่านวางตนเป็นผู้ใหญ่ที่ต้องเกรงขาม คนส่วนใหญ่ที่อยู่กับท่านจึงมักจะระวังตัวอยู่ในความสำรวม แต่คนที่รู้จักกับท่านดีแล้วก็จะกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้มีอารมณ์ขัน และมีน้ำใจเป็นกันเอง พร้อมที่จะเอื้อเฟื้อความช่วยเหลือแก่ผู้ที่ทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ที่ข้าคิดถึงเสมอ ท่านไม่เคยอวดตัวเหนือคนอื่น หรือคนที่แม้จะมีความรู้น้อยกว่าท่าน ผมจะไม่มีวันลืม ที่ท่านได้ให้เวลาสนทนาที่ท่านควรจะได้ใช้เพื่อประโยชน์

แก่ตัวท่านเอง ขนาดไหนก็ตาม เพื่อท่านได้ตายฉลาดขึ้นกว่าเก่า มีความรู้มากขึ้นกว่าเดิม

ที่เขียนมาทั้งหมดนี้ ถือเป็นเครื่องสักการะต่อเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ ผู้เป็นผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ซึ่งได้เป็นผู้มีชื่อเสียงระดับโลกที่เป็นคนไทยมากที่สุด พระคุณของท่านนั้นไม่มีหมดสิ้น แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้ว แต่จะคงอยู่คู่กับตัวเราตลอดไป

[illegible]

คำไว้อาลัย

ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

นายบดี จุณณานนท์ ขอให้ผมเขียนคำไว้อาลัยศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์-นิพนธ์ บิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ผมยินดีที่จะสนองความประสงค์ ผมมีโอกาสรู้จักพระยาอรรถ-การีย์ ฯ เมื่อสอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้เข้ารับราชการในกรมอัยการตั้งแต่ต้นตลอดมาด้วยความขยันหมั่นเพียร ทำงานเต็มสติกำลังและความสามารถ ประกอบด้วยการศึกษาวิชากฎหมาย และวิชาการทั่ว ๆ ไป จึงได้เลื่อนชั้นขึ้นมาเป็นลำดับ เมื่อผมมีโอกาสไปร่วมราชการในกรมอัยการ ก็ได้ช่วยเหลือเป็นอย่างดี เมื่อผมออกจากกรมอัยการก็ได้รับช่วงเป็นอธิบดีกรมอัยการ ทำงานในตำแหน่งนี้มาอีกหลายปี เพราะความรอบรู้และขยันหมั่นเพียร จึงได้เลื่อนขั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของผู้ที่มีวิชาชีพในทางกฎหมาย ทำงานในตำแหน่งนี้ได้หลายปี ซึ่งเป็นเกียรติแด่พระยาอรรถการีย์ ฯ และลูกหลานสืบไป

พระยาอรรถการีย์ได้จากไปแล้ว ไม่มีผู้ใดสามารถจะเหนี่ยวรั้งไว้ได้ ฉะนั้นในโอกาสที่จะพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนกุศล จงดลบันดาลให้วิญญาณอันผ่องใสของพระยาอรรถการีย์ ฯ จงไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพ นั้นเทอญ.

(พระยามานวราชเสวี)

บ้านปลอดภัย ถนนสาธรใต้ กรุงเทพมหานคร.

ระลึกถึงท่านเจ้าคุณอรรถการีย์

ข่าวอสัญกรรมของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ได้ก่อให้เกิดความอาลัยในบรรดานักกฎหมายและผู้ที่เคยรู้จักคุ้นเคยกับท่านเป็นอย่างยิ่ง

ท่านเจ้าคุณได้คลุกคลีกับราชการ และงานอันเกี่ยวกับกฎหมายมาตลอดอายุของท่านไม่ว่าจะเป็นทางราชการหรืออาชีพพิเศษ เพราะเหตุนี้ท่านจึงเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชากฎหมายท่านหนึ่ง และเป็นที่เคารพนับถือของบรรดานักกฎหมายทั่วไป ความสามารถของท่านได้แสดงปรากฏชัดในงานร่างกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งท่านได้ร่วมกระทำที่คณะกรรมการกฤษฎีกาในฐานะกรรมการร่างกฎหมายอันเป็นตำแหน่งและงานซึ่งท่านได้ปฏิบัติจนวาระสุดท้าย

ท่านได้ร่วมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในรัฐบาลหลายยุคหลายสมัย เป็นผู้ที่ได้รับความยกย่องว่าเป็นผู้มีความรู้และให้คำแนะนำ อันเป็นประโยชน์แก่รัฐบาลในการบริหารราชการให้สมกับกาลสมัย และความต้องการของประชาชน

ข้าพเจ้าอ่อนอาวุโสกว่าท่าน แต่ก็ได้รู้จักท่านตั้งแต่สมัยที่ข้าพเจ้ารับราชการเป็นเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา และต่อมาก็ได้เคยร่วมเป็นรัฐมนตรีในรัฐบาล ซึ่งท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม จึงทำให้ข้าพเจ้าได้ใกล้ชิดกับท่านเป็นอันมาก ท่านได้ประกอบคุณงามความดีแก่ราชการเป็นอเนกประการ ท่านเป็นผู้ที่ชอบงานและแม้จะเจ็บป่วยก็พยายามที่จะปฏิบัติงานในหน้าที่ให้ลุล่วงสำเร็จไป และยอมฟังความเห็นของทุกคน ท่านมีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารีต่อผู้น้อย ซึ่งผู้เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาย่อมทราบข้อนี้ดี

ในบั้นปลายแห่งชีวิตอันยาวนานของท่าน ท่านได้ป่วยเป็นวิสัยของผู้สูงอายุ แต่วันใดท่านสามารถจะทำงานได้บ้าง ท่านจะต้องไปร่วมในงานร่างกฎหมายต่าง ๆ ที่สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาอยู่เสมอ

ข้าพเจ้ามีความเสียใจและอาลัยเป็นอย่างยิ่งที่ท่านต้องจากไป แม้ท่านจะสูงอายุแต่ก็ยังสามารถทำงานให้เป็นประโยชน์แก่ราชการได้อีกมาก ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งซึ่งขอสดุดีความรู้ความสามารถของท่านไว้เป็นอย่างสูง ประเทศไทยได้สูญเสียนักนิติศาสตร์สำคัญไปอีกผู้หนึ่ง

ขออำนาจแห่งคุณงามความดีทั้งปวงที่ท่านได้ประกอบมาแล้วแต่หนหลัง จงเป็นปัจจัยบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์จงประสบสุคติในสัมปรายภพชั่วนิรันดร์กาลเทอญ.

(นายเสริม วินิจฉัยกุล)

บ้านถนนอโศก
กรุงเทพมหานคร
ตุลาคม ๒๕๒๐

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการในกรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย ข้าราชการผู้ใหญ่ของกรมอัยการที่ข้าพเจ้าได้พบในครั้งนั้นคือท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ จำได้ว่าขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี เพราะเวลานั้นยังไม่มี "รองอธิบดี" เหมือนสมัยปัจจุบัน (ท่านเจ้าคุณมานวราชเสวี เป็นอธิบดี) ข้าพเจ้าจำท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้แม่นยำ เพราะราชทินนามของท่านกับราชทินนามของบิดาข้าพเจ้า คือ พระยาอรรถวิรัชวาทเศรณี คล้องจองกันอยู่ ข้าพเจ้าได้ทราบจากเพื่อนพนักงานอัยการด้วยกันในตอนหลังว่า ผู้ที่คิดนามบรรดาศักดิ์ของข้าราชการในกรมอัยการสมัยนั้น คือคุณหลวงอรรถปราโมทพงศ์พิสุทธิ์ (เปลื้อง ปราโมจนีย์)

ต่อมา เมื่อท่านเจ้าคุณมานวราชเสวี ไปดำรงตำแหน่งหน้าที่อื่นแล้ว ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นอธิบดีกรมอัยการแทน ความรอบรู้ ความสามารถ และความเป็นอัจฉริยะ ในทางกฎหมายของท่านมีเพียงไรนั้น คงจะได้มีท่านผู้อื่นเขียนสดุดีท่านไว้ในหนังสือนี้แล้ว แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นข้อสนับสนุนยืนยันได้ว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางนิติศาสตร์ยอดเยี่ยมผู้หนึ่งก็คือ ท่านได้เป็นศาสตราจารย์ในทางนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยหลายแห่ง และสถาบันการศึกษากฎหมายภายในประเทศอีกหลายแห่งด้วย

ข้าพเจ้าได้ย้ายไปประจำอยู่ต่างจังหวัดชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วก็ถูกเรียกตัวกลับเข้ามารับหน้าที่ในกองอัยการ กรมอัยการอีก และได้รับหน้าที่พิเศษคือ เป็น "บรรณาธิการ" หนังสือ "อัยการนิเทศ" ของกรมอัยการแทนคุณหลวงอรรถปรีชาชนูปการ เลขานุการกรมในขณะนั้น (ซึ่งต่อมาท่านผู้นี้ก็ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการ) เพราะเลขานุการกรมมีงานมาก ต้องแบ่งเบาภาระโดยให้คนอื่นไปทำบ้าง งานรวบรวมเรื่องทางวิชาการลงพิมพ์ในหนังสืออัยการนิเทศนี้ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ อธิบดีได้ตรวจตราพิจารณาอย่างใกล้ชิด เพราะท่านเห็นว่าเป็นหนังสือหลักฐานที่พนักงานอัยการทั้งหลาย จะยึดถือเป็นทางปฏิบัติได้ ท่านจึงพิถีพิถันทั้งในทางกฎหมายและถ้อยคำสำนวนเป็นอย่างมาก และได้แนะนำแนวทางที่ควรปฏิบัติให้แก่ข้าพเจ้าด้วย หนังสืออัยการนิเทศได้เป็นวารสารของกรมอัยการเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้พ้นหน้าที่จากกรมอัยการ

ในระยะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ทางรัฐบาลได้มอบเรื่องเกี่ยวกับทรัพย์สินที่มีปัญหาระหว่างรัฐกับสถาบันอื่นมาให้กรมอัยการพิจารณาสะสางเสียให้ถูกต้องและเป็นธรรม โดยกำชับให้อธิบดีกรมอัยการดำเนินการรับผิดชอบ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์-นิพนธ์ ได้ให้พนักงานอัยการ ๒—๓ คนร่วมในการทำงานนี้ มีคุณหลวงอรรถปรีชา ฯ และข้าพเจ้ารวมอยู่ด้วย ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ได้ตรากตรำทำงานนี้อย่างหามรุ่งหามค่ำ เพราะมีเอกสารต่าง ๆ มากมาย ที่รวบรวมหรือส่งมาจากหน่วยราชการอื่นหลายแห่ง ต้องมาแยกแยะลักษณะของทรัพย์สินและรายการต่าง ๆ โดยใช้เวลานานพอสมควร การเก็บตัวเลขก็ต้องอาศัยคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินเข้าช่วย เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วท่านก็ให้ทำรายงานเสนอรัฐบาล ข้าพเจ้าทราบว่าท่านต้องไปชี้แจงประกอบในการประชุมคณะรัฐมนตรีด้วย หลังจากนั้นทางรัฐบาลก็ได้มีคำสั่ง ให้กรมอัยการดำเนินคดีทางศาลในกรณี หรือปัญหาที่ตกลงกันไม่ได้ ทั้งนี้โดยเป็นไปตามข้อเสนอของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ที่เห็นว่า เพื่อความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ควรให้ศาลยุติธรรมเป็นผู้พิจารณาชี้ขาด ทางรัฐบาลได้แต่งตั้งท่านซึ่งเป็นทนายแผ่นดินเป็นโจทก์แทนรัฐบาล และข้าพเจ้าในฐานะพนักงานอัยการ ได้ติดตามท่านไปว่าความในศาลทุกนัดด้วย ท่านได้นำข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย ในกรณีนี้ออกแสดงต่อศาลอย่างละเอียดและชัดแจ้ง ผลที่สุดแห่งคดีรัฐบาลผู้เป็นโจทก์ก็เป็นฝ่ายชนะ ข้าพเจ้าทราบดีว่า ท่านต้องเหน็ดเหนื่อยและตรากตรำในเรื่องนี้มากเพียงไร ในระยะเวลายาวนานจนกว่าคดีจะถึงที่สุด แต่ไม่เคยได้ยินท่านปริปากบ่นสักคำเดียว

เมื่อสงครามมหาเอเซียบูรพาเกิดขึ้น พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้มีการประกาศใช้กฎอัยการศึกทั่วราชอาณาจักร และได้จัดตั้งศาลทหาร (ศาลพลเรือนที่กลายสภาพเป็นศาลทหาร) ในกรุงเทพ ฯ และในต่างจังหวัด พนักงานอัยการก็ต้องกลายสภาพเป็นอัยการทหารไปด้วย ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ได้แนะนำอบรมผู้ที่ไปทำหน้าที่อัยการทหาร ให้ดำเนินการด้วยความระมัดระวังยิ่งขึ้น พร้อมทั้งยึดถือความสุจริตยุติธรรม เพราะขณะนั้น ผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีทนายและไม่มีทางอุทธรณ์ฎีกา คดีอาจยุติลงเพียงพนักงานอัยการ (อัยการทหาร) หรือศาลทหารเท่านั้น ท่านจึงมีความเป็นห่วงมาก หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดมีกรณีพิพาทระหว่างไทยกับญี่ปุ่นขึ้นที่บ้านโป่งและกาญจนบุรีเป็นเรื่องใหญ่โตมาก ซึ่งรัฐบาลทั้งสองฝ่ายเกรงว่าเหตุการณ์จะลุกลามถึงการใช้กำลังทหารทั้งสองฝ่ายเข้าปะทะกันก็ได้ เพื่อให้เรื่องนี้ดำเนินไปทางการทูตมากกว่าทางทหาร รัฐบาลทั้งสองจึงจัดตั้งกรรมการผสมขึ้นโดยด่วน โดยไม่รู้เนื้อ

รู้ตัว คืนวันหนึ่ง เจ้าหน้าที่เวรกรมอัยการได้ไปปลุกข้าพเจ้าที่บ้านกลางดึกว่า ท่านอธิบดีได้รับคำสั่ง จากกระทรวงหรือกองบัญชาการทหารสูงสุด ข้าพเจ้าจำไม่ได้ถนัดว่า พรุ่งนี้เช้าให้ข้าพเจ้าไปรายงานตัวกับประธานกรรมการผสมฝ่ายไทยที่บ้านโป่ง ข้าพเจ้างงไปหมด เพราะไม่รู้เรื่องอะไรเลย และไม่มีโอกาสจะทบทวนคำสั่งนี้กับท่านอธิบดีกรมอัยการแม้แต่คำเดียว โดยต้องรีบเดินทางแต่เช้ามืดเพื่อไปบ้านโป่ง ตามคำสั่ง เผอิญรถไฟเที่ยวเช้านั้นมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (พล.อ. มังกร พรหมโยธี) นายทหารผู้ใหญ่หลายท่าน และข้าราชการกระทรวงมหาดไทยไปด้วย ข้าพเจ้าจึงไปรายงานตัวต่อท่านรัฐมนตรี และท่านประธานกรรมการฝ่ายไทย (พล.อ. พระยาอภัยสงคราม) ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นพอสังเขป เพราะท่านเหล่านั้นมิได้อยู่ในที่เกิดเหตุ ข้าพเจ้าก็งงงวยอยู่เช่นเดิม ด้วยไม่ทราบว่าจะมาทำหน้าที่อะไร ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าไม่ได้รับคำสั่งด้วยวาจา หรือคำแนะนำจากท่านอธิบดีกรมอัยการ เมื่อเห็นว่าข้าพเจ้าไม่รู้หน้าที่อะไรในการไปครั้งนี้ ท่านรัฐมนตรีและท่านประธานกรรมการฝ่ายไทย จึงให้ข้าพเจ้าทำหน้าที่เลขานุการ ของคณะกรรมการผสมฝ่ายไทยไปก่อน พอมีการประชุมระหว่างไทยกับญี่ปุ่นขึ้นในบ่ายวันนั้น ข้าพเจ้าก็ทราบว่าเรื่องนี้ใหญ่โตเกินไปที่จะใช้เจ้าหน้าที่ขนาดข้าพเจ้ามาทำงานเสียแล้ว นึกอยู่ในใจว่าต้องกลับมารายงานท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ อธิบดีกรมอัยการเพื่อขอคำแนะนำจากท่านก่อนจะลงมือทำงานต่อไป สามวันต่อมาข้าพเจ้าต้องผูกพันตัวเองในคณะกรรมการผสม และอยู่ภายใต้การคุกคามของรองเท้าบู๊ตและดาบซามูไร ท่านประธาน ฯ ฝ่ายไทยได้ให้ข้าพเจ้านำหนังสือราชการมารายงานต่อนายกรัฐมนตรี หรือผู้บัญชาการทหารสูงสุดในพระนคร ข้าพเจ้ารีบมาที่กรมอัยการก่อน ปรากฏว่า ท่านอธิบดีถูกเชิญตัวไปที่ทำเนียบรัฐบาล ข้าพเจ้ารีบตามไปทันที ได้พบท่านที่ทำเนียบรัฐบาล โดยผู้รักษาการนายกรัฐมนตรี (พล.อ. หลวงอดุลเดชจรัส) เชิญมาปรึกษาข้อราชการ เมื่อท่านได้ฟังข้าพเจ้ารายงานหรือเล่าเรื่องให้ฟังแล้ว และได้เห็นความวิตกกังวลของข้าพเจ้า ท่านก็ยิ้มปลอบใจแล้วบอกว่า ผมก็ไม่ทราบว่าเรื่องราวใหญ่โตขนาดไหน เพิ่งทราบก่อนคุณมานี่โดยคุณหลวงอดุล ฯ เล่าให้ฟังและขอความเห็น แต่เมื่อหลวงอดุล ฯ ทราบว่ามีคนของกรมอัยการไปร่วมด้วย ท่านก็ว่าดีแล้ว และทราบเรื่องจากรัฐมนตรีมหาดไทยมาด้วย คุณก็ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไรนัก สิ่งที่ควรทำก็คือหาข้อเท็จจริงให้ได้มากที่สุด ยึดถือหลักกฎหมายและอดทนต่อความกดดันไว้ แล้วก็จะคลี่คลายไปเอง ผมว่าคุณไปก็เหมาะสมดี และคราวนี้ฝ่ายทหารเขาระบุชื่อคุณมาเอง เราจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ข้าพเจ้าโล่งอกเหมือนยก

ภูเขาออก ได้ฟังท่านอธิบดีแล้วก็หมดความวิตกกังวล เพราะได้ "คาถา" ที่ท่านให้ไปป้องกันตัวแล้ว ก่อนจะกราบลาจากท่านไปทำงานในคณะกรรมการผสมต่อไป ข้าพเจ้าได้ขออนุญาตว่า ถ้างานหนักและมากขึ้นจะขอพนักงานอัยการคนอื่นไปช่วยเหลือจะได้หรือไม่ ท่านอธิบดีอนุญาตทันที และว่าต้องการใครบ้างก็รีบบอกไปทางกรม กรณีพิพาทคราวนี้เราต้องทำงานกันเป็นแรมเดือน ทั้งกลางคืนกลางวัน พร้อมกับหลบลูกระเบิดจากเครื่องบินฝ่ายพันธมิตรสลับกันไปด้วย แต่ก็ได้คลี่คลายความตึงเครียดทางการทหาร และการเมืองไปได้มาก ในที่สุดรัฐบาลไทยก็ยอมตกลงนำผู้กระทำผิดหรือเกี่ยวข้องตามที่ฝ่ายญี่ปุ่นระบุมา ขึ้นศาลทหารไทย หลีกเลี่ยงการตั้งศาลทหารผสมไทย-ญี่ปุ่นไปได้ และโดยที่ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งเป็นอัยการทหารอยู่แล้ว ท่านอธิบดีกรมอัยการจึงส่งตัวข้าพเจ้าไปว่าความเรื่องนี้ในศาลทหารกระทรวงกลาโหม โดยกำชับกำชาให้ข้าพเจ้าระมัดระวัง และทำงานนี้ให้ดีที่สุด

สงครามยุติแล้ว เหตุการณ์บ้านเมืองก็เปลี่ยนแปลงไป ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้ไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่าง ๆ หลายกระทรวงตามความรอบรู้และความสามารถของท่าน ข้าพเจ้าถูกโอนไปรับราชการทางกระทรวงกลาโหม จึงต้องแยกจากท่านไปด้วยความเสียดายอย่างยิ่ง

เมื่อมีพรรคการเมืองเกิดขึ้น ความคิดเห็นในทางการเมืองของคนไทย ก็แตกแยกกันไป มีการถือพวกถือพรรคกันขึ้นแล้วมีการต่อสู้ พิฆาตฟาดฟันกันทั่วไปจนเกิดความระส่ำระสายขึ้นในบ้านเมือง จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ และ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ซึ่งมีท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้นำ หัวหน้าคณะปฏิวัติ (ท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์) ได้เปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการหรือหลักการต่าง ๆ หลายประการ โดยได้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายวางแผนและนโยบาย กรรมการฝ่ายเศรษฐกิจ (ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ) ฯ ล ฯ กรรมการฝ่ายกฎหมาย เพื่อให้ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญที่จะใช้ระหว่างการปฏิวัติด้วย ข้าพเจ้าได้รับบัญชาจากท่านหัวหน้าคณะปฏิวัติ ให้เสนอนามผู้ทรงคุณวุฒิ ในทางนิติศาสตร์ต่อท่านเพื่อคัดเลือกเป็นกรรมการ ข้าพเจ้าเสนอนามเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นคนแรก และผู้ทรงคุณวุฒิอื่นทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน รวมทั้งตุลาการบางท่านด้วย ท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติเลือกท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์และขอให้เป็นประธานกรรมการด้วย พร้อมกับบุคคลอื่นอีกประมาณ ๑๐ ท่าน คณะกรรมการแทบทุกคณะได้ใช้สถานที่คือหอประชุมกองทัพบก เพื่อเริ่มการประชุมคณะกรรมการฝ่าย

กฎหมาย (หรือคณะที่ปรึกษากฎหมาย) ข้าพเจ้าก็ได้เสนอเอกสารที่ได้รับมอบจากท่านหัวหน้าคณะปฏิวัติต่อคณะกรรมการ เอกสารเหล่านั้นก็คือ รัฐธรรมนูญฉบับของ กามาล อับเดล นัสเซอร์ แห่งอียิปต์และของท่านพลเอก ชาลส์ เดอโกล แห่งฝรั่งเศส ซึ่งได้รับประกาศใช้ในประเทศทั้งสองก่อนการปฏิวัติครั้งนี้ไม่นาน

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์และคณะกรรมการฝ่ายกฎหมาย ได้ศึกษารัฐธรรมนูญทั้ง ๒ ฉบับอย่างถี่ถ้วน ซึ่งมีแนวบริหารทำนองเดียวกัน แล้วได้จัดการยกร่างขึ้นโดยให้ชื่อว่า " ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร " ไม่ใช้คำว่า " ชั่วคราว " ครั้นมาถึงมาตรา ๑๗ ซึ่งจะให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี คณะกรรมการได้มีการโต้เถียงและอภิปรายกันมาก ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ประธานกรรมการได้แสดงทัศนะของท่านว่า โดยปกติกฎหมายที่ให้อำนาจเด็ดขาดเช่นนี้ไม่ควรจะมี เพราะจะเป็นทางให้รัฐบาลเผด็จการได้ แต่ถ้าจะเขียนให้รัดกุมและกำหนดขอบเขตที่จะใช้อำนาจนี้อย่างจำกัด และเป็นการชั่วคราวแล้ว ท่านก็ไม่คัดค้าน คณะกรรมการจึงขอให้ท่านเป็นผู้ยกร่างมาตรา ๑๗ นี้ขึ้น อนึ่งโดยที่คณะกรรมการเห็นว่า ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ที่ร่างนี้ไม่ควรจะมีบทมาตรามากมายหรือยืดยาวแบบรัฐธรรมนูญที่จะใช้ถาวร จึงควรบัญญัติไว้แค่หลักการใหญ่ ๆ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เห็นชอบด้วย แต่โดยที่หลักการบริหารหรือการปกครองของไทยยังมีข้อแตกต่างกับประเทศที่กล่าวมาข้างต้น รัฐธรรมนูญที่บัญญัติข้อความสั้น ๆ อาจไม่สมบูรณ์พอ ท่านเห็นว่าควรมีบทบัญญัติที่จะนำเอาประเพณีการปกครองของไทยมาอนุโลมใช้ได้ด้วย จึงได้มีบทบัญญัติมาตรา ๒๐ เปิดทางไว้ ทำให้อุปสรรคหรือปัญหาการใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไม่เกิดขึ้นเลย

เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ความสงบแล้ว ก็ต้องมีการจัดตั้งรัฐบาลขึ้นเพื่อบริหารราชการแผ่นดินแทนคณะทหารต่อไป ในการประชุมจัดตั้งรัฐบาลนั้น การเลือกตัวรัฐมนตรีกระทรวงต่าง ๆ ก็ได้พิจารณาบุคคลที่มีความเหมาะสม ครั้นถึงกระทรวงยุติธรรม ข้าพเจ้าถูกถามเป็นคนแรกว่าควรจะเป็นผู้ใด ข้าพเจ้าเสนอนามท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ หลายคนในที่ประชุมนั้นรับรอง แต่ก็มีบางท่านกล่าวว่า ท่านเป็นพวกประชาธิปัตย์และได้เสนอชื่อคนอื่น ท่านจอมพล สฤษดิ์ ตัดบทว่า " เรามีหลักการว่าจะสรรหาคนดีมีวิชา มีคุณวุฒิโดยไม่เลือกพรรคไหนพวกไหนให้มาร่วมกันทำประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง แม้แต่นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ เราก็เชิญเข้ามาเป็นสมาชิกสภา ฯ เหตุใดเราจะมาตั้งแง่กับเจ้าคุณ

อรรถการีย์ ฯ และขณะนี้ท่านก็มาร่วมทำงานกับคณะปฏิวัติอยู่แล้ว แล้วข้าพเจ้าก็ได้รับคำสั่งให้ไปเชิญ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์มารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ข้าพเจ้าไปหาท่านที่บ้านและเรียนให้ทราบถึงเรื่องนี้ ท่านซักไซ้ไล่เลียงข้าพเจ้าอยู่นาน และเมื่อท่านได้ทราบชื่อบุคคลที่จะเป็นรัฐมนตรีร่วมคณะแล้ว ท่านก็ตกลงใจจะไปพบกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันรุ่งขึ้น หลังจากนั้นก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี ซึ่งบังเอิญมีข้าพเจ้าติดร่างแหไปด้วย

หลังจากรัฐมนตรีได้เข้ารับหน้าที่ในกระทรวงต่าง ๆ แล้ว วันรุ่งขึ้น ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ก็ได้เชิญข้าพเจ้าไปปรึกษาข้อราชการ ท่านว่าผู้พิพากษาตุลาการควรจะเป็นอิสระ ไม่ควรที่นักการเมือง หรือรัฐมนตรีจะเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งอาจทำให้เสียความเที่ยงธรรมได้ เห็นควรแก้กฎหมายที่ให้รัฐมนตรีว่าการกระ-ทรวงยุติธรรม เป็นประธานกรรมการตุลาการ (ก.ต.) เสีย โดยมอบให้ฝ่ายตุลาการ ซึ่งมีประธานศาลฎีกาดำเนินการในด้านตุลาการเอง ข้าพเจ้าจะเห็นอย่างไร ข้าพเจ้าเรียนท่านว่าเห็นพ้องด้วยทุกประการ แล้วก็รับเอาเรื่องการเสนอแก้กฎหมายฝ่ายตุลาการมาดำเนินการต่อไป โดยไม่มีรัฐมนตรีหรือนักการเมืองเข้าไปเกี่ยวข้องกับวงการตุลาการ ดังที่เป็นอยู่ในขณะนี้

เมื่อได้ตั้งรัฐบาลขึ้นแล้ว คณะกรรมการต่าง ๆ ซึ่งตั้งโดยคณะปฏิวัติจะต้องดำเนินการต่อไปเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ จึงได้มีการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาการศึกษาแห่งชาติ และสำนักงานอื่น ๆ อีก การร่างกฎหมายจัดตั้งสำนักงานเหล่านี้จะต้องทำโดยรีบด่วนให้ทันเวลา รัฐบาลจึงให้ตั้งคณะที่ปรึกษากฎหมายขึ้น เพื่อทำงานร่างกฎหมายต่าง ๆ ที่รีบด่วน ช่วยคณะกรรมการกฤษฎีกาอีกแรงหนึ่ง ซึ่งมีท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นประธาน และบุคคลอื่นอีกหลายท่าน โดยมีคุณสมภพ โหตระกิตย์ (ขณะนี้เป็นรองนายกรัฐมนตรี) เป็นเลขานุการ คณะที่ปรึกษากฎหมายได้ทำงานอย่างเต็มที่เกือบไม่มีวันหยุด และท่านประธาน ฯ คือ เจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ท่านยืนโรงไม่เคยขาดประชุมเลย งานร่างกฎหมายที่รัฐบาลมอบหมายให้ก็สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี มีผู้ถามข้าพเจ้าว่าที่ปรึกษากฎหมายคนอื่น ๆ กล้าเถียงท่านเจ้าคุณหรือไม่ ข้าพเจ้าว่า เขาโต้เถียงขัดแย้งกับท่านแทบทุกคน เมื่อเกิดปัญหาขึ้น แต่ก็แพ้เหตุผลของท่านทุกทีไป ตอนหลัง ๆ เลยไม่มีใครจะเถียงท่านบ่อยนัก แต่ก็มีหลายครั้งที่ท่านยอมตามฝ่ายค้าน เมื่อที่ปรึกษาผู้นั้นมีเหตุผลดีกว่า

งานสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ได้รับแต่งตั้งจากสภา ฯ ให้เป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งต่อมาได้ประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

แล้วภายหลังก็มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเข้ามานั่งในรัฐสภา และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งสมาชิกสภา ฯ ประเภทที่ ๒ ขึ้น ตอนนั้นได้มีการแต่งตั้งรัฐบาลใหม่ โดย พล. อ. ถนอม กิตติขจร (ยศในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนคุณพจน์ สารสิน ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์และข้าพเจ้าคงดำรงตำแหน่งเดิมในกระทรวงยุติธรรม แล้วเหตุการณ์ที่ไม่มีใครคาดฝันก็เกิดขึ้น กล่าวคือ การแต่งตั้งเลขานุการรัฐมนตรีประจำกระทรวงต่าง ๆ ได้เกิดมีความขัดแย้งกันขึ้นในหลักการ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม โดยท่านนำใบลาไปยื่นที่ทำเนียบรัฐบาล ข้าพเจ้าไม่ได้ทราบล่วงหน้าเลย นายกรัฐมนตรีได้เรียกข้าพเจ้าไปพบ และให้ข้าพเจ้าไปยับยั้งหรืออ้อนวอน (แทนนายกรัฐมนตรี) ขอให้ท่านระงับการลาออกไว้ก่อน ข้าพเจ้าเรียนท่านนายกรัฐมนตรีว่า เป็นการยากที่จะยับยั้งหรือให้ถอนใบลา เพราะท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นคนเด็ดเดี่ยวเข้มแข็ง เมื่อท่านตัดสินใจลงไปแล้วก็ไม่เคยปรากฏว่าท่านกลับคำ แต่เมื่อข้าพเจ้าได้รับคำสั่งก็ต้องปฏิบัติ โดยไปพบท่านที่สนามกอล์ฟดุสิต เดินตามท่านไปคุยกันไปจนเกือบค่ำ ข้าพเจ้าจึงลาท่านมาและไปรายงานท่านนายกรัฐมนตรีว่าไม่สำเร็จ

แต่ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ยังยอมรับตำแหน่งประธานคณะที่ปรึกษากฎหมายต่อไป พวกเราจึงได้ร่วมทำงานกับท่านต่อไปอีก ระยะนั้นงานของคณะที่ปรึกษากฎหมายก็เบาบางลดน้อยลงไปบ้าง เราต้องช่วยตรวจตราร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่จะเสนอสภา ฯ เพื่อให้เกิดความรอบคอบและถูกต้อง มาวันหนึ่ง หลังการประชุมคณะที่ปรึกษาแล้ว ยังคงมีท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ กับข้าพเจ้านั่งอยู่ ท่านเอ่ยกับข้าพเจ้าว่า นี่คุณ ผมจะยกลูกชายให้คุณคนหนึ่ง แต่คุณต้องยกลูกสาวให้ผม เพื่อให้เขาแต่งงานกัน คุณจะตกลงไหม ข้าพเจ้ายกมือไหว้และตอบตกลง ท่านขอให้ข้าพเจ้าไปเรียนเรื่องนี้ต่อท่านนายกรัฐมนตรีและท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตาม ซึ่งท่านผู้ใหญ่ทั้งสองก็พลอยยินดีด้วย ท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ กล่าวสัพยอกข้าพเจ้าว่า ดีจริงนะที่รัฐมนตรีว่าการกับรัฐมนตรีช่วยว่าการจะเกี่ยวดองเป็นทองแผ่นเดียวกัน และผมยินดีจะเป็นเจ้าภาพให้ด้วย

เมื่อท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านก็ได้ประกอบพิธีสมรสให้ โดยจัดในทำเนียบรัฐบาล

กาลเวลาล่วงไป ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ก็มีวัยสูงขึ้น ข้าพเจ้าก็ครบเกษียณอายุ ออกรับพระราชทานบำนาญ แต่ก็ยังคงได้พบกับท่านบ่อย ๆ ในคราวประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกา ต่อมาไม่นานก็ทราบว่าท่านล้มป่วย เราก็ผลัดเปลี่ยนไปเยี่ยมท่าน รู้สึกว่ากำลังใจท่านเข้มแข็ง แต่สังขารร่างกายนั้นอ่อนแอลง ครั้นเมื่อลูก ๆ นำท่านเข้าโรงพยาบาลครั้งหลัง ข้าพเจ้าไม่ได้ไปเยี่ยมท่านโดยบอกกับลูกว่า เคยเห็นท่านอย่างคนปรกติแข็งแรง ยิ้มแย้มแจ่มใส และทนไม่ได้ถ้าจะต้องไปเห็นท่านนอนใส่สายระโยงระยางบนเตียงพยาบาล จึงขอไม่ไป แต่คอยฟังข่าวจากลูก ๆ แต่แล้วข้าพเจ้าก็ต้องไปเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาลยาสูบ ถึงแม้ท่านจะมีอาการมากเพราะโรคภัยหลายประการ แต่ท่านก็ยังจำข้าพเจ้าได้ ท่านทำปากหมุบหมิบเพราะเสียงพูดไม่มี ได้แต่มองตาข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องรีบหลบเกรงว่าจะต้องหลั่งน้ำตาต่อหน้าท่าน พอดีกับแพทย์และพยาบาลมาทำธุระกับท่าน ข้าพเจ้าจึงพ้นจากความเป็นผู้อ่อนแอไปได้ หลังจากนั้นสองสามวันลูกก็มาบอกว่าท่านสิ้นบุญเสียแล้ว

จริงอยู่ไม่มีใครจะพ้นความตายไปได้ แต่เราทั้งหลายก็ยังไม่อยากจะให้ผู้ทำคุณประโยชน์ แก่ชาติบ้านเมืองอย่างท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ล่วงลับไปโดยเร็วเช่นนี้

ตลอดพิธีพระราชทานน้ำอาบศพ และพิธีสัตวาร จนถึงวาระพระราชทานเพลิงศพในวันนี้พวกเราได้ภาวนาอธิษฐานขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านที่มีแต่คุณงามความดีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เบียดเบียนใคร จงสิงสถิตย์อยู่ในความสุขในสัมปรายภพ นั้นเทอญ.

พลโท

(อัมพร จินตกานนท์)

เจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นผู้ใหญ่คนหนึ่งในจำนวนไม่กี่ท่าน ที่ข้าพเจ้ามีความเคารพรักและนับถืออย่างยิ่งเป็นพิเศษ ท่านไม่ใช่นักกฎหมายธรรมดา (Lawyer) แต่เป็นนักนิติศาสตร์ (Jurist) ผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งของเมืองไทยซึ่งหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก เพราะท่านมีความเที่ยงธรรมในการแปลความในตัวบทกฎหมายเป็นอย่างมาก โดยไม่คำนึงถึงความโน้มเอียงทางการเมืองหรือทางการบริหาร ไม่ว่าด้วยประการใด ๆ เมื่อท่านได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เขียนหรือยกร่างเอกสารสำคัญบางอย่าง เช่น ในกรณีคำแถลงการณ์ของรัฐบาลเกี่ยวกับการลงโทษผู้ต้องหาตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองชั่วคราว ในยุคปฏิวัติของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ดี ในยุคของจอมพล ถนอม กิตติขจร ก็ดี ถ้าเป็นเรื่องขัดกับ Conscience ของท่านแล้ว ท่านจะต้องขอยกเว้นไม่ให้ต้องร่างเอกสารนั้น ๆ

ครั้งหนึ่งเมื่อท่านจอมพล สฤษดิ์ประสงค์จะให้มีแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ โดยการเวนคืนที่ดินตามโครงการของรัฐบาล เพื่อสร้างเขตอุตสาหกรรมตามแนวความคิดสมัยใหม่ ซึ่งจะต้องจัดเอาที่ดินนั้นมาปรับปรุง แล้วขายให้แก่นักอุตสาหกรรมต่าง ๆ ต่อไป ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ที่มีความเห็นว่า ในทางนิติศาสตร์นั้นไม่อาจจะทำได้ เพราะเหตุว่าการเวนคืนที่ดินของราษฎรนั้นจะทำได้ก็แต่เมื่อรัฐจะใช้ที่ดินนั้นเพื่อประโยชน์ของรัฐและประชาชนโดยตรงเท่านั้น การที่รัฐจะเวนคืนที่ดินแล้วนำมาจัดและขายต่อไปแก่ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากที่ดินนั้น ๆ ย่อมจะทำไม่ได้ ปัญหานี้เป็นปัญหาเรื้อรังอยู่ตลอดปี ๒๕๐๒–๒๕๑๔ แม้จนถึงปัจจุบันนี้ ก็ยังไม่มีรัฐบาลใดกล้าดำเนินการขัดกับเจตนารมณ์ของกฎหมายไทยในเรื่องนี้

เมื่อข้าพเจ้าเคยร่วมงานกับท่านเจ้าคุณในการร่างกฎหมายเกี่ยวกับการจัดตั้งหน่วยราชการใหม่ ๆ เช่น คณะกรรมการตรวจสอบเกี่ยวกับภาษีอากร (กตภ.) ก็ดี สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิดา) ก็ดี กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ก็ดี ฯลฯ ท่านเจ้าคุณจะพิถีพิถันมากในการใช้ชื่อพระราชบัญญัติ รวมตลอดถึงหลักการและเหตุผลด้วย

ข้าพเจ้าจำได้ว่าในการตั้ง กตภ. ท่านเจ้าคุณได้คำนึงถึงอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ของ กตภ. เป็นพิเศษ ด้วยเกรงว่าจะซ้ำซ้อนกับกรมที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรอื่น ๆ ในกระทรวงการคลัง รวมทั้งหน้าที่ของกรมตำรวจด้วย ข้าพเจ้าต้องเอาเอกสารกฎหมายและระเบียบ

ปฏิบัติในประเทศฟิลิปปินส์ และของมลรัฐบางแห่งในสหรัฐอเมริกามาสนับสนุนและชี้แจงรายละเอียด ท่านใช้เวลาพิจารณาอย่างรอบคอบเป็นพิเศษเป็นเวลานานมากพอสมควร แล้วจึงอนุญาตให้ผ่านไปได้

สำหรับร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์นั้น ข้าพเจ้าและผู้ยกร่างเดิมมีความตั้งใจอยากจะให้นิดาเป็นนิติบุคคลอยู่ภายใต้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ให้คงถือว่าเป็นสถาบันอิสระตามความมุ่งหมายริเริ่ม ถ้าตามความคิดเห็นอย่างธรรมดาก็น่าจะทำได้ เช่นเดียวกับกรมซึ่งเป็นนิติบุคคล และอยู่ในกระทรวงซึ่งก็เป็นนิติบุคคลเหมือนกัน แต่ท่านเจ้าคุณมีความเห็นว่า การเปรียบเทียบเช่นนั้นในทางนิติศาสตร์ไม่มีเหตุผลพอ เพราะมหาวิทยาลัยมีฐานะเท่ากับกรมเท่านั้น จะเอากรมมาซ้อนอยู่ใต้กรมย่อมทำไม่ได้ ในที่สุดฝ่ายเจ้าหน้าที่รวมทั้งข้าพเจ้าก็จำนนต่อเหตุผลของท่าน และให้แยกนิดาออกเป็น "มหาวิทยาลัย" โดยเอกเทศ

ในการประชุมคณะรัฐมนตรีหลายครั้ง เมื่อมีปัญหาข้อกฎหมายซึ่งนำเข้าปรึกษากันในที่ประชุม แม้บางคราวเสียงส่วนใหญ่ในชั้นต้นจะเห็นว่า ควรจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะสะดวกในทางบริหาร ถ้าเจ้าคุณท่านเห็นว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นธรรมในแง่ของนิติศาสตร์แล้ว ท่านจะยืนยันไม่เห็นด้วย และจะใช้เวลานานอย่างไม่เหน็ดเหนื่อยที่จะชี้แจงเหตุผลในทางตรงกันข้าม จนในที่สุดเสียงส่วนใหญ่จะยอมรับเอาความเห็นของท่านเจ้าคุณ เรื่องเช่นนี้มีอยู่ไม่น้อยครั้ง

เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยสังเขปเหล่านี้ ทำให้ข้าพเจ้ามีความเคารพท่านเจ้าคุณมาก ว่าท่านเป็นนักนิติศาสตร์โดยแท้จริง ไม่ใช่นักกฎหมายธรรมดา

ข้าพเจ้าเคยรู้จักชื่อเสียงท่านเจ้าคุณตั้งแต่ข้าพเจ้าเริ่มเข้าเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ว่าท่านเป็นนักเรียนในประเทศที่มีความรู้ทางนิติศาสตร์เป็นอย่างดียิ่ง และยิ่งกว่านักเรียนต่างประเทศบางคนเสียอีก ท่านสามารถอ่านตำรานิติศาสตร์ภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี พระองค์เจ้าวิวัฒนชัยสมัยทรงเป็นอธิบดีกรมศุลกากร พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้ทรงใช้ให้ข้าพเจ้าไปพบท่านเจ้าคุณในฐานะอธิบดีกรมอัยการ เพื่อปรึกษาข้อราชการบางอย่าง นับเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้พบท่าน ข้าพเจ้ามีความประทับใจในบุคลิกของท่านเป็นอันมากตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา

ต่อมาข้าพเจ้าได้มีโอกาสร่วมงานกับท่านสมัยปฏิวัติ พ.ศ. ๒๕๐๒ จนถึงสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๐๖–๒๕๑๔ ซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นงานเกี่ยวกับกฎหมาย ยิ่งรู้จักท่านมากเท่าใด ความเคารพรักนับถือก็มากยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าและภรรยาได้ไปรดน้ำสงกรานต์ท่านเจ้าคุณทุกปีในระยะ ๘ ปีหลัง ท่านได้กรุณาให้พรแก่ข้าพเจ้าและครอบครัวด้วยถ้อยคำอันไพเราะจับใจ และให้ข้อคิดที่เป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่งทุกครั้งซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยลืมเลย ครั้งสุดท้ายที่ข้าพเจ้าและภรรยาได้ไปรดน้ำท่านก็คือวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๒๐ ที่บ้านซอยอโศก ถนนสุขุมวิท ท่านเจ็บมากและนอนอยู่บนที่นอน แต่ก็ยังให้พรครอบครัวข้าพเจ้าได้อย่างดี เสียงก็ยังกังวาลแจ่มใส แต่รู้สึกว่าท่านเหนื่อยหอบมาก ข้าพเจ้าจึงได้กราบลาท่านกลับเร็วกว่าธรรมดา

เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๕ อนามัยข้าพเจ้าทรุดโทรมมากที่สุดเพราะต้องตรากตรำทำงานหนักมาก ท่านเจ้าคุณได้กรุณาเรียกไปเตือนและบอกว่า คุณบุญชนะ คนเราถึงจะฉลาดหลักแหลมมีความขยันหมั่นเพียรมากเท่าใดก็ตาม ความสำเร็จในการงานก็หาอาจเกิดขึ้นได้เสมอไปไม่ เพราะร่างกายสังขารทนไม่ได้ ก็อาจจะมีอันเป็นไปเสียก่อน คุณบุญชนะคงจะรู้สึกด้วยตัวเองในเรื่องนี้ สุขภาพอนามัยของคนถ้ารักษาไว้ให้คงทนได้นาน ก็จะมีโอกาสได้เห็นผลงานของตนเองได้

คำเตือนของท่านเจ้าคุณนี้ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าระลึกถึงคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้เดินสายกลาง ตั้งแต่นั้นมาข้าพเจ้าก็เริ่มเปลี่ยนนิสัยในเรื่องการแบ่งเวลาเพื่อรับประทานอาหาร – เพื่อออกกำลังกาย – เพื่อการทำงาน – เพื่อบำรุงรักษาสุขภาพให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งข้าพเจ้าต้องใช้เวลานานกว่าจะมีร่างกายสมบูรณ์ดีจนสามารถใช้สมองและกำลังกายทำงานให้ดีขึ้นจนถึงทุกวันนี้

ข้าพเจ้ารำลึกถึงคำเตือนของท่าน ซึ่งมีผลกระทบอย่างมากต่อภาวะและชีวิตของข้าพเจ้าในครั้งนี้อยู่เสมอ ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมท่านเจ้าคุณ ที่โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ ถนนสาธร ครั้งสุดท้ายแล้วก็เดินทางไปอังกฤษด้วยธุรกิจบางอย่าง เมื่อกลับถึงบ้านเป็นวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๐ ก็ทราบว่าท่านเจ้าคุณถึงแก่อสัญกรรมเสียแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าโทมนัสใจเป็นอันมาก

ในระยะหลังๆ นี้ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสอ่านหนังสือเกี่ยวกับปรัชญาพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ ทำให้ซึ้งในธรรมชาติของสรรพสัตว์และสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกดีขึ้น ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักบรรเทาความเศร้าโศกในครั้งนี้ได้มาก แต่ก็อดที่จะรำลึกถึงความดีและความกรุณาของท่านเจ้าคุณที่เคยมีต่อข้าพเจ้าเสียมิได้ หากวิญญาณของท่านสถิตย์อยู่ ณ ที่ใด ก็ขอได้โปรดทราบว่าข้าพเจ้าขอกราบมาด้วยความเคารพรักนับถืออย่างยิ่งอยู่เสมอและตลอดไป

บุญชนะ อัตถากร

(นายบุญชนะ อัตถากร)

๑๐ สิงหาคม ๒๕๒๐

คำไว้อาลัย

ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ข้าพเจ้าได้รับแจ้งจากทายาท ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ว่าขณะนี้ทายาทกำลังจัดทำหนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ในการจัดทำหนังสือดังกล่าว คณะทายาทผู้จัดทำใคร่ขอให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่เคยใกล้ชิดสนิทรัก และเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่งกับพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เขียนคำไว้อาลัยแก่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เพื่อนำลงในหนังสือที่จะแจกในงานพระราชทานเพลิงศพด้วย

ข้าพเจ้าสนองรับคำขอนี้ด้วยความเต็มใจยิ่ง เพราะพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งต่อไปนี้ข้าพเจ้าขอเรียกสั้น ๆ ว่า ท่านเจ้าคุณ เป็นผู้ที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้มีโอกาสร่วมปฏิบัติราชการกับท่านเจ้าคุณเป็นระยะยาวนานร่วม ๒๐ ปี โดยได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นกรรมการต่างๆ บ้าง ได้รับแต่งตั้งจากสภา ฯ ให้เป็นกรรมาธิการต่าง ๆ บ้าง และตลอดเวลาที่ท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นเวลายาวนาน ข้าพเจ้าก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ในโอกาสนี้จึงมีโอกาสได้ร่วมปฏิบัติราชการกันมาอย่างใกล้ชิด ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ทางราชการมิใช่น้อย ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในวิชากฎหมายดีเยี่ยม และได้ใช้วิชาความรู้ปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายโดยมุ่งหวังความสุขความเจริญของชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ ท่านได้ปฏิบัติราชการด้วยความอุตสาหะและยึดถือความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม ปราศจากเสียซึ่งอคติทั้งปวง ท่านเจ้าคุณมีความคิดเห็นอย่างไร ท่านก็ทำไปตามความคิดเห็นของท่าน โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นที่ถูกใจใครหรือไม่ แต่ท่านก็เป็นสุภาพบุรุษพอที่จะฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เมื่อความคิดเห็นนั้นมีเหตุมีผลที่ท่านเห็นด้วย แต่เรื่องใดที่สำคัญถ้าท่านพิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว สุดที่ท่านจะเห็นด้วยได้ ท่านก็จะไม่ยอมเห็นด้วยเป็นอันขาด และถึงกับได้เคยลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเพราะความคิดเห็นในหลักการไม่ตรงกันมาแล้วก็ครั้งหนึ่ง ในการประชุมคณะรัฐมนตรีท่านเป็นผู้ที่เอาใจใส่มาก เรื่องต่าง ๆ ที่เข้าปรึกษาในที่ประชุมเท่าที่ข้าพเจ้าได้สังเกตปรากฏว่าท่านได้

ศึกษาเรื่องนั้น ๆ อย่างถ่องแท้จริง ๆ ตลอดเวลาที่ท่านรับราชการ ท่านได้ยึดถือความซื่อสัตย์ยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ไม่เคยได้ทราบหรือได้ยินในเรื่องเสื่อมเสียในทางนี้เลย ท่านเจ้าคุณจึงเป็นท่านผู้ใหญ่ที่สมควรแก่การเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง และถือเป็นแบบฉบับในการปฏิบัติราชการของข้าราชการที่ดีทั้งหลาย

ท่านเจ้าคุณได้จากพวกเราไปแล้วตามธรรมดาของสังขาร ยังความโศกเศร้าและอาลัยแก่ญาติมิตรศิษยานุศิษย์โดยทั่วกัน ขอกุศลผลแห่งความดีที่ท่านเจ้าคุณได้ประกอบมาตลอดอายุขัย จงส่งเสริมให้ท่านได้รับความสุขตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

(นายมนูญ บริสุทธิ์)

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์

เมื่อท่านเจ้าคุณเข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นครั้งที่ ๓ ในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ นั้น ข้าพเจ้ายังเป็นปลัดกระทรวงยุติธรรมอยู่ จึงมีโอกาสได้ร่วมราชการและอยู่ในบังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณ ตั้งแต่นั้นเป็นลำดับมา จนกระทั่งข้าพเจ้าได้โอนจากตำแหน่งปลัดกระทรวงยุติธรรม ไปเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุธรณ์ ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๐

ท่านเจ้าคุณเป็นนักกฎหมาย ซึ่งมีความเคารพหลักการแห่งกฎหมาย และเทิดทูนอำนาจศาลโดยเคร่งครัดและมั่นคงเด็ดเดี่ยว ไม่มีวันเสื่อมคลาย ตลอดสมัยที่ท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านเจ้าคุณได้ผดุงเสถียรภาพในการดำรงตำแหน่งของตุลาการ เพื่อเป็นหลักประกันแก่ผู้พิพากษา ที่จะได้มีอำนาจอิสสระในการพิจารณาพิพากษาคดี และไม่เคยมีอำนาจฝ่ายอื่นเข้ามาควบคุมผู้พิพากษาตุลาการได้เลย

ท่านเจ้าคุณเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมที่ร่างกฎหมายออกมาตัดอำนาจของตนเอง เพื่อรักษาหลักการซึ่งท่านเคารพและเทิดทูน ผู้พิพากษาตุลาการแทบทุกคนยังคงจำกันได้ดีว่า พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ พ.ศ. ๒๔๙๗ ให้ยกเลิกบทมาตราที่ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นประธานคณะกรรมการตุลาการ หรือที่เรียกโดยย่อว่า ก.ต. และให้ประธานศาลฎีกาเป็นประธาน ก.ต. ไม่ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน ก.ต. ต่อไป

ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในบังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณมาเป็นเวลาร่วม ๔ ปี จึงสามารถกล่าวยืนยันได้ว่า ในการแต่งตั้งบุคคลให้ตำแหน่งข้าราชการตุลาการ รวมทั้งการขึ้นเงินเดือนเลื่อนขั้นอันเป็นการให้บำเหน็จความดีความชอบแก่ผู้พิพากษาตุลาการนั้น ท่านเจ้าคุณได้กรุณาให้ความไว้วางใจข้าพเจ้าในฐานะปลัดกระทรวงยุติธรรม ที่จะพิจารณาเสนอบุคคลที่เหมาะสมโดยอิสสระ ท่านเจ้าคุณไม่เคยแม้แต่ครั้งเดียว ที่จะสั่งหรือขอร้องให้กระทำเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้ใดโดยเฉพาะ มีอยู่ครั้งเดียวที่ท่านเจ้าคุณเสนอ ก.ต. ด้วยความดำริริเริ่มของท่านเอง ให้โอนข้าพเจ้าจากตำแหน่งปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นตำแหน่งหน้าที่ราชการธุรการ ไปดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งหน้าที่ราชการทางตุลาการ ซึ่งในการโอนนี้ จะกระทำได้ด้วยความเห็นชอบของ ก.ต. แต่ปรากฏว่า ก.ต. ไม่ให้

ความเห็นชอบตามที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเสนอ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมก็ไม่สามารถจะเห็นชอบในเหตุผลที่ ก.ต. แจ้งมายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม จึงเกิดภาวะชะงักงันขึ้น เพราะพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ พ.ศ. ๒๔๙๗ ซึ่งใช้บังคับอยู่ ยังไม่มีบทบัญญัติมาตราใดวางวิธีการแก้ไขกรณีเช่นนี้ไว้ ท่านเจ้าคุณจึงได้ร่างกฎหมายออกมาตัดอำนาจของตนเองอีก เพื่อรักษาหลักการที่ท่านเจ้าคุณเคารพและเทิดทูน คือพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งได้เพิ่มเติมบทบัญญัติมาตรา ๓๕ ทวิ และมาตรา ๓๕ ตรี อันมีผลว่าในกรณีที่รัฐมนตรีไม่เห็นด้วยกับมติของ ก.ต. รัฐมนตรีมีสิทธิจะขอให้ ก.ต. พิจารณาใหม่ก็ได้ แต่ถ้า ก.ต. มีมติยืนตามมติเดิมหรือแก้ไขอย่างไร รัฐมนตรีจะต้องดำเนินการไปตามมติของ ก.ต.

ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางนิติศาสตร์ อันเป็นที่ยอมรับนับถือในวงการนักกฎหมายว่ามีความปรีชาสามารถรอบรู้ในหลักวิชานิติศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม เกียรติคุณอันสูงเด่นเป็นพิเศษ ซึ่งยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ก็คือ ความกล้าหาญในการแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ว่าท่านเจ้าคุณจะอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ราชการใด ท่านเจ้าคุณจะเป็นปราการอันแข็งแกร่งที่จะรักษาความยุติธรรมให้แก่ประชาชน มรณกรรมของท่าน จึงเป็นการสูญเสียนักกฎหมายผู้อุทิศมอบกายถวายชีวิตไว้กับอาชีพ ทางกฎหมายมาจนชั่วอายุขัย แม้ร่างกายของท่านเจ้าคุณจะได้แตกดับไปแล้วตามธรรมชาติของสังขาร ซึ่งไม่มีใครจะเลี่ยงให้พ้นได้ แต่ชื่อเสียงอันเกิดจากคุณงามความดีที่ท่านเจ้าคุณได้กระทำไว้แล้วนั้น จะยังคงปรากฏให้คนทั้งหลายสรรเสริญ และรำลึกถึงอยู่หาสูญสลายไม่

ขออานุภาพแห่งบุญกุศลและคุณงามความดี ที่ท่านเจ้าคุณได้บำเพ็ญสร้างสมไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จงเป็นปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณ ประสบวิบูลยผลสู่สุคติในสัมปรายภพตลอดไป.

(ศาสตราจารย์ กำธร พันธุลาภ)
อธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง

มหาวิทยาลัยรามคำแหง

๒๖ กันยายน ๒๕๒๐

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้เป็นทั้งอาจารย์ผู้ประสาทวิชากฎหมาย และเป็นผู้บังคับบัญชาของกระผม ปกติท่านเป็นคนขรึม ๆ พูดน้อย แต่ผลงานของท่านมีความหมายมากเหลือเกิน ท่านเป็นผู้วางแบบแผนงานของพนักงานอัยการ ตลอดจนระเบียบวิธีปฏิบัติงานของอัยการไว้มากหลาย ซึ่งส่วนใหญ่ยังเป็นแนวและหลักปฏิบัติอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ บางระเบียบก็ได้แก้ไขเล็กน้อย เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ระเบียบปฏิบัติตลอดจนความคิดเห็นทางกฎหมายของท่าน มีคุณค่าทางนิติศาสตร์เป็นอย่างมาก แม้กระทั่งทุกวันนี้เวลาว่าง ๆ กระผมยังต้องหยิบมาอ่าน และทบทวนตามท่าน ท่านเป็นยอดนักคิดคนหนึ่ง กระผมชอบงานของท่าน เพราะสั้น และกระทัดรัด แต่มีความหมายดีเหลือเกิน เท่าที่ได้ทราบจากท่านผู้รู้ ซึ่งได้ร่วมงานมากับท่าน ภาษาและถ้อยคำในร่างธรรมนูญการปกครองชั่วคราวฉบับ ๒๕๐๒ ส่วนใหญ่มาจากท่าน และยังใช้ได้ดีอยู่

วงการนิติศาสตร์ได้สูญเสียปรมาจารย์ทางกฎหมายไปอีกหนึ่งท่าน เฉพาะอย่างยิ่งวงการอัยการถือว่าท่านเป็นแบบฉบับของอัยการ ที่ได้วางหลักและเกณฑ์ต่าง ๆ ให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดเจตนารมณ์ ในโอกาสที่เจ้าภาพได้จัดงานพระราชทานเพลิงศพวันนี้ ขออำนาจ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกุศลกรรมที่ท่านได้ปฏิบัติ ได้ช่วยส่งเสริมให้วิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

ประเทือง กีรติบุตร

(นายประเทือง กีรติบุตร)
อธิบดีกรมอัยการ

เมื่อคณะทายาทของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ให้กระผมเขียนคำไว้อาลัยเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านนั้น กระผมรู้สึกซาบซึ้งและเป็นเกียรติอย่างสูง เมื่อระลึกถึงว่า ท่านเคยเป็นเพื่อนร่วมรับราชการกระทรวงเดียวกับบิดาของกระผม และกระผมได้เคยรับใช้ท่าน ในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และสภานายกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา ทำให้เกิดกำลังใจในการเขียนคำไว้อาลัยนี้

ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ เนติบัณฑิตยสภาเริ่มดำเนินการสร้างอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ท่านได้กรุณาเอาใจใส่เป็นพิเศษโดยเชิญท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ และพระยามานวราชเสวีมาตรวจดูสถานที่บริเวณหน้ากระทรวงยุติธรรม และกำหนดที่ทำการก่อสร้างขึ้นจนสำเร็จ แล้วได้กราบบังคมทูลอันเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเปิดอนุสาวรีย์พระรูป เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๐๗ เป็นที่เคารพสักการะของบรรดานักกฎหมาย และประชาชนโดยทั่วไปในฐานะพระบิดาแห่งกฎหมายไทย

ตลอดระยะเวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านได้สร้างสรรความเจริญให้แก่กระทรวงยุติธรรมเป็นอย่างมาก ไม่มีสมัยใดที่กระทรวงยุติธรรมได้ก่อสร้างอาคารที่ทำการศาลและบ้านพักผู้พิพากษาขึ้นใหม่ ได้มากเท่ากับสมัยที่ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ที่สำคัญได้แก่อาคารที่ทำการศาลแพ่งและศาลฎีกา อาคารที่ทำการเนติบัณฑิตยสภา ศาลแขวงพระนครใต้ และศาลแขวงธนบุรี รวมทั้งอาคารที่ทำการศาล บ้านพักผู้พิพากษาในต่างจังหวัดอีกมากมายหลายศาล

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นนักกฎหมายที่มีเกียรติประวัติดีเด่นเป็นพิเศษท่านหนึ่งของเมืองไทย ในทางการเมือง ท่านเป็นหลักให้ทางฝ่ายบริหารใช้อำนาจพิเศษของนายกรัฐมนตรี ดังเช่นในเรื่องของมาตรา ๑๗ หรือมาตรา ๒๑ และมาตรา ๒๗ แห่งธรรมนูญการปกครองปัจจุบันได้เป็นอย่างดี พอเหมาะพอสมกับเหตุการณ์บ้านเมือง เพื่อรักษาความ

ศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายนั้นไว้ และไม่เป็นการก้าวก่ายอำนาจตุลาการจนเกินไป ความเคารพและระลึกถึงในเกียรติศักดิ์ของนักกฎหมาย ตลอดจนคุณงามความดีของท่านจงคงอยู่ตลอดไปชั่วกาลนาน .

(นายสรรเสริญ ไกรจิตติ)
อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง

คำไว้อาลัย

เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทร์ ทายาทของท่านซึ่งเป็นเจ้าภาพได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและขอน้อมรับด้วยความเต็มใจที่จะได้สนองพระคุณของท่านผู้วายชนม์ในโอกาสสุดท้ายนี้เป็นอย่างยิ่ง

ท่านศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งข้าพเจ้าเรียกท่านว่า "เจ้าคุณอาจารย์" นั้น เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ได้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เคยดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ มามากมาย เช่น อธิบดีกรมอัยการ ปลัดกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม สภานายกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา ท่านได้เสียสละทำงานอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนตลอดมา นอกจากราชการประจำแล้ว ท่านยังได้รับมอบหมายในการร่างกฎหมายสำคัญ ๆ มากมาย นอกจากนั้นท่านยังเคยเป็นคณบดีและครูบาอาจารย์วิชากฎหมายในมหาวิทยาลัย ได้เขียนตำรับตำราวิชากฎหมายอาญา และวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญาไว้หลายเล่ม ซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่วงการวิชาชีพของนักกฎหมายเป็นอย่างยิ่ง

ท่านเจ้าคุณอาจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้ใหญ่ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรอบรู้แตกฉานในวิชากฎหมาย และมีความปรีชาสามารถในการทำงานประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริต สมัยที่เจ้าคุณอาจารย์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมหลายปี ท่านได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่วงการศาลยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในราชการฝ่ายตุลาการ และการสร้างอาคารที่ทำการศาลยุติธรรมตามจังหวัดต่าง ๆ มากมาย

ในด้านส่วนตัว ท่านเจ้าคุณอาจารย์ก็เป็นผู้ที่มีธรรมะและความยุติธรรมประจำใจ ซื่อสัตย์สุจริต สุขุมรอบคอบ มีความโอบอ้อมอารี แม้ท่านจะมีอายุล่วงเข้าวัยชราแล้ว แต่ความจำและสติปัญญาของท่านยังดีเลิศ ท่าทางของท่านสมกับเป็นสุภาพบุรุษ มีอัธยาศัยที่ดีงาม นอกจากนั้นท่านยังเป็นคนใจดี มีความเมตตากรุณาแก่คนทั่วไป และพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือและให้ความเป็นธรรมแก่ทุกคนที่มาขอพึ่งใบบุญจากท่าน เวลาท่านพูดจาปราศรัย

กับใคร ท่านก็มีใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ทุกคนที่ได้รู้จักกับท่าน จึงมีแต่ความเคารพรักและนับถือท่านอยู่เสมอ สำหรับข้าพเจ้ายิ่งเห็นท่านมีความจงรักภักดีต่อชาติศาสนาและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ อุตส่าห์เสียสละปฏิบัติหน้าที่อยู่เป็นประจำโดยไม่คำนึงถึงความเหนื่อยยาก และกระทำไปด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ยุติธรรมตั้งอยู่ในความสงบเยือกเย็น เป็นผู้ที่มีพรหมวิหาร ๔ และตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีความเข้าใจในชีวิตอย่างแท้จริง ยิ่งทำให้ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสศรัทธาท่านเจ้าคุณอาจารย์ และเห็นว่าคุณงามความดีที่ท่านได้บำเพ็ญมา จักเป็นอนุสรณ์และตัวอย่างอันดีสำหรับพวกเราที่อยู่เบื้องหลัง ในอันที่จะปฏิบัติตามต่อไปอย่างไม่มีการหยุดยั้ง

ที่สุดนี้ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐาน อาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ตลอดจนกุศลกรรมแห่งคุณงามความดีทั้งหลายที่เจ้าคุณอาจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์และครอบครัว รวมทั้งศิษยานุศิษย์ญาติมิตรได้บำเพ็ญมา จงเป็นอานิสงส์และปัจจัยให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่าน ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

(ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย)
ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา

อาลยานุสรณ์

ในบรรดาผู้เป็นพี่น้องร่วมสายโลหิตเดียวกันกับพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ข้าพเจ้าอยู่ในลำดับสุดท้ายหรือที่เรียกว่าลูกคนสุดท้อง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมีแต่พี่สาวและพี่ชาย ซึ่งนับแต่เริ่มจำความได้ชีวิตของข้าพเจ้าในปฐมวัย จึงได้รับแต่ความเมตตากรุณารักใคร่เอ็นดูจากบิดา มารดา และบรรดาพี่ ๆ ทั้งหลายซึ่งถือว่าทุกท่านล้วนเป็นผู้มีพระคุณแก่ข้าพเจ้าในฐานะบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน

แต่โดยกฎแห่งธรรมชาติ ทุกสิ่งเป็นของไม่เที่ยง ดังนั้นเมื่อเดือนปีผ่านไปข้าพเจ้าก็ต้องได้รับความเศร้าโศกเพราะการที่ต้องสูญเสียท่านผู้เป็นบุพการีเริ่มแต่บิดา มารดาผู้เป็นที่เคารพรักใคร่อย่างสูงสุด และแล้วก็เป็นพี่สาว พี่ชาย ซึ่งทุก ๆ คราวที่ท่านจากไปนอกจากจะแสนอาลัยแล้วยังทำให้ว้าเหว่ใจตลอดมา ในที่สุดข้าพเจ้าก็คงเหลือแต่พี่สาวคนหนึ่ง (ซึ่งขณะนี้มีอายุ ๘๐ กว่าแล้ว) กับพี่ชายอีกคนหนึ่ง คือคุณพี่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ที่ข้าพเจ้าถือว่าเป็นที่พึ่งคนสุดท้าย และเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ความรัก ความห่วงใย ความดี เป็นทั้งอาจารย์ผู้ให้คำแนะนำถ่ายทอดสรรพวิทยาไว้ให้แก่ข้าพเจ้าสุดที่จะพรรณนา

ในส่วนคุณสมบัติ หลักวิชาการและความเป็นผู้มีจิตใจมั่นในความเป็นธรรม ตลอดจนผลงานที่ผ่านไปของคุณพี่มีอยู่อย่างไรย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่ท่านผู้รู้จัก ดังปรากฏจากคำไว้อาลัยในหนังสือเล่มนี้แล้ว

แต่ในฐานะความเป็นพี่น้อง คุณพี่ได้ปฏิบัติตนต่อข้าพเจ้าผู้เป็นน้องตั้งแต่เยาว์วัยด้วยความหวังตั้งใจอันแท้จริงที่จะถ่ายทอดคุณงามความดีทุก ๆ อย่างทั้งในวิชาความรู้ และจิตใจในการยึดหลักการแห่งความเป็นธรรมตามที่คุณพี่มีอยู่ให้แก่ข้าพเจ้าตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนและในระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการจนถึงลาออกจากราชการนับเป็นเวลาถึง ๓๒ ปี โดยไม่เคยทอดทิ้งเลย แม้ในสุดท้ายแห่งการรับราชการของข้าพเจ้า ซึ่งได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการ คุณพี่ได้พูดกับข้าพเจ้าว่า "การที่เล็กได้เป็นอธิบดีในครั้งนี้พี่ดีใจเป็นที่สุด ขอให้ตั้งใจ มีอะไรที่จะให้พี่ช่วยเหลือได้ก็มาหาพี่" ข้อความที่ออกจากปากของคุณพี่เท่านี้ เป็นกำลังใจในการทำงานของข้าพเจ้าอันมีค่าที่จดจำอยู่ตลอดมา

ในเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายนั้น กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่ผูกพันอยู่ในชีวิตและจิตใจของคุณพี่ทุก ๆ ครั้งที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมอยู่เสมอ แม้ถึงในตอนหลัง ๆ ที่คุณพี่ป่วยไปไหนไม่ได้ และรู้สึกเหนื่อยเมื่อพูดมาก แต่ก็มักจะยกเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายและเหตุผลหลักการเข้ามาสู่การสนทนาเป็นประจำ และเมื่อวกเข้าสู่เรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายแล้วเห็นได้ชัดว่ามีอารมณ์แจ่มใส อาการที่เหนื่อยก็ดูว่าจะน้อยลงไปดูเหมือนว่าโรคในตัวนั้นไม่สำคัญกว่าโลกของกฎหมาย

ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ข้าพเจ้ายึดเป็นหลักมั่นในการปฏิบัติงานไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติราชการหรือกิจการใด ๆ ก็ตาม ข้าพเจ้ายึดหลักการที่คุณพี่ได้พรรณนาให้ทราบจากประสบการณ์ในชีวิตเป็นแบบอย่างและเป็นแนวทางอยู่ตลอดมา ยามใดที่เกิดความขัดข้องหรือมีปัญหาที่จะต้องวินิจฉัยในการปฏิบัติราชการ เมื่อนำความไปปรึกษาคุณพี่ก็จะได้รับคำแนะนำให้เหตุผลพร้อมด้วยแนวทางในการปฏิบัติด้วยความสนใจอย่างมาก ถึงแก่ในบางคราวหลังจากที่ข้าพเจ้ากลับบ้านแล้ว คุณพี่ยังโทรศัพท์ตามไปทบทวนเรื่องที่พูดกันและให้เหตุผลเพิ่มเติมอีกก็มีอยู่เสมอ และในเรื่องใดถ้าความเห็นนั้นข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วย และเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิอันชอบธรรมที่ควรจะธำรงไว้ด้วยแล้ว คุณพี่ยังสนับสนุนให้ข้าพเจ้ายืนหยัดเพื่อรักษาความเป็นธรรมโดยปราศจากอคติใด ๆ อีกด้วย

ความผูกพันในสายโลหิตที่คุณพี่มีต่อข้าพเจ้าเท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงส่วนน้อยเท่าที่จะนำมากล่าวได้ วิชาความรู้และอุดมคติทั้งหลายที่คุณพี่ได้ให้แก่ข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าถือว่าเป็นมฤดกที่มีค่าที่ข้าพเจ้าจะนำออกใช้ได้ตลอดชั่วชีวิตเท่าที่ข้าพเจ้ายังมีเหลืออยู่

บัดนี้ พี่ชายผู้เป็นหลักเป็นที่พึ่งคนสุดท้ายของข้าพเจ้าได้จากไปเสียแล้ว ข้าพเจ้าขาดผู้ยึดเหนี่ยวในทางใจ ได้แต่ระลึกถึงหลักธรรมที่สอนว่า ทุกอย่างเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์พร้อมกับปลอบใจตนเองว่า ในภพนี้ข้าพเจ้ามีบุญมีวาสนาที่ได้เกิดมาเป็นน้องของคุณพี่บุคคลผู้มีอุปการะก่อน ข้าพเจ้าจึงขอสนองความกตัญญูกตเวทีด้วยความเคารพและบูชาคุณงามความดี ติดตรึงใจไว้จนกว่าชีวิตจะหาไม่ และถ้าภพหน้ายังมีก็ขอเดชะบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้ประกอบไว้ในภพนี้ ได้บันดาลให้ข้าพเจ้าได้เป็นน้องของคุณพี่ในภพหน้า เพราะว่า " บุญคือความดีเท่านั้น เป็นที่พึ่งตรงของปวงสัตว์มิใช่แต่ในโลกนี้ ยังเป็นกุศลสนองให้พึ่งได้ในภพหน้าอีกด้วย "

เล็ก จุณณานนท์
๑ มีนาคม ๒๕๒๑

ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
(สิทธิ จุณณานนท์)
ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ชาตะ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๓๘
อนิจกรรม ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๐

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ และ คุณหญิงพร้อมเพรา อรรถการีย์นิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์แต่งยุวชน (คนที่สองจากขวา)

ประวัติ
พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๘ ที่ตำบลวัดทอง คลองบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐ นายใต้เพ็ง จุณณานนท์ เป็นบิดา นางสุ่น จุณณานนท์ เป็นมารดา พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา รวม ๑๓ คน ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนเป็นเวลานานมาแล้ว ๗ คน ในระยะหลังคงเหลือพี่น้องที่เป็นชาย ๓ คน คือ พระทิพย์เบ็ญญา (จิตร จุณณานนท์) พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) กับ นายเล็ก จุณณานนท์ (ซึ่งเป็นน้องคนสุดท้อง) กับเหลือพี่สาว ๓ คน คือ นางเผื่อน พันธุวุฒิ นางสาวพร จุณณานนท์ กับ นางสาวพวง จุณณานนท์ และต่อมาพี่สาวสองคน คือ นางเผื่อน พันธุวุฒิ กับนางสาวพร จุณณานนท์ ได้ถึงแก่กรรม และพระทิพย์เบ็ญญา ก็ได้ถึงแก่กรรมอีก ขณะนี้คงเหลือแต่พี่สาว คือ นางสาวพวง จุณณานนท์ (ขณะนี้อายุ ๘๕ ปี) กับ นายเล็ก จุณณานนท์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มีบุตรธิดาเกิดจากคุณหญิงพร้อมเพรา อรรถการีย์นิพนธ์ จ.จ. คือ.–

๑. นางศิริโฉม สมานนท์
๒. นางจิรดา โพธิ
๓. นายแพทย์นิพนธ์ จุณณานนท์ ต.จ.
๔. นายวิทูร จุณณานนท์
๕. นายวิสุทธิ์ จุณณานนท์
๖. นายอรรถ จุณณานนท์
๗. นายบดี จุณณานนท์
๘. นางศุภนิตย์ จุณณานนท์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มีประวัติการศึกษา การประกอบการงานในทางราชการในตำแหน่งราชการประจำ การเมือง รัฐสภา และประกอบวิชาชีพส่วนตัว โดยย่อดังต่อไปนี้

การศึกษา ประกาศนียบัตรและปริญญา

พ.ศ. ๒๔๕๕ สอบไล่ได้ประโยคมัธยมพิเศษบริบูรณ์
พ.ศ. ๒๔๖๐ สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตย์ จากโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๕๐๐ นิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๕๐๖ นิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๐๘ ปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์ จากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

ยศและบรรดาศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๖๒ รองอำมาตย์เอก
พ.ศ. ๒๔๖๓ อำมาตย์ตรี
พ.ศ. ๒๔๖๓ หลวงอรรถการีย์นิพนธ์
พ.ศ. ๒๔๖๖ อำมาตย์โท
พ.ศ. ๒๔๖๙ พระอรรถการีย์นิพนธ์
พ.ศ. ๒๔๗๑ อำมาตย์เอก
พ.ศ. ๒๔๗๓ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ตำแหน่งหน้าที่การงาน

ข้าราชการประจำ

พ.ศ. ๒๔๕๗ นักเรียนล่ามประจำกรมอัยการ
พ.ศ. ๒๔๖๑ ผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม (ชั้น ๗)
พ.ศ. ๒๔๖๒ พนักงานอัยการในกรมอัยการ (ชั้น ๖)
พ.ศ. ๒๔๖๓ พนักงานอัยการในกรมอัยการ (ชั้น ๔)
พ.ศ. ๒๔๖๗ พนักงานอัยการในกรมอัยการ (ชั้น ๓)
พ.ศ. ๒๔๗๑ พนักงานอัยการในกรมอัยการ (ชั้น ๑)
พ.ศ. ๒๔๗๕ พนักงานอัยการในกรมอัยการ (ชั้นพิเศษ)
พ.ศ. ๒๔๗๗ ผู้ช่วยอธิบดีกรมอัยการ และทำการในตำแหน่งหัวหน้ากองอัยการในกรมอัยการด้วย
พ.ศ. ๒๔๗๗ รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการ

พ.ศ. ๒๔๗๗ อธิบดีกรมอัยการ (เงินเดือน ๖๕๐ บาท)

พ.ศ. ๒๔๗๙ อธิบดีกรมอัยการ (เงินเดือน ๗๐๐ บาท)

พ.ศ. ๒๔๘๐ อธิบดีกรมอัยการ (เงินเดือน ๘๐๐ บาท)

พ.ศ. ๒๔๘๓ อธิบดีกรมอัยการ (เงินเดือน ๙๐๐ บาท)

พ.ศ. ๒๔๘๔ อธิบดีกรมอัยการ (เงินเดือน ๑,๐๐๐ บาท)

พ.ศ. ๒๔๘๘ ปลัดกระทรวงมหาดไทย (เงินเดือน ๑,๐๐๐ บาท)

ข้าราชการการเมือง

พ.ศ. ๒๔๘๘ รัฐมนตรีสั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. ๒๔๘๘- ๒๔๙๐ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร

พ.ศ. ๒๔๙๐- ๒๔๙๑ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. ๒๔๙๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (ครั้งที่ ๑)

พ.ศ. ๒๕๐๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (ครั้งที่ ๒)

พ.ศ. ๒๕๐๒- ๒๕๐๖ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (ครั้งที่ ๓)

พ.ศ. ๒๕๐๖- ๒๕๑๒ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (ครั้งที่ ๔)

ตำแหน่งหน้าที่ทางสภานิติบัญญัติ

พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกรัฐสภา ให้เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญผู้หนึ่งในจำนวนสมาชิกทั้งหมด ๔๐ คน

เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญได้เปิดดำเนินงานแล้ว สภาร่างรัฐธรรมนูญได้เลือกตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศเป็นประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ และได้เลือกตั้งพระยาอรรถการีย์-นิพนธ์เป็นรองประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ และในวาระเดียวกันนี้ สภาร่างรัฐธรรมนูญเลือกตั้งพระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นกรรมาธิการ จัดระเบียบวาระประชุมของสภาร่างรัฐธรรมนูญ กับทั้งได้เลือกตั้งให้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ (พ.ศ. ๒๔๙๒) เสนอต่อสภาร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อพิจารณาด้วย

พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นสมาชิกวุฒิสภา (ครั้งแรกระหว่างใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๒)

พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นตุลาการรัฐธรรมนูญผู้ทรงคุณวุฒิ (ครั้งที่ ๑ ระหว่างใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๒)

พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นสมาชิกวุฒิสภา (ครั้งที่ ๒ ระหว่างใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๑)

พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นตุลาการรัฐธรรมนูญผู้ทรงคุณวุฒิ (ครั้งที่ ๒ ระหว่างใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๑)

นอกจากจะได้รับการแต่งตั้ง เป็นสมาชิกวุฒิสภาและตำแหน่งอื่น ๆ เกี่ยวกับรัฐสภาแล้ว พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ยังได้รับความไว้วางใจจากรัฐสภาเป็นอย่างมาก และต้องปฏิบัติภารกิจมากมายหลายประการ ดังจะเห็นได้จากการที่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้เป็นกรรมาธิการของสภาคณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑ เม.ย. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา พ.ศ. ๒๔๙๑ และร่างประมวลกฎหมายอาญา พ.ศ. ๒๔๙๑
๒ ส.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการสามัญชุดที่ ๑
๒ ส.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการพิจารณายกร่างข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาการประชุมวุฒิสภา
๒๓ ส.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ฉบับที่๓ พ.ศ. ๒๔๙๓
๓๐ ส.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เพื่อสร้างและขยายทางหลวงเทศบาลในบริเวณเพลิงไหม้ในท้องที่ตำบลตลาด อำเภอสุราษฎร์ธานี จังหวัดสุราษฎร์ธานี พ.ศ. ๒๔๙๓
๑ พ.ย. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวกับก่อนรับหลักการคนต่างด้าว (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๒
๘ พ.ย. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมการโฆษณาโดยใช้เครื่องขยายเสียง พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๒ พ.ย. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญ พิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวกับคนต่างด้าว (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๐ ธ.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมโฆษณาโดยใช้เครื่องขยายเสียง พ.ศ. ๒๔๙๓

๒๗ ธ.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวกับคนต่างด้าว (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๗ ธ.ค. ๒๔๙๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านา พ.ศ. ๒๔๙๒
๓ ม.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๔๙๒
๑๐ ม.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญร่างพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัดนครสวรรค์ และ จังหวัดพิจิตร พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๔ ม.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๔๙๒
๒๔ ก.พ. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านา พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๓ มิ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างข้อบังคับว่าด้วยการจับสลากของสมาชิกวุฒิสภา
๒๐ มิ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๓
๒๗ มิ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย (ฉบับที่ ๘) พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๑ ก.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๘ ก.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๕ ก.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่า พ.ศ. ๒๔๙๓
๒๕ ก.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติวิธีการพิจารณาของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๓

๑ ส.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่ตำบลวัดเทพศิรินทร์ อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนคร พ.ศ. ๒๔๙๓
๕ ส.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย (ฉบับที่ ๘) พ.ศ. ๒๔๙๓
๘ ส.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณเพิ่มเติมประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๓
๘ ส.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เพื่อสร้างทางหลวงสายหลักสี่–มีนบุรี–ฉะเชิงเทรา ในท้องที่ก่อนรับหลักการ อำเภอบางเขน อำเภอมีนบุรี อำเภอหนองจอก จังหวัดพระนคร และในท้องที่ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๔๙๓
๘ ส.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เพื่อสร้างทางหลวงสายนครศรีธรรมราช–นบพิตำตอนนครศรีธรรมราช–บ้านตาล ในท้องที่อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๙๓
๖ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการสามัญชุดที่ ๑
๑๐ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เพื่อสร้างทางหลวงสายหลักสี่–มีนบุรี–ฉะเชิงเทรา ในท้องที่อำเภอบางเขน และในท้องที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๗ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๗ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติวิธีการพิจารณาของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๓
๓๑ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยอากรการฆ่าสัตว์ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๓

๓๑ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติให้อำนาจปฏิบัติการเกี่ยวกับกองทุนการเงินและธนาคารระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๙๓
๓๑ ต.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และอำเภอท่ามะกา และอำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๔ พ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติให้อำนาจปฏิบัติการเกี่ยวกับกองทุนการเงินและธนาคารระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๙๓
๑๘ พ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติอากรการฆ่าสัตว์ พ.ศ. ๒๔๙๓
๒๘ พ.ย. ๒๔๙๓	กรรมาธิการสามัญชุดที่ ๒
๘ ธ.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการพิจารณาร่างข้อบังคับการประชุมปรึกษาของวุฒิสภา
๒๖ ธ.ค. ๒๔๙๓	กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติให้อำนาจปฏิบัติการเกี่ยวกับกองทุนการเงินและธนาคารระหว่างประเทศ พ.ศ. ๒๔๙๓
๒๓ ม.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างข้อบังคับการประชุมปรึกษาของวุฒิสภา พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๓ ม.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเลือกตั้งของสมาชิกสภาผู้แทน พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๗ ก.พ. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๐ มี.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน พ.ศ. ๒๔๙๔
๒๗ มี.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาญา (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๔๙....
๒๗ มี.ค. ๒๔๙๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลคดีเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๔๙๔

๔ เม.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติยกฐานะศาลแขวงแม่สะเรียง ศาลแขวงแม่สอด ศาลแขวงตะกั่วป่า และศาลแขวงหลังสวน เป็น ศาลจังหวัด (ฉบับที่ ....) พ.ศ. ๒๔๙....

๒๔ เม.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ ....) พ.ศ. ๒๔๙๔

๒๔ เม.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าไม้ (ฉบับที่ ......) พ.ศ. ๒๔๙.......

๒๘ เม.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมร่างพระราชบัญญัติยกฐานะศาลแขวงแม่สะเรียง ศาลแขวงแม่สอด ศาลแขวงตะกั่วป่า ศาลแขวงหลังสวน เป็น ศาลจังหวัด (ฉบับที่ ...) พ.ศ. ๒๔๙๔

๘ พ.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลคดีเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๔๙๔

๑๕ พ.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๔๙๔

๑๕ พ.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการรถไฟแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๙๔

๒๙ พ.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติภาษีเครื่องดื่มที่ไม่มีแอลกอฮอล์ พ.ศ. ๒๔๙๔

๑๖ ต.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการสามัญคณะที่ ๒

๓๐ ต.ค. ๒๔๙๔ กรรมาธิการร่วมกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติภาษีเครื่องดื่มที่ไม่มีแอลกอฮอล์ พ.ศ. ๒๔๙๔

๖ พ.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมป้าย พ.ศ. ๒๔๙๔

๑๓ พ.ย. ๒๔๙๔ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่อำเภอตาคลี และอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ. ๒๔๙๔

๓ ต.ค. ๒๕๐๐	กรรมาธิการการศึกษา การสาธารณสุข และการสาธารณูปโภค
๗ ต.ค. ๒๕๐๐	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติข้อบังคับว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการออกจากตำแหน่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๐
๓๑ ต.ค. ๒๕๐๐	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๐
๗ พ.ย. ๒๕๐๐	กรรมาธิการการศึกษา การสาธารณสุข และการสาธารณูปการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการขายยา (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๐
๕ มี.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำการปฏิวัติ เมื่อวันที่ ๒๐ ต.ค. ๒๕๐๑ พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๔ พ.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติผ่อนผันให้จำหน่ายสินค้าที่ห้ามจำหน่ายตามประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๕๓ พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๘ มิ.ย. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลรัษฎากร (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๖ ก.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๖ ก.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโอนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๖ ก.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๖ ส.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ ....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๖ ส.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโอนอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการของกรม ซึ่งมีการปรับปรุงใหม่ พ.ศ. ๒๕๐๒
๓ ก.ย. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติบริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๐๒

๓ ก.ย. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติยกเลิกพระราชบัญญัติธนาคารอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๔๙๕ พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๕ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ (ฉบับที่......) พ.ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสงเคราะห์ผู้ประสบภัยเนื่องในการรบ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสงเคราะห์ผู้ประสพภัยเนื่องจากการช่วยเหลือราชการ การปฏิบัติงานของชาติ หรือการปฏิบัติตามหน้าที่มนุษยธรรม (ฉบับที่....) พ-ศ. ๒๕๐๒
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๒
๑๑ ก.พ. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลแขวง และวิธีพิจารณาความอาญาในศาลแขวง (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๔ มี.ค. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติตรวจสอบการปฏิบัติเกี่ยวกับภาษีอากรและรายได้อื่นของรัฐ พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๔ มี.ค. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมสินค้าขาออก พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๔ มี.ค. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๓
๙ มิ.ย. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าไม้ (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๓

๑๖ มิ.ย. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๓ มิ.ย. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. ๒๕๐๓
๓๐ มิ.ย. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๑ ก.ค. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๕๐๓
๑๓ ต.ค. ๒๕๐๓	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๓
๒๓ มี.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมการเช่าเคหะและที่ดิน พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๓ มี.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๙ มิ.ย. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๔
๑๓ ก.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการเดินอากาศ (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๔
๑๓ ก.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลรัษฎากร (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๖ ต.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๓ พ.ย. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทย (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๔
๒๓ พ.ย. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการธนาคารพาณิชย์ พ.ศ. ๒๕๐๔
๗ ธ.ค. ๒๕๐๔	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๕๐๔

๒๘ มิ.ย. ๒๕๐๕ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

๙ ส.ค. ๒๕๐๕ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๐๕

๒๐ ก.ย. ๒๕๐๕ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการไฟฟ้าตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๕

๒ พ.ย. ๒๕๐๕ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโรงรับจำนำ พ.ศ. ๒๕๐๕

๑๘ เม.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๕๐๖

๑๘ เม.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโอนกิจการบริหารของกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๕๐๖

๑๘ เม.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๖

๒๙ ส.ค. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเด็กและเยาวชน (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๖

๒๙ ส.ค. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาคดีเด็กและเยาวชน (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๖

๒๖ ก.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๐๖

๒๖ ก.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๖

๗ พ.ย. ๒๕๐๖ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติโอนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่...) พ.ศ. ๒๕๐๖

๒ ม.ค. ๒๕๐๗ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๕๐๗

๒๖ มี.ค. ๒๕๐๗ กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๕๐๗

๑๓ ส.ค. ๒๕๐๗	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาวิจัยแห่งชาติ (ฉบับที่.....) พ.ศ. ๒๕๐๗
๕ พ.ย. ๒๕๐๗	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๐๗
๑๙ พ.ย. ๒๕๐๗	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมการประกันวินาศภัย พ.ศ. ๒๕๐๗
๑๙ พ.ย. ๒๕๐๗	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติควบคุมการประกันชีวิต พ.ศ. ๒๕๐๗
๒๗ ส.ค. ๒๕๑๒	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่....) พ.ศ. ๒๕๑๒
๑ ก.ค. ๒๕๑๓	ได้รับแต่งตั้งเป็นตุลาการรัฐธรรมนูญ (แทน หลวงประกอบนิติสารซึ่งถึงแก่อนิจกรรม ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓)
๒๗ ม.ค. ๒๕๑๔	กรรมาธิการเต็มสภาพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเหรียญรัชดาภิเษก พ.ศ.....
๑๒ ก.พ. ๒๕๑๔	กรรมาธิการเต็มสภาพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี (ฉบับที่....) พ.ศ........
๑๔ ก.ค. ๒๕๑๔	กรรมาธิการเต็มสภาพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในพระราชบัญญัติท้องที่อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี และอำเภอเมือง จังหวัดระยอง พ.ศ........
๒๑ ก.ค. ๒๕๑๔	กรรมาธิการเต็มสภาพิจารณาร่างพระราชบัญญัติยกเลิกประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๐ พ.ศ........

ตำแหน่งงานและหน้าที่อื่น ๆ ที่สำคัญซึ่งเคยดำรงมา

๑ ประมวลกฎหมายอาญาซึ่งประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และซึ่งยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน รัฐบาลได้แต่งตั้งให้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นกรรมการผู้หนึ่งมีหน้าที่ยกร่างขึ้น และเมื่อประมวลกฎหมายนี้เข้าสู่การพิจารณาของสภา พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ก็ได้รับแต่งตั้งจากสภาให้เป็นกรรมาธิการพิจารณาประมวลกฎหมายนั้นด้วย

๒ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

๓ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายกฎหมายอาญาพิสดารในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

๔ เป็นอาจารย์พิเศษบรรยายกฎหมายอาญาในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๕ เป็นผู้บรรยายกฎหมายอาญาในสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

๖ เป็นกรรมการสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

๗ เป็นกรรมการและอุปนายกแห่งเนติบัณฑิตยสภา

๘ เป็นสมาชิกฝ่ายไทยในศาลประจำอนุญาโตตุลาการระหว่างประเทศ

๙ เป็นประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์

๑๐ เป็นประธานกรรมการพิจารณาชำระสะสางประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

๑๑ เป็นกรรมการที่ปรึกษาในคณะกรรมการพิจารณาชำระสะสางกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

๑๒ เป็นกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๓ เป็นประธานกรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ ในคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๔ เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๕ เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การประกอบวิชาชีพส่วนตัว

ในช่วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มิได้ดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการประจำหรือข้าราชการการเมืองใด ๆ นั้น พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้ประกอบวิชาชีพส่วนตัวเป็นทนายความ มีสถานที่ทำการขึ้นที่อาคารถนนราชดำเนิน มีชื่อว่า "สำนักงานทนายความเสนีย์อรรถการีย์" ต่อมาเมื่อพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้เข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงได้ถอนตัวออกจากการเป็นทนายความ และขอออกจากสำนักงานทนายความ "เสนีย์อรรถการีย์" จึงเหลือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นเจ้าของแต่ผู้เดียว และสำนักงานก็ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นสำนักงานทนายความ "เสนีย์ ปราโมช"

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๙ มหาวชิรมงกุฎ
พ.ศ. ๒๕๐๐ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
พ.ศ. ๒๕๐๒ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา
พ.ศ. ๒๕๐๓ ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
พ.ศ. ๒๕๐๕ ปฐมจุลจอมเกล้า

งานนิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้ทำตำราประกอบการสอนกฎหมาย ในมหาวิทยาลัยขึ้นรวม ๒ เล่ม คือ "กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา" และ "กฎหมายอาญาในส่วนที่เกี่ยวแก่ความรับผิดของบุคคลในทางอาญา"

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ดำรงตำแหน่งข้าราชการการเมืองครั้งท้าย โดยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นเวลาติดต่อกันนับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ ตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นระยะเวลารวม ๑๑ ปี การพ้นจากตำแหน่งครั้งท้ายนี้เนื่องจากรัฐบาลต้องออกไปด้วยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ (รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๑)

เมื่อพระยาอรรถการีย์นิพนธ์พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในครั้งท้ายมานี้แล้ว ก็ยังคงมีราชการติดตัว ซึ่งยังต้องปฏิบัติต่อไปอีกบางอย่าง คือยังคงเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ในสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และต่อมาเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับทั้งยังคงเป็นกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา เป็นประธานกรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ ในคณะกรรมการกฤษฎีกา เป็นประธานกรรมการชำระสะสางประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นกรรมการที่ปรึกษา ในคณะกรรมการพิจารณาชำระสะสางประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ตำแหน่งหน้าที่ดังกล่าวนี้ ต่อมาเมื่อพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ มีอายุมากขึ้น สุขภาพเริ่มไม่สมบูรณ์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์จึงได้ลาออกบางตำแหน่ง และลาออกทุกตำแหน่งเมื่อมีอายุได้ ๘๑ ปีเศษ

ประวัติพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ที่ปรากฏอยู่ข้างต้นนั้น ท่านผู้วายชนม์ได้บันทึกและเรียบเรียงเอาไว้ด้วยตัวของท่านเอง เพื่อความสมบูรณ์ บุตร ธิดาจึงขอเขียนต่อเติม โดย

เฉพาะในส่วนซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับชีวิตครอบครัว ทั้งนี้ เพราะได้พิจารณาแล้วเห็นเป็นสิ่งที่อนุชนสมควรได้ศึกษาและพิจารณานำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตต่อไปได้

คุณพ่อเกิดในตระกูลของสามัญชน มิได้พรั่งพร้อมด้วยยศศักดิ์และทรัพย์สินเงินทอง เป็นครอบครัวเล็ก ๆ ซึ่งประกอบสัมมาชีวะพอเลี้ยงตัวได้ คุณปู่ คุณย่า มีบุตรชายอยู่สามคน ท่านได้ทนุบำรุงส่งเสริมบุตรชายทั้งสามคนของท่านให้ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีสำหรับยุคสมัยนั้น ดังนั้น ทั้งคุณลุงพระทิพเบ็ญญา คุณพ่อ และคุณอาว์เล็ก จุณณานนท์ ซึ่งล้วนศึกษามาในทางกฎหมายทั้งสามท่าน จึงประกอบวิชาชีพทางด้านนิติศาสตร์ นับได้ว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีทุกคน

คุณพ่อจบการศึกษาสามัญจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ และได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมสมัยนั้น ท่านสำเร็จวิชากฎหมายอยู่ในกลุ่มนักศึกษาชั้นนำของรุ่น ท่านได้ขวนขวายศึกษาค้นคว้าด้วยตัวของท่านเอง และอุทิศตนรับราชการตลอดชีวิต จนนับได้ว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่ประสบความสำเร็จอันสูงสุดในวิชาชีพของท่าน

คุณพ่ออยู่กับครอบครัวของคุณปู่คุณย่าในคลองบางกอกน้อย จนกระทั่งสมรสและมีบุตรธิดาแล้วถึงสามคน ท่านจึงได้แยกออกมาตั้งครอบครัว ตลอดระยะเวลานั้นท่านได้พยายามสร้างฐานะครอบครัวให้เป็นปึกแผ่น ขณะเดียวกันท่านก็มิได้ละเลยที่จะจุนเจือทางครอบครัวของคุณย่า เพราะคุณปู่นั้นถึงแก่กรรมไปนานแล้ว คงเหลือแต่เพียงคุณย่าที่ได้ทนุบำรุงครอบครัวและลูก ๆ มาโดยตลอด จนประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๐ คุณพ่อจึงได้มาซื้อบ้านในซอยพิกุล ถนนสาธร เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัว และได้อยู่อาศัยที่บ้านนี้ตลอดมาจนถึงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ระหว่างสงครามท่านต้องอพยพครอบครัวไปยังที่ต่าง ๆ ซึ่งท่านเห็นว่าปลอดภัยสำหรับครอบครัวของท่าน แต่ตัวของท่านเองยังคงพักอาศัยอยู่ในกรุงเทพ ฯ เพราะต้องไปปฏิบัติราชการทุกวัน หลังสงครามสงบแล้วท่านจึงได้ขายบ้านในซอยพิกุล และขยับขยายมาซื้อที่ดินในซอยอโศก ที่ดินซอยอโศก สมัยนั้นราคาเพียงตารางวาละหนึ่งตำลึงหรือสี่บาทเท่านั้น ในที่ดินซึ่งคุณพ่ออุตส่าห์เก็บหอมรอมริบเงินซื้อเอาไว้นี้เอง ที่ท่านได้สร้างบ้านและครอบครัวต่อมาจนตลอดอายุขัยของท่าน

คุณพ่อมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ง่าย ๆ แต่เป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างสมบูรณ์ สามารถปรับให้สัมพันธ์กลมกลืนกับสังคมที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเป็นเวลาถึงค่อนศตวรรษได้เป็นอย่างดี ท่านปฏิบัติตัวของท่าน และนำครอบครัวให้ได้มีชีวิตอย่างสุขสบายพอสมควรแก่ฐานะ

แต่ก็เคร่งครัดในความถูกต้องและสุจริตยุติธรรมมาโดยตลอด คุณพ่อกินอยู่ง่าย ๆ อย่างคนธรรมดาสามัญ รักความสะอาดไม่มีการพิถีพิถันหรือเจ้ายศเจ้าอย่าง ไม่ชอบความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม ท่านเป็นคนมีระเบียบ มีเหตุมีผล มีความประหยัดถี่ถ้วนแต่ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว เป็นคนตรงต่อเวลามาก หากไม่มีเหตุการณ์พิเศษอะไรแล้วกิจวัตรประจำวันของท่านก็ดำเนินไปเกือบเหมือนเข็มนาฬิกา เวลาตื่นนอนไปทำงานตลอดจนกลับบ้านรับประทานอาหารจึงตรงกันแทบทุกวัน ชีวิตประจำวันของท่านมิได้โลดโผนแต่เป็นไปในรูปแบบซึ่งเหมือน ๆ กัน ง่ายต่อทุกคนในครอบครัวที่จะถือปฏิบัติให้สอดคล้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกันได้ ฉะนั้น ครอบครัวของท่านจึงเป็นครอบครัวที่สุขสงบ และราบรื่นในทุกด้าน

คุณพ่อเป็นบุคคลที่น่าเอาเป็นตัวอย่างเกือบตลอดชีวิตของท่าน ท่านตื่นนอนตั้งแต่ก่อน ๕ นาฬิกา เป็นประจำทุกวัน จะหนาวเย็นอย่างไรก็ตามต้องอาบน้ำ และเมื่อทำธุระส่วนตัวเสร็จแล้วจะต้องอ่านหนังสือในตอนเช้าซึ่งเป็นเวลาอันสงบ เป็นประจำทุกวัน และในยามว่างท่านอ่านหนังสือตลอดเวลา หนังสือที่ท่านอ่านเป็นหนังสือที่เป็นประโยชน์และได้ความรู้ทั้งสิ้น

เวลาที่คุณพ่อมักจะใช้ในการอบรมสั่งสอนลูก ๆ ก็คือโอกาสที่ทุกคนในครอบครัวได้อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา เช่น เวลารับประทานอาหาร เป็นต้น ท่านมักจะเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของท่านให้ลูก ๆ ฟัง พร้อมกันก็ถือโอกาสอบรมสั่งสอนให้ทุกคนประพฤติและปฏิบัติเฉพาะในสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งศีลธรรม จริยธรรม ให้มีความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม ให้ยึดมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ท่านมิได้สั่งสอนเพียงเฉย ๆ แต่ได้ยกเหตุยกผลขึ้นชี้แจงประกอบด้วย บางครั้งท่านจะยกเอาเรื่องน่ารู้และควรรู้มาเป็นอุทาหรณ์ให้ลูก ๆ ได้จดจำเอาไว้ แต่เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งในวิธีการสั่งสอนของท่านนั่นคือท่านมิได้เคยกล่าวร้าย หรือประนามบุคคลหนึ่งบุคคลใด โดยไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดต่อสาธารณชนมาก่อน ถ้าเพียงแต่มีข้อควรสงสัยหรือพาดพิงไปถึงโดยพฤติการ มิได้ปรากฏแน่ชัด ท่านก็ให้เพียงแต่ตั้งข้อสงสัยเอาไว้ และพยายามหยิบยกเหตุผลอื่น ๆ ในด้านดีมาพิจารณาประกอบ หากยังไม่เป็นที่แน่ชัด ท่านก็จะสอนให้ยกประโยชน์แก่ผู้นั้นไว้ก่อนเสมอ

คุณพ่อไม่ชอบอบายมุขต่าง ๆ เช่น การพนัน จะมีบ้างก็เป็นเพียงการพนันขันต่อเล็กน้อย เพื่อเพิ่มรสชาดในการเล่นกีฬาบ้างบางคราว มิได้เคยปรากฏว่าถึงกับก่อให้เกิดเดือดร้อนขึ้นแก่ครอบครัวแม้แต่ครั้งเดียว

กอล์ฟเป็นกีฬาซึ่งคุณพ่อท่านโปรดปรานเป็นชีวิตจิตใจ ท่านเริ่มเล่นกอล์ฟเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๐ และหาความสุขกับกีฬากอล์ฟตลอดมาจนถึงช่วงสามสี่ปีสุดท้ายของชีวิตที่ถูกโรคประจำตัวหยุดยั้งเอาไว้ ถึงกระนั้นท่านก็ยังติดตามกีฬากอล์ฟนี้อยู่เสมอ โดยถามข่าวคราวของเพื่อนฝูงที่เคยเล่นด้วยกันบ้าง ตามข่าวกีฬาประเภทนี้ทางวิทยุ โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์บ้าง บางครั้งท่านครึ้มขึ้นมาก็ถึงกับถือไม้ออกไปเขี่ย ๆ อยู่กลางสนามที่บ้าน

สุราและเบียร์เป็นของที่คุณพ่อไม่ชอบ จะดื่มบ้างก็แต่เพียงเล็กน้อย และก็เฉพาะในงานสังคมเพื่อมรรยาทเท่านั้น เรียกได้ว่าไม่ดื่มเลยก็อาจจะกล่าวได้

บุหรี่ คุณพ่อสูบแต่สมัยยังหนุ่ม แต่ก็สูบไม่มากนัก เคยเห็นท่านหยิบจากกระป๋องใส่ในซองพกไปสูบในที่ทำงานวันหนึ่งก็ไม่เกิน ๑๐ มวน และบุหรี่นี้เองคงจะเป็นสาเหตุหนึ่งในหลาย ๆ อย่างของโรคประจำตัวของท่าน เมื่อแพทย์ที่ท่านรักษาขอให้ท่านงดสูบ ท่านจึงได้เลิกตลอดระยะ ๑๐ ปีเศษที่เริ่มป่วย

อิสตรีเพศเป็นอีกอย่างหนึ่งซึ่งท่านไม่ข้องแวะให้ลูกหลานได้ข้องใจหรือสงสัย คุณพ่อเคยคุยให้ลูก ๆ ฟังด้วยความภูมิใจว่า ท่านเป็นหนึ่งในจำนวนน้อยของผู้ที่มียศฐาบรรดาศักดิ์ชั้นพระยา ซึ่งมิได้ข้องแวะกับสตรีอื่นนอกจากคุณแม่ ผู้ที่มีความภูมิใจและดีใจยิ่งกว่าใครก็เห็นจะเป็นคุณแม่

แม้ตลอดเวลาที่ท่านตกเป็นพ่อม่ายเมื่ออายุ ๖๐ ปีเศษ เพราะสูญเสียคุณแม่ไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ แล้วก็ตาม ลูก ๆ เกรงว่าท่านจะเปล่าเปลี่ยว จึงได้เสนอให้ท่านหาผู้ดูแลปรนนิบัติใหม่ เพราะลูก ๆ ก็โต ๆ มีหลักฐานไปเกือบทุกคนแล้ว แต่คุณพ่อท่านปฏิเสธ เหตุผลของท่าน คือเกรงความยุ่งยากในครอบครัวซึ่งยากจะหลีกเลี่ยง แม้แต่ลูก ๆ จะอ้อนวอนเพราะเกรงว่า ท่านจะว้าเหว่และเพื่อความสุขของท่าน แต่ท่านก็ไม่ยอมตกลงด้วย ท่านยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสงบสุขของครอบครัวอย่างแท้จริง

ถ้าดูด้วยสายตาของคนสมัยปัจจุบัน อาจคิดว่าคุณพ่อท่านเป็นคนคับแคบในสังคม เพราะท่านไม่ค่อยปรากฏเป็นข่าว ทั้งเรื่องและภาพตามสื่อสารมวลชนทั้งหลาย แต่โดยความเป็นจริงแล้วคุณพ่อท่านไม่เคยขาดเพื่อน ท่านเคยเป็นสมาชิก เป็นกรรมการ ตลอดจนนายกสโมสร ประธานกรรมการของสมาคมและสโมสรหลายแห่งด้วยกัน และท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งนั้น ๆ มาอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

การเมืองกับชีวิตของคุณพ่อดูจะพัวพันกันมาโดยตลอด เพราะท่านเกี่ยวข้องวนเวียนอยู่ในเรื่องของราชการบ้านเมือง ในฐานะของข้าราชการและนักวิชาการอยู่เสมอ

ตั้งแต่สมัยปลายสงครามโลกครั้งที่สอง หลายท่านอาจไม่ทราบและไม่คิดว่า คุณพ่อท่านได้เข้าร่วมอยู่ในขบวนการเสรีไทยในประเทศ ซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าใหญ่ คุณหลวงสินาดโยธารักษ์ รมต. กลาโหมขณะนั้นเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร และคุณหลวงศุภชลาสัย รมต. มหาดไทย เป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน คุณพ่อขณะนั้นดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย จึงร่วมในขบวนการเสรีไทยด้วย เป็นรองหัวหน้าฝ่ายพลเรือน แต่การปฏิบัติงานของท่านไม่ค่อยปรากฏเป็นข่าวมากนัก

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสงบลง มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี มาให้นายทวี บุญยะเกตุ ขัดตาทัพอยู่ ๑๐ กว่าวัน เพื่อรอให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกา มาเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลกลุ่มเสรีไทย คุณพ่อท่านได้เข้าร่วมเป็นรัฐมนตรีตั้งแต่ครั้งนั้น และร่วมรัฐบาลชุดต่าง ๆ มาอีกหลายชุดหลายสมัย

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติ ท่านก็ได้เชิญชวนคุณพ่อให้เข้าร่วมด้วยในฐานะนักวิชาการด้านกฎหมาย และเมื่อมรดกการเมืองตกทอดมาถึงจอมพลถนอม กิตติขจร คุณพ่อก็ถูกขอร้องให้ร่วมด้วยในคณะรัฐมนตรี จนกระทั่งมาถึงยุคซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางการเมือง เห็นว่าผู้บริหารประเทศควรอยู่ในวัยที่ยังเข้มแข็งปราดเปรื่อง ท่านจึงได้หลีกทางออกมาดำเนินชีวิตอย่างสุขสงบ แม้ท่านจะวางมือจากการเมืองแล้วก็ตามก็ยังมีนักการเมืองซึ่งกำลังดำรงตำแหน่งหน้าที่ และนักการเมืองกิตติมศักดิ์มาปรึกษาหารือขอความรู้ความเห็นจากท่านอยู่เสมอ ตราบจนช่วงสุดท้ายของชีวิตของท่าน

คุณพ่อเป็นคนร่างเล็กผอมเกร็ง เมื่อมองดูจึงคล้ายเป็นคนขี้โรค แต่ตามความเป็นจริงแล้ว คุณพ่อมีสุขภาพอนามัยจัดอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างดี ท่านไม่เคยได้เจ็บป่วยรุนแรงถึงขั้นล้มหมอนนอนเสื่อบ่อยครั้งนัก ประวัติการเจ็บป่วยของท่านก่อนวัยชรานั้นนับครั้งได้ เช่นครั้งหนึ่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน ท่านต้องนอนป่วยอยู่กับบ้านหลายวันเพราะโรคคางทูม และเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ได้เข้าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ครั้งหนึ่ง เพื่อให้คุณหลวงประจักษ์เวชสิทธิ์ผ่าตัดเกี่ยวกับตา ที่มักจะรบกวนสุขภาพของคุณพ่อบ่อย ๆ นั้นได้แก่เรื่องฟัน แต่ก็ไม่ถึงกับหนักหนากระไรเพราะแม้ในวัย ๘๐ ปีเศษ ฟันของท่านที่ยังดีมีอยู่อีกหลายซี่

โรคประจำตัวของท่าน คือ โรคถุงลมในปอดพอง ทางแพทย์เรียกโรคนี้ว่า Pulmonary Emphysema โรคนี้เริ่มคุกคามท่านชัดเจนเมื่อภายหลังฉลองอายุครบหกรอบไปแล้ว ทำให้เกิดอาการเหนื่อยง่ายหลังออกกำลังกาย อาการนี้เริ่มปรากฏหลังจากที่ท่านเล่นกอล์ฟ ซึ่งต้องเดินเป็นระยะไกลพอใช้ เมื่อกลับมาบ้านท่านมักจะบ่นว่าเหนื่อยง่าย กำลังถอยลงและตีกอล์ฟได้ระยะสั้นลง บางครั้งมีอาการบวมที่เท้า อันเป็นลักษณะซึ่งแสดงให้ทราบถึงพยาธิสภาพของปอดว่าได้เสื่อมลงไปมากแล้ว สภาพของปอดเช่นนี้จะคอยพาให้หัวใจเกิดการเสื่อมตามไปด้วย หากขาดการทนุถนอมร่างกายให้ถูกต้องเมื่อใด ทั้งหัวใจและปอดก็อาจเสื่อมลงไปถึงขั้นวิกฤตอย่างที่เรียกทางวิชาการว่า ภาวะล้มเหลว (failure) ขณะหนึ่งขณะใดก็ได้

พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นปีแรกที่คุณพ่อเริ่มมีอาการมากขึ้น เกิดการหายใจหอบเหนื่อยและบวมที่หน้า ที่เท้า ท่านจึงเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ในความดูแลรักษาของศาสตราจารย์ นายแพทย์บัญญัติ ปริชญานนท์ และคณะ เมื่ออาการบรรเทาความรุนแรง ท่านจึงกลับมาพักผ่อน และรักษาตัวต่อที่บ้านจนอาการหายเป็นปรกติ หลังจากนั้นคุณพ่อก็ได้เริ่มปฏิบัติงานและเล่นกีฬาออกกำลังได้บ้างพอสมควร

แม้จะทราบดีว่าโรคนี้ไม่มีโอกาสจะหายขาดได้ก็ตาม แต่ตลอดระยะเวลาสิบปีเศษต่อจากนั้น ท่านก็ได้พยายามประคับประคอง และปรับตัวเองให้ชินต่อการคุกคามของโรคได้เป็นอย่างดี แต่ก็มีที่ต้องเข้ารับการตรวจและรักษากับแพทย์ผู้ชำนาญประจำโรงพยาบาลต่าง ๆ อีกบ้างเป็นครั้งคราว เช่น กับศาสตราจารย์นายแพทย์อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี กับนายแพทย์กมล สินธวานนท์ รองอธิบดีกรมการแพทย์ในปัจจุบัน และนายแพทย์นิกิตต์ สำรวจรวมผล และคณะที่โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ เป็นต้น

คุณพ่อต้องเข้า ๆ ออก ๆ โรงพยาบาลต่าง ๆ อยู่หลายครั้ง โรงพยาบาลศิริราชสองครั้ง โรงพยาบาลโรงงานยาสูบสามครั้ง จนกระทั่งครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๒๐ ท่านต้องเข้าโรงพยาบาลโรงงานยาสูบอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้อยู่ในความดูแลของนายแพทย์กมล สินธวานนท์ แพทย์หญิงเครือวัลย์ พรรคสายชล และคณะแพทย์ประจำโรงพยาบาล

เมื่อรับการรักษาอยู่ในโรงพยาบาลโรงงานยาสูบได้สี่ห้าวัน อาการทั่วไปของคุณพ่อดีขึ้นมากจนเป็นที่น่าพอใจทั้งแก่ญาติและแพทย์ ลูก ๆ คิดว่าอีกไม่กี่วันท่านคงจะกลับไปรักษาตัวต่อที่บ้านได้อีกเช่นทุกคราว แต่ในวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐ นั้นเอง ก็ได้เกิดเหตุการณ์อันคาดไม่ถึงขึ้นขณะที่ดื่มน้ำอยู่นั้น ท่านเกิดการสำลักขึ้นมา ทำให้น้ำที่

สำลักผ่านเข้าไปทางหลอดลม ถ้าเป็นในคนธรรมดา ร่างกายจะเกิดปฏิกิริยาสะท้อน โดยการไอส่งให้น้ำนั้นกลับออกมาได้โดยไม่มีอันตราย แต่ร่างกายคุณพ่อท่านยังอ่อนเพลียอยู่มาก จึงไม่มีกำลังพอที่จะไอให้น้ำนั้นออกมาได้ น้ำจึงไหลไปปิดทางเดินของอากาศ ทำให้การหายใจหยุดและหมดสติไปชั่วขณะหนึ่ง แต่แพทย์และพยาบาลก็ได้พยายามแก้ไขจนท่านกลับฟื้นขึ้นมาอีกได้ในเวลาอันรวดเร็ว เพื่อความปลอดภัยแพทย์จำเป็นต้องเจาะคอสำหรับสอดท่อยางไว้ช่วยการหายใจ พร้อมทั้งให้อ๊อกซิเย่นและดูดเสมหะกับสิ่งที่ตกค้างอยู่ภายในหลอดลมส่วนลึกเป็นครั้งคราว

หลังจากวันนั้นแล้วอาการของคุณพ่อมีแต่ทรงกับทรุด เมื่อต้องอยู่ในสภาพเช่นนั้นหลาย ๆ วัน ประกอบกับสุขภาพทั่วไปของร่างกายก็อ่อนแอลงเต็มที่ จึงเกิดโรคแทรกคือโรคปอดบวม และการอักเสบของระบบทางเดินปัสสาวะขึ้น นับแต่นั้นก็เกิดปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ซ้ำซ้อนเข้ามาอีกเป็นกระบวน จนสุดที่แพทย์จะพยายามเยียวยาเอาไว้ได้อีกต่อไป คุณพ่อจึงจากไปด้วยอาการสงบเมื่อเวลา ๖.๔๕ นาฬิกา ของวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐

เป็นที่ทราบกันในบรรดาญาติมิตรและท่านที่เคารพนับถือว่าสุขภาพของคุณพ่อมิค่อยจะดีนักในระยะสองสามปีหลังนี้ เพราะฉะนั้นคราวใดที่คุณพ่อต้องเข้าโรงพยาบาลหลายท่านจึงได้กรุณาถามข่าวคราวหรือมาเยี่ยมด้วยตนเอง ทั้งนี้ บุตรหลานขอกราบขอบพระคุณทุก ๆ ท่าน พร้อมทั้งระลึกถึงความกรุณาที่แพทย์ พยาบาล ตลอดจนทุกท่านซึ่งร่วมในการรักษาพยาบาลคุณพ่อมา ณ ที่นี้ด้วย

สิ่งหนึ่งที่บรรดาบุตรหลานของคุณพ่อ ต้องขอเทิดทูนไว้เหนือเกล้า ฯ ก็คือ พระมหากรุณาธิคุณ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี เชิญดอกไม้พระราชทานมาเยี่ยม และสอบถามอาการป่วยของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ที่โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ เมื่อบ่ายวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐ และเมื่อคุณพ่อท่านสิ้นชีวิตแล้วพระองค์ท่านยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพและทรงรับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ เพื่อบำเพ็ญกุศลมีกำหนด ๗ วัน ทั้งนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม ซึ่งบรรดาบุตรหลานของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ขอสำนึกไว้ในความทรงจำตราบชั่วชีวิตจะหาไม่

คำกราบบังคมทูล
ของสภานายกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ในการประสาทปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์
แก่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน กราบบังคมทูลพระกรุณา ได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า สภามหาวิทยาลัย ได้ประชุมปรึกษาพิจารณาการให้ปริญญากิติมศักดิ์แก่ผู้ทรงคุณวุฒิ สมควรแก่ปริญญาตามมาตรา ๔๔ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๘๕ และได้มีมติเป็นเอกฉันท์ ให้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์แก่ ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ศาสตราจารย์พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ กับ **ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์**

ข้าพระพุทธเจ้า ในนามของมหาวิทยาลัย ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาประกาศเกียรติคุณของท่านผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสามตามลำดับ ดั่งต่อไปนี้.–

....

....

.... ฯลฯ

ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) เริ่มเข้ารับราชการในปีพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นนักเรียนล่ามประจำกรมอัยการ ครั้นปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ สอบกฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตไทย ต่อมาพุทธศักราช ๒๔๖๑ ได้เข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาแห่งกระทรวงยุติธรรม แล้วโอนไปฝึกหัดราชการในหน้าที่อัยการ ครั้นปีพุทธศักราช ๒๔๖๒ จึงดำรงตำแหน่งพนักงานอัยการ ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวงอรรถการีย์นิพนธ์

นอกจากงานในตำแหน่งหน้าที่แล้ว ท่านผู้นี้ยังได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการต่าง ๆ เช่นในปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงพิเศษไต่สวนเรื่องที่ดินทุ่งหนองน้อย จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งสมุหเทศาภิบาลมิได้จัดการ

ให้ราษฎรจับจองตามพระบรมราชโองการ ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระอรรถการีย์นิพนธ์ รับราชการในกรมอัยการตลอดมา ครั้นปีพุทธศักราช ๒๔๗๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ และในปี ๒๔๗๗ ได้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมอัยการ อนึ่ง ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๗ นี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ได้เปิดทำการบรรยายในลักษณะวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรปริญญาตรี ๖ ภาค เป็นการเริ่มแรก พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ และมีเกียรติอย่างสูง ได้รับเชิญให้เป็นผู้บรรยายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญาในหลักสูตรชั้นปริญญาตรีภาค ๖ ซึ่งเป็นแผนกวิชาที่ยังไม่เคยมีการสอนกันมาก่อนเลยในประเทศไทย ท่านผู้นี้ได้ทำการสอนและทำคำสอนให้ไว้แก่มหาวิทยาลัยนับว่าเป็นประโยชน์แก่การศึกษาในลักษณะวิชานี้เป็นอันมาก ส่วนในชั้นปริญญาโททางนิติศาสตร์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้รับเชิญให้เป็นผู้บรรยายลักษณะวิชากฎหมายอาญาพิสดาร โดยท่านผู้นี้ได้ยินดีเข้าร่วมมือช่วยเหลือการศึกษาด้วยความเต็มใจ ทั้งในด้านการบรรยายและการเป็นกรรมการสอบไล่ของมหาวิทยาลัยนี้ตลอดมา ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๗๗ นั้นเอง ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งให้เป็นกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา และในตอนปลายของปีนี้ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการด้วย จนถึงต้นปีพุทธศักราช ๒๔๘๘ เป็นเวลาอยู่ในตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการมาถึง ๑๑ ปีเศษ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งให้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงมหาดไทย ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการอยู่ท่านผู้นี้ได้ช่วยเหลือในด้านอื่นอีกหลายประการ อาทิเป็นกรรมาธิการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ ของสภาผู้แทนราษฎร และเป็นกรรมการในราชการพิเศษของกระทรวงมหาดไทยเป็นส่วนมาก ในปลายปีพุทธศักราช ๒๔๘๘ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี สั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๙๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ในปีพุทธศักราช ๒๔๙๐ นี้ ได้รับเชิญจากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ให้ไปเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมาย ซึ่งเป็นที่ทราบอยู่แล้วว่า ในด้านการศึกษานั้น ท่านผู้นี้ได้ยินดีช่วยเหลืออยู่เสมอ ฉะนั้น พระยาอรรถการีย์นิพนธ์จึงเป็นอาจารย์

ผู้สอนทั้งในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนกระทั่งทุกวันนี้ และในปี ๒๔๙๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ครั้นปี ๒๔๙๒ ได้เป็นประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์แห่งสำนักนายกรัฐมนตรี

ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ นี้ หลังจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมอีกด้วย แม้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์จะมีภารกิจมากมายในหน้าที่ราชการอยู่ก็ตาม แต่หาได้ทอดทิ้งในด้านการศึกษาไม่ ยังคงเป็นผู้บรรยายกฎหมายอาญาพิสดารในชั้นปริญญาโทของคณะนิติศาสตร์ เป็นอาจารย์สอนกฎหมายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นผู้สอนกฎหมายอาญาในสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาอีกด้วย คำสอนหรือตำรา ซึ่งพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้เขียนไว้ให้แก่มหาวิทยาลัยนี้ คือ คำสอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา กับคำสอนกฎหมายอาญาพิสดารในส่วนที่เกี่ยวแก่ความรับผิดชอบของบุคคลในทางอาญา ท่านผู้นี้เป็นกรรมการผู้หนึ่งในกรรมการของรัฐบาลชำระประมวลกฎหมายอาญา และเป็นประธานกรรมการชำระประมวลกฎหมายแพ่งด้วย นอกจากนั้น เมื่อได้จัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น ก็ได้รับเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกแห่งสภานั้น และสภาร่างรัฐธรรมนูญได้เลือกให้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นรองประธานแห่งสภา กับแต่งตั้งให้เป็นกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๖ ด้วย นับว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสูงยิ่งผู้หนึ่งในทางนิติศาสตร์

ตามเหตุผลดังที่ข้าพระพุทธเจ้า ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่มหาวิทยาลัยได้ให้ปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่ ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ศาสตราจารย์พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ กับ **ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์** เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติตลอดไปชั่วกาลนาน

ในศุภวาระอันเป็นมงคลอุดมฤกษ์ ท่ามกลางวันนิทตแห่งบรรดาบัณฑิต และผู้มีเกียรติทั้งหลายในมงคลพิธีนี้ ข้าพระพุทธเจ้าในนามของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส พระราชทานปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แด่ท่านผู้มีฐานันดรวัยวุฒิ และเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสมควรแก่ปริญญากิตติมศักดิ์ตามมติของสภามหาวิทยาลัย ดังกราบบังคมทูลพระกรุณามา ณ บัดนี้.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

คำกราบบังคมทูล

ของอธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ในการประสาทปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

แด่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ด้วยจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่า ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางวิชานิติศาสตร์ โดยที่ได้เป็นผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรเนติบัณฑิตไทยของโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม มาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๕๖ และตั้งแต่นั้นก็ได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่ซึ่งใช้วิชานิติศาสตร์โดยลำดับมา จนได้รับเกียรติให้ดำรงตำแหน่งสูงในทางนิติศาสตร์ เช่น อธิบดีกรมอัยการ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นต้น นอกจากประกอบอาชีพในทางนิติศาสตร์แล้ว ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ยังเป็นผู้สนใจในการประสาทวิชาความรู้ในทางนิติศาสตร์ ณ สถาบันทางวิชาการต่าง ๆ เช่นที่สำนักอบรมศึกษาแห่งเนติบัณฑิตยสภา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย มาเป็นเวลาช้านาน จนได้รับการยกย่องและทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์แห่งสองมหาวิทยาลัยนั้น ในราชการส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับวิชานิติศาสตร์ ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ก็ได้รับหน้าที่สำคัญ ๆ ซึ่งรัฐบาลได้มอบหมายหลายตำแหน่งหน้าที่ เช่นเป็นสมาชิกของสภานิติบัญญัติ ประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ กรรมการรัฐบาลชำระประมวลกฎหมาย กรรมการ อุปนายก สภานายกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา ประธานกรรมการที่ปรึกษากฎหมายของรัฐบาล และหน้าที่อื่น ๆ อีก สำหรับงานนิพนธ์อันเป็นตำราในทางนิติศาสตร์ ได้แก่กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา กฎหมายอาญาในส่วนที่เกี่ยวกับความรับผิดของบุคคลในทางอาญา เป็นต้น

ด้วยเหตุที่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงเห็นเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่จะให้ได้รับพระราชทานปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต (กิตติมศักดิ์) เพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์สืบไป.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า **พลเอก ป. จารุเสถียร**

อธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลแพ่ง
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปในงานสโมสรสันนิบาตเนติบัณฑิตยสภา

ภาพถ่ายร่วมกับข้าราชการกรมอัยการเมื่อเปิดตึกใหม่เนติบัณฑิตยสภา

(แถวนั่งจากซ้าย) หลวงอรรถไพศาลโสภณ พลโท สุข เปรุนาวิน หลวงอรรถปรีชาชนูปการ หลวงอรรถประกาศกิดาการ นายเพิ่ญ สิมะเสถียร

(แถวสองจากซ้าย) ดร. ขุน ศรียาภัย พลโท อัมพร จินตกานนท์ พระยาอรรถกรมมนุตตี พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ พระสารการประสิทธิ์ นายทองใบ สุวรรณพิมพ์ นายอาทิตย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา นายชัย เสือวรรณศรี

(แถวสามจากซ้าย) นายสุธรรม แสงเสยโย นายธวัช กัปปิยะบุตร หลวงอรรถเวทวรวุฒิ หลวงอรรถไกวัลวที นายกมล วรรณประภา นายเล็ก จุณณานนท์ หลวงจำเนียรคดี นายอุทัย กัปปิยะบุตร

ตรวจราชการภาคอิสานสมัยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการ พ.ศ. ๒๔๗๕

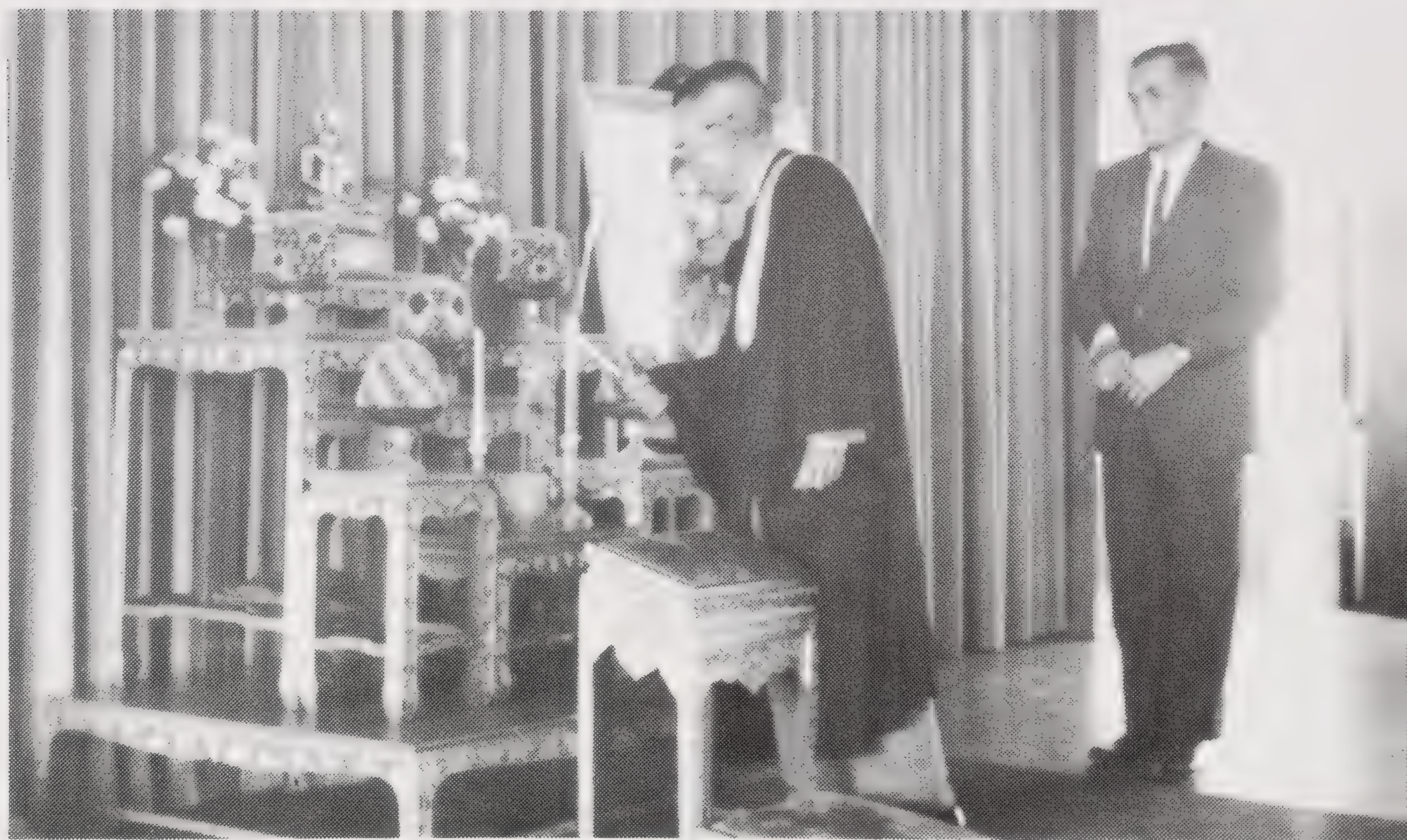

ตรวจราชการที่อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กล่าวปราศรัยในพิธีเปิดการอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา

เป็นประธาน

ในพิธีเปิดอบรม

ผู้ช่วยผู้พิพากษา

พิธีเปิดศาล

จังหวัดนครสวรรค์

พิธีเปิดศาลคดีเด็ก

และเยาวชนสงขลา

พ.ศ. ๒๕๐๕

เยี่ยมศาลนครราชสีมา มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖

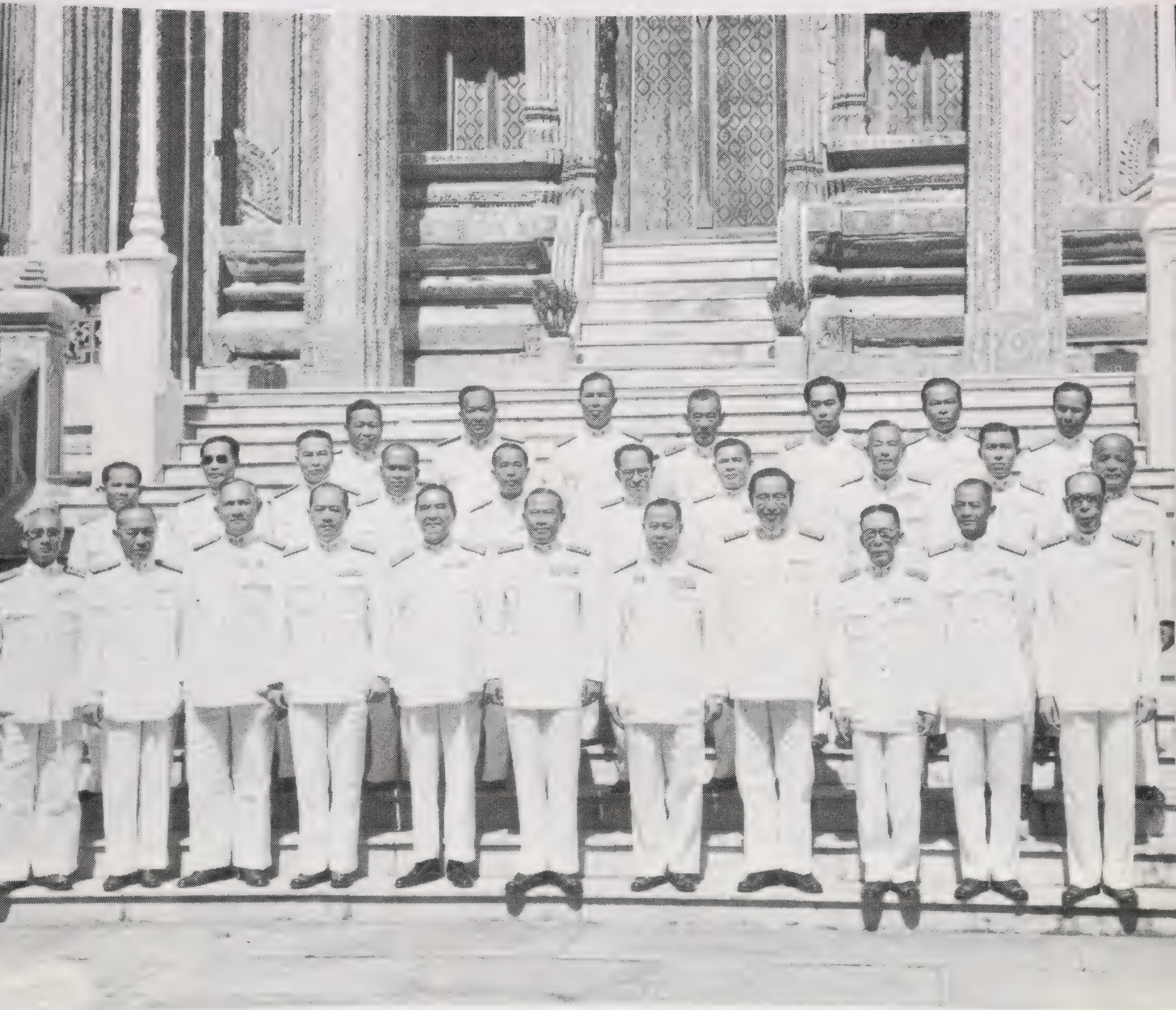

คณะรัฐมนตรี คณะที่ ๑๒ นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี ระหว่าง ๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘-๑๗ กันยายน ๒๔๘๘
พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (แถวหน้าคนที่สองจากขวา) เป็นรัฐมนตรี

คณะรัฐมนตรี คณะที่ ๒๘ นายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี ระหว่าง ๒๑ กันยายน ๒๕๐๐ ถึง ๒๖ ธันวาคม ๒๕๐๐

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (แถวหน้าคนแรกจากขวา) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

คณะรัฐมนตรี คณะที่ ๒๙ พลเอก ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ระหว่าง ๑ มกราคม ๒๕๐๑ ถึง ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑
พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (แถวหน้าคนที่สามจากขวา) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

คณะกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. ๒๕๐๔–๒๕๐๗

(แถวนั่งจากซ้าย) พระยาสุนทรพิพิธ พลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ พลเรือเอกหลวงชำนาญอรรถยุทธ พระดุลยพากย์สุวมัณฑ์

(แถวยืนจากซ้าย) หลวงอรรถปรีชาชนูปการ นายมนูญ บริสุทธิ์ พลโท อัมพร จินตกานนท์ พลโท แสวง เสนาณรงค์

วันงานฉลองอายุครบ ๖ รอบ เมื่อ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๑๐

เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้รับพระราชทาน

ป.จ. (กลาง) ม.ป.ช. (ซ้าย) ม.ว.ม. (ขวา)

พฤษภกาสร　　อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง　　สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย　　มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตย์ทั่วแต่ชั่วดี　　ประดับไว้ในโลกา

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

บำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทาน

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรี

รายนามเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลพิธีสวดพระอภิธรรมศพ

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ระหว่างวันที่ ๔ – ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๐

๑. ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี (นายธานินทร์ กรัยวิเชียร) และคณะรัฐมนตรี
๒. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
๓. กระทรวงมหาดไทย
๔. ศาลและกระทรวงยุติธรรม
๕. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
๖. สำนักงบประมาณ
๗. สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
๘. กรมประชาสงเคราะห์
๙. กรมอัยการ
๑๐. ธนาคารแห่งประเทศไทย
๑๑. นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรรุ่นที่ ๑๙
๑๒. สมาคมชาวอยุธยา
๑๓. สนามกอล์ฟสามพรานและสวนกุหลาบสามพราน
๑๔. โรงพยาบาลโรงงานยาสูบ
๑๕. ไร่ยาสูบแพร่
๑๖. บริษัทแอตแลนติค จำกัด
๑๗. พลโทอัมพรและคุณหญิงรุจี จินตกานนท์
๑๘. คุณกองและคุณบุญรัตน์ ชัยโรจน์
๑๙. คุณเล็ก จุณณานนท์
๒๐. เพื่อนคุณบดี จุณณานนท์ (จุฬา ฯ)
๒๑. เพื่อนคุณวิสุทธิ์ จุณณานนท์
๒๒. กฤษฎีกากอง ๑
๒๓. บริษัทราชดำริอาเขต จำกัด
๒๔. บุตร ธิดา เขย สะใภ้ และหลาน

บุตร ธิดา เขย สะใภ้ และหลาน ของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ขอขอบพระคุณบรรดาหน่วยงานและผู้ที่ร่วมเป็นเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลพิธีสวดพระอภิธรรมศพพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ดังที่ได้กล่าวนามมาแล้วข้างต้น เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี

นายธานินทร์ กรัยวิเชียร นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี
เป็นเจ้าภาพสวดอภิธรรมศพพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๐)

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายพจน์ สารสิน

กระทรวงยุติธรรม

(๖ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

ศาล

(๖ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

กรมอัยการ

(๗ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

(๑๕ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

กระทรวงมหาดไทย

(๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ
สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
สำนักงบประมาณ

(๘ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

นักศึกษาวิทยาลัยบ้องกัน
ราชอาณาจักร รุ่นที่ ๑๙
(๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

กรมประชาสงเคราะห์
สนามกอล์ฟสามพราน
และสวนกุหลาบ
(๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

มหาวิทยาลัยธรรมศาส
ธนาคารแห่งประเทศไท
(๑๑ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

โรงพยาบาลโรงงานยาส
ไร่ยาสูบแพร่
บริษัทแอตแลนติค
(๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

พลโท อัมพร และคุณหญิงรุจี จินตกานนท์

(๙ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

คุณเล็ก จุณณานนท์ (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

คุณธเนศ เอี่ยมสกุล (๙ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

สมาคมชาวอยุธยา (๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๐)

น.ส. พวง จุณณานนท์ (พี่สาว)

คุณเล็ก จุณณานนท์ (น้องชาย)

ธิดา

บุตร

เขย — สะใภ้

คำไว้อาลัย และ บทความพิเศษ

คำไว้อาลัยและบทความพิเศษ

- พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้ร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๒ และมาตรา ๑๗
- พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กับงานร่างกฎหมาย ในสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

คำไว้อาลัยและบทความพิเศษนี้ มีสำเนาเอกสารซึ่งเป็นลายมือของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์แนบอยู่แต่ละหน้าในตอนกลางของบทความแต่ละเรื่อง

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
ผู้ร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๒ และมาตรา ๑๗

โดย

ศาสตราจารย์ ดร. สมภพ โหตระกิตย์

รองนายกรัฐมนตรี และ เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา

บทนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้เขียนขอกราบระลึกถึงพระคุณท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ที่ได้เคยเมตตาให้ความรู้ในการร่างรัฐธรรมนูญ และการร่างกฎหมายอื่นมากมายหลายประการ และขอบูชาพระคุณท่านด้วยการน้อมรำลึกถึงผลงานที่สำคัญของท่านในฐานะที่เคยได้นั่งใกล้ชิดกับท่านในฐานะเลขานุการคณะที่ปรึกษากฎหมายบ้าง และเลขานุการคณะกรรมการร่างกฎหมายบ้าง และทำให้นึกเห็นภาพของท่านที่กำลังเขียนร่างบทบัญญัติของกฎหมายต่าง ๆ ออกมาเป็นตัวอักษรด้วยความรวดเร็ว การบอกข้อความที่หลั่งไหลจากสมองและวาจาของท่านโดยไม่ขาดตอนเพื่อให้ผู้เขียนจดแทนการเขียนด้วยมือท่านเอง และการได้ฟังโวหารและเหตุผลในการโต้เถียงแสดงความคิดเห็นทั้งในด้านการเมืองและด้านกฎหมาย ล้วนแต่เป็นประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้รับจากท่านเป็นเวลากว่าสิบปี ได้ช่วยเพิ่มพูนความรู้และส่งเสริมให้ผู้เขียนประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานตลอดมา เมื่อมีโอกาสที่จะได้ระลึกถึงพระคุณท่าน จึงขอนำประวัติการทำงานของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และ พ.ศ. ๒๕๐๑ มาเรียบเรียงเป็นอนุสรณ์ไว้ในหนังสือนี้

ขอบุญกุศลและความดีทั้งหลายที่ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้บำเพ็ญและสร้างสมตลอดมา จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านได้รับผลและสุขเกษมในสัมปรายภพ เทอญ.

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กับการปฏิวัติ ก่อนที่จะทราบถึงความเป็นมาของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๒ และมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ขอกล่าวถึงการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ไว้เป็นความนำสักเล็กน้อย

การปฏิวัติเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ จากเหตุการณ์ที่ปรากฏแก่ผู้เขียนท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติเป็นครั้งแรก เมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ ซึ่งเป็นการปฏิวัติเพื่อยึดอำนาจการปกครองจากคณะรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายหลังที่ได้มีการเลือกตั้งที่ไม่เรียบร้อยเมื่อ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ ในวันที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๐๐ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติได้เชิญกรรมการร่างกฎหมายของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาทั้งหมดไปประชุมที่หอประชุมกองทัพบก เพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ในฐานะที่ท่านเป็นกรรมการร่างกฎหมายคนหนึ่งของสำนักงานคณะ-กรรมการกฤษฎีกา ได้แสดงความคิดเห็นและเสนอแนะเกี่ยวกับการประกาศและการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่จะใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศต่อไป ปรากฏว่าความคิดเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นที่พอใจแก่คณะปฏิวัติและโดยเฉพาะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติเป็นอย่างมาก ดูเหมือนจะเป็นครั้งแรกที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้พบและได้ฟังความคิดเห็นจากท่านเจ้าคุณอรรถ-การีย์นิพนธ์ เพราะได้ทราบจากพลโท อัมพร จินตกานนท์ ในภายหลังเมื่อเลิกการประชุมว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ถามถึงประวัติของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ทั้งได้แสดงความนิยมชมชอบท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ออกมาด้วยวาจา

โดยที่คณะปฏิวัติปรารถนาจะให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็ว และได้พิจารณาเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นรัฐธรรมนูญที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติจึงได้แต่งตั้งให้ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ เป็นประธานกรรมการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๙๕ ให้เป็นไปตามนโยบายของคณะปฏิวัติ กรรมการร่างกฎหมายที่คณะปฏิวัติแต่งตั้งร่วมกับท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เพื่อพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญเท่าที่ผู้เขียนพอจำได้มี ๕ ท่าน คือ (๑) หลวงจำรูญเนติศาสตร์ (๒) หลวงจักรปาณี-ศรีศิลวิสุทธิ์ (๓) นายเสถล บุณยัษฐิติ (๔) นายมนูญ บริสุทธิ์ และผู้เขียนเป็นเลขานุการ ฯ คณะกรรมการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง ก็ได้แก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๙๕ เสร็จ ดังปรากฏตามประกาศพระบรมราชโองการเรื่องการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ลงวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ สาระสำคัญของการแก้ไขก็คือ (๑) ให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช

๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๙๕ ใช้บังคับต่อไป (๒) ให้มีการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ จำนวน ๑๒๐ คน ในวันประกาศใช้รัฐธรรมนูญ (๓) ให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ ๑ ภายใน ๙๐ วัน นับแต่วันประกาศใช้รัฐธรรมนูญ จากประวัติการปฏิบัติงานอันดีเด่นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ประกอบกับความเป็นอัจฉริยในการร่างกฎหมายและเป็นผู้มีประสบการณ์ในทางการเมือง ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในคณะรัฐบาลที่นายพจน์ สารสินเป็นนายกรัฐมนตรี และต่อมาในคณะรัฐบาลที่จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก การดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ในครั้งนี้นับได้ว่าเป็นครั้งที่ ๔ กล่าวคือครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย และครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม สามครั้งแรกท่านเป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

การปฏิวัติเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการปฏิวัติอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติครั้งนี้เป็นอย่างมาก ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ให้ความไว้วางใจในความรู้ความสามารถทางกฎหมายเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ถูกเชิญชวนให้เข้าร่วมในคณะปฏิวัติ และเป็นบุคคลหนึ่งในบรรดา ๓๗ คนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาฝ่ายวางแผนของคณะปฏิวัติ และเป็นประธานคณะที่ปรึกษากฎหมายของคณะปฏิวัติอีกด้วย

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กับการจัดทำร่างประกาศของคณะปฏิวัติ บรรดาประกาศของคณะปฏิวัติที่มีผลบังคับเป็นกฎหมาย ในระหว่างการใช้อำนาจปฏิวัติตั้งแต่วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ จนถึงวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นวันที่ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่เป็นผลงานของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ในฐานะประธานคณะที่ปรึกษากฎหมายของหัวหน้าคณะปฏิวัติ และในการปฏิวัติเมื่อ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ และ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๑ กฎหมายที่ประกาศใช้ในระหว่างการปฏิวัติดังกล่าวก็ใช้ชื่อว่าประกาศของคณะปฏิวัติ และเลียนแบบประกาศของคณะปฏิวัติที่ได้เคยใช้เมื่อการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๕๐๑

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นผู้มีความชำนาญในการร่างกฎหมาย ร่างประกาศของคณะปฏิวัติส่วนใหญ่จึงเป็นร่างที่ท่านเป็นผู้คิดและเขียนขึ้นเอง หรือบอกให้ผู้เขียนซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการที่ปรึกษากฎหมายเป็นผู้จด เมื่อพิมพ์เสร็จแล้วจึงเสนอให้ที่ปรึกษากฎหมาย ซึ่งมีอยู่ ๑๔ นาย[๑] เป็นผู้ตรวจและแก้ไข และมีบางครั้งที่ที่ประชุมคณะที่ปรึกษากฎหมายเห็นพ้องด้วยกับร่างของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ โดยไม่มีการแก้ไขเลยก็มี ผู้เขียนขอนำร่างประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๓๐ ประกาศเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ ซึ่งเป็นลายมือของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์และได้ผ่านการพิจารณาของคณะที่ปรึกษากฎหมาย โดยมิได้แก้ไขเลย ดังนี้

(๑) ที่ปรึกษากฎหมายของคณะปฏิวัติสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีดังนี้ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นประธาน หลวงวุฒิศาสตร์เนติเนาท หลวงอรรถปรีชาชนูปการ หลวงอรรถโกวิทวที นายเล็ก จุณณานนท์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ พลตรีอัมพร จินตกานนท์ (ยศในขณะนั้น) พันเอกสุข เปรุนาวิน (ยศในขณะนั้น) พลโทไสว ดวงมณี พันเอกจิตต์ ธนะโชติ นายเสกล บุณยัษฐิติ พันเอกจินดา ณ สงขลา และนายสมภพ โหตระกิตย์

เรียน รอง ~~[illegible]~~ หน.ปร.

คณะที่ปรึกษากฎหมายได้พิจารณาข้อประกาศที่ส่งมาให้พิจารณานี้ และได้เชิญเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมาชี้แจงด้วยแล้ว เห็นว่าการประกาศให้[illegible]ไปเป็นความผิดขึ้นศาลทหารนั้น รัฐบาลจะได้ระมัดระวังมิให้เป็นการเหมาเพื่อขยายเกินไป แต่เมื่อได้ฟังเหตุผลที่เจ้าหน้าที่ชี้แจงแล้ว ก็เห็นเหตุอันสมควรอยู่ ซึ่งเห็นชอบด้วยในหลักการ และเห็นต่อไปว่า การกระทำความผิดฐานใช้วัตถุระเบิดจับปลานี้ ผู้กระทำความผิดอาจได้มาเนื่องมีเรื่องครอบครองวัตถุระเบิดที่ใช้จับปลาโดยมิชอบด้วยปัญญาแห่งอาชีพเท่านั้น ซึ่งเห็นสมควรที่จะสั่งให้การกระทำผิดที่เกี่ยวแก่การได้มา เครื่องมีเพื่องานจับปลาระเบิดนั้นอยู่ในอำนาจศาลพลเรือนพิจารณาพิพากษาเรื่องต่อไป พระราชประสงค์จะดำเนินแผ่นดินให้เป็นธรรมยิ่ง ซึ่งเป็นการสมควร

จึงขอเรียนมาเพื่อประกอบพินิจ เพื่อดำเนินการต่อไป

ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๐

โดยที่ปรากฏว่า มีบุคคลลอบใช้วัตถุระเบิดทำการจับปลากันอยู่โดยแพร่หลาย ~~[illegible]~~ การกระทำเช่นนี้นอกจากจะเป็นการฝ่าฝืนต่อกฎหมายแล้ว ยังเป็นการกระทำที่มุ่งต่อประโยชน์ส่วนตัวโดยเฉพาะ มิได้คำนึงถึงชีวิตและทรัพย์ของบุคคลอื่น ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ทำให้พันธุ์ปลาต้องสูญเสียไปมากกว่าที่จับ~~[illegible]~~ได้เป็นอันมาก เป็นผลเสียหายแก่การเศรษฐกิจก็อยู่ไม่น้อย คณะปฏิวัติเห็นเป็นการสมควรที่จะปราบปรามการกระทำความผิดที่กล่าวนี้โดยกวดขัน ซึ่งหากมีการลงโทษได้รวดเร็วทันต่อเหตุการณ์แล้ว และเห็นว่าเพื่อให้ได้ผลในการปราบปรามอย่างจริงจัง สมควรที่จะให้การกระทำความผิดในเรื่องนี้อยู่ในอำนาจศาลทหารที่จะพิจารณาพิพากษา~~[illegible]~~

หัวหน้าคณะปฏิวัติจึงมีคำสั่ง ~~ข้อ~~ ~~ดังต่อ~~ ~~ไว้~~ ดังต่อไปนี้

ให้การกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งมีโทษตาม[มาตรา แห่ง]มาตรา ๖๒ หรือ แห่งพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. ๒๔๙๐ ~~ซึ่ง~~ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติการประมง (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นคดีที่อยู่ในอำนาจศาลทหารที่จะพิจารณาพิพากษาตามประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๖ ทั้งนี้ ~~[illegible]~~ ตัวการใช้มาแล้วเกี่ยวกับวัตถุระเบิดที่ใช้ในการกระทำผิดที่กล่าวแล้ว เป็นคดีต่อกฎหมายด้วย ก็ให้อยู่ในอำนาจศาลทหารที่จะพิจารณาพิพากษา~~[illegible]~~ได้ด้วย

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ผู้ร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร และผู้สร้างมาตรา ๑๗ การปฏิวัติเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ เป็นการปฏิวัติที่คณะปฏิวัติได้ใช้อำนาจปกครองประเทศเป็นเวลาสามเดือนเศษ ในระหว่างระยะเวลาดังกล่าว คณะปฏิวัติได้รีบเร่งปรับปรุงกลไกการบริหาร การคลัง การศึกษา วางโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เพื่อให้มีแผนการเศรษฐกิจที่เป็นแบบถาวร เมื่อระยะเวลาได้ล่วงเลยไปประมาณสองเดือนนับจากวันปฏิวัติ คณะที่ปรึกษากฎหมายก็ได้รับมอบหมายจากคณะปฏิวัติให้เริ่มดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญสำหรับใช้ปกครองประเทศต่อไปภายหลังที่การปฏิวัติได้สิ้นสุดลง

เค้าโครงและหลักการของร่างรัฐธรรมนูญที่คณะปฏิวัติจะได้ประกาศใช้ต่อไปนั้นท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นผู้ได้รับแจ้งจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติในปลายเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๑ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้เสนอหลักเกณฑ์การปกครองประเทศ ซึ่งท่านเป็นผู้ยกร่างขึ้นเองทั้งหมดต่อคณะที่ปรึกษากฎหมาย ในรูปร่างประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรส่วนหนึ่งและในรูปร่างประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญอีกส่วนหนึ่ง เมื่อคณะที่ปรึกษากฎหมายได้พิจารณาแก้ไขเสร็จแล้ว ก็ได้เสนอจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติพิจารณาร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร และร่างประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ มีดังนี้

บันทึก

เรื่อง ร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร และประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ

ประทานเสนอ หัวหน้าคณะปฏิวัติ

ด้วยคณะที่ปรึกษากฎหมาย ได้ยกร่าง (๑) ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรและ (๒) ประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นสำเร็จแล้ว ดังที่ได้เสนอมาพร้อมนี้

เพื่อประกอบการพิจารณา ขอกราบเรียนว่า ในการประกาศใช้กฎหมาย ๒ ฉบับนี้ คณะที่ปรึกษากฎหมายเห็นสมควรให้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรก่อน แล้วจึงประกาศใช้ประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญในลำดับต่อไป ทั้งนี้ก็โดยที่เห็นว่า เมื่อปฏิวัติสำเร็จแล้ว ในเบื้องแรกที่คณะปฏิวัติจะต้องจัดทำ ก็คือวางหลักการปกครองประเทศ กำหนดผู้ที่จะใช้อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ ไว้ให้เป็นหลักฐานเสียก่อน เมื่อได้กำหนดผู้ใช้อำนาจดังกล่าวไว้แล้ว การออกกฎหมาย การบริหารราชการก็จะได้ดำเนินการไปตามหลักที่วางไว้นั้น เมื่อได้ดำเนินการในการออกกฎหมายครบถ้วนตามวิธีการที่กำหนดไว้ในธรรมนูญการปกครอง กฎหมายที่ออกไปนั้น ก็ย่อมจะสมบูรณ์ ถ้าจะออกประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญไปก่อนธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรโดยขอให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยในประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญนั้น อาจมีปัญหาเกิดขึ้นว่า สภาที่ตั้งตามประกาศนั้นจะไม่สมบูรณ์ ถ้าสภาที่ตั้งนั้นไม่สมบูรณ์แล้ว จะกระทบถึงพระราชบัญญัติที่จะออกตามมาในภายหลัง ซึ่งรวมทั้งพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมด้วย

ส่วนชื่อที่ใช้คำว่า "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร" นั้น เพราะเห็นว่าเป็นคำที่ใช้กันเข้าใจดี การที่จะใช้ชื่อว่ารัฐวินัยนั้น คำว่า วินัย มีใช้อยู่ในกฎหมายหลายแห่ง เช่น วินัยทหาร วินัยข้าราชการพลเรือน ซึ่งมีความหมายแคบ ไม่เกี่ยวแก่หลักการใช้อำนาจปกครองบ้านเมืองแต่อย่างใด

จึงขอประทานเสนอเพื่อโปรดพิจารณา.

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
ประธานคณะที่ปรึกษากฎหมาย

ร่าง

ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร

... ...

ให้ไว้ ณ วันที่.....พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑
เป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร์รามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราชบรมนารถบพิตร มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า

โดยที่หัวหน้าคณะปฏิวัติซึ่งได้กระทำการยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินเป็นผลสำเร็จ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้นำความกราบบังคมทูลว่า การที่คณะปฏิวัติได้ประกาศให้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๙๕ เสียนั้น ก็โดยปรารถนาจะให้มีรัฐธรรมนูญที่เหมาะสม และให้การปกครองประเทศเป็นไปโดยเรียบร้อยตามระบอบประชาธิปไตยยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับนั้น และการที่จะให้มีรัฐธรรมนูญเช่นว่านี้ สมควรจัดให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญประกอบด้วยสมาชิกผู้ทรงคุณวุฒิจัดร่างขึ้นประกาศใช้ต่อไป แต่ในระหว่างระยะเวลาก่อนที่จะได้มีและประกาศใช้รัฐธรรมนูญซึ่งร่างขึ้นโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญนั้น สมควรให้มีธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเพื่อใช้ไปพลางก่อน ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย และเพื่อให้การเป็นไปตามที่หัวหน้าคณะปฏิวัตินำความกราบบังคมทูล จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ใช้บทบัญญัติต่อไปนี้เป็นธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร จนกว่าจะได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญซึ่งสภาร่างรัฐธรรมนูญจะได้จัดร่างขึ้น

มาตรา ๑ ประเทศไทยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียว ไม่อาจแบ่งแยกได้ และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขตลอดไป จะว่างเว้นในขณะใด ๆ มิได้เลย

มาตรา ๒ องค์พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการ ผู้ใดจะละเมิดมิได้

มาตรา ๓ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา จนกว่าจะมีรัฐสภา พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางหัวหน้าคณะปฏิวัติ

มาตรา ๔ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี จนกว่าจะมีคณะรัฐมนตรี พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจบริหารทางหัวหน้าคณะปฏิวัติ

มาตรา ๕ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาล

มาตรา ๖ คณะองคมนตรีคงปฏิบัติหน้าที่ไปตามเดิม

มาตรา ๗ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งนายกรัฐมนตรีคนหนึ่ง และรัฐมนตรีมีจำนวนตามสมควร ประกอบเป็นคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน

นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี จะเป็นสมาชิกรัฐสภามิได้

นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีมีสิทธิเข้าร่วมประชุมชี้แจงแสดงความเห็นในที่ประชุมรัฐสภา แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน

มาตรา ๘ การพิจารณาพิพากษาอรรถคดีเป็นอำนาจของศาลโดยเฉพาะ ซึ่งต้องดำเนินการตามกฎหมายและในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์

ผู้พิพากษามีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีให้เป็นไปตามกฎหมาย

มาตรา ๙ บรรดาบทกฎหมายนอกจากรัฐธรรมนูญ พระราชหัตถเลขา และพระบรมราชโองการใด ๆ อันเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน ต้องมีนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี หรือหัวหน้าคณะปฏิวัติในขณะที่ยังมิได้จัดให้มีคณะรัฐมนตรี เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

เมื่อได้มีคณะรัฐมนตรีแล้ว การตั้งนายกรัฐมนตรีในกาลต่อไป ให้ประธานรัฐสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

มาตรา ๑๐ ในเมื่อไม่มีบทบัญญัติแห่งธรรมนูญนี้บังคับแก่กรณีใด ให้วินิจฉัยกรณีนั้นไปตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย

ในกรณีมีปัญหาเกี่ยวแก่การวินิจฉัยกรณีใดตามความในวรรคก่อนเกิดขึ้นในวงงานของรัฐสภา หรือเกิดขึ้นโดยคณะรัฐมนตรีขอให้รัฐสภาวินิจฉัย ให้รัฐสภาวินิจฉัยชี้ขาด.

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ....

หัวหน้าคณะปฏิวัติ

ประกาศ
ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ

ให้ไว้ ณ วันที่....พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑
เป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่เป็นการสมควรให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ มีหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญและให้คำแนะนำและยินยอมการประกาศใช้รัฐธรรมนูญนั้น กับทั้งให้มีหน้าที่เป็นสภานิติบัญญัติในระหว่างระยะเวลาที่ยังมิได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราบทบัญญัติไว้ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ ให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ มีหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีฐานะเป็นรัฐสภาทำหน้าที่เป็นสภานิติบัญญัติด้วย

มาตรา ๒ สภาร่างรัฐธรรมนูญประกอบด้วยสมาชิกซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้ง มีจำนวน.......คน

ในกรณีที่ตำแหน่งสมาชิกว่างลง จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งซ่อมในตำแหน่งที่ว่างนั้น

มาตรา ๓ ให้สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเป็นสำนักงานเลขาธิการสภาร่างรัฐธรรมนูญ มีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับกิจการฝ่ายธุรการของสภาร่างรัฐธรรมนูญ และให้อยู่ในบังคับบัญชาของประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ

ให้เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรและพนักงานเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเป็นเลขาธิการสภาร่างรัฐธรรมนูญ และพนักงานเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเลขาธิการสภาร่างรัฐธรรมนูญตามลำดับ

มาตรา ๔ พระมหากษัตริย์จะได้ทรงเปิดประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรก ในวันที่....พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๑ เวลา.......นาฬิกา

สมัยประชุม ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญกำหนด

การเรียกประชุม การขยายเวลาประชุม และการปิดประชุม ให้กระทำโดยพระราชกฤษฎีกา

มาตรา ๕ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญตามมติของสภาให้เป็นประธานสภาคนหนึ่ง เป็นรองประธานคนหนึ่งหรือหลายคนก็ได้

มาตรา ๖ ภายใต้บังคับมาตรา ๗ และมาตรา ๘ สภาร่างรัฐธรรมนูญมีอำนาจตราข้อบังคับการประชุมปรึกษาของสภาเกี่ยวกับการเสนอร่างพระราชบัญญัติ การเสนอญัตติ การประชุมการปรึกษาและกิจการอื่นเพื่อดำเนินการตามอำนาจหน้าที่

มาตรา ๗ เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญได้ร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้ว ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญประชุมในฐานะรัฐสภาทำหน้าที่สภานิติบัญญัติพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญนั้น ว่าจะให้นำร่างรัฐธรรมนูญนั้นทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อพระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยให้ประกาศใช้หรือไม่ การประชุมปรึกษาดังกล่าวนี้ สภาจะแก้ไขเพิ่มเติมร่างรัฐธรรมนูญนั้นประการใดมิได้

การประชุมตามความในวรรคก่อน ต้องมีสมาชิกมาประชุมไม่น้อยกว่าสามในสี่ของจำนวนสมาชิกสภา จึงจะเป็นองค์ประชุม

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ให้ประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

มาตรา ๘ ในกรณีการลงมติของสภาร่างรัฐธรรมนูญตามความในมาตรา ๗ ไม่ได้คะแนนเสียงของสมาชิกให้นำร่างรัฐธรรมนูญขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยเกินกึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญก็ดี พระมหากษัตริย์มิได้ทรงลงพระปรมาภิไธยพระราชทานมาภายในสามสิบวัน นับแต่วันที่ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายก็ดี ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ และดำเนินการต่อไปตามบทบัญญัติแห่งประกาศพระบรมราชโองการนี้

มาตรา ๙ ร่างพระราชบัญญัติจะตราเป็นกฎหมายได้ก็แต่โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะรัฐสภา

ในระหว่างระยะเวลาที่สภาร่างรัฐธรรมนูญยังทำหน้าที่พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ ร่างพระราชบัญญัติจะเสนอได้ก็แต่โดยคณะรัฐมนตรี

มาตรา ๑๐ ในการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ ผู้ใดจะกล่าวถ้อยคำใด ๆ ในทางแถลงข้อเท็จจริง หรือแสดงความคิดเห็น หรือออกเสียงลงคะแนน ย่อมเป็นเอกสิทธิโดยเด็ดขาด ไม่เป็นกรณีที่จะนำไปเป็นเหตุฟ้องร้องว่ากล่าวผู้นั้นในทางใดได้

ความคุ้มครองดังกล่าวในวรรคก่อน ให้ใช้แก่ผู้พิมพ์และผู้โฆษณารายงานการประชุมโดยคำสั่งของสภา

มาตรา ๑๑ ในกรณีที่สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญถูกควบคุมหรือขังหรือถูกฟ้องในคดีอาญาให้สั่งปล่อยหรืองดการพิจารณา ในเมื่อประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญร้องขอ

คำขอของประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญให้มีผลเพียงในระหว่างสมัยประชุม

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล.................

หัวหน้าคณะปฏิวัติ

กำเนิดมาตรา ๑๗ เมื่อคณะที่ปรึกษากฎหมายได้เสนอร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรและร่างประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญต่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติแล้ว หัวหน้าคณะปฏิวัติได้เชิญสมาชิกของคณะปฏิวัติ ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษากฎหมาย (พระยาอรรถการีย์นิพนธ์) และที่ปรึกษากฎหมายบางท่านไปประชุมพิจารณาร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรและร่างประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ ที่ตึกวังสวนกุหลาบ ในวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๐๑ และในวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๑ ผลของการประชุมปรากฏว่า ที่ประชุมได้มีมติให้รวมร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรกับร่างประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญเข้าเป็นฉบับเดียวกัน และได้พิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องให้นายกรัฐมนตรีตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรมีอำนาจพิเศษและเด็ดขาดสำหรับปราบปรามการกระทำที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศได้ ทำนองเดียวกับอำนาจที่หัวหน้าคณะปฏิวัติมีอยู่ในขณะนั้น ในที่สุดได้มอบให้คณะที่ปรึกษากฎหมายรับไปพิจารณาและดำเนินการตามมติที่ประชุม แนวความคิดที่จะให้นายกรัฐมนตรีมีอำนาจพิเศษและเด็ดขาดสำหรับปราบปรามการกระทำที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศนั้น เท่าที่ได้แสดงออกในที่ประชุมที่ตึกวังสวนกุหลาบเกิดจาก

(๑) บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๙๕๘ มาตรา ๑๖ ซึ่งมีความว่า

"มาตรา ๑๖ ในระหว่างเวลาที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องกระทำเพื่อประโยชน์ในการป้องกัน ระงับ หรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบ ที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรี มีอำนาจกระทำการใด ๆ ตามที่เห็นสมควร เพื่อประโยชน์ที่กล่าวแล้วได้ และให้ถือว่าการกระทำเช่นว่านั้นเป็นการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย"

(๒) ความเคยชินกับการใช้อำนาจปกครองสูงสุด (อำนาจอธิปไตย) ในระหว่างปฏิวัติ ซึ่งหัวหน้าคณะปฏิวัติได้ใช้อำนาจอธิปไตยทั้งในทางนิติบัญญัติ (การออกกฎหมายในรูปประกาศของ

คณะปฏิวัติ) ในทางบริหาร (การแต่งตั้งถอดถอนข้าราชการและการวินิจฉัยสั่งการในการบริหารราชการของแต่ละกระทรวง) และในทางตุลาการ (การสั่งลงโทษประหารชีวิตหรือจำคุกผู้กระทำความผิดในระหว่างปฏิวัติ)

ในการพิจารณาของคณะที่ปรึกษากฎหมายเกี่ยวกับการให้อำนาจพิเศษและเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรี ในชั้นต้น ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้ยกร่างเป็นมาตรา ๑๕ มีความดังนี้

"มาตรา ๑๕ ในระหว่างเวลาที่ใช้ธรรมนูญนี้ การกระทำของนายกรัฐมนตรีเพื่อประโยชน์ในกรณีดังต่อไปนี้ ให้ถือว่าเป็นการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

(๑) การป้องกันหรือระงับการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์

(๒) การป้องกันหรือระงับการก่อกวนหรือคุกคามต่อความสงบทั้งภายในและภายนอก"

คณะที่ปรึกษากฎหมายได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ข้อความดังกล่าวยังไม่รัดกุมพอ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์จึงได้ยกร่างขึ้นใหม่ และเมื่อคณะที่ปรึกษากฎหมายได้ช่วยแก้ไขปรับปรุงข้อความให้รัดกุมยิ่งขึ้นแล้ว ปรากฏความในมาตรา ๑๕ ดังนี้

"มาตรา ๑๕ ในระหว่างเวลาที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องกระทำเพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของราชอาณาจักร หรือราชบัลลังก์ หรือเพื่อประโยชน์ที่จะป้องกันระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวน หรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีมีอำนาจออกคำสั่งเป็นประกาศเพื่อประโยชน์เช่นว่านั้นได้ ประกาศของนายกรัฐมนตรีเช่นว่านี้ ให้มีผลใช้บังคับได้เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติ"

คณะปฏิวัติและที่ปรึกษากฎหมายบางท่านได้พิจารณาร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ซึ่งคณะที่ปรึกษากฎหมายได้ปรับปรุงแก้ไขตามมติของที่ประชุมเป็นครั้งที่สามเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๐๑ ที่ตึกวังสวนกุหลาบ ที่ประชุมได้มีมติให้เพิ่มร่างมาตรา ๑ ด้วยความที่ว่า "อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย" และเห็นชอบกับร่างธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่คณะที่ปรึกษากฎหมายเสนอ เมื่อได้เพิ่มมาตราว่าด้วยอำนาจอธิปไตยเป็นมาตรา ๑ ฉะนั้น มาตรา ๑๕ ซึ่งเป็นมาตราที่ให้อำนาจพิเศษแก่นายกรัฐมนตรี จึงได้เปลี่ยนไปเป็นมาตรา ๑๖ ในการทบทวนข้อความมาตรา ๑๖ นี้ ได้มีสมาชิกในคณะปฏิวัติหลายท่านได้แสดงความห่วงใยว่า มาตรา ๑๖ จะเป็นจุดให้ประชาชนโจมตีคณะปฏิวัติที่เขียนธรรมนูญการปกครองให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีมากเกิน

ไป และจะกลายเป็นเผด็จการ เพราะมีอำนาจมากกว่านายกรัฐมนตรีคนใดเท่าที่ประเทศไทยเคยมีมา จึงได้มีการพิจารณาทบทวนในขั้นสุดท้ายอีกครั้งหนึ่ง สุดท้ายพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้ปรับปรุงและเสนอร่างมาตราดังกล่าวใหม่ดังนี้

มาตรา ๑๖ ในระหว่างเวลาที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องกระทำเพื่อประโยชน์ในการป้องกัน ระงับ หรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจกระทำการใด ๆ ตามที่เห็นสมควร เพื่อประโยชน์ที่กล่าวแล้วได้ และให้ถือว่าการกระทำเช่นว่านั้นเป็นการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้กระทำการใด โดยอาศัยอำนาจตามความในวรรคก่อน ให้นายกรัฐมนตรีรายงานการกระทำนั้นพร้อมด้วยเหตุผลอันจำเป็นต้องกระทำต่อสภาโดยด่วน

อนึ่งท่านหัวหน้าคณะปฏิวัติได้ขอให้ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เพิ่มบทบัญญัติว่าด้วยการให้รัฐมนตรีพ้นจากตำแหน่งไว้ในธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ทั้งนี้ เพื่อให้นายกรัฐมนตรีมีโอกาสปรับปรุงคณะรัฐมนตรีได้โดยนายกรัฐมนตรีไม่ต้องลาออก คณะที่ปรึกษากฎหมายได้พิจารณาแล้วจึงได้เพิ่มความเป็นมาตรา ๑๕ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร เมื่อได้เพิ่มมาตรา ๑๕ ขึ้นอีกมาตราหนึ่ง มาตรา ๑๖ เดิม ซึ่งเป็นมาตราว่าด้วยอำนาจของนายกรัฐมนตรี จึงได้เปลี่ยนไปเป็นมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มาตรา ๑๗ เมื่อคณะที่ปรึกษากฎหมายได้ปรับปรุงเรียบร้อยแล้ว มีความดังนี้

“มาตรา ๑๗ ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายใน หรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการ หรือกระทำการใด ๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นว่านั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคก่อนแล้วให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภาทราบ”

นับตั้งแต่ได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นต้นมา มาตรา ๑๗ ได้กลายเป็นมาตราที่มีความสำคัญต่อการปกครองประเทศ และมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักของประชาชนคนไทยทั่ว ๆ ไป

การใช้มาตรา ๑๗ ดังที่ทราบกันอยู่แล้วว่า นับตั้งแต่วันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นวันเริ่มใช้บังคับธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเป็นต้นมา ได้มีการใช้มาตรา ๑๗ ลงโทษบุคคลผู้กระทำความผิดอาญาที่ร้ายแรงหลายครั้งด้วยกัน เริ่มต้นจากการลงโทษผู้บ่อนทำลายความมั่นคง ผู้วางเพลิง ผู้ปล้นทรัพย์ ผู้ผลิตเฮโรอีน ในการใช้มาตรา ๑๗ สำหรับความผิดดังกล่าว ไม่มีการโต้แย้งเกี่ยวกับการใช้มาตรา ๑๗ การโต้แย้งได้เกิดขึ้นเมื่อได้มีการใช้มาตรา ๑๗ เพื่อประโยชน์แก่การสอบสวนของคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินของรัฐในกองมรดกของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งได้แก่การบังคับให้บุคคลมาให้ถ้อยคำหรือส่งบัญชีเอกสาร และให้คณะกรรมการมีอำนาจอายัดทรัพย์สินซึ่งสอบสวนได้ความว่าเป็นของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๗ ได้มีการใช้มาตรา ๑๗ ให้ทรัพย์สินในกองมรดกของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และทรัพย์สินของท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ ตกเป็นของรัฐ

ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๗ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ได้ขอให้สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็นว่า การเอาเงินของรัฐคืนจากกองมรดกของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น จะดำเนินการได้ในทางใด จึงจะไม่เป็นผลเสียหายแก่รัฐ เพราะนายกรัฐมนตรีได้รับรายงานจากคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินของรัฐในกองมรดกจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ว่าได้พบหลักฐานการจ่ายเงินราชการของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไม่ถูกต้องหลายราย เป็นจำนวนหลายร้อยล้านบาท และเข้าไปพัวพันรวมอยู่ในกองมรดกของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๓) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการใช้มาตรา ๑๗ ไว้ดังนี้

"เบื้องต้นจะต้องวินิจฉัยว่าการใช้บทบัญญัติของมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร จะเป็นประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามได้หรือไม่ พิจารณาคำว่า "ระงับ" ก็เห็นความหมายได้ว่า เพื่อไม่ให้เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นเหตุการณ์กำลังจะเกิดขึ้นก็ระงับเสีย หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วแต่จัดการเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปหรือเกิดขึ้นอีก ก็ยังเรียกว่าระงับได้เหมือนกัน

อย่างไรก็ดียังมีคำว่า "ปราบปราม" อีกคำหนึ่ง ซึ่งคำนี้หมายถึงเพื่อเป็นตัวอย่างมิให้เกิดการกระทำเช่นว่านั้นขึ้นอีก หรือเพื่อมิให้ผู้นั้นกระทำอีกหรือเพื่อมิให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่างก็ได้

หลักเกณฑ์อีกอย่างหนึ่งของมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรก็คือ ต้องเป็นการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า ความข้อนี้ต้องวินิจฉัยตามพฤติการณ์และรูปเรื่องเป็นกรณี ๆ ไป ถ้าข้าราชการคนใดเอาเงินราชการไป ตามธรรมดาจะเรียกว่าเป็นการบ่อนทำลาย ฯลฯ ก็อาจจะไม่ได้ แต่เฉพาะเรื่องนี้จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ มิใช่ข้าราชการธรรมดา เป็นถึงนายกรัฐมนตรีอันเป็นตำแหน่งสูงสุดในการบริหาร มีอำนาจอย่างกว้างขวาง และจำนวนเงินตามข้อเท็จจริงที่พระมนูเวทย์-วิมลนาท ผู้แทนสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรีแถลง ก็เป็นจำนวนมากมาย หากข้อเท็จจริงฟังได้ดังกล่าว คณะกรรมการกฤษฎีกาก็เห็นว่า การกระทำของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เรียกได้ว่าถึงขนาดบ่อนทำลาย ฯลฯ เพราะการกระทำนี้ทำให้รัฐสูญเสียไปซึ่งเงินจำนวนมากมายประการหนึ่ง ประชาชนไม่ได้รับประโยชน์จากเงินนี้อีกประการหนึ่ง การกระทำจึงย่อมกระทบกระเทือนถึงเศรษฐกิจการเงินของประเทศ ฉะนั้น จึงเรียกได้ว่าเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงในทางเศรษฐกิจและการเมืองของราชอาณาจักร หรือเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบภายในราชอาณาจักร จึงเป็นกรณีที่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีอาจจะใช้บทบัญญัติของมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรได้ ส่วนการที่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีจะสั่งประการใดและเพียงใดจึงจะได้ผลสมประสงค์ของทางราชการนั้น อยู่นอกขอบเขตของปัญหานี้"

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๘ มิถุนายน ๒๕๐๗

เมื่อจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้รับทราบความเห็นของกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๓ แล้ว และเห็นว่าปัญหาการเอาเงินของรัฐคืนจากกองมรดกจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นปัญหาที่ควรได้รับการพิจารณาอย่างรอบคอบทั้งในด้านกฎหมายและการเมือง จึงได้เชิญกรรมการร่างกฎหมายทั้งหมดมาร่วมประชุมกับคณะรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล เพื่อพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับการใช้มาตรา ๑๗ กับกรณีจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๐๗ ในการประชุมครั้งนี้มีกรรมการร่างกฎหมายเข้าประชุม ๓๕ คนในจำนวน ๔๗ คน และรัฐมนตรีเข้าประชุม ๑๕ คนในจำนวน ๑๘ คน ในที่สุดที่ประชุมมีความเห็นว่ารัฐบาลจะนำมาตรา ๑๗ มาใช้บังคับแก่กรณีจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีจำนวน ๒๕ เสียง และที่เห็นว่าจะนำมาตรา ๑๗ มาใช้บังคับไม่ได้มี ๒๒ เสียง เนื่องจากเป็นการประชุมลับ ผู้เขียนจึงต้องขออภัยไม่อาจนำรายละเอียดของเหตุผลแต่ละฝ่ายมาเปิดเผยได้

ภายหลังที่ได้ใช้มาตรา ๑๗ ให้ทรัพย์สินในกองมรดกของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และทรัพย์สินของท่านผู้หญิง วิจิตรา ธนะรัชต์ ตกเป็นของรัฐ ต่อมาได้มีการตราพระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ ขึ้นใช้บังคับ และได้มีคดีระหว่างท่านผู้หญิง วิจิตรา ธนะรัชต์ กับจอมพล ถนอม กิตติขจร จำเลยที่ ๑ กระทรวงการคลังโดยนายเสริม วินิจฉัยกุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง จำเลยที่ ๒ กรมธนารักษ์โดยหลวงสิทธิดุริตภาษ อธิบดีกรมธนารักษ์ จำเลยที่ ๓ พระมนูเวทย์วิมลนาท จำเลยที่ ๔ นายเรณู สุวรรณสิทธิ์ จำเลยที่ ๕ นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ จำเลยที่ ๖ เรื่อง ขอให้ศาลพิพากษาว่าคำสั่งของจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ที่สั่งโดยอาศัยมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร เป็นโมฆะ

ศาลชั้นต้นมีคำสั่งให้รับฟ้อง หมายเรียกจำเลย และก่อนจำเลยยื่นคำให้การ ศาลชั้นต้นมีคำสั่งว่า เนื่องจากได้มีพระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๐๘ ความในมาตรา ๔ ว่า ถ้ามีคดีฟ้องร้องบุคคลซึ่งได้รับความคุ้มครองตามมาตรา ๓ อยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้ศาลจำหน่ายคดีเสีย คดีนี้โจทก์ฟ้องไว้ก่อนศาลพิเคราะห์คำฟ้องของโจทก์แล้วเห็นว่า จำเลยที่ ๑, ๔, ๕, ๖ ได้รับความคุ้มครองตามมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งโจทก์จะฟ้องจำเลยทั้งสี่มิได้ ศาลต้องจำหน่ายคดีตามที่กฎหมายบัญญัติ แต่ยังมีข้อหาของโจทก์ข้ออื่นอีก

ซึ่งอยู่นอกความคุ้มครอง โดยโจทก์ฟ้องว่าเจ้าหน้าที่ได้กระทำนอกเหนือคำสั่งของจำเลยที่ ๑ ยึดเอาทรัพย์สินอันเป็นสินส่วนตัวและสินเดิมของโจทก์ ซึ่งตามคำสั่งห้ามมิให้ยึดจึงมิใช่การกระทำตามคำสั่งหรือเกี่ยวแก่หรือเนื่องจากคำสั่งของจำเลยที่ ๑ ทรัพย์สินเหล่านี้อยู่ในความครอบครองของจำเลยที่ ๒, ๓ ข้อหาเหล่านี้มิได้อยู่ภายใต้บังคับที่จะต้องจำหน่ายคดี แต่เพราะเหตุที่โจทก์ฟ้องเรียกเอาทรัพย์สินทั้งหมด มิได้ระบุส่วนที่กระทำเกินคำสั่งโดยเฉพาะ และมิได้ตั้งทุนทรัพย์เฉพาะส่วนนี้ ไม่เป็นการสะดวกที่จะแยกข้อหาในส่วนนอกความคุ้มครองออกพิจารณา และโจทก์ฟ้องรวมเข้ามาในคดีที่จะต้องจำหน่ายตามกฎหมายบังคับ หากประสงค์จะว่ากล่าวต่อไป ก็ให้แยกข้อหาส่วนนี้ออกจากคดีนี้ สำหรับคดีนี้ ให้จำหน่ายคดีเสีย แจ้งคำสั่งให้โจทก์จำเลยทราบ

โจทก์อุทธรณ์

ศาลอุทธรณ์พิพากษายืน

โจทก์ฎีกา

ศาลฎีกาตรวจสำนวน ฟังคำแถลงการณ์ของทนายโจทก์ทนายจำเลยและประชุมปรึกษาโดยที่ประชุมใหญ่แล้ว ปัญหาอันเป็นมูลฐานแห่งข้อพิพาทในคดีนี้อันควรได้รับการวินิจฉัยก่อนคือคำสั่งนายกรัฐมนตรีตามเอกสารหมายเลข ๒, ๕ และ ๖ ตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มาตรา ๑๗ และพระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ ใช้บังคับได้หรือไม่

ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรได้ตราขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒ เพื่อใช้ไปพลางก่อน ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น คือระหว่างจัดร่างรัฐธรรมนูญ ภายหลังที่คณะปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินเป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ และประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ในเวลานั้น ความในมาตรา ๑๗ บัญญัติว่า "ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อกวนหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายใน หรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรี มีอำนาจสั่งการ หรือกระทำการใด ๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นว่านั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคก่อนแล้ว ให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภาทราบ" จึงเป็นที่เห็นได้ว่า ในภาวะภายหลังการปฏิวัติ ระหว่างร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใช้ต่อไป ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรให้อำนาจนายกรัฐมนตรีที่จะมีคำสั่งหรือกระทำการภายในขอบเขตที่ระบุไว้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำนั้นชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งย่อมมีผลเป็นธรรมดาว่าไม่เป็นมูลเหตุที่ผู้ใดจะนำมาฟ้องให้รับผิดตามกฎหมายได้ ศาลย่อมไม่รับฟ้องเช่นว่านั้น หรือถ้ารับฟ้องไว้แล้ว ก็มิได้หมายความว่า ศาลจะวินิจฉัยเปลี่ยนแปลงคำสั่งนั้นในภายหลังไม่ได้ เพราะคำสั่งรับฟ้องเช่นนี้มิใช่คำสั่งวินิจฉัยชี้ขาดคดี ไม่อยู่ในบังคับที่ศาลนั้นจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๑๔๓, ๑๔๔ เพราะฉะนั้น พระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งบัญญัติมิให้บุคคลใดฟ้องร้องว่ากล่าวนายกรัฐมนตรีและผู้กระทำการตามคำสั่งนั้น จึงเป็นวิธีการอันพึงดำเนินเมื่อมีการฟ้องร้องคดีอันเป็นกรณีตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรนั่นเอง มิใช่เป็นบทบัญญัตินอกเหนือขอบเขตแห่งมาตรา ๑๗ นั้นแต่ประการใด และไม่เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรดังที่โจทก์ฎีกา เมื่อพระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นกฎหมายที่ดำเนินการตามบทบัญญัติแห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มาตรา ๑๗ โดยเฉพาะ เพื่อคุ้มครองการกระทำที่ได้อำนาจมาตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ให้ถือเป็นการชอบด้วยกฎหมายโดยตรง มิใช่กฎหมายที่บัญญัติขึ้นเป็นการตัดสิทธิที่บุคคลจะดำเนินคดีทางศาลในกรณีอื่นใด นอกเหนือไปจากกรณีที่กระทำการตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มาตรา ๑๗ แล้ว ข้อที่โจทก์ฎีกาว่าพระราชบัญญัตินี้ขัดต่อรัฐธรรมนูญจึงตกไป ส่วนที่โจทก์ฎีกาว่า พระราชบัญญัตินี้ขัดต่อความสงบเรียบร้อย และขัดต่อปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนั้น ศาลฎีกาเห็นว่า ข้อโต้เถียงเหล่านั้นเป็นปัญหาในชั้นที่จะพิเคราะห์ว่าควรบัญญัติกฎหมายขึ้นประการใด ไม่เป็นสาระที่จะยกขึ้นอ้างเป็นข้อโต้แย้งให้ศาลวินิจฉัยในเมื่อได้ตราขึ้นเป็นบทกฎหมายตามรัฐธรรมนูญแล้ว ที่โจทก์ฎีกาว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ตราขึ้นฝ่าฝืนข้อบังคับการประชุมปรึกษาของสภาร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๐๔ ข้อ ๑๒๗ นั้น โจทก์มิได้ยกขึ้นอ้างโดยกล่าวให้แจ้งชัดว่าฝ่าฝืนอย่างไร ศาลฎีกาจึงไม่วินิจฉัย

พระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ มาตรา ๓ บัญญัติว่า เมื่อนายกรัฐมนตรี โดยมติคณะรัฐมนตรีได้มีคำสั่งหรือกระทำการใด โดยอ้างมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฯลฯ ให้ได้รับความคุ้มครอง บุคคลใดจะฟ้องร้องว่ากล่าว ฯลฯ มิได้ นั้น ศาลฎีกาเห็นว่า ข้อความที่ว่า "โดยอ้างมาตรา ๑๗" นั้น มิได้หมายความเพียงสักแต่ว่า ถ้าได้มีการอ้างมาตรา ๑๗ แล้ว จะได้รับความคุ้มครองทุกกรณีไปโดยไม่ต้องคำนึงว่าคำสั่งหรือการกระทำนั้นอยู่ภายในขอบเขตของมาตรา ๑๗ นั้นหรือไม่ แต่หมายความว่า ต้องเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่อ้างมาตรา ๑๗ โดยเป็นกรณีที่อยู่ภายในขอบเขตของมาตรา ๑๗ คือเป็นคำสั่งหรือการกระทำเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามบ่อนทำลายก่อกวน หรือคุกคาม ฯลฯ ตามที่บัญญัติไว้ ถ้าคำสั่งหรือการกระทำนั้น ๆ อยู่นอกเหนือขอบเขตของมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ศาลย่อมวินิจฉัยได้ว่า คำสั่งหรือการกระทำนั้นมิได้รับความคุ้มครอง ในข้อนี้โจทก์ฎีกาว่าโจทก์ระบุในฟ้องว่า การใช้มาตรา ๑๗ ในกรณีนี้ไม่ถูกต้อง เพราะไม่สุจริต ประมาทเลินเล่อ แกล้งกระทำ โดยโจทก์อ้างว่า กรรมการสอบสวนเฉพาะบุคคลบางคนที่จะให้ถ้อยคำในทางที่จอมพลสฤษดิ์เบียดบังยักยอกเงินของรัฐ ปกปิดไม่แจ้งข้อเท็จจริงให้โจทก์ทราบเพื่อโต้แย้ง ชี้แจงต่อคณะรัฐมนตรีว่าจอมพล สฤษดิ์เอาเงินของรัฐไปใช้ส่วนตัวมากมาย โดยขณะนั้นไม่มีข้อเท็จจริงดังนั้นเลย และแจ้งความประสงค์ต่อคณะรัฐมนตรีจะใช้มาตรา ๑๗ โดยปราศจากเหตุผล ไม่มีการบ่อนทำลาย ศาลฎีกาได้พิเคราะห์ข้ออ้างเหล่านี้แล้ว เห็นว่า ตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร นายกรัฐมนตรีมีอำนาจออกคำสั่งหรือกระทำการใด ๆ โดยมติคณะรัฐมนตรีในเมื่อนายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร ฯลฯ บทบัญญัติดังว่านี้ โดยเฉพาะข้อความที่ว่า เมื่อนายกรัฐมนตรีเห็นสมควร แสดงว่า นายกรัฐมนตรีมีอำนาจตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ที่จะวินิจฉัยพฤติการณ์ที่เห็นสมควรใช้มาตรการที่กำหนดไว้ การจะเห็นสมควรเพียงใด มีการบ่อนทำลายอันควรระงับปราบปรามหรือไม่ ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรให้เป็นเรื่องของนายกรัฐมนตรีวินิจฉัย เมื่อประกอบกับข้อความที่บัญญัติว่าต้องมีมติของคณะรัฐมนตรีด้วย ทั้งเป็นมาตรการที่ใช้ในระหว่างที่ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรใช้บังคับอยู่ดังที่บัญญัติไว้ จึงเป็นที่เห็นได้ว่า ธรรมนูญการปกครอง

ราชอาณาจักรได้กำหนดหลักการไว้อย่างเคร่งครัด มิให้กระทำโดยหละหลวมในการวินิจฉัยว่ามีเหตุผลสมควรหรือไม่ มีการบ่อนทำลายหรือไม่ โดยบัญญัติให้กระทำโดยนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีที่มีมติในกรณีนี้ด้วย การวินิจฉัยว่าด้วยคำสั่งหรือการกระทำชอบด้วยมาตรา ๑๗ หรือไม่ อยู่ที่ความเห็นของนายกรัฐมนตรีโดยมติคณะรัฐมนตรีว่าสมควรต้องมีคำสั่งหรือกระทำ มิได้อยู่ที่มีพฤติการณ์บ่อนทำลายจริงหรือไม่ เหตุต่าง ๆ ที่โจทก์อ้างมาเพื่อแสดงว่าการใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ ไม่ถูกต้อง เช่น กรรมการฟังคำพยาน แต่บางคนที่จะให้ถ้อยคำไปในทางที่ว่า จอมพล สฤษดิ์ เบียดบังยักยอกเงินของรัฐก็ดี การมีหรือไม่มีข้อเท็จจริงว่า จอมพล สฤษดิ์ เบียดบังยักยอก แต่เป็นการกลั่นแกล้งหรือไม่ก็ดี มีการบ่อนทำลายหรือไม่ก็ดี เป็นแต่โจทก์โต้เถียงข้อเท็จจริงที่โจทก์มีความเห็นไม่ตรงกับผู้ดำเนินการตามมาตรา ๑๗ เท่านั้น ยังไม่เป็นเหตุผลพอที่จะให้ศาลวินิจฉัยว่าความเห็นเช่นนั้นมิใช่ความเห็นที่สมควรตามมาตรา ๑๗ และไม่มีพฤติการณ์ที่จะยกขึ้นอ้างและวินิจฉัยว่า คำสั่งและการกระทำที่อ้างมาตรา ๑๗ นั้น ได้กระทำโดยเหตุอื่นอันมิชอบด้วยมาตรา ๑๗ ที่โจทก์ฎีกาว่าคำสั่งในคดีนี้อ้างแต่เพียงว่า โจทก์ร่วมรับประโยชน์กับ จอมพล สฤษดิ์ ด้วย โจทก์มิได้ทำการบ่อนทำลาย จึงใช้มาตรา ๑๗ กับโจทก์มิได้ นั้น ศาลฎีกาเห็นว่า มาตรา ๑๗ มิได้ระบุให้ใช้มาตรการเช่นนั้นแก่ผู้ทำการบ่อนทำลายโดยเฉพาะ แต่ให้ใช้เพื่อระงับหรือปราบปรามการกระทำที่เป็นการบ่อนทำลาย แม้ จอมพล สฤษดิ์ ถึงอสัญกรรมไปแล้ว แต่ผลของการที่ จอมพล สฤษดิ์ ได้กระทำไปยังคงอยู่ และโจทก์ได้ร่วมรับผลนั้นด้วย จึงถือไม่ได้ว่าโจทก์ไม่อยู่ในข่ายแห่งมาตรา ๑๗ นั้น ไม่เป็นเหตุพอที่ศาลจะวินิจฉัยว่าคำสั่งเกี่ยวถึงตัวโจทก์นั้นมิชอบด้วยธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร

ที่โจทก์ฎีกาว่า ศาลจำหน่ายคดีของโจทก์ไม่ได้ นั้น ก็เมื่อพระราชบัญญัติให้ความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการ เกี่ยวกับมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๘ มาตรา ๔ บัญญัติว่าถ้ามีคดีฟ้องร้องบุคคลซึ่งได้รับความคุ้มครองตามมาตรา ๓ อยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้ศาลจำหน่ายคดีเสีย การที่ศาลชั้นต้นมีคำสั่งให้จำหน่ายคดีนี้ก็เป็นการสั่งตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ มิใช่ว่าศาลจำหน่ายคดีได้แต่เฉพาะกรณีที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งเท่านั้น แม้พระราชบัญญัตินี้จะมีผลย้อนหลังบังคับแก่คดีที่ยื่นฟ้องไว้แล้วด้วย และไม่ใช่กฎหมายที่บัญญัติขึ้นเพื่อการตีความดังที่โจทก์ฎีกา ก็เป็นกฎหมายที่ใช้บังคับได้ เพราะมิใช่กฎหมายที่ย้อนหลังเป็นการลงโทษบุคคลในทางอาญา อาทิ เช่น พระราชบัญญัติให้ใช้ประมวล

กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งพุทธศักราช ๒๔๗๗ มาตรา ๓ วรรค ๓ ก็บัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งบังคับแก่คดีที่ค้างชำระอยู่ในศาลเมื่อวันใช้ประมวลกฎหมายนี้ ไม่ว่ามูลคดีจะได้เกิดก่อนหรือหลังวันใช้นั้นเช่นเดียวกัน ส่วนที่โจทก์ฎีกาว่าศาลชั้นต้นไม่มีอำนาจสั่งจำหน่ายคดีโดยไม่มีคำขอของจำเลย และไม่ฟังคำคัดค้านของโจทก์ก่อนตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๒๑ วรรค ๒ และ ๓ นั้น ศาลฎีกาเห็นว่า ศาลมีอำนาจที่จะพิเคราะห์ว่ากระบวนพิจารณาใดจำเป็นต้องทำเพียงใดเป็นการประวิง หรือฟุ่มเฟือยชักช้าโดยไม่จำเป็น ศาลย่อมงดดำเนินกระบวนพิจารณานั้นได้ หรือจะสั่งคู่ความให้งดดำเนินกระบวนพิจารณาในทำนองนั้นก็ได้ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๓๐ ดังจะเห็นได้ตามนัยแห่งมาตรา ๘๖ วรรค ๒ และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๗๔ วรรค ๔ ในทำนองเดียวกัน คดีนี้ศาลชั้นต้นไม่เห็นประโยชน์ที่จะฟังคำคัดค้านของโจทก์ เพราะกฎหมายบัญญัติให้จำหน่ายคดีโดยชัดแจ้งแล้ว การฟังคำคัดค้านของโจทก์มีแต่จะทำความชักช้าประวิงยุ่งยากศาลก็งดฟังคำคัดค้านและมีคำสั่งจำหน่ายคดีไปทีเดียวได้ ดังที่เห็นอยู่แล้วว่าที่โจทก์อุทธรณ์ฎีกาขึ้นมาอย่างยืดยาวก็หามีข้อใดที่เห็นว่า การจำหน่ายคดีนั้นไม่เป็นการถูกต้องแต่ประการใด ข้อโต้แย้งของโจทก์จึงตกไป ที่โจทก์ฎีกาว่าศาลจะจำหน่ายคดีโดยเหตุว่าไม่สะดวกที่จะพิจารณาต่อไป เป็นการไม่ชอบเพราะไม่ต้องด้วยมาตรา ๒๙ แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งนั้น ศาลฎีกาเห็นว่า คดีนี้ข้อหาของโจทก์ตกไป เพราะอยู่ในบังคับที่ต้องจำหน่ายคดีตามพระราชบัญญัติในความคุ้มครองและห้ามฟ้องบุคคลผู้ปฏิบัติการเกี่ยวแก่มาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร คงมีเพียงบางส่วนที่ศาลชั้นต้นเห็นว่าโจทก์อ้างว่าเป็นการกระทำนอกเหนือคำสั่งตามมาตรา ๑๗ แต่โจทก์ก็มิได้บรรยายระบุส่วนที่กระทำเกินคำสั่ง เพราะมูลฟ้องของโจทก์ถือเอาเป็นการกระทำไม่ชอบทั้งหมด จึงเป็นอันว่าไม่มีตัวทรัพย์ที่เป็นมูลฟ้องในฐานทำเกินคำสั่งตามมาตรา ๑๗ ระบุไว้ในคำฟ้องที่จะพิจารณาต่อไป เมื่อศาลไม่เห็นควรรับคำฟ้องที่ไม่ระบุตัวทรัพย์ที่พิพาทให้ชัดเจนไว้พิจารณา ศาลก็ทำได้ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๑๘ เมื่อศาลรับคำฟ้องเดิมของโจทก์ไว้แล้ว ต่อมามีเหตุที่ศาลสั่งจำหน่ายคดีของโจทก์ ศาลก็มีคำสั่งในเรื่องนี้ใหม่ โดยให้จำหน่ายคดีที่ไม่มีคำฟ้องชัดเจนพอนั้นเสียได้ ไม่ใช่กรณีที่จะนำประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๒๙ มาใช้ดังฎีกาโจทก์ ฎีกาของโจทก์นอกจากนี้กล่าววนเวียนอยู่ในข้อกฎหมายที่ศาลได้วินิจฉัยมาแล้ว ไม่มีสาระที่จะทำให้คำวินิจฉัยข้างต้นเปลี่ยนแปลงไป ไม่เป็นข้อที่ศาลฎีกาจะต้องวินิจฉัยอีก

พิพากษายืน ยกฎีกาโจทก์ ค่าฤชาธรรมเนียมชั้นนี้เป็นพับ

จิตติ ติงศภัทิย์

สุทิน เกษคุปต์

อดุล รัตนปิณฑะ

นอกจากได้มีการใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๐๒ และมีคดีที่เกิดขึ้นเพราะการใช้อำนาจตามมาตรานี้ ดังที่กล่าวมาแล้ว ได้มีการใช้อำนาจและมีคดีที่เกิดขึ้นจากผลแห่งการใช้อำนาจตามมาตราดังกล่าวในเวลาต่อมาอีกหลายกรณี อาทิ เรื่องให้ทรัพย์สินของ จอมพล ถนอม กิตติขจร และภริยา จอมพล ประภาส จารุเสถียร และภริยา และพันเอก ณรงค์ กิตติขจร และภริยา ที่อายัดไว้ตามคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ สลร. ๔๐/๒๕๑๖ ลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๑๖ ตกเป็นของรัฐ และเรื่องผู้ร้องและพวกซึ่งต้องหาว่าร่วมกันมีไว้เพื่อขายซึ่งยาปลอมโดยรู้ว่าเป็นยาปลอมและยาปลอมของผู้อื่น และได้ถูกจำคุกไว้คนละสิบปีเป็นต้น

บทสรุป ผู้เขียนขอจบบทความนี้ โดยนำคำปรารภของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งได้กล่าวแก่ผู้เขียนเมื่อได้มีการประกาศใช้มาตรา ๑๗ ในระยะหลัง ๆ ว่า "ไม่นึกเลยว่า มาตรา ๑๗ ที่พวกเรา (คณะที่ปรึกษากฎหมายในระหว่างการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๕๐๑ – ๒๕๐๒) ได้ช่วยกันสร้างขึ้นจะมีฤทธิ์เดชมากมายถึงเพียงนี้"

๑ มี.ค. ๒๑.

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์กับงานร่างกฎหมาย ในสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

โดย

ศาสตราจารย์ ดร. สมภพ โหตระกิตย์

รองนายกรัฐมนตรี และ เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา

บทนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ผู้เขียนขอกราบระลึกถึงพระคุณท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ที่ได้เคยเมตตาให้ความรู้ในการร่างรัฐธรรมนูญและการร่างกฎหมายอื่นมากมายหลายประการ และขอบูชาพระคุณท่านด้วยการน้อมรำลึกถึงผลงานที่สำคัญของท่านในฐานะที่เคยได้นั่งใกล้ชิดกับท่านในฐานะเลขานุการคณะที่ปรึกษากฎหมายบ้าง และเลขานุการคณะกรรมการร่างกฎหมายบ้างและทำให้นึกเห็นภาพของท่านที่กำลังเขียนร่างบทบัญญัติของกฎหมายต่าง ๆ ออกมาเป็นตัวอักษรด้วยความรวดเร็ว การบอกข้อความที่หลั่งไหลจากสมองและวาจาของท่านโดยไม่ขาดตอนเพื่อให้ผู้เขียนจดแทนการเขียนด้วยมือท่านเอง และการได้ฟังโวหารและเหตุผลในการโต้เถียงแสดงความคิดเห็น ทั้งในด้านการเมืองและด้านกฎหมาย ล้วนแต่เป็นประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้รับจากท่านเป็นเวลากว่าสิบปี ได้ช่วยเพิ่มพูนความรู้และส่งเสริมให้ผู้เขียนประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานตลอดมา เมื่อมีโอกาสที่จะได้ระลึกถึงพระคุณท่าน จึงขอนำประวัติการทำงานของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับงานร่างกฎหมายและงานให้ความเห็นในปัญหากฎหมายแก่กระทรวง ทบวง กรม มาเรียบเรียงเป็นอนุสรณ์ไว้ในหนังสือนี้

ขอบุญกุศลและความดีทั้งหลายที่ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้บำเพ็ญและสร้างสมตลอดมา จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านได้รับผลและสุขเกษมในสัมปรายภพ เทอญ.

ประวัติคณะกรรมการกฤษฎีกาหรือสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาปัจจุบัน

ก่อนที่จะได้กล่าวถึงประวัติของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์กับงานร่างกฎหมายในสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ขอกล่าวถึงประวัติของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาพอเป็นสังเขปดังนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้มีกฎหมายจัดตั้งคณะกรรมการกฤษฎีกาขึ้นเพื่อตรวจพิจารณาร่างกฎหมายของรัฐบาลของสภาผู้แทนราษฎร และรับปรึกษาให้ความเห็นในทางกฎหมายแก่กระทรวงทบวง กรมต่าง ๆ แต่เดิมเป็นหน่วยงานร่างกฎหมายสังกัดกระทรวงยุติธรรม เรียกว่า กรมร่างกฎหมาย มีหน้าที่รวบรวม ชำระประมวลกฎหมายและตรวจแก้หรือยกร่างกฎหมายขึ้นใหม่ เมื่อมีกฎหมายจัดตั้งคณะกรรมการกฤษฎีกาขึ้นดังกล่าวแล้ว จึงได้โอนงานและเจ้าหน้าที่ในกรมร่างกฎหมายมาสังกัดคณะกรรมการกฤษฎีกา ในระยะเริ่มแรกนั้น คณะกรรมการกฤษฎีกามีกรรมการร่างกฎหมายเพียง ๖ ท่าน และจัดแบ่งการพิจารณาร่างกฎหมายออกเป็น ๓ กอง แต่ละกองมีชื่อว่า อนุกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ กองที่ ๒ กองที่ ๓ และได้เพิ่มจำนวนกรรมการร่างกฎหมายขึ้นตามสภาพของงาน ในปัจจุบันมีกรรมการร่างกฎหมายรวม ๕๒ ท่าน และได้จัดแบ่งกรรมการร่างกฎหมายออกเป็น ๘ กอง

ประวัติการเริ่มต้นเป็นกรรมการร่างกฎหมายของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้รับการแต่งตั้งโดยพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกา ตั้งแต่วันที่ ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ ภายหลังการจัดตั้งคณะกรรมการกฤษฎีกาได้หนึ่งปี ในประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวได้แต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิอีกหลายท่านดำรงตำแหน่งกรรมการร่างกฎหมายพร้อมกับพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งได้แก่

๑. เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)
๒. พระยาวิกรมรัตนสุภาพ (ชม สุขะวณิช)
๓. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์)
๔. พระมนูภาณวิมลศาสตร์ (ชม จามรมาน)
๕. พระมนูเวทย์วิมลนาท (เปี่ยน สุมาวงศ์)
๖. พระวุฒิศาสตร์เนติญาณ (ส่าน โชติกเสถียร)

ในปีแรกที่พระยาอรรถการีย์นิพนธ์เป็นกรรมการร่างกฎหมายนั้น ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานอนุกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ โดยมีกรรมการร่างกฎหมายอีกสองท่าน คือ พระมนูเวทย์วิมลนาท และพระวุฒิศาสตร์เนติญาณ ร่วมกับที่ปรึกษากฎหมายฝรั่งเศสอีกสองท่าน คือ นายเรอเน กาโซ และนายพิชาญ บุลยง (นายอาร์ ซี กียอง) ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้มีการปรับปรุง

กรรมการร่างกฎหมายกองต่าง ๆ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ ซึ่งประกอบด้วย

๑. นายสิทธิ จุณณานนท์ (พระยาอรรถการีย์นิพนธ์) ประธาน
๒. นายมนูเวทย์ สุมาวงศ์ (พระมนูเวทย์วิมลนาท) กรรมการ
๓. นายประมูล สุวรรณศร (หลวงประสาทศุภนิติ) กรรมการ
๔. นายวิสุทธิ ไกรฤกษ์ (หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์) กรรมการ

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ ตลอดมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีสุขภาพไม่สมบูรณ์ ท่านจึงได้ขอลาออกจากตำแหน่งกรรมการร่างกฎหมายทั้งหมด ในปีที่ท่านลาออกนั้น กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑ มีกรรมการรวม ๖ ท่าน ได้แก่

๑. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ประธาน
๒. หลวงสารนัยประสาสน์ กรรมการ
๓. นายโพยม เลขยานนท์ กรรมการ
๔. นายศักดิ์ ไทยวัฒน์ กรรมการ
๕. นายอุดม เพชรคุปต์ กรรมการ
๖. นายเยื่อ สุสายัณห์ กรรมการ

ผู้เขียนได้กล่าวในบทนำแล้วว่า ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์มีนิสัยชอบเขียนหนังสือ ท่านจึงพอใจที่จะยกร่างกฎหมายมาตราต่าง ๆ หรือเรียบเรียงร่างบันทึกเกี่ยวกับการให้ความเห็นในปัญหาข้อกฎหมายในเรื่องที่รัฐบาลได้ถามมาด้วยลายมือของท่านเอง มากกว่าที่จะมอบให้เลขานุการไปยกร่างและเสนอให้ที่ประชุมคณะกรรมการตรวจแก้ ต่อไปนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริยะและสำนวนภาษากฎหมายของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งผู้เขียนได้คัดเลือกมาจากบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้ในห้องสมุดของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

[redacted] [redacted]

เรื่อง การสั่งราชการลงวันหยุดราชการ

2 มิ.ค. ๒๙.

กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารได้แจ้งไปยังสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาโดยหนังสือ ที่ 4264/2499 ลงวันที่ 7 พฤษภาคม ๒๔๙๙ ความว่า มีคนสงสัยว่าการสั่งงานลงวันที่ที่หยุดราชการนั้น จะไม่มีอำนาจทำได้และเป็นโมฆะ ท่านนายกรัฐมนตรีจึงใคร่ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเสนอความเห็น กับขอให้พิจารณาร่างคำสั่งให้การสั่งงานสั่งได้ทุกวันทุกเวลาและให้เป็นอันใช้ราชการได้เสมอด้วย

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ปัญหาที่จะต้องพิจารณาในที่นี้แยกเป็น ๒ ปัญหา คือ

ข้อที่ ๑. การสั่งงานลงวันที่ที่หยุดราชการนั้น มีอำนาจทำได้หรือไม่ประการใด

ข้อ ๒. ถ้าพิจารณาเห็นว่าการสั่งงานลงวันที่หยุดราชการนั้นไม่มีอำนาจทำได้ก็ให้พิจารณายกร่างคำสั่งให้การสั่งงานสั่งได้ทุกเวลา และโดยมีผลตามกฎหมาย

ปัญหาข้อแรก คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเห็นว่า วันหยุดราชการนั้นไม่ว่าจะเนื่องมาจากเหตุประการใด จะเป็นการหยุดเพื่อเป็นที่ระลึกในวันนักขัตฤกษ์ หยุดในวันสำคัญทางศาสนาเพื่อให้ข้าราชการได้ปฏิบัติศาสนากิจ หยุดเพื่อการพักผ่อนหรือเพื่อประการอื่น ๆ ก็ดี วันหยุดไม่กระทบกระเทือนถึงอำนาจในตำแหน่งหน้าที่แต่อย่างใด เจ้าหน้าที่ผู้ดำรงตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายก็ยังคงดำรงตำแหน่งและมีอำนาจหน้าที่นั้น ๆ อยู่ ~~วันหยุดไม่กระทำให้อำนาจและหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ระงับไป~~ พิจารณาในด้านตรงข้ามจะเห็นว่า ในกรณีจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามอำนาจและหน้าที่ของตนในวันหยุดราชการ เช่น การออกหมายจับในกรณีรีบด่วน หรือการเข้าระงับภัยที่เกิดสาธารณะของนายอำเภอเป็นต้น การงดเว้นการปฏิบัติการเช่นนี้โดยถือเหตุว่าเป็นวันหยุดราชการ กลับจะเป็นการกระทำที่ไม่ชอบเสียอีก

~~อีกประการหนึ่ง~~ กฎหมายที่บัญญัติไว้เกี่ยวกับวันหยุดราชการมีอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๖๑ – ๑๖๒[1] และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 35[2] ซึ่งก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลา และการนั่งพิจารณาของศาล มิได้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหรือระงับอำนาจการสั่งราชการในวันหยุดราชการแต่ประการใด

อาศัยเหตุดังได้กล่าวมานี้ คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่าการสั่งราชการใด ๆ ถ้าได้สั่งโดยเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจและกระทำลงโดยชอบด้วยกฎ

เรื่องที่ ๑

เรื่อง การสั่งราชการโดยลงวันที่ที่เป็นวันหยุดราชการ

กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารได้แจ้งไปยังสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาโดยหนังสือ ที่ ๔๒๖๔/๒๔๙๔ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๙๔ ความว่า มีคนสงสัยว่าการสั่งงานลงวันที่ที่หยุดราชการนั้น จะไม่มีอำนาจทำได้และเป็นโมฆะ ท่านนายกรัฐมนตรี (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) จึงใคร่ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเสนอความเห็น กับขอให้พิจารณาร่างคำสั่งให้การสั่งงานสั่งได้ทุกวันทุกเวลาและให้เป็นอันใช้ราชการได้เสมอด้วย

ต่อไปนี้เป็นข้อความซึ่งท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้ตรวจแก้ไขและเพิ่มเติมข้อความด้วยลายมือของท่าน

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่๑) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า วันหยุดราชการนั้นไม่ว่าจะเนื่องมาจากเหตุประการใด จะเป็นการหยุดเพื่อเป็นที่ระลึกในวันนักขัตฤกษ์ หยุดในวันสำคัญทางศาสนาเพื่อให้ข้าราชการได้ปฏิบัติศาสนกิจ หยุดเพื่อการพักผ่อนหรือเพื่อประการอื่น ๆ ก็ตาม การหยุดย่อมไม่กระทบกระเทือนถึงอำนาจในตำแหน่งหน้าที่ของข้าราชการแต่อย่างใด เจ้าหน้าที่ผู้ดำรงตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายอย่างใดก็ยังคงดำรงตำแหน่งและมีอำนาจหน้าที่นั้น ๆ อยู่ ไม่ได้หยุดหรือระงับไปตามวันหยุดนั้นด้วย พิจารณาในทางตรงข้ามจะเห็นว่า ในกรณีจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามอำนาจและหน้าที่ของตนในวันหยุดราชการ เช่น การออกหมายจับในกรณีรีบด่วน หรือการสั่งการเพื่อระงับภัยพิบัติสาธารณะของนายอำเภอเป็นต้น การงดเว้นการปฏิบัติการเช่นนี้โดยถือเหตุว่าเป็นวันหยุดราชการกลับจะเป็นการกระทำที่ไม่ชอบเสียอีก

กฎหมายที่บัญญัติไว้เกี่ยวกับวันหยุดราชการก็มีอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๖๑–๑๖๒[1] และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา ๓๕[2] ซึ่งก็เป็นเรื่อง

(1) มาตรา ๑๖๑ ถ้าวันสุดท้ายแห่งระยะเวลาเป็นวันหยุดซึ่งตามประเพณีงดเว้นการงาน ท่านให้นับวันที่เริ่มทำงานใหม่เข้าด้วย

มาตรา ๑๖๒ ในทางความ ในทางราชการ และในทางค้าขายนั้น วันหมายความว่าเวลาทำการงานตามปกติ

(2) มาตรา ๓๕ ถ้าประมวลกฎหมายนี้มิได้บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น การนั่งพิจารณาคดีที่ยื่นไว้ต่อศาลใดจะต้องกระทำในศาลนั้นในวันที่ศาลเปิดทำการและตามเวลาทำงานที่ศาลได้กำหนดไว้ แต่ในกรณีมีเหตุฉุกเฉิน หรือเป็นการจำเป็นศาลจะมีคำสั่งกำหนดการนั่งพิจารณา ณ สถานที่อื่นหรือในวันหยุดงานหรือในเวลาใด ๆ ก็ได้

การสั่งราชการนั้นก็มีผลบังคับได้ ไม่ว่าจะได้กระทำลงในวันหยุดราชการหรือไม่ เหตุแห่งวันหยุดราชการไม่ทำให้การสั่งราชการนั้นเสียไปแต่ประการใด

บันทึกนี้ เนื่องจากคณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเห็นว่า การสั่งราชการลงในวันหยุดราชการนั้น ย่อมทำได้โดยมีผลทางกฎหมายแล้ว การพิจารณายกร่างคำสั่งให้การสั่งงานสั่งได้ทุกเวลาและโดยมีผลตามกฎหมายในปัญหาข้อนี้ ก็ไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด ตรงกันข้ามถ้าหากจะได้ยกร่างคำสั่งนี้ขึ้น ก็อาจจะให้เกิดความสงสัยได้ว่า คำสั่งที่ได้กระทำลงในวันที่เป็นวันหยุดราชการแต่ครั้งก่อนนั้นจะมีผลทางกฎหมายหรือไม่

[illegible]

เลขาธิการ ฯ

(16 ตุลาคม 2499)

เมื่อได้ปฏิบัติตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้ว,
ก็ไม่มีความจำเป็นอย่างใดที่จะต้อง[illegible]
ยกร่างคำสั่งให้ถือว่ามีผลบังคับในวันหยุดราชการ
ได้แต่ประการใด

บ. พิมพ์

ทาน

เกี่ยวกับการกำหนดนับระยะเวลา และการนั่งพิจารณาของศาลเท่านั้น มิได้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหรือระงับอำนาจการสั่งราชการในวันหยุดราชการแต่ประการใด

อาศัยเหตุดั่งได้กล่าวมานี้ คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่าการสั่งราชการใด ๆ ตามอำนาจหน้าที่โดยชอบของข้าราชการนั้น ผู้ใดจะยกเอาการที่ได้สั่งในวันหยุดราชการมาเป็นเหตุให้การสั่งราชการเสียไป หาได้ไม่

เมื่อได้วินิจฉัยตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นอย่างใดที่จะต้องยกร่างคำสั่งให้สั่งราชการในวันหยุดราชการได้แต่ประการใด.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๒๖ ตุลาคม ๒๔๙๙

บันทึก

เกี่ยวกับวันหยุดราชการ

(ของที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย)

ความคิดเห็นในเรื่อง "วันหยุด" นี้มีอยู่ในทุกประเทศ แต่หลักการนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะว่า ในสมัยโบราณนั้น holidays (อันเป็นคำที่แสดงความหมายอยู่ในตัว) เป็นวันแห่งความศักดิ์สิทธิ์เป็นพิเศษ ซึ่งได้กำหนดให้มีขึ้นเช่นนั้นโดยศาสนาที่แพร่หลายอยู่ (ในขณะนั้น) เพื่อการปฏิบัติศาสนกิจ (อิสเตอร์ คริสมาส ในประเทศที่นับถือศาสนาคริสต์, รามาดาน ในประเทศที่นับถือศาสนามะหะหมัด (อิสลาม) ฯลฯ ฉะนั้น การหยุดทำงานกันในสมัยนั้นจึงเป็นการบังคับ และบุคคลซึ่งไม่นำพาต่อการหยุดนั้นถูกทำโทษโดยทางศาสนาและบางทีก็เป็นโทษในทางอาญา

แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ หลักการนี้ได้ขยายออกไปถึงงานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ ของพลเมือง อันสมมุติกันให้เป็นกิจที่พลเมืองจะต้องปฏิบัติกันในวันนั้น (วันชาติ วันเฉลิมพระชนม์พรรษาของพระมหากษัตริย์ ฯลฯ) และได้พิจารณากันอีกด้วยว่าบุคคลผู้ประกอบวิชาชีพการงาน ฯลฯ นั้นสมควรจะได้พักผ่อนเป็นระยะ ๆ ทั้งนี้ก็เป็นประโยชน์ต่อการเศรษฐกิจของสังคม เพราะว่าการทำงานโดยไม่มีการหยุดพักนั้นได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นสาเหตุอันแน่นอนของความเหนื่อยอ่อนและความเสื่อมโทรมของบุคคลทุกคนในที่สุด ด้วยเหตุนี้ประเทศต่าง ๆ จึงได้มีบทบัญญัติเพื่อการนี้ขึ้นโดยทำเป็นกฎหมาย เพราะว่ากฎหมายเท่านั้นที่อาจกำหนดวันหยุดเป็นทางการของสำนักงาน ศาล และธนาคารได้ เรื่องนี้น่าจะมีการใช้บังคับแก่การนับระยะเวลาตามกฎหมายมากหลาย เช่นถ้าวันสุดท้ายของระยะเวลา ๑๕ วันตามกฎหมายเป็นวันหยุดตามกฎหมาย กฎหมายฝรั่งเศสฉบับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๑๘๖๒ ซึ่งได้แก้ไขมาตรา ๑๐๓๓ แห่งประมวลกฎหมายแพ่ง บัญญัติไว้แจ้งชัดว่า "ถ้าวันสุดท้ายของระยะนั้นเป็นวันหยุด ให้ยืดระยะเวลาออกไปจนถึงวันถัดไป" มีกรณีอื่น ๆ อีกมากหลายที่ยังยกขึ้นมาอ้างได้อันเป็นเรื่องที่ทราบกันดีในบรรดานักกฎหมาย

วันหยุดนี้แตกต่างกันออกไปแต่ละประเทศ แต่ตามหลักแล้วเป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันนี้ว่า ในอาทิตย์หนึ่งจำเป็นต้องมีวันพักผ่อนหนึ่งวันเต็ม (ระบบสมัยใหม่ของการพักผ่อนประจำสัปดาห์) ซึ่งตามประเพณีและกฎหมายในประเทศที่นับถือศาสนาคริสต์ได้กำหนดเอาวันอาทิตย์ และในประเทศ

ที่นับถือศาสนามะหะหมัดได้กำหนดเอาวันศุกร์เป็นวันหยุด วันหยุดตามกฎหมายวันอื่น ๆ นั้นก็ได้กำหนดไว้โดยกฎหมายเอกเทศด้วย (ในประเทศฝรั่งเศส เบลเยี่ยม เยอรมัน ฯลฯ) และเกี่ยวโยงไปถึงกิจการของชาติและของสังคมต่าง ๆ

จากตัวอย่างที่ได้อธิบายมานี้ เป็นเรื่องของการปฏิบัติและสามัญสำนึกมากกว่าจะเป็นบทบัญญัติของกฎหมาย ที่ว่า:

ก) วันหยุดตามกฎหมายในปัจจุบันนี้เป็นเพื่อประโยชน์ของพลเมือง และจะปฏิเสธไม่ให้เขาไม่ได้ โดยเฉพาะเรื่องนี้ใช้บังคับแก่ข้าราชการพลเรือน เพราะว่าตามหลักทั่วไปแล้วข้าราชการต้องอุทิศเวลาของตนทั้งหมดให้แก่ราชการตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน กฎหมายที่กำหนดวันหยุดเป็นข้อยกเว้นหลักอันนี้และทำให้การหยุดราชการของข้าราชการในวันหยุดนั้นเป็นการชอบด้วยกฎหมาย

ข) วันหยุดมิได้เป็นการบังคับ และไม่มีอะไรห้ามมิให้ข้าราชการที่ประสงค์จะระงับวันหยุดของตนและไปทำงานในสำนักงานของตนตามปกติ แต่ แน่ละถ้าบังเอิญข้าราชการผู้นั้นเป็นหัวหน้าในกระทรวง กรม หรือสำนักงาน ฯลฯ ผู้นั้นย่อมไม่สามารถบังคับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของตนให้ทำเช่นนั้นและยกวันหยุดซึ่งข้าราชการเหล่านั้นมีสิทธิที่จะหยุดได้ตามกฎหมายนั้นเสีย

ค) เป็นของแน่นอนที่ว่าฐานะทางราชการของข้าราชการ ซึ่งที่จริงก็มีอยู่โดยการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง ชั้น และอำนาจเป็นของประจำตัวข้าราชการผู้นั้นเอง ฐานะเช่นนั้นไม่อาจถูกระงับเสียได้ด้วยความจริงที่ว่าวันนั้นวันนี้เป็นวันหยุด (วันหยุดไม่ทำให้ฐานะของข้าราชการระงับไปสำหรับวันนั้น) และด้วยเหตุนี้ข้าราชการมีสิทธิเต็มที่ที่จะทำงานใด ๆ เพื่อให้เป็นไปตามหน้าที่ของตนในวันพักผ่อนนั้น ถ้าหากข้าราชการผู้นั้นประสงค์จะทำ จะมีข้อยกเว้นได้เฉพาะในเมื่อพระราชบัญญัติที่กำหนดให้มีวันหยุดต่าง ๆ นั้นบัญญัติว่า สำนักงานปิดในวันใด เพราะนี่มิใช่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิของบุคคลแต่อย่างไรอีกแล้ว หากแต่เกี่ยวกับงานราชการบางอย่างซึ่งหยุดไป และดังนั้นต้องเป็นไปตามแบบเดียวกันเพื่อมิให้การให้ประโยชน์แก่บุคคลบางคนเป็นการเสียประโยชน์ของบุคคลอื่นๆ (ตัวอย่างที่เห็นได้ง่ายคือกรณีของสำนักงานจดทะเบียนที่ดิน จำนอง ฯลฯ ของฝรั่งเศส)

ง) ฉะนั้น เมื่อข้าราชการออกคำสั่งและลงวันที่ในคำสั่งใด ข้อสำคัญคือสอบถามให้แน่ว่าการออกคำสั่งเช่นนั้นอยู่ในอำนาจของข้าราชการผู้นั้นหรือไม่และสำหรับวันที่ของคำสั่งนั้นไม่ทำให้คำสั่งนั้นเสียไปตราบใดที่ขณะออกคำสั่งนั้น ผู้นั้นยังมีฐานะเป็นข้าราชการอยู่ หมายความว่าบุคคลผู้มีผลประโยชน์ในคำสั่งนั้นไม่อาจคัดค้านคำสั่งนั้นโดยการกล่าวแกล้งว่า คำสั่งนั้นสั่งออกมา

ในวันที่เรียกว่า "วันหยุด" ได้ เพราะว่าวันหยุดของบุคคลนั้นบุคคลอื่นไม่มีหนทางที่จะเข้าไปขัดขวางได้ เว้นแต่ว่าดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น กฎหมายนั่นเองระมัดระวังในอันที่บัญญัติว่าราชการนั้น ๆ ไม่อาจทำให้กระทบกระเทือนแก่บุคคลได้ในระหว่างวันหยุด (เช่น บทบัญญัติมาตรา ๒๕ ของประมวลกฎหมายอาญาฝรั่งเศสในเมื่อบัญญัติว่า "ห้ามมิให้บังคับคดีตามคำพิพากษา (คดีอาญา) ในวันหยุดแห่งชาติหรือวันหยุดทางศาสนา วันอาทิตย์ แต่คำสั่งอันอาจลงนามและส่งไปยังบุคคลผู้ปฏิบัติการจับกุมนั้นได้โดยสมบูรณ์ในวันหยุดเพื่อให้ทำการจับกุมภายหลัง

หลักการเหล่านี้ใช้กับเรื่องวันหยุด แต่ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เท่าที่พบในกฎหมายต่างประเทศนั้นเป็นเรื่องการกำหนดวันหยุดเสียเป็นส่วนใหญ่ และผลแห่งการนี้โดยทั่ว ๆ ไปก็ให้เป็นไปตามคำวินิจฉัยของศาลหรือเจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง สิ่งซึ่งอาจกล่าวได้อย่างแน่นอนก็คือว่า ได้มีความโน้มเอียงที่จะให้กำหนดวันหยุดโดยกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับอำนาจนิติบัญญัติ ดังนั้นในประเทศฝรั่งเศสจึงได้มีบทบัญญัติของกฎหมายฉบับแรกขึ้นในสมัยปฏิวัติ คือกฎหมาย ๑๗ th thermidor An. VI ซึ่งกล่าวไว้ว่าวันอาทิตย์และวันเฉลิมฉลองแห่งชาติเป็นวันหยุด วันชาติของฝรั่งเศสได้กำหนดไว้โดยกฎหมายฉบับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๑๘๘๐ น่าประหลาดอยู่ไม่น้อยที่ว่าวันแรกของปีนั้นเป็นวันหยุดที่สำคัญวันหนึ่งโดยทางธรรมเนียมนิยม และแม้ว่าจะไม่มีกฎหมายเพื่อการนี้ก็เป็นที่ยอมรับนับถือกันว่าเป็นวันหยุดตามกฎหมายโดยมติของคณะรัฐมนตรีลงวันที่ ๒๐ มีนาคม ๑๘๑๐ ในประเทศเบลเยี่ยมก็ใช้ระบบอย่างเดียวกัน

ในประเทศอังกฤษนั้น ฐานะทางกฎหมายของ "วันหยุดของธนาคาร" ได้ออกมาในรูปพระราชบัญญัติ (Statute) แต่พระมหากษัตริย์อาจกำหนดวันหยุดอื่น ๆ เช่นกันโดยประกาศพระบรมราชโองการ ในสหรัฐอเมริกากฎหมาย (ในเรื่องนี้) มักจะเป็นกฎหมายเฉพาะท้องถิ่นเว้นแต่ "วัน Thanks giving Day" ซึ่งกำหนดเป็นประจำปีโดยประกาศของประธานาธิบดี แต่ (ทั้งนี้) มิได้เป็นการบังคับแก่ทุก ๆ รัฐ ในประเทศเยอรมันรัฐธรรมนูญไวมาร์ (๑๙๑๙) ได้บัญญัติไว้ว่า วันอาทิตย์และวันเฉลิมฉลองที่รัฐรับรองนั้นได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมายว่าเป็นวันหยุด (มาตรา ๑๓๙) รัฐธรรมนูญอีกหลายฉบับ (มอนาโค ลิทัวเนีย ฯลฯ) บัญญัติไว้ว่ามีวันหยุดซึ่งรัฐรับรองแต่มิได้ระบุไว้ว่ารับรองด้วยวิธีใด.

พิชาญ บุลยง

๒๐ สิงหาคม ๒๔๙๙ (๑๙๕๖)

เรื่องที่ ๒
เรื่อง ความหมายของคำว่า "เจ้ากระทรวง"

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้ส่งเรื่องคำวินิจฉัยเรื่องราวร้องทุกข์ของนาย อ. มาให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็น โดยหนังสือที่ ๔๗๐๒/๒๔๙๕ ลงวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๙๕ ความว่า ประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ได้แจ้งไปยังนายกรัฐมนตรีตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระราชบัญญัติเรื่องราวร้องทุกข์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ว่านาย อ. เดิมรับราชการตำแหน่งผู้ช่วยสรรพากรจังหวัดตาก ได้ยื่นคำเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ขอความเป็นธรรมในกรณีที่ถูกกระทรวงการคลังปลดออกจากราชการ ซึ่งคณะกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ได้ประชุมพิจารณาแล้วเห็นว่า การปลดข้าราชการออกจากราชการนั้น ตามมาตรา ๖๒ ประกอบด้วยมาตรา ๖๑ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ บัญญัติให้เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้ากระทรวง ซึ่งคำว่า "เจ้ากระทรวง" ในพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์เห็นว่า หมายความแต่เฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเท่านั้น มิได้หมายความถึงปลัดกระทรวงด้วย สำหรับเรื่องนี้ ปรากฏว่าปลัดกระทรวงการคลังเป็นผู้ลงชื่อปลดผู้เสนอออกจากราชการ ซึ่งคณะกรรมการ ฯ เห็นเป็นการไม่ถูกต้องจึงมีคำวินิจฉัยว่า คำสั่งกระทรวงการคลังที่ปลดผู้เสนอออกจากราชการนั้นเป็นคำสั่งไม่ชอบด้วยกฎหมาย กระทรวงการคลังควรดำเนินการให้ผู้เสนอมีฐานะเป็นข้าราชการตามเดิม โดยคำสั่งนายกรัฐมนตรี กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้ส่งเรื่องนี้ให้กระทรวงการคลังพิจารณาแล้ว รายงานมาว่า การที่กระทรวงการคลังโดยปลัดกระทรวงสั่งปลดผู้เสนอเรื่องราวร้องทุกข์รายนี้ หรือรายอื่นๆออกจากราชการนั้น ก็เพราะความเข้าใจอันเป็นพื้นและถือเป็นระเบียบปฏิบัติมาแต่เดิมว่า คำว่า "เจ้ากระทรวง" ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ฯ นั้น หมายถึงปลัดกระทรวงด้วย ซึ่งความเข้าใจอันนี้ได้รับการยืนยันจาก ก.พ. แล้วว่าเป็นการถูกต้อง การที่จะให้กระทรวงการคลังปฏิบัติตามคำวินิจฉัยก็จะเกิดความยุ่งยากไม่มีที่สิ้นสุด และไม่เฉพาะแต่กระทรวงการคลังเท่านั้นแม้กระทรวงทบวง กรมอื่น ๆ ก็คงเช่นเดียวกัน กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเห็นว่าปัญหาเรื่องคำว่า "เจ้ากระทรวง" ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ จะหมายแต่เฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงหรือหมายถึงปลัดกระทรวงด้วยนี้ ควรจะได้รับการวินิจฉัยให้เป็นบรรทัดฐานต่อไป จึงส่งมาเพื่อคณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาต่อไป

[illegible]

[illegible] พ.ศ. ๒๔๙๕ [illegible]

[illegible]

ซึ่งที่ได้ปฏิรูป[illegible]แต่เดิมนั้นเอง ด้วยเหตุนี้,

ด้วยเหตุดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ คณะกรรม[illegible]

[illegible] พ.ศ. ๒๔๑๕

[illegible]

คณะกรรมการ[illegible]

[illegible] พ.ศ. ๒๔๙๕ [illegible]

[illegible]

[illegible]

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า คำว่า "เจ้ากระทรวง" ถ้าว่าตามความเข้าใจธรรมดาโดยไม่คำนึงถึงความหมายในกฎหมายหนึ่งโดยเฉพาะ ก็น่าจะเห็นว่ามีความหมายถึงผู้เป็นหัวหน้าสูงสุดในกระทรวง และเมื่อนึกถึงว่าหัวหน้าสูงสุดในที่ใดที่หนึ่งย่อมมีได้แต่เพียงคนเดียวแล้ว คำว่า "เจ้ากระทรวง" ก็น่าจะหมายถึง "รัฐมนตรีว่าการกระทรวง" แต่ว่า ความเข้าใจในความหมายของคำใดคำหนึ่งนั้น ถ้าเป็นคำที่ใช้ในกฎหมายก็ต้องดูด้วยว่า กฎหมายนั้น ๆ ประสงค์จะให้เข้าใจว่ากระไร หรือมีความหมายประการใด คณะกรรมการกฤษฎีกาได้ตรวจพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยตลอดแล้ว ปรากฏว่าได้มีบทบัญญัติอยู่หลายมาตราที่บัญญัติให้อำนาจหน้าที่แก่ "รัฐมนตรีว่าการกระทรวง" ในกรณีเช่นนั้นเช่นนี้ และมีหลายมาตราที่บัญญัติให้เป็นอำนาจหน้าที่ของ "ปลัดกระทรวง" และก็มีอยู่หลายมาตราเหมือนกันที่กำหนดว่าในกรณีเช่นนั้นเช่นนี้ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของ "เจ้ากระทรวง" เมื่อการบัญญัติกฎหมายเป็นไปในลักษณะเช่นว่านี้ คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า คำว่า "เจ้า-กระทรวง" นั้น ถ้าจะกล่าวว่าหมายถึง "รัฐมนตรีว่าการกระทรวง" ก็ดี หรือว่าหมายถึง "ปลัดกระทรวง" ก็ดี ก็ดูจะเป็นการขัดเขินเป็นอันมาก และเห็นได้ชัดว่า ไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์แห่งกฎหมาย เพราะว่าถ้าในที่ใดมีคำกล่าวถึง "เจ้ากระทรวง" จะว่ามีความหมายถึง "รัฐมนตรีว่าการกระทรวง" แล้ว ข้อโต้แย้งโดยชอบด้วยเหตุผลก็จะมีว่า เหตุใดกฎหมายจึงไม่ใช้คำนั้นเช่นที่ได้ใช้ในที่หลายแห่งนั้นเล่า หรือถ้าจะว่าหมายถึง "ปลัดกระทรวง" ข้อโต้แย้งก็มีได้โดยชอบด้วยเหตุผลทำนองเดียวกัน ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่า ความหมายของคำว่า "เจ้ากระทรวง" จึงมิใช่ "รัฐมนตรีว่าการกระทรวง" หรือ "ปลัดกระทรวง" ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งแต่เพียงตำแหน่งเดียว

คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า เมื่อได้คำนึงถึงวิธีทางปฏิบัติราชการแห่งประเทศที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วยกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดินแล้ว พอจะเห็นได้ว่า "ปลัดกระทรวง" เป็นตำแหน่งราชการประจำมีหน้าที่รับผิดชอบในราชการประจำสูงสุดในกระทรวงอยู่เหมือนกัน ดังเช่นที่ปรากฏเฉพาะอย่างยิ่งในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งมีว่า "กระทรวงหนึ่ง ๆ นอกจากมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวง รัฐมนตรีช่วยว่าการหรือรัฐมนตรีสั่งราชการ ให้มีปลัดกระทรวงคนหนึ่งเป็นผู้ปกครองบังคับ

บัญชาข้าราชการประจำของกระทรวงรองจากรัฐมนตรี และรับผิดชอบควบคุมราชการประจำในกระทรวงและบังคับบัญชาสำนักงานปลัดกระทรวง" บทกฎหมายที่กล่าวนี้แม้ว่าจะได้ตราขึ้นภายหลังพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็จริง แต่ก็มิใช่เป็นกฎหมายที่เพิ่งจะบัญญัติหลักการอะไรขึ้นใหม่ แต่เป็นบทบัญญัติที่ยืนยันในหลักการที่ได้ปฏิบัติกันมาแต่เดิมนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ และด้วยเหตุดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า คำว่า "เจ้ากระทรวง" ที่ใช้ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ นั้น ย่อมมีความหมายถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง และปลัดกระทรวงทั้งสองตำแหน่งโดยร่วมกันและแทนกัน กล่าวคือ ณ ที่ใดที่บัญญัติให้ "เจ้ากระทรวง" มีอำนาจหรือหน้าที่ปฏิบัติกิจการใด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงและปลัดกระทรวงจะโดยร่วมกันก็ดี หรือโดยคนใดคนหนึ่งในนามของตนเองและแทนอีกคนหนึ่งก็ดี ก็ย่อมจะปฏิบัติกิจการนั้นได้โดยชอบ

คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นเป็นการสมควรกล่าวไว้ด้วยว่า ความเห็นของคณะกรรมการกฤษฎีกาซึ่งได้ส่งมายังกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี โดยหนังสือที่ น. ๑๑๗๓/๒๔๙๓ ลงวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๙๓ ซึ่งคณะกรรมการพิจารณาเรื่องราวร้องทุกข์ยกขึ้นอ้างเพื่อสนับสนุนความเห็นของกรรมการคณะนั้นนั้นมีประเด็นที่จะต้องพิจารณาแตกต่างกับเรื่องนี้ไปเป็นคนละทางทีเดียว กล่าวคือในเรื่องนั้นไม่ได้มีประเด็นอันจะต้องพิจารณาเลยว่า ความหมายของคำว่า "เจ้ากระทรวง" มีเพียงไร แต่เป็นเรื่องที่มีประเด็นพิจารณาว่า "ปลัดกระทรวง" จะมีอำนาจตั้งกรรมการสอบสวนข้าราชการกรมอื่นนอกจากข้าราชการในสำนักงานปลัดกระทรวงตามความในมาตรา ๖๑ (๒) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้หรือไม่เท่านั้น การที่คณะกรรมการกฤษฎีกามีความเห็นในเรื่องนั้นว่า ปลัดกระทรวงไม่มีอำนาจตั้งกรรมการสอบสวนข้าราชการการในกรมอื่นนอกจากข้าราชการในสำนักงานปลัดกระทรวง ก็เพราะมาตรา ๖๑ (๒) ที่กล่าวแล้วไม่ได้บัญญัติให้อำนาจ "เจ้ากระทรวง แต่ได้บัญญัติให้อำนาจไว้แก่ "อธิบดี" และ "ปลัดกระทรวง" ซึ่งเห็นได้ชัดว่าอำนาจเช่นว่านั้นเป็นอำนาจของอธิบดีแต่ละกรม ที่กฎหมายกล่าวถึง "ปลัดกระทรวง" ไว้ด้วย ก็โดยปลัดกระทรวงเป็นหัวหน้างานในสำนักงานปลัดกระทรวงซึ่งมีฐานะเทียบเท่า "กรม" เหมือนเช่น "อธิบดี" เท่านั้นเอง จึงเป็นเรื่องที่นำมาอ้างเพื่อให้เห็นไปในนัยเดียวกันมิได้.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๙ กันยายน ๒๔๙๕

เรื่องที่ ๓
เรื่อง ปัญหาการแปลความคำว่า "ความผิดอันยอมความได้"

กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารได้มีหนังสือที่ ๕๘๓๙/๒๕๐๐ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๐ ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาวินิจฉัยปัญหาการแปลความคำว่า "ความผิดอันยอมความได้" ตามมาตรา ๓๓๓ แห่งประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้พิจารณาและมีความเห็นพ้องกับกรมตำรวจว่า คำว่า "ความผิดอันยอมความได้" ในมาตรา ๓๓๓ หมวด ๓ ว่าด้วยความผิดฐานหมิ่นประมาท เมื่อพิจารณาประกอบกับมาตรา ๑๒๑ วรรค ๒ และมาตรา ๓๙ ของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาแล้ว จะเข้าใจได้ว่าเป็น "ความผิดต่อส่วนตัว" ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญานั่นเอง ซึ่งการดำเนินคดีความผิดเช่นนี้จะต้องมีการร้องทุกข์มอบคดีตามระเบียบเสียก่อน พนักงานสอบสวนจึงจะมีอำนาจดำเนินคดีได้ แต่เนื่องจากการแปลความคำว่า "ความผิดอันยอมความได้" นี้ ยังอาจแปลความตามตัวอักษรโดยเคร่งครัดก็ได้ ซึ่งเป็นผลทำให้ "ความผิดอันยอมความได้" ตามประมวลกฎหมายอาญามิใช่ "ความผิดต่อส่วนตัว" ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และไม่อยู่ภายใต้บังคับแห่งบทบัญญัติมาตรา ๑๒๑ วรรค ๒ แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ความผิดอันยอมความกันได้ทุกคดี เช่น ความผิดฐานหมิ่นประมาทเจ้าพนักงานก็น่าจะดำเนินการสอบสวนไปก่อน โดยไม่จำต้องมีการร้องทุกข์มอบคดีตามระเบียบ เมื่อสอบสวนแล้วผู้เสียหายไม่เอาความหรือยอมความกันก็ยุติการสอบสวน ถ้าเอาความก็ดำเนินคดีต่อไปจนถึงที่สุด

โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นปัญหากฎหมายที่ควรจะได้พิจารณาโดยรอบคอบเสียก่อนเพื่อเจ้าหน้าที่จะได้ปฏิบัติการโดยถูกต้อง กระทรวงมหาดไทยจึงได้เสนอมาให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็นเสียก่อน

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

"คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้ว ปัญหาที่จะต้องพิจารณาก็คือ "ความผิดอันยอมความได้" ตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายอาญานั้น

กรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑)
แล้วเห็นว่า ปัญหาที่จะต้องพิจารณาก็คือ "ความ
ผิดอาญาตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมาย
อาญาเป็นอย่างเดียวกันหรือตรงกันกับที่~~บัญญัติ~~
ความผิดต่อส่วนตัว" ตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎ
หมายวิธีพิจารณาความอาญาหรือไม่

ที่ประชุมได้พิจารณาแล้ว เห็นว่า "ความผิดต่อส่วนตัว"
ที่บัญญัติในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญานั้น
หมายความเป็นอย่างเดียวกันและใช้ตามความหมายกับคำ
ความผิดต่อส่วนตัว" ที่ใช้ในกฎหมายลักษณะอาญา (ร.ศ.
๑๒๗) กล่าวคือเป็นความผิดที่พนักงานอัยการจะฟ้อง
ผู้กระทำผิดได้ก็แต่เฉพาะต่อเมื่อผู้เสียหายได้ร้องทุกข์
แล้ว (กฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๖ อนุ ๗) และ
ความผิดที่ยอมความกันได้ (กฎหมายลักษณะอาญา มาตรา
ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๓๙ อนุ
๒)

แต่ประการอื่นที่นี้หนึ่ง เมื่อกฎหมายลักษณะอาญา
ยังคงใช้บังคับอยู่นั้น มีความผิดชนิดหนึ่ง ซึ่งพนักงาน
อัยการจะฟ้องผู้กระทำผิดได้ก็ต่อเมื่อผู้เสียหายได้ร้อง
ทุกข์แล้ว และเป็นความผิดที่ยอมความกันได้
ดังกล่าวข้างต้นนี้ กฎหมายลักษณะอาญา และประมวล
กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเรียกชื่อตรงกันว่า "ความ
ผิดต่อส่วนตัว"

ปัญหามีว่าเมื่อกฎหมายลักษณะอาญาได้ถูก
ยกเลิกไปโดยมีประมวลกฎหมายอาญามาใช้บังคับแทน
ความผิดที่กฎหมายลักษณะอาญาเรียกว่าความผิดต่อส่วนตัว
จะเป็นอย่างไร ในประมวลกฎหมายอาญาก็ไม่ใช้คำว่า "ความผิดต่อส่วนตัว"
ความผิดที่ยอมความได้ในประมวลกฎหมายอาญาก็ไม่ได้ แต่
ปรากฏว่ามีความผิดชนิดหนึ่ง ซึ่งตามมาตรา ๙๖
แห่งประมวลกฎหมายนั้นได้บัญญัติไว้ว่า ~~ถ้ามิได้ร้องทุกข์~~
ผู้เสียหายมิได้ร้องทุกข์ภายในกำหนด ๓ เดือน
นับแต่วันที่ผู้เสียหายรู้เรื่องความผิดและรู้ตัวผู้กระทำความ
ผิด เป็นอันขาดอายุความ ซึ่งแสดงว่าความผิด
นี้ต้องมีการร้องทุกข์ของผู้เสียหายจึงจะฟ้องร้องได้
และเมื่อได้ใช้ประมวลกฎหมายอาญาแทนกฎหมายลักษณะ
อาญาแล้ว มาตรา ๓๙ อนุ ๒ แห่งประ

กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ซึ่งบัญญัติว่าคดีอาญา
ที่ยอมความกันได้ย่อมระงับไปเมื่อได้ยอมความกันได้
ชอบด้วยกฎหมาย ก็ยังคงใช้บังคับอยู่ต่อไป หรือ
ไม่ ถ้าใช้บังคับอยู่ ความผิดอันยอมความได้ในประมวลกฎหมายอาญา
และกฎหมายลักษณะอาญา ได้แก่ความผิดชนิดใด และ
ความผิดในประมวลกฎหมายอาญาที่มาตรา ๙๖ ใช้บังคับ จะพึงถือว่า
ความผิดต่อส่วนตัว ซึ่งยอมความได้

ผู้แทนกรมอัยการเห็นว่า ซึ่งแต่เดิม
กฎหมายลักษณะอาญาเรียกว่า "ความผิดต่อ
ส่วนตัว" ก็ยังคงมีอยู่ต่อไป แม้กฎหมายลักษณะอาญาจะถูกยกเลิกไป แต่ความผิดต่อส่วนตัว
ตามกฎหมายลักษณะอาญานั้นยังคงมีอยู่ จึงเห็นว่า
ความผิดที่จะเรียกว่า "ความผิดต่อส่วนตัว"
ประมวลกฎหมายอาญาได้บัญญัติไว้
ไม่ได้ตรงกับกฎหมายลักษณะอาญาว่า ความ
ผิดในลักษณะนั้นๆ ยอมความได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า
ไม่มีความผิดใดเลย เมื่อได้ใช้ประมวลกฎหมายอาญา
แล้ว ความผิดต่อส่วนตัวหรือความผิดอันยอมความ
ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง ความผิดอันยอมความได้ก็
ไม่มีความผิดต่อส่วนตัวอีกต่อไป

ส่วนผู้แทนกรมตำรวจ คณะกรรมการกฤษฎีกา
เห็นว่า ความผิดตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น
มีลักษณะเช่นเดียวกับความผิดต่อส่วนตัว
ผู้เสียหายจะต้องร้องทุกข์ กล่าวคือ ตามบทบัญญัติแห่ง
ประมวลกฎหมายอาญาและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณา
ความอาญา

ไว้ต่อไป.

ผู้ร่าง ... [illegible]
[illegible]

จะเป็นอย่างเดียวกันหรือตรงกันกับ "ความผิดต่อส่วนตัว" ดังที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาหรือไม่

พึงระลึกในเบื้องต้นว่า คำว่า "ความผิดต่อส่วนตัว" ที่บัญญัติในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญานั้น มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันและใช้คำตรงกันกับคำว่า "ความผิดต่อส่วนตัว" ที่ใช้ในกฎหมายลักษณะอาญา (ร.ศ. ๑๒๗) กล่าวคือ เป็นความผิดที่พนักงานเจ้าหน้าที่จะนำคดีขึ้นว่ากล่าวได้ก็เฉพาะต่อเมื่อผู้เสียหายได้ร้องทุกข์ขอให้ว่ากล่าว (กฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๖ อนุ. ๗) และเป็นความผิดที่ยอมความกันได้ (กฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๘๑ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามาตรา ๓๙ อนุ ๒) หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง เมื่อกฎหมายลักษณะอาญายังบังคับใช้อยู่นั้น มีความผิดชนิดหนึ่งซึ่งพนักงานเจ้าหน้าที่จะนำคดีขึ้นว่ากล่าวได้ก็ต่อเมื่อผู้เสียหายได้ร้องทุกข์ขอให้นำคดีขึ้นว่ากล่าวและเป็นความผิดที่ยอมความกันได้ ความผิดชนิดนี้กฎหมายลักษณะอาญาและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเรียกชื่อตรงกันว่า "ความผิดต่อส่วนตัว"

ปัญหามีว่าเมื่อกฎหมายลักษณะอาญาได้ถูกยกเลิกไปโดยมีประมวลกฎหมายอาญามาใช้บังคับแทนแล้ว ความผิดชนิดที่กล่าวนี้ได้เลิกล้มไปด้วยหรือยังคงมีอยู่ คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่าแม้คำว่า "ความผิดต่อส่วนตัว" จะไม่ปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายอาญาก็ตาม แต่ก็คงปรากฏชัดอยู่ว่ามีความผิดชนิดหนึ่งซึ่งตามมาตรา ๙๖ แห่งประมวลนั้นได้บัญญัติไว้ว่าถ้าผู้เสียหายมิได้ร้องทุกข์ขอให้ว่ากล่าวภายใน ๓ เดือนนับแต่วันที่รู้เรื่องความผิดและรู้ตัวผู้กระทำความผิด เป็นอันขาดอายุความ ซึ่งแสดงว่าความผิดชนิดนี้ต้องมีการร้องทุกข์ของผู้เสียหายจึงจะฟ้องร้องได้ และเมื่อได้ใช้ประมวลกฎหมายอาญาแทนกฎหมายลักษณะอาญาแล้ว บทบัญญัติมาตรา ๓๙ อนุ. ๒ แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาซึ่งบัญญัติว่าคดีอาญาที่ยอมความกันได้ย่อมเลิกกันเมื่อได้ยอมความกันโดยชอบด้วยกฎหมาย ก็ยังคงใช้บังคับอยู่หาได้ยกเลิกไปไม่ จึงเป็นอันประจักษ์ว่า แม้เมื่อได้ใช้ประมวลกฎหมายอาญาแทนกฎหมายลักษณะอาญาและต่อมาจนบัดนี้ ความผิดชนิดหนึ่งที่ยอมความกันได้และที่พนักงานเจ้าหน้าที่จะนำคดีขึ้นว่ากล่าวได้ก็ต่อเมื่อผู้เสียหายได้ร้องทุกข์ขอให้ว่ากล่าว ซึ่งแต่เดิมกฎหมายลักษณะอาญาเรียกว่า "ความผิดต่อส่วนตัว" นั้น ก็ยังคงมีอยู่หาได้เลิกล้มตามกฎหมายลักษณะอาญาไปด้วยไม่ ข้อที่แตกต่างไปจากเดิมก็เพียงการเรียกชื่อความผิดชนิดนี้ คือแทน

ที่จะเรียกว่า "ความผิดต่อส่วนตัว" ประมวลกฎหมายอาญาได้บัญญัติเรียกเสียใหม่ให้ตรงตามลักษณะแห่งความผิดว่า "ความผิดอันยอมความกันได้" เท่านั้น จึงอาจกล่าวตามนัยที่ว่ามาแล้วได้ว่า ความผิดต่อส่วนตัวก็คือความผิดอันยอมความได้ หรือกลับกัน ความผิดอันยอมความได้ก็คือความผิดต่อส่วนตัวนั่นเอง

อาศัยเหตุดังกล่าวแล้ว คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า ความผิดตามที่หารือมาดังกล่าวข้างต้นนั้น พนักงานสอบสวนจะทำการสอบสวนไปก่อนมีคำร้องทุกข์ของผู้เสียหายหาได้ไม่ กล่าวคือต้องปฏิบัติตามความในวรรค ๒ แห่งมาตรา ๑๒๑ ของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา."

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๘ สิงหาคม ๒๕๐๐

เรื่องที่ ๔

เรื่อง การกำหนดราคาสูงสุดของกระแสร์ไฟฟ้า

หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ ๑๔๕๙/๒๔๙๒ ลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาตามคำขอของกระทรวงพาณิชย์ว่า ถ้าหากจะมีการกำหนดราคาสูงสุดของกระแสร์ไฟฟ้า โดยอาศัยอำนาจตามความในกฎหมายว่าด้วยการควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคและของอื่น ๆ หรือกฎหมายว่าด้วยการป้องกันการค้ากำไรเกินควร จะมีทางทำได้เพียงใดหรือไม่

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการพิจารณาร่างประมวลกฎหมายอาญา) ได้พิจารณาเรื่องนี้แล้ว ขอเสนอความเห็นดังต่อไปนี้

กฎหมายที่ใช้เกี่ยวกับการพิจารณาในเรื่องนี้ คือ

๑. พระราชบัญญัติควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคและของอื่นๆในภาวะคับขัน พุทธศักราช ๒๔๘๘

๒. พระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พ.ศ. ๒๔๙๐

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

"คณะกรรมการกฤษฎีกาได้พิจารณาพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนี้แล้ว เห็นว่ากระแสร์ไฟฟ้าก็เป็นสิ่งที่ตกอยู่ในความควบคุมของพระราชบัญญัตินั้นๆด้วย กล่าวคือ เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคอันอยู่ในข่ายแห่งการที่จะควบคุมให้เพียงพอแก่ความต้องการของประชาชนตามพระราชบัญญัติฉะบับต้น และเป็นสิ่งของที่อยู่ในข่ายแห่งความมุ่งหมายที่จะควบคุมมิให้มีการค้ากำไรเกินควร ผลจึงเป็นว่าถ้ามีความจำเป็นสมควรที่จะจัดการอย่างใดเกี่ยวกับกระแสร์ไฟฟ้าตามความประสงค์แห่งพระราชบัญญัติใดแล้ว ก็ย่อมจะนำพระราชบัญญัตินั้นมาใช้บังคับได้ตามบทบัญญัติในพระราชบัญญัตินั้น

ในเรื่องนี้ปรากฏตามความในหนังสือของเลขาธิการคณะรัฐมนตรีที่กล่าวข้างต้นว่า ประสงค์จะกำหนดราคาสูงสุดของกระแสร์ไฟฟ้า คือประสงค์จะมิให้ประชาชนต้องได้รับความเดือดร้อนเพราะ

[illegible] เกี่ยวกับ [illegible] ที่ได้เปลี่ยน [illegible] พระบรมรูป [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ๒๙. ๗. ๒๔๙๐

~~[illegible]~~

[illegible]
[illegible]

การค้ากำไรเกินควรจากการจำหน่ายกระแสไฟฟ้า พระราชบัญญัติที่จะนำมาใช้บังคับในกรณีเช่นว่านี้จึงควรเป็นพระราชบัญญัติฉบับที่ ๒ ที่กล่าวแล้ว คือพระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พ.ศ. ๒๔๙๐

ผู้แทนกระทรวงมหาดไทย ได้แจ้งต่อที่ประชุมว่า ความประสงค์ของทางราชการที่จะดำเนินการในเรื่องที่หารือมานี้ ก็คือ จะกำหนดราคาสูงสุดของกระแสไฟฟ้าที่บริษัทไฟฟ้าไทยคอร์-ปอเรชั่น จำกัด จำหน่าย คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นสมควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า แม้ว่าบริษัทไฟฟ้าไทยคอร์ปอเรชั่น จำกัด จะเป็นบริษัทที่ได้ตั้งขึ้นโดยได้มีประกาศพระบรมราชโองการพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิเศษ และมีหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้กับรัฐบาลในขณะนั้นก็ตาม ก็หาอาจที่จะนำสิทธิหรืออำนาจใด ๆ เช่นว่านั้นมาใช้บังคับนอกเหนือไปจากบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งต้องถือว่าเป็นบทกฎหมายบังคับการค้าทั่ว ๆ ไป มิให้มีการค้ากำไรเกินควรเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนเป็นส่วนรวมได้ไม่ อย่างไรก็ตามคณะกรรมการกฤษฎีกาก็มิได้เว้นที่จะตรวจดูประกาศและหนังสือสัญญาที่เกี่ยวแก่บริษัทเสียทีเดียว ซึ่งเมื่อได้ตรวจดูแล้ว เอกสารเหล่านั้นเองกลับสนับสนุนให้เห็นชัดว่าไม่มีเหตุที่จะโต้แย้งการใช้กฎหมายที่กล่าวแล้วบังคับ ทั้งนี้ก็โดยปรากฏความในข้อ ๔ แห่งประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิเศษว่า "ข้อ ๔ หน้าที่ของบริษัทนอกจากต้องปฏิบัติตามประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิเศษนี้แล้ว บริษัทต้องอยู่ใต้พระราชกำหนดกฎหมายของบ้านเมืองด้วย"

ฉะนั้นคณะกรรมการกฤษฎีกาจึงมีความเห็นว่า การกำหนดราคาสูงสุดของกระแสไฟฟ้านั้น ทำได้โดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติป้องกันการค้ากำไรเกินควร พ.ศ. ๒๔๙๐"

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๕ เมษายน ๒๔๙๒

การให้ร้ายที่ทุกคนมาเห็นก็ดี จะทำแบบเดียวกับรัฐบาล

กระแส[illegible]ที่ขบวนการเสรีไทยต่อต้านญี่ปุ่น[illegible]

~~[illegible]~~ คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นสมควรกล่าวไว้ด้วย

ดังนั้น! แม้ว่าขบวนการเสรีไทยต่อต้านญี่ปุ่นจะมี

ขบวนการที่ได้กระทำไปโดยที่ได้มีประกาศ ~~[illegible]~~ พระบรม

ราชโองการพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์[illegible] และมีพระ

ราชบัญญัติ[illegible]ให้การกระทำของคณะนิรโทษ ก็เพราะ

ที่จะทำ ~~[illegible]~~ ว่าขบวนการเสรีไทยเป็นปฏิปักษ์

กับ ~~[illegible]~~ [illegible] ~~[illegible]~~ รัฐธรรมนูญแต่เพราะ

แต่รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มที่ได้เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2490 ซึ่งคณะ

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible]

[illegible]

ไม่ [illegible] และกรรมการกฤษฎีกาได้[illegible]

ที่จะลบล้างประกาศและพระราชบัญญัติที่เกี่ยวแก่ขบวน

การเสรีไทย ซึ่ง[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ข้อ ๑ แห่งประกาศพระบรมราชโองการ[illegible]

" ข้อ ๑ (ดูข้อ ๑

⊗ ละเว้น (เหมือนฉบับเดิม) (ดูความหมาย ข้อ[illegible])

เรื่องที่ ๕

เรื่อง การแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เพื่อให้นายทะเบียนมีอำนาจขีดชื่อสมาคมออกจากทะเบียนได้

ข้อความต่อไปนี้ ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้เขียนเสนอที่ประชุม และที่ประชุมเห็นชอบด้วยโดยมิได้แก้ไข

"(๑) กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้มีหนังสือที่ ๑๔๒๑๘/๒๔๙๔ ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๙๔ ส่งร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่..) พ.ศ. ๒๔... มาให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจพิจารณา

(๒) ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้มีหลักการให้อำนาจนายทะเบียนสั่งขีดชื่อสมาคมออกเสียจากทะเบียนได้ ในเมื่อปรากฏว่าวัตถุที่ประสงค์หรือกิจการของสมาคมกลายเป็นภยันตรายต่อสันติภาพของประชาชน หรือน่าจะก่อความไม่สงบขึ้นในบ้านเมืองแทนที่จะร้องขอต่อศาลให้สั่งเลิก ทั้งนี้โดยมีเหตุผลว่า เพื่อให้อำนาจเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารทำการปราบปรามสมาคมที่ผิดกฎหมายได้โดยรวดเร็วตามสถานการณ์ของบ้านเมือง ซึ่งอยู่ในระยะที่ต้องปฏิบัติโดยรีบด่วน

(๓) คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้ตรวจพิจารณาหลักการและเหตุผลแห่งร่างพระราชบัญญัตินี้ ปรากฏว่าหลักการในส่วนที่เกี่ยวแก่การสั่งเลิกสมาคมนั้นเดิมปรากฏตามความในมาตรา ๑๒๕๓ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งได้ประกาศใช้ในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ให้เป็นอำนาจของศาลยุติธรรมที่จะสั่งเลิก ในเมื่อพนักงานอัยการหรือผู้มีส่วนได้เสียร้องขอว่าสมาคมนั้นเป็นภยันตรายต่อสันติภาพของประชาชน หรืออาจเป็นภัยอันตรายเช่นว่านั้น ฯลฯ ครั้นต่อมาเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในระยะแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช ๒๔๗๖ แก้ไขอำนาจการสั่งเลิกสมาคมซึ่งเป็นอำนาจของศาลยุติธรรมดังกล่าวแล้วมาเป็นอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหาร คือ ให้นายทะเบียนสั่งขีดชื่อสมาคมออกจากทะเบียนได้ ในเมื่อปรากฏว่าวัตถุที่ประสงค์หรือกิจการของสมาคมเป็นภยันตรายต่อสันติภาพของประชาชน หรือน่าจะ

ร: ~~[illegible]~~ เพิ่มเติม ป.พ.พ.

(ไม่ทราบ [illegible]) พ.ศ. 24.. -

ร่าง / [illegible]

(1) กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้มีหนังสือที่ [illegible]/2494 ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2494 ส่งร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. 24.. มาให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจพิจารณา

(2) ร่างพระราชบัญญัตินี้มีหลักการให้เจ้าพนักงานผู้ออกทะเบียนสั่งถอนชื่อสมาคมออกเสียจากทะเบียนได้ ในเมื่อปรากฏว่าวัตถุที่ประสงค์หรือการของสมาคมเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือจะก่อความไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง แทนที่จะร้องขอต่อศาลให้สั่งเลิก ทั้งนี้โดยมีเหตุผลว่า เพื่อให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารสามารถปราบปรามสมาคมที่ผิดกฎหมายได้โดยรวดเร็วตามสภาพการของบ้านเมืองซึ่งอยู่ในระยะที่ต้องปรับปรุง [illegible]

(3) คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ 1) ได้ตรวจพิจารณาหลักการและเหตุผลแห่งร่างพระราชบัญญัตินี้ ปรากฏว่าหลักการในร่างที่เกี่ยวแก่การสั่งเลิกสมาคมนั้น เดิมปรากฏตามความในมาตรา [illegible] แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งได้ตราไว้ในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยให้เป็นอำนาจของ [illegible] ที่จะสั่งเลิก ในส่วนหลักการ [illegible] เมื่อผู้มีส่วนได้เสียร้องขอว่าสมาคมเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ทั้งต้องเป็นกรณีฉุกเฉินเช่นนั้น [illegible] ครั้นเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในระยะแรกเมื่อปี พ.ศ. 2476 ได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช 2477 แก้ไขอำนาจการสั่งเลิกซึ่งเป็นอำนาจของฝ่ายบุคคลดังกล่าวแล้ว มาเป็นอำนาจของศาลแทนที่ฝ่ายบริหาร ทั้งให้ศาลเป็น [illegible] สั่งถอนชื่อสมาคมออกจากทะเบียนได้ในเมื่อปรากฏว่าวัตถุที่ประสงค์หรือการของสมาคมเป็นการขัดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือจะก่อความไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง แต่ครั้นแล้วก็ [illegible] ก็ได้มีการแก้ไขให้อำนาจการสั่งเลิกสมาคมกลับไปเป็นอำนาจของฝ่าย [illegible] ตามเดิม ดังปรากฏในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช 2477

การที่จะแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งมานี้ ก็คือการกลับไปใช้หลักเดิมเช่นที่ได้มีก่อนปี พ.ศ. 2476 ในระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ นั่นเอง

(4) แม้คณะกรรมการกฤษฎีกาจะได้มี [illegible] สมาคมที่ได้จดทะเบียน [illegible] แล้ว จะต้อง [illegible] อยู่ในบังคับ [illegible] และจะมีข้อ [illegible] ถึงแก่จะทำให้สมาคมนั้นเลิก [illegible] ข้อความนั้นก็ย่อมจะได้รับการพิจารณา [illegible] และจะได้มีการ [illegible] การแก้กฎหมายที่เป็นประมวลกฎหมาย [illegible] ควรแก้ไขเพิ่มเติมเฉพาะเท่านั้น หากแต่ที่จะเป็นเหตุ [illegible]

(5) แต่การแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งมานั้น จะมีข้อที่ควรแก่การพิจารณาอีกหลายประการ ซึ่งเป็น~~ปัญหา~~ไม่ใช่เพียงปัญหาในทางนโยบายโดยเฉพาะเท่านั้น แต่มีปัญหาในทางกฎหมายเกี่ยวข้องอยู่ด้วย คณะกรรมการ [illegible] [illegible]

ก่อความไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง แต่ครั้นแล้วเป็นเวลาต่อมาเพียงปีเศษ ก็ได้มีการแก้ไขให้อำนาจการสั่งเลิกสมาคมกลับไปเป็นอำนาจของศาลยุติธรรมเช่นเดิม ดังปรากฏในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

การที่จะแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามร่างที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งมานี้ ก็คือการแก้กลับไปอีกครั้งหนึ่งเหมือนเช่นที่ได้แก้มาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ในระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ นั่นเอง

(๔) แม้คณะกรรมการกฤษฎีกาจะได้มีความรู้สึกอยู่ว่า สมาคมที่ได้จดทะเบียนโดยถูกต้องแล้ว จะต้องนับว่าเป็นบุคคลคนหนึ่งในกฎหมาย และถ้าจะมีข้อกล่าวหาอันใดถึงแก่จะทำให้สมาคมนั้นสิ้นสภาพไป ข้อกล่าวหานั้นก็ควรจะได้เสนอต่อศาลยุติธรรมเพื่อพิจารณา และแม้จะได้มีความรู้สึกอยู่ด้วยว่า การแก้กฎหมายที่เป็นประมวลกลับไปกลับมาหลายครั้งหลายหน เป็นข้อที่น่าคำนึงอยู่เป็นอันมากก็ตาม แต่ก็ต้องนับว่าเป็นข้อที่ควรคิดอันเกี่ยวแก่นโยบายโดยเฉพาะเท่านั้น หาถึงแก่ที่จะเป็นเหตุทำให้เกิดบันทึกฉบับนี้ขึ้นมาไม่

(๕) แต่การแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามร่างที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งมานั้น ยังมีข้อที่ควรแก่การพิจารณาอยู่อีกบางประการซึ่งไม่เป็นเพียงปัญหาในทางนโยบายโดยเฉพาะเท่านั้น แต่เป็นปัญหาในทางกฎหมายเกี่ยวพันอยู่ด้วย คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นสมควรทำบันทึกแสดงความคิดเห็นเพื่อคณะรัฐมนตรีพิจารณาต่อไป

ก. ตามความในมาตรา ๑๔ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ มีว่า "ภายในบังคับแห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ" โดยบทรัฐธรรมนูญมาตรานี้ เมื่อสมาคมใดได้ก่อตั้งขึ้นโดยชอบแล้ว ก็จะต้องถือโดยปราศจากข้อโต้แย้งใด ๆ ว่า บุคคลที่รวมเข้ากันเป็นสมาคมนั้นย่อมได้มาแล้วซึ่งสิทธิหลักมูล (fundamental right) ตามรัฐธรรมนูญ เมื่อเช่นนี้การที่จะตรากฎหมายให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารสั่งเลิกสมาคมเสียได้โดยไม่ต้องให้มีการพิจารณาในศาลยุติธรรม ก็น่าจะต้องนับว่าเป็นการขัดกับความในข้อ ๘ แห่งปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีว่า "ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการเยียวยาจากศาลที่มีอำนาจแห่งชาติต่อการกระทำอันละเมิดสิทธิหลักมูลซึ่งตนได้รับตามรัฐธรรมนูญหรือกฎหมาย"

ข้อคิดเห็นรัฐธรรมนูญที่เป็นหลักทั่วไป

๑. ตามความในมาตรา 14 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 มีว่า "ภายใต้บังคับแห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม, การประชุมเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ" โดยเหตุผลดังนี้ เรื่องสมาคมจึงได้ถือว่าเป็นเสรีภาพ [illegible] ทางหนึ่ง บุคคลที่รวมกันเป็นสมาคมนั้นมิได้ทำให้เสียซึ่งสิทธิหลักมูล (fundamental right) ตามรัฐธรรมนูญ เรื่องเช่นนี้ การที่จะมีกฎหมายให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารจะเลิกสมาคมได้โดยไม่ต้องผ่านศาลยุติธรรม ก็เท่ากับจะต้องยอมรับว่าเป็นการขัดกับหลักในข้อ 8 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ซึ่งมีว่า "บุคคลมีสิทธิที่จะได้รับการเยียวยาจากศาลที่มีอำนาจแห่งชาติ ต่อการกระทำอันละเมิดสิทธิหลักมูล ซึ่งตนได้ตามรัฐธรรมนูญหรือกฎหมาย"

๒. นอกจากนั้น การกำหนดสิทธิและหน้าที่ (determination of rights and obligation) ของบุคคลนั้น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ก็ได้กำหนดไว้ว่าจะต้องโดยทางศาลเท่านั้น หาใช่ทางอื่นใดไม่ ดังปรากฏตามความในข้อ 10 แห่งปฏิญญาฯ ซึ่งมีว่า "บุคคลมีสิทธิโดยความเสมอภาคเต็มที่ในอันที่จะได้รับการพิจารณาที่เป็นธรรมและเปิดเผยจากศาลที่อิสระและเที่ยงธรรมในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของตน"

(๓) อนึ่ง ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนี้ ประเทศไทยได้ลงนามรับรองแล้ว [illegible] ประการใดก็ดี ที่หากมีกฎหมายออกมาขัดต่อปฏิญญานั้น แต่ปัญหาในขณะนี้มิใช่ปัญหาทางศาลไม่ [illegible] ปฏิบัติการของรัฐบาลเท่านั้น ซึ่งทางปฏิบัติการ [illegible] ร่างกฎหมายว่าด้วยการ [illegible] ของรัฐบาลแห่งประเทศ [illegible] มิใช่ปัญหาอื่นใด และถ้าจะต้องรับปฏิญญานี้โดยปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด [illegible] จะถือเป็นนโยบายที่จะปฏิบัติตามปฏิญญานั้น [illegible]

๔ มีข้อที่ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ที่ปรากฏในการกฎหมายของประเทศ [illegible] ได้ร่วมประชุม [illegible] [illegible] ได้เสนอความ [illegible]

[illegible] กฎหมายให้สิ้นไปตามพระราชกฤษฎีกา [illegible] [illegible] ตามรัฐธรรมนูญ [illegible] ก็ได้มีบทบัญญัติเดิม [illegible] ว่าด้วยการที่ [illegible] แก่สมาคมที่ [illegible] โดย [illegible] ก็ [illegible] รับรองที่ปรากฏในการออกกฎหมายนี้ ได้รับ [illegible] ที่ประชุมได้ [illegible] แต่ [illegible] ทั้งหลาย [illegible] [illegible] แต่ [illegible] ไม่ [illegible] กฎหมายหรือพระราชบัญญัติ [illegible]

๓. ในทางกฎหมาย เมื่อก่อนมีบทบัญญัติ [illegible] ที่ให้อำนาจฝ่ายบริหารเลิกสมาคมได้โดย [illegible] ก็เป็นการขัดต่อปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแล้ว การที่จะมีการ [illegible] ให้อำนาจแก่สมาคม [illegible] ก็ไม่เห็น [illegible] บทบัญญัติที่ขัดต่อสิทธิมนุษยชนนั้น [illegible]

ในทางปฏิบัติ [illegible] ที่จะให้การเลิกสมาคม [illegible] ให้ไปศาล เรื่องเช่นนี้การแก้ไขข้อ [illegible] ตามกฎหมาย [illegible] ช่วยให้ [illegible]

๔. เพราะเรื่องมีบทบัญญัติให้สมาคม [illegible] ซึ่งแม้จะมีผลอย่างดีในข้อที่เกี่ยว [illegible] สมาคมไปส่งก่อนแล้ว แทนที่ฝ่ายบริหาร [illegible] ส่งก่อนก็ตาม แต่ในที่สุดก็ต้อง [illegible]

๕. อนึ่ง ในร่างที่เกี่ยวแก่หน้าที่ [illegible] เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหาร [illegible] [illegible] เลิกสมาคม [illegible] แต่ [illegible] ของสมาคม [illegible] ก็จะต้อง [illegible]

[illegible] ตามเหตุผลดังกล่าวแล้ว [illegible] แต่ไม่ควรระงับกับพระราชบัญญัตินี้ไว้ [illegible]

[illegible]

9 มกราคม 2495

ข. นอกจากนั้น การกำหนดสิทธิและหน้าที่ (determination of rights and obligations) ของบุคคลนั้น ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนก็ได้กำหนดไว้ว่า จะต้องได้รับการ**พิจารณาในศาล** หาใช่กระทำในที่อื่นใดได้ไม่ ดังปรากฏตามความในข้อ ๑๐ แห่งปฏิญญาซึ่งมีว่า "ทุกคนมีสิทธิโดยเสมอภาคเต็มที่ในอันที่จะได้รับการพิจารณาที่เป็นธรรมและเปิดเผยจาก **ศาล** ที่อิสระและเที่ยงธรรมในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของตน........"

(๖) อันปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนี้แม้จะยังมีปัญหาอยู่บ้างว่า ศาลยุติธรรมจะตัดสินประการใดในกรณีที่หากมีกฎหมายออกมาขัดต่อปฏิญญานั้น แต่ปัญหาในขั้นนี้หาใช่ปัญหาในทางศาลไม่ คงเป็นเพียงขั้นปฏิบัติการของรัฐบาลเท่านั้น ซึ่งการปฏิบัติการใด ๆ (รวมทั้งการเสนอกฎหมายต่อรัฐสภาด้วย) ของรัฐบาลแห่งประเทศที่เป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ น่าจะไม่เป็นปัญหาอันใด และควรจะต้องปฏิบัติตามปฏิญญานั้นโดยเคร่งครัด เฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อรัฐบาลได้แถลงไว้แล้วว่า จะถือเป็นนโยบายที่จะปฏิบัติตามปฏิญญาสากลนั้น

(๗) มีข้อที่ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ที่ปรึกษาในการร่างกฎหมายของรัฐบาลผู้ซึ่งได้ร่วมประชุมเป็นองค์คณะในกรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ นี้ด้วย ได้เสนอความคิดเห็นโดยให้ทางออกไปในทางสายกลางว่า อาจตรากฎหมายให้เป็นไปตามร่างที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งมานั้นได้ ถ้าหากจะได้มีข้อความบัญญัติเติมลงไปอีกมาตราหนึ่ง ให้สิทธิแก่สมาคมที่ถูกขีดชื่อออกจากทะเบียนอุทธรณ์ต่อศาลยุติธรรมได้ ข้อเสนอของที่ปรึกษาในการร่างกฎหมายนี้ ได้รับการพิจารณาในที่ประชุมอย่างกว้างขวาง แต่ในที่สุดก็ได้เห็นกันเป็นส่วนมากว่า การกระทำเช่นนั้นก็เท่ากับการแต่งกายให้สวยขึ้น แต่ก็หาได้ทำให้บุคคลภายในเครื่องแต่งกายนั้นเปลี่ยนไปแต่อย่างใดไม่ ทั้งนี้ ไม่ว่าจะกล่าวถึงผลในทางกฎหมายหรือผลในทางปฏิบัติ กล่าวคือ

ก. **ในทางกฎหมาย** เมื่อถือว่าบทบัญญัติในร่างที่ให้อำนาจฝ่ายบริหารสั่งเลิกสมาคมได้โดยไม่ต้องมีการพิจารณาในศาล เป็นการขัดต่อปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแล้ว การที่จะมีบทบัญญัติเพิ่มขึ้นอีกมาตราหนึ่งให้สิทธิแก่สมาคมที่ถูกลบชื่อร้องอุทธรณ์ต่อศาลได้ ก็ไม่เห็นว่าจะช่วยให้บทบัญญัติที่ขัดต่อสิทธิมนุษยชนนั้น กลับกลายเป็นไม่ขัดขึ้นมาได้แต่ประการใด

ข. **ในทางปฏิบัติ** เข้าใจว่าความประสงค์สำคัญที่ก่อให้ริเริ่มร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็คือ เพื่อที่จะให้การสั่งเลิกสมาคมเสร็จไปในขั้นบริหารไม่ต้องการให้ไปศาล เมื่อเช่นนี้การแก้ตาม

ข้อเสนอของที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย ก็ย่อมจะไม่เป็นการช่วยให้ความประสงค์นั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะเมื่อมีบทบัญญัติให้สมาคมอุทธรณ์ไปยังศาลได้ ซึ่งแม้จะมีผลอยู่บ้างในข้อที่เปลี่ยนให้สมาคมไปศาลก่อนแทนที่ฝ่ายบริหารจะไปร้องต่อศาลก่อนก็ตาม แต่ในที่สุดคดีก็ต้องไปสู่ศาลอยู่นั่นเอง อนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวแก่หน้าที่นำสืบก็เช่นเดียวกัน เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารจะต้องมีหลักฐานเพื่อนำสืบในกรณีที่ขอให้ศาลสั่งเลิกสมาคมเพียงใด การนำสืบแก้ข้อหาของสมาคมว่าการขีดชื่อออกจากทะเบียนได้กระทำโดยชอบ ก็จะต้องมีหลักฐานนำสืบอย่างเดียวกัน

(๘) อาศัยเหตุดังกล่าวมา คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่า ควรระงับร่างพระราชบัญญัตินี้เสีย."

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕

(คำแปล)

ความเห็นเพิ่มเติมของที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยกับความเห็นของกรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุผลในทางกฎหมายที่ให้ไว้ และในการอ้างถึงข้อ ๘ แห่งปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและรัฐธรรมนูญ

อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าขอเสนอให้พิจารณาให้กว้างออกไปอีก ถึงข้อเท็จจริง ซึ่งก็ได้กล่าวไว้ในบันทึกของกรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ อยู่แล้วเหมือนกันว่า ในที่สุดข้อที่ดำริจะแก้ไขนั้นเป็นปัญหาเรื่องนโยบาย ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลที่จะต้องวินิจฉัยก่อนอะไรทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้สึกว่า ข้อสำคัญในอันที่จะหลีกเลี่ยงข้อค้านซึ่งได้ยกมากล่าวเกี่ยวกับปฏิญญาสากลและรัฐธรรมนูญนั้นก็อยู่ที่ว่า การวินิจฉัยของเจ้าหน้าที่ไม่ควรให้กระทำไปโดยปราศจากการเยียวยาจากศาล ซึ่งตามข้อ ๘ แห่งปฏิญญาเรียกว่า "การเยียวยาจากศาลที่มีอำนาจแห่งชาติ" ในกรณีที่ได้มีการกล่าวหาว่า "สิทธิหลักมูลซึ่งได้รับตามรัฐธรรมนูญ" ถูกละเมิด

ถ้าหากรัฐบาลรู้สึกห่วงใยในอันที่จะหลีกเลี่ยงข้อค้านดั่งกล่าวนั้น และเพื่อให้เป็นที่ปลอดภัยแล้ว วิธีแก้ที่เห็นได้ชัดก็คือควรจะเติมข้อความลงในร่าง ให้สมาคมที่มีส่วนได้เสียมีสิทธิอุทธรณ์คำวินิจฉัยของนายทะเบียนต่อศาลได้ ข้าพเจ้าตระหนักแน่ทีเดียวว่าวิธีนี้ไม่ใช่นโยบายอันแท้จริงที่รัฐบาลพึงประสงค์ แต่ก็เป็นข้อเสนอในทางประนีประนอม ซึ่งจำต้องกระทำด้วยความจำเป็นเพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและปฏิญญาสากล และข้อเสนอดั่งกล่าวนี้ควรจะพิจารณาจากด้านการปฏิบัติเป็นสำคัญ อันการอุทธรณ์นั้นไม่จำเป็นจะต้องกระทำในทุกกรณีที่นายทะเบียนได้สั่งให้ขีดชื่อสมาคมออกจากทะเบียน เมื่อสมาคมตระหนักแน่อยู่ว่าการอุทธรณ์ของตนจะไม่มีประโยชน์อันใด เพราะคำวินิจฉัยของนายทะเบียนมีเหตุผลดี โดยอาศัยพยานหลักฐานที่มั่นคงแล้ว สมาคมนั้นก็ย่อมจะไม่อุทธรณ์คำวินิจฉัยของนายทะเบียนให้เป็นการสิ้นเปลืองเงิน และทั้งนี้ย่อมจะเป็นการทุ่นเวลามากสำหรับรัฐบาลในเรื่องที่อาจจะต้องกระทำไปโดยด่วน ถึงแม้จะปรากฏว่า

ในบางกรณีที่มีการโต้แย้งกัน (ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องมีในทุกกรณี) ศาลอาจจะพิพากษากลับคำวินิจฉัยของนายทะเบียนก็ตาม แต่ก็ควรไว้วางใจศาลในอันที่จะพิจารณาคำวินิจฉัยของนายทะเบียนด้วยความรอบคอบเป็นอย่างมาก ในที่สุดรัฐบาลควรจะชั่งน้ำหนักดูว่าการที่ศาลอาจสั่งกลับคำสั่งของนายทะเบียนเสียได้ในบางกรณีนั้น จะเป็นการเสี่ยงน้อยกว่าการที่คัดค้านและตำหนิข้อที่ดำริจะแก้ไขโดยยึดหลักตามรัฐธรรมนูญและปฏิญญาสากลหรือไม่.

(ลงชื่อ) พิชาญ บุลยง

คณะกรรมการกฤษฎีกา
กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕

เรื่องที่ ๖
เรื่อง การตั้งผู้รักษาการแทนตำแหน่งว่าง

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้มีหนังสือที่ ๑๐๕๗๔/๒๔๙๕ ลงวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๙๕ ส่งเรื่องการตั้งผู้รักษาการแทนตำแหน่งว่างให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็น ความว่า สำนักงาน ก.พ. รายงานว่า ก.พ. ได้พิจารณาเห็นว่า การแต่งตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่งข้าราชการพลเรือนนั้น มีบทกฎหมายกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการอยู่ ๒ ฉบับคือ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ และพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งมีข้อความแตกต่างกันอยู่ กล่าวคือ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๕๒ บัญญัติว่า "ถ้าตำแหน่งข้าราชการพลเรือนว่างลง และจะแต่งตั้งข้าราชการพลเรือนให้ดำรงตำแหน่งทันท่วงทีมิได้ หรือผู้ดำรงตำแหน่งไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นครั้งคราว ให้ปลัดกระทรวงหรืออธิบดีผู้บังคับบัญชา หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย แล้วแต่กรณี สั่งข้าราชการพลเรือนผู้ที่เห็นสมควรให้รักษาการแทนในตำแหน่งนั้นชั่วคราวได้ แต่ถ้าตำแหน่งที่ว่างลงนั้นเป็นตำแหน่งอธิบดีหรือปลัดกระหรวงหรือตำแหน่งที่เทียบเท่า ให้รัฐมนตรีเจ้าสังกัดเป็นผู้มีอำนาจสั่ง" และพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๒๒ บัญญัติว่า "ฯลฯ เมื่ออธิบดีไม่อาจปฏิบัติราชการได้ ให้รองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดีแล้วแต่กรณี เป็นผู้รักษาราชการแทน ถ้าไม่มีรองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดี หรือมีแต่ไม่อาจปฏิบัติราชการได้ก็ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงตั้งปลัดกระทรวงหรืออธิบดี หรือผู้ดำรงตำแหน่งเทียบเท่าอธิบดีในกระทรวงหรือหัวหน้ากองคนใดคนหนึ่งในกรมเดียวกันเป็นผู้รักษาราชการแทนได้" ก.พ. เห็นว่า แม้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนจะบัญญัติไว้เป็นการทั่วไปว่า เมื่อตำแหน่งว่างลงให้สั่งข้าราชการพลเรือนผู้ที่เห็นสมควรให้รักษาการในตำแหน่งนั้นได้ แต่พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินได้บัญญัติกำหนดเฉพาะผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดี เมื่ออธิบดีไม่อาจปฏิบัติราชการได้ ให้รองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดีรักษาการแทน (โดยไม่ต้องสั่งตั้ง) ถ้าไม่มีรองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดีหรือมีแต่ไม่อาจปฏิบัติราชการได้ จึงให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงตั้งปลัดกระทรวงหรืออธิบดีหรือผู้ดำรงตำแหน่งเทียบเท่าอธิบดีในกระทรวงหรือหัวหน้ากองในกรมเดียวกันรักษาการแทน ดังนี้ ก.พ. เข้าใจว่า การตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่งอธิบดีนอกจากจะรักษาการแทนได้ตามกฎหมายโดยไม่ต้องตั้ง (คือรองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดี) แล้ว ต้องตั้ง

จากปลัดกระทรวงหรืออธิบดีหรือตำแหน่งที่เทียบเท่าอธิบดีตามที่มีกฎ ก.พ. เทียบไว้ ในกระทรวงนั้นหรือหัวหน้ากองในกรมนั้นเท่านั้น หากตั้งจากผู้ดำรงตำแหน่งอื่นนอกจากที่กล่าวนี้ ไม่ถูกต้องตามกฎหมายไม่มีอำนาจสั่งการในเรื่องการลงโทษและเรื่องอื่น ๆ ดังนี้ ก.พ. จึงลงมติขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาวินิจฉัยว่าความเข้าใจของ ก.พ. ดังกล่าวนี้จะเป็นการถูกต้องหรือไม่ประการใด

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วขอเสนอความเห็น ดังต่อไปนี้

ตามปัญหาที่หารือมาสำหรับกรณีที่อธิบดีไม่อาจปฏิบัติราชการได้ กฎหมายได้กำหนดให้รองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดี แล้วแต่กรณี เป็นผู้รักษาราชการแทน โดยไม่ต้องสั่งตั้งนั้น ไม่มีปัญหาอันจำต้องพิจารณาแต่ประการใด ปัญหาคงมีเฉพาะในกรณีที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวง (หรือเจ้าสังกัด) จะต้องสั่งตั้งผู้รักษาราชการแทนอธิบดีเท่านั้น สำหรับในกรณีนี้กฎหมายได้บัญญัติข้อความไว้ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๒๒ บัญญัติว่า

"มาตรา ๒๒ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

เมื่ออธิบดีไม่อาจปฏิบัติราชการได้ ให้รองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดี แล้วแต่กรณี เป็นผู้รักษาราชการแทน ถ้าไม่มีรองอธิบดีหรือผู้ช่วยอธิบดี หรือมีแต่ไม่อาจปฏิบัติราชการได้ ก็ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงตั้งปลัดกระทรวงหรืออธิบดี หรือผู้ดำรงตำแหน่งเทียบเท่าอธิบดีในกระทรวง หรือหัวหน้ากองคนใดคนหนึ่งในกรมเดียวกันเป็นผู้รักษาราชการแทนได้"

ส่วนพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๕๒ บัญญัติว่า

"มาตรา ๕๒ ถ้าตำแหน่งข้าราชการพลเรือนว่างลง และจะแต่งตั้งข้าราชการพลเรือนให้ดำรงตำแหน่งทันท่วงทีมิได้ หรือผู้ดำรงตำแหน่งไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นครั้งคราว ให้ปลัดกระทรวงหรืออธิบดีผู้บังคับบัญชาหรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย แล้วแต่กรณี สั่งข้าราชการพลเรือนผู้ที่เห็นสมควรให้รักษาการในตำแหน่งนั้นชั่วคราวได้ แต่ถ้าตำแหน่งที่ว่างลงนั้นเป็นตำแหน่งอธิบดีหรือปลัดกระทรวงหรือตำแหน่งที่เทียบเท่า ให้รัฐมนตรีเจ้าสังกัดเป็นผู้มีอำนาจสั่ง

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ"

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องพิจารณาต่อไปว่ากฎหมาย ๒ ฉบับดั่งกล่าวนั้น ได้บัญญัติข้อความในเรื่องเดียวกันหรือขัดหรือแย้งกันประการใดหรือไม่ เพราะพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ อันเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับในภายหลังได้มีข้อความบัญญัติไว้ในมาตรา ๓ ว่า "ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ และกฎหมายอื่นซึ่งมีบัญญัติไว้แล้วในพระราชบัญญัตินี้ หรือซึ่งขัดหรือแย้งกับบทแห่งพระราชบัญญัตินี้"

เมื่อมาตรา ๕๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ บัญญัติให้รัฐมนตรีมีอำนาจกว้างขวางกว่ามาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ อันเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ก่อน ในกรณีสั่งตั้งผู้รักษาการแทนอย่างเดียวกัน (พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๔๙๕ และให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๙๕ และให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป) กรรมการร่างกฎหมายฝ่ายข้างมากจึงเห็นว่าบทบัญญัติในเรื่องการสั่งตั้งผู้รักษาการแทนตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น ได้มีพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ บัญญัติทับเสียแล้ว และทั้งที่ได้มีบัญญัติไว้แล้วก็ยังได้ขัดหรือแย้งกับบทบัญญัติในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ ด้วย เพราะถ้ามิได้มีเจตนารมณ์เช่นนั้น ก็จะต้องมีข้อความยกเว้นในเรื่องตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่งอธิบดีไว้

อาศัยเหตุดั่งกล่าวมานี้ คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายฝ่ายข้างมาก) จึงเห็นว่า การตั้งผู้รักษาราชการแทนในตำแหน่งอธิบดี นอกจากจะรักษาราชการแทนได้ตามกฎหมายโดยไม่ต้องตั้งแล้วไม่จำเป็นจะต้องตั้งจากปลัดกระทรวงหรืออธิบดี หรือตำแหน่งที่เทียบเท่าอธิบดีในกระทรวงหรือหัวหน้ากองคนใดคนหนึ่งในกรมเดียวกัน รัฐมนตรีเจ้าสังกัดอาจตั้งข้าราชการพลเรือนผู้ที่เห็นสมควรคนใดคนหนึ่งรักษาราชการแทนได้.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๒๓ มกราคม ๒๔๙๖

[illegible]

ทั้งหมด แล้วจะเห็นชอบตามความเห็นของ ก.พ. ว่า การ
ตั้งผู้รักษาการแทน ในตำแหน่งอธิบดีนั้น จะต้องตั้ง
ข้าราชการกระทรวง หรือรองอธิบดีหรือตำแหน่งที่เทียบเท่า
อธิบดีในกระทรวง [illegible]
ในกรมเดียวกัน [illegible] มาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติ
ระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ [illegible]
[illegible] รัฐมนตรีว่าการกระทรวง
มหาดไทย [illegible] หรืออธิบดี [illegible]
[illegible]
[illegible] ผู้รักษาการ [illegible] แหน่งอธิบดี [illegible]
ที่ว่างนั้นได้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ท่านเป็นกรรมการร่างกฎหมายฝ่ายข้างน้อย ท่านจึงได้ทำความเห็นแย้งไว้ดังนี้

ความเห็นแย้งของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ข้าพเจ้าไม่เห็นพ้องด้วยกับความเห็นกรรมการฝ่ายข้างมาก และเห็นชอบตามความเห็นของ ก.พ. ว่า การตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่งอธิบดีนั้น จะต้องตั้งจากปลัดกระทรวง หรืออธิบดีหรือตำแหน่งที่เทียบเท่าอธิบดีในกระทรวง หรือจากหัวหน้ากองคนใดคนหนึ่งในกรมเดียวกัน ทั้งนี้ตามมาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ เช่น ตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ว่างลง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอาจตั้งปลัดกระทรวงมหาดไทย หรืออธิบดีกรมประชาสงเคราะห์หรือหัวหน้ากองทัณฑวิทยาในกรมราชทัณฑ์เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ที่ว่างนั้นได้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยหามีอำนาจที่จะตั้งบุคคลอื่นเช่นหัวหน้ากองการเทศบาล ในกรมมหาดไทย หรือปลัดกระทรวงอื่นหรืออธิบดีในกรมกระทรวงอื่นนอกจากในกระทรวงมหาดไทย มารักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ได้ไม่ แม้ว่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยจะเห็นสมควรเช่นนั้นก็ตาม

กฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดินนั้น นับว่าเป็นกฎหมายสำคัญที่ได้วางหลักการปกครองประเทศไว้ การดำเนินกิจราชการทั้งหลายจะต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายนี้ จริงอยู่กฎหมายนี้จะมีคุณค่าถึงกับว่าจะมีกฎหมายใดมาขัดแย้งไม่ได้ ถ้ามีกฎหมายใดมาขัดแย้งกฎหมายนั้นก็เป็นโมฆะไปเหมือนเช่นกฎหมายรัฐธรรมนูญ ก็หาไม่ และกฎหมายนี้ย่อมอยู่ภายใต้บังคับแห่งหลักทั่วไปเหมือนเช่นกฎหมายทั้งหลาย ที่ว่ากฎหมายที่บัญญัติในภายหลังอาจเปลี่ยนแก้เสียได้ หรือถ้ามีความขัดแย้งกัน ก็จะต้องใช้กฎหมายที่บัญญัติในภายหลังบังคับ ปัญหาที่ต้องพิจารณาจึงมีว่า มาตรา ๕๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้มีเจตนาจะยกเลิกหรือเปลี่ยนแก้มาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งออกมาก่อนเพียง ๖ วันนั้นหรือเปล่า จะเห็นได้ชัดว่าหามีเจตนาเช่นนั้นไม่ นอกจากนั้น การที่จะถือว่ากฎหมาย ๒ บทขัดกันนั้น จะต้องปรากฏว่ากฎหมาย ๒ บทนั้นอ่านไปด้วยกันไม่ได้ เป็นการแย้งกันในตัวทีเดียว เช่น

กฎหมายฉบับแรกบัญญัติว่า "การตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่งอธิบดี จะต้องตั้งจากผู้มีตำแหน่งอธิบดีแห่งกรมใดกรมหนึ่งในกระทรวงเดียวกัน" กฎหมายที่บัญญัติในภายหลังบัญญัติว่า "การตั้งผู้รักษาการแทนอธิบดี จะต้องตั้งจากรองอธิบดีหรือหัวหน้ากองในกรมเดียวกัน" ดั่งนี้ ก็จะต้องถือว่ากฎหมาย ๒ บทนี้ขัดกัน เพราะอ่านไปด้วยกันไม่ได้ โดยมีความขัดแย้งกันในตัว และในกรณีนี้จะต้องใช้กฎหมายที่บัญญัติในภายหลังบังคับ แต่ความในมาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ กับมาตรา ๕๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ไม่มีลักษณะเช่นที่กล่าวมาแล้วนั้นแต่ประการใดเลย กล่าวคือ เมื่ออ่านกฎหมาย ๒ บทนี้แล้ว เห็นได้ชัดว่าเป็นการอ่านไปด้วยกันได้ เพราะต่างก็อธิบายและขยายความซึ่งกันและกัน กล่าวคือ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้บัญญัติเป็นหลักทั่วไปว่าใครบ้างที่มีอำนาจตั้งให้ข้าราชการรักษาการแทนกันได้ และบัญญัติว่าข้าราชการที่จะถูกตั้งให้เป็นผู้รักษาการแทนจะเป็นใครก็แล้วแต่ผู้มีอำนาจตั้งจะเห็นสมควร แต่ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ บัญญัติว่าถ้าตำแหน่งที่ว่างเป็นตำแหน่งอธิบดี ผู้ที่จะถูกตั้งให้รักษาการแทนก็จำกัดให้แคบเข้ามาว่า จะต้องตั้งจากปลัดกระทรวงหรืออธิบดีในกระทรวงเดียวกัน หรือหัวหน้ากองในกรมเดียวกัน เท่านั้นเอง ดั่งนี้ย่อมจะต้องถือว่ากฎหมาย ๒ บทนี้อ่านไปด้วยกันได้ ไม่ขัดไม่แย้งกันแม้แต่ประการใดเลย

อาศัยเหตุดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงมีความเห็นพ้องด้วยความเห็นของ ก.พ.

(ลงชื่อ) พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

(พระยาอรรถการีย์นิพนธ์)

ประธานกรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๒๓ มกราคม ๒๔๙๖

เรื่องที่ ๗

เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับข้าราชการปกปิดการขาดคุณสมบัติในขณะสมัครเข้ารับราชการ

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้มีหนังสือ ที่ ๙๙๕๒/๒๔๙๓ ลงวันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๔๙๓ ส่งเรื่องกระทรวงเกษตราธิการขอให้ ก.พ. พิจารณาไล่นาย ป. สังกัดกรมปศุสัตว์และสัตว์พาหนะ ออกจากราชการตามมาตรา ๖๑ (ฉ) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕

ข้อเท็จจริงปรากฏว่า นาย ป. เป็นผู้เคยถูกปลดออกจากราชการมาแล้ว ได้มาสมัครเข้าสอบคัดเลือกเพื่อรับราชการในกรมปศุสัตว์และสัตว์พาหนะ โดยปิดบังเหตุอันขาดคุณสมบัติโดยเคยถูกปลดออกจากราชการมาแล้ว จนได้รับบรรจุเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญอีก ก.พ. ได้พิจารณาเรื่องนี้แล้ว มีความเห็นเป็นสองนัย นัยหนึ่งเห็นว่าทางราชการได้บรรจุและรับรองนาย ป. เป็นข้าราชการแล้ว เมื่อกระทำผิดวินัยก็ต้องพิจารณาลงโทษตามกฎหมาย แม้การกระทำผิดในเรื่องแจ้งเท็จจะเกิดขึ้นก่อนนาย ป. เป็นข้าราชการ แต่ก็เป็นการกระทำผิดต่อเนื่องกันมาจนถึงเมื่อเป็นข้าราชการแล้ว จึงควรพิจารณาไล่นาย ป. ออกจากราชการตามที่ ก.พ. ได้เคยพิจารณามาแล้ว แต่อีกนัยหนึ่งเห็นว่านาย ป. เป็นผู้ขาดคุณสมบัติในการเข้ารับราชการอยู่ก่อนการบรรจุนาย ป. เข้าเป็นข้าราชการ จึงไม่เป็นการสมบูรณ์ ซึ่งตามนัยนี้จะต้องพิจารณาในทางเพิกถอนการบรรจุ โดยที่ ก.พ. มีความเห็นเป็นสองนัยเช่นนี้ จึงขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเพื่อจะได้ถือเป็นบรรทัดฐานต่อไป

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าการเข้าเป็นข้าราชการพลเรือนนั้นถือได้ว่ามีสัญญาจ้างแรงงานระหว่างรัฐบาลกับข้าราชการ แต่ในทางปฏิบัตินั้นมิได้กระทำกันเป็นลายลักษณ์อักษร คงมีแต่พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนใช้บังคับอยู่เท่านั้น ฉะนั้นสิทธิและหน้าที่ของข้าราชการย่อมต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ตามพระราชบัญญัตินี้เป็นที่เข้าใจได้ว่าผู้ที่จะสมัครเข้าสอบแข่งขันเป็นข้าราชการต้องแจ้งความจริงเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้สมัครสอบ ถ้าหากผู้สมัครสอบผู้ใดมิได้มีสิทธิที่จะได้รับบรรจุเข้าเป็นข้าราชการได้แล้ว ปกปิดข้อเท็จจริงที่ขาดคุณสมบัตินั้นจนเป็นเหตุให้ได้รับบรรจุเข้าเป็นข้าราชการ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแสดงเจตนากลฉ้อฉล อันทำให้การบรรจุนั้นเป็นโมฆียะตามหลักแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๒๑ ซึ่งอาจบอกล้างได้ภายในกำหนดเวลาหนึ่งปีนับแต่เวลาที่อาจ

จะให้สัตยาบันได้ ถ้ามิได้บอกล้างล่วงเลยเวลาถึงสิบปี นับแต่เมื่อได้ทำโมฆียกรรมนั้นแล้ว ก็ถือว่าเป็นการสมบูรณ์ (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๔๓) ในกรณีนี้ปรากฏว่า นาย ป. เป็นผู้ที่เคยถูกปลดออกจากราชการแล้ว ได้มาสมัครเข้าสอบคัดเลือกเพื่อรับราชการโดยปิดบังมิได้แจ้งเหตุที่ขาดคุณสมบัติ โดยเคยถูกปลดออกจากราชการมาแล้ว จนได้รับบรรจุเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญอีก จึงถือได้ว่าการบรรจุนาย ป. เป็นโมฆียะ และทั้งปรากฏด้วยว่าทางราชการเพิ่งทราบข้อเท็จจริงที่นาย ป. ขาดคุณสมบัตินั้นและยังไม่เกินหนึ่งปี ฉะนั้นจึงควรจะให้นาย ป. ออกจากราชการได้ตามเหตุผลดั่งกล่าวนี้ ส่วนการที่จะไล่นาย ป. ออกตามความในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ มาตรา ๖๑ (ฉ) น่าจะไม่ตรงต่อความเป็นจริง เพราะเมื่อกลับเข้ามารับราชการตอนหลังนี้นาย ป. ยังมิได้กระทำผิดอันจะถือได้ว่าเป็นการประพฤติชั่วอย่างร้ายแรงแต่อย่างใด

อาศัยเหตุผลดั่งกล่าวข้างต้น คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่าการบรรจุนาย ป. เข้ารับราชการในตอนหลังนี้เป็นโมฆียะ ซึ่งควรจะให้ออกจากราชการได้โดยอาศัยเหตุดังกล่าว.

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๓ มีนาคม ๒๔๙๔

ต่อไปนี้เป็นความเห็นกรรมการฝ่ายข้างน้อย และโดยที่ท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์เป็นกรรมการฝ่ายข้างน้อย ท่านจึงได้เรียบเรียงความเห็นฝ่ายข้างน้อยด้วยลายมือของท่าน

ความเห็นกรรมการฝ่ายข้างน้อย

เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับข้าราชการปกปิดการขาดคุณสมบัติในขณะสมัครเข้ารับราชการ

การเป็นข้าราชการพลเรือนนั้น ย่อมเริ่มแต่การบรรจุและคงอยู่ตลอดไปจน "ออกจากราชการ" การบรรจุและการออกจากราชการทั้งสองอย่างนี้ ได้มีกฎหมายบัญญัติไว้เป็นพิเศษส่วนหนึ่งต่างหาก กฎหมายที่ใช้อยู่ในขณะนี้ก็คือ "พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕" กล่าวโดยเฉพาะ "การออกจากราชการ" อันเป็นปัญหาที่ต้องพิจารณาในเรื่องนี้ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ ได้รวบรวมนำมาบัญญัติไว้เป็นกิจจะลักษณะแล้ว ว่าทางราชการจะให้ออกได้โดยอาศัยเหตุประการใดบ้าง เช่นเหตุการรับราชการมานาน เหตุการกระทำผิดวินัยเหล่านี้เป็นต้น แล้วและได้บัญญัติถึงวิธีการอันพึงดำเนินเพื่อการให้ออกนั้นไว้ด้วย เช่นว่าวิธีการจะให้ออกจะกระทำอย่างไร ใครเป็นผู้มีอำนาจพิจารณาและสั่งให้ออกได้ ดังที่ได้บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา ๔๓ ถึงมาตรา ๔๔ มาตรา ๖๑ ถึงมาตรา ๖๓ ทั้งนี้ก็เพื่อให้การให้ออกเป็นไปโดยเหมาะสมและเป็นธรรม กับทั้งให้เป็นหลักประกันแก่ข้าราชการอีกด้วย

โดยที่ได้มีกฎหมายบัญญัติถึงการให้ข้าราชการออกจากราชการไว้เป็นพิเศษ และด้วยมีวัตถุประสงค์ดังกล่าว จึงควรเป็นที่เห็นได้ประจักษ์ว่า การที่จะให้ข้าราชการผู้ใดออกจากราชการได้นั้นจะต้องอาศัยเหตุที่บัญญัติไว้โดยเฉพาะในกฎหมายที่ว่าด้วยการนี้ กับทั้งจะต้องปฏิบัติการให้ออกตามวิธีการที่กฎหมายนั้นได้บัญญัติไว้ด้วย จะให้ออกโดยอาศัยเหตุอื่นใดและจะกระทำด้วยวิธีการอื่นใดนอกไปจากที่บัญญัติไว้นั้นหาได้ไม่

เมื่อได้ตรวจบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ ที่บัญญัติถึงเหตุและวิธีการที่จะพึงให้ข้าราชการออกจากราชการดังได้กล่าวข้างต้นโดยตลอด ก็หาพบว่ามีบทบัญญัติมาตราใดที่จะนำมาปรับแก่กรณีนาย ป. นี้ได้ไม่ (ทั้งนี้เท่าที่ข้อเท็จจริงปรากฏในขณะนี้) จริงอยู่ ความรู้สึกธรรมดาย่อมมีอยู่ว่า บุคคลที่เข้ามาเป็นข้าราชการได้ด้วยการปกปิดความจริงแห่ง

เรื่องที่กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑

วันนี้ผมมาร่วมประชุมไม่ได้ จึงขอส่ง ความเห็นเรื่องการไล่นาย [redacted] ออกจาก ราชการพร้อมด้วยหนังสือนี้ ไปเสนอที่ ประชุม เพื่อพิจารณาต่อไปด้วย

ขอแสดงความนับถือ

พระยามานวราชเสวี

ความเห็น

เรื่อง ปัญหากฎหมาย [redacted]

[illegible] ย่อมเริ่มแต่การ รู้และควรอยู่ต่อไปจนถึง "ออกจากราชการ" การ รู้และการออกจากราชการทั้งสองอย่างนี้ ได้มี กฎหมายบัญญัติไว้เป็นพิเศษรวมกันไว้ [illegible] ที่ใช้อยู่ในขณะนี้ก็คือ "พระราชบัญญัติระเบียบ ราชการทหาร พุทธศักราช 2485" ก็ได้โดย [illegible] "การออกจากราชการ" อันเป็นปัญหาที่ต้องพิจารณา นี้ พระราชบัญญัติระเบียบทหารพุทธ ศักราช 2485 ได้รวบรวมบัญญัติไว้เป็น [illegible] แล้ว ว่าทหารจะต้องออกจากราชการโดย เหตุประการใดบ้าง เช่นเหตุการรับราชการ [illegible] เหตุการกระทำผิดวินัย [illegible] เป็นต้น

และได้บัญญัติถึงวิธีการอันพึงปฏิบัติในเรื่อง การให้ออกนั้นไว้ด้วย เช่นว่าวิธีการจะให้ ออกจะกระทำอย่างไร ใครเป็นผู้มีอำนาจสั่งพิจารณา [illegible] ให้ออกได้ ดังที่ได้บัญญัติไว้ [illegible] มาตรา 44 มาตรา [illegible] ถึงมาตรา 63 ทั้งนี้ เพื่อให้การไล่ออกเป็นไปโดยเหมาะสม และเป็น การที่ให้เป็นหลักประกันแก่ทหารอีกด้วย

ข้อที่ได้มี [illegible] กฎหมายบัญญัติถึงการ ที่ทหารออกจากราชการไว้เป็นพิเศษ และต้องมี [illegible] ประการดังกล่าว จึงควรเป็นที่เห็นได้ประจักษ์

การที่จะไล่ทหารผู้ใดออกจากราชการ นั้น จะต้องมีเหตุที่บัญญัติไว้โดยเฉพาะ ในกฎหมายที่ว่าด้วยการนี้ กับทั้งจะต้อง ไล่ออกตามวิธีการที่กฎหมายนั้น บัญญัติไว้ด้วย จะไล่ออกโดยอาศัยเหตุ และจะกระทำด้วยวิธีการอื่นนอก แต่ที่บัญญัติไว้นั้นหาได้ไม่

เมื่อได้ตรวจบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติ ระเบียบราชการทหาร พุทธศักราช 2485 ที่บัญญัติ เหตุและวิธีการที่จะสั่งให้ทหารออกจากราชการ [illegible] ก็ไม่พบ บทบัญญัติใด [illegible] แก่กรณี [redacted] นี้ได้ไม่ (เพราะ [illegible] ยังรับราชการอยู่ ขณะนี้) [illegible] ความรู้สึกของผู้บังคับบัญชา [illegible] ที่เห็นว่า [illegible] แห่งการ [illegible] ไว้ไม่ [illegible] เช่นนาย [redacted] นี้ ไม่น่าจะ อยู่ในราชการต่อไป แต่ก็ยังควร [illegible] ระลึก [illegible] ว่าจะมีอะไรไม่ดี ในการที่ นาย [redacted] อยู่ในราชการต่อไป ก็ไม่ได้ [illegible] ก็ควรจะแก้ไขได้ด้วยการปรับปรุงแก้ไขกฎ หมายที่ต้องการให้มีใหม่ ให้ [illegible] ปรับแก่ [illegible] เช่นนี้ได้ต่อไป หลักอันควรยึดถือไว้ [illegible] ในทุกกรณีย่อมมีอยู่ว่า ไม่ควรจะ [illegible] กรณีใดกรณีหนึ่งโดยเฉพาะ [illegible] โดยจะเป็นผลทำให้กฎหมาย [illegible] ไป ในกรณีนี้ถ้าจะไล่นาย [redacted] ออก [illegible] โดยอาศัยเหตุนอกไปจากที่บัญญัติไว้ [illegible] พระราชบัญญัติระเบียบทหาร พ.ศ. 2485 [illegible] ก็จะเป็นการ [illegible] กฎหมายแห่ง [illegible] ได้แล้ว

การขาดคุณสมบัติไว้ ไม่บอกให้แจ้งเช่นนาย ป. นี้ ไม่น่าจะให้คงอยู่ในราชการต่อไป แต่ก็มีข้อควรระลึกในขณะเดียวกันว่า ถ้าจะมีอะไรไม่ดีในการที่จะให้นาย ป. คงอยู่ในราชการต่อไป ความไม่ดีนั้นก็ควรจะแก้เสียได้ด้วยการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายที่ว่าด้วยการนี้เสียใหม่ ให้นำมาปรับแก่กรณีเช่นว่านี้ได้ด้วย หลักอันควรยึดถือในการวินิจฉัยในทุก ๆ กรณีย่อมมีอยู่ว่า ไม่ควรวินิจฉัยกรณีใดกรณีหนึ่งโดยเฉพาะให้เป็นไปตามที่นึกว่าชอบว่าควร โดยจะเป็นผลทำให้กฎหมายที่ใช้อยู่เสียไป ในกรณีนี้ถ้าจะให้นาย ป. ออกจากราชการโดยอาศัยเหตุนอกไปจากที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ กล่าวคือ โดยอาศัยการบอกล้างนิติกรรมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้แล้ว หลักที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ อันเป็นกฎหมายพิเศษโดยเฉพาะ ก็จะเป็นหลักที่หาความแน่นอนอันใดมิได้ และจะไขว้เขวไปหมด ที่เห็นได้อย่างน้อยที่สุด เมื่อจะให้ข้าราชการออกจากราชการโดยถือว่าการรับราชการเป็นการจ้างแรงงาน และบอกล้างนิติกรรมอันนั้นเสียได้โดยชอบแล้ว ทางราชการก็อาจใช้หลักเดียวกันนี้ที่ว่าด้วยการจ้างแรงงานตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๕๗๘ มาตรา ๕๘๒ ให้ข้าราชการออกจากราชการ เช่นบอกกล่าวล่วงหน้าก่อนถึงคราวจ่ายค่าจ้าง (เงินเดือน) คราวที่ ๒ ถัดไป ได้อีกด้วย เช่นนี้แล้วหลักประกันที่ข้าราชการมีอยู่ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ ก็เป็นอันต้องเลิกล้มไป

ได้กล่าวแล้วแต่ต้นว่า ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ นั้น ได้บัญญัติถึงเหตุที่จะให้ข้าราชการออกจากราชการได้ว่ามีอะไรบ้าง กับทั้งยังได้บัญญัติถึงวิธีการที่จะพึงปฏิบัติในการที่จะให้ออกนั้นไว้ด้วยโดยครบถ้วน เช่นการให้ออกฐานผิดวินัยมีวิธีการที่จะต้องทำการสอบสวนอย่างไร จะต้องผ่านการพิจารณาวินิจฉัยของใคร และใครจะเป็นผู้มีอำนาจทำคำสั่งให้ออกเหล่านี้ เป็นต้น โดยที่วิธีการเช่นว่านี้ได้มีบัญญัติไว้คู่กันไปกับเหตุที่จะให้ข้าราชการออกจากราชการ จึงน่าจะเป็นที่เห็นได้โดยแจ้งชัดว่า นอกจากเหตุต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้โดยเฉพาะในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ ว่ามีอะไรบ้างที่จะให้ข้าราชการออกจากราชการได้แล้ว จะอาศัยเหตุอื่นนอกเหนือไปจากนั้นหาได้ไม่ เพราะเหตุว่าถ้าจะอาศัยเหตุอื่นแล้ว ก็จะหาวิธีการที่จะปฏิบัติเพื่อการให้ออกไม่ได้ ดังจะเห็นได้ในกรณีนาย ป. นี้ว่าถ้าจะให้นาย ป. ออกจากราชการด้วยการบอกล้างนิติกรรมการจ้างเข้ารับราชการแล้ว จะมีวิธีการทำได้อย่างไร ใครเป็นผู้มี

ที่บัญญัติไว้ใน พระราชบัญญัติระเบียบข้าราช-
การพลเรือน 2485 อันเป็นกฎหมายพิเศษนั้น
ก็จะเป็นหลัก [illegible] อันใด
และจะไขว้เขวไม่หมด ที่เห็นได้ชัด [illegible]
ถ้าจะให้ข้าราชการออกจากราชการ [illegible]
[illegible] และ [illegible]
[illegible] แล้ว ทางราชการ
[illegible]
[illegible] 1578
[illegible] 82 ให้ข้าราชการออกจากราชการ เช่น [illegible]

[illegible] เงินเดือน [illegible]
[illegible] ประกันที่ข้าราช-
[illegible] ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน
พุทธศักราช 2485 [illegible]
[illegible] ตามพระราชบัญญัติ
ระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช 2485 นั้น
[illegible] เหตุที่จะให้ข้าราชการออกจากราชการ
[illegible] กับทั้งยังได้บัญญัติถึงวิธีการ
[illegible] ในการที่จะให้ออก [illegible]
[illegible] เช่น [illegible]
[illegible] การสอบสวน [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] โดยที่วิธีการ เช่นนี้

[illegible] บัญญัติไว้ [illegible] เหตุที่จะให้
ข้าราชการออกจากราชการ [illegible]
[illegible] นอกจากเหตุต่างๆ ที่บัญญัติ

[illegible] ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราช-
การพลเรือน พุทธศักราช 2485 [illegible]

จะให้ข้าราชการออกจากราชการ [illegible]

[illegible] อื่นนอกจากนี้ [illegible]

[illegible] อาศัยเหตุอื่นแล้ว
[illegible] วิธีการที่จะปฏิบัติเกี่ยวการให้ออก [illegible]
[illegible] ได้ในกรณีนาย [redacted]
[illegible] นาย [redacted] ออกจากราชการ
[illegible]
[illegible] โดยสิ้นเชิง
[illegible]
[illegible] อ.ก.พ. กรม หรือ อ.ก.พ.กร.
หรือ ก.พ. ด้วยหรือไม่ [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] นาย [redacted] ออกจากราช
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] พระราชบัญญัติระเบียบข้าราช-
[illegible]

[illegible]
นาย [redacted] [illegible]
[illegible] นาย [redacted] ไม่แต่เพียง
[illegible]
[illegible]
นาย [redacted] [illegible] แล้ว
[illegible]
[illegible]
[illegible] พระราชบัญญัติระเบียบข้าราช-
การพลเรือน พุทธศักราช 2485 แล้ว [illegible]
[illegible] นาย [redacted] ออกจากราชการ
[illegible]

[illegible]

อำนาจบอกล้าง การบอกล้างจะต้องผ่านการพิจารณาของใคร อ.ก.พ. กรม หรือ อ.ก.พ. กระทรวง หรือ ก.พ. ด้วยหรือไม่ อะไรเหล่านี้เป็นต้น

อาศัยเหตุดังกล่าวแล้ว เห็นว่าตามข้อเท็จจริงเท่าที่ปรากฏในขณะนี้ ยังไม่มีบทกฎหมายที่จะให้นาย ป. ออกจากราชการได้ ส่วนที่จะหาทางแก้ไขต่อไปประการใดนั้น เป็นปัญหาในทางนโยบายว่าเมื่อได้มาประสบเรื่องเช่นนี้ขึ้น จะสมควรแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติพระราชบัญญัติระเบียบ-ข้าราชการพลเรือนหรือไม่ ก็แล้วแต่จะพิจารณาเห็นสมควร

อนึ่ง ขอเสนอด้วยว่า การกระทำของนาย ป. เมื่อสมัครเข้ารับราชการนั้น ถ้านาย ป. ไม่แต่เพียงปกปิดความจริงเท่านั้น แต่ได้แจ้งเท็จว่าตนไม่ขาดคุณสมบัติด้วยแล้ว การกระทำของนาย ป. ก็เป็นความผิดฐานแจ้งความเท็จต่อเจ้าพนักงาน ซึ่งหากจะได้มีการดำเนินต่อไปจนถึงศาลพิพากษาโทษต้องตามมาตรา ๖๑ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๘๕ แล้ว เมื่อนั้นจึงจะมีทางให้นาย ป. ออกจากราชการได้ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่กล่าวแล้ว

(ลงชื่อ) พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๔

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๓ มีนาคม ๒๔๙๔

[illegible]

ที่ปรึกษา ค.ก.ก.

16 มิ.ย. 2495

เรื่องที่ ๘
เรื่อง การพิจารณาความหมายของกฎหมายที่มีลักษณะเป็นข้อยกเว้นของบทบัญญัติทั่วไป

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้ส่งเรื่องขอให้ตีความมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยตำรวจ (ฉบับที่ ๔) ให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเสนอความเห็น โดยหนังสือที่ ๑๖๒๕/๒๔๙๕ ลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕ ความว่า ประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ได้แจ้งไปยังนายกรัฐมนตรีตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระราชบัญญัติเรื่องราวร้องทุกข์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ว่า ส.ต.อ. แดง ได้ยื่นคำเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ขอความเป็นธรรมในกรณีที่ถูกกรมตำรวจสั่งปลดออกจากราชการ ซึ่งคณะกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ได้ประชุมพิจารณาเรื่องนี้แล้วมีความเห็นแยกเป็น ๒ ฝ่าย กรรมการฝ่ายข้างมากเห็นว่า ตามมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยตำรวจ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๐ ให้อำนาจอธิบดีกรมตำรวจสั่งไล่หรือปลดพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจซึ่งมิใช่อยู่ในระหว่างประจำการตามกฎหมายว่าด้วยการรับราชการทหาร หรือเสมียนพนักงานออกจากราชการได้ แต่กรรมการคนหนึ่งมีความเห็นแย้ง จึงส่งมาเพื่อนำเสนอคณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาเสนอความเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาของนายกรัฐมนตรีต่อไป

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

"คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยตำรวจ พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งได้แก้ไขเพิ่มเติมครั้งสุดท้ายโดยพระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยตำรวจ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๐ มีว่า "การลงโทษตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน หมายถึงการลงโทษตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนซึ่งใช้อยู่ เว้นแต่โทษสถานไล่ออกหรือปลดหรือพักราชการ ถ้าผู้ที่จะต้องรับโทษเป็นพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจ ซึ่งมิใช่ระหว่างประจำการตามกฎหมายว่าด้วยการรับราชการทหาร หรือเสมียนพนักงาน ให้อธิบดีกรมตำรวจสั่งได้ตามเหตุที่ระบุไว้ในกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือน" ปัญหาที่คณะกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์มีความเห็นแตกต่างกันเป็นสองฝ่ายก็เนื่องจากข้อที่บัญญัติ

เป็นความยกเว้นไว้ซึ่งเริ่ม แต่คำว่า "เว้นแต่" เป็นต้นไปนั่นเอง คือความที่บัญญัติยกเว้นไว้นั้นประสงค์จะตั้งเป็นข้อยกเว้นจากหลักทั่วไปในกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนให้อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจลงโทษสถานไล่ออกหรือปลดออกหรือให้พักราชการได้ ดั่งที่กรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ฝ่ายข้างมากมีความเห็นฉะนั้นหรือ หรือว่าเป็นความยกเว้นไว้มิให้อธิบดีกรมตำรวจลงโทษสถานไล่ออกหรือปลดออกหรือพักราชการดั่งที่กรรมการฝ่ายข้างน้อยมีความเห็น

คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า อันการที่จะพิจารณาว่าข้อความที่กล่าวยกเว้นไว้ในที่ใดที่หนึ่งจะมีความหมายให้ยกเว้นอะไรเพียงใดนั้น จำจะต้องดูด้วยว่าอะไรที่วางไว้เป็นหลักแล้วจึงจะเห็นได้โดยถนัดชัดแจ้งถึงความหมายแห่งการที่ยกเว้นไว้ ความในมาตรา ๔ แห่งกฎหมายว่าด้วยวินัยตำรวจที่เป็นปัญหาในเรื่องนี้ ได้บัญญัติเป็นหลักทั่วไปไว้ก่อนที่จะบัญญัติถึงข้อยกเว้นว่าการลงโทษข้าราชการตำรวจจะต้องกระทำตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือน กล่าวคือใครจะมีอำนาจลงโทษข้าราชการตำรวจชั้นใดได้เพียงใด และจะต้องปฏิบัติตามวิธีการอย่างไร ก็จะต้องเป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือน กล่าวโดยเฉพาะการลงโทษสถานไล่ออกปลดออกผู้มีอำนาจที่จะลงโทษก็คือรัฐมนตรีว่าการกระทรวง เมื่อหลักทั่วไปได้วางไว้เป็นเบื้องต้นดั่งที่กล่าวมานี้ การที่จะอ่านความที่บัญญัติไว้ต่อไปอันเป็นข้อยกเว้นก็ย่อมจะเห็นได้โดยตระหนักว่าจะมีความหมายเป็นประการอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นความบัญญัติยกเว้นจากหลักทั่วไปให้อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจลงโทษสถานไล่ออกปลดออกและสั่งให้พักราชการได้โดยมิจำต้องให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเป็นผู้สั่งนั่นเอง ถ้าจะตีความไปในทางที่กรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ฝ่ายข้างน้อยมีความเห็น คือตีความไปว่าเป็นข้อยกเว้นมิให้อธิบดีกรมตำรวจลงโทษสถานไล่ออกหรือปลดออกแล้วก็จะไม่กลมกลืนกับความที่กล่าวไว้เบื้องต้นอันเป็นหลักทั่วไป และจะหาความหมายอันใดมิได้ เพราะตามหลักทั่วไปที่วางไว้แล้วนั้นอธิบดีกรมตำรวจก็ไม่มีอำนาจลงโทษในสถานเหล่านั้นอยู่แล้ว จะต้องมาบัญญัติเป็นข้อยกเว้นไว้ทำไมอีก ความเห็นของกรรมการฝ่ายข้างน้อยที่ว่า ถ้าจะตีความว่าอธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจลงโทษสถานไล่ออกหรือปลดออกได้แล้วก็จะต้องตีความว่าอธิบดีกรมตำรวจไม่มีอำนาจลงโทษสถานที่เบากว่าโทษสถานไล่ออกปลดออก ซึ่งดูเป็นการขัดเขินมากนั้น คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า หาเป็น-เช่นนั้นไม่ เพราะโทษสถานที่เบากว่าโทษไล่ออกปลดออก ตามหลักทั่วไปในกฎหมาย ว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือน อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจเช่นนั้นอยู่แล้ว มาตรานี้เป็นบทบัญญัติให้ข้อยกเว้นเพิ่มเติมอำนาจอธิบดีกรมตำรวจไว้ให้ลงโทษสถานไล่ออกปลดออกได้ด้วยต่างหาก

เพื่อความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น พึงระลึกประกอบการพิจารณาด้วยว่า อันข้าราชการตำรวจที่เป็นเพียงพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจอันมิใช่อยู่ในระยะเวลาประจำการตามกฎหมายว่าด้วยการรับราชการทหารหรือเป็นเสมียนพนักงาน คือเป็นพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจที่ทางราชการจ้างไว้รับราชการนั้น ตามกฎหมายที่ใช้มาแต่เดิมก่อนแก้ไขครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ได้ให้อำนาจอธิบดีกรม-ตำรวจไว้ในอันที่จะให้ไล่ออกได้อยู่แล้ว ดังที่ปรากฏในมาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยวินัยตำรวจนี้เองที่ได้บัญญัติเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งมีว่า "การลงโทษตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนหมายถึงการลงโทษตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนซึ่งใช้อยู่ เว้นแต่โทษสถานไล่ออกนั้น ถ้าผู้ที่จะถูกไล่ออกเป็นชั้นพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจหรือเป็นข้าราชการชั้นเสมียนพนักงาน ให้อธิบดีกรมตำรวจสั่งไล่ออก" กฎหมายที่ได้บัญญัติแก้ไขต่อมาอันปรากฏเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ที่เป็นปัญหาในเรื่องนี้ ก็หาได้บัญญัติให้เห็นไปในทางที่จะเลิกล้มนโยบายเดิมแต่ประการใดไม่ การบัญญัติแก้ไขขึ้นใหม่ก็เพื่อที่จะให้อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจลงโทษสถานที่เบากว่าโทษไล่ออก คือให้ปลดออกและให้สั่งพักราชการได้ด้วยเท่านั้น

อาศัยเหตุดังกล่าวแล้ว คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นพ้องด้วยความเห็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ฝ่ายข้างมากว่า อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจลงโทษไล่ออกปลดออก และสั่งให้พักราชการข้าราชการตำรวจที่เป็นพลตำรวจหรือนายสิบตำรวจที่มิใช่อยู่ในระหว่างเวลาประจำการตามกฎหมายว่าด้วยการรับราชการทหาร และซึ่งมิใช่เสมียนพนักงานได้."

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑๙ กันยายน ๒๔๙๕

กระทรวงยุติธรรม

วันที่ ______ พุทธศักราช ______

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย [illegible]
[illegible] ปัญหามีว่า [illegible]
[illegible]
[illegible] [redacted] [illegible]
[illegible] มาตรา [redacted]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] มาตรา [redacted]

326

[redacted] [illegible]

ปัญหาในประการแรก

[illegible] มาตรา [redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 2482 [illegible]
[illegible]
[illegible]

กระทรวงยุติธรรม

วันที่ ______ พุทธศักราช ______

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[redacted] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

เรื่องที่ ๙

เรื่อง การยื่นเรื่องราวขอรับบำนาญโดยผู้ยื่นไม่ได้ลงชื่อในคำร้องในตอนยื่น แต่มาขอลงชื่อในตอนหลังเมื่อพ้นกำหนดหนึ่งปี ในกรณีเช่นนี้รัฐบาลจะจ่ายบำนาญให้ได้หรือไม่

กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารได้มีหนังสือที่ ๑๐๒๑๒/๒๕๐๐ ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๐ ความว่า นายร้อยตำรวจโท มงคล ได้ยื่นคำร้องต่อนายกรัฐมนตรีว่า ผู้ร้องถูกกรมตำรวจสั่งให้ออกจากราชการ และได้ยื่นเรื่องราวขอรับบำนาญแต่มิได้ลงชื่อไว้ มาลงชื่อต่อเมื่อพ้นกำหนดเวลา ๑ ปีไปแล้ว ทั้งนี้ เพราะความเข้าใจผิด ซึ่งกระทรวงการคลังเห็นว่า ผู้ร้องยื่นเรื่องราวขอรับบำนาญเกินอายุความหนึ่งปีตามที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๗ แห่งพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการฝ่ายพลเรือน ๒๔๘๒ จึงจ่ายบำนาญให้ไม่ได้ เพราะเป็นการต้องห้ามตามกฎหมาย กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารได้พิจารณาแล้วเห็นว่า การจะอ้างอายุความขึ้นตัดสิทธิของนายร้อยตำรวจโท มงคล นั้น ไม่เป็นการสมควร และที่กระทรวงการคลังเห็นว่า จ่ายบำนาญให้ไม่ได้เป็นการต้องห้ามตามกฎหมายนั้น ไม่เป็นการถูกต้อง เพราะการชำระหนี้ที่ขาดอายุความไม่มีกฎหมายห้ามไว้

โดยที่เรื่องนี้เป็นปัญหาข้อกฎหมาย กรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีฝ่ายบริหารจึงได้ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีต่อไป.

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

"คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมาย กองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วปัญหามีว่าตามข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น การยื่นเรื่องราวขอรับบำนาญของนายร้อยตำรวจโท มงคล นั้น เป็นการยื่นเมื่อพ้นกำหนดหนึ่งปี ตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จบำนาญหรือไม่ และถ้าถือว่าเป็นการยื่นเมื่อพ้นกำหนดแล้ว ถ้าทางราชการเห็นเหตุอันสมควรเพื่อความยุติธรรมจะจ่ายบำนาญให้แก่นายร้อยตำรวจโท มงคล จะทำได้หรือไม่

ปัญหาในประการแรก คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า แม้นายร้อยตำรวจโท มงคล จะได้ยื่นเรื่องราวขอรับบำนาญภายในกำหนดเวลาก็ตาม แต่เมื่อเรื่องราวที่ยื่นนั้นยังมิได้ลงชื่อให้ถูกต้อง

ครบถ้วนอันพึงถือได้ว่าเป็นคำขอรับบำนาญแล้ว ก็ยังถือไม่ได้ว่าได้มีคำขอรับบำนาญภายในกำหนด อย่างไรก็ดี คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า มาตรา ๗ แห่งพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการฝ่ายพลเรือน ๒๔๘๒ ซึ่งบัญญัติว่า "ฯลฯ สิทธิขอบำเหน็จบำนาญต้องกระทำภายในกำหนดหนึ่งปีนับแต่วันพ้นจากราชการ" นั้น เป็นบทบัญญัติบังคับไว้เพื่อความสะดวกในทางปฏิบัติเพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้พิจารณาคำขอรับบำนาญไม่ช้าเกินควรไป ซึ่งถ้าข้าราชการผู้พ้นจากราชการไปไม่ปฏิบัติตาม ก็จะฟ้องร้องขอใช้บังคับสิทธิของตนให้รัฐจำต้องจ่ายบำนาญให้แก่ตนมิได้เท่านั้น หามีผลเลยไปถึงกับว่าถ้ารัฐจะยอมจ่ายในกรณีที่เห็นสมควรจ่าย จะได้ชื่อว่าปฏิบัติการจ่ายโดยมิชอบด้วยกฎหมายก็หาไม่ ทั้งนี้ ก็เพราะหนี้ที่ขาดอายุความนั้น หาได้ระงับไปไม่ ลูกหนี้อาจจะชำระให้ก็ได้ ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงมีความเห็นในปัญหาในข้อ ๒ ที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าถ้าทางราชการเห็นสมควรเพื่อความยุติธรรมจะจ่ายบำนาญให้แก่นายร้อยตำรวจโท มงคล ก็ย่อมจะกระทำได้ หาเป็นการผิดหรือละเมิดต่อกฎหมายแต่ประการใดไม่ และคณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่าในกรณีที่มีพฤติการณ์ให้เห็นประจักษ์อยู่ว่า ผู้ขอรับบำนาญมิได้ทอดทิ้งสิทธิของตน การยื่นคำขอที่ถูกต้องได้กระทำช้าไปบ้างก็ด้วยความเข้าใจผิดเช่นในกรณีของนายร้อยตำรวจโท มงคล นี้ การยอมจ่ายบำนาญให้ไปนอกจากจะมิเป็นการไม่ชอบด้วยกฎหมายแล้ว ยังเป็นการให้การปฏิบัติอันสมควรและยุติธรรมแก่ผู้ซึ่งได้ทำการงานให้แก่รัฐมาด้วยดีนั้นด้วย."

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๒๗ ธันวาคม ๒๕๐๐

เรื่องที่ ๑๐

เรื่อง ขอทราบความเห็นในทางกฎหมายเกี่ยวกับการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์และการรับสนองพระบรมราชโองการ

เรื่องนี้ได้นำรายงานการประชุมของคณะกรรมการร่างกฎหมาย (กองที่ ๑) มาพิมพ์ประกอบบันทึกความเห็นเพื่อจะได้ทราบความคิดเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์

คณะกรรมการกฤษฎีกา

รายงานการประชุมกรรมการร่างกฎหมาย (กองที่ ๑)

ครั้งที่ ๔๘/๒๔๙๒

วันจันทร์ที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๔๙๒

ผู้ที่มาประชุม คือ

๑.	พระยาอรรถการีย์นิพนธ์	ประธานกรรมการ ฯ
๒.	พระมนูเวทวิมลนาท	กรรมการ
๓.	นายประมูล สุวรรณศร	กรรมการ
๔.	นายพิชาญ บุลยง	ที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย
	นายประสิทธิ์ ศรินทุ	เลขานุการ
	นายทวี ฤกษ์จำนง	ผู้ช่วยเลขานุการ จดรายงาน

เปิดประชุมเวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา

ระเบียบวาระในการประชุมคราวนี้ คือ การตรวจพิจารณา

๑. ขอทราบความเห็นในทางกฎหมายเกี่ยวกับการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์และการรับสนองพระบรมราชโองการ

๒. การคัดเลือกบรรจุข้าราชการตำรวจชั้นสัญญาบัตรในกรมตำรวจ

---

๑. ขอทราบความเห็นในทางกฎหมายเกี่ยวกับการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์และการรับสนองพระบรมราชโองการ

นายมนูญ บริสุทธิ์ ผู้แทนสำนักนายกรัฐมนตรี และนายอัมพร จินตกานนท์ ผู้แทนกระทรวงกลาโหม เข้าร่วมประชุมด้วย

ประธาน ฯ ปัญหาที่หารือมาแยกออกพิจารณาได้ ๒ ประการ คือ ๑. จะมีการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ได้หรือไม่ ๒. การแต่งตั้งราชองครักษ์และรองสมุหราชองครักษ์ (ถ้าตามกฎหมายแต่งตั้งได้) จะให้องคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘ หรือจะให้รัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๐ สำหรับในประการแรกเห็นว่าแต่งตั้งไม่ได้ เพราะว่าพระราชบัญญัติราชองครักษ์เป็นกฎหมายพิเศษในเรื่องนี้ ไม่มีบทบัญญัติให้แต่งตั้งได้ และในพระราชบัญญัตินี้ยังมีบทบัญญัติเกี่ยวกับคุณสมบัติ และการพ้นจากตำแหน่งของราชองครักษ์ทุกประเภทไว้ ไม่มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์เลย ถ้าไปแต่งตั้งเข้าก็เท่ากับปฏิบัตินอกเหนือความประสงค์ของกฎหมาย

นายพิชาญ ฯ – เห็นด้วยกับประธาน ฯ เพราะในพระราชบัญญัตินี้ก็ดี ในรัฐธรรมนูญก็ดี ไม่มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์เลย

ผู้แทนกระทรวงกลาโหม ฯ – ตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ที่จะตั้งขึ้นใหม่นี้ ก็เพื่อที่จะให้เหมือนกับผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์ หรือปลัดกรมราชองครักษ์ตามกฎหมายเก่านั่นเอง

นายประมูล ฯ – ตามกฎหมายเก่าระบุตำแหน่งผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์ • และปลัดกรมราชองครักษ์ไว้ แต่ตามกฎหมายใหม่ที่ใช้อยู่ไม่ระบุตำแหน่งใดที่เทียบได้กับตำแหน่งดังกล่าวเลย ยิ่งจะแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของกฎหมายใหม่ชัดขึ้นว่า ไม่ประสงค์ให้มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์

ในที่สุดที่ประชุมเห็นว่าจะแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์หาได้ไม่

ประธาน ฯ – ในปัญหาประการที่ ๒ นี้ มีปัญหาต้องพิจารณาฉะเพาะเรื่องราชองครักษ์เท่านั้น ในเรื่องนี้ในที่ประชุมสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญมีความเห็นเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการแต่งตั้งและถอดถอนสมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์ทุกประเภทต้องให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย และให้องคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรจะให้รัฐบาลเป็นผู้เสนอรายนามให้ในหลวงทรงแต่งตั้ง และให้รัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ในที่สุดที่ประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญจึงตกลงเลือกสายกลางฉะเพาะสมุหราชองครักษ์เท่านั้นที่ให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย และให้องคมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ จึงเห็น

ได้ว่าเจตนาของผู้ร่างก็จะไม่ให้ "ข้าราชการในพระองค์" รวมถึงสมุหราชองครักษ์ด้วย แต่เมื่อเขียนเช่นนี้ก็แล้วแต่จะตีความกัน

นายประมูล ฯ – ตามพระราชบัญญัติราชองครักษ์ สมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์เป็นนายทหารสัญญาบัตรและต้องปฏิบัติหน้าที่ในส่วนพระองค์ ประกอบด้วยพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีและสำนักงานปลัดกระทรวงในกระทรวงกลาโหมซึ่งแสดงว่า กรมราชองครักษ์เป็นส่วนราชการสำนักงานปลัดกระทรวง ก็ย่อมเห็นได้ว่าสมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์ไม่เป็นข้าราชการในพระองค์ ถึงแม้ว่าจะต้องปฏิบัติหน้าที่ในส่วนพระองค์ก็หาทำให้กลายเป็นข้าราชการในพระองค์ไปไม่ กล่าวคือ ฉะเพาะหน้าที่เท่านั้นที่เกี่ยวในส่วนพระองค์แต่ตัวบุคคลยังสังกัดในกระทรวงกลาโหม ยิ่งกว่านั้นถ้าหากว่าพระมหากษัตริย์ทรงตั้งและองคมนตรีรับสนองแล้ว แต่ทางฝ่ายกระทรวงกลาโหมไม่เห็นด้วยก็ได้ ซึ่งอาจจะเป็นการขัดกัน และคงไม่ใช่ความประสงค์ของกฎหมาย

นายพิชาญ ฯ – ตามถ้อยคำในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘ ก็เป็นข้อสนับสนุนได้อย่างดีว่าราชองครักษ์ไม่เป็นข้าราชการในพระองค์ กล่าวคือ รัฐธรรมนูญบัญญัติว่า "ข้าราชการในพระองค์และสมุหราชองครักษ์" ซึ่งแสดงให้เห็นแล้วว่าสมุหราชองครักษ์ไม่เป็นข้าราชการในพระองค์ ฉะนั้นราชองครักษ์ย่อมไม่เป็นด้วย

ในที่สุด ที่ประชุมเห็นว่าสำหรับข้อ ๒ นี้ ฉะเพาะที่เกี่ยวกับราชองครักษ์ต้องให้รัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๐ และมอบให้เลขานุการทำบันทึกความเห็นตามนัยที่ได้อภิปรายกันเพื่อเสนอที่ประชุมพิจารณาในคราวต่อไป

เรื่อง การแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ และการรับสนองพระบรมราชโองการ

หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีที่ ๖๒๐๘/๒๔๒๒ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๒๒ ว่าเนื่องจากกระทรวงกลาโหมได้แก้ไขอัตราของกรมราชองครักษ์ใหม่เพื่อความเหมาะสม โดยกำหนดให้มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ขึ้น และเสนอนามผู้ที่จะแต่งตั้งให้เป็นรองสมุหราชองครักษ์มาเพื่อขอให้สำนักนายกรัฐมนตรีดำเนินการต่อไป สำนักนายกรัฐมนตรีได้พิจารณาพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พุทธศักราช ๒๔๘๐ ตลอดแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีมาตราใดที่บัญญัติให้มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ หรือบัญญัติให้มีการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ไว้ จึงสงสัยว่าจะมีการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ได้หรือไม่ นอกจากนี้ตามพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พุทธศักราช ๒๔๘๐ สมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์ทุกประเภทแต่งตั้งโดยประกาศพระบรมราชโองการ และมีหน้าที่ปฏิบัติกิจการในส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนรองสมุหราชองครักษ์ที่จะแต่งตั้งขึ้นก็จะให้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมุหราชองครักษ์ได้ด้วย จึงสงสัยว่าการแต่งตั้งราชองครักษ์และรองสมุหราชองครักษ์ (ถ้าตามกฎหมายแต่งตั้งได้) จะให้องคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญมาตรา ๑๘ หรือจะให้รัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘๐ จึงขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็น

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑) ได้พิจารณาปัญหา ๒ ข้อข้างต้นแล้ว ขอเสนอความเห็นดังต่อไปนี้

๑. จะมีการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ได้หรือไม่

เมื่อได้พิจารณาพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ซึ่งเป็นกฎหมายฉะเพาะในเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่า อันตำแหน่งราชองครักษ์แห่งพระมหากษัตริย์นั้น จะมีได้ก็แต่ฉะเพาะที่พระราชบัญญัตินี้ได้บัญญัติระบุไว้ กล่าวคือ ตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ ราชองครักษ์พิเศษ ราชองครักษ์เวร และราชองครักษ์ประจำเท่านั้น ทั้งนี้ก็โดยนอกจากพระราชบัญญัตินี้จะมิได้บัญญัติถึงตำแหน่งอื่นใดนอกจากตำแหน่งที่กล่าวมานั้นแล้ว ยังได้มีบทบัญญัติกำหนดถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะรับตำแหน่งที่กล่าวไว้นั้น และกำหนดเหตุที่จะต้องพ้นจากตำแหน่งนั้น ๆ ไว้ด้วยทุกตำแหน่ง ฉะนั้นการตั้งตำแหน่งอื่นใดนอกจากที่กำหนดไว้ จึงต้องนับว่าเป็นการปฏิบัตินอกเหนือความประสงค์แห่งกฎหมาย และไม่อาจที่

จะกระทำได้เพราะขาดหลักเกณฑ์อันเป็นข้อสำคัญเกี่ยวแก่คุณสมบัติของบุคคลที่จะแต่งตั้ง และเหตุที่จะทำให้พ้นจากตำแหน่งของบุคคลนั้นด้วย อนึ่งเพื่อให้เห็นชัดยิ่งขึ้น คณะกรรมการกฤษฎีกา เห็นควรกล่าวไว้ด้วยว่า เรื่องนี้ได้ความเพิ่มเติมจากผู้แทนกระทรวงกลาโหมที่ได้ชี้แจงในที่ประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกาว่า ตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ที่ทางการประสงค์จะตั้งขึ้นนี้ เป็นตำแหน่งซึ่งเทียบได้กับตำแหน่งที่เคยมีมาแต่เดิม กล่าวคือ เทียบได้กับตำแหน่ง "ผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์" ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ หรือตำแหน่ง "ปลัดกรมราชองครักษ์" ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งบัดนี้กฎหมายเดิม ๒ ฉบับดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไปแล้ว และตามกฎหมายใหม่ กล่าวคือ พระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็หาได้ระบุตำแหน่งเดิมทั้งสองนั้น หรือตำแหน่งอื่นใดซึ่งเทียบเท่ากับตำแหน่งเดิมดังกล่าวนั้นไว้ไม่ ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ ดังได้กล่าวมาแล้วได้ว่า นอกจากตำแหน่งสมุหราชองครักษ์กับตำแหน่งราชองครักษ์ทุกประเภทที่ระบุไว้แล้ว ก็ไม่ประสงค์จะให้มีตำแหน่งอื่นใดอีก

อาศัยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่า การตั้งตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ ย่อมจะกระทำมิได้

๒. การแต่งตั้งราชองครักษ์และรองสมุหราชองครักษ์ (ถ้าตามกฎหมายแต่งตั้งได้) จะให้องคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘ หรือจะให้รัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘๐

ในส่วนที่เกี่ยวกับรองสมุหราชองครักษ์นั้น ได้กล่าวมาแล้วว่าจะตั้งขึ้นมิได้ ฉะนั้น ปัญหาที่ว่าจะให้ใครเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการก็ไม่จำต้องพิจารณา ปัญหานี้คงมีแต่เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับราชองครักษ์เท่านั้น ดังจะได้พิจารณาต่อไป

รัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘ บัญญัติว่า

"การแต่งตั้งและถอดถอนข้าราชการในพระองค์ และสมุหราชองครักษ์ให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย และในกรณีใดที่มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งหรือถอดถอนให้องคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ"

คำว่า "สมุหราชองครักษ์" นี้ เมื่อพิจารณาตามพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ จะเห็นได้ว่า หาได้หมายความรวมถึงราชองครักษ์ด้วยไม่ เพราะสมุหราชองครักษ์เป็น

ตำแหน่งหนึ่ง และราชองครักษ์ก็เป็นอีกตำแหน่งหนึ่ง (มาตรา ๔) แต่โดยที่ราชองครักษ์มีหน้าที่ปฏิบัติกิจการในส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ ปัญหาจึงมีว่า ราชองครักษ์จะเป็น "ข้าราชการในพระองค์" ตามความในรัฐธรรมนูญมาตรา ๑๘ นี้หรือไม่ ทั้งนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูข้อความในพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ที่ว่า ราชองครักษ์สังกัดกรมราชองครักษ์ (มาตรา ๔) และราชองครักษ์ทุกประเภทแต่งตั้งจากนายทหารสัญญาบัตร (มาตรา ๗, ๘, ๙) ประกอบกับข้อความในพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี และสำนักงานปลัดกระทรวงในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๘๑ ซึ่งแสดงว่า กรมราชองครักษ์เป็นส่วนราชการสำนักงานปลัดกระทรวง (มาตรา ๔) แล้ว ก็ย่อมจะเห็นได้ชัดว่า ราชองครักษ์เป็นนายทหารสัญญาบัตรสังกัดกระทรวงกลาโหม หาใช่ข้าราชการในพระองค์ไม่ นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่า แม้ตำแหน่ง "สมุหราชองครักษ์" ก็หาใช่เป็นตำแหน่งข้าราชการในพระองค์ไม่ เพราะถ้าตำแหน่งนี้จะถือว่าเป็นตำแหน่งข้าราชการในพระองค์แล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นอันใดที่มาตรา ๑๘ แห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ระบุคำว่า "ข้าราชการในพระองค์" ไว้แล้ว จะต้องระบุถึงตำแหน่ง "สมุหราชองครักษ์" ไว้ด้วย นี่ก็เป็นอีกเหตุหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อตำแหน่ง "สมุหราชองครักษ์" มิใช่เป็นตำแหน่ง "ข้าราชการในพระองค์" แล้ว ก็ดูไม่มีเหตุผลอันใดที่จะเห็นไปว่าตำแหน่ง "ราชองครักษ์" เป็นตำแหน่ง "ข้าราชการในพระองค์" เพราะฉะนั้นการแต่งตั้งราชองครักษ์จึงไม่อยู่ภายใต้บังคับแห่งรัฐธรรมนูญมาตรา ๑๘

ส่วนรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๐ นั้น ได้บัญญัติไว้ว่า

"ภายใต้บังคับมาตรา ๑๔ มาตรา ๑๘ มาตรา ๑๙ มาตรา ๘๒ มาตรา ๘๕ มาตรา ๑๑๖ มาตรา ๑๔๐ และมาตรา ๑๗๔ บทกฎหมาย พระราชหัตถเลขา และพระบรมราชโองการใดๆ อันเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน ต้องมีรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ"

โดยที่การแต่งตั้งสมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์ทุกประเภท พระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ บัญญัติว่าให้เป็นไปโดยประกาศพระบรมราชโองการ (มาตรา ๑๐) เพราะฉะนั้นการแต่งตั้งราชองครักษ์จึงอยู่ภายใต้บังคับแห่งรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๘๐ นี้ กล่าวคือ ต้องมีรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ.

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๒๕ ตุลาคม ๒๔๙๒

เรื่องที่ ๑๑

เรื่อง อำนาจอนุญาตจัดตั้งธนาคารพาณิชย์ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

หนังสือเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ ๕๖๒๙/๒๔๙๔ ลงวันที่ ๒๑ กันยายน ๒๔๙๔ ส่งปัญหาเรื่องหารือในปัญหาข้อกฎหมายและนโยบายในเรื่องการธนาคารพาณิชย์ของกระทรวงการคลัง ให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตีความ

กระทรวงการคลังได้ชี้แจงว่า ในทางนโยบายกระทรวงการคลังต้องการจำกัดจำนวนธนาคารในประเทศ เพื่อคุ้มครองส่วนได้เสียของผู้ฝากเงินและความมั่นคงของระบบการธนาคาร ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมากในเรื่องเศรษฐกิจของประเทศ

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังต้องการทราบว่า ตามพระราชบัญญัติการธนาคารพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๘๘ รัฐมนตรีจะมีอำนาจไม่อนุญาตให้ตั้งและเปิดธนาคารใหม่ได้หรือไม่ ในเมื่อเห็นว่าเป็นการเหมาะสมตามเหตุผลที่ได้กล่าวข้างต้น

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑ และกองที่ ๒) ได้พิจารณาเรื่องนี้แล้ว เห็นว่าตามมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติการธนาคารพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๘๘(๑) ผู้ที่จะประกอบการธนาคารพาณิชย์ได้ต้องเป็นบริษัทจำกัด กับต้องได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวง-การคลัง และในการนี้กฎหมายได้กำหนดวิธีการไว้เป็น ๒ วาระ คือ วาระแรก ผู้ที่จะประกอบการธนาคารพาณิชย์ต้องแจ้งความจำนงไปยังรัฐมนตรีพร้อมทั้งรายละเอียดตามสมควร เพื่อขออนุญาตจัดตั้งบริษัทขึ้นก่อน ต่อเมื่อได้รับแจ้งความจากรัฐมนตรีว่าให้ดำเนินการต่อไปได้แล้ว จึงจะตั้งบริษัทขึ้นได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ วาระที่ ๒ เมื่อได้จัดตั้งบริษัทจำกัดขึ้นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว บริษัทต้องขออนุญาตรัฐมนตรีอีกชั้นหนึ่ง เมื่อได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีแล้ว จึงจะประกอบการธนาคารพาณิชย์ได้

---

(๑) "มาตรา ๕ ห้ามไม่ให้ผู้ใดประกอบการธนาคารพาณิชย์ เว้นแต่บริษัทจำกัดซึ่งได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรี

ในการขออนุญาต เมื่อปรากฏว่าบริษัทผู้ขออนุญาตอยู่ในวาระอันต้องด้วยความประสงค์แห่งพระราชบัญญัตินี้แล้ว ก็ให้ได้รับอนุญาต

ในการตั้งบริษัทจำกัดเพื่อประกอบการธนาคารพาณิชย์ ให้แจ้งความจำนงไปยังรัฐมนตรี พร้อมทั้งรายละเอียดตามสมควร เมื่อได้รับแจ้งความจากรัฐมนตรีว่าให้ดำเนินการต่อไปได้แล้ว จึงจะตั้งบริษัทขึ้นได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์"

ผู้สำเร็จราชการ อนุญาต ให้ไป[illegible] [illegible]

มาทั้งสิ้น เพราะความในวรรค 3 แห่งมาตรา 5 มิได้บัญญัติ

กำหนดขอบเขตการพิจารณาของรัฐมนตรีไว้เหมือนความใน

วรรค ๒ กล่าวคือ การพิจารณาอนุญาต หรือไม่อนุญาตของ

รัฐมนตรีย่อมอยู่ในวงกว้างกว่า ถ้ารัฐมนตรี ~~เห็นว่าเป็นการ~~

~~ไม่สมควรที่จะไม่อนุญาต~~ ~~เพราะถ้าจะอนุญาตไปแล้วจะเกิด~~

~~ผลเสียหาย~~ มีเหตุผลที่เกี่ยวกับ ~~[illegible]~~ ส่วนได้เสียของประเทศ

ที่จะไม่อนุญาตแล้ว ก็มีอำนาจที่จะสั่งไม่อนุญาตได้ ตามสมควร

คณะกรรมการกฤษฎีกา

ตุลาคม 2489

กลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ จะนำมาเทียบกับพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ เพื่อให้เห็นว่าเมื่อทางราชการสามารถที่จะตั้งตำแหน่งใด ๆ ตามพระราชบัญญัติและพระราชกฤษฎีกาเหล่านั้นได้ ก็ควรจะตั้งรองสมุหราชองครักษ์ได้ด้วย หาได้ไม่ เพราะพระราชบัญญัติและพระราชกฤษฎีการดังกล่าวมีลักษณะเป็นกฎหมายว่าด้วยการจัดหน่วยราชการ มิได้มีความบังคับไว้โดยเฉพาะเจาะจงว่าจะต้องมีข้าราชการตำแหน่งใดบ้าง และข้าราชการเหล่านั้นจะต้องเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติอย่างไร แต่พระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ มิใช่เป็นกฎหมายที่มีลักษณะเช่นนั้น แต่เป็นกฎหมายที่มีบทบังคับไว้ว่าราชองครักษ์ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติราชการโดยใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยพระมหากษัตริย์นั้นจะมีตำแหน่งอย่างใดได้บ้าง และบุคคลผู้ซึ่งจะแต่งตั้งให้ครองตำแหน่งนั้น ๆ จะต้องมีคุณสมบัติอย่างไร จะพ้นตำแหน่งไปได้ด้วยเหตุประการใด

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ได้เรียบเรียงเพิ่มเติมไว้ด้วยลายมือของท่าน

"จริงอยู่ในส่วนที่เกี่ยวแก่หน่วยราชการที่เรียกว่ากรมราชองครักษ์นั้น ก็ได้มีกฎหมายทำนองเดียวกับกฎหมายสำหรับหน่ายราชการอื่นเช่นที่กระทรวงกลาโหมอ้างมาเหมือนกัน คือพระราชบัญญัติจัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๙๑ มาตรา ๖ และพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี และสำนักงานปลัดกระทรวงในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ มาตรา ๔ แต่พึงระลึกว่าสำหรับหน่วยรายการอื่นที่มีกฎหมายเช่นที่กระทรวงกลาโหมอ้างมานั้น นอกจากกฎหมายที่ว่านั้นแล้วก็หาได้มีกฎหมายอื่นใดบัญญัติกำกับไว้อีกเช่นที่มีเกี่ยวแก่ราชองครักษ์ดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ดังได้กล่าวมาแล้วไม่ ฉะนั้นจึงไม่อาจนำเอาการแต่งตั้งตำแหน่งราชการในหน่วยราชการอื่น ๆ นั้นมาเทียบให้เหมือนหรือเป็นอย่างเดียวกันกับการแต่งตั้งตำแหน่งราชองครักษ์"

ด้วยเหตุนี้ เมื่อตามพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ มิได้ระบุตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ รวมทั้งคุณสมบัติของบุคคลที่จะแต่งตั้งไว้ คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่าการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์จะกระทำมิได้ ถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องแต่งตั้งก็จะต้องแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติราชองครักษ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ เพื่อความประสงค์เช่นนั้นเสียก่อน.

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๔ ตุลาคม ๒๔๙๓

[illegible]

[illegible]

~~[illegible]~~ ส่วนการเปลี่ยนแปลงของรัฐมนตรีในระหว่าง [illegible]

[illegible]

[illegible]

(ฉบับที่ ๒)
เรื่อง การแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์

หนังสือกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ ๖๓๔๒/๒๔๙๓ ลงวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๙๓ ส่งเรื่องการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์มาเพื่อขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

เรื่องนี้ปรากฏว่า เดิมกระทรวงกลาโหมได้ขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็นในข้อกฎหมายเกี่ยวกับการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ และการรับสนองพระบรมราชโองการ ซึ่งคณะกรรมการกฤษฎีกาก็ได้พิจารณาและให้ความเห็นไปแล้วว่า การแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์จะกระทำมิได้ เพราะไม่มีกฎหมายสนับสนุน และเมื่อการแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์กระทำไม่ได้ดั่งกล่าวแล้ว ปัญหาการรับสนองพระบรมราชโองการก็เป็นอันหมดไป บัดนี้กระทรวงกลาโหมได้ขอร้องให้พิจารณาเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง โดยโต้แย้งมาว่า พระราชบัญญัติจัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๙๑ มิได้ระบุให้มีรองปลัดกระทรวงกลาโหม รองผู้บัญชาการทหารบก รองผู้บัญชาการทหารเรือ รองผู้บัญชาการทหารอากาศ รองเสนาธิการกลาโหมไว้เลย และพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพบกในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพเรือในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพอากาศในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็มิได้ระบุให้มีรองเสนาธิการทหารบก รองจเรทหารบก รองพลาธิการทหารบก รองเสนาธิการทหารเรือ รองเจ้ากรมอู่ทหารเรือ รองเสนาธิการทหารอากาศ ฯลฯ หากแต่ได้กำหนดไว้ในข้อบังคับกระทรวงกลาโหมว่าด้วยกำหนดกำลังเจ้าหน้าที่ ฯ เท่านั้น และก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งดั่งกล่าวแล้วได้ พระราชบัญญัติราชองครักษ์และพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีและสำนักงานปลัดกระทรวงในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ ก็บัญญัติไว้เช่นเดียวกัน ซึ่งมิได้บัญญัติให้มีตำแหน่งรองสมุหราชองครักษ์ไว้ ฉะนั้น จึงเห็นว่าน่าจะแต่งตั้งรองสมุหราชองครักษ์ได้

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า พระราชบัญญัติจัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพบกในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพเรือในกระทรวงกลาโหม พ.ศ. ๒๔๙๑ และพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกองทัพอากาศในกระทรวง

(พระยาอนุมาน [illegible] - [illegible])
เรื่องไม่ร่วมให้เกียรติแก่หน่วยราชการที่เรียก
ตัวเองว่าราชบัณฑิต [illegible] นั้น ก็ได้มีปัญหาว่า
[illegible] ได้ยกย่องปัญหาว่าหรือไม่ หน่วยราชการอื่น
เช่นที่กระทรวงกลาโหม [illegible] เรื่อง [illegible]
คือ พ.ร.บ. จัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร
พ.ศ. 2491 ภาค 6 และพระราชกฤษฎีกา
จัดวางระเบียบหน้าที่ (ราชการ) [illegible]
และหน้าที่ (งาน) ของกระทรวงในกระทรวงกลาโหม
พ.ศ. 2491 ภาค 4 แต่เรื่องระเบียบหน้าที่ราชการ
หน่วยราชการอื่นที่มีปัญหาเช่นนั้นให้กระทรวง
[illegible] [illegible]
และกันได้มีปัญหา [illegible]
อีก ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ เช่นที่มีเกียรติแก่ราชวงศ์
ที่ปรากฏในพระราชบัญญัติราชวงศ์ [illegible]
24[illegible] [illegible] ได้ [illegible] ไม่ [illegible]
ซึ่งไม่ [illegible]
[illegible]
[illegible]

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่านเอง

"คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า การพิจารณาของรัฐมนตรีในวาระที่ ๒ นั้น ถ้าปรากฏว่าบริษัทผู้ขออนุญาตอยู่ในภาวะอันต้องด้วยความประสงค์แห่งพระราชบัญญัติแล้ว รัฐมนตรีก็จำจะต้องอนุญาต ทั้งนี้เพราะความในวรรค ๒ ของมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติที่กล่าวข้างต้นได้บัญญัติไว้เช่นนั้น หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือดุลยพินิจของรัฐมนตรีอยู่ภายในวงจำกัดที่ว่า บริษัทผู้ขออนุญาตอยู่ในภาวะอันต้องด้วยความประสงค์แห่งพระราชบัญญัติหรือไม่เท่านั้น รัฐมนตรีไม่มีอำนาจปฏิเสธไม่อนุญาต ถ้าปรากฏว่าบริษัทตกอยู่ในภาวะอันต้องด้วยความประสงค์แห่งพระราชบัญญัติทุกประการแล้ว

แต่การพิจารณาอนุญาตหรือไม่อนุญาตตามคำขอของบุคคลในวาระแรกที่ขอดำเนินการก่อตั้งบริษัทจำกัดเพื่อประกอบการธนาคารพาณิชย์นั้น ไม่เหมือนกับการพิจารณาอนุญาตให้บริษัทดำเนินการธนาคารพาณิชย์ดังกล่าวมาข้างต้น เพราะความในวรรค ๓ แห่งมาตรา ๕ มิได้บัญญัติกำหนดขอบเขตการพิจารณาของรัฐมนตรีไว้เหมือนความในวรรค ๒ กล่าวคือการพิจารณาอนุญาตหรือไม่อนุญาตของรัฐมนตรีย่อมอยู่ในวงกว้างกว่า ถ้ารัฐมนตรีมีเหตุผลเกี่ยวกับส่วนได้เสียของประเทศอันสมควรที่จะไม่อนุญาตแล้ว ก็มีอำนาจที่จะสั่งไม่อนุญาตได้."

คณะกรรมการกฤษฎีกา

๙ ตุลาคม ๒๔๘๙

เรื่องที่ ๑๒

เรื่อง ปัญหาเกี่ยวกับการใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้ส่งปัญหาเกี่ยวกับการใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็น โดยหนังสือที่ ๔๒๗๓/๒๔๙๕ ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๕ ความว่า เลขาธิการ ก.พ. รายงานว่า ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ประกาศใช้ใหม่ มีปัญหาในทางปฏิบัติเกิดขึ้นหลายประการ ซึ่งกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ หารือมา และ ก.พ. ได้พิจารณาแล้วมีความเห็นดังนี้

๑. ตามมาตรา ๑๐๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่บัญญัติว่า "ข้าราชการพลเรือนผู้ใดกระทำผิดวินัยข้าราชการพลเรือนก่อนวันใช้บังคับพระราชบัญญัตินี้ ให้ผู้บังคับบัญชามีอำนาจลงโทษผู้นั้นตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนที่ใช้อยู่ในขณะนั้น ก.พ. พิจารณาเห็นว่า

(ก) คำว่า "ลงโทษ" ตามมาตรานี้ หมายถึงการสอบสวนพิจารณา และการสั่งพักราชการอันเป็นส่วนเกี่ยวพันกับการลงโทษด้วย ผู้ทำผิดในขณะใช้พระราชบัญญัติ พ.ศ. ๒๔๘๕ ต้องดำเนินการตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ว่าด้วยวิธีการสอบสวนพิจารณาและสั่งลงโทษทุกประการรวมทั้งต้องให้ ก.พ. พิจารณาเพื่อไล่ออกหรือปลดออกด้วย

(ข) คำว่า "ผู้บังคับบัญชา" ตามมาตรานี้ หมายถึงผู้บังคับบัญชาตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ เพราะเป็นคำของกฎหมายนี้

(ค) การเพิ่มโทษ ลดโทษ ยกโทษ เป็นส่วนหนึ่งของการลงโทษ เข้ากรณีตามมาตรา ๑๐๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ นำพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ มาตรา ๗๐ มาใช้บังคับได้

(ง) คำว่า "ลงโทษ" ตามมาตรานี้ เป็นคำของกฎหมายนี้ จึงหมายรวมถึง "ให้ออกจากราชการ" ซึ่งเป็นโทษตามกฎหมายใหม่นี้ด้วย ดังนั้น สำหรับผู้ที่มีกรณีที่จะต้องให้ออกฐานมีมลทินมัวหมอง ตามมาตรา ๔๓ (ก) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็ดี ฐานหย่อนความสามารถในอันที่จะรักษาวินัย ตามมาตรา ๔๓ (ข) แห่งพระราชบัญญัติ

ระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็ดี ซึ่งตามกฎหมายนั้นไม่ถือเป็นการลงโทษ และยังไม่ได้สั่งให้ออกจนกระทั่งใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ก็เข้ากรณีตามมาตรา ๑๐๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ นำมาตรา ๔๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ มาใช้บังคับได้

๒. ตามมาตรา ๔๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่บัญญัติว่า "เมื่อผู้มีอำนาจได้สั่งลงโทษแล้ว ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือผู้ที่สั่งลงโทษนั้นมีอำนาจที่จะเพิ่มโทษ ลดโทษ หรือยกโทษเสียก็ได้ แต่ถ้าเพิ่มโทษแล้ว โทษที่สั่งเพิ่มขึ้นนั้นรวมกับที่สั่งไว้แล้วเดิมต้องมิให้เกินอำนาจผู้ที่สั่งใหม่นั้น" ตามมาตรานี้มีปัญหาสงสัยว่าคำว่า "ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือผู้ที่สั่งลงโทษ" คือใคร เช่นในกรณีที่ผู้ว่าราชการจังหวัดสั่งลงโทษตัดเงินเดือนเสมียนสรรพากรในจังหวัดนั้น ผู้ที่จะมีอำนาจสั่งเพิ่มโทษ ลดโทษหรือยกโทษ จะเป็นอธิบดีกรมสรรพากร (ผู้บังคับบัญชาของผู้ที่ถูกลงโทษ) หรือ ปลัดกระทรวงมหาดไทย (ผู้บังคับบัญชาของผู้สั่งลงโทษ) ก.พ. เห็นว่า คำว่า "ผู้มีอำนาจบังคัญบัญชาเหนือผู้ที่สั่งลงโทษ" ตามมาตรานี้ตามถ้อยคำมีความหมายได้เป็นสองนัย คือ นัยหนึ่ง ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือผู้สั่งลงโทษก็คือปลัดกระทรวงมหาดไทยผู้บังคับบัญชาของผู้ว่าราชการจังหวัดผู้สั่งลงโทษ แต่อีกนัยหนึ่ง คำว่า "ผู้มีอำนาจบังคับบัญชา" ตามมาตรานี้อาจมีความหมายถึงผู้บังคับบัญชาของผู้ถูกลงโทษตามสายงาน ดังนั้น ในกรณีที่ผู้ว่าราชการจังหวัดสั่งลงโทษเสมียนสรรพากร ผู้มีอำนาจสั่งเพิ่มโทษ ลดโทษ หรือยกโทษต้องเป็นอธิบดีกรมสรรพากร

๓. มาตรา ๖๐ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่บัญญัติว่า "เมื่อผู้มีอำนาจสั่งอนุญาตการลาออกตามความในมาตรา ๕๙ เห็นสมควรให้ข้าราชการในบังคับบัญชาพ้นจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญจะสั่งให้ผู้นั้นพ้นจากราชการ นอกจากการให้ออกเพื่อรับบำเหน็จบำนาญเพราะเหตุรับราชการนานก็ได้" นั้น ปัญหาว่าการให้ออกฐานรับราชการนานจะสั่งให้ออกตามมาตราใด ก.พ. เห็นว่าการให้ออกฐานรับราชการนานก็สั่งให้ออกตามมาตรานี้เช่นเดียวกันเพียงแต่ถ้อยคำในกฎหมายเขียนสับสนให้ดูเป็นปัญหาขึ้นเท่านั้น

ก.พ. พิจารณาเห็นว่า โดยที่ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนั้น เกี่ยวกับการตีความในกฎหมาย เพื่อมิให้เกิดปัญหาโต้แย้งภายหลัง ก.พ. จึงลงมติให้หารือคณะกรรมการกฤษฎีกา เพื่อพิจารณาอีกชั้นหนึ่งว่า ความเห็นของ ก.พ. ในประการต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ถูกต้องถือปฏิบัติได้

ปัญหาข้อ ๑.

เรื่องบทเฉพาะกาลแห่งพระราชบัญญัติให้ใช้ [illegible]
ซึ่งได้แยกไว้ดังนี้ (แต่ข้อ (๑) ถึงข้อ (๖)) สมควร
แบ่งไว้เป็นสองตอนคือ โดยตอนที่ในกรณีที่การ
[illegible] หนึ่งแก่ใช้กฎหมายเก่าและประมวลฯ ใหม่
นั้น [illegible] บทบัญญัติที่เกี่ยวแก่วิธีการที่เป็นการส่ง
ประโยชน์แก่ตัวการจับกุมผู้ต้องหา เช่นบัญญัติ
ถึงกระบวนวิธีพิจารณาความ ที่ว่าวิธีการรวบ
รวม [illegible] ด้วยข้อร้องเรียน [illegible] วิธีการ
พิจารณาคดีที่บัญญัติไว้ในกฎหมายใหม่ ส่วน
[illegible] ที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเก่า [illegible]
ไม่ [illegible] เช่นนั้น ก็จะเห็นผลว่าการที่จะ [illegible]
เริ่มแต่การ ~~[illegible]~~ แก้ไขเปลี่ยนแปลงใหม่มิได้
เพราะเหตุที่วิธีดำเนินการเช่นนั้น ซึ่งต้อง
ใช้กฎหมายใหม่บังคับ ไม่เกี่ยวแก่สิทธิของ
ดำเนินการได้เกิดขึ้นก่อนหรือหลังวันที่การใช้
บังคับกฎหมายใหม่ ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามที่ระบบ
กฎหมายใหม่ได้บัญญัติไว้ทั้งเพื่อความเป็นธรรม
และการอื่นเท่านั้น

หลักแห่งการใช้บังคับกฎหมายใหม่ที่ว่า
นี้ จะต้องไม่เป็นการกระทบกระเทือนแก่
บรรดากฎหมายอื่นซึ่งระเบียบทั่วไป
[illegible] และสำหรับกฎหมายที่ต้อง
ระเบียบทั่วไปที่มีเรื่องเฉพาะไม่ใช่ [illegible]
บัญญัติให้บังคับแก่เหตุการณ์อื่น [illegible]
[illegible] ที่ได้ทำบัญญัติไว้ [illegible]
[illegible] ที่ไม่มีบทบัญญัติ [illegible]
ถือได้ว่าบทบัญญัติไว้ในมาตรา 104 (เพิ่มเติม) ว่า (เพื่อ
ดำเนินการตามกฎหมายเก่าที่ผู้ต้องหาได้
ยื่นคำร้องไว้แล้ว ให้ดำเนินไปได้ไม่ต้องเริ่มใหม่
ดำเนินการตามวิธีการเก่าได้เท่านั้น
ผลก็คือ วิธีดำเนินการที่ต้องเริ่มใหม่

แก่การพิจารณาคดีตามหลักเกณฑ์กฎหมายใหม่
อื่นๆ เช่นวิธีการรวบรวมหลักฐานรวบรวม
ดำเนินการรวบรวม ตลอดจนวิธีการที่
[illegible] และวิธีการสืบพยานหลักฐานใหม่
นั้น แต่ถ้าการที่ปรากฏว่าจะไม่ได้ความ
การใช้บังคับกฎหมายเฉพาะใหม่ ซึ่งสมัย
[illegible] ที่ได้ให้เป็นไปตามกฎหมายเก่าก็จะ
~~[illegible]~~ ถ้าหากว่าวิธีการที่บัญญัติ
กฎหมายใหม่ที่บังคับ คือตามพระราชบัญญัติ
ระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕
ใช้บังคับ

ตามที่ยกหลักดังกล่าวแล้ว คณะกรรมการ
[illegible] ตามมาตรา 103 แห่ง
พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.
2495 ที่ [illegible] ซึ่งมีกำหนดไว้
บัญญัติไว้ [illegible] อำนาจ [illegible]
[illegible] ระหว่างวันที่ก่อนวันใช้บังคับ
แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน
พ.ศ. 2495 ~~[illegible]~~ กฎหมายที่ใช้ใน
[illegible] ได้มีการ [illegible]
[illegible] การระหว่างวันที่ได้ก่อนใช้ก่อน
วันใช้บังคับพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการ
พลเรือน พ.ศ. 2495 ก็ต้องดำเนินการ
อยู่ และไม่ได้ [illegible]
ได้เท่านั้น หากมีความหมายเช่นนี้ถือ
[illegible] วิธีดำเนินการเรื่อง [illegible]
[illegible] กฎหมายเก่าที่ใช้ในขณะนั้น [illegible]
[illegible] ดำเนินการ
นั้น จะต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบ
ข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2495 ทั้งสิ้นเป็นต้น

หรือไม่ประการใด จึงขอให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาให้ความเห็นตามความประสงค์ของ ก.พ. ดังกล่าวข้างต้นต่อไป

คณะกรรมการกฤษฎีกา (กรรมการร่างกฎหมายกองที่ ๑) ได้พิจารณาแล้วขอเสนอความเห็นดังต่อไปนี้

ต่อไปนี้เป็นความเห็นของท่านเจ้าคุณอรรถการีย์นิพนธ์ซึ่งท่านได้เรียบเรียงด้วยลายมือของท่าน

"ปัญหาข้อ ๑

เพื่อประโยชน์แก่การพิจารณาปัญหาในข้อ ๑ ซึ่งได้แยกไว้ตั้งแต่ข้อ (ก) ถึงข้อ (ง) สมควรกล่าวไว้เป็นเบื้องต้นว่า โดยปกติในกรณีการยกเลิกหรือแก้ไขกฎหมายเก่า และบัญญัติขึ้นใหม่นั้น บทบัญญัติที่เกี่ยวแก่วิธีดำเนินการเพื่อประโยชน์แก่กิจการอันใดอันหนึ่งเช่น บัญญัติถึงกระบวนวิธีพิจารณาความ หรือวิธีการสอบสวน ย่อมต้องด้วยข้อสันนิษฐานว่าวิธีดำเนินการตามที่บัญญัติในกฎหมายใหม่ ย่อมจะดีกว่าตามที่บัญญัติในกฎหมายเก่าเพราะถ้าไม่เช่นนั้นก็จะหามูลฐานหรือความริเริ่มแห่งการแก้ไขปรับปรุงใหม่มิได้ เพราะเหตุนี้วิธีดำเนินการเช่นว่านั้น จึงต้องใช้กฎหมายใหม่บังคับ ไม่ว่ากรณีที่จะต้องดำเนินการได้เกิดขึ้นก่อนหรือภายหลังการใช้บังคับกฎหมายใหม่ ทั้งนี้ยกเว้นเพียงที่กฎหมายใหม่ได้บัญญัติกำหนดเงื่อนไขไว้เป็นประการอื่นเท่านั้น

หลักแห่งการใช้บังคับกฎหมายใหม่ที่ว่านี้ จะต้องนำมาใช้แก่กรณีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนนี้ด้วย เพราะตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับใหม่ ไม่ได้บัญญัติให้เป็นไปในประการอื่น ในทางตรงกันข้ามกลับมีความบัญญัติให้เห็นชัดยิ่งขึ้นว่าจะต้องใช้หลักที่ว่านี้บังคับโดยเด็ดขาด กล่าวคือ ได้มีความบัญญัติยกเว้นไว้ในมาตรา ๑๐๔ เพียงว่าวิธีดำเนินการตามกฎหมายเก่าที่ผู้บังคับบัญชาได้สั่งการไว้แล้ว ให้เป็นอันใช้ได้ไม่ต้องรอขึ้นดำเนินการตามวิธีการอย่างใหม่เท่านั้น

ผลก็คือ วิธีดำเนินการใด ๆ เพื่อประโยชน์แก่การพิจารณาลงโทษข้าราชการฐานกระทำผิดวินัย เช่น วิธีการตั้งกรรมการสอบสวน วิธีดำเนินการสอบสวน ตลอดจนอำนาจการสั่งให้ลงโทษและวิธีการร้องทุกข์หรืออุทธรณ์เป็นต้นนั้น แม้กรณีการทำผิดวินัยจะได้เกิดก่อนการใช้บังคับกฎหมายฉบับใหม่ ยกเว้นเพียงวิธีการที่ได้ดำเนินไปแล้วตามกฎหมายเก่า จะต้องกระทำตามวิธีการที่บัญญัติ

แก้วิธีดำเนินการให้ว่าที่ได้ ~~[illegible]~~ ดำเนิน
มาแล้วตั้งแต่ ๒๔ มิถุนายน เท่าที่จะเป็นไปได้ดีขึ้น [illegible]
บทบัญญัติระบอบประชาธิปไตยบริบูรณ์ ใน พ.ศ.
๒๔๗๕ [illegible]
[illegible]
[illegible] ~~[illegible] ๑,๓ [illegible]~~
~~[illegible]~~ หลักแห่ง [illegible]
และ [illegible] มาตรา ๑,๓ ของ
[illegible] ระบอบประชาธิปไตย [illegible]
พ.ศ. ๒๔๗๕ [illegible] ๑๐๖ [illegible]
[illegible]
(ก) [illegible]
ประการ [illegible]
[illegible] บัญญัติระบอบประชาธิปไตย
[illegible] พ.ศ. ๒๔๘๙ [illegible]
[illegible] บัญญัติระบอบประชาธิปไตย [illegible]
[illegible] พ.ศ. ๒๔๗๕

ในกฎหมายใหม่ทั้งสิ้น คือ ต้องนำพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาใช้บังคับ

อาศัยหลักดังกล่าวแล้ว คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่า ความในมาตรา ๑๐๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ที่เป็นปัญหาในเรื่องนี้ซึ่งมีความบัญญัติให้ผู้บังคับบัญชามีอำนาจลงโทษข้าราชการที่กระทำผิดวินัยมาก่อนวันใช้บังคับพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ตามกฎหมายที่ใช้ในขณะกระทำผิดวินัยได้นั้น มีความหมายเพียงว่าการกระทำผิดวินัยที่ได้เกิดขึ้นก่อนวันใช้บังคับพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ก็ยังคงเป็นความผิดอยู่ และให้ผู้บังคับบัญชามีอำนาจลงโทษได้เท่านั้น หาได้มีความหมายเลยไปถึงกับว่า วิธีดำเนินการเพื่อลงโทษจะต้องกระทำตามกฎหมายที่ใช้ในขณะกระทำผิดวินัยด้วยไม่ กล่าวคือวิธีดำเนินการเช่นว่านั้น จะต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ทั้งสิ้น เว้นไว้แต่วิธีดำเนินการใด ๆ ที่ได้ดำเนินมาแล้วตามกฎหมายเก่าก่อนใช้บังคับพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ก็ให้คงใช้ได้ไม่ต้องรื้อฟื้นขึ้นทำใหม่เท่านั้น

อาศัยหลักแห่งการใช้บังคับกฎหมายใหม่และการตีความหมายแห่งมาตรา ๑๐๓ ของพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ดังกล่าวแล้ว คำตอบปัญหาที่ ก.พ. หารือมาแต่ละข้อ จึงมีดังต่อไปนี้

(ก) การสอบสวน การพิจารณา การสั่งพักราชการ เป็นวิธีดำเนินการเพื่อการลงโทษ จะใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ บังคับมิได้ ต้องดำเนินการตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ฉะนั้นในกรณีการไล่ออกและปลดออก จึงไม่ต้องให้ ก.พ. พิจารณา

(ข) คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นพ้องด้วยกับความเห็นของ ก.พ. ที่ว่า คำว่า "ผู้บังคับบัญชา" ตามมาตรานี้ หมายถึงผู้บังคับบัญชาตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕"

(ค) การเพิ่มโทษ ลดโทษ ยกโทษ ย่อมอยู่ในความหมายของคำว่า "ลงโทษ" ตามความในมาตรา ๑๐๓ ไม่ใช่วิธีดำเนินการเพื่อการลงโทษ จึงต้องใช้บังคับตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ตามที่บังคับไว้ในมาตรา ๑๐๓ นั้น

(ง) สำหรับผู้ที่มีกรณีที่จะต้องให้ออกจากราชการฐานเป็นผู้มีมลทินมัวหมองตามมาตรา ๔๓ (ก) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ และผู้ที่หย่อนความสามารถที่จะต้องให้ออกจากราชการตามมาตรา ๔๓ (ข) แห่งพระราชบัญญัติเดียวกัน แต่ยังมิได้สั่งให้ออกจนกระทั่งใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า เมื่อ ณ บัดนี้ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้ถูกยกเลิกไปแล้ว การที่นำความในมาตรา ๔๓ (ก) หรือ (ข) แห่งพระราชบัญญัตินั้นมาใช้บังคับให้ข้าราชการเช่นว่านั้นออกจากราชการ ก็ย่อมจะกระทำไปมิได้ เพราะไม่มีบทบัญญัติมาตราใดในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับใหม่บัญญัติไว้ให้นำมาใช้บังคับได้ มาตรา ๑๐๓ ได้บัญญัติไว้แต่เพียงให้นำพระราชบัญญัติเก่ามาใช้บังคับเฉพาะแต่กรณีการลงโทษข้าราชการที่ได้กระทำผิดวินัยมาแต่เมื่อครั้งยังใช้พระราชบัญญัติฉบับเก่าอยู่เท่านั้น กรณีที่ข้าราชการมีมลทินมัวหมองก็ดีหรือหย่อนความสามารถก็ดี ตามพระราชบัญญัติฉบับเก่า หาใช่เป็นกรณีทำผิดซึ่งจะต้องรับโทษฐานผิดวินัยแต่ประการใดไม่ ฉะนั้นจึงไม่อาจที่จะนำพระราชบัญญัติฉบับเก่ามาใช้บังคับได้ในขณะนี้

คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นสมควรกล่าวไว้ด้วยว่า แม้ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งใช้บังคับอยู่ในขณะนี้ จะได้มีความบัญญัติไว้ในมาตรา ๘๖ ให้ผู้มีอำนาจสั่งให้ข้าราชการที่มีมลทินมัวหมองหรือหย่อนความสามารถออกจากราชการได้ก็ตาม แต่มาตรา ๘๖ ที่ว่านี้มีผลบังคับแตกต่างกับมาตรา ๔๓ (ก) และ (ข) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นอันมาก กล่าวคือ มาตรา ๘๖ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้บัญญัติไว้ในหมวด ๒ ที่ว่าด้วยโทษผิดวินัย การให้ออกจากราชการตามมาตรานี้จึงต้องนับว่าเป็นโทษผิดวินัยสถานหนึ่ง และมีผลต่อไปด้วยว่า ผู้ที่ต้องออกจากราชการตามมาตรานี้ ต้องถือว่าเป็นผู้ขาดคุณสมบัติในการที่จะกลับเข้ารับราชการใหม่นั้นด้วย แต่ตามมาตรา ๔๓ (ก) และ (ข) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ หาได้บัญญัติว่าการให้ออกจากราชการในกรณีเช่นนั้นเป็นโทษผิดวินัยไม่ ฉะนั้น คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่าจะนำมาตรา ๘๖ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาใช้บังคับแก่กรณีที่ค้างมาทั้งสองกรณีนั้น ก็จะกระทำไปมิได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ย่อมจะต้องนับว่าเป็นการชอบด้วยหลักทั่วไปแห่งกฎหมายและชอบด้วยยุติธรรมแล้ว เพราะบุคคลหาควรจะต้องรับผิดมีโทษสำหรับการกระทำที่เขาได้กระทำไปในขณะที่ไม่มีกฎหมายบัญญัติว่าเป็นผิดมีโทษนั้นไม่ อย่างไรก็ดีพึงสังเกตว่า ดังที่ได้

กล่าวมาแล้ว มิความหมายแต่เพียงจะใช้กฎหมายใหม่เอาโทษแก่ข้าราชการโดยอาศัยการกระทำหรือพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนการใช้กฎหมายใหม่ซึ่งตามกฎหมายเก่าไม่ได้บัญญัติให้เป็นโทษ ไม่ได้เท่านั้น และเพราะเหตุดังว่าแต่เฉพาะกรณีที่ข้าราชการหย่อนความสามารถนั้น ถ้าปรากฏว่าเมื่อได้ใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ แล้ว ข้าราชการผู้ที่หย่อนความสามารถอยู่ก่อนแล้ว ก็ยังปรากฏว่าหย่อนความสามารถอยู่ต่อมาอีก ก็ย่อมจะใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๘๖ บังคับได้ เพราะกรณีเช่นว่านี้หาใช่เป็นการใช้กฎหมายใหม่ลงโทษบุคคลย้อนหลังดังได้กล่าวมาแล้วนั้นแต่ประการใดไม่

ปัญหาข้อ ๒

ปัญหาการพิจารณาความหมายของคำว่า "ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือผู้สั่งลงโทษ" ที่ใช้ในมาตรา ๔๒ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๕ ว่าจะมีความหมายถึงใครนั้น คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่า ย่อมจะมีความหมายถึงผู้บังคับบัญชา เหนือผู้สั่งลงโทษเท่านั้น จะมีความหมายไปอีกนัยหนึ่งถึงผู้บังคับบัญชาเหนือผู้ถูกลงโทษด้วยดังที่ ก.พ. มีความเห็นหาได้ไม่ เพราะการที่จะตีความหมายไปเช่นนั้นย่อมเป็นการฝืนต่อถ้อยคำที่ใช้ในตัวบทกฎหมาย อย่างไรก็ดี คณะกรรมการกฤษฎีกาก็ได้มีความเห็นพ้องด้วยความเห็นของผู้แทน ก.พ. ที่ได้มาร่วมประชุมด้วยว่า ไม่ว่าจะตีความหมายไปในทางใด เช่นที่จะตีความหมายไปในทางที่คณะกรรมการกฤษฎีกามีความเห็น ก็ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นไปจากความยุ่งยากในทางปฏิบัติได้ เพราะในกรณีที่ข้าราชการผู้สั่งลงโทษเป็นข้าราชการในส่วนภูมิภาค ผู้บังคับบัญชาเหนือข้าราชการผู้นั้นย่อมจะมีได้เป็นสองสาย คือ สายการบังคับบัญชาทางนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้ว่าราชการภาค จนถึงปลัดกระทรวง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๔๐ มาตรา ๓๔ และมาตรา ๒๗ ตามลำดับ สายหนึ่ง และสายการบังคับบัญชาทางกรมกระทรวงเจ้าสังกัด คือหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการประจำภาค ตลอดจนถึงอธิบดีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเจ้าสังกัด ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ มาตรา ๓๕ มาตรา ๒๙ และมาตรา ๒๒ ตามลำดับอีกสายหนึ่ง เมื่อเช่นนี้ปัญหาในทางปฏิบัติก็ย่อมจะเกิดขึ้นว่า ผู้สั่งให้ลงโทษจะรายงานการลงโทษต่อผู้บังคับบัญชาเหนือทางสายใด เช่นสรรพากรจังหวัดสั่งลงโทษเสมียนพนักงาน สรรพากรจังหวัดจะรายงานการ

ลงโทษต่อผู้ว่าราชการจังหวัด หรือสรรพากรภาค หรือจะต้องรายงานทั้งผู้ว่าราชการจังหวัดและสรรพากรภาค ถ้าต้องรายงานทั้งสอง ผลแห่งการลงโทษในที่สุดอาจแตกต่างกันได้ หรือถ้าจะให้รายงานต่อผู้บังคับบัญชาเพียงสายเดียว จะรายงานทางสายใด ถ้าจะรายงานทางสายผู้ว่าราชการจังหวัด ผลรายงานขั้นที่สุดจะมาถึงกระทรวงมหาดไทย จะเป็นเหตุให้ปลัดกระทรวงมหาดไทยและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยลงโทษข้าราชการกระทรวงการคลัง ซึ่งตนมิใช่เป็นผู้บังคับบัญชาผู้ถูกลงโทษ และจะเป็นเหตุให้อำนาจการบังคับบัญชาของอธิบดีกรมสรรพากร ปลัดกระทรวงการคลังและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเสื่อมเสียไป ซึ่งหาควรจะเป็นเช่นนั้นไม่ แต่ถ้าจะให้รายงานทางสายกรมกระทรวงเจ้าสังกัดก็จะทำให้อำนาจการบังคับบัญชาของนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัดและผู้ว่าราชการภาคเสียไปเหมือนกัน

ปัญหาเหล่านี้ คณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่าเป็นปัญหาที่ควรพิจารณาและแก้ความยุ่งยากขัดข้องให้พ้นไป คณะกรรมการกฤษฎีกาขอเสนอเพียงความเห็นในทางกฎหมายอันอยู่ในขอบข่ายแห่งหน้าที่ ว่าในกรณีที่การบังคับบัญชามีเป็นสองสายนี้ เมื่อข้าราชการผู้ที่สั่งให้ลงโทษได้รายงานผู้บังคับบัญชาเหนือตนทางสายใดสายหนึ่งแล้ว ก็เห็นว่าข้าราชการผู้นั้นได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนถูกต้องตามกฎหมายแล้ว หาจำเป็นจะต้องรายงานต่อผู้บังคับบัญชาเหนือตนทั้งสองสายไม่ และเห็นควรไว้ด้วยว่า เมื่อในทางกฎหมายเปิดทางให้ปฏิบัติในทางหนึ่งทางใดก็ได้ดังนี้ ถ้าทางราชการจะวางระเบียบให้ข้าราชการปฏิบัติการรายงานในทางสายใดสายหนึ่งที่เห็นว่าจะเป็นทางแก้ความขัดข้องยุ่งยากต่าง ๆ ก็อาจทำได้โดยไม่เป็นการฝ่าฝืนต่อกฎหมาย ส่วนการสั่งวางระเบียบว่ากรณีการทำผิดวินัยเช่นใดจะควรเสนอผู้บังคับบัญชาทางสายใด เพื่อให้การบังคับบัญชาเป็นไปด้วยดีนั้น ย่อมเป็นปัญหาในทางนโยบาย อันควรจะได้พิจารณาวางระเบียบด้วยความตกลงเห็นชอบของกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ปัญหาข้อ ๓

คณะกรรมการกฤษฎีกาได้พิจารณามาตรา ๔๓ แห่งพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๘๕ ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่ให้อำนาจเจ้ากระทรวงสั่งให้ข้าราชการออกจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญที่เกี่ยวกับมาตรา ๖๐ นั้น ปรากฏว่า ไม่มีข้อยกเว้นไว้สำหรับการสั่งให้ออกเพื่อรับบำเหน็จบำนาญฐานรับราชการนาน กล่าวคือเจ้ากระทรวงจะสั่งให้ออกตามกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จ

บำนาญได้ทุกกรณีรวมทั้งการสั่งให้ออกฐานรับราชการนานนี้ด้วย ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของกฎหมายในการที่ได้มีข้อความเพิ่มห้ามในเรื่องการสั่งให้ออกเพื่อรับบำเหน็จบำนาญฐานรับราชการนานไว้ในกฎหมายใหม่ว่าไม่ประสงค์ให้ผู้มีอำนาจสั่งให้พ้นจากราชการด้วยเหตุนั้นได้ มิฉะนั้นจะบัญญัติความที่ว่า "นอกจากให้ออกเพื่อรับบำเหน็จบำนาญเพราะเหตุรับราชการนาน" ไว้ในมาตรา ๖๐ ของกฎหมายใหม่นี้ด้วยความประสงค์อันใด นอกจากนั้นการที่กฎหมายใหม่ได้บัญญัติไว้เช่นนี้ย่อมเป็นการชอบด้วยเหตุผล กล่าวคือ ผู้ที่รับราชการมานานควรจะเป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญดีกว่าข้าราชการที่มีเวลาราชการน้อย อาศัยเหตุดั่งกล่าวนี้ คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเห็นว่า ผู้มีอำนาจจะสั่งให้ข้าราชการพ้นจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญเพราะเหตุรับราชการนานหาได้ไม่ ส่วนการให้ออกเพราะเหตุรับราชการนานก็ต้องเป็นไปตามมาตรา ๕๙ กล่าวคือ เป็นไปตามความสมัครใจของข้าราชการนั้นเอง โดยยื่นหนังสือขอลาออกต่อผู้บังคับบัญชาเหนือขึ้นไปชั้นหนึ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๕

ภาคสอง

บทพระราชนิพนธ์

ของ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

- หลักราชการ
- โคลนติดล้อ
- รถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ

หลักราชการ โคลนติดล้อ
และ
รถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
(สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กำหนดงานวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ นายบดี จุณณานนท์ ผู้เป็นบุตร ได้แจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **หลักราชการ โคลนติดล้อ** และ**รถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ** ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศิลปากรพิจารณาแล้ว อนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือ **หลักราชการ** นี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นสำหรับแจกข้าราชการในโอกาสตรุษสงกรานต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่ถึงแม้กาลเวลาจะได้ล่วงเลยมาจนบัดนี้ นับได้หลายสิบปี หนังสือเรื่องนี้ก็ยังทันสมัยและเหมาะสำหรับข้าราชการจะได้ยึดถือเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติอยู่เสมอ

ส่วนเรื่อง **โคลนติดล้อ** และ **รถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ** นั้น เป็นบทความซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้พระปรมาภิไธยว่า "อัศวพาหุ" ได้ตีพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ไทย ต่อมากรมศิลปากรได้รวบรวมบทความพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งส่วนมากทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยจัดพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรก ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล. ฟื้น พึ่งบุญ) ให้ชื่อว่า ประมวลพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ ต่อมาได้มีผู้ขออนุญาตกรมศิลปากรจัดพิมพ์ออกเผยแพร่อีกหลายครั้ง เรื่องโคลนติดล้อ และรถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ เป็นเรื่องหนึ่งที่พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประมวลพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ ด้วย

กรมศิลปากร ขออนุโมทนาในบุญกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศแด่ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. เป็น

ปีติปัฏฐานธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้แจกจ่ายเป็นกุศลวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงจงเป็นพลังปัจจัยดลบันดาลให้ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

(นายเดโช สวนานนท์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๑

หลักราชการ
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เลขหมู่หนังสือ ๑๗๒.๒
พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๕๗
พระราชทานแจกข้าราชการในการพระราชพิธีตรุษสงกรานต์
พิมพ์ครั้งที่สี่สิบหก ๓,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๑
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
(สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

หลักราชการ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์

แลพิมพ์พระราชทานแจกข้าราชการ
ในการพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

ในสมัยปัตยุบันนี้ ใคร ๆ ก็ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่าการศึกษาจำเริญขึ้นมากกว่าในเวลาก่อน ๆ นี้เปนอันมาก และมีตำรับตำราสำหรับสอนศิลปแลวิทยาแทบทุกอย่าง เหตุฉะนี้จึงทำให้คนบางจำพวกหลงไปว่า **"รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชา"** และด้วยความหลงอันนี้จึงเลยทำให้หลงเลยนึกต่อไปว่า ไม่ว่าจะทำการในหน้าที่ใด ๆ ข้อสำคัญมีอยู่อย่างเดียวแต่เพียงจะพยายามให้ได้คะแนนมาก ๆ ทุกคราวที่สอบไล่ในโรงเรียน และให้ได้ประกาศนียบัตรหลายๆ ใบ แล้วพอออกจากโรงเรียนก็เปนอันจะไม่ต้องพยายามทำอะไรอีกต่อไป ทั้งลาภ ทั้งยศ ทั้งทรัพย์จำจะต้องหลั่งมาไหลมาทีเดียว

บุคคลจำพวกที่คิดเห็นว่าวิชาเปนแก้วสารพัดนึกเช่นนี้เมื่อเข้าทำการแล้ว ถ้าแม้นไม่ได้รับตำแหน่งอันสูงเพียงพอแก่ที่ตนตีราคาของตนไว้ และลาภยศทรัพย์หลั่งไหลมาไม่ทันใจก็บังเกิดความหลากใจแล้วก็บังเกิดความไม่พอใจ เมื่อไม่พอใจแล้วก็บังเกิดความริษยา เมื่อเกิดความริษยาขึ้นแล้วก็หมดความสุข

แท้จริงบุคคลจำพวกนี้ลืมนึก หรือไม่เคยนึกทีเดียวว่า มีสุภาษิตโบราณท่านได้กล่าวไว้แล้วว่า **"วิชาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด"** คำที่กล่าวไว้เช่นนี้ควรที่จะหวนคำนึงดูบ้างว่าท่านมุ่งหมายว่ากระไร? ท่านย่อมมุ่งความว่า วิชานั้นเปรียบเหมือนเครื่องแต่งตัว ซึ่งใครมีทุนแล้วก็อาจจะหาแต่งได้เท่านั้น แต่ถึงแม้ว่าจะนุ่งหางหงส์ผัดหน้าใส่ชฎาทอง ถ้าแม้ว่ารำไม่งามเขาก็ไม่เลือกเอาเปนตัวอิเหนาเปนแน่ละ ถ้าคนเราต้องการแต่วิชาอย่างเดียวเปนเครื่องนำไปสู่ความเปนใหญ่ ป่านนี้พวกครูบาอาจารย์ทุกคนคงต้องเปนคนใหญ่คนโตด้วยกันหมดแล้ว แต่แท้จริงศิษย์ที่ดีกว่าครูมีถมไป ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้วไม่ควรที่จะเปนไปได้ เพราะ

ครูเป็นผู้สอนวิชาให้แก่ศิษย์ เหตุใดศิษย์จึงจะวิ่งไปดีกว่าครูเล่า ถ้าลองไตร่ตรองดูข้อนี้ให้ดีหน่อยจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่เพราะวิชาอย่างเดียวเสียแล้ว ต้องมีคุณวิเศษอื่นประกอบด้วยอีก คุณวิเศษเหล่านี้จะขอพรรณนาแต่พอเป็นสังเขป ดังต่อไปนี้

๑. ความสามารถ

คำว่าสามารถนั้น มีบางคนก็เข้าใจกว้าง ๆ บางคนก็เข้าใจแต่แคบ ๆ อย่างที่แคบคือใครทำการได้ดีเต็มตามวิชาที่ได้เรียนรู้มาแล้ว ก็เรียกว่าเป็นคนที่มีความสามารถเสียแล้ว แต่แท้จริงควรจะใช้คำว่าชำนาญจะเหมาะกว่า เปรียบเหมือนช่างไม้ ช่างเหล็ก หรือช่างอะไร ๆ ที่ทำงานดี ๆ ก็หากล่าวไม่ว่าเขาสามารถ มักกล่าวแต่ว่าฝีมือดี และผู้ที่ขี่ม้าขับรถเก่ง ๆ ก็หากล่าวไม่ว่าเขาสามารถ กล่าวแต่ว่าเขาชำนาญ แต่ที่ผู้ที่ได้ร็อบรู้วิทยาการอย่างใดอย่าง ๑ แล้ว และใช้ความรู้นั้นโดยอาการอันช่ำชอง มักกล่าวกันว่าเขาสามารถ ซึ่งเป็นการส่งเสริมเกินกว่าที่ควรไปโดยแท้ อันที่จริงผู้ที่ได้เรียนการช่างไม้จนทำการในหน้าที่ของเขาได้ดีทุกสถานแล้ว ไม่เลวไปกว่าผู้ที่ได้เรียนกฎหมายจนว่าความได้นั้น เป็นแต่ชำนาญการคนละอย่างเท่านั้น แต่ถ้าจะแปลคำสามารถให้กว้างออกไปต้องแปลว่า สิ่งซึ่งกระทำให้ความเป็นใหญ่มีมาแด่ผู้ที่มีอยู่ และจะแปลให้ดีกว่านี้ก็ยาก เพราะความสามารถเป็นสิ่งซึ่งมิได้อยู่ในตำรับตำราอันใด และจะสอนให้แก่กันก็หาได้ไม่ ย่อมเป็นสิ่งซึ่งบังเกิดขึ้นในตัวบุคคลเอง หาใช่เพาะขึ้นโดยหาคะแนนมาก ๆ ในเวลาสอบไล่ในโรงเรียน หรือโดยได้ประกาศนียบัตรหลาย ๆ ใบก็หามิได้ การแปลคำว่าสามารถแคบไปนั้นแหละ ทำให้เป็นเครื่องบำรุงความโทมนัสแห่งบุคคลบางจำพวกเป็นอันมาก คำว่าสามารถควรจะแปลเสียให้กว้างทีเดียวว่า **"อาจจะทำการงานให้เป็นผลสำเร็จได้ดียิ่งกว่าผู้ที่มีโอกาสเท่า ๆ กัน"** เช่นต่างว่าคน ๒ คน ได้เรียนหนังสือโรงเรียนเดียวกัน สอบไล่ได้ป่าน ๆ กัน ได้ไปยุโรปด้วยกัน เรียนเท่า ๆ กันอีก และกลับพร้อมกันเข้ารับราชการพร้อมกันในหน้าที่คล้าย ๆ กัน แต่ครั้นเมื่อทำงานแล้ว คน ๑ รู้จักใช้วิชาของตนให้เหมาะแก่กาลเทศะและสมเหตุสมผล อีกคน ๑ ต้องคอยให้นายชี้หนทางให้ทำก่อนจึงทำ เช่นนี้นับว่าคนที่ ๑ เป็นผู้มีความสามารถมากกว่าคนที่ ๒

ความสามารถนั้นแหละเป็นสิ่งซึ่งต้องการสำหรับคนที่จะใช้เป็นผู้บังคับบัญชาคน ไม่ว่าในหน้าที่ฝ่ายทหารหรือพลเรือน และเมื่อผู้ใหญ่เขาจะเลือกหาผู้บังคับบัญชาคน เขาย่อมจะเพ่งเล็งดูความสามารถมากกว่าดูภูมิวิชา (ถ้าเขาคิดถูก) แต่ผู้ใหญ่ที่หลงไปเพ่งเล็งแต่

ภูมิวิชาเท่านั้นก็มี ซึ่งในไม่ช้าก็ต้องรู้สึกว่าคิดผิด เพราะผู้ที่มีวิชาแต่ไม่รู้จักใช้วิชานั้นให้เป็นประโยชน์จริง ๆ ได้แล้ว ก็ไม่ผิดอะไรกับวานร ซึ่งถือแก้วไว้ในมือแต่จะรู้ราคาแห่งแก้วนั้นก็หามิได้

ดังนี้ก็เป็นอันสรุปความได้แล้วว่า ความสามารถเป็นลักษณะอัน ๑ แห่งผู้บังคับบัญชาคน

๒. ความเพียร

ความเพียรเป็นคุณวิเศษ ซึ่งนักปราชญ์โบราณท่านสรรเสริญกันนัก จึงมีพุทธภาษิตปรากฏอยู่ว่า **"ความเพียรเป็นเครื่องพาตนข้ามพ้นความทุกข์"** แต่ผู้มีวิชาสมัยใหม่นี้ก็ไม่รู้สึกคุณวิเศษแห่งความเพียรอีกเหมือนกัน เพราะเหตุที่มีความเชื่อมั่นเสียแล้วว่าวิชาอาจจะพาตนไปถึงไหน ๆ ก็ได้ จึงไม่รู้สึกความจำเป็นที่จะต้องใช้ความเพียร โดยมากก็มักจะกล่าวว่า **"ความเพียรเราได้ใช้แล้ว เราจึงได้มีวิชาความรู้ได้ถึงปานนี้ ถ้าเราไม่ได้มีความเพียรมาแล้วเรามิยังคงเป็นคนโง่อยู่อย่างเดิมหรือ ?"** คำกล่าวเช่นนี้ เมื่อฟังดูเผิน ๆ และไม่ไตร่ตรองดูให้ดีบางทีก็หลงเห็นตามไปด้วย แต่แท้จริงที่กล่าวเช่นนั้นหาถูกไม่ การที่เรียนรู้วิชานั้นเพราะอุตสาหะพยายามโดยเฉพาะชั่วแล่น ๑ ต่างหาก คือสู้กัดฟันทนลำบากเอาพัก ๑ พอให้สอบไล่ได้คะแนนสูง ๆ เพื่อหวังจะได้หาความสุขในทางเกียจคร้านเท่านั้น ซึ่งจะเรียกว่าเพียรจริงไม่ได้ การวิ่งทางใกล้เพียง ๑๐๐ เมตร กับการวิ่งทางไกลตั้งกิโลเมตรขึ้นไป นักเลงกีฬา เขาถือว่าผิดกันอย่างไร ความอุตสาหะเรียนจนเพียงพอได้สอบไล่ได้กับการเพียรต่อไป– แม้เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วก็ผิดกันฉันนั้น

คำว่าเพียรแปลว่า **"กล้าหาญไม่ย่อท้อต่อความยากและบากบั่นเพื่อจะข้ามความขัดข้องให้จงได้ โดยใช้ความอุตสาหะวิริยภาพมิให้ลดหย่อน"**

เมื่อแปลคำว่าเพียรเช่นนี้แล้ว ก็จะแลเห็นได้เสียแล้วว่า การเพียรไม่ได้เกี่ยวแก่การมีวิชามากหรือน้อย และคนที่ไม่มีวิชาเลยก็อาจเป็นคนเพียรได้ และถ้าเป็นคนเพียรแล้วบางทีก็อาจที่จะได้เปรียบผู้ที่มีวิชาแต่ขาดความเพียรนั้นได้เป็นแน่แท้

ความจริงมีอยู่เช่นนี้ แต่ผู้ที่ตีราคาตนว่าเป็นคนมีวิชามักจะลืมคำนึงถึงข้อนี้ จึงไม่เข้าใจว่าเหตุใดผู้ที่มีวิชาน้อยกว่าตนจึงกลับได้ดีมากกว่า และลืมนึกไปว่าวิชานั้น จะเป็นสมบัติโดยจำเพาะบุคคลผู้ ๑ ผู้ใดหรือหมู่ ๑ หมู่ใดเท่านั้นก็หามิได้ วิชาความรู้ย่อมเป็นของ

กลางสำหรับโลก เป็นทรัพย์อันไม่มีเวลาสิ้นสุด และไม่มีผู้ใดในโลกนี้จะกล่าวได้เลยว่าเรียนวิชาจบหมดแล้ว ผู้ที่เป็นนักปราชญ์แท้จริงไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดภาษาใด ย่อมจะรู้สึกอยู่ว่าคนเรายิ่งเรียนรู้มากขึ้นก็ยิ่งจะแลเห็นแจ่มแจ้งขึ้นทุกทีว่า ความรู้ของตนเองนั้นมีน้อยปานใด แต่ตรงกันข้าม ผู้ที่โฆษณาภูมิความรู้ของตนอยู่เสมอ โดยเข้าใจว่าตนเป็นผู้มีความรู้สูงนั้นแหละเป็นคนโง่โดยแท้ จึงไม่เข้าใจความจริงอย่างเช่นที่นักปราชญ์เขาเข้าใจกัน และอาศัยความเข้าใจผิดอันนั้นเองจึงมิได้ขวนขวายสืบไป และด้วยเหตุนี้เองผู้ที่เขามิได้อวดรู้ เป็นแต่ตั้งความเพียรให้สม่ำเสมอไป จึงมักเดินทางทันและแข่งขึ้นหน้าผู้มีวิชาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด

อนึ่ง ผู้ที่แสดงตนเป็นคนเพียรแล้ว ก็เหมือนแสดงให้ปรากฏว่า ถ้าแม้ได้รับมอบให้กระทำการในหน้าที่ใด ก็คงจะใช้อุตสาหะวิริยภาพโดยสม่ำเสมอ เพื่อทำกิจการนั้น ๆ ให้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จด้วยดีจงได้ ดังนี้เมื่อผู้ใหญ่จะเลือกหาคนใช้ในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาคน จึงเพ่งเล็งหาคนเพียรมากกว่าคนที่มีแต่วิชาแต่เกียจคร้านหาความบากบั่นอดทนมิได้

๓. ความไหวพริบ

ความไหวพริบเป็นลักษณะอีกอย่าง ๑ ซึ่งต้องการสำหรับบุคคลที่จะใช้ในหน้าที่บังคับบัญชา

ความไหวพริบเป็นสิ่งซึ่งบังเกิดมีขึ้นในนิสัยแห่งบุคคลเอง จะหาตำรับตำราใดสำหรับเรียนรู้ก็หามิได้ และยากที่จะสอนกันได้ จะได้ก็แต่เพียงแนะนำหนทางให้ฝึกฝนตนเองขึ้นเท่านั้น แต่ถ้าไม่มีพื้นเดิมอยู่แล้วถึงจะแนะนำก็หาเป็นผลดีจริงไม่

ความไหวพริบแปลว่า **"รู้จักสังเกตเห็นโดยไม่ต้องมีใครเตือนว่า เมื่อมีเหตุเช่นนั้น ๆ จะต้องปฏิบัติการอย่างนั้น ๆ เพื่อให้บังเกิดผลดีที่สุดแก่กิจการทั่วไป และรีบทำการอันเห็นควรนั้นโดยฉับพลันทันท่วงที"**

ความไหวพริบนั้น จะเป็นเพราะมีวิชามากน้อยก็หามิได้ เหตุฉะนี้ ผู้ที่มีวิชามากแต่บกพร่องในความไหวพริบแล้ว บางทีก็สู้คนที่วิชาน้อยกว่าแต่มีความไหวพริบมากกว่าหาได้ไม่ คือถ้ามีเหตุซึ่งจำเป็นจะต้องทำการโดยทันทีทันควัน จะมีเวลามัวค้นตำรับตำราอะไรที่ไหน ต้องรีบปฏิบัติการไปให้ทันท่วงทีจึงจะไม่เสียการ

ผู้ที่จะใช้เป็นผู้บังคับบัญชาคน เหมือนเป็นผู้ต้องคิดแทนคนมาก ๆ คือจะเอาตัวรอดแต่โดยลำพังหาได้ไม่ ต้องพาคนในบังคับบัญชาของตนรอดพ้นไปได้ด้วย และอาจจะต้องใช้ความคิดเช่นนี้โดยปัจจุบันทันด่วนด้วยบ่อย ๆ เหตุฉะนี้ ในการเลือกผู้บังคับบัญชาคนจึงต้องเพ่งเล็งดูความไหวพริบของบุคคลนั้นด้วย

๔. ความรู้เท่าถึงการณ์

คำว่า **"รู้เท่าไม่ถึงการณ์"** เขามักใช้เป็นคำติเตียนกันว่าเป็นความบกพร่อง เพราะฉะนั้น ควรจะพิจารณาดูว่า ความรู้เท่าถึงการณ์นั้นแปลว่ากระไร ?

แปลว่า **"รู้จักปฏิบัติกิจการให้เหมาะด้วยประการทั้งปวง"** ที่จะเป็นเช่นนี้ได้ก็ต้องเป็นผู้ที่รู้จักเลือกว่า จะปฏิบัติการอย่างไรจึงจะเหมาะแก่เวลา และที่ให้สมเหตุสมผลจึงจะเป็นประโยชน์ดีที่สุด อันความคิดในทางการใด ๆ ถึงแม้ว่าจะดีปานใดก็ตาม แต่ถ้าใช้ไม่เหมาะแก่เวลา คือทำก่อนที่ถึงเวลาอันควรหรือภายหลังเวลาอันควรก็อาจที่จะไม่ได้รับผลดีเท่าที่ควรได้รับ หรือกลับกลายเป็นผลร้ายไปก็ได้ เช่นต่างว่าเราคิดจะนำพลเดินไปทางหาดทรายอัน ๑ ซึ่งเป็นทางลัดตัดไปถึงที่ซึ่งจะเอาชัยแก่ข้าศึกได้ ดังนี้นับว่าเป็นความคิดอันดีโดยแท้ แต่ถ้าต่างว่าทางหาดนั้น เผอิญมีเวลาที่เดินได้สะดวกแต่ในขณะที่น้ำลงแห้งที่เดียวเท่านั้นฉะนี้ แม้เราเดินไปในขณะเมื่อน้ำยังมิทันลงมากพอหรือรั้งรอไปจนน้ำกลับขึ้นเสียใหม่อีกแล้วก็คงจะไปไม่ได้ หรือได้ก็แต่โดยต้องเสียสัมภาระบ้าง ดังนี้นับว่าเลือกเวลาไม่เหมาะเลยทำการซึ่งแท้จริงเป็นความคิดดีนั้น ไม่ตลอดไปได้ ส่วนการเลือกที่ให้เหมาะก็คล้าย ๆ กันเช่นจะคิดสร้างป้อมอย่างแน่นหนา และเต็มไปด้วยปืนหนัก ๆ ลงในที่ชายเลน ป้อมซึ่งแท้จริงเป็นของดีก็จะกลับกลายเป็นของที่ใช้ไม่ได้ไป ดังนี้เป็นต้น

ความรู้เท่าถึงการณ์นี้ จะมีตำรับตำราหรือครูบาอาจารย์สั่งสอนได้ก็หาไม่ อย่างดีที่สุดที่พอจะศึกษาได้ก็โดยอาศัยความอุตสาหะพากเพียรจดจำแบบอย่างของผู้อื่นซึ่งเขาได้ปฏิบัติมาแล้วในเวลาที่คล้ายคลึงกันเท่านั้น แต่ที่จะวางใจยึดถืออยู่แต่แบบแผนเท่านั้นก็ไม่ได้ เพราะถ้าหากว่าไปประสบเหตุการณ์ซึ่งมิได้มีอยู่ในแบบแผนแล้ว ก็จะจนใจไม่รู้ที่จะทำอย่างไรเสียอีก จึงเป็นอันต้องอาศัยความไหวพริบในตัวเองประกอบด้วย จึงจะเป็นผู้รู้เท่าถึงการณ์อย่างบริบูรณ์

๕. ความซื่อตรงต่อหน้าที่

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญสำหรับคนทั่วไป ทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยจะเป็นผู้สั่งหรือผู้รับคำสั่งก็เหมือนกัน เมื่อเป็นสิ่งสำคัญเช่นนี้แล้ว ก็เป็นที่น่าประหลาดใจที่สุดที่ดูคนโดยมากเข้าใจข้อนี้น้อยเต็มที

ถ้าจะถามว่า ความซื่อตรงต่อหน้าที่แปลว่ากระไร บางทีจะได้รับคำตอบต่าง ๆ กันอย่างน่าอัศจรรย์ทีเดียว บางคนก็น่าจะตอบว่า **"ไปออฟฟิศทุกวัน ตรงตามเวลา ไม่ขาดและไม่ช้า"** ซึ่งก็ต้องยอมว่าเป็นอันใช้ได้ส่วน ๑ แต่จะต้องขอถามต่อไปว่า เมื่อไปถึงออฟฟิศแล้วนั้นไปทำอะไร? ถ้าเพียงแต่ไปนั่งสูบบุหรี่คุยกับเกลอถึงเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มีนินทานายของตัวเอง หรือนินทาคนอื่นเป็นต้น หรืออ่านหนังสือพิมพ์ หรือเขียน **"คอร์เรสปอนเดนซ์"** ส่งไปลงหนังสือพิมพ์ด่าคนเล่น ดังนี้นับว่าไม่ใช่ซื่อตรงต่อหน้าที่ เพราะที่ออฟฟิศไม่ใช่ที่สำหรับไปนั่งคุยกับเพื่อนหรือสำหรับด่าคนเล่น ที่ออฟฟิศเป็นที่สำหรับทำงานการ และถ้าไปออฟฟิศไม่ได้ทำงานแล้วก็เท่ากับไม่ได้ไป เพราะฉะนั้นถ้าจะยกเอาการไปออฟฟิศทุกวันเป็นพยานแห่งความซื่อตรงต่อหน้าที่เพียงพอแล้วหาได้ไม่ ต้องประกอบกับไปทำการงานเป็นประโยชน์โดยตรงตามหน้าที่ด้วยจึงจะใช้ได้

บางคนก็อาจจะตอบว่า **"ซื่อตรงต่อหน้าที่แปลว่าไม่โกงเงินหลวง"** ซึ่งนับว่าเป็นคำตอบที่ใช้ได้เหมือนกัน แต่จะรับรองว่าถูกต้องบริบูรณ์ก็ยังไม่ได้อีก เพราะเป็นแต่เว้นจากการฉ้อโกงเท่านั้น จะถือเป็นว่าได้ทำการอะไรให้เป็นชิ้นเป็นอันไม่ได้ และถ้าจะถือเอาการเว้นจากโกงเป็นความชอบแล้ว ก็จะมิต้องถือต่อไปด้วยหรือว่าการโกงนั้นเป็นของปรกติ? จำจะต้องถือเช่นนั้น จึงจะยกความไม่โกงขึ้นเป็นความชอบได้ เพราะการทำความชอบต้องแปลว่าทำดีผิดปกติ ก็อันที่จริงการที่ไม่โกงนั้นเพราะความละอายแก่บาปหรือกลัวบาป หรืออย่างต่ำลงไปอีกหน่อยก็เพราะกลัวติดคุกต่างหาก เพราะฉะนั้นการที่รักษาตัวของตัวจะเรียกว่าทำความชอบอย่างไร ต้องเรียกแต่ว่าประพฤติเสมอตัวอยู่เท่านั้น

ถ้าจะตอบให้ดีที่สุด ควรตอบว่า **"ความซื่อตรงต่อหน้าที่ คือตั้งใจกระทำกิจการซึ่งได้รับมอบให้เป็นหน้าที่ของตนนั้นโดยซื่อสัตย์สุจริต ใช้ความอุตสาหะวิริยภาพเต็มสติกำลังของตน ด้วยความมุ่งหมายให้กิจการนั้น ๆ บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จโดยอาการอันงดงามที่สุดที่จะพึงมีหนทางจัดไปได้"**

ตามที่กล่าวมานี้ ดูก็ไม่สู้จะเป็นการยากเย็นอันใด แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีคนอยู่บางคนซึ่งไม่สามารถจะปฏิบัติเช่นนี้ได้ โดยมากมักเป็นเพราะเหตุที่ตีราคาตนแพงกว่าที่ผู้อื่นเขาตี เช่นเขามอบให้กวาดเฉลียง ถ้าจะตั้งใจกวาดไปให้ดีจริง ๆ ก็จะได้ดี แต่นี่หาเป็นเช่นนั้น กลับเห็นไปเสียว่า ถ้าแม้ได้เลี้ยงชะมดก็จะดี แล้วก็เลยไปคิดฟุ้งซ่านแต่ในการเลี้ยงชะมดซึ่งมิใช่หน้าที่ ละทิ้งการกวาดเฉลียงซึ่งเป็นหน้าที่ของตนแท้ ๆ นั้นเสีย คราวนี้ต่างว่าย้ายให้ไปทำหน้าที่เลี้ยงชะมดตามปรารถนาพอใจหรือ? เปล่าเลย ไพล่ไปคิดถึงการรดต้นไม้ ถ้าเปลี่ยนให้ไปทำการรดต้นไม้ก็ไพล่ไปคิดถึงการกวาดกระไดไชรูท่ออะไรต่ออะไรไปอีก บุคคลที่เป็นเช่นนี้เป็นตัวอย่างอันแท้แห่งผู้ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่ เปลืองสมองซึ่งเอาไปใช้ในสิ่งซึ่งไม่ใช่กิจของตนเลย ผู้ที่ซื่อตรงต่อหน้าที่แท้จริงแล้ว เมื่อรับมอบให้ทำการอะไรก็ต้องตั้งใจตั้งหน้าทำการอันนั้นไปอย่างดีที่สุด ปล่อยให้เป็นหน้าที่ผู้ใหญ่เขาวินิจฉัยว่าความสามารถจะเหมาะเพียงเท่านั้น หรือจะพอขยับเขยื้อนเลื่อนขึ้น ทำงานในตำแหน่งที่สูงกว่านั้นขึ้นไป ถ้าผู้ใดประพฤติให้ซื่อตรงต่อหน้าที่เช่นกล่าวมาแล้วนี้ นับว่าเป็นผู้ควรวางใจให้ทำการในหน้าที่สำคัญได้ เพราะเชื่อได้ว่าหน้าที่อะไรที่มอบให้ทำคงไม่ละทิ้ง

๖. ความซื่อตรงต่อคนทั่วไป

ข้อนี้เป็นคุณวิเศษสำคัญอัน ๑ ซึ่งทำให้เป็นที่นิยมแห่งชนทั่วไป เว้นเสียแต่คนโง่จึงจะเห็นเป็นความโง่ และคนโกงเห็นเป็นโอกาสสำหรับโกง

คนเราไม่ว่าจะเป็นคนสำคัญปานใด ย่อมต้องอาศัยกำลังผู้อื่นในกิจการบางอย่าง จึงมีสุภาษิตโบราณกล่าวไว้ว่า **"ป่าพึ่งเสือ เรือพึ่งพาย นายพึ่งบ่าว เจ้าพึ่งข้า"**

เมื่อความจำเป็นมีอยู่เช่นนี้แล้ว จึงต้องคำนึงดูว่า จะทำอย่างไรจึงจะได้ใช้กำลังของผู้อื่นนั้นโดยความเต็มใจของเขา?

วิธีที่บุคคลเลือกใช้นั้น ย่อมมีต่างๆกัน แล้วแต่สถิติของตนและผู้ที่ต้องการจะอาศัยกำลัง

ถ้าเป็นผู้มีทรัพย์ ก็จำหน่ายทรัพย์เป็นสินจ้าง หรือเป็นสินบน หรือเป็นเครื่องล่อใจ หรือเป็นของกำนัล สุดแท้แต่ลักษณะแห่งบุคคลที่ต้องการกำลัง

ถ้าเป็นผู้มีอำนาจและเป็นคนที่โง่หน่อย ก็ใช้แต่อำนาจและอาญาบังคับผู้น้อยให้ทำตามใจตน แต่ถ้าฉลาดหน่อยก็ใช้ยอ หรือล่อด้วยเปิดหนทางให้ได้รับผลประโยชน์พิเศษ

ถ้าเป็นผู้ที่ถือตนว่ามีสติปัญญา ก็ใช้สติปัญญาหลอกลวงโดยอาการต่าง ๆ นี้คือแบบบุคคลจำพวกที่เรียกตนว่า **"นักรู้การเมือง"** (โปลิติก) ซึ่งมักใช้วาจาและโวหารลวงให้ตายใจ แล้วจึงจะใช้ผู้อื่นเป็นเครื่องมือหรือลงที่สุดก็ **"เตีย"**

ถ้าเป็นผู้น้อย ไม่มีทรัพย์ และอ่อนในความสามารถ และต้องการกำลังช่วยเหลือของผู้ใหญ่ ก็มักใช้วิธีสอพลอ ซึ่งตามสมัยใหม่ชอบใช้เรียกกันว่า **"ป.จ."** แต่ซึ่งแท้จริงไม่ตรงศัพท์เลย เพราะการประจบอาจจะกระทำได้โดยความตั้งใจซื่อตรง คือตั้งใจเพียงแสดงความอ่อนน้อมยอมอยู่ในถ้อยคำหรือให้ใช้สอย เพราะความภักดีฉันท์ข้ากับเจ้า บ่าวกับนาย บุตรกับบิดามารดา หรือศิษย์กับครู ดังนี้ จะปรับเอาเป็นความชั่วร้ายอย่างไร เป็นของธรรมดาต่างหาก แต่ส่วนการ **สอพลอ** นั้น มีความมุ่งหมายชั่วเป็นพื้นอยู่ คือรู้แล้วว่าความสามารถของตนย่อมเยา จึงเอาปากหวานเข้าแทนเพื่อช่วยพาตนไปสู่ที่ซึ่งตนมิอาจจะถึงได้โดยอาศัยความสามารถของตนโดยลำพัง เมื่อความจริงเป็นอยู่เช่นนี้แล้ว ผู้ที่ได้ดีเพราะสอพลอนั้นจะได้ดียั่งยืนอยู่ก็หามิได้ เพราะเมื่อความสามารถไม่พอแก่หน้าที่แล้ว ก็คงจะทำการไปไม่ตลอดเป็นแน่แท้ ส่วนผู้ที่มักบ่นติเตียนคนสอพลอนั้น บางคนก็บ่นเพราะเกลียดชังคนที่ไม่ซื่อตรงจริง ๆ แต่ถ้าคำบ่นนั้นมีอยู่ว่า **"เราเองมันสู้เขาไม่ได้ เพราะเราไม่รู้จัก ป.จ."** เช่นนี้ไซร้ ต้องเข้าใจได้ทีเดียวว่าบ่นเพราะความริษยาแล้ว ก็แปลว่าขาดความเชื่อถือในความสามารถของตนเสียแล้ว จึงรู้สึกตนว่าแพ้เปรียบคนสอพลอซึ่งดีแต่พูดเท่านั้น ก็เป็นอันว่าตนเองก็ดีแต่พูดเท่านั้นเหมือนกัน **และที่แค้นเคืองก็เพราะตนเองไม่มีโอกาสที่จะสอพลอได้บ้างเท่านั้น** ผู้ที่มีความสามารถจริง เป็นคนดีจริงอย่างบริบูรณ์อยู่แล้ว ไม่ต้องวิตกอย่างไร ๆ ก็คงต้องมีผู้แลเห็นความดี เพราะฉะนั้นการบ่นอิจฉาริษยาพวกสอพลอ ก็ไม่เป็นการจำเป็นอะไรเลย

ที่จริงหนทางที่ดีที่สุดที่จะดำเนินไปเพื่อให้เป็นที่นิยมแห่งคนทั้งหลายมีอยู่ **คือความประพฤติซื่อตรงต่อคนทั่วไป** รักษาตนให้เป็นคนควรเขาทั้งหลายจะเชื่อถือได้ โดยรักษาวาจาสัตย์ พูดอะไรเป็นนั่น ไม่เหียนหันเปลี่ยนแปลงคำพูดไปเพื่อความสะดวกเฉพาะครั้ง ๑ คราว ๑ ไม่คิดเอาเปรียบใครโดยอาการอันเขาจะขันแข่งไม่ได้ ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่หาดีใส่ตัวหาชั่วใส่เขา เมื่อผู้ใดมีไมตรีต่อก็ตอบแทนด้วยไมตรีโดยสม่ำเสมอ ไม่ใช้ความรักใคร่ไมตรีซึ่งผู้อื่นมีแก่เรานั้นเพื่อเป็นเครื่องประหารเขาเองหรือใคร ๆ ทั้งสิ้น

ความประพฤติซื่อตรงต่อคนทั่วไปเช่นนี้ ปราชญ์ทุกชาติทุกภาษาย่อมยกย่องว่าเป็นคุณวิเศษอัน ๑ ซึ่งเป็นลักษณะแห่งผู้เป็นใหญ่แท้จริง และถึงผู้ที่ยังอยู่ในตำแหน่งผู้น้อยถ้าประพฤติได้เช่นนี้ก็ย่อมจะเป็นศรีแก่ตน ทำให้คนนิยมรักใคร่และให้ผู้ใหญ่เมตตากรุณาเป็นอันมากเหมือนกัน

๗. ความรู้จักนิสัยคน

ข้อนี้เป็นของสำคัญสำหรับผู้ที่มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติกิจการติดต่อกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย

ถ้าเป็นผู้น้อย เป็นหน้าที่จะต้องศึกษาและสังเกตให้รู้นิสัยของผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาของตน ต้องรู้ว่าความคิดความเห็นเป็นอย่างไร ชอบทำการงานอย่างไร ชอบหรือชังอะไร เมื่อทราบแล้วก็อาจที่จะวางความประพฤติและการงานของตนเองให้ต้องตามอัธยาศัยของผู้ใหญ่นั้นได้ ที่แนะนำเช่นนี้ไม่ใช่แปลว่าให้สอพลอ เป็นแต่ให้ผ่อนผันให้เป็นการสะดวกที่สุดแก่การเท่านั้น การที่สอพลอนั้นไม่จำเป็นเลย แต่การที่จะอวดดีกระด้างกระเดื่องเพื่อแสดงความฉลาดหรือสามารถของตนเองก็ไม่จำเป็นเหมือนกัน และหาใช่หนทางที่ปราชญ์สรรเสริญไม่ ตรงกันข้ามปราชญ์ย่อมสรรเสริญผู้ที่รู้จักเจียมตัว จึงได้จัดเอา "มัทวํ" เข้าไว้เป็นธรรมอัน ๑ ใน ธรรมทั้ง ๑๐ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงปฏิบัติเป็นนิตย์ ผู้ที่รู้จักอ่อนน้อม ย่อมเป็นที่รักใคร่และเมตตาแห่งผู้ใหญ่ และถ้าประพฤติตนเป็นคนอ่อนน้อมอยู่โดยปรกติแล้ว ถึงว่าจะพูดจาทัดทานทักท้วงผู้ใหญ่บ้างในทางที่ถูก ผู้ใหญ่ก็โกรธไม่ได้เลย

ถ้าตนเป็นผู้ใหญ่ มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาคนมาก ๆ การรู้จักนิสัยคนก็ยิ่งเป็นการจำเป็นยิ่งขึ้น เพราะคนเราไม่ใช่ฝูงแพะฝูงแกะ ซึ่งจะต้อนไปได้โดยใช้ร้อง "ฮุย ๆ" หรือเอาไม้ไล่ตี บางคนก็ชอบขู่ บางคนก็ชอบปลอบ เพราะฉะนั้นจะใช้แต่ขู่อย่างเดียวหรือยออย่างเดียวหาได้ไม่

นิสัยของคนต่างชาติก็มีต่างกัน เพราะฉะนั้นจะใช้บังคับบัญชาด้วยแบบแผนอย่างเดียวกันทั้งหมดหาเหมาะไม่ คนสมัยใหม่มักหลงในข้อนี้อยู่เป็นอันมาก และมักพอใจเอาแบบอย่างของต่างประเทศมาใช้ในการบังคับบัญชาคนไทย ตามที่เป็นมาแล้วและยังเป็นอยู่เป็นอันมาก ข้างฝ่ายทหารมักเอียงไปข้างแบบเยอรมัน คือคิดจะเอาแต่อำนาจบังคับตะบมไปเพราะครูทหารบกเป็นเยอรมัน แต่คนไทยเรามีนิสัยผิดกับคนเยอรมันจึงไม่ชอบการถูกบังคับ

อย่างนั้น ชอบให้เอาใจบ้าง พูดกันดี ๆ บ้าง ไม่ต้องดูอื่นไกล ดูแต่บ่าวในบ้านก็พอแล้ว บ่าวไทย ๆ เรารู้สึกตนว่าเป็นเพื่อนกับนายมากกว่าบ่าวฝรั่งเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นจึงหาคนไทยยอมเป็นลูกจ้างฝรั่งได้ยาก ก็แต่บ่าวในบ้านยังเห็นตัวเกือบเท่ากับนายเสียแล้วฉะนี้ พลทหารหรือจะยอมเห็นตัวเลวกว่านายทหาร ถ้าจะว่าไปด้วยชาติกำเนิด นายทหารหลายคนก็มิได้มีตระกูลสูงกว่าพลทหารเลย ที่ดีกว่าก็แต่ในส่วนวิชาซึ่งได้เรียนรู้มากกว่ากันเท่านั้น ความรู้สึกเช่นนี้ย่อมมีอยู่เป็นแน่นอนในใจแห่งคนไทยโดยมาก สมด้วยพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้เป็นคำโคลงว่า

๏ ฝูงชนกำเนิดคล้าย คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ แผกบ้าง
ความรู้อาจเรียนทัน กันหมด
ยกแต่ชั่วดีกระด้าง อ่อนแก้ฤๅไหว ฯ

เมื่อความจริงเป็นอยู่เช่นนี้ ทางที่ดีที่สุดที่ผู้บังคับบัญชาทหารจะทำได้ คือต้องแสดงตนเป็นเพื่อนทหารและเป็นข้าราชการด้วยกันกับพลทหาร มีหน้าที่จะต้องทำราชการอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างกันแต่ด้วยตำแหน่งหน้าที่ คือ หน้าที่นายทหารจะต้องใช้วิชาความรู้เพื่อนำพลไปสู่ที่ชัยชำนะ หน้าที่พลต้องตามไปและตั้งใจต่อสู้ราชศัตรูจนสุดกำลัง เพื่อหวังเอาชัยชำนะ เมื่อต้องอาศัยซึ่งกันและกันอยู่เช่นนี้ การที่จะให้มีข้อบาดหมางหรือเกลียดชังซึ่งกันและกันหาควรไม่

แต่การที่จะใช้ความอะลุ้มจนเกินไป ตามใจผู้น้อยทุกประการไปก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน ผู้ที่ใช้ความอะลุ้มมักเข้าใจว่าถ้าทำเช่นนั้นคนจะรักใคร่มาก แท้จริงกลับกลายเป็นทำให้ดูถูกและไม่ยำเกรง และเมื่อถึงเวลาที่จะบังคับจริง ๆ จัง ๆ บ้างก็เลยบังคับไม่ได้

การอะลุ้มมีอยู่ในหมู่พลเรือนมากกว่าทหาร เพราะในทางการพลเรือนได้อังกฤษเป็นครูเป็นพื้น และวิธีบังคับบัญชาการพลเรือนของอังกฤษเขาใช้วิธีตามใจผู้น้อยมากอยู่ แต่ที่จริงของเราออกจะตามใจเกินครูไปเสียอีก จนการงานอะไร ๆ แทบจะสำเร็จเด็ดขาดอยู่ที่ผู้น้อยทั้งสิ้น ผู้ใหญ่อยู่ข้างจะเกรงใจผู้น้อยมากคอยแต่เงี่ยหูฟังผู้น้อยอยู่เสมอ ข้อนี้เอง ทำให้ผู้น้อยได้ใจ เมื่อผู้ใหญ่สั่งหรือวางการอะไรที่ไม่พอใจแล้ว ก็ชอบ นินทาว่าให้ หรือร้ายกว่านั้น เขียนหนังสือ **"คอร์เรสปอนเดนซ์"** ส่งไปลงพิมพ์ว่าให้ในหนังสือพิมพ์ หรืออย่างเลวที่สุดทิ้งบัตรสนเท่ห์ว่าให้ดื้อๆ เหล่านี้ล้วนเป็นของที่เสียวินัย และแบบแผนในราชการ

ทั้งสิ้น และเสื่อมเสียอำนาจและเกียรติยศของราชการ เปิดช่องให้ผู้อื่นเย้ยหยันหรือดูถูกได้ ทั้งทำให้เขาติเตียนได้ว่า ไทยเราช่างไม่มีความปรองดองในหมู่กันเองเสียเลย

การที่ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้น้อยละเลิงใจเข้าใจหน้าที่ของตนผิดได้ถึงปานนี้ ก็เพราะผู้ใหญ่ได้ใช้วิธีอะลุ้มเกินไปนั้นมาเสียช้านานแล้ว ถ้าได้ใช้การรักษาวินัยเสียบ้างตั้งแต่แรกแล้วก็จะไม่เป็นไปได้ถึงเพียงนี้ นี่ได้ไปถือเอาธรรมเนียมอังกฤษ ซึ่งเหมาะแก่นิสัยอังกฤษมาใช้กับคนไทยซึ่งไม่เหมาะกับนิสัยไทย จึงได้ไม่เรียบร้อย การยอมให้คนต่างคนมีความเห็นส่วนตัวได้นั้น เหมาะสำหรับนิสัยอังกฤษ เพราะเขาเป็นผู้ที่รู้จักกาลเทศะ ดังจะแสดงให้เห็นปรากฏได้ คือ ในขณะเมื่อบ้านเมืองเขาสงบศึก เขาแบ่งเป็น ๔ คณะ ต่างฝ่ายต่างกล่าวโทษและว่ากันต่าง ๆ แต่พอเมื่อเกิดสงครามขึ้นแล้วสิ เขาทิ้งความแก่งแย่งกันได้หมดราวกับปลิดทิ้ง ในเวลานี้ไม่มีก๊กไม่มีคณะ มีแต่ **ชาติอังกฤษ** ซึ่งคิดตรงกันหมด ส่วนไทยเรามีนิสัยผิดกับอังกฤษ คิดเห็นไม่ได้อย่างเดียวกัน และเข้าใจไม่ได้ว่า การที่ทุ่มเถียงกันนั้นเขากระทำแต่เมื่อเป็นเวลาว่าง เข้าใจว่าเมื่อยอมให้แบ่งกันเป็นก๊กเป็นพวกแล้วก็แปลว่าเป็นอันแบ่งกันอยู่เช่นนั้นตลอดเวลา และถึงแม้ชาติไทยเราจะถึงที่คับแค้นปานใด ก็คงจะยังอนุญาตให้ไทยต่อไทยเชือดคอกันได้ตามอำเภอใจบุคคลทั้งสิ้น เมื่อความเข้าใจผิดมีได้เช่นนี้แล้ว ก็เป็นเครื่องแสดงให้แลเห็นชัดอยู่ว่า การคะเนนิสัยคนผิดอาจที่จะให้ผลร้ายได้เป็นอันมาก

เหตุฉะนี้หวังใจว่า ต่อไปเบื้องหน้าผู้ที่มีหน้าที่บังคับบัญชา ทั้งฝ่ายทหาร พลเรือนจะเอาใจใส่ในการสังเกตและรู้จักนิสัยคนให้ดียิ่งขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว เพราะเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะรู้สึกโดยทั่วกันว่า เมืองเราตกอยู่ในที่ลำบากยากยิ่งกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก จะปล่อยตามบุญตามกรรมไปเช่นแต่ก่อนหาได้ไม่

๘. ความรู้จักผ่อนผัน

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญอัน ๑ ซึ่งปฏิบัติให้เหมาะได้ยากกว่าที่คาดหมาย เพราะฉะนั้นจึงมีผู้ที่ปฏิบัติให้ดีจริง ๆ ได้น้อย

คนโดยมากที่มีหน้าที่บังคับบัญชาคน ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนมักเข้าใจคำว่าผ่อนผันนี้ผิดกันอยู่เป็น ๒ จำพวก คือ จำพวก ๑ เห็นว่าการผ่อนผันเป็นสิ่งซึ่งจะทำให้เสียระเบียบทางการไป จึงไม่ยอมผ่อนผันเลย และแปลคำผ่อนผันว่า **"เหลวไหล"** เสียทีเดียว อีกจำพวก

๑ เห็นว่าการใด ๆ ทั้งปวงควรจะคิดถึงความสะดวกแก่ตัวเอง และบุคคลในบังคับบัญชาของตนเป็นที่ตั้ง จึงยอมผ่อนผันไปเสียทุกอย่าง จนเสียทั้งวินัยทั้งแบบแผนและหลักของการทีเดียวก็มี ทั้ง ๒ จำพวกนี้เข้าใจผิดทั้ง ๒ จำพวก

จำพวกที่ ๑ ซึ่งอ้างตนว่าเป็นคนเคร่งในการรักษาระเบียบแบบแผนนั้น แท้จริงถ้าไตร่ตรองดูสักหน่อยคงจะต้องแลเห็นได้ว่า การที่จะไม่ผ่อนผันเสียเลยนั้นบางคราวอาจจะทำให้ตนได้ผลหย่อนไป หรือถึงแก่เสียการทีเดียวก็ได้ ดูแต่เถรตรงสิ การที่แกตั้งสัตย์ปฏิญาไว้ว่าจะเดินให้ตรงเสมอไม่เลี้ยวเลยนั้น ที่จริงความตั้งใจของแกก็ดี แต่เพราะแกไม่ยอมผ่อนผันเลย พอแกเดินไปเจอะต้นตาลขวางอยู่กลางทางและต้นตาลมันก็ไม่หลีกทางให้แกแก็ปีนขึ้นไป จนต้องไปโหนโตงเตงเป็นลิงอยู่ และในที่สุดกว่าจะลงได้ก็เป็นเหตุให้ควาญช้างต้องเสียช้างไปตัว ๑ และคนหัวล้านต้องตายถึง ๔ คน เพราะตาเถรตรงแกดื้อไม่ยอมหลีกต้นตาลต้นเดียวไม่ใช่หรือ ? การที่แกจะเดินหลีกต้นตาลไปต้นเดียวเท่านั้น ไม่เห็นจะเป็นการเสียหายมากมายอะไรเลย เพราะถ้ายังคงปรารถนาจะเดินตรงไปอีกก็ยังไปได้ การที่แกไม่ยอมหลีกจึงต้องตัดสินว่าแกดื้อไม่เป็นเรื่องเลย เรื่องนิทานเถรตรงนี้เป็นตัวอย่างอันดีแห่งผู้ที่ไม่ยอมผ่อนผัน และควรคนที่อวดตนอยู่ว่าเป็นคนถือระเบียบเคร่งนั้นจะกำหนดจดจำใส่ใจไว้บ้างจะดีกระมัง

หรือว่าจะเห็นเรื่องนิทานเถรตรงเป็นเรื่องเขาแต่งเล่น จะไม่พอใจถือเอาเป็นตัวอย่าง ก็ขอให้ลองนึกดูถึงทางการงานจริง ๆ บ้างก็ได้ เช่นในตำรายุทธวิธีมีกำหนดไว้ว่า ในเวลาที่ยกเข้าโจมตีข้าศึก ให้แนวรบขยายแถวระยะห่างจากกันเท่านั้น ๆ ก็ถ้าต่างว่าที่มันไม่มีพอจะขยายหรือถ้าขยายแล้วจะไม่มีที่กำบังตัวทหารจะไม่ผ่อนผันบ้าง ทหารมิถูกปืนตายเปล่าหมดหรือ?

ข้างฝ่ายจำพวกที่ ๒ ซึ่งเห็นความผ่อนผันเป็นของสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นนั้น ก็เหมือนคนซื้อลาในเรื่องนิทานเอสป–ปกรณัม ซึ่งเล่าเรื่องไว้ว่า ชายผู้หนึ่งไปซื้อลามาได้แล้วให้ลูกชายขึ้นขี่ลาเดินไปบ้านพบคนเดินสวนทางไปเขาพูดกันว่า **"ดูแน่ เด็กออกโตแล้วขึ้นไปขี่ลา ปล่อยให้พ่อต้องเดินเหนื่อยอยู่ได้"** พ่อก็ไล่ให้ลูกลงแล้วตัวขึ้นขี่ลาเอง พบคนสวนไปอีกเขาพูดกันว่า **"ดูแน่ ตานั่นใจดำจริง ๆ ปล่อยให้เด็กเดินไปได้ แกขี่ลาเสียคนเดียว"** พ่อก็เรียกให้ลูกขึ้นไปขี่ลาด้วย จนไปพบคนเดินสวนไปอีกเขาพูดว่า **"ดูแน่ คนอะไรมิรู้ช่างไม่รู้จักกรุณาแก่สัตว์เลยลาตัวนิดเดียวดันขึ้นไปขี่อยู่ได้เป็น ๒ คน"** ทั้งพ่อทั้งลูกเลยลง

จากหลังลาช่วยกันหามลาไปบ้าน พอถึงบ้านคนเขาก็หัวเราะกันครื้นร้องว่า **"แน่ ดูอ้ายบ้าคู่นี้สิ เอาลาเป็นนาย"** เรื่องนี้พอจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้ว่า การผ่อนผันตะบันไปนั้นไม่มีผลดีอันใด และในที่สุดก็มีแต่จะถูกเขาหัวเราะเยาะให้เท่านั้น

๔. ความมีหลักฐาน

ข้อนี้เป็นข้อซึ่งไม่น่าจะเข้าใจยาก แต่ดูก็มีคนเข้าใจน้อย หรือจะเป็นเพราะไม่ใคร่จะได้สนใจไตร่ตรองนักก็อาจจะเป็นได้ แท้จริงความมีหลักฐานเป็นคุณวิเศษอัน ๑ ซึ่งจะเป็นเครื่องช่วยบุคคลให้ได้รับตำแหน่งหน้าที่อันมีความรับผิดชอบ และเมื่อได้รับแล้วจะเป็นเครื่องช่วยให้ได้มั่นคงอยู่ในตำแหน่งนั้นต่อไปอีกด้วย

คำว่ามีหลักฐานนี้คืออะไร?

บ้างก็แปลกันว่ามีเชื้อชาติสกุลสูง บ้างก็แปลกันว่ามีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ บ้างก็ว่ามีวิชาความรู้พอที่จะเลี้ยงตัวได้

ก็ถ้าเช่นนั้นผู้ใดที่เผอิญบกพร่องในสถานนั้น ๆ มิเป็นอันไม่มีที่หวังได้เลย หรือว่าจะเป็นผู้มีหลักฐาน? ไม่ใช่เช่นนั้นเลย จริงอยู่ ชาติสกุล ทรัพย์สมบัติและวิชา เป็นแต่เครื่องประกอบ เป็นอดิเรกลาภ และผู้ที่มีชาติสกุลสูง หรือผู้มีทรัพย์สมบัติ หรือมีวิชา แต่ถ้าไม่มีหลักฐานมั่นคงดีจริง ๆ แล้ว ก็อาจที่จะต้องตกต่ำหรือถึงแก่ความพินาศได้ ถ้าเช่นนั้นหลักฐานคืออะไรเล่า? ตอบได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้ :—

(๑) **มีบ้านเป็นสำนักมั่นคง** คือไม่ใช่เที่ยวเกเรเกเส แอบนอนซุก ๆ ซอก ๆ หรือเปลี่ยนย้ายจากที่โน้นไปที่นี่เป็นหลักลอย บ้านที่เป็นสำนักนั้น ถึงแม้ตนจะมิได้เป็นเจ้าของก็ไม่เป็นข้อเสื่อมเสียเกียรติยศอันใด จะอาศัยอยู่กับบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่หรือมุลนายอะไรก็ตาม แต่ต้องอยู่ให้เป็นที่เป็นทาง พอเมื่อมีความจำเป็นบังเกิดขึ้นก็ให้เขาตามพบเป็นพอแล้ว ถ้าไปเที่ยวระเหระหนอยู่แห่งโน้นบ้างแห่งนี้บ้างถึงแม้ว่าจะคุยว่าเป็นโสดแก่ตนไม่มีใครเป็นนายก็จริง แต่ต้องไม่ลืมว่า พวกคนจรจัดที่มันไปเที่ยวนอนอาศัยศาลาวัดมันก็เป็นโสดแก่ตนเหมือนกัน แต่ใครจะเรียกมันว่าเป็นคนมีหลักฐานบ้างหรือ ?

(๒) **มีครอบครัวอันมั่นคง** คือมีภรรยาเป็นเนื้อเป็นตัว ซึ่งจะออกหน้าออกตาไปวัดไปวาได้ ไม่ใช่หาหญิงแพศยามาเลี้ยงไว้สำหรับความพอใจชั่วคราว และไม่ใช่มีเมียแต่ด้วยความมุ่งหมายจะปอกลอกเอาทรัพย์สมบัติของหญิงแล้วละทิ้งไปหาใหม่ การมีเมียไม่

ควรที่จะเห็นเป็นของง่าย ๆ หรือของสำหรับความพอใจชั่วครั้งคราว ควรคิดหาผู้ที่จะได้เป็นคู่ชีวิตและฝากเหย้าเฝ้าเรือนเป็นหูเป็นตาแทนผัว ในเมื่อผัวต้องไปทำการงาน ดังนี้จึงจะเรียกว่ามีครอบครัวเป็นหลักฐาน ผู้ที่มีภรรยาเป็นหลักฐานย่อมเป็นศรีแก่ตัวและเป็นที่น่าไว้วางใจ เพราะอย่างไร ๆ ก็จำจะต้องนึกถึงบุตรภรรยานอกจากตนเอง จะประพฤติเหลวไหลไปก็ไม่สู้ถนัด แต่ผู้ที่มีเมียไม่เป็นหลักฐานย่อมมีแต่หนทางที่จะพากันไปสู่ความพินาศฉิบหาย จึงไม่เป็นที่น่าไว้วางใจ

(๓) **ตั้งตนไว้ในที่ชอบ** คือไม่ประพฤติเป็นคนสำมะเลเทเมา สูบฝิ่นกินเหล้า หรือเป็นนักเลงเล่นเบี้ยและเล่นผู้หญิง ซึ่งล้วนเป็นอบายมุขบ่อเกิดแห่งความพินาศฉิบหายทั้งสิ้น ผู้ที่ประพฤติเป็นนักเลงต่าง ๆ มักพอใจอ้างว่าเอาอย่างฝรั่ง แต่จะต้องถามว่าฝรั่งอะไร? เพราะฝรั่งมิใช่จะดีทั้งหมดก็หามิได้ ถ้าฝรั่งเป็นคนดีทั้งหมดแล้ว ที่เมืองฝรั่งคงไม่ต้องมีคุกมีตะราง แต่นี่คุกตะรางก็มีอยู่บริบูรณ์ทุกแห่งและไม่ใช่อยู่ว่างเปล่าด้วย มีนักโทษเต็ม ๆ ไปทุกแห่ง ถ้าใครเข้าใจว่าการอ้างว่าเอาอย่างฝรั่งเป็นเครื่องแก้ตัวพอแล้วสำหรับจะประพฤติสำมะเลเทเมา ก็นับว่าเข้าใจผิด ไม่เชื่อถามฝรั่งดี ๆ เขาดูเถิด

ยกมากล่าวแต่โดยย่อพอเป็นสังเขปเท่านี้ก็เพียงพอแล้ว และถ้าไตร่ตรองต่อไปสักนิดหน่อยก็จะเข้าใจว่าความมีหลักฐานนั้นคืออะไร และจะแลเห็นได้ว่าแท้จริงทุก ๆ คนมีโอกาสเท่า ๆ กันที่จะกระทำตนให้เป็นผู้มีหลักฐาน แต่ถ้าใครไม่ถือเอาโอกาสอันนั้นแล้วแม้ว่าต้องเสียเปรียบผู้ที่เขาได้พยายามแล้วจะโทษใครไม่ได้เลยนอกจากตนเอง

๑๐. ความจงรักภักดี

นี้เป็นคุณวิเศษอัน ๑ ซึ่งได้มีผู้อธิบายมามากแล้วเป็นอเนกประการ และด้วยนัยต่าง ๆ นานา เพราะฉะนั้นในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวให้ยืดยาว และถ้าจะกล่าวให้ยืดยาวไปก็คงจะต้องซ้ำข้อความที่ใคร ๆ ได้กล่าวมาแล้วบ้าง แต่ครั้นจะไม่กล่าวถึงเสียทีเดียวก็จะเป็นการบกพร่องไป เพราะความจงรักภักดีย่อมเป็นคุณวิเศษอัน ๑ ซึ่งพึงแสวงในตัวบุคคลที่จะได้รับมอบให้กระทำการในหน้าที่ไม่ว่าใหญ่หรือน้อย และถ้ายิ่งเป็นผู้ที่ต้องกระทำการในหน้าที่ผู้บังคับบัญชาคนแล้วก็ยิ่งเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งขึ้น

ความจงรักภักดีแปลว่ากระไร?

แปลว่า "**ความยอมสละตนเพื่อประโยชน์แห่งท่าน**" คือถึงแม้ว่าตนจะต้องได้รับความเดือดร้อนรำคาญ ตกระกำลำบาก หรือจนถึงต้องสิ้นชีวิตเป็นที่สุด ก็ยอมได้ทั้งสิ้น เพื่อมุ่งประโยชน์อันแท้จริงให้มีแก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ผู้ที่จะยอมเสียสละเช่นนี้ได้โดยมิได้รู้สึกเสียดายเลย ต้องเป็นผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความรุ่งเรืองชั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมทราบว่าตนของตนนั้น แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วน ๑ แห่งภูเขาใหญ่ อันเราสมมตินามเรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปเสียแล้ว ตัวเราผู้เป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป สุดแท้แต่ลมจะหอบไปทางไหน เมื่อเข้าใจเช่นนี้โดยแน่ชัดแล้วจึงจะเข้าใจได้ว่า แท้จริงราคาของตนนั้นที่มีอยู่แม้แต่เล็กน้อยปานใด ก็เพราะอาศัยเหตุที่ยังคงเป็นส่วน ๑ แห่งชาติ ซึ่งยังเป็นเอกราชไม่ต้องเป็นข้าใครอยู่เท่านั้น และเพื่อเหตุฉะนี้ ผู้ที่เข้าใจจริงแล้วจึงไม่รู้สึกเลยว่าการเสียสละส่วนตัวใด ๆ จะเป็นข้อควรเป็นห่วงหวงแหน นี้เป็นความจงรักภักดีแท้จริง

และความจงรักภักดีแท้จริงนี้เอง คือความรักชาติซึ่งคนไทยสมัยใหม่พอใจพูดอยู่จนติดปาก แต่ซึ่งหาผู้เข้าใจซึมทราบจริงได้น้อยนัก

ข้อความแสดงคุณวิเศษ ๑๐ ประการ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วนี้ ได้กล่าวมาแต่โดยย่อพอเป็นเครื่องเตือนใจผู้ที่ตั้งหน้าจะทำการให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองโดยแท้จริงไม่ใช่รักชาติแต่ปาก

หวังใจว่าข้อความที่แสดงมาแล้วนี้ จะพอแสดงให้เห็นว่าแท้จริงผู้ที่จะเป็นใหญ่หรือมีตำแหน่งหน้าที่มั่นคงจริงแล้ว จะอาศัยแต่ความรู้วิชาอย่างเดียวเท่านั้นหาพอไม่ และเพราะเหตุที่มีผู้มักเข้าใจผิดในข้อนี้ จึงมีผู้ที่ต้องรับความไม่พอใจอยู่บ้าง แต่ถ้าแม้ผู้อ่านหนังสือนี้ใช้วิจารณญาณไตร่ตรองดูให้ดีแล้ว หวังใจว่าจะเห็นจริงด้วยตามความเห็นที่ได้แสดงมาข้างบนนี้ และเมื่อเข้าใจแล้วหวังใจว่าจะช่วยกันเพาะความเห็นในทางที่ถูกที่ควรขึ้นบ้าง เชื่อว่าคงจะเป็นคุณประโยชน์แก่เราและท่านทั้งหลาย ผู้ที่มีความมุ่งดีต่อชาติไทยอยู่ด้วยกันทุกคนนั้น เป็นแน่แท้ ฯ

(พระบรมนามาภิไธย) **วชิราวุธ ปร.**

สนามจันทร์
วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๗

โคลนติดล้อ

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลขหมู่หนังสือ ๘๙๕.๙๑๔
พิมพ์ครั้งแรก ไม่ทราบ พ.ศ. ที่พิมพ์
พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทย
พิมพ์ครั้งที่แปด ๓,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๑
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์
(สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

โคลนติดล้อ

คำนำ

ในการกระทำความติดต่อซึ่งกันและกันในหมู่นานาประเทศนั้น บางทีก็เหลือที่จะแก้ไขป้องกันมิให้เครื่องกีดขวางต่าง ๆ มาติดล้อแห่งความเจริญของชาติได้ ของกีดขวางเหล่านี้ ในชั้นต้นก็ดูไม่สู้จะสลักสำคัญอะไรนัก แต่ครั้นล่วงเวลาไปก็กลับเป็นของใหญ่โตขึ้นทุกที จนถึงวันหนึ่ง เราจึงรู้สึกว่าแทบจะทนทานไม่ได้

ธรรมดารถซึ่งขับเร็วไปในถนนซึ่งมีโคลน โคลนนั้นก็ย่อมกระเด็นเปรอะเปื้อนรถเป็นธรรมดา และบางทีก็เป็นอันตรายได้ โดยเหตุที่ม้าพลาดหรือล้มลง แต่ล้อแห่งรถนั้นในเวลาที่ถึงที่หยุดแล้ว จะมีโคลนก้อนใหญ่ ๆ ติดอยู่ก็หาไม่ เพราะว่าโคลนซึ่งติดล้อในระหว่างที่เดินทางนั้นได้หลุดกระเด็นไปเสียแล้วด้วยอำนาจความเร็วแห่งรถนั้น ส่วนรถที่ขับช้า ๆ ไปในถนนซึ่งมีโคลนทางเดียวกัน ย่อมไม่สู้จะเปรอะเปื้อนหรือเป็นอันตรายด้วยเหตุที่ม้าพลาดหรือล้มนั้นจริง แต่ล้อแห่งรถนั้นย่อมจะเต็มไปด้วยโคลนอันใหญ่เหนียวเตอะตัง ซึ่งนอกจากแลดูไม่เป็นที่จำเริญตาแล้ว ยังสามารถเป็นเครื่องกีดขวางและทำให้ล้อเคลื่อนช้าลงได้

ข้อนี้ย่อมได้แก่ประเทศซึ่งดำเนินไปสู่ความเจริญ หรือซึ่งโดยมากชอบเรียกกันว่า “ ความศิวิไลซ์ ” ยกตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย คือญี่ปุ่นเขาได้ดำเนินขึ้นสู่ความเจริญด้วยความรวดเร็วยิ่งนัก ประเทศญี่ปุ่นมีรอยโคลนเปรอะเปื้อนอยู่เป็นอันมาก แต่เราต้องยอมว่าล้อของเขาไม่ใคร่จะมีก้อนโคลนติด

ส่วนประเทศสยามของเรานั้นเล่าเป็นอย่างไรบ้าง ?

เราได้ดำเนินขึ้นสู่ความเจริญด้วยความระวังระไว เพราะว่าเราเห็นควรที่จะใช้สติและความไตร่ตรองดูโดยรอบคอบ และถึงแม้เมื่อเปรียบกับญี่ปุ่น ความเจริญของเรานั้นช้าก็จริงอยู่ แต่ดูเราไม่สู้จะเปรอะเปื้อนมากนัก และตัวรถของเราก็นับได้ว่ายังสะอาดดีอยู่

ส่วนล้อของเรานั้นเป็นอย่างไรเล่า ?

ล้อของเรานั้นหรือมีก้อนโคลนติดกรังไปทั้งล้อ รถของเรายังเคลื่อนไปได้จริง แต่ก้อนโคลนเหล่านั้นช่างกีดขวางเสียจริง ๆ เพราะฉะนั้นวันจะมาถึงเข้าวันหนึ่ง ซึ่งเราจะรู้สึกว่าถึงแม้เราจะต้องเดินเร็วจริง ๆ เพื่อให้รอดอันตราย เราก็จะไม่สามารถไปเร็วได้เสียแล้ว

เจ้าของรถที่เขามีสติปัญญา เมื่อได้เห็นโคลนติดล้อของเขามากมายเช่นนั้น ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่เขาจะต้องขวนขวายจัดการเปลื้องโคลนออกเสียจากล้อ ก่อนที่เขาจะเริ่มออกเดินทางต่อไปในที่อันสำคัญไม่ใช่หรือ ?

เราทั้งหลายควรจะลืมตาของเรา และพิจารณาดูก้อนโคลนต่าง ๆ ซึ่งติดอยู่กับล้อแห่งความเจริญของชาติเรา เราจะเห็นได้ว่าโคลนเหล่านี้ บางก้อนได้ติดมานานแล้ว และเป็นการลำบาก ที่จะเปลื้องออกให้เกลี้ยงได้ในคราวเดียว แต่ถ้าประกอบด้วยวิริยภาพและความบากบั่น เราก็สามารถที่จะชำระโคลนนั้นออกได้หมดในเวลาอันควรเหมือนกัน ของย่อมมีอยู่บางอย่างที่เราจะเปลี่ยนแปลงได้ทันใจตามความพอใจ เพราะไม่เกี่ยวข้องแก่ผู้ใดนอกจากตัวเราเอง แต่ย่อมมีของบางอย่างเหมือนกัน ซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยเหตุว่ามีผู้อื่นเขามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย

เราควรจะพิจารณาในสิ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับตัวเราเองก่อน และในการพิจารณานี้ เราจะได้เห็นของอัศจรรย์ต่าง ๆ มาก ซึ่งจะทำให้เรานึกพิศวงว่าเหตุใดเราจึงคงมีหรือคงทำสิ่งนั้น ๆ อยู่

บท ๑
การเอาอย่างโดยไม่ตริตรอง

โคลนซึ่งติดล้อแห่งความเจริญของชาติเราก้อนที่หนึ่ง และก้อนที่ร้ายที่สุดนั้น ก็คือการเอาอย่างโดยไม่ตริตรอง ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องนี้โดยพิสดารแล้วดังแจ้งอยู่ในเรื่องที่ให้ชื่อว่า " ลัทธิเอาอย่าง " เพราะฉะนั้นในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องแสดงคุณและโทษแห่งการเอาอย่างให้ซ้ำอีก ที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงนั้น ก็เพื่อจะทำให้จำนวนก้อนโคลนต่าง ๆ นั้นบริบูรณ์ เพราะถ้าจะไม่กล่าวถึงก้อนที่ใหญ่ที่สุดและร้ายที่สุดแล้ว บัญชีนั้นก็คงต้องนับว่ายังบกพร่องอยู่

ข้าพเจ้าได้เคยได้ยินคนไทยซึ่งมีสติปัญญาหลายท่าน ได้กล่าวถ้อยคำแสดงว่าไม่เห็นชอบด้วยกับการเอาอย่างไม่น้อยไปกว่าที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังระลึกไม่ได้สักรายเดียวว่า มีผู้ใดกล้าพอจะรับผิดชอบในการเลิกไม่เอาอย่าง ข้อนี้ทำให้นึกถึงข้อซึ่งเถียงกันอันไม่เป็นสาระในเรื่องเลิกการสะสมศัสตราวุธ ซึ่งเราได้พบอ่านอยู่ในหนังสือพิมพ์ยุโรปเมื่อก่อนสงคราม คือทุกประเทศแสดงว่าไม่แต่พร้อมที่จะเลิกการสะสมอาวุธ ซ้ำได้แสดงความปรารถนายิ่งที่จะเลิกด้วย แต่ขอให้ประเทศอื่นเลิกก่อน นี่ก็เหมือนกับการเอาอย่างเหมือนกัน คือทุก ๆ คนที่เป็นหรือได้เป็นหรือนึกว่าตนเป็นคนสำคัญ ล้วนได้แสดงความพร้อมเพรียงที่จะเลิกเอาอย่าง แต่ก็คงขอให้ผู้อื่นเลิกก่อนดุจกัน

อย่างไรก็ดี จะตกลงเลิกการเอาอย่างโดยไม่ตริตรองหรือไม่ก็ตาม ขอให้ท่านพิจารณาดูว่าเราได้รับประโยชน์จากการเอาอย่างนั้นอย่างไรบ้าง

เมื่อมาคิดดูก็ไม่ใช่เป็นของง่าย ที่จะแสดงโดยสั้น ๆ ซึ่งประโยชน์ที่เราได้รับจากการเอาอย่าง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะขอเลี่ยงไปเดินทางที่ง่ายที่สุด โดยกล่าวแต่เพียงว่าประโยชน์ที่เราได้รับนั้นก็คือ ดูเหมือนเราจะได้รับความนับถือแห่งชาวยุโรป คำว่าดูเหมือนนี้หาได้ใช้ไปตามเลยไม่ ข้าพเจ้าได้เขียนลงโดยความจงใจที่จะเขียนทีเดียว คือข้าพเจ้าตั้งใจจะกล่าวว่า เราดูเหมือนจะได้รับความนับถือของชาวยุโรป แต่ความนับถือนั้นมีอยู่จริงเพียงใดเราควรจะพิจารณาต่อไปให้ละเอียด

ความจริงนั้นประเทศเราชาวยุโรปเขาไม่สู้จะรู้จักนัก และสิ่งที่เขารู้บางทีก็เป็นอย่างอัศจรรย์มาก เมื่อข้าพเจ้าอยู่ยุโรปข้าพเจ้าได้เคยถูกถามอยู่เนือง ๆ ว่า เมืองไทยเป็น

เมืองเจ้าประเทศราชในอินเดียไม่ใช่หรือ ? และเมื่อข้าพเจ้าไปเมืองอเมริกา มีท่านคหบดีผู้หนึ่ง ได้มาแสดงความชื่นชมยินดีต่อข้าพเจ้า ในการที่แม่น้ำอิราวดีอันงดงามนั้นอยู่ในประเทศบ้านเมืองของข้าพเจ้า ? เมื่อว่าสำหรับคนทั่วไป เมืองไทยเป็นประเทศที่เต็มไปด้วยช้างเผือก แต่นอกจากนั้นเขาเห็นว่าไม่สู้จะมีอะไรนัก

ถ้ากระนั้นเราได้รับความนับถือของใครเล่า ? ก็ความนับถือของผู้ที่รู้จักเราน่ะซี ! จริงอยู่ แต่เมื่อผู้ที่เขารู้จักเราเขียนถึงเรื่องเมืองเรา จะหาอะไรกล่าวไม่ได้นอกจากข้อความที่เยาะเย้ยฉะนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่เรียกว่าเป็นความนับถือโดยแท้จริงเลย ! หรือท่านจะเรียกอย่างนั้นเล่า ? อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าหวังใจว่า ผู้ที่เขานับถือเราจริง ๆ ก็มีอยู่บ้าง แต่เป็นจำนวนน้อยและต้องเป็นผู้ที่รู้จักเราดีจริง ๆ

ข้อที่ว่าชาวต่างประเทศโดยมากหาได้นับถือเราไม่นั้น เป็นความจริงอันแน่นอน

เพราะเหตุใดเล่า ?

เพราะเหตุว่า คนที่เอาอย่าง ถึงแม้ว่าจะได้รับความกรุณาและอัธยาศัยไมตรีก็จริง แต่ที่จะได้รับความนับถือด้วยนั้นน้อยนัก นี่ก็เป็นธรรมดาอยู่ เพราะเป็นธรรมดามนุษย์ย่อมจะนับถือผู้ที่สูงกว่าเรา ตีตนเสมอกับผู้ที่เสมอกับเรา และดูหมิ่นผู้ที่ต่ำกว่าเรา ก็การเอาอย่างนั้นคืออะไรเล่า นอกจากคำรับสารภาพอย่างราบเรียบแห่งความต่ำต้อยของเรา ?

ท่านทั้งหลายไม่คิดหรือ ว่าเราสมควรจะพยายามยกตัวเราให้เสมอเท่ากับชาติอื่น ๆ จึงจะได้รับความนับถืออันแท้จริงแห่งชาติทั้งหลาย ไม่ใช่ถูกตบหลังอย่างปรานีดังที่เขาทำแก่เราอยู่ทุกวันนี้ ถ้าท่านเห็นว่าเป็นการสมควรแล้ว ท่านต้องบากบั่นหาญพอที่จะคิดจะทำอะไรด้วยตนเองบ้าง

ในที่นี้ข้าพเจ้าขอวิงวอนว่า อย่าเข้าใจผิด ข้าพเจ้าไม่ขอแนะนำให้ท่านแสดงความคิดแผลงอย่างจืดและซึ่งไม่ใช่อื่นไกล เป็นการเอาอย่างชนิดเลวทรามสามัญเท่านั้นเลย ข้าพเจ้าไม่อยากให้ท่านใช้ความคิดชนิดที่ทำให้เกิดผลเปลี่ยนราชอาณาจักรอันแท้จริง เป็นริปับลิคเก๊ชนิดอเมริกาใต้ ดังปรากฏอยู่ในประเทศซึ่งไม่สู้จะห่างไกลเรานัก ข้อความที่ข้าพเจ้าปรารถนาจะกล่าวนั้น คือ ขอโอกาสให้ชาวเมืองร่วมชาติของเราได้คิดได้ทำอะไรด้วยตนเองบ้าง อย่าคอยเตะคนทุกคนที่ออกความเห็นความคิด ทำการใด ๆ ซึ่งฝรั่งเขายังมิได้เคยทำกันในยุโรป

ถ้าท่านประสงค์ ที่จะตัดความประพฤติเอาอย่างโดยไม่ตริตรองต่อไป เวลานี้แหละเป็นโอกาสของท่าน เพราะว่าในขณะนี้เป็นการเหลือวิสัยที่เราจะเอาอย่างบรรดามหาประเทศได้ และการที่เราจะหน่วงความเจริญของเราไว้ จนกว่าอาจารย์ทั้งหลายของเราจะเลิกการฆ่าแกงกันนั้น ก็ไม่ได้เหมือนกัน

ส่วนประเทศเล็ก ๆ นั้นจะเอาอย่างเขาเป็นเรื่องอะไร ? ข้าพเจ้าแลไม่เห็นประโยชน์ที่เราจะได้รับเลย แต่ตรงกันข้าม เราอาจทำเรื่องให้คนจำพวกเที่ยวรอบโลก ซึ่งไม่มีความรู้จริงจัง ไม่ว่าไพร่หรือเจ้าเย้ยหยันเราเล่นเปล่า ๆ ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะคุ้มประโยชน์และคู่ควรแก่เราเลย

บท ๒
การทำตนให้ต่ำต้อย

อนิจจา แม้แต่ชื่อก็เย้ยตัวเอง เราทั้งหลายเรียกตัวว่าไทย กลับเป็นทาสแห่ง-ความประพฤติดุจทาสนั้นเอง คือความประพฤติที่ทำตนให้ต่ำต้อย

ข้าพเจ้าจะไม่ว่าเลยแม้แต่เล็กน้อย ถ้าท่านพอใจจะตั้งคนชาติอื่นไว้ในที่สำหรับบูชา และเมื่อเขาอยากจะนั่งอยู่ในที่อันสูงจนเวียนหัวเช่นนั้น ก็เชิญเถิด แต่เหตุใดท่านจึงต้องตีราคาคนร่วมชาติของท่าน ให้ต่ำไปเสียกว่าขี้ตีนของคนจำพวกที่ท่านพอใจจะบูชานั้นด้วยเล่า?

สิ่งใดที่จะได้รับความสรรเสริญของท่าน โดยจริงใจเว้นไว้แต่ที่ฝรั่งเขาได้ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้วเป็นไม่มี คนร่วมชาติของท่านไม่เป็นที่เชื่อถือได้ว่า จะทำอะไรสำเร็จถูกต้องโดยพละตนเองเลย และถึงแม้ผู้ที่เคยศึกษามาในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยที่ดีที่สุดในยุโรป แม้จะได้เคยรับความฝึกหัดมาแล้วอย่างดีในสำนักที่ดีที่สุด และถึงแม้จะได้มีความเชี่ยวชาญในกิจการมาแล้วนานเพียงใด ก็อย่าสำคัญเลยว่าจะได้ทำกิจการอะไรที่ใหญ่และสำคัญจริง เว้นแต่จะสามารถสำแดงให้ปรากฏว่าหมายขาวอยู่ใต้หมวกกะโล่จึงจะใช้ได้ การที่ชาวยุโรปเขาสำคัญว่าตัวเขาและชาติของเขาเป็นเช่นนั้นก็ควรอยู่ แต่เหตุใดเราคนไทยจึงได้พลอยติดตามเขาไปด้วยเล่า ? ลืมเสียทีเดียวหรือว่าการที่เราคิดเช่นนั้น ก็เสมอว่าเราขาดความนับถือในตัวเราเอง อันลักษณะซึ่งถ้าไร้แล้ว ก็ไม่มีชนหมู่ใดจะดำรงตั้งอยู่เป็นชาติที่ปกครองตนเองต่อไปได้

ตามความจริงนั้น ความนิยมฝรั่งได้เริ่มบังเกิดขึ้น แต่ความพอใจในความสะดวกสบายของเรา ในเวลาที่เราแรกเริ่มใช้วิธีฝรั่งมาบำรุงปกครองบ้านเมืองของเรานั้น ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่มีคนน้อยตัวซึ่งรู้จักใช้วิธีนั้นๆ และก็เป็นธรรมดาที่เราจะต้องว่าจ้างฝรั่งเข้ามาแนะนำลู่ทางให้เราเดิน ชาวยุโรปได้นำนิสัยที่ขยันและความสามารถทำการงานได้มากเข้ามากับเขาด้วย คนไทยผู้ที่เกียจคร้านอยู่โดยนิสัยแล้วจึงนิยมมาก เพราะฉะนั้นคนไทยได้เริ่มชอบใช้ฝรั่งคล้ายๆ กับที่เราชอบใช้จีน กล่าวคือ ฝรั่งมีความสามารถที่จะทำการงานได้มากคล้าย ๆ จีน แต่ฝรั่งได้เปรียบที่มีสมองความคิดดีกว่าจีนเป็นอันมาก การใช้ฝรั่งจึงเป็นการสะดวก

เพราะใช่แต่เขาได้ช่วยให้เราไม่ต้องทำงานด้วยกำลัง ทั้งเขายังได้ปลดเปลื้องความลำบากของเราในการที่ต้องคิดอีกด้วย เราเป็นแต่ควักกระเป๋า ฝรั่งเขาจัดการเสร็จ

การที่มีนิสัยเช่นนี้ ซึ่งเดิมเกิดแต่ความเกียจคร้านมากกว่าอย่างอื่น ในไม่ช้าก็ทวีขึ้นโดยลำดับ จนได้มาเป็นอย่างที่เห็นอยู่เดี๋ยวนี้ กล่าวคือ ความเชื่อถืออันฝังอยู่แน่นอนว่าการงานอะไรถ้าจะทำให้ดีแล้วต้องอาศัยฝรั่ง ผลแห่งความเชื่อถืออันนี้ทำให้ยกฝรั่งขึ้นไว้ในที่อันสูงเลิศ ส่วนคนไทยนั้นตกต่ำลงไปเกือบที่สุด นี่แหละเป็นเหตุให้คนครึ่งชาติพอใจใช้กางเกงผ้าขาวอย่างสกปรกที่สุดยิ่งกว่าใช้ผ้าม่วงอย่างดี โดยเหตุที่เขาอยากให้คนทั้งหลายสำคัญว่าตัวเขาก็ดีเกือบเท่าฝรั่ง เพราะฉะนั้นจึงดีกว่าคนไทย คนไทยเราบางคนที่ปลอมตัวใช้กางเกงกับเขาบ้างก็มี ก็ด้วยความประสงค์มุ่งหมายเช่นเดียวกัน

ถ้าจะว่าไปแล้ว ต้องนับว่าพวกนักเรียนซึ่งได้ส่งออกไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรปชุดแรกนั้น มีความผิดอยู่บ้างในเรื่องนี้ การที่ส่งนักเรียนไปศึกษาในยุโรปนั้น ไม่มีใครอาจปฏิเสธได้เลยว่าเป็นทางที่ไม่ชอบ เพราะความมุ่งหมายมีอยู่ที่จะให้เขาเหล่านั้นได้ไปแสวงหาวิชา เพื่อจะได้สามารถทำการงานอย่างที่เราต้องจ้างฝรั่งทำอยู่นั้นได้ พวกนักเรียนชุดแรกเหล่านี้ได้ไปแสวงหาความรู้มาได้ต่างๆ กัน และวิชาซึ่งเห็นได้อย่างชัดที่สุดนั้นก็คือในแผนกแสวงหาความสนุกสำราญส่วนตัวอย่างฝรั่ง กล่าวคือ การยิงนกซึ่งมันหาผิดมิได้กับการดื่มเหล้าบรั่นดีกับโซดา อันทำลายกำลังกายและกำลังความคิดของตนเอง เมื่อได้วิชาดังที่กล่าวนี้มาแล้ว ซ้ำหันเข้าไปหานิสัยเกียจคร้านเดิมของตน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็...นั่นแหละ ! ถ้าเขาไม่ได้ออกไปจากบ้านเรือนเสียแต่แรกจะดีกว่า ! ตัวอย่างอันเลวทรามดังกล่าวมานี้กลับช่วยส่งเสริมความเชื่อถือที่ว่า คนของเราไม่สามารถที่จะยกตัวขึ้นให้เสมอกับชาวยุโรป ในเชิงทำการงานอันเป็นประโยชน์ พวกนักเรียนเหล่านี้กลับทำชื่อเสียงของตัวให้ปรากฏว่าเป็นคนอวดดีและนอกจากนี้ทำอะไรไม่ได้เลย

การที่เป็นเช่นนี้ ทำให้คนไทยทั้งหลายดูถูกความสามารถของตนเองมากขึ้น และการใช้ฝรั่งในการงานซึ่งคนไทยอาจทำได้ดีเท่ากัน ด้วยเงินเดือนแต่เพียงครึ่งหนึ่งหรือส่วน ๑ ใน ๓ ของฝรั่งก็จะมีมากขึ้น การตีราคาความสามารถของคนไทยเราต่ำเช่นนี้จะมีอยู่ต่อไปอีกสักเท่าใด ? การส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาในยุโรปปีละหลาย ๆ คนนั้น ถ้าเราไม่ไว้ใจให้เขาทำการงานอันต้องรับผิดชอบแล้วจะมีประโยชน์อะไร ? การศึกษาในบ้านเมืองของเราเองนั้นเล่า ถ้าคนของเราจะเป็นอะไรไม่ได้ นอกจากลูกสมุนแล้วก็จะมีคุณอย่างไร ?

ในที่นี้ข้าพเจ้าจะต้องขอให้ท่านผู้อ่านเข้าใจว่า ข้าพเจ้ามิได้ตั้งปัญหาเหล่านี้แก่รัฐบาลโดยเฉพาะเลย ความจริงถ้าจะกล่าวให้เป็นยุติธรรมแล้ว บัดนี้ มีกระทรวงทบวงการอยู่หลายแผนก ซึ่งได้แสดงวิถีทางดำเนินการโดยชอบอยู่แล้ว ยกตัวอย่าง นอกจากผู้แนะนำที่ปรึกษาในแผนกวิทยาศาสตร์อันเป็นพิเศษแล้ว ก็ไม่มีชาวยุโรปเลยในกองทัพบกของเรา และในกองทัพเรือก็ยังมีอยู่อีกแต่ ๒–๓ คนเท่านั้น ทั้งการตั้งแพทย์ไทยให้ทำการในหน้าที่นายแพทย์ในกองทัพเรือ ก็เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าได้ดำเนินการไปในวิถีอันถูกต้องแล้ว

ถ้อยคำเหล่านี้ข้าพเจ้าตั้งใจจะกล่าวต่อท่านผู้เป็นสาธารณชน ตราบใดท่านยังคงแสดงความเชื่อถือในความสามารถแห่งชนชาติอื่นยิ่งกว่าชนชาติของท่าน รัฐบาลก็คงจะต้องใช้คนต่างชาติอยู่ตราบนั้น ด้วยเหตุว่ารัฐบาลจำเป็นจะต้องกระทำการเพื่อรักษาความไว้วางใจแห่งสาธารณชน

ท่านไม่ควรจะลืมเสียว่า คนเราทุกคนที่มีความภักดีต่อชาติ ย่อมนึกถึงประโยชน์แห่งบ้านเมืองของตนยิ่งกว่าประโยชน์ของประเทศอื่นเพราะฉะนั้นจะไม่เป็นการเหลือวิสัยหรือ ที่จะหวังให้ชาวต่างประเทศเขาระลึกถึงประโยชน์ของเมืองไทยเท่ากับเราผู้เป็นไทยเอง และเพราะฉะนั้นถ้าคนไทยเราได้มีโอกาสประกอบการงานเพื่อประโยชน์ และความเจริญแห่งบ้านเมืองของเราเองให้มากขึ้นจะไม่เป็นคุณแก่บ้านเมืองของเราหรือ ?

ขอให้ท่านตั้งปัญหาเหล่านี้แก่ตัวของท่านเองจงดีเถิด !

แต่ขอได้โปรดอย่าเข้าใจผิด ข้าพเจ้าไม่ได้ขอให้ท่านทั้งหลายเกลียดชาวต่างประเทศ เพราะถ้าเราเกลียดเขาก็เท่ากับเราเชือดคอตัวเราเอง เหตุว่ากิจการยังมีอยู่อีกเป็นอันมาก ซึ่งเรายังไม่สามารถที่จะทำไปโดยลำพังตนเองได้ เวลายังอยู่อีกหลายปีนัก ที่เรายังคงจะต้องการชาวยุโรป ไว้สำหรับเป็นที่ปรึกษาในทางวิทยาศาสตร์ และในฐานะที่เป็นผู้ชำนาญพิเศษในกิจการบางแผนก แต่ในข้อนี้เมืองเราไม่ใช่เป็นประเทศเดียว ที่ต้องอาศัยความช่วยเหลือของชาวต่างประเทศในกิจการอันเป็นพิเศษ และเราไม่มีเหตุอย่างไรเลย ที่ควรจะบ่นในการที่ต้องใช้ชาวต่างประเทศนั้น ๆ สิ่งซึ่งข้าพเจ้าประสงค์จะแลเห็นนั้นก็คือ ให้มีความเสมอภาคในระหว่างคนไทยกับชาวต่างประเทศ ในกิจการอันไม่ต้องใช้วิชาพิเศษประกอบนั้นให้มากขึ้น ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะได้แลเห็นคนไทยมีโอกาสใช้ความรู้ ซึ่งเขาได้อุตส่าห์แสวงมาด้วยเสียทรัพย์และเวลาเป็นอันมาก และข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าบรรดาชาวต่างภาษา ซึ่งมีความยุติธรรมในใจจะไม่หวงกันโอกาสนี้แก่คนไทยเป็นแน่

บท ๓

การบูชาหนังสือจนเกินเหตุ

ข้าพเจ้าไม่สู้จะแน่ใจนักว่า เราไปได้ธรรมเนียมบูชาหนังสือนี้มาจากไหน ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะมาจากสหายจีนของเรา เพราะความเชื่อถือของเขาในสิ่งทั้งปวงที่เขียนหรือพิมพ์ลงเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นดูราวกับอาการแห่งทารก การที่จีนเขาตั้งอกตั้งใจเก็บกระดาษกวาดชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่มีตัวอักษร มารวบรวมเผาในเตาซึ่งทำขึ้นโดยเฉพาะเป็นพิเศษนั้นเป็นการประหลาดมาก

เมื่อรู้นิสัยทารกของจีนในเรื่องนี้ บรรดาผู้ที่ก่อการยุ่งเหยิงและหัวหน้าอั้งยี่ทั้งหลายก็ใช้ความรู้นี้เป็นประโยชน์ได้มาก โดยใช้วิธีเขียนหรือพิมพ์ข้อความ ซึ่งเขาต้องการจะให้ได้รับความเชื่อถือ แล้วก็ไม่ต้องจัดการอะไรอื่นนอกจากแจกจ่ายหนังสือที่พิมพ์นั้นไปก็เป็นอันพอแล้วที่จะหวังในความสมปรารถนาได้ เพราะว่าถึงแม้จะมีเหตุผลมาแสดงให้จีนฟังสักเท่าใดก็ดี เขามักไม่ยอมเชื่อเลยว่า ข้อความที่ปรากฏเป็นตัวอักษรแล้วจะเป็นอื่นได้นอกจากความจริง การโฆษณาข้อความใด ๆ ด้วยวิธีแจกจ่ายหนังสือนี้ ถึงแม้ว่าเป็นวิธีซึ่งทั้งสองฝ่ายอาจทำได้ก็จริงอยู่ แต่ฝ่ายใดที่ได้เริ่มลงมือทำก่อนแล้วก็นับว่าเป็นกำไรได้เปรียบ เพราะว่าได้รับความเชื่อถือแห่งคนเสียแล้ว เพราะฉะนั้นบรรดาหนังสือต่าง ๆ ของผู้ก่อการจลาจลทั้งหลายจึงมีโอกาสที่คนทั้งหลายจะเชื่อถือได้มากกว่าฝ่ายรัฐบาล ซึ่งถือว่ามีหน้าที่แต่เพียงปฏิเสธข่าวลือต่าง ๆ แต่อาศัยที่ข่าวลือนั้น ๆ ได้มีเวลาแพร่หลายอยู่เสียนานก่อนที่เจ้าพนักงานจะได้รู้เห็น คำปฏิเสธตามทางราชการจึงเป็นเหมือนปลายเรื่องอันเป็นของจืด ไม่มีใครจะเชื่อถือนัก

การใช้หนังสือในทางนี้ ได้มีมาแต่โบราณกาล และในเวลานี้ก็ยังคงใช้อยู่เช่นหนังสือพิมพ์เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นดุจเห็ด ในประเทศจีนอาศัยเหตุที่ขุนนางจีนล้วนเป็นเปรียญ (หรือเคยเป็น) เขาจึงถือว่าเป็นการไม่สมควรแก่เกียรติยศ ที่จะแต่งข้อความอะไรอื่นนอกจากโคลงหรือกฤษฎีกาใช้ภาษาซึ่งเหลือที่จีนสามัญจะเข้าใจได้ เพราะฉะนั้นบรรดาหนังสือพิมพ์จีนมีแต่ที่เป็นปรปักษ์กับรัฐบาลทั้งสิ้น

ในเมืองไทยเราก็คล้ายกัน คือคนที่ได้รับความศึกษามาอย่างดีมีความสามารถในทางหนังสือก็ล้วนเป็นข้าราชการทั้งสิ้น ไม่มีเวลาแต่งอะไรลงหนังสือพิมพ์ได้ นอกจากเป็นครั้งคราว ส่วนผู้ที่แต่งเรื่องลงหนังสือพิมพ์เป็นนิตย์นั้น จึงมักเป็นพวกที่มีความศึกษามาอย่างลวก ๆ หรือมิฉะนั้นก็เป็นผู้ที่ถูกไล่ออกจากราชการ และมีความเคืองแค้นส่วนตัวอยู่เป็นภูเขาเลากา เพราะฉะนั้นเสียงของหนังสือพิมพ์ในเมืองไทย จึงค่อนไปข้างคัดค้านต่อรัฐบาล

หนังสือพิมพ์ในเมืองไทย ในชั้นต้นเป็นปรปักษ์กับรัฐบาลด้วยเหตุที่มีคนถูกไล่ออกจากราชการไปทำการในหนังสือพิมพ์ดังกล่าวแล้ว และคนพวกนี้ย่อมประสงค์ให้ร้ายแก่รัฐบาลที่ไล่ตัวเขา ครั้นต่อมากลายเป็นธรรมเนียมของผู้ที่แต่งความเห็นลงหนังสือพิมพ์จะต้องคัดค้านต่อรัฐบาล ไม่เลือกว่าจะมีข้อเคืองแค้นส่วนตัวหรือไม่ อาศัยเหตุที่คนจำพวกนี้มักจะแต่งข้อความที่ดื่นดาษ หรือบางทีถึงเปื่อยไม่เป็นชิ้น จึงดูไม่น่าจะพึงสังเกตหรือให้เกียรติยศเขาโดยคัดค้าน แต่โดยเหตุที่คนเราบูชาหนังสือจนเกินเหตุดังกล่าวมาแล้วนั้นแหละ เราจึงทำไม่รู้ไม่เห็นความใฝ่สูงแห่งจำพวกคนที่เรียกตนว่า เป็นคนหนังสือพิมพ์นั้นเสียทีเดียวไม่ได้

หนังสือเป็นของได้คิดขึ้น เพื่อเป็นเครื่องจารึกความคิดของคนเรา และเป็นเครื่องแสดงความคิดของคนหนึ่ง ให้ปรากฏแก่คนอีกหลายคนโดยวิธีที่สะดวกกว่าการที่จะพูดกันด้วยปาก เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้เขียนหนังสือ จึงเป็นผู้ที่สมควรจะได้รับความนับถือยิ่งกว่าสิ่งที่เขาเขียน กล่าวคือ การที่จะเชื่อข้อความใด ๆ ซึ่งปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ควรจะต้องแล้วแต่ฐานะและชื่อเสียงแห่งผู้แต่ง ถ้าเราสามารถจะรู้ได้ว่าถ้อยคำของคนดีมีหลักฐาน ต่างกันกับถ้อยคำของคนขี้เมาในโรงเหล้าอย่างไร เหตุไฉนเราจึงจะมามีความนิยมนับถือถ้อยคำของคนขี้เมานั้นจนเกินเหตุ ? ในสมัยเมื่อยังมีผู้เขียนและอ่านหนังสือได้แต่บัณฑิตน้อยคน การที่เราจะบูชาหนังสือนั้นก็ควรอยู่ แต่บัดนี้สมัยได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว และใครมีมือจับปากกาได้ก็เขียนหนังสือได้แล้วฉะนี้ จึงควรถามว่าจะไม่ถึงเวลาอันควรแล้วหรือที่เราจะเลิกบูชาหนังสือเสียสักที โดยไม่เลือกว่าหนังสือนั้นมีข้อความดีหรือเหลวไหลปานใด

การที่จะพูดถึงอิสรภาพของหนังสือพิมพ์และอะไร ๆ ซึ่งดังสูง ๆ เช่นนั้นเป็นการพูดง่าย แต่ข้าพเจ้าจะขอชักชวนให้ท่านพิจารณาความดูบางข้อ ซึ่งบางทีจะได้เล็ดลอดความดำริของท่านไปเสียบ้างก็เป็นได้

ในประเทศยุโรปและอเมริกา ซึ่งมีตัวอย่างในการปกครองโดยคณะอย่างดีที่สุดและหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ บรรดาที่มีในประเทศนั้น ๆ ล้วนเป็นฝ่ายคณะใดคณะหนึ่งทั้งสิ้น ผลของการที่เป็นเช่นนี้ เป็นเหตุให้บรรดาหนังสือพิมพ์ต้องระมัดระวังในการแสดงความเห็นต่าง ๆ กล่าวคือ ในระหว่างที่คณะ " ก " ถืออำนาจในการปกครอง บรรดาหนังสือพิมพ์ซึ่งอยู่ฝ่ายคณะ " ก " ก็มีหน้าที่จะต้องอุดหนุนรัฐบาล และส่วนหนังสือพิมพ์ที่เป็นฝ่ายคณะ " ข " ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้าม (ออปโปสิชั่น) ก็มีหน้าที่แสดงความเห็นทักท้วงรัฐบาล คราวนี้สมมุติว่าหนังสือพิมพ์ฝ่ายคณะ " ข " ได้ชักชวนให้สาธารณชนลงความเห็นว่าคณะ " ก " ดำเนินการผิด แล้วจึงเลือกคณะ " ข " ขึ้นเป็นผู้ถืออำนาจปกครอง คณะ " ข " ก็จะต้องดำเนินการไปตามที่ฝ่ายตนได้แสดงความเห็นไว้ ถ้าหากว่าไม่สามารถที่จะทำไปได้ ก็ต้องทำอย่างที่คณะ " ก " ได้ทำมาแล้วนั้นเองแล้วไซร้ ก็ย่อมจะต้องทำหน้าที่จืดไปไม่ใช่หรือ ? ด้วยเหตุฉะนี้ บรรดาหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นฝ่าย " ข " จึงต้องระมัดระวังในการแสดงความเห็นให้เป็นไปแต่ในเฉพาะส่วนซึ่งฝ่ายตนกระทำได้ในเมื่อได้รับอำนาจเข้าแทนที่คณะ " ก "

ในประเทศบรรดาที่มิได้ใช้ระเบียบการปกครองโดยคณะ ลักษณการก็ย่อมจะผิดแผกแปลกกันอยู่ บรรดาพวกที่แต่งความเห็นลงหนังสือพิมพ์ ย่อมรู้อยู่แก่ใจว่าตนจะไม่ต้องรับผิดชอบทำการให้สมกับวาจาที่ลั่นไว้ และด้วยเหตุที่การตินั้นง่ายกว่าการชมหรือเถียงแทน การทำลายง่ายกว่าการสร้าง พวกที่ไม่ต้องรับผิดชอบเหล่านี้จึงมักเป็นพวกที่ชอบทำลายและชอบติ

ก็เมื่อการเป็นอยู่เช่นนี้ ควรหรือที่เราจะเชื่อถือข้อความทั้งปวง ซึ่งหนังสือพิมพ์กล่าวนั้นจนเกินเหตุ ? การที่เรายอมหลับตายอมเชื่อข้อความที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ โดยมิได้พิจารณาดูความมุ่งหมาย และความปรารถนาแห่งผู้แต่งเสียก่อนนั้น จะไม่เป็นการดูหมิ่นสติปัญญาของเราเองอยู่หรือ ?

บางทีท่านจะกล่าวแก้ว่า ท่านจำเป็นต้องอ่านของที่เขาหามาให้อ่าน และถ้าข้อความ และเรื่องราวในหนังสือนั้นไม่ใช่ชนิดที่ดีที่สุดก็ไม่ใช่ความผิดของท่าน **แต่ความจริงเป็นความผิดของท่าน !** ถ้าท่านไม่พอใจอ่านเรื่องเหลวแหลก และความแค้นเคืองของคนจำพวกที่ถูกไล่ออกจากราชการ ท่านก็ไม่จำเป็นต้องอ่าน และถ้าพวกบรรณาธิการ (เอดิเตอร์) หนังสือพิมพ์รู้ว่าท่านไม่ชอบ ก็เป็นธุระของเขา ที่จะต้องหาเรื่องอย่างอื่นมาให้ท่าน เมื่อเขาเห็นว่าการลงเรื่องเหลวไหลไม่มีสาระไม่เป็นกำไรแก่เขาแล้ว เขาก็คงจะหาเรื่องที่ดี ๆ ต่อไป

เรื่องนี้แล้วแต่ท่านผู้อ่านเองจะแสดงว่าท่านชอบเรื่องชนิดใด และถ้าแม้ท่านไม่ได้สมประสงค์ ก็เป็นผิดของท่านเองที่ท่านพอใจอ่านแต่เรื่องเลว ๆ

เมื่อเราพยายามจะเดินให้ทันสมัย และทำตัวของเราให้เป็นคนทันสมัยที่สุดที่จะทำได้ฉะนี้แล้ว ท่านจะไม่เห็นด้วยหรือว่า ถึงเวลาแล้วที่เราควรจะเลิกบูชาหนังสืออันเป็นลัทธิแห่งโบราณสมัย ? การที่ข้างจีนจะคิดอย่างไรหรือทำอย่างไรในเมืองของเขาหรือในที่ใด ๆ นั้น ไม่เป็นข้อที่เราจะคำนึงเลย ถ้าข้างจีนเขาจะยังคงถือประเพณีเดิมของเขา บูชาหนังสือราวกับเจ้าหรือเซียนอะไรอันหนึ่ง และนับถือบรรดาผู้ที่เขียนหนังสือเป็นว่าเป็นปราชญ์หรือซินแสทั้งนั้น ก็ช่างเขาเป็นไร เราผู้เป็นไทยไม่จำเป็นต้องย่างพร้อมกับจีนไม่ใช่หรือ ควรเราจะใช้ความคิดไตร่ตรองวางหนังสือและผู้เขียนหนังสือไว้ในที่อันควร คือการอ่านเรื่องราวในหนังสือพิมพ์ก็ดี ในหนังสือเล่มก็ดี เราควรจะใช้วิจารณญาณไตร่ตรองดู และรับรองแต่สิ่งซึ่งปัญญาของเราเองบอกว่าดีและเป็นความจริง โดยทางนี้เท่านั้นแหละ ชาวเราจึงจะสามารถตั้งตนให้สมควรอยู่ในหมู่ชนที่รุ่งเรืองแล้วแท้จริง

บท ๔

ความนิยมเป็นเสมียน

ผลแห่งการบูชาหนังสือจนเกินเหตุ ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วนั้นมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าจะขอเรียกว่า ความนิยมเป็นเสมียนเพราะจะหาคำให้สั้นกว่านี้ไม่ได้

การตั้งโรงเรียนขึ้นทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ให้โอกาสแก่บรรดาชายหญิงทุก ๆ ชั้นได้ศึกษาให้รู้อ่านรู้เขียนหนังสือนั้น กลับให้ผลที่ทำให้เป็นที่รำคาญ และอาจจะทำให้รำคาญยิ่งกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ก็เป็นได้ โดยไม่กล่าวถึงความเสียหายอย่างอื่น ซึ่งจะพึงมีมาในไม่ช้าวัน

เด็กทุก ๆ คน ซึ่งเล่าเรียนสำเร็จออกมาจากโรงเรียน ล้วนแต่มีความหวังฝังอยู่ว่าจะได้มาเป็นเสมียน หรือเป็นเลขานุการ และจะได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งขึ้นเร็ว ๆ เป็นลำดับไป เด็กที่ออกมาจากโรงเรียนเหล่านี้ ย่อมเห็นว่ากิจการอย่างอื่นไม่สมเกียรติยศ นอกจากการเป็นเสมียน ข้าพเจ้าเองได้เคยพบเห็นพวกหนุ่ม ๆ ชนิดนี้หลายคนเป็นคนฉลาดและว่องไว และถ้าหากเขาทั้งหลายนั้นไม่มีความกระหายจะทำงานอย่างที่พวกเขาเรียกกันว่า “งานออฟฟิศ” มากีดขวางอยู่แล้วเขาก็อาจจะทำประโยชน์ได้มากการที่จะบอกให้เขาเหล่านี้กระทำตัวของเขาให้เป็นประโยชน์ โดยกลับไปบ้านและช่วยบิดามารดาเขาทำการเพาะปลูกนั้นเป็นการป่วยกล่าวเสียเวลา เขาตอบว่าเขาเป็นผู้ที่ได้รับความศึกษามาจากโรงเรียนแล้ว ไม่ควรจะเสียเวลาไปทำงานชนิดซึ่งคนที่ไม่รู้หนังสือก็ทำได้ และเพราะเขาไม่อยากจะลืมวิชาที่เขาได้เรียนรู้มาจากโรงเรียนนั้นด้วย เพราะเหตุนี้เขาสู้สมัครอดหยากอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เงินเดือนเพียงเดือนละ ๑๕ บาท หรือ ๒๐ บาท ยิ่งกว่าที่จะกลับไปประกอบการเพื่อเพิ่มพูนความสมบูรณ์แห่งประเทศในภูมิลำเนาเดิมของเขา

นึกไปก็น่าประหลาดที่สุด ที่คนจำพวกนี้สู้อดทนต่อความลำบาก เพื่อแสวงหาและและรักษาตำแหน่งเสมียนของเขา ในเงินเดือน ๑๕ บาทนี้ พ่อเสมียนยังอุตส่าห์จำหน่ายจ่ายทรัพย์ได้ต่าง ๆ เช่น นุ่งผ้าม่วงสีใส่เสื้อขาว สวมหมวกสักหลาด และในเวลาที่กลับจากออฟฟิศแล้วก็ต้องสวมกางเกงแพรจีนด้วย และจะต้องไปดูหนังอีกอาทิตย์ละ ๒ ครั้งเป็นอย่างน้อย

ต้องไปกินข้าวตามกุ๊กช็อป แล้วยังมิหนำซ้ำจะต้องเสียค่าเช่าห้องอีกด้วย (หรือบางทีเขาจะไม่เสียก็ไม่ทราบ) ครั้นเมื่อเงินเดือนขึ้นเป็นเดือนละ ๒๐ บาท เขาก็คิดอ่านแต่งงานทีเดียว (ข้าพเจ้าต้องขออธิบายคำว่าแต่งงานไว้ในวงเล็บในที่นี้ว่า ที่ข้าพเจ้าเรียกว่าแต่งงานนั้น ข้าพเจ้าพูดอย่างละม่อม เพราะว่าการแต่งงานชนิดนี้มักเป็นการชั่วคราวโดยมาก ซึ่งข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไปในบทหน้า เพราะว่าเป็นโคลนก้อนหนึ่ง ซึ่งจะได้ยกขึ้นให้ท่านพิจารณาต่อไป)

ข้าพเจ้าย่อมเข้าใจอยู่ว่า ชายหนุ่มซึ่งได้ฝึกตัวให้คุ้นแก่ความสนุกสนานในเมือง ย่อมจะรู้สึกเบื่อหน่ายถิ่นฐานบ้านเดิมของเขาตามบ้านนอก และที่จะกล่าวว่าถ้าเขาอยู่ในเมือง เขาอาจจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเกิดเมืองนอนของเขาดีกว่าอยู่บ้านนอกนั้น เป็นความเหลวไหลโดยแท้ ท่านผู้มีความคิดคงจะเข้าใจได้ดีว่า อันประเทศอย่างเมืองไทยของเรานี้ ชาวนาชาวสวนอาจจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้มากกว่าเสมียน ซึ่งเป็นแต่เครื่องมือเท่ากับปากกาและพิมพ์ดีด ซึ่งเขาใช้ (หรือใช้ผิด) ถ้าจะเปรียบพืชที่เขาได้ทำให้งอก ต้องนับว่าน้อยกว่าผลที่เขาได้กินเข้าไป แต่ถึงกระนั้นเขาก็ยังนึกว่าตัวเขาดีกว่าชาวนา และข้อที่ร้ายนั้นพวกเราทั้งหลายก็พลอยยอมให้เขาคิดเห็นเช่นนั้นเสียด้วย

เมื่อไรหนอ พวกหนุ่ม ๆ ของเราจึงจะเข้าใจได้บ้างว่า การเป็นชาวนา ชาวสวน หรือคนทำงานการอื่น ๆ นั้น ก็มีเกียรติยศเท่ากับที่จะเป็นผู้ทำงานด้วยปากกาเหมือนกัน ? เมื่อไหร่จึงจะบังเกิดความรู้สึกเกียรติยศแห่งการงานอื่น ๆ นอกจากงานที่ทำด้วยปากกาและพิมพ์ดีด

คำตอบแห่งปัญญาข้อนี้ ก็เป็นดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเอง กล่าวคือ เป็นความผิดของเราทั้งหลายด้วยกัน มิใช่ความผิดของพวกหนุ่ม ๆ โดยเฉพาะเท่านั้นหามิได้ ถ้าเรายังคงแสดงความเห็นโดยประการต่าง ๆ ว่าเสมียนเป็นบุคคลชั้นสูงกว่าชาวนา ชาวสวนหรือพ่อค้าอยู่ตราบใด พวกหนุ่ม ๆ ของเราก็คงจะทะเยอทะยานฝักใฝ่ในทางเป็นเสมียนอยู่ตราบนั้นใช่แต่เท่านั้น ยังมีคนอยู่เป็นจำนวนมากที่ช่วยเปิดทางหาการงานให้แก่ผู้ที่อยากจะเป็นเสมียน ส่วนผู้ที่ปรารถนาจะช่วยให้คนได้ตั้งตัวเป็นชาวนา ชาวสวน หรือคนทำงานอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์เหมือนกัน มีน้อยนัก ข้อที่ว่าบรรดากระทรวงทบวงการมีเสมียนมากกว่าความจำเป็นนั้น ถึงแม้ผู้ที่ดูแต่เผิน ๆ ก็เห็นได้ว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้นสถานที่เหล่านั้น จึงต้องจัดการถ่ายเทพวกที่เกินต้องการออกเสียเป็นครั้งคราว เพื่อได้รับคนใหม่ ๆ ต่อไป

ส่วนพวกที่ถูกคัดออกนั้นเล่าเป็นอย่างไรบ้าง ? ข้อนี้แหละที่เป็นน่าสังเวชยิ่งนัก คนเราที่ปล่อยให้ชีวิตล่วงไปโดยทำการเป็นเสมียนเสียนานแล้ว จะไปทำงานการอะไรอื่นก็ไม่

สามารถจะทำได้ ถ้าเขาเป็นคนที่ทำประโยชน์ได้อยู่ เขาก็คงจะได้เลื่อนขึ้นไปในตำแหน่งอื่น ไม่ต้องถูกคัดออก ก็เช่นนั้นเขาจะไปทำอะไรเล่า ? เขาจะไปเป็นชาวนาไม่ได้ ด้วยเหตุหลายประการ ประการ ๑ ก็เพราะความหยิ่งอันหามูลมิได้ของเขานั้นเอง เขาเห็นว่าไม่สมเกียรติยศที่จะไปหาการงานทำกับชาวนา ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นคนชั้นต่ำและสามัญ ครั้นเขาจะเป็นเจ้าของเองก็ไม่ได้ ด้วยเหตุว่าเป็นการเหลือวิสัยที่เขาจะเก็บหอมรอมริบไว้ได้จากเงินเดือนอันน้อยซึ่งเขาต้องจับจ่ายซื้อสิ่งของ ซึ่งเขาถือว่าเป็นของจำเป็นในระหว่างที่เขาทำการเป็นเสมียนอยู่ แต่เหตุสำคัญที่เขาจะเป็นชาวนาไม่ได้ก็คือ เขาตกลงใจไม่ได้ที่จะทิ้งเมืองไปอยู่ตามบ้านนอกขอบนา เพราะฉะนั้น พวกเสมียนที่เกินอัตราเหล่านี้จึงคงอยู่ในเมือง เที่ยวพยายามหาตำแหน่งเสมียนต่อไป และถ้าโชคดีก็คงจะเข้าได้ชั่วคราว แต่ไม่ช้าก็ต้องเบิดออกไปอีก ในระหว่างนี้อายุของเขาก็ล่วงเข้าไปทุกวัน และผู้ที่เป็นนายหรือชอบใช้แต่เสมียนที่หนุ่ม เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะหางานทำก็มีน้อยเข้าทุกวัน จนเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าเขาหาเลี้ยงชีพอยู่ได้อย่างไร ถ้าเขาเป็นผู้ที่มีนิสัยสุจริต เขาก็เลี้ยงไปตายอยู่ในที่ลับ ๆ แห่ง ๑ ไม่มีใครเห็น ไม่มีใครรู้จัก ไม่มีใครรัก ไม่มีใครอาลัย เป็นการลงเอยอย่างมืดแห่งชีวิตที่มืดไม่มีสาระ ! แต่ถ้าความยากจนข้นแค้นของเขานำไปสู่ทางทุจริต เขาอาจจะได้ความสนุกสนานอยู่พัก ๑ แล้วเขาก็คงจะยาตราเข้าสู่ศาลพระราชอาญา และไม่ช้าก็คงจะได้เข้าไปอยู่ในคุก แล้วต่อไปก็เท่ากับอันตรธาน ตกลงเป็นลงเอยอย่างน่าสังเวชทั้ง ๒ สถาน

ดังนี้จะไม่เป็นการสมควรแลหรือ ที่เราจะสอนให้พวกหนุ่ม ๆ ของเราปรารถนาหาการงานอื่น ๆ อันพึงหวังประโยชน์ได้ดีกว่าการเป็นเสมียน ถ้าเราจะสอนเขาทั้งหลายให้รู้สึกเกียรติยศแห่งการที่จะได้เป็นผู้เพาะความสมบูรณ์ให้แก่ประเทศ เช่นชาวนา ชาวสวน พ่อค้า และช่างต่าง ๆ จะไม่ดีกว่าหรือ ? ท่านเชื่อหรือว่าพวกหนุ่ม ๆ ของเราจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองโดยทางเป็นเสมียนมากกว่าทางอื่น ๆ ? เราจะมีข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ ได้อย่างไร ถ้าเราไม่อุดหนุนคนจำพวกที่จะเพาะสิ่งของนั้น ๆ ขึ้น ?

ท่านทั้งหลายจะช่วยได้เป็นอันมากด้วยความเห็นของท่าน เพราะว่าถึงแม้พวกหนุ่ม ๆ นั้นจะมีความคิดเห็นว่าตัวสำคัญปานใดก็คงจะต้องฟังความเห็นของผู้อื่น ถ้าความเห็นของสาธารณชน เห็นว่าชาวนา ชาวสวน พ่อค้า และช่างต่าง ๆ มีเกียรติยศเสมอเสมียน และไม่ยกเสมียนขึ้นลอยไว้ในที่อันสูงเกินกว่าควร ก็จะเป็นประโยชน์ช่วยเหลือได้มาก

เพราะฉะนั้นท่านจะไม่ช่วยกันบ้างหรือ ?

บท ๕

ความเห็นผิด

เมื่อได้กล่าวถึงการเปิ่นเสมียนแล้ว นำให้ข้าพเจ้ากล่าวต่อไปถึงความเห็นผิดต่าง ๆ ซึ่งถ้าจะยกขึ้นพิจารณาโดยเฉพาะ ก็ดูเปิ่นแต่ของหยุมหยิมเล็กน้อย ครั้นเมื่อมารวมกันเข้าแล้วก็พอที่จะเปิ่นโคลนติดล้อของเราได้ แต่ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะทำให้เปลืองหน้ากระดาษของท่านเกินไป จึงจะขอสรุปความเห็นผิดต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ดังต่อไปนี้

ไม่ต้องสงสัยเลยความเห็นที่ประหลาดที่สุดนั้น ก็คือความเห็นที่ว่าถ้าสามารถจะอ้างว่าเอาอย่างฝรั่งขึ้นเปิ่นข้อแก้ตัวได้แล้ว จะประพฤติให้เลวทรามต่ำช้าแม้เสมอกับเดียรัจฉานก็ทำได้ ยกตัวอย่าง ถ้าต้องการจะเมาก็ไปเชิญเอาพวกพ้องมาสัก ๓ หรือ ๔ คน แล้วก็ " ดื่มให้กัน " จนทุกคนลงนอนกลิ้งอยู่ใต้โต๊ะใต้เก้าอี้กับพื้นหรือกับดิน ซึ่งดูราวกับสัตว์ที่เขาฆ่าแล้วนั้นก็ทำได้ หรืออีกอย่าง ๑ เมื่อกล่าวเท็จกลับชมตนเองว่าค่อนข้างแหลมอยู่ หรือมิฉะนั้นถ้าปรารถนาสิ่งไรซึ่งมิใช่ของตนเอง ก็หยิบเอาเสียเฉย ๆ ได้โดยแก้ตัวว่า ตนเปิ่นคนอิสระไม่ต้องพึ่งผู้ใด " จะไปนั่งคอยถือประเพณีอันล่วงสมัยของคนพื้นเมืองเอาเรื่องอะไร "? ถ้าแม้มีสาเหตุแค้นเคืองเปิ่นส่วนตัวกับผู้ใด เข้าใจว่าถ้าตรงไปเอาปืนยิงมันเสียแล้ว คนทั้งหลายก็จะกลับเห็นชอบด้วยกับตน เพราะในอเมริกาเขาทำกันอย่างนั้น แต่ตัวอย่างตามที่กล่าวมานี้ บางทีท่านจะเห็นว่ารุนแรงเกินไปก็เปิ่นได้ ข้าพเจ้าได้ยกมาพอเปิ่นอุทาหรณ์เพื่อส่อให้เห็นว่าการมีความเห็นผิดนั้น อาจจะให้ผลลึกซึ้งได้ปานใด

ข้าพเจ้าไม่จำเปิ่นที่จะบรรยายว่า ความเห็นผิดเหล่านี้เกิดมีมาอย่างไร เพราะเหตุว่ามีแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์ เรื่องประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม ซึ่งโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ลงในสมุทรสาร เล่ม ๔ เดือนเมษายนนั้นแล้ว แต่ไม่ต้องสงสัยเลย การคบค้าสมาคมกับฝรั่งไพร่ มีผลทำให้คนไทยหนุ่ม ๆ ซึ่งสำคัญตนว่าได้รับความศึกษามาแล้วนั้น บกพร่องไปในทางจรรยา ที่จริงก็ไม่ผิดกับวิธีฝรั่งที่นำความ " ศิวิไลซ์ " ไปสู่พวกอินเดียนผิวแดง โดยใช้สุราเปิ่นเครื่องเพาะความนิยม แต่บังเอิญเปิ่นโชคดีของชาวเราที่ยังมีพระศาสนาอันประเสริฐ ซึ่งได้ช่วยเหนี่ยวรั้งให้ชาวเราให้รอดพ้นจากภูมิอันทรามต่ำช้า เช่นชาวอินเดียนผิวแดงอันน่าสังเวชที่กล่าวมาแล้วนั้น

ท่านไม่นึกหรือว่าความเห็นผิดในทางจรรยาดังว่านี้ เปนมลทินแก่นามอันงามของชาติเรา ? ถ้าท่านเห็นว่าเปนมลทินแล้ว ข้าพเจ้าหวังใจว่าท่านจะถือเอาเปนกรณียกิจของท่านอย่าง ๑ ที่จะบันดาลให้ความเห็นเช่นนี้เสื่อมสูญไป ความเห็นผิดจะคงมีอยู่ต่อไปได้ก็แต่เมื่อผู้ที่เห็นผิดนั้นยังได้รับความผ่อนผันปรานี ถ้าเราจะทำให้เปนที่เข้าใจเสียให้ชัดเจนว่า เราจะไม่คบค้าเขาเหล่านั้นอีกต่อไป เขาจะคงประพฤติชั่วอยู่ต่อไปได้ก็หาไม่

มีคนอยู่เปนอันมาก แม้ไม่เลวเท่าที่ข้าพเจ้าได้ยกมากล่าวก็ดี ยังต้องนับว่ามีความผิดอยู่ คือมีอยู่หลายคนที่นับว่าเปนคนฉลาดมีสติปัญญา แต่เห็นผิดคิดไปว่าเปนการสมควรที่จะต้องรับแขกด้วยวิศกีและโซดาแทนน้ำชา เพราะว่าเขาเข้าใจว่าเปนธรรมเนียมในสมาคมแห่งฝรั่งผู้ดี เขาเหล่านี้จะยังไม่เคยได้ทราบเลยกระมังว่าฝรั่งผู้ดีเขามีประเพณีการเลี้ยงน้ำชาเวลาบ่าย ข้าพเจ้าได้เคยรู้จักคน ๆ ๑ ซึ่งเปนคนดีและเปนคนที่เสพสุราไม่ได้เลย แต่เขารับแขกด้วยวิศกีโซดาเสมอ เมื่อถามเขาว่าด้วยเหตุใดจึงทำเช่นนั้น เขาก็ตอบว่าเขาไม่อยากที่จะให้คนเรียกเขาว่าขี้เหนียว เพราะไม่ว่าแห่งใดที่ที่เขาได้ไปเยี่ยมเยียนก็เห็นเขาใช้รับแขกกันเช่นนี้ทั้งนั้น เออ ! สำหรับผู้ที่กินเหล้าไม่เปน ธรรมเนียมนี้ก็ลำบากอยู่บ้าง แต่ผู้ที่ข้าพเจ้ารู้จักนั้นก็ถือเอาเปนธรรมเนียม โดยมิได้ปริปากบ่นว่าประการใด เพราะเขาคิดว่าเปนของต้องทำ เพื่อรักษาความนับถือแห่งมิตรของเขา

อนิจจา ! ถ้าเราจะรักษาความนับถือแห่งมิตรไว้ไม่ได้ นอกจากด้วยความช่วยเหลือจากท่านยอนเดวาหรือวิศกีที่เลวกว่าฉะนี้แล้ว ดูเราก็จะเดินลงลึกเสียแล้วกระมัง ท่านไม่นึกหรือว่าการที่เปนเช่นนี้ น่าจะมีอะไรที่ไม่ชอบกลสักอย่าง ๑ เปนแน่ ?

ความเห็นผิดอีกอย่าง ๑ ซึ่งมีฝังอยู่ในคนจำพวก ๑ นั้นก็คือว่า ถ้าแม้เปนหมอความแล้ว ถึงจะฝ่าฝืนกฎหมาย ๆ ก็จะคุ้มครองตน ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องคน ๆ ๑ ซึ่งจับเรียนกฎหมายโดยมุ่งหมายอย่างเดียวจะตีหัวคนอีกคน ๑ เขาได้สอบไล่กฎหมายได้จริง ๆ และเขาได้พยายามทำร้ายร่างกายเช่นที่ได้ตั้งใจไว้จริง ๆ ด้วย แต่ไม่จำเปนที่ข้าพเจ้าจะต้องกล่าวเพิ่มเติมว่า ในเวลานี้ผู้ที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงนี้ได้เข้าไปอาศัยอยู่ในตะรางแล้ว ! ถ้าความเห็นผิดในเรื่องอำนาจแห่งกฎหมายยังมีอยู่ตราบใด สง่าแห่งกฎหมายก็ย่อมจะไม่แผ่เผยพูนเพิ่มได้ตราบนั้น เพราะฉะนั้นถึงแม้จะต้องถูกหาว่าซ้ำซาก ข้าพเจ้าก็ยอม แต่จะต้องขอถามท่านอีกสักครั้ง ๑ ว่า การเปนอยู่ตามที่ควรจะเปนแล้วละหรือ ? ถ้าท่านเห็นว่าไม่ควรดังที่ข้าพเจ้าหวังใจว่าท่านจะเห็นเช่นนั้น ท่านจะไม่ช่วยลบล้างความเห็นผิดนี้ละหรือ ? ถ้าท่านจะรักษาอำนาจ

แห่งกฎหมาย และท่านประสงค์จะให้กฎหมายเป็นเครื่องคุ้มครองชีวิตร่างกายและทรัพย์สมบัติของท่านแล้ว ท่านก็ต้องสะบัดหน้าไม่สมาคมคบค้าพวกใช้กฎหมายเพื่อประโยชน์อย่างร้ายกาจของเขานั้นอีกต่อไป

ในที่สุดยังมีความเห็นผิดอยู่อีกอย่าง ๑ ในเรื่องความเป็น "อิสระ" ซึ่งบางคนอธิบายว่า คือการเลือกทำอะไรได้ตามอำเภอใจ ไม่เลือกว่าจะผิดหรือให้โทษเพียงใด คนประเภทนี้ย่อมเป็นที่น่ารังเกียจแก่คนทั้งหลาย และเมื่อเขาดื่มสุราเฟื่องขึ้นด้วยแล้ว ก็เป็นอันเหลือสติกำลังที่จะทนทานได้จริง ! ถ้ามีคนคัดค้านเข้าคราวใด ผู้ตั้งตนเองเป็นผู้รักษา "อิสรภาพ" นี้ ก็มักใช้วาจาหยาบคายด่าว่าเฉพาะบุคคลอย่างทารุณ ซึ่งเขาเรียกว่าเป็นคำโต้ตอบความโง่เขลาของชาวพื้นเมือง แต่ส่วนข้อที่ตัวเขาเองเป็นไพร่บัดซบและเป็นคนขี้อวด มีวุฒิอย่างนกแก้วที่สามารถจำคำของปราชญ์มากล่าวได้เป็นตอน ๆ ซึ่งตนเองก็ไม่เข้าใจนั้น หาได้กระทบมันสมองของมันอันมึนด้วยพิษแอลกอฮอล์นั้นไม่

ส่วนเราผู้เป็นไทยแท้ เป็นพลเมืองแห่งชาติไทย จะยอมนิ่งทนคนลามกผู้เป็นมลทินแก่นามว่าไทยต่อไปสักเท่าใด ? ถ้าเราตกลงใจจะไม่คบค้ามันต่อไปเราก็ไม่จำเป็นต้องคบเลย เราไม่ต้องการความเป็นไทยชนิดที่พวกไพร่บัดซบเหล่านี้สำแดง ! เราทั้งหลายมีความเป็นไทยของเราเองอันเป็นสิ่งสง่างามอยู่แล้ว ความเป็นไทยอย่างนี้แหละเราทั้งหลายพึงหวังสงวนไว้ให้ถาวรวัฒนาจนกว่าจะสิ้นดินฟ้า

บท ๖
ถือเกียรติยศไม่มีมูล

ข้าพเจ้าได้นำความเห็นผิดมาแสดงไว้ในบท ๕ สามข้อแล้ว ในบทนี้ข้าพเจ้าจะขอยกขึ้นกล่าวอีกข้อ ๑ และยังมีอยู่อีกข้อ ๑ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้แสดงต่อไปในบทหน้า

เรื่องที่ข้าพเจ้าจะกล่าวในบทนี้ ก็คือการถือเกียรติยศไม่มีมูล คือเกียรติยศซึ่งทำให้ผู้ที่ถือนั้นกลายเป็นคนที่น่าขันแก่ผู้ที่เขาเป็นกลางคอยดูอยู่ ลักษณะพิเศษอันหนึ่งแห่งความเจริญในสมัยนี้ที่เรียกว่าความ "ศิวิไลซ์" นั้น คือ มีคนตั้งตนเองขึ้นว่าเป็นคนฉลาดและได้ศึกษา ตีราคาตนเองและความสามารถของตนสูงเกินกว่าที่ผู้อื่นเขาเห็น จึงทำให้รู้สึกตนไม่แต่เสมอกับคนอื่น กลับสูงยิ่งไปกว่าคนทั้งปวง อันเป็นเหตุให้เกิดความเย่อหยิ่งอันไม่มีมูล ซึ่งทำให้เขาเองหมดสง่า เป็นที่น่าเย้ยหยันแก่คนทั้งหลายแต่ความรู้สึกตนสำคัญของเขานั้นเองเปรียบประหนึ่งผ้าผูกตาที่ทำให้เขาไม่แลเห็นตัวเขาเองได้ดังที่คนอื่นเห็นเขา คนที่หยิ่งและนึกว่าตัวสำคัญเช่นนี้ ย่อมเป็นผู้ที่มีความคิดแคบและมีนิสัยหยุมหยิม ซึ่งนอกจากที่ทำให้ตัวเป็นที่น่าหัวเราะแก่คนทั้งหลาย ยังอาจจะให้ผลร้ายกีดขวางทางเจริญแห่งชาติได้ ซึ่งตัวเขาเองคิดแคบเกินไปที่จะเล็งเห็นแต่ข้อนี้เป็นเรื่องนิสัยหยุมหยิมของคน ซึ่งให้ผลร้ายได้มาก ดังข้าพเจ้าจะได้แสดงในบทหนึ่งต่างหาก ในที่นี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวแต่ในส่วนที่ชวนหัวยิ่งกว่าสิ่งอื่น

การที่จะพิจารณาโดยพิสดารถึงเหตุผลที่บันดาลให้เกิดถือเกียรติยศอันไม่มีมูลนี้ก็จะเปลืองที่กินหน้ากระดาษมากนัก ข้าพเจ้าจะขอกล่าวแต่เพียงว่า การถือเกียรติยศอันไม่มีมูลเป็นผลแห่งความนิยมในส่วนตัวบุคคล ซึ่งเกิดขึ้นจากความรุ่งเรือง อันเป็นเหตุให้คนนึกถึงตัวเป็นสำคัญ และประเสริฐที่สุดในโลก ลัทธิความเสมอภาคซึ่งเป็นลัทธิที่คนพอใจพูดถึงเนือง ๆ เข้าใจน้อยที่สุด และพาให้ผู้อื่นเข้าใจผิดไปด้วยนั้น เป็นบ่อเกิดแห่งความคิดอันน่าขันในเรื่องการถือเกียรติยศอันไม่มีมูล เพื่อขีดคั่นข้อความที่จะต้องพิจารณาในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวแต่เฉพาะที่เราเห็นได้อยู่ในเมืองไทย

ในเมื่อไม่สู้จะช้านานนัก ได้มีหนังสือพิมพ์บางฉบับในเมืองเราได้แสดงโอวาทซึ่งข้าพเจ้าใคร่จะเรียกว่า "ลัทธิอการโว" ซึ่งข้าพเจ้าขอยกขึ้นกล่าวแต่ข้อสำคัญโดยย่อดังต่อไปนี้

(๑) คนย่อมเสมอกันหมดโดยกำเนิด ความไม่เสมอกันย่อมบังเกิดขึ้นต่อภายหลัง เพราะความสามารถแห่งคนต่างกัน เพราะฉะนั้น

(๒) การที่จะแสดงความเคารพต่อผู้ใดด้วยวาจาก็ดี ด้วยกิริยาคือ คำนับหรือก้มศีรษะก็ดี เป็นเครื่องแสดงความต่ำต้อย ไม่สมควรแก่เกียรติยศของผู้ที่มีสติปัญญา

ตามลัทธินี้ฟังดูก็เรียบร้อยดีอย่างลัทธิทั้งปวง แต่ครั้นเมื่อนำมาใช้เข้าจริงจังก็เห็นได้ว่า เป็นลัทธิที่ผิดเกือบตลอดต้นจนปลาย ความผิดในเรื่องนี้ย่อมอยู่แก่ผู้สอน ซึ่งมีความคิดแคบเกินไปที่จะใช้ลัทธินี้โดยกว้างขวางได้ ลัทธินี้ซึ่งมิได้เกิดขึ้นในพื้นเมืองเราก็ยากที่ผู้ซึ่งตั้งตนเป็นอาจารย์นั้นจะเข้าใจได้ เพราะเขาเป็นคนหนังสือพิมพ์ คนไทยบ้าง ครึ่งไทยบ้าง นอกจากพวกหนังสือพิมพ์นี้แล้ว ยังมีข้าราชการอยู่จำพวกหนึ่ง ซึ่งมีความนิยมไปในทางผิด อันเป็นลักษณะอันหนึ่งแห่งการศึกษาในปัจจุบันสมัยไปเชื่อถือเลื่อมใสในลัทธินี้เข้าด้วย จึงเป็นเหตุให้ลัทธินี้มีรากฝังอยู่ได้แน่นหนา เกินกว่าคุณความดีแห่งลัทธินั้นเองจะเป็นไปได้

เพราะฉะนั้นต่อไปในไม่ช้า จึงกลายเป็นธรรมเนียมว่าถ้าจะแสดงตนว่าเป็นคนมีสติปัญญาและได้รับความศึกษาแล้ว ก็จำเป็นต้องแสดงกิริยาวาจาอันหยาบคาย ปราศจากความนับถือต่อผู้ที่มีอายุหรือผู้ที่สูงกว่า ร้ายกว่านั้น ถ้าผู้ใดไปหาใครที่บ้าน แม้จะไปด้วยความรักใคร่ชอบพอกันก็ถูกเรียกว่าเป็นหัวประจบ ส่วนอาการแสดงที่คารวะต่อผู้หนึ่งผู้ใดนั้นเป็นธรรมเนียมที่ไม่ใช้กันเสียเลย จนแม้แต่จะไหว้บิดามารดาของตนเองก็กลายเป็นการประจบ! ในสมัยที่นับว่าลัทธินี้ได้ถึงซึ่งความรุ่งเรืองที่สุดนั้น คนถึงกับต้องหลีกเลี่ยงไม่พบปะกัน ด้วยความกลัวจะถูกเรียกว่าหัวประจบ การระส่ำระสายในทางคบหาสมาคมกันในกรุงเทพ ฯ แลเห็นได้ชัด จนแทบจะอยากออกไปอยู่เสียให้พ้นในกลางทะเลทรายสะฮารา ซึ่งอย่างน้อยก็เป็นที่ที่หนีพ้นจากนัยน์ตาของพวกหัวโจกอาจารย์ใหญ่ที่คัดค้านการ “ป.จ.” การเป็นอยู่อย่างนี้ จนเหลือที่จะทนทานได้ บางคนก็ได้แสดงอาการกระสับกระส่าย จนบังเอิญเป็นโชคดีที่บังเกิดเหตุการณ์ขึ้นอย่างหนึ่งในขณะนี้ ซึ่งข้าพเจ้าไม่อยากจะกล่าวโดยพิสดาร เพราะไม่อยากจะทำให้ผู้ใดขัดเคือง แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ ได้ทำประโยชน์ให้ความนิยมในการกล่าวโทษ “ป.จ.” นั้นเสื่อมถอยลง และตั้งแต่นั้นมา ลัทธิกล่าวโทษ “ป.จ.” ไม่สู้จะรุกรานเหมือนแต่ก่อน

คิดไปก็น่าขัน ที่มีคนบางคนช่างวุ่นวายเสียจริง ๆ ในเรื่องการแสดงความเคารพ บางทีจะยังมีพวกสมาชิกเสือป่าอีกหลายคนที่ยังจำได้ว่าปัญหาเรื่องการเคารพนี้ ได้เกิดขึ้นอย่างยุ่งเหยิงปานใด ในเมื่อเริ่มตั้งคณะเสือป่า มีคนชั้นผู้ใหญ่อยู่สองสามคนซึ่งแสดงกิริยาว่า

ไม่พอใจเลย เพราะว่าผู้น้อยไม่เคารพตน และใช่แต่เท่านั้น ตนต้องกลับคำนับผู้น้อยนั้นอีกด้วยในเวลาที่เข้าแถว แต่ข้อที่ผู้น้อยนั้นมียศสูงกว่าทางเสือป่า และตนเป็นแต่พลเสือป่าเท่านั้น ไม่เป็นข้อสำคัญพอที่จะต้องคำนึงถึง

ในเรื่องนี้ ท่านผู้อ่านควรจะรู้สึกเบาใจได้อย่างหนึ่ง ว่าการถือเกียรติยศไม่มีมูลเช่นนี้ หาได้มีอยู่ในประเทศเราเมืองเดียวไม่ ในเมืองอังกฤษตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งพึ่งมาถึงเมื่อเร็ว ๆ นี้ ปรากฏว่าได้มีคนออกความเห็นโต้เถียงกันเป็นเรื่องใหญ่ในหนังสือพิมพ์ " อิเวนิงสแตนดาร์ด " ในเรื่องธรรมเนียมการคำนับ ผู้หนึ่งแสดงความเห็นว่า " การคำนับเป็นเครื่องหมายว่าพลทหารเป็นบ่าวนายทหาร ซึ่งบางทีจะเป็นของจำเป็นแต่ในสมัยโน้น แต่ในเวลานี้คนเรามีสติปัญญาขึ้นแล้ว การคำนับจึงไม่จำเป็นต่อไป และไม่เป็นของที่พึงปรารถนาด้วย " ผู้แสดงความเห็นนี้ได้กล่าวต่อไปว่า " การที่ต้องคำนับคนซึ่งตามปกติเราไม่ใฝ่ฝันจะเชิญให้เหยียบบ้านเรานั้น อยู่ข้างจะทำให้รู้สึกขนลุกขนพองอย่างไรอยู่ "

ตามความเห็นของคนที่มีความคิดแคบเช่นนี้ นายคีเบอล เฮาวาร์ด ได้ตอบอย่างน่าฟังในหนังสือ " สเกตช์ " ซึ่งข้าพเจ้าอดนำถ้อยคำของเขามาลงไม่ได้ เพื่อประโยชน์แห่งผู้ที่แสดงตนว่าเป็นเจ้าสติปัญญาของเราทั้งหลายดังต่อไปนี้

" ท่านผู้นี้ได้แสดงความเข้าใจผิดในเรื่องนี้ตลอดเรื่อง การคำนับนั้นจะนับว่าเครื่องหมายว่าพลทหารเป็นบ่าวนายทหารนั้นไม่ถูกอย่างยิ่ง และการคำนับผู้ใดผู้หนึ่งนั้น ข้อสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่าเรานับถือเขาส่วนตัวหรือไม่เลย การคำนับย่อมเป็นเกียรติยศแก่ผู้ที่คำนับมากกว่าผู้ที่รับคำนับ ผู้ใดมีความคิดอันชอบแล้ว ย่อมจะรู้สึกภูมิในใจทุกคราวที่เขาคำนับนายทหารของเขา ทุกคนหรือแทบทุกคนที่ได้เคยคำนับย่อมได้รับความรู้สึกอันนี้มาแล้วเป็นแน่นอน เพราะเหตุใด ? เพราะเหตุว่า การคำนับนั้นแปลว่า ข้าพเจ้าทำกิริยาเช่นนี้ เพื่อแสดงให้ปรากฏ ซึ่งความจงรักภักดีของข้าพเจ้าต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และกองทัพของพระองค์ท่าน ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่ง ซึ่งท่านจะไว้ใจได้ในเวลาเข้าชิงชัย และข้าพเจ้าแสดงให้ท่านเห็นโดยกิริยาอย่างนี้ว่า ท่านจะไว้ใจข้าพเจ้าได้โดยเต็มที่ ! นี่แหละเป็นหัวใจแห่งการคำนับ ขอให้ทิ้งความคิดอย่างห่ามที่เห็นว่าการคำนับนั้นเป็นอาการของทาสหรือเป็นการเฉพาะส่วนตัวนั้นเสียเถิด ข้าพเจ้าขอวิงวอนให้ช่วยกันถือเอาโอกาสซึ่งสงครามคราวนี้ได้ให้แก่เราทั้งหลายให้กลายเป็นคนที่มีความคิดอันกว้างขวาง แม้จะเป็นอยู่ได้แต่ชั่วคราวก็ตามทีเถิด "

ถ้อยคำข้างบนนี้ ถึงแม้ว่าเขากล่าวสำหรับเตือนคนอังกฤษ ก็ใช้ได้ดีสำหรับเราคนไทยเหมือนกัน ข้าพเจ้าหวังใจว่าท่านผู้อ่านจะช่วยให้ข้าพเจ้าให้ถ้อยคำเหล่านี้ได้ถึงหูคนที่ควรจะถึง คือคนที่ทำตัวของเขาให้เป็นที่น่าขันด้วย เหตุที่เขาไว้เกียรติยศโดยไม่มีมูลนั้นแล

คนเราถึงจะเป็นใหญ่ปานใดก็ดี ยังคงมีผู้ใดหรือสิ่งใดที่ใหญ่กว่า ซึ่งถ้าเป็นผู้มีความคิดชอบก็จะต้องเคารพนับถือ แม้องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าของเรา ที่เรานิยมว่าประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งปวง ก็ยังทรงแสดงคารวะต่อพระธรรมซึ่งพระองค์ได้ทรงสั่งสอนมนุษย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราทั้งหลายพระองค์ ทรงดำรงความเป็นใหญ่ยิ่งในแดนไทย จะหาใครเสมอเหมือนไม่มีแล้ว พระองค์ก็ยังทรงแสดงความเคารพต่อสมเด็จพระอุปัชฌาย์พระกรรมวาจาจารย์ พระสงฆ์ทั้งปวงและพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ทั้งพระองค์ทรงคำนับธงชัยเฉลิมพลทหารบกและธงทหารเรือ และไม่ว่าใครที่ถวายคำนับหรือถวายบังคมในเวลาที่เสด็จผ่านพระองค์ก็ทรงรับคำนับอยู่เป็นนิตย์ ในการที่ทรงกระทำเช่นนี้ใครจะคิดหรือว่า พระองค์ได้ทรงทำให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศด้วยประการใด ๆ ? กลับตรงกันข้ามทุกสมัยทุกคราวที่พระองค์ทรงแสดงความนับถือแก่ผู้ใด การที่ทรงแสดงก็เพิ่มพูนพระเกียรติ-ยศ พระเกียรติคุณทุกคราวทุกสมัย เพราะว่าพระองค์ได้ทรงสำแดงคุณสมบัติ อันเป็นลักษณะแห่งพระราชาอย่างหนึ่ง ซึ่งบรรดาปราชญ์ในโบราณสมัยได้สรรเสริญ กล่าวคือการถ่อมพระองค์ ถึงแม้ว่าจะไปแห่งใด ๆ การถ่อมตนหรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าการแสดงกิริยาเรียบร้อยเป็นของที่เขานิยมกันว่าเป็นความดี ซึ่งผู้ที่มีสติปัญญาทั้งหลายย่อมสรรเสริญ และซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้ที่แสดงกิริยาเช่นนั้นเป็นที่รักใคร่แก่คนทั้งปวง คงมีแต่คนที่มีความคิดแคบ ความรู้ตื้นในความผิดและชอบ คือคนที่ได้รับความศึกษามาอย่างบกพร่อง เต็มไปด้วยความเย่อหยิ่งโดยไม่มีมูลปราศจากสติปัญญาสามารถ จึงต้องการใช้การไว้เกียรติยศโดยไม่มีมูลนี้เป็นเครื่องปกปิดความบกพร่องของตน ซึ่งดูไม่งดงามราวกับสวมเสื้อที่ฝีมือทำเลว ทำให้ผู้สวมนั้นเองเป็นที่น่าเย้ยหยันแก่คนทั้งปวง

เป็นเคราะห์ที่คนบ้าจำพวกนี้ซึ่งมักจะเป็นผู้ไว้เกียรติยศ โดยไม่มีมูลมากกว่าอื่น ๆ ย่อมจะไม่แลเห็นความจริงว่าตัวทำให้คนอื่นเขารู้สึกขันปานใด เพราะฉะนั้น ถ้าพวกเราทั้งหลายจะช่วยกันทำให้เขารู้สึกเกียรติยศแห่งการถ่อมตัวได้แล้ว ก็จะนับว่าเป็นความกรุณาเป็นอันมาก

บท ๗

ความจนไม่จริง

นี้เป็นความเห็นผิดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าร้ายยิ่งไปกว่าความเห็นผิดที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน ด้วยเหตุว่าเมื่อแลดูเผิน ๆ ก็อาจจะเชื่อกันว่าเป็นความจริงได้

ความจนไม่จริง คือความเห็นที่จะได้แสดงต่อไปในบทนี้ เป็นผลของการที่แลดูกิจการทั่วไปอย่างแคบ ๆ ซึ่งเกิดจากความเห็นแก่ตนอันเกิดจากความ "ศิวิไลซ์" ซึ่งเป็นผลของความสงบศึก การย่อมเป็นดั่งนี้ทั่วไปไม่ว่าแห่งใด ประเทศไหนที่มีความสงบราบคาบมาช้านาน พลเมืองก็มีเวลาแสวงหาความสำราญและความสนุกสนานส่วนตัว จึงได้คิดถึงตัวมากขึ้น จนความคิดความเห็นในกิจการทั่วไปก็ยิ่งแคบเข้าทุกที จนไม่มีอะไรในโลกจะสำคัญเท่าตนเอง ในข้อนี้ข้าพเจ้าออกจะเห็นด้วยกับชาวเยอรมันซึ่งได้กล่าวไว้ว่า แท้จริงการสงครามเป็นของที่ให้คุณโดยเราไม่รู้ตัว เพราะเป็นของที่บังคับให้เรานึกถึงสิ่งที่ใหญ่และสำคัญกว่าตัวเราเอง การสงครามทำให้คนตื่นจากความฝันถึงประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งเป็นของยากที่จะแก้ไขได้ด้วยอย่างอื่น นอกจากด้วยเสียงปืนใหญ่และดาบปลายปืน

ผลสำคัญของความสงบศึกนั้น ก็คือความรู้สึกปราศจากอันตราย เมื่อมีความรู้สึกปราศจากอันตรายแล้ว คนเราเมื่อมีเวลาแสวงหาความสนุกสำราญส่วนตัว แต่การหาความสนุกสำราญอย่างใด ๆ ทั้งสิ้นจำเป็นต้องสละทรัพย์แลกเอามา จึงเกิดมีความเห็นผิดในเรื่องความยากจน ซึ่งเกิดขึ้นแก่หมู่คนไทยสมัยใหม่ในกรุงเทพ ฯ ดังเราเคยได้ยินกันอยู่ไม่เฉพาะแต่ในการสนทนากัน แม้แต่ในหนังสือพิมพ์ก็ได้เคยอ่านอยู่เนือง ๆ เรื่องความยากจนของคนไทยความปรารภเชิงร้องทุกข์เช่นนี้ มักจะมีข้อเปรียบเทียบถึงประเทศอื่น ๆ พรรณาถึงของศิวิไลซ์ต่าง ๆ ที่ในเมืองเราไม่มี หรือที่เรายังไม่สามารถจะกระทำให้สำเร็จได้ และบางทีก็มีแสดงความเห็นถึงวิธีการที่ควรจัด แต่โดยมากผู้ที่ร้องทุกข์เช่นนี้ มักจะไม่มีความเห็นอย่างไรแต่ในตอนท้ายก็ลงความคล้ายกันหมดคือว่า "รัฐบาลควรจัดการเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง"

ก็คนไทยเรานั้นยากจนจริงหรือ?

ในข้อนี้ข้าพเจ้าได้เคยแสดงความเห็นไว้ครั้งหนึ่งแล้วโดยอัตโนมัติ ว่าคนไทยเราไม่จน และแต่นั้นก็ยังไม่มีเหตุอันใดที่มาเปลี่ยนแปลงความเห็นของข้าพเจ้า การที่จะพิสูจน์

ความจริงข้อนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่สู้ยากนักเพราะว่ามีเหตุผลหลายอย่างดังจะชี้ให้เห็นได้ ข้าพเจ้าจะขอยกขึ้นกล่าวแต่เพียง ๒ ข้อดังต่อไปนี้:—

(๑) ในเมืองเรายังไม่เคยปรากฏว่า มีคนอดตาย

(๒) รถไฟยังคงบรรทุกคนหัวเมืองเข้ามากรุงเทพ ฯ อยู่เสมอเพื่อเอาเงินมาเข้ากระเป๋านายอากรหวยและบ่อนเบี้ย ข้อนี้ก็เห็นได้แล้วว่า ถ้าคนเราจนจริง ก็คงไม่สามารถจะทำเช่นว่ามานี้ได้เป็นแน่

ถ้าหลักฐานนี้ยังไม่เป็นที่พอใจของท่าน ข้าพเจ้าขอเชิญให้ท่านเดินไปตามถนนแล้วและนำคนที่นุ่งผ้าขาดวิ่นด้วยความจำเป็นมาให้ข้าพเจ้าเห็นสักคนหนึ่ง แต่ขออย่าได้นำคนขอทานโดยอาชีพมาให้ข้าพเจ้าดูเลย เพราะว่าเสื้อผ้าของคนเหล่านั้นเป็นเครื่องแต่งกายของเขาอย่างหนึ่ง ซึ่งเขาใช้เพื่อประโยชน์แห่งกิจการของเขา ข้าพเจ้าได้เคยทราบถึงคนขอทานคนหนึ่งซึ่งมีห้องอยู่อย่างกว้างขวางที่เขาเสียค่าเช่าอยู่โดยสม่ำเสมอ และลูกสาวของเขาก็มีเพชรพลอยแต่งตัวด้วยซ้ำ! ที่กรุงลอนดอน กรุงปารีสและนิวยอร์คนั้นสิ ท่านจะเห็นความเป็นไปแปลกกันกับเมืองไทยเป็นอันมาก ในเมืองที่กล่าวแล้วนี้ ท่านจะเห็นความยากจนอย่างสาหัส ห่างจากบ้านพวกผู้ดีเศรษฐีไปไม่ถึง ๕ นาที เรื่องนี้ข้าพเจ้าหวังใจว่าท่านจะเชื่อข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าเคยไปอยู่ในเมืองทั้ง ๓ นั้นเองแล้ว และข้าพเจ้ากล่าวตามที่รู้เห็นจริง ๆ ถ้าท่านเดินไปเที่ยวตามแถบที่คนจนอยู่ ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า คนเราที่ว่าจนในกรุงเทพ ฯ นั้น เมื่อเปรียบกับคนเหล่านี้แล้ว ก็นับว่าเป็นเศรษฐีเลยทีเดียว ถ้าท่านไม่เชื่อข้าพเจ้า ขอเชิญให้ท่านถามชาวยุโรปหรืออเมริกาซึ่งควรนับถือได้ดูเถิด เขาคงจะรับรองถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นแน่

ส่วนชาวบ้านนอกของเรา ข้าพเจ้ายังขอยืนยันว่าเขาไม่จนเลย ที่เรียกว่าจนจริง ๆ นั้น ต้องถึงแก่ไร้สิ่งของอันจำเป็นที่จะชีวิตให้เป็นไปได้ทีเดียว ชาวบ้านนอกของเราไม่ขัดสนในส่วนสิ่งของที่ว่านี้เลย เขาทั้งหลายมีที่อาศัยพออยู่ได้ มีที่ดินที่จะไถและเพาะปลูก มีเสบียงอาหารบริบูรณ์ตลอดปี มีหมูและเป็ดไก่เลี้ยงกิน และมีเกวียนและสัตว์พาหนะก็มากจริงอยู่ ตามปรกติเขาไม่ค่อยจะมีเงิน แต่เงินก็ไม่เป็นของจำเป็นเลยสำหรับคนที่เพาะปลูกอาหารกินเองได้ ส่วนเครื่องใช้สอยสำหรับซ่อมแซมเคหสถานบ้านเรือนหรือ ธรรมชาติก็จัดหาไว้ให้โดยสมบูรณ์ ส่วนสิ่งของที่เขาต้องการซึ่งมิได้เกิดขึ้นเองหรือปลูกไว้ในบ้าน เขาก็หาได้โดยแลกเปลี่ยนกัน เงินที่หาได้เขาก็ใช้เพื่อประโยชน์ ๒ อย่างเท่านั้น (๑) เสียภาษี

(๒) เล่นการพนัน ! ถ้าจะเปรียบคนชาวบ้านนอกของเรากับชาวเมืองในประเทศอื่นแล้ว ก็นับว่าบริบูรณ์ที่สุด

คนที่ปรารภถึงความจนมากที่สุดนั้น ต้องนับว่าเป็นคนที่ผันไปว่าตัวจนเท่านั้น เขาจนด้วยเหตุที่เขาสุรุ่ยสุร่ายใช้จ่ายในค่านุ่งห่มอันงดงามเกินกว่าความจำเป็น บ้านเรือนก็มีอยู่หลายแห่ง ซึ่งถ้าเขาจะไม่มีเมียลับหลาย ๆ คนแล้ว แห่งเดียวก็จะเป็นอันพอเพียง เงินของเขามีเท่าใดก็เล่นการพนันหมด ในเมื่อเขาควรจะเก็บไว้ในแบงค์หาดอกเบี้ย ทั้งเขาใช้จ่ายเงินของเขาในทางอันไม่จำเป็นต่าง ๆ โดยไม่ได้รับผลอันใดตอบแทน นอกจากความสนุกสนานชั่วขณะหนึ่ง สินที่เขาหามาได้ ไม่เท่าสินที่เขาจ่ายไป ดังนี้ก็ดูไม่น่าอัศจรรย์ที่เขารู้สึกว่าขาดเงินอยู่เนือง ๆ ! คนชนิดนี้ข้าพเจ้ายอมรับว่าจน แต่จะติโทษคนอื่นไม่ได้นอกจากตนเอง

แต่การติโทษตนเองนั้น ไม่ใช่วิสัยของมนุษย์ เพราะฉะนั้นผู้ที่เรียกตัวว่าจนจึงพากันติโทษรัฐบาลซึ่งเขารู้อยู่ว่าไม่ใคร่จะโต้ตอบ ที่ร้ายนั้นถ้า " คนจน " เป็นคนช่างพูด และความจนซึ่งเขารู้สึกว่าเป็นข้อที่ควรแค้นก็มักจะทำให้เขามีโวหารพอใช้ บางทีก็พาเอาคนอื่นเชื่อถือไปด้วย

แม้ข้าพเจ้าจะต้องกล่าวคำที่ขวางหูท่าน "คนจน" จำพวกนี้บ้างก็ดี ข้าพเจ้าก็อยากจะใคร่กล่าวต่อท่านว่า "อย่าได้หลงเชื่อเขาเลย ! ในชนิดนี้ถึงแม้ว่าจะได้ผลประโยชน์ปีละตั้งล้าน ก็ยังคงนึกว่าตัวจน"

บท ๘

แต่งงานชั่วคราว

ข้าพเจ้าได้บอกกล่าวไว้ในบทก่อนบท ๑ แล้ว ว่าจะได้ยกปัญหาเรื่องแต่งงานชั่วคราวขึ้นพิจารณาโดยเฉพาะ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไปในบัดนี้

บรรดาประเทศไม่ว่าบ้านไหนเมืองไหน คงจะต้องมีหญิงชายที่ทำความตกลงซึ่งกันและกัน ซึ่งถ้าจะเรียกกันอย่างสุภาพก็เรียกได้ว่า "การแต่งงานโดยธรรมดาโลก" ซึ่งแปลว่าหญิงชายทั้งสองฝ่ายได้ตกลงที่จะอยู่กินด้วยในระหว่างเวลาอันไม่มีกำหนด และจะเลิกกันก็ด้วยความยินยอมพร้อมใจกันทั้งสองฝ่าย การแต่งงานชนิดนี้เป็นของธรรมดาที่สุดเพราะอาศัยความพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นมูลและวิธีที่ใช้อยู่โดยปรกติในหมู่สุนัขและเดียรัจฉานทั้งปวงด้วย ถ้าจะพูดกันโดยนัยแห่งลัทธิการแต่งงานชนิดนี้ก็ดีอยู่บ้าง คือในการมาอยู่ด้วยกันก็ดี หรือในการเลิกกันก็ดี ย่อมอาศัยความยินยอมพร้อมใจกันทั้งสองฝ่ายนั้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือความสะดวก แต่ถ้าจะว่ากันตามที่เป็นจริงแล้ว การแต่งงานชนิดนี้เป็นการสะดวกจริงหรือ? เปล่าเลย! เหมือนสิ่งทั้งหลายมันไม่ง่ายเท่าที่เห็นดอก ก็เพราะเหตุใด?

ข้อ ๑ ว่าถึงการยินยอมพร้อมใจกันในการอยู่ด้วยกันแต่เดิมมา ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่าการคงเป็นดั่งเช่นว่า แต่บัดนี้เป็นเช่นนั้นหรือ? ก็จำต้องตอบว่า หาได้เป็นเช่นนั้นเสมอไม่ เพราะในสมัยนี้มีหญิงสาวเป็นอันมากที่บิดามารดาขายเอาเงินใส่กระเป๋าและส่งตัวลูกสาวให้แก่ชายผู้ซื้อโดยมิได้ไต่ถามความเห็นของหญิงนั้นเลย ความเห็นของหญิงนั้นไม่เป็นข้อสำคัญ เพราะว่าเมื่อได้อยู่กินกับชายแล้วก็จำเป็นต้องรักชายอยู่เอง นี้เป็นข้อแก้ตัวของฝ่ายบิดามารดา ถ้าหากว่าจะคิดแก้ส่วนหญิงนั้นเล่าเป็นอย่างไร? บางทีเขาก็รักสามีที่เขาอยู่กินด้วย แต่บางทีถ้าเขาไม่รักตามที่มีตัวอย่างอยู่เนือง ๆ หญิงนั้นก็เท่ากับตกนรกทั้งเป็นทีเดียว แต่เขาจะร้องทุกข์ก็หามิได้ และถึงจะร้องก็ไม่มีประโยชน์ เพราะเขาได้ถูกมัดรัดไว้กับชายอย่างแน่นหนา ไม่น้อยกว่าที่ทำพิธีแต่งงานอย่างพิสดารที่สุด

ข้อ ๒ ว่าถึงการยินยอมพร้อมใจกันในเวลาหย่าเลิกจากกัน ในข้อนี้ฝ่ายชายก็เกือบจะเลือกทำได้ตามอำเภอใจทุกอย่าง คือเมื่อชายรู้สึกเบื่อหน่ายหญิงที่อยู่ด้วยขึ้นมาเวลาใด

ก็ขับไล่ไปเสียให้พ้นได้ บางทีก็ยอมให้เอาสมบัติไป บางทีก็ไม่ให้โดยไม่ต้องไต่ถามความเห็นของหญิงเลย ถ้าชายเป็นคนที่มีใจกรุณาหน่อย ก็ไม่ถึงกับขับไล่หญิงไปเสียจากบ้าน เป็นแต่เขาก็มีเมียใหม่ แล้วมอบห้องและเครื่องใช้เครื่องแต่งตัวเสื้อผ้าของหญิงที่เขาสิ้นรักนั้น เป็นสมบัติของแม่เมียคนใหม่ ส่วนเมียคนเก่านั้นถ้าเป็นหญิงที่รู้สึกนับถือตัวอยู่ก็ต้องเก็บข้าวของไปจากบ้าน ฝ่ายชายถ้ายังจำได้ก็ส่งหนังสือตลกตามไปให้ภายหลังฉบับหนึ่ง ซึ่งแสดงความเต็มใจที่จะหย่าเลิกกัน

ข้อ ๓ ว่าถึงความสะดวกแห่งการแต่งงานตามธรรมชาติ ในข้อนี้ข้าพเจ้าบอกไม่ได้จริง ๆ ว่าสะดวกสำหรับใคร เพราะการที่จะรู้ได้ว่าใครเป็นผัวเมียกันอย่างไรในเวลานี้นั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าเป็นของง่ายเลย เหตุว่าจะหาประกาศหรือแจ้งความที่ไหนไม่ได้ และจะหาพยานอย่างอื่น ๆ ก็ไม่มี นอกจากพยานตาเห็น ซึ่งข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าค่อนข้างจะเป็นของหายากอยู่สักหน่อย ในเวลานี้มีคดีเรื่องมรดกตกค้างอยู่ในศาลเป็นอันมาก ซึ่งทำให้ศาลต้องเสียเวลาเกินกว่าที่ควร ด้วยเหตุว่าเกือบจะเหลือวิสัยที่จะพิสูจน์ได้ว่า ผู้ร้องขอส่วนแบ่งนั้นจะเป็นภรรยาของผู้ตายหรือไม่ เพราะฉะนั้นการแต่งงานกันโดยธรรมดาโลกจึงไม่เป็นของง่ายสำหรับตุลาการศาลหลวงเลย และความยุ่งยากของกิจการแผนกนี้ ย่อมเป็นผลดีแก่พวกหมอกฎหมายทนายความเสียจริง ๆ

การแต่งงานตามที่กล่าวมานี้จะว่าง่ายสำหรับความเป็นไปโดยปรกติทุกวันก็ไม่ได้ ต่างว่าเราจะไปพบและแสดงอัธยาศัยไมตรีต่อหญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งเรารู้จักว่าเป็นโสด เราจะรู้ได้อย่างไรว่าหญิงนั้นไม่ได้ไปเป็นเมียของชายขี้หึงอะไรคนหนึ่ง ซึ่งอาจจะแสดงความไม่พอใจของเขาด้วยปืนเบรานิงก็ได้? หรือมิฉะนั้นอาจจะไปพบเพื่อนของเขา ซึ่งเรามิได้พบมา ๓–๔ อาทิตย์ เราไปถามข่าวถึงแม่มะลิภรรยาของเขาและเขาตอบเน้นคำว่า **แม่สายหยุด** สบายดีดังนี้ เราจะรู้ได้อย่างไรว่า ในเวลาอันสั้นเท่านั้นสหายของเราได้บันดาลความเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในครอบครัวของเขาได้ถึงปานนั้น ?

ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่งซึ่งทำให้ซ้ำยุ่งยากขึ้นอีก กล่าวคือ การที่พวกหนุ่ม ๆ บางคนชอบพูดถึงบรรดาหญิงที่เขาได้เคยเกี่ยวมา แม้แต่ชั่วครั้งหนึ่งคราวเดียว ว่า เมีย ดังนี้ ข้าพเจ้าช่างกระดากเสียจริง ๆ ในการที่ต้องถามว่าเขากล่าวถึงแต่เมียแต่งหรือเมียน้อย หรือเมียลับของเขา และเมื่อเขาตอบว่าเขาพูดถึงหญิงนั้น ๆ ออกชื่อผู้ซึ่งเลื่องลืออยู่ว่าเป็นหญิงแพศยา หรือบางทีก็ถึงกับเป็นหญิงโคมเขียวเช่นนี้ ก็ยิ่งทำให้ซ้ำร้ายหนักขึ้น ! ถ้าเรามิได้มีพิธีแต่งงาน

ของเราเลย ข้าพเจ้าก็ไม่สู้น้อยใจในการที่ใช้ "แต่งงานกันโดยธรรมดาโลก" ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการยุ่งยากและลามกอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเคยได้ยินข้อแก้ตัวในการที่ไม่แต่งงานตามพิธีไทยโบราณนั้นว่าเพราะเปลืองเงินมาก แต่ความจริงนั้นไม่จำเป็นต้องเปลืองเลย เพราะกิจที่จำเป็นมีอยู่แต่เพียงเชิญญาติหรือมิตรผู้ใหญ่สักคนสองคนซึ่งเป็นที่นับถือแห่งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวมารดน้ำพระพุทธมนต์ เมื่อรดแล้วก็เป็นอันเสร็จกิจ การวิวาหมงคลยังชั้นเจ้ายังง่ายไปกว่าที่กล่าวมานี้ คือกิจที่ฝ่ายหญิงและชายจะพึงทำนั้นมีอยู่แต่เพียงเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายดอกไม้ธูปเทียน และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำพระมหาสังข์พระราชทานแล้วก็นับว่าเป็นเสร็จพิธี ได้กระทำการวิวาห์ถูกต้องตามกฎหมายแล้ว ดังนี้จะว่าเปลืองที่ตรงไหน ?

อีกประการหนึ่ง ทั้งในกองทัพบกและในพระราชสำนัก ในเวลานี้มีกฎข้อบังคับในเรื่องการจดทะเบียนภรรยาแล้ว และข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ถ้าสาธารณชนแสดงความปรารถนาที่จะให้มีการจดทะเบียนภรรยาสำหรับใช้ทั่วไปแล้ว รัฐบาลก็คงจะรีบจัดการออกกฎหมายในเรื่องจดทะเบียนการแต่งงาน ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบว่ารัฐบาลกำลังดำริอยู่แล้ว

เพราะเหตุใดคนบางคนจึงช่างรังเกียจในการแสดงว่าตนมีภรรยาให้ปรากฏเสียจริง ๆ เมื่อยังหาคำอธิบายในเรื่องนี้ที่ดีกว่าไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ต้องยุติลงว่าเป็นเพราะเหตุที่คนนั้น ๆ มีความประสงค์จะไม่ให้การแต่งงานของตนเป็นการแน่นอนไว้ก่อน คือถือว่าเป็นแต่การชั่วคราว ซึ่งจะเลิกเมื่อไรก็ให้เลิกได้โดยไม่ต้องยากเย็น การทำดังนี้ย่อมเป็นที่สะดวกแก่ฝ่ายชายมากกว่าฝ่ายหญิงด้วย เหตุผลที่เห็นได้โดยง่าย เพราะชายนั้นถึงแม้จะแต่งงานมาแล้วสักกี่ครั้งก็ไม่เป็นไร จะหาหญิงสำหรับแต่งงานได้ใหม่เสมอ แต่ส่วนหญิงถ้าแต่งงานเสียครั้งหนึ่งแล้ว ก็ยากที่จะหาสามีใหม่ได้ ถ้าและมีลูกด้วยแล้วก็ยิ่งจะลำบากมากขึ้น

การแต่งงานชั่วคราวนั้น บางทีอาจจะเป็นของสะดวกสำหรับชายและหญิงได้ แต่ส่วนลูกจะว่าอย่างไร ? เหตุใดหนอคนเราช่างไม่คิดถึงความเสียหายซึ่งทารกอันหาความผิดมิได้จะต้องแบกบาปรับความชั่วร้ายแห่งบิดามารดา? ขอให้นึกถึงความอัปยศซึ่งเด็กจะต้องรับเพราะไม่สามารถจะอธิบายได้ว่า เหตุใดบิดามารดาซึ่งยังมีชีวิตอยู่ จึงมิได้อยู่เป็นสามีภรรยากัน การเช่นนี้ย่อมมีอยู่ทั่วไปทุกประเทศเป็นธรรมดา แต่ถ้าเป็นการปรกติซึ่งเกิดขึ้นเนือง ๆ ตามที่ดูเหมือนจะเป็นอยู่ในหมู่เรามีในกรุงเทพ ฯ เป็นอาทิฉะนี้แล้ว ก็ไม่เป็นเครื่องที่จะทำให้จรรยาแห่งชาติเราดีขึ้นเลย การที่จะส่งเสริมการ "แต่งงานโดยธรรมดาโลก" นั้น ก็เท่ากับ

ส่งเสริมการผสมอย่างสัตว์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นของชั่วร้ายกว่าการมีเมียหลายคน ซึ่งคนไทยสมัยใหม่ย่อมคัดค้านต่อหน้าธารกำนัล แต่ซึ่งยังทำกันอยู่ในที่แฝง ที่จริงข้าพเจ้าจะใคร่ยืนยันว่า **เพื่อความสะดวกแห่งการมีเมียหลายคนนี้เอย คนจำพวกที่ชอบ " แต่งงานโดยธรรมดาโลก " จึงคงได้รับความอุดหนุนของคนไทยสมัยใหม่ชั้นสูง ๆ อยู่**

ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะพูดกับท่านผู้มีสติปัญญาความคิด และซึ่งความเห็นมีน้ำหนัก ท่านเห็นว่าเป็นของควรแหละหรือ ที่เมืองไทยอันเป็นประเทศที่รุ่งเรืองแล้วในหมู่ประเทศทั้งหลาย จะยังคงมีหลักแห่งสกุลวงศ์ง่อนแง่นอยู่เช่นนี้? ถ้าเราจะทำให้กิจการภายในครอบครัวของเราแน่นหนากว่าการแต่งงานชั่วคราวไม่ได้แล้ว นามสกุลใหม่ของเราจะมีประโยชน์อะไรเล่า? เมื่อไม่มีความมั่นคงตราบใด สมบัติและเกียรติคุณแห่งสกุลวงศ์ของเราก็ไม่ปราศจากอันตรายได้ตราบนั้น ลักษณะแห่งการแต่งงานกันโดยธรรมดาโลกนั้นย่อมขัดกับทางจรรยา ข้อนี้ย่อมปรากฏแก่คนทั้งปวง เพราะเหตุเป็นเครื่องบำรุงความชั่วร้ายหลายอย่าง มีการร่วมประเวณีปนเปและการทำชู้เป็นต้น ทั้งเปิดประตูให้แก่หญิงแพศยาได้เข้ามาในสมาคมแห่งหญิงผู้ดี และให้โอกาสแก่หญิงเถื่อนเหล่านี้ มาล่อลวงชายหนุ่ม ๆ ที่จะเป็นคนดีให้ฉิบหายขายตนไปมากแล้ว

ท่านจะไม่คิดถึงบุตรหญิง และบุตรชายของท่านซึ่งจะเป็นผู้รับรักษาเกียรติคุณแห่งชาติไทยไปบ้างหรือ ? ท่านทั้งหลายจะไม่ช่วยกันขัดขวางไม่ให้เขาฆ่าชาติของเขาเสียเองหรือ? ท่านจะไม่ช่วยกันทำลายความประพฤติอันลามกไม่มีอายซึ่งมีอยู่ในหมู่เราโดยเปิดเผยหรือ ?

ขอจงสงสารผู้หญิงและเด็กสาวของเราบ้าง ขอจงช่วยให้เขาได้รับความยุติธรรมและเสมอภาค ขอจงช่วยให้เขาได้รับเกียรติยศอย่างที่เขาควรจะได้ในฐานะที่จะเป็นมารดาแห่งชาติเรา ขอจงช่วยให้เขาได้รู้สึกความภูมิใจในนามว่าภรรยา โดยใช้ศัพท์อันนี้ในทางที่ควรเถิด ถ้าท่านทั้งหลายได้ช่วยกันทำให้สำเร็จแล้ว ก็จะเป็นข้อที่เราทั้งหลายควรจะรู้สึกภาคภูมิใจได้อันหนึ่งโดยแท้

บท ๙
ความไม่รับผิดชอบของบิดามารดา

ผลร้ายซึ่งได้เกิดโดยตรงจากการแต่งงานชั่วคราวตามที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนนั้น คือความไม่รับผิดชอบของบิดาและมารดา ซึ่งแท้จริงต้องนับว่าเป็นผลธรรมดาแห่งประเพณีอันหละหลวมนั้นเอง

เมื่อชายกับหญิงตกลงกันอย่างเงียบ ๆ แต่งงานกันโดยธรรมดาโลกดังนี้ ก็ย่อมเห็นได้ว่ามิได้นึกฝันถึงการที่จะเป็นบิดามารดา ทั้งมิได้คำนึงถึงความรับผิดชอบซึ่งจะต้องมีมาในฐานะที่เป็นบิดามารดานั้นเลย ความปรารถนาของเขามีอยู่อย่างเดียวแต่จะกระทำการสมัครสังวาส ซึ่งเป็นความรู้สึกของเดียรัจฉานโดยแท้ ปราศจากความมุ่งหมายและความคิดอันสูงซึ่งมีแก่มนุษย์ที่รุ่งเรือง ส่วนการที่เด็กซึ่งเกิดจากการร่วมสังวาสเช่นว่านั้น ได้รับความเลี้ยงดูรักใคร่ของบิดามารดาก็เป็นธรรมดาของสัตว์ เพราะฉะนั้นจึงคงนับว่ามีลักษณะที่คล้ายสัตว์ชั้นต่ำกว่ามนุษย์อยู่มาก สัตว์ตัวผู้มักจะไม่เอาใจใส่เลี้ยงดูลูกเหมือนตัวเมีย ซึ่งถนอมรักษาลูกอยู่จนกว่าจะเติบโตพอที่จะเลี้ยงตัวเองได้ ก็ถึงเวลาที่ลูกมันไปจากรังหรือที่อยู่ ส่วนตัวผู้นั้น ถ้าเป็นสัตว์จำพวกนก ความเอาเป็นธุระในลูกของมันบางทีก็จะไม่สิ้นไปก่อนตัวเมีย แต่ถ้าเป็นพวกสัตว์กินนมตัวผู้มันก็ไม่เอาเป็นธุระแก่ลูกเลย และโดยมากไม่รู้ว่าลูกเกิดเมื่อไรด้วยซ้ำ ถ้าเป็นจำพวกสัตว์ที่มีเมียมาก เวลาที่พ่อจะได้พบลูกครั้งแรกและครั้งที่สุดนั้น ก็คงจะเป็นเมื่อเวลาที่มันไล่ให้ลูกมันไปเสียจากหมู่ เพราะมีอายุพอที่จะแย่งเมียของพ่อได้แล้ว

ความเป็นไปคล้ายกับที่กล่าวนี้ ย่อมเป็นอยู่แต่ครอบครัวที่แต่งงานกันโดยธรรมดาโลก พ่อแม่อยู่กินด้วยกันโดยความมุ่งหมายแต่ความสนุกสบายสำหรับตัว เมื่อเกิดบุตร ก็รักใคร่อยู่ชั่วคราว เพราะใครเลยจะอดเอ็นดูทารกที่น่ารักได้ ? แต่ในไม่ช้าพ่อก็รู้สึกเบื่อหน่ายเพราะได้ยินเสียงทารกที่ร้องไม่หยุดหย่อน เบื่อในการที่ต้องตื่นในเวลาค่ำคืน เบื่อเพราะกีดขวางในเมื่อเวลาที่จะหยอกเอินหรือกอดจูบเมียเขา ถ้าหากจะมีทางจะหาแม่นม และบังคับให้เมียมอบลูกให้แก่แม่นมได้แล้วนั่นแหละ จึงจะได้รับความสำราญและได้เลยลืมลูก แต่ถ้าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเขาหาแม่นมไม่ได้ก็ดี หรือชักชวนให้เมียเลิกเลี้ยงบุตรเองไม่สำเร็จก็ดี เขาก็ไปเที่ยวหาเมียใหม่ให้มาอยู่ในบ้านบ้าง แต่โดยมากมักจะพากันไปอยู่เสียที่บ้านอื่น ซึ่ง

มักจะเปนบ้านพ่อตาใหม่เสียแหละมาก แต่ถ้าหากเปนคนที่มีเงิน เขาก็หาเช่าบ้านหรือเช่าห้องอยู่ตามกำลังของเขา การมีบ้านมาก แม้จะเปลืองทรัพย์สินปานใด พวกชายหนุ่มสมัยใหม่ในกรุงเทพ ฯ ก็ยังชอบประพฤติกันอยู่ โดยอ้างเหตุว่าการที่ทำเช่นนี้เขาเดินตามแผนฝรั่ง และเมื่อยกข้อแก้ตัวนี้ขึ้นได้แล้ว ชาวกรุงเทพ ฯ สมัยใหม่ย่อมเห็นว่าเปนข้อที่อาจทำให้ความชั่วร้ายกลายดีได้

ส่วนหญิงเล่า ถ้าหากเปนมารดาที่ดี (สาธุที่ยังมีมารดาเช่นนี้อยู่อีกมาก)! ก็ต้องทำอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ ถึงแม้ผัวซึ่งโดยธรรมดาของมนุษย์ควรจะมาช่วยเขาบำรุงลูก ไม่นำพา เขาก็อุตส่าห์เลี้ยงดูรักษาลูกไปโดยลำพัง เด็กคนใดที่มีมารดาดังว่านี้ก็นับว่าเปนเคราะห์ดีอย่างที่สุดเพราะเด็กนั้นได้มีโอกาสเจริญวัยในความพิทักษ์รักษาและความอบรมของมารดาที่รักบุตร ซึ่งจะทำให้เขาเปนคนสุภาพสุจริต และต่อไปเปนผัวที่ดี ผู้เปนที่จะไม่ลืมหน้าที่ที่เขาจะต้องกระทำให้แก่หญิงผู้ได้ยอมมอบชีวิตให้อยู่ในความคุ้มครองของเขา แต่ถ้าหญิงผู้เปนมารดานั้น ยอมให้ความรู้สึกอย่างสัตว์เปนใหญ่ ก็ย่อมจะละทิ้งหน้าที่ซึ่งมารดาควรจะกระทำให้แก่บุตร เพื่อหาอุบายเหนี่ยวรั้งความรักของผัวซึ่งมีอยู่ที่ “เมียน้อย” นั้นกลับมา เด็กที่เกิดแต่มารดาเช่นนี้ นับว่าเปนกรรมเสียตั้งแต่ออกแล้ว เพราะเมื่อจะหาความรักของบิดาและมารดาเปนเครื่องอบรมรักษาไม่ได้แล้ว เด็กก็จะกลายเปนเด็กป่า เว้นไว้แต่บิดามารดาของเขาจะกลับได้สติส่งให้เด็กไปอยู่เสียกับญาติพี่น้องซึ่งจะได้ช่วยดูแล หรือมิฉะนั้นส่งไปโรงเรียนที่พอจะได้ฝึกหัดสั่งสอนแล้ว เด็กนั้นก็จะกลายเปนคนที่เห็นตัวเปนใหญ่ ทำอะไรตามอำเภอใจ บกพร่องในทางธรรมจริยาและความประพฤติ และถ้าเขาเลือกคบเพื่อนที่ชั่วแล้ว ในไม่ช้าก็จะถูกส่งไปดัดสันดานหรือเข้าคุก หรือถ้าเปนเคราะห์ดีพอที่จะเอาตัวรอดจากที่เช่นนี้ได้ เขาก็ไม่เปนที่เชิดชูแก่คณะที่เขาอาศัยอยู่เลย แม้แต่บิดามารดาของตนเองก็ดี

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ความไม่รับผิดชอบของบิดามารดานี้แหละเปนเหตุให้ความบกพร่องในทางจรรยามีอยู่ในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองใหญ่ ๆ ในสมัยนี้ เพราะฉะนั้นถ้าบิดาและมารดาจะรู้สึกความรับผิดชอบในส่วนบุตรโดยจริงจังแล้ว ก็จะเปนประโยชน์ดีในอนาคตแห่งชาติเราเปนอันมาก

แต่ถ้าเรายังยอมให้มีการแต่งงานกันโดยธรรมดาโลกและทิ้งความชั่วร้าย ซึ่งเกิดจากความประพฤติเช่นนี้มีอยู่ตราบใด เราจะหวังให้ความรับผิดชอบของบิดามารดาในส่วนบุตรดีขึ้นไม่ได้ตราบนั้น เพราะฉะนั้นวิธีที่จะแก้ไขก็มีอยู่อย่างเดียว แต่จะต้องตัดรากเง่าแห่ง

ความชั่วนี้เสีย ในชั้นต้นเราจะต้องทำให้ทั้งหญิงและชายเข้าใจในความรับผิดชอบของการแต่งงานเสียก่อน คือเราต้องให้เขาเข้าใจว่า การแต่งงานเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของเขาอย่างหนึ่ง และไม่ควรแต่งงานกันโดยปราศจากความไตร่ตรองถึงเหตุผลที่จะมีมาในเบื้องหน้าเลย ด้วยประการฉะนี้เราจึงจะสามารถทำให้คนรู้สึกได้ว่า ความรับผิดชอบของบิดาและมารดา ใช่จะมีแต่เพียงทำให้เกิดบุตรเท่านั้นหามิได้ แท้จริงความรับผิดชอบย่อมมีอยู่ตราบเท่าวันตาย! เราจะต้องเพาะนิสัยของเด็กรุ่นใหม่ให้รู้สึกความสำคัญว่า ผู้เป็นบิดามารดาย่อมมีหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงบุตรของตนให้เป็นประโยชน์แก่คณะและเป็นพลเมืองที่ซื่อตรงต่อชาติ บุตรชายของตนต้องเป็นผู้สามารถฉลองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ทำคุณแก่บ้านเมืองของตนโดยอาการอันสมนามว่าคนไทย ส่วนบุตรหญิงนั้นเล่าก็ควรจะเป็นอาภรณ์ที่เชิดชูแก่ชาติ โดยทำตนให้เป็นภรรยาดีและมารดาที่รู้จักหน้าที่ของตน ผู้ใดไม่นำพาต่อบุตร ควรจะนับว่าบกพร่องในหน้าที่ของพลเมืองดี และการที่มีบุตรเป็นคนชั่ว ก็ควรจะทำให้รู้สึกว่าเป็นของที่น่าอัปยศอดสูแก่คนทั้งปวง!

ในเรื่องนี้ ขออย่าได้พากันติโทษโรงเรียนเลย ขอให้ระลึกว่าโรงเรียนรัฐบาลแทบทั้งหมดสอนแต่เวลากลางวันเท่านั้น และเด็กมีเวลาอยู่บ้านมากกว่าโรงเรียน เราไม่ควรจะยอมให้บิดามารดาบัดเสียซึ่งหน้าที่รับผิดชอบโดยพากันมาติโรงเรียน ซึ่งมีแต่หน้าที่สอนวิชาเท่านั้น ส่วนความอบรมในความประพฤตินั้น ยังคงตกอยู่กับบิดาและมารดา

ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายคำนึงถึงปัญหาความไม่รับผิดชอบของบิดาและมารดานี้ให้จงหนัก อันความชั่วทั้งปวงจะถอนรากถอนเง่าให้หมดไปในทันใดนั้น ย่อมไม่ได้อยู่เอง แต่เราก็จำเป็นจะต้องตั้งต้นวันหนึ่ง

ท่านทั้งหลาย ท่านอาจจะช่วยได้ทุกคน

ท่านผู้เป็นบิดามารดาอยู่แล้วก็ควรจะสั่งสอนบุตรของท่านได้ด้วยโอวาทและความตั้งตนไว้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เขาเข้าใจและรู้สึกในความรับผิดชอบของบิดามารดา อย่าให้เขาแต่งงานก่อนที่ถึงอายุอันสมควรจะรู้หน้าที่ และอย่าให้เขาแต่งงานอย่างที่เรียกว่า โดยธรรมดาโลก หรือยอมให้เขามีเมียลับเลยเป็นอันขาด

ขอท่านทั้งหลายจงแสดงความเกลียดชังในความประพฤติเลวทรามซึ่งมีมากขึ้นทุกวันในหมู่หนุ่ม ๆ สมัยใหม่ในกรุงเทพ ฯ ขออย่าได้ส่งเสริมความประพฤติอันหละหลวมในทางจรรยา ให้พวกหนุ่ม ๆ ของเราเข้าใจเสียบ้างเถิดว่า การมีบ้านลับและเมียลับย่อมเป็นของชั่ว และควรเราทั้งหลายจะอุดหนุนการแต่งงานซึ่งกระทำกันโดยเปิดเผยอย่างสุจริต จะเป็นโดยประเพณีโบราณหรือจดทะเบียนต่อหน้าเจ้าพนักงานก็ได้ ขอให้การแต่งงานเป็นไปเพื่อเกียรติยศ มิใช่เรื่องที่จะต้องปกปิดรักษาเป็นความลับเลย

บท ๑๐
การค้าหญิงสาว

ผลอันหนึ่งแห่งประเพณีอันชั่วร้ายซึ่งให้ชื่อว่าการแต่งงานกันโดยธรรมดาโลกกับความไม่รับผิดชอบแห่งบิดามารดารวมสองประการนี้บันดาลให้มีการค้าขายขึ้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่น่าละอายอย่างยิ่ง คือการค้าหญิงสาว ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบว่าแม้กฎหมายก็ไม่กำจัดได้

เราคนไทยย่อมรู้สึกภาคภูมิในใจอยู่เสมอในการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงประกาศพระราชบัญญัติเลิกทาส ซึ่งถึงแม้ว่าทาสที่เลิกนั้น ยังไกลกับทาสที่เคยมีอยู่ในอเมริกา เพราะเหตุว่าทาสของเรานั้นเป็นแต่เพียงลูกหนี้ที่อยู่รับใช้เจ้าเงินจำเพาะเวลาที่ยังมีหนี้ และถ้าหนี้นั้นหมดวันใด ลูกหนี้ก็เป็นอิสระแก่ตนไปจากบ้านเจ้าเงินได้ทันทีฉะนี้ก็ดี แต่การเป็นทาสแม้อย่างเขาเช่นนี้ ก็ชอบแล้วที่จะถือว่าไม่สมควรที่จะให้มีอยู่ในหมู่คนไทย การเลิกนั้นจึงได้พากันซ้องสาธุการไม่แต่ในเมืองไทยทั้งตลอดไปทุกหนแห่ง ว่าเป็นสิ่งประเสริฐซึ่งพระองค์ได้ทรงกระทำในรัชสมัยอันประเสริฐของพระองค์

แต่มีชาวเราน้อยคนที่ได้คิดถึงความชั่วร้ายซึ่งมีอยู่ยิ่งกว่าการมีทาส และซึ่งถ้ามีเสียงก็คงจะร้องตะโกนด้วยเสียงอันดัง แต่ความชั่วนี้หาได้มีเสียงร้องขึ้นได้ไม่ เพราะมีเหตุผลประกอบกันหลายอย่างซึ่งทำให้คนเคราะห์ร้ายร้องไม่ออก

บางทีจะมีผู้นึกเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นบ้า ในการที่ลากเอาสิ่งโสมมอันนี้มาสู่แสงสว่าง แต่เป็นธรรมดาของความชั่ว เราจำต้องพิจารณาดูโดยละเอียดเสียก่อนจึงจะล้างได้ ข้าพเจ้าจึงได้สู้ฝ่าฝืนกล่าวให้เป็นที่ขวางหูแห่งคนบางจำพวก เพราะเหตุต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าไม่อยากจะพรรณนา แต่เรื่องนี้ได้ฝังใจข้าพเจ้าอยู่นานแล้ว ซึ่งสหายของข้าพเจ้าหลายคนก็ย่อมทราบอยู่ดี และบางทีก็มีที่หัวเราะเยาะข้าพเจ้า แต่ตัวข้าพเจ้าเองไม่เห็นขันเลย ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปอย่างสั้นที่สุดที่จะกล่าวได้

สมมุติว่าท่านต้องการจะมีเมียใหม่ ท่านจะเริ่มจัดการอย่างไร? ถ้าท่านแก่ตัวมาแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่มีอะไรจะมาสอนท่านอีก แต่ข้าพเจ้าก็ยังจะขอให้ท่านอ่านอยู่ดี เพราะบางทีจะมีข้อที่ควรเก็บไปตรึกตรองได้เริ่มต้นที่ท่านจะต้องจัดการในเรื่องนี้ก็คือ ตัวท่านเอง

จะต้องตกลงใจเสียก่อนว่าท่านจะต้องการให้หญิงที่ท่านหามานั้นเป็นเมียหลวงหรือเมียน้อยหรือเมียลับ? ถ้าท่านจะต้องการให้เป็นเมียหลวง ท่านก็จะต้องเดินตามทางซึ่งเป็นประเพณีรู้กันอยู่โดยทั่วแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวโดยพิสดารอีก การแต่งงานนั้นในสมัยนี้คนหนุ่ม ๆ สมัยใหม่ชั้นสูง ๆ ของเราลงความเห็นว่าไม่เป็นของสนุกเลย และซึ่งถ้าจะทำให้ดีแล้วก็เป็นการเปลืองเงินมากด้วย แต่อาศัยเหตุที่ไม่มีเมียหลวงคนใดเขาจะยอมมาเป็นภรรยาด้วยวิธีอย่างอื่น การแต่งงานจึงได้คงกระทำกันอยู่

ข้อนี้ย่อมอธิบายเหตุที่คนชั้นหนุ่ม ๆ ของเราพอใจในการมีเมียลับมากกว่าเมียหลวง เพราะว่าในการมีเมียลับนั้นไม่ต้องเอะอะวุ่นวายอย่างไร การมีเมียน้อยก็เหมือนกัน เป็นแต่การเพิ่มจำนวนขึ้นในครอบครัว จึงกระทำกันแต่โดยเงียบ ๆ และบางทีก็โดยลับ ๆ ด้วย

ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่ผิดที่จะกล่าวว่า การมีเมียน้อยเป็นประเพณีโบราณซึ่งคนไทยหนุ่ม ๆ สมัยใหม่ไม่ชอบเลย เพราะว่าเป็นประเพณีมีเมียหลายคนซึ่งหนุ่ม ๆ ผู้ได้รับความศึกษามาแล้วอย่างฝรั่งร้องให้เลิก พวกหนุ่มเหล่านี้ได้ริแบบใหม่คือ มีเมียลับ ซึ่งเขาเห็นว่าสมควรแก่ "ศิวิไลซ์" สมัยใหม่ ซึ่งมีเมียออกหน้าแต่คนเดียวอย่างฝรั่ง

การมีเมียน้อยนั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าเปลืองน้อยกว่าเมียลับ เพราะว่าการที่จะหามานั้นก็ไม่สู้จะเปลืองกี่มากน้อย ด้วยเหตุว่าหญิงนั้นโดยมากอยู่ในบ้านตนแล้ว ครั้นเมื่อได้เป็นเมียหญิงก็คงอยู่กินในบ้านเดียวกับเมียหลวงนั้นเอง สำหรับเมียหลวงใช้สอยในกิจการทั่วไป ส่วนเมียน้อยก็ไม่ต้องรับความลำบากร้อนใจมากขึ้น และถ้ามีลูกด้วยแล้ว ก็กลับได้รับความอุปถัมภ์บำรุงมากขึ้นเสียอีก และถ้าเมียหลวงไม่มีลูก เมียน้อยก็นับว่าได้ถึงซึ่งความสุขเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนเมียลับนั้น เป็นเหตุให้ชายต้องใช้จ่ายเปลืองมาก! ในชั้นต้นก็ต้องไปเที่ยวหาหญิงแก่อะไรคน ๑ ให้เป็น "เอเย่นต์" ไปพูดจาล่อลวงหญิงที่ตนต้องการ ตามวิธีที่สื่อเหล่านี้ย่อมเข้าใจใช้เป็นอย่างดี และถ้าหญิงนั้นมีความเต็มใจด้วย แม่สื่อก็จัดการตกลงทีเดียว และถ้าถึงเนื้อถึงตัวได้เสียกันแล้วอย่างที่มักจะเป็นอยู่เนือง ๆ กิจที่พึงทำต่อไปก็นับว่าไม่เป็นของยากเย็น มีอยู่แต่เพียงเข้าไปหาบิดามารดาของหญิงขอให้เงินเสียสัก ๔๐๐ บาท หรือถ้าบิดามารดาเป็นคนอนาถาจะให้น้อยกว่านั้นก็ได้ และข้อที่จะยกขึ้นพูดว่าลูกสาวได้เสียตัวเป็นเมียแล้วเช่นนี้ ก็ทำให้ราคาของหญิงนั้นน้อยลงได้มาก เพราะบิดามารดาของหญิงนั้นจำใจต้องยอมรับเงินตามแต่จะได้ดีกว่าที่จะเสียลูกสาวไปโดยไม่ได้อะไรเลย! แต่ถ้าหญิงนั้นฉลาดไม่

ยอมเสียตัว ก็จำเป็นจะต้องตรงไปหาบิดามารดาของเขาต่อรองมันอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ บิดามารดาที่เป็นหม้ายมักจะตกลงง่ายที่สุด เพราะว่าเขาอยากให้ลูกสาวไปเสียจากบ้านอยู่แล้ว หญิงที่เป็นหม้ายบางคนถึงกับใช้ให้แม่สื่อไปเที่ยวพูดกับชายหนุ่ม ๆ ที่น่าจะยกลูกสาวให้ เพื่อชักนำมาให้เกี่ยวข้องกับลูกสาวด้วยซ้ำ อย่างไรก็ดี ปัญหามีอยู่ที่ตรงจำนวนเงินเท่านั้น ถ้าให้มากพอแล้ว โดยมากก็เต็มใจที่จะให้ลูกสาว และบางรายถ้าลูกสาวไม่ยอมที่จะมีผัว ก็ถึงกับเฆี่ยนตีด้วยซ้ำ

เมื่อจะตกลงได้หญิงมาสมประสงค์แล้ว กิจที่จะพึงทำต่อไป ก็คือเที่ยวหาเช่าบ้านหรือห้องสำหรับอยู่ และถ้าต่อรองตกลงกับบิดามารดาของหญิงเมื่อใด ก็พาไปอยู่ที่ซึ่งเตรียมไว้ นี้เป็นเสร็จพิธีแต่งงานที่หญิงอันน่าสงสารนี้จะพึงได้รับในชีวิตของเขา

เมียลับเช่นนี้ ในระหว่างที่สามียังรักอยู่ก็มีความสุขพอประมาณ เงินทองเพชรพลอยเครื่องแต่งตัวก็พอหา รถยนตร์หรือรถม้าก็มีขี่เที่ยวเล่น สุดแล้วแต่กำลังของผัว แต่ครั้นความรักของผัวแปรปรวนไปอยู่กับหญิงอื่น การอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ อย่างนี้ ก็จะเกิดมีแก่หญิงผู้เป็นเมียลับ คือถ้าชายเป็นคนมั่งมี เขาก็ให้หญิงอยู่อาศัยในห้องที่เช่าอยู่ต่อไปโดยลำพังและให้เงินกินบ้าง แต่ถ้าหญิงนั้นพอใจจะกลับไปอยู่กับพ่อแม่ก็ไปได้และก็ให้เงินกินบ้างพอสมควร หรือถ้าชายไม่สู้จะมั่งมีเขาก็จัดส่งหญิงนั้นกลับไปอยู่กับพ่อแม่ และถ้ามีเงินพอและจำได้ เขาก็ส่งเงินไปให้บ้างเป็นครั้งคราว แต่ถ้าชายเป็นคนที่ใจทมิฬหินชาติ เขาก็หาข้อแก้ตัวสำหรับเลิกกับหญิงแล้วไล่ให้ไปเสียจากที่อยู่

หญิงที่เคราะห์ร้ายเช่นนี้ ไม่มีหนทางที่จะแก้ไขป้องกันความดุร้ายทารุณเช่นนี้ได้ เพราะว่าชายมิได้ทำสิ่งใดที่เป็นการนอกเหนือกฎหมาย จะฟ้องในฐานล่อลวงร่วมประเวณีก็ไม่ได้ เพราะการที่พ่อแม่ตกลงยินยอมทำให้หญิงเป็นเมียของชายโดยชอบด้วยกฎหมายแล้ว และส่วนตัวเองก็ได้อยู่กินกับชายมาแล้วด้วยความพร้อมใจ ส่วนการที่เลิกหย่านั้นก็ไม่ผิดกฎหมายตกลงว่าหญิงนั้นมีกรรม เพราะว่า "กฎหมายผู้ชายทำ" นั้นไม่ได้เปิดโอกาสอย่างไรให้หญิงร้องทุกข์ได้ ถึงอย่างไรก็ดี หญิงนั้นก็ไม่สามารถที่จะร้องได้ ด้วยยังมีความอับอายเกินกว่าจะไปไขความที่ทำไว้ในที่ลับให้แจ้งขึ้นในศาลอันเป็นสาธารณสถานที่คนทั้งหลายไปมาได้

หญิงที่ถูกกระทำร้ายเพราะชายเช่นนี้ บางทีก็ต้องหันไปสู่อาชีวะอันเสื่อมศักดิ์ ซึ่งทำลายทั้งร่างกายและจิตใจของเขา หญิงประเภทนี้เมื่อออกจากชายคนหนึ่งแล้ว ก็ตกไปถึงมือชายคนอื่นซึ่งชั่วร้ายใจทมิฬไม่ผิดกันตกต่ำลงไปทุกที คนที่สุดก็กลายเป็นหญิงโคมเขียว!

สิ่งที่น่าเคืองที่สุดนั้นก็คือหญิงที่บริสุทธิ์ลูกสาวชาวบ้านนอกที่พอมีอันจะกิน แต่ค่อนข้างเขลาเบาปัญญาถูกล่อลวงเข้ามาในกรุงเทพ ฯ โดยความหวังตั้งใจว่าจะได้มาเป็นภรรยาขุนนางอะไรคน ๑ แต่รู้สึกได้เมื่อภายหลังเสียแล้ว ว่าตนถูกล่อลวงเข้ามาให้ได้รับความลำบากยากเข็ญยิ่งกว่าทาส

การค้าหญิงสาวอย่างชั่วร้ายแสนสาหัสนี้ ได้กระทำกันอยู่ต่อหน้าเราทุกวัน แต่ดูเหมือนไม่มีใครจะได้นึกฝันว่าเป็นของน่าอัปยศชั่วร้ายปานใด ที่การค้าขายเช่นนี้มีอยู่ได้ ก็เพราะเราบางคนนึกเสียว่าไม่ใช่กงการอะไรของเรานั้นประการ ๑ และอีกประการ ๑ ซึ่งซ้ำร้ายก็เพราะได้รับความอุปถัมภ์แห่งคนหลายคนที่อยู่ในตำแหน่งสูง ๆ การค้าขายเช่นนจึงกำไรอยู่!

แต่คนที่ชั่วที่สุดนั้นคือ พวกหญิงที่หากินโดยเป็นแม่สื่อ ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องว่ามีอยู่คน ๑ ซึ่งหากินอยู่ทางนี้โดยปรกติ และมักพอใจที่จะอวดรูปของบรรดาผู้อุปถัมภ์เขา และในหมู่รูปที่เขาอวดนี้ มีรูปที่เรารู้จักหน้าดีอยู่หลายคน! หญิงเหล่านี้ได้แอบแฝงเข้าไปในบ้านผู้ดีได้โดยอุบายต่าง ๆ ข้าพเจ้าเองได้เคยประกาศว่า ถ้าพบหญิงโหดเช่นนี้ในบ้านของข้าพเจ้าเมื่อใด ข้าพเจ้าจะถือกฎหมายไว้ในมือเฆี่ยนเสียให้สาใจและจะยอมทนค่าเสียหายให้ภายหลัง ต่อนั้นมาข้าพเจ้าไม่เคยได้รับความรำคาญจากหญิงพวกนี้เลย ถ้าบรรดาเจ้าของบ้านจะประกาศอย่างข้าพเจ้าบ้างแล้วก็คงจะเห็นผลได้บ้าง แต่บางทีก็ไม่สู้มากมายนัก เพราะหญิงแก่เหล่านี้คงจะหันไปหาพวกที่อยู่ห้องแถว ซึ่งเป็นสำนักของพวกที่เป็นเหยื่อของมันโดยปรกติอยู่แล้ว

ยังมีทางอยู่อีกทาง ๑ แต่เป็นทางที่ยาก ก็คือสั่งสอนให้บรรดาบิดามารดารู้สึกอัปยศเสียหายในการที่ขายลูกสาว แต่เมื่อความโลภแห่งมนุษย์ยังมีอยู่หนาแน่นเช่นนี้ตราบใด และเมื่อยังนิยมการมีเมียลับ ซึ่งบรรดาหนุ่ม ๆ มีความประสงค์ที่จะซื้ออยู่เช่นนี้ การที่จะคิดแก้ไขในเรื่องนี้ก็ยังไม่เป็นที่หวังได้อยู่ตราบนั้น

ก็ความชั่วที่เป็นอยู่อย่างนี้ จะไม่มีทางแก้ไขให้ดีขึ้นบ้างหรือ? จะให้เสียงของข้าพเจ้าเป็นเสียงเดียวที่รำพันอยู่ในป่าเปลี่ยวฉะนั้นหรือ?

บท ๑๑

ความหยุมหยิม

โคลนก้อนร้ายที่สุดอีกก้อน ๑ ก็คือความหยุมหยิมซึ่งเป็นผลโดยตรงแห่งการถือตนเป็นสำคัญ อันเกิดจากความสงบศึกและความศิวิไลซ์ ในเวลาสงครามคนเราทุกคนมีกิจอันพึงกระทำทั้งด้วยกายและด้วยใจมากเกินไปที่จะนึกถึงตน และที่จริงถึงแม้ว่าอยากจะนึก ก็นึกไม่ได้เพราะฉะนั้นทุกประเทศที่สงบศึกมานานพลเมืองแห่งประเทศนั้นจึงกลายเป็นคน ถือตนว่าสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น เห็นแต่ประโยชน์ของตนมีความคิดแคบทั้งนิสัยก็หยุมหยิมมากขึ้นทุกวัน

ในประเทศเราเองก็ดุจกัน ก่อนที่เราได้รับความ "ศิวิไลซ์" ถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าความสำราญใจในเวลาปรกติของเรา คงจะได้มีแก่เรามากกว่าเวลาบัดนี้เป็นแน่ เพราะว่าคงจะมิได้ยกตนให้สูงลอยถึงปานนี้ นิสัยใจคออันหยุมหยิมอย่างบัดนี้จึงมิได้มีแก่เรา ต่อเมื่อความ "ศิวิไลซ์" จากยุโรปมาถึงเราเข้าแล้ว สอนให้เรารู้สึกคุณแห่งความ "ศิวิไลซ์" ในทางที่ให้ความสุขสำราญส่วนตัว เมื่อนั้นเราจึงได้รู้สึกขึ้นมาว่าเราได้ละเลยประโยชน์ส่วนตัวของเราปานใด แต่นั้นมาเราก็มิได้เฉื่อยชาประกอบกิจการทั้งปวงให้เจริญทันสมัย เพราะฉะนั้นในเวลาไม่ช้านักเราทุก ๆ คน จึงได้ยกตนขึ้นไปลอยอยู่บนแท่นซึ่งเราได้ทำขึ้นไว้เองสำหรับตัวเรานั่ง เราได้ถึงแล้วซึ่งความ "ศิวิไลซ์" และด้วยเหตุนี้เราจึงได้กลายเป็นคนที่มีนิสัยหยุมหยิม

บุคคลที่มีนิสัยหยุมหยิมนั้น ความจริงเป็นคนที่น่าขัน แต่บางทีก็เป็นอันตรายได้ เพราะว่าเขามักจะเต็มไปด้วยความมุ่งร้าย กิจการใด ๆ ที่มีขึ้นถ้าเขามิได้มีส่วนหรือเป็นตัวสำคัญอยู่ในกิจการนั้น ๆ แล้วเขาเป็นไม่เห็นด้วยทั้งสิ้น และเพื่อกั้นกางมิให้กิจการนั้นดำเนินไป เขาจะยับยั้งที่จะใช้อุบายแม้จะเลวทรามปานใดนั้นก็หาไม่ และกิจการนี้ถึงแม้จะเป็นของสำคัญสำหรับชาติปานใดก็ไม่ประหลาดอะไรถ้าเขาไม่มีส่วนอยู่ด้วย และจะไม่ได้รับความสรรเสริญเฉพาะตัวเขาแล้ว คนหยุมหยิมที่ว่านี้เป็นต้องไม่เห็นด้วยทั้งสิ้น! ทั้งนี้ใช่ว่าเขาจะทำการโดยเปิดเผยก็หามิได้ เพราะการที่ทำเช่นนั้นถ้าไปเสียท่วงทีในการโต้ตอบกัน ก็เป็นเสียรัศมีส่วนตัว คนชนิดนี้จึงพอใจทำการแต่ในที่มืด หรือจะใช้คำเปรียบให้สมสมัย ก็จะใช้

ได้ว่าคนชนิดนี้พอใจขุดอุโมงค์วางระเบิดมากกว่าการประจัญบานด้วยดาบปลายปืน หรือยิงต่อสู้ด้วยปืนใหญ่

กิจการอย่างใด ๆ มีบ้างหรือไม่ซึ่งเริ่มขึ้นในสมัยนี้ ที่มิได้มีผู้ "ขุดอุโมงค์ทำลาย" เช่นนั้น? การตั้งคณะเสือป่า ตามที่เราทั้งหลายย่อมรู้อยู่ด้วยกันแล้ว ก็อาจจะยกขึ้นได้เป็นตัวอย่าง แต่เรื่องนี้ขอยุติกันทีเพราะข้าพเจ้าหวังใจว่าเป็นเรื่องเก่าแล้ว และจะไม่มีใครฟื้นขึ้นมาอีก ส่วนความดำริของกรรมการราชนาวีสมาคมนั้น ประสบสมัยที่เหมาะกว่าการตั้งเสือป่าด้วยเหตุว่า ได้เริ่มจัดขึ้นในเวลาซึ่งผู้ที่มีสติปัญญาทั้งหลายพากันรู้สึกยุทธภัยว่ามีอยู่เพียงใด แต่ถึงกระนั้นราชนาวีสมาคม จะได้รอดพ้นจากคนขุดอุโมงค์วางดินระเบิดที่มีอยู่ทั่วไปนั้นก็หามิได้ อุทาหรณ์ต่าง ๆ ยังมีที่จะยกมากล่าวได้เป็นอันมาก แต่จะยกขึ้นมาทำไมอ่านมันก็ไม่สนุกดอกไม่ใช่หรือ?

บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอถามท่านทั้งหลาย ว่าในการที่บรรพบุรุษของเราเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ได้พร้อมใจกันผละตัวออกหากจากความกดขี่ของเจ้าแผ่นดินจีน มาตั้งคณะเป็นใหญ่ให้นามว่าชาติไทยขึ้นนั้น มีลักษณะอันหยุมหยิมอยู่ในการนั้นบ้างหรือไม่? ในการที่พระร่วงเมืองละโว้ได้ตกลงพระทัยจะไม่ส่งส่วยน้ำไปยังเจ้ากรุงขอมผู้เป็นใหญ่ก็ดี เมื่อสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอู่ทอง ได้ย้ายมาตั้งราชธานีในกรุงศรีอยุธยา คือตั้งราชอาณาจักรไทยขึ้นได้ ในสมัยที่ขอมผู้เป็นศัตรูยังมีอำนาจอยู่นั้นก็ดี หรือในการที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้ทรงเป็นมหาวีรบุรุษแห่งชาติเราได้ทรงกู้เมืองเป็นอิสระไม่ยอมอ่อนต่อพระเจ้ากรุงหงสาวดีและทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยแก่พระมหาอุปราชาแห่งหงสาวดีก็ดี หรือในการที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสถาปนาราชธานี ณ กรุงเทพมหานครนี้ก็ดี เหตุการณ์เหล่านี้ได้มีลักษณะอันหยุมหยิมบ้างหรือไม่? ข้าพเจ้าก็ไม่จำเป็นที่จะกล่าวว่าคำตอบปัญหานี้ล้วนเป็นคำปฏิเสธทั้งสิ้น

แต่ถ้าท่านจะพลิกอ่านพงศาวดารของเราดู ท่านจะเห็นได้ว่าก่อนหน้าที่จะเกิดความพินาศฉิบหายแก่เราคราวใด ต้องมีสมัยเวลาที่คนเราเกิดมีความหยุมหยิมยุงคิดร้ายซึ่งกันและกันอันเป็นผลแห่งความปรารถนาหาประโยชน์และความเป็นใหญ่ส่วนตัวทั้งสิ้น

การเช่นนี้ จะเป็นอยู่เฉพาะชาติเราก็หามิได้ ย่อมเหมือนกันทั่วไปไม่ว่าในยุโรปหรือเอเชีย ชาติใดที่ได้มีความสงบศึกมานาน ชาตินั้นก็ย่อมหาความสำราญและประโยชน์ส่วนตัวทุกคน ความรักตัวมีมากขึ้นความหยุมหยิมจึงเกิดมีตามมา และถึงแม้ว่าคนเหล่านั้นจะมัก

คุยโตต่าง ๆ เขาจะสามารถคิดกิจการให้ใหญ่โตเหมือนปากก็หามิได้ เมื่อกิจการทั้งปวงถูกมัดรัดแคบเข้ามาเพื่อประโยชน์อย่างเดียว คือประโยชน์ส่วนตัวเช่นนี้แล้ว ก็ถึงเวลาที่ชาติที่แข็งแรงและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะก้าวเข้ามาล้างชาติที่มีแต่คนบัดซบ สำคัญว่าความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่สามารถจะคิดอะไรให้ไกลไปกว่าตนเองได้

ข้าพเจ้าหวังใจว่า ท่านทั้งหลายไม่มีความปรารถนาที่จะให้ชาติของท่านเลื่อนลอยไปในทางนั้นไม่ใช่หรือ ? ยังมีเวลาอยู่พอที่เราทั้งหลายจะยั้งตัวของเราไว้ เพราะว่าเรายังหาได้ลอยไปไกลจนเกินนัก ไม่แต่เราจะต้องช่วยกันจับพาย ๆ เรือของเราที่ลอยอยู่นั้น ทวนน้ำขึ้นไปอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ และเราจะต้องรีบร้อนด้วย

ข้าพเจ้าขอวิงวอนให้ท่านตั้งต้นในวันนี้ เพราะถ้ารอไปจนถึงวันหน้าเรือของเราอาจจะเข้าไปใกล้แก่งผาเกินกว่าที่เราจะแก้ไขได้ด้วยพาย

ท่านจะตั้งต้นอย่างไร ?

ไม่ลำบากเลย คือบรรดากิจการใดซึ่งมีผู้ดำริริเริ่มขึ้น จะเป็นรัฐบาลก็ดี หรือบุคคลหรือสมาคมใดๆ ที่มีความคิดมุ่งต่อประโยชน์แห่งชาติอย่างเช่นคณะเสือป่าและราชนาวีสมาคมฉะนี้ไซร้ ขอให้ท่านพิจารณาดูกิจการนั้น ๆ ด้วยความคิดอันกว้างขวางและรอบคอบ ขออย่าให้ท่านคิดถึงกิจการนั้น ๆ ว่า จะเป็นประโยชน์อย่างไรสำหรับตัวท่านเลย ขอให้คำนึงถึงแต่ประโยชน์สำหรับชาติ แล้วและพยายามที่จะเชื่อว่า ถ้ากิจการนั้น ๆ เป็นประโยชน์สำหรับชาติแล้ว ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์สำหรับตัวท่านเหมือนกัน เพราะว่าท่านเป็นอะไร ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของชาติหรือ ? ถ้าชาตินั้นล่มจมท่านก็ต้องล่มจมด้วย เว้นไว้แต่ท่านจะเป็นขี้ขลาดที่เอาตัวรอดจากชาติของท่าน ดังกะลาสีที่ขลาดหนีจากเรือของตนฉะนั้น แต่ข้าพเจ้าหวังใจว่า ท่านคงจะไม่เป็นไปได้เช่นนั้นเป็นแน่แท้

ถ้าท่านฝึกฝนตนเอง ให้คิดไปแต่ในทางที่ข้าพเจ้าวิงวอนนี้แล้วท่านก็คงจะรู้สึกว่าความหยุมหยิมหมดไปจากนิสัยของท่าน ดุจบังตาที่หลุดจากตาท่านฉะนั้น และท่านจะแลเห็นการภายหน้าอันสง่างามอย่างที่ท่านมิได้เคยเห็นมาแต่ก่อน ! เมื่อมีของที่พึงปรารถนาล่อหน้าท่านอยู่เช่นนี้แล้ว ท่านไม่รู้สึกหรือว่าควรจะพยายามปลดเปลื้องความหยุมหยิมที่มีอยู่ในนิสัย? ถ้าท่านยังมิได้พยายาม ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งหลายให้ลองพยายามดูสักทีเถิด

บท ๑๒
หลักฐานไม่มั่นคง

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจทิ้งเรื่องนี้ไว้จนที่สุด ด้วยเหตุว่าข้าพเจ้ารู้สึกอยู่ดีว่าเป็นเรื่องลำบากที่สุดที่จะกล่าวมิให้ขวางหูแก่คนทั่วไปได้ แต่ข้าพเจ้าจะพยายามอย่างดีที่สุดที่สติปัญญาอันน้อยของข้าพเจ้าจะทำได้ ถ้าและข้าพเจ้าได้กล่าวข้อความใด ๆ ให้ระคายเคืองแก่ท่านแม้แต่เล็กน้อย ข้าพเจ้าขอให้ท่านให้อภัยแก่ข้าพเจ้าผู้มีความตั้งใจอันดีนั้นเถิด

ข้าพเจ้าย่อมทราบอยู่เต็มใจว่า ท่านทั้งหลายทุกคนที่มีความปรารถนาดีต่อชาติไทยย่อมได้พยายามกระทำการเพื่อเป็นประโยชน์มากที่สุด แด่พระมหากษัตริย์และบ้านเมือง แต่ว่าผลที่เกิดนั้นไม่สู้จะดีดังคาดหมายทุกรายไป

ตามกระแสพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ท่านจะเห็นได้ว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะให้บรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างอันดีงามทั้งในทางราชการและในกิจการส่วนตัว หรืออีกนัยหนึ่งพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทนั้น มีหลักฐานมั่นคงจริง ๆ ไม่ใช่ว่ามีแต่ตามผิว ลักษณะใดซึ่งมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรเห็นในบรรดาข้าราชการ ลักษณะนั้นถ้ามีอยู่ในหมู่ประชาชนของพระองค์ทั่วไป ก็จะเป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่งนัก

อันบุคคลผู้ใด แม้จะดีเลิศปานใดในหน้าที่ราชการ หรือในกิจการที่ตนประกอบเลี้ยงชีพก็ดี ถ้ายังเป็นที่บกพร่องในกิจการส่วนตัว ข้าพเจ้าเรียกว่าเป็นผู้มีหลักฐานไม่มั่นคง คนชนิดนี้ถ้าจะว่าตามที่เห็นได้ในทางราชการ หรือในกิจการที่เขาหากิน ก็ดูเป็นที่ควรจะเชื่อถือได้ แต่ความเชื่ออันนี้ ย่อมจะเสื่อมไปในเมื่อเราได้มาทราบถึงความประพฤติส่วนตัวของเขา ดุจถ้อยคำของนักเทศน์ที่แสดงความชั่วร้ายของการเมาสุรา ถ้าเราได้เห็นนักเทศน์ผู้นั้นไปเมามายกอดจูบเสาโคมอยู่กลางถนนแล้ว ก็จะหมดน้ำหนักลงทันที

ข้อนี้อุปมาฉันใด ในส่วนราชการและคนที่ทำกิจการก็อุปไมยฉันนั้น ข้าราชการผู้มีหน้าที่รักษาพระราชทรัพย์ ถ้าเป็นคนสุรุ่ยสุร่ายเล่นเบี้ยชอบการพนัน ก็ย่อมไม่เป็นที่ไว้วางใจแห่งคนทั้งหลาย หรือผู้พิพากษาตุลาการ ผู้มีหน้าที่วางบทพระอัยการและพิจารณา

พิพากษาคดีของประชาชน ถ้าเป็นคนที่ชอบสมาคมกับนักเลงก็ดี ชอบเล่นการพนันในบ้านตนเองก็ดี ย่อมจะเสียชื่อขาดความนับถือแห่งคนทั้งปวง หรือเจ้าของธนาคาร ถ้าต้องไปเที่ยวขอยืมเงินตามเพื่อนฝูง ก็ย่อมจะเสียคุณสมบัติว่าเป็นคนชำนาญในการเงิน หรือส่วนผู้ที่ทำกิจการค้าขายนั้น ถ้าเป็นคนที่มีนิสัยฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย คนทั้งหลายเขาก็ย่อมไม่ไว้ใจให้เชื่อของ ๆ เขาไปเป็นจำนวนมาก

บุคคลประเภทต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นตัวอย่างของการมีหลักฐานไม่มั่นคง ข้อแก้ตัวที่ว่าความประพฤติส่วนตัวไม่เกี่ยวแก่ผู้อื่นจะทำอะไรก็ได้ตามชอบใจ ไม่เกี่ยวไปถึงหน้าที่ราชการหรือกิจการค้าขายฉะนี้ ฟังดูก็เพียงพอสำหรับผู้ที่ยกขึ้นแก้ตัวเอง แต่ไม่เพียงพอสำหรับคนที่เขามีธุระจะทำติดต่อด้วยเลย เพราะว่าเป็นธรรมดาอยู่เองที่คนเรา เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน ๆ ย่อมมีความปรารถนาที่จะทำการติดต่อแต่กับคนที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ทุกสถานเท่านั้น

หลักฐานไม่มั่นคงในบุคคล เมื่อมีอยู่โดยแพร่หลายย่อมเป็นเหตุให้ชาวชาติอื่น ๆ ไม่ไว้ใจในชาติแห่งบุคคลนั้น ๆ ท่านไม่เคยนึกบ้างเลยหรือว่า ที่การติดต่อในระหว่างเมืองเรากับต่างประเทศ ยังมีข้อมัดตัวเราอยู่อย่างน่าอนาถใจนั้น เป็นผลแห่งการที่ชาวต่างประเทศเขายังไม่เชื่อถือในความมั่นคงของเรา การที่ต่างประเทศตั้งศาลกงสุลชำระคดีในระหว่างคนร่วมธงของเขาในเมืองเรานั้นจะแปลว่าอะไรได้บ้าง ? นอกจากความไม่ไว้ใจในเรา

เพื่อแสดงให้ท่านเห็นว่า ฝรั่งผู้ที่เขามีความคิดอันกว้างขวาง มีความเห็นในเรื่องการตั้งศาลชำระความคนร่วมธงในดินแดนของประเทศอื่นเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะขอนำถ้อยคำของ นายเอช. เออร์เนสต์คาร์ล ที่ปรึกษากฎหมายในแผนกคลังที่ของเจ้าแห่งไอยคุปต์คนก่อน ซึ่งเขากล่าวไว้ในเรื่อง " ประเทศราชใหม่ของอังกฤษ เรื่องอนาคตกาลแห่งไอยคุปต์ในกิจการที่ติดต่อกับนานาประเทศ " ซึ่งลงในวิลด์เซอร์แมคาซีนเดือนมีนาคม เขาได้กล่าวถึงสัญญาว่าด้วยการตั้งศาลต่างประเทศตามที่ใช้อยู่ในเมืองไอยคุปต์นั้นดังนี้:—

การที่ประเทศอันเป็นอิสระ ต้องถูกจำกัดการใช้อำนาจในดินแดนอาณาเขตตนนั้นย่อมเป็นเครื่องขัดขวางแก่การปกครองและรัฐาภิบาลอันดี บรรดาคดีพิพาททั้งปวงในระหว่างชาวต่างประเทศต้องชำระในศาลกงสุลของเขา และบรรดาชาวต่างประเทศไม่ยอมที่จะขึ้นศาลไอยคุปต์ในคดีที่มีชาวเมืองไปเกี่ยวข้องด้วยเลย

เป็นการแทบเหลือวิสัยที่จะแสดงให้เข้าใจด้วย ว่าการที่เป็นเช่นนี้ทำให้ยุ่งยากปานใด ทั้งยังซ้ำร้ายที่ยังมีชาวต่างประเทศใช้วิธีพิเศษนอกเหนือไปจากทางศาลกงสุลของเขา คือวิธีขอร้องไปยังทูตเพื่อให้ช่วยเหลือว่ากล่าวในคดีของเขาอีกชั้นหนึ่ง

ในการกำจัดความประทุษร้ายทางอาญา ย่อมมีข้อลำบากยุ่งยากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่ต้องปฏิบัติตามกติกฎหมายข้อหนึ่ง ซึ่งบังคับว่าเคหสถานของชาวต่างประเทศ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองไม่มีอำนาจจะค้นได้ เพราะฉะนั้นก่อนที่จะจัดการจับกุมตัวชาวต่างประเทศ จึงจำเป็นต้องไปเชิญกงสุลมาด้วย เพื่อจะไม่ให้เป็นการผิดกฎหมาย จึงเกิดความบกพร่องเสียหายในความยุติธรรมด้วยเหตุนี้เหลือที่จะพรรณนาได้

การที่พวกผู้ร้ายซ่องสุมกันกระทำความผ่าฝืนกฎหมาย โดยคบคิดกันในระหว่างบุคคลหลาย ๆ ชาติ ไปทำในที่อันเป็นของชาวต่างประเทศอีกคนหนึ่งนั้น ไม่เป็นของแปลกประหลาดเลย เพราะก่อนที่เจ้าพนักงานจะจัดการจับกุมได้ จำเป็นต้องไปเชิญตั้งครึ่งจำนวนของบรรดากงสุลที่อยู่ในเมืองไคโร !

ต่อไปอีกหน่อยหนึ่ง เขากล่าวว่า แม้ว่าจะจับตัวผู้ร้ายได้ก็ยังไม่แน่อีกว่าจะต้องรับโทษทุกคราวไป เพราะบางทีความผิดที่กระทำนั้นแม้มีโทษตามกฎหมายไอยคุปต์ก็ดี ไม่เป็นเป็นผิดตามกฎหมายของประเทศผู้ที่กระทำก็ได้ เพราะฉะนั้นในที่สุดก็เป็นอันรอดพ้น ไม่ต้องรับโทษ

การที่เป็นอยู่เช่นนี้ย่อมรู้สึกทั่วกันว่า เป็นการติดขัดเหลือสติกำลังที่จะผ่อนผันกันต่อไปได้ จึงบรรดาประเทศที่มีผลประโยชน์ในไอยคุปต์กระทำความตกลงกันในปี ค.ศ. ๑๘๗๖ ตั้งศาล " ผสม " มีทั้งศาลล่างรับฟ้อง และศาลอุทธรณ์ แต่ประมวลกฎหมายที่ทำขึ้นเป็นพิเศษสำหรับศาลนี้เป็นอย่างตึง จะดัดแปลงอนุโลมใช้ไม่ได้สะดวก จึงทำให้ประโยชน์ที่ได้รับแต่ศาลนั้นไม่เท่าที่ควรจะได้ และอาศัยเหตุที่ไม่มีผู้ใดอยู่เหนือที่จะดูแลจึงทำให้การของศาลนี้เดินช้ามาก แต่ศาลนี้ได้ตั้งขึ้นแทนศาลกงสุลต่าง ๆ ในแผนกความแพ่งเท่านั้น ส่วนคดีอาญาทั้งปวงยังคงเป็นไปตามเดิม

เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า การตั้งศาลในอาณาเขตต่างประเทศนั้นเป็นของที่ไม่สะดวกด้วยกันทั้งสองฝ่าย เว้นเสียแต่จำพวกคนที่หาผลประโยชน์ในทางนี้ด้วยมีความมุ่งหมายส่วนตัว เพราะฉะนั้นเราจึงต้องยอมเชื่อว่า บรรดาประเทศซึ่งยังคงมีกงสุลอยู่ในเมืองเราจะมีความเต็มใจเลิกถอนศาลในเมื่อเขาทั้งหลายรู้สึกไว้ใจในความมั่นคงของเราได้

ใน ฐานเป็นคนไทยที่มีความปรารถนาดีต่อชาติ ข้าพเจ้าเชื่อว่าบัดนี้ถึงเวลาที่เราสมควรที่จะได้รับความไว้วางใจของชาวต่างประเทศแล้ว เกียรติคุณของเราในนานาประเทศก็มีผู้เชื่อถือพออยู่แล้ว และถ้าได้เลิกถอนศาลกงสุลไปแล้ว ชาวต่างประเทศจะไม่มีเหตุที่ควรกลัวเลยว่าเราจะใช้อำนาจของเราในทางผิด

แต่การที่จะทำให้ชาวต่างประเทศเขาเห็นด้วยในข้อนี้อย่างไร นั่นแหละยังเป็นปัญหา และเป็นปัญหาสำคัญที่สุดอันหนึ่ง ซึ่งเนื่องด้วยประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของชาติเรา

ที่รัฐบาลจะรับรองอย่างเดียวนั้น ไม่มีประโยชน์เลย ตัวท่านและตัวข้าพเจ้าและเราทั้งหลายทุก ๆ คน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง ๆ แห่งชาติไทยต้องพร้อมใจช่วยกันในเรื่องนี้ และทางที่จะช่วยนั้นก็คือแสดงให้เขาเห็นว่าเรามีหลักฐานมั่นคง ทั้งในแผนกกิจการที่เราทำต่อสาธารณชนและในกิจการส่วนตัว เราต้องไม่ประพฤติตัวเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก อย่าวางท่าเป็นคนสุจริตแต่ในขณะที่ออกไปจากประตูบ้าน เราต้องพยายามเป็นคนสุจริตซื่อตรงในกิจการทั้งภายนอกและภายใน สุจริตในไตรทวาร ทั้งกายวาจาใจ เราทั้งหลายจงมาชวนกันเลิกเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก และเลิกความเห็นผิดที่สำคัญว่าความกลับกลอกและความไม่ตรงไปตรงมาเป็นลักษณะของคนฉลาด ความฉลาดแม้ไม่มีความดีและความสุจริตเป็นรากเง่าอยู่แล้วก็อุปมาเหมือนหนึ่งตึกงาม ซึ่งก่อขึ้นบนพื้นทราย ซึ่งไม่ช้าก็ต้องหักโค่น แต่นี้ต่อไปความมีหลักฐานมั่นคงควรจะให้เป็นอนุสาสนีสำคัญที่สุด ซึ่งสอนในโรงเรียนและในบ้านของเรา

สหายเอยจงเงยหน้า — และเบิกตาพินิจดู
เผยม่านพะพานอยู่ — กำบังเนตรบ่เห็นไกล
เปิดม่านแลมองเถิด — จะเกิดความประโมทย์ใจ
เห็นแคว้นและแดนไทย — ประเสริฐแสนดั่งแดนสรวง
หวังใดจะได้สม — เสวยรมยะแดดวง
เพ็ญอิสระโรปวง — ประชาเปรมเกษมสานต์
ซื่อตรงและจงรัก — ผดุงศักดิภูบาล
เพื่อทรงดำรงนาน — อิศเรศร์ประเทศสยาม ฯ

รถสี่ล้อมั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลขหมู่หนังสือ ๙๙๕.๙๑๔

พิมพ์ครั้งแรก ไม่ทราบ พ.ศ. ที่พิมพ์

พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทย

พิมพ์ครั้งที่เจ็ด ๓,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๑

ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

(สิทธิ จุณณานนท์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

รถสี่ล้อ
มั่นคงกว่ารถสองล้อมิใช่หรือ ?

ใครที่เห็นจ่าหน้าเรื่องนี้แล้ว บางทีจะเข้าใจผิดคิดว่า เราจะประกาศการค้าขายของบริษัททำรถกระมัง

แท้จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ความตั้งใจของเราที่จะกล่าวถึงรถในที่นี้ก็เป็นแต่คำเปรียบเทียบเท่านั้น คือเราเปรียบรถกับคน

ข้างฝ่ายพระพุทธศาสนาท่านเปรียบไว้ว่า คนเราเหมือนรถ ซึ่งถ้าจะให้มั่นคงควรต้องมีล้อบริบูรณ์ทั้ง ๔ ล้อ ก็ล้อทั้ง ๔ นี้คืออะไรเล่า

ล้อที่ ๑ คือ **"ปฏิรูปเทสวาส"** แปลว่า ความอยู่ในถิ่นอันดีอธิบายว่า อยู่ในที่ใกล้เคียงบัณฑิต ผู้ตั้งอยู่ในทำนองคลองธรรมปฏิบัติดีงามเป็นเนืองนิตย์ และห่างไกลจากคนพาลทุจริตที่คิดร้ายต่อเพื่อนบ้าน หรือซึ่งเต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา และโลภะ โทสะ โมหะเป็นต้น ทั้งอยู่ในที่ห่างไกลไม่เดินร่วมทางหรืออยู่ร่วมถิ่นกับคนสำมะเลเทเมา กินเหล้าเล่นเบี้ยเป็นปรกติ รวบรวมความก็ว่า ผู้ใดอยู่ในถิ่นอันสามารถจะได้พบปะผู้ที่ดี อาจจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างในทางประพฤติจรรยาอันงามได้ ชื่อว่าอยู่ในปฏิรูปเทส

ล้อที่ ๒ คือ **"ปุพฺเพกตปุญฺญตา"** แปลโดยตรงว่า มีบุญอันได้สั่งสมมาแต่ปางก่อน อธิบายขยายความว่า ได้กำเนิดในสกุลแห่งผู้ที่ได้ประพฤติดีสม่ำเสมอ มิได้ประพฤติชั่วช้าสามานย์ เป็นที่เคารพนับถือแก่เพื่อนบ้านและแขกที่ไปมาหาสู่ ชื่อเสียงอันดีแห่งบิดามารดาย่อมเปรียบเสมือนบุญที่สั่งสมไว้ให้เป็นมรดกแก่บุตร ผู้ที่บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ได้สั่งสมทรัพย์สมบัติไว้ให้เป็นมรดกแล้ว ย่อมได้เปรียบผู้ที่มิได้รับมรดกจากบิดามารดาไว้ก่อนดังนี้ ฉันใดผู้ที่เป็นบุตรบิดามารดาอันมีชื่อเสียงอยู่ก่อนแล้ว ย่อมได้เปรียบผู้ที่เป็นบุตรผู้มิได้มีชื่อเสียงมาก่อนฉันนั้น ดังนี้ผู้ที่เป็นบุตรคนมีชื่อเสียงดีมาแล้วจึงชื่อว่าเป็นผู้มีปุพเพกตปุญญตา

ล้อที่ ๓ คือ **"อัตฺตสมฺมาปณิธิ"** แปลว่า ความตั้งตนไว้ในที่ชอบโดยมั่นคง อธิบายว่า ประพฤติสุจริตและเว้นจากทุจริตเป็นเนืองนิตย์ จะคิดจะทำ จะกล่าวสิ่งใด ก็มิให้เป็นไปในทางเบียดเบียนผู้อื่นหรือให้ร้ายแก่ผู้อื่นเพื่อประโยชน์ และประกอบการหาเลี้ยงชีพในทาง

ที่ชอบ ไม่ทะเยอทะยานอยากได้สิ่งซึ่งมิควรแก่ตน รู้จักเสงี่ยมเจียมตนไม่เย่อหยิ่งตีราคาตนให้สูงเกินกว่าที่ผู้อื่นเขาตี ดังนี้ชื่อว่าอัตตสัมมาปณิธิ

ล้อที่ ๔ คือ **"ปัญญา"** แปลว่า ความรอบรู้ อันจะใช้ได้เพื่อเป็นคุณประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

ล้อที่ ๑ กับล้อที่ ๒ เปรียบเหมือนล้อหน้า ซึ่งคนเราโดยมากมักได้มาโดยเป็นมรดกตกมาจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย คือถ้าเราเองเกิดในสำนักอันดี ก็เรียกว่าได้อยู่ในปฏิรูปเทสมาตั้งแต่กำเนิด ได้เปรียบผู้ที่เข้าไปอยู่ภายหลัง เพราะได้รับความอบรมในสำนักอันดีนั้นอย่างดูดดื่มดีกว่าผู้ที่เข้าไปอยู่ภายหลัง และถ้าเราได้เกิดเป็นลูกบิดามารดาผู้ตั้งตนอยู่ในที่ชอบ หรือพูดมันตรง ๆ ว่าเป็นคนดี ก็เหมือนหนึ่งเราได้ครูดีมาเสียแต่กำเนิด ดีกว่าผู้ที่มาเริ่มเรียนจรรยาเอาต่อเมื่อเติบโตเสียแล้วนั้นเป็นแน่แท้

ล้อที่ ๓ กับล้อที่ ๔ เปรียบเหมือนล้อหลัง ซึ่งคนเราทุกคนสามารถจะแสวงหาได้โดยอาศัยความอุตสาหะวิริยภาพของเราเองโดยแท้

อันรถ ๔ ล้อ ย่อมเป็นยานซึ่งเขาพึงใช้เพื่อบรรทุกของที่มีน้ำหนักมาก ๆ โดยเป็นที่ไว้ใจได้ดีกว่ารถ ๒ ล้อ ดังนี้ฉันใด บุคคลที่บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้ง ๔ ที่เปรียบด้วยล้อนั้น ก็ย่อมจะเป็นที่น่าไว้วางใจให้เป็นผู้รับภาระอันหนักได้มากกว่าบุคคลผู้มี " ล้อ " แต่เพียง ๒ อันฉันนั้น

บรรดาการใด ๆ ที่นับว่าเป็นราชการ เราเห็นไม่มีประเภทใดที่จะต้องการคนที่ต้องไว้เนื้อเชื่อใจได้โดยแน่นอนแท้จริงเท่าการทหาร เพราะทหารเป็นบุคคลที่ได้รับมอบให้ถืออาวุธไว้ในมือ เพื่อป้องกันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จึงจำจะต้องให้เป็นที่แน่ใจว่าจะไม่ใช้อาวุธ ซึ่งได้รับมอบให้ถือนั้นโดยอาการอันตรงกันข้ามกับความปรารถนา

เราเข้าใจว่า บางทีจะเป็นเพราะเหตุนี้กระมัง กระทรวงกลาโหมจึ่งได้ออกข้อบังคับวางระเบียบการรับบุคคลเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยโดยวิธีใหม่ คือ ไม่ถือเอาแต่ขีดชั้นวิชาเป็นหลักอย่างเดียว เพราะถ้าจะเอาแต่วิชาอย่างเดียวเป็นเกณฑ์แล้ว ก็เหมือนจะประกาศว่า รถที่จะใช้ต้องการแต่ล้อเดียวเท่านั้น คือต้องการล้อที่เรียกว่า " ปัญญา " ล้อเดียว ดังนี้ถ้าตรองดูให้ดีก็จะเห็นได้ว่า การที่กระทรวงกลาโหมจะรับคนที่มีคุณธรรมติดตัวมาเพียงอย่างเดียวแต่ปัญญาฉะนั้น คงเห็นว่ากระทรวงกลาโหมจะตกอยู่ในความประมาทอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่เราจะจ้างลูกจ้าง เรายังต้องถามก่อนว่าบ้านอยู่ที่ไหน เป็นลูกเต้าเหล่าใคร เคยทำงาน

ที่ไหนบ้างแล้วหรือ ซึ่งแปลว่าเราอยากรู้ว่าคนที่เราจะจ้างนั้น เป็นคนชาวบ้านที่เป็นซ่องโจรหรือไม่ เป็นลูกหลานโจรหรือไม่ ได้เคยหาเลี้ยงชีพมาแล้วในทางดีหรือชั่ว ก็แต่เราจะจ้างลูกจ้างมาใช้ในการเลว ๆ เรายังต้องถามเช่นนี้แล้ว กระทรวงกลาโหมจะไม่ถามบ้างจะใช้ได้หรือ

แต่ข้อนี้มักมีบุคคลบางจำพวกลืมนึกถึงเสียทีเดียว จึ่งได้มีผู้กล่าวแสดงความเห็นได้อย่างเช่นผู้ที่มีไปรษณีย์เลขาไปยังหนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ ซึ่งได้ลงพิมพ์ในหนังสือฉบับนั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ (แต่เรายินดีที่ได้เห็นข้อความปรากฏอยู่ด้วยว่า หนังสือพิมพ์สหายเรามิได้รับรองเป็นความเห็นของหนังสือพิมพ์นั้นเองด้วย)

ฝ่ายเรา (หนังสือพิมพ์ไทย) จะได้รับฉันทะแห่งกระทรวงกลาโหมให้แก้แทนก็หามิได้ แต่หากเราเห็นว่าเป็นเรื่องอันหนึ่งซึ่งควรผู้อ่านจะได้ฟังความเห็นมากกว่าฝ่ายเดียว เราจึ่งได้แสดงความเห็นอันนี้ของเราบ้าง พอได้เป็นทางดำริแห่งผู้อ่านของเรา

อนึ่ง เพื่อป้องกันความเข้าใจผิด เราขออธิบายต่อไปว่า ส่วนเราเองจะได้ตั้งตนเป็นผู้สนับสนุนผู้มีตระกูลมูลชาติจนหัวปักหัวปำไปก็หามิได้ ไม่เป็นเช่นนั้นเลย เราเข้าใจดีอยู่เหมือนกันว่า บุคคลถึงจะได้กำเนิดแล้วในสกุลอันดี และได้อยู่ในสำนักอันดีมาตลอดชีวิตแล้ว ถ้าไม่ตั้งตนไว้ในที่ชอบ และไม่ขวนขวายหาปัญญาความรู้ใส่ตัวบ้างแล้วก็เป็นผู้ที่มีประโยชน์น้อย เหมือนรถ ๒ ล้อเหมือนกัน แต่เราจะหาญยืนยันว่า ผู้ที่เกิดในสกุลดีและได้รับความอบรมแล้วในสำนักดี เปรียบเหมือนมีล้ออยู่ ๒ ล้อแล้ว ยังคงต้องอุตสาหะแสวงหาแต่เพียงอีก ๒ ล้อ คือต้องประพฤติดีและต้องมีความรู้ดีอีกด้วยเท่านั้น ซึ่งใคร ๆ ก็อาจจะแสวงหาได้โดยเพียร แต่ส่วนผู้ที่ขาดความกำเนิดในสกุลดีและความอบรมในสำนักดี ถึงแม้ว่าจะประพฤติให้ดีวิเศษและหาความรู้ได้ดีวิเศษปานใด ก็ไม่สามารถจะหาความกำเนิดดีและความอบรมดีมาให้ตัวเองได้ เพราะฉะนั้นอย่างไร ๆ ก็ไม่พ้นเป็นรถ ๒ ล้อ

ก็แต่ยาน ๒ ล้อ เช่น เกวียน เป็นต้น เขาก็ใช้บรรทุกของหนัก ๆ ได้เหมือนกันไม่ใช่หรือ ข้อนี้ก็จริงอยู่ แต่ต้องเข้าใจว่า เกวียน ๒ ล้อจะบรรทุกน้ำหนักได้มากเท่ารถหาได้ไม่ และอีกประการหนึ่งเกวียนนั้นถ้าไม่เทียมโคเสียก่อน แม้บรรทุกของหนักก็มักจะหงายหลัง แต่รถ ๔ ล้อถึงไม่เทียมอะไรก็คงยังไม่ต้องหงายหลังเลย ดังนี้อุปมาฉันใด คน ๒ ล้อกับ ๔ ล้อก็อุปไมยฉันนั้น บุคคลผู้ที่ขาด "ล้อหน้า" ไป ๒ อัน ต้องอาศัยน้ำหนักของผู้อื่นช่วยหน่วงไว้จึงจะไม่หกคะเมนเหมือนกัน แต่ข้อนี้แหละเป็นข้อที่บุคคลบางจำพวกมักลืมนึกถึง เพราะฉะนั้นจึ่งมัวไปพะวงหลงใหลนิยมอยู่แต่ที่ตรงปัญญาอย่างเดียวเป็นพื้น และมักพอใจ

ร้องให้เอาแต่ภูมิปัญญาอย่างเดียวเป็นเกณฑ์เลือกบุคคลที่จะให้รับหน้าที่อันต้องการ ผู้ที่ควรไว้วางใจได้ นับว่าเป็นคิดผิด หวังผิดโดยแท้

บางทีจะมีผู้ถามว่า ถ้าเช่นนั้นผู้ที่เผอิญขาดความมีกำเนิดในสกุลดีและขาดความอบรมในสำนักดี จะไม่ให้มีที่หวังอีกเลยแลหรือ เราขอตอบว่า มีที่หวัง คือถึงแม้ตนเองจะขาด "ล้อหน้า" ทั้ง ๒ ซึ่งกล่าวมาแล้วนั้น ก็คงอาจที่จะสร้างขึ้นไว้เพื่อประโยชน์แห่งลูกหลานของตนได้กล่าวคือ ผู้ที่มีวิชาความรู้ดี และตั้งอยู่ในที่ชอบโดยสม่ำเสมอแล้วก็คงจะได้รับอิสริลาภ และโภคลาภเป็นบำเหน็จแห่งการงานอันได้กระทำมาแล้ว โดยประกอบด้วยอุตสาหะและวิริยภาพ ซึ่งตรงกับคำว่าได้ก่อสร้างตัวและประดิษฐานวงศกูลขึ้นใหม่แล้ว ก็เหมือนสั่งสมปุพเพกตปุญญตาไว้ให้แก่บุตรหลาน และการที่ตนเองตั้งตนอยู่ในที่ชอบ ก็เหมือนให้โอกาสให้บุตรหลานได้กำเนิด และได้อยู่ในปฏิรูปเทสฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะว่าไม่มีที่หวังอย่างไร คนเรามิใช่ว่าจะอยู่ค้ำฟ้าได้เมื่อไร เราทุกคนต้องหวังมีชื่อเสียงต่อไปโดยให้บุตรหลานรับมรดกมิใช่หรือ เพราะฉะนั้นถึงแม้เราเองจะเป็นแต่เพียงรถ ๒ ล้อ ถ้าแม้เราได้บันดาลให้ลูกเรามีหนทางที่จะให้เป็นรถ ๔ ล้อแล้ว ก็ควรพอใจแล้วไม่ควรรู้สึกโทมนัสน้อยใจในการที่ใคร ๆ เขาไม่นิยมตนผู้เป็นรถ ๒ ล้อให้เท่ากับรถ ๔ ล้อ ความโทมนัสย่อมทำให้เกิดความริษยา และริษยานั้นแลคือก้อนศิลาใหญ่ ซึ่งอาจจะทำให้ล้อของตนซึ่งมีอยู่เพียง ๒ ล้อนั้นหักพังบุบสลายไป ก็จะยิ่งซ้ำร้าย จริงหรือไม่ผู้ที่ฉลาดจริงต้องรู้ประมาณตน จึ่งจะรอดพ้นความพินาศได้.

อัศวพาหุ

ภาคสาม

ผลงานของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์

- ความเห็นและข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับข้อกฎหมายบางประการของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์
- กระทรวงยุติธรรมและนโยบายป้องกันราชอาณาจักร
- กฎหมายอาญาพีสดาร

ความเห็นและข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับข้อกฎหมาย บางประการของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์

ความเห็นและข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับข้อกฎหมาย
บางประการ

ของ

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

สมัยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอัยการ

ความเห็นและข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับข้อกฎหมายบางประการของพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ที่ได้รวบรวมพิมพ์ไว้นี้ ท่านอธิบดีกรมอัยการ (นายประเทือง กีรติบุตร) ได้กรุณาคัดเลือกรวบรวมและเรียบเรียงเฉพาะเรื่องที่น่าสนใจให้ และได้แจ้งว่าความเห็นและข้อวินิจฉัยดังกล่าวส่วนใหญ่กรมอัยการได้ยึดถือเป็นแนวในการพิจารณาและในการปฏิบัติงานมาจนปัจจุบันนี้.

การดำเนินคดีอาญาในหน้าที่อัยการ
ย่อมเพ่งเล็งถึงประโยชน์และความสันติสุขของประชาชนเป็นส่วนใหญ่

ปัญหามีว่า จำเลยต้องหาว่าทำร้ายร่างกายผู้เสียหายมีบาดแผลหลายแห่ง คดีนี้ผู้เสียหายได้ยื่นคำร้องขอถอนคดีต่อศาล แต่อัยการโจทก์ไม่ยอมถอนฟ้อง ศาลจึงดำเนินการพิจารณาต่อไป แล้วพิพากษาให้ลงโทษจำคุกจำเลยมีกำหนด ๑ เดือน กับให้ปรับอีก ๒๐ บาท แต่ให้รอการลงอาญาโทษจำคุกไว้ คำพิพากษาในคดีนี้มีความกล่าวติเตียนอัยการอยู่ตอนหนึ่งว่า เมื่อมีคดีเล็กน้อยอย่างนี้ และเจ้าทุกข์เองได้ขอให้ถอนฟ้อง อัยการควรถอนให้ตามคำร้องขอ เห็นว่าการที่ศาลกล่าวติเตียนอัยการเช่นนี้หาเป็นการชอบไม่ เพราะการที่จะฟ้องคดีหรือไม่นั้นอยู่ในอำนาจและอยู่ในดุลพินิจของอัยการ และคดีอาญาที่เจ้าทุกข์ขอถอนฟ้องเช่นนี้อาจเกิดมีขึ้นในภายหน้าอีก จึงหารือว่าจะพึงปฏิบัติอย่างไร

เห็นว่า การที่อัยการไม่ยอมถอนฟ้องนั้นเป็นการชอบแล้ว เพราะการดำเนินคดีอาญาในหน้าที่อัยการนั้นมิได้กระทำเพื่อความพอใจหรือเพื่อประโยชน์แก่เจ้าทุกข์แต่ฝ่ายเดียว แต่ย่อมเพ่งเล็งถึงประโยชน์และความสันติสุขของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ในคดีนี้ตามเหตุผลที่ปรากฏในสำนวนเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จำเลยจะต้องได้รับอาญา เพื่อเป็นการปราบปราม ซึ่งศาลเองก็ได้เห็นพ้องด้วย จึงได้ตัดสินลงโทษทั้งจำทั้งปรับ ฉะนั้นต่อไปถ้ามีเรื่องเช่นนี้ ก็ให้อัยการดำเนินคดีไปไม่ต้องถอนฟ้อง ส่วนการที่จะป้องกันไม่ให้ศาลตำหนิได้นั้น เห็นว่า จะป้องกันได้ก็แต่ไม่ให้ศาลตำหนิการกระทำอันเป็นผิดเท่านั้น โดยระมัดระวังกระทำให้ถูกต้องเสมอไป นอกจากนี้ป้องกันไม่ได้ และไม่ใช่สิ่งที่ควรคิดป้องกัน

เรื่องจำเลยขอเลื่อนคดีเพื่อหาทนายหลายครั้งหลายหน อัยการจะควรปฏิบัติอย่างไร

ปัญหามีว่า มีคดีจำเลยต้องหาว่าฆ่าคนตายซึ่งอัยการได้ยื่นฟ้องต่อศาลแล้วหลายเรื่อง คดีเหล่านี้อัยการไม่สามารถเร่งรัดการพิจารณาให้ทราบผลของคดีโดยด่วนตามคำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ ๗๔/๑๔๗๙๘ ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๗๐ ได้ โดยเมื่อถึงวันนัดพิจารณา ศาลมักสั่งให้เลื่อนคดีไปเพราะจำเลยยังหาทนายไม่ได้ และบางเรื่องศาลได้เลื่อนคดีเพราะเหตุเช่นนี้ถึง ๒ ครั้งก็มี อัยการเห็นว่าการปฏิบัติของศาลดังนี้อาจเป็นการเสียหายแก่คดีและเสียผลในการปราบปรามโจรผู้ร้าย จึงขอหารือ

เห็นว่า การที่ศาลสั่งให้เลื่อนการพิจารณาไปในเมื่อฝ่ายอัยการโจทก์ได้เตรียมพยานมาพร้อมที่จะนำเข้าสืบได้แล้วนั้น ย่อมเสียผลแก่การปราบปรามโจรผู้ร้ายได้ เพราะจะเป็นเหตุให้พยานเบื่อหน่ายในการที่ต้องมาเป็นพยานหลายครั้งหลายหน อาจทำให้พยานหลบหลีกตัวเสีย และในบางเรื่องอาจเป็นช่องทางให้จำเลยหรือพรรคพวกของจำเลยจ้างวานพยานให้กลับคำซึ่งมักปรากฏมีอยู่เสมอนั้นได้ แต่การที่ศาลสั่งให้เลื่อนคดีไปเพราะเหตุที่จำเลยยังหาทนายไม่ได้นั้น ศาลก็คงมีความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่ความยุติธรรมอยู่ส่วนหนึ่งเหมือนกัน เพราะจะเป็นการให้จำเลยมีโอกาสต่อสู้คดีได้เต็มที่ ครั้นทางการจะจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นว่าไม่เหลียวแลถึงความยุติธรรมในส่วนนี้ ข้อที่จะพึงระวังและจัดการต่อไปก็เห็นมีอยู่แต่ว่า ให้อัยการผู้ว่าคดีพิจารณาดูว่า การที่จำเลยขอเลื่อนการพิจารณาโดยอ้างเหตุว่าจะหาทนายนั้น ได้เป็นไปโดยเจตนาจะประวิงความหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจำเลยมีเจตนาจะประวิงความ ก็ให้อัยการแถลงคัดค้านต่อศาลเพื่อศาลจะได้วินิจฉัย และในคดีทุกเรื่องควรแถลงให้ศาลทราบถึงความเสียหายแก่คดีของโจทก์ที่อาจเกิดขึ้นเพราะเหตุที่ต้องเลื่อนคดีไปไว้ด้วย

เรื่องหมิ่นประมาทนิติบุคคลมีได้หรือไม่
ใครมีอำนาจฟ้อง

ปัญหามีว่า หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งลงข้อความหมิ่นประมาทกรมตำรวจ กรมตำรวจจึงขอให้กรมอัยการพิจารณา ว่าจะมีทางจัดการแก่หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ประการใดได้บ้างหรือไม่

เห็นว่า ในเรื่องการหมิ่นประมาทกรมหรือกระทรวงอันเป็นนิติบุคคลนี้ เป็นปัญหาอยู่มากว่าจะนับเป็นความผิดฐานหมิ่นประมาท ตามกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๒๘๒ ได้หรือไม่ โดยความในมาตรานี้มีว่า "ผู้ใดใส่ความเอาผู้อื่น ฯลฯ" คำว่า "ผู้อื่น" ในมาตรานี้ทำให้เห็นไปว่าต้องเป็นบุคคลธรรมดา ไม่ใช่นิติบุคคล แต่คำนี้ในร่างภาษาอังกฤษใช้ว่า "Persons" ในภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า "Persones" ซึ่งแปลว่า "บุคคล" อันอาจรวมถึงนิติบุคคลด้วยก็ได้ ฉะนั้นจึงเป็นปัญหาโต้เถียงกันอยู่

ตามหลักกฎหมายทั่วไปถือว่า การหมิ่นประมาทนิติบุคคลเช่นบริษัทหรือสมาคมนั้น โดยปกติไม่อาจมีได้ เพราะเมื่อมีการหมิ่นประมาทขึ้น ผู้ถูกหมิ่นประมาทก็คือสมาชิกหรือผู้ถือหุ้นแห่งสมาคมหรือบริษัทนั้นเอง แต่ถ้าข้อความที่กล่าวเป็นข้อความหมิ่นประมาทวิธีดำเนินการของสมาคมหรือบริษัทนั้นเองแล้ว กฎหมายถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทต่อสมาคมหรือบริษัทนั้นโดยตรง ในกรณีเช่นนี้บริษัทหรือสมาคมนั้นมีอำนาจฟ้องผู้หมิ่นประมาทได้เช่นบุคคลธรรมดา อนึ่ง ตามประมวลอาญาของอินเดียที่ว่าด้วยความผิดฐานหมิ่นประมาท มาตรา ๔๙๙ ซึ่งตามกฎหมายลักษณะอาญาของเราฉบับภาษาฝรั่งเศส ได้มีอ้างถึงไว้ให้พิจารณาความในมาตรา ๒๘๒ ว่า บริษัทหรือสมาคมอาจเป็นผู้ถูกหมิ่นประมาทได้

อาศัยหลักกฎหมายดังกล่าวนี้ **เห็นว่า** การหมิ่นประมาทกรมหรือกระทรวงนั้น ถ้าข้อความที่กล่าวเป็นข้อใส่ความถึงวิธีดำเนินการของกรมหรือกระทรวงนั้นเอง ไม่ใช่การกระทำโดยลำพังของเจ้าหน้าที่แห่งกรมหรือกระทรวงนั้นแล้ว น่าจะต้องถือว่าเป็นการประมาทกรมหรือกระทรวงนั้นโดยตรง กรมหรือกระทรวงนั้นอาจเป็นโจทก์หรือร้องทุกข์ให้เจ้าหน้าที่เป็นโจทก์ฟ้องผู้หมิ่นประมาทได้

สำหรับหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ **เห็นว่า** มีข้อความใส่ร้ายต่อวิธีดำเนินการของกรมตำรวจ จึงเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาทกรมตำรวจโดยตรง ซึ่งกรมตำรวจมีอำนาจฟ้องคดีหมิ่นประมาทตามกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๒๘๒ ได้

เรื่องต้องหาว่าปลอมหนังสือ ฯลฯ

ปัญหามีว่า ผู้ต้องหาได้เก็บป้ายทะเบียนรถจักรยาน เลขที่ ก.ท. ๑๒๗๓๖ ซึ่งเป็นป้ายมีพื้นสีแดง และเจ้าพนักงานได้ออกให้ใช้เป็นแผ่นเครื่องหมายทะเบียนรถจักรยานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๗ มาขูดสีแดงออกเสีย ทาสีเขียวทับลงไปแล้วนำมาใช้ติดรถจักรยานของตน ใช้ขับขี่ในถนนหลวง แสดงว่าเป็นป้ายทะเบียนปี ๒๔๗๘ และตรงกับป้ายทะเบียนของรถจักรยานที่เจ้าพนักงานได้จ่ายให้แก่ผู้อื่น

"การกระทำของผู้ต้องหา เป็นการปลอมหนังสือหรือไม่" พนักงานอัยการเห็นว่าไม่เป็นการปลอมหนังสือ จึงไม่สั่งฟ้อง อธิบดีกรมตำรวจเห็นว่าเป็นการปลอมหนังสือ กรณีจึงเป็นเรื่องที่จะต้องชี้ขาดตามความในมาตรา ๑๔๕ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

ตามความเห็นของพนักงานอัยการที่ว่าการกระทำของผู้ต้องหาไม่เป็นก ารปลอมหนังสือนั้น ก็โดยเห็นว่าสีเขียวที่ผู้ต้องหาทำขึ้นไม่ใช่เป็นเครื่องหมายแทนถ้อยคำหรือจำนวนเลข

เห็นว่า ข้อสำคัญที่จะต้องพิจารณาก็คือ ปัญหาเรื่องคำว่า **หนังสือ** ตามกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๖ นั้น คำว่า **หนังสือ** กับคำว่า **จดหมาย** มีบทวิเคราะห์ไว้ต่อเนื่องกัน จดหมายนั้นคือเครื่องหมายแทนถ้อยคำหรือจำนวนเลข ในที่นี้ก็คือ ตัวเลข ๑๒๗๓๖ ตัวอักษรและตัวเลขนี้โดยลำพังเป็น **จดหมาย** เพราะฉะนั้นใครจะเขียนตัวอักษรและตัวเลข ๑๒๗๓๖ นี้ขึ้นในที่ใด ๆ แม้จะให้ตัวเลขมีรูปเหมือนกับของเจ้าพนักงาน ก็ไม่เป็นความผิด (เช่นเขียนไว้ในกระดาษที่ฝาหรือที่พื้นดินเป็นต้น) แต่ตัวอักษรและตัวเลข ก.ท. ๑๒๗๓๖ นี้ เมื่อปรากฏเป็นลักษณะพิเศษในรูปป้ายสีเขียวตามแบบของเจ้าพนักงานใช้ติดรถจักรยานก็เป็น **หนังสือ** ขึ้น เพราะเป็นจดหมายที่ใช้เป็นพยานแห่งทะเบียนรถจักรยาน พ.ศ. ๒๔๗๘ และ **หนังสือ** ที่ว่านี้ก็คือ "รูปป้ายสีเขียวอันมีตัวเลข ก.ท. ๑๒๗๓๖ ปรากฏอยู่" หาใช่เฉพาะตัวอักษร ก.ท. ๑๒๗๓๖ เท่านั้นไม่

ตามกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๒๒๒ ข้อ ๑ ประกอบด้วยมาตรา ๖ การปลอมหนังสือนั้นคือการทำหนังสือปลอมขึ้นทั้งฉบับ หรือส่วนใดส่วนหนึ่ง เพื่อเจตนาจะใช้เป็นของแท้

ในเรื่องนี้ **เห็นว่า** การกระทำของผู้ต้องหา แม้จะฟังว่าผู้ต้องหามิได้เขียนตัวเลขหรือตัวอักษร (แต่ความจริงการเอาสีเขียวทาพื้นป้ายโดยเว้นตัวเลขก็เท่ากับเขียนตัวเลข) ก็ยังเป็นการทำหนังสือนั้นขึ้นเพื่อใช้แทนหนังสือที่แท้จริงของเจ้าพนักงาน

จึงให้ฟ้องผู้ต้องหาในฐานปลอมหนังสือราชการ ตามมาตรา ๒๒๒–๒๒๔

เรื่องหมิ่นประมาทเจ้าพนักงาน

ปัญหามีว่า จำเลยไล่พลตำรวจซึ่งเข้าไปตรวจในตึกของจำเลยขณะทำการซ่อมในกรณีเรื่องหนึ่ง แล้วจำเลยกล่าวกับจีนซ่อมตึกในทันทีนั้นว่า "ลื้อเอาตีนทำ ตำรวจไม่จับ เอามือทำตำรวจจับ" อัยการประจำศาลแขวงได้ยื่นฟ้องจำเลยว่า หมิ่นประมาทเจ้าพนักงานผู้กระทำการตามหน้าที่ ศาลตัดสินยกฟ้อง พนักงานอัยการสั่งไม่อุธรณ์ แต่อธิบดีกรมตำรวจมีความเห็นแย้ง

เห็นว่า คดีนี้โจทก์เห็นว่า จำเลยหมิ่นประมาทเจ้าพนักงาน ตามมาตรา ๑๑๖ แห่งกฎหมายลักษณะอาญา การหมิ่นประมาทอันจะเป็นความผิดตามมาตรานี้ เห็นว่าไม่จำเป็นต้องเป็นการใส่ร้าย หรือใส่ความ อันอาจทำให้ผู้ถูกหมิ่นประมาทเสียชื่อเสียง เหมือนการหมิ่นประมาทตามมาตรา ๒๘๒ การกระทำหรือการกล่าวข้อความอันใดเป็นการเห็นได้ว่า เป็นการ "ดูถูก" ก็เป็นการเพียงพอที่จะเป็นความผิดแล้ว ทั้งนี้ พึงเห็นความประสงค์ของกฎหมายได้ว่า ต้องการจะให้ความคุ้มครองแก่ตำแหน่งหน้าที่ราชการของเจ้าพนักงานไว้ให้อยู่ในความเชื่อถือของประชาชน ไม่ยอมให้ใครดูหมิ่นดูถูกได้ ซึ่งเป็นความประสงค์กันคนละนัยกับมาตรา ๒๘๒ (คำว่า หมิ่นประมาทในมาตรานี้ตามฉบับภาษาอังกฤษใช้ว่า impute ไม่ใช่ insult)

อาการที่จำเลยไล่ตำรวจ และกล่าวขึ้นต่อหน้าด้วยถ้อยคำหยาบดังนี้ ควรนับว่าเป็นการดูถูกเจ้าหน้าที่ ตามความหมายของกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๑๑๖ ที่โจทก์ได้อ้างแล้ว การที่ศาลงดสืบพยานและพิพากษายกฟ้องเสียนั้น ยังไม่เห็นชอบด้วย จึงชี้ขาดให้อุทธรณ์

เรื่องทางราชการขอคัดสำนวน

ปัญหามีว่า เรื่องการขอคัดสำนวนการสอบสวนตามที่เคยลงในหนังสืออัยการนิเทศว่า ระเบียบของกรมอัยการไม่ยอมให้ผู้เสียหายหรือคู่ความอื่นใดคัดสำเนาการสอบสวนเลยนั้น ถ้ากรม กระทรวงหรือสำนักราชการใด ๆ ซึ่งมิใช่เป็นผู้เสียหายหรือคู่ความขอคัด จะควรอนุญาตหรือไม่เพียงใด

เห็นว่า เรื่องที่จะอนุญาตให้ผู้ใดคัดสำนวนการสอบสวนหรือไม่ ตามที่กรมอัยการได้วางหลักไว้นั้น มีข้อสำคัญอยู่ที่จะป้องกันมิให้คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งนำสำนวนการสอบสวนไปเป็นเครื่องมือทำให้เสื่อมเสียความยุติธรรมเท่านั้น หาได้หมายความถึงการที่เจ้าหน้าที่ขอคัดเป็นทางราชการเพื่อปฏิบัติราชการด้วยไม่ อย่างไรก็ดี แม้จะเป็นกรณีที่เจ้าหน้าที่ขอคัด ก่อนจะอนุญาตให้คัด พนักงานอัยการควรได้ทราบเหตุผลในการขอคัด และพิจารณาเห็นควรในเหตุผลที่ขอนั้นก่อน ถ้าพนักงานอัยการไม่เห็นมีเหตุผลอันสมควร ก็ไม่อนุญาตให้คัดได้

เรื่องความผิดลหุโทษถ้าต้องขังพอแก่โทษ
จะปล่อยไปได้หรือไม่

ปัญหามีว่า

๑. ในความผิดฐานลหุโทษ ซึ่งพนักงานสอบสวน สอบสวนแล้วปรากฏว่าผู้ต้องหามีความผิดจริง แต่ปล่อยตัวผู้ต้องหาไปไม่เปรียบเทียบปรับ โดยเห็นว่าได้คุมขังมาพอแก่โทษแล้วเช่นนั้น พนักงานสอบสวนจะมีอำนาจทำได้โดยชอบด้วยกฎหมายหรือไม่

๒. ถ้าทำไม่ได้ จะควรนำกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๑๙ มาอนุโลมใช้ในชั้นอำเภอสอบสวนได้หรือไม่

ความเห็น ตามปัญหาข้อ ๑ นั้น พนักงานสอบสวนหามีอำนาจที่จะปล่อยผู้ต้องหาไปโดยไม่เปรียบเทียบปรับไม่ เพราะมาตรา ๓๗-๓๘ แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาบัญญัติว่าคดีที่จะเลิกกันได้ก็โดยเปรียบเทียบ ปรับ ผู้ต้องหาเท่านั้น ฉะนั้น การที่อำเภอใช้ดุลพินิจว่า ได้ขังผู้ต้องหามาพอแก่โทษแล้ว แล้วปล่อยตัวไปโดยไม่ปรับเช่นนี้ จึงไม่เป็นการเปรียบเทียบอันชอบด้วยกฎหมาย แต่ในกรณีเช่นนี้ เมื่อมีเหตุผลอันสมควรจริง ๆ แทนที่จะทำในทางเปรียบเทียบ เพราะต้องขังพอแก่โทษ อำเภอจะทำความเห็นสั่งไม่ฟ้อง โดยไม่ทำเป็นสำนวนเปรียบเทียบ ตามมาตรา ๑๔๒ วรรคท้ายก็ได้ และเมื่อสำนวนตกลงมาถึงพนักงานอัยการ ๆ ก็อาจมีคำสั่งเห็นชอบด้วยไม่ฟ้องเสียก็ได้เหมือนกัน

ส่วนปัญหาข้อ ๒ ที่ว่า ควรจะนำมาตรา ๑๙ แห่งกฎหมายลักษณะอาญามาใช้ในการที่อำเภอจะปรับผู้ต้องหาด้วยโดยอนุโลมนั้น เห็นว่าจะทำไม่ได้ เพราะมาตรานี้บัญญัติไว้เพื่อศาลใช้โดยเฉพาะ อย่างไรก็ดีในกรณีเช่นนี้ ไม่น่าจะมีเหตุขัดข้องได้อย่างใดเลย โดยถ้าอำเภอเห็นว่า ผู้ต้องหาผิดลหุโทษต้องขังมาบ้างแล้ว จะปรับให้น้อยลงเพื่อความยุติธรรม ก็ย่อมจะทำได้อยู่แล้ว

วิธีปฏิบัติการบางอย่าง

เกี่ยวกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

มาตรา ๓๗ และ ๓๘

อำนาจการเปรียบเทียบของกรมการอำเภอ

ปัญหามีว่า นางเจียะต้องหาว่าทำแบ้งเชื้อข้าวหมักโดยมิได้รับอนุญาต กรมการอำเภอปะนาเระเห็นควรเปรียบเทียบปรับผู้ต้องหาเป็นพินัยเพียง ๕ บาท เรียกค่าสินบนนำจับให้ผู้นำจับอีก ๕ บาท แต่ในเรื่องเปรียบเทียบปรับผู้กระทำผิดพระราชบัญญัติภาษีชั้นในนี้ มีระเบียบของกระทรวงการคลังว่า จะต้องปรับอย่างต่ำ ๒๐ บาท เป็นการขัดกันอยู่

อัยการจังหวัดปัตตานีเสนอความเห็นว่า คำสั่งกระทรวงการคลังที่กล่าวนั้นขัดกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๓๗ (๒) เป็นอันต้องยกเลิก และพนักงานสอบสวนมีอำนาจเปรียบเทียบได้ตามควรแก่รูปคดี ไม่ต้องถือเกณฑ์ปรับตามคำสั่งนั้น

กรมสรรพสามิตเห็นว่า ข้อกฎหมายซึ่งอัยการจังหวัดปัตตานีอ้างนั้น มีข้อความเห็นได้ชัดว่ากรมการอำเภอต้องเปรียบเทียบคดีตามความในมาตรา ๑๐๕ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งแปลว่า มิได้เปลี่ยนแปลงอำนาจการเปรียบเทียบของกรมการอำเภอให้ยิ่งหย่อนไปกว่าที่มีอยู่แล้ว ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ซึ่งกล่าวนั้นแต่ประการใดเลย เพราะฉะนั้นระเบียบของกระทรวงการคลัง ที่วางกฎเกณฑ์การปรับผู้กระทำผิดพระราชบัญญัติภาษีชั้นในที่กล่าว ซึ่งแต่เดิมไม่ปรากฏว่าเป็นการขัดแย้งกับอำนาจ ของกรมการอำเภอที่มีอยู่ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่แต่ประการใดเลยนั้น ตกมาในเวลานี้ก็ไม่น่าจะเกิดเป็นข้อขัดแย้งขึ้นได้ ยิ่งกว่านี้ ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๕ ก็ว่า "ฯลฯ ให้กรมการอำเภอมีอำนาจที่จะเปรียบเทียบให้ตกลงกันได้ ถ้าไม่ตกลงกันได้ก็ดี หรือกรมการอำเภอ เห็นว่าโทษของจำเลยเกินกว่าปรับ ๒๐๐ บาท หรือเป็นโทษทั้งปรับทั้งจำหรือโทษจำอย่างเดียวก็ดี ก็ให้ส่งคดีเรื่องนั้นไปยังเมือง" กรมสรรพสามิตเข้าใจว่า "ให้ตกลงกัน" ในที่นี้หมายถึงให้ตกลงกันทุกฝ่าย และถ้าหากมิได้รับความตกลง เช่นว่า กรมการอำเภอจะต้องส่งคดีไปยังจังหวัด มิใช่ให้อำนาจกรมการอำเภอ

เปรียบเทียบตามความเห็นฝ่ายเดียว หรือตกลงกับจำเลยฝ่ายเดียวได้เด็ดขาด เพราะฉะนั้นในคดีผิดพระราชบัญญัติภาษีชั้นในอันเป็นการกระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดินเช่นนี้ เมื่อกระทรวงการคลังผู้เป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินงานวางระเบียบไว้ดังกล่าว กรมการอำเภอซึ่งเป็นผู้มีอำนาจเปรียบเทียบก็ควรถือเอาระเบียบนั้นเป็นคำขอของฝ่ายโจทก์หรือเจ้าทุกข์ได้ และไม่เป็นการขัดแย้งกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา หรือพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่แต่ประการใดเลย กรมสรรพสามิตหารือว่า ความเข้าใจดังนี้จะผิดถูกประการใด

เห็นว่า การเปรียบเทียบปรับผู้กระทำผิดในคดีที่กฎหมายบัญญัติให้เปรียบเทียบได้นั้นประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามาตรา ๓๘ (๑) บัญญัติไว้ว่า ให้กำหนดจำนวนค่าปรับตามที่ผู้ต้องหาและผู้เสียหายยินยอม คดีที่ถือว่ารัฐบาลเป็นผู้เสียหาย เช่น คดีทำผิดต่อกฎหมายแผนกภาษีอากรโดยปกติถือได้ว่า กรมการอำเภอเป็นผู้แทนรัฐบาล ฉะนั้น ถ้าไม่มีระเบียบหรือคำสั่งกำหนดไว้เป็นพิเศษ ก็กำหนดค่าปรับได้ตามที่เห็นสมควรแก่รูปคดี แต่ถ้าเจ้ากระทรวงที่มีหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติภาษีอากรใด ๆ ได้กำหนดค่าปรับที่จะเปรียบเทียบปรับผู้กระทำผิดไว้อย่างใดจะต้องกำหนดค่าปรับให้เป็นไปตามคำสั่ง หรือระเบียบนั้น ๆ จึงจะถือว่ารัฐบาลผู้เสียหายได้ตกลงยินยอมในการเปรียบเทียบนั้น ๆ

มาตรา ๓๘

เปรียบเทียบคดีมีค่าทดแทนโดยตกลงเรื่องค่าปรับอย่างเดียว

อัยการจังหวัดสมุทรสงคราม **เสนอว่า** ได้ให้ความเห็นในที่ประชุมอำเภอเกี่ยวกับปัญหาในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามาตรา ๓๘ อนุมาตรา ๒ เรื่องเปรียบเทียบคดีมีค่าทดแทนไปว่า คดีเช่นนี้เมื่ออำเภอได้เปรียบเทียบตกลงกันในเรื่องค่าปรับและผู้ต้องหาได้ชำระเงินค่าปรับเสร็จไปตามความในมาตรา ๓๘ อนุมาตรา ๑ นั้นแล้ว ก็ต้องถือว่าคดีอาญาเรื่องนั้นได้เลิกแล้วกันไป การไม่ตกลงกันในเรื่องค่าทดแทนหาทำให้คดีอาญาไม่เสร็จเด็ดขาดไปไม่ และในเรื่องเช่นนี้อำเภอไม่ต้องส่งตัวผู้ต้องหาไปให้พนักงานอัยการฟ้อง คงส่งสำนวนการสอบสวนกับบันทึกการเปรียบเทียบไปตามมาตรา ๑๔๒ วรรคท้ายเท่านั้น อัยการสมุทรสงครามเห็นว่าปัญหานี้เป็นของใหม่ จึงหารือว่า ความเห็นนี้ถูกต้องหรือไม่

เห็นว่า คดีมีค่าทดแทนตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามาตรา ๓๘ อนุมาตรา ๒ เป็นคดีที่ผู้เสียหายมีสิทธิจะได้รับค่าทดแทนจากผู้ต้องหา อันเป็นสิทธิซึ่งเกิดขึ้นโดยกฎหมายในส่วนแพ่ง เมื่อพนักงานเจ้าหน้าที่ได้เปรียบเทียบไม่ตกลงกัน ก็ชอบที่จะไปว่ากล่าวกันเองในทางแพ่ง หาเป็นเหตุทำให้การเปรียบเทียบในเรื่องค่าปรับที่ตกลงกันแล้วนั้นเสียไปไม่ และสำนวนเช่นนี้ถือเป็นสำนวนคดีอาญาที่เลิกกันแล้วตามมาตรา ๓๗ ความเห็นของอัยการจังหวัดสมุทรสงครามถูกแล้ว

มาตรา ๘๗

วิธีนับวันควบคุมในกรณีผู้ถูกจับหลบหนีหรือมีประกัน

ปัญหามีว่า ถ้าผู้ถูกจับถูกควบคุมมายังไม่ทันครบ ๑๕ วัน ก็หลบหนีไป ต่อมาจับได้อย่างหนึ่งถ้าผู้ถูกจับถูกควบคุมมายังไม่ทันครบ ๑๕ วัน แล้วมีประกันตัวไป หรือปล่อยชั่วคราวต่อมาเรียกตัวมาทำการควบคุมไว้อีกอย่างหนึ่ง ทั้งสองอย่างนี้ จะนับวันควบคุมต่อเนื่องกัน หรือจะนับการควบคุมครั้งหลังต่อไปได้อีก ๑๕ วัน

เห็นว่า ตามที่ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามาตรา ๘๗ บัญญัติกำหนดเวลาให้ควบคุมผู้ถูกจับไว้ได้เพียง ๑๕ วันนั้น หาใช่จะมุ่งหมายให้ควบคุมไว้ได้เสมอไปไม่ ความจริงหลักแห่งมาตรานี้ห้ามมิให้ควบคุมผู้ถูกจับไว้เกินกว่าจำเป็นตามพฤติการณ์แห่งคดี และได้วางหลักไว้ว่าห้ามมิให้ควบคุมเกินกว่า ๔๘ ชั่วโมง การควบคุมต่อไปจนถึง ๑๕ วันนั้น เป็นข้อยกเว้นเฉพาะเมื่อมีความจำเป็นเป็นพิเศษเท่านั้นตามปัญหาที่หารือ เห็นว่าโดยปกติจะควบคุมไว้ได้เท่าที่จำเป็นตามพฤติการณ์แห่งคดี แต่ถ้ามีความจำเป็นเป็นพิเศษจะต้องควบคุมไว้ต่อไป การนับวันจะต้องนับรวมกับจำนวนวันที่ควบคุมไว้คราวแรกด้วย เว้นแต่ในการจับคราวหลังนี้จะมีข้อหาขึ้นใหม่ จึงจะเริ่มนับกำหนดใหม่ได้ แต่ก็ควบคุมไว้เพียงเท่าที่จำเป็นแห่งพฤติการณ์แห่งคดีหลังเท่านั้น เป็นต้นว่า ผู้ต้องหาหลบหนีเมื่อจับได้ใหม่ จะสอบสวนเรื่องหลบหนีที่คุมขังเสร็จสิ้นไปได้ภายใน ๒ วัน ดังนี้ จะถือเอาข้อหาเรื่องหลบหนีที่คุมขังเป็นข้ออ้างสำหรับขังต่อไป ๑๕ วัน เพราะการสอบสวนเรื่องก่อนยังไม่เสร็จนั้นหาได้ไม่.

การยึดวัตถุที่ใช้ในการกระทำผิด
เจ้าพนักงานผู้ยึดจะต้องรับผิดเพียงใด

ปัญหามีว่า ถ้าเจ้าหน้าที่จับหรือยึดวัตถุเครื่องรถยนต์ที่มีฝิ่นซ่อนมาเป็นของกลางแต่ภายหลังกรมการอำเภอก็ดีหรือศาลก็ดี สั่งให้คืนสิ่งที่ยึดมาแก่ผู้เป็นเจ้าของรับไปเช่นนี้ เจ้าของวัตถุนั้น ๆ จะฟ้องเรียกค่าเสียหายจากเจ้าหน้าที่ผู้จับหรือยึดได้หรือไม่

เห็นว่า ถ้าการจับหรือยึดนั้นได้จับหรือยึดโดยมีเหตุที่น่าสงสัยว่าเจ้าของวัตถุนั้นได้สมคบหรือรู้เห็นเป็นใจในการกระทำผิดนั้นด้วย ฉะนี้แล้ว แม้ภายหลังจะต้องคืนวัตถุนั้นให้ผู้เป็นเจ้าของรับไปก็เห็นว่าเจ้าหน้าที่ไม่ต้องรับผิดชอบ แต่ถ้าการจับหรือยึดได้กระทำโดยไม่มีเหตุผลดังกล่าวมาแล้วก็ดีหรือได้จับหรือยึดโดยมีเหตุผลดังกล่าวแล้ว ภายหลังการสอบสวนปรากฏว่าผู้เป็นเจ้าของมิได้สมคบหรือรู้เห็นเป็นใจในการกระทำผิดด้วย แต่เจ้าหน้าที่ก็ยังยึดวัตถุนั้นไว้ไม่คืนให้ผู้เป็นเจ้าของรับไปเช่นนี้ เห็นว่าเจ้าหน้าที่ผู้จับหรือยึดนั้น จะต้องรับผิดชอบในความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการจับหรือยึดโดยไม่สมควรนั้น.

เรื่องบุกรุก

คดีนี้ได้ความตามการสอบสวนว่า ผู้ต้องหาเคยเช่าสวนของเจ้าทุกข์ทำ แต่ค้างชำระค่าเช่า เจ้าทุกข์จึงไม่ยอมให้เช่าทำต่อไปอีก และได้ให้ อ. เช่าทำ ผู้ต้องหามีความโกรธแค้นเจ้าทุกข์ ในเวลากลางคืนผู้ต้องหาได้บังอาจถือขวานเป็นศาสตราวุธเข้าไปในบริเวณสวนรายนี้ โดยข้ามคูที่ อ. ผู้เช่าขุดกั้นเขตสวนไว้แล้วใช้ขวานฟันเสาและป้าย กับโฆษณาหมิ่นประมาทเจ้าทุกข์ ๆ จึงร้องขอให้เจ้าพนักงานเอาคดีขึ้นว่ากล่าว

พนักงานสอบสวน ๆ แล้วส่งสำนวนแก่พนักงานอัยการ พร้อมกับความเห็นว่า ควรสั่งฟ้องผู้ต้องหาฐานบุกรุก ทำให้เสียทรัพย์ กับโฆษณาหมิ่นประมาท ตามกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๓๒๔, ๓๒๗ และ ๓๓๕ (๓) พนักงานอัยการตรวจสำนวนแล้วสั่งฟ้องผู้ต้องหาตามมาตรา ๓๒๔ และ ๓๓๕ (๓) แต่ได้สั่งไม่ฟ้องฐานบุกรุกตามมาตรา ๓๒๕ โดยอ้างว่าที่ ๆ ผู้ต้องหาเข้าไปไม่เป็นภายในรั้วเขตเคหสถานของ อ. ที่ ๆ ผู้ต้องหาเข้าไปเป็นร่องสวน แต่กรมตำรวจมีความเห็นแย้งว่า ผู้ต้องหาควรมีความผิดตามมาตรา ๓๒๘

เห็นว่า การกระทำอันจะเป็นความผิดฐานบุกรุกตามมาตรา ๓๒๗ หรือ ๓๒๘ นั้น นอกจากผู้กระทำจะต้องมีเจตนามิให้ผู้อื่นครอบครองอสังหาริมทรัพย์โดยปกติสุขแล้ว ผู้กระทำจะต้องได้เข้าครอบครอง (take possesion) ซึ่งอสังหาริมทรัพย์นั้นด้วย หรือมิฉะนั้นก็จะต้องได้กระทำการยักย้ายหรือทำลายเครื่องหมายเขตด้วยเจตนาจะเข้าครอบครองอสังหาริมทรัพย์นั้น ในกรณีนี้ข้อเท็จจริงไม่ปรากฏว่าผู้ต้องหาได้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กล่าวแล้ว ผู้ต้องหาจึงไม่ควรมีความผิดตามมาตรา ๓๒๗ หรือ ๓๒๘ อนึ่ง กรณีไม่อาจปรับด้วยมาตรา ๓๒๕ เพราะสถานที่ ๆ ผู้ต้องหาเข้าไปมิใช่เคหะสถานหรือรั้วเขตเคหะสถาน จึงชี้ขาดไม่ฟ้องผู้ต้องหาฐานบุกรุก.

เรื่องฉ้อโกง

ปัญหามีว่า ผู้ต้องหา ๓ คน ได้สมคบกันเช่าเรือสำปั้นลำหนึ่ง แล้วผู้ต้องหาที่ ๑ โกนผมหนวดเครา เอาผ้าสะบงจีวรนุ่งห่มเป็นพระภิกษุลงเรือ โดยให้ผู้ต้องหาที่ ๒–๓ พายหัวและแจวท้าย ไปเที่ยวกล่าวเท็จหลอกลวงบอกเรี่ยไรข้าวเปลือกและสตางค์จากราษฎร โดยผู้ต้องหาที่ ๑ อ้างตนว่า เป็นพระภิกษุ จำพรรษาอยู่วัดหน้าต่าง วัดคลอง ๓ จะเรี่ยไรทรัพย์สิ่งของไปช่วยบวชพระองค์หนึ่ง และจะเอาไปใช้หนี้ซึ่งชายผู้ที่จะบวชนั้นเป็นหนี้คนอื่นอยู่ มีราษฎรหลงเชื่อจึงให้เงินและข้าวเปลือกแก่ผู้ต้องหาไปหลายราย เจ้าพนักงานจับผู้ต้องหาได้ในขณะกระทำผิด

ข้อเท็จจริงได้ความดังกล่าวข้างต้น พนักงานอัยการเห็นว่า ผู้ต้องหาไม่มีความผิดตามมาตรา ๓๐๖ (๑) แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ดั่งที่พนักงานสอบสวนตั้งข้อหามา โดยปรากฏแต่เพียงว่าผู้ต้องหาที่ ๑ ได้ปลอมตนเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าผู้ต้องหาได้อ้างนามบุคคลใดหรือแสดงกิริยาให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่าตนได้ปลอมตัวเป็นผู้ใดไม่ พนักงานอัยการเห็นว่าการปลอมตัวอันจะเป็นผิดตามกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๓๐๖ นั้น ต้องปรากฏว่าได้ปลอมตัวเป็น **คนอื่นซึ่งมีตัวอยู่จริง** ผู้ต้องหาไม่ได้ปลอมตัวเป็นใคร นอกจากใช้เครื่องแต่งกายอย่างพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อให้คนอื่นหลงเชื่อเท่านั้น จึงสั่งไม่ฟ้องตามมาตรานี้ แต่เห็นว่าผู้ต้องหามีความผิดตามมาตรา ๓๐๔ ซึ่งอยู่ในอำนาจศาลแขวง

กรมตำรวจเห็นว่า คดีเป็นปัญหาในข้อกฎหมาย ซึ่งผู้ต้องหาควรจะมีความผิดตามมาตรา ๓๐๔ หรือมาตรา ๓๐๖ จึงขอให้อธิบดีกรมอัยการชี้ขาด

เห็นว่า การกระทำของผู้ต้องหาเป็นการสำแดงออกแก่ผู้อื่นว่า ผู้ต้องหาเป็นภิกษุ จำพรรษาอยู่วัดหน้าต่าง และวัดคลอง ๓ ทั้งนี้ เป็นอุบายเพื่อให้เขาส่งทรัพย์ให้ การสำแดงออกเช่นนั้นฟังได้ว่าผู้ต้องหาได้ "ปลอมตัวเป็นคนอื่น" (False personation) ตามความหมายแห่งมาตรา ๓๐๖ (๑) กฎหมายลักษณะอาญา เพราะภิกษุจำพรรษาอยู่วัดหน้าต่าง หรือวัดคลอง ๓ นั้น หาใช่ผู้ต้องหาไม่ เมื่อผู้ต้องหาสำแดงให้เขาเข้าใจผิดว่าตน **เป็นคนอีกคนหนึ่ง** เช่นนี้ ก็ต้องนับว่าเป็นการ "ปลอมตัวเป็นคนอื่น" ตามที่กล่าวแล้ว จึงให้ฟ้องผู้ต้องหาตามมาตรา ๓๐๖ (๑) กฎหมายลักษณะอาญาด้วย.

เรื่องการเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์
แม้มีกำหนดเวลาเกิน ๓ ปี ก็ไม่ต้องจดทะเบียน

ปัญหามีว่า การเช่าซื้อตามประมวลแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๕๗๒ มีความหมายตลอดถึงการเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์ด้วยหรือไม่ และการเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์ซึ่งมีกำหนดเวลาเกิน ๓ ปี จะต้องจดทะเบียนอย่างสัญญาเช่าธรรมดาตามมาตรา ๕๓๘ หรือไม่

ความเห็น การเช่าซื้อตามความในมาตรา ๕๗๒ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ย่อมรวมทั้งการเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์และสังหาริมทรัพย์ด้วยทั้งสองอย่าง

ส่วนปัญหาที่ว่า การเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์มีกำหนดเวลาเกิน ๓ ปี จะต้องจดทะเบียนอย่างสัญญาเช่าอสังหาริมทรัพย์ตามความในมาตรา ๕๓๘ หรือไม่นั้น เห็นว่าไม่ต้องจดทะเบียน เพราะการทำสัญญาเช่าซื้อ ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๕๗๒ บัญญัติวิธีที่จะพึงทำแก่กันไว้เพียงให้ทำเป็นหนังสือเท่านั้น หาได้บัญญัติให้จดทะเบียนด้วยไม่ จริงอยู่ สัญญาเช่าซื้อย่อมมีลักษณะการเช่ารวมอยู่ด้วย แต่พึงสังเกตว่า อันสัญญาเช่าอสังหาริมทรัพย์เกิน ๓ ปีที่มิได้จดทะเบียนนั้น กฎหมายหาได้บัญญัติว่า **สัญญานั้นเป็นโมฆะไม่** คงมีผลตามกฎหมายเพียง **จะฟ้องร้องให้ศาลบังคับคดีด้วยเรื่องการเช่าที่เกิน ๓ ปีไม่ได้** เท่านั้น โดยนัยนี้จึงเห็นได้ชัดว่า สัญญาเช่าซื้ออสังหาริมทรัพย์เกิน ๓ ปี แม้ไม่ได้จดทะเบียนก็คงเป็นสัญญาที่สมบูรณ์ใช้ได้ตามกฎหมาย หาเป็นโมฆะไม่ และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมใช้กันได้ ส่วนความในมาตรา ๕๓๘ ที่ว่าจะฟ้องร้องให้บังคับคดีในส่วนการเช่าที่เกิน ๒ ปีไม่ได้นั้น จะนำมาใช้แก่กรณีเช่าซื้อหาได้ไม่ **เพราะเหตุว่าไม่ใช่กรณีที่จะบังคับกันด้วยเรื่องการเช่า** หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง **ไม่ได้ใช้กฎหมายในลักษณะเช่าบังคับคดี** เช่น ถ้าเป็นกรณีที่ผู้เช่าซื้อผิดนัดไม่ส่งเงิน ก็บังคับกันในลักษณะเช่าซื้อนั่นเอง คือ ตามมาตรา ๕๗๔ หรือถ้าผู้เช่าซื้อส่งเงินครบถ้วนตามสัญญาแล้ว ผู้ให้เช่าซื้อไม่โอนกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ให้ ผู้เช่าซื้อก็มีสิทธิขอให้บังคับคดีได้ในลักษณะเช่าซื้อและในลักษณะซื้อขายตามความในวรรค ๒ แห่งมาตรา ๔๕๖

เรื่องสิทธิอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินชนิดใดจึงจะจำนองกันได้

ปัญหามีว่า

๑. สิทธิการจำนอง สิทธิการเช่าถือ และสิทธิอื่น ๆ อันเกี่ยวแก่กรรมสิทธิที่ดิน เป็นอสังหาริมทรัพย์ทั้งหมด หรือเพียงใด อย่างใด

๒. ถ้าสิทธิดังกล่าวในข้อ ๑ เป็นอสังหาริมทรัพย์ ผู้ทรงสิทธิเหล่านั้นจะเอาสิทธิของตนมาจำนองประกันหนี้ได้หรือไม่ และ

๓. ถ้าจำนองได้ ผู้รับจำนองสิทธิดั่งว่านั้นจะเอาไปจำนองอีกทอดหนึ่ง (create a charge upon a charge which is already a charge upon another chrage) จะได้หรือไม่

ความเห็น

ในปัญหาข้อแรก เห็นว่า อสังหาริมทรัพย์นั้น นอกจากที่ดินและทรัพย์อันติดอยู่กับที่ดินแล้ว สิทธิทั้งหลายอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน เช่น สิทธิการจำนอง สิทธิการเช่าถือ สิทธิเก็บกิน (Usufruct) สิทธิเหนือแผ่นดิน (Superfecies) ภาระจำยอม (Servitudes) เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมนับเป็นอสังหาริมทรัพย์ทั้งสิ้น (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๐๐)

ส่วนปัญหาในข้อที่ ๒ ที่ว่าผู้ทรงสิทธิดั่งว่ามาแล้ว จะเอาสิทธิไปจำนองได้หรือไม่นั้น เห็นว่า ถ้าพิจารณาความตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๗๐๓ โดยเฉพาะ คำตอบก็คงมีเพียงจำนองได้ เพราะมาตรา ๗๐๓ มีว่า "อสังหาริมทรัพย์นั้นอาจจำนองได้ไม่ว่าประเภทใด ๆ" ฉะนั้น เมื่อวินิจฉัยว่าสิทธิเหล่านี้เป็นอสังหาริมทรัพย์ผู้ทรงสิทธิก็ย่อมเอาไปจำนองได้

แต่มีข้อที่จะต้องระลึกว่า การจำนองนั้น ผู้รับจำนองมีสิทธิที่จะได้รับชำระหนี้จากทรัพย์สินที่จำนองก่อนเจ้าหนี้สามัญ (ประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ มาตรา ๗๐๒) และผู้รับจำนองชอบที่จะใช้อำนาจบังคับการจำนอง เช่น ขอให้ศาลพิพากษาสั่งให้ยึดทรัพย์สินซึ่งจำนองและให้ขายทอดตลาดได้ด้วย (ประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ มาตรา ๗๒๘) และชอบที่เรียกเอาทรัพย์ที่จำนองหลุดเป็นของตนได้ (ประมวลกฎหมายแพ่งมาตรา ๗๒๙) เพราะฉะนั้นสิทธิอันเกี่ยวแก่ที่ดินที่จะจำนองกันได้นั้น เห็นว่า น่าจะต้องเป็นสิทธิชนิดที่จะบังคับได้ตามกฎหมายในลักษณะจำนอง กล่าวคือ ต้องเป็นสิทธิชนิดที่ผู้รับจำนองสามารถรับเอาเป็นของตนเพื่อการชำระหนี้ตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นได้

เช่น สิทธิการรับจำนอง สิทธิเหนือพื้นที่ ผู้ทรงสิทธิย่อมเอาไปจำนองได้ แต่มีสิทธิอันเป็นอสังหาริมทรัพย์บางชนิด กฎหมายบัญญัติไว้ให้เป็นสิทธิเฉพาะตัวจะโอนกันไม่ได้ เช่น สิทธิการเช่าถือ (ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๕๔๔) ภาระจำยอม (ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๑๓๙๓) สิทธิอาศัย (ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๑๔๐๔) ภาระติดพัน (ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๑๔๓๑) สิทธิเหล่านี้ เมื่อกฎหมายห้ามมิให้โอนกันได้แล้ว การจำนองก็ย่อมเป็นไปไม่ได้อยู่ในตัว เพราะไม่สามารถอยู่ในข่ายที่จะบังคับได้ตามกฎหมายในลักษณะจำนอง จึงเห็นว่า สิทธิเหล่านี้แม้จะเป็นอสังหาริมทรัพย์ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามมาตรา ๑๐๐ ก็เป็นอสังหาริมทรัพย์ที่จำนองกันไม่ได้

ส่วนปัญหาในข้อ ๓ ที่ว่า ผู้รับจำนองสิทธิอันเป็นอสังหาริมทรัพย์จะเอาสิทธิการรับจำนองสิทธิไปจำนองอีกทอดหนึ่งจะได้หรือไม่นั้น เห็นว่า จะจำนองสิทธิเช่นว่านั้นหาได้ไม่ เพราะสิทธิที่ตกทอดมาเช่นนี้ไม่นับเป็นสิทธิอันเกี่ยวแก่กรรมสิทธิ์ที่ดิน ฉะนั้นจะพึงนับว่าสิทธิเช่นนี้เป็นอสังหาริมทรัพย์หาได้ไม่ และเมื่อเช่นนั้นก็ย่อมจำนองไม่ได้

เรื่องผู้มิได้เป็นฝ่ายในคดี จะร้องขอรับส่วนเฉลี่ย จากทรัพย์ที่ต้องยึด ได้หรือไม่ เพียงใด

ปัญหามีว่า บริษัทหาดใหญ่ตินแพ้คดีเจ้าหนี้รายอื่น และถูกยึดทรัพย์ทั้งหมด แผนกป่าไม้ก็เป็นเจ้าหนี้ค่าภาคหลวงบริษัทหาดใหญ่ตินด้วยรายหนึ่ง แต่ไม่ได้ฟ้องคดี อัยการจึงทำคำร้องให้แผนกป่าไม้ร้องขอรับส่วนเฉลี่ยทรัพย์ที่ต้องยึดมานั้นต่อศาล โดยถือว่าแผนกป่าไม้เป็นเจ้าหนี้มีบุริมสิทธิ แต่ศาลสั่งให้ยกคำร้องเสีย อ้างเหตุว่าผู้ร้องมิใช่เจ้าหนี้ตามคำพิพากษา อัยการจังหวัดนครศรีธรรมราชหารือว่า คำสั่งของศาลจะผิดถูกประการใด เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป

ความเห็น เห็นว่า ปัญหาในเรื่องนี้เป็นปัญหาในกระบวนพิจารณาของศาล ยังไม่มีตัวบทกฎหมายบัญญัติไว้แน่นอนประการใด ในส่วนความเห็นเห็นว่า ถ้าผู้เป็นโจทก์ในคดีเดิมซึ่งเป็นผู้ได้จัดการยึดทรัพย์ของจำเลยมา และตัวจำเลยในคดีนั้นยอมรับว่าผู้ร้องซึ่งเป็นเจ้าหนี้มีบุริมสิทธิเป็นเจ้าหนี้จำเลยอยู่จริง ศาลก็ควรสั่งให้ผู้ร้องได้รับส่วนเฉลี่ยได้ ในเมื่อผู้ร้องแสดงให้ศาลเห็นว่าทรัพย์สมบัติของจำเลยไม่มีพอใช้หนี้ทั้งหมด แต่ถ้าโจทก์หรือจำเลยไม่ยอมรับว่าผู้ร้องเป็นเจ้าหนี้ ศาลก็ควรยกคำร้องของผู้ร้องเสีย ไม่จำต้องไต่สวนว่าผู้ร้องเป็นเจ้าหนี้อยู่จริงหรือไม่ เพราะการที่จะทำเช่นนั้นได้เป็นหน้าที่ของผู้ร้องจะต้องฟ้องเป็นคดีขึ้นมา แต่ทั้งนี้ไม่หมายความรวมถึงในกรณีที่ผู้ร้องเป็นเจ้าหนี้มีบุริมสิทธิพิเศษเหนือทรัพย์ที่ยึดมา เจ้าหนี้ชนิดนี้ย่อมมีสิทธิที่จะได้รับใช้หนี้ก่อนเสมอ แม้จะมิใช่เจ้าหนี้ตามคำพิพากษาของศาล โดยต้องถือว่าทรัพย์ที่ยึดมานั้นเป็นประกันหนี้ที่จำเลยเป็นหนี้ผู้ร้องอยู่ เจ้าหนี้ชนิดนี้จึงมีสิทธิขอรับใช้หนี้อันติดอยู่กับทรัพย์นั้นได้ก่อน

เฉพาะในเรื่องการขอเฉลี่ยทรัพย์ของบริษัทหาดใหญ่ตินตามที่หารือมานั้น ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่แผนกป่าไม้ผู้ร้องเป็นเจ้าหนี้มีบุริมสิทธิสามัญ ไม่ใช่เจ้าหนี้มีบุริมสิทธิพิเศษ และมิใช่เจ้าหนี้ตามคำพิพากษาของศาล ฉะนั้นการที่จะสั่งให้ยกคำร้องขอเฉลี่ยหนี้ ถ้าเป็นโดยโจทก์และจำเลยไม่ยอมรับว่าแผนกป่าไม้ผู้ร้องเป็นเจ้าหนี้อยู่จริง เห็นว่า ศาลสั่งเช่นนั้นชอบแล้ว

เรื่องแม้ศาลจะได้พิพากษาให้จำคุกจำเลยแทนราคาทรัพย์ตามคำขอของโจทก์แล้วก็ดี เจ้าทรัพย์ก็ยังมีสิทธิที่จะร้องขอให้ศาลยึดทรัพย์ของจำเลยขายทอดตลาดได้

ปัญหามีว่า มีคดีอาชญาเรื่องหนึ่ง ระหว่างอัยการจังหวัดสุพรรณบุรีโจทก์ นายทองอยู่ ประเสริฐ จำเลย ต้องหาว่ายักยอกเงินศึกษาพลี คดีนี้อัยการได้ร้องขอให้จำเลยใช้ทรัพย์แก่รัฐบาล เป็นเงิน ๑,๔๕๔ บาท ถ้าจำเลยไม่สามารถใช้ได้ ขอให้จำแทนตามกฎหมาย จำเลยให้การรับสารภาพ ศาลจึงพิพากษาให้จำคุกจำเลยมีกำหนด ๒ ปี กับให้ใช้ทรัพย์ ถ้าจำเลยไม่สามารถใช้ได้ให้จำแทนมีกำหนด ๑ ปี คดีถึงที่สุดแล้ว จังหวัดสุพรรณบุรีมีความประสงค์จะให้อัยการร้องขอต่อศาลให้ศาลสั่งยึดทรัพย์จำเลยขายทอดตลาดเพื่อได้เงินมาใช้ตามคำพิพากษา อัยการจังหวัดสุพรรณบุรีมีความสงสัยไม่แน่ใจว่าจะร้องได้หรือไม่ เพราะศาลได้พิพากษาให้จำคุกจำเลยแทนราคาทรัพย์ตามคำขอของโจทก์แล้ว จึงหารือ

เห็นว่า คดีอาญาที่ศาลพิพากษาให้จำเลยคืนหรือใช้ทรัพย์แก่เจ้าทรัพย์นั้น ถ้าจำเลยไม่นำทรัพย์มาคืนหรือใช้ตามคำพิพากษา ในส่วนที่จะบังคับจำเลยชั้นหลังคำพิพากษานั้น ตามวิธีพิจารณาที่ศาลดำเนินอยู่แม้ถึงว่าจำเลยจะได้ถูกจำแทนราคาทรัพย์นั้นไปบ้างแล้ว เจ้าทรัพย์ก็อาจร้องขอให้เปลี่ยนการจำแทนที่จำเลยจะถูกจำต่อไป เป็นยึดทรัพย์ขายทอดตลาดได้ (ให้ดูคำพิพากษาฎีกาที่ ๑๔๔/๒๔๕๙ มโนสารเล่ม ๖ หน้า ๑๓๕) ทั้งนี้ ก็เพราะเหตุว่า การยึดทรัพย์ขายทอดตลาดนั้นเป็นการบังคับตรงจากการที่จำเลยไม่นำทรัพย์มาคืนหรือใช้ ส่วนการจำแทนราคาทรัพย์นั้นเป็นทางแก้อีกทางหนึ่งเท่านั้น ตามคำพิพากษาฎีกาที่ ๖๗๒/๒๔๖๘ (ธรรมสารเล่ม ๑๐ หน้า ๗๒๔) ก็ได้กล่าวไว้ชัดว่า "ความประสงค์ของกฎหมายในข้อนี้ก็คือ ต้องการให้ใช้ทรัพย์คืนแก่ผู้ต้องเสียหายนั้นเอง แต่หากว่าจำเลยมิสามารถจะใช้คืนได้ จึงให้เอาตัวจำคุกแทน" เพราะฉะนั้น ถ้าได้มีการร้องขอให้ขายทอดตลาดทรัพย์ของจำเลยเพื่อใช้หนี้ตามคำพิพากษาแล้ว ศาลจึงยอมบังคับให้เสมอ และการร้องขอเช่นนี้ แม้จะได้กระทำภายหลังที่ศาลได้สั่งให้จำแทนราคาทรัพย์ไว้แล้ว ก็ไม่อาจถือว่าเป็นการร้องขอให้ศาลเปลี่ยนแปลงคำพิพากษาซึ่งถึงที่สุดเด็ดขาดแล้วแต่อย่างใด เพราะข้อใหญ่ใจความแห่งคำพิพากษานั้นอยู่ที่ว่าให้จำเลยคืนหรือใช้ราคาทรัพย์ หาใช่อยู่ที่การจำแทนหรือการขายทอดตลาดทรัพย์ไม่ ซึ่งใน ๒ ประการหลังนี้เป็นแต่วิธีบังคับเพื่อให้การเป็นไปตามคำพิพากษาเท่านั้น อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงเห็นว่า รัฐบาลผู้เป็นเจ้าทรัพย์มีสิทธิที่จะร้องขอให้ศาลยึดทรัพย์ของจำเลยขายทอดตลาดเพื่อเอาเงินมาใช้ตามคำพิพากษาได้

เรื่องถ้าผู้ปกครองเด็กไม่ยอมทำสัญญา รับประกันเด็กตามมาตรา ๕๗

แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ศาลจะมีอำนาจจัดการกับผู้ปกครองอย่างไร

ปัญหามีว่า ตามมาตรา ๕๗ แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ถ้าศาลเรียกประกันทานบนจากผู้ปกครองเด็ก ผู้ปกครองรู้สึกว่าไม่สามารถจะปราบปรามสั่งสอนให้เด็กนั้นกลับประพฤติดีได้ จึงไม่ยอมทำสัญญาประกันเด็ก ศาลจะมีอำนาจจัดการกับผู้ปกครองได้อย่างไร และถ้าศาลไม่มีอำนาจลงโทษแก่ผู้ปกครอง (เช่นขัง) แต่เพราะเหตุความกลัวและเข้าใจผิดว่าศาลมีอำนาจลงโทษได้ ผู้ปกครองจึงจำใจทำสัญญารับประกันเด็ก เช่นนี้ สัญญาจะผูกพันผู้ปกครองได้หรือไม่

มาตรา ๕๗ มีว่า ถ้าเด็กอายุกว่าเจ็ดขวบขึ้นไป แต่ยังไม่ถึงสิบสี่ขวบ กระทำความผิด ท่านให้ศาลมีอำนาจกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ ประการ คือ ฯลฯ

(๒) มอบตัวเด็กให้แก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองไป และบังคับเรียกประกันทานบน หรือเรียกแต่ทานบนแก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กนั้น ให้สัญญาว่าจะระวังเด็กนั้น ให้ประพฤติตนรักษาความเรียบร้อยตลอดเวลาที่ศาลจะกำหนดให้ไม่เกินกว่าสามปี ถ้าผิดทานบน ให้ศาลปรับเป็นจำนวนเงินตามที่กำหนดไว้ในทานบน ไม่เกินร้อยบาทขึ้นไป ประการหนึ่ง ฯลฯ

เห็นว่า ตามถ้อยคำในตัวบท ศาลน่าจะมีอำนาจมอบตัวเด็กให้แก่ผู้ปกครองรับไปได้และในการมอบตัวเด็กให้แก่ผู้ปกครองรับไปนั้น ตามถ้อยคำในตัวบทให้อำนาจแก่ศาลที่จะบังคับเรียกประกันทานบนแก่ผู้ปกครองได้ ถ้าผู้ปกครองไม่ทำตาม ก็อาจถูกลงโทษฐานขัดอำนาจศาล ส่วนข้อหารือในข้อหลังนั้นเห็นว่า เมื่อศาลมีอำนาจบังคับเรียกประกันทานบนได้แล้ว ก็ไม่เกิดปัญหาอย่างใด

เรื่องกรรมสิทธิ์เปลี่ยนมือในสัญญาซื้อขาย

ปัญหามีว่า กรมสรรพสามิตหารือมายังกรมอัยการว่า พนักงานสรรพสามิตจังหวัดหนึ่งได้ทำสัญญาซื้อขายเกลือกับราษฎรในจังหวัดนั้น ใจความในสัญญามีว่า ให้กรรมสิทธิในเกลือโอนเป็นของผู้ซื้อนับแต่วันทำสัญญา และผู้ขายตกลงรับจ้างขนเกลือที่ตกเป็นกรรมสิทธของผู้ซื้อจากจังหวัดสมุทรสาครไปส่งยังฉางหลวงกรุงเทพ ฯ ผู้ขายยอมรับราคาเกลือตามจำนวนเกลือที่ตวงได้ และราคาที่กรมสรรพสามิตชี้ขาด ต่อมาปรากฏว่าผู้ขายซึ่งรับจ้างเป็นผู้ขนส่งด้วยนั้น ได้พาเกลือหลบหนีไม่นำเกลือไปส่งต่อฉางหลวงกรุงเทพ ฯ รวม ๑๒ ลำ กรมสรรพสามิตจึงสั่งให้จังหวัดดำเนินคดีไปตามสัญญา คณะกรรมการจังหวัดแจ้งว่า อัยการจังหวัดพิจารณาสัญญาซื้อขายแล้วมีความเห็นว่า กรรมสิทธิในเกลือยังไม่โอนเป็นของผู้ซื้อ เพราะในสัญญาปรากฏว่ายังไม่ได้จัดการชั่ง ตวง วัด หรือทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้รู้กำหนดราคาทรัพย์สินนั้นแน่นอน ตามประมวลกฎหมายแพ่ง ฯลฯ มาตรา ๔๖๐ และเจตนาที่ให้กรรมสิทธเปลี่ยนนับแต่วันทำสัญญา ก็เพื่อจะเอาผิดฐานยักยอกแก่ผู้ขาย ถ้าผู้ขายนำเกลือไปขายให้แก่ผู้อื่น เจตนาเช่นนี้ไม่ชอบด้วยศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยของประชาชน สัญญาตกเป็นโมฆะ จึงไม่ควรฟ้องผู้ผิดสัญญาทั้งทางแพ่งและทางอาญา

กรมสรรพสามิตมีความเห็นว่า สัญญาซื้อขายไม่ผิดศีลธรรม เพราะเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของผู้ซื้อที่จะทำสัญญารักษาประโยชน์ของตนไว้ และเจตนาให้กรรมสิทธเปลี่ยนมือนับแต่วันทำสัญญาก็มีผลใช้ได้ แม้เจตนาเช่นนี้จะแตกต่างกับบทบัญญัติของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯลฯ มาตรา ๔๖๐ แต่มาตรา ๔๖๐ ไม่ใช่บทบัญญัติอันเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เจตนาดังกล่าวแล้วข้างต้นจึงใช้ได้ ไม่เป็นโมฆะตามมาตรา ๑๑๔ ฯลฯ และความรับผิดชอบในส่วนเสียหายของเกลือที่ซื้อตามจำนวนปริมาณตกอยู่ระหว่างผู้ซื้อกับผู้รับจ้างขนส่ง

เนื่องจากความเห็นในข้อกฎหมายต่างกันอยู่ดังนี้ กรมสรรพสามิตจึงส่งสำเนาหนังสือสัญญาซื้อขายเกลือมาขอให้กรมอัยการช่วยพิจารณาว่า สัญญานั้นชอบด้วยกฎหมายหรือไม่

เห็นว่า ตามกฎหมายในเรื่องการซื้อขาย ผู้ซื้อกับผู้ขายจะตกลงให้กรรมสิทธิในทรัพย์เปลี่ยนมือจากผู้ขายไปเป็นของผู้ซื้อเมื่อใดก็ได้แล้วแต่จะสัญญากัน แต่ถ้าผู้ซื้อกับผู้ขายไม่ได้มีสัญญา

ตกลงกันไว้ในข้อนี้เป็นอย่างอื่นต่างหาก จากที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายแล้ว ก็ย่อมต้องบังคับตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๔๕๘–๔๖๐ อันว่าด้วยกรรมสิทธิ์เปลี่ยนมือ ฉะนั้นในเรื่องนี้เมื่อในหนังสือสัญญาซื้อขายปรากฏว่า ให้กรรมสิทธิ์ในเกลือเปลี่ยนมือจากผู้ขายไปเป็นของผู้ซื้อในวันทำสัญญา แม้เกลือจะยังมิได้จัดการตวงเพื่อให้รู้ราคาแน่นอน ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๔๖๐ ก็ดี เกลือในเรือทั้งหมดก็ต้องตกเป็นของผู้ซื้อตามข้อสัญญาและตามหลักกฎหมายที่กล่าวข้างต้น อันที่จริงในสัญญามีข้อความชัดเจนว่าซื้อขายเกลือกันทั้งหมดที่บรรทุกไว้ในลำเรือที่อัยการจังหวัดอ้างคำพิพากษาฎีกาที่ ๒๑๕/๒๔๗๘ นั้น เห็นว่าไม่ตรงกับเรื่องนี้ เพราะในเรื่องนั้นผู้ซื้อกับผู้ขายไม่ได้มีข้อสัญญาตกลงกันในเรื่องกรรมสิทธิ์เปลี่ยนมืออย่างใด ศาลฎีกาจึงพิพากษาบังคับคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๔๖๐ และข้อที่อัยการจังหวัดว่าการที่ทำสัญญาให้กรรมสิทธิ์ในเกลือเปลี่ยนมือเช่นนี้ ไม่ชอบด้วยศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยของประชาชนนั้น เห็นว่าในการซื้อขายที่จะให้กรรมสิทธิ์ในทรัพย์เปลี่ยนมือไปเมื่อใด เป็นเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ของผู้ซื้อกับผู้ขายโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยของประชาชนอย่างใด ฉะนั้นจึงเห็นว่าสัญญาซื้อขายเกลือนี้ เป็นการถูกต้องใช้ได้ตามกฎหมาย และเมื่อเกลือได้โอนกรรมสิทธิ์ไปเป็นของผู้ซื้อตามข้อสัญญาแล้ว การที่ผู้ขายพาเกลือหลบหนีไปไม่นำส่งฉางหลวงที่กรุงเทพ ฯ ตามสัญญา ผู้ขายมีความผิดฐานยักยอก อันต้องอาญาตามนัยแห่งคำพิพากษาฎีกาที่ ๖๔๗/๒๔๖๗ คดีระหว่าง นายสิ่ว โจทก์ นายพุ่ม จำเลย และผู้ขายอาจต้องรับผิดฐานผิดสัญญาในทางแพ่งด้วย.

เรื่องการเช่าสาธารณสมบัติของแผ่นดิน

ปัญหามีว่า กรมมหาดไทยได้ส่งเรื่องบริษัทเอกชนรายหนึ่งขอเช่าที่ดินชายทะเล (น้ำท่วมถึง) และรัฐบาลหวงห้ามไว้เพื่อประโยชน์ในราชการป่าไม้ เพื่อบริษัทจัดทำเป็นอู่เรือ มาให้กรมอัยการพิจารณาที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินเช่นนี้ให้เช่าได้หรือไม่

เจ้าหน้าที่กรมมหาดไทยมีความเห็นว่า ที่ซึ่งบริษัทขอเช่านี้เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๔ แต่ในมาตรา ๑๓๐๕ ห้ามแต่เฉพาะไม่ให้โอนสาธารณสมบัติของแผ่นดิน เว้นแต่อาศัยอำนาจแห่งบทกฎหมายเฉพาะหรือพระราชกฤษฎีกา การที่บริษัทขอเช่าเช่นนี้ไม่ใช่เป็นการโอนไม่ต้องด้วยบทบัญญัติห้ามตามกฎหมาย จึงเห็นว่าให้เช่าได้

ตามเอกสารที่กรมมหาดไทยส่งมานั้น ที่ดินรายนี้ไม่แน่ว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน หรือเป็นที่สาธารณสมบัติประเภทที่ประชาชนใช้สอยร่วมกัน ตรวจดูตามเรื่อง ปรากฏว่าทางจังหวัดได้เคยประกาศสงวนไว้ไม่ให้ผู้ใดเข้าไปจับจอง หรือปลูกพืชผลใด ๆ ดูเป็นทำนองถือว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เพราะถ้าเป็นสาธารณสมบัติชนิดที่ประชาชนใช้สอยร่วมกัน คือ เป็นที่ชายตลิ่งของแม่น้ำแล้ว ก็หาจำเป็นต้องประกาศสงวนไม่ กรมมหาดไทยจึงน่าจะสอบถามให้ได้ความแน่นอนว่าเป็นที่ประเภทใดแน่ และควรขอทราบแน่นอนว่าที่ว่า **น้ำท่วมถึงนั้น** เป็นน้ำขึ้นน้ำลงโดยปกติหรือไม่ใช่ เพราะถ้าน้ำท่วมถึงแต่เฉพาะฤดูน้ำหรือมรสุมหรือปีน้ำมาก ก็หาใช่ที่ชายตลิ่งอันเป็นสาธารณสมบัติตามมาตรา ๑๓๐๔ อนุมาตรา (๒) แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่

ถ้าได้ความว่าเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าซึ่งได้ประกาศสงวนไว้ก่อนที่จะอนุญาตให้บริษัทเช่าและเข้าไปทำการใด ๆ ได้ น่าจะต้องออกพระราชกฤษฎีกาถอนการหวงห้ามเสียก่อน ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๘ มาตรา ๗ วรรค ๓

ถ้าได้ความว่าเป็นที่ดินชายตลิ่ง ก็มีปัญหากฎหมายว่า กระทรวงมหาดไทยจะมีอำนาจเอาไปให้ผู้ใดเช่าได้หรือไม่ การวินิจฉัยปัญหาข้อนี้ก็คือการตีความคำว่า "จะโอนแก่กันมิได้" ซึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า "inalienable" ในมาตรา ๑๓๐๕ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้นว่าหมายความจะห้ามการเช่าด้วยหรือไม่

ถ้าวินิจฉัยตามตัวอักษรเห็นว่า ไม่น่าจะห้ามถึงการเช่า เพราะการเช่าไม่ได้โอนอะไรไปให้ ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เองก็อธิบายการเช่าไว้ว่า เป็นสัญญาตกลงให้บุคคลอีกคนหนึ่งได้ใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินอย่างหนึ่งอย่างใดชั่วเวลาจำกัด

ในต่างประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมาย มีบทบัญญัติในเรื่องที่สาธารณสมบัตินี้ต่าง ๆ กัน ประมวลแพ่งฝรั่งเศสมีความชัดว่า สาธารณสมบัติของแผ่นดินเป็นทรัพย์นอกพาณิชย์ เอาไปทำสัญญากันอย่างใด ๆ ไม่ได้ (มาตรา ๕๓๘ และ ๑๑๒๓) ประมวลแพ่งสวิสส์ (มาตรา ๖๖๔) ให้เป็นไปตามกฎหมายของรัฐหรือท้องถิ่นซึ่งบัญญัติไว้เฉพาะประมวลแพ่งบราซิล (มาตรา ๖๗) มีความคล้าย ๆ ประมวลแพ่งสวิสส์ และมีความว่าโอนแก่กันไม่ได้คล้ายกฎหมายไทย ส่วนประมวลแพ่งอาเย็นไตน์มาตรา ๑๕๓๕,๑๕๓๖ มีบทบัญญัติไว้ละเอียดว่า ทรัพย์นอกพาณิชย์ที่ห้ามโอนนั้นอาจเอาไปให้เช่ากันได้ตามกฎหมายว่าด้วยการเช่าทรัพย์นั้น ๆ เว้นแต่ทรัพย์สินนั้นจะเป็นทรัพย์สินที่ถูกห้ามโอน เพราะขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ส่วนคำว่า “alienable” ในประมวลต่าง ๆ ที่กล่าวมาหมายถึงการโอนกรรมสิทธิ์แทบทั้งนั้น (ดูประมวลแพ่งบราซิล มาตรา ๕๙๙ (๑))

ดังนี้ จึงเห็นว่า การให้เช่าสาธารณสมบัติของแผ่นดินนั้นกฎหมายไม่ได้ห้าม แต่ก็จะต้องระวังอย่าเอาทรัพย์ชนิดที่ประชาชนใช้อยู่ประจำ (ซึ่งอาจเกิดความเดือดร้อนเมื่อไม่ได้ใช้) ไปให้เช่า เพราะราษฎรผู้เสียหายอาจฟ้องได้ แต่ถ้าทรัพย์สินนั้น ๆ สักแต่ว่าเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินตามกฎหมายแต่ความจริงราษฎรไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างใด ก็ไม่น่าจะมีเหตุขัดข้องในการที่จะเอาไปให้เช่า

ตามเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้นนี้ **จึงเห็นว่า**

การให้เช่าสาธารณสมบัติของแผ่นดินไม่ต้องด้วยข้อห้ามตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๓๐๕ เพราะมาตรานั้นบัญญัติห้ามแต่การโอน ซึ่งมีความหมายถึงการโอนไปซึ่งกรรมสิทธิ์เท่านั้น

แต่น่าระลึกว่า สาธารณสมบัติของแผ่นดินนั้น ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๓๐๔ ได้จาระนัยไว้หลายอย่างเป็นอุทาหรณ์ แต่โดยหลักแล้วต้องเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ซึ่ง

(๑) ใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ หรือ

(๒) สงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน

ตามข้อเท็จจริง ในเรื่องนี้ปรากฏชัดแล้วว่าที่ดินรายนี้เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และเพราะเหตุนั้นก็ต้องนับว่าเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินซึ่งใช้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน หรือมิฉะนั้นก็สงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน ฉะนั้น การที่กระทรวงมหาดไทยจะทำสัญญาให้บริษัทเช่า ผลหรือวัตถุแห่งสัญญานั้นก็ต้องเป็นว่ากระทรวงมหาดไทยเอาทรัพย์ที่ประชาชนใช้ร่วมกันหรือซึ่งสงวนไว้ให้ประชาชนใช้ร่วมกันไปให้เอกชนใช้แต่ผู้เดียว

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๑๓ บัญญัติว่า "การใดมีวัตถุประสงค์เป็นการต้องห้ามชัดแจ้งโดยกฎหมายก็ดี เป็นการพ้นวิสัยก็ดี เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนก็ดี การนั้นท่านว่าเป็นโมฆะกรรม"

ปัญหามีว่าการเอาที่ดินซึ่งประชาชนใช้ร่วมกันหรือสงวนไว้ให้ประชาชนใช้ร่วมกันไปให้เอกชนคนหนึ่งใช้โดยเฉพาะเช่นนี้ เป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชนหรือไม่ คำว่า "ความสงบเรียบร้อยของประชาชน" นี้ ตามความเข้าใจในภาษาธรรมดาก็ไม่น่าจะรวมถึงกรณีเช่นว่านั้นด้วย แต่คำนี้ในภาษาอังกฤษใช้ว่า "public order" ว่าตามความหมายของกฎหมายแล้ว การกระทำเช่นนั้นก็ต้องนับว่าเป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อย ถ้ากระทรวงมหาดไทยจะทำไป สัญญานั้นน่าจะตกเป็นโมฆะ ตามความในมาตรา ๑๑๓ ที่กล่าวแล้ว.

ศาลพิพากษาเด็ดขาดให้ริบของกลางแล้ว

เจ้าของจะเรียกร้องเอาคืนได้หรือไม่

ปัญหามีว่า จำเลยต้องหาว่าบรรทุกน้ำสุราเถื่อน ศาลพิพากษาให้ปรับจำเลยและริบเรือของกลาง ต่อมามีผู้ซึ่งไม่ใช่คู่ความยื่นคำร้องต่อศาลว่า เรือที่ต้องริบนั้นเป็นของตน ซึ่งไม่ได้สมรู้ร่วมคิดทำผิดด้วย ศาลไต่สวนฟังสมจริงดังคำร้อง จึงสั่งให้คืนเรือที่ริบนั้นให้ไป

เห็นว่า คำพิพากษาของศาลซึ่งลงโทษและริบทรัพย์คดีถึงที่สุดแล้วนั้น เป็นคำบังคับเฉพาะคู่ความ หาตัดสิทธิเจ้าของทรัพย์ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกที่จะเรียกร้องเอาคืนไม่ ตามกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๒๗ ปรากฏอยู่แล้วว่า ถ้าทรัพย์นั้นมีเจ้าของควรได้คืนตามกฎหมาย มิให้ริบ ฉะนั้น ตามที่ศาลสั่งให้คืนเรือที่ถูกริบแก่เจ้าของไป เป็นการชอบแล้ว

กระทรวงยุติธรรมและนโยบายป้องกันราชอาณาจักร

กระทรวงยุติธรรม
และนโยบายป้องกันราชอาณาจักร

โดย

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน

ข้าพเจ้าได้รับเกียรติจาก ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ให้มาพูดกับท่านในวันนี้ ในหัวข้อเรื่องกระทรวงยุติธรรมและนโยบายป้องกันราชอาณาจักร

ตามหัวข้อเรื่องดังกล่าวข้างต้น ถ้าจะพูดถึงเรื่องกระทรวงยุติธรรมเรื่องหนึ่ง กับเรื่องนโยบายป้องกันราชอาณาจักรอีกเรื่องหนึ่ง โดยไม่มีความสัมพันธ์กันและกันแล้ว ก็ดูจะไม่อยู่ในความมุ่งหมายของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เพราะถ้าจะพูดเรื่องกระทรวงยุติธรรมโดยเฉพาะไม่เกี่ยวแก่นโยบายป้องกันราชอาณาจักร ก็น่าจะเป็นเรื่องที่ห่างไกลกับเรื่องที่ควรจะพูดในวิทยาลัยนี้ หรือถ้าจะพูดเฉพาะเรื่องนโยบายป้องกันราชอาณาจักรโดยไม่มีอะไรพาดพิงเกี่ยวโยงกับกระทรวงยุติธรรม ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมก็คงจะไม่เจาะจงให้ข้าพเจ้ามาเป็นผู้พูด ฉะนั้นความที่ข้าพเจ้าจะพูดกับท่านในวันนี้จึงเป็นเรื่องกระทรวงยุติธรรมในส่วนที่เกี่ยวแก่การป้องกันราชอาณาจักร หรือจะเรียกว่านโยบายป้องกันราชอาณาจักรในส่วนที่เกี่ยวแก่กระทรวงยุติธรรมก็ได้

กระทรวงยุติธรรมเป็นทบวงการเมืองฝ่ายบริหารเหมือนเช่นกระทรวงทั้งหลาย มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอยู่ในคณะรัฐบาลร่วมรับผิดชอบในราชการบริหารประเทศ เพราะเหตุนี้ราชการของกระทรวงยุติธรรมในส่วนที่เกี่ยวแก่ศาล จึงมีแต่ในทางบริหารเท่านั้น กล่าวคือ จัดให้มีและให้ศาลดำรงอยู่โดยถูกต้องเหมาะสมแก่สภาพของบ้านเมือง จัดให้มีตุลาการที่มีสมรรถภาพและมีคุณลักษณะที่จะอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมืองผู้มีอรรถคดีมาสู่ศาล จัดอำนวยความสะดวกแก่กิจการของศาลผู้ให้ดำเนินการตามอำนาจหน้าที่และตามบทกฎหมาย และจัดให้การพิจารณาพิพากษาคดีเป็น

ไปโดยสะดวกรวดเร็ว ส่วนการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีเป็นอำนาจอีกอำนาจหนึ่งซึ่งเป็นของศาลโดยเฉพาะ กระทรวงยุติธรรมหามีอำนาจหน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้องแต่ประการใดไม่

หากจะพิจารณาอำนาจหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมดังกล่าวมาแล้วแต่ผิวเผิน ก็จะมองไม่เห็นเลยว่า กระทรวงยุติธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องแก่นโยบายป้องกันราชอาณาจักรประการใด แต่พึงระลึกว่าการป้องกันราชอาณาจักรนั้น มิใช่ว่าจะจำกัดอยู่เพียงการป้องกันภัยที่มาจากภายนอกเท่านั้นก็หาไม่ ที่มาของภัยอาจมาได้จากภายในไม่น้อยเหมือนกัน ราชอาณาจักรจะดำรงอยู่ด้วยดี ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับการทำให้ประชาชนพลเมืองพอใจในการปกครองบ้านเมือง เฉพาะอย่างยิ่งต้องมีหลักประกันความยุติธรรมให้แก่เขาในเมื่อเขาหันหน้าเข้ามาขอพึ่งความยุติธรรม ถ้าเมื่อใดประชาชนพลเมืองหมดความเชื่อถือว่าเขาจะพึ่งใครได้ในเมื่อเขาได้รับการกดขี่ข่มเหง หรือได้รับความไม่เป็นธรรมอย่างใด ๆ แล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นภัยร้ายแรงแก่ราชอาณาจักร เหมือนเช่นภาราสาวะถีในหนังสือมูลบทบรรพกิจ ซึ่งการศาลอยู่ในสภาพที่ "ใครเอาเข้าปลามา ให้สุภาก็ว่าดี ที่แพ้แก้ชะนะ ไม่ถือพระประเวณี ฯลฯ" แล้วในที่สุดภาราสาวะถีก็ล่มจมไป

ท่านทั้งหลายก็คงจะรู้สึกเช่นเดียวกับข้าพเจ้าว่าเป็นโชคดีของประชาชนคนไทยอย่างยิ่งที่พระมหากษัตราธิราชเจ้าของเราแต่เก่าก่อนตลอดมาจนบัดนี้และบรรพบุรุษของเรา ได้เล็งเห็นความสำคัญในการจัดขบวนการยุติธรรมของประเทศ ท่านเหล่านั้นได้ช่วยกันจัดการและแก้ไขปรับปรุงการศาลยุติธรรมและบทกฎหมายของบ้านเมืองให้ก้าวหน้าตลอดมา จนบัดนี้เรามีศาลยุติธรรมที่ทันสมัยและเชื่อถือได้ และมีบทกฎหมายคุ้มครองสิทธิและอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมืองเป็นอย่างดี และโดยเฉพาะดียิ่งเสียกว่าบางประเทศที่เป็นมหาอำนาจด้วยซ้ำไป ทุกคนที่เกิดในประเทศไทยหรืออยู่ในร่มธงไทยนับแต่คลอดออกมาเป็นทารกและมีชีวิตรอดอยู่ จะได้เสวยสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันหมด ไม่มีการแยกชั้น วรรณ หรือ ลัทธิศาสนาใด ๆ รัฐไม่มีอำนาจที่จะจับตัวไปทำโทษหรือให้ต้องรับกรรมอย่างอื่นใด ในข้อนี้ประเทศไทยได้บัญญัติบทกฎหมายให้หลักประกันแก่ประชาชนพลเมืองโดยตราเป็นลายลักษณ์อักษรไว้เป็นเวลานับได้ ๕๒ ปีมาแล้ว คือปรากฏในกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งมีว่า "บุคคลควรรับอาญาก็ต่อเมื่อได้กระทำการต้องตามบทกฎหมายว่ามีความผิดและกำหนดโทษไว้" และต่อมาหลักประกันในข้อนี้ก็ไปปรากฏในรัฐธรรมนูญการปกครองประเทศและในประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งยกเลิกกฎหมายอาญา ร.ศ. ๑๒๗ และใช้ประมวลนั้นแทน หลักประกันในข้อนี้มีความหมายว่า การกระทำของบุคคลในประเทศไทยทุกคนใครจะไปวินิจฉัยเอา

ตามความพอใจไม่ได้ว่าการกระทำเช่นนั้นๆ จะต้องได้รับโทษ บุคคลในประเทศไทยจะได้รับโทษอาญาก็เฉพาะเมื่อได้กระทำการต้องตามบทกฎหมายที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นความผิดเท่านั้น และหลักประกันในข้อนี้ยังเป็นที่เข้าใจและยอมรับนับถือกันด้วยว่า การกระทำใดแม้จะเป็นทำนองเดียวกันหรือคล้ายกัน กับการกระทำที่กฎหมายบัญญัติไว้ว่าเป็นความผิด ก็จะถือเป็นความผิดไม่ได้ด้วย

นอกจากหลักประกันความเป็นอยู่แห่งชีวิตและร่างกายดังกล่าวแล้ว ทุกคนที่เกิดมาก็ย่อมจะมีการเกี่ยวข้องในทางที่ย่อมก่อให้เกิดนิติสัมพันธ์กันและกัน มีทรัพย์สิน ทรัพย์สิทธิ มีครอบครัว มีมรดก และมีการรับมรดก ประเทศไทยก็ได้มีบทกฎหมายตราไว้เป็นประมวลกฎหมาย เป็นแนวทางปฏิบัติโดยยุติธรรมระหว่างกันและกันโดยครบครัน

เหล่านี้ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นข้อที่คนไทยควรจะรู้สึกภูมิใจ และความภูมิใจนั้นย่อมจะช่วยในการเพิ่มพูนการรักบ้านเมืองของตน การรักษาไว้ซึ่งสภาพดังว่านี้ และปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องให้ดียิ่งขึ้น ย่อมจะอำนวยประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง และยังผลในการป้องกันราชอาณาจักรไปด้วยในตัว

ด้วยเหตุนี้ การจัดให้มีและรักษาไว้ซึ่งกฎหมายที่ดี และปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น เหมาะกับกาลสมัย การจัดให้มีศาลที่ดีให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมือง การจัดให้มีตุลาการที่ดีเพื่อให้พิจารณาพิพากษาอรรถคดีไปตามบทกฎหมาย โดยมีสมรรถภาพและคุณภาพ การให้อำนาจอิสระแก่ตุลาการโดยดำเนินการมิให้มีสิ่งใดเข้ามาแทรกแซง เหล่านี้จึงเป็นนโยบายสำคัญของกระทรวงยุติธรรม

การดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ มีข้อที่ควรเข้าใจในความหมายหลายประการรวมทั้งเหตุที่มาแห่งนโยบายนั้นด้วย เช่นความเข้าใจในคำว่า "กฎหมาย" และ "ความยุติธรรม" กฎหมายและความยุติธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือแยกจากกัน กล่าวคือ พึงแยกความยุติธรรมออกเป็นความยุติธรรมตามบทกฎหมาย และความยุติธรรมตามความนึกคิดของแต่ละบุคคล หรืออย่างไร

ข้อที่ควรจะทำความเข้าใจดังว่านี้ บางคนอาจเห็นไปว่าเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ความรู้เบื้องต้นก็เป็นได้ แต่ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าเป็นเช่นนั้น และเห็นว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจยากอยู่เหมือนกัน เฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่เกี่ยวแก่กฎหมายและความยุติธรรมที่ข้าพเจ้าได้ยกขึ้นเป็นปัญหาในตอนท้ายนั้น

เมื่อพูดถึงว่ากฎหมายคืออะไร เราก็มักจะไปนึกถึงพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา และกฎกระทรวง ว่าสิ่งเหล่านี้แหละเป็นกฎหมาย คำสั่ง ประกาศและคำชี้แจงไม่ใช่กฎหมาย

ที่นักเป็นคำตอบเช่นนั้น จะว่าผิดก็ไม่ได้ แต่ก็หาเป็นการถูกต้องทีเดียวไม่ ตัวอย่างที่เห็น ๆ อยู่ก็คือ ประกาศหลายฉบับของหัวหน้าคณะปฏิวัติประกาศออกมาเมื่อปีกว่ามานี้ซึ่งเรายังจำกันได้ก็ดี หรือ พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชก็ดี แม้จะไม่มีชื่อเรียกขานเป็นพระราชบัญญัติหรือชื่ออื่น ๆ ดังกล่าว แต่บางฉบับก็มีลักษณะถือได้ว่าเป็นกฎหมายโดยสมบูรณ์

กฎหมายคืออะไร มีคำอธิบายของนักกฎหมายว่า กฎหมายคือคำสั่งของรัฐาธิปัตย์สั่งบังคับแก่ประชาชนพลเมืองทั่วไป ซึ่งถ้าผู้ใดไม่ทำตาม ก็จะได้รับผลบังคับอย่างใดอย่างหนึ่ง คำกล่าวดังว่านี้แม้จะสั้นแต่ก็มีความหมายยืดยาวมาก

คำว่า "รัฐาธิปัตย์" มีความหมายถึงบุคคลหรือสถาบันซึ่งตามจารีตประเพณี หรือตามกฎหมายวางหลักปกครองประเทศในขณะหนึ่ง ๆ ยอมรับนับถือว่า เป็นผู้ทรงอำนาจปกครองบ้านเมือง ซึ่งเมื่อสั่งบังคับประชาชนออกมาประการใด ก็จะมีใครขัดใครเถียงไม่ได้ สำหรับประเทศไทยในขณะนี้ผู้ซึ่งมีอำนาจตรากฎหมายออกใช้บังคับมีฐานะเป็น "รัฐาธิปัตย์" ตามความหมายดังว่านี้ก็คือ พระมหากษัตริย์ ด้วยคำแนะนำและยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะสภานิติบัญญัติ ฉะนั้น บรรดาพระราชบัญญัติซึ่งพระมหากษัตริย์ตราออกมาด้วยคำแนะนำและยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะสภานิติบัญญัติ จึงต้องนับเป็นกฎหมาย

หรือในสมัยเมื่อประเทศไทยมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พระมหา-กษัตริย์ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจทั้งในทางบริหาร ทางนิติบัญญัติ และทางตุลาการ ฉะนั้น พระบรมราชโองการของพระองค์ฉบับใดซึ่งไม่มีลักษณะไปในทางบริหาร แต่เป็นไปในทางนิติบัญญัติแล้ว พระบรมราชโองการฉบับนั้นจะมีชื่อเรียกขานว่าอย่างไรก็ตาม ก็ต้องถือว่าเป็นกฎหมายตามความหมายที่กล่าวแล้ว

หรือเมื่อมีการปฏิวัติครั้งที่แล้ว หัวหน้าคณะปฏิวัติซึ่งกระทำการปฏิวัติเป็นผลสำเร็จ หัวหน้าคณะปฏิวัติก็เป็นผู้ใช้อำนาจปกครองบ้านเมือง สั่งบังคับอันใดก็จะมีใครขัดใครเถียงไม่ได้ และหัวหน้าคณะปฏิวัติได้ประกาศออกมาว่า ให้ศาลดำเนินการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีไปตามเดิม ซึ่งมีความหมายให้เข้าใจว่า หัวหน้าคณะปฏิวัติจะไม่ใช้อำนาจทางตุลาการ ส่วนอำนาจอีก ๒ ทาง คือ บริหาร และนิติบัญญัติ เมื่อไม่ได้กล่าวว่าจะให้ผู้ใดเป็นผู้ใช้ ก็จะต้องเข้าใจว่าหัวหน้าคณะปฏิวัติจะเป็นผู้ใช้เอง เหตุฉะนั้นหัวหน้าคณะปฏิวัติจึงมีฐานะเป็นรัฐาธิปัตย์ตามความหมายที่กล่าวแล้ว

และด้วยเหตุนี้ข้อความที่หัวหน้าคณะปฏิวัติสั่งบังคับประชาชน จึงต้องถือว่าเป็นกฎหมาย แม้จะไม่มีชื่อเรียกว่า พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา หรือกฎกระทรวงก็ตาม

สำหรับประเทศไทยนั้น อะไรได้ชื่อว่าเป็นกฎหมาย หาได้มีนัยเท่าที่กล่าวแล้วไม่ จะต้องเป็นที่เข้าใจให้ดีต่อไปด้วยว่า โดยที่ตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๕ ว่า "พระมหากษัตริย์ ทรงตราพระราชบัญญัติใช้บังคับ โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา" และไม่มีความบัญญัติไว้ให้ตราพระราชกำหนดหรือพระราชกฤษฎีกาได้เลย จึงอาจเกิดการเข้าใจผิดไปได้ว่า อันกฎหมายนั้นจะมีได้ก็แต่ตราออกมาโดยรูปพระราชบัญญัติ โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงตราด้วยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภาเท่านั้น แต่โดยที่ตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรนั้นเองได้มีความบัญญัติไว้ในอีกมาตราหนึ่งคือ มาตรา ๒๐ ว่า "ในเมื่อไม่มีบทบัญญัติแห่งธรรมนูญนี้บังคับแก่กรณีใด ให้วินิจฉัยกรณีนั้นไปตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย

ในกรณีมีปัญหาเกี่ยวแก่การวินิจฉัยกรณีใดตามความในวรรคก่อนเกิดขึ้นในวงงานของสภา หรือเกิดขึ้นโดยคณะรัฐมนตรีขอให้สภาวินิจฉัย ให้สภาวินิจฉัยชี้ขาด"

และโดยที่การตราพระราชกำหนดและพระราชกฤษฎีกามิใช่เป็นอำนาจฝ่ายนิติบัญญัติ แต่เป็นอำนาจฝ่ายบริหาร ฉะนั้นจะวินิจฉัยไปว่าเมื่อตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรได้มีบทบัญญัติไว้เพียงให้ตราพระราชบัญญัติได้ มิได้มีความบัญญัติให้ตราพระราชกำหนดหรือพระราช-กฤษฎีกา จึงไม่มีใครมีอำนาจที่จะตราพระราชกำหนดหรือพระราชกฤษฎีกาได้นั้นหาเป็นการวินิจฉัยที่ถูกต้องไม่ สำหรับอำนาจบริหารจะมีอำนาจตราพระราชกำหนดหรือพระราชกฤษฎีกาออกใช้บังคับได้หรือไม่นั้น กรณีเช่นนี้ตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรหาได้บัญญัติไว้แต่ประการใดไม่ กรณีจึงต้องด้วยบทบัญญัติมาตรา ๒๐ ดังกล่าวข้างต้นว่า ปัญหาที่ว่าจะตราพระราชกำหนดหรือพระราช-กฤษฎีกาได้หรือไม่ จะต้องวินิจฉัยไปตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย และโดยที่ปรากฏว่าตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ย่อมทรงใช้พระราชอำนาจทางคณะรัฐมนตรีตราพระราชกำหนดและพระราชกฤษฎีกาได้ภายใต้เงื่อนไขบางประการ จึงต้องวินิจฉัยว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะทรงตราพระราชกำหนดหรือพระราชกฤษฎีกาได้ภายใต้เงื่อนไขบางประการนั้น กล่าวคือ

การตราพระราชกำหนดจะกระทำได้ในเหตุ ๒ ประการ คือ เมื่อมีเหตุฉุกเฉินที่มีความจำเป็นรีบด่วนในอันจะรักษาความปลอดภัยสาธารณะ และจะเรียกประชุมสภาให้ทันท่วงทีมิได้เหตุ

หนึ่ง และในกรณีที่มีความจำเป็นต้องมีกฎหมายเกี่ยวด้วยการภาษีอากรหรือเงินตรา ซึ่งจะต้องได้รับการพิจารณาโดยด่วนและลับ เพื่อรักษาประโยชน์ของแผ่นดินอีกเหตุหนึ่ง พระมหากษัตริย์ก็ย่อมจะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะตราพระราชกำหนดออกใช้บังคับได้ แต่เมื่อได้ตราพระราชกำหนดออกใช้บังคับแล้ว จะต้องนำเสนอต่อสภาโดยด่วนเพื่อขอรับอนุมัติ สภาจะต้องตราพระราชบัญญัติอนุมัติหรือไม่อนุมัติพระราชกำหนดนั้น ถ้าสภาอนุมัติพระราชกำหนดนั้นก็ใช้ได้ต่อไป ถ้าสภาไม่อนุมัติพระราชกำหนดนั้นก็ต้องตกไป แต่ทั้งนี้ไม่กระทบกระทั่งกิจการที่ได้เป็นไปในระหว่างที่ใช้พระราชกำหนดนั้น

ส่วนการตราพระราชกฤษฎีกานั้น พระมหากษัตริย์ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ (ทางคณะรัฐมนตรี) ที่จะทรงตราออกมาใช้บังคับได้ใน ๒ กรณีเหมือนกัน คือ กรณีหนึ่งเมื่อมีบทบัญญัติในพระราชบัญญัติใดให้ตราพระราชกฤษฎีกาใช้บังคับได้ในกรณีใด พระมหากษัตริย์ก็ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะตราพระราชกฤษฎีกาตามที่มีบทบัญญัตินั้นได้ อีกกรณีหนึ่งแม้จะไม่มีบทบัญญัติในพระราชบัญญัติใดบัญญัติไว้ให้ตราพระราชกฤษฎีกาได้ พระมหากษัตริย์ก็ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะตราพระราชกฤษฎีกาออกใช้บังคับได้เหมือนกัน แต่ในกรณีหลังนี้ ข้อความในพระราชกฤษฎีกาจะต้องไม่ขัดแย้งกับกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น เช่น จะตราพระราชกฤษฎีกาออกใช้บังคับห้ามมิให้คนออกจากบ้านในเวลากลางคืนเช่นนี้ย่อมไม่ได้ เพราะตามกฎหมายทุกคนมีสิทธิจะอยู่บ้านหรือจะออกไปจากบ้านเวลาใด ๆ ก็ได้ เช่นนี้เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวแก่กฎกระทรวงนั้น กฎกระทรวงก็ต้องนับว่าเป็นกฎหมายเหมือนกัน ที่นับว่าเป็นกฎหมายก็เนื่องมาจากกฎกระทรวงต้องตราขึ้นตามที่ได้มีพระราชบัญญัติให้อำนาจไว้ ถ้าไม่มีพระราชบัญญัติไว้ จะตรากฎกระทรวงออกใช้บังคับมิได้ และด้วยเหตุนี้เองจึงต้องระวังว่ากฎกระทรวงที่จะถือว่าเป็นกฎหมายใช้บังคับได้นั้นนอกจากจะต้องตราขึ้นโดยมีบทกฎหมายบัญญัติให้อำนาจไว้ยังจะต้องตราขึ้นภายในขอบเขตที่กฎหมายให้อำนาจไว้ด้วย จะตราขึ้นนอกเหนือหรือเกินเลยไปมิได้

บัดนี้ มาถึงปัญหาที่ว่า ความยุติธรรมคืออะไร กฎหมายและความยุติธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือพึงแยกออกจากกันเป็นความยุติธรรมตามกฎหมาย และความยุติธรรมตามความนึกคิดของแต่ละคน

คำว่า "ความยุติธรรม" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม ความชอบด้วยเหตุผล ตามความหมายที่ว่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องของ

ความนึกคิดทั้งสิ้น ไม่มีตัวตนที่จับต้องได้ และเมื่อเป็นความนึกคิดของบุคคลแล้ว ก็ย่อมจะเป็นการยากที่จะให้คนมีความคิดความเห็นเป็นทำนองเดียวกันหรือเหมือนกัน ตราบใดที่มนุษย์ยังมีความนึกคิดเป็นของตนเองอยู่ว่าอะไรดีและอะไรไม่ดี การที่จะไม่ยอมรับว่าความยุติธรรมไม่มีตามความนึกคิดของบุคคล คงมีแต่ความยุติธรรมตามกฎหมายเท่านั้น ก็ย่อมจะเป็นสิ่งที่เป็นไปมิได้ อนึ่งย่อมจะเป็นความจริงที่ว่าวิวัฒนาการแห่งกฎหมายย่อมมาจากความนึกคิดของบุคคลนั่นเอง

แม้ว่าความยุติธรรมตามกฎหมายแยกออกได้จากความยุติธรรมตามความนึกคิดของบุคคลก็หาใช่จะทำให้ความยุติธรรมตามนัยทั้งสองนั้นมีลักษณะเป็นสิ่งตรงกันข้ามไปหมดก็หามิได้ ความจริงส่วนใหญ่ย่อมจะตรงกัน ที่มีไม่ตรงกันอยู่บ้าง ก็เนื่องจากความคิดเห็นในการบัญญัติกฎหมายมีขอบเขตกว้างกว่าความคิดเห็นของแต่ละบุคคล จะขอยกตัวอย่างเช่น ตามกฎหมายว่าด้วยการพะนันบัญญัติว่าผู้อยู่ในวงเล่นการพะนันให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าได้เล่นการพะนันนั้นด้วย การบัญญัติเช่นนี้ถ้าจะคำนึงหรือคิดถึงกรณีเฉพาะเรื่องเฉพาะรายแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าไม่เป็นยุติธรรมเลย เช่นภรรยาออกจากบ้านไปเล่นการพะนันโดยปิดประตูบ้านลั่นกุญแจไว้ สามีกลับบ้านเข้าบ้านไม่ได้จึงไปตามภรรยาเพื่อเอากุญแจมาไขประตูเข้าบ้าน เผอิญตำรวจเข้าไปจับได้ในขณะนั้นสามีซึ่งเข้าไปในวงการพะนันเพื่อขอรับกุญแจจากภรรยาก็ย่อมจะต้องด้วยข้อสันนิษฐานของกฎหมายว่าเป็นผู้เล่นการพะนันนั้นด้วย และถ้าสามีไม่สามารถนำสืบให้เห็นได้ว่าตนไปที่นั่นเพียงเพื่อจะเอากุญแจจากภรรยามาไขประตูเข้าบ้านเท่านั้นหาได้เล่นการพะนันด้วยไม่ สามีก็จะต้องได้รับโทษฐานเล่นการพะนันผิดกฎหมาย หรือเช่นกฎหมายบัญญัติว่าการกู้ยืมเงินกว่าห้าสิบบาทขึ้นไป ถ้ามิได้มีหลักฐานแห่งการกู้ยืมเป็นหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่งลงลายมือชื่อผู้ยืมเป็นสำคัญจะฟ้องให้บังคับคดีหาได้ไม่ ก. เชิญเพื่อนหลายคนไปรับประทานอาหาร ณ ที่ร้านขายอาหารแห่งหนึ่ง ภายหลังเมื่อรับประทานแล้ว ก. ไม่สามารถชำระค่าอาหารให้แก่ผู้ขายได้ เพราะกระเป๋าบรรจุเงินของ ก. ตกหายเสียระหว่างทางมาที่ร้านอาหาร ก. จึงต้องยืมเงินจาก ข. ๑๐๐ บาท ชำระเป็นค่าอาหารทั้งนี้มีผู้รู้เห็นการยืมมากมาย แต่แม้กระนั้น ถ้า ก. ปฏิเสธไม่ยอมใช้เงินที่ยืมให้แก่ ข. ข. ก็ฟ้องเรียกไม่ได้ เพราะ ข. ขาดหลักฐานเป็นหนังสือที่จะแสดงต่อศาลได้ว่า ก. ได้ยืมเงินของตนไป

ถ้าจะถามว่ากฎหมายดังที่ได้ยกขึ้นเป็นตัวอย่างนั้นยุติธรรมหรือไม่ หลายคนอาจตอบว่าไม่ยุติธรรม และถ้าจะถามตัวสามีผู้ซึ่งจะต้องได้รับโทษอาญาฐานเล่นการพะนัน เพราะเหตุที่ตนไปขอรับกุญแจจากภรรยา และถาม ข. ผู้ให้เงิน ๑๐๐ บาท แก่ ก. ยืมไปด้วยแล้ว เป็นการแน่ที่เขาจะ

ตอบว่ากฎหมายไม่ยุติธรรมเลย แต่ทำไมผู้มีอำนาจตรากฎหมายจึงตรากฎหมายออกมาเช่นนั้น ผู้ตรากฎหมายไม่มีความรู้สำนึกว่าอะไรเป็นความยุติธรรมและอะไรไม่ยุติธรรมฉะนั้นหรือ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่าความยุติธรรมตามที่แต่ละคนนึกคิดและความยุติธรรมตามกฎหมายที่มองเห็นแตกต่างกันไปส่วนใหญ่มาจากความคิดของผู้บัญญัติกฎหมายมีขอบเขตกว้างกว่าหรือไกลกว่าความนึกคิดของแต่ละบุคคล ถ้าจะกล่าวเฉพาะใน ๒ กรณีข้างต้น สามีที่จะต้องรับโทษฐานเล่นการพะนันผิดต่อกฎหมายก็มีความนึกคิดเฉพาะแต่กรณีที่เกี่ยวแก่ตนโดยเฉพาะ คือคิดว่าเมื่อตนมิได้เล่นการพะนันแล้วจะมาต้องรับโทษฐานเล่นการพะนันก็ย่อมจะไม่เป็นความยุติธรรม ข. ผู้ซึ่งให้เงิน ก. ยืมไป ๑๐๐ บาท ก็คิดว่าการที่ตนฟ้องเรียกเงินคืนจาก ก. ไม่ได้ทั้งๆ ที่มีพะยานที่จะพิสูจน์การกู้ยืมได้มากมายหลายคนเช่นนั้นไม่เป็นความยุติธรรม ทั้งนี้ก็เพราะ ข. คิดถึงแต่กรณีของตนโดยเฉพาะ แต่การบัญญัติกฎหมายนั้น ผู้บัญญัติกฎหมายมิได้มีความคิดเจาะจงแก่กรณีใดกรณีหนึ่งซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยเฉพาะแต่จะต้องคิดถึงความยุติธรรมอันเป็นส่วนใหญ่โดยทั่วๆไป การใดอันจะอำนวยความยุติธรรมแก่สังคมแล้ว แม้อาจไม่ยุติธรรมแก่บางคนหรือบางกรณีก็เป็นการสมควรหรือจำเป็นที่จะต้องถือเอาการที่เป็นยุติธรรมแก่ส่วนใหญ่หรือสังคมมาเป็นหลัก ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าผู้บัญญัติกฎหมายได้คิดเช่นนั้นโดยรอบคอบถูกต้องแล้วหรือไม่เท่านั้น เช่นในกรณีการพะนันที่ได้กล่าวมาแล้ว ความคิดของผู้บัญญัติกฎหมายเป็นไปในทางที่ว่าการเล่นการพะนันเป็นภัยแก่สังคม เพราะเป็นการนอกจากจะเป็นอันตรายแก่เศรษฐกิจยังเป็นภัยก่อให้เกิดโจรผู้ร้าย เป็นภัยแก่ความสงบเรียบร้อยของประชาชน ซึ่งจำเป็นจะต้องระงับปราบปราม และการระงับปราบปรามนั้น ถ้าไม่มีบทบัญญัติให้สันนิษฐานไว้เบื้องต้นว่าคนที่อยู่ในวงเล่นการพะนันก็ให้ถือว่าได้เล่นการพะนันนั้นด้วยแล้ว ก็ยากที่จะบรรลุความประสงค์แห่งการปราบปรามได้ หรือในกรณีกู้ยืมเงินก็เหมือนกันผู้บัญญัติกฎหมายมองไปในทางที่ว่าเงินนั้นไม่เหมือนทรัพย์อย่างอื่นเป็นของเปลี่ยนมือได้ การเป็นเจ้าของ การได้มาและการจำหน่ายไป ไม่ได้ถือเอาตัวเงินบาทนั้นบาทนี้เป็นสำคัญ เราให้ใครยืมหนังสือของเราไป หนังสือเล่มที่เราให้ยืมไปก็ย่อมจะมีตัวมีตนพิสูจน์กันได้ แต่เราให้ ก. ยืมเงินไปสิบบาท ผลที่เกิดขึ้นก็คือจำนวนเงินที่เรามีอยู่น้อยไป ๑๐ บาท แต่ไปเพิ่มจำนวนเงินที่ ก. มีอยู่ขึ้นอีก ๑๐ บาท หรือถ้า ก. ไม่มีเงินเลย ก็ทำให้ ก. มีเงินขึ้น ๑๐ บาท เงินที่เรามีน้อยไป ๑๐ บาทก็ดี หรือที่ ก. มีเพิ่มขึ้น ๑๐ บาทก็ดี ย่อมพิสูจน์กันไม่ได้ว่าบาทไหน เมื่อเป็นเช่นนี้การยืมหรือการใช้คืนซึ่งเงินจึงพิสูจน์กันได้ยากกว่าทรัพย์สินอย่างอื่นด้วยเหตุนี้ผู้บัญญัติกฎหมายจึงเห็นว่าถ้าจะยอมให้พิสูจน์การกู้ยืมและการใช้คืนซึ่งเงินกู้หรือเงินยืมด้วย

หลักฐานอย่างอื่นนอกจากหลักฐานที่เป็นหนังสือแล้ว ก็เป็นการยากที่จะพิสูจน์ให้เชื่อฟังได้โดยยุติธรรม จึงบัญญัติสร้างแบบขึ้นไว้ให้พิสูจน์กันด้วยหลักฐานที่เป็นหนังสือ การบัญญัติเช่นนี้แม้ว่าอาจมีกรณีเช่นที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น ซึ่งตามความคิดเห็นของบุคคลบางคนว่าไม่เป็นการยุติธรรม แต่ก็เป็นเรื่องที่ยากจะช่วยได้ โดยถ้าหากจะไม่บัญญัติเช่นว่า ความยุติธรรมส่วนใหญ่ที่จะพึงได้ด้วยการบังคับให้พิสูจน์กันด้วยหลักฐานเป็นหนังสือก็ย่อมจะมีขึ้นมิได้

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ใช่เจตนาจะให้เข้าใจว่าความยุติธรรมตามกฎหมายจะดีกว่าถูกต้องกว่าความยุติธรรมตามความนึกคิดของบุคคลเสมอไปก็หามิได้ เพราะผู้บัญญัติกฎหมายก็คือปุถุชนนั่นเอง ซึ่งอาจมีความคิดเห็นผิดหรือไม่ชอบด้วยเหตุผลก็ย่อมจะเป็นไปได้เหมือนกัน อนึ่งพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปก็อาจทำให้กฎหมายซึ่งชอบด้วยเหตุผลและเป็นยุติธรรมในขณะหนึ่ง กลายเป็นไม่ชอบด้วยเหตุผลและไม่ยุติธรรมในการต่อไปก็ได้ เหตุฉะนั้นเพื่อให้บทกฎหมายที่ใช้บังคับในบ้านเมืองเป็นกฎหมายที่ดีอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมือง นอกจากจะต้องถือว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่งในขณะการตรากฎหมายที่จะต้องกระทำด้วยความรอบคอบคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมอย่างดีที่สุดแล้ว ผู้ปกครองบ้านเมืองยังจะต้องสอดส่องหาทางที่จะให้บทกฎหมายที่ล้าสมัยหรือไม่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นธรรมแก่ประชาชน ได้ยกเลิกไปหรือแก้ไขเพิ่มเติมให้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย

เมื่อประเทศได้มีกฎหมายที่ดีแล้ว ก็เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดให้มีตุลาการที่ดีเพื่อตัดสินอรรถคดีอันเป็นข้อพิพาทของประชาชนให้เป็นไปตามบทกฎหมายโดยยุติธรรม ท่านเซอร์แอลเฟรดเดนนิง (Sir Alfred Denning) นักกฎหมายมีชื่อของอังกฤษได้กล่าวไว้ว่า การที่จะทำให้เกิดความยุติธรรมในบ้านเมืองนั้น มีสิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ สร้างกฎหมายให้เป็นธรรมประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎหมายนั้น

ประเทศอังกฤษเป็นประเทศหนึ่งซึ่งได้ชื่อว่าอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมืองดีที่สุด ข้อนี้คนอังกฤษรู้สึกภูมิใจมาก และเป็นเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ประชาชาติอังกฤษรู้สึกรักบ้านเมืองของเขามาก ที่เป็นเช่นนี้ก็มิใช่อะไรอื่น นอกไปจากประเทศอังกฤษมีผู้พิพากษาดีจริง ๆ ถึงขนาดที่มีคำกล่าวซึ่งยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นความจริง คำกล่าวนั้นมีว่า "ถ้าความยุติธรรมอาจส่งเสียงเป็นคำพูดออกมาได้ก็คงจะพูดเช่นเดียวกับที่ผู้พิพากษาอังกฤษพูด" การที่ประเทศอังกฤษมีผู้พิพากษาที่ดีถึงขนาดตามคำกล่าวที่ว่านั้น เขายึดถือเป็นหลักดำเนินการมาในข้อสำคัญ ๆ ดังนี้

๑. ผู้พิพากษาต้องมีอิสระโดยสมบูรณ์ในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี

๒. ฝ่ายบริหารไม่มีอำนาจถอดถอนผู้พิพากษา

๓. ผู้พิพากษาจะไม่ได้รับการเลื่อนเงินเดือนหรือตำแหน่งหน้าที่ หรือบำเหน็จใด ๆ ทั้งสิ้น

๔. ผู้พิพากษาจะพิจารณาพิพากษาคดีที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องมิได้

๕. ผู้พิพากษาจะต้องแสดงให้คู่กรณีเห็นว่าตนได้ให้ความยุติธรรมแก่เขา

๖. ผู้พิพากษาต้องไม่ยอมฟังความฝ่ายเดียว

ในประการที่ ๑ ที่ว่าผู้พิพากษาต้องมีอิสระโดยสมบูรณ์ในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีนั้น ข้อนี้มีความสำคัญมาก เพราะข้อพิพาทในอรรถคดีนั้น มิได้มีเฉพาะระหว่างเอกชนต่อเอกชนเท่านั้น แต่ย่อมจะมีเสมอและไม่น้อยเลยซึ่งเป็นข้อพิพาทระหว่างรัฐ คือฝ่ายบริหารกิจการบ้านเมืองฝ่ายหนึ่งกับเอกชนอีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าผู้พิพากษาไม่มีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีโดยสมบูรณ์แล้ว ก็ย่อมจะเป็นการน่ากลัวหรือน่าหวั่นเกรงอย่างยิ่งว่ายากที่เอกชนจะได้รับความยุติธรรมเสมอไปเมื่อมีคดีพิพาทกับรัฐ เหตุฉะนั้นเพื่อรักษาไว้ซึ่งความยุติธรรม และเพื่อป้องกันมิให้ผู้บริหารบ้านเมืองปฏิบัติการโดยไม่เคารพต่อบทกฎหมาย จึงจำเป็นต้องจัดให้ผู้พิพากษาเป็นเสมือนคนกลางยืนอยู่ระหว่างรัฐกับเอกชน ใครผิดใครถูกก็พิพากษาชี้ขาดไปตามบทกฎหมาย สำหรับหลักการในข้อนี้ประชาชนชาวอังกฤษได้ทำการต่อสู้มากับกษัตริย์ของประเทศอังกฤษเอง และในที่สุดก็ได้รับชัยชนะเมื่อราวสามร้อยปีมาแล้วในรัฐสมัยสมเด็จพระเจ้าเยมส์ ผู้พิพากษาศาลสูงของอังกฤษชื่อ เซอร์เอ็ดเวียร์ด โค้ก (Sir Edward Coke) เป็นผู้พิพากษาซึ่งยืนหยัดในหลักการที่ว่าผู้พิพากษาต้องมีอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดี จึงมีเรื่องขัดแย้งกับพระมหากษัตริย์ในหลักการข้อนี้เสมอมา จนในที่สุดมีคดีเรื่องหนึ่งซึ่งพระมหากษัตริย์ได้มีพระบรมราชโองการมาว่าผู้พิพากษาจะพิพากษาคดีไปก่อนที่จะได้นำคดีไปปรึกษากับพระองค์เสียก่อนมิได้ ท่านเซอร์ที่กล่าวนามมาแล้วไม่ยอมปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ จึงมีพระบรมราชโองการให้ผู้พิพากษาทั้งศาลรวมทั้งท่านเซอร์เอ็ดเวียร์ด โค้ก ด้วย ซึ่งมีจำนวนรวม ๑๒ คน วินิจฉัยว่าเมื่อมีพระบรมราชโองการให้ผู้พิพากษานำคดีเรื่องใดไปปรึกษาต่อพระองค์ก่อนจึงจะพิพากษาคดีได้ ผู้พิพากษาจะต้องปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ผู้พิพากษาทุกคนนอกจากท่านเซอร์เอ็ดเวียร์ด โค้ก ให้คำตอบว่า "yes" "yes" ทั้งนั้น เฉพาะท่านเซอร์เอ็ดเวียร์ด โค้ก คนเดียวได้ให้คำตอบว่า "เมื่อถึงคราวที่มีพระบรมราชโองการเช่นนั้นเมื่อใด เมื่อนั้นข้าพเจ้า

ก็จะปฏิบัติการตามที่ผู้พิพากษาควรจะปฏิบัติ" ด้วยเหตุที่ท่านเซอร์ให้คำตอบดังนั้น จึงมีพระบรมราชโองการปลดท่านออกจากตำแหน่งผู้พิพากษา

ท่านเซอร์โค้กถูกปลดออกจากตำแหน่งในปี ค.ศ. ๑๖๑๖ ต่อจากนั้นมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าเยมส์ที่ ๒ ผู้พิพากษาก็ยังต้องตัดสินคดีตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์อยู่ จนถึงเมื่อพระเจ้าเยมส์ที่ ๒ ต้องสละราชสมบัติ วิลเลียมปรินซ์ออฟออเรนจ์ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. ๑๗๐๑ ผู้พิพากษาจึงมีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และมีอิสระตลอดมาจนบัดนี้

ในเรื่องเกี่ยวแก่ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีนี้ ท่านเซอร์วินสตันเชิชชิลในขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศอังกฤษได้กล่าวในสภาผู้แทนราษฎรอังกฤษเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๑๙๕๔ ไว้อย่างน่าฟังดังนี้ "หลักการที่ให้ความอิสระแก่ผู้พิพากษาแยกออกจากฝ่ายบริหารนั้น ย่อมเป็นรากฐานแห่งกิจการหลายอย่างในเกาะอังกฤษนี้ และเป็นหลักการที่ประเทศเสรีทั้งหลายได้ดำเนินตามหลักการดังว่านี้ ดูเหมือนจะเป็นอ่าวลึกที่สุดที่กั้นอยู่ระหว่างพวกเราและพวกเผด็จการ การปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษานั้น สิ่งที่ผู้พิพากษาแต่ละคนรู้สึกว่าตนต้องอยู่ภายใต้มีอยู่แต่อย่างเดียวเท่านั้น คือคำพิพากษาที่ได้มีมาแล้วจนกลายเป็นกฎหมาย และกฎหมายที่ผ่านรัฐสภาด้วยความยินยอมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้พิพากษามิใช่จะมีหน้าที่เพียงตัดสินคดีระหว่างบุคคลต่อบุคคลให้เป็นไปโดยยุติธรรมเท่านั้น แต่มีหน้าที่ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญที่ส่วนใหญ่ของโลกบางส่วนยังหาตระหนักไม่ หน้าที่นี้ก็คือ หน้าที่จะต้องตัดสินให้ความเป็นธรรมระหว่างบุคคลและรัฐด้วยนั่นเอง การศาลยุติธรรมของอังกฤษประกอบด้วยประเพณีและการปฏิบัติที่แล้วมาเป็นผลกำไรที่คงอยู่ของชาติอังกฤษและชาวอังกฤษทั้งมวล และความเป็นอิสระของผู้พิพากษาในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีในศาลอังกฤษนั้น นับว่าเป็นส่วนหนึ่งซึ่งแสดงให้โลกซึ่งกำลังเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ได้เห็นหลักการเพื่อมนุษยธรรมของอังกฤษด้วย"

หลักการในข้อนี้ สำหรับประเทศไทยนับว่าเป็นโชคดีอย่างยิ่งของประชาชนพลเมือง ที่พระมหากษัตริย์ของเราทุกพระองค์มาได้พระราชทานความอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีแก่ผู้พิพากษาอย่างเด็ดขาด แม้ในสมัยเมื่อประเทศไทยมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ใครเป็นความกับรัฐบาลหรือกับจ้าวนาย หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ก็มิได้มีความหวาดระแวงว่าตนจะไม่ได้รับความยุติธรรมจากผู้พิพากษาแต่ประการใดเลย หลักการข้อนี้จึงนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งกระทรวงยุติธรรมมีหน้าที่จะต้องเชิดชูและรักษาไว้ไม่ให้ผันแปรไปได้

หลักการในประการที่ ๒ ที่ว่าฝ่ายบริหารไม่มีอำนาจถอดถอนผู้พิพากษาได้นั้น ได้เกิดเป็นหลักปฏิบัติขึ้นก็โดยประสงค์จะให้ผู้พิพากษาวางตนเป็นกลางได้จริง ๆ ในกรณีที่รัฐกับเอกชนมีกรณีพิพาทกัน สำหรับประเทศไทยก็ได้คำนึงถึงหลักการข้อนี้อยู่เหมือนกัน แต่แทนที่จะให้รัฐสภาเป็นผู้ถวายคำแนะนำต่อพระมหากษัตริย์ให้ทรงถอดถอนอย่างเช่นที่ปฏิบัติในประเทศอังกฤษ กฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการตุลาการได้บัญญัติให้เป็นอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการคณะหนึ่งเรียกโดยย่อว่า ก.ต. เป็นผู้พิจารณาวินิจฉัย และตามรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทยทุกฉบับที่ใช้มาก็ได้บัญญัติไว้ว่าการแต่งตั้งและถอดถอนผู้พิพากษาต้องกระทำด้วยความเห็นชอบของ ก.ต. หลักการปฏิบัติในประเทศไทยดังว่านี้ย่อมนับได้ว่าได้ผลเช่นเดียวกันกับหลักปฏิบัติในประเทศอังกฤษ เพราะ ก.ต. ประกอบด้วยตุลาการทั้งในและนอกราชการที่ตุลาการทั่วประเทศเป็นผู้เลือกตั้งขึ้นมา มิได้แต่งตั้งและดำรงตำแหน่งอยู่ได้ตามความพอใจของฝ่ายบริหาร

หลักดำเนินการในประการที่ ๓ ที่ว่าผู้พิพากษาจะไม่ได้รับการเลื่อนตำแหน่ง เลื่อนเงินเดือน และจะไม่ได้รับบำเหน็จอย่างใด ๆ ทั้งสิ้นนั้น ข้อนี้มีมูลฐานที่มาเช่นเดียวกับหลักดำเนินการในประการที่ ๒ คือ เพื่อให้ผู้พิพากษาดำรงตนเป็นกลางจริง ๆ จะชี้ขาดตัดสินคดีไปอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะทำให้ใครกล่าวได้ว่าได้กระทำไปเพื่อให้เป็นที่พอใจของผู้มีอำนาจเลื่อนตำแหน่ง เลื่อนเงินเดือนหรือให้บำเหน็จความชอบอย่างอื่นได้ ประเทศอังกฤษดำเนินการดังนี้ได้ก็เพราะพฤติการณ์ที่เป็นอยู่ในประเทศอังกฤษอำนวยให้ปฏิบัติได้ กล่าวคือประเทศอังกฤษมีผู้มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นผู้พิพากษาได้มีจำนวนมาก และผู้พิพากษาศาลสูงของอังกฤษมีจำนวนน้อยมากเมื่อตำแหน่งผู้พิพากษาศาลสูงว่างลงก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องเลื่อนผู้พิพากษาศาลที่ต่ำกว่าขึ้นมาแทน คัดเลือกจากผู้มีวิชาชีพทางกฎหมายแต่งตั้งแทนได้ และผู้พิพากษาศาลชั้นต้นและศาลอุทธรณ์ของอังกฤษก็ได้รับเงินเดือนสูงพออยู่แล้ว สำหรับประเทศไทยนั้นถ้าถึงโอกาสที่จะปฏิบัติได้เช่นนั้น ก็น่าจะปฏิบัติเช่นเดียวกัน

หลักดำเนินการในประการที่ ๔ และที่ ๕ นั้น นับว่าเป็นหลักดำเนินการเพื่อผลที่จะอำนวยความยุติธรรมแก่ประชาชนพลเมืองได้มากเหมือนกัน เพราะผู้พิพากษานั้นมิได้มีหน้าที่ที่จะตัดสินชี้ขาดข้อพิพาทของคู่กรณีให้เป็นไปตามความยุติธรรมตามกฎหมายเท่านั้น แต่จะต้องแสดงให้คู่กรณีและคนทั้งหลายเห็นว่าตนได้ให้ความยุติธรรมแก่คู่กรณีแล้วด้วย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นดังว่านี้ ผู้พิพากษาจึงต้องไม่ทำการพิจารณาพิพากษาคดีที่ตนมีประโยชน์หรือมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เพราะการ

กระทำเช่นนั้นจะทำให้เห็นไปในทางตรงกันข้าม ผู้พิพากษาที่ดีนั้น แม้ว่าคดีใดตนจะมิได้มีประโยชน์หรือมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย แต่ถ้ามีพฤติการณ์ใด ๆ ที่จะทำให้เกิดสงสัยในความเที่ยงธรรมของตนได้ก็จะไม่พิจารณาพิพากษาคดีนั้น เช่นคดีที่ภรรยาหรือบุตรของตนเป็นพยานในคดีนั้นเป็นต้น และเพื่อที่จะแสดงว่าตนได้ให้ความยุติธรรมแก่คู่กรณี ผู้พิพากษาจะชี้ขาดตัดสินคดีไปอย่างไร ผู้พิพากษาจะต้องให้เหตุผลประกอบคำชี้ขาดตัดสินนั้นด้วยเสมอ หลักดำเนินการในข้อนี้ใช่จะอำนวยประโยชน์เพียงแสดงให้คู่กรณีและคนทั้งหลายเห็นว่าตนได้ให้ความยุติธรรมแก่เขาแล้วก็หาไม่ แต่ย่อมจะอำนวยประโยชน์ในทางที่ทำให้การชี้ขาดตัดสินคดีของผู้พิพากษาเป็นไปโดยรอบคอบตามควรอีกด้วย เพราะการที่บุคคลหนึ่ง ๆ จะสั่งหรือชี้ขาดกรณีใดที่จะต้องให้เหตุผลประกอบคำสั่งหรือชี้ขาดนั้นด้วยย่อมจะทำได้ยากกว่าที่จะสั่งหรือชี้ขาดโดยไม่ต้องให้เหตุผลใด ๆ

หลักดำเนินการในประการที่ ๖ ที่ว่าผู้พิพากษาจะไม่ยอมรับฟังความแต่ฝ่ายเดียวนั้น ข้อนี้มิได้มีความหมายเพียงการพิจารณาความในศาล เพราะการพิจารณาความในศาลนั้นได้มีบทกฎหมายบัญญัติไว้แล้วว่าจะต้องพิจารณาต่อหน้าคู่กรณี เว้นแต่ในกรณีจำเป็นที่จะทำเช่นนั้นไม่ได้ เช่นคู่ความฝ่ายหนึ่งขาดนัดเป็นต้น แต่มีความหมายว่าผู้พิพากษาที่ดีนั้นจะไม่ยอมรับฟังอะไรลับหลังคู่กรณีทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ว่าในที่ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะการยอมรับฟังอะไรจากคู่ความฝ่ายหนึ่งลับหลังคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งนั้น ย่อมยากที่จะได้ความที่เป็นจริง โดยอีกฝ่ายหนึ่งไม่มีโอกาสจะโต้แย้งหรือชี้แจงให้เห็นเท็จและจริงได้

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ท่านทั้งหลายก็คงจะเห็นพ้องกับข้าพเจ้าว่า ประเทศหรือบ้านเมืองใด ถ้าไม่มีกฎหมายที่ดีให้ความเป็นธรรมแก่ประชาชนพลเมือง หรือแม้จะมีกฎหมายที่ดีแต่ขาดการปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมายที่ดีนั้นแล้ว ประเทศนั้นบ้านเมืองนั้น ก็ย่อมจะตกอยู่ในห้วงอันตราย ประชาชนพลเมืองจะไม่เคารพ และซ้ำจะเกลียดชังผู้ใช้อำนาจปกครอง ในลักษณะการเช่นนั้นหากผู้ใช้อำนาจปกครองจะดำรงอยู่ได้ ก็จะต้องใช้อำนาจเผด็จการกดขี่ประชาชน ซึ่งจะเป็นผลเพิ่มความชิงชังในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้นอีก และในที่สุดภยันตรายร้ายแรงก็จะเกิดแก่ประเทศ ถึงขนาดอาจเสียอำนาจอธิปไตยไปก็ได้

การจัดให้มีกฎหมายที่ดี และการปฏิบัติหรือบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายที่ดีนั้น ย่อมเป็นหน้าที่ของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ต้องมีการตำรวจดี การสอบสวนดี การ

พออำนวยได้ ประกอบด้วยผู้ปฏิบัติงานที่มีสมรรถภาพและซื่อสัตย์สุจริต และในที่สุดที่สำคัญยิ่ง ก็ต้องมีศาลที่ดี มีผู้พิพากษาผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้ความสามารถ พร้อมด้วยคุณสมบัติเช่นที่กล่าวมาข้างต้น และมีอิสระโดยสมบูรณ์ในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และจะต้องจัดดำเนินการในทางบริหารยังความสะดวก และปฏิบัติการของศาลให้เป็นไปโดยเรียบร้อยและรวดเร็ว ในส่วนที่เป็นความสำคัญดังว่านี้ เป็นกิจการในหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมที่จะต้องจัดให้มีให้เป็น และซึ่งจะต้องถือว่าเป็นเรื่องเกี่ยวแก่นโยบายป้องกันราชอาณาจักรไปด้วยในตัว.

กฎหมายอาญาพิสดาร

กฎหมายอาญาพิศดาร

บรรยายโดย

พระยาอรรถการีย์นิพนธ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙

การบรรยายกฎหมายอาญาพิศดาร สำหรับปีนี้จะบรรยายต่อจากที่ได้บรรยายไว้ในปีก่อน ๆ เว้นแต่ในตอนแรกจะขอนำเอาเรื่องความรับผิดของบุคคลในทางอาญา ซึ่งเคยบรรยายไว้แล้วมาบรรยายซ้ำและเพิ่มเติมอีกบ้าง เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่ต้องทำความเข้าใจให้ดีก่อน และก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องความรับผิดของบุคคลในทางอาญา จะขอกล่าวถึงบททั่ว ๆ ไปในเรื่องกฎหมายอาญาด้วยตามสมควร

กฎหมายลักษณะอาญาเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายมหาชน เพราะเป็นกฎหมายที่บัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐ นี่เป็นการกล่าวอย่างแคบ และเราอาจจะแบ่งออกได้เป็น ๒ พวก คือ.-

๑) กฎหมายอาญาที่เป็นสารบัญญัติ คือกฎหมายที่เกี่ยวกับการบัญญัติว่า การกระทำอย่างไรเป็นผิด มีโทษ เช่นบทกฎหมายที่บัญญัติถึงความรับผิดของบุคคลในทางอาญา บทบัญญัติในเรื่องตัวการ, สมรู้ ฯลฯ เป็นต้น

๒) กฎหมายอาญาที่เป็นวิธีบัญญัติ คือกฎหมายที่เกี่ยวกับการบัญญัติถึงวิธีการสอบสวนพิจารณาคดีอาญา เพื่อที่จะได้ตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ และเพื่อป้องกันมิให้คนที่ไม่ได้กระทำผิดต้องมารับเคราะห์จากบทบัญญัติของกฎหมาย

ปัญหาต่อไปคือ ตัวบทกฎหมายอาญาในประเทศเรามีอะไรบ้าง สำหรับกฎหมายที่เป็นสารบัญญัติ มีประมวลกฎหมายอาญาตอนที่บัญญัติถึงความผิดทั่ว ๆ ไปที่เป็นสามัญและพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่มีบัญญัติว่าการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นผิดอาญา แต่ถ้าจะพูดอย่างกว้าง กฎหมายอาญานั้นรวมทั้งอาชญาวิทยาด้วย

เพื่อที่จะเข้าใจกฎหมายอาญาดีขึ้น มีปัญหาที่ต้องวินิจฉัยว่า ทำไมจึงต้องบัญญัติกฎหมายอาญา ถ้าจะอธิบายอย่างสั้นก็คือ เป็นความจำเป็นของรัฐที่ต้องบัญญัติขึ้น เพื่อเป็น

การรักษาความสงบเรียบร้อย คือวางบทบัญญัติห้ามมิให้บุคคลทำการอย่างใดอันเป็นผิด มีปัญหาต่อไปว่า ถ้ารัฐมีความประสงค์เช่นนี้แล้ว จะทำอย่างกฎหมายแพ่งไม่ได้หรือ เมื่อเทียบกับกฎหมายแพ่ง ๆ เป็นกฎหมายเอกชนที่บัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหนึ่งกับอีกบุคคลหนึ่ง กฎหมายแพ่งมุ่งถึงความเสียหายของคนเป็นเกณฑ์ คือ ต้องการคุ้มครองต้องการไม่ให้ใครเสียหายเพราะการกระทำของผู้อื่น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการบัญญัติเรื่องละเมิด (ทางแพ่ง) ไม่จำเป็นต้องนำเอาการกระทำต่าง ๆ มาประมวลขึ้นเพื่อวางบทบัญญัติห้าม เราพูดแต่เพียงว่าใครทำอะไรไม่ชอบด้วยกฎหมาย ไม่ว่าจะเจตนาหรือไม่ ถ้าเป็นการเสียหายแก่ผู้อื่นแล้วต้องรับผิดชอบ ส่วนในทางอาญาไม่ได้ถือความเสียหายของบุคคลเป็นเกณฑ์ ถึงจะมีบ้างก็ไม่สำคัญ กฎหมายอาญาบัญญัติขึ้นเพื่อความสงบเรียบร้อยของหมู่ชน การใดจะเป็นความเสียหายแก่ใครบ้างหรือไม่ ๆ ได้มองดู แต่ว่าถ้าเป็นความชั่วแล้วต้องปราบปราม

เมื่อการบัญญัติกฎหมายอาญาไม่ได้ถือความเสียหายเป็นเกณฑ์แล้ว ถ้าไม่ได้บัญญัติให้ชัดเจน ก็จะรู้ไม่ได้ว่าอะไรเป็นความผิด จึงจำเป็นต้องชี้ลงไปว่า อะไรเป็นความผิดในทางอาญา นอกจากนั้นการกระทำผิดในทางอาญาถ้าไม่เขียนไว้ให้ชัด และปล่อยตามดุลยพินิจของตุลาการในการชี้ขาดแล้ว ก็จะเป็นอันตรายแก่สังคม บุคคลจะปราศจากอิสสรภาพ เพราะเรารู้ไม่ได้ว่าตุลาการคิดว่าอะไรเป็นผิดบ้าง ตุลาการอาจถือการกระทำบางอย่างที่คนเขาเห็นไม่ผิดเป็นผิดได้ ฉะนั้นเพื่อให้คนมีเสรีภาพในทางใจอย่างบริบูรณ์ จำต้องให้เขารู้ว่าการกระทำใดเป็นผิดบ้าง นอกนั้นเขาจะได้ทำได้

อาศัยหลักดังกล่าวข้างต้นนี้ กฎหมายอาญาจึงไม่นิยมบัญญัติความผิดย้อนหลัง ในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันก็รับรู้หลักเรื่องความผิดไม่ย้อนหลังนี้ และกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๗ ก็ได้วางบทบัญญัติเป็นหลักประกันว่าไว้ "บุคคลควรรับอาชญาต่อเมื่อมันได้กระทำการอันกฎหมาย ซึ่งใช้อยู่ในเวลาที่กระทำนั้นบัญญัติว่าเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้

และอาชญาที่จะใช้ลงโทษผู้กระทำผิดนั้น ก็ไม่ควรใช้อาชญาอย่างอื่นนอกจากอาชญาที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมาย" จากหลักนี้ คนทั้งหลายย่อมทราบว่าการอันใดที่กฎหมายไม่บัญญัติว่าเป็นผิดแล้วย่อมทำได้

เป็นหน้าที่ของนักศึกษาที่จะต้องค้นความหมายของมาตรา ๗ นี้ว่าหมายความอย่างไร ?

คำว่า "กฎหมาย" ในมาตรานี้ หมายถึงที่เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่รวมจารีตประเพณีอย่างทางแพ่ง แต่จะเข้าใจเพียงเท่านี้ก็ยังไม่พอ ต้องเข้าใจต่อไปด้วยว่า ที่ว่าเอาพ

ลายลักษณ์อักษรหมายถึงในกรณีที่จะนำกฎหมายนั้นมาปรับบทลงโทษแก่บุคคล แต่ถ้าจะยกมาใช้เพื่อลดหย่อนหรือเว้นโทษแก่คน ย่อมนำเอาจารีตมาใช้ได้เช่นจารีตประเพณีของเราให้ครูตีเด็กได้ตามสมควร เช่นนี้ ครูย่อมตีเด็กได้โดยไม่ผิด

การแปลกฎหมายอาญามีหลักต่างกว่ากฎหมายแพ่ง เช่น เทียบกับบทกฎหมายใกล้เคียงไม่ได้ อาทิตัวบทกล่าวว่า ผู้ใดกระทำโดยเจตนาให้ผู้หนึ่งผู้ใดถึงแก่ความตายท่านว่ามันฆ่าคนโดยเจตนา แต่ถ้าฆ่าตัวเองจะนำบทนี้มาลงโทษไม่ได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติโดยตรงว่าผิด ทั้งนี้อย่าลืมว่าเป็นคนละเรื่องกับการตีความของศาล ไม่มีอะไรห้ามมิให้ศาลตีความ หลักการตีความย่อมใช้ได้ทั่วไปทั้งทางแพ่ง ทางอาญา ทางอาญาการตีความต้องใช้หลักเคร่งครัด ไม่ใช่ extensive ต้องตีความโดยเด็ดขาด ไม่ใช่ขยายความ โดยหลักนี้ศาลมีอำนาจจะค้นหาเจตนาของผู้ร่างว่า ผู้ร่างมีความมุ่งหมายอย่างไร แต่ศาลจะตีความให้ฝ่าฝืนลายลักษณ์อักษรที่เขียนไว้ไม่ได้ ต้องตีความเพียงภายในลายลักษณ์อักษร เช่นเมื่อจะกล่าวอย่างเฉียบขาดแล้วเมื่อกล่าวว่าผู้ใดลักทรัพย์ คำว่าทรัพย์คืออะไร เราย่อมมุ่งหมายถึงสิ่งที่เคลื่อนที่ได้หรือไม่ได้ แต่จะหมายไปถึงวัตถุไม่มีรูปร่างหรือไม่ ถ้าจะกล่าวอย่างเฉียบขาดย่อมกินความไม่ถึง และด้วยเหตุนี้กฎหมายลักษณะอาญาของเยอรมันและเบลเยี่ยมจึงเคยถูกแก้บทบัญญัติ เรื่องลักทรัพย์ให้รวมถึงการลักกระแสร์ไฟด้วย แต่ผู้สอนไม่หมายความว่าที่จะนำมาพูดเพื่อให้นำมาใช้ในเมืองไทยด้วย ผู้พิพากษาส่วนมากในประเทศเราเห็นว่าไม่ควรรวมสิ่งที่ไม่มีรูปร่างด้วย.

การตีความตัวบทกฎหมายต่างกับการวินิจฉัยข้อเท็จจริง ในส่วนที่เกี่ยวกับข้อเท็จจริง เราพบอยู่บ่อย ๆ ว่า ศาลยกประโยชน์ให้แก่จำเลย เพราะกรณีเป็นที่สงสัย แต่การตีความตัวบทศาลจะลงความเห็นว่าสงสัยไม่แน่นอนไม่ได้ ต้องค้นหาหลักฐานและตีความไปให้เสร็จ นอกจากนี้ คำใดในกฎหมายที่สงสัย ศาลจะแปลไปในทางเป็นประโยชน์แก่จำเลยโดยขยายความไปไม่ได้ เพราะศาลไม่มีหน้าที่ช่วยจำเลย มีแต่ลงโทษคนผิด และไม่ลงโทษผู้ไม่ผิด ทั้งหมดนี้เป็นคำอธิบายของมาตรา ๗

ต่อไปนี้จะได้พิจารณาว่า เมื่อเป็นความจำเป็นที่ต้องเอาการกระทำต่าง ๆ มาบัญญัติว่าเป็นความผิดแล้ว ในหน้าที่ของผู้ร่างกฎหมายจะเอาอะไรมาบัญญัติเป็นผิดบ้าง ? เมื่อคนรวมกันอยู่เป็นหมู่แล้ว ต้องมีความสัมพันธ์กัน เกิดกฎศีลธรรม (Moral Law) ขึ้นในหมู่คนว่าการใดดีการใดชั่ว กฎศีลธรรมนี้อาจแบ่งเป็นกฎที่เกี่ยวกับคนทั่วไป และกฎที่เกี่ยวกับ

คนเฉพาะ กฎอันหลังแม้ใครละเมิด ก็ดูไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่ใคร เช่น คนประพฤติอกตัญญู เห็นแก่ตัว ผู้ร่างไม่ค่อยคำนึง และไม่ได้นำมาร่างไว้ เพราะถือว่าผู้ละเมิดกฎย่อมถูกแซงชั่นอยู่แล้ว เช่นเสื่อมความนับถือไปเอง อีกประการหนึ่ง กฎหมายอาญาไม่ใช่คัมภีร์ทางศาสนา จึงไม่ต้องนำกฎส่วนตัวมากล่าวไว้ทั้งหมด ส่วนกฎที่เกี่ยวกับคนทั่วไป การกระทำฝ่าฝืนคนในหมู่คณะ ถือว่าเป็นสิ่งชั่ว เป็นการกระทบกระเทือนใจคนทั้งหลาย บั่นทอนสมรรถภาพของคน นักกฎหมายจึงนำเอากฎเหล่านี้มาบัญญัติเป็นกฎหมายลักษณะอาญา เพราะถ้าปล่อยไว้จะไม่มีความอยู่เย็นเป็นสุข

แต่ต่อมาผู้ร่างกฎหมายไม่ได้เพียงแต่จะนำเอากฎศีลธรรมชนิดนี้มาบัญญัติขึ้นเท่านั้น เพราะเห็นว่าคนเราที่อยู่ร่วมกัน ยังจำเป็นต้องบัญญัติถึงเรื่องบางอย่างที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมเลย เช่น ชายอายุครบ ๑๗ ปีต้องไปขึ้นทะเบียนทหาร ใครมีปืนต้องไปจดทะเบียน ฯลฯ เหล่านี้เป็นเรื่องที่บัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์ร่วมกัน ฉะนั้นจะเห็นว่าความผิดที่กฎหมายอาญานำมาบัญญัติไว้มี ๒ อย่าง คือ.—

๑. ความผิดที่มีลักษณะเป็นความชั่ว

๒. ความผิดที่ไม่เกี่ยวกับความชั่ว บัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์ของคนหมู่มาก

บทบัญญัติเหล่านี้จะแบ่งอย่างไรบ้าง ? การตอบต้องดูหลาย ๆ แง่ เช่น การแบ่งอย่างข้างต้นก็แบ่งได้ หรือแบ่งอย่างอื่นอีกก็ได้ การแบ่งแต่ละอย่างย่อมมีประโยชน์ด้วยกันทั้งนั้น เราจะได้พิจารณาการแบ่งแยกตามนัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

นัยที่ ๑ การแบ่งแยกโดยคำนึงถึงข้อบังคับแห่งกฎหมาย

แยกเป็น.— ๑) ความผิดเกี่ยวกับการงดเว้น

๒) ความผิดเกี่ยวกับการกระทำ

การแบ่งเช่นนี้มีประโยชน์ เพื่อจะได้ทราบว่า ความผิดงดเว้นเป็นความผิดที่กฎหมายบังคับให้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ใครไม่กระทำก็เป็นผิดฐานงดเว้น เช่น เห็นคนอยู่ในที่ใกล้อันตราย จะช่วยได้แล้วไม่ช่วยกฎหมายถือเป็นความผิด หรือมารดาจะต้องให้นมเลี้ยงเด็ก ถ้าปล่อยให้เด็กตายเพราะไม่ให้นมเลี้ยง ก็เป็นผิดเช่นนี้ ส่วนความผิดกระทำ เป็นเรื่องกฎหมายห้ามไม่ให้ทำ ถ้าใครทำก็เป็นผิด

นัยที่ ๒ การแบ่งแยกตามเกณฑ์แห่งความผิด

แยกเป็น.— ๑) ความผิดทั่วไป

๒) ความผิดพิเศษ

ความผิดทั่วไป ใคร ๆ ก็อาจทำผิดได้ ส่วนความผิดพิเศษ คนบางคนหรือบางพวกเท่านั้นที่ทำผิดได้ เช่นเจ้าพนักงาน

ปัญหามีว่า คนธรรมดาจะมีโอกาสทำผิดในความผิดพิเศษได้หรือไม่ เราต้องพิเคราะห์ดูให้ดี เช่นมาตรา ๑๓๑ ว่า "ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงานท่านใช้ให้มีหน้าที่จัดซื้อ หรือทำหรือปกครองรักษาทรัพย์สิ่งใด ๆ ถ้ามันมิได้มีอำนาจที่จะทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย และมันยักยอกเอาทรัพย์สิ่งนั้น ๆ ไปเป็นของมันเสียก็ดี หรือมันยอมให้ผู้อื่นยักยอกเอาทรัพย์สิ่งนั้น ๆ ไปเสีย โดยมันรู้เห็นเป็นใจด้วยก็ดี ท่านว่ามันมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สามเดือนขึ้นไปจนถึงเจ็ดปี และให้ปรับตั้งแต่ร้อยบาทขึ้นไปจนถึงพันบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง" (มี พ.ร.บ. แก้ไขอัตราโทษเป็นจำคุกตั้งแต่ สามเดือนจนถึงสิบปี และปรับตั้งแต่ร้อยบาทจนถึงสองพันบาท) เช่นนี้ถ้ามีคนอื่นร่วมมือทำผิดกับเจ้าหน้าที่ด้วยก็ลงโทษได้ แต่จะถือว่าเขาเป็นตัวการไม่ได้ ถือเป็นการอุดหนุนให้เจ้าพนักงานกระทำผิด ซึ่งเข้าในลักษณะสมรู้ ฉะนั้น ในความผิดพิเศษซึ่งคนธรรมดาทำไม่ได้ในฐานตัวการ ก็อาจมีการสมรู้ได้ ถ้าหากไม่มีการแยกเช่นนี้ เราอาจไปลงโทษเป็นตัวการด้วยกันก็ได้ นี่เป็นประโยชน์ของการแบ่งแยกชนิดนี้

นัยที่ ๓ การแบ่งแยกตามวัตถุที่ถูกประทุษร้าย

แยกเป็น.— ๑) ความผิดต่อเอกชน

๒) ความผิดต่อรัฐ

๓) ความผิดต่อสาธารณะ

ความผิดต่อเอกชน เช่นความผิดในเรื่องลักทรัพย์ ยักยอก

ความผิดต่อรัฐ เช่นความผิดต่ออำนาจของรัฐ เช่น กบฏภายใน ภายนอกราชอาณาจักร

ความผิดต่อสาธารณะ เช่นความผิดที่กระทำแก่คนทั่วไป เช่นวางเพลิง

นัยที่ ๔ การแบ่งแยกโดยคำนึงถึงผลแห่งการกระทำ

แยกเป็น. — ๑) ความผิดที่บัญญัติขึ้นโดยไม่คำนึงถึงผลแห่งการกระทำ

๒) ความผิดที่บัญญัติขึ้นโดยคำนึงถึงผลแห่งการกระทำ

สำหรับข้อหลังนี้ เพ่งเล็งแต่เพียงว่า การกระทำสำเร็จเมื่อไร ก็เป็นผิด โดยไม่คำนึงว่าการกระทำนั้นจะมีผลหรือยัง ซึ่งตรงข้ามกับข้อแรก เช่นความผิดฐานปลอมหนังสือ ถ้าเป็นหนังสือสำคัญพอปลอมก็เป็นผิดแล้ว ไม่จำเป็นต้องนำออกใช้ ส่วนหนังสือธรรมดาเพียงปลอมยังไม่ผิด ต้องนำไปใช้จึงจะผิด ฉะนั้น จึงต้องดูว่ากฎหมายคำนึงถึงผลแห่งการกระทำหรือไม่เพียงใด การแบ่งแยกตามนัยนี้ยังมีประโยชน์ในการวินิจฉัยว่า การกระทำผิดได้กระทำขึ้นที่ไหน เช่นการฆ่าคน จะเป็นการฆ่าต่อเมื่อคนนั้นตายเพราะการถูกฆ่า นี่ก็เป็นเรื่องคำนึงถึงผล และบางทีการฆ่าที่ไม่ตายในทันที เช่นให้ดื่มยาพิษที่จังหวัดหนึ่ง แล้วขึ้นรถไฟไปตายอีกจังหวัดหนึ่ง เช่นนี้ก็มี

นัยที่ ๕ การแบ่งแยกตามลักษณะแห่งการกระทำผิด

แยกเป็น.— ๑) ความผิดที่ไม่ต่อเนื่อง

๒) ความผิดที่ต่อเนื่อง

ความผิดที่ไม่ต่อเนื่อง คือความผิดที่สำเร็จทันที ส่วนความผิดที่ต่อเนื่องคือความผิดที่ยืดเยื้อ เกิดอยู่ร่ำไป ในขณะที่พฤติการณ์ของการกระทำผิดยังไม่เปลี่ยนแปลง เช่นการกักขังคนให้เสื่อมเสียอิสสรภาพ

การแบ่งแยกความผิดดังกล่าวนี้ มีประโยชน์สำคัญในเรื่องการนับอายุความ คือถ้าเป็นความผิดต่อเนื่อง การนับอายุความเริ่มนับแต่วินาฑีสุดท้ายที่ความผิดได้กระทำอยู่ เช่นการกักขังคนก็นับแต่วินาฑีสุดท้ายที่ถูกขังอยู่ในที่กักขังนั้น

นัยที่ ๖ การแบ่งแยกตามกำหนดโทษ

แยกเป็น.— ๑) ความผิดธรรมดา

๒) ความผิดลหุโทษ

การแบ่งแยกชนิดนี้มีประโยชน์ คือ ถ้าเป็นความผิดลหุโทษย่อมไม่ต้องการเจตนา ถ้าเป็นความผิดธรรมดาต้องการเจตนา ถ้าไม่แบ่งเช่นนี้ศาลก็จะใช้ดุลยพินิจในการลงโทษ

ไม่ได้สะดวก เมื่อแบ่งเสียเช่นนี้แล้ว ถ้าเป็นความผิดลหุโทษ ศาลก็อาจลงโทษผู้กระทำผิดได้ แม้ไม่มีเจตนา

เมื่อได้มีกฎหมายบัญญัติว่าอะไรเป็นความผิดแล้ว เราจะต้องพิจารณาต่อไปว่า กฎหมายใช้บังคับได้เพียงไร และที่ไหน ?

ตามหลักทั่วไป กฎหมายย่อมใช้บังคับภายในประเทศ ซึ่งมีอธิปไตยของตน จะใช้นอกประเทศไม่ได้ แต่หลักนี้ก็มีข้อยกเว้น ข้อยกเว้นเป็นไปตามกฎหมายของประเทศนั้น และกฎหมายระหว่างประเทศผสมกัน

ประเทศเราก็ถือหลักนี้ และมีข้อยกเว้นในบางกรณีเช่นกัน

หลักที่ว่าใช้บังคับในประเทศมีข้อยกเว้นอย่างไรนั้น ข้อยกเว้นเหล่านี้จะเห็นได้จากมาตรา ๑๐ แห่งกฎหมายลักษณะอาญา กฎหมายระหว่างประเทศ และรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

เบื้องต้นก่อนพิจารณาถึงข้อยกเว้น ต้องทราบเสียก่อนว่าดินแดนส่วนใดบ้างที่ถือว่าเป็นดินแดนภายในประเทศ เรื่องนี้มีบัญญัติอยู่ในมาตรา ๑๐ ซึ่งใช้คำว่า “ราชอาณาจักร” คำว่าราชอาณาจักรหมายความเพียงไร ?

คำว่า “ราชอาณาจักร” วินิจฉัยตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศหมายความดังนี้.—

(๑) ในส่วนที่เกี่ยวกับดินหรือที่ดิน หมายถึงที่ดินทั้งหมดในเขตแดนของประเทศ

(๒) ในส่วนที่เกี่ยวกับทะเล หมายถึงทะเลภายในอาณาเขต ห่างจากฝั่ง ๓ ไมล์ทะเล

(๓) ในส่วนที่เกี่ยวกับอากาศ หมายถึงพื้นอากาศเหนือที่ดิน ในอาณาเขต และเหนือพื้นทะเลในเขต ๓ ไมล์ ดังกล่าวในข้อ (๒) เหนือเท่าไรไม่กำหนด

ปัญหามีต่อไปว่า สถานทูตต่างประเทศที่ตั้งอยู่ในที่ดินประเทศเรา จะเป็นที่ดินส่วนหนึ่งในราชอาณาจักรหรือไม่ ? ถือว่าเป็นที่ดินในราชอาณาจักร ส่วนการกระทำผิดที่ตำรวจจับไม่ได้ ไม่ได้หมายความเพราะเหตุถือว่าอยู่นอกราชอาณาจักร ที่ตำรวจเข้าจับไม่ได้เพราะเป็นไปตามกฎหมายระหว่างประเทศ

ในทางตรงข้าม จะถือว่าสถานทูตไทยที่อยู่นอกราชอาณาเขต เป็นของเราไม่ได้ ข้อนี้เคยมีคำพิพากษาฎีกาที่ ๑๐๓๕/๖๔ พิพากษาว่า เจ้าพนักงานทำความผิดในสถานทูต ถือว่ากระทำผิดในประเทศนั้น นี่จะนับเป็นบรรทัดฐานเพียงใดย่อมแล้วแต่นักนิติศาสตร์จะวินิจฉัย ผู้บรรยายเห็นว่าสถานทูตไทยจะถือเป็นดินแดนในอาณาเขตของเราไม่ได้

มีพื้นที่ในโลกบางแห่ง ซึ่งไม่อยู่ในอาณาเขตประเทศใด เช่นขั้วโลกเหนือเมื่อเราทราบว่าอาณาเขตของเรามีเพียงใดแล้ว ต้องพิจารณาถึงข้อยกเว้นในการกระทำผิดด้วย หลักในเบื้องแรกมีว่า ถ้ากระทำผิดในอาณาเขตต้องรับผิด ถ้ากระทำผิดนอกอาณาเขตไม่ต้องรับผิด แต่ทั้งสองหลักนี้มีข้อยกเว้น

หลัก ๑ ที่ว่าการกระทำผิดในอาณาเขตต้องรับผิด มีข้อยกเว้นดังนี้.–

ก. การกระทำผิดที่กระทำโดยพระมหากษัตริย์ โดยที่พระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพสักการะ จะถือว่าพระมหากษัตริย์กระทำผิดอาญาไม่ได้ แม้จะกระทำในราชอาณาจักร

ข. สมาชิกสภาทั้งสภาผู้แทนและพฤฒสภา รวมทั้งบุคคลที่สภาทั้งสองเชิญมาแถลงข้อเท็จจริงหรือแสดงความเห็นในที่ประชุมด้วย ย่อมได้รับเอกสิทธิในการพูดโดยไม่อยู่ในข่ายของกฎหมาย หมายความว่าในการที่สมาชิกจะอภิปรายถ้อยคำใด ๆ ย่อมทำได้ โดยผู้ใดจะนำเอาไปเป็นเหตุฟ้องร้องไม่ได้

ค. เป็นไปตามกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง คือ พระมหากษัตริย์ต่างประเทศและครอบครัว สันตปาปา ประธานาธิบดีต่างประเทศ ทูตต่างประเทศและครอบครัวคนใช้ของบุคคลเหล่านี้ กองทัพต่างประเทศที่เข้ามาในฐานผู้แทนพวกเหล่านี้ไม่ต้องรับโทษในประเทศอื่นที่ไปทำผิด

หลัก ๒ ที่ว่าการกระทำผิดนอกราชอาณาจักร ไม่ต้องรับผิดมีข้อยกเว้น คือ ตามมาตรา ๑๐ แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ซึ่งมีว่า " ผู้ใดกระทำความผิดภายนอกประเทศไทย จะต้องรับอาชญาภายในพระราชอาณาจักรแต่ในคดีเหล่านี้ คือ.–

(๑) คดีที่กระทำผิดคิดประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว หรือประทุษร้ายต่อพระราชอาณาจักร ตามความที่กล่าวไว้ตั้งแต่มาตรา ๙๗ จนมาตรา ๑๑๑

(๒) คดีที่เป็นความผิดในทางปลอมเงินตรา ปลอมดวงตรา หรือปลอมบัตรตราหลวง ตามความที่กล่าวไว้ตั้งแต่มาตรา ๒๐๒ จนมาตรา ๒๒๑

(๓) คดีที่เป็นความผิดในฐานโจรสลัด

(๔) คดีที่คนในบังคับสยามไปกระทำผิดประกอบพร้อมด้วยเหตุ ๔ ประการนี้ คือ

ประการที่ ๑ รัฐบาลประเทศอื่น หรือบุคคลที่ได้รับความเสียหาย ได้ฟ้องร้องขอให้ทำโทษ

ประการที่ ๒ ความผิดที่ได้กระทำนั้น กฎหมายในเมืองที่ผู้นั้นไปกระทำผิดบัญญัติว่าจะต้องถูกลงอาญา

ประการที่ ๓ ความผิดที่กระทำนั้น แม้จะทำในประเทศไทย พระราชกำหนดกฎหมายก็บัญญัติว่าจะต้องถูกลงอาญา

ประการที่ ๔ ผู้กระทำผิดนั้น ศาลในประเทศที่มันไปกระทำผิดไม่ได้ตัดสินปล่อยมันเสียโดยว่าไม่มีโทษ หรือศาลตัดสินให้ลงอาชญาแล้ว แต่มันยังไม่ได้รับอาชญาตามคำตัดสิน หรือยังไม่พ้นอาชญาด้วยความยกเว้นและลดหย่อนผ่อนโทษให้แก่มัน

มาตรานี้จะต้องทำความเข้าใจให้ดี คือแบ่งการพิจารณาเป็นสองตอนคือ.—

(๑) สำหรับคนทั่ว ๆ ไป

(๒) สำหรับคนไทย (มีสัญชาติไทย)

ที่ว่าคนทั่วไป หมายความถึงคนต่างประเทศและคนไทยด้วย คนเหล่านี้ถ้ากระทำผิดตั้งแต่มาตรา ๙๗ ถึง ๑๑๑,๒๐๒ ถึง ๒๒๑ และโจรสลัด ความผิดเหล่านี้ไม่ว่าใครทำก็ผิดลงโทษในศาลไทยได้ นี่กฎหมายอาญามีรัศมีส่องไปได้ดังนี้

ที่ว่า " คนไทย " นั้น กฎหมายอาญาเรียกว่า " คนในบังคับสยาม " ซึ่งความจริงไม่ถูก เพราะถ้าเรียกคนในบังคับสยามอาจรวมทั้งชาติต่าง ๆ ที่ไม่มีสนธิสัญญาด้วย แต่ความหมายของมาตรานี้หมายถึงคนสัญชาติไทย

คนสัญชาติไทยไปกระทำความผิดในต่างประเทศ จะต้องรับโทษในเมืองไทยต่อเมื่อเข้าหลักเกณฑ์ดังนี้.—

๑) รัฐบาลประเทศอื่น หรือผู้เสียหายได้ฟ้องร้องขอให้ทำโทษ

๒) เป็นความผิดตามกฎหมายแห่งประเทศที่คนผู้นั้นไปกระทำผิดด้วย

๓) เป็นความผิดตามกฎหมายไทย

๔) ยังไม่ได้ตัดสินถูกปล่อยไปโดยไม่ได้รับโทษ หรือ ศาลตัดสินแล้วแต่ยังไม่ได้รับโทษหรือยังไม่พ้นโทษด้วยความยกเว้นและลดหย่อนผ่อนโทษให้แก่มัน

ทั้ง ๔ ข้อนี้ คนไทยทำ แม้ในต่างประเทศก็ต้องอยู่ในข่ายของกฎหมายไม่จำกัดว่าเป็นความผิดอย่างไร หรือความผิดอะไรก็ตาม

เมื่อเรารู้ว่าตามหลักกฎหมายย่อมใช้บังคับภายในประเทศ นอกประเทศซึ่งบังคับไปไม่ได้ เว้นแต่อยู่ในข้อยกเว้น ความสำคัญจึงเกิดขึ้นในปัญหาต่อไปว่า ความผิดเกิดที่ไหน มีหลักอย่างไรจึงจะถือว่าความผิดเกิดที่นั่นที่นี่

ความผิดบางอย่างต้องกระทำโดยระยะทาง หรือต่อเนื่องกันในระยะไกล ฉะนั้นเราจะถืออย่างไรในการพิจารณาว่าเกิดที่ไหน เรื่องนี้ดูมาตรา ๑๐ แต่อย่างเดียวไม่ได้ ต้องดูวิธีพิจารณาความอาญาด้วย เพราะวิธีพิจารณาความอาญาบัญญัติให้พนักงานสอบสวนหรือศาลในท้องที่เป็นผู้พิจารณา จึงต้องเอามาช่วยในการตีปัญหานี้ด้วย

ปัญหาข้อนี้ต้องแยกพิจารณาดังนี้.—

๑) ความผิดชนิดที่ผู้ทำต้องทำโดยใช้ระยะทาง เช่น การฆ่าโดยการยิงมีระยะทางตั้งแต่ยิงไปจนถูกตัวคน ความผิดในการโฆษณา เช่น พูดวิทยุจากโตเกียวมากรุงเทพฯ เช่นนี้จะถือว่าความผิดเกิดที่ไหน เช่น ก. ยืนอยู่บนฝั่งเวียงจันทร์ยิงข้ามฝั่งโขงไปถูกคนที่ยืนบนฝั่งหนองคายตาย หรือกรณีพูดวิทยุดังกล่าว จะถือว่าความผิดเกิดที่ไหน ข้อนี้เห็นว่าต้องถือว่าเกิดทั้งสองฝั่ง คือทั้งต้นทางและปลายทางด้วย เช่น กรณีการยิงถือว่าความผิดเกิดทั้งในอินโดจีนและหนองคาย เรื่องพูดวิทยุก็เหมือนกัน

๒) ความผิดบางอย่างที่ต้องเกิดผลก่อนจึงจะเป็นความผิดครบถ้วน เช่น การฆ่าคนตาย คนต้องตายจึงจะผิด ถ้าที่ๆ ลงมือทำกับผลเกิดคนละแห่งถือว่าผิดที่ไหน เช่น ก. ให้ยาพิษ ข. ดื่มที่หนองคาย ข. ข้ามมาตายที่เวียงจันทร์ หรือ ก. เอาเชื้อบาทยักษ์ใส่ ข. ที่โคราช ข. ขึ้นเรือบินมาตายที่ศิริราช จะถือว่าความผิดเกิดที่ไหน

ถือว่าความผิดเกิดที่ๆ ลงมือกระทำ ส่วนผลจะเกิดที่ไหนไม่สำคัญ

๓) ความผิดบางอย่างที่ต้องมีการกระทำหลายอย่างประกอบกัน คือ มีกรรมหลายกรรม เช่นการปลอมหนังสือที่ไม่ใช่หนังสือสำคัญตามความในมาตรา ๒๒๓ ที่ว่า "ผู้ใดปลอมหนังสือ แม้ไม่ตั้งใจถึงจะให้เป็นหนังสือสำคัญ หรือถึงเป็นหนังสือราชการก็ดี ถ้าและหนังสือนั้นได้ปลอมใช้เป็นหนังสือที่แท้จริง ท่านว่ามันมีความผิด ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สามเดือนขึ้นไปจนถึงสามปี และให้ปรับตั้งแต่ห้าสิบบาทขึ้นไป จนถึงพันบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง" จะเป็นความผิดต่อเมื่อใช้หนังสือ ความผิดชนิดนี้ต้องมีกรรม ๒ อย่างประกอบกันคือ ๑) การปลอม ๒) การใช้หนังสือที่ปลอม กรณีเช่นนี้ ถ้ากรรมเหล่านี้เกิดในที่ต่างกัน จะถือว่าเกิดที่ไหน เช่น ก. ปลอมหนังสือที่พระนครแล้วเอาหนังสือไปใช้ที่โคราช เช่นนี้เห็นกันว่า

ต้องถือว่าความผิดเกิดทุกแห่งที่กรรมได้กระทำขึ้น คือทั้งที่จังหวัดพระนครและโคราช ในทำนองเดียวกัน ถ้าปลอมในเมืองไทย แล้วเอาไปใช้ต่างประเทศ เมื่อถือหลักนี้ก็ต้องถือว่าความผิดเกิดในไทยด้วย

มีข้อสังเกตว่า หลักนี้ใช้เฉพาะการกระทำผิด ที่จะต้องมีการกระทำเป็นองค์ประกอบให้เป็นผิด ไม่รวมการตระเตรียม จะเอาสถานที่ที่ตระเตรียมมารวมด้วยไม่ได้ เช่น ก. ลับดาบเพื่อไปฟันคน ในตอนลับไม่เกี่ยวกับว่าความผิดเกิดที่ไหน

๔) ความผิดที่ต่อเนื่อง คือความผิดซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะที่การกระทำคงอยู่ เช่น การจับคนมากักขังทำให้เสื่อมเสียอิสสรภาพ เป็นความผิดต่อเนื่องกัน จนกว่าคนจะถูกปล่อยไป หรือการจับคนไปในรถ ไปตามที่ต่าง ๆ ไปถึงไหนก็ถือว่ากระทำผิดที่นั่นทุกแห่ง

๕) ความผิดบางอย่างเกิดจากการร่วมมือในการกระทำ เช่น ฐานสมรู้หรือใช้ให้ทำก็ตาม ความผิดเกิดทั้งสองแห่ง คือทั้งที่ที่สมรู้หรือใช้ให้กระทำผิด และที่ที่กระทำผิดด้วย เช่น ก. ใช้ ข.ที่กรุงเทพ ฯ ไปฆ่า ค. ที่โคราช แล้ว ข. ก็ไปฆ่า ค. ความผิดฐานใช้ให้กระทำผิดเกิดทั้งที่กรุงเทพ ฯ และโคราช หรือเช่น ก. ยืมบรรไดเพื่อนที่ฝั่งธนเอามาปีนขโมยของที่ท่าพระจันทร์ ถือว่าความผิดเกิดทั้งสองแห่ง

ปัญหาต่อไปมีว่า เมื่อกฎหมายบัญญัติว่าการกระทำใดเป็นผิดแล้ว เมื่อใดจึงจะถือว่าได้มีการกระทำตามบทบัญญัตินั้น ๆ นี่เป็นเรื่องสำคัญ

เบื้องต้นปัญหาสำคัญ ต้องแยกการตระเตรียมกับการกระทำออกจากกัน การแยกเป็นเรื่องลำบาก ก่อนถึงปัญหานี้จะต้องเข้าใจก่อนว่า เมื่อไม่มีการกระทำแล้ว จะผิดตามกฎหมายไม่ได้ ต้องมีการกระทำเสียก่อนจึงจะเป็นผิด แต่การกระทำก็ต้องแยกว่าขั้นไหนขั้นพยายามหรือสำเร็จ

เราอาจแยกระยะการเคลื่อนไหวออกได้ดังนี้.—

๑) การคิดร้ายหรือคิดที่จะทำผิด

๒) ตกลงใจกระทำผิด

๓) ตระเตรียม

ทั้งสามอย่างนี้ไม่ถือเป็นผิด เว้นแต่เข้าในข้อยกเว้นบางอย่าง เช่น.— ความผิดฐานกบฏ ประทุษร้ายต่อพระมหากษัตริย์

๔) การกระทำซึ่งแยกเป็น
- ๑. พยายาม
- ๒. สำเร็จ
- ๓. เป็นไปไม่ได้

ตามปรกติความผิดจะเกิดขึ้นเมื่อเข้าขั้นที่ ๔ แต่ถึงเข้าขั้นที่ ๔ ถ้ากลายเปนความผิดเปนไปไม่ได้ ก็ไม่ผิดเหมือนกัน

ปัญหามีว่า เมื่อไรจะผ่านจากขั้นที่ ๓ มาขั้นที่ ๔ เราไม่ลงโทษเพียงการคิดร้าย หรือการตกลงใจซึ่งอาจเปลี่ยนใจได้ หรือการตระเตรียมก็ยังไม่เกิดผลร้าย และอาจกลับใจไม่ทำตามที่เตรียมก็ได้

การตระเตรียมได้แก่อาการเคลื่อนไหวร่างกายไปในทางความตกใจว่าจะทำผิด เช่น การเคลื่อนไหวไปในทางหาโอกาส หรือช่วยให้ความสะดวกในการที่จะทำความผิด ถ้าการกระทำนี้ใกล้ชิดกับการลงมือกระทำผิด ก็ได้ชื่อว่าตระเตรียม เช่น ก. จะฆ่าคน ไปหายาพิษ ข. จะลักทรัพย์ไปหาบรรได เหล่านี้เปนการตระเตรียม แต่เมื่อใดจะพ้นการตระเตรียมไปเข้าขั้นกระทำ ยังโต้เถียงกันมาก ที่ศาลตัดสินไว้แล้วก็ยังไม่แน่ชัด

ตามความเห็นของนักนิติศาสตร์ ได้วางหลักไว้ ๓ ทาง คือ.—

(๑) การกระทำซึ่งเปนเนื้อแห่งความผิด ถือว่า พ้นจากขั้นตระเตรียมมาเข้าขั้นกระทำแล้ว ที่ว่าเนื้อแห่งความผิดหมายถึงการกระทำทั้งหลาย ที่เปนองค์ประกอบให้เกิดความผิด เช่นการยิงคน ถ้าเปนปืนยาวต้องยกขึ้นประทับลั่นไกยิงจึงจะเปนลงมือกระทำ ก่อนยกปืนประทับยิงเปนการตระเตรียมอยู่ เมื่อเข้าขั้นกระทำจึงจะเปนลงมือกระทำ ซึ่งอาจสำเร็จหรือไม่สำเร็จดังจะกล่าวต่อไป

หลักนี้ยังใช้ปรับกับกรณีทั้งหมดไม่ได้ (ดูเลคเชอร์ ปี ๒๔๙๕ หน้า ๑๘)

(๒) หลักที่ให้ดูอาการที่กระทำ ถ้าอาการรู้ได้ทันทีว่าเขาทำอะไรแล้ว ก็พ้นขั้นตระเตรียมเข้าขั้นลงมือกระทำ (ดูเลคเชอร์หน้า ๒๐)

(๓) หลักการกระทำที่ใกล้ชิดกับผลสำเร็จ ถือว่าเปนการลงมือกระทำ เช่น ก. ต้องการวางเพลิง หยิบไม้ขีดจากกระเป๋ามาจุดจ่อที่น้ำมันยังเปนตระเตรียมอยู่ นับแต่ตอนใช้ไม้ขีด เปนอันพ้นขั้นตระเตรียม (ดูเลคเชอร์หน้า ๒๑)

หลักแต่ละหลักทั้ง ๓ นี้ ใช้บังคับทั่วไปไม่ได้ แต่ถ้าใช้ประกอบกันทั้ง ๓ หลัก จะบังคับคดีได้ถูกต้อง.

เมื่ออาการเคลื่อนไหวมาเข้าขั้นกระทำ ผู้กระทำจะรับผิดอย่างไร ?

เมื่อการเคลื่อนไหวมาเข้าขั้นนี้ ความรับผิดอาจเป็นไปได้ ๓ ทางคือ.—

๑) การกระทำเป็นผิดสำเร็จ ซึ่งผู้ทำจะต้องรับผิดตามกฎหมาย

๒) การกระทำยังไม่สำเร็จ เป็นขั้นพยายาม ซึ่งต้องรับผิดเพียง ๒ ใน ๓ ของความผิดสำเร็จ

๓) การกระทำสำเร็จ แต่เป็นความผิดเป็นไปไม่ได้ ซึ่งผู้ทำไม่ต้องรับผิด

ต่อไปจะต้องพิจารณาว่า.—

๑) **เมื่อไร** เป็นความผิดสำเร็จ

๒) **เมื่อไร** เป็นความผิดฐานพยายาม

๓) **เมื่อไร** เป็นความผิดเป็นไปไม่ได้

๑) เมื่อไรจะเป็นความผิดสำเร็จ การกระทำใด ๆ ซึ่งพ้นขั้นตระเตรียมมาแล้ว และกระทำตลอดไปโดยไม่มีเหตุใดมาขัดขวาง การกระทำนั้นก็เป็นความผิดสำเร็จ แม้การกระทำนั้นจะไม่อำนวยผลให้ผู้กระทำดังตั้งใจก็ไม่สำคัญ เช่น ก. ต้องการลักถ้วยแก้ว ข. พอ ก. เอื้อมมือหยิบถ้วยแก้วเคลื่อนจากที่ก็ครบองค์ความผิด ถือว่าเป็นความผิดสำเร็จ แม้เจ้าของถ้วยมาเห็นและร้องเอะอะขึ้น ก. ตกใจถ้วยหลุดแตกไม่ได้ถ้วยไป ก็ต้องถือว่าความผิดสำเร็จแล้ว ส่วนการได้ถ้วยไปดังประสงค์หรือไม่ ๆ สำคัญ ถือว่าสำเร็จแล้ว

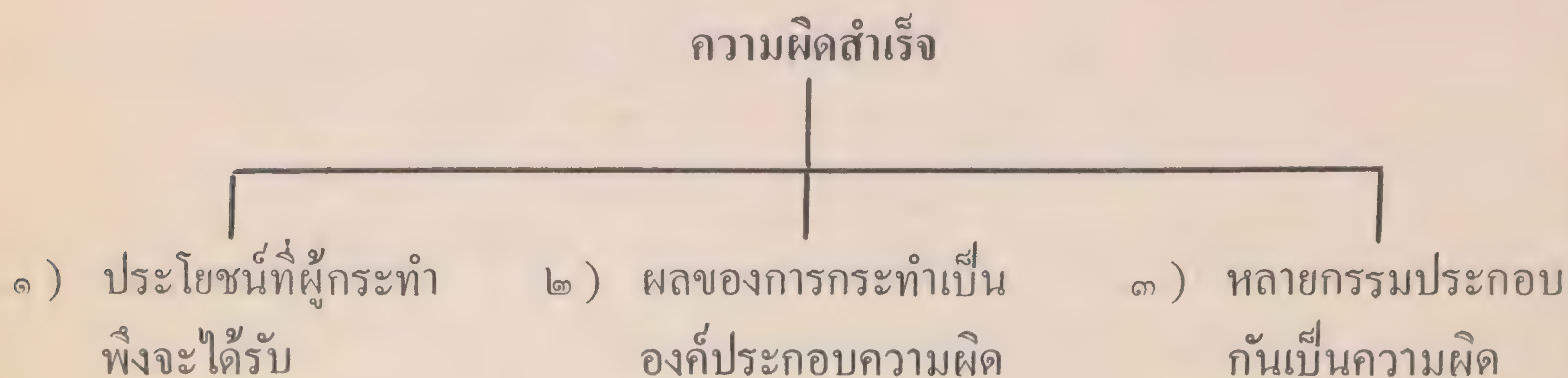
แต่เราต้องเข้าใจให้ดีว่า ที่พูดว่าผู้ทำได้ผลสมดังตั้งใจหรือไม่ ๆ สำคัญนั้น มีกฎหมายบางบทถือเอาการกระทำเป็นเกณฑ์ก็มี เช่นการฆ่า กฎหมายว่าต้องมีการทำให้ตาย ฉะนั้นองค์ประกอบสำเร็จจะต้องเกิดผลคือ มีการตายขึ้น ฉะนั้น ถ้าหากมีการกระทำร้ายโดยเจตนาจะฆ่าให้ตาย แต่ไม่ตาย จะถือว่าเป็นความผิดสำเร็จฐานฆ่าคนตายไม่ได้

ฉะนั้น จะเห็นว่า ความผิดทั้งสองอย่างนี้ต่างกัน คือต้องดูเกณฑ์ความผิดว่ากฎหมายกำหนดไว้อย่างไร ถ้าการกระทำเข้าเกณฑ์ก็ถือว่าสำเร็จ ผู้ทำจะได้ผลสมประสงค์หรือไม่ ๆ สำคัญ แต่ถ้ากฎหมายถือเอาผลมาเป็นเกณฑ์ด้วย ผลนั้นต้องเกิดด้วยจึงจะสำเร็จ เช่น การฆ่า

นอกจากนี้ยังมีการกระทำบางอย่างที่กฎหมายเอากรรมหลายกรรมมารวมกัน เช่น เรื่องปลอมหนังสือ (ไม่ใช่หนังสือสำคัญ) ความผิดจะต้องประกอบด้วย (๑) ปลอมหนังสือ (๒) เอาหนังสือไปใช้ ฉะนั้นในเรื่องที่มีกรรม ๒ กรรม กรรมที่จะประกอบเป็น

องค์ความผิดสำเร็จ ถ้ายังไม่สำเร็จทั้งสองกรรมก็ถือว่าความผิดยังไม่สำเร็จ หรือเช่นตามกฎหมายไทย การทำพะยานเท็จจะเป็นความผิดสำเร็จต้องทำหลักฐานเท็จแล้วเอาหลักฐานเท็จไปอ่านในศาล คือต้องทำทั้ง ๒ กรรม

เพื่อให้เข้าใจง่ายเข้า ในเรื่องความผิดสำเร็จ จะแยกเป็น ๓

ข้อ ๑ ไม่ต้องนำมาวินิจฉัย ว่าประโยชน์สำเร็จหรือไม่ เช่นลักทรัพย์

ข้อ ๒ กฎหมายบทใดบัญญัติให้ผลของการกระทำเป็นองค์ประกอบความผิด ถ้าผลยังไม่เกิดการกระทำก็ยังไม่สำเร็จ เช่นฆ่าคน

ข้อ ๓ มีกฎหมายบางบทบัญญัติว่า จะเป็นผิดต้องกระทำหลายอย่างหลายกรรม เช่นการปลอมหนังสือ (ที่ไม่ใช่หนังสือสำคัญ) การทำพะยานเท็จ ถ้ากรรมเหล่านี้ไม่สำเร็จทุกกรรม จะถือเป็นความผิดสำเร็จไม่ได้.

๒) **เมื่อไรจะเป็นความผิดฐานพยายาม** มาตรา ๖๐ บัญญัติว่า " ผู้ใดพยายามจะกระทำความผิด แต่หากมีเหตุอันพ้นวิสัยของมันจะป้องกันได้ มาขัดขวางมิให้กระทำลงไปไซร้ท่านว่ามันควรรับอาชญาตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น แบ่งเป็นสามส่วนให้ลงอาชญาแต่สองส่วน" ให้สังเกตคำที่กฎหมายใช้ว่า " มีเหตุสุดวิสัยที่จะป้องกันได้มาขัดขวาง "

เหตุสุดวิสัยมีได้อย่างไร ?

๑) เป็นได้โดยที่การกระทำของมันยังไม่ลุล่วง เพราะมีเหตุผลหรือบุคคลมาขัดขวาง

๒) การกระทำลุล่วงแล้ว แต่ไม่เกิดผลอันจะเป็นองค์ประกอบให้ผิดตามกฎหมาย

ตัวอย่างข้อ ๑ เช่น ก. ต้องการยิง ข. ยกปืนขึ้นประทับตั้งใจเหนี่ยวไก มีคนมาจับปืนเสีย คนนั้นจึงยังไม่ได้กระทำให้ลุล่วงไป

ตัวอย่างข้อ ๒ ก. ยิงไปแล้ว แต่ยิงผิดไม่ถูก ข. หรือถูก ข. แต่ไม่ใช่ที่สำคัญ ข. จึงไม่ตาย

๓) **เมื่อไรจะเป็นความผิดเป็นไปไม่ได้** ความผิดชนิดนี้ แม้จะมีลักษณะต่างกับความผิดฐานพยายามมากในข้อที่ความผิดฐานพยายามต้องมีใครมาขัดขวาง ส่วนความผิดเป็นไปไม่ได้ไม่มีอะไรมาขัดขวาง ทำตลอดไป หากแต่ความผิดไม่เกิดขึ้น ถ้าดูเผิน ๆ จะเห็นต่างกันมากดังนี้

แต่ความจริงมีกรณีที่ใกล้เคียงกัน คือความผิดเป็นไปไม่ได้ที่ว่าไม่มีอะไรขัดขวางนั้น บางทีก็เป็นปัญหา เช่น ก. ต้องการยิง ข. โดย ก. รู้ว่า ข. นอนอยู่ที่ตรงนั้น จึงยิงไป แต่ก่อนปืนลั่นไป ข. ลุกไปก่อน เลยไม่ถูกปืน ดังนี้จะถือเป็นอะไร ?

ฝ่ายที่ว่าเป็นพยายามให้เหตุผลว่า การที่ ข. ลุกไปนั้น เป็นเหตุสุดวิสัยที่ ก. จะป้องกันได้มาขัดขวาง

ฝ่ายที่ว่าเป็นความผิดเป็นไปไม่ได้ว่า เพราะเวลา ก. เหนี่ยวไกปืนยิงนั้น ความจริงไม่มีใครนอนอยู่ จะว่าความผิดเป็นไปได้อย่างไร

เพื่อที่จะพิจารณาแยกการกระทำสองอย่างนี้จากกัน มีหลักที่ต้องดูเบื้องต้นว่า ที่ว่าความผิดเป็นไปไม่ได้มีลักษณะอย่างไร กล่าวคือ

๑) วัตถุหรือเครื่องมือที่ใช้ในการกระทำผิด ไม่สามารถอำนวยผลให้เกิดขึ้นได้ เช่นใช้ปืนไม่บรรจุลูกยิง หรือฆ่าคนโดยนั่งเทียนเสกเป่า เสกเนื้อเข้าท้องคน

๒) วัตถุหรือบุคคลที่ต้องการกระทำผิดต่อ เป็นวัตถุหรือบุคคลที่ไม่เป็นตัวตนอันจะก่อความผิดได้ เช่นตั้งใจยิงคน แต่ไปถูกโอ่ง โดยนึกว่าเป็นคน

ถ้าเราดูหลักสองประการนี้ จะรู้สึกว่าง่ายแก่การวินิจฉัยว่าอย่างไรเป็นความผิดฐานพยายาม อย่างไรเป็นไปไม่ได้ แต่ความยากก็ยังมีอยู่ เพราะเครื่องมือหรือวัตถุที่ใช้หรือที่กระทำต่อไม่อำนวยผล หรืออาจเกิดโดยเหตุสุดวิสัย เช่น ตัวอย่างแรกต้องการวางยาพิษ แต่ให้กินทีละน้อย ๆ จะเห็นว่าปริมาณของยาไม่สามารถฆ่าคนได้ถ้าตำรวจจับจะว่าไม่ผิดเพราะเครื่องมือไม่อำนวยอย่างนั้นหรือ หรือจะว่าเป็นความผิดเป็นไปไม่ได้

อีกอย่างหนึ่ง คือวัตถุที่กระทำต่อไม่เกิดผล เช่นยิงไปที่คนซึ่งนึกว่านอนอยู่ แต่ที่จริงลุกไปแล้ว จะว่าไม่ผิดหรือ?

ที่จะเห็นว่า แม้วางหลักไว้สองประการแล้ว ก็ยังมีตัวอย่างที่วินิจฉัยไม่ได้ จำต้องหาหลักฐานอื่นมาช่วย อีก ๒ ประการซึ่งเป็นความเห็นของนักนิติศาสตร์คือ.–

ความเห็นที่ ๑ มีว่า ถ้าเหตุที่ไม่สามารถเป็นไปได้เนื่องด้วยวัตถุที่ใช้หรือวัตถุที่กระทำต่อไม่อำนวยนั้น ต้องถามว่า ไม่อำนวยอย่างเด็ดขาดหรือ? หรืออาจผันแปรได้ ถ้าเป็นไปไม่ได้เด็ดขาดแล้ว ถือว่าความผิดเป็นไปไม่ได้

ถ้าอาจผันแปรได้ ก็ถือว่าอาจเป็นความผิดฐานพยายามได้ ตัวอย่าง.–

เรื่องวัตถุที่ใช้ เช่นเราใช้ปืนที่ไม่บรรจุลูกยิงคน ต้องถือว่าวัตถุที่ใช้ไม่อำนวยผลเด็ดขาด

เรื่องวัตถุที่กระทำต่อ เช่น ก. ต้องการฆ่า ข. เห็นโอ่งตั้งอยู่ข้างบรรไดนึกว่า ข. นั่งอยู่ก็ยิงไปถูกโอ่งแตก เห็นได้ว่าวัตถุที่กระทำต่อไม่อำนวยผลเด็ดขาดคือเป็นไปไม่ได้

ถ้าอาจผันแปรได้ เช่น ก. เอาลูกระเบิดมือขว้าง ข. โดยไม่ได้ดึงหมุดก่อน ถ้าลูกระเบิดไม่ระเบิดก็ถือว่าพยายาม ถ้าระเบิดก็เป็นความผิดสำเร็จ (วัตถุที่ใช้)

หรือถ้า ก. เอามือล้วงกระเป๋า ข. เพื่อจะเอาธนบัตรบังเอิญในกระเป๋าไม่มีธนบัตรก็เป็นการพยายาม เพราะอาจมีได้ (วัตถุที่กระทำต่อ)

ความเห็นที่ ๒ กาโรให้หลักว่า ที่ว่าความผิดเป็นไปไม่ได้นั้น ต้องพิเคราะห์บทบัญญัติที่เกี่ยวกับการกระทำนั้น ถ้าการกระทำเป็นการกระทำที่ขาดองค์ประกอบความผิด ก็ถือว่าไม่สามารถเป็นไปได้ เช่นการลักทรัพย์ กฎหมายกำหนดว่าทรัพย์ที่ลักต้องเป็นของผู้อื่น หรือแจ้งความเท็จต้องเอาความที่รู้ว่าเป็นเท็จมาแจ้ง หรือรีดลูกต้องรีดลูกหญิงที่มีครรภ์ ถ้าขาดองค์ประกอบก็เป็นความผิดเป็นไปไม่ได้ เช่นลักทรัพย์ที่เป็นของตน ความที่เอามากล่าวซึ่งเข้าใจว่าเป็นเท็จนั้น ที่แท้เป็นความจริง รีดลูกหญิงที่ไม่มีครรภ์ พฤติการณ์เหล่านี้ไม่สามารถนำมาเป็นองค์ประกอบให้เกิดความผิดได้

หลักทั้งสองนี้ถ้านำมารวมกันวินิจฉัยอาจแก้ปัญหาได้ เช่นการยิงคนที่เข้าใจว่านอนอยู่ แต่ความจริงคนนั้นลุกไปเสียก่อน ก็นำหลักเรื่องการผันแปรมาวินิจฉัยได้ การให้กินยาพิษซึ่งปริมาณน้อยไป ไม่ใช่ความผิดเป็นไปไม่ได้ เพราะองค์ประกอบมีอยู่ไม่ใช่ไม่มี

ความผิดเป็นไปไม่ได้ กฎหมายไม่เอาโทษ

ความผิดฐานพยายามกฎหมายเอาโทษสองในสาม

เรื่องพยายาม มีปัญหาดังนี้.–

๑) มีได้ในทุกกรณีหรืออย่างไร

๒) ถ้าผู้พยายามไม่ได้กระทำให้สำเร็จ หรือยับยั้งเสียจะมีโทษอย่างไร และอย่างไรเรียกว่ายับยั้ง

๓) การพยายามจะเป็นผิดเสมอไปหรือไม่ หรืออาจไม่ผิด

๔) การพยายามที่ว่าให้เอาโทษสองในสาม จะถือโทษอะไรเป็นเกณฑ์ ถ้าการกระทำมีความฉกรรจ์ร่วมด้วย

ข้อ ๑) ตอบว่า หาได้มีทุกชนิดไม่ เพราะการพยายามเป็นเรื่องที่ผู้ทำต้องได้ตั้งใจทำให้ลุล่วงไป แล้วมีเหตุมาขัดขวาง ฉะนั้น เมื่อถือความตั้งใจเป็นเกณฑ์ ความผิดประมาทจึงไม่มีการพยายาม การฆ่าคนตาย ถ้าทำโดยประมาทก็ไม่มีการพยายาม เพราะความผิดประมาทเกิดโดยขาดความระวังและเกิดเสียหาย จะมีใครขัดขวางไม่ได้ เช่น ก. ขับรถไปกำลังเร็ว ก่อนทับใคร ถ้าตำรวจจับเสียก่อน จะว่าฆ่าโดยประมาทไม่ได้ เพราะยังไม่ได้ตั้งใจ

ข้อ ๒) ตอบว่า ความผิดบางอย่าง ซึ่งผู้กระทำกลับทำเสียใหม่ให้ถูกต้องกฎหมายจะไม่เอาโทษ และไม่เป็นความผิดฐานพยายาม เช่น ความผิดฐานเบิกความเท็จ ถ้ากลับให้คำจริงก่อนจบคำให้การ ถึงแม้ให้การเท็จไปแล้วยังไม่ทันจบ โจทก์ถอนฟ้องเสีย หรือบังเอิญมีสัญญาณอันตราย การให้การต้องชะงักลง จะว่าให้การเท็จไม่ได้ เพราะเขายังมีโอกาสกลับให้ความจริงได้ ในขณะที่ต้องชะงักไปนั้น โอกาสยังไม่มาถึงเขา

การยับยั้งมีผลอย่างไร? ตามมาตรา ๖๑ กล่าวไว้ว่า "ผู้ใดพยายามจะกระทำความผิด แต่ยับยั้งเสียด้วยใจตนเอง ไม่ได้กระทำความผิดนั้นลงไปให้ตลอดตามความมุ่งหมาย ท่านว่าควรเอาโทษแก่มันแต่เพียงความผิดที่มันได้กระทำลงไปแล้ว"

การยับยั้งนี้ ถ้าวินิจฉัยอย่างกว้างเกือบเป็นทุกเรื่องที่ความผิดไม่สำเร็จ เช่นยกปืนขึ้น ตำรวจเดินมา ก็เป็นยับยั้ง ฉะนั้น จะดูอย่างกว้างไม่ได้ต้องดูอย่างแคบ

คำว่า "ด้วยใจตนเอง" สำคัญ หมายความว่า การยับยั้งได้เกิดโดยความนึกคิดหรือสติปัญญาของตนเอง เมื่อยับยั้งแล้วก็สั่งให้ร่างกายหยุดทำ ความคิดยับยั้งจะเกิดโดยผู้นั้นระลึกถึงศีลธรรมหรืออะไรไม่สำคัญ ถ้ายับยั้งโดยสติปัญญาของตนเองเป็นใช้ได้ เช่นนึกกลัวขึ้นมา ไม่ใช่เกิดจากเหตุภายนอก เช่นยกปืนขึ้นตำรวจเดินมา ก็ไม่ยิงต่อไป การหยุดยิงไม่ได้เกิดจากใจคนนั้นเอง

การยับยั้งนี้ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเหตุที่ต้องนำมาประกอบ คือ.—

๑) ในการยับยั้ง ต้องยับยั้งขณะที่ตนยังมีโอกาสทำต่อไปได้แล้วไม่ทำ จึงจะได้รับผลตามมาตรานี้ เช่นเราตั้งใจจะยิงคนหนึ่ง ตำรวจเดินมา โอกาสที่จะทำต่อไปก็ไม่มีแล้ว

๒) การยับยั้งต้องมิใช่ด้วยความเข้าใจผิดว่าการกระทำสำเร็จแล้ว เช่น ก. ยิง ข. เพราะต้องการฆ่า แต่ยิงผิดไม่ถูก ข. เลย ข. แกล้งทำตาย ก. หยุดยิงทั้ง ๆ ที่ยังมีโอกาสยิงต่อไปได้ เพราะเข้าใจว่า ข.ตายแล้ว เช่นนี้ไม่ใช่ยับยั้งด้วยใจตนเอง

เมื่อการกระทำเป็นการยับยั้งด้วยใจตนเองแล้ว มีผลอย่างไร?

มาตรา ๖๑ บัญญัติให้ลงโทษเพียงเท่าที่มันได้กระทำไปแล้ว หมายความว่า.—

ถ้าการที่กระทำไปแล้วเกิดเป็นความผิดอีกสถานหนึ่งต่างหาก เช่น ก. เข้าไปในบ้านเขาเพื่อต้องการลักทรัพย์ แล้วกลับใจออกมา เพียงเข้าไปก็เป็นความพยายาม แต่ยับยั้งเสียได้ด้วยใจตนเอง จึงต้องรับโทษเพียงฐานบุกรุก

ถ้าไม่เกิดความผิดอีกสถานหนึ่งขึ้น เมื่อยับยั้งเสียแล้ว จะคืนสภาพเดิมไหม ? ตอบว่า ถ้าคืนสภาพเดิมได้ก็ไม่ลงโทษ ถ้าคืนไม่ได้ก็ลงโทษเท่าที่ทำไป

ถ้ายับยั้งแล้ว คืนสภาพเดิมก็เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ถ้ายับยั้งแล้วไม่คืนสภาพเดิมก็ต้องลงโทษเท่าที่ทำไปแล้ว เช่น ก. ตั้งใจยิง ข. ยิงไปทีหนึ่งแล้วไม่ถูกจะยิงอีกก็ได้แต่หยุดเสีย กฎหมายลงโทษเท่าที่กระทำไปแล้ว คือฐานพยายามนั่นเอง แต่เพียงยกปืนขึ้นตั้งใจเหนี่ยวไกปืน แต่ยังไม่เหนี่ยว จะลงโทษฐานพยายามไม่ได้ เพราะภายหลังกลับใจแล้วก็คืนสภาพเดิมหมด

ย้อนกล่าวถึงการพยายาม เท่าที่ได้อธิบายมาแล้วว่าการพยายามคืออะไร ความผิดเป็นไปไม่ได้คืออะไร มีหัวข้อที่ควรพิจารณาคือ.—

๑) ต้องพิจารณาว่าความผิดฐานพยายามจะมีได้ในความผิดทุกชนิด หรืออย่างไร

๒) เมื่อได้มีการพยายามแล้ว อย่างไรเรียกว่าผู้กระทำผิดยับยั้งเสียได้ด้วยใจตนเอง และเมื่อยับยั้งแล้วเกิดผลในกฎหมายอย่างไร

๓) การลงโทษมีอย่างไร และผู้พยายามจะถูกต้องลงโทษทุกกรณีหรือไม่

๔) โทษที่จะลงแก่ผู้กระทำผิด จะคำนวณจากกำหนดโทษสำหรับความผิดธรรมดาหรือจากกำหนดโทษสำหรับกรณีที่มีเหตุพิเศษ ซึ่งหนักกว่าธรรมดา

ข้อ ๑) และ ๒) ได้อธิบายในคราวก่อนแล้ว คราวนี้จะอธิบายข้อ ๓) และ ๔)

ข้อ ๓) ที่ว่าเมื่อมีการพยายามแล้ว ผู้พยายามจะต้องได้รับโทษเสมอไปหรือไม่ เรื่องนี้ตามปรกติถือตามมาตรา ๖๐ คือว่า เมื่อการกระทำเข้าในหลักเกณฑ์เป็นการพยายามแล้ว ต้องมีโทษเสมอ โดยกำหนดให้ลงโทษ ๒ ใน ๓ ของความผิดนั้น

ข้อยกเว้น

ก. ความผิดบางชนิดแม้จะเป็นการพยายาม แต่กฎหมายกำหนดโทษหนักเท่ากับความผิดสำเร็จ คือ.—

— ความผิดฐานประทุษร้ายพระบรมราชตระกูล ม. ๙๗

— ความผิดฐานกบฏภายใน ฯ ม. ๑๐๒

— ความผิดฐานกบฏภายนอก ฯ ม.๑๐๕, ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๐๙, ๑๑๐, ๑๑๑ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑ ประกอบด้วย)

— ความผิดฐานฆ่าบุคคลชั้นประมุขของประเทศ ที่มีพระราชไมตรี ฯ ม.๑๑๒

ข. ความผิดบางชนิดผู้พยายามไม่ต้องรับโทษเลย คือ ม. ๒๖๔ ความผิดฐานพยายามรีดลูก ตาม ม. ๒๖๐,๒๖๑

การพยายามเมื่อไรจะไม่ต้องรับโทษ ? มีในกรณีดังนี้.—

(๑) ผู้พยายามยับยั้งเสียได้ด้วยใจตนเองต้องตามลักษณะดังกล่าว มีผลให้การยับยั้งทำให้กิจการคืนสู่สภาพเดิม

(๒) ความผิดที่พยายามกระทำ กฎหมายกำหนดว่า เป็นความผิดลหุโทษ

(๓) ความผิดที่พยายามกระทำ กฎหมายกำหนดไว้เป็นพิเศษว่า ไม่ต้องลงโทษแก่ผู้พยายาม เช่น ม. ๒๖๔

ข้อ ๔) โทษที่ลงแก่ผู้พยายาม จะคำนวณจากกำหนดโทษ สำหรับความผิดธรรมดา หรือจากกำหนดโทษสำหรับกรณีที่มีเหตุพิเศษ?

มีหลักดังนี้.—

๑) ถ้าการพยายามยังไม่ย่างเข้าในลักษณะฉกรรจ์ ก็คำนวณจากอัตราโทษธรรมดา

๒) การพยายามในความผิดที่แม้เป็นฉกรรจ์ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ก็ไม่ใช่จะลงโทษในบทฉกรรจ์เสมอไป ตามตัวอย่างดังนี้

การลักทรัพย์โดยงัดผ่าสิ่งที่บรรจุทรัพย์ ตามมาตรา ๒๙๓ ข้อ ๕ ซึ่งมีบทลงโทษฉกรรจ์กว่าลักทรัพย์ธรรมดาก็จริง แต่ถ้าสมมติว่า ก. มีเครื่องมือสำหรับงัดพร้อม เพื่อเข้าไปเจาะตู้เซฟลักทรัพย์ แต่เพียงพยายามยังไม่ถึงขั้นลงมือ การคำนวณโทษต้องคำนวณตาม

มาตรา ๒๘๘ คือโทษลักทรัพย์ธรรมดา ไม่ใช่คำนวณตามมาตรา ๒๙๓ ข้อ ๕ แม้ผู้กระทำผิดจะตั้งใจมางัดเซฟก็ตาม เพราะการพยายามยังไม่เข้าขั้นลงมืองัดเซฟจริง ๆ จึงต้องใช้มาตรา ๒๘๘ ลงโทษ

ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง คนสองคนพยายามเข้าไปลักทรัพย์เขา การลักทรัพย์โดยมีพวกเป็นโทษหนัก ฉะนั้น การคำนวณโทษต้องเอามาตรา ๒๙๓ ข้อ (๑๑) มาใช้ เพราะความฉกรรจ์ได้อยู่ในองค์ความผิดฐานพยายามแล้ว หรือนัยหนึ่งการพยายามไปเข้าขั้นอันเป็นลักษณะฉกรรจ์ตามกฎหมาย การคำนวณโทษจึงต้องคำนวณตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับโทษฉกรรจ์

สรุปหลักนี้ไม่ยาก อาศัยการวินิจฉัยว่าการกระทำที่เป็นพยายามนั้นย่างเข้าในลักษณะฉกรรจ์หรือยัง ถ้ายังไม่ย่างก็คำนวณโทษตามกฎหมายธรรมดา

เจตนา (Intention)

หลักเรื่องเจตนาในกฎหมายอาญามีความสำคัญมาก เพราะในการใช้กฎหมายอาญาข้อวินิจฉัยเรื่องเจตนาต้องนำมาพิจารณาเสมอ

ในการศึกษาเรื่องเจตนานี้ ขอย้อนไปกล่าวถึงความผิดต่าง ๆ ซึ่งได้เรียนมาแล้วแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ.–

(๑) ความผิดที่กฎหมายบัญญัติขึ้นมาจากกฎแห่งศีลธรรม (**Malaince**)

(๒) ความผิดที่การกระทำในตัวของมันเองไม่ได้เป็นการละเมิดกฎแห่งศีลธรรม แต่รัฐบังคับหรือห้ามไม่ให้กระทำ เพื่อประโยชน์ของประเทศ (**Mala Prohibita**) เช่น ใครมีปืนต้องไปจดทะเบียน ผู้ชายไทยอายุเกิน ๑๗ ปีต้องไปขึ้นทะเบียนทหาร

เมื่อแบ่งเป็นสองอย่างเช่นนี้แล้ว ในการวิเคราะห์เจตนา ต้องดูอีกทีหนึ่งว่า สำหรับข้อ (๒) คือมาลาโพรฮิบิตานั้นเป็นความผิดเด็ดขาดหรือไม่ ที่ว่าเด็ดขาดหมายความว่า บทกฎหมายนั้น ๆ ได้แสดงให้เห็นว่า แม้ผู้ทำไม่ได้ทำโดยเจตนา ก็ลงโทษ เช่นการพาหางน้ำนมเข้ามาในราชอาณาจักร หรือการกระทำบางอย่างที่บัญญัติไว้ในกฎหมายคนเข้าเมือง เช่นเจ้าของยานพาหนะจะปล่อยให้คนโดยสารลงก่อนเจ้าพนักงานเข้าตรวจไม่ได้ หรือการบังคับให้ยื่นบัญชีคนโดยสาร เป็นต้น

การแยกเด็ดขาด-ไม่เด็ดขาด ให้แยกสำหรับมาลาอินโพรฮิบิตาส่วนมาลาอินซีไม่ต้องแยก เพราะมาลาอินซีกฎหมายต้องการเจตนาเสมอ ส่วนมาลาโพรฮิบิตาบางทีต้องการเจตนา บางทีก็ไม่ต้องการ ซึ่งต้องพิเคราะห์จากตัวบทกฎหมายนั้นด้วย

สรุป – มาลาอินซี ไม่ต้องดูว่าเด็ดขาดหรือไม่

มาลาโพรฮิบีตา ต้องดูว่าเด็ดขาดหรือไม่ ถ้าเด็ดขาดก็ไม่ต้องดูเจตนา ถ้าไม่เด็ดขาดต้องดูเจตนา การจะดูว่าเด็ดขาดหรือไม่เด็ดขาด ต้องดูจากข้อความในบทบัญญัตินั้น ๆ เอง

การวินิจฉัยเรื่องเจตนา เป็นการวินิจฉัยเรื่องจิตใจของผู้ทำ เราต้องเข้าใจว่าการกระทำใด ๆ ผู้กระทำอาจกระทำได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ.–

๑. ได้กระทำจริง แต่ไม่มีความคิดหรือตั้งใจ หรือ มีน้ำใจจะทำการนั้น เช่นเรากำลังถือปืนอยู่ เกิดตกใจมือเหนี่ยวปืนลั่นไกไปเอง เป็นการที่เราได้ทำเหมือนกัน แต่เราไม่มีความคิดจะทำเอง

๒. การกระทำที่ผู้กระทำคิดจะทำ หรือมีน้ำใจจะทำ เช่นเราจับปืนสมองเราสั่งให้มือเหนี่ยวไก การยิงเป็นการตั้งใจ มีน้ำใจที่จะทำ

การกระทำข้อ ๑ ซึ่งผู้กระทำไม่มีความคิดหรือตั้งใจ หรือมีน้ำใจจะกระทำนั้น เป็นเรื่องอยู่นอกวงของกฎหมายอาญา แม้ความผิดชนิดที่เป็นมาลาโพรฮิบิตาและเด็ดขาดก็ตามก็ไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง คือจะลงโทษในทางอาญาไม่ได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าเป็นความผิดชนิดมาลาอินซีหรือมาลาโพรฮิบิตา ตัวอย่างเช่นกฎหมายบัญญัติห้ามไม่ให้รุกล้ำเข้าไปในที่ดินของผู้อื่น ถ้าขณะที่เราเดินไป เผอิญผวาเข้าไปในที่ของเขา จะเรียกว่าเข้าไปก็ได้เหมือนกัน แต่เข้าไปโดยไม่ได้ตั้งใจ ไม่มีน้ำใจจะทำ แม้ความผิดบางอย่างจะไม่ต้องการเจตนา แต่อย่างนี้ทำโดยไม่มีน้ำใจเลย จึงลงโทษไม่ได้

นี่แสดงว่ากฎหมายอาญาเข้าเกี่ยวข้องในความผิดที่ผู้กระทำ ทำโดยมีความคิดตั้งใจหรือมีน้ำใจที่จะกระทำ แต่นี่ยังไม่ได้กล่าวถึงเจตนา เพียงแต่กล่าวว่า การกระทำผิดที่จะเข้าอยู่ในข่ายของกฎหมายต่อเมื่อผู้กระทำทำโดยมีน้ำใจ หรือ ความนึกคิด

ส่วนเรื่องเจตนาแท้ ๆ จะได้อธิบายต่อไป

การกระทำโดยเจตนามีอย่างไร ?

เราทราบแล้วว่าการกระทำโดยไม่มีน้ำใจอยู่นอกวงของกฎหมายอาญา ด้วยเหตุนี้ การกระทำโดยเจตนา เบื้องต้นจึงต้องกระทำโดยน้ำใจ ตั้งใจและมีความนึกคิดที่จะกระทำ แต่การกระทำเพียง ๓ สิ่งนี้เป็นส่วนประกอบที่หาเป็นเครื่องแสดงเจตนาเสมอไปไม่

เช่น ก. เป็นพลทหารฝึกซ้อมยิงเป้า ก. โกรธ ข. ผู้เป็นคนชี้เป้า ก. คอยหาโอกาสยิง ข. ขณะที่ออกจากมูลดินมาชี้เป้า และยิงถูก ข. ตาย เช่นนี้เป็นการยิงโดยน้ำใจและมีเจตนา แต่ถ้า ก. ยิงไปโดยไม่ระมัดระวัง หรือระวังแล้ว แต่ ข. โผล่ออกจากมูลดินมาที่เป้าขณะมีสัญญาณให้ยิง เลยถูกปืนตาย ดังนี้จะว่า ก. ยิง ข. โดยเจตนาไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ ก. มีน้ำใจและตั้งใจทำการยิงปืนเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น จะมีอะไรมาประกอบอีกบ้างจึงจะเรียกว่ามีเจตนา ?

ตามมาตรา ๔๓ แห่งกฎหมายลักษณะอาญามีว่า " .....ที่ว่ากระทำโดยเจตนานั้น ท่านอธิบายว่า บุคคลกระทำโดยตั้งใจและประสงค์ต่อผล หรืออาจจะแลเห็นผลแห่งการที่กระทำนั้นได้... "

หมายความว่า การกระทำโดยเจตนานอกจากจะต้องมีความตั้งใจ มีน้ำใจและความนึกคิดแล้ว ต้องบวกความประสงค์ต่อผลหรืออาจจะแลเห็นผลแห่งการกระทำด้วย นี่เป็นหลักเจตนาตามกฎหมายไทย

เพื่อที่จะเข้าใจเรื่องความประสงค์ต่อผล หรืออาจจะแลเห็นผลได้ เราต้องศึกษากฎหมายต่างประเทศประกอบด้วย

ตามกฎหมายอังกฤษ การลงโทษต้องอาศัยเจตนาด้วย การกระทำผิดที่ว่าต้องมีเจตนาคือต้องมี Menria หรือมี Criminal intention ถ้าไม่มี ๒ อย่างนี้ถือว่าไม่ได้กระทำโดยเจตนา คำว่าเมนสเรียนี้เคยแปลว่าเจตนาร้าย ตัวอย่างตามกฎหมายอังกฤษ เช่น ก. ทำหนังสือปลอมโดยทำข้อความว่า ข. กู้เงินไป ๑,๐๐๐ ปอนด์ แล้วเซ็นชื่อ ข. ลงไป ตั้งใจจะเอาไปเป็นหลักฐานฟ้องศาลเรียกเงิน ดังนี้ ก. มีความคิดที่จะเขียนหนังสือ (ตั้งใจ) เจตนาร้ายจะโกงเงิน ข. ด้วย ตามกฎหมายอังกฤษถือว่า ก. ทำผิดฐานปลอมหนังสือโดยเจตนาแล้ว แต่ถ้า ก. เขียนเล่นสนุก ๆ เพื่อจะอวดนาย ข. ให้ตกใจหรือพิศวง ไม่ได้คิดจะเอาไปฟ้อง การกระทำของ ก. มีความคิด ตั้งใจและมีน้ำใจจะทำ แต่ไม่มีเมนเรียหรือคริมิแนลอินเทนเชิ่น จึงถือไม่ได้ว่า ก. ปลอมหนังสือโดยเจตนา ลงโทษไม่ได้

กฎหมายของเราไม่กล่าวถึงเจตนาร้าย แต่ไปกล่าวถึงความประสงค์ต่อผลหรืออาจจะแลเห็นผล จึงต้องเอามาพิจารณาว่าความข้อนี้ตรงกับเมนเรียหรือไม่

เมื่อพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าเหมือนกัน ไม่ต่างกัน เพียงแต่ใช้คำคนละอย่าง คือเอาคำประสงค์ต่อผล ฯ ล ฯ มาใช้แทนเมนสเรียเท่านั้น

สมมติว่า ก. โกรธ ข. ไปคอยดักตีหัว ข. ข. ถูกตีหัวล้มลง การที่ล้มลงเป็นเหตุให้นาฬิกาแตก ถามว่าจะเอาผิด ก. ฐานไหน ?

ปัญหามีว่า ก. มีน้ำใจ ตั้งใจและความคิดตี ข. ไหม ? มีความประสงค์ผลอะไร ? ตอบว่าต้องการให้ ข. บาดเจ็บ ถามว่า ก. ต้องการให้นาฬิกา ข. แตกไหม ? ตอบว่า เปล่า ไม่ได้ประสงค์เช่นนั้น

ถ้าพิจารณาคดีนี้ตามหลักกฎหมายอังกฤษ ได้ผลอย่างเดียวกัน ก. เจตนาร้ายต้องการให้หัว ข.แตก แต่ไม่ได้ต้องการให้นาฬิกาแตก จะลงโทษ ก.ฐานทำให้เสียทรัพย์ด้วยไม่ได้ เมื่อดูตัวอย่างนี้จะเห็นว่า เจตนาร้ายตามกฎหมายอังกฤษหรือทั่วไปเหมือนกัน ฉะนั้น เจตนาร้ายจึงอย่างเดียวกับความประสงค์ต่อผล

สรุปที่ว่ากระทำโดยเจตนา ต้องได้กระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตั้งใจ มีน้ำใจและความคิด ประกอบด้วยความประสงค์ต่อผลหรืออาจจะแลเห็นผลแห่งการกระทำ หรือนัยหนึ่งคือมีเจตนาร้ายด้วยจึงจะเป็นการกระทำโดยเจตนา

เท่าที่ทำความเข้าใจมาแล้วนี้ดูไม่ยุ่งยาก แต่ความจริงยังจะต้องศึกษาต่อไปอีก ข้อสำคัญที่จะต้องพิจารณาต่อไปคือเหตุจูงใจ (โมทิฟ) ของคน และความสำนึกในความผิดที่กระทำ ต้องนำมาพิจารณาด้วย

ถามว่า โมทิฟมีความสำคัญเกี่ยวกับกฎหมายอาญาอย่างไรบ้าง ? หรือการสำนึกในความผิดมีความสำคัญเกี่ยวกับกฎหมายอาญาอย่างไร ?

นี่เป็นเรื่องเจตนาส่วนหนึ่ง ซึ่งมีเรื่องโมทิฟและความสำนึกในความผิดปนอยู่

เรื่อง **เหตุจูงใจ (Mo-tive)** นั้น สมมติว่าคนหนึ่งจะทำอะไรไป เราย่อมตั้งคำถาม ๒ ข้อ คือ ๑. ทำการนั้นทำไม ? ๒. ทำการนั้นอย่างไร ?

คำถามที่ว่าทำเพื่ออะไรหรือทำไมจึงทำ เราไม่ค่อยถามกันเลย จะถามแต่ว่าทำอย่างไร นี่ว่าโดยปรกติ เช่นข้าพเจ้ายกไม้ตีหัวท่าน ก็ถามแต่ว่าทำอย่างไร ไม่จำเป็นต้องถามว่าทำไมจึงตี แต่ก็มีข้อยกเว้นบางกรณีที่จำเป็นต้องถามว่าทำการอย่างนั้นทำไม ที่ต้องถาม

เพราะความผิดบางอย่างกฎหมายเอาโมทิพ่มารวมเรื่องเจตนาด้วย เช่นความผิดฐานลักทรัพย์ ชิง ปล้น ทุจริตต่อการค้า (ม. ๒๓๓)

ใน ม. ๒๘๘ มีว่า " ผู้ใดบังอาจเอาทรัพย์ของผู้อื่นไปโดยการทุจริตทรัพย์นั้นจะเป็นของผู้หนึ่งผู้ใดก็ตาม ฯ ล ฯ " นี่กฎหมายเอาการทุจริตมาประกอบเป็นองค์ความผิดด้วย คือเอาเหตุจูงใจมารวม ผู้กระทำต้องมีความคิดเพื่อเอาทรัพย์เป็นของตน หรือของผู้อื่น ถ้าไม่คิดจะเอาเป็นของตนก็ไม่ผิด เช่นข้าพเจ้าต้องการกินน้ำ ไม่มีถ้วยแก้ว จึงเดินไปหยิบแก้วของท่านมาตักน้ำกินแล้วส่งคืน ดังนี้จะลงโทษฐานลักทรัพย์ไม่ได้เพราะไม่ได้ทุจริต ไม่มีเหตุจูงใจให้เอาทรัพย์มาเป็นของตน

ใน ม. ๒๓๓ มีว่า " ผู้ใดทำเครื่องวัด เครื่องชั่ง เครื่องตวงอย่างใด ๆ ให้ผิดพิกัดอัตรา โดยเจตนาจะฉ้อโกงเขา...ฯ ล ฯ " นี่ต้องมีเหตุจูงใจจะฉ้อโกงเขาด้วย

เหล่านี้เป็นเรื่องต้องเอาเหตุจูงใจมาคำนึง นอกจากใน ๒ มาตรานี้ยังอาจมีอีก ต้องพิจารณาดูตามบทบัญญัติของกฎหมายนั้น ๆ

เรื่องเหตุจูงใจไม่ใช่เอามาดู เพื่อเป็นองค์ประกอบความผิดเท่านั้น ยังต้องดูต่อไปอีก ๒ กรณี คือ ๑. การเอาเหตุจูงใจบางอย่างเป็นข้อกำหนดโทษให้หนักหรือไม่มีโทษเลย ๒. การเอาเหตุจูงใจประกอบในการใช้ดุลยพินิจกำหนดโทษ

การถือเอาเหตุจูงใจกำหนดโทษให้หนัก เช่นการฆ่าคน ตามมาตรา ๒๕๐ (๖) เพื่อจะเอาผลประโยชน์อันเกิดแต่การกระทำผิดอย่างอื่นมาเป็นของตน ฯ ล ฯ เช่น ก. ไปทำการอย่างใดอย่างหนึ่งอันควรขายหน้า ข. แลเห็น ก. เลยฆ่า ข. เพื่อไม่ให้ ข. เอาเรื่องไปพูด การฆ่ามีเหตุจูงใจเพื่อปกปิดการกระทำของตน

การถือเอาเหตุจูงใจยกเว้นโทษ เช่นตามมาตรา ๒๘๓ มีว่าการแสดงความคิดเห็นโดยสุจริต เพื่อแสดงความชอบธรรมของตน หรือในการต่อสู้ป้องกันตน หรือป้องกันประโยชน์อันชอบด้วยกฎหมาย ไม่ถือว่ามีโทษฐานหมิ่นประมาท

การถือเอาเหตุจูงใจประกอบในการใช้ดุลยพินิจกำหนดโทษนี่เป็นหลักการพิจารณาของการกำหนดโทษหนักเบา ไม่ใช่ดูว่าผิดหรือไม่ผิด แต่ดูเพื่อลงโทษหนักหรือเบา เช่นลักปืนไปปล้นเขา ควรลงโทษหนักกว่าลักเงินเอาไปซื้อยารักษาบุตรที่กำลังป่วยหนัก การพิจารณาถึงเหตุจูงใจย่อมทำให้กำหนดโทษต่างกันดังนี้

สรุปตามปรกติ เหตุจูงใจไม่ต้องนำมาประกอบในเรื่องเจตนา เว้นแต่บางกรณีที่ต้องนำมา คือ.—

๑) ในบางกรณีต้องนำมาประกอบเป็นองค์ความผิด (ม. ๒๘๘,๒๓๓)

๒) ในบางกรณีต้องนำมาเป็นข้อกำหนดโทษให้หนัก หรือไม่มีโทษเลย (ม.๒๕๐ (๖), ม. ๒๘๓)

๓) ในบางกรณีนำมาประกอบในการใช้ดุลยพินิจกำหนดโทษ

ต่อไปคราวหน้าจะพูดเรื่องการสำนึกในความผิด

แต่ก่อนจบขอกล่าวถึงหัวข้อในเรื่องเจตนา ในการตอบสอบไล่ ควรแยกหัวข้อดังนี้.—

(๑) การกระทำของบุคคลเป็นการกระทำโดยตั้งใจ มีน้ำใจและความนึกคิดหรือไม่?

(๒) เมื่อมีครบ ๓ อย่างนี้แล้ว บุคคลนั้นมีเจตนาร้าย (เมนเรีย หรือคริมิแนล-อินเทนเชิ่น) ด้วยหรือไม่?

(๓) เมื่อมีทั้งข้อ (๑) และ (๒) ถือว่าได้ทำโดยเจตนาแล้ว

(๔) ต้องดูต่อไปถึงเรื่องเหตุจูงใจ และความสำนึกในความผิดด้วย

บางทีผู้สอบตั้งคำถามไม่ตรง เช่นถามแบ่งเป็นว่า เรื่องเหตุจูงใจเกี่ยวกับกฎหมายอาญาอย่างไรบ้าง ก็หยิบเอามาตอบเฉพาะตอนนี้ แต่ต้องนึกถึงเรื่องเจตนาเพราะเหตุจูงใจมีอยู่ในเรื่องเจตนา

ความสำนึกในความผิด เป็นข้อสำคัญที่ต้องพิจารณาประกอบเจตนา กล่าวคือคนที่กระทำผิดโดยถือว่ามีเจตนาร้ายได้จำเป็นต้องสำนึกในความผิดที่ตนกระทำด้วย ถ้าปราศจากความสำนึกในความผิด จะถือว่ากระทำโดยเจตนาร้ายหรือประสงค์ต่อผลไม่ได้ ตามกฎหมายไม่ถือว่ากระทำโดยเจตนา

ความสำนึกในความผิด คือการที่บุคคลกระทำกรรมอันหนึ่งอันใดลงไปและคนนั้นรู้ถึงข้อเท็จจริงทั้งปวงบรรดาที่กฎหมายบัญญัติไว้ ในอันที่จะนำมาประกอบเป็นองค์ความผิด

ตัวอย่างเช่นในเรื่องการลักทรัพย์ ข้อเท็จจริงที่ต้องนำมาประกอบมีหลายประการเป็นต้นว่า ทรัพย์นั้นเป็นของผู้อื่น เจ้าของเขาไม่อนุญาต ฯลฯ ข้อเท็จจริงเหล่านี้ผู้กระทำต้องได้รู้ ถ้าไม่รู้หรือนัยหนึ่งขาดความสำนึก จะถือว่าทำโดยเจตนาร้ายหรือประสงค์ต่อผลไม่ได้ เช่นเราเห็นธนบัตร ๑๐ บาทฉบับหนึ่งวางอยู่บนโต๊ะ เรานึกว่าธนบัตรนั้นเป็นของเรา ๆ

ก็หยิบเอาไป จะถือว่าเราทำผิดฐานลักทรัพย์ไม่ได้ แม้ธนบัตรนั้นจะเป็นของคนอื่น เพราะเราไม่รู้ข้อเท็จจริงที่จะเป็นองค์ประกอบความผิด หรือเช่นการต่อสู้เจ้าพนักงาน คนที่ต่อสู้จะผิดฐานนี้ต่อเมื่อรู้ข้อเท็จจริง ว่าคนที่ตนต่อสู้เป็นเจ้าพนักงาน ถ้าเขาไม่รู้ว่าเป็นเจ้าพนักงาน จะหาว่าเขาต่อสู้เจ้าพนักงานโดยเจตนาไม่ได้ เพราะเขาไม่รู้ข้อเท็จจริงอันเป็นองค์ประกอบความผิด

เรื่องความสำนึกในความผิด ต้องจำด้วยว่า หลักที่ว่าจะถือว่าบุคคลไม่สำนึกในความผิดต่อเมื่อเขาไม่รู้ข้อเท็จจริงนั้น ต้องแยกเป็น**ข้อเท็จจริง**กับ**ข้อกฎหมาย**ให้เห็นชัดคือ การไม่รู้ข้อกฎหมายจะถือว่าไม่สำนึกในความผิดไม่ได้ เพราะบุคคลจะแก้ตัวว่าไม่รู้กฎหมายไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ก. ไปเบิกความเท็จต่อศาล อาจจะแก้ตัวว่าไม่รู้ว่าข้อความที่เบิกเป็นเท็จดังนี้ได้ เพราะเป็นข้อเท็จจริง แต่จะแก้ตัวว่าไม่รู้ว่าข้อความที่เบิกเป็นความสำคัญในคดีดังนี้ไม่ได้ เพราะการวินิจฉัยว่าข้อความที่เบิกตอนใดเป็นความสำคัญในคดีเป็นข้อกฎหมาย

อีกประการหนึ่งต้องระวังว่า คนที่ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง จะถือเป็นความผิดได้ต่อเมื่อปรากฏว่าการกระทำนั้นครบองค์ความผิดด้วย ถ้าขาดองค์ความผิดฐานนั้น ๆ แม้จะสำนึกในการกระทำของตน ก็เอาโทษไม่ได้ เช่นตัวอย่างเรื่องการต่อสู้เจ้าพนักงานเมื่อกี้นี้สมมติว่าผู้ต่อสู้เข้าใจหรือรู้ว่าเป็นเจ้าพนักงานแล้ว ก็ยังขืนต่อสู้ไป นี่เป็นข้อสำนึกในข้อเท็จจริงทุกอย่างแล้ว แต่ถ้าความจริงคนนั้นหาใช่เจ้าพนักงานไม่ ก็ย่อมจะลงโทษฐานต่อสู้เจ้าพนักงานไม่ได้ เพราะองค์ที่จะประกอบความผิดไม่สมบูรณ์ตามกฎหมาย สรุปดังนี้

การต่อสู้เจ้าพนักงาน (ก) ถ้าต่อสู้โดยไม่รู้ว่าเป็นเจ้าพนักงาน ไม่ผิด เพราะไม่ได้สำนึกในความผิด และไม่มีเจตนา

(ข) ถ้าต่อสู้โดยนึกว่าเป็นเจ้าพนักงาน แต่ความจริงไม่เป็น ก็ไม่ผิด ลงโทษไม่ได้ เพราะขาดข้อเท็จจริงที่จะมาประกอบเป็นองค์ความผิด

ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง ก. เข้าใจว่า ข. (หญิง) จะมีครรภ์ ก็พยายามรีดลูกแต่ความจริงหญิงนั้นไม่มีครรภ์ เช่นนี้จะลงโทษไม่ได้ ไม่ใช่เพราะเขาไม่สำนึกความผิดเขารู้หรือเข้าใจว่าหญิงมีครรภ์ แต่ที่เราลงโทษไม่ได้เพราะหญิงนั้นไม่มีครรภ์ ซึ่งเป็นการขาดองค์ประกอบความผิด

ข้อสำคัญในการลงโทษจึงต้องให้สำนึกในความผิด คือต้องรู้ข้อเท็จจริงทั้งปวง ในอันที่จะนำมาประกอบเป็นองค์ความผิด

แต่ในเรื่องการบัญญัติกฎหมายนั้น ความจริงไม่จำเป็นต้องนำเอาความรู้สำนึกในความผิดใส่ไว้ด้วย เพราะถือว่านั่นเป็นเรื่องที่รวมอยู่ในเจตนา แต่กฎหมายลักษณะอาญาของเราก็มีที่บัญญัติไว้ผิดจากหลักนี้ คือเอาความสำนึกในความผิดไปใส่ในตัวบทด้วย เช่น ม. ๑๔๓ ข้อ (๓) มีว่า " ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงาน รับราชการอยู่ในกรมไปรษณีย์โทรเลข ถ้าและมันกระทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดที่ว่าต่อไปในมาตรานี้ คือ......(๓) แกล้งส่งหนังสือหรือโทรเลขหรือสิ่งใด ๆ ที่ฝากทางไปรษณีย์ให้แก่บุคคลที่มันรู้อยู่ว่ามิได้เป็นผู้ที่ควรรับนั้นก็ดี ..." ข้อเท็จจริงที่ประกอบเป็นองค์ความผิด ของข้อนี้มีว่า ผู้กระทำผิดกระทำไปทั้ง ๆ รู้ว่าบุคคลที่ตนส่งให้นั้นมิใช่ผู้ควรรับนี่เป็นเรื่องความสำนึกในความผิด ซึ่งที่จริงตามมาตรา ๔๓ (ว่าด้วยเรื่องเจตนาหลักใหญ่) ก็ได้บัญญัติคลุมถึงความสำนึกในความผิดอยู่แล้ว จะถือว่าเจตนากระทำผิดได้ก็ต่อเมื่อรู้ว่าคนที่ตนส่งให้ไม่ใช่คนควรส่ง ฉะนั้นจะเขียนเพียงว่า " ส่งให้แก่คนที่มิได้เป็นผู้ที่ควรรับก็พอ ไม่จำเป็นต้องเขียนว่า " รู้อยู่ว่า " ลงไปด้วย ที่กล่าวนี้เพื่อประโยชน์ในการวินิจฉัยกฎหมาย คือไม่จำเป็นต้องใส่ไว้

อีกตอนหนึ่งคือในมาตรา ๑๕๔ ข้อ (๒) ว่า " ผู้ใดเจตนาจะช่วยผู้อื่นให้พ้นอาญาอันควรรับตามกฎหมาย และมันกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดดังกล่าวต่อไปในมาตรานี้ คือ..... (๒) มันเพทุบายเอาเนื้อความที่มันรู้อยู่ว่าเป็นเท็จมาบอกเล่าในเรื่องความผิด...." อย่างนี้ก็ไม่จำเป็นต้องบอกว่า " รู้อยู่ว่าเป็นเท็จ " บอกว่าเนื้อความ " เป็นเท็จ " ก็พอ

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายมาตราที่เขียนไว้ เช่นมาตรา ๑๕๕,๑๘๒,๑๙๕,๑๙๘,๒๐๓ (ข้อ ๒) และ (ข้อ ๓), ๒๐๔, ๒๑๖, ๒๑๘, ๒๒๖, ๒๒๗, ๒๓๑ เป็นต้น

ทำไมกฎหมายจึงต้องนำเรื่องความสำนึกผิดมาเขียนไว้เช่นนี้ ? เห็นจะอธิบายอย่างอื่นไม่ได้นอกจากว่า เพื่อให้ชัดเจนขึ้นเท่านั้น ในการร่างประมวลกฎหมายอาญาใหม่ซึ่งผู้บรรยายได้ร่วมเป็นกรรมการด้วย ได้พยายามจะไม่เขียนข้อนี้ไว้เลยเพราะเราถือว่า การจะลงโทษได้ ผู้กระทำผิดจะต้องมีความสำนึกในความผิดอยู่แล้วตามหลักเจตนา ในมาตรา ๒๘๘ เรื่องลักทรัพย์ เขาก็ยังไม่เขียนว่าผู้ลักทรัพย์ต้องรู้ว่าทรัพย์ที่ลักเป็นของคนอื่น เพราะถ้าไม่รู้ก็ไม่ผิดอยู่เอง

เท่าที่บรรยายมาแต่วันก่อนจนถึงบัดนี้ คือหลักเรื่องการลงโทษที่ว่าต้องมีเจตนาแต่เจตนามิใช่เป็นเพียงการกระทำที่ตั้งใจและประสงค์ต่อผลเท่านั้น แม้ไม่ประสงค์ต่อผล แต่อาจจะแลเห็นผล ก็เป็นเจตนาด้วย คำว่า " อาจจะแลเห็นผล " มีความเพียงใด ? ตามคำแปล

ภาษาอังกฤษใช้ว่า could foresee the effect of such doing คำว่า foresee มีผลหนักแน่นกว่าคำ "อาจจะ" คำอาจจะกว้างกว่า ส่วนคำว่า foresee นั้น หมายความว่าผลที่เกิดเป็นผลที่ควรจะเกิดโดยแท้จริง ผู้บรรยายเห็นว่า ความประสงค์ของผู้ร่างคงเป็นไปตามความหมายในภาษาอังกฤษอย่างยิ่งกว่าคำไทย ฉะนั้น คำว่า "อาจจะ" ต้องแปลว่า ผลธรรมดาที่ควรจะเกิดขึ้นจากการกระทำร้ายนั้น ไม่ใช่ว่าผลนั้นอาจจะเกิดหรือไม่เกิดก็ได้ แต่ต้องเป็นผลที่ควรเกิด โดยผู้กระทำเห็นแล้วว่ามันควรเกิด ที่จะวินิจฉัยเช่นนี้ไม่ใช่อาศัย ม. ๔๓ อย่างเดียว ต้องดูมาตราอื่นอีก เช่นในมาตรา ๒๐๐ ซึ่งอยู่ในหมวดว่าด้วยความผิดฐานกระทำให้เกิดภยันตรายแก่สาธารณชน ฯ ล ฯ ว่า "ผู้ใดกระทำผิดอย่างใด ๆ ที่ว่าไว้ในหมวดนี้ ถ้าและการที่กระทำนั้นเป็นเหตุให้ผู้หนึ่งผู้ใดมีบาดเจ็บ หรือถึงทุพพลภาพอย่างสาหัสก็ดี หรือถึงแก่ความตายก็ดี ท่านว่ามันผู้กระทำผิดต้องระวางโทษตามสมควรแก่เหตุ ดังว่าต่อไปนี้....." กับมาตรา ๑๔๒ ว่า "ผู้ใดเอาสิ่งใด ๆ วางกีดขวางไว้ในทางรถไฟหรือทางรถรางก็ดี หรือทำให้รางรถไฟ หรือรางรถรางหลุดหลวม หรือเคลื่อนจากที่ก็ดี... ฯ ล ฯ ถ้าและได้มีอันตรายเกิดขึ้นเพราะมันได้กระทำผิดไซร้ ท่านว่าโทษมันหนัก...ฯ ล ฯ"

ตัวอย่าง ก. เอาของไปวางขวางทางรถไฟ รถไฟโดนตกราง คนในรถมีบาดเจ็บและตาย เช่นนี้น่าจะผิดฐานฆ่าคนตายโดยเจตนาหรือไม่ ? เพราะผู้ทำอาจจะแลเห็นผลได้ เมื่อแลเห็นผลได้ก็ควรผิดฐานฆ่าคนตายโดยเจตนา ไม่จำเป็นต้องเขียนมาตรา ๒๐๐ ไว้อีก แต่หาเป็นอย่างนั้นไม่ เราจะลงโทษฐานฆ่าคนตายไม่ได้ เมื่อไม่ได้จึงต้องเขียนมาตรา ๒๐๐ ไว้ให้โทษหนัก ที่ว่าไม่ได้เพราะมาตรา ๔๓ ที่ว่าอาจจะแลเห็นผล ต้องเป็นผลธรรมดาที่ควรเกิดขึ้น การเอาของวางขวางทางจะเป็นผลธรรมดาที่คนโดยสารอาจตายไหม ? ผลธรรมดาคือรถหยุดและอาจตกราง แต่การตกรางจะทำให้คนตายหรือไม่ ๆ แน่ ฉะนั้นที่ว่าการแลเห็นผล ต้องเข้าใจว่าแลเห็นผลธรรมดาที่ควรเกิด ไม่เพียงว่าอาจจะเกิด ตัวอย่าง ก. เอาอิฐขว้างจากหน้าต่างห้องเรียนนี้ลงไปที่สนามถูกนักศึกษาหัวแตก จะลงโทษฐานทำร้ายร่างกายโดยเจตนาไม่ได้ เพราะการที่หัวแตกไม่ใช่ผลธรรมดาอันเกิดจากการขว้าง เพราะตามปรกติที่สนามก็ไม่มีคน ถ้าจะว่าอาจแลเห็นผลได้ก็ขว้างไป

ดูฎีกาที่ ๘๒๙/๒๔๖๘ ก. ยืนอยู่ริมทางรถไฟ พอรถผ่าน ก. เอาปืนยิงเข้าไปในหมู่คนในรถเสบียง ไม่ถูกใคร อัยการฟ้องฐานพยายามฆ่าคนตาย ศาลฎีกาเห็นว่าการที่คน ๆ หนึ่งเอาปืนยิงเข้าไปในรถที่มีคนเช่นนั้น ผลธรรมดาที่อาจเกิดคือถูกคนตาย เมื่อคนไม่ตาย ก็ต้องเป็นพยายาม

อนึ่ง การกระทำโดยเจตนานี้ กล่าวแล้วว่าก่อนวินิจฉัย ต้องดูก่อนว่าการเคลื่อนไหวของคนที่กระทำผิด ได้เคลื่อนไปโดยนึกคิดหรือตั้งใจจะทำหรือไม่ ถ้าไม่ได้เกิดโดยน้ำใจหรือตั้งใจ ก็อยู่นอกวงของกฎหมายอาญา แม้ความผิดจะเป็นมาลาโพรฮิบิตาก็ตาม

บุคคลควรรับอาญาต่อเมื่อกระทำโดยเจตนาเสมอไปหรือไม่ ?

ตามปรกติเป็นเช่นนั้น แต่มีข้อยกเว้น คือ.—

(๑) การกระทำนั้นแม้ไม่มีเจตนา ถ้ากระทำโดยประมาทต้องตามบทกฎหมายที่บัญญัติไว้ว่าเป็นผิด ก็ต้องรับโทษ

(๒) ความผิดเด็ดขาด

(๓) ความผิดลหุโทษ ซึ่งไม่ต้องการเจตนา

แต่ทั้ง ๓ ประการนี้ แม้ไม่ต้องการเจตนาก็ยังต้องการน้ำใจที่จะกระทำ ถ้าหากกระทำไปโดยไม่มีน้ำใจ ทั้ง ๓ ประการนี้ก็เอามาใช้ไม่ได้ จะให้ได้เฉพาะกระทำโดยมีน้ำใจแม้ไม่มีเจตนา

ความผิดเด็ดขาด หมายความว่าอย่างไร ทำไมความผิดชนิดนี้ไม่ต้องการเจตนาก็เป็นความผิด ?

ความผิดเด็ดขาดในกฎหมายของเราไม่มีพูดไว้โดยตรง ต้องดูในต่างประเทศ เรียกว่ามาลาโพรฮิบิตา ซึ่งรัฐต้องการห้ามเด็ดขาด ไม่ยอมให้คนแก้ตัวเรื่องเจตนา เมื่อบัญญัติไว้อย่างไรก็ให้เป็นอย่างนั้น เช่นการห้ามนำหางน้ำนมเข้ามาในประเทศ เพราะรัฐต้องการไม่ให้มีเลยทีเดียว

มีตัวอย่างคดีในอังกฤษ หญิงคนหนึ่งขายน้ำนม การขายใช้วิธีตักหน้าขายก่อนโดยไม่ได้คน ตามธรรมดาของนม ครีมคือหัวน้ำนมย่อมขึ้นข้างบน ซึ่งตักไปเสียตอนแรก ๆ หมดครั้นพอขายไปจวนหมด ตำรวจจับหาว่าขายหางนม และเมื่อพิสูจน์ก็เป็นจริงดังนั้น ศาลชั้นต้นไม่ลงโทษเพราะเห็นว่าไม่มีเจตนา แต่ศาลสูงว่าทำโดยมีน้ำใจแล้ว และความผิดนี้ไม่ต้องการเจตนา เพราะเป็นความผิดเด็ดขาด รู้ไม่รู้ก็ผิด ลงโทษได้

เรื่องหางน้ำนม ประเทศเราก็มีฎีกาตัดสินแล้วเหมือนกัน คือแม้ไม่รู้ว่าที่สั่งเข้ามาเป็นหางน้ำนม ก็ผิดลงโทษได้

กฎหมายไทยวินิจฉัยยาก เพราะตามกฎหมายไทยในมาตรา ๑๑ ความว่า " บรรดาความที่บัญญัติไว้ในภาค ๑ แห่งกฎหมายลักษณะอาญานี้ ท่านให้ใช้ได้ทั่วไปในสรรพคดี ซึ่งพระราชกำหนดกฎหมายอื่นบัญญัติว่าเป็นความผิดอันควรลงอาญา เว้นเสียแต่ที่พระราช

กำหนดกฎหมายนั้น ๆ บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น "ที่บัญญัติดังนี้หมายความว่า ความที่บัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา ๑—๑๖ เรานำมาใช้ได้ทุกพระราชบัญญัติที่กำหนดโทษอันต้องลงอาญาไว้ เว้นแต่ตัวกฎหมายนั้นจะบัญญัติเป็นอย่างอื่น ตัวอย่างเรื่องผู้กระทำผิดหลายครั้ง ตามกฎหมายลักษณะอาญา ม.๗๒ มีว่า "...ฯ ล ฯ ผู้ใดศาลพิจารณาได้ความจริงว่า ไปกระทำความผิดขึ้นอีกภายในระหว่าง ๕ ปี ตั้งแต่พ้นโทษไปผู้นั้นต้องระวางโทษสำหรับความผิดที่ทำครั้งหลังทั้งเพิ่มโทษนั้นขึ้นอีก.." ฉะนั้นคนที่ทำผิดตาม พ.ร.บ. ต่าง ๆ ก็เหมือนกันต้องเพิ่มโทษตามมาตรานี้ เว้นแต่กฎหมายที่บัญญัติไว้เป็นพิเศษ เช่น พ.ร.บ. ฝิ่น บัญญัติวิธีการเพิ่มโทษไว้แตกต่างไป คือกระทำผิดซ้ำใน ๓ ปี ให้เพิ่มโทษเป็นทวีคูณ อย่างนี้จะเอากฎหมายลักษณะอาญามาใช้ไม่ได้ ต้องถือตาม พ.ร.บ. ฝิ่นฉันใดก็ดี กฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๔๓ ที่ว่าด้วยเจตนา ก็ต้องนำไปใช้ในกฎหมายอื่นเหมือนกัน จะเลี่ยงไม่ได้

กฎหมายอะไรที่ออกมามีผลบังคับทางอาญา จะต้องทำโดยเจตนา กฎหมายอื่นที่เป็นข้อยกเว้นมีหรือไม่ ถ้าไม่มีบัญญัติเป็นอื่นก็วิเคราะห์ว่าต้องทำโดยเจตนาเสมอไป เว้นแต่จะบัญญัติว่าไม่ต้องการเจตนา จึงจะถือว่าเป็นความผิดเด็ดขาด หลักสำคัญคือ เขาต้องบัญญัติไว้ บัญญัติไว้อย่างไร ? ต้องบัญญัติไว้ตรงไหม ? อาจไม่ตรงก็ได้ โดยวินิจฉัยจากตัวบทว่ากฎหมายนั้นเขาตั้งใจให้เป็นความผิดเด็ดขาด ก็ถือว่าเขาได้บัญญัติไว้แล้ว เช่น พ.ร.บ. หางน้ำนมก็ไม่มีข้อความบัญญัติโดยตรงว่า ถ้าไม่มีเจตนาก็ลงโทษได้ แต่เมื่อพิเคราะห์ข้อความทั้งสิ้น เห็นได้ว่าเขาประสงค์อย่างนั้น จะเห็นมีในพระราชปรารภว่า เด็กกินหางนมแล้วเสียอนามัยและสุขภาพ แล้วก็มาบัญญัติต่อไปว่าห้ามไม่ให้ใครสั่งหางน้ำนมเข้ามา นี่แสดงว่าไม่ต้องการหางน้ำนมเข้ามาในประเทศทีเดียว

พ.ร.บ. ตรวจคนเข้าเมือง ๒๔๘๐ มาตรา ๙ ใจความว่าเจ้าของยานพาหนะหรือผู้ควบคุมยานพาหนะมีหน้าที่...อย่างนั้นอย่างนี้ ไม่จำเป็นว่าผู้ขัดขืนจะต้องทำโดยเจตนาจึงจะเป็นผิด ถ้าไม่ทำแล้วเป็นถือว่าผิดเสมอไป เพราะบังคับให้มีหน้าที่

ความผิดลหุโทษ ไม่ต้องการเจตนา ลหุโทษคืออะไร ตามมาตรา ๓๓๒ มีว่า "ความผิดที่เป็นลหุโทษนั้น คือบรรดาการกระทำผิดที่ท่านบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา ๓๓๔ จน ๓๔๐ แห่งกฎหมายนี้ และท่านกำหนดอาญาสำหรับความผิดฐานลหุโทษไว้ต่างกันเป็น ๔ ชั้น....."

ฉะนั้น ความผิดใด ๆ ในกฎหมายอื่น ถึงแม้จะมีกำหนดโทษเท่าหรือต่ำกว่าลหุโทษ จะถือเป็นลหุโทษหรือไม่ ? ตอบว่าถือไม่ได้ จะถือว่าเป็นลหุโทษได้ต้อง ๑) เป็นความผิดตามมาตราต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นลหุโทษตามกฎหมายลักษณะอาญา ๒) ความผิดใด ๆ ที่กฎหมายบ่งว่าเป็นลหุโทษ

มีฎีกาอันหนึ่งว่า คนทำผิดเรื่องหนึ่ง พ้นโทษไปแล้วมาทำผิดใหม่โทษปรับ ๑๒ บาทเท่านั้น อัยการขอเพิ่มโทษ ศาลฎีกาว่าความผิดที่ทำครั้งหลังเป็นลหุโทษ จึงไม่ต้องเพิ่มโทษตามกฎหมาย ผู้บรรยายเห็นว่าศาลฎีกาว่าเช่นนี้ไม่ถูก คือจะว่าเป็นลหุโทษเพราะปรับ ๑๒ บาทนั้นไม่ได้ ความจริงเรื่องนั้นที่ศาลฎีกาไม่เพิ่มโทษก็เพราะคำนึงถึงความยุติธรรม เพราะตามกฎหมายลักษณะอาญานั้นความผิดลหุโทษเราไม่เพิ่มโทษ เมื่อความผิดอันนั้นมีโทษปรับ ๑๒ บาท เท่ากับลหุโทษ จึงไม่เพิ่มโทษแล้วเหมาเอาว่าไม่เพิ่มเพราะเป็นลหุโทษ เช่นนี้ทำให้หลักเสียไป และผลอาจจะเสียไปดังนี้ คือสมมติว่ามีการกระทำอันใดที่ผู้กระทำไปโดยไม่เจตนา อัยการเอามาฟ้อง คนนั้นต่อสู้ว่าเขาไม่ควรรับโทษเพราะทำไปโดยไม่เจตนา แต่ถ้าถือหลักอย่างศาลฎีกา อัยการจะเถียงว่าไม่มีเจตนาก็ผิด เพราะเป็นลหุโทษ ดังนี้จึงทำให้เป็นผลเสียแก่คนนั้น

แต่ความผิดลหุโทษนั้นเองที่ว่าไม่ต้องการเจตนา ก็ไม่ใช่ว่าเสมอไป ทั้งนี้สังเกตจากมาตรา ๓๓๓ ซึ่งใช้คำว่า " ถ้าในกฎหมายนี้มิได้บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น... " ฉะนั้นต้องดูต่อไปว่ากฎหมายบัญญัติเป็นอย่างอื่นมีบ้างไหม ? ตอบว่ามี เช่นในมาตรา ๓๓๔ (๑) มีว่า " เมื่อนายพนักงานตรวจตระเวรถามชื่อและตำแหน่งที่อยู่ของผู้ใด ถ้าและมันอำพรางไม่บอกให้เขาทราบก็ดี มันแกล้งบอกชื่อหรือตำแหน่งที่อยู่ที่เป็นเท็จก็ดี.. " คำว่า " อำพราง " หรือ " แกล้ง " แสดงว่าทำโดยเจตนา ถ้าไม่เจตนาก็ลงโทษไม่ได้ ฉะนั้นจึงกล่าวโดยหลักทั่วไปว่าความผิดลหุโทษไม่ต้องการเจตนา เว้นแต่ในตัวบทกฎหมายจะบังคับไว้เป็นอย่างอื่น

ความผิดฐานประมาท ก่อนอื่นต้องเข้าใจว่าการกระทำโดยประมาทไม่ใช่จะเป็นผิดทุกกรณี จะเป็นผิดฐานประมาทเฉพาะที่มีกฎหมายเจาะจง ส่วนนอกนั้นไม่มีโทษในกฎหมาย

ความจริงโทษความผิดฐานประมาทมีอยู่น้อย เท่าที่มีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะอาญา ๖ แห่ง คือ.—

(๑) มาตรา ๑๖๔ ความผิดฐานปล่อยให้ผู้ต้องคุมขังหลบหนีไปโดยประมาท (ลงโทษแก่เจ้าพนักงาน)

(๒) มาตรา ๒๐๑ และ ๑๙๕,๒๐๐ ความผิดฐานกระทำให้เกิดภยันตรายแก่สาธารณชน ฐานกระทำให้สาธารณชนปราศจากความสะดวกในการไปมา ฯ ล ฯ

(๓) มาตรา ๒๕๒ ความผิดฐานทำให้ตายโดยประมาท

(๔) มาตรา ๒๕๙ ความผิดฐานทำให้เกิดบาดเจ็บสาหัสโดยประมาท

(๕) มาตรา ๒๗๑ ความผิดฐานหน่วงเหนี่ยวกักขังผู้อื่นโดยประมาท

(๖) มาตรา ๓๓๘ (๒) ความผิดลหุโทษฐานทำให้เกิดบาดเจ็บโดยประมาท

นี่เฉพาะที่บัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะอาญาเท่านั้น กฎหมายอื่นอาจมีอีก เท่าที่ค้นพบเวลานี้ เช่น พ.ร.บ. จัดวางทางรถไฟและทางหลวง พ.ศ. ๒๔๖๔ นอกจากนี้ก็อาจมีบ้าง แต่ผู้บรรยายยังค้นไม่พบ

หลักในเรื่องนี้มีอยู่ว่า การกระทำโดยประมาทไม่มีโทษเสมอไป เว้นแต่จะมีบทบัญญัติว่าการกระทำโดยประมาทอย่างใดที่กฎหมายลงโทษ โดยเห็นว่าเพื่อความยุติธรรมสำหรับความผิดบางอย่าง เพราะตามหลักการลงโทษคนในทางอาญาอาศัยที่ว่าจิตใจชั่ว ต้องการปราบปราม แต่ความประมาทบางอย่างที่สำคัญ กฎหมายถือว่าใครกระทำโดยประมาทก็เป็นความชั่วเหมือนกัน ฉะนั้นกฎหมายจึงลงโทษ นอกนั้นยังเห็นกันว่าความผิดที่สำคัญ ๆ ถ้ากฎหมายไม่ลงโทษการกระทำโดยประมาทแล้ว จะเป็นอันตรายแก่ชุมชนได้จึงต้องลงโทษเพื่อให้บุคคลกระทำการโดยระมัดระวัง

ปัญหาต่อไป คือ การกระทำโดยประมาทคืออะไร ? ตามหลักกฎหมายทั่วไปเราวางหลักได้ว่า การกระทำโดยประมาทนั้น คือการที่บุคคลได้กระทำการอันใดอันหนึ่งลงโดยตั้งใจหรือมีน้ำใจ และการที่กระทำการอันใดอันหนึ่งนั้นสภาพของจิตใจ มิได้สมใจในผลอันเกิดจากการกระทำ หรือกระทำโดยไม่สุขุมรอบคอบ หรือด่วนได้หรือกระทำโดยไม่ยอมใช้ความคิดว่าผลจะเกิดอย่างไรจากการที่ตนกระทำ

๑) ที่ว่ากระทำโดยตั้งใจหรือมีน้ำใจ ก็เช่นเดียวกับในเรื่องเจตนาที่กล่าวมาแล้ว ถ้ามิฉะนั้นก็อยู่นอกวงกฎหมายอาญา เช่นทำโดยละเมอหรือตกใจไม่เป็นประมาท ที่จะเป็นประมาทต้องตั้งใจทำการอันใดก่อน แต่ไม่สมใจในผลที่เกิดหรือด่วนได้ หรือไม่ยอมใช้ความคิด ตัวอย่าง ก. ขับรถเข้าไปตามที่ ๆ มีคนยืนอยู่มาก โดยขับเสียเร็วปรื๋อ การขับเป็นการตั้งใจกระทำการอันใดอันหนึ่ง แต่ในการขับเขามิได้คำนึงถึงผลที่จะเกิด ถ้ารถโดนใครเข้าถือว่ากระทำโดยประมาท นี่เป็นหลักทั่วไป

ดูตามกฎหมายอาญามาตรา ๔๓ มีว่า " ที่ว่ากระทำโดยประมาทนั้น ท่านอธิบายว่าบุคคลกระทำโดยมิได้ตั้งใจ แต่กระทำโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้...ฯ ล ฯ " ที่ว่ากระทำโดยมิได้ตั้งใจ นั้น เป็นการเขียนที่ใช้ถ้อยคำไม่ดี เพราะตอนต้นของมาตรานี้กล่าวว่า " เจตนา ท่านอธิบายว่าบุคคลกระทำโดยตั้งใจ ฯ ล ฯ " แล้วพอถึงเรื่องประมาท บอกว่าเป็นการกระทำโดยมิได้ตั้งใจ ที่จริงหมายความว่ามิได้ตั้งใจในผลที่จะเกิด แต่มิได้หมายความว่ามิได้มีน้ำใจหรือตั้งใจจะทำ เช่น ก. ถือปืนอยู่ในมือมีเสียงระเบิดในที่ใกล้ ก. ตกใจนิ้วลั่นไปถูกไกปืน จะลงโทษ ก. ฐานประมาทหรือตั้งใจไม่ได้ทั้งนั้น จะเป็นประมาทได้ต่อเมื่อยิงโดยตั้งใจ แต่ไม่ได้สนใจในผล หรือไม่รอบคอบ ด่วนได้ เช่นยิงสัตว์ในป่า ไม่ระมัดระวังยิงไปถูกคนที่ไปไล่สัตว์เข้า เช่นนี้ผิดฐานประมาท

ฉะนั้น คำว่า " มิได้ตั้งใจ " ต้องเข้าใจว่ามิได้หมายความว่าไม่ตั้งใจจะทำ แต่หมายความว่าไม่ตั้งใจต่อผลที่จะเกิดขึ้นเท่านั้น

๒) หลักต่อไปที่ว่า การที่กระทำนั้น สภาพของจิตใจมิได้สมใจในผลอันเกิดจากการกระทำ หรือกระทำโดยไม่สุขุมรอบคอบ หรือด่วนได้ หรือไม่ยอมใช้ความคิดว่าผลจะเกิดอย่างไร หลักที่เขียนนี้ต้องพิจารณาเปรียบดูกับตัวบทที่เขียนไว้ว่าต่างกันหรือไม่ จะเห็นว่าไม่ต่างกัน กล่าวคือ

ในตัวบทมาตรา ๔๓ (๑) ที่ว่ากระทำโดยปราศจากความระมัดระวัง ก็ได้แก่การกระทำโดยไม่สุขุมรอบคอบหรือด่วนได้

มาตรา ๔๓ (๒) ที่ว่าผู้หาเลี้ยงชีพด้วยศิลปศาสตร์ในกิจการอย่างหนึ่งอย่างใดละเลยต่อการให้ดีในทางศิลปศาสตร์ นี่ก็ตรงกับหลักที่ว่ากระทำโดยไม่สุขุมรอบคอบ ที่ว่าสุขุมแค่ไหนก็เป็นไปตามขั้นความรู้ของเขา คนหนึ่งทำการอย่างหนึ่งก็ย่อมต้องมีความสุขุมรอบคอบเท่าที่จะเป็นไปตามขีดความรู้ของเขา

มาตรา ๔๓ (๓) ที่ว่าทำฝ่าฝืนกฎหมาย ข้อบังคับ ฯ ล ฯ ก็ตรงกับหลักที่ว่ากระทำโดยด่วนได้ ไม่คำนึงถึงผล

ฉะนั้นการเขียนกฎหมายอาญามาตรานี้ จะเห็นว่าไม่ผิดกับหลักที่ผู้บรรยายวางไว้ต่อไปจะพิจารณาทีละข้อ เบื้องต้นต้องระลึกว่า การประมาทที่กฎหมายเอาโทษในความผิดบางอย่างนั้น ผู้ร่างมิได้คิดจะบัญญัติกฎหมายอะไรที่ฝืนวิสัยของตนหรือนอกเหนือความรู้ของคนธรรมดา ฉะนั้นในหลัก ๓ ประการนี้ ก็เขียนในขอบเขตแห่งการปฏิบัติของคนธรรมดา

นั่นเอง ไม่ได้เขียนให้คนต้องทำอะไรที่เลิศลอยกว่าปรกติ ฉะนั้น การใดซึ่งคนธรรมดากระทำไปตามธรรมดา กฎหมายไม่ลงโทษฐานประมาทเว้นแต่จะทำโดยผิดธรรมดา

ข้อ (๑) ที่ว่ากระทำโดยปราศจากความระมัดระวังอันควรเป็นวิสัยของปรกติชน เป็นข้อเท็จจริงว่าปรกติชนเขาปฏิบัติกันอย่างไร ถ้าใครไม่ปฏิบัติอย่างนั้น ก็ถือว่าเป็นประมาท

ข้อ (๒) ที่ว่าผู้หาเลี้ยงชีพในทางศิลปศาสตร์ ในภาษาอังกฤษใช้คำว่าผู้ที่มี profession อันใดอันหนึ่งที่จะต้องใช้ skill (ความรู้ความสามารถ) ในวิชาชีพ ซึ่งหวังว่าควรจะใช้แล้วไม่ใช้ตามสมควร ถือว่าเป็นประมาท คำว่า profession นี้ เข้าใจว่าเป็นการประกอบกิจการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งอาชีพนั้นไม่ใช่ทุกคนทำได้ ต้องเรียนเป็นพิเศษ ไม่ใช่อย่างแจวเรือ ขับสามล้อ ต้องฝึกฝนเป็นพิเศษ เช่น แพทย์ จึงเรียกว่าวิชาชีพ ถ้าไม่ใช้ความรู้ความสามารถตามควรจะเป็นอันตรายแก่ผู้อื่น จึงถือเป็นประมาท ในการที่จะวินิจฉัยกรณีที่บุคคลมีวิชาชีพไม่ใช้ความรู้ความสามารถเท่าที่ควรนั้น จะต้องนำพฤติการณ์ต่างๆ มาประกอบด้วย เช่นแพทย์เวลาจะทำการผ่าตัด ตามหลักวิชาแพทย์จะต้องทำความสะอาดมือเสียก่อน ถ้าหมอคนใดไม่ทำ และการไม่ทำเป็นเหตุให้คนตายเพราะบาดแผล หมอก็ย่อมผิดฐานประมาทได้ แต่ถ้าพฤติการณ์ปรากฏว่าสถานที่ไม่อำนวยให้แพทย์ใช้ฝีมือเต็มที่ เช่นแพทย์ทำแผลในป่า หาผ้าสะอาดไม่ได้ ถ้าเขาทำพอควรแก่กาละเทศะก็ใช้ได้ นี่ต้องเอาพฤติการณ์ต่าง ๆ มาประกอบในการวินิจฉัยด้วย

ข้อ (๓) ที่ว่าทำการฝ่าฝืนกฎหมาย ฯ ล ฯ ในการที่บุคคลทำการฝ่าฝืนจะถือว่าเป็นประมาทก็ต่อเมื่อผลร้ายที่เกิดเป็นผลโดยตรงจากการไม่กระทำหรือการฝ่าฝืนนั้น ตัวอย่างเช่นกฎหมายบัญญัติว่าผู้ใดขับรถกลางคืนต้องจุดไฟ ถ้า ก. ขับรถโดยไม่จุดไฟ มีคนไม่เห็นรถเพราะไม่มีไฟ จึงไม่หลบถูกชนตาย เช่นนี้ ก. ผิดฐานประมาท เพราะกฎหมายบัญญัติไว้โดยตรงเพื่อป้องกันอันตราย การไม่จุดไฟเป็นผลโดยตรงให้คนตาย อีกตัวอย่างหนึ่ง สมมติ ก. ขับรถเป็น และเวลาขับก็ใช้ความระมัดระวังอย่างดี แต่ ก. ไม่มีใบอนุญาต บังเอิญคนตัดหน้ารถ ก. ไม่สามารถห้ามรถทันจึงโดนตาย จะถือว่า ก. ทำให้ตายโดยประมาทไม่ได้ แม้ ก. จะไม่มีใบอนุญาต เพราะผลที่เกิดไม่ใช่ผลโดยตรงจากการละเมิด เป็นความผิดของผู้ตายที่วิ่งผ่านรถเอง

ต่อไปมีมาตรา ๔๔ ที่ว่า "ผู้ใดที่เจตนาจะกระทำร้ายแก่ผู้หนึ่งไปกระทำผิดตัวโดยหลงก็ตาม หรือโดยพลั้งพลาดก็ตาม ท่านว่ามันควรรับอาญาตามที่กฎหมายบัญญัติไว้

สำหรับความผิดนั้น ฐานทำโดยเจตนา" สำหรับมาตรานี้ กฎหมายบางประเทศไม่ได้บัญญัติไว้ แต่ที่กฎหมายเราบัญญัติไว้ก็เพื่อให้ชัดเจน แต่ที่จริงนั้นแม้ไม่บัญญัติไว้ก็ไม่ทำให้เรื่องเจตนาขาดหลักสำคัญ

จะเห็นว่าการกระทำตามมาตรานี้มี ๒ อย่าง คือ (๑) ทำโดยผิดหลง (๒) ทำโดยพลั้งพลาด

เรื่องทำโดยผิดหลง ในตอนแรกเราได้เรียนแล้วว่าบุคคลจะทำผิดโดยเจตนา จะต้องทำโดยสำนึกในความผิด หรือรู้ข้อเท็จจริงทุกประการที่จะเป็นองค์ประกอบความผิด ฉะนั้น ถ้าใครทำลงไปโดยผิดหลงในข้อเท็จจริงที่ประกอบความผิดนั้นก็ย่อมไม่ผิดฐานทำโดยเจตนา เช่นการต่อสู้ขัดขืนเจ้าพนักงานเป็นความผิด แต่ถ้าสู้โดยไม่รู้ว่าเป็นเจ้าพนักงาน จะลงโทษฐานต่อสู้เจ้าพนักงานไม่ได้ เพราะเขาหลงผิดในข้อเท็จจริง แต่ ม. ๔๔ นี้กล่าวว่าทำโดยผิดหลงหรือพลั้งพลาด ซึ่งถ้าผิดหลงหรือพลั้งพลาดเฉย ๆ ยังไม่เป็นองค์ประกอบความผิด แต่จะต้องผิดหลงโดยผิดตัวด้วย เช่น ก. ต้องการฆ่า ข. เห็น ค. เป็น ข. เลยฆ่า ค. ตาย การผิดหลงของ ก. ไม่ใช่ผิดในข้อเท็จจริง จะฆ่าใครก็ผิดทั้งนั้น ฉะนั้นความผิดหลงของ ก. เป็นการผิดในตัวคนที่ถูกทำร้าย ซึ่งกฎหมายอาญาถือว่าเป็นการกระทำโดยเจตนา ฉะนั้นถึงไม่เขียนมาตรานี้ก็ลงโทษได้ จะลงโทษไม่ได้ต่อเมื่อเขาทำโดยสำนึกในข้อเท็จจริงที่ประกอบองค์ความผิด

เรื่องพลั้งพลาดก็เหมือนกัน ถ้าการพลั้งพลาดเป็นการพลั้งพลาดที่อาจแลเห็นผลได้ (คือผลธรรมดาที่ควรเกิด) การพลั้งพลาดนั้นก็ไม่เป็นข้อแก้ตัวให้พ้นผิดฐานเจตนาเหมือนกัน เช่นตั้งใจยิง ก. แต่ไปถูก ข. ที่อยู่ข้าง ๆ ก็ลงโทษฐานฆ่าโดยเจตนาได้ แม้ไม่มีมาตรานี้ว่าไว้ คือความพลั้งพลาดหาลบล้างเจตนาได้ไม่ ถ้าเป็นการพลั้งพลาดในลักษณะที่เป็นผลธรรมดาที่ควรเกิดจากการกระทำนั้น

อย่างไรก็ดี ม. ๔๔ นี้มีประโยชน์ คือนอกจากเป็นผลทำให้ความเข้าใจในเรื่องเจตนากระจ่างแล้ว ยังอาจใช้เป็นข้อวินิจฉัยการลงโทษบุคคลว่าผลของการผิดหลงหรือพลั้งพลาดจะลงโทษอย่างไร เช่น ก. ต้องการฆ่า ข. บิดาซึ่งเป็นโทษหนักกว่าฆ่าคนธรรมดา แต่ ก. ยิงไปไม่ถูก ข. บังเอิญไปถูก ค. เพื่อน จะลงโทษฐานฆ่าพ่อหรือฆ่าคนธรรมดา การมีมาตรานี้เป็นประโยชน์ในการวินิจฉัยเรื่องเจตนาก็จริง แต่ผู้ทำผิดจะมีโทษอย่างไรเป็นอีกปัญหาหนึ่ง ตามความเห็นผู้บรรยายควรลงโทษฐานฆ่าคนธรรมดา เพราะผลที่เกิดเป็นการฆ่าคนธรรมดา แม้จะตั้งใจฆ่าพ่อก็ตาม.

วิกลจริต

การลงโทษบุคคลนอกจากประสงค์จะให้เป็นตัวอย่างแก่ชุมชน เพื่อปลีกผู้ร้ายไปไปจากชุมชน เพื่อทดแทนความเสียหายแล้ว กฎหมายยังประสงค์จะสั่งสอนอบรมให้กลับดีขึ้นด้วย จะได้ไม่ทำผิดอีก เมื่อเราเชื่อว่ากฎหมายมีความประสงค์เช่นนี้ การลงโทษจะกระทำก็ต่อเมื่อบุคคลทำไปโดยอำเภอใจและสำนึกในความผิด ดังนั้น การลงโทษคนวิกลจริตจึงไม่สมความมุ่งหมาย เพราะคนวิกลจริตไม่ได้สำนึกในความผิดที่ตนกระทำ

ความวิกลจริตคืออะไร ? ตามกฎหมายประเทศต่าง ๆ บัญญัติไว้ไม่เหมือนกัน กฎหมายบางประเทศ เช่นประมวลกฎหมายอาญาจีน ม. ๑๙, ญี่ปุ่น ม. ๓๙, ฝรั่งเศส ม. ๖๔ บัญญัติไว้แต่เพียงว่า ถ้าคนทำผิดในเวลาวิกลจริตไม่ต้องรับโทษ แล้วก็ไม่มีเงื่อนไขอื่นอีก แต่ประมวลกฎหมายอาญาอียิปต์ ม. ๕๗ ว่าบุคคลไม่ต้องรับผิดอาญาที่ตนกระทำขณะที่ไม่มีความสามารถจะรู้ถึงสภาพแห่งการกระทำของตน หรือไม่สามารถบังคับจิตใจตนได้ด้วยเหตุ (๑) วิกลจริตหรือจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ (๒) เสพของมึนเมาเพราะถูกบังคับ หรือไม่รู้ว่าเป็นของเช่นนั้น ประมวลกฎหมายอาญาอิตาลี ม. ๘๘, อินเดีย ม. ๘๔, เยอรมัน ม. ๕๑ ก็บัญญัติทำนองเดียวกับอียิปต์

สรุป ตามกฎหมายต่าง ๆ มีบัญญัติเรื่องวิกลจริตไว้ ๒ หลักคือ.—

(๑) ถือว่าถ้าผู้กระทำวิกลจริตก็ไม่ต้องรับผิด

(๒) ความวิกลจริตที่จะไม่ต้องรับผิด ต้องเป็นการทำให้เสียไปซึ่งอำเภอใจหรือความยับยั้งหรือความคิด

การถือหลักข้อ (๑) อาจทำให้การวินิจฉัยคลาดเคลื่อนได้เวลาใช้กฎหมาย เพราะความวิกลจริตย่อมมีดีกรีต่าง ๆ กัน ความวิกลจริตชนิดที่รู้สึกในความรับผิดบ้างก็มี

หลักข้อ (๒) ดีกว่า และทำนองเดียวกับกฎหมายอาญาของเรา ม. ๔๖ ที่ว่า "ผู้ใดกระทำผิดในเวลาวิกลจริต อันเกิดแต่สัญญาวิปลาศก็ตาม พยาธิก็ตาม ถ้าปรากฏว่ามันไม่สามารถจะรู้ผิดชอบ หรือยับยั้งได้ในเวลาที่กระทำผิด เพราะเหตุวิกลจริตนั้นไซร้ ท่านว่าอย่าให้เอาโทษแก่มันเลย" นี่คือนอกจากบอกว่าต้องทำในเวลาวิกลจริตแล้ว ความวิกลจริตนั้นต้องทำให้ไม่สามารถรับผิดชอบและยับยั้งได้ด้วย จึงจะไม่เอาโทษ

หลักเกณฑ์ของมาตรา ๔๖ มีดังนี้.—

๑) ผู้กระทำผิดต้องวิกลจริตอันเกิดจากสัญญาวิปลาศหรือพยาธิ

๒) ความวิกลจริตถึงขีดที่ทำให้ไม่สามารถรับผิดชอบหรือยับยั้งได้

๓) ความวิกลจริตเป็นอยู่ในขณะที่กระทำความผิด

อธิบายข้อ ๑) ความวิกลจริตอาจเกิดได้ ๒ ทาง คือ ๑. สัญญาวิปลาศ ๒. พยาธิ ที่จริงไม่จำเป็นต้องเขียน เพราะปรกติมันก็เกิดจาก ๒ อย่างนี้ ไม่มีอื่นอีก แต่ความประสงค์เพื่อให้ชัดเจน

สัญญาวิปลาศ ไม่ได้เกิดจากโรคภัย เกิดจากสมองของตนเองคือสมองไม่ปรกติอย่างที่เรียก idiot ไม่รู้ผิดชอบ ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อแม่ นับ ๑ ถึง ๑๐ ไม่ได้จิตใจบกพร่อง ไม่รู้ถึงสภาพการกระทำของตน สมองเสื่อมมาแต่กำเนิดหรือภายหลังไม่ใช่โรค เช่นตกใจอย่างแรงหรือสมองเสื่อมเลยไม่รู้สภาพการกระทำต่าง ๆ บางคนไม่รู้ว่าฆ่าคนกับสัตว์ต่างกันอย่างไร เช่นคนบ้าไปตัดหัวคนหลับ โดยคิดว่าเมื่อเขาตื่นขึ้นเขาจะลุกไปหยิบหัวมาใส่อย่างเดิมอย่างนี้เป็นวิกลจริตอันเกิดจากสัญญาวิปลาศ

ส่วนที่เกิดจากพยาธิ คือโรคต่าง ๆ ที่ทำให้สมองเสีย

อธิบายข้อ ๒) ที่ว่าถึงขีดทำให้ไม่สามารถรับผิดชอบหรือยับยั้งได้นั้น ในตัวบทภาษาไทยใช้คำว่า "มันไม่สามารถจะรู้ผิดชอบ หรือยับยั้งได้" แต่ในคำแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า "มันไม่รู้ถึงสภาพแห่งการกระทำ ไม่รู้ว่าการกระทำละเมิดบทกฎหมายไม่สามารถควบคุมจิตใจได้" คำแปลนี้ต่างกับภาษาไทย แต่ก็ไม่ทำให้เสียหลัก กล่าวคือคนที่ไม่ต้องรับผิดชอบในเรื่องวิกลจริต ตามหลักกฎหมายต่าง ๆ มีดังนี้.—

(๑) ทำไปโดยไม่รู้ว่าทำอะไร

(๒) ถึงรู้ว่าทำอะไร แต่กระทำไปโดยไม่รู้ว่าการที่ทำนั้นดีหรือชั่ว ผิดถูกอย่างไร

(๓) ทำไปโดยไม่สามารถใช้สติเหนี่ยวรั้งไม่ให้กระทำการนั้นได้

ฉะนั้น ในคำภาษาอังกฤษจึงใช้คำว่า ไม่รู้ถึงสภาพ ไม่รู้ว่าละเมิด ไม่สามารถควบคุมจิตใจได้

ที่ว่าไม่รู้ถึงสภาพ คือไม่รู้ว่าทำอะไรไป ไม่รู้ว่าละเมิดกฎหมาย คือไม่รู้ว่าที่ตนทำดีชั่ว ผิดหรือถูกอย่างไร ที่ว่าไม่สามารถควบคุมจิตใจได้คือ ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งไม่ให้กระทำได้

ส่วนในตัวบทภาษาไทยที่ว่าไม่รู้ผิดชอบ เพราะไม่รู้ว่าผิดถูกอย่างไร ส่วนที่ว่าไม่สามารถยับยั้ง ตรงกับหลักที่ ๓

ความวิกลจริตนอกจากเป็นผลดัง ๓ ประการนี้แล้ว ยังมีความวิกลจริตบางอย่างซึ่งตามปรกติผู้นั้นมีความรู้คิดดี แต่ในบางขณะคนนั้นขาดอำเภอใจทำให้หลงเคลิ้มไป เช่นหลงไปว่ามีผู้จะมาฆ่าตน เลยฆ่าเขาเสีย ปัญหาว่าการบ้าอย่างนี้จะต้องรับผิดทางอาญาหรือไม่ ตัวอย่างคดีนายแมคนอเทน (ดูคำบรรยายปี ๒๔๘๕ หน้า ๘๔) ข้อนี้มีหลักว่าถ้าข้อเท็จจริงตามที่เคลิ้มนั้นจะเป็นเหตุให้เขาพ้นโทษตามกฎหมาย ก็ไม่ต้องรับผิด ถ้าข้อเท็จจริงที่เคลิ้มไม่ทำให้พ้นผิด ก็ไม่พ้นผิด เช่น ก. ฆ่าคนโดยเคลิ้มไปว่าคนนั้นจะมาฆ่าตน จึงทำไปโดยป้องกันตัว ตามกฎหมายให้ทำได้จึงไม่ผิด ถ้าข้อที่เคลิ้มไม่สามารถแก้ตัวได้ก็เป็นผิด

ย้อนอธิบายคราวก่อนนี้โดยสังเขป คือการที่บุคคลจะพ้นความรับผิดเพราะเหตุวิกลจริตนั้น ถือหลักว่าเพราะกระทำไปโดยขาดอำเภอใจ มีหลักเกณฑ์ว่า.—

(๑) ขณะที่กระทำผิด ผู้นั้นวิกลจริตเพราะเกิดจากสัญญาวิปลาศ หรือพยาธิ

(๒) วิกลจริตในขณะกระทำผิด

(๓) ความวิกลจริตเป็นผลให้ไม่สามารถยับยั้งการกระทำผิดนั้นได้

สำหรับความวิกลจริตอันถึงขนาดที่จะยกเป็นข้อแก้ตัวได้ ต้องประกอบด้วย

(๑) ทำให้ผู้กระทำไม่รู้ถึงสภาพแห่งการกระทำ ไม่รู้ว่าตนทำอะไรไป

(๒) ไม่รู้ว่าการที่ตนทำถูกหรือผิด ดีหรือชอบอย่างไร

(๓) ไม่สามารถใช้สติเหนี่ยวรั้งไม่ให้กระทำตามที่ตนจะกระทำ

ความวิกลจริตที่เกิดจากสัญญาวิปลาศ หรือพยาธิจะเป็นเหตุให้ยกโทษได้อย่างไรได้อธิบายแล้ว

ต่อไปจะอธิบายถึงความวิกลจริตอันเกิดจากการเสพสุรายาเมา ซึ่งมีความในมาตรา ๔๘ ว่า "ความวิกลจริตเพราะเสพสุรายาเมานั้น ท่านมิให้นับว่าต้องด้วยความยกเว้น หรือลดหย่อนผ่อนโทษ ตามที่ว่าใน ม. ๔๖ และ ๔๘ เว้นแต่ถ้าปรากฏว่าเมื่อเสพสุรายาเมานั้น ผู้เสพมิได้รู้ว่าเป็นสุรายาเมาก็ดี หรือผู้อื่นใช้กำลังแลอำนาจข่มขืนใจให้มันจำต้องเสพสุรายาเมาก็ดี ท่านจึงยกให้ในฐานวิกลจริต"

เรื่องการเสพสุรามีปัญหาว่า ถ้าผู้เสพเมาแล้วจะนับว่าผู้นั้นมีสัญญาวิปลาศหรือไม่? ความจริงเมื่อเสพเข้าไปจนถึงมึนเมาก็น่าจะนับเข้าเป็นวิกลจริต ตามมาตรา ๔๖ คือไม่ต้องรับผิด แต่โดยที่ผู้บัญญัติกฎหมายเห็นว่า ผู้เสพ ๆ เอง ไม่สมควรยกเว้นโทษหรือลดหย่อน

ให้ เพราะถ้ายกหรือลดหย่อนโทษให้ ก็เป็นผลทำให้กระทำผิดได้ง่ายคือ ก่อนจะทำผิดก็เสพสุราเสียเพื่อแล้วไม่ต้องรับโทษ กฎหมายจึงไม่ยกเว้นให้

ต้องเข้าใจด้วยว่าการที่กฎหมายไม่ยกหรือลดโทษให้ ไม่ใช่เพราะคนนั้นไม่มีสัญญาวิปลาศ ความจริงถือว่ามี แต่ไม่ยกโทษให้เพราะจะเป็นอันตรายแก่ชุมชนดังกล่าวแล้ว เมื่อถือหลักว่าการเสพทำให้เกิดสัญญาวิปลาศได้แล้ว เราต้องคิดถึงอีกอย่างหนึ่งว่า คนที่สัญญาวิปลาศไม่ต้องรับผิดเพราะทำโดยไม่จงใจ แต่ต้องไม่ลืมว่ามีความผิดบางอย่างแม้คนไม่เมาทำ แต่ทำโดยขาดองค์ประกอบบางอย่างก็ไม่ผิด กล่าวคือในกรณีที่กฎหมายถือเอาเหตุจูงใจมาเป็นองค์ประกอบ ถ้าไม่มีก็ไม่ผิดแม้ไม่เมา ฉะนั้นกรณีที่เมาโดยเสพเอง อย่าไปวินิจฉัยเลยไปถึงการทำผิดเพราะขาดเหตุจูงใจ ตัวอย่างเช่นเรื่องลักทรัพย์ กฎหมายว่าต้องมีองค์ประกอบ คือมีเจตนาทุจริต คือต้องลักไปโดยมีเหตุจูงใจเพื่อจะเอาทรัพย์ไปเป็นประโยชน์ส่วนตนหรือผู้อื่น จึงจะผิด ถ้าเวลาเมาแล้วหยิบเอาของเขาไป จะลงโทษโดยไม่คำนึงถึงเหตุจูงใจไม่ได้ เมาไม่เมาก็ต้องคำนึงถึงเหตุจูงใจ เพราะเอาของเขาไปเวลาเมาอาจไม่ได้นึกว่าจะเอาเป็นของตน คืออาจขาดความนึกคิดที่จะเอาเป็นของตน ฉะนั้นความเมาแม้เกิดจากตนเสพเองก็ลงโทษไม่ได้ นี่ไม่ใช่เพราะเหตุขาดการมีอำเภอใจ แต่เพราะขาดเหตุจูงใจซึ่งเป็นองค์ประกอบความผิด อีกนัยหนึ่งการกำหนดโทษแก่คนเมา ก็ต้องดูความร้ายแรงและจิตใจว่ามีแค่ไหนด้วย แม้คนเมาจะแก้ตัวไม่ได้โดยอ้างความเมา แต่การลงโทษก็ต้องคำนึงด้วยว่ามีเจตนาชั่วร้ายเพียงใด เช่นคนเมาตีหัวเขาเพราะความเมาย่อมชั่วน้อยกว่ากระทำโดยไม่เมาและตั้งใจ กล่าวโดยสรุป คือความเมาในบางเรื่องอาจยกเว้นโทษเพราะขาดเหตุจูงใจและบางเรื่องก็ลดหย่อนโทษเพราะชั่วร้ายน้อยกว่าคนไม่เมา

ตามมาตรา ๔๘ ที่ว่าความเมาถ้าเกิดขึ้นเพราะเสพเองจะแก้ตัวไม่ได้นั้น หมายความว่าความวิกลจริตเกิดเพราะความเมา แต่ไม่ใช่รวมถึงพวกที่เสพเป็นอาจิณ พวกที่เสพเป็นอาจิณจนเกิดโรคและมีสัญญาวิปลาศเช่นนี้ ถ้าไปกระทำผิดก็ต้องนำมาตรา ๔๖ มาใช้ปรับ

จำเป็น

ตามกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๔๙ บัญญัติว่า " ผู้ใดกระทำผิดเพราะต้องทำด้วยความจำเป็นในเหตุเหล่านี้คือ.—

๑) เพราะมันอยู่ในที่บังคับ และในใต้อำนาจที่มันไม่สามารถจะขัดขืน หรือหลีกเลี่ยงได้

๒) มันไม่มีเจตนาชั่วร้าย แต่ต้องกระทำผิดเพื่อป้องกันตัวเองหรือผู้อื่นให้พ้นภยันตรายอันร้ายแรง ซึ่งมันมิได้ก่อให้เกิดขึ้นเอง และจะป้องกันภยันตรายนั้นด้วยอุบายอย่างอื่นไม่ได้ก็ดี ถ้าความผิดของมันในสองข้อกล่าวมานี้ ไม่ปรากฏว่ามันได้กระทำเกินไปกว่าสมควรแก่เหตุแล้ว ท่านว่าอย่าให้เอาโทษแก่มันเลย

นี่จะเห็นได้ว่าความจำเป็นมีลักษณะ ๒ อย่าง คือ ๑) กระทำเพราะอยู่ในที่บังคับและใต้อำนาจซึ่งผู้ทำไม่สามารถขัดขืนหลีกเลี่ยงได้ ๒) การที่กระทำเพื่อป้องกันตนเองหรือผู้อื่นให้พ้นจากภยันตรายอันร้ายแรง

ตามข้อ ๑) นั้นหมายความว่า เกี่ยวกับความจำเป็นทางร่างกายหรือความจำเป็นสำหรับตัว คือเป็นการกระทำโดยที่ร่างกายตกอยู่ในสภาพหรือเหตุการที่ต้องทำ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงไม่ทำไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ก. รับหมายศาลให้ไปศาลในวันที่ ๑ เมษายน ก. พยายามขึ้นรถไฟมาจากโคราชให้ทันตามกำหนด แต่รถตกรางเสียทำให้ร่างกายของเขาตกอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถนำตนมาศาลได้ตามกำหนด แต่ ก. ก็ได้รับยกเว้นโทษตามมาตรานี้ เพราะพฤติการณ์เป็นความจำเป็นสำหรับตัวไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ข้อ ๒) ไม่มีความจำเป็นสำหรับตัว แต่จำเป็นสำหรับใจ คือคนนั้น ๆ มีอิสสระในร่างกายทุกประการที่จะทำผิดหรือไม่ก็ได้ แต่เป็นเรื่องใจที่ต้องเลือกทำผิดและการเลือกถ้าเข้าลักษณะดังบัญญัติไว้ในมาตรา ๔๙ ข้อ ๒) ก็ไม่ผิดเพราะเป็นการจำเป็นต้องป้องกันตัวหรือผู้อื่น เช่นมีไฟไหม้จะไหม้มาถึงบ้านเรา มีบ้านคนอื่นขั้นอยู่ ถ้ารื้อบ้านคนอื่นเสียไฟจะไม่ไหม้มาถึงบ้านเรา เราจึงรื้อบ้านเขาโดยสุจริตเพราะไม่มีเจตนาร้าย ก็ไม่มีโทษตามกฎหมาย

เหตุใดกฎหมายจึงยอมให้คนเลือกกระทำผิดได้ บางคนกล่าวว่าเพราะพฤติการณ์ในขณะนั้นทำให้จิตใจไม่อยู่ในสภาพปรกติ มีความจำเป็นบังคับเหมือนกับคนนั้นขาดอำเภอใจ จึงไม่ลงโทษ เหตุผลนี้รับฟังไม่ได้ เพราะแม้พฤติการณ์ขณะนั้นไม่อยู่ในสภาพปรกติ แต่คนนั้นก็มีอำเภอใจที่จะทำผิดก็ได้ไม่ทำก็ได้ การที่กระทำผิดไปไม่ใช่เหตุผลว่าทำเพราะขาดอำเภอใจ

อีกพวกหนึ่งให้เหตุผลว่า ที่ไม่ลงโทษเพราะพฤติการณ์นั้นถึงอย่างไร ๆ ความเสียหายก็เกิดขึ้น เช่นการที่คนหนึ่งเลือกกระทำผิดก็ยังเป็นความเสียหายน้อยกว่าที่จะปล่อยให้เหตุการณ์เป็นไป เช่นเรื่องรื้อบ้านเพื่อตัดต้นไฟ ความเสียหายย่อมน้อยกว่า ถ้าทิ้งไว้ไม่รื้อ

ซึ่งจะเกิดไหม้มาก ฉะนั้นการรื้อทำให้เกิดผลเสียหายน้อยลง กฎหมายจึงไม่เอาโทษ เหตุผลนี้ยังไม่ถูกเพราะเราทราบไม่ได้ว่า ถ้าความเสียหายเท่า ๆ กัน กฎหมายจะลงโทษหรือไม่ ผู้บรรยายเห็นว่าถึงความเสียหายเท่า ๆ กันก็ไม่ควรลงโทษ

ความจริงเหตุผลที่ถูกคือ ในการที่กฎหมายลงโทษบุคคลในทางอาญาเพราะอะไร ? (๑) เพื่อสั่งสอนให้สำนึกความผิดที่ทำ จะไม่ได้ทำอีก (๒) เพื่อเป็นตัวอย่างแก่คนอื่นว่าชั่ว ไม่ให้เอาอย่าง (๓) เพื่อทดแทนผู้ที่เสียหาย คือใครทำผิดอาญาให้อีกฝ่ายหนึ่งเสียหาย ถ้าไม่ลงโทษก็จะเป็นเหตุให้เกิดพยาบาทแก่กัน จึงเอาตัวลงโทษเสีย (๔) เพื่อปลีกผู้กระทำผิดออกไปต่างหากจากชุมชนไม่ให้เป็นอันตราย เมื่อเราพิจารณาแล้วจะเห็นว่ากรณีที่คนเลือกกระทำผิด เพราะไม่มีเจตนาชั่วร้าย แต่จำเป็นต้องทำเพื่อมิให้เป็นอันตราย จะลงโทษเพื่อปราบปรามอะไรกัน เพื่อสั่งสอนก็ไม่ได้ เพราะทำไปโดยจิตใจสอาดและทำโดยควรเสียด้วยซ้ำ เช่นเด็กถูกไฟไหม้เราเอาผ้าห่มคนอื่นมาคลุมให้หาย จะลงโทษอย่างไร การลงโทษไม่สมประสงค์ในข้อสั่งสอน ที่ว่าจะให้เป็นตัวอย่างก็ไม่ใช่ เพราะทำไมจะให้คนเห็นว่าเป็นการชั่ว ? การทดแทนความเสียหายก็ไม่มี เพราะผู้เสียหายคงไม่เคียดแค้นโกรธเคือง ส่วนการปลีกจากชุมชนก็ไม่มีเพราะคนนั้นเป็นคนดี ฉะนั้นเหตุผลที่ลงอาญาแก่คนที่กระทำเพราะความจำเป็นไม่มีกฎหมายไม่เอาโทษ

ความจำเป็นที่กฎหมายไม่ลงโทษมีหลักเกณฑ์อย่างไร ?

(๑) ผู้นั้นได้ทำไปโดยไม่มีเจตนาชั่ว

(๒) ได้กระทำเพื่อให้ตนหรือผู้อื่นพ้นจากภยันตราย

(๓) ภยันตรายนั้นร้ายแรง ใกล้จะถึง ต้องเป็นภัยที่ถ้าปล่อยให้เกิดขึ้นจะแก้ไขให้คืนดีไม่ได้

(๔) ภยันตรายนั้นผู้กระทำมิได้ก่อให้เกิดขึ้นเอง

ข้อ (๑) ในตัวบทภาษาไทย ม. ๔๙ ข้อ (๒) ใช้คำว่าเจตนาชั่วร้าย แต่ภาษาอังกฤษใช้คำว่าได้กระทำไปโดยสุจริต มีความหมายแรงกว่าภาษาไทย คือในภาษาไทยถ้าไม่ชั่วร้ายก็ใช้ได้ แต่อังกฤษว่าไม่เพียงแต่ไม่ชั่วร้าย ต้องสุจริตด้วย นี่หมายความอย่างใด? คือบุคคลนั้นแม้จะเลือกกระทำเพราะจำเป็นก็ตาม แต่ถ้าการที่เขากระทำไม่ได้ทำ เพราะอยู่ในฐานะจำเป็นอย่างเดียว แต่มีจิตใจอื่นแซก ก็อาจเป็นชั่วได้ ที่จะยกเว้นโทษได้ต้องทำในแง่เดียว คือมีเจตนาสอาด ไม่มีเจตนาชั่วแซก ดูตัวอย่างคดีเรื่องกลาสี ๒ คนต้องหาว่าฆ่าเด็ก

(หน้า ๘๖) ความจริงรูปเรื่องน่าจะเป็นความจำเป็นเพราะทำเพื่อป้องกันภยันตรายร้ายแรงซึ่งตนไม่ได้ก่อให้เกิดขึ้น เพราะจะป้องกันด้วยอุบายอย่างอื่นไม่ได้ แต่ที่ศาลลงโทษ เพราะถึงแม้จะทำในพฤติการณ์ที่จำเป็นก็ไม่สุจริต เพราะในขณะนั้นทั้งสามคนอยู่ในฐานะอย่างเดียวกัน ไม่มีความยุติธรรมที่จะถือว่าผู้ใหญ่ทั้งสองควรอยู่และเด็กตาย ฉะนั้น ศาลอังกฤษจึงลงโทษ และถ้าคดีเกิดในเมืองเราก็คิดว่าจะต้องลงโทษ.

ดูตัวอย่างเรื่องยิงจรเข้ที่กำลังคาบคนกับเรื่อง ๒ คนเกาะขอนไม้ในเวลาเรือแตก หน้า ๘๗ ด้วย

การวินิจฉัยว่าสุจริตหรือไม่ ต้องวินิจฉัยเป็นกรณี ๆ ไป และดูคำพิพากษาที่แล้วมาประกอบ

ข้อ (๒) การกระทำเพื่อให้ตนเอง หรือผู้อื่นพ้นภยันตรายอันร้ายแรง ไม่หมายเฉพาะร่างกาย หมายถึงทรัพย์สิน เกียรติยศของตนเองหรือผู้อื่นด้วย

ข้อ (๓) ที่ว่าภัยร้ายแรงใกล้จะถึง ถ้าปล่อยให้เกิดจะไม่มีทางแก้ไข อันตรายแก่ชีวิตเห็นได้ง่าย ส่วนอันตรายแก่ร่างกาย ทรัพย์ ศาลเคยถือว่าร้ายแรงด้วย เช่นร่างกายก็คงบาดเจ็บมาก หรือทรัพย์ก็คงต้องมีค่าตามควร

ป้องกัน

อยู่ใน ม. ๕๐ (ซึ่งคล้าย ม. ๔๙ มาก แต่ต่างกัน) ความว่า "บุคคลที่กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดแต่พอสมควรแก่เหตุ โดยมีความจำเป็นเพื่อป้องกันชีวิต เกียรติยศ และชื่อเสียง ทรัพย์ของตัวมันเองก็ดี หรือของผู้อื่นก็ดีเพื่อให้พ้นภยันตราย ซึ่งเกิดโดยผิดด้วยกฎหมาย ท่านว่าไม่ควรลงอาญาแก่มัน"

มีข้อสำคัญที่ต่างกับ ม. ๔๙ ๆ กรณีที่เกิดทุกเรื่องต้องมีคนและเหตุการณ์รวม ๓ ฝ่าย ๆ หนึ่งเป็นคนหรือเหตุการณ์ที่บังคับให้ผู้ผิดซึ่งเป็นฝ่ายที่ ๒ ทำการแก่คนหรือทรัพย์สมบัติของผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายที่ ๓ คือต้องมี ๓ ฝ่ายเสมอ ฝ่ายที่ ๓ นี้ไม่ได้ทำผิดอะไรเลยเป็นผู้รับเคราะห์

ส่วนป้องกันมี ๒ ฝ่ายเท่านั้น (๑) ผู้ต้องหา (๒) ผู้ถูกกระทำ ผู้ต้องหากระทำแก่อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายกระทำผิด เช่น ก. เอาปืนไปขู่ ข. ให้ ข. ฆ่า ค. ในทันที การที่ ข. ฆ่า ค. เพราะจำเป็น ได้ยกโทษตาม ม. ๔๙ ส่วนป้องกัน เช่น ก. จะยิง ข. ๆ จึงยิง ก. เสียก่อน

นี้มี ๒ ฝ่าย เหตุผลสนับสนุนข้อแตกต่างนี้ คือถ้อยคำใน ม. ๕๐ เองว่า "เพื่อป้องกันภยันตรายที่เกิดโดยผิดกฎหมาย"

อีกข้อหนึ่งคือ ม. ๔๙ มิให้ใช้บทนี้ยกเว้นแก่การกระทำผิดประทุษร้ายต่อพระเจ้าอยู่หัว พระราชอาณาจักร (ม. ๙๗-๑๑๑) ส่วนเรื่องป้องกันไม่ได้กล่าวไว้ เพราะผู้รับเคราะห์เป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย ฉะนั้นผู้กระทำผิดได้รับยกโทษเสมอ แต่ตาม ม. ๔๙ ผู้รับเคราะห์ไม่เป็นผู้ผิดเลย สมมติเรื่องพระมหากษัตริย์ หรือเรื่องราชอาณาจักร ซึ่งเป็นส่วนที่ ๓ ท่านไม่ได้เป็นผู้กระทำผิดเลย จึงห้ามไม่ให้กระทำต่อ แต่ไม่ยกเว้นสำหรับป้องกัน เพราะผู้ถูกกระทำเป็นผู้ทำผิดก่อน

ทำไมกฎหมายจึงยกเว้นโทษเพราะกระทำโดยป้องกัน ?

ความจริงในการลงโทษแก่ผู้กระทำผิด เป็นอำนาจของรัฐจะทำ เอกชนจะเป็นผู้รับเคราะห์ และดูพฤติการณ์ทั่วไปว่าผู้ใช้อำนาจ ฯ เข้าใจโดยสุจริตและมีเหตุผลอันสมควรถ้ามี ก็ถือว่าผู้รับเคราะห์ถูกกระทำโดยชอบ

ข้อ (๒) ที่ว่าผู้ใช้อำนาจป้องกันต้องกระทำโดยจำเป็น และพอสมควรแก่เหตุนั้น ต้องระลึกว่า ในการที่กฎหมายให้อำนาจป้องกัน ไม่หมายความว่ายอมให้คนลงโทษผู้กระทำผิดกันเองหรือยอมให้ทำการแก้แค้นกันได้ กฎหมายให้อำนาจป้องกันเพราะผู้ใช้อำนาจตกอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถทำอย่างอื่น เป็นการทำไปโดยบริสุทธิ์ใจ เมื่อยึดหลักนี้ต้องเข้าใจว่าการใช้อำนาจป้องกัน ผู้ใช้ต้องอยู่ในฐานะจำเป็นจริง ๆ

ในกรณีที่พฤติการณ์เกิดขึ้น แม้ผู้รับเคราะห์จะเป็นผู้ก่อกรรมคือกระทำผิดขึ้นก่อน แต่ถ้าผู้ถูกกระทำสามารถหลีกเลี่ยงภยันตรายได้ ก็จะใช้อำนาจป้องกันไม่ได้ เช่นคนหนึ่งถือดาบวิ่งเข้ามาจะฟันเรา ขณะนั้นยังมีระยะทางพอที่จะหลบหนีไปได้ ก็ควรหลบไป ถ้าไม่หลบรอจนวิ่งมาใกล้แล้วยิงเสียเพื่อป้องกัน จะถือว่าอยู่ในฐานะจำเป็นเพื่อป้องกันไม่ได้ แต่การวินิจฉัยต้องระวัง ไม่ใช่จะบังคับให้คนขี้ขลาดหนีเอาตัวรอด ต้องดูว่าผู้ใช้อำนาจป้องกันควรหลีกเลี่ยงได้โดยสมควรจริง ๆ ไม่ใช่ขี้ขลาดเสมอไป

ข้อ (๓) ต้องดูว่าในการป้องกันนั้น ถ้ากระทำเพื่อชีวิตก็ไม่มีปัญหา เพราะมันเป็นภยันตรายร้ายแรง ถ้าเป็นเรื่องเกียรติยศ ชื่อเสียง ทรัพย์สิน ต้องดูว่าพอสมควรแก่เหตุเพียงไร ? ข้อนี้วางหลักตายตัวไม่ได้ ต้องดูพฤติการณ์เป็นเรื่อง ๆ ไป เช่น เราตีหัวเขาแตกก็ไม่สมควร

เมื่อผู้ใช้อำนาจป้องกันไปแล้ว แม้จะเป็นการเกินสมควรไป ผู้ใช้อำนาจก็ได้รับความลดหย่อน ตามกฎหมายอาญา ม. ๕๓

ส่วนตามมาตรา ๕๑ มีว่า " การต่อสู้เจ้าพนักงานที่กระทำการอย่างใด ๆ ตามหน้าที่นั้นท่านว่ามิให้นับว่าเป็นการป้องกันที่ชอบด้วยกฎหมาย " เหตุใดจึงบัญญัติเช่นนี้ ? เพราะทราบแล้วว่า การใช้อำนาจต่อสู้ป้องกันต้องกระทำแก่ผู้ก่อกรรมอันผิดกฎหมาย ส่วนเจ้าหน้าที่ทำถูกกฎหมายอยู่แล้วจะต้องบัญญัติไว้ทำไม ? เจ้าพนักงานจับจะต่อสู้ได้หรือ (แม้ไม่มี ม. นี้) เพราะเขาทำถูกแล้ว ?

การที่บัญญัติมาตรานี้ไว้ มีประโยชน์ ๒ ประการคือ (๑) ให้ชัดเจน เป็นหลักประกันแก่เจ้าหน้าที่โดยแน่นอน ถ้าหากเขาได้ปฏิบัติตามหน้าที่ (๒) การกระทำของเจ้าพนักงานแม้มีมูลฐานอันถูกกฎหมาย คือกระทำโดยสุจริต แต่บางทีอาจเกินเลยไปบ้าง เช่นการจับที่ไม่ควรใช้กำลังก็ใช้ เป็นการทำโดยสุจริตแต่หนักไป แต่กฎหมายก็ไม่ยอมให้ใครใช้อำนาจป้องกัน ฉะนั้นจึงมีประโยชน์ในข้อนี้ คือเพื่อให้เจ้าพนักงานมีอำนาจกระทำการให้ลุล่วงไป เป็นการคุ้มครองเจ้าพนักงาน

การกระทำตามคำสั่งอันชอบด้วยกฎหมาย

มีความในมาตรา ๕๒ ว่า " ผู้ใดกระทำการตามคำสั่งอันชอบด้วยกฎหมายนั้น ท่านว่าผู้นั้นไม่ควรรับอาญา

ที่ว่ากระทำตามคำสั่งอันชอบด้วยกฎหมายนั้น ท่านอธิบายไว้ดังนี้ คือ.—...
แยกพิจารณาได้เป็น ๒ ประการ คือ

(๑) กระทำไปโดยความนึกคิดของตนเอง ตนเป็นผู้ริเริ่มเอง

(๒) กระทำโดยคำสั่งของเจ้าพนักงาน ไม่ได้ริเริ่มเอง

ข้อ (๑) กฎหมายให้อำนาจแก่บุคคลผู้กระทำการตามกฎหมาย โดยเอาโทษไม่ได้ เช่นกฎหมายให้อำนาจราษฎรจับผู้กระทำผิดได้ในบางกรณี เช่นความผิดที่ทำซึ่งหน้าฉะนั้นใครทำการไปต้องตามกฎหมายในขณะนั้น จะเอาผิดไม่ได้แม้จะทำโดยเข้าใจผิด ถ้าโดยสุจริตก็แก้ตัวได้ เช่น ก. เป็นราษฎร จับ ข. เพราะเชื่อว่ากระทำผิดโดยมีเหตุผลอันสมควร จะเอาผิดแก่ ก.ไม่ได้

ข้อนี้เป็นธรรมดา เพราะการลงโทษทางอาญาเป็นการลงโทษแก่คนชั่ว ถ้าคนที่ไม่ชั่ว ก็ไม่ควรลงโทษ

ข้อ (๒) เป็นการทำตามคำสั่งของเจ้าพนักงานทหารหรือพลเรือน อันตนมีหน้าที่จะต้องฟังคำบังคับบัญชา แม้คำสั่งนั้นผิดกฎหมาย ถ้าปรากฏว่าผู้รับคำสั่งกระทำโดยเชื่อว่าชอบด้วยกฎหมายโดยมีเหตุผลอันสมควร ก็ไม่ต้องรับอาญา

ข้อนี้บางทีจะสดุดใจว่า ทำไมยอมให้แก้ตัวในข้อไม่รู้กฎหมาย ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ที่ว่าความไม่รู้กฎหมายใช้แก้ตัวไม่ได้เฉพาะในคดีอาญา คือจำเลยในคดีอาญา จะแก้ฟ้องว่าที่เขาทำโดยไม่รู้กฎหมายนั้นไม่ได้ แต่นอกจากนั้นแล้วความไม่รู้กฎหมายใช้ต่อสู้ได้ เช่นคำสั่งของเจ้าพนักงานจะถูกกฎหมายหรือไม่ ๆ ทราบ เช่นนี้ยกขึ้นแก้ได้ แต่จะแก้ว่าข้อกล่าวหานั้นไม่รู้ว่าผิดหรือไม่ ไม่ได้ เช่นพลทหารยิงคนตามคำสั่งของนายทหาร พลทหารนั้นแก้ตัวไม่ได้ว่าที่ตนทำเพราะไม่รู้ว่าผิด แต่อาจแก้ว่าผู้บังคับบัญชาสั่งให้ยิงได้ อีกประการหนึ่งผู้ที่สั่งแม้ไม่ใช่ผู้บังคัญบัญชาที่ตนมีหน้าที่ต้องเชื่อฟัง แต่ถ้าตนเชื่อโดยสุจริตว่ามีหน้าที่จริงก็แก้ตัวได้

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยมีดังนี้ (๑) ผู้ออกคำสั่งต้องเป็นเจ้าพนักงานทหารหรือพลเรือน ราษฎรออกคำสั่งไม่ได้

(๒) ผู้รับคำสั่งมีหน้าที่รับฟังตามคำสั่งนั้น หรือตนเชื่อโดยสุจริตว่า ผู้ออกคำสั่งเป็นผู้มีอำนาจ

(๓) ผู้รับคำสั่งเชื่อโดยสุจริตว่าคำสั่งที่ได้รับเป็นคำสั่งชอบด้วยกฎหมาย.

การกระทำเพราะถูกกดขี่ข่มเหงโดยเหตุไม่เป็นธรรม

ตามมาตรา ๕๕ มีว่า " เมื่อผู้ใดถูกกดขี่ข่มเหงอย่างร้ายแรงด้วยเหตุผลอันไม่เป็นธรรม และมันบรรดาลโทษะขึ้นในขณะนั้น ถ้าและมันกระทำผิดในขณะนั้นไซร้ท่านให้ลงอาญาตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้นแก่มันเพียงกึ่งหนึ่ง "

หลักเกณฑ์มีดังนี้ -

(๑) ผู้กระทำต้องได้ถูกกดขี่ข่มเหงอย่างร้ายแรง

(๒) การกดขี่ทำโดยเหตุไม่เป็นธรรม

(๓) ผู้กระทำบรรดาลโทษะขึ้นในขณะนั้น

(๔) ผู้กระทำ ๆ ผิดในขณะนั้น

ในเบื้องต้น ต้องเข้าใจว่าการที่กฎหมายยกโทษให้ครึ่งหนึ่ง เพราะเห็นว่าคนที่กระทำผิดลงขณะที่ถูกกดขี่นั้น (๑) กฎหมายถือว่าขณะนั้นคนนั้นไม่มีจิตใจในสภาพปรกติความระงับหรือได้คิดยับยั้งไม่เหมือนคนธรรมดา (๒) เป็นวิสัยธรรมดาของบุคคลใครถูกข่มเหงก็อดตอบแทนไม่ได้ ฉะนั้นกฎหมายจึงเห็นใจและยอมลดโทษให้

ทีนี้พิจารณาหลักเกณฑ์ทีละข้อ

ข้อ (๑) เพียงไรเรียกว่าร้ายแรง ไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอน ต้องดูเป็นเรื่อง ๆ แม้การกดขี่นั้นเป็นการกระทำที่ผิดเพียงลหุโทษ เช่นตบหน้า แม้ไม่มีบาดเจ็บ ถ้าการกระทำในที่เปิดเผยให้ได้อาย ก็ถือว่าถูกกดขี่ร้ายแรงได้

ข้อ (๒) ที่ว่าต้องทำโดยไม่เป็นธรรม มีอะไรบ้างต้องดูเป็นเรื่อง ๆ ไป เหตุที่ทำไม่จำเป็นต้องผิดกฎหมาย แม้ไม่ผิดกฎหมายก็อาจถือว่าไม่เป็นธรรมได้ในบางกรณี

ข้อ (๓) (๔) อยู่ในหลักที่กล่าวมาแล้ว คือกฎหมายยอมลดโทษ เพราะขณะนั้นบุคคลผู้ทำกำลังอยู่ในสภาพที่จิตใจไม่ปรกติ หาใช่กรุณาแก่ผู้อาฆาตไม่ ถ้ามิได้กระทำในขณะบรรดาลโทษะ จะแก้ตัวไม่ได้ เช่นคนมากดขี่เรา ๆ ยกมีดขึ้นฟันขณะนั้นแก้ตัวได้ แต่ถ้าในขณะนั้นมีดไม่คม เราเอาไปลับเสียก่อนแล้วกลับมาฟันทีหลัง จะถือว่าทำโดยถูกยั่วโทษะไม่ได้ กฎหมายกรุณาแก่คนที่กำลังมีจิตใจไม่ปรกติและไม่ยั้งคิดในขณะนั้นเท่านั้น

หมดเรื่องความรับผิดของบุคคลในทางอาญา ซึ่งเป็นตอนสำคัญที่สุดในภาค ๑ แห่งกฎหมายลักษณะอาญา ต่อไปจะบรรยายถึงความผิดเฉพาะอย่าง.

ภาค ๒
ความผิดเฉพาะอย่าง

ลักษณะความผิดต่าง ๆ ที่กฎหมายอาญานำมาบัญญัติไว้ในภาค ๒ จะเห็นว่าเป็นความผิดสามัญทั่ว ๆ ไป ไม่ใช่ความผิดพิเศษ ซึ่งมี พ.ร.บ. ต่าง ๆ บัญญัติไว้ เช่น พ.ร.บ. ฝิ่น พ.ร.บ. คนเข้าเมือง เหล่านี้ไม่ได้นำมาประมวลไว้ในกฎหมายลักษณะอาญา เพราะเป็นความผิดเฉพาะเรื่อง

ในภาค ๒ นอกจากความผิดลหุโทษ นอกนั้นเป็นความผิดชนิดมาลาอินซีซึ่งต้องการเจตนาในการลงโทษ ส่วนหมวดลหุโทษมีทั้งมาลาอินซีและมาลาโพรฮิบีตา มาตราไหนจะเป็นมาลาอินซี ไหนเป็นมาลาโพรฮิบีตาต้องดูจากตัวบทนั้น ๆ ถ้าตัวบทไม่ได้แสดงให้เห็นว่าต้องการลงโทษเฉพาะเมื่อมีเจตนาก็เป็นมาลาโพรฮิบีตาะ ถ้าต้องการเจตนาเขาบัญญัติไว้ชัดแจ้ง เช่นมีคำ " แกล้ง, บิดพริ้ว, อำพราง " (แสดงสภาพของจิตใจ) คือผู้ทำต้องมีเจตนาก็เป็นมาลาอินซี

สำหรับกฎหมายลักษณะอาญาในภาค ๒ ความผิดที่สำคัญและมีคดีมากที่สุดคือความผิดเกี่ยวกับการประทุษร้ายต่อทรัพย์ ซึ่งจะเลือกบรรยายก่อน

ความผิดฐานประทุษร้ายต่อทรัพย์

ความผิดฐานประทุษร้ายต่อทรัพย์เขียนไว้ในลักษณะต่าง ๆ กันมี ๑๑ อย่าง คือ.— (๑) ลักทรัพย์, (๒) วิ่งราว, (๓) ชิงทรัพย์, (๔) ปล้น, (๕) โจรสลัด, (๖) กรรโชก (๗) ฉ้อโกง, (๘) ยักยอกอันต้องอาญา, (๙) รับของโจร, (๑๐) บุกรุก, (๑๑) ทำให้เสียทรัพย์

ความผิดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์ก็มี เช่นความผิดเกี่ยวกับความสดวกในการไปมา ทำให้ถนนหนทางเสียหาย แต่กฎหมายไม่ได้มุ่งถึงทรัพย์โดยตรง มุ่งอย่างอื่น จึงไม่เอามารวมในความผิดฐานประทุษร้ายต่อทรัพย์

เพื่อที่จะเข้าใจลักษณะความผิดเกี่ยวกับหมวดนี้ ต้องพิจารณาความหมายของคำว่า "ทรัพย์" เสียก่อน ความหมายในทางอาญากับทางแพ่งไม่เหมือนกัน ทางแพ่งหมายถึงสิทธิต่าง ๆ เช่นลิขสิทธิเป็นต้น ส่วนทางอาญาไม่รวมถึง ฉะนั้นอย่าปะปนกัน

คำว่า "ทรัพย์" ตาม ม.๖ (๑๐) หมายความว่า "บรรดาสิ่งของอันบุคคลสามารถมีกรรมสิทธิ หรือถืออำนาจเป็นเจ้าของได้ เป็นต้นว่าเงินตรา และบรรดาสิ่งของอันพึงเคลื่อนจากที่ได้ก็ดี และเคลื่อนจากที่มิได้ก็ดี ท่านก็นับว่าเป็นทรัพย์อันกล่าวมาในข้อนี้" ตามความหมายนี้มีหลักคือ (๑) ไม่ได้หมายความเฉพาะสังหาริมทรัพย์ แต่รวมทั้งอสังหาริมทรัพย์ด้วย (๒) ต้องเป็นสิ่งที่สามารถมีกรรมสิทธิและถืออำนาจเป็นเจ้าของได้ ต้องเป็นสิ่งที่จับต้องได้

แต่ความเข้าใจนี้ต้องจำกัดบ้าง โดยยอมรับกันต่อมาว่ากระแสไฟก็ถือเป็นทรัพย์ ฉะนั้นข้อยกเว้นจึงมีในเรื่องกระแสไฟ ซึ่งศาลได้เคยตัดสินมาแล้ว นอกนั้นต้องเป็นสิ่งที่มีรูปร่างและจับต้องได้ นอกจากนั้นต้องเป็นทรัพย์ที่มีเจ้าของ หรือถึงแม้ไม่มีเจ้าของมาก่อนก็อาจมีเจ้าของได้ แต่โดยเฉพาะทรัพย์ตามความผิด ๑๑ ฐานดังกล่าวนั้น ต้องเป็นทรัพย์ที่มีเจ้าของด้วย ส่วนทรัพย์อะไรมีเจ้าของอะไรไม่มีเจ้าของ ต้องถือตามประมวลแพ่ง ฯ ซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องการได้มาซึ่งกรรมสิทธิในทรัพย์ไว้หลายมาตราดังนี้.—

ม.๑๓๑๘ บุคคลอาจได้มาซึ่งกรรมสิทธิแห่งสังหาริมทรัพย์อันไม่มีเจ้าของโดยเข้าถือเอา เว้นแต่การเข้าถือเอานั้นต้องห้ามตามกฎหมาย หรือ ผ่าฝืนสิทธิของบุคคลอื่นที่จะเข้าถือเอาสังหาริมทรัพย์นั้น

ม.๑๓๑๙ ถ้าเจ้าของสังหาริมทรัพย์เลิกครอบครองทรัพย์ด้วยเจตนาสละกรรมสิทธิไซร้ ท่านว่าสังหาริมทรัพย์นั้นไม่มีเจ้าของ

ม.๑๓๒๐ ภายใต้กฎหมายเฉพาะและกฎข้อบังคับในเรื่องนั้น สัตว์ป่าไม่มีเจ้าของตราบเท่าที่ยังอยู่อิสสระ สัตว์ป่าในสวนสัตว์และปลาในบ่อ หรือในที่น้ำซึ่งเจ้าของกั้นไว้นั้นท่านว่าไม่ใช่สัตว์ไม่มีเจ้าของ

สัตว์ป่าที่คนจับได้ ถ้ามันกลับคืนอิสสระและเจ้าของไม่ติดตามโดยพลันหรือเลิกติดตามเสียแล้ว ฉะนี้ท่านว่าไม่มีเจ้าของ

สัตว์ที่เลี้ยงเชื่องแล้ว ถ้ามันทิ้งที่ไปเลย ท่านว่าไม่มีเจ้าของ

ม. ๑๓๒๑ ภายใต้กฎหมายเฉพาะ ๆ ผู้ใดจับสัตว์ป่าในที่รกร้างว่างเปล่า หรือในที่น้ำสาธารณะ หรือในที่ดิน ที่น้ำมีเจ้าของ โดยเจ้าของมิได้แสดงความหวงห้ามก็ดี ผู้นั้นเป็นเจ้าของสัตว์

ม. ๑๓๒๒ ผู้ใดทำให้สัตว์ป่าบาดเจ็บแล้วติดตามไป และบุคคลอื่นจับสัตว์นั้นได้ หรือสัตว์ตายลงในที่ดินของคนอื่น คนแรกเป็นเจ้าของสัตว์

ส่วนเรื่องอสังหาริมทรัพย์ คงเป็นไปตามกฎหมายที่ดิน

สรุป คือ เรื่องทรัพย์ตามกฎหมายอาญาต้องเข้าใจความหมายโดยแคบเฉพาะตามความหมายที่บัญญัติไว้ในกฎหมายอาญา แต่เฉพาะในความผิด ๑๑ ฐานนั้น ต้องเป็นทรัพย์มีเจ้าของ อย่างไรเรียกว่ามีเจ้าของให้ดูในประมวลแพ่ง ฯ

ความผิด ๑๑ ฐานดังกล่าวนั้น ความผิดฐานลักทรัพย์ก็ดี, วิ่งราว, ชิงทรัพย์, ปล้นทรัพย์, โจรสลัด เป็นเรื่องลักทั้งนั้น แต่มีบัญญัติแยกออกไป เพราะอาการที่ลักมีลักษณะฉกรรจ์ออกไปอีกพวกหนึ่ง จึงบัญญัติโทษต่างกัน ฉะนั้นต้องเข้าใจกฎหมายอาญา ม. ๒๘๘ ให้ดี เพราะทั้ง ๕ ฐานมีอยู่ใน ม. ๒๘๘ ทั้งนั้น ถ้าขาดหลักเกณฑ์ตาม ม. นี้ก็ถือว่าไม่ผิด ฉะนั้น ม. ๒๘๘ จึงสำคัญ

ความใน ม. ๒๘๘ มีว่า "ผู้ใดบังอาจเอาทรัพย์ของผู้อื่นไปโดยการทุจริตทรัพย์นั้นจะเป็นของผู้หนึ่งผู้ใดทั้งนั้นก็ตาม หรือผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเจ้าของทรัพย์นั้นแม้แต่ส่วนหนึ่งก็ตาม ถ้าและมันบังอาจเอาไปโดยเจ้าของเขามิได้อนุญาตไซร้ ท่านว่ามันคือโจรลักทรัพย์ มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน ๓ ปี และให้ปรับไม่เกินกว่า ๕๐๐ บาทด้วยอีกโสดหนึ่ง"

ความสำคัญ เฉพาะมาตรานี้ มี ๔ ประการดังนี้.—

(๑) ผู้กระทำเอาไปซึ่งทรัพย์

(๒) ทรัพย์นั้นเป็นของผู้อื่นทั้งสิ้น หรือเป็นเจ้าของร่วม

(๓) เอาไปโดยเจตนาทุจริต

(๔) เอาไปโดยเจ้าของไม่ได้อนุญาต

๔ หลักนี้ครบตาม ม. ๒๘๘ แล้ว แต่ความจริงยังมีหลักอีกประการหนึ่งที่จะลืมไม่ได้ คือในการพิจารณาเราจะดูมาตราเดียวไม่ได้ ต้องดูทั่ว ๆ ไป เช่นความผิดฐานยักยอกจะเห็นว่าต้องเพิ่มอีกหลักหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ก. เอาหมวกมาฝาก ข. ไว้ ข. เอาหมวกไปจำนำแล้วเอาเงินไปใช้ ถามว่าเข้าหลักเกณฑ์ ๔ อันนั้นไหม ? ตอบว่าเข้า ถ้าเช่นนั้นเป็นลักทรัพย์หรือ?

ไม่ใช่ เป็นยักยอก ฉะนั้น เพื่อให้หลักเรื่องนี้สมบูรณ์จึงต้องเติมไปอีกเป็นข้อ (๕) ว่าทรัพย์นั้นไม่ได้อยู่ในความครอบครองของผู้เอาไป เมื่อมีหลักนี้จึงจะสมบูรณ์ฐานลักทรัพย์

บัดนี้จะพิจารณาแต่ละข้อ

(๑) คำว่าทรัพย์ ตามปรกติอาจเป็นสังหาริมทรัพย์หรืออสังหาริมทรัพย์ แต่การลักอสังหาริมทรัพย์จะทำได้อย่างไรในเมื่อต้องเอาไป ฉะนั้นจึงต้องจำกัดให้แคบว่าต้องเป็นสังหาริมทรัพย์ อสังหาริมทรัพย์ลักไม่ได้ ความจริง ม. ๒๘๘ ไม่ได้ว่าไว้ แต่ถือว่าต้องเอาไป เช่นที่ดิน ถ้ามีการละเมิดเข้าไปก็เป็นบุกรุกไม่ใช่ลัก แต่ต้องเข้าใจว่าอสังหาริมทรัพย์อาจกลายเป็นสังหาริมทรัพย์ได้ เช่นตึกเป็นอสังหา. ลักไม่ได้ ถ้าถอดบานหน้าต่างออกเป็นอัน ๆ กลายเป็นสังหา. ลักได้ ที่ดินลักไม่ได้ ถ้าขุดดินเอาไป ดินนั้นหลุดจากส่วนหนึ่งของโลกก็กลายเป็นสังหา ลักได้

ปัญหาเรื่องทรัพย์มีเจ้าของไม่มีเจ้าของ มีความสำคัญต้องพิจารณาบางประการ คือ.—

ดิน ตามปรกติลักไม่ได้ แต่ถ้าขุดขึ้นก็ลักได้.

น้ำ ตามปรกติอยู่ในแม่น้ำลำคลองไม่มีเจ้าของ ถือว่าลักไม่ได้ แต่ถ้าเอามาไว้ในลักษณะที่ถือกรรมสิทธิ เช่นใส่โอ่งไว้ ลักได้.

ลม ลักไม่ได้ เพราะเป็นของกลาง ไม่มีเจ้าของ แต่ลมที่อัดไว้ในที่ใดที่หนึ่งเพื่อใช้ประโยชน์ จะลักได้ไหม ? เช่นอัดไว้ในท่อ เช่นนี้ผู้อัดคงไม่ได้ยึดถือกรรมสิทธิในลม เป็นเพียงต้องการให้ลมเข้ายางหรืออื่น ๆ ที่ต้องการ หาใช่ถือกรรมสิทธิในลมไม่ ฉะนั้น ไม่ใช่ลักลม.

ศพ ตามปรกติไม่มีใครยึดถือในฐานะเป็นทรัพย์เพื่อใช้สอย ฉะนั้นจึงเป็นของที่ลักกันไม่ได้ แต่อย่างที่เขาทำไว้เป็นสมบัติ เช่นอาบยาไว้ หรือเอาส่วนของศพ เช่นกระดูกมาใช้ในการศึกษาวิชา ก็ถือเป็นทรัพย์สมบัติ ลักได้.

ปลา ที่อยู่ในแม่น้ำลำคลองถือว่าไม่มีเจ้าของ แต่อาจตกเป็นกรรมสิทธิมีเจ้าของหรือทำการอย่างหนึ่งอย่างใดให้ตกอยู่ในครอบครองได้ คดีเคยมีถึงศาลฎีกาคือฝ่ายหนึ่งดักจับปลาเข้ามาในโป๊ะแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งมาจับเอาไป จะถือเป็นลักหรือไม่ ? ปัญหาว่าปลาอยู่ในกรรมสิทธิของใครหรือยัง ถ้าปลาเข้ามาอยู่ในที่ ๆ ดักไว้ในลักษณะที่ไม่สามารถคืนเป็นอิสสระได้ ก็อยู่ในกรรมสิทธิของผู้ดัก ถ้าออกไปเมื่อไรก็ได้ ยังไม่เป็นกรรมสิทธิ หอยที่ดัก

ไว้โดยให้เกาะบนเสาไม้ก็เช่นกัน ถ้ามันอาจกลับไปเมื่อไรก็ได้ก็ไม่อยู่ในกรรมสิทธิของผู้ดัก แต่ตามธรรมชาติของหอย ตั้งแต่เวลาเริ่มจับ มันจะไม่กลับออกไปจากหลัก ดังนี้ก็ถือว่าอยู่ในกรรมสิทธิของผู้ดักแล้ว.

จะพิจารณาองค์ประกอบเรื่องลักทรัพย์แต่ละข้อ

(๑) มีการเอาไป คำว่าเอาไปตรงกับภาษาอังกฤษว่า take away การเอาไปไม่จำเป็นต้องใช้มือหรืออวัยวะส่วนใดในร่างกายเอาไป อาจเอาไปโดยวิธีอื่นก็ได้ ถ้าการกระทำเข้าหลักเกณฑ์ดังกล่าว เช่นต้องการหมวกเอามือหยิบก็เป็นการเอาไป ต้องการลักสุนัขไม่ต้องอุ้มหรือจูง เอาขนมปังล่อมันให้ตามไป ก็เป็นเอาไป หรือต้องการของบรรทุกบนม้าต่างไล่ม้าให้วิ่งไป ก็เป็นเอาไป ข้อสำคัญในการเอาไปต้องระลึกว่า ต้องเอาไปโดยกิริยาอาการซึ่งต้องการเข้าครอบครองทรัพย์สินนั้นเอาเป็นของตนโดยเด็ดขาด และเป็นการตัดอำนาจการครอบครองของเจ้าของหรือผู้ครอบครองทรัพย์สินนั้นอยู่ การเอาในพฤติการณ์เช่นนี้จึงจะถือว่าเอาไป

ตัวอย่างเช่น เราต้องการข้ามฟากไปศิริราช เราเห็นเรือจอดอยู่ ๑ ลำ ก็เข้าแก้เชือกพายข้ามไป โดยตั้งใจว่าเสร็จธุระแล้วจะกลับเอามาคืนตามเดิม ดังนี้กิริยาอาการเป็นการเอาเรือไปเหมือนกัน แต่ไม่ได้แสดงว่าจะเอาเรือเข้ามาในครอบครองของตนโดยเด็ดขาด และไม่ได้ประสงค์จะตัดอำนาจการครอบครองของเจ้าของ ฉะนั้นถึงแม้การปฏิบัติภายนอกจะเป็นการเอาเรือไป แต่จะถือว่าเป็นการ take away ไม่ได้ ต้องเอาไปในลักษณะที่ต้องการตัดการครอบครองทรัพย์นั้นอย่างเด็ดขาดและตัดอำนาจเจ้าของด้วย

การเอาไปต้องมีขั้นหรือระยะเวลา เมื่อใดจึงจะถือว่าเอาไปโดยสมบูรณ์

ตัวอย่างคดีเรื่องหนึ่งในอังกฤษ ผู้ร้ายเข้าไปลักทรัพย์ในบ้านหนึ่ง เอาผ้าสี่เหลี่ยมปูกลางห้อง แล้วเก็บทรัพย์แต่ละอย่างลงวางบนผ้า อาการที่ผู้ร้ายเก็บทรัพย์แต่ละอย่างลงวางเป็นการแสดงอาการเอาไป แต่ย่อมมีช่วงเวลา ปัญหาว่าจะเสร็จเมื่อไร คือในขณะที่เก็บของยังไม่หมด เจ้าของมาเห็นจับตัวได้ ศาลถือว่าเป็นระหว่างเวลารวบรวมของยังไม่เสร็จ การเอาไปยังไม่สมบูรณ์และการไม่สมบูรณ์นี้เนื่องมาจากเหตุสุดวิสัยที่จะป้องกันได้มาขัดขวาง ฉะนั้นจึงเป็นเพียงพยายามลักทรัพย์

ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่ง ผู้ร้ายเข้าไปในบ้าน ชักลิ้นชักโต๊ะหยิบเงินออกมา ๒ เคราน์ ขณะที่จะเอาเงินใส่กระเป๋า เจ้าของมาพบก็เอามาขว้างทิ้ง ดังนี้ศาลถือว่าเป็นการลักทรัพย์โดยสมบูรณ์แล้ว เพราะเป็นการตัดความครอบครองจากเจ้าของนับแต่เวลาที่หยิบเงินนั้นมา.

การ " ถือเอา " เมื่อไรจะสมบูรณ์ต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ เมื่อใดทรัพย์ตกมาในครอบครองโดยเด็ดขาด ก็ถือว่าการเอาไปสมบูรณ์ เช่นตัวอย่างแรกการกระทำยังไม่แล้วเสร็จ ตัวอย่างที่สองพอหยิบเอามาก็เสร็จ ไม่ต้องทำอะไรอีก

(๒) ทรัพย์นั้นเป็นของผู้อื่น หรือผู้อื่นเป็นเจ้าของร่วมด้วย คำว่าเป็นเจ้าของร่วมด้วย หมายความว่าร่วมกับผู้ลักทรัพย์นั้น การที่ทรัพย์มีเจ้าของร่วมหลายคนถ้าผู้ลักไม่ได้มีส่วนเป็นเจ้าของด้วยก็ถือว่าเป็นทรัพย์ของผู้อื่น ที่ว่าเป็นเจ้าของร่วมตามหลักเกณฑ์ในข้อนี้หมายความว่าเป็นเจ้าของร่วมกับผู้ลัก

โดยเหตุที่ตามกฎหมายไทย การลักทรัพย์ของตนเองไม่เป็นผิด ทรัพย์ที่ลักจะผิดต้องเป็นของผู้อื่น เว้นแต่ทรัพย์ที่ต้องยึด อายัติ หรือเป็นทรัพย์จำนำที่อยู่ในมือผู้อื่น เจ้าของเอาไปจึงเป็นผิด นอกนั้นถ้าเป็นของตนเอง เอาไปไม่ผิด ส่วนในกรณีที่มีหลายเจ้าของ และผู้ลักเป็นเจ้าของร่วม กฎหมายจึงบัญญัติไว้ว่าเป็นผิด

การลักทรัพย์ที่เป็นเจ้าของร่วมนั้น ต้องพิจารณาให้ดี ตัวอย่าง ก. กับ ข. เข้าหุ้นกันทำการค้า ก. เป็นผู้จัดการ ทรัพย์ที่รวมเป็นหุ้นอยู่ในครอบครองของ ก. ถ้า ก. เอาทรัพย์ไป ก็ไม่ผิดฐานลักทรัพย์ จะผิดก็ฐานยักยอก แม้ตนจะเป็นเจ้าของร่วมด้วย เพราะหลักเกณฑ์เรื่องลักทรัพย์ต้องอยู่ในครอบครองของผู้อื่น แต่นี่ ก. ครอบครองเองจะผิดฐานลักทรัพย์ไม่ได้ ฉะนั้นในกรณีที่มีการลักทรัพย์อย่างใดที่ผู้อื่นเป็นเจ้าของร่วมกับผู้ร้าย จะเป็นผิดฐานลักทรัพย์ได้ ทรัพย์นั้นต้องไม่อยู่ในครอบครองของผู้ร้ายเอง ถ้า ก. ไม่ได้เป็นผู้จัดการหรือครอบครองทรัพย์นั้น แล้วมาเอาทรัพย์ไปโดย ข. ไม่อนุญาต ก. จึงจะเป็นผิดฐานลักทรัพย์ แม้ตนไม่มีส่วนเป็นเจ้าของด้วย

หลักที่ว่าทรัพย์ต้องเป็นของผู้อื่นหรือผู้อื่นเป็นเจ้าของร่วม จะเป็นของตนคนเดียวไม่ได้ มีข้อยกเว้นคือเรื่อง ยึด อายัติ และจำนำ

แต่ต่างประเทศโดยมาก เช่นอินเดียและประเทศอื่น ๆ ไม่ได้บัญญัติอย่างกฎหมายของเรา คือตามหลักของเขานั้นถึงแม้ทรัพย์เป็นของตนเองก็ถือเป็นการลักได้ เพราะเขาไม่ได้บอกว่าทรัพย์ต้องเป็นของคนอื่น เขาบอกแต่เพียงว่าทรัพย์อยู่ในครอบครอง **Possession** ของคนอื่น ถ้าเอาไปก็เป็นลักทรัพย์ ที่ว่าอย่างนี้ดีกว่ากำหนดว่าทรัพย์ต้องเป็นของคนอื่นอย่างกฎหมายเรา เพราะการที่กำหนดว่าต้องเป็นของผู้อื่นนั้น บางทีมีกรณีที่ผู้ร้ายน่าจะผิดก็กลับไม่ผิดไป เช่นจ้างเขาบรรทุกของ ๆ ตนไปส่งระหว่างทางแอบไปลักของคืน อย่างนี้ไม่เป็นผิดฐานลักทรัพย์

เพราะเหตุใดกฎหมายเราจึงบัญญัติเช่นนี้ ? เหตุผลคงมีว่า ในกรณีที่ทรัพย์เป็นของผู้ลักเอง ไปลักมาย่อมไม่เกิดความเสียหายแก่ผู้ใด เช่นฝากของเขาไว้แล้วไปเอามาเสีย ผู้รับฝากก็ไม่เสียหาย หรือตามตัวอย่างข้างบนผู้ขนส่งก็ไม่ต้องรับผิดชอบในการถูกขโมย แต่ตามความเห็นผู้บรรยายไม่เห็นด้วย เพราะในบางกรณีลักไปในโอกาสที่ไม่ควรลัก เช่นผู้ขนส่งเลินเล่อ เจ้าของก็มาแอบเอาของไป แล้วกลับไปฟ้องเรียกค่าเสียหายหรือของคืน เช่นนี้ทำให้ผู้ขนส่งเสียหายได้ นอกจากนั้นการลักเฉย ๆ ก็พอทำเนา ถ้าถึงปล้นหรือชิงทรัพย์ก็ยิ่งเป็นเรื่องร้ายแรง เพราะต้องมีการทำร้ายกัน แต่ที่นี้การที่จะเป็นปล้นหรือชิงทรัพย์จะต้องเข้าเกณฑ์ลักทรัพย์เสียก่อน แต่ถ้าถือว่าไม่เป็นลักทรัพย์ ก็เลยกลายเป็นทำร้ายร่างกายไป ไม่เป็นปล้นหรือชิงทรัพย์ ซึ่งโทษหนักกว่าทำร้ายร่างกาย

ฉะนั้นจะเห็นว่า กฎหมายไม่ควรบัญญัติว่าทรัพย์ต้องเป็นของผู้อื่น ควรใช้คำว่าอยู่ในครอบครองของผู้อื่นก็ผิด

ส่วนข้อยกเว้นมีดังนี้.–

(๑) ทรัพย์ที่ต้องยึดหรืออายัดตามกฎหมาย ถ้าเจ้าของเอาไปเป็นผิด การยึดหรืออายัดกระทำได้เพียงใดย่อมเป็นไปตามกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และต้องเข้าใจด้วยว่าแม้เจ้าของเป็นผู้ครอบครองทรัพย์ที่ยึดหรืออายัดเอง เอาไปก็เป็นผิดเหมือนกัน หลักนี้จึงต่างกับ ม. ๒๘๘ ๆ ทรัพย์ต้องอยู่ในความครอบครองของผู้อื่น แต่มาตรานี้ (ม. ๒๘๙) อยู่ในครอบครองของผู้ร้ายเองก็ผิด คือเอาไปเป็นลักทรัพย์ ตัวอย่างเช่นเจ้าพนักงานมาอายัดทรัพย์ของ ก. โดยมาทำหลักฐานไว้ แต่ยังปล่อยให้ ก. ครอบครอง ถ้า ก. เอาไปเป็นผิดฐานลักทรัพย์.

(๒) ทรัพย์ที่จำนำ คือมอบหมายไว้เป็นจำนำในมือผู้อื่น กรณีอย่างไรเรียกว่าจำนำ ต้องเป็นไปตามประมวลแพ่ง ฯ

ทำไมกฎหมายจึงบังคับเฉพาะเรื่องจำนำ อย่างอื่นทำไมไม่เอามาบัญญัติด้วย เช่นการขนส่ง การจ้างทำของ การยึดหน่วงทรัพย์ไว้โดยชอบด้วยกฎหมาย เช่น เอารถไปซ่อมแล้วไม่ชำระราคา ผู้ซ่อมเกิดสิทธิยึดหน่วงเอารถไว้ได้ แต่ถ้าผู้จ้างไปเอาคืนทำไมไม่เป็นผิดฐานลักทรัพย์ นี่เป็นข้อน่าคิด ความเห็นของผู้บรรยายเห็นว่าที่เขาบัญญัติไว้เฉพาะเรื่องจำนำเพราะเรื่องจำนำเป็นการที่คนหนึ่งเอาทรัพย์ไปมอบให้เป็นประกันในเงินที่ตนเอาของเขามา เมื่อลักษณะการเป็นเช่นนี้ กฎหมายคงมุ่งหมายว่าในการที่ผู้จำนำไปเอาของคืนมาทำให้เกิดความเสียหาย เพราะผู้รับมอบของเขาให้เงินมาแล้ว

ส่วนเรื่องอื่น ๆ เช่นสิทธิยึดหน่วง เมื่อไรจะเกิดสิทธิยึดหน่วงหรือไม่เพียงไรเป็นเรื่องเข้าใจยาก จำเลยอาจไม่รู้สำนึกว่าพฤติการณ์อย่างไร ทำให้เกิดสิทธิยึดหน่วงของผู้ใดก็ได้ ไม่เหมือนเรื่องจำนำ ๆ เป็นที่รู้แน่นอน คือเจ้าทรัพย์รู้แน่นอน ว่าทรัพย์ของตนอยู่ในมือผู้อื่นเพราะเหตุจำนำ กฎหมายจึงบัญญัติไว้เฉพาะเรื่องจำนำ.

(๓) ที่ว่าทรัพย์ต้องอยู่ในครอบครองของผู้อื่น ไม่ใช่ตัวผู้ลัก ต้องเข้าใจความหมายของคำ "ครอบครอง" เสียก่อน ซึ่งหมายถึง Possession หมายความว่าการที่ผู้ใดผู้หนึ่งปกปักรักษาทรัพย์ใด ๆ โดยอาการที่ผู้นั้นสามารถกระทำอย่างใดกับทรัพย์นั้นได้ การครอบครองไม่จำเป็นที่ผู้ครอบครองต้องอยู่ใกล้ชิดกับทรัพย์นั้น ถ้าโดยพฤติการณ์เป็นผู้ปกปักรักษาและมีอำนาจจะทำแก่ทรัพย์อย่างใดก็ได้ ถือว่าผู้นั้นเป็นผู้ครอบครองทรัพย์นั้น เช่นผู้มานั่งฟังบรรยายในห้องนี้ย่อมเป็นผู้ครอบครองทรัพย์ของตนที่อยู่ที่บ้าน

อนึ่ง ทรัพย์ในครอบครองอาจได้มาโดยผู้ครอบครองไม่รู้สึกก็ได้ เช่นเอาสุ่มไปดักปลา ถ้าสุ่มแล้วปลาจะออกมาจากสุ่มไม่ได้ ถึงแม้ผู้ดักจะยังไม่ทันรู้ว่าปลาเข้าสุ่ม แต่พอปลาเข้าก็ถือว่าอยู่ในครอบครองของผู้ดักแล้ว ความสำคัญอยู่ที่ว่าทรัพย์นั้นอยู่ในความปกปักรักษาของผู้ใด ผู้นั้นมีสิทธิทำอะไรได้ ก็เท่ากับมีอำนาจครอบครอง

ให้สังเกตว่าต่างกับการยึดไว้ชั่วคราว Physical possession เช่นเข้าไปกินอาหารในร้าน ขณะกินเรายึดถือซ่อมช้อนและเครื่องใช้ไว้เฉพาะเวลานั้น จะถือว่าเป็น possession ไม่ได้ มีแต่ Physical possession หรือแม่ครัวที่ใช้สิ่งของเครื่องครัวในบ้านเราก็เช่นกัน หรือคนใช้ที่ให้ถือของตามเราไป คนใช้ไม่ได้ครอบครองของ แต่คนใช้มี Physical Control เมื่อแยกแล้วเช่นนี้ก็สามารถพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ได้ เช่นแม่ครัวเอากะทะไปขาย บางคนเข้าใจว่าเป็นยักยอก เพราะไม่เข้าใจในเรื่องการยึดถือชั่วคราว หรือเช่นคนเข้าไปในร้านขอดูนาฬิกา เจ้าของส่งให้แล้วพาหนีไป เช่นนี้บางคนคิดว่าเป็นฉ้อโกง เพราะเป็นการใช้อุบายหลอกลวงให้เขาส่งทรัพย์ แต่การฉ้อโกงจะเป็นได้ต่อเมื่อเจ้าของทรัพย์มอบให้โดยสละอำนาจการครอบครอง แล้วคนนั้นเอาไปเสีย แต่การให้ดูนาฬิกา เจ้าของไม่ได้สละการครอบครอง ผู้รับเพียงแต่มี Physical Control ฉะนั้นถ้าเอาไปก็เป็นลัก แต่อาการที่เอาไปอาจเข้าถึงขีดเป็นวิ่งราวหรือไม่ ก็ต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป

(๔) เจ้าของเขาไม่ได้อนุญาต ข้อนี้ตามตัวบท ม. ๒๘๘ ใช้คำว่าเอาไปโดยเจ้าของเขาไม่ได้อนุญาต ฉะนั้นการแปลกฎหมายจำต้องเคร่งครัดต่อตัวบทและถือคำนี้เป็นสำคัญ

เราทราบแล้วว่า การลักทรัพย์ต้องเป็นการเอาทรัพย์ไปจากผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ว่าเจ้าของไม่ได้อนุญาต ต้องเข้าใจว่าของนั้นอาจอยู่ในมือคนอื่นที่ไม่ใช่เจ้าของก็ได้ การอนุญาตเจ้าของต้องอนุญาตเอง หรือผู้แทนที่มีอำนาจเป็นผู้อนุญาต ถ้ามิฉะนั้นก็ถือว่าเจ้าของไม่ได้อนุญาต นี่เป็นหลักที่ต้องยึด.

เช่น ก. ฝากของกับ ข. ค. รู้ดีว่าของนั้น ก. ฝาก ข. ไว้ ค. ไปเอาของนั้นโดย ข. อนุญาต ต้องถือว่า ค. ผิดฐานลักทรัพย์ แม้จะได้รับอนุญาต เพราะเจ้าของเขาไม่ได้เป็นผู้อนุญาตและผู้แทนที่มีอำนาจก็ไม่ได้อนุญาต ส่วนผู้รับฝากไม่มีหน้าที่อนุญาตได้ แต่ข้อนี้ต้องระวัง เพราะการลงโทษใคร คนนั้นต้องสำนึกในความผิด ฉะนั้นในกรณีที่ทรัพย์อยู่ในมือผู้อื่นถ้าผู้เอาไปคิดว่าผู้นั้นเขามีอำนาจอนุญาต แม้ความจริงจะไม่มีอำนาจ ถ้าเป็นความเข้าใจโดยสุจริต ก็ไม่เป็นความผิดฐานลักทรัพย์ เพราะผู้เอาไปมิได้สำนึกในความผิด

ในเรื่องอนุญาต ในกรณีที่ทรัพย์อยู่ในมือผู้อื่นสำคัญมาก ถ้าได้ทราบแล้วอาจพิจารณาปัญหาได้ดี เช่น ก. เข้าไปในบ้าน ข. พบเด็กอายุ ๓ ขวบกว่า ๆ สรวมสร้อยคออยู่ ก. เอาขนมให้เด็กกินแล้วขอสร้อยจากเด็ก ๆ ถอดสร้อยให้ บางคนเห็นว่าไม่เป็นผิดฐานลักทรัพย์ เพราะมีการอนุญาต เช่นนี้ไม่ถูก เพราะทรัพย์ยังอยู่ในความครอบครองของบิดามารดา เด็กอนุญาตไม่ได้ ฉะนั้นผู้เอาไปเป็นผิดฐานลักทรัพย์

อนึ่งการอนุญาตอาจเป็นโดยตรงหรือโดยปริยาย เช่น ก. มาขอบุหรี่ ข. สูบ ข. ยื่นให้ก็เป็นอนุญาต หรือ ข. วางซองบุหรี่ไว้บนโต๊ะ เพื่อนมาหยิบสูบ ๑ ตัวโดยมากเห็นกันว่าไม่ผิดเพราะเป็นการถือวิสาสะ ที่ว่าถือวิสาสะก็ถูก แต่ความจริงไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ว่าเป็นการถือวิสาสะแล้วไม่ผิด ที่ไม่ผิดเพราะเป็นการอนุญาตโดยปริยาย คือการเอาบุหรี่ไปก็โดยอนุญาตโดยปริยายของเจ้าของ การอนุญาตมีข้อสำคัญคือ ต้องเป็นการอนุญาตก่อนเอาไป จะอนุญาตภายหลังไม่ได้ เพราะเป็นผิดตั้งแต่ตอนเอาไปแล้ว

(๕) เอาไปโดยเจตนาทุจริต ได้กล่าวแล้วว่า ความผิดบางอย่างกฎหมายถือเอาเหตุจูงใจมาเป็นเกณฑ์วางองค์ประกอบความผิด หรือ ในการกำหนดโทษหนักเบาก็มี ในเรื่องลักทรัพย์ กฎหมายเอาเหตุจูงใจมาเป็นส่วนหนึ่งของความผิด ที่ว่าต้องมีเหตุจูงใจคือมีเจตนาทุจริตซึ่งตาม ม. ๖ (๓) ว่า " ผู้ใดกระทำการแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเองก็ดี เพื่อผู้อื่นก็ดีอันเป็นประโยชน์ที่มิควรได้โดยชอบด้วยกฎหมาย และเกิดเสียหายแก่ผู้อื่นด้วยไซร้ ท่านว่าผู้นั้นกระทำการทุจริต " ฉะนั้นในกรณีที่จะเป็นลักทรัพย์ได้ ผู้ลักต้องมีเหตุจูงใจเอาทรัพย์ของ

ตนหรือผู้อื่นโดยตนไม่มีอำนาจแสวงประโยชน์เช่นนั้นได้โดยชอบ จึงจะเป็นผิดฐานลักทรัพย์ เช่นเราต้องการไปเที่ยว ไม่มีหมวกใส่ เห็นหมวกคนอื่นเขาวางอยู่ก็เอาไปใส่ เจตนาว่าเที่ยวเสร็จแล้วจะเอาไปส่งคืน เช่นนี้การกระทำครบองค์ประกอบ ๔ ข้อข้างบน แต่ขาดข้อ (๕) คือ ไม่มีเจตนาทุจริต เป็นแต่ประสงค์จะยืมใช้ จึงไม่ผิดฐานลักทรัพย์.

ม. ๒๙๒ มีการเอาของผู้อื่นไปอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งกฎหมายไม่ถือว่าเป็นลักทรัพย์ แต่เอามารวมไว้ในหมวดลักทรัพย์ คือ ม. ๒๙๒ ว่า " ผู้ใดบังอาจลักเก็บผลไม้หรือพันธ์ไม้ที่มีประโยชน์อย่างใด ๆ ที่เขาปลูกไว้ในเรือกสวนไร่นา ท่านว่ามันมีความผิดต้องระวางโทษานุโทษเป็น ๓ สถาน คือสถานหนึ่งให้จำคุกไม่เกินกว่า ๓ เดือน สถานหนึ่งให้ปรับไม่เกินกว่าสองร้อยบาท สถานหนึ่งให้ลงโทษทั้งจำทั้งปรับเช่นว่ามาแล้วด้วยกัน "

ตามนี้จะสังเกตุเห็นว่า การลักทรัพย์ที่บัญญัติไว้ในแม่บท ม. ๒๘๘ ใช้คำว่า " ถ้าผู้ใดเอาทรัพย์ของผู้อื่นไปโดยการทุจริต.....ฯ ล ฯ ท่านว่ามันเป็นโจรลักทรัพย์ " แต่ใน ม. ๒๙๒ เรื่องลักเก็บผลไม้ ฯ หามีคำว่าเป็นโจรลักทรัพย์ กฎหมายกล่าวว่า มีความผิด.... ต้องระวางโทษ.....เลยทีเดียว จึงไม่ถือว่าเป็นโจรลักทรัพย์ แต่เอามาบัญญัติไว้ในหมวดนี้เป็นพิเศษ ทำไมไม่ถือว่าเป็นโจรลักทรัพย์ ? ตามปรกติถ้าไม่มี ม. ๒๙๒ ว่าไว้ ใครลักเก็บผลไม้พันธุ์ไม้โดยเจตนาทุจริต และเจ้าของเขาไม่อนุญาตก็ย่อมผิดตาม ม. ๒๘๘ แต่เพราะเหตุที่มาตรา ๒๙๒ มีบัญญัติไว้ต่างหาก ฉะนั้นต้องเข้าใจว่าเป็นข้อยกเว้น

เหตุที่กฎหมายบัญญัติไว้ เพราะเห็นว่า การที่บุคคลใดลักเก็บผลไม้เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ มีเถยยจิตเป็นโจร คล้ายเป็นการขอกันกินชั่วคราว เจตนาของผู้นั้นไม่เป็นโจร แต่ครั้นจะไม่เอาผิดก็ไม่ได้ จึงบัญญัติไว้เป็นพิเศษใน ม. ๒๙๒ นี้

แต่ต้องเข้าใจว่าการลักทรัพย์ตาม ม. นี้ที่จะเป็นข้อยกเว้น ต้องหมายความว่าเป็นเพียงการขอกันกินเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ใช่บังอาจเอาไปโดยมีใจเป็นโจร ถ้าเอากระบุง ตะกร้าเข้าไปเก็บเอามา ก็ส่อเจตนาให้เห็นว่าเป็นโจรจริง ไม่ใช่ขอกันกินไม่เข้า ม. นี้ ไปเข้าข้อลักทรัพย์ตาม ม. ๒๘๘ หรืออื่น ๆ สุดแต่ความฉกรรจ์ ฉะนั้นเฉพาะกรณีนี้ตามพฤติการณ์จะพอเห็นได้ว่าผู้ลักไม่มีเจตนาจะลักไปเป็นกอบกำ ชั่วแต่เก็บกินเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อกฎหมายไม่ถือว่าการลักเก็บเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นโจรแล้ว ต้องเข้าใจต่อไปว่า ในเรื่องลักทรัพย์ส่วนที่มีบทบัญญัติให้สูงขึ้น เช่น ม. ๒๙๓,๒๙๕ (ลักด้วยเหตุฉกรรจ์) จะเอามาใช้สำหรับทำให้โทษหนักในกรณีทำผิด ม. ๒๙๒ ไม่ได้ เพราะตาม ม. ๒๙๓-๔-๕ ที่บัญญัติเอาโทษหนักใช้คำว่า " ถ้าการลักทรัพย์

ได้กระทำ.....อย่างนั้นอย่างนี้ แต่ ม. ๒๔๒ ไม่ใช่โจรลักทรัพย์ ฉะนั้นเอาบทบัญญัติสำหรับโทษแรงมาใช้ในกรณีตาม ม. ๒๔๒ ไม่ได้ เช่นใน ม. ๒๔๓ มีการลักทรัพย์ ซึ่งกระทำประกอบด้วยเหตุฉกรรจ์อย่างหนึ่งอย่างใด สมมติว่า ก. ข. ๒ คนเดินผ่านสวนของ ค. อยากกินน้ำจึงปลิดเงาะเขากิน ๒-๓ ใบ จะลงโทษ ก. ข. ตาม ม. ๒๔๓ (๑๑) ฐานลักทรัพย์โดยมีพรรคพวกไม่ได้ เพราะกรณีที่ ก. ข. ทำผิดไม่ใช่โจรลักทรัพย์ แต่ผิดตาม ม. ๒๔๒ ต่างหาก นี่เป็นความสำคัญของ ม. ๒๔๒

ม. ๒๔๓-๔-๕ จะได้พิจารณาต่อไปตามลำดับว่ามีความหมายอย่างไร ?

ม. ๒๔๓ การลักทรัพย์ประกอบด้วยเหตุต่าง ๆ รวม ๑๑ ข้อ

การที่กฎหมายบัญญัติโทษเพิ่มพิเศษสำหรับมาตรานี้ อาศัยเหตุผลหลายอย่าง บางอย่างเพราะเหตุการกระทำอุกอาจ, เพราะกระทำโดยอาศัยโอกาสพิเศษที่คนไม่ได้ระวังตัว, เพราะทรัพย์นั้นได้ป้องกันไว้อย่างดีแล้วยังบังอาจไปลัก, เพราะเป็นเหตุให้เกิดหวาดเสียวแก่คนมากกว่าธรรมดา

ข้อ (๑) ลักทรัพย์เขาในเวลาค่ำคืน คำว่าค่ำคืน ดูความหมายใน ม. ๖ (๒๔) ว่า "กลางคืนนั้น ท่านหมายความว่า เวลาระหว่างตั้งแต่พระอาทิตย์ตกไปจนพระอาทิตย์ขึ้น" ที่จริงเราก็รู้แล้วว่า ไม่มีการตกขึ้น พระอาทิตย์อยู่เฉย ๆ และหมุนรอบตัวเองเท่านั้น ที่ใช้คำว่าตกขึ้นหมายความเพียงว่า แสงอาทิตย์บังเหลี่ยมโลกที่เราอยู่ แต่โดยที่โลกกลม ความบังจะบังเพียงใดอาศัยแสงเป็นเกณฑ์ ในเวลาค่ำแม้ไม่เห็นดวงอาทิตย์แต่ยังมีแสงอยู่ และเพราะเหตุที่ส่วนโค้งของโลกบังดวงไว้ทำให้ไม่เห็น ก็ยังไม่ถือว่าพระอาทิตย์ตก จึงถือเอาแสงเป็นเกณฑ์ ตราบใดมีแสง จะถือว่าตกไม่ได้ ส่วนการเห็นดวงหรือไม่เห็นไม่ถือเป็นสำคัญ อนึ่งเวลาก็ไม่ถือเป็นสำคัญ จะเป็น ๖ โมง หรือ ๑ ทุ่มก็ไม่แน่ เพราะอาจต่างกันในฤดูต่าง ๆ จึงต้องอาศัยแสงเป็นเกณฑ์ถ้ามีแสงอยู่ก็ยังไม่ใช่กลางคืน.

ข้อ (๒) ลักทรัพย์เขาโดยปีนป่าย หรือตัดช่องเข้าไปลักภายในบริเวณที่เขาทำไว้สำหรับป้องกันภยันตรายแก่คนหรือแก่ทรัพย์

ในตัวบทภาษาไทยอาจเข้าใจว่าแยกกัน หรือปีนป่ายคำหนึ่ง ตัดช่องคำหนึ่ง ความจริงถือเอาการเข้าไปเป็นเกณฑ์ แต่การเข้านั้นมี ๒ อย่าง คือ ๑. โดยปีน ๒. โดยตัดช่อง เช่น คนหนึ่งต้องการลักดวงไฟบนเสาไฟฟ้า ก็ปีนขึ้นไปเอามา ถ้าดูตัวบทภาษาไทยอาจเข้าใจว่าเข้ามาตรานี้ แต่ไม่ใช่ เพราะการปีนป่ายมิได้ปีนเข้าไปในบริเวณที่เขาทำไว้

ป้องกันฯ ฉะนั้นถือบริเวณเป็นสำคัญ เมื่อเข้าไปแล้วอาจมีการปีนป่ายหรือตัดช่องอีกหนึ่ง

ข้อ (๓) ลักทรัพย์โดยย่องเบาเข้าทางช่องทาง อันมิใช่สำหรับให้คนไปมาหรือใช้ช่องทางที่พรรคพวก หรือผู้สมรู้เป็นใจด้วยมันเป็นผู้ร้ายลอบเปิดไว้ให้

ข้อนี้ไม่มีปัญหา

ข้อ (๔) ลักทรัพย์โดยลอบไขกุญแจด้วยลูกกุญแจที่มีอยู่โดยผิดกฎหมาย หรือไขด้วยเครื่องมืออย่างอื่น

ต้องสังเกตว่าข้อนี้ระบุการไขไว้ ๒ อย่าง คือ ๑. ไขโดยลูกกุญแจที่มีอยู่โดยผิดกฎหมาย ๒. ไขโดยเครื่องมืออย่างอื่น

สำหรับเครื่องมืออย่างอื่นนั้น อาจจะเป็นของตนเองหรือได้มาจากไหนไม่สำคัญเป็นผิดทั้งนั้น เช่นของใส่หีบไว้ เอาลวดแยงกุญแจไขเปิดออกมาก็เข้าข้อนี้

ส่วนการไขด้วยกุญแจ ถ้ากุญแจนั้นไม่ได้มีไว้โดยผิดกฎหมาย ก็ไม่เข้าข้อนี้ เช่นกุญแจผู้ร้ายนั้นมีอยู่เองโดยชอบด้วยกฎหมาย บังเอิญเอามาใช้ไขได้

ทำไมจึงบัญญัติไว้เช่นนี้ ความจริงกุญแจหรือเครื่องมืออย่างอื่นก็ไม่น่าจะแตกต่างกัน แต่การแปลเราต้องแปลตามตัวอักษร เหตุผลในเรื่องนี้อาจมีว่า สิ่งที่เขาใส่กุญแจเขาไว้ใจว่าเซฟแล้ว คนคงเอาไปไม่ได้ เมื่อใครไปทำละเมิดความเชื่อใจก็ต้องเอาโทษมากขึ้น แต่ถ้ากุญแจที่เขามีเหมือนกับลูกที่คนอื่นไขได้ ก็ไม่เข้าข้อนี้ นี่เป็นความคิดของผู้บรรยายว่ากฎหมายคงประสงค์อย่างนี้ และการแปลก็ต้องแปลอย่างนี้

ข้อ (๕) ลักทรัพย์โดยงัดผ่าหรือพาเอาสิ่งที่ใช้บรรจุทรัพย์ไป

สิ่งที่ใช้บรรจุทรัพย์คืออะไร ซึ่งไม่มีความหมายรวมถึงกระเป๋าใส่สตางค์หรือสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วย หมายถึงสิ่งที่ใส่ไว้เพื่อป้องกันทรัพย์ซึ่งถ้าไม่ยกเอาไปทันทีก็ต้องอาศัยการงัดผ่า เช่นบรรจุทรัพย์ใส่หีบไม้ตอกตะปูไว้ ถ้าเอาไปทั้งหีบหรืองัดผ่า ก็เข้าข้อนี้ แต่ถ้าสิ่งที่บรรจุทรัพย์เอาไปได้โดยไม่ต้องงัดผ่า เช่นกระเป๋าใส่สตางค์ก็ไม่เข้าข้อนี้ ความจริงก็เป็นสิ่งบรรจุทรัพย์เหมือนกัน แต่กฎหมายใช้คำว่าโดยงัดผ่า จึงต้องวิเคราะห์ว่าเป็นสิ่งบรรจุชนิดที่ต้องงัดผ่า จึงจะเอาของข้างในได้

ข้อ (๖) ลักทรัพย์โดยอาศัยโอกาสที่เกิดเหตุภยันตราย เช่นในเวลาเพลิงไหม้ ดินระเบิด รถไฟชำรุด เรือเสีย หรือเวลามหาชนตื่นเหตุกลัวอันตรายเป็นต้น

ข้อนี้ไม่มีปัญหา

ข้อ (๗) ลักทรัพย์โดยมีศาสตราวุธติดตัวไปด้วย

คำว่าศาสตราวุธ มีใช้ในหมวดประทุษร้ายต่อทรัพย์หลายมาตรา เช่น ปล้น ชิงทรัพย์ ฯลฯ คำว่าศาสตราวุธจะหมายความอย่างใด ที่ใช้ในข้อนี้กับในเรื่องปล้น ความหมายไม่เหมือนกัน ก่อนอื่นเราต้องดูความหมายของคำนี้ใน ม.๖ (๕) ว่า "คำว่าศาสตราวุธ หมายความว่า เครื่องประหารอันสามารถจะใช้กระทำแก่ร่างกายให้แตกหักบุบสลายได้ถึงสาหัส คือ ปืน ดาบ หอก แหลน หลาว มีด และตะบองเป็นต้น" ฉะนั้นตามความหมายในข้อ (๗) นี้ ต้องเป็นเครื่องประหาร ถ้าสิ่งใดไม่ได้ทำขึ้นโดยมีเจตนาจะให้เป็นเครื่องประหาร สิ่งนั้นแม้จะใช้เป็นเครื่องประหารได้ ก็ไม่เป็นศาสตราวุธตามข้อ (๗) แห่ง ม. นี้ ซึ่งในเรื่องนี้ต่างกับเรื่องปล้น คำว่าศาสตราวุธในเรื่องปล้นรวมทั้งสิ่งที่ไม่ได้ใช้เป็นศาสตราวุธโดยสภาพแต่เอาไปใช้เป็นศาสตราวุธด้วย

ฉะนั้นต้องเข้าใจว่า สิ่งที่พาเข้าไปต้องเป็นศาสตราวุธในตัวของมันเอง ไม่เหมือนอย่างชิงหรือปล้นทรัพย์ เช่นเอาไม้รวกเหลาปลายแหลม ๆ แทงเขาก็นับเป็นศาสตราวุธ การที่บัญญัติข้อนี้ไว้เป็นเหตุฉกรรจ์ คงเกี่ยวกับเป็นการหวาดเสียว

ข้อ (๘) ลักทรัพย์โดยแปลงตัว หรือมอมหน้า เข้าไปลัก

แปลงตัว มอมหน้า (แต่ไม่จำต้องมอมเป็นสีดำ) คำว่าแปลงตัวในข้อนี้ต่างกับปลอมตัวในข้อ (๙)

แปลงหมายความว่าไม่ให้จำได้ แต่ไม่ได้ปลอมเป็นใคร เช่นไปลักทรัพย์ติดหนวดเข้าไปเพื่อไม่ให้เขาจำได้ โดยไม่เจตนาให้เข้าใจว่าเป็นใคร หรือมอมหน้าก็เหมือนกัน

ข้อ (๙) ลักทรัพย์โดยปลอมตัวมันเป็นผู้อื่น

ข้อนี้มีเจตนาในการปลอมว่าให้หลงเป็นคนอื่น เช่น ก. หน้าคล้ายกับ ข. แต่ไม่มีหนวด เวลาเข้าไปลักทรัพย์จึงเอาหนวดใส่เพื่อให้เข้าใจเป็น ข.

ข้อ (๑๐) ลักทรัพย์โดยปลอมว่าเป็นผู้ทำการตามอำนาจอันชอบด้วยกฎหมาย

เช่นเข้าไปลักโดยอ้างว่าเป็นตำรวจมาขอค้นทรัพย์เป็นต้น

ข้อ (๑๑) ลักทรัพย์โดยมีพรรคพวกนับทั้งตัวมันตั้งแต่สองคนขึ้นไป

โดยปรกติการมีพวก อาจเป็นโดยสมรู้หรือตัวการก็ได้ แต่มาตรานี้ไม่ได้หมายถึงสมรู้ต้องเป็นตัวการด้วยกันจึงจะเข้า เช่นมีคน ๒ คนไปลักทรัพย์ คนหนึ่งยืนขึ้นให้อีกคนหนึ่งเหยียบบ่าปีนกำแพงไปลักทรัพย์ ถือว่าผู้ให้เหยียบบ่าเป็นผู้สมรู้ การลักทรัพย์จึงเป็น

คนเดียว ถ้าอีกคนหนึ่งยืนดูต้นทางให้อีกคนหนึ่งเข้าไป ศาลเคยถือว่าเป็นตัวการด้วยกัน จึงจะถือว่าลักโดยมีพรรคพวก ข้อสำคัญการจะนับว่ากี่คน อย่านับสมรู้ด้วย

ม. ๒๙๔ การบัญญัติความฉกรรจ์ในมาตรานี้ ก็อาศัยเหตุผลอย่างเดียวกับ ม. ๒๙๓ แต่ที่แยกไว้ เพราะต้องการให้ความสะดวกในการเขียน ม. ๒๙๕ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับ ม. ๒๙๓ โดยเฉพาะ ต่อไปจะพิจารณาทีละข้อ

ข้อ (๑) เข้าไปลักทรัพย์ถึงในเคหสถานที่เจ้าทรัพย์มิได้อนุญาตให้มันเข้าไป

ในภาษาไทย ในตัวบทใช้คำว่าเคหะสถาน แต่ไม่มีตัวบทวิเคราะห์ไว้ กลับไปวิเคราะห์คำว่าที่อาศัยซึ่งไม่มีใช้ในกฎหมายอาญาเลย ถ้าจะดูเพียงความมุ่งหมายพอจะเข้าใจตาม ม. ๖ (๑๔) ว่า " ที่อาศัย หมายความว่าเคหะสถานที่คนอยู่อาศัย เช่นเรือนโรง เรือ แพ และชุมรุม เป็นต้น และนับรวมตลอดถึงที่ซึ่งอยู่ในบริเวณเกี่ยวเนื่องกับเคหะสถานนั้นด้วย "

ตามวิเคราะห์ศัพท์นี้หมายถึงที่ ๆ คนอยู่อาศัยเป็นหลักสำคัญ และให้รวมตลอดถึงที่อยู่ในบริเวณเกี่ยวเนื่องกับเคหะสถานด้วย ทีนี้ที่ว่าเคหะสถานหมายความอย่างไร ถือว่าที่นั้นตามข้อเท็จจริงจะเรียกว่าอะไรไม่สำคัญ ๆ ให้เป็นที่คนอยู่อาศัยก็แล้วกัน เช่นหลุมป้องกันภัย ถ้าเกิดใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็กลายเป็นเคหะสถานไป จึงต้องดูข้อเท็จจริงเป็นกรณี ๆ ไปว่าเป็นที่อยู่อาศัยหรือไม่ หรือในโกดังถ้าไม่ได้ใช้ เพียงให้คนเฝ้าแต่มีคนอยู่อาศัยด้วย ก็เป็นที่อยู่อาศัยเช่นกัน

ตามวิเคราะห์ศัพท์ที่ว่านับรวมบริเวณเกี่ยวเนื่องนั้น ย่อมเป็นของธรรมดา เช่นเรือนที่อยู่มีห้องนอน ห้องกินข้าว ฯ ล ฯ สิ่งเหล่านี้จะถือเป็นที่อยู่หรือบริเวณ ผู้บรรยายเห็นว่าที่อยู่อาศัยย่อมรวมสิ่งประกอบเหล่านี้ด้วย คือเป็นตัวที่อาศัยทีเดียว ไม่ใช่บริเวณ ฯ ต้องเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่ต่อออกไปจากที่อยู่อาศัยโดยแท้จริง เช่นลักทรัพย์บนระเบียงเป็นการลักในที่อยู่อาศัย ส่วนบริเวณต้องนอกจากตัวที่เป็นเคหะสถาน เช่นสนามหญ้า ที่ดินที่เกี่ยวเนื่องกับเคหะสถาน ถ้าถือว่าระเบียงเป็นบริเวณไปเสียแล้ว สนามก็เลยกลายเป็นอื่นไปไม่ใช่บริเวณ เพราะอยู่ต่อจากระเบียงออกมา ฉะนั้นสิ่งที่ติดต่อกันเป็นที่อยู่อาศัยต้องเป็นที่อาศัยทั้งหมด ส่วนที่ต่อออกมาจึงเป็นบริเวณ เช่นลักกระถางต้นไม้ที่สนามหญ้าหน้าบ้าน ถ้าผู้วินิจฉัยว่าระเบียงเป็นบริเวณเกี่ยวเนื่อง สนามก็ไม่ใช่ แต่ถ้าถือว่าระเบียงเป็นตัวที่อยู่อาศัยและสนามเป็นบริเวณเกี่ยวเนื่อง ก็เข้าข้อนี้

ข้อ (๒) ลักทรัพย์ในสถานที่บูชาในทางศาสนา

คำว่าสถานที่บูชาในทางศาสนา ในภาษาไทย ระบุว่าทางศาสนา เช่น ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ถ้าจะว่าเป็นสถานที่บูชาทางศาสนาเห็นจะไม่ใช่ และถูกตามความประสงค์ของกฎหมายด้วย ผู้บรรยายเห็นว่าถึงกฎหมายประสงค์อย่างนั้น แต่ตัวอักษรเขียนไว้ชัดก็ไม่ควรตีความให้ผิดเพี้ยน ควรตีความตามอักษร เว้นแต่ตัวหนังสือจะเป็นที่สงสัยจึงจะควรแปล ถ้าตัวหนังสือชัดแจ้งก็ต้องถือตามตัวหนังสือ ส่วนภาษาอังกฤษเป็นเพียงคำแปล

ฉะนั้น จึงควรถือเคร่งตามตัวหนังสือว่า เกณฑ์ที่จะเข้ามาตรานี้ เช่นลักทรัพย์ในโบสถ์แขก ฝรั่ง ส่วนตามศาลเจ้าไม่ใช่ การที่ไม่เอาโทษทั้งนี้เป็นที่น่าเสียใจ แต่จะทำอย่างไรได้ เมื่อกฎหมายเขียนไว้เช่นนั้น

ข้อ (๓) ลักทรัพย์ในที่จอดรถไฟ ที่ท่าเรือ และที่รับส่งสินค้า

ที่จอดรถไฟ station หมายถึงสถานีรถไฟนั่นเอง แต่สมัยร่างกฎหมายอาญาจะใช้คำทับศัพท์ว่า สเตชั่น แต่ผู้ร่างต้องการคำไทยจึงแปลว่าที่จอดรถไฟ ส่วนคำสถานีมาเรียกกันทีหลัง สถานีหรือที่จอดรถไฟนี้ต้องเป็นที่ใช้จอดโดยปรกติไม่ใช่ที่รถไฟไปจอดครั้งคราว ส่วนท่าเรือก็ต้องเป็นที่พับลิคสำหรับจอดเรือ ไม่ใช่ท่าเรือของชาวบ้าน

ข้อ (๔) ลักทรัพย์ที่จะใช้สำหรับราชการ หรือที่จะใช้เพื่อสาธารณะประโยชน์ก็ดี

มีหลักใหญ่ว่า ทรัพย์ที่ลักต้องใช้สำหรับราชการหรือสาธารณะประโยชน์ แต่ที่ถกเถียงก็คือผู้ลักจำต้องรู้หรือไม่ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าผู้ลักต้องรู้จึงจะผิด ถ้าไม่รู้ก็ไม่ผิด เพราะเห็นว่าคนที่รับผิดในทางอาญาย่อมอาศัยเจตนา ฉะนั้นถ้าลักไป แม้ทรัพย์นั้นใช้ในราชการ แต่ผู้ลักไม่รู้ก็คงลงโทษฐานลักธรรมดา อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า เจตนาหรือไม่ ๆ สำคัญในข้อนี้ เพราะมาตรานี้เพียงบัญญัติให้มีโทษหนักขึ้นโดยอาศัยวัตถุที่ลัก ถ้าวัตถุที่ลักเป็นวัตถุใช้ในราชการและคนลักมีลักแล้ว ก็เข้าข้อนี้ คือกฎหมายถือเอาผลเป็นเกณฑ์ในการลงโทษให้หนักขึ้น

ตามความเห็นผู้บรรยายว่า น่าจะต้องรู้ว่าเป็นทรัพย์ที่ใช้สำหรับราชการหรือสาธารณะ ถ้าไม่รู้จะให้รับผิดหนักย่อมไม่ถูก เพราะความรับผิดของบุคคลในทางอาญา แม้มีหลักว่าจะต้องรับผิดแม้จะรู้หรือไม่รู้ว่าการกระทำเป็นผิดก็ตาม แต่การลงโทษหนักก็ต้องให้เขารู้เหมือนกัน การลงโทษย่อมหวังผลในการปราบปราม ถ้าผู้ทำผิดไม่รู้ว่าการที่ตนกระทำเป็นโทษหนัก จะลงโทษหนักก็ไม่ถูก

ข้อ (๕) ลักทรัพย์ของนาย หรือของผู้ที่เขาจ้างมัน

หมายความว่าของผู้ที่เขาจ้างไว้ประจำ ไม่ใช่ว่าจ้างใครทำอะไรอย่างหนึ่ง แล้วมาลักเป็นผิดตามข้อนี้

ข้อ (๖) ลักปศุสัตว์หรือสัตว์พาหนะ ข้อนี้ต่างกับ ม. ๒๙๖ ๆ ระบุ เฉพาะลักช้าง (แม้เชือกเดียว) ลักปศุสัตว์หรือสัตว์พาหนะตั้งแต่ ๓ ตัวขึ้นไปเป็นโทษแรง แต่มาตรานี้แม้เพียงลักตัวเดียวก็ผิด

ครั้งที่ ๑๑ ๑๑ กันยายน ๒๔๘๙

วิ่งราว การลักอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งผู้กระทำได้ลักโดยใช้กิริยาอาการพิเศษกว่าการลักธรรมดา กฎหมายจึงแยกไว้เพื่อลงโทษให้หนัก และให้ชื่อการกระทำต่างกว่าลักทรัพย์ธรรมดา คือ วิ่งราว, ชิงทรัพย์, ปล้น, โจรสลัด

วิ่งราว

ตาม ม. ๒๙๗ มีว่า "ผู้ใดลักทรัพย์โดยใช้กิริยาฉกฉวยเอาทรัพย์พาหนีไปต่อหน้า ท่านว่ามันมีผิดฐานเป็นโจรวิ่งราวทรัพย์ และถ้ามันมิได้ทำให้ผู้ใดมีบาดเจ็บด้วย ท่านว่ามันต้องระวางโทษ............ ถ้าและมันได้ทำให้เขามีบาดเจ็บด้วยไซร้ ท่านว่ามันควรรับอาญาตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๓๐๐"

จะเห็นว่าวิ่งราวเป็นการลักทรัพย์อย่างหนึ่ง แต่ผู้กระทำได้กระทำโดยกิริยาบางประการ คือ ใช้กิริยาฉกฉวย และพาทรัพย์หนีไปต่อหน้า

ฉะนั้นการที่จะเป็นวิ่งราว ข้อสำคัญเบื้องต้นการกระทำต้องครบองค์ลักทรัพย์เสียก่อน เมื่อครบองค์ลักทรัพย์แล้วต้องมีอาการอื่นอีก ๒ อย่าง คือ ๑) ฉกฉวย ๒) พาทรัพย์หนีไปต่อหน้าดังนี้จึงเป็นวิ่งราว

ปัญหาที่น่าคิด คือคำว่า "ฉกฉวย" เข้าใจอย่างไร บางคนเห็นว่าการฉกฉวยต้องเอาไปจากตัว คือ ทรัพย์ต้องอยู่ที่ตัวเจ้าทรัพย์แล้วยื้อกระชากไปต่อหน้า ความเห็นนี้มีเหตุผลว่า ๑) คำว่า "วิ่งราว" ตามศัพท์ธรรมดาก็ต้องเข้าใจอย่างนั้น ๒) ความในตัวบทมันเองยังอธิบายว่า ถ้าการวิ่งราวเป็นเหตุให้บาดเจ็บแล้วโทษหนักขึ้น ก็การที่จะทำให้บาดเจ็บได้ ทรัพย์ต้องอยู่ที่ตัวเจ้าทรัพย์ เช่น กระชากตุ้มหู ทำให้หูฉีก, กระชากสร้อยทองคำครูดคอเจ็บ นี่แสดงว่าทรัพย์ย่อมอยู่กับตัว

แต่ตามความเห็นของผู้บรรยาย และที่ศาลเคยตัดสินมาแล้ว ถือว่าไม่จำเป็นต้องทรัพย์อยู่กับตัว เพราะตามคำธรรมดาที่พูดกัน ก็ไม่มีที่ไหนบอกว่าทรัพย์อยู่กับตัว สมมติ ก. ใส่หมวกอยู่ คนมาดึงไปจากหัวเป็นวิ่งราวแน่ แต่ถ้าถอดเอาออกวางบนโต๊ะ คนวิ่งมาฉกเอาไปต่อหน้าจะว่าไม่ใช่วิ่งราวหรือ ตามธรรมดาก็ถือว่าวิ่งราว เมื่อศัพท์ธรรมดาใช้กันโดยอาจเข้าใจอย่างนี้ และความในตัวบทไม่ได้บอกว่าทรัพย์ต้องอยู่กับตัว ส่วนข้างมากจึงถือว่าไม่จำเป็นที่ทรัพย์จะต้องอยู่กับตัว

ส่วนเหตุผลที่ว่าบาดเจ็บหรือไม่บาดเจ็บ ทำให้โทษมากขึ้นหรือน้อยลงอาจเป็นได้ เพราะต้องการเอาโทษหนักถ้าบาดเจ็บ ไม่หมายความว่าทรัพย์ต้องอยู่กับตัว อย่างไรก็ตาม เรื่องทรัพย์ไม่อยู่กับตัวจะเป็นวิ่งราวแค่ไหน ต้องดูพฤติการณ์ ไม่ใช่ว่าทำอะไรโดยกิริยาฉกฉวยจะเป็นวิ่งราวเสมอไป เช่นเราอยู่บนตึก ตากผ้าไว้บนราวเฉลี่ยง มีคนมาสอยเอาไป จะเป็นวิ่งราวเพราะการฉกฉวยไหม ตามศัพท์ธรรมดาไม่น่าจะเป็นวิ่งราว

ถ้าทรัพย์ไม่อยู่กับตัว อย่างไรจึงจะเป็นวิ่งราว ข้อนี้คืออาการฉกฉวยต้องอยู่ในลักษณะที่ถ้าไม่ฉกเอาไป ก็จะเอาไปไม่ได้ เช่นหมวกวางอยู่บนโต๊ะข้างตัว ถ้าเอาไปเฉย ๆ เจ้าของอาจป้องกันได้ จึงต้องฉกเอาไป ฉะนั้นหมายความว่าทรัพย์อยู่ในลักษณะที่เจ้าของอาจป้องกันได้ถ้าไม่ฉก จึงเป็นวิ่งราว ถ้าลักโดยกิริยาธรรมดาก็ได้ แต่บังเอิญผู้ลักใช้กิริยาฉก เข้าใจว่าคนธรรมดาคงว่าไม่ใช่วิ่งราว และก็ควรเข้าใจอย่างนั้นด้วย

เรื่องบาดเจ็บหรือไม่ ที่ว่าบาดเจ็บตามมาตรานี้ ต้องบาดเจ็บโดยเป็นผลจากการวิ่งราว ไม่ใช่เจตนาให้เขาบาดเจ็บ ถ้าเป็นไปโดยเจตนาจะทำให้เขาเกิดบาดเจ็บ ไม่ใช่วิ่งราว กลายเป็นชิงหรือปล้นทรัพย์ ตัวอย่างเช่นคน ๆ หนึ่งใส่ต่างหูอยู่ ก. ผู้ร้ายเข้าไปดึงทำให้หูบาดเจ็บ แต่ไม่ได้ตั้งใจให้บาดเจ็บ ผลของอาการที่ทำ ๆ ให้เกิดบาดเจ็บ จึงเข้าลักษณะวิ่งราวทำให้บาดเจ็บ แต่ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง คือเพื่อที่จะเอาต่างหูไป ก. ต่อยเขาล้มลง เป็นชิงทรัพย์ การบาดเจ็บเกิดโดยเจตนาของผู้ทำ เป็นการทำร้ายร่างกายบวกกับการลักทรัพย์ ถ้าทำเพื่อประสงค์เอาทรัพย์ไป ก็กลายเป็นชิงทรัพย์ไป

ชิงทรัพย์

ตาม ม. ๒๙๘ มีว่า "ผู้ใดลักทรัพย์ ด้วยใช้กำลังทำร้ายผู้อื่น หรือขู่เข็ญว่าจะทำร้ายเขา เพื่อเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ:—

๑) เพื่อประโยชน์จะตระเตรียมการ หรือให้เป็นความสะดวกในการที่จะลักทรัพย์

๒) เพื่อจะเอาทรัพย์ หรือให้ผู้ใดส่งทรัพย์ให้แก่มัน

๓) เพื่อจะเอาผลประโยชน์ อันเกิดแต่การที่มันลักทรัพย์

๔) เพื่อจะปกปิดการกระทำผิดของมัน

๕) เพื่อจะหลีกเลี่ยงให้พ้นอาญาสำหรับความผิดนั้นก็ดี ท่านว่ามันมีความผิดฐานเป็นโจรชิงทรัพย์..........."

มาตรานี้ก็เหมือนกับเรื่องลักทรัพย์ คือกฎหมายใช้คำว่า "ลักทรัพย์" ฉะนั้นจะเป็นชิงทรัพย์ต้องมีการลักทรัพย์ครบองค์ก่อน และถ้าการลักกระทำโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนั้น จึงเป็นชิงทรัพย์

จะเห็นได้ว่า เรื่องชิงทรัพย์มีกรรมเป็น ๒ ข้อติดต่อกัน คือ

๑) กรรมลักทรัพย์

๒) กรรมทำร้ายร่างกายหรือขู่ว่าจะทำร้าย

ต้องมี ๒ กรรมนี้ประกอบ ถ้าขาดไปก็เป็นชิงทรัพย์ไม่ได้ และกรรมทั้งสองนี้เกี่ยวข้องติดต่อกัน ถ้ากรรม ๒ กรรมนี้ไม่ติดต่อกัน ก็เป็นความผิด ๒ กะทง คือ ๑) ลักทรัพย์ ๒) ทำร้ายร่างกาย ตัวอย่าง ก เข้าไปลักทรัพย์ในบ้าน ข ลักเสร็จแล้วออกมาพบเจ้าทรัพย์ เพื่อที่จะเอาทรัพย์ไป ก จึงตีหัว ข นี่เป็นกรรม ๒ อันที่เกี่ยวเนื่องกัน จึงเป็นชิงทรัพย์ แต่ถ้าเหตุการณ์เป็นว่า ก ออกจากบ้านไปแล้ว เจ้าทรัพย์วิ่งตามไปซึ่งเป็นเวลาภายหลังการลักทรัพย์เสร็จบริบูรณ์แล้ว ก หันมาทำร้ายเจ้าทรัพย์ ความผิดเป็น ๒ กะทง คือ ๑. ลักทรัพย์ ๒. ทำร้ายร่างกาย เพราะกรรมทั้งสองขาดตอนจากกัน ทำร้ายต้องเป็นไปเพื่อความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง ถ้าการลักและทำกรรม ๒ กรรมที่ว่าเกี่ยวเนื่องกันนั้น กรรมทำร้ายร่างกายหรือขู่เข็ญว่าจะทำร้ายร่างกาย ซึ่งแม้เกี่ยวเนื่องกัน แต่ไม่เข้าใน ๕ ข้อดังกล่าว ก็ไม่เป็นชิงทรัพย์เหมือนกัน

ความใน ๕ ข้อนี้ จะเห็นได้ว่าสำหรับ ๒ ข้อต้น คือ เพื่อประโยชน์ในการตระเตรียมการ ฯ หรือเพื่อจะเอาทรัพย์ ฯ กรรมทำร้ายร่างกายต้องมาก่อนการลักทรัพย์ ฯ ทำทีหลังส่วนข้อ ๓, ๔, ๕ กรรมทำร้ายร่างกายมาทีหลังการลัก ฯ แล้วจึงมีการประกอบกรรมเหล่านี้ เมื่อแยกเช่นนี้แล้ว ก็หวลกลับไปคิดถึงที่กล่าวไว้ว่ากรรม ๒ กรรมต้องเกี่ยวเนื่องกัน ความเกี่ยวเนื่องนี้สำหรับข้อ ๑ และ ๒ ระยะความเกี่ยวเนื่องอาจช้ากว่า ๓ ข้อหลัง เช่นเพื่อประโยชน์ในการตระเตรียม เช่นต้องการทำให้คนในบ้านหลับ เอายาเบื่อมาจุดรมควันเพื่อให้นอนหลับแล้วเข้าลักทรัพย์ เช่นนี้อาจทำในระยะเวลาห่างกันมาก จะเห็นว่ากรรมที่เกี่ยวเนื่องเป็นไปในระยะ

ช้า แต่ใน ๓ ข้อหลังโดยปรกติต้องเป็นเวลากระชั้นชิดมาก ถ้าระยะห่างไกลกันก็ยากที่จะวินิจฉัยว่ากรรมเกี่ยวเนื่องกัน เช่นลักทรัพย์ออกมาจากบ้านแล้วทำร้ายเข้า ระยะเวลาไม่ห่างกันเหมือน ๒ กรรมแรกซึ่งอาจจะเป็นเวลานาน ๆ ได้

การพยายามชิงทรัพย์ จะมีได้เหมือนกันโดยที่มีกรรม ๒ กรรม ปัญหามีว่าความไม่สำเร็จจะไม่สำเร็จในกรรมอันไหน กรรมทำร้ายหรือกรรมลักทรัพย์ จะเห็นได้ว่าสำหรับกรรมทำร้ายหรือขู่เข็ญว่าจะทำร้าย ถ้าความไม่สำเร็จมาอยู่ที่กรรมอันนี้ไม่ใช่พยายาม จะเป็นพยายามเมื่อกรรมอันไม่สำเร็จอยู่ที่การลัก ถ้ากรรมลักสำเร็จไปแล้ว การทำร้ายยังไม่สำเร็จก็ไม่ใช่การพยายามชิงทรัพย์ เป็นการลักทรัพย์บวกกับการพยายามทำร้ายร่างกาย ตัวอย่าง ก เข้าไปลักทรัพย์ในบ้าน ลักมาแล้วเจ้าของเขามาตาม ก เงื้อไม้ขึ้นจะตีพอดีตำรวจจับไว้ได้ อย่างนี้จะลงโทษฐานพยายามชิงทรัพย์หรือ ไม่ใช่, เพราะการลักสำเร็จแล้ว การชิงทรัพย์สำคัญอยู่ที่การลักเป็นส่วนใหญ่ เมื่อลักเสร็จแล้วจะเป็นพยายามชิงทรัพย์ไม่ได้ แต่เป็นการลักทรัพย์ บวกการทำร้ายร่างกาย ถ้ากรณีอีกอย่างหนึ่ง เช่น ก ต้องการทรัพย์ ข จึงเอาไม้ตีหัว ข ตีแล้วขณะจะเอาทรัพย์ ถูกจับได้ เช่นนี้ความไม่สำเร็จอยู่ที่การลัก จึงเป็นพยายามชิงทรัพย์ข้อสำคัญความไม่สำเร็จอยู่ตรงไหน ถ้าอยู่ที่ลักก็เป็นชิงทรัพย์ได้ ถ้าอยู่ที่การทำร้ายหรือขู่เข็ญว่าจะทำร้ายก็ไม่ใช่พยายามชิงทรัพย์

มีอีก ๒ มาตราเกี่ยวกับการชิงทรัพย์ คือ ม. ๒๙๙—๓๐๐ ม. ๒๙๙ มีว่า "ถ้าการชิงทรัพย์นั้นประกอบด้วยความฉกรรจ์อย่างหนึ่งอย่างใด เช่นว่าไว้ใน ม. ๒๙๓ และ ๒๙๔ ท่านว่ามันผู้กระทำผิดต้องระวางโทษ....." มาตรานี้ไม่มีอะไร คือเมื่อเข้าใจความใน ม. ๒๙๓—๒๙๔ แล้ว ม. นี้คือประกอบด้วยเหตุฉกรรจ์ก็ลงโทษผู้ชิงทรัพย์หนักขึ้น

ส่วน ม. ๓๐๐ มีว่า "ถ้าในการชิงทรัพย์นั้นเป็นเหตุให้ผู้ใดต้องบาดเจ็บ ท่านว่ามันผู้กระทำผิดต้องระวางโทษ...... ฯ ล ฯ ถ้าและเป็นเหตุให้เขาต้องบาดเจ็บสาหัส ท่านว่ามันผู้กระทำผิดต้องระวางโทษ.......ฯ ล ฯ ถ้าและเป็นเหตุให้เขาถึงตาย ท่านว่ามันผู้กระทำผิดต้องระวางโทษ...... ฯ ล ฯ

แต่ความที่ว่าในตอนหลังนี้ ท่านไม่ประสงค์จะให้ใช้ลบล้างอาญาที่บัญญัติไว้สำหรับโทษที่กระทำให้คนตาย"

มาตรานี้กำหนดโทษหนักขึ้น ถ้าการชิงทรัพย์ทำให้บาดเจ็บ บาดเจ็บสาหัส หรือตาย การตายหมายความว่าไม่ได้เจตนาจะให้ตาย เพียงแต่ทำร้ายเป็นเหตุให้เขาถึงตาย ถ้าการตายเกิดขึ้นเพราะเจตนาจะฆ่า ก็ต้องลงโทษตาม ม. ๒๕๐ ที่วินิจฉัยเช่นนี้อาศัยหลักตาม ม. ๗๐ ที่ว่าการกระทำที่เป็นการละเมิดกฎหมายหลายบทด้วยกัน ให้ใช้บทกฎหมายที่อาญาหนักลงโทษ

ปล้น

ตาม ม. ๓๐๑ มีว่า "ถ้าคนตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป มีศาสตราวุธแม้แต่คนเดียวก็ดี กระทำการชิงทรัพย์ ท่านว่ามันมีความผิดฐานเป็นโจรปล้นทรัพย์ ต้องระวางโทษ..... ถ้าในการปล้นทำให้เขามีบาดเจ็บถึงสาหัส.... ฯ ล ฯ ถ้าในการปล้นทำให้เขาถึงตาย...... ฯ ล ฯ ถ้าในการปล้นทำให้เขามีบาดเจ็บ โดยใช้อาวุธปืนยิงหรือใช้วัตถุระเบิดทำร้ายหรือกระทำทรมานหรือแสดงความดุร้ายให้ได้รับความลำบากอย่างสาหัส..... ฯ ล ฯ แต่ความในตอนนี้ท่านไม่ประสงค์จะให้เอาไปใช้ลบล้างอาญาที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดฐานฆ่าคนตายโดยฉกรรจ์"

หลักใน ม. นี้ มีว่าการชิงทรัพย์ที่กระทำโดยคนตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป และคนใดคนหนึ่งหรือทุกคนมีศาสตราวุธ การชิงทรัพย์ก็กลายเป็นปล้นไป ที่ว่าตั้งแต่ ๓ คนหมายความว่าต้องเป็นตัวการทั้ง ๓ คน ถ้าเป็นตัวการเพียง ๒ คน หรือคนเดียว แม้มีผู้สมรู้อื่น ๆ อีกด้วยก็ไม่ใช่ปล้น การปล้นตัวการต้องมีอย่างน้อย ๓ คน ตัวอย่าง คน ๓ คน ไปชิงทรัพย์เขา คนหนึ่งช่วยเอาบรรไดพาดให้อีก ๒ คนเข้าไปชิงทรัพย์ คนเอาบรรไดพาดเป็นเพียงผู้สมรู้ จึงต้องถือว่าตัวการมีเพียง ๒ คน เป็นชิงทรัพย์ไม่ใช่ปล้น

ส่วนการมีศาสตราวุธ ต้องเข้าใจเป็น ๒ นัย คือ ในการชิงทรัพย์ดังว่านี้ ถ้ามีคนตัวการ ๓ คน และมีศาสตราวุธติดตัวไป เวลาทำการชิงไม่จำต้องใช้อาวุธก็ได้ แต่ศาสตราวุธที่ถือหรือติดตัวไป ต้องเป็นศาสตราวุธตามความใน ม. ๖ คือต้องเป็นศาสตราวุธในตัวของมันเอง ซึ่งทำขึ้นเพื่อประโยชน์ในการประหาร เช่นคน ๓ คนเข้าไปชิงทรัพย์ คนหนึ่งมีปืนเข้าบีบคอเอาทรัพย์ การกระทำก็ปลายเป็นปล้นทรัพย์ ถ้าคน ๓ คนที่เข้าไปลักทรัพย์มีมีดเหลาดินสอพกเข้าไปไม่เป็นปล้น เว้นแต่ถ้าเอามีดออกมาใช้ทำร้ายในเวลาชิงทรัพย์ มีดนั้นก็กลายเป็นศาสตราวุธไป จึงสรุปได้ว่าศาสตราวุธอาจเป็น ๑) โดยตัวของมันเอง ๒) โดยการใช้

การพยายามปล้น อย่างเดียวกับเรื่องชิงทรัพย์ การพิจารณาคงเป็นนัยเดียวกัน การทำให้บาดเจ็บหรือตายก็เช่นเดียวกัน

โจรสลัด

การที่เอามาไว้ในหมวดลักทรัพย์นี้หมายความว่า แล้วแต่ว่าการกระทำของโจรสลัดถ้าอาการทำเข้าลักษณะใด เช่นวิ่งราว, ปล้น, ชิงทรัพย์ ก็ลงโทษอย่างความผิดนั้น

คำว่า "โจรสลัด" นอกจากต้องเข้าใจว่ามีการอะไรประกอบบ้าง เพื่อประหยัดเวลา ให้ดูบทความของอาจารย์วิจิตร ฯ เขียนไว้ในหนังสือนิติสาส์น

หมดหมวดลักทรัพย์แล้ว ต่อไปอธิบายถึงความผิดอื่น ๆ เกี่ยวกับลักทรัพย์

กรรโชก

ม. ๓๐๓ มีว่า " ผู้ใดไม่มีอำนาจจะบังคับได้โดยชอบด้วยกฎหมาย ถ้าและมันบังอาจบังคับผู้อื่นโดยใช้กำลังข่มขืน หรือขู่เข็ญขืนใจให้เขาสัญญาว่า จะส่งทรัพย์อย่างใด ๆ ให้แก่ผู้ใดก็ดี ให้เขาทำหรือถอนหรือทำลายหนังสือสำคัญอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ท่านว่ามันใช้อุบายบังคับ เขาเช่นว่ามานี้ มีความผิดฐานกรรโชก ต้องระวางโทษ.......ถ้าหากว่ามันกรรโชกเขาด้วยลักษณะหนึ่งใด ดังว่าต่อไปนี้ คือ.—

๑) ด้วยอุบายขู่ว่าจะเปิดเผยความลับสำหรับตัวของเขา หรือขู่ว่าจะกระทำให้เขาเสื่อมเสียชื่อเสียงด้วยประการใดก็ดี

(๒) ขู่ว่าจะฆ่า หรือจะกระทำร้ายแก่ร่างกายให้ถึงสาหัส หรือจะเอาไฟเผาทรัพย์ของเขาเสียก็ดี

(๓) มันมีศาตราวุธมาขู่เขาก็ดี ฯ ล ฯ

เรื่องกรรโชกนี้ คือ การกระทำให้เสื่อมเสียอิสรภาพนั่นเอง แต่โดยเหตุที่เกี่ยวกับทรัพย์ การทำให้เสื่อมเสียอิสรภาพ ถ้าเกี่ยวเนื่องกับการจะบังคับให้เขาสัญญาว่าจะส่งทรัพย์ หรือทำหรือถอนหรือทำลายหนังสือสำคัญ ต้องถือเป็นกรรโชก

กรรโชกต่างกับชิงทรัพย์อย่างไร ทั้งสองเรื่องนี้พูดไว้คล้ายกัน คือเป็นเรื่องขู่เหมือนกัน แต่ที่ต่างกันคือการชิงทรัพย์เป็นเรื่องให้ส่งทรัพย์ในทันทีทันใด ส่วนกรรโชกไม่ใช่กรณีให้ส่งทันที เป็นเรื่องให้เขาสัญญาให้ส่งทรัพย์ เช่นเอาปืนขู่ว่าต้องเอาทรัพย์ที่มีอยู่ที่บ้านเวลานี้มาส่งให้ หรือสัญญาให้ว่าจะให้เงินอย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้เรื่องกรรโชกนอกจากให้ส่งทรัพย์ ยังมีการให้ทำหรือถอนหรือทำลายหนังสือสำคัญทันทีเหมือนกัน เช่น ก. เอาปืนขู่ให้ ข. ทำลายหนังสือสัญญากู้ที่ทำกันไว้ ก็เป็นกรรโชก

ความฉกรรจ์ที่มีโทษหนัก คือ

(๑) ขู่ว่าจะเปิดเผยความลับสำหรับตัวเขา หรือขู่ว่าจะทำให้เขาเสื่อมเสียชื่อเสียงด้วยประการใด ๆ

(๒) ขู่ว่าจะฆ่า หรือทำร้ายร่างกายเขาให้ถึงสาหัส หรือเอาไฟเผาทรัพย์เขา

(๓) มีศาสตราวุธมาขู่

คำไทยกับอังกฤษไม่เหมือนกัน ในภาษาไทยหมายความเป็นทรัพย์หรือเป็นความลับของตัวคนที่ถูกขู่ แต่อังกฤษไม่บอกว่าเป็นทรัพย์ของใคร แม้ไม่ใช่ของผู้ถูกขู่ก็ได้ เช่นข้าพเจ้าขู่ว่าให้ท่านทำหนังสือสำคัญให้หรือให้สัญญาว่าให้เอาเงินมา มิฉะนั้นจะเปิดเผยความลับของท่าน หรือของภรรยาท่านหรือของน้องท่าน ก็เป็นการกรรโชก ตามความหมายในตัวบทอังกฤษ แต่โดยที่ในภาษาไทยมีความหมายว่าต้องเป็นของผู้ถูกขู่เอง จึงมีปัญหาว่าเราจะเลือกทางไหน ความประสงค์ของกฎหมายที่แท้จริงเข้าใจว่า เป็นไปตามนัยภาษาอังกฤษซึ่งเป็นตัวร่าง แต่การแปลกฎหมายนั้น ข้าพเจ้า (ผู้บรรยาย) ถือเคร่งมากว่า ตัวบทมีอย่างไร ความชัดไม่สงสัยแล้วก็ต้องถือตามตัวบท เมื่อภาษาไทยใช้ว่าตัวผู้ถูกขู่เอง ก็รักจะแปลตรงตัวบทว่าเฉพาะตัวผู้ถูกขู่ แม้จะรู้สึกว่าไม่ตรงความหมายก็ตาม แต่ความประสงค์อย่างไรต้องแสดงออกเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อเขาเขียนไว้อย่างไรต้องตีความอย่างนั้น การแปลให้กว้างเป็นภัยและไม่ถูกต้อง

ครั้งที่ ๑๒ ๑๘ กันยายน ๒๔๘๙

ฉ้อโกง

มีในกฎหมายลักษณะอาญา ม. ๓๐๔—๓๑๓ ที่เป็นฉ้อโกงแท้ ๆ คือ ม. ๓๐๔—๓๐๖ นอกนั้นเป็นความผิดชนิดคล้ายฉ้อโกง แต่เอามารวมกัน

ม. ๓๐๔ มีว่า " ผู้ใดใช้อุบายหลอกลวงด้วยประการใด ๆ อันต้องประกอบด้วยเอาความเท็จมากล่าว หรือแกล้งปกปิดเหตุการณ์อย่างใด ๆ ที่มันควรต้องบอกให้แจ้งนั้น โดยมันมีเจตนาทุจริตคิดหลอกลวงให้ผู้หนึ่งผู้ใดส่งทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใดให้แก่ตัวมันเอง หรือแก่ผู้อื่น หรือให้เขาทำหนังสือสำคัญ หรือให้เขาถอนหรือทำลายหนังสือสำคัญอย่างใดก็ดี ท่านว่ามันผู้หลอกลวง เช่นว่ามานี้กระทำการฉ้อโกง มีความผิด....."

หลักเกณฑ์ตาม ม.นี้ มีดังนี้.—

(๑) ต้องใช้อุบายหลอกลวง ด้วยการเอาความเท็จมากล่าว หรือปกปิดความจริงอันควรต้องบอกให้แจ้ง

(๒) เพื่อให้เขาส่งทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใด ให้แก่ตัวผู้หลอกลวงหรือผู้หนึ่งผู้ใด หรือให้ถอนหรือทำหนังสือสำคัญ

(๓) โดยเจตนาทุจริต

(๔) เขาหลงเชื่อในความเท็จหรือหลงเข้าใจผิดเพราะตนปกปิดความจริงอันควรบอกให้แจ้ง

(๕) เขาได้ส่งทรัพย์ให้หรือได้ทำหรือถอนหรือทำลายหนังสือสำคัญสมความประสงค์ของผู้หลอกลวง

ถ้าขาดหลักใดใน ๕ นี้ก็ไม่ผิดฐานฉ้อโกง

ข้อ (๑) ข้อสำคัญมีว่า สิ่งที่เอามากล่าวต้องเป็นเท็จ ถ้าสิ่งที่นำมากล่าวไม่เป็นเท็จ แม้ตัวผู้หลอกลวงเข้าใจว่าเป็นเท็จและเจตนาทุจริต ก็ไม่ผิด ตัวอย่าง ก. มีทั้งเลือดหมูและเลือดแรด ต้องการเอาเลือดหมูไปหลอกขายเป็นเลือดแรด และเข้าใจว่าเลือดที่หยิบไปขายเป็นเลือดหมู โดยหลอกขายเป็นเลือดแรด แต่ที่จริงเป็นเลือดแรด ดังนี้แม้ตั้งใจจะหลอกแต่ความที่นำไปกล่าวกลับเป็นความจริง ถึงจะเจตนาทุจริตก็ตาม จะลงโทษฐานฉ้อโกงไม่ได้ ผู้หลอกต้องได้รู้ว่าความที่ตนกล่าวเป็นเท็จ ถึงความนั้นเป็นความจริงแต่ตนไม่รู้ เข้าใจว่าเป็นเท็จก็ไม่ผิด ตัวอย่างเช่นเรื่องหมอดู ตามธรรมดาความที่หมอดูกล่าวน่าจะเป็นเท็จส่วนมาก แต่ถึงแม้ความจะเป็นเท็จก็ตาม แต่แกไม่รู้ แกเชื่อว่าเป็นจริง จึงไม่ใช่ฉ้อโกง โดยปรกติหมอดูเขาเรียนมาทางนั้น เขาเชื่อว่าสิ่งที่เขาดูเป็นจริง นอกจากนี้มีการทำบางอย่างคล้ายหมอดู เช่นเสกใบละ ๕ ให้เป็นใบละพัน เสกก้อนอิฐให้เป็นเพชร อย่างนี้เทียบกับหมอดูไม่ได้ เพราะมันอาจพิสูจน์ได้ว่า ตัวผู้หลอกก็รู้ว่าไม่จริง เพราะการที่ตนสำแดงว่ารู้เช่นนั้น ตัวเขาเองจะต้องเคยทำมาแล้ว ถ้าเป็นจริงเขาจะเอาของคนอื่นมาเสกทำไม อย่างนี้เป็นฉ้อโกงได้ ศาลอาญาเคยตัดสินลงโทษแล้วโดยศาลเชื่อว่าจำเลยรู้ว่าไม่จริง

อนึ่ง เมื่อข้อความที่นำมากล่าวเป็นเท็จแล้ว ขนาดของความเท็จที่นำมากล่าวไม่จำเป็นต้องถึงขนาดที่คนมีสติปัญญาจะหลง เพียงขนาดคนโง่จะหลง ก็อยู่ในหลักนี้ คือไม่จำเป็นต้องเป็นความเท็จลึกซึ้ง และจะต้องระวังว่าที่ว่าเท็จ ต้องเท็จในข้อสำคัญอันเป็นการจูงใจให้เขาส่งทรัพย์หรือ ฯลฯ ถ้าเป็นความเท็จในข้อปลีกย่อยไม่เป็นเหตุจูงใจก็ไม่ผิดฐานฉ้อโกง เช่นในงานภูเขาทอง มีขอทานนั่งตามบันไดแกล้งทำตาบอด หูหนวก มือเป แม้จะเป็นเท็จก็ไม่ใช่ในสาระสำคัญ เป็นเพียงต้องการสำแดงให้เพิ่มศรัทธาแก่ผู้ให้ ตามธรรมดาคนที่เข้าไปเที่ยวก็ตั้งใจไปทำบุญอยู่แล้ว อย่างไร ๆ ก็ให้ทานอยู่นั่นเอง ฉะนั้นไม่ผิดฐานฉ้อโกงแต่กลับกันมีตัวอย่างเช่น ก. ออกประกาศว่าวันนั้นวันนี้จะทำทานคนหูหนวกเป็นใบ้ ใครมารับทานโดยแสดงว่าเป็นดังกล่าวนับเป็นสาระสำคัญ ถ้าเป็นความเท็จก็ผิดฐานฉ้อโกง

หลักสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือตามตัวบทใช้คำว่า "อันต้องประกอบด้วยเอาเท็จมากล่าว" ไม่ได้ว่าต้อง "กล่าว" อาจใช้ปัจจัยทางอื่นก็ได้ บางคนตีความเคร่งครัดว่าการหลอกต้องกระทำด้วยคำพูด แต่คำกล่าวไม่ชัดว่าต้องเป็นคำพูด อาจกล่าวด้วยหนังสือ กิริยาอาการอย่างไรก็ได้ ต้องดูความประสงค์ของกฎหมาย ฉะนั้นเห็นว่าไม่จำเป็นต้องกระทำด้วยปาก เช่น ข้าพเจ้าเข้าไปในร้านขายอาหาร ไม่ได้พูดจาอะไร เจ้าของร้านก็ยกอาหารมาให้ อาการก็เป็น
เหมือนกัน ถ้ากินไม่ใช้ราคาก็ผิดได้ สำหรับตัวอย่างที่กล่าวนี้ขออธิบายต่อไปว่า บางคนอาจเข้าใจผิดตาม ม. ๓๐๕ ไม่ใช่ ม. ๓๐๔ ความจริง ม. ๓๐๔ นั้น เจตนาให้เขาส่งทรัพย์โดยตั้งใจไม่ใช้ราคาเลย เช่นตัวอย่างดังอ้างข้างบนนี้ ส่วน ม. ๓๐๕ มีเจตนาให้เขาส่งทรัพย์และมีสัญญาซื้อเชื่อ (มีนิติกรรมการซื้อเชื่อ) ส่วน ม. ๓๐๔ ไม่มีนิติกรรม คือต้องการไม่ใช้ราคาเลยทีเดียว

ข้อ ๒) เรื่องทำให้ หรือถอน หรือทำลายหนังสือสำคัญ ไม่สู้มีปัญหา ส่วนในเรื่องส่งทรัพย์ ตัวบทมีว่า มีเจตนาทุจริตคิดหลอกลวงให้เขาส่งทรัพย์ ตัวบทคล้าย ๆ กับว่าถ้าเราต้องการเอาทรัพย์อะไรมาใช้สักหน่อยก็เป็นทุจริตไปหมด เช่นเอาเรือเขามาใช้สัก ๑ วันแล้วคืนไม่เป็นฉ้อโกง ต้องเจตนาตัดกรรมสิทธิของเจ้าของเลยทีเดียว เช่นวันนี้ฝนตก เราหลอกขอยืมร่มเขา ตั้งใจเอาไปใช้วันเดียวแล้วคืน ไม่ผิด ม.นี้ ๆ ต้องเป็นการให้เขาส่งเพื่อเอากรรมสิทธิ เพราะในการที่ใครเอาทรัพย์ไปใช้ชั่วคราวโดยไม่เจตนาละเมิดกรรมสิทธิย่อมไม่มีโทษ บางอย่างดังอธิบายมาในเรื่องลักทรัพย์แล้วว่าไม่เป็นลักทรัพย์เหมือนกัน เมื่อเช่นนี้ทำไมจะผิดฐานฉ้อโกงในเมื่อได้รับอนุญาตจากเจ้าของ อย่าว่าแต่ไม่บอกกล่าวเลย

อีกประการหนึ่ง ข้อความในมาตรานี้เป็นเรื่องการส่งทรัพย์ ไม่หมายถึงบริการ เช่นหลอกคนสามล้อถีบรถไปโดยไม่ใช้ราคาโดยเจตนา จ้างต่อเรือโดยเจตนาไม่ใช้ค่าจ้าง ไม่ใช่ฉ้อโกงตาม ม. นี้ แต่การจ้างทำของอาจผิดฐานฉ้อโกงเหมือนกัน ถ้าสัมภาระเป็นของผู้รับจ้าง เช่น จ้างต่อเรือใช้สัมภาระของเขา แล้วเราเจตนาเอาเปล่าก็เป็นการส่งทรัพย์ ไม่ใช่บริการ ถ้าเป็นการส่งบริการโดยแท้ ไม่อยู่ในความหมายของ ม. นี้

ข้อ ๓) ให้สังเกตว่าในเรื่องเจตนาทุจริตมีระบุไว้ไม่มาก คือ มีในเรื่องลักทรัพย์ ฉ้อโกง ยักยอก และเรื่องเจ้าพนักงานทุจริต เป็นเรื่องเหตุจูงใจแทรกแซง เป็น "โมทิฟ" ของผู้กระทำในการแสวงหาประโยชน์

ข้อ ๔) ข้อนี้ไม่เป็นปัญหา คาบเกี่ยวกับข้อ ๑) คือต้องหลงเชื่อในสาระสำคัญ ไม่ใช่ปลีกย่อย

ข้อ ๕) ไม่มีอะไรอธิบาย

ทั้งหมดนี้เป็นข้อสำคัญของ ม. ๓๐๔

ก่อนบรรยายต่อไปต้องเข้าใจว่า ที่เป็นฉ้อโกงแท้ ๆ คือ ม. ๓๐๔ กับ ม. ๓๐๖ ม. ๓๐๖ นั้นขึ้นต้นว่า "ผู้ใดกระทำการฉ้อโกง...." ส่วน ม. ๓๐๕, ๓๐๗, ๓๐๘, ๓๐๙ ๓๑๐, ๓๑๑ ๓๑๒ ไม่ใช่ฉ้อโกงตาม ม. ๓๐๔ คือ ไม่ต้องอาศัยหลักเกณฑ์ตาม ม. ๓๐๔ จะผิดก็เพียงอาศัยหลักเกณฑ์แห่งมาตรานั้นๆ เองไม่เหมือนเรื่องลักทรัพย์ซึ่งต้องมาจากหลักเกณฑ์เรื่องลักเสมอ แต่ในหมวดฉ้อโกงไม่เหมือนกัน

ที่ว่านี้ขอให้สังเกต ม. ๓๐๖ กับ ม. ๓๐๗ ม. ๓๐๖ ข้อ (๕) มีว่า " เอาเปรียบแก่คนอายุน้อย ซึ่งยังอ่อนแก่ความรู้ หรือเอาเปรียบแก่คนที่วิกลจริตก็ดี " ส่วน ม. ๓๐๗ ว่า " ผู้ใดเอาเปรียบแก่คนอ่อนอายุซึ่งมีความขัดสน หรือเป็นคนวิกลจริต หรือลุ่มหลงอยู่ด้วยประการใด ๆ และมันเพทุบายให้ผู้อ่อนอายุนั้นลงชื่อในหนังสือสำคัญอย่างใด ๆ ให้เป็นที่เสื่อมเสียประโยชน์ของผู้นั้นเอง หรือเสื่อมเสียประโยชน์ของผู้อื่น โดยมิได้รับความทดแทนตามสมควร...."

สองมาตรานี้ถ้าไม่ถือหลักดังกล่าวจะเห็นเหมือนกัน ความจริงไม่ใช่ คือ ม. ๓๐๖ (๕) ต้องเข้าองค์ความผิดตาม ม. ๓๐๔ คือการเอาเปรียบต้องเป็นการหลอกลวงให้เขาส่งทรัพย์ ฯ ล ฯ ส่วนม. ๓๐๗ ไม่ต้องถือหลักเกณฑ์ตาม ม. ๓๐๔ คือไม่ต้องถึงแก่ให้ส่งทรัพย์หรือเอาเท็จมากล่าวก็ได้ ส่วน ม. ๓๐๖ ต้องถือหลัก ม. ๓๐๔

๑) การเอาเปรียบคนอ่อนอายุซึ่งขัดสน วิกลจริต หรือลุ่มหลงอยู่ด้วยประการใด ๆ (ม. ๓๐๗)

๒) การโกงเจ้าหนี้ ตาม ม. ๓๐๘—๓๐๙

๓) การโกงในการเล่นการพะนันที่เล่นกันได้ด้วยชอบด้วยกฎหมาย (ม. ๓๑๑)

๔) การโกงบริษัทรับประกัน หรือผู้ใดที่รับประกันสิ่งของไว้ (ม. ๓๑๒)

๕) การซื้อขายโดยหลอกลวง ม. ๓๐๕, ๓๑๐

ทั้ง ๕ ข้อนี้ไม่ใช่ฉ้อโกงโดยตรง แต่คล้ายฉ้อโกง

ม. ๓๐๗ มีว่า " ผู้ใดเอาเปรียบแก่คนอ่อนอายุซึ่งมีความขัดสน หรือเป็นคนวิกลจริต หรือลุ่มหลงอยู่ด้วยประการใด ๆ และมันเพทุบายให้ผู้อ่อนอายุนั้นลงชื่อ ในหนังสือสำคัญอย่างใด ๆ

ให้เป็นที่เสื่อมเสียประโยชน์ของผู้นั้นเอง หรือเสื่อมเสียประโยชน์ของผู้อื่น โดยมิได้รับความทดแทนตามสมควรไซร้.....ฯ" ตาม ม.นี้มีหลักเกณฑ์ คือ

๑. ผู้กระทำมีเจตนาจะอาศัยเหตุที่ผู้หนึ่งผู้ใดมีจุดอ่อนแออยู่

๒. จุดอ่อนแอของผู้นั้นเป็นไปในทางอ่อนอายุ และประกอบด้วยมีจิตอ่อนแอผิดปรกติ หรือต้องประกอบด้วยความลุ่มหลงไปในทางใด ๆ

๓. ผู้กระทำเพทุบายให้ผู้มีจิตอ่อนแอดังว่าหลงเชื่อและลงชื่อในหนังสือสำคัญให้เสียประโยชน์ของผู้นั้น หรือผู้อื่นโดยไม่ได้รับความทดแทนตามสมควร

หลักทั้ง ๓ นี้ ก่อนพิจารณาแต่ละประการ ต้องระลึกว่า ในการทำนิติกรรมระหว่างบุคคลตามธรรมดาคนมีสติปัญญาน้อยอาจเสียเปรียบแก่ผู้ฉลาด และในการทำนิติกรรมเป็นของธรรมดาอยู่เองที่คนทำย่อมพยายามให้ได้รับประโยชน์มาก อีกฝ่ายหนึ่งก็พยายามระวังไม่ให้เสียเปรียบ กฎหมายไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในสติปัญญาของคน ในทางแพ่งเกี่ยวบ้าง เช่นการทำสัญญาโดยสำคัญผิดในสาระสำคัญอาจเป็นโมฆะ ส่วนทางอาญามักไม่เกี่ยวในเรื่องความรู้ความฉลาด เอาแต่ประโยชน์ของคน จะเกี่ยวก็เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งมีจุดอ่อนแอ เช่นตามมาตรานี้ก่อนอื่นต้องอ่อนอายุก่อน และนอกนั้นยังประกอบด้วยเหตุอื่นดังกล่าว ถ้าการเอาเปรียบเป็นอย่างอื่น ก.ม. อาญาก็ไม่เข้าเกี่ยวข้อง

ข้อ ๑. นั้นข้อสำคัญ ผู้กระทำต้องได้รู้ถึงจุดอ่อนแอดังกล่าว ถ้าไม่รู้จะถือผิดตาม ม. นี้ไม่ได้

ข้อ ๒. ที่ว่าอ่อนอายุ อย่างไรเรียกอ่อนอายุไม่ได้บอกไว้ ตามภาษาอังกฤษใช้ว่า

ความเห็นผู้บรรยายเห็นว่า หมายถึงผู้ยังไม่บรรลุนิติภาวะนั่นเอง คือ อายุยังไม่ถึง ๒๐ ที่ว่ามีความขัดสนหรือวิกลจริต การขัดสนอาจทำให้หลงเข้าใจว่าต้องจน ความจริงไม่ใช่หมายเพียงว่าคนนั้นเป็นคนที่ต้องการสิ่งอะไรที่คนอื่นมาหลอกลวง เช่น คนมีเงินเท่าไรก็ตามเผอิญไม่มีอาหารกิน ก็เรียกว่าขัดสนตามความหมายนี้ ซึ่งไม่ถึงกับบ้า หมายความว่าจิตไม่ปรกติอย่างคนธรรมดา ลุ่มหลงอยู่ด้วยประการใด ๆ เอาใจใส่ในทางใดจนผิดปรกติ เช่นศรัทธาในทางศาสนาเกินไป หรือเป็นนักเล่นรูปหรือของเก่า เอาใจใส่ในสิ่งนั้น ๆ เป็นพิเศษ เช่นเด็กหลงทางศาสนามาก มีคนไปหลอกให้ยกสมบัติให้วัดหมด ก็ผิดตาม ม. นี้

ตาม ม. นี้ไม่เกี่ยวกับเรื่องการส่งทรัพย์ จำกัดเฉพาะให้เด็กอ่อนอายุกระทำโดยลงชื่อในหนังสือสำคัญซึ่งเสียผลแก่เด็กหรือคนอื่นโดยไม่ได้รับตอบแทนตามควร ไม่เกี่ยวกับ

การส่งทรัพย์ เด็กยอมให้เงิน ไม่ผิดตาม ม. นี้ เพราะไม่ใช่เป็นการลงชื่อในหนังสือสำคัญ และไม่ผิด ม. ๓๐๔ เพราะไม่ใช่เอาเท็จมากล่าว ฉะนั้นหลักสำคัญใน ม. นี้เฉพาะลงชื่อในเอกสาร ม. ๓๐๘—๓๐๙ การโกงเจ้าหนี้ คือ ม. ๓๐๘ มีว่า " ผู้ใดมีเจตนาที่จะป้องกันมิให้ทรัพย์อย่างใดๆ ถูกริบถูกอายัดิ ถูกยึดตามคำพิพากษาหรือตามคำบังคับคำสั่งของศาลอันได้ประกาศแล้วก็ตาม หรือมันรู้ว่าน่าจะประกาศก็ตาม ถ้าและมันเพทุบายบังอาจเอาทรัพย์นั้นไปเสียก็ดี ซ่อนเร้นโอนหรือนำส่งทรัพย์นั้นให้แก่ผู้อื่น หรือแกล้งเพทุบายร้องเรียนว่าทรัพย์นั้นเป็นของมันเอง หรือแกล้งว่ามันมีส่วนกรรมสิทธิในทรัพย์นั้น หรือแกล้งให้มันเองต้องคำพิพากษาว่าเป็นหนี้สินซึ่งมันมิได้เป็นจริง ผู้กระทำการฉ้อโกงอย่างใด....." ม. นี้มีถ้อยคำไม่ใช่ คืออย่างหนึ่งที่ใช้คำว่า " ฉ้อโกง " บางคนคิดว่าต้องเข้าเกณฑ์ม. ๓๐๔ แต่ความจริงไม่ใช่

ส่วน ม. ๓๐๙มีว่า " ผู้ใดเจตนาจะป้องกันขัดขวางมิให้แบ่งปันทรัพย์อย่างใด ๆ ตามกฎหมายให้แก่พวกเจ้าหนี้ของมันเอง หรือของผู้อื่น และมันใช้อุบายเอาทรัพย์นั้นไปเสีย หรือซ่อนเร้นหรือนำส่งทรัพย์นั้นไปให้แก่ผู้อื่น มันโอนหรือให้เขาโอนทรัพย์นั้นไปให้ผู้อื่น โดยผู้นั้นมิได้ตอบแทนด้วยอย่างใดโดยสมควร ผู้ใดใช้อุบายฉ้อโกงกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด....." นี้ก็ไม่เกี่ยวกับม. ๓๐๔

ม. ๓๐๘ นี้ไม่ได้หมายความว่า ถ้าผู้ใดต้องคำพิพากษาหรือคำสั่งศาลที่อ่านแล้วหรือยังไม่ได้อ่าน จะไม่มีอำนาจทำอะไรแก่ทรัพย์ของตน ไม่ใช่เช่นนั้น ลูกหนี้มีอิสระจำหน่ายทรัพย์ของตนเสมอ เว้นแต่การจำหน่ายนั้นเจตนาจะไม่ให้ทรัพย์ถูกริบ อายัดิ ฯ ถ้าเป็นไปเพื่อแจกจ่ายตามธรรมดา เช่นไม่มีจะกินก็ขายทรัพย์เอามาเลี้ยงกัน ไม่ผิด เขาต้องการเพียงไม่ให้เอาทรัพย์ไปใช้ในทางเสียหายแก่เจ้าหนี้

ม. ๓๐๙ คล้าย ๆ กัน ต่างกันที่ว่า ม. ๓๐๙ ศาลฎีกาอาศัยหลักว่า การขัดขวางต้องหมายความว่าเจ้าหนี้มีหลายคนไม่ใช่คนเดียว นอกนั้นความยากดูไม่มีอะไร ม. ๓๑๑ การโกงในการเล่นพะนัน มีว่า " ผู้ใดหาผลประโยชน์โดยอุบายหลอกลวงในการเล่นต่าง ๆ ซึ่งเล่นกันได้โดยไม่ผิดกฎหมาย ถ้าหากความเพทุบายของมันไม่ร้ายถึงฐานฉ้อโกง หรือยักยอกอันต้องอาญาแล้ว....."

การโกงในการเล่นการพะนัน ต้องเล่นกันได้โดยชอบด้วยกฎหมาย แล้วอาศัยการพะนันนั้นโกงกัน และจะผิดตาม ม. นี้ต้องไม่เข้า ม. ๓๐๔ หรือ ม. ๓๑๔ (ยักยอก) เช่นเราเล่นเต๋า หรือเล่นไพ่ต้องซ่อนไพ่ก็ไม่ถึงฉ้อโกง เข้าเพียง ม. นี้ แต่ถ้าเล่นไพ่เราไม่ได้กินช่อง

เลย แต่ตีไพ่ลงไปบอกว่ากินช่อง โดยคิดว่าพวกเล่นคงไม่ระวังดู อย่างนี้ผิดตาม ม. ๓๐๔ ข้อสำคัญความผิดตาม ม. นี้ไม่ถึง ๓๐๔ แต่เป็นเรื่องพลิกแพลงในการเล่น.

ครั้งที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๘๙

ม. ๓๐๕, ๓๑๐ การโกงในการซื้อขาย มีอยู่ ๒ มาตรา คือ ม. ๓๐๕ กับ ๓๑๐ ม. ๓๐๕ มีว่า "ผู้ใดซื้อเชื่อสิ่งของเขา โดยเจตนาจะไม่ใช้ค่าสิ่งของนั้น ท่านว่ามันฉ้อโกง" มาตรานี้ไม่ได้อาศัยหลักเกณฑ์ของ ม. ๓๐๔ บัญญัติขึ้นเป็นพิเศษในกรณีซื้อเชื่อโดยเจตนาไม่ใช้ราคา ถ้าไม่มี ม. นี้ การกระทำเช่นนี้ก็ไม่ผิดทางอาญา เพราะเป็นเพียงนิติกรรมการเชื่อ จึงเป็นทางแพ่ง แต่กฎหมายเห็นควรลงโทษทางอาญา จึงนำมาบัญญัติเป็นพิเศษต่างกับ ม. ๓๐๔ ๆ เป็นเรื่องหลอกลวง โดยเอาความเท็จมากล่าวหรือแกล้งปกปิดความจริง ฯ ล ฯ เพื่อให้ส่งทรัพย์ทันทีโดยไม่มีเงื่อนไขแต่ ม. ๓๐๕ ส่งโดยมีสัญญาว่าจะใช้เงินภายหลัง ถ้าผู้หลอกเจตนาในขณะนั้นที่จะไม่ใช้ราคา ก็เข้า ม. ๓๐๕ ตัวอย่างจะเห็นต่างกัน เช่นเราเข้าไปกินอาหารในร้านโดยเจตนาไม่ใช้เงิน ผิดตาม ม. ๓๐๔ เพราะอาการกิริยาที่เข้าไปนั่งกิน เท่ากับใช้อุบายหลอกให้เขาเอาอาหารมาให้กิน ถ้าเรากินโดยเจตนาไม่ใช้เงินก็เข้า ม. ๓๐๔ เพราะอาการกิริยาเช่นนี้ไม่มีสัญญาในการซื้อเชื่อ คือเป็นการหลอกให้เขาส่งทรัพย์ (อาหาร) แล้วเราก็เอาทรัพย์ ส่วน ม. ๓๐๕ ต้องมีข้อตกลงว่าจะใช้เงินในวันหลัง แล้วไม่ใช้ เช่นเข้าไปนั่งกินอาหาร บอกกับคนขายว่าวันนี้ไม่มีเงินติดมา เชื่อไว้ก่อน พรุ่งนี้จะเอามาให้ แต่ความจริงเจตนาจะไม่ใช้

ส่วน ม. ๓๑๐ มีการแก้ไขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ โดย พ.ร.บ. แก้ไขกฎหมายลักษณะอาญา ฉบับที่ ๑๑ ความเดิมมีว่า "ผู้ใดขายทรัพย์สิ่งของอย่างใด ๆ และมันใช้อุบายลวงให้ผู้ซื้อหลงเชื่อในธรรมชาติ ในชนิด หรือในจำนวนอันเป็นเท็จไซร้ ท่านว่ามันมีความผิด....." การหลอกมี ๓ อย่าง คือ ๑. ธรรมชาติ ๒. ชนิด ๓. จำนวน

ส่วนที่แก้ไขใหม่เปลี่ยนแปลงเป็น ๑. แหล่งกำเนิด ๒. สภาพ ๓. คุณภาพ ๔. ปริมาณ

แหล่งกำเนิด ก็ได้แก่ธรรมชาติตามความหมายเดิม แต่มีข้อต่างกันอยู่บ้าง เพราะธรรมชาติหมายถึงกำเนิดของ ๆ นั้น เช่นเลือดสัตว์มีเป็นเลือดแรดเลือดหมูต่าง ๆ กัน แหล่งกำเนิดรวมทั้งคำว่าธรรมชาติและที่เกิดแห่งสิ่งที่เป็นธรรมชาติด้วย เช่นของที่มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน แต่มีแหล่งกำเนิดคนละแห่งก็ได้ เช่นเหล้าวิสกี้มีกำเนิดอย่างเดียวกัน แต่ถ้าทำในที่ต่างกัน ก็เท่ากับแหล่งกำเนิดต่างกัน ฉะนั้น ม. ๓๑๐ ที่แก้ใหม่ในข้อนี้จึงมีความกว้าง

กว่าเก่า เดิมถ้าเป็นธรรมชาติเดียวกัน เช่นวิสกี้อย่างเดียวกัน ใครจะไปหลอกว่าทำมาจากไหนไม่ผิด แต่ที่แก้ไขใหม่แม้ธรรมชาติอย่างเดียว แต่แหล่งที่มาต่างกัน ถ้าเอาไปหลอกว่าแหล่งเดียวกันก็ผิด ม. นี้

คำ " สภาพ " กับ " คุณภาพ " ตรงกับคำ " ชนิด " เดิม

ส่วนคำ " ปริมาณ " ตรงกับคำ " จำนวน " เดิม

ความสำคัญของ ม . นี้มีอีกประการหนึ่ง คือได้กล่าวแล้วว่า ม. นี้บัญญัติขึ้นเป็นเอกเทศขึ้นมา ฉะนั้นการที่จะผิด ม. นี้ได้ต้องเป็นการหลอกโดยตรง ไม่ใช่การปกปิดความจริงอันควรต้องบอกให้แจ้ง เช่น ก. เอาน้ำปลาธรรมดามาตั้งขายหน้าร้าน มีคนมาซื้อ ก. เข้าใจอาการคนซื้อว่าเข้าใจเป็นน้ำปลาระยอง ก. ไม่ได้หลอกอะไร เขาซื้อไปไม่ผิด ถ้าถือตาม ม. ๓๐๔ ก็ผิด เพราะได้ปกปิดความจริงอันควรต้องบอกให้แจ้ง แต่โดยที่มาตรานี้เป็นมาตราเอกเทศ และไม่มีข้อความบัญญัติเรื่องการปกปิด จึงไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ต้องเป็นการหลอกโดยตรง คือโดยกิริยา วาจา อาการอย่างใดก็ได้ เช่น ก. ขายน้ำปลาระยองเสมอ วันหนึ่งน้ำปลาระยองเสียเอาน้ำปลาธรรมดาตั้งแทน เป็นอาการหลอกลวงทีเดียว ข้อสำคัญความผิดตาม ม. นี้ไม่ใช่แกล้งปกปิด ต้องเป็นการหลอก ๆ ด้วยอาการกิริยาอย่างใดก็ได้

ม. ๓๑๒ การหลอกบริษัทรับประกัน มีว่า " ทรัพย์อย่างใด ๆ อันเขารับประกันสัญญาไว้ว่าถ้าเป็นภยันตรายสูญหรือเสียหายลง เขาจะใช้ค่าทรัพย์ให้นั้น ถ้าและผู้ใดแกล้งกระทำแก่ทรัพย์ให้เป็นอันตรายหรือเสียไปด้วยประการใด โดยมันเจตนาจะเอาเงินค่าประกันทรัพย์นั้นแก่เขามาเป็นอาณาประโยชน์ของมันเอง หรือของคนผู้อื่นก็ตาม ท่านว่ามันมีความผิด..... " มาตรานี้ดูไม่ยุ่งยากอย่างไร ข้อความเป็นไปตามตัวอักษร แต่ต้องเข้าใจให้ดีว่าโดยปรกติมักเข้าใจกันว่าการจะผิดตาม ม. นี้คู่สัญญาต้องลงมือทำเอง เช่น ก. เอาบ้านไปประกันแล้วเผาเสีย ความจริงไม่ใช่ แม้คนที่ไม่ใช่คู่สัญญา ถ้าทำโดยเจตนาจะให้บริษัทหรือผู้รับประกันจ่ายเงินแก่ผู้ใด ผู้กระทำผิดตาม ม. นี้ เช่น กรณีที่ลูกนาย ก. เอาบ้านไปประกันไฟไว้ นาย ก. เพื่อที่จะให้ลูกตนได้เงินก็เผาบ้านเสีย ก. ย่อมผิดตามนี้ แต่เรื่องเผาทรัพย์ผู้อื่นถ้าการกระทำเข้าขั้นร้ายแรงกว่ามาตรานี้ ก็อาจไปเข้าฐานวางเพลิงซึ่งมีโทษแรงกว่า

รับของโจร

มีแม่บทใน ม. ๓๒๑ ว่า " ผู้ใดรู้อยู่ว่าทรัพย์อย่างใด ๆ เป็นของได้มาโดยการกระทำความผิดต่อกฎหมาย ถ้าและมันกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ดังว่าต่อไปใน ม. นี้ คือ.—

(๑) มันซื้อ หรือรับแลกเปลี่ยน หรือรับจำนำทรัพย์นั้นไว้

(๒) มันรับทรัพย์นั้นไว้เป็นของกำนัล หรือเป็นของมอบฝากหรือรับไว้ด้วยประการใดก็ดี

(๓) มันซ่อนเร้น หรือช่วยจำหน่าย หรือช่วยพาเอาทรัพย์นั้นไปเสียให้พ้นก็ดี ท่านว่ามันมีความผิดฐานรับของโจร......"

หลักเกณฑ์มีว่า ๑. ผู้กระทำต้องได้กระทำอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ทรัพย์ โดย ก. รับ การรับจะรับไว้เป็นของจำนำหรือมอบฝาก หรือแลกเปลี่ยน หรือรับไว้ด้วยประการใด ๆ ก็ดี

ข. ซ่อนเร้น หรือช่วยจำหน่ายหรือช่วยพาเอาไปเสีย

๒. ทรัพย์นั้นต้องเป็นทรัพย์ที่มีผู้ได้มาโดยผิดกฎหมาย

๓. ผู้กระทำได้รู้ว่าทรัพย์ได้มาโดยผิดกฎหมาย

หลักที่ ๑. ที่ว่าได้กระทำอย่างใดแก่ทรัพย์นั้น โดยรับไว้ด้วยประการใด ๆ ในการรับโดยที่กฎหมายใช้คำว่า รับไว้ด้วยประการใด ๆ แต่เราต้องระลึกว่า การที่บุคคลจะรับผิดทางอาญาต้องกระทำด้วยเจตนา เจตนามีความสำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือผู้กระทำต้องกระทำโดยสำนึกในความผิด ฉะนั้นที่กฎหมายว่ารับไว้ด้วยประการใด ๆ ต้องเข้าใจว่าอยู่ในบังคับเรื่องเจตนา คือผู้ทำรับไว้โดยสำนึกในความผิด เช่นตำรวจไปจับคนร้ายได้ของกลางมา โดยที่ของกลางมากจึงฝากไว้ที่บ้าน ก. การที่ ก. รับของที่ถูกขโมยมาไว้เช่นนี้ไม่ผิด เพราะผู้รับมิได้สำนึกในความผิดเลย ทำโดยสุจริต ฉะนั้นการรับด้วยประการใด ๆ ต้องเข้าใจว่าภายในบังคับเรื่องเจตนา

อีกประการหนึ่ง การรับทรัพย์ไว้มีปัญหาว่าผู้รับจะต้องรับจากคนร้ายหรือไม่ ๆ จำเป็น ถ้าทรัพย์นั้นได้มาโดยผิดกฎหมาย จะไปอยู่กับใคร ๆ ถ้าผู้ใดรับไว้ด้วยประการใด ๆ ก็เป็นผิดเสมอไป เช่น ก. ไปปล้นเขาเอาทรัพย์ไปขายเป็นทอด ๆ ที่สุดไปอยู่เวิ้งนครเขษม ข. ไปซื้อของเห็นจำได้ว่าเป็นของถูกปล้นมา ถ้า ข. ซื้อของไว้มีผิดตาม ม. นี้ ทรัพย์จะอยู่ในความครอบครองของใครไม่สำคัญ ถ้าคนซื้อรู้ก็ผิด

อนึ่ง นอกจากที่ว่าทรัพย์จะอยู่ในความครอบครองของใครก็ตาม มีปัญหาว่าทรัพย์ที่ได้มาโดยทำผิด การทำผิดนั้นจะต้องเกิดที่ไหน ต้องเกิดในราชอาณาจักรหรือไม่ บางคนเห็นว่าต้องกระทำผิดในราชอาณาจักร ถ้าทำนอกราชอาณาจักรก็ไม่ผิด ผู้บรรยายคิดว่าไม่ใช่

เช่นนั้น กฎหมายใช้คำว่าทรัพย์ได้มาโดยการกระทำผิด ไม่ได้บอกว่าในหรือนอกราชอาณาจักร แต่เรื่องนี้เกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา เป็นเรื่องเกี่ยวกับเขตอำนาจศาล ไม่ใช่ว่าถ้าผิดนอกประเทศจะถือว่าไม่ผิด เว้นแต่ศาลประเทศหนึ่งประเทศใดจะมีอำนาจพิจารณาได้เพียงใดเกี่ยวกับคดีอาญานอกประเทศ กฎหมายไทยอาจกำหนดได้ว่าผู้ใดทำผิดที่ไหนลงโทษได้ นี่เป็นเรื่องบัญญัติถึงอำนาจศาลไม่เกี่ยวกับการกระทำผิด ฉะนั้นทรัพย์ที่ได้มาโดยกระทำผิด ทำผิดที่ไหนไม่สำคัญ ในเมื่อมีการพาเข้ามาในราชอาณาจักรก็ผิดฐานรับของโจรเสมอ

จะเห็นได้ว่า สมมติมีคนลักรถจักรยานมาจากอินโดจีน แล้วมีผู้รับของโจรนั้นมาในราชอาณาจักรไทย ถ้าผู้ผิดเป็นคนในบังคับไทยเข้ามาในประเทศเรา เราอาจฟ้องให้ลงโทษคนนั้นในศาลไทยได้ เมื่อลงโทษได้เช่นนี้ เหตุไฉนของที่ลักในอินโดจีนจะลงโทษไม่ได้ ถ้าคนลักพาของเข้ามา และคนในเมืองไทยรับไว้ก็ต้องผิด ฉะนั้นปัญหาที่ว่าทรัพย์ต้องได้มาโดยการกระทำผิดในราชอาณาจักรหรือไม่ ๆ เป็นปัญหา ถ้ารับไว้ในประเทศไทยแล้วเป็นผิดตาม ม. นี้

หลักที่ ๒. ที่ว่าทรัพย์ต้องได้มาโดยการกระทำผิด เรื่องนี้ตามกฎหมายประเทศต่าง ๆ บัญญัติไว้ไม่เหมือนกัน เช่น อียิปต์บัญญัติเอาเฉพาะทรัพย์ที่ถูกลัก ชิง หรือปล้น อย่างอื่นถึงได้มาไม่ผิดฐานรับของโจร ฝรั่งเศสก็เหมือนกัน แต่รวมยักยอกอีกอย่างหนึ่ง อินเดียเอาเฉพาะวิ่งราว ชิง ปล้น กรรโชก ยักยอก ญี่ปุ่นเหมือนอียิปต์ คือ ลัก ชิง ปล้น

ส่วนกฎหมายของเราไม่ได้บัญญัติว่าทรัพย์ได้มาอย่างไร พูดลอย ๆ ฉะนั้นการกระทำที่จะเป็นรับของโจร ทรัพย์ได้มาไม่ว่าโดยความผิดฐานไหนก็รับไม่ได้ เป็นผิดทั้งนั้น แต่คำนี้ต้องเข้าใจให้ดี มีการกระทำผิดบางอย่าง กฎหมายไม่ได้ลงโทษ เพราะได้ทรัพย์มาโดยตรง เช่น คนไปตัดไม้ในป่า ไปจับปลาในลำน้ำโดยไม่ได้ขออนุญาต เช่นนี้ แต่กฎหมายไม่ได้ลงโทษในเหตุที่ได้ทรัพย์มา แต่ลงโทษในเหตุอื่น เช่นเพราะไม่เสียค่าอาชญาบัตร ไม่เกี่ยวกับของที่ได้มาลงโทษเพราะไม่ทำตามกฎหมาย ฉะนั้นถึงแม้การกระทำเป็นเหตุให้ได้ทรัพย์มา ก็มิใช่ในความหมายของมาตรานี้ ส่วนการกระทำผิดโดยตรงเนื่องจากการได้ทรัพย์มามีอะไรบ้าง เช่น ลักทรัพย์ วิ่งราว กรรโชก จึงดูว่าเขาลงโทษเพราะได้ทรัพย์มาใช่ไหม ถ้าใช่จึงอยู่ในความหมายของมาตรานี้

ที่ว่าทรัพย์ได้ไปเพราะทำผิดกฎหมาย ทรัพย์นั้นย่อมมีสภาพเป็นทรัพย์ที่อยู่ในความหมายของ ม. นี้ ตลอดไปจนกว่าทรัพย์นั้นจะคืนสู่ความครอบครองเจ้าของเดิม แม้จะเป็นเวลานาน และอายุความจะขาดหรือไม่ ต้องถือเป็นทรัพย์ตามความหมายของ ม.นี้เสมอ เช่น ก. ลักทรัพย์ ข. ไป และทรัพย์นั้นผ่านมือคนอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ แม้ล่วงพ้น ๕ ปีแล้ว ก็ถือว่าทรัพย์นั้นใครรับไว้ไม่ได้ถ้ารับไว้โดยรู้ก็ผิด

อนึ่งทรัพย์ที่ได้มาโดยผิดกฎหมาย แม้จะเปลี่ยนสภาพไป ก็ยังเป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยผิดกฎหมายอยู่นั่นเอง เช่นเอาทองที่ลักไปทำแหวน ก็ยังเป็นของร้ายอยู่ ถ้ารับแหวนไว้ก็เป็นรับของโจร

หลักที่ ๓. ที่ว่าผู้กระทำได้รู้ว่าทรัพย์ได้มาโดยผิดกฎหมาย ไม่จำเป็นต้องรู้รายละเอียด คือไม่ต้องรู้ว่าทรัพย์นี้ใครไปปล้นมา หรือได้มาโดยวิ่งราว หรือยักยอก ถ้ารู้ว่าเป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยการกระทำผิดก็พอแล้ว สืบได้เพียงว่ารู้ ไม่ต้องรู้ตัวคนก็ได้ และการรู้ต้องรู้ขณะลงมือรับหรือซ่อน ฯ ล ฯ ถ้ารู้ทีหลังไม่ต้องรับผิดตาม ม. นี้

เช่น มีคนลักหมวกของ ก. ไป ข. รับซื้อไว้โดยไม่รู้ว่าเป็นของโจร ภายหลัง ข. ซื้อแล้วมีคนมาบอก ข. ไม่ต้องรับผิด เว้นแต่ภายหลังรู้แล้ว ข. ยังไปกระทำการอย่างใดขึ้นอีก เช่น กลับเอาไปซ่อนหรือพาไป จึงจะเป็นผิด นี่เป็นเรื่องรับของโจร

ม. ๓๒๒ มีว่า " ผู้ใดรับของโจร โดยมันรู้อยู่แล้วว่าเป็นของได้มาโดยฐานชิงทรัพย์ก็ดี หรือปล้นทรัพย์ก็ดี ท่านว่ามันมีความผิด..... "

เป็นมาตราที่อาศัยเกณฑ์ตาม ม. ๓๒๑ แต่จะมีโทษหนักจะต้องนำสืบว่าผู้ผิดรู้ว่าทรัพย์ได้มาโดยการชิงและปล้น

ม. ๓๒๓ มีว่า " ผู้ใดกระทำการรับของโจรเป็นปรกติธุระของตน ท่านว่ามันมีความผิด....... " มาตรานี้บัญญัติโทษแรงสำหรับการรับของโจรเป็นปรกติธุระ ๆ นี้เป็นข้อเท็จจริง ถ้าสืบได้ว่าผู้กระทำผิดทำเป็นอาชีพหรือเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาชีพ และทำเสมอก็ผิดตาม ม. นี้ และไม่จำเป็นที่คนนั้นจะต้องถูกศาลลงโทษฐานรับของโจรหลาย ๆ ครั้ง แม้จะจับได้ครั้งเดียว แต่ข้อเท็จจริงเชื่อว่าเขาทำเรื่อย ๆ มาเป็นปรกติธุระ ก็ลงโทษมาตรานี้ได้ เช่นซ่องจักรยานมีซ่อนไว้มาก ๆ ก็ลงโทษได้ตาม ม. นี้ โดยไม่จำเป็นที่คนนั้นต้องรับของโจรเป็นครั้ง ๆ มาก่อน

อีกประการหนึ่ง คนใดผิดตาม ม. นี้แล้ว ไม่หมายความว่าความผิดตามกะทงโทษต่าง ๆ จะเสียไป เช่นเราลงโทษจำเลยตาม ม. นี้ได้กะทงหนึ่ง แต่ถ้าสามารถสืบได้ว่ารถเหล่านี้ (สมมติกรณีรถจักรยาน) คันนั้นรับวันนั้น คันนี้รับวันนี้ ก็ลงโทษเป็นกะทง ๆ ไปได้

บุกรุก

ม. ๓๒๗ ถึง ม. ๓๓๑ กฎหมายแยกไว้เป็น ๓ อย่าง คือ.—

๑. บุกรุกเคหะสถาน

๒. บุกรุกสถานที่ราชการ

๓. บุกรุกที่ดิน

สำหรับการบุกรุกในข้อ ๑. และ ๒. ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๓๒๙ และ๓๓๐

ม. ๓๒๙ มีว่า " ผู้ใดมิได้มีอำนาจที่จะทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย และมันบังอาจเข้าไปในเคหะสถานหรือในรั้วเขตของเคหะสถานของผู้อื่น หรือเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในที่นั้นโดยไม่มีเหตุอันสมควรที่จะเข้าไปก็ดี หรือเมื่อมีผู้ความชอบธรรมจะห้ามได้ ได้ขับไล่ให้มันออกไป มันยังขืนอยู่ในที่นั้น ๆ ก็ดี.......ฯ ล ฯ "

ถ้าการกระทำผิดฐานบุกรุก เช่นว่ามาในมาตรานี้ ได้กระทำในเวลาค่ำคืน กระทำโดยอุบายใช้กำลังทำร้ายเขา กระทำด้วยมีศาสตราวุธ หรือคุมสมัครพรรคพวกนับทั้งตัวมันตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป ไปบุกรุก......ฯ ล ฯ "

ม. ๓๓๐ มีว่า " ผู้ใดมิได้มีอำนาจ ที่จะทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย และมันบังอาจเข้าไปในเคหะสถานที่สำหรับใช้ในราชการ หรือไปซ่อนตัวอยู่ในที่นั้นโดยไม่มีเหตุอันสมควรที่จะเข้าไปก็ดี หรือเมื่อเจ้าพนักงานขับไล่ออกไป มันยังขืนอยู่ในที่นั้น......ฯ ล ฯ "

จะเห็นว่าการบุกรุกในข้อ ๑. และ ๒. เกณฑ์ความผิดเหมือนกัน คือ

(๑) ผู้กระทำผิดต้องไม่มีอำนาจโดยชอบด้วยกฎหมาย

(๒) เข้าไปในเคหะสถานหรือสถานที่ราชการ

(๓) แม้ทีแรกได้เข้าไปโดยชอบ แต่ควรกลับแล้วไม่ออก กลับซ่อนอยู่ หรือเมื่อผู้มีอำนาจจะห้ามได้ ได้ให้ออกไปแล้วไม่ออก ยังขืนอยู่ต่อไป

ข้อ (๑) ที่ว่าไม่มีอำนาจทำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย ตามธรรมดาเคหะสถานหรือสถานที่ราชการย่อมเป็นที่ ๆ ไม่มีใครเข้าไปได้ แต่การเข้าไปนั้นถือตามประเพณีที่ปฏิบัติกัน คือ โดยปรกติย่อมมีการอนุญาตให้คนภายนอกเข้าไปโดยประสงค์จะพบปะเจ้าของบ้านหรือคนในบ้าน หรือข้าราชการที่อยู่ในที่ราชการได้ เป็นประเพณีปฏิบัติกันมา ฉะนั้นแม้จะมีการเข้าไปตามข้อ (๒) ถ้าเข้าไปตามประเพณี จะถือว่าเข้าไปโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายไม่ได้ ฉะนั้น ใครเข้าไปว่าไม่มีอำนาจโดยชอบเสมอไปไม่ได้ ต้องหมายถึงว่ามีเจตนาทุจริตที่จะ

เข้าไปหรือไม่ เช่นที่เก็บทรัพย์ของทางราชการหรือในบ้านของเรา ๆ ไม่ต้องการให้ใครเข้าไป การเข้าไปซ่อนนั้น ตามปรกติถ้าเป็นผู้ไม่มีอำนาจโดยแท้จริง ความผิดก็เกิดขึ้นแต่ตอนเข้าไป ส่วนการซ่อนนั้นบางทีเวลาเข้าไปมีอำนาจโดยชอบ แต่ภายหลังเมื่อคนนั้นควรออกไปแล้วไม่ออก ยังซ่อนอยู่ก็เป็นผิดฐานบุกรุกในตอนซ่อนทีหลัง หรือรายที่ไม่ได้ซ่อน แต่เขาไล่ให้ออกไปแล้วไม่ยอมออก ก็เป็นผิดในตอนไม่ยอมออก

ส่วนการบุกรุกที่ดินมีหลักเกณฑ์ไม่เหมือนกัน.

ครั้งที่ ๒ ตุลาคม ๒๔๘๙

ปลอมหนังสือ

ม. ๒๒๒ อธิบายไว้ว่า "ผู้ใดกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดดังจะว่าต่อไปนี้ โดยลักษณะที่สามารถอาจจะเกิดความเสียหายขึ้นแก่สาธารณชน หรือแก่บุคคลหนึ่งบุคคลใด คือว่า.—

(๑) มันทำหนังสือปลอมขึ้นทั้งฉบับหรือแต่ส่วนหนึ่งส่วนใดก็ดี

(๒) มันเติมข้อความ ตัดตอนข้อความหรือแก้ไขด้วยประการอย่างอื่นในหนังสือที่แท้จริงก็ดี

(๓) มันประทับตราปลอม หรือลงลายมือปลอมในหนังสือ ท่านว่ามันปลอมหนังสือ

มาตรานี้ไม่ใช่บทบัญญัติลงโทษ เพียงแต่ว่าอย่างไรเป็นปลอมหนังสือ เบื้องต้นก่อนพิจารณาว่าอย่างไรเป็นปลอมหนังสือ ต้องเข้าใจว่าการปลอมในมาตรานี้ต้องเป็นการปลอมดังวิเคราะห์ศัพท์ในมาตรา ๖ เท่านั้น คือสิ่งที่ปลอมต้องเป็นหนังสือ ใน ม. ๖ (๕) มีว่า "ผู้ใดทำสิ่งของเทียมโดยเจตนาให้ผู้อื่นเข้าใจว่าเป็นของแท้ท่านว่าผู้นั้นทำของปลอม" คำว่าหนังสือที่เราเข้าใจโดยปรกติหมายถึงสิ่งที่เขียนในกระดาษที่สามารถส่งไปอ่านกันได้ แต่หนังสือตามบทวิเคราะห์นี้ไม่ว่าเขียนที่ใด ถ้าการเขียนสามารถใช้เป็นพยานแห่งถ้อยคำได้ก็นับเป็นหนังสือทั้งนั้น เช่นในอาวุธปืนมีอักษรเป็นตัวเลขเขียนไว้ก็เป็นหนังสือ ตัวอย่าง ที่ศาลอังกฤษตัดสินไว้ เรื่องเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๘ หาจะดูได้ในแคนนี่เคส คดีนี้จำเลยปลอมรูประบายสี ตามธรรมดาผู้เขียนรูปย่อมเขียนชื่อของตนไว้ท้ายรูป จำเลยก็ปลอมลายมือไว้ใต้รูปด้วยเพื่อต้องการให้ผู้ดูเห็นว่าเป็นรูปเขียนโดยผู้มีชื่อข้างใต้ซึ่งเป็นชื่อ

ของโจทก์ ๆ จึงฟ้องฐานปลอมหนังสือ ศาลอังกฤษเห็นว่าแม้ใต้รูปจะมีหนังสือเขียน แต่สภาพของรูปรวมกันแล้วไม่ใช่หนังสือ เป็นภาพเขียน ส่วนลายมือใต้รูปก็เป็นลวดลายอย่างหนึ่ง เมื่อถือว่าเป็นรูปเขียนดังนี้จะว่าปลอมหนังสือไม่ได้ ฉะนั้นต้องเข้าใจให้ดีว่าต้องเป็นหนังสือ จะไปปนกับอย่างอื่นไม่ได้

ต่อไปจะพิจารณาถึงการกระทำต่าง ๆ ตาม ม. ๒๒๒

(๑) ทำหนังสือปลอมขึ้นทั้งฉบับหรือแต่ส่วนใดส่วนหนึ่ง การกระทำดังกล่าวให้เข้าใจว่า การที่บุคคลจะผิดฐานปลอมหนังสือ ไม่ใช่ว่าถ้าทำหนังสือขึ้นแล้วจะเป็นปลอมหามิได้ เช่นเราเขียนหนังสือฉบับหนึ่งที่ไม่เป็นความจริง จะว่าปลอมยังไม่ได้ จะเป็นปลอมตามข้อนี้ นอกจากข้อความเป็นเท็จแล้ว หนังสือนั้นต้องมีลักษณะเป็นเท็จในตัวของมันเอง ตัวอย่าง ก. กู้เงิน ข. ๕๐ บาท ข. เขียนหนังสือฉบับหนึ่งให้ ก. เซ็นว่า ข้าพเจ้านาย ก. กู้เงินนาย ข. ไป ๕๐๐ บาท คือแทนที่จะเขียน ๕๐ บาท กลับเขียน ๕๐๐ แล้วส่งให้ ก. เซ็นชื่อ ก. เชื่อก็เซ็นไปจะเห็นว่าหนังสือนี้มีข้อความเป็นเท็จ โดย ข. ทำให้เป็นเท็จ แต่การกระทำของ ข. ไม่เป็น ปลอมหนังสืออาจเป็นฉ้อโกงหรือหลอกให้เขาทำหนังสือสำคัญ โดยปกปิดความจริงอันควร ต้องบอกให้แจ้ง ที่ว่าไม่เป็นปลอมหนังสือเพราะอะไร เพราะหนังสือนั้นมีข้อความเป็นเท็จอย่างเดียวเท่านั้น แต่หามีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองไม่ เป็นแต่ข้อความในนั้นเท็จ

อีกประการหนึ่งตามตัวอย่างเมื่อกี้ สมมติว่า ข. เขียนตรงตามความจริงแล้วให้ ก. เซ็นชื่อ ต่อมาภายหลัง ข. เติม ๐ ไปท้าย อ่านเป็น ๕๐๐ บาทเช่นนี้ การกระทำของ ข. เป็นปลอมหนังสือ เพราะหนังสือนั้นไม่เพียงแต่มีข้อความเท็จ ยังมีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองด้วย คือเมื่อ ข. เขียนเลข ๐ ลงไปท้าย ๕๐ หนังสือนั้นก็มีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเอง เพราะแสดงว่าเมื่อ ก. ลงชื่อเป็น ๕๐ บาท ไม่ใช่ ๕๐๐ บาท

ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง ก. กู้เงิน ข. โดยทำหนังสือขึ้น ๑ ฉบับ และเซ็นชื่อให้ ข. ไว้ขณะเซ็นแกล้งเขียนชื่อให้ผิดกว่าที่ตนเคยเขียน เช่นนี้หนังสือนั้นไม่มีลักษณะเป็นเท็จ ไม่เป็นปลอมหนังสือ แต่ภายหลัง ก. ไม่ใช้เงิน ข. มาฟ้องโดยอ้างหนังสือกู้เป็นพยาน ก. ต่อสู้ว่าตนไม่ได้ทำหนังสือนั้น ตนกู้จริง แต่ไม่ได้กู้ตามจำนวนนั้นและทำหนังสือให้ไว้ หนังสือนี้ ข. นำไปฝาก ค. ไว้ ขอให้ศาลเรียกมา แล้วก็ทำหนังสืออีกฉบับหนึ่งให้ ค. ถือไว้ว่ากู้จาก ข. เพียง ๑๐ บาท หนังสือที่ทำทีหลังเป็นปลอม เพราะหนังสือนั้นมีข้อความเป็นเท็จ และลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองว่าเป็นหนังสือที่ทำกันไว้ ซึ่งความจริงไม่ได้ทำ ข้อสำคัญตามที่กล่าว

หมายความว่า การปลอมทั้งฉบับหนังสือนั้นต้องมีข้อความเท็จ และมีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองด้วย

ตามข้อนี้เอง จึงมีสำนวนกล่าวกันอีกอันหนึ่งว่า ที่จะเป็นปลอมหนังสือได้ หนังสือที่ทำขึ้นต้องมีลักษณะไปแทนหนังสืออีกฉบับหนึ่ง ซึ่งจะมีตัวจริงหรือไม่ก็ตาม ที่กล่าวนี้ก็ถูกและมีเหตุผลอย่างเดียวกัน จะเห็นจากตัวอย่างเรื่องแรก กู้เงิน ๕๐ เขียนให้เซ็นเป็น ๕๐๐ ก. ก็เซ็นไป หนังสือนี้ไม่มีลักษณะไปแทนฉบับได้ แต่ต่อมาเมื่อกู้กันไปแล้วเติม ๐ ที่หลังเป็น ๕๐๐ เมื่อเติมแล้วหนังสือนั้นมีลักษณะไปแทนอีกฉบับหนึ่ง คือไป........................ หนังสือฉบับหนึ่งที่เซ็นกัน คือความจริงเมื่อเซ็นเป็น ๕๐ เมื่อไปเติม ๐ มันก็ไปแทนเหมือนกับเป็นหนังสือที่เซ็นขณะทำการกู้

หรือตัวอย่างเรื่องกู้เงินแล้วทำลายมือให้ผิดเพี้ยน ภายหนังทำอีกฉบับหนึ่ง ฉบับใหม่มีลักษณะไปแทนหนังสือฉบับเก่า จึงจะเป็นหนังสือปลอม กล่าวโดยย่อที่ว่าเป็นหนังสือปลอมต้องมีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเอง หรือมีลักษณะไปแทนหนังสืออีกฉบับหนึ่ง ซึ่งจะมีตัวจริงหรือไม่ก็ตาม

ต่อไปต้องพิจารณาว่า การทำหนังสือขึ้นทั้งฉบับดังนี้จำเป็นต้องมีของจริงอยู่ก่อนไหมข้อนี้เห็นว่าไม่จำเป็น จะมีหนังสือตัวจริงหรือไม่ ๆ สำคัญ ถ้าทำในลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองและแทนอีกฉบับหนึ่ง

มีผู้เถียงว่าไม่ถูกดังว่า เพราะการจะปลอมมันต้องมีของจริง ดังบทวิเคราะห์ ม.๖ (๕) ที่ว่า "ผู้ใดทำสิ่งของเทียมโดยเจตนาจะให้ผู้อื่นหลงว่าเป็นของแท้ ท่านว่ามันทำของปลอม" เขากล่าวว่าคำว่าทำของเทียมต้องมีของแท้อยู่ แต่ความจริงจะยกเอา ม.๖ (๕) มาพูดไม่ได้ เพราะ ๑. การปลอมหนังสือ ที่ว่าทำอย่างไรเป็นปลอม เขาพูดไว้ใน ม.๒๒๒ แล้ว ฉะนั้นจะเอา ม.๖ มาใช้ไม่ได้ ๒. คำว่าปลอม แม้ในคำไทยเรียกว่าปลอมคำเดียวกันหมด แต่ในภาษาอังกฤษใช้ต่างกัน แสดงว่าจะเอามาแปลเหมือนกันไม่ได้

ตัวอย่างที่จะเห็นว่า การทำหนังสือปลอมไม่จำเป็นต้องมีหนังสือจริงอยู่ก่อน มีตัวอย่างที่ศาลอังกฤษเคยวินิจฉัยในคดีระหว่างอัยการโจทก์ จำเลยคดีเกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๖ ริเลเป็นเจ้าพนักงานโทรเลข ในการแข่งม้าตามธรรมเนียมเขามีผู้แทงกันมาก ผู้แทงอาจจะโทรเลขมาแทงได้ก่อนม้าออกวิ่ง เรื่องนี้ม้าออกวิ่งรู้ตัวชนะแล้ว ริเลทำโทรเลขขึ้นฉบับหนึ่ง

เป็นที่ว่าบุคคลหนึ่งได้โทรเลขมาแทงม้าตัวนั้น และลงเวลาล่วงหน้าย้อนไป ว่าได้รับโทรเลขก่อนม้าออกวิ่ง โทรเลขที่ริเลทำขึ้นแม้จะไม่ได้ปลอมลายมือผู้ส่ง และถึงแม้จะไม่มีโทรเลขตัวจริง แต่เมื่อได้ทำขึ้นแล้วมีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเอง คือมันเป็นโทรเลขที่โกหกตั้วมันเองว่าเป็นโทรเลขของคนหนึ่งได้โทรเลขมา ซึ่งความจริงหาได้มีโทรเลขมาเช่นนั้นไม่ ริเลจึงมีความผิดฐานปลอมหนังสือ

อีกอย่างหนึ่ง สมมติว่าบิดานาย ก. ตาย ไม่ได้ทำพินัยกรรมไว้ นาย ก. ต้องการจะเอาทรัพย์เสียคนเดียว จึงทำหนังสือขึ้นฉบับหนึ่งเป็นพินัยกรรมของบิดายกทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้แก่ตน เช่นนี้จะเห็นว่ามิได้มีพินัยกรรมตัวจริงเลย

ในการปลอมหนังสือที่ทำขึ้นทั้งฉบับพึงเข้าใจว่า นอกจากจะมีลักษณะเป็นหนังสือปลอมแล้ว ต้องสามารถจะก่อให้เกิดความเสียหายขึ้นแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือสาธารณชนได้ ถ้าหากว่าการกระทำนั้นถึงแม้ว่าลักษณะจะเป็นปลอม แต่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ใคร ผลของการปลอมนั้นต้องอาจจะทำให้คนใดคนหนึ่งเสียหายได้ และไม่จำเป็นว่าผู้กระทำการปลอมจะต้องมีเจตนาประสงค์อย่างไร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นการทุจริตหรือไม่ก็ตาม ตัวอย่างฎีกาที่ ๑๐๒/๒๔๗๒ มีว่าจำเลยกับอีกคนหนึ่งเป็นข้าราชการ (ครู) ทั้งสองคนผลัดเปลี่ยนกันมอบฉันทะรับเงินเดือนแทนกันเสมอ คราวหนึ่งจำเลยทำใบมอบฉันทะลงชื่อครูอีกคนหนึ่งไปรับเงิน การที่จำเลยทำมิได้มีเจตนาทุจริตเลย และครูอีกคนหนึ่งก็เบิกความว่าถ้ารู้ว่าจำเลยได้เบิกเงินมาแล้ว เขาก็จะไม่เบิกอีก เป็นการแสดงว่าไม่มีการทุจริตอย่างใด แต่ได้ความว่าจำเลยได้เจตนาปลอมหนังสือ และการปลอมนั้นอาจเกิดความเสียหายขึ้นได้ ศาลฎีกาจึงลงโทษ

(๒) ที่ว่าเติมข้อความ ตัดทอนข้อความ หรือแก้ไขด้วยประการใดในหนังสือที่แท้จริง ข้อนี้เป็นอยู่ในตัวเองว่าจะต้องมีหนังสืออันแท้จริงเสียก่อน ตามตัวบทก็ว่าอย่างนั้น และความจริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะไม่มีหนังสือแท้จริงแล้วจะไปตัดทอนแก้ไขอย่างไรได้

การจะเป็นปลอมตามข้อ (๒) นี้ ดูเผิน ๆ อาจเห็นว่า ถ้ามีหนังสือฉบับหนึ่งเป็นหนังสือแท้จริง แล้วไปตัดทอนแก้ไขอย่างใด ๆ จะเป็นการปลอมไปเสียหมด ซึ่งความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าการเติม ตัดทอนหรือแก้ไขข้อความเป็นสิทธิของผู้ทำหนังสือที่จะกระทำได้เป็นปรกติอยู่แล้ว ก็ไม่เป็นปลอมหนังสือ ที่จะเป็นปลอมหนังสือ การตัดทอน หรือแก้ไขนั้น จะต้องได้กระทำในลักษณะที่เมื่อกระทำแล้ว ผลของการกระทำจะทำให้หนังสือนั้น

มีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองขึ้นหรือมีลักษณะเป็นหนังสือแทนอีกฉบับหนึ่งที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่นเราเป็นเหรัญญิกสโมสร มีหน้าที่ลงบัญชีเงิน ถ้ารู้สึกว่าการลงบัญชีตอนใดผิด จะแก้ไขอย่างไรก็ไม่เป็นปลอม เพราะไม่มีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเอง และไม่มีลักษณะไปแทนหนังสือใด แต่ถ้าเราโกงเงินเขาไป แล้วรู้ว่าจะมีคนมาตรวจบัญชี เราแก้ตัวเลขในบัญชีให้ตรงกับเงินที่เหลือ เมื่อแก้แล้วมีลักษณะเป็นเท็จในตัวมันเองและไปแทนหนังสือฉบับที่แท้จริง ลักษณะนี้จึงจะเป็นการปลอม

(๓) มันประทับตราปลอม ลงลายมือปลอมในหนังสือ ข้อนี้เหมือนกับข้อ ๑ คือไม่จำเป็นต้องมีหนังสือจริง ที่ว่าลงลายมือปลอม ตัวบทภาษาไทยใช้ว่าลายมือ คำนี้เข้าใจว่าไม่จำเป็นต้องเป็นลายเซ็น แม้เป็นลายพิมพ์นิ้วมือหรือแกงได ถ้าทำในลักษณะที่ให้เข้าใจว่ามีลักษณะเป็นเท็จในตัวเอง หรือให้เข้าใจว่าไปแทนอีกฉบับหนึ่งก็เป็นลายมือตามข้อนี้

มีฎีกาที่ ๗๔๕/๒๔๕๗ วินิจฉัยว่าการปลอมหนังสือไม่จำเป็นต้องมีหนังสือจริง และที่ ๔๓๓/๒๔๙๑ เรื่องนี้เป็นการปลอมลายมือโดยกดพิมพ์ลายนิ้วมือ กล่าวคือจำเลยพาคน ๆ หนึ่งไปที่หอทะเบียนที่ดินแสดงตนว่าเป็นเจ้าของที่ดิน แล้วพิมพ์ลายมือในเอกสารการโอนเหมือนกับเป็นเจ้าของที่ดินโอนให้ ถือว่าเป็นการปลอมลายมือตามข้อ (๓) นี้ ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องเป็นลายมือเขียน

การปลอมลายมือ ถ้าเป็นการปลอมลายมือผู้อื่น เช่นลงชื่อหรือพิมพ์ลายมือให้เห็นเป็นคนอื่น ถือเป็นปลอมลายมือเสมอไป เช่นไปซื้อของเชื่อที่ร้าน เซ็นชื่อคนอื่นไว้โดยตั้งใจให้เจ้าของร้านเชื่อว่าเป็นลายมือคนอื่น อย่างนี้ไม่มีปัญหา เป็นปลอมเสมอ แต่ต้องเข้าใจว่าการเซ็นชื่อคนอื่น จะมีตัวจริงหรือไม่ ๆ สำคัญ ถ้าให้เข้าใจว่ามีตัวคนแล้วเป็นปลอม แต่อาจเป็นการไม่ปลอมก็ได้ ถ้าผู้เซ็นกระทำในลักษณะที่ตั้งใจว่าแม้จะเป็นอีกชื่อหนึ่งก็ตั้งใจรับผิดชอบเสียเองเช่น ก. ไปในที่แห่งหนึ่ง เกิดขาดเงินในปัจจุบัน จำเป็นต้องกู้เงิน จะใช้ชื่อตัวเองก็ขายหน้า จึงเซ็นชื่อคนอื่นไปโดยตั้งใจจะใช้หนี้ เมื่อสืบเจตนาได้อย่างนี้ไม่เป็นปลอมหนังสือ จะเห็นได้ว่าหนังสือนั้นไม่เป็นเท็จในตัวมันเอง เพราะเขาตั้งใจจะใช้หนี้อยู่และตั้งใจให้เป็นหนังสือแท้จริง

ส่วนการลงชื่อตนเอง ปรกติไม่เป็นปลอม แต่อาจเป็นปลอมได้ถ้าตั้งใจให้เห็นเป็นชื่อคนอื่น เช่นชื่อเดียวกัน คนหนึ่งเซ็นให้เหมือนอีกคนหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจว่าเป็นคนนั้นก็เป็นปลอมได้

อีกประการหนึ่ง การจะเป็นผิดตาม ม. ๒๒๒ นี้ การปลอมต้องมีลักษณะอันสามารถอาจเสียหายแก่ผู้ใดหรือสาธารณชน ถ้าไม่เสียหายก็ไม่ผิด อย่างไรเรียกว่าเสียหาย ต้องดูเป็นเรื่อง ๆ ดูตัวอย่างเรื่องครูผลัดกันเซ็นชื่อรับมอบฉันทะรับเงินเดือนดังกล่าวมาแล้ว ศาลฎีกาเห็นว่ามีลักษณะที่สามารถอาจจะเสียหายได้ เพราะอีกคนหนึ่งอาจกล่าวว่าไม่ได้รับเงินแล้วมาขอรับเงินอีกก็ได้ ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง ทนายความรับเงินแทนลูกความ ลูกความอยู่ห่างไกลกัน เพื่อความสะดวกทนายจึงลงลายมือปลอมของลูกความไปรับเงินแล้วก็นำเงินมาให้ลูกความ ศาลฎีกาถือว่าเป็นการปลอมหนังสือ เพราะอาจจะเกิดเสียหายได้

ข้อสำคัญเรื่องความเสียหายเป็นเรื่องหลัง เบื้องแรกการจะเป็นปลอมหนังสือหรือไม่ต้องดูว่าเข้าใน ม. ๒๒๒ ข้อ ๑-๒-๓ หรือไม่เสียก่อน เมื่อเข้าแล้วจึงดูว่าเสียหายหรือไม่

เมื่อเราทราบแล้วว่า ม. ๒๒๒ เป็นเพียงหลักเกณฑ์กำหนดว่า อย่างไรเรียกว่าปลอมหนังสือ ทีนี้การปลอมจะผิดเมื่อไร ต้องดูต่อไปในม. ๒๒๓, ๒๒๔

ม. ๒๒๓ มีว่า " ผู้ใดปลอมหนังสือ แม้ไม่ตั้งใจถึงจะให้เป็นหนังสือสำคัญหรือถึงเป็นหนังสือราชการก็ดี ถ้าและหนังสือนั้นได้ปลอมใช้เป็นหนังสือที่แท้จริง ท่านว่ามันมีความผิด......"

ม. ๒๒๔ มีว่า " ผู้ใดปลอมหนังสือ โดยตั้งใจจะให้เป็นหนังสือสำคัญก็ดี หรือเป็นหนังสือราชการก็ดี ท่านว่ามันมีความผิด......"

เมื่ออ่าน ๒ มาตรานี้แล้ว จะเห็นว่าความผิดฐานปลอมหนังสือนี้ บางอย่างความผิดเกิดขึ้นทันทีเมื่อที่ปลอม บางอย่างยังไม่เกิดขึ้น กล่าวคือ.—

๑. ถ้าเป็นหนังสือสำคัญหรือราชการ ความผิดเกิดทันทีที่ปลอม เช่น ก.ทำพินัยกรรมปลอม หรือทำหนังสือกู้ปลอม หรือทำใบรับรองของทางราชการปลอม ความผิดเกิดทันทีที่ปลอม

๒. ถ้าไม่ใช่หนังสือราชการหรือสำคัญ ความผิดยังไม่เกิดขณะปลอม จะเกิดเมื่อเอาหนังสือไปใช้ หรือเมื่อผู้อื่นเอาหนังสือไปใช้โดยความรู้เห็นของผู้ปลอม เช่น สมมติ ก. เป็นผู้ปลอมหนังสือ ข. เป็นผู้เอาหนังสือปลอมไปใช้ ก. ผู้ทำมีผิดไหม ถามว่า ก. รู้หรือไม่ ถ้า ก. รู้ด้วยขณะปลอมไม่ผิด จะผิดเมื่อ ข. เอาไปใช้โดย ก. รู้ด้วย ความผิดของผู้ใช้อยู่ใน ม. ๒๒๗ คือ หมายถึงผู้ใช้ที่ไม่ใช่ผู้ปลอมเอง

ม. ๒๒๗ เป็นการปลอมหนังสือสำคัญบางอย่างที่ระบุไว้ ซึ่งกฎหมายกำหนดโทษหนักขึ้น

ม. ๒๒๖ มีว่า "ผู้ใดบอกให้เจ้าพนักงานผู้มีตำแหน่งทำการตามหน้าที่ จดข้อความซึ่งมันรู้อยู่ว่าเป็นเนื้อความเท็จลงในหนังสืออย่างใด ๆ อันสามารถจะใช้เป็นพยานได้ และถ้าการที่มันกระทำนั้นอาจจะเกิดความเสียหายแก่สาธารณชน หรือแก่ผู้หนึ่งผู้ใดไซร้ ท่านว่ามันมีความผิด......." อ่านดูตามถ้อยคำใน ม. นี้อาจเข้าใจผิดว่าถ้าใครไปบอกให้เจ้าพนักงานจดข้อความอะไรเป็นความผิดตามม. นี้เสมอไป ไม่จริง เช่น ก. ไปให้การโดยถูกสอบสวนที่โรงพัก ก.ให้ข้อความเท็จไป เจ้าหน้าที่ก็จดไว้ เช่นนี้ดูเผิน ๆ ตามถ้อยคำในตัวบท ก็เห็นว่าเป็นการบอกให้เจ้าพนักงานจดข้อความซึ่งมันรู้อยู่แล้วว่าเป็นเท็จลงในหนังสืออย่างใดอันสามารถใช้เป็นพยานได้ จึงดูเหมือนว่าจะเป็นผิดตามม.นี้ ความจริงไม่ใช่

ที่ว่า "อันสามารถจะใช้เป็นพยานได้" ตาม ม. นี้ เอกสารนั้นต้องเป็นพยานหลักฐานในตัวมันเอง ภาษาอังกฤษใช้ว่า หรือ ซึ่งหมายถึงทะเบียนหรือเอกสาร ที่ตั้งไว้เป็นพยานหลักฐาน เช่นทะเบียนสมรส ที่ดิน คนต่างด้าวดังนี้ใครไปบอกให้จดข้อความเป็นเท็จ จึงจะผิด ถ้าเป็นเอกสารอื่น เช่นไปขอซื้อผ้าโดยอ้างว่าเมียจะคลอดบุตร ก็เป็นแจ้งความเท็จตามมาตราอื่น มาตรานี้ต้องเป็นเอกสารที่ทำไว้เพื่อเป็นหลักฐานแก่สาธารณชน

ม. ๒๓๐ มีว่า "ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงาน มีตำแหน่งหน้าที่ที่จะทำหนังสือราชการ หรือจดทะเบียนบัญชี และข้อความที่เป็นหลักฐานอย่างใด ๆ และมันบังอาจเอาเนื้อความซึ่งมันรู้อยู่ว่าเป็นความเท็จมาจดลงว่าเป็นความจริงก็ดี หรือจงใจจดลงด้วยลักษณะอันเป็นเท็จก็ดี ถ้าและการที่มันกระทำนี้อาจจะเกิดความเสียหายแก่สาธารณชน หรือแก่บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดไซร้ท่านว่ามันมีความผิด......." เจ้าพนักงานจะกระทำผิดตาม ม. นี้ ทะเบียนบัญชีที่กล่าวต้องเป็นเอกสารมหาชนที่ตั้งไว้เพื่อให้เป็นพะยานหลักฐานได้ จึงต้องเข้าใจว่าต้องเป็นเอกสารมหาชนเช่นเดียวกับ ม. ๒๒๖ ครั้งที่ ๘ ตุลาคม ๒๔๘๙

สินบนกับสินน้ำใจ เรื่องสินบนตามกฎหมายของเรากับกฎหมายต่างประเทศต่างกันมาก ของเราแยกเป็นสินบนกับสินน้ำใจ สำหรับสินบนลงโทษการรับก่อนที่เจ้าพนักงานจะลงมือกระทำ แต่กฎหมายประเทศอื่นโดยมากบัญญัติลงโทษตลอดไปถึงทำอะไรแล้วไปรับก็ผิด หรือเจ้าพนักงานทำอะไรไปตามหน้าที่แล้วไปรับที่หลังก็ผิด แต่กฎหมายของเราเอาผิดเพียงรับก่อนลงมือทำ ถ้าทำแล้วรับไม่ผิด

สินบนกับสินน้ำใจตามกฎหมายประเทศอื่นไม่แยก ถ้ารับแล้วเป็นสินบนเสมอ ส่วนของเราแยก จึงต้องเข้าใจให้ดีว่าต่างกันอย่างไร

สินน้ำใจดูตาม ม. ๑๓๗ สินบนดูตาม ม. ๑๓๘

ความจริงจะเห็นว่า ๒ มาตรานี้ใกล้กัน แต่พึงสังเกตว่า การปฏิบัติของเจ้าพนักงานอาจแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ.—

๑) เจ้าพนักงานมีหน้าที่ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วละเว้นหรือลงมือทำให้ผิดหน้าที่ไป

๒) เจ้าพนักงานมีอำนาจจะใช้ดุลยพินิจในการกระทำหรือไม่กระทำ แล้วใช้ดุลยพินิจไปในทางให้เป็นประโยชน์หรือเป็นโทษแก่ใครโดยไม่ผิดหน้าที่

ตัวอย่างอันที่ ๑ ก. เป็นผู้พิพากษา มีหน้าที่ตัดสินคดีตามความยุติธรรม และโดยสุจริต ถ้าตัดสินคดีโดยรู้ว่าไม่ควรตัดสินเช่นนั้น เป็นการผิดหน้าที่ทีเดียว ไม่ใช่การใช้ดุลยพินิจ เพราะหน้าที่เขาให้ทำอย่างนี้แล้วไม่ทำ

ตัวอย่างอันที่ ๒ ก. เป็นผู้พิพากษา จะใช้ดุลยพินิจพิจารณาเรื่องใดก่อนหลังก็ได้ ก. เห็นแก่ ข. จึงเอาเรื่อง ข. พิจารณาก่อน อย่างนี้ทำได้ เป็นการใช้ดุลยพินิจให้เป็นประโยชน์หรือโทษแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง

ฉะนั้นนัยที่ผิดหน้าที่ เป็นสินบน นัยที่ไม่ผิดหน้าที่ เป็นการใช้ดุลยพินิจ เป็นสินน้ำใจ

เมื่อเข้าใจว่าสินบนเป็นเรื่องผิดหน้าที่แล้ว อาจสงสัยว่าทำไมความในวรรค ๑ แห่ง ม. ๑๓๘ จึงว่า "ถ้าหากว่าการที่กระทำหรือละเว้นไม่กระทำ เพราะเห็นแก่สินบนนั้น ไม่ผิดระเบียบการในหน้าที่....." ที่ว่าอย่างนี้เพราะการรับสินบนเพื่อกระทำหรือละเว้นไม่กระทำการอย่างใดในหน้าที่นั้น มันอาจไม่ผิดหน้าที่ก็ได้ เช่น ก.เป็นอัยการ มีหน้าที่และอำนาจสั่งฟ้องหรือไม่ฟ้องคดีเรื่องนี้ มีเรื่องหนึ่งที่ ก. เห็นควรสั่งไม่ฟ้องอยู่แล้ว ผู้ต้องหาเอาสินบนมาให้โดยขอให้สั่งไม่ฟ้อง ก. รับเอาไว้และไม่ฟ้อง อย่างนี้ไม่ผิดหน้าที่ แต่ก็เป็นการรับสินบน ไม่ใช่สินน้ำใจ เพราะเป็นการให้ในหน้าที่ ฉะนั้นจึงมีที่เรียกว่ากินสินบนตามน้ำ

ฉะนั้นหลักเกณฑ์ในการรับสินบนต้องผิดหน้าที่เสมอ แต่การกระทำเพื่อสินบนนั้นอาจไม่ผิดหน้าที่ก็ได้ ข้อสำคัญต้องดูข้อตกลง ถ้าเพื่อให้ทำผิดหน้าที่แล้วก็เข้าเกณฑ์รับสินบน ถ้าเพียงขอเฟเวอร์หรือดุลยพินิจก็เป็นสินน้ำใจ

เสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ ได้ทรงยกตัวอย่างไว้ว่า นายอำเภอมีอำนาจจะให้อนุญาตใครจอดเรือที่ท่าก็ได้ เรือเขียวให้สินน้ำใจนายอำเภอเพื่อไม่ให้เรือแดงจอด นายอำเภอรับไว้เป็นสินน้ำใจไม่ใช่สินบน เพราะเป็นเรื่องการใช้ดุลยพินิจ แต่ถ้านายอำเภอต้องจับคนๆ หนึ่ง ถ้าคนนั้นเอาเงินมาให้เลยไม่จับเป็นการผิดหน้าที่เป็นสินบน ต้องตาม ม. ๑๓๘ วรรค ๒ แต่ถ้านายอำเภอจะไม่จับอยู่แล้ว เอาสินบนมาให้ก็เข้า ม. ๑๓๘ วรรค ๑

การแจ้งความเท็จ ปัญหาว่าการแจ้งเท็จต่อเจ้าพนักงานมีผิดอย่างไรบ้าง ตามกฎหมายตอบว่า คนที่เอาความเท็จมาแจ้งต่อเจ้าพนักงานอาจผิดก็ได้ ไม่ผิดก็ได้ คำว่าเจ้าพนักงานไม่รวมเจ้าพนักงานสรรพากร คำว่าเจ้าพนักงานที่ใช้ในกฎหมายตอนนี้นอกจากเป็นคนของรัฐที่บริหารราชการแล้ว ต้องมีหน้าที่ในการนั้นด้วย คือเป็นเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่รับรู้และจัดการในเรื่องนั้นด้วย

เรื่องเกี่ยวกับแจ้งความเท็จมีใน ม. ๑๑๘, ๑๕๔ วรรค ๒, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๘, ๑๕๙, ๒๒๖, ๓๓๔ ข้อ ๑ ควรตอบได้ว่าตามมาตราเหล่านี้มีความหมายและแตกต่างกันอย่างไร

ที่ใกล้เคียงกันมี ม. ๑๑๘, ๑๕๘, ๑๕๙

ม. ๑๑๘ มีว่า "ผู้ใดเอาความอย่างใดๆ ที่มันรู้อยู่ว่าเป็นความเท็จ และอาจจะทำให้ผู้อื่นหรือสาธารณชนเสียหายได้นั้น มาแจ้งแก่เจ้าพนักงาน ท่านว่ามันมีความผิด...."

"ถ้าข้อความที่เอามาแจ้งตามที่กล่าวในวรรคต้นนั้น เกี่ยวกับการกระทำผิดอาญาใดๆ ท่านว่ามันมีความผิด....." (โทษหนักขึ้น)

ม. ๑๕๘ มีว่า "ผู้ใดแกล้งเอาความที่มันรู้อยู่ว่าเป็นความเท็จไปร้องเรียนหรือฟ้องกล่าวโทษผู้อื่นไซร้ ท่านว่ามันมีความผิด....." และถ้ามันแกล้งกล่าวโทษเขาในความผิดอุกฤษโทษก็ทำให้โทษหนักขึ้น

ม. ๑๕๙ มีว่า "ผู้ใดรู้อยู่ว่ามิได้มีการกระทำผิดเกิดขึ้น และมันใส่ความฟ้องร้องว่าเกิดการกระทำผิดขึ้น หรือมันใส่เท็จทำพะยานเพื่อจะให้เห็นว่าความผิดได้เกิดขึ้น ท่านว่ามันมีความผิด...."

๓ มาตรานี้ข้อสำคัญต่างกันอย่างไร ม. ๑๕๘, ๑๕๙ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความผิดทางอาญา และ ม. ๑๑๘ วรรค ๒ ก็บอกว่าถ้าเกี่ยวกับอาญาโทษแรงขึ้น

ม. ๑๑๘ เป็นบทมาตราที่บัญญัติไว้กว้างๆ กล่าวโดยทั่วไปถึงการแจ้งเท็จต่อเจ้าพนักงาน ใครนำความเท็จมาแจ้งต่อเจ้าพนักงานแล้ว ถ้าไม่เข้า ม. ๑๕๘, ๑๕๙ ซึ่งโทษหนัก

กว่าก็เข้า ม. ๑๑๘ แต่พึงเข้าใจว่าภายในบังคับดังกล่าวนั้น ต้องเป็นการนำความเท็จมาแจ้งต่อเจ้าพนักงานซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้น ม. ๑๑๘ แม้จะเป็นบทกว้าง ก็ต้องเข้าใจว่าอยู่ภายในบังคับดังว่านี้ ส่วนในวรรค ๒ จะเข้าใจอย่างไรเพราะ ม. ๑๕๘, ๑๕๙ ก็เกี่ยวข้องกับอาญาผลคือว่า ถ้าการกระทำอะไรแม้เกี่ยวข้องกับคดีอาญา ถ้าไม่เข้ากรณีพิเศษดังว่าใน ม. ๑๕๘, ๑๕๙ ก็เข้า ม. ๑๑๘ ที่ว่าการทำอะไรไม่เข้า ม. ทั้งสอง ตัวอย่างเช่นตำรวจเรียกเราไปสอบสวนที่โรงพัก ในการให้การสอบสวนเราแจ้งเท็จโดยไม่ได้ฟ้องกล่าวหาใคร ไม่ได้มุ่งจะช่วยให้ใครพ้นโทษ ไม่ได้แสดงแก่เขาให้เห็นว่ามีความผิดเกิดขึ้น ซึ่งความจริงไม่ได้เกิด ฯลฯ ก็เข้า ม. ๑๑๘ เช่นในการสอบสวนเขาถามเราว่า เห็น ก. เดินไปที่ตรงนั้นหรือไม่ เราเห็นแต่บอกไม่เห็น การแจ้งเช่นนี้ก็ผิดตาม ม. ๑๑๘ วรรค ๒ เพราะไม่เข้า ม. ๑๕๘,๑๕๙ เลย สำหรับวรรค ๑ นั้นเป็นการแจ้งเท็จทั่ว ๆ ไปไม่เกี่ยวกับคดีอาญา เช่นเจ้าหน้าที่มาสำรวจว่ามีข้าวสารในบ้านหรือเปล่า ความจริงมีเราบอกว่าไม่มี

ม. ๑๕๔ ที่ว่าแจ้งเท็จ เฉพาะกรณีที่ผู้แจ้งมีเจตนาจะช่วยผู้ใดให้พ้นอาญาอันควรต้องรับและเพทุบายเอาความที่รู้ว่าเป็นเท็จมาบอก เช่นตำรวจไล่จับคนมา เราเห็นคนนั้นเข้าไปในร้านเจ๊ก ตำรวจถามเรา ๆ รู้จักกับผู้ร้ายต้องการช่วย ก็บอกว่าเปล่าเลย คนนั้นไม่ได้มา หรือชี้ไปทางอื่น เช่นนี้เข้า ม. ๑๕๔

ส่วน ม. ๑๕๘, ๑๕๙ เป็นบทที่ใกล้กันมาก ตาม ม. ๑๕๘ ตัวอย่างเช่น ก. ต้องการให้ตำรวจจับ ข. ไปสอบสวน ก็ทำเป็นเจาะหน้าต่าง แล้วแจ้งตำรวจว่าเมื่อคืนนี้มีผู้ร้ายเข้ามาลักของ เข้าใจว่าเป็น ข. จะลงโทษมาตราไหน ดูถ้อยคำใน ม. ๑๕๘ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า

คือฟ้องผู้ใดโดยเฉพาะ ภาษาไทยใช้ว่า "ไปร้องเรียนหรือฟ้องกล่าวโทษผู้อื่น" ส่วน ม. ๑๕๙ ไม่ได้ใช้คำว่าฟ้อง ไม่ได้บอกว่าฟ้องใครเลย บอกแต่ว่ามีกรรมกระทำผิดเกิดขึ้น ไม่ได้บอกว่าใครทำผิด เช่นใส่เท็จทำพยานว่ามีความผิดเกิดขึ้น ฉะนั้น ม. ๑๕๘ ต้องเป็นการกล่าวหาใครโดยเฉพาะว่าได้ทำผิดอาญา ส่วน ม. ๑๕๙ ไม่ได้กล่าวหาใคร เพียงแต่ไม่มีความผิดอาญาเกิดขึ้น แต่แกล้งบอกว่าเกิด โดยไม่ได้กล่าวหาใคร ถ้าไปเจาะจงตัวคนก็เข้า ม. ๑๕๘ ๆ โทษก็ต่างกว่า ม. ๑๕๙ ๆ โทษเบากว่า เพราะไม่ได้กล่าวหาใคร

ที่ว่ามาแจ้งต่อเจ้าพนักงานหรือร้องเรียน ไปร้องต่อใคร กฎหมายไม่ได้กล่าวไว้ต้องพิจารณาว่ากฎหมายประสงค์อย่างไร และ ม. ๑๕๘ นั้นเพราะฟ้องต่อศาล หรือเจ้าพนักงานอื่นใดอีก ต้องเข้าใจว่าความผิด ๒ มาตรานี้อยู่ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำให้เสื่อมเสียความ

ยุติธรรม โดยที่บัญญัติไว้ในเรื่องเกี่ยวกับความยุติธรรม จึงต้องเข้าใจว่าเจ้าพนักงานที่จะไปร้องต้องมีหน้าที่เกี่ยวกับความยุติธรรมของบ้านเมือง จะเป็นศาลหรือเจ้าพนักงานอื่นใดก็ได้ เช่นเจ้าพนักงานสอบสวน แต่ไม่ไปไกลถึงเจ้าพนักงานอื่น ๆ เช่นเราไปร้องต่อรัฐมนตรีว่าข้าราชการกระทรวงนั้นกินสินบน ความจริงเขาไม่ได้กิน ไม่ผิด ม. ๑๕๘ เพราะรัฐมนตรีไม่ใช่เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องกับความอาญา ถ้าไปร้องต่อตำรวจจึงจะเป็น กรณีร้องต่อผู้บังคับบัญชาว่าคนนั้นคนนี้กินสินบน แม้ผลจะทำให้เขาส่งเรื่องให้ตำรวจ แต่จะปรับเข้า ม. ๑๕๘ ไม่ได้ เพราะการกล่าวโทษตาม ม. นี้ ต้องเป็นการกล่าวโทษต่อศาลหรือเจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องกับความยุติธรรมของบ้านเมือง ไม่ใช่การบังคับบัญชา จึงไปตก ม. ๑๑๘

ส่วนมาตราอื่น ๆ คือ ๒๒๖, ๓๓๔ (๑) ไม่มีปัญหา

ความผิดฐานปลอมเงินตรา ปัญหามีว่าความผิดชนิดเกิดขึ้นเมื่อไร

เช่น ก. เอาธนบัตรปลอม ๑๐๐ บาท ๕ ใบ ใส่กระเป๋าไว้ ตำรวจจับได้ก่อนนำออกใช้ จะถือว่าความผิดเกิดขึ้นหรือยัง ทั้งนี้ต้องดู ม. ๒๐๓ กับ ๒๐๔

ม. ๒๐๓ มีว่า "ผู้ใดกระทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใด ดังว่าต่อไปในมาตรานี้ คือ.–

๑) ปลอมเงินตรา หรือแปลงเงินตราก็ดี

๒) เอาเงินตราซึ่งมันรู้อยู่ว่าเป็นของปลอมหรือของแปลงเข้ามาในพระราชอาณาจักรก็ดี

๓) จำหน่ายเงินตรา ซึ่งมันรู้อยู่ว่าเป็นของปลอม หรือของแปลง หรือมันมีของเช่นนั้นไว้เพื่อจำหน่ายก็ดี

ท่านว่ามันมีความผิด......"

ถ้าเราอ่านแต่มาตรานี้มาตราเดียว ก็จะเห็นว่าตัวอย่างข้างต้นนั้นเป็นผิด เพราะมีธนบัตรไว้เพื่อใช้ แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เราต้องดู ม. ๒๐๔ ด้วยอีกมาตราหนึ่ง ซึ่งมีความว่า "ผู้ใดได้เงินตราอันเป็นของปลอมหรือแปลงมาไว้ โดยมันมิรู้ว่าเป็นของเช่นนั้น ถ้าเมื่อความจริงปรากฏขึ้นแก่มันแล้วว่าเป็นของปลอมหรือแปลง มันยังขืนเอาเงินนั้นออกจำหน่ายไซร้ ท่านว่ามันมีความผิด....."

เรื่องเกี่ยวกับการมีเงินปลอมไว้เพื่อใช้ ถ้าเป็นกรณีใช้ ไม่มีปัญหาเลย ย่อมผิดตาม ม. ๒๐๓ แต่กรณีมีไว้โดยตั้งใจจำหน่าย แม้ ม. ๒๐๓ จะใช้คำว่า "มีของเช่นนั้นไว้เพื่อจำหน่าย" แต่จะอ่านเฉพาะมาตราเดียวไม่ได้ ต้องดู ม. ๒๐๔ ด้วย เพราะ ม. ๒๐๔ กล่าวว่า

"ถ้าเมื่อความจริงปรากฏแก่มันแล้ว..... ยังขืนเอาออกจำหน่าย ท่านว่ามันมีความผิด" นี่เมื่ออ่านประกอบกันจะเห็นว่า การที่คนมีเงินปลอมอยู่นั้น ความผิดจะเกิดเมื่อรู้แล้วว่าปลอมแล้วยังขืนเอาออกจำหน่าย

แต่เมื่อกล่าวดังนี้ ก็เกิดมีปัญหาอีกว่า ถ้าอย่างนั้น ม. ๒๐๓ ก็ใช้ไม่ได้น่ะซี ความจริง ม. ๒๐๓ ก็ใช้ได้ เช่นการมีธนบัตรปลอมไว้เพื่อจำหน่ายก็ผิด แต่ผิดโดยเมื่อได้มาและถ้ารู้ว่าเป็นของปลอมแล้วยังขืนเก็บไว้จำหน่าย เช่นการรับซื้อธนบัตรปลอม ย่อมเข้า ม. ๒๐๓ ทีเดียว จะเอา ม. ๒๐๔ ขึ้นเถียงไม่ได้ เพราะ ม. ๒๐๔ หมายถึงการได้เงินมาโดยไม่รู้แล้วเมื่อรู้ก็ยังขืนจำหน่าย ส่วนตัวอย่างข้างบนในตอนได้มาก็รู้อยู่แล้ว จึงผิดแล้ว จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า กรณีมีเงินตราเพื่อจำหน่าย ถ้าใครได้มาโดยรู้ว่าปลอมแปลง และมีไว้เพื่อจำหน่าย แม้ยังไม่จำหน่ายก็ผิดตาม ม. ๒๐๓ ถ้าได้มาโดยไม่รู้ มารู้เอาทีหลัง ถึงเอาใส่กระเป๋ามาเพื่อจำหน่ายก็ไม่ผิด จะผิดเมื่อเอาออกจำหน่ายโดยรู้แล้ว แต่ถ้าในตอนได้มารู้อยู่แล้วว่าเป็นของปลอมแปลง แม้ยังไม่เอาออกจำหน่ายก็เป็นผิด.

ความผิดบางอย่างที่เป็นปัญหา

อันแรก เรื่องการแจ้งความเท็จ การพูดเท็จ เป็นอาญาอย่างไรบ้าง (อาจถามปากเปล่า)

มีหลายมาตราที่เป็นเท็จแท้ ๆ ก็มี ม. ๑๑๘, ๑๕๔, ๑๕๘, ๑๕๙, ๒๒๖ นอกจากนั้นมีส่วนประกอบของการพูดเท็จบางอย่างฉ้อโกง (๓๐๔) ในลหุโทษอีกมาตราหนึ่ง (ม. ๓๓๔ ข้อ ๕) เจ้าพนักงานถามชื่อแล้วไม่แจ้งตามเป็นจริง แต่การฉ้อโกงตาม ม. ๓๐๔, ๓๓๔ เป็นแต่เพียงเรื่องประกอบ ไม่สู้สำคัญ สำคัญอยู่ที่ ม. ๑๑๘, ๑๕๔, ๑๕๘, ๑๕๙, ๒๒๖

มีลักษณะต่างกันอย่างไร ตัวอย่าง จะถามว่า ม. ๑๑๘ กับ ๑๕๙ ต่างกันอย่างไร บางทีตอบยาก

ม. ๑๑๘ มีว่า "ผู้ใดเอาความใด ๆ ที่รู้ว่าเป็นเท็จอาจเสียหายไปแจ้งแก่สาธารณชน ....." แล้วในปี ๒๔๙๙ แก้ไข เพิ่มวรรค ๒ ว่า ถ้าข้อความที่เอามาแจ้งเกี่ยวกับความผิดอาญาต้องจำคุกไม่เกิน ๓ ปี

มาตรา ๑๕๙ ว่า "ผู้ใดรู้อยู่ว่ามิได้มีความผิด—ใส่ความ—ใส่เท็จทำพยาน....." มาตรานี้ไม่ใช่ฟ้องศาล (ฟ้องศาล ม. ๑๕๘) แล้วเฉพาะไม่มีความผิดอาญาเกิดขึ้น จึงเป็น ม. ๑๕๙ ม. ๑๑๘ เป็นความผิดอาญาเหมือนกัน

ข้อแตกต่างอยู่ที่ ม. ๑๕๙ แจ้งเฉพาะว่ามีความผิดอาญาเกิดขึ้น ตัวอย่าง แจ้งความโรงพักว่ามีคนร้ายลักของในบ้านเรา แต่ความจริงไม่มีการลัก เข้า ม. ๑๕๙ หรือเรางัดประตูหน้าต่างของเราเอง

ม. ๑๑๘ จริงอยู่เกี่ยวกับอาญา แต่ไปแจ้งอย่างอื่นนอกจาก ม. ๑๕๙ เป็นต้นว่า ตำรวจถามเราว่า เมื่อกี้เห็นคนถือดาบผ่านมาหรือเปล่า ความจริงเราเห็น แต่เราว่าเราไม่เห็น หรือเราไม่เห็น เราว่าเราเห็น ตัวอย่าง เจ้าพนักงานสอบสวนอ้างเราเป็นพยาน เราไม่เห็นคนร้าย เราว่าเห็น หรือเราไม่เห็น เราว่าเห็น เป็นความเท็จเกี่ยวกับคดีอาญา (ม. ๑๕๙ ไปแจ้งว่ามีผิด)

สรุป ม. ๑๕๙ เป็นกรณีเฉพาะไปแจ้งว่ามีผิดเกิดขึ้น ม. ๑๑๘ เป็นการแจ้งอะไร ๆ ก็ได้ นอกจาก ม. ๑๕๙

ข้อที่จะต้องระลึกในการแจ้งต่อเจ้าพนักงาน ถ้าเราแจ้งว่ามีความผิดเกิดขึ้น โดยเรารู้ว่าไม่มีผิด แต่ถ้าเราแจ้งว่า ก. เป็นคนลักทรัพย์ ความจริง ก. ไม่ได้ลักทรัพย์ เป็น ม. ๑๕๘ ผู้ใดแกล้งเอาความที่รู้ว่าเป็นเท็จไปแจ้ง...... (ไม่ใช่ ม. ๑๕๙)

ต้องเข้าใจว่า ม. ๑๕๘ บัญญัติความผิด ๒ ชนิด (๑) เอาความเท็จไปฟ้องศาลในคดีอาญา (๒) เป็นความผิดที่ฟ้องร้องกล่าวโทษผู้อื่นที่ไม่ใช่ศาล

กฎหมายใช้คำว่า ผู้ใดแกล้งเอาความที่รู้ว่าเท็จไปร้องเรียนฟ้องกล่าวโทษผู้อื่น ในกรณีแจ้งเท็จต่อเจ้าพนักงานธุรการโดยรู้ว่าไม่มีผิดเกิดขึ้น เป็น ม. ๑๕๙ (ถ้าระบุชื่อ) เข้าก็กลายเป็น ม. ๑๕๘ การที่เราวินิจฉัยดังนี้จะเห็นว่าถูกต้อง เพราะโทษก็ต่างกัน ถ้าไปเจาะจงตัวเข้าโทษก็มากกว่า ม. ๑๕๙ โทษน้อยกว่า ม. ๑๑๘ โทษก็น้อยกว่า ม. ๑๕๙ เพราะ ม. ๑๑๘ วรรค ๒ เป็นการแจ้งทั่วไป ถ้าแจ้งว่ามีผิดอาญาก็เป็นม. ๑๕๙ โทษมากขึ้น กับเจาะจง ม. ๑๕๘ โทษก็มากยิ่ง ถ้าเป็นอุกฤษโทษ ๆ ยิ่งก็มากหนัก ตามวรรค ๒ ของ ม. ๑๕๘ เราจึงจับความแตกต่างได้ใน ๓ มาตรานี้ ม. ๑๕๘ ได้ทั้งศาลและเจ้าพนักงานธุรการ

มีอีกมาตราหนึ่ง คือ ๒๒๖ ผู้ใดบอกให้เจ้าพนักงานผู้มีตำแหน่งราชการตามหน้าที่จดข้อความที่มันรู้อยู่ว่าเป็นความเท็จ อันสามารถใช้เป็นพยานได้และอาจเสียหาย ฯ

ความแตกต่างของมาตรา ๒๒๖ อยู่ในหมวดปลอมหนังสือมุ่งจะลงโทษบุคคลที่เกี่ยวกับปลอมหนังสือ เป็นเรื่องที่รัฐต้องการให้เอกสารที่ใช้ในราชการเป็นความจริงเสมอ ถ้าบอกให้จดเท็จทำให้หนังสือนั้นคล้ายกับเป็นหนังสือปลอม ม. ๑๑๘ ก็อาจจดลงในหนังสือได้ เช่น

เราไปให้การที่โรงพัก ๆ ก็จดเป็นหนังสือเหมือนกัน แต่ต่างกับ ม. ๒๒๖ คือ เราบอกให้จดข้อความใดๆกฎหมายมุ่งถึงหนังสือที่กฎหมายให้รัฐทำขึ้น เช่นหนังสือมหาชน ทะเบียนสมรส หรือหนังสือที่ออกให้แก่ผู้ใด เช่นโฉนดที่ดิน พยานนั้นหมายความว่าจดใช้เป็นพยานหลักฐานได้ทั่ว ๆ ไป เราบอกให้ตำรวจจดในสำนวนการสอบสวน แต่ " สามารถใช้เป็นพยานหลักฐานได้ ไม่มุ่งถึงในโรงศาล " มุ่งถึงที่จะใช้แก่สาธารณชนทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับมหาชน ตัวอย่าง คนจะขับขี่ยวดยาน เจ้าพนักงานก็ต้องออกใบอนุญาต ใบอนุญาตนี้ก็สามารถใช้เป็นพยานได้ ไม่ได้หมายถึงว่าถ้าบอกให้เจ้าพนักงานสอบแล้ว ต้องเป็น ม. ๒๒๖ เสมอไป ทำให้หลักฐานเท็จไป..........ปลอมหนังสือ

ม. ๑๕๔ ข้อ ๒. ผู้ใดเจตนาจะช่วยผู้อื่นให้พ้นอาญา เช่นกระทำ.........

(๒) มันเพทุบายเอาเนื้อความที่มันรู้อยู่ว่าเป็นความเท็จมาบอกเล่าในเรื่องความผิดใด ๆ เพื่อให้หลงเชื่อไปในทางเป็นเท็จ

อันนี้เห็นได้ชัดว่า ไม่ได้ฟ้องใคร ไม่เข้า ม. ๑๕๘, ๑๕๙ ไม่ใส่ความ ต่างกับมาตรา ๑๑๘ อย่างไร

ม. ๑๑๘ เป็นบทบัญญัติทั่ว ๆ ไป แต่ ม. ๑๕๔ วรรค ๒ เป็นเรื่องโดยเฉพาะ เป็นการแจ้งโดยเจตนาจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นอาญาอันควรรับตามกฎหมาย ต้องดูโมทิฟก่อนที่ผู้ใดกระทำผิดต้องดูโมทิฟ ถ้ามีมาเพื่อช่วยผู้อื่นให้พ้นอาญา ก็ต้องเป็น ม. ๑๕๔ นอกจากนั้นก็ต้องเป็น ม. ๑๑๘

ข้อยกเว้นความผิดในกรณีอ่อนอายุ

ตัวบทเราบัญญัติไว้ชัดเจนพอ ไม่จำต้องอธิบาย

โดยที่เราทราบแล้วว่า การที่ ก.ม. ลงอาญา เป็นข้อสำคัญว่าเขาควรลงอาญาต่อเมื่อกระทำโดยสติปัญญาและอำเภอใจของตนเอง คือกระทำโดยรู้ผิดรู้ชอบด้วยเรื่องอายุของคน จึงต้องดูในเรื่องนี้เหมือนกัน

กฎหมายแบ่งระยะเวลาของบุคคลออกเป็น ๓ ตอน

ตอนที่ ๑ ถือว่าบุคคลยัง**ไม่รู้ผิดรู้ชอบ**

ตอนที่ ๒ เป็นตอนกลาง คือ**ให้อำนาจแก่ศาลพิจารณาว่ารู้ผิดชอบหรือไม่** ถ้ารู้ผิดชอบจะควรลงโทษสถานไหน

ตอนที่ ๓ **ถือว่าคนทุกคนรู้ผิดชอบ** โดยไม่คำนึงถึงเรื่องอายุเลย

สำหรับตอนที่ ๒ เป็นหน้าที่โจทก์นำสืบว่าคน ๆ นั้นรู้ผิดชอบเพียงใด ตอนที่ ๓ ไม่ใช่หน้าที่ของโจทก์ ถ้าผู้ใดจะกลับความสันนิษฐานว่าจำเลยไม่รู้ผิดชอบ เพราะสัญญาวิปลาศหรือเหตุอื่น ก็เป็นหน้าที่ผู้นั้นต้องนำสืบ

แม้กำหนดอายุแล้ว ความเหลื่อมล้ำก็ต้องมีเสมอ คือ ๗ ปีไม่รับผิดชอบ ๗-๑๖ ปี เป็นระยะที่ ๒ จะให้ความยุติธรรมทุกกรณีไม่ได้ เด็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบบางคนฉลาดกว่าเด็กอายุ ๑๐ ขวบ ก็มี เพราะเหตุนี้ในระยะที่ ๒ จึงให้อยู่ในอำนาจศาลเสมอ (ระยะที่ ๑ ศาลไม่รับฟ้อง) ศาลอาจเอามาใส่ในระยะที่ ๑ ปล่อยไปก็ได้ ในระยะที่ ๓ ต้องสืบแก้เอาเอง น่าสงสัยว่าทำไมไม่เอาคนแก่หลงไหลมาใส่ด้วย กฎหมายไม่แยก คือสำหรับเด็กนั้นเป็นของแน่ที่ต้องยกเว้น ส่วนคนแก่หลงไหลควรนำสืบแก้ตัวเอาเอง กฎหมายเก่าของเรามีพูดเรื่องเฒ่า ๗๐ แต่กฎหมายใหม่ไม่มี

การนับอายุ ต้องนับแต่วันเกิดจนถึงวันกระทำผิด ไม่ใช่วันพิจารณา

การพิจารณา อย่าเอาเจตนาของเด็กมาเกี่ยวข้อง จะถือว่าทำโดยเจตนาไม่ได้ เช่น หนูดำหนูแดงทะเลาะกัน เอามีดฟันกัน จะต้องดูพฤติการณ์ทั่ว ๆ ไปว่าเด็กอยู่ในที่อบรมศึกษาอย่างไร มีการศึกษามาอย่างไร ดูประวัติว่ามีความรู้รับผิดชอบอย่างไรหรือไม่

ทำอายุเด็กในทางอาญาต่ำกว่าทางแพ่ง เพราะในทางอาญามุ่งถึงอำเภอใจ การรู้ดีรู้ชั่ว ยิ่งกว่าการได้เปรียบเสียเปรียบในสังคมซึ่งเป็นของควรเรียนภายหลัง.

เรื่องทรัพย์

ในภาค ๒ มีสำคัญอีกอันหนึ่งคือ ที่เกี่ยวกับทรัพย์ ผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สามารถใช้อำนาจกรรมสิทธิ์ ทำอะไร ๆ ได้โดยไม่มีขอบเขต แต่ในกฎหมายอาญาวางไว้ว่าอย่าทำเสียหายแก่ผู้อื่นก็มีเหมือนกัน

มีอะไรบ้าง การรอนอำนาจกรรมสิทธิ์

(๑) ม. ๑๒๒ ของที่ต้อง..........

(๒) ม. ๑๘๗ เอาเพลิงเผาบ้าน

(๓) ม. ๒๘๕

(๔) ม. ๒๙๐ ทรัพย์ต้องยึดอายัติตามกฎหมาย

(๕) ม. ๒๔๑ จำนำ

(๖) ม. ๓๐๒ ป้องกันทรัพย์มิให้ถูกยึดถูกอายัติ

(๗) ม. ๓๐๙ มิให้แบ่งปันแก่เจ้าหนี้

(๘) ม. ๓๑๒ จะเอาค่าประกัน

(๙) ม. ๓๑๖ รักษาทรัพย์ของตนเอง

ฉะนั้นถ้าปล่อยให้ทำก็จะเกิดอันตราย แม้เป็นบ้านของตนเอง

ความยากอยู่ที่ ม. ๒๘๘ คือ — ๑. เอาไป

๒. ทรัพย์

๓. ของผู้อื่น

๔. เจ้าของไม่อนุญาต

๕. โดยทุจริต

แต่ใน ๕ ประการนี้ยังไม่พอ ข้อสำคัญต้องรู้ว่าทรัพย์คืออะไร คือสิ่งที่บุคคลอาจมีกรรมสิทธิ์ รวมความถึงทรัพย์ที่ไม่มีรูปร่าง แต่ไม่รวมถึงอำนาจในลิขสิทธิ์ เพราะไม่ใช่ทรัพย์ตามความหมายนี้ การเอาไปโดยทุจริต (ม. ๖) เป็นการเอาไปเพื่อเอาทรัพย์นั้นเสีย ตัวอย่าง เขาจอดเรือไว้ริมคลอง เราก็เอาไปเพื่อข้ามฟาก จะถือว่าเป็นลักทรัพย์ไม่ได้ หลักอีกอย่างหนึ่งคือ ประสงค์จะเอากรรมสิทธิ์ ถ้าไม่มีเจตนาจะเอากรรมสิทธิ์แล้วก็ไม่เป็นลักทรัพย์เนื่องจากไม่มีทุจริต

เทียบ ม. ๓๑๔ ผู้ใดได้รับมอบหมายแล้วเอาไปเสียเป็นยักยอก ๆ มีการเอาไปเหมือนกัน แต่ไม่เป็นลักทรัพย์ เพราะมีการมอบหมายให้อยู่ในความครอบครอง

ต้องเป็นการตัดอำนาจการครอบครองด้วย เป็นเกณฑ์ที่ ๗

เราเอาเสื้อไปซักเจ๊ก มีธนบัตรติดอยู่ เจ๊กเอาเสีย ข้าฯ เห็นว่าเป็นการตัดอำนาจการครอบครอง ไม่สละการครอบครองธนบัตร ถ้าเจ๊กเอาเสื้อก็เป็นยักยอก แต่นี่เป็นธนบัตรในเสื้อ

ตัวอย่าง ก. นั่งพักร้อนใต้ต้นไม้ วางซองบุหรี่ไว้ใต้ต้น แล้วขึ้นไปกินผลไม้บนต้น ข. เดินผ่านไม่รู้ว่าเป็นซองบุหรี่ของคนบนต้นไม้ คิดว่าใครทำตกไว้ก็เก็บเอาไป

เรื่องเจ้าพนักงานทุจริตต่อหน้าที่ ม. ๑๓๗,๑๓๘,๑๓๙ ประกอบด้วย ม. ๑๒๕

ม. ๑๓๗ ว่า เจ้าพนักงานคนใดเรียกหรือรับ หรือยอมว่าจะรับทรัพย์สินไว้เป็นน้ำใจเพื่อเป็นเครื่องอุปการะแก่การที่มันจะให้คุณหรือให้โทษ ฯลฯ ในการกระทำตามอำนาจหน้าที่

ม. ๑๓๘ คล้ายกันมาก คือเรียกหรือรับ ถ้าหากว่าการที่กระทำหรือละเว้น ไม่ผิดระเบียบการในหน้าที่

วรรค ๒ ถ้าการที่กระทำนอกเหนือเหลือเกิน มิชอบด้วยหน้าที่

โดยปรกติเจ้าพนักงานมีหน้าที่ ๒ ประการ คือ.–

(๑) ดุลยพินิจ จะปฏิบัติอย่างไรก็ได้

(๒) ไม่ใช่เรื่องดุลยพินิจ ต้องกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นควรฟ้องแต่ไม่ฟ้อง ไม่ใช่เรื่องดุลยพินิจ เป็นเรื่องทำผิดหน้าที่ แต่เขามีอำนาจที่จะฟ้องคดีใดก่อนก็ได้ หลังก็ได้ จะว่าทำผิดหน้าที่ไม่ได้ แม้เลือกฟ้อง

เช่น นายอำเภอเอาที่หลวงยกให้ใครเป็นผิดหน้าที่ ถ้าเป็นผู้ดูแลท่าสาธารณะ จะให้เรือลำใดจอดก็ได้ ลำไหนกินน้ำมากไม่ให้จอด ถ้ากินน้ำน้อยให้จอด จะให้ลำใดจอดก็อยู่ในอำนาจของแก

ฉะนั้นเราก็จับได้ว่า ม. ๑๓๗ เฉพาะการใช้ดุลยพินิจว่าไม่ผิดหน้าที่ เป็นการให้**เฟเวอร์หรือดิสเฟเวอร์** โดยไม่ผิดต่อหน้าที่เลย (เพราะเห็นแก่ลาภสักการ) ถ้าให้เฟเวอร์ใครโดยไม่ผิดหน้าที่เลย ก็เป็นการให้สินน้ำใจ เพื่อให้คุณให้โทษ เป็น ม. ๑๓๗ อัยการฟ้องคดีก่อนหลังโดยเฟเวอร์ เป็น ม. ๑๓๗ ถ้ารับทรัพย์เพื่อปล่อยจำเลย ไม่ฟ้อง เป็นการทำผิดหน้าที่ก็เป็น ม. ๑๓๘

แต่อย่าฉงน เพราะ ม. ๑๓๘ ว่าไม่ผิดหน้าที่ เพราะไม่ผิดระเบียบการ หมายความว่าการรับทรัพย์เป็นที่ตกลงว่าทำผิดหน้าที่ เช่นข้าพเจ้าเป็นผู้พิพากษา ต้องตัดสินให้จำเลยชนะ แต่จำเลยไม่รู้ มาให้ข้าพเจ้า ๑๐๐๐ บาท ข้าพเจ้าก็รับเงินโดยจำเลยเข้าใจว่าจะลงโทษ ข้าพเจ้าต้องปล่อยอยู่แล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่ผิดระเบียบการในหน้าที่

ตัวอย่าง อัยการ มีคนเอาสินบนมาให้ว่าอย่าฟ้องผมเลย ผมให้ ๑๐๐๐ บาท อัยการรับไว้ อันนี้เห็นได้ว่าไม่ใช่ว่าให้เฟเวอร์ เผอิญเรื่องมันต้องปล่อยอยู่แล้ว กินสินบนตามน้ำไม่ผิดจริง ๆ ต้องปล่อยจริง ๆ มันผิดโดย**เนเจอร์** แต่**แฟคท**ไม่ผิด (ตามน้ำวรรค ๑ ทวนน้ำ วรรค ๒ ถ้าเฟเวอร์ก็ ม. ๑๓๗)

ม. ๑๓๘ เป็นสินบนที่ให้ตุลาการ โทษแรง เสียความยุติธรรมมากมาย ความจริงหน้าที่อื่น เช่นเป็นอัยการกินสินบนยิ่งกว่าศาลอีก

ผู้ให้ มีมาตราเดียว คือ ม. ๑๒๕ ผู้ใดขอให้สินบนแก่เจ้าพนักงานโดยเจตนาจูงใจให้กระทำหรือละเว้นใด ๆ

มีปัญหาว่า ให้ตาม ม. ๑๓๗ หรือ ๑๓๘ จะเห็นได้ว่าให้สินบนตามซึ่งเจ้าพนักงานรับไม่ใช่สินน้ำใจ การให้สินน้ำใจไม่มีผิด แต่ผู้รับมีผิด เพราะไม่ใช่สินบน เป็นเฟเวอร์.

ปลอมแปลงเงินตรา

ม. ๒๐๒— ม.๒๑๐

คำว่า " เงินตรา " มีอยู่ ๒ มาตรา ปลอมเงินตราหรือสิ่งของอย่างใด ๆ ซึ่งใช้อย่างเงินตรา ประกอบด้วย ม. ๒๐๘ รวมถึงธนบัตรรัฐบาลไทยหรือต่างประเทศ แบงค์ และเอกสารเงินกู้

ปัญหาการปลอมมีอยู่ใน ม. ๒๐๒

ความยากอยู่ที่ ม. ๒๐๓—๒๐๔ การมีเงินตราปลอมจะมีความผิดเมื่อใด

การใช้เงินตราปลอมจะผิดเมื่อใด ถ้าดู ม. ๒๐๓—๒๐๔ จะเห็นได้ว่า ม. ๒๐๓ ว่าไว้ในข้อ ๓.... " มันมีของเช่นนั้นไว้เพื่อจำหน่าย " จะพึงเห็นได้ว่าเป็นความผิดต่อเมื่อมีไว้เพื่อจำหน่าย แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ การอ่านกฎหมายต้องอ่าน ม. ๒๐๔ ประกอบ " ผู้ใดได้เงินตราปลอม ฯ ถ้าไม่รู้ และตามจริงปรากฏว่าปลอมแปลง ยังขืนเอาเงินนั้นออกจำหน่าย จึงจะมีผิด แต่ ม. ๒๐๓ ว่ามีไว้ก็ผิด เมื่ออ่าน ๒ มาตราควบกันจะเห็นว่า จะมีผิดต่อเมื่อรับไว้มันรู้ว่าปลอม และมีไว้เพื่อจำหน่าย แม้ยังไม่จำหน่ายก็ผิด เพราะม. ๒๐๔ ว่าถ้าได้มาโดยไม่รู้ ต้องจำหน่ายจึงจะมีผิด

ม. ๒๐๔ ว่าได้มาโดยไม่รู้แล้วยังขืนจำหน่าย ถ้าได้มาโดยรู้จึงจะผิด ม. ๒๐๓ ได้มาต้องรู้ ตัวอย่าง ไปซื้อของเงิน ๑๐ บาท ให้เขาไป เขาทอนใบละ ๕ บาทนึกว่าดีก็รับไว้ ภายหลังถึงบ้านเรา ก็ปรากฏว่าเป็นปลอม ความผิดก็ยังไม่มี แม้ตั้งใจจะไปซื้อผ้า เอาใส่กระเป๋า ความผิดก็ยังไม่มี จะผิดต่อเมื่อเอาออกซื้อผ้า

ข้อสำคัญ การมีเงินปลอมจะมีผิดต่อเมื่อ.—

๑. กรณีได้มาโดยไม่รู้ จำหน่ายก็ผิด

๒. ได้มาโดยรู้ ไม่จำหน่ายก็ผิด

ไปซื้อธนบัตรปลอมมาโดยรู้ เอามาไว้เพื่อจำหน่ายก็ผิดแล้ว ก็เข้า ม. ๒๐๓ ข้างต้น แต่ถ้าได้มาโดยไม่รู้แล้วจะเอา ม. ๒๐๔ มาปรับไม่ได้ จะผิดต่อเมื่อจำหน่าย

ปัญหาที่อาจถูกถาม ก็ ๒ มาตรานี้.

หมิ่นประมาท

ม. ๒๘๒, ๒๘๓, ๒๘๔, ๓๓๙ ข้อ ๒.

ม. ๒๘๒ ความที่กล่าวต้องเป็นข้อความที่โดยปรกติอาจทำให้เขาเสียชื่อเสียงหรือดูหมิ่นเกลียดชัง ถ้าหากข้อความไม่สามารถก่อให้เกิดก็ไม่เข้า ม. ๒๘๒

ตัวอย่าง ถ้ากล่าวว่า ก. เป็นคนระยำ เป็นลูกเกิดในท้องร่อง ก็ไม่สามารถให้เขาเสียชื่อเสียง เพราะการเกิดในท้องร่องไม่เสียอย่างไร หรือพูดว่าวันนี้อาจารย์ที่มาบรรยายเห็นสตางค์ของนักศึกษา ๑๐ สตางค์ก็เอาไป ความจริงก็ไม่มีใครเชื่อ ก็ไม่สามารถทำให้เสียชื่อ

ข้อสำคัญ **ต้องทำให้คนฟังเชื่อ**

มีคดีเชียวสุดเส็งเป็นจำเลยในศาล หนังสือพิมพ์ลงว่าเจ้านายคน ๑ ยอมรับขมิ้นสี่เท่านั้น สืบได้ว่ากรมสวัสดิ์ กินสินบน อาจทำให้คนดูหมิ่นเกลียดชัง (ขณะนั้นเป็นอธิบดีศาลฎีกา) ก็เป็นหมิ่นประมาท แต่สำหรับ ม. ๓๓๙ เป็นการดูถูกเขาก็พอ (คำใน ม. ๒๘๒ กับ ๓๓๙ คำภาษาไทยเหมือนกัน แต่อังกฤษต่างกัน ม. ๒๘๒ ม. ๓๓๙)

เช่นด่าว่า " อีดอกทอง " ก็เป็นคำด่าธรรมดา เป็นผิด ม. ๓๓๙ คือไม่ได้ว่าเป็นจริงตามความหมายนั้น แต่ถ้าพูดว่าคนนี้ใช้ไม่ได้ เมื่อคืนไปนอนกับผู้ชายที่โฮเต็ล ก็เป็นผิด ม. ๒๘๒ เพราะคนอาจเชื่อ

ปัญหา– ถ้าจะถามว่าหมิ่นประมาทตาม ม. ๒๘๒ ต้องเป็นเท็จหรือไม่ ตอบยากถ้าตอบมัดให้ดีก็ถูก ถ้าตอบไม่ดีก็ผิด ม. ๒๘๒ ใช้คำว่า " ใส่ความ " ต้องมุ่งว่าไม่จริง เพราะใส่ความ แต่มี ม. ๒๘๔ ห้ามสืบความจริง จึงทำให้เห็นว่า จริงก็พูดได้ เขาห้ามไม่ให้สืบต่างหาก

จึงกล่าวว่า หมิ่นประมาทต้องเป็นเท็จ แต่ตามจริงก็กล่าวไม่ได้ เพราะกฎหมายไม่ให้สืบต่างหาก

บางประเทศว่าจริงหรือไม่จริงก็ผิด ผลตรงข้าม แต่วิธีเขียนไปคนละอย่างเท่านั้นเอง

กฎหมายเราต่างกับกฎหมายต่างประเทศในวิธีเขียน

ถ้าศาลบังคับให้พิสูจน์ ๆ ไม่ได้ก็มีโทษหนัก แต่ถ้าพิสูจน์ได้ (กฎหมายไม่เขียน) ก็ไม่มีโทษ

หมิ่นประมาทต้องเป็นเท็จ ที่เป็นผิดเพราะห้ามไม่ให้พิสูจน์ แม้เป็นจริง

โจทก์ไม่ต้องนำสืบ กฎหมายวินิจฉัยความว่าอะไร ๆ เป็นเท็จไปหมด จำเลยจะสืบแก้ไม่ได้.

จากนิติสาร บทบัณฑิตเล่ม ๑๓ ตอนที่ ๒ มิถุนายน ๒๔๘๔

ความผิดตามกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๑๑๘, ๑๕๘ และ ๑๕๙ เป็นความผิดที่ใกล้กันอาจปนกันยุ่ง

มาตรา ๑๑๘ บัญญัติถึงการเอาความเท็จไปแจ้งต่อพนักงาน เป็นเรื่องแจ้งความเท็จทั่ว ๆ ไป

มาตรา ๑๕๘ บัญญัติถึงการเอาความเท็จไปร้องเรียนกล่าวโทษผู้อื่น คำว่า กล่าวโทษหมายถึงการหาว่ากระทำผิดทางอาญา การฟ้องเท็จในทางแพ่งไม่เป็นผิดตามมาตรานี้และไม่มีมาตราอื่นบัญญัติว่าเป็นความผิด การร้องเรียนหมายถึงการแจ้งต่อเจ้าพนักงาน การฟ้องหมายถึงการฟ้องต่อศาล การแจ้งความเท็จตามมาตรานี้ต้องมีการระบุตัวผู้ที่ถูกหาว่ากระทำผิดจึงจะเป็นการร้องเรียนกล่าวโทษผู้อื่น การแจ้งความเท็จตามมาตรานี้ก็เป็นความผิดฐานแจ้งความเท็จตามมาตรา ๑๑๘ ด้วย ถ้าฟ้องของโจทก์อ้างมาทั้ง ๒ มาตรา ก็ต้องชี้ขาดว่ามีความผิดทั้ง ๒ มาตรา แต่ให้ลงโทษตามมาตรา ๑๕๘ ซึ่งเป็นบทหนัก ถ้าอ้างมาตรา ๑๑๘ มาตราเดียว ก็ต้องลงโทษตามมาตรา ๑๑๘ กรณีที่เป็นความผิดตามมาตรา ๑๕๘ แต่ไม่เป็นความผิดตามมาตรา ๑๑๘ ด้วยก็คือ – เรื่องฟ้องเท็จต่อศาล

มาตรา ๑๕๙ บัญญัติถึงเรื่องใส่ความฟ้องร้องว่าเกิดการกระทำผิดขึ้นอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งใส่เท็จทำพะยานเพื่อให้เห็นว่าได้มีความผิดเกิดขึ้น ซึ่งทั้ง ๒ อย่างนี้ ความจริงไม่มีความผิดเกิดขึ้น

ก. ในเรื่องใส่ความฟ้องร้องว่าเกิดการกระทำผิดขึ้น การฟ้องต่อศาลถ้าไม่ระบุตัวผู้กระทำผิดศาลย่อมไม่รับฟ้อง ฉะนั้น ในเรื่องนี้จึงหมายเฉพาะการฟ้องร้องต่อเจ้าพนักงาน การร้องเรียนเท็จต่อเจ้าพนักงานโดยระบุตัวผู้กระทำผิดนั้น ถ้าได้มีความผิดนั้นเกิดขึ้นจริงเป็นแต่เท็จในตัวผู้ถูกหาว่าทำผิด ก็เป็นผิดตามมาตรา ๑๑๘,๑๕๘ แต่ไม่เป็นผิดตามมาตรา ๑๕๙ ด้วย เพราะมาตรา ๑๕๙ เป็นเรื่องที่ไม่มีความผิดเกิดขึ้นถ้าหากไม่มีความผิดเกิดขึ้นเลย การร้องเรียนนั้นก็เป็นความผิดตามมาตรา ๑๑๕,๑๕๙ และ ๑๕๙ ด้วย ซึ่งศาลต้องเลือกลงโทษตามบทที่มีโทษหนัก คือ มาตรา ๑๕๘

ข. ในเรื่องใส่เท็จทำพะยานเพื่อให้เห็นว่าความผิดได้เกิดขึ้นเป็นความผิดโดยเกี่ยวกับนำความเท็จไปแจ้งต่อเจ้าพนักงาน จึงไม่เป็นความผิดเกี่ยวกับมาตรา ๑๑๘ และ ๑๕๘ ด้วยใส่เท็จทำพะยานเพื่อให้เห็นความผิดเกิดขึ้นก็คือ – ไม่มีความผิดเกิดขึ้น เช่นแกล้งร้องโวยวายว่าถูกวิ่งราวสร้อยคอ การแกล้งร้องโวยวายว่าถูกวิ่งราวสร้อยคอ ก็เป็นการทำหลักฐานเท็จขึ้นอย่างหนึ่ง.

ภาคสี่

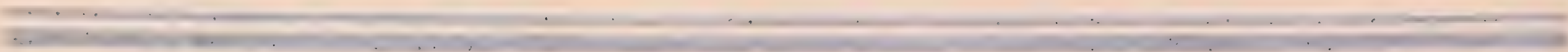
ศาสนา

○ สิทธารถะ

สิทธารถะ

แปลโดย นายฉุน ประภาวิวัฒน์

คำนำ

สำหรับหนังสืออนุสรณ์และเป็นธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

ด้วยบรรดา บุตร ธิดา ของศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้ทำการติดต่อขออนุญาตนำเรื่องสิทธารถะ วรรณกรรมสำคัญของโลกที่สอดแทรกหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ประพันธ์โดย แฮร์มานน์ เฮสเสะ ประพันธกรเรืองนามชาวเยอรมัน ผู้ได้รับรางวัลโนเบลของโลกสาขาวรรณคดี และข้าพเจ้าเป็นผู้แปล นำออกแจกเป็นอนุสรณ์และธรรมบรรณาการแก่บรรดาผู้ที่มาร่วมชุมนุมในงานพระราชทานเพลิงศพ ณเมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ของท่านบิดาของท่านครั้งนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกทราบซึ้งในความคิดสูง คิดดี ของท่าน เพราะว่า การกระทำดังว่านี้จะเป็นการร่วมใจ ช่วยกันจรรโลง ส่งเสริม และ เผยแพร่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา อีกรูปแบบหนึ่ง

ว่ากันให้สั้นที่สุดและถูกต้องถ่องแท้แล้ว มโนภาพ หรือ Concept ของพระพุทธศาสนา คือ ทุกข์ ทุกข์แห่งการเกิด แก่ เจ็บ และตาย และสาเหตุของทุกข์นั้นที่นับว่าสำคัญยิ่งคือ ตัณหาอุปาทาน คือการยึดและหลงผิดคิดว่ามีตัวตนหรือเป็นตัวตน ซึ่งจะต้องทำการขจัดสลัดเสียให้พ้นไปด้วยข้อวัตรปฏิบัติแห่งมรรค อันมีองค์แปด กล่าวคือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือพูดให้ย่นย่อก็คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต และจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนานั้นก็คือการพ้นทุกข์ หรือนัยหนึ่ง นิพพาน นั่นเอง และคุณลักษณะของนิพพานคือ ความสงบ ยิ่งกว่าอย่างอื่น คือ ปราศจากทั้งทุกข์และสุข นี่แล้วคือหลักที่แท้จริงอันนับเป็นเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา ส่วนกรรมวิธีและขั้นตอนนั้น มีมากหลาย บุคคลจำต้องบั่นบากพากเพียร อ่าน ฟัง และปฏิบัติตน จึงจะบรรลุถึงซึ่งสิ่งดังว่านั้น และการปฏิบัติที่สำคัญยิ่งนั้นก็คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต

หนังสือเรื่อง "สิทธารถะ" เล่มนี้ พิมพ์ออกจำหน่ายเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๑๐ และจากนั้นก็ได้พิมพ์ออกอีกหลายครั้ง และทั้งยังมีบริษัทสร้างภาพยนตร์อเมริกันทำเป็นภาพยนตร์สีขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย และนำออกฉาย ณ โรงภาพยนตร์อินทราเมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๑๗ อันนับเป็นการเสนอข้อธรรมะในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมจากหนังสือ ซึ่งแฮร์มานน์ เฮสเสะ ชาวเยอรมันเป็น

ผู้ประพันธ์ ชาวเยอรมันผู้เป็นนักประพันธ์เรืองนามของโลกคนหนึ่ง โดยได้เกียรติรับรางวัลโนเบลของโลกทางสาขาวรรณคดีมาแล้วเมื่อปี ๒๔๘๙ จากเรื่อง Das Glasperlenspiel อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการดิ้นรนต่อสู้ภายในจิตอันสลับซับซ้อนของมนุษย์ ระหว่างความสุขและความทุกข์ ระหว่างความดีและความชั่ว และการที่มนุษย์มุ่งมาดปรารถนาอย่างไม่มีวันหยุดยั้ง ที่จะหลีกลี้หนีไปเสียจากสังคมเพื่อแสวงหาสุขสันติในสภาวธรรม

พูดถึงหนังสือและภาพยนตร์เรื่อง "สิทธารถะ" ต่างก็มีส่วนช่วยเสริมเติมเต็มพุทธปรัชญาที่ แฮร์มานน์ เฮสเสะ ตั้งใจหมายมั่นที่จะเปล่งเบ่งออกมาจากดวงจิตอันลึกล้ำเร้นลับของตน ได้อย่างสนิทสนมกลมเกลียว

ไม่ว่าจะเป็นหนังสือหรือภาพยนตร์ "สิทธารถะ" ต้องการแสดงนิทัศน์ถึงเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ สังสารวัฏ กับ นิพพาน แต่หากในแบบรูปปริศนาของปรัชญา แทนที่จะบอกออกมาตรง ๆ จึงทำให้เห็นอัจฉริยะของเฮสเสะ ผู้ประพันธ์ได้อย่างกระจ่างแจ่ม

บังเอิญมีข่าวออกมาจากสำนักให้ข่าวรอบโลกเมื่อวันเสาร์ที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ อันมีสาระเป็นที่น่าสนใจว่า ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ นี้ เป็นปีเฉลิมฉลองรอบร้อยปีแห่งการมีกำเนิดเกิดมาของแฮร์มานน์ เฮสเสะ ประพันธกรเรืองนามชาวเยอรมัน ผู้ได้รับเกียรติรับรางวัลโนเบลของโลกสาขาวรรณคดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙

และข้อที่น่าจะนำมาเล่ากล่าวในที่นี้ ก็คือ เยาวชนชาวอเมริกัน โดยมากเป็นกลุ่มนักศึกษาตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพิ่งจะประสบพบเห็นอัจฉริยภาพของ แฮร์มานน์ เฮสเสะ เอาเมื่อประมาณ ๑๐ ปีมานี้เอง กล่าวคือ กลุ่มเยาวชนชาวอเมริกันที่มีชื่อว่า the "Woodstock Generation" ประสบพบเห็นประพันธกรผู้ซึ่งพวกเขาเทอดทูนเชิดชู ยกย่องว่าเป็น sage และเป็น "new" Phophet ซึ่งก็ตั้งใจจะหมายถึงว่าเป็นนักปราชญ์และเป็นผู้ที่พระเจ้าทรงบันดาลใจให้มาสอนประชาชน (เช่นพระนาบีมะหะหมัด) คนใหม่ ขึ้นแล้วเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้เอง จากการที่ได้อ่านดูรู้เห็นปรัชญาของชีวิต จากวรรณกรรมเรื่อง "สิทธารถะ" เป็นผลให้สถิติการจำหน่ายวรรณกรรมเรื่อง "สิทธารถะ" สูงถึง ๕ ล้านเล่ม ภายในระยะเวลาไม่ถึง ๕ ปี เฉพาะในอเมริกาเท่านั้น และทั้งได้ทำให้วรรณกรรมเรื่อง "Demian" พลอยขายดีตามไปด้วย เพราะเรื่อง "เดมิอัน" ซึ่งบังเอิญได้มีการแปลออกไว้เป็นภาษาไทยด้วยอีกเล่มหนึ่ง มีเนื้อหาสาระเป็นปรจิตวิทยา หรือที่เรียกว่า Para - Psychology อันสำแดงถึงสองบุคลิกภาพในปุถุชนคนเรา

ความจริง แฮร์มานน์ เฮสเสะ ได้ประพันธ์วรรณกรรมไว้เป็นจำนวนมากมายหลายเล่มด้วยกัน แต่บังเอิญหนังสือเล่มดังกล่าว ถูกใจกลุ่มหนุ่มนักศึกษาชาวอเมริกัน ซึ่งตนสามารถนำปรัชญามาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อได้มาซึ่งความสุขสงบ ตามที่ตนประสงค์ปรารถนา

อนึ่ง เห็นเป็นการสมควรที่จะพึงกล่าวถึงภาพยนตร์สีเรื่อง "สิทธารถะ" สักเล็กน้อย เพราะทุกคนที่อยู่ในคณะการสร้างทำภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้น ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่มีจิตศรัทธาเลื่อมใสหลักธรรมที่สอดแทรกใส่ไว้ในวรรณกรรมเรื่อง "สิทธารถะ" นี้ทั้งสิ้น นับตั้งแต่ Conrad Rooks ผู้ริเริ่มจัดสร้าง มีฐานะเป็นบุตรของผู้มั่งคั่งทางการค้า แต่ตนเองนั้นสนใจและทุ่มเทให้กับปรัชญาและศิลปะที่สูงส่งมากกว่าสิ่งใด และภริยามีเชื้อสายเจ้าหญิงรัสเซียเก่า และเป็นพุทธศาสนิก คงจะเป็นแรงดลให้สามีตัดสินใจทำภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้น ส่วนคนถ่ายภาพนั้นก็ได้รับการรับนับถือว่าเป็นช่างภาพมือหนึ่งของโลกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวสวีเดน ช่างภาพผู้นี้ ทั้ง ๆ ที่มีพันธะรับงานไว้หลายราย แต่พอได้ทราบว่าจะมีการถ่ายภาพยนตร์เรื่อง "สิทธารถะ" กันขึ้น โดยที่ตนเองมีความโอนเอียงเลื่อมใสในวรรณกรรมเรื่องนี้อยู่ก่อนแล้ว จึงละผละจากงานอื่นเอาไว้ก่อน กระโดดลงมาช่วยถ่ายทำภาพยนตร์เรื่อง "สิทธารถะ" นี้ทันที และทั้งยังได้ฝากฝีมือในทางศิลปะชั้นสูงไว้อย่างเต็มที่เต็มทางอีกด้วย เขาขึ้นต้นเรื่องภาพยนตร์ ด้วยท้องฟ้าสีเหลืองงามอร่ามเรือง โดยตั้งใจจะให้หมายถึงผู้ดูผู้ชมจะได้ประสบพบความสุขสงบซึ่งจะได้จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอันมีอยู่ในเรื่อง ตัวละครทุกตัว ทั้งชายและหญิง ใช้ชาวภารตะแสดงทั้งสิ้น ดนตรีก็ใช้เครื่องและท่วงทำนองของภารตะ และสถานที่ถ่ายทำ ก็เป็นไปในอินเดียทั้งหมด เพื่อให้สมบรรยากาศที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงจาริกเที่ยวโปรดสัตว์เวไนยสัตว์ในอินเดียเป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ ปีเต็ม

น่าเสียดายที่คนดูในประเทศไทยไม่เคยอ่านหนังสือ "สิทธารถะ" มาก่อน จึงหาได้เข้าใจและทราบซึ้งถึงปรัชญาและข้อธรรมที่ผู้ประพันธ์จงใจหมายมั่นสอดแทรกเอาไว้ไม่ โดยที่พอเห็นชื่อว่า "สิทธารถะ" ก็มีจิตคิดเห็นเอาว่า จะต้องเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้า ครั้นดูไปไม่ใช่เรื่องพระพุทธประวัติจึงผิดหวัง ฉะนั้นการฉายภาพยนตร์เรื่องนี้ในประเทศไทยจึงไม่ประสบพบความสำเร็จ

ส่วนในประเทศสหรัฐอเมริกานั้น ได้รับความสำเร็จสูง มีสถิติทำรายได้สูงอยู่ในอันดับที่ ๑๓ และส่วนใหญ่เป็นโรงภาพยนตร์ที่ฉายกันใกล้ ๆ กับบรรดาวิทยาคาร วิทยาลัย และมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ทั้งนี้ ก็เพราะว่าบรรดาประชาชนคนดูแสดงความสนใจ อ่านดู รู้เรื่องวรรณกรรมนี้กันมาก่อนแล้ว

ที่ยกขึ้นมากล่าวถึงข้อนี้ ก็เพื่อจะชี้แจงแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่อง "สิทธารถะ" ซึ่งสอดแทรกหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ให้อ่านและคิดนั้น มีอะไรดี ๆ ที่น่าอ่านน่าศึกษาหาความรู้เพื่อนำเอาไปคิด และคิด และพินิจพิจารณากันไว้สดับสติปัญญาหาความสุขสงบให้ชีวิต

จุดเด่นของหนังสือเรื่อง "สิทธารถะ" แม่น้ำ คือ ภาพพจน์ของชีวิตคนเราดี ๆ นี่เอง ต้องหันเหียนเวียนวนไปตามวัฏจักร ไหลไป แล้วก็ต้องไหล หวนกลับมา แปลก ที่กวีไทยล้นเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๒ ก็ทรงแสดงปรัชญา ดังว่านี้ไว้เช่นเดียวกัน

"โอ้ว่าอนิจจาความรัก
พึ่งประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชี่ยวเป็นเกลียวไป
ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา"

คนเราต้องการอะไร ความสุขและความสงบใช่ไหม แล้วจะได้มาอย่างไร เรื่อง "สิทธารถะ" นี้ จะถามแล้วตอบให้เสร็จ

"สิทธารถะ" ให้ภาพพจน์ว่า ชีวิตของมนุษย์เหมือนกับแม่น้ำ ลามไหล แล้วก็คืนหลังกลับมายังที่เดิม ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ไม่ตอนใดก็ตอนหนึ่ง อันชีวิตของคนเราก็อย่างเดียวกัน ตั้งต้นไว้ตรงไหน ก็จะต้องคืนหลังกลับมายังที่ตั้งต้น คือ ตาย ลงตรงที่เข้ามาเป็นมนุษย์นั่นเอง แม่น้ำสอนว่า เราไม่ควรเอาใจใส่ถึงอดีต เพราะเป็นสิ่งที่ล่วงพ้นมาแล้ว และเราไม่ควรคิดคาดมาดหมายถึงอนาคตให้มากนัก เพราะเป็นสิ่งที่เรารู้ไม่ได้ อธิบายไม่ออก ที่ถูกที่ควรปฏิบัตินั้นคือ เพ่งเล็งและทุ่มเทลง ณ ปัจจุบันให้มากที่สุดเมื่อประกอบกรรมทำดีในปัจจุบัน วิบากแห่งกุศลกรรมจะต้องดี โดยไม่มีปัญหา

ในสุดท้ายปลายกระบวน "สิทธารถะ" ให้คำตอบอย่างร้อนเผ็ดเด็ดขาดว่า "นัตถิ สันติ ปรมัง สุขัง" คือ "สุขใดยิ่งกว่าความสงบ นั้น ไม่มี" ด้วยการให้ข้อคิดอันเป็นที่ประทับจับใจว่า มนุษย์จงอยู่ยั้งยังชีพ โดยสัมมาจารี ด้วยชีวิตความเป็นอยู่ง่าย ๆ ธรรมดา ๆ ไม่ฟุ้มเฟือย ฟู่ฟ่า เป็นผู้สูงด้วยสันโดษ คือ พอใจในสภาวะที่ธรรมชาติประสิทธิ์ประสาทไว้ ดังแม่น้ำในกลางป่า ที่ไหลเอื่อย เฉื่อยชื่น รื่นรื่น เย็นใจ และจงให้ความรักและเอื้ออารีแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือ เมตตาและกรุณา แล้วจะช่วยให้การตัด ขจัด โลภ โกรธ และหลง ลุล่วงไปได้ อันเป็นการกำจัดเสียซึ่งกิเลส แล้วจะได้มาซึ่งความสุขสงบ ยอดแห่งความประสงค์ปรารถนา

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้ บางทีจะมีผู้อ่านบางคนอ่านแล้วยากที่จะเข้าใจ แต่ถ้าอ่านหลาย ๆ ครั้ง แล้วทำการใคร่ครวญพินิจพิจารณาให้มาก ก็จะสามารถติดตามได้ มีท่านหนึ่งแจ้งกับข้าพเจ้าว่า ตนเองอ่านหนังสือเล่มนี้ถึง ๗ ครั้ง จึงเข้าใจ

ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ก็คือ มหาวิทยาลัยในสหรัฐหลายแห่ง กำหนดให้นิสิตนักศึกษาต้องอ่านในวิชาประเภทวรรณคดี ที่ข้าพเจ้ารู้แน่ ๆ โดยมีผู้ประสบมาแล้วแจ้งแก่ข้าพเจ้า คือ มหาวิทยาลัย Dartmouth และ California แล้วยังแหล่งแห่งอื่น ๆ อีก

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ก่อนอื่น ข้าพเจ้าใคร่ขอถือโอกาสแก้ความเข้าใจที่ยังไม่ถูกต้องถ่องแท้ของบางคนไว้ด้วยในที่นี้ เพื่อช่วยป้องกันชื่อเสียงและความสามารถในการประพันธ์ของ แฮร์มานน์ เฮสเสะ ตามความเป็นธรรม โดยมีนักวิจารณ์ซึ่งไม่ตระหนักประจักษ์ถึงปรัชญาศาสนาพราหมณ์และหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ที่วิพากษ์ว่า เฮสเสะ มีความรู้ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ในเรื่องพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้าใคร่ขอถือโอกาสชี้แจงแสดงอธิบายแก่ท่านผู้อ่านไว้ด้วยความสุจริตใจว่า คำพูดดังว่านั้น หาเป็นความจริงไม่ เฮสเสะ ประพันธกรเรืองนามของโลกผู้นี้ มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาดีมาก ข้าพเจ้าจับผิดและหาข้อบกพร่องในข้อเขียนของเฮสเสะไม่ได้เลยแม้แต่น้อย รวมทั้งรายละเอียดที่เกี่ยวกับตัวสะกดการันต์ คำต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสันสกฤตและเรื่องราวแห่งพุทธประวัติด้วย ผู้ที่ติเฮสเสะนั้นก็คือผู้ที่หาล่วงรู้และเข้าใจในปรัชญา ซึ่งเฮสเสะตั้งใจหมายมั่นที่จะนำเสนอท่านผู้อ่านให้ได้มาซึ่งความสุขสงบแห่งจิตแต่อย่างใดไม่ นั่นเอง

เริ่มด้วยชื่อของนวนิยายเรื่องนี้ อ่านว่า สิทธารถะ ไม่ใช่ (สิทธาถ) เพราะเป็นคำสันสกฤตอันเป็นภาษาชั้นสูง ซึ่งใช้กันแพร่หลายในหมู่พราหมณ์ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เอาไปปะปนกับชื่อสิทธัตถะ ซึ่งย่อมาจากสารวรรตถสิทธ ซึ่งแปลว่า การล่วงรู้ถึงสัถเทา อันเป็นพระนามขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา สิทธัตถะเป็นคำภาษาบาลี อันใช้กันในหมู่คนชนทั่วไป ในแคว้นมคธของอินเดียโดยเฉพาะ

เฮสเสะ จงใจในการตั้งชื่อบุตรพราหมณ์ ตัวเอกในเรื่องว่า สิทธารถะ เพื่อไม่ให้ตรงกับเจ้าชายสิทธัตถะอันเป็นพระนามขององค์สมเด็จพระสมณโคดม และทั้งยังได้จงใจวาดภาพกลับตาลปัตรอะไร ๆ ให้ตรงข้ามกับที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงมีและทรงปฏิบัติเสียทุกอย่างทุกประการอีกด้วย เพื่อจะได้ไม่ให้เข้าไปใกล้พระรัศมีของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาสูงสุดของบรรดาพุทธศาสนิกชน ดังนี้ คือ

เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเล็งเห็นภาวะอนิจจังของสิ่งทั้งหลาย และทรงประสบพบทุกข์จาก เกิด แก่ เจ็บ และตาย แห่งวัฏสงสารขึ้นก่อน จึงได้เสด็จออกบรรพชาอันได้ชื่อว่า มหาภิเนษกรมณ์ ประสบพบพิบัสสญาณ การหยั่งรู้ หยั่งเห็น ถึงภาวะอนัตตา แล้วจึงทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ หรือโมกขธรรม หรือนิพพาน หมายถึงการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ คือ ไม่มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป ซึ่งหมายถึงการปลอดจากทุกข์นั่นเอง

ส่วนสิทธารถะนั้นเล่า เป็นผู้คงแก่เรียน และประพฤติธรรมตามคติของลัทธิพราหมณ์อย่างคร่ำเคร่งตลอดมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย โดยหาได้เอาใจใส่ต่อโลกไม่เลย มุ่งมั่นที่จะแสวงความสุขสงบอย่างเดียวเท่านั้น เริ่มกระบวนการของชีวิตด้วยการบำเพ็ญเป็นนักพรต เอาใจใส่เพ่งเล็งถึงแต่อัตตา โดยไม่คำนึงถึงอย่างอื่น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะแยกอัตตา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิญญาณให้ไปสู่พรหม หรืออาตมัน หรืออามาตมัน อันเป็นทำนองนิพพานของคติลัทธิพราหมณ์ เมื่อไม่สามารถประสบพบความสำเร็จ ในการได้มาซึ่งความสุขสงบทางจิต จากการบำเพ็ญพรต และถึงแม้ว่าจะได้มีโอกาส เข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เชตวนารามแห่งนครสาวัตถีแล้วก็ตาม โดยที่สิทธารถะเป็นผู้คงแก่เรียน และแก่กล้าในการทำจิตเป็นสมาธิ และการเจริญกรรมฐาน จึงบังเกิดจิตเลื่อมใสในการบรรลุโพธิญาณของพระพุทธองค์ ว่าเป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน ที่จะนำมาซึ่งความสุขสงบแห่งจิตซึ่งตนกำลังเสาะแสวงอยู่ และเกิดเอาใจใส่สนใจเป็นพิเศษในเวลานาทีตอนที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุโมกขธรรม ว่ามีสิ่งใดหรืออะไรบ้าง ที่อุบัติขึ้นในจิตของพระพุทธองค์ในระยะขณะนั้น และทราบซึ้งในพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ ที่หาได้ทรงหน่วงเหนี่ยวกักกันข้อประจักษ์ดังว่านี้ไว้แต่พระองค์เดียว ยังได้ประทานพระกรุณาเปิดเผยทางหรือมรรคาที่จะเข้าถึงการปลอดจากทุกข์และการบรรลุถึงซึ่งความหลุดพ้น ตามที่พระองค์ทรงค้นพบ ให้เป็นที่ตระหนักประจักษ์กันทั่วไปอีกด้วย ทั้งนี้โดยมุ่งหมายพระทัยจะโปรดแก่บรรดาเวไนยสัตว์ให้พ้นสังสารวัฏ แต่อย่างไรก็ตาม สิทธารถะ ยึดมั่นไม่ผันแปรในธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสว่า การที่จะเข้าถึงพระปรมัตถ์สัจธรรมดังว่ามานี้ พระพุทธองค์ทรงสามารถกระทำได้ ก็แต่เพียงทรงเทศนาชี้มรรคาชี้ทางให้เท่านั้น ส่วนธรรมกามิกชนผู้เสาะแสวงโมกขธรรมนั้น จำจะต้องจรดลด้นเดินบนมรรคานั้นด้วยตนของตนเอง ดังนั้น สิทธารถะจึงกราบถวายบังคมลาสมเด็จพระพุทธองค์ เพื่อเสาะแสวงหาปรมัตถ์สัจธรรมนั้นด้วยตัวของตนเองต่อไป ส่วน โควินทะ สหายผู้รักใคร่และบูชาสิทธารถะเสมอมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย และเป็นหนุ่มแน่น

ด้วยกันมา ได้ผละละจากสิทธารถะ ปวารณาตนเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นพุทธสาวกทันที หลังจากที่ได้สดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์

เฮสเสะ สร้างสิทธารถะไว้ให้เป็นหนุ่มแน่น รูปร่างหล่อเหลา ฉลาดปราดเปรื่อง และคร่ำเคร่งในการศาสนธรรม และศาสนกิจพิธีของพราหมณ์ อย่างยิ่งยวด สิทธารถะสามารถทำจิตเป็นสมาธิ ส่งจิตไปสิงอยู่ในตัวเหยี่ยวหรือนกอินทรี ซึ่งบินเวียนว่อนอยู่กลางท้องฟ้าอากาศ หรือให้ไปสิงอยู่ในซากอศุภของสัตว์ได้

ครั้นเมื่อไม่มีโควินทะ สหายคู่หูผู้เคยติดสอยห้อยตามสิทธารถะอยู่เสมอ ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ด้วยความเปล่าเปลี่ยวโดดเดี่ยว อ้างว้างใจ เป็นเหตุให้สิทธารถะตื่นขึ้นมาเป็นคนใหม่ โดยรู้สึกพอใจใยดีในสิ่งสวย ๆ งาม ๆ ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ขึ้นมา อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความทุกข์ระทมชมซาน ในระยะขณะต่อมา

ด้วยความหลงผิดคิดเขลาไปด้วยแรงอารมณ์ ชั่วครู่ชั่วขณะ สิทธารถะใคร่ลองแสวงหาความสุขสงบจากตัณหากามารมณ์ดูบ้าง เพราะว่าได้คร่ำเคร่งอยู่แต่ในการประกอบกิจพิธีทางศาสนาพราหมณ์มาตลอด และก็เป็นเวลาช้านานแล้วด้วย ยังหาได้เคยตระหนักประจักษ์ถึงภาวะทุกข์อันแท้จริงแต่อย่างไรไม่ และโดยที่คิดหวังตั้งใจว่ากมลาอาจสอนบทเรียนในการแสวงหาโมกขธรรมของตนได้บ้าง จึงโดดเข้าทำการร่วมอภิรมย์สมสวาทกับหญิงคณิกา ผู้โสภาอ่าโฉม เฉลียวฉลาด และมั่งคั่งเข้า

แล้วก็ในเวลาอันไม่ช้าไม่นานนัก สิทธารถะก็ตระหนักประจักษ์ขึ้นมาได้ถึงภาวะทุกข์อันเกิดจากความผันผวนและความไม่จีรังยั่งยืนของความสุขทางโลกีย์ และจากกามารมณ์ และจากการเข้าครอบครองศฤงคารบริวาร อันนับว่าเป็นตัณหาอุปาทาน จึงในเวลาใกล้ ๆ กันนั้นเอง ก็เล็งเห็นถึงภาวะอนิจจังของสิ่งทั้งหลายในโลกขึ้นมา

ทั้งนี้ ก็เพื่อจะชี้แจงแสดงให้เห็นว่า เฮสเสะต้องการจะปรุงแต่งให้สิทธารถะมีอะไร ๆ ที่ตรงกันข้ามกับสมเด็จพระพุทธองค์ หมดทุกสิ่งทุกอย่าง โดยไม่ยอมให้เหมือนหรือทัดเทียมสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่เคารพสักการะของปวงชนขึ้นได้ อาทิ พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ก่อนหลังตามลำดับ ส่วนสิทธารถะนั้นเล่า ฐานที่ได้รับการสั่งสมอบรมมาเป็นพราหมณ์ ยึดมั่นในอัตตาอยู่ก่อน แล้วจึงหยั่งเห็นทุกข์ และอนิจจัง ขึ้นมาภายหลัง ซึ่งกลับกัน

แล้วก็ในสุดท้ายปลายของเรื่อง สิทธารถะผู้คงแก่เรียน เปรื่องปราชญ์ และคร่ำเคร่งในศาสนกิจพิธีผู้นั้นเอง ได้พบบทเรียนอันสูงค่าจากวาสุเทพ ชาวป่าแจวเรือจ้างผู้ไร้การศึกษา แต่หากเป็นผู้มีใจคอสุขุมเยือกเย็น และเป็นผู้เลื่อมใสในการพึ่ง แม้ว่าจะเป็นชาวป่าชาวดงผู้ไร้การศึกษาก็ตาม แต่วาสุเทพเป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง และดำรงอยู่ในศีลสัตย์และปราศจากกิเลส ผ่องแผ้ว และอยู่เหนือ อยู่พ้น โลภ โกรธ และหลง และเพ่งจิตอยู่กับแม่น้ำที่เยือกเย็นในกลางป่าเป็นประจำ มองเห็นนิมิตจากแม่น้ำ ได้ญาณ หยั่งเห็น หยั่งรู้ จนบรรลุความสุขสงบได้จากแม่น้ำ เฮสเสะสร้างให้แม่น้ำในกลางป่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับวาสุเทพ เป็นครู เป็นผู้สอน และเป็นผู้นำวิถีทาง ข้อนี้เป็นความจริงว่า ความร่มเย็นและสงบสงัดยังให้เกิดความสุขสงบ

ส่วนสิทธารถะนั้นเล่า ในตอนท้ายปลายกระบวนได้เพียรพยายามสลัดปัด โลภ โกรธ และหลง ให้หมดให้สิ้นไป โดยทำการผละละจากกมลา สละละทิ้งศฤงคารบริวารมาสิงสู่ฝากตัวอยู่กับวาสุเทพผู้ไร้การศึกษา และยากจน แต่สูงด้วยสัมมาปฏิบัติ ซึ่งให้ข้อคิดในการแสวงหาสุขสันติแก่สิทธารถะได้ในที่สุด

สิทธารถะ ได้ข้อคิดสำคัญยิ่งจากวาสุเทพ ข้อคิดนั้นคือ การกำจัดโมหะหรือความหลงงมงายนั้น จำเป็นจะต้องกำจัดให้สิ้นเชิง ไม่ให้มีสังโยชน์ คือ เครื่องพัวพัน เครื่องผูกรัด อันหมายถึงกิเลสที่ผูกคนไว้กับวัฏสังสาร ซึ่งมี ๑๐ อย่างด้วยกัน อยู่ด้วย พระอริยเจ้านั้นย่อมละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ อย่าง จึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ สังโยชน์ที่สิทธารถะยังคงมีอยู่นั้นก็คือความผูกพันร้อยรัดในบุตรชายตอนท้ายของเรื่อง วาสุเทพให้คติเรื่องสังโยชน์นี้แก่สิทธารถะพร้อมด้วยการที่สิทธารถะหยั่งเห็น ถึงภาวะอนัตตาตามที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงค้นพบขึ้นมาด้วย ซึ่งเป็นคติธรรมที่ผิดแผกแตกต่างกับคติธรรมทางศาสนาพราหมณ์ ที่สิทธารถะยึดอยู่ อย่างขาวกับดำ

แต่ไหนแต่ไรมา สิทธารถะคร่ำเคร่งและยึดมั่นแต่ในอัตตา แต่ครั้นพอจะจบเรื่อง เฮสเสะทำให้สิทธารถะหยั่งเห็นภาวะอนัตตาของสมเด็จพระพุทธองค์ ไม่ใช่อัตตาตามคติของพราหมณ์ คือเมื่อได้ทำการเพ่งจิตเป็นสมาธิลงไปในสายน้ำ นิมิตเกิดขึ้นแก่สิทธารถะ ซึ่งในขณะระยะนั้นเอง ได้ญาณขึ้นมา แล้วก็สามารถหยั่งเห็นหยั่งรู้ถึงภาวะอนัตตาตามที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงค้นพบ กรรมต่างหากที่มีบทบาทสำคัญอยู่ในสังสารวัฏ ปัจจัยที่ทำให้มีการเกิดนั้น หาใช่อัตตาหรือวิญญาณแต่อย่างใดไม่ เป็นกรรมต่างหาก โดยที่เฮสเสะ แต่งให้สิทธารถะมองเห็นหน้าผู้คนต่าง ๆ ในกระแสน้ำ เห็นหน้าพ่อแม่ของตน ซึ่งหม่นหมองและระทดระทมใจในการกระทำอันอุกอาจเด็ดขาด

ของสิทธารถะที่ทำการหลบลี้หนีหน้าไป อันเป็นกรรมตามสนองให้สิทธารถะต้องได้รับความทุกข์ทนหม่นไหม้จากบุตรชายของตน อันนับว่าเป็นสังโยชน์เครื่องพัวพันผูดรัด ไม่ให้สิทธารถะประสบพบสุขสันติ แต่พอครั้นวาสุเทพให้สติสิทธารถะขึ้น สิทธารถะสลัดสังโยชน์อันเกิดจากการผูกพันรัดรึงในบุตรได้สำเร็จ สิทธารถะก็สามารถบรรลุความหลุดพ้นได้ทันที อนึ่ง ขออธิบายไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า การมองดูลงไปในแม่น้ำ ก็คือการเพ่งจิตเป็นสมาธินั่นเอง และบรรดาภาพต่าง ๆ ที่มองเห็นขึ้นมานั้นก็หาใช่อะไรอื่นไม่ คือ นิมิตที่ปรากฏ และญาณที่ได้รับนั่นเอง ถ้าท่านผู้อ่านมีความรู้เกี่ยวกับลัทธิมหายานนิกายเซ็นของญี่ปุ่นแล้วละ ก็จะประสบพบว่าพระญี่ปุ่นนั้นเจริญกรรมฐานด้วยวิธีลืมตาและปฏิบัติได้ไม่ว่าเวลาไหน และที่ไหน และเมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้ บังเอิญข้าพเจ้าได้พบพูดจากับแม่ชีสาวชาวเยอรมัน ศีรษะโล้น และนุ่งห่มขาวผู้หนึ่ง ซึ่งถือศีลกินเพลอยู่ ณ สำนักชี วัดเพลงที่ธนบุรี เธอนั่งฟังปาฐกถาอยู่กับข้าพเจ้า เธอเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ตัวเธอเองนั้นทำจิตเป็นสมาธิอยู่ตลอดเวลา แม้เวลาที่เธอนั่งรอฟังปาฐกถาอยู่เวลานั้น ฐานที่เธอไม่รู้ภาษาไทย และเวลาที่ไม่มีผู้ใดพูดคุยกับเธอ เธอก็เจริญกรรมฐานเพ่งจิตเป็นสมาธิ โดยที่หาได้หลับตาแต่อย่างใดไม่

ส่วนโควินทะ ตัวละครสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้อีกตัวหนึ่งนั้นเล่า ตระหนักประจักษ์ถึงปรมัตถ์สัจธรรมได้ ก็ด้วยการให้สติของสิทธารถะอีกต่อหนึ่ง เป็นอันว่าเรื่องสิทธารถะนี้จบลงด้วยดี อันแสดงถึงกรรมวิธีในการแสวง และพบสุขสันติ ที่มนุษย์ทั้งหลายประสงค์ปรารถนา ส่วนภาพยนตร์นั้นปรับปรุงเล็กน้อย คือ จบลงด้วยการที่สิทธารถะแนะนำให้โควินทะมีข้อวัตรปฏิบัติตนมาเป็นคนแจวเรือจ้างอย่างตน เพื่อได้มาซึ่งความสุขสงบ

สำหรับตัวข้าพเจ้าโดยเฉพาะเจาะจง ข้าพเจ้าได้ข้อคิด ได้ความชื่นใจในปรัญชาและได้ความรู้และประสบการณ์ใหม่ อันมีความสำคัญยิ่ง หลายอย่างหลายประการ และที่นับว่าสำคัญที่สุดนั้นก็คือ

๑. ผู้ใดที่สนใจใฝ่ปรมัตถ์สัจธรรม ควรที่จะเพียรพยายามหยั่งเห็นหยั่งรู้ถึงไตรลักษณ์ หรือหลัก ๓ ประการของชีวิต คือ ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา ให้จงได้ และการที่จะหยั่งเห็นหยั่งรู้ได้ก็ด้วยอย่างเดียวเท่านั้น คือ การประกอบกรรมสัมมาทิฐิ ได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา โดยการมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทำบุญทำทาน สมาทานศีล ๕ และการทำจิตเป็นสมาธิ หรือการเจริญสมถะ หรือวิปัสสนากรรมฐาน อยู่เป็นปกติ

๒. จริงอยู่ สิทธารถะเก่งและแก่กล้าในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน แต่กระทำลงด้วยอาการอันกระตือรือร้นรีบร้อน ในตอนแรก ๆ ของเรื่อง จึงหาได้ประสบพบความสำเร็จไม่ จนกระทั่งไปได้บทเรียนและการเตือนสติจากวาสุเทพ ชาวบ้านแจวเรือจ้างผู้ไร้การศึกษา แต่มีจิตเยือกเย็นและผ่องแผ้วเข้า ในเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนี้ นวนิยายเรื่อง "สิทธารถะ" นี้สอนเราว่าผู้ปฏิบัติจะต้องกระทำลงด้วยความเลื่อมใสศรัทธา และด้วยอาการวางเฉย หาต้องกระตือรือร้นรีบร้อนที่จะให้เห็นแสง หรือสี หรือประสบพบความสำเร็จใน ๓ วัน ๗ วัน อย่างสิทธารถะในตอนแรก ๆ แต่อย่างไรไม่ ถ้าบังเอิญสำเร็จขึ้นมาได้เมื่อไร ก็หาควรที่จะต้องตื่นเต้นดีใจ ให้คงปฏิบัติดังนั้นเรื่อย ๆ ต่อไปโดยไม่มีการสะดุดหยุดยั้ง และถ้าผู้ใดทำได้ดังว่ามานี้ ท่านก็จะพบมรรคาที่จะจรดลดั้นเดินไปสู่ปรมัตถ์สัจธรรมแห่งสุขสันติ อันเป็นยอดแห่งความประสงค์ปรารถนาของมวลมนุษย์

ด้วยกุศลผลบุญราศีที่บรรดา บุตร ธิดา ของศาสตราจารย์ พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ได้จัดพิมพ์ "สิทธารถะ" เล่มนี้ออกแจกเป็นอนุสรณ์และธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ผู้เป็นบิดา ในครั้งนี้ นับว่าเป็นความคิดดีความคิดชอบที่ร่วมมือช่วยกันทำการจรรโลง ส่งเสริม และเผยแพร่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งตามพุทธพจน์มีอยู่ว่า "สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ" แปลว่า การให้ธรรม หรือนัยหนึ่ง การเผยแพร่ธรรมนั้น ชนะการให้ทั้งหลายทั้งปวง ข้าพเจ้าขอถือโอกาสตั้งจิตอธิษฐานขอให้กุศลผลบุญที่บรรดา บุตร ธิดา ของศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ร่วมใจช่วยกันเผยแพร่ธรรมครั้งนี้ จงเป็นพลวะปัจจัยสิทธิวิบูลมนุญผลชักนำบันดาลให้วิญญาณของท่านศาสตราจารย์พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ผู้ล่วงลับ ได้ประสบสุขสันติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

(นายฉุน ประภาวิวัฒน)

ผู้แปลเรื่อง "สิทธารถะ"

๑๗ มีนาคม ๒๕๒๑

สารบาญ

ภาค ๑

ภาค ๒

ภาค ๑

บทที่ ๑
บุตรพราหมณ์

ณ บริเวณบ้านอันร่มรื่น กลางแสงแดดจ้า บนเรือเลียบชายฝั่งแม่น้ำ ระหว่างหมู่ไม้หลิวและอุทุมพร เหล่านี้เป็นที่ซึ่งสิทธารถะ บุตรพราหมณ์ผู้มีเรือนร่างงามสง่า ได้เติบโตขึ้นมาควบคู่กับโควินทะผู้เพื่อน การสนานกายยังริมฝั่งแม่น้ำตามศาสนพิธี ทำให้ไหล่อันผึ่งผายของเธอเกรียมเป็นสีน้ำตาลไหม้ ด้วยถูกแดดแผดเผา สิทธารถะมักไปวิ่งเล่นภายใต้สาขาอันร่มรื่นของต้นมะม่วงเสมอขณะที่บิดากำลังสั่งสอนพวกผู้ใฝ่รู้ และ ณ ที่ใกล้ ๆ นั้นมารดากำลังร้องเพลงอยู่เบา ๆ สิทธารถะเคยเข้าร่วมสนทนากับกลุ่มผู้รู้ เคยแสดงข้อปุจฉาวิสัชนากับโควินทะ ทั้งได้เคยฝึกฌานและสมาธิกับพวกเพื่อน ๆ สิทธารถะรู้วิธีร่ายเวทด้วยการสูดลมหายใจเข้าเมื่อเปล่งคำสวด แล้วผ่อนลมหายใจออกด้วยการทำใจให้ผ่องผุด ภาวะเฉิดฉายก็จะปรากฏขึ้นที่ใบหน้า สิทธารถะรู้วิธีที่จะปลุกอาตมันภายในส่วนลึกแห่งชีวิตแล้ว อาตมันดังว่านี้ ไม่มีอะไรจะทำลายได้ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสากลจักรวาล

พราหมณ์ผู้บิดารู้สึกเป็นสุขและภาคภูมิใจ เพราะว่าบุตรของตนนั้นเฉลียวฉลาดและขวนขวายในการเล่าเรียนเขาวิชาหาความรู้ บิดาเล็งเห็นว่า บุตรของตนกำลังจะเติบใหญ่ไปเป็นผู้คงแก่เรียนที่เลื่องชื่อลือชา เป็นสมณะ และเป็นเจ้าชายในหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย

ฝ่ายมารดาก็เฝ้าภูมิใจอยู่เงียบ ๆ ในขณะที่สังเกตกิริยา ท่าทางเดินเหิน และลุกนั่งของบุตรชาย สิทธารถะ ผู้ล่ำสันแข็งแรง สง่างาม มีแข้งขาอันคล่องแคล่วกระฉับกระเฉง ยามเจรจากับมารดานั้น ก็มีแต่ความอ่อนหวานน่ารัก

คราวใดที่สิทธารถะเดินไปตามถนนหนทางในเมือง ใบหน้าอันงาม ดวงตาที่วาวแววแจ่มใส ดังเนตรกษัตริย์ และด้วยเรือนร่างอันประเปรียว พาให้บุตรีพราหมณ์ทั้งหลาย หัวใจเต้นระทึกต่างนึกรัก นึกหวังในสิทธารถะด้วยกันทุกคน

ส่วนโควินทะ บุตรพราหมณ์อีกผู้หนึ่งนั้นเล่า ก็รักใคร่ในตัวสิทธารถะกว่าเพื่อนคนใดทั้งสิ้น เธอชอบดวงตาของสิทธารถะ ชอบน้ำเสียงอันแจ่มใสชัดเจน ชอบท่าเดิน ซึ่งรู้สึกว่าเป็น

ท่วงท่าที่ล้วนเป็นสง่าน่าเคารพเลื่อมใส เธอชอบทุกสิ่งทุกอย่างที่สิทธารถะทำ และทุกคำที่สิทธารถะกล่าว ที่ยิ่งกว่าอื่นใดทั้งปวง นั้น โควินทะยกย่องพุทธิปัญญาของสิทธารถะ ความกระตือรือร้น ความมีใจคอเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่ย่นย่อ และการมีอาชีวะอันสูงส่งน่าบูชาของสิทธารถะ โควินทะสำนึกแน่แก่ใจดีว่า เธอจะต้องไม่ยอมตนเป็นเพียงพราหมณ์ธรรมดาสามัญ ไม่เป็นผู้ประกอบการบูชายัญอันเกียจคร้าน ไม่เป็นผู้ละโมบมุ่งค้าคาถาอาคม ไม่เป็นนักวาทศิลป์ที่ปราศจากค่า ไม่เป็นนักบวชที่ปล้นปล้อน จะไม่ยอม แม้กระทั่ง เป็นแกะโง่เชื่อง ในบรรดาฝูงแกะใหญ่ โควินทะไม่ต้องการจะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งในพวกนั้น ไม่ต้องการเป็นพราหมณ์อย่างคนอื่น ๆ หลายหมื่นหลายพันคนในถิ่นนั้น เธอปรารถนาอย่างเดียวเท่านั้น คือติดสอยห้อยตามสิทธารถะ สิทธารถะผู้เป็นที่รัก สิทธารถะผู้ประเสริฐเลิศมนุษย์ หากสิทธารถะกลายสภาพไปสู่พรหมภาวะ ถ้าสิทธารถะจะบรรลุโพธิญาณ โควินทะก็ใคร่จะติดสอยห้อยตามไปฉันมิตร ไม่ว่าจะเป็นเพื่อนร่วมใจ ฐานะทาสรับใช้ เป็นองครักษ์ หรือเสมือนเงาของสิทธารถะก็ตาม

ไม่ว่าใคร ๆ ก็รักใคร่ใยดีในตัวสิทธารถะกันทั้งนั้น สิทธารถะทำให้คนทั้งหลายชุ่มชื่นใจและเป็นสุข

แต่ว่าตัวของสิทธารถะเองนั้น หามีความสุขเช่นผู้อื่นไม่ เดินดุ่มไปตามร่องสวนมะเดื่อซึ่งมีกลีบดอกร่วงหล่นเกลื่อนกลาด ทำให้ร่องสวนดาดาษเป็นสีชมพูอยู่ทั่วไป แล้วลงนั่งเพ่งพินิจสงบใจอยู่อย่างเงียบ ๆ ภายใต้ร่มเงาอันเขียวชอุ่มของหมู่ไม้ ชำระล้างแข้งขาอันเป็นกิจวัตรแห่งการชำระล้างบาป ยิ่งกว่านั้น ยังได้ทำการบวงสรวงสังเวย ณ ใต้ร่มเงาของสวนมะม่วงแห่งนี้ ด้วยท่วงท่าน่ารักและน่าเลื่อมใส เป็นที่ชื่นชมรักใคร่ในหมู่ชนคนทั่วไป ยิ่งนัก แต่ในจิตใจของสิทธารถะเองนั้น หามีความสุขหฤหรรษ์อันใดไม่ ความนึกฝันและความคิดคำนึงอันปราศจากความสุขสงบ ไหลหลั่งพรั่งพรูเข้ามายังตัวเธอ จากแม่น้ำลำธาร จากดวงดาวอันสุกสกาวระยิบระยับในราตรีกาล จากแสงอันร้อนแรงของดวงอาทิตย์ ความนึกฝันและความกระวนกระวายว้าวุ่นของวิญญาณ ประดังกันมาที่เธอ มาจากควัน และเครื่องสักการะที่ใช้ในการบวงสรวงสังเวย พวยพุ่งออกมาจากเสียงเปล่งโศลกในฤคเวท และหยดหยาดออกมาจากหลักธรรมคำสอนของพราหมณาจารย์

สิทธารถะเริ่มรู้สึกไม่สมถวิลขึ้นแล้ว เริ่มรู้สึกขึ้นว่า ความรักของบิดรมารดา รวมทั้งความรักของโควินทะมิตรร่วมใจ ที่มีในตัวเธอนั้น หาได้นำมาซึ่งความสุขอย่างแท้จริงไม่ ทั้งยังไม่อำนวยความสุขสงบให้อีกด้วย จึงไม่เป็นที่สบใจ เกิดความคลางแคลงใจขึ้นแทนที่ว่า ท่านบิดาผู้

น่าเคารพ บรรดาคณาจารย์และเหล่าพราหมณ์ผู้ปราดเปรื่อง ซึ่งได้ถ่ายทอดวิทยานานาสารพันอย่างเต็มสติปัญญาอยู่นั้น บุคคลเหล่านี้ได้พากันหลั่งอุทกธารแห่งวิชาความรู้ที่มีอยู่ทั้งหมด ลงในตัวของสิทธารถะอันเสมือนภาชนะที่คอยรองรับ แต่ภาชนะนั้นก็ไม่เต็มสักที และทั้งยังหาเป็นที่ชุ่มชื่นรื่นใจแก่พุทธิปัญญาไม่ ดวงวิญญาณของสิทธารถะยังไม่ประสบสุขสันติ หัวใจยังไม่ปลอดจากความว้าวุ่นกระวนกระวายใจ การชำระล้างสนานกายตามศาสนพิธีนั้นเหมาะดีอยู่หรอก แต่ก็เป็นเพียงอุทกธารเท่านั้น หาได้ชำระล้างบาปล้างมลทินให้สูญสิ้นไปได้อย่างไรไม่ การสรงสนานไม่ได้ทำให้ความทุกข์ในใจบรรเทาเบาบางลงด้วย การบวงสรวงบูชาและเซ่นไหว้บรรดาเทวะนั้น จริงอยู่ เป็นสิ่งประเสริฐ แต่ก็ให้อะไรได้บ้างเล่า ? การบวงสรวงทำให้เกิดความสุขหรือ แล้วก็บรรดาเทวะเหล่านั้นเล่า คือใครกัน คือปชาบดีผู้สร้างโลกสร้างพิภพเช่นนั้นหรือ ไม่ใช่อาตมันหรอกหรือคือองค์ผู้สร้างสรรค์ บรรดาเทวะทั้งหลายนั้นเล่า ใครเป็นผู้สร้าง และไม่ได้สร้างให้มีภาวะอย่างเราท่าน คือไม่รู้ดับขันธ์แล้วไปเกิดใหม่เช่นนั้นหรือ เพราะฉะนั้น จะเป็นการดี เป็นการถูกต้อง และมีเหตุผลเพียงพอแล้วหรือที่จะบวงสรวงบูชาและเซ่นไหว้เทวะ ใครอื่นเล่าที่เราควรจะบวงสรวงบูชา ยังมีใครอื่นอีกเล่าที่เราควรจะยกย่องกราบไหว้เท่าอาตมันองค์เดียวเท่านั้นมิใช่หรือ และเราจะประสบพบอาตมันได้ที่ไหน องค์อาตมันสิงสถิตอยู่ ณ แห่งหนใด ดวงหทัยที่มีลักษณะอนันตรภาพแฝงเร้นอยู่ ณ ที่ไหน ถ้าไม่ใช่ภายในอัตตาลึกล้ำที่สุด ก็ในนิรันดรภาพซึ่งทุกผู้ทุกนามนำติดตัวไปด้วยภายในกายตน เช่นนั้นไม่ใช่ดอกหรือ ? แล้วก็อัตตาที่มีภาวะสูงส่งลึกล้ำที่สุดนั้นสิงสถิตอยู่ ณ แห่งหนตำบลใดเล่า อัตตาไม่ใช่เนื้อไม่ใช่กระดูก อัตตาไม่ใช่ความคิดหรือจิตสำนึก ดังที่เมธีบาท่านได้กล่าวสอนไว้หรอก แล้วอัตตาอยู่ที่ไหนเล่า ในการพยายามไปสู่อัตตาไปสู่อาตมันนั้นเล่า จะมีช่องทางอื่นใดอีกบ้างไหม ที่เราพึงพยายามเสาะแสวงหา ยังไม่มีใครชี้ทางนั้นแก่เรา ยังไม่มีใครล่วงรู้วิถีทางนั้น บิดาเราก็ไม่ทราบบรรดาอาจารย์และผู้ชาญฉลาดอื่น ๆ ก็ไม่รู้ ถึงแม้โศลกอันศักดิ์สิทธิ์สูงส่งก็มิได้แจ้งแถลงไว้ จริงอยู่พราหมณาจารย์ทั้งหลายกับคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์รู้ทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างโดยที่ได้พรรณนาไว้ ทุก ๆ สิ่งล่วงล้ำเข้าไปใน การสร้างโลก สร้างจักรวาล กล้ำกรายเข้าไปในที่มาแห่งคำเจรจา ที่มาแห่งโภชนาหาร การสูดลมหายใจเข้าการระบายลมหายใจออก การทำงานของผัสสะ ปฏิปทาของบรรดาเทวะทั้งหลาย บรรดาท่านพฤฒาจารย์เหล่านั้นรู้อะไร ๆ มากมายก่ายกอง แต่ความรู้ทั้งหลายเหล่านั้นมีประโยชน์อะไร ในเมื่อขาดความรู้อันสำคัญสิ่งหนึ่งไปเสีย และเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่สำคัญจริง ๆ

โศลกบทต่าง ๆ ในพระคัมภีร์ ซึ่งสูงกว่าอุปนิษัทในสามเวท ได้กล่าวถึงสิ่งลึกล้ำยิ่งสิ่งนี้ โดยเขียนไว้ว่า "อัตตาของมนุษย์เราคือโลกทั้งพิภพ" ท่านได้กล่าวอธิบายว่า เมื่อคนเรานอนหลับ เขาล่วงล้ำเข้าไปในภาวะลึกล้ำ แล้วสถิตอยู่ในอาตมัน ในบทโศลกเหล่านี้เป็นแหล่งของความฉลาดอย่างน่าแปลกใจ บรรดาวิทยาการทั้งหลายของคณาจารย์ผู้ปราดเปรื่องล้วนเป็นภาษาที่เพราะพริ้งมีภาวะบริสุทธิ์ผุดผ่อง ดังมธุอันผึ้งทั้งหลายเก็บรวมขึ้นไว้ ถูกแล้วสรรพวิทยามหาศาล ที่บรรดาพราหมณ์ผู้มีปรีชาญาณได้รวบรวมและพิทักษ์รักษาไว้หลายชั่วอายุคนมาแล้วนั้น จะเพิกเฉยละเลยเสียง่าย ๆ ไม่ได้ แต่บรรดาพราหมณ์ สมณะ ผู้ชาญฉลาดเหล่านี้อยู่ที่ไหนกัน ท่านผู้ซึ่งบรรลุแล้ว ไม่เพียงแต่มีวิชาความรู้อันสูงส่งลึกล้ำ ซ้ำยังมีประสบการณ์ มีความชำนิชำนาญ ในวิชาที่ว่านี้อีกด้วย ท่านผู้เป็นคนแรกค้นที่พานพบการบรรลุถึงซึ่งอาตมันในเวลาหลับ และสามารถรักษาภาวะนั้นได้ในเวลาตื่น ในเวลาที่มีสติสัมปชัญญะ ไม่ว่าที่ไหน ในเวลาพูด ในเวลาทำการอื่น ท่านเหล่านี้อยู่ที่ไหนเล่า สิทธารถะรู้จักพราหมณ์ที่เป็นนักพรต เป็นผู้คงแก่เรียนหลายต่อหลายคน นอกจากนี้ พราหมณ์ผู้เป็นบิดาเธอเองนั้นเล่า ก็เป็นผู้สูงค่าน่ายกย่องยิ่งกว่าผู้ใด กิริยามารยาทสงบเงียบน่าบูชา ดำเนินชีวิตด้วยภาวะสัมมาจารี ถ้อยคำมีแต่ทำให้เกิดปัญญา ครุ่นคิดแต่ในสิ่งที่ดีงาม แต่... จริงอยู่ บิดาซึ่งรู้อะไร ๆ มากมาย แต่ชีวิตท่านมีความสุข มีความสงบอยู่หรือ ท่านไม่ได้เป็นผู้แสวงหา เพราะยังไม่รู้สึกอิ่ม เพราะยังไม่สมถวิลดังจินดาด้วยอีกคนดอกหรือ ท่านยังคงไปที่ท่อธารอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยความกระหายที่ยังไม่อิ่มไม่ชุ่มชื่นใจอยู่เช่นนั้นไม่ใช่หรือ ยังไปประกอบพิธีบูชายัญ ไปสู่ตำรับตำราไปสดับตรับฟังเทศนา และคำสาธกของบรรดาพราหมณ์อยู่เช่นนั้นไม่ใช่ดอกหรือ ทำไมท่านผู้ได้รับการยกย่องว่าปราศจากแล้วซึ่งมลทิน ยังต้องชำระล้างบาปอีกเล่า เหตุใดจึงยังต้องชำระล้างตัวเองให้สะอาดอยู่ทุกวัน อาตมันมิได้สิงสถิตอยู่ในกายตนดอกหรือ แหล่งกำเนิดแห่งอาตมันมิได้อยู่ภายในหัวใจท่านดอกหรือ คนเราต้องแสวงหาแหล่งดังว่านั้น ภายในอัตตาของตัวเอง ต่างก็มุ่งหวังอย่างเดียวกัน แต่ ไม่ว่าจะโดยวิธีใด ก็ล้วนแต่เดินทางอ้อม ทางผิด ด้วยกันทั้งนั้น

เหล่านี้เป็นข้อที่สิทธารถะครุ่นคิด เป็นสาเหตุแห่งความสงสัยใคร่รู้ และนี่เองคือทางให้เกิดทุกข์ มีบ่อย ๆ ที่เธอทบทวนความจากโศลกในจันโทคยอุปนิษัทซึ่งมีว่า "ด้วยการยึดสัจจะนามของพรหมนั้นคือสัตยัม ถูกแล้ว ผู้ซึ่งประจักษ์สัจจะย่อมย่างเข้าไปในสวรรค์กันทุก ๆ วัน" แดนสวรรค์ดังว่านี้ ดูเหมือนอยู่ใกล้ ๆ นี่เอง แต่เขาย่อมไปไม่ค่อยถึง เขามักจะไม่สามารถระงับ

ตัณหาขั้นสุดท้ายได้ ในหมู่ผู้ปรีชาฉลาดซึ่งสิทธารถะรู้จัก เคยนิยมและนับถือในคำสอน ยังไม่มีใครสักคนที่ไปถึงสวรรค์ได้เต็มสภาพ ยังไม่มี แม้กระทั่งที่สามารถระงับดับความกระหายได้นิรันดร

"โควินทะ" สิทธารถะกล่าวแก่เพื่อน "โควินทะไปยังต้นไทรนั่นกับฉันเถิด เราจะได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยกัน"

ครั้นแล้วคนทั้งสองก็ตรงไปยังต้นไทร ต่างคนต่างนั่งลง มีระยะห่างกัน ๒๐ ก้าว เมื่อนั่งลงเรียบร้อย และพร้อมที่จะท่องโอมแล้ว สิทธารถะก็ค่อย ๆ ร่ายโศลกดังต่อไปนี้

"โอมคือคันศร ลูกธนูคือจอัตตา
พรหมภาพคือเป้าหมายแห่งศร
และเป็นเป้าหมายซึ่งเราเล็งโดยไม่รู้ลดละ"

เมื่อเวลาแห่งการฝึกปฏิบัติวิปัสสนาตามประเพณีนิยมได้ผ่านพ้นไปแล้ว โควินทะลุกขึ้นเวลานี้ชักจะค่ำลงแล้ว และถึงเวลาที่จะต้องชำระล้างในตอนเย็น โควินทะเรียกขานนามสิทธารถะแต่เธอไม่ขานตอบ สิทธารถะคงนั่งนิ่งไม่ติงกาย ดื่มด่ำอยู่ในวิปัสสนากรรมฐาน ดวงตาทั้งสองจ้องเขม็งดังหนึ่งพิศเพ่งเล็งตรงไปยังเป้าหมายที่อยู่ไกลแสนไกล ปลายลิ้นโผล่แย้มให้เห็นเล็กน้อยระหว่างฟันรู้สึกว่าเธอมิได้หายใจ นั่งนิ่งอยู่ในภาวะแห่งวิปัสสนากรรมฐาน ดวงจิตพิศเพ่งอยู่ที่โอม ใช้ดวงวิญญาณเป็นลูกศรยิงตรงไปยังพรหมภาพ

ครั้งหนึ่ง มีสมณะหมู่หนึ่งสัญจรผ่านเข้ามาในเมืองของสิทธารถะ สมณะเหล่านี้คือบรรดานักพรตผู้จรดลดั้นด้น มีจำนวนรวมด้วยกัน ๓ รูป ร่างกายผ่ายผอมและโรยแรง สังเกตได้ว่าไม่แก่แต่ก็ไม่ใช่หนุ่ม บนหลังไหล่มีฝุ่นละอองเต็มไปหมด ทั้งยังมีแผลเหือดเลือดออกซิบ ๆ อยู่อีกด้วย ผ้าผ่อนปกปิดกายแม้แต่สักชิ้นก็ไม่มี ตามเนื้อตัวถูกแดดแผดเผาเสียจนคล้ำจนเกรียมไปหมด สมณะเหล่านี้ยึดภาวะสันโดษ แปลกประหลาด และไม่คบหาใคร ดังหนึ่งหมาในที่ผ่ายผอมอ่อนแรง ดั้นด้นอยู่ในถิ่นของมนุษย์ รอบกายสมณะเหล่านี้ คือบรรยากาศแห่งความปักจิตแน่วแน่วต่อการขจัดและทำลายล้างตัวตนเอง โดยปราศจากความสมเพชเวทนา

ในคืนนั้นเอง ภายหลังจากเสร็จกิจกรรมฐานแล้ว สิทธารถะกล่าวแก่โควินทะว่า "เพื่อนรัก พรุ่งนี้เช้าสิทธารถะของเธอจะเข้าร่วมวงกับนักพรตคณะนั้น เขาจะไปเป็นสมณะ"

โควินทะหน้าเผือดทันทีเมื่อได้ยินสิทธารถะกล่าว และเมื่อเห็นหน้าสิทธารถะก็ทายใจได้ถูกต้องหมด ดวงหน้าที่ส่อสำแดงถึงความแน่วในใจไม่มีการเอียงเอนนั้น เปรียบประหนึ่งลูกธนูที่

แล่นออกจากแล่ง โควินทะตระหนักดีเมื่อได้เหลือบเห็นสีหน้าสหายของตน บัดนี้การตั้งต้นได้มาถึงแล้ว โควินทะคิดอยู่ในใจ สิทธารถะกำลังจะไปตามทางของเธอ ความปรารถนาของเธอเริ่มต้นคลี่คลายไปสู่จุดหมายแล้ว จุดหมายที่เธอประดิษฐ์ลิขิตขึ้นเอง เมื่อระลึกถึงความข้อนี้โควินทะก็หน้าเผือดลงทันที ราวกับเปลือกกล้วยแห้ง

"โอ้ สิทธารถะ" โควินทะร้องครวญ "นี่บิดาของเธอจะยอมหรือ"

สิทธารถะมองดูโควินทะ ท่าทางของสิทธารถะขณะนั้นดังบุคคลซึ่งมีผู้ปลุกให้ตื่นขึ้นจากหลับใหม่ ๆ ในทันทีทันใด ดังหนึ่งสายฟ้าแลบ สิทธารถะอ่านดวงวิญญาณของโควินทะออกหมด อ่านรู้ถึงความกระวนกระวายใจของโควินทะ อ่านรู้ถึงความไม่ขัดขืนฝืนใจเพื่อนของโควินทะ

"ขอเราอย่าต่อล้อต่อเถียงกันให้เสียเวลาไปเลยโควินทะ" สิทธารถะพูดเบา ๆ "ย่ำรุ่งพรุ่งนี้ ฉันจะตั้งต้นดำเนินชีวิตแห่งสมณเพศ ขอเราจงอย่าพ้อต่อความไปอีกเลย"

ครั้นแล้วเดินเข้าไปในห้อง ซึ่งเวลานี้บิดากำลังนั่งอยู่บนเสื่อ อันทำด้วยเส้นใยจากเปลือกไม้ เธอหยุดอยู่เบื้องหลังบิดา ยืนคอยอยู่จนกระทั่งบิดารู้สึกว่าเขาปรากฏตัวอยู่ที่นั่น "นั่นลูกหรือ สิทธารถะ" พราหมณ์ผู้เป็นบิดาเอ่ยวาจาถาม "จงบอกพ่อเถิด ว่าลูกมีอะไรในใจ"

สิทธารถะพูดว่า "ขอได้โปรดเถิด ลูกมาเพื่อบอกพ่อว่า พรุ่งนี้ลูกจะไปจากบ้านเพื่อเข้าสมทบกับกลุ่มนักพรต ลูกอยากเป็นสมณะ หวังว่าพ่อคงไม่ขัดข้องอันใด"

พราหมณ์ผู้บิดานิ่งเงียบอยู่นาน จนกระทั่งดวงดาวคล้อยเคลื่อนผ่านหน้าต่างบานเล็ก ๆ ในบ้านนั้น เปลี่ยนไปอยู่ในตำแหน่งอื่น จึงได้มีเสียงทำลายความเงียบในห้องขึ้นในที่สุด บุตรพราหมณ์ยืนนิ่งไม่ติงกาย และมือทั้งสองวางทับประสานกัน ส่วนพราหมณ์บิดานั้นก็เช่นกัน คือนั่งนิ่งปราศจากการเคลื่อนไหวอยู่บนเสื่อ และบรรดาดวงดาวน้อยใหญ่คล้อยเคลื่อนเลื่อนลอยไปตามวิถีอยู่บนท้องฟ้า ครั้นแล้วผู้บิดาได้กล่าวขึ้นว่า "อันว่าพราหมณ์นั้น ย่อมจะไม่กล่าวถ้อยรุนแรงขึ้งเครียด แต่ก็มีความหม่นหมองอยู่ในใจของพ่อ อย่างไรก็ตาม ไม่ควรหรอกที่พ่อจะได้ยินลูกร้องขอเป็นครั้งที่สอง"

ผู้เป็นบิดาลุกขึ้นอย่างแช่มช้า สิทธารถะคงยืนนิ่งไม่ติงกาย มือประสานอยู่ในท่าเดิม

"สิทธารถะ ลูกยังยืนอยู่ทำไม" ผู้เป็นบิดาร้องถาม

"พ่อก็ทราบอยู่แล้วว่าทำไม" สิทธารถะตอบ

ท่านบิดารู้สึกว่าบรรยากาศในห้องนั้นไม่เป็นที่รื่นรมย์พึงใจ ครั้นแล้วก็กลับทรุดลงนั่งและล้มตัวลงบนที่นอน

เวลาล่วงไปชั่วโมงหนึ่ง พราหมณ์บิดาก็ยังนอนไม่หลับ ท่านลุกขึ้น เดินไปเดินมาอยู่นานแล้วก็ออกมาข้างนอก ลอบมองทางหน้าต่างบานเล็ก ๆ ของห้องนั้น เห็นสิทธารถะยังคงยืนมือประสานเฉยอยู่โดยไม่มีการเคลื่อนไหว ผู้เป็นบิดามองเห็นเสื้อคลุมสีซีดบนกายสิทธารถะเลื่อมระยับ แน่แล้ว สิทธารถะกำลังยุ่งยากใจอยู่ในขณะนี้ ครั้นแล้วพราหมณ์ผู้บิดาก็กลับไปยังที่นอนของตน

อีกชั่วโมงหนึ่งต่อมา บิดากลับออกมาข้างนอกอีก และสองชั่วโมงต่อมา ก็ได้ทำเช่นนั้นอีกคือลอบเหลือบทางหน้าต่างเข้าไปในห้อง แลเห็นสิทธารถะคงยังยืนอยู่ที่นั่นดังเดิม ท่ามกลางแสงเดือน ท่ามกลางแสงดาวบนท้องฟ้า และท่ามกลางความมืดสลัวในห้อง และหลังจากนั้นอีกชั่วโมงหนึ่ง บิดาก็ออกมาข้างนอกอีกอย่างเงียบ ๆ สอดส่ายสายตาดูเข้าไปในห้อง เห็นสิทธารถะคงยืนอยู่เช่นนั้น โดยไม่มีการเคลื่อนไหว ขณะนั้นจิตใจของพราหมณ์ผู้บิดาท่วมท้นอยู่ด้วยความโกรธแค้นความว้าวุ่นกระวนกระวายใจ ความหวาดกลัว และความทุกข์

แล้วก็ในชั่วโมงสุดท้ายแห่งราตรีกาล ก่อนอรุณไขแสง ท่านออกมาข้างนอกอีกแล้วเดินเข้าไปในห้อง ได้แลเห็นบุตรผู้เยาว์วัยยังคงยืนอยู่ที่นั่น ดูเธอมีร่างกายสูงและเป็นบุคคลแปลกหน้าหาใช่บุตรชายของท่านไม่

"สิทธารถะ" ท่านพูดขึ้น "ทำไมลูกจึงยังยืนอยู่เล่า ?"

"พ่อก็ทราบดีว่า ทำไม"

"นี่ลูกจะทนยืนและคอย จนกระทั่งเช้า จนกระทั่งเที่ยง จนกระทั่งค่ำ ย่ำสนธยา" เช่นนั้นหรือ"

"ขอรับ ลูกจะยืนและจะคอย"

"ลูกจะเหนื่อยเมื่อยล้านะ สิทธารถะ

"ถูกแล้วขอรับ ลูกจะเหนื่อยเมื่อยล้า"

"ลูกจะต้องล้มหลับพับไปนะ สิทธารถะ"

"ถูกแล้ว ลูกจะต้องล้มหลับพับไป"

"แล้วลูกก็จะตายมลายชีพลง"

"ถูกแล้วขอรับ ลูกจะต้องตายมลายชีพลง"

"ลูกอยากจะตายมากกว่าจะเชื่อฟังพ่อเช่นนั้นหรือ ?"

"สิทธารถะเคารพเชื่อฟังท่านบิดาเสมอ"

"เป็นอันว่า ลูกจะล้มเลิกความตั้งใจ ใช่ไหม"

"สิทธารถะจะกระทำตามที่พ่อของเขาบอกให้ทำ"

ในที่สุดแสงทองได้สาดส่องเข้ามาในห้อง ผู้เป็นบิดามองเห็นเข่าของสิทธารถะสั่นเทิ้ม แต่หามีการสั่นคลอนในใบหน้าของสิทธารถะแต่อย่างใดไม่ ดวงตาทั้งสองมองเหม่อไปในที่อันไกลแสนไกล ครั้นแล้วผู้เป็นบิดาก็ตระหนักประจักษ์แก่ใจว่า ท่านอาจหน่วงเหนี่ยวสิทธารถะไม่ได้ต่อไปแล้ว เพราะเหตุว่าจิตของเธอเตลิดเปิดไปลิบลับแล้ว

ท่านแตะไหล่สิทธารถะ

"ลูกเข้าไปในป่า และครองชีวิตแห่งสมณะได้" ผู้เป็นบิดากล่าวแก่บุตร "หากลูกพบสุขสันต์และภาวะหฤหรรษ์ในป่าแล้วละก็ จงกลับมาหาพ่อ มาแนะนำพ่อบ้าง แต่ถ้าลูกสำนึกในความเข้าใจผิดแล้วละก็ จงรีบกลับ เราจะประกอบพิธีบูชายัญต่อองค์เทวะด้วยกันอีก ไปเถิด สิทธารถะ ไปลาแม่ของลูกเสีย แล้วบอกแม่ว่า ลูกจะไปไหน ส่วนพ่อนั้น บัดนี้ก็ถึงเวลาแล้วที่จะต้องไปยังฝั่งนที เพื่อทำพิธีสนานชำระล้างกาย"

บิดาดึงมือกลับจากไหล่ของพราหมณ์หนุ่มผู้บุตร แล้วเดินออกจากห้องไป สิทธารถะซวนเซ เมื่อพยายามที่จะออกเดิน แต่ก็ควบคุมกายไว้ได้ ก้มศีรษะคำนับบิดาแล้วตรงไปหามารดา กระทำตามคำของบิดา

ด้วยแข้งขาที่ยังคงรู้สึกชาเพราะเป็นเหน็บ สิทธารถะเริ่มเดินอย่างช้าๆ ออกจากเมืองที่ยังกำลังหลับไหล ตอนรุ่งสาง ครั้นแล้วมีเงาตะคุ่มๆ โผล่ออกมาจากกระท่อมสุดท้ายปลายเมือง มิใช่ใครอื่น โควินทะนั่นเอง

"เธอก็มาด้วยหรือ" สิทธารถะพูดแล้วยิ้มแย้ม

"ถูกแล้ว ฉันมาด้วย" โควินทะกล่าว

บทที่ ๒
ติดตามสมณะ

เย็นวันนั้นเอง สิทธารถะกับโควินทะเดินตามไปทันกลุ่มนักพรต แล้วได้ขอเข้าร่วมคณะด้วย โดยให้คำมั่นสัญญาว่าจะภักดีต่อสมณะหมู่นั้น นักพรตก็รับเข้าไว้ในคณะด้วยความเต็มใจ

สิทธารถะถอดเสื้อผ้าที่สวมใส่ยื่นให้พราหมณ์จน ๆ คนหนึ่ง ขณะที่เดินไต่เต้าไปตามถนน เหลือไว้ติดตัวแต่เพียงผ้านุ่งกับเสื้อคลุมที่ไม่มีตะเข็บ อันมอมแมมไปด้วยดินทรายและฝุ่นละอองเท่านั้น เธอแสวงหาอาหารใส่ปากใส่ท้องเพียงวันละครั้ง ทั้งไม่หุงหากินเองอีกด้วย เธออดอาหาร ๑๔ วัน แล้วก็ ๒๘ วัน ความซูบซีดปรากฏอย่างชัดเจนตามแข้งขาและตามแก้ม ความคำนึงใฝ่ฝันอันประหลาดฉาดฉายอยู่ที่ดวงตา นิ้วอันรีเรียวของเธอมีเล็บงอกยาวออกโดยที่ไม่มีการตัดการตกแต่ง ส่วนหนวดและเคราที่คางนั้นก็ติดกรังและเป็นขุมแข็ง เมื่อพานพบบรรดาสตรีเธอจะเมินหน้าเสียไม่เอาใจใส่เหลียวดู และเมื่อผ่านเข้าไปในเมืองเห็นผู้คนแต่งกายด้วยผ้าผ่อนแพรพรรณอันสะอาดอ่องผ่องผุด ริมฝีปากทั้งสองของเธอจะขมุบขมิบสำแดงถึงความไม่อาลัยไยดีในสิ่งสวยงามการเที่ยวจาริกไปนี้ เธอได้พบเห็นบรรดาพ่อค้าวาณิชต่างซื้อขายสินค้ากัน เห็นขบวนเดินทางของเจ้าชายที่พากันไปหาความสำราญด้วยการล่าสัตว์ เห็นผู้คนร้องไห้คร่ำครวญเมื่อนำศพไปยังจิตกาธาร เห็นหญิงนครโสเภณีมอบกายขายตัวแก่ชาย เห็นบรรดามดหมอเยี่ยมไข้เยียวยาผู้ป่วยเจ็บและทนทุกข์ทรมาน เห็นหนุ่มสาวพร่ำพลอดรัก เห็นหญิงผู้เป็นมารดาขับกล่อมและปลอบโยนลูก ทุกสิ่งทุกอย่างต่าง ๆ เหล่านี้สิทธารถะรู้สึกว่าไม่ใช่สิ่งที่น่าเอาใจใส่สนใจเลย แม้อันการจะเหลือบไปมองดูก็มิบังควรเพราะทั้งหลายทั้งปวงนี้ไม่เป็นสิ่งที่จริงจัง ไม่มีความจีรังยั่งยืน เป็นสิ่งลวงตา เป็นผัสสะความรู้สึกความสุข และความงามที่มีลักษณะเป็นมายา หาใช่ของแท้ที่มีสภาพแน่นอนจีรังยั่งยืนอย่างใดไม่ทั้งหลายทั้งปวงนี้ จะต้องมีการมลายเสื่อมสลายลงและสูญสิ้นไป โลกเรานี้มีรสขื่นขมไม่น่าลิ้มและชีวิตของมนุษย์นี้เต็มไปด้วยความทุกข์

สิทธารถะมีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวเท่านั้น คือการกระทำตนให้ว่างเปล่า ปลอดจากความกระหาย จากความใฝ่ฝัน จากความสุขสำราญ และจากความทุกข์ แล้วทำให้อัตตามลายสลายไป

จนไม่มีอัตตาเหลืออยู่อีก ความสงบของหัวใจที่ว่างเปล่า ทัศนะอันบริสุทธิ์นั่นแล้วคือเป้าหมายของเธอ เมื่อเราพิชิตอัตตาและเมื่ออัตตามลายสลายลงไปแล้ว เมื่อตัณหาและราคะแน่นิ่งไม่ติงไหว ภาวะบั้นปลายที่สุดก็จะปรากฏแทนที่ แล้วก็จะบรรลุถึงซึ่งความลึกล้ำที่สุดของชีวิต ซึ่งหาใช่อัตตาอีกต่อไปไม่ นี่แหละคือรหัสอันยิ่งใหญ่สูงส่งละ

สิทธารถะยืนอย่างสงบ ท่ามกลางแสงตะวันอันร้อนแรง รู้สึกแสบกายและกระหายน้ำจนคอแห้งผาก แต่เธอก็คงฝืนยืนอยู่เช่นนั้นจนปราศจากความรู้สึก ไม่กระหายหิวอีกต่อไป เธอยืนสงบไม่มีความกระวนกระวายกลางสายฝน ซึ่งน้ำฝนนั้นลามไหลจากมุ่นผมที่ชุ่มโชกลงมาตกต้องบนไหล่ที่สั่นสะท้านเพราะความหนาว ลามไหลลงมายังตะโพกและแข้งขาที่สั่นเทิ้ม สิทธารถะผู้เป็นนักพรตก็แข็งใจยืนอยู่จนกระทั่งไหล่และแข้งขาไม่หนาว และไม่สั่นสะท้านอีกต่อไป เธอก้มตัวลงระหว่างพงหนามด้วยความสงบ โลหิตลามไหลออกจากผิวกายอันเจ็บปวดของเธอ แล้วเกิดเป็นแผล เป็นริ้วรอยขึ้น แต่สิทธารถะก็แข็งใจทนไม่ย่นย่อ เฉยนิ่งไม่ติงกาย จนกระทั่งโลหิตหยุดลามไหลจนกระทั่งไม่รู้สึกเสียดตำและไม่รู้สึกเจ็บปวด

สิทธารถะนั่งตั้งตัวตรงและฝึกผ่อนลมหายใจ พยายามสะกดการหายใจให้ออกมาแต่เพียงแผ่ว ๆ แล้วก็กลั้นลมหายใจ เขาพยายามจนกระทั่งเมื่อหายใจเข้านั้น จะต้องทำให้หัวใจเต้นอย่างสงบงบเงียบไม่มีเสียง เพียรฝึกให้หัวใจเต้นน้อยลง จนกระทั่งไม่เต้นเลย

ด้วยคำแนะนำของสมณะผู้อาวุโสที่สุดในคณะ สิทธารถะฝึกฝนการปฏิเสธและกำจัดตัวตนนั่งวิปัสสนากรรมฐานตามวิธีของสมณะหมู่นั้น ขณะที่มีนกกระสาตัวหนึ่งบินวนเวียนอยู่เหนือกอไผ่ สิทธารถะได้ยึดเอานกกระสาตัวนั้นเข้ามาสู่อัตตาของตน แล้วออกบินไปตามป่าตามเขา ส่งภาษาอย่างนกกระสา กินปลาด้วยความรู้สึกของนกกระสาที่หิวโหย แล้วก็ตายมลายชีพลงตามเยี่ยงของนกกระสา และขณะที่มีซากศพหมาจิ้งจอกตัวหนึ่งอยู่บนหาดทรายชายฝั่งแม่น้ำ อัตตาของสิทธารถะก็เลื่อนเคลื่อนไปอยู่ที่ซากนั้น เธอได้กลายเป็นศพหมาจิ้งจอกไปด้วย นอนตายอยู่บนฝั่ง พองอืดมีกลิ่นเหม็นเน่าเฟะ ถูกฝูงหมาในกระชากลากทิ้ง แล้วถูกโฉบเอาขึ้นไปบนเวหาด้วยฝูงแร้ง ในที่สุดก็เหลืออยู่แต่เพียงกระดูก เป็นเถ้าถ่าน เป็นฝุ่นระคนปนเปไปในอากาศ แล้วอัตตาของสิทธารถะก็กลับมา แล้วตาย แล้วเน่าเปื่อยผุพัง กลายเป็นเถ้าธุลีไปในที่สุด สิทธารถะทำตนผ่านประสบการณ์แห่งวิถีอันมีแต่ความยุ่งยากหม่นหมองของวัฏจักรแห่งชีวิต สิทธารถะได้คอยมาแล้วด้วยความ

กระหายดังหนึ่งพรานล่าเนื้อที่คอยอยู่ ณ ปากเหวอันลึกหลาย เป็นที่ซึ่งวัฏจักรแห่งชีวิตสิ้นสุดลง เป็นแหล่งที่สิ้นสุดของเหตุ และเป็นที่ซึ่งอนันตรภาพอันปราศจากทุกข์ ตั้งต้นอยู่ สิทธารถะได้เฆี่ยนฆ่าเสียแล้วซึ่งผัสสะ ได้ทำลายเสียแล้วซึ่งความจดจำรำลึกของตน เธอได้ลอบแฝงออกไปจากอัตตาของตนไปสู่รูปกายอื่นหลายร้อยหลายพันรูปกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นซากศพที่เน่าเปื่อยผุพัง เป็นหินเป็นต้นไม้ป่า เป็นสายน้ำ และทุก ๆ ครั้งที่เป็นสิ่งเหล่านั้นแล้ว เธอก็กลับฟื้นขึ้นใหม่อีก ดังดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ซึ่งส่องสาดแสงแล้วก็มีเวลามืดมิดสลับกันไป สิทธารถะได้กลับเป็นอัตตาของตนอีก กลับมายังวัฏจักรแห่งชาติ รู้สึกหิวกระหาย แล้วก็พิชิตความหิวกระหายนั้น แล้วก็รู้สึกหิวกระหายอย่างอื่นขึ้นใหม่อีก

สิทธารถะได้ความรู้จากสมณะคณะนี้หลายสิ่งหลายอย่าง วิธีทำให้อัตตาหมดไปหลายวิธี เธอไต่เต้าไปตามมรรคาแห่งการปฏิเสธตัวตนด้วยการทนทรมานกายให้เจ็บปวด ด้วยความสมัครใจทนทุกข์ทรมาน แล้วก็พิชิตความเจ็บปวดรวดร้าวหรือความทุกข์จากความหิว จากความกระหาย จากความอ่อนระโหยโรยแรง เธอไต่เต้าไปตามมรรคาแห่งการปฏิเสธตัวตน ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยการทำจิตให้ว่างเปล่าจากรูปทั้งหลาย เธอเรียนรู้ที่จะไต่เต้าตามมรรคาดังว่านี้ และมรรคาอื่น ๆ เธอได้ทำอัตตาให้สูญสิ้นไปตั้งพัน ๆ ครั้ง และมีบ่อย ๆ ที่ตกอยู่ในภาวะอันไม่มีตัวตนเป็นเวลาวัน ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการไต่เต้าตามมรรคาต่าง ๆ เหล่านี้ จะทำให้เธอห่างไกลไปจากอัตตา แต่ในที่สุดอัตตาก็กลับมายังที่เก่าอีก ถึงแม้สิทธารถะจะหลีกลี้หนีจากอัตตาตั้งหลายร้อยหลายพันครั้ง หนีไปดำรงอยู่ในภาวะว่างเปล่าหนีไปสิงสู่อยู่ในตัวสัตว์ และในหินผา แต่ก็ต้องกลับมาอีกจนได้ ไม่อาจละเสียได้โดยเด็ดขาดที่จะต้องกลับมาประสบพบตัวเองอยู่ในกลางแสงอาทิตย์ แสงจันทร์ ในร่ม ในเงา หรือ กลางฝน แล้วคืนคงมาดำรงเป็นอัตตาของตนเองอีก สิทธารถะเกิดทุกข์อย่างหนักหน่วงขึ้นอีก ต่อวัฏจักรของชีวิต

เคียงข้างตัวเธอนั้น คือ โควินทะ คอยติดสอยห้อยตามไปดังเงาของเธอ โควินทะไต่เต้าไปด้วยตามมรรคาต่าง ๆ มานะพยายามทำอย่างเดียวกับสิทธารถะ แต่ทั้งสองหาได้สนทนาปราศรัยกันไม่ นอกเสียจากที่จำเป็นจะต้องพูดต้องถามตามพิธีและการปฏิบัติเท่านั้น บางคราวสหายทั้งสองต้องจาริกไปด้วยกันตามหมู่บ้าน เพื่อภิกขาจารขอข้าวปลาอาหารมาเพื่อตนและคณาจารย์ได้ขบฉัน

"เธอเห็นอย่างไรบ้าง โควินทะ" สิทธารถะเอ่ยถามระหว่างเดินทางภิกขาจารครั้งหนึ่ง "เธอคิดว่า เราจะไปได้ไกลกว่านี้ไหม เราถึงจุดหมายปลายทางของเราแล้วหรือยัง"

โควินทะตอบว่า "เราศึกษามาแล้ว และเรากำลังเรียนอยู่ต่อไป สิทธารถะ เธอจะต้องเป็นสมณะผู้ยิ่งใหญ่อย่างแน่แท้ เพราะในการฝึกฝนแต่ละบท แต่ละคราวนั้น เธอทำได้รวดเร็วมาก ท่านนักพรตผู้สูงอายุก็ยกย่องชมเชยเธอบ่อย ๆ แน่นอนทีเดียว สิทธารถะ วันหนึ่งเธอจะต้องเป็นสมณะที่ผู้คนเลื่อมใสและเคารพนบนอบ"

สิทธารถะพูดว่า "เพื่อนรัก ฉันยังมองไม่เห็นเลย สิ่งที่ฉันศึกษาจากท่านสมณะเหล่านี้นั้น ฉันจะสามารถเรียนรู้ได้รวดเร็วและง่ายดายกว่า หากเรียนในโรงเตี๊ยมหรือตามสำนักโสเภณีในหมู่กุลี และนักพนัน"

โควินทะว่า "พูดเล่นไปได้ สิทธารถะ เธอจะเรียนรู้วิปัสสนากรรมฐาน รู้สะกดกลั้นลมหายใจ รู้การทำตนให้ปราศจากความหิว และความเจ็บปวด จากบุคคลพรรค์นั้นได้อย่างไรกัน"

สิทธารถะพูดขึ้นค่อย ๆ ราวกับจะพึมพำกับตัวเองว่า "วิปัสสนากรรมฐานคืออะไร การสละละทิ้งร่างกายคืออะไร การอดอาหารคืออะไร การไม่หายใจคืออะไร คือการหลีกลี้หนีไปเสียจากอัตตา คือการหนีไปให้พ้นจากการทนทุกข์ของอัตตาชั่วครู่ชั่วขณะไม่ คือการทำให้ลดน้อยลงแห่งความเจ็บปวดและความลุ่มหลงโง่เขลา ในภาวะชีวิตชั่วครู่ชั่วขณะนั่นเอง คนขับเกวียนเคยหลีกลี้ไปตามมรรคาเดียวกันนี้มาแล้ว เขากินยาดังว่านี้ชั่วครู่ชั่วขณะ ตอนที่เขาดื่มเหล้าโรงหรือน้ำมะพร้าวอ่อนสองสามจอกในโรงขายอาหาร เขาย่อมไม่รู้สึกต่ออัตตาของตนเลยในขณะนั้น เขาไม่รู้สึกความทุกข์แห่งภาวะชีวิตหรอก เขารู้สึกขณะนั้นว่าได้หนีพ้นอะไร ๆ ไปได้ชั่วครู่ชั่วขณะ เวลาที่เขาหลับผ็อยอยู่ข้าง ๆ จอกเหล้านั้น เขาพบอย่างที่สิทธารถะและโควินทะพบ คือเมื่อสิทธารถะกับโควินทะหลีกลี้หนีพ้นไปจากเรือนร่าง ด้วยการปฏิบัติอยู่นานพอสมควร แล้วก็เข้าอยู่ในภาวะอนัตตา"

โควินทะพูดว่า "เพื่อนรัก เธอพูดอะไรอย่างนั้น เธอก็รู้อยู่นี่นา ว่าเธอไม่ใช่คนขับเกวียน และสมณะหาใช่คนขี้เหล้าเมายาไม่ จริงอยู่ คนกินเหล้าเมายาพบทางหลีกลี้หนีไปเสียให้พ้นจริงอยู่ เขาประสบพบกับการได้พักผ่อนและพบความชื่นชมอยู่ชั่วครู่ชั่วขณะ แต่ครั้นแล้วเขาก็ฟื้นคืนกลับมาจากภาวะลวง ภาวะไม่แท้ไม่จีรังยั่งยืน กลับมาประสบพบเห็นอะไร ๆ ดังเดิม เขาหาได้ฉลาดขึ้นไม่ เขาหาได้รับความรู้อันใดเพิ่มขึ้นไม่ และเขาหาได้ไต่เต้าสูงขึ้นกว่านี้อีกเลยไม่"

สิทธารถะตอบถ้อยมิตรรักด้วยรอยยิ้มบนใบหน้า "ฉันไม่รู้หรอก เพราะฉันไม่เคยเป็นคนขี้เมา สิทธารถะได้รับความสุข ความชื่นชมรมณีย์ชั่วครู่ชั่วขณะจากการบริหารกายและวิปัสสนา

กรรมฐาน แต่ฉันยังห่างไกลอยู่อีกนานนัก ห่างไกลจากพุทธิปัญญา ห่างไกลจากการหลุดพ้น อย่างที่ไม่ผิดอะไรกับทารกซึ่งอยู่ในครรภ์มารดานั่นเอง โควินทะเพื่อนรัก ข้อนี้สิทธารถะสหายของเธอรู้"

ครั้งหนึ่ง ขณะที่สิทธารถะเดินออกจากป่าไปกับโควินทะ เพื่อภิกขาจารแสวงหาอาหารมาถวายเพื่อนสมณะและคณาจารย์ สิทธารถะเริ่มปรารภขึ้นก่อน "โควินทะสหายรัก ขอถามจริง ๆ เถิดว่า เราเลือกเดินถูกทางกันแล้วหรือ เราได้เพิ่มพูนความรู้อันใดบ้างหรือเปล่า เวลานี้เราใกล้ความหลุดพ้นเข้าไปบ้างไหม หรือว่าเรากำลังด้นดั้นไปในวัฏจักร เราซึ่งมั่นหมายจะหลีกลี้หนีไปเสีย จากวัฏจักรน่ะ"!

โควินทะตอบว่า "เรารู้อะไรขึ้นเป็นก่ายเป็นกองแล้วหนาสิทธารถะ แต่ก็ยังมีอยู่อีกมากมายที่เราจะต้องเรียนรู้กันอีกต่อไป เราจะวนเวียนอยู่ในวัฏจักรนั้นหามิได้ เรากำลังถีบทะยานขึ้นไปเบื้องบนกันต่างหาก มรรคาดังว่านั้นมีภาวะคดเคี้ยว เป็นขดเป็นเกลียว แต่อย่างไรก็ตาม เราก็ไต่บันไดขึ้นไปได้หลายขั้นแล้วนะเธอ"

สิทธารถะ "โควินทะเธอรู้ไหมว่า ท่านสมณะผู้สูงอายุที่สุดและผู้เป็นที่เคารพเลื่อมใสของเรานั้น ท่านอายุเท่าไร"

โควินทะ "ฉันคิดว่ารูปที่แก่ที่สุดนั้น อายุประมาณหกสิบ"

แล้วสิทธารถะพูดขึ้นว่า "ท่านอายุเข้า ๖๐ แล้วท่านยังหาได้ไปถึงนิพพานไม่เลย ไม่ช้าไม่นาน ท่านก็จะอายุ ๗๐ แล้วก็ ๘๐ ถึงแม้ว่าเธอกับฉันเราทั้งสองก็จะต้องพากันแก่ลงอย่างท่าน เรางดอาหาร และทำวิปัสสนากรรมฐานกันอยู่อย่างนี้ แต่เราก็ไม่บรรลุนิพพานกันได้หรอก ทั้งท่านและทั้งเรา โควินทะ ฉันแน่ใจว่า ในบรรดาสมณะกลุ่มนี้จะไม่มีสักรูปที่จะบรรลุถึงนิพพานได้ เราได้รับการประเล้าประโลมใจ เราเรียนรู้วิธีหลายต่อหลายอย่าง และเราใช้วิธีเหล่านี้ลวงตัวเอง เราหาได้พบสิ่งอันสำคัญไม่ มรรคาที่ถูกต้องแท้จริงน่ะ โควินทะ"

"สิทธารถะ เธออย่ากล่าวอะไรให้เป็นที่น่ากลัวน่าขนลุกเช่นนั้นเลย" โควินทะพูด "จะเป็นไปได้อย่างไรที่พูดว่า ในหมู่ผู้รู้ผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ในบรรดาพราหมณาจารย์ ในหมู่สมณะผู้ผละละชีวิตแห่งความสุขความสำราญมาปฏิบัติตนทรมานอย่างคร่ำเคร่ง อย่างน่าเลื่อมใสในบรรดาผู้เสาะแสวงมรรคาจำนวนมากหลาย และบรรดาท่านผู้แสวงโมกขธรรม แสวงหนทางต่าง ๆ เหล่านี้ ต่างก็ทุ่มเท ทั้งกำลังทางร่างกายและจิตใจ ที่จะบรรลุถึงภาวะชีวิตที่ลึกซึ้งซ่อนเร้นที่สุด

ท่านผู้แสวงหนทางจำนวนมากหลายเหล่านี้ จะไม่มีผู้ใดได้พบหนทางที่ถูกต้อง เธอพูดเช่นนั้นไม่ได้หรอก ใช่ไหม ?"

แต่แล้วสิทธารถะก็ได้กล่าวขึ้นด้วยสำเนียงที่ส่อถึงความเศร้าใจคล้ายกับจะหัวเราะเยาะเย้ย เสียงของสิทธารถะนั้นค่อนระคนด้วยความเศร้า และเป็นเสียงที่เปล่งออกทำนองพูดล้อเพื่อนว่า "โควินทะที่รัก ไม่ช้าหรอกสหายของเธอก็จะแหละละออกจากเพศสมณะ ที่เขาได้ได่เต้าไปกับเธอมาเป็นเวลาช้านาน โควินทะ ฉันรู้สึกหิว ฉันรู้สึกกระหาย และในมรรคาอันยาวเหยียดแห่งการครองเพศสมณะนี้ หาได้ทำให้ความหิวความกระหายที่มีอยู่ในตัวฉันบรรเทาเบาบางลงไม่ ฉันหิวกระหายอยู่ตลอดเวลา ในวิชาความรู้ ฉันมีปัญหาที่อยากจะไต่ถามค้นหาท่วมท้นอยู่ในอกเสมอ ปีแล้วปีเล่า ฉันได้ถามไถ่ความรู้จากบรรดาพราหมณาจารย์ ปีแล้วปีเล่า ฉันได้ตั้งคำถามต่อพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อนรัก การไต่ถามของฉันนั้นรู้สึกว่า บางทีถ้าฉันตั้งปัญหาถามฝูงแรดหรือลิงจะดีกว่า เพราะจะได้รับความฉลาด และน่าเลื่อมใสเท่า ๆ กันนั่นเอง โควินทะ ฉันใช้เวลามามากแล้ว ทั้งยังกำลังศึกษาอยู่เวลานี้อีกด้วย แต่ก็หาได้รู้อะไรไม่ ดังนั้นจึงทำให้ฉันได้ความคิดว่า ในเนื้อหาหรือสาระสำคัญของสิ่งทั้งหลายนั้น มีบางสิ่งบางอย่างที่เราไม่สามารถเรียกได้ว่าการเรียนรู้ เพื่อนเอ๋ย มีความรู้อยู่อย่างเดียวเท่านั้นแหละ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในทุก ๆ สิ่ง และความรู้นั้นคืออาตมันซึ่งอยู่ในตัวฉัน ในตัวเธอ และในสรรพสัตว์ทั่วไป ฉันชักจะเชื่อแล้วละว่า ความรู้ดังว่านี้ จะไม่มีศัตรูใดที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าผู้รู้และการเรียนรู้"

ในบัดดลนั้น โควินทะยืนนิ่งอยู่บนหนทาง เธอยกมือยกไม้ขึ้นชูแล้วพูดว่า "สิทธารถะ ขอเธออย่าได้ทำให้เพื่อนของเธอชอกช้ำใจระกำด้วยถ้อยคำอย่างนั้นเลย แน่นอนทีเดียว ถ้อยคำของเธอทำให้ฉันยุ่งยากลำบากใจ ขอเธอจงใคร่ครวญให้จงดี การสวดมนต์สวดพรของเรา ความน่าเคารพของบรรดาพราหมณาจารย์ แล้วก็ความสูงส่งน่าเลื่อมใสของบรรดาสมณะ จะมีความหมายอย่างไรกัน เธอพูดเช่นนี้ ตั้งใจจะหมายว่า ไม่มีการศึกษาฝึกฝนเลยหรือเพื่อนรัก แล้วถ้าเช่นนั้นทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างในโลกนี้จะเป็นอย่างไร อะไรคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพิภพนี้ อะไรเล่าคือสิ่งมีค่าสูงล้ำและควรแก่การบูชา"

โควินทะพึมพำโศลกอยู่ในคอ เป็นโศลกบทหนึ่งจากพระคัมภีร์อุปนิษัท ซึ่งมีความว่า

"ผู้ใดใจผ่องแผ้วซึ่งสถิตอยู่กับอาตมัน
ผู้นั้นประจักษ์แล้วซึ่งสุขสันติ
อันไม่อาจบรรยายออกเป็นถ้อยคำได้"

สิทธารถะเงียบ เธอใคร่ครวญพิจารณาถ้อยคำในโศลกที่โควินทะยกขึ้นมา อยู่นาน

ถูกแล้ว สิทธารถะยืนคิด พินิจพิจารณาด้วยท่าที่ค้อมศีรษะต่ำ อะไรหนอที่เราถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงมีอยู่กับเรา อะไรบ้างที่เรายังคงรักษาไว้ได้ ครั้นแล้วสิทธารถะก็สั่นศีรษะ

ครั้งหนึ่ง เมื่อมาณพน้อยทั้งสองปฏิบัติกิจพรตอยู่ในหมู่สมณะได้ประมาณสามปี ได้ยินข่าวเล่าลือโจษจันกันหลายกระแส ว่ามีบุรุษหนึ่งปรากฏกายแก่หวยชนทั้งหลาย ผู้คนพลเมืองเรียกขานกันว่า สัมมาสัมพุทธโคดม ท่านผู้นี้ได้พิชิตสำเร็จแล้วภายในจิตใจของท่าน พิชิตทุกข์ที่มีอยู่ในพิภพนี้ได้ สามารถถึงที่สุดแล้วซึ่งวัฏสงสาร ท่านผู้นี้ได้เที่ยวจาริกสั่งสอนธรรมดังว่านี้ไปทั่วบ้านทั่วเมือง มีสานุศิษย์ติดสอยห้อยตามมากมาย บุคคลกลุ่มนี้ เป็นอนาคาริก ไม่ถือเอา ไม่ครอบครองเป็นเจ้าของสิ่งใด ไม่มีลูก ไม่มีเมีย สวมใส่สบงจีวรตามเยี่ยงนักพรตทั้งหลาย แต่มีภาวะเฉิดฉายปรากฏบนใบหน้า เป็นที่น่าเคารพเลื่อมใสทุกกระเบียดนิ้ว ไม่ว่าพราหมณ์ ไม่ว่าเจ้า ต่างก็พากันเคารพนอบน้อม ขอเข้าเป็นสานุศิษย์

คำกล่าวเล่าขานดังว่านี้ ได้ยินได้ฟังกันแล้ว ก็นำมาโจษจันแผ่กระจายออกไป ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง บรรดาพราหมณาจารย์กล่าวขวัญกันทั่วไปในเมือง บรรดาสมณะบอกกันต่อ ๆ ไปในราวป่า ดังนั้นนามของโคดมพุทธะจึงกระทบหูบรรดาเยาวชนเป็นอันมากโดยไม่ขาดสาย ซึ่งทั้งนี้มีทั้งผู้ที่พูดดี และทั้งผู้ที่พูดร้ายในพระพุทธองค์ มีคนเป็นอันมากที่กล่าวสรรเสริญยกย่องและเลื่อมใส และบางคนก็กล่าวถ้อยคำทำตนเป็นปฏิปักษ์และเยาะเย้ยไม่นับถือ

ทั่วไปในประเทศเวลานี้ มีข่าวเล่ากันหนาหูในหมู่ผู้คนพลเมืองว่า มีบุคคลหนึ่งเป็นมุนีเป็นผู้ทรงวิทยาความรู้ เพียงแต่ถ้อยคำและลมหายใจของบุคคลนี้ ก็เพียงพอเสียแล้วที่จะรักษาเยียวยาผู้ตกอยู่ในความทุกข์ และการบอกกล่าวเล่าขานกันในข้อนี้ ระบือลือลั่นกันทั่วไป จนใคร ๆ ก็พากันพูดพากันกล่าวและเล่าให้ฟังกันต่อ ๆ ไป บ้างก็เชื่อและเอาใจใส่เลื่อมใส แต่บางคนก็ยังสงสัยสนเท่ห์ไม่แน่ใจ อย่างไรก็ดี มีผู้คนเป็นอันมากเร่งรุดออกเดินทางไปเที่ยวหามุนีนี้ มุนีผู้นี้เปี่ยมด้วยความเมตตาปรานี ข่าวเล่าลือได้แพร่สะพัดแผ่ขยายทั่วไปในประเทศ ข่าวอันน่าชื่นชมเกี่ยวกับโคดมพุทธะผู้ได้นามว่าเป็นมุนีแห่งชนเผ่าศากยะ ผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสกล่าวว่าท่านมุนีผู้นี้มีความรู้วิทยาอะไร ๆ มากมาย ท่านระลึกชาติก่อน ๆ ของท่านได้ ท่านเป็นผู้ซึ่งบรรลุแล้วซึ่งนิพพาน และจะไม่มีวันกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏจักรอีก ท่านจะไม่มีวันกลับมาตกอยู่ในกระแสอันเต็มไปด้วยทุกข์แห่งการมีเรือนร่างอีกแล้ว ผู้คนบอกกล่าวเล่าลือถึงสิ่งอันน่าพิศวงและไม่น่าเชื่อเกี่ยวกับบุคคลผู้นี้ ท่านสำแดง

อิทธิปาฏิหาริย์ ท่านสามารถพิชิตหมู่มาร ท่านสามารถพูดจาพาทีกับบรรดาเทวาน้อยใหญ่ อย่างไรก็ดี ผู้ที่ตั้งตนเป็นศัตรู และผู้ที่ยังแคลงใจสงสัยในองค์ท่าน กล่าวหาโคตมะผู้นี้ว่า เป็นบุคคลลวงล่อฉ้อฉล ที่เกียจคร้านใช้เวลาไปในชีวิตอันฟุ้มเฟือยสุขสำราญ ประณามการบวงสรวงบูชายัญ ไม่มีความรู้ และไม่เคยทรมานกาย กำจัดเนื้อหนังมังสาให้มลายสูญสิ้นไป เพื่อให้เหลืออยู่แต่ความว่างเปล่า

ข่าวเล่าลือที่เกี่ยวกับองค์พระพุทธะนี้ ฟังดูแล้วเป็นที่น่ารักดึงใจ มีมนต์วิเศษอยู่ในข่าว ดังว่านี้ โลกเรานี้เป็นไข้ ชีวิตเรานี้เต็มไปด้วยความทุกข์เวทนา แล้วก็นี่เองแหละหนอ ราวกับจะเป็นความหวังอันเอี่ยมอ่อง แล้วก็นี่เองแหละหนอ ที่เป็นประหนึ่งศาสนา ที่จะประโลมใจให้ความสุขสันติ อ่อนละมุนนุ่มละไม ไม่มีการหักหาญ และทั้งยังพูนเพียบไปด้วยผลที่จะได้รับ อันน่าชื่นชมสมความปรารถนาของทุก ๆ คนอีกด้วย ไม่ว่าจะไปที่ใด แห่งหนตำบลไหน ก็ได้ยินได้ฟังกันแต่ข่าวเล่าลือกันเซ็งแซ่ถึงท่านพุทธะองค์นี้ บรรดาคนหนุ่มทั่วไปในอินเดีย สดับตรับฟังด้วยความเลื่อมใสสนใจ เกิดความประสงค์ปรารถนาขึ้นในใจ แล้วสร้างสมความหวังอย่างใหม่กันขึ้น ในบรรดาบุตรพราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งที่อยู่ในเมืองและตามหมู่บ้าน ผู้เดินธุดงค์ และแขกแปลกหน้าทุกคน ที่นำข่าวเล่าลือนี้มาบอก แจ้งข่าวอันเกี่ยวกับศากยมุนีพระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นี้ เขาผู้นั้นจะได้รับการต้อนรับเชื้อเชิญเป็นอย่างดี

ในที่สุดข่าวเล่าลือนี้ได้แพร่สะพัดมาถึงหูกลุ่มสมณะในป่านี้ แล้วก็ถึงสิทธารถะกับโควินทะ ข่าวได้หลั่งเข้ามาเป็นกระแส แพร่เข้ามาทีละน้อย ๆ แต่ละครั้ง เต็มเปี่ยมด้วยความหวัง แต่ละครั้งหนาแน่นด้วยความพะวงสงสัยไม่แน่ใจ สมณะในกลุ่มนี้ไม่พูดไม่คุยถึงข่าวนี้กันมากนัก เพราะว่าสมณะผู้มีอาวุโสสูงสุดในกลุ่มได้แสดงตนไม่เป็นมิตรต้อนรับข่าวที่ว่านี้ ผู้อาวุโสในกลุ่มนี้ได้ยินข่าวเล่าลือที่เกี่ยวกับพระพุทธองค์ว่าได้เคยเป็นนักพรตทำการปฏิบัติขจัดตนมาก่อน และได้เคยอาศัยอยู่ในราวป่า ครั้นต่อมา กลับตนแสวงความสุขความสำราญของโลก ดังนั้นท่านจึงไม่ขอศรัทธาเลื่อมใสในโคตมะ

โอกาสหนึ่ง โควินทะกล่าวแก่สหายแห่งตน "สิทธารถะ วันนี้ฉันเข้าไปในเมือง พราหมณ์ผู้หนึ่งเชิญฉันเข้าไปในบ้าน และในบ้านนั้น ฉันได้พบบุตรพราหมณ์อีกผู้หนึ่งซึ่งเดินทางมาจากแคว้นมคธ บุตรพราหมณ์ผู้นี้ได้ประสบพระพุทธะด้วยตาเอง และทั้งยังได้ฟังท่านเทศนาสั่งสอนอีกด้วย จริงหนอ หัวใจฉันเวลานี้ท่วมท้นไปด้วยความปรารถนา ฉันคิดว่าฉันอยากจะขอให้สิทธารถะกับฉันมีอายุ

ยืนยาว จนกระทั่งได้มีโอกาสฟังคำเทศน์คำสอนจากโอษฐ์ของพระสัมมาสัมพุทธะสักวันหนึ่ง เพื่อนรัก ไปที่นั่นกันสักวันหนึ่งมิดีหรือ จะได้สดับตรับฟังโอวาทจากโอษฐ์ของพระพุทธะเอง ?"

สิทธารถะพูดว่า "ฉันเคยคิดอยู่ตลอดเวลามาว่า เธอจะร่วมอยู่กับสมณะกลุ่มนี้ ฉันเชื่อในใจอยู่เสมอว่า เป้าหมายของโควินทะ คือ แม้อายุจะแก่เฒ่าล่วงเข้า ๖๐ หรือ ๗๐ ก็ตาม ก็จะได้เพียรพยายามฝึกฝนศิลป และมีข้อวัตรปฏิบัติตนตามที่ท่านสมณะกลุ่มนี้ได้สอนสั่งแนะนำให้ แต่โควินทะเอ๋ย ฉันรู้สึกตัวว่า เวลานี้ยังรู้อะไรๆ น้อยเต็มที ฉันเกือบไม่รู้อะไรเลยว่า ในหัวใจของโควินทะเป็นอย่างไรด้วยซ้ำไป เพื่อนรัก มาบัดนี้เธอมุ่งมาดปรารถนาที่จะทะยานย่างลงไปในมรรคาใหม่ แล้วจะสัญจรไปสดับตรับฟังคำสอนสั่งของพระพุทธะ"

โควินทะตอบว่า "เธอมักชื่นชอบต่อการแค่นเคาะเย้ยเยาะฉันเสมอแหละนะ สิทธารถะ เอาละถึงเธอจะแค่นเคาะเยาะเย้ยฉันจริงๆ ก็ตามที ถามจริงๆ เถิดว่า เธอน่ะไม่รู้สึกปรารถนาที่จะได้สดับตรับฟังพระโอวาทบ้างหรอกหรือ คำสอนของพระพุทธองค์น่ะ แล้วเธอไม่เคยบอกฉันไว้ครั้งหนึ่งดอกหรือว่า เธอจะไม่ไต่เต้าตามมรรคาของสมณะกลุ่มนี้อีกต่อไปแล้ว"

สิทธารถะหัวเราะ เป็นการหัวเราะที่สำแดงให้ตระหนักประจักษ์ว่า สำเนียงของเธอสะท้อนย้อนให้เห็นถึงแววของความเศร้าจิต และอาการของความเย้ยเยาะเคาะได้ระคนกันแล้ว จึงพูดว่า "โควินทะเธอพูดเจรจาได้ดีจริงๆ ช่างจดจำรำลึกอะไรๆ ได้ดีทีเดียว แต่เธอจะต้องไม่ลืมด้วยว่า มีอะไรอีกที่ฉันเคยบอกเธอ ฉันเคยบอกว่า ฉันชักไม่ไว้ใจในคำสอนและการเรียนรู้ขึ้นมาแล้ว ฉันชักจะไม่เลื่อมใสในข้อธรรมคำสอนที่มาจากครูบาอาจารย์เอาเสียเลย แต่เอาเถิด เพื่อนรักฉันมีกาย มีใจพร้อมที่จะสดับตรับฟังคำสอนของผู้รู้คนใหม่ ทั้งๆ ที่ฉันคิดอยู่ในใจเสมอว่าเราเคยลิ้มชิมรสของดีชิ้นนี้มาแล้วก็ตาม"

โควินทะตอบว่า "ฉันดีใจจริงๆ ที่เธอเห็นด้วยกับฉัน แต่บอกฉันหน่อยเถิดว่าคำสอนคำเทศน์ของท่านโคตมะมาถึงเราได้อย่างไรกัน เธอจึงกล้าพูดว่า เราได้ลิ้มชิมรสข้อธรรมที่ประเสริฐเลิศสุดในคำสอนของท่านแล้ว ก่อนที่เราจะได้สดับตรับฟังเทศนาของพระองค์ท่านด้วยซ้ำไป

สิทธารถะ "โควินทะเอ๋ย ถูกแล้ว เราเคยลิ้มชิมรสคำสอนของท่าน และกำลังคอยที่จะได้รู้รสในข้อธรรมต่อๆ ไปของท่านอีก รสที่เราได้ชิมมาแล้ว ซึ่งเราจะเป็นหนี้บุญคุณของท่านโคตมะนั้นมีอยู่ในข้อเท็จจริงที่ว่า ท่านชักจูงเราให้หันเหจากมรรคาสมณะได้จริงๆ หนา โควินทะ เราได้ลอง

บริโภคของดีในคำสอนของท่านองค์นี้อยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ดี เราจะต้องอดใจคอยเฝ้าดูกันต่อไปว่า จะยังคงมีอะไรอื่นที่ดีที่สูงกว่า ซึ่งเราจะล่วงรู้อีกบ้างไหมเหนอ?"

ในวันเดียวกันนี้เอง สิทธารถะได้บอกกับท่านสมณะผู้อาวุโสถึงการตกลงใจที่จะอำลาจากท่านไป เธอได้ออกปากบอกท่านสมณะผู้ชราด้วยท่วงท่าที่สุภาพอ่อนโยนและสงบเสงี่ยมตามแบบอย่างของคนหนุ่มและศิษย์ทั้งหลาย ท่านสมณะผู้เป็นใหญ่แสดงอาการโกรธขึ้งถึงตัง ที่มาณพน้อยทั้งสองจะจากไป และทั้งท่านยังได้ขึ้นเสียง กล่าวผรุสวาทต่อหนุ่มน้อยทั้งสองอย่างหนักหน่วงอีกด้วย

โกวินทะถอยหลังห่างออกมาจากสมณะผู้นั้น ส่วนสิทธารถะเข้าไปกระซิบที่หูของโกวินทะว่า "เอาละ บัดนี้ฉันจะลองแสดงให้ท่านผู้ชรานี้รู้เสียบ้างว่า ฉันได้เรียนรู้อะไรจากท่านบ้าง"

เธอสืบเท้าเข้าไปประชิดท่านสมณะ มีดวงใจอันเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ จ้องมองตาสมณะชราเขม็ง จ้องจดโดยไม่ยอมให้ท่านบ่ายเบี่ยงเลี่ยงไปทางอื่น เธอสะกดจิตท่าน ทำให้ท่านจังงังแน่นิ่ง พิชิตจิตของท่าน และบัญชาท่านอยู่ในใจ ให้ท่านทำอะไรตามความประสงค์ของเธอ สมณะชราองค์นั้นนิ่งเงียบ ดวงตาฝ้าฟาง จิตหมดฤทธิ์หมดอำนาจ มือตก สมณะองค์นั้นหมดอำนาจใดๆ ด้วยพลังจากการสะกดของสิทธารถะ จิตสำนึกของสิทธารถะพิชิตอำนาจจิตของท่านสมณะได้อย่างสิ้นเชิง เวลานี้ท่านสมณะต้องทำอะไรๆ ตามที่เธอสั่ง ตามที่เธอบัญชาทั้งสิ้น ที่สุดผู้ชราก็ก้มศีรษะให้เธอหลายครั้ง แล้วกล่าวอวยชัยให้พรตะกุกตะกัก กล่าวแสดงความปรารถนาดี ให้เธอเดินทางไปโดยสวัสดิภาพ สองมาณพน้อยก็แสดงตอบขอบพระคุณในความปรารถนาดีของท่านสมณะนั้น

ระหว่างทางที่จาริกไปนั้น โกวินทะพูดขึ้นว่า "สิทธารถะเธอได้เรียนรู้อะไรจากท่านสมณะมากมายยิ่งกว่าฉันคาดฝันเสียอีก จริงๆ นะ ย่อมเป็นของยาก ยากทีเดียว ที่จะสะกดจิตท่านสมณะชราได้ ถ้าจะว่ากันให้ถูกต้องแล้ว ถ้าเธออยู่กับท่านต่อไป ไม่ช้าหรอก เธอก็จะเรียนรู้วิธีจรดจดเดินไปได้บนน้ำ"

สิทธารถะตอบว่า "เพื่อนรัก ฉันน่ะไม่ปรารถนาหรอกที่จรดจดเดินบนน้ำ ปล่อยให้บรรดาสมณะผู้เฒ่าทั้งหลายชื่นชมพอใจในศิลปดังว่านั้นของท่านกันไปเถิด"

บทที่ ๓

สมเด็จพระสมณโคดม

ในเมืองสาวัตถี บรรดาลูกเล็กเด็กแดงทุกคน ได้ยินได้ฟังและรู้จักพระนามของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ และเหย้าเรือนเตรียมพร้อมอยู่เสมอ ที่จะถวายอาหารแด่บรรดาภิกขุซึ่งเดินเข้ามารับบิณฑบาตอย่างสงบเสงี่ยม ตามหมู่บ้านใกล้ ๆ ตัวเมืองนั้น คือสวนเชตวันอันเป็นนิวาสนสถานแห่งสมเด็จพระโคดม สวนนี้เอง พ่อค้าผู้มั่งคั่งชื่ออนาถบิณฑิก ผู้เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างใหญ่หลวง ได้ถวายไว้เป็นที่พำนักพักอาศัยแด่พระพุทธองค์ และสาวกทั้งหลาย

นักพรตหนุ่มสององค์ คือ สิทธารถะและโควินทะ ได้เดินถึงมหาอารามอันเป็นที่พำนักขององค์โคดมตลอดทาง ที่มาถึงเมืองสาวัตถีนี้ได้ ก็โดยได้ยินได้ฟังคำเล่าลือบ้าง ด้วยการถามไถ่ผู้คนเรื่อยมาบ้าง จนในที่สุด ก็ได้มาถึงเมืองสาวัตถี พอมาถึงบ้านแรก ก็มีผู้คนเข้ามาใส่บาตรถวายอาหารตรงหน้าประตู ทั้งสองน้อมรับภัตตาหารของชาวบ้านด้วยอาการอันสงบเสงี่ยม ปราศจากสุ้มเสียง ขณะที่ยื่นบาตรออกรับอาหาร สิทธารถะได้เอ่ยปากถามหญิงซึ่งถวายอาหารว่า

"ข้าแต่ท่านกุลสตรีผู้ใจบุญ โปรดบอกอาตมภาพด้วยเถิด ว่าองค์สมเด็จพระศาสดานั้นพำนักอยู่ ณ ที่ใด อาตมาทั้งสองรอนแรมมาแต่ป่าไกล เดินทางได้เข้ามายังเมืองนี้ ก็เพื่อที่จะได้เฝ้าพระผู้มีพระภาค และสดับพระธรรมเทศนาจากโอษฐ์ของพระพุทธองค์"

หญิงคนนั้นตอบว่า "พระคุณเจ้ามาถูกที่แล้ว ท่านสมณะจากป่าไกล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เชตวันวรมหาวิหาร อันเป็นสวนพักผ่อนหย่อนใจของคหบดีอนาถบิณฑิก ซึ่งซื้อหาเอามาจากเจ้าเชตด้วยคุณค่าราคาแพงแห่งเหรียญทองจำนวนมหาศาล พระคุณเจ้าจะพักแรมในสวนแห่งนั้นได้ ฐานที่พระคุณเจ้าจาริกแสวงบุญมาจากต่างแดนไกล ในสวนนั้นมีที่ทางมากมายพอแก่การแรมคืนของผู้คนทั้งหลายที่หลั่งไหลมาสดับฟังธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์"

ครั้นแล้ว โควินทะแสดงความยินดีและปราศรัยด้วยความชื่นชมว่า "ในที่สุดเราก็มาถึงที่หมายปลายทางของเราแล้ว การเดินทางของเราสุดลงแค่นี้ แต่ขอให้โปรดบอกอาตมาหน่อยเถิด เธอรู้จักพระองค์ท่านหรือ ? เธอเคยพบพระองค์ท่านด้วยตาเธอเองหรือ ?"

หญิงนั้นตอบว่า "ข้าพเจ้าเคยพบพระผู้มีพระภาคเจ้ามาแล้ว หลายครั้งหลายหน เคยประสบพบพระองค์ท่านขณะทรงดำเนินเดินไปตามท้องถนนก็บ่อยครั้ง ย่างพระบาทอย่างสงบเสงี่ยม ทรงด้วยจีวรย้อมสีฝาด เห็นพระองค์ท่านหยุดยืนหน้าประตูของชาวบ้าน ยื่นบาตรออกให้ผู้คนใส่ถวายภัตตาหาร และทุกครั้งที่อาหารเต็มบาตร พระองค์ท่านก็ทรงดำเนินเดินกลับคืนสู่อาราม"

โควินทะเงี่ยหูฟังด้วยความโสมนัส อยากจะออกปากถามอะไรอีก ทั้งใคร่จะได้ฟังหญิงนั้นเล่าอะไรให้มากขึ้นอีก แต่สิทธารถะเตือนว่า ถึงเวลาที่จะเดินทางกันต่อไปแล้ว ดังนั้น เมื่อสองสมณะหนุ่มแสดงตอบขอบใจด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดีแล้ว ก็กล่าวคำอำลาไป ในการไต่เต้าตรงไปยังเชตวนารามนั้น หาจำเป็นที่จะต้องไต่ถามทางไปจากผู้ใดอีกไม่ เพราะว่ามีผู้คนกำลังจาริกเช่นเดียวกันเป็นจำนวนมาก ทั้งฆราวาสและบรรพชิต ต่างดำเนินเดินไปตามท้องถนนมุ่งหน้าสู่เชตวนารามเป็นขบวนใหญ่ เมื่อสองนักพรตมาถึงนั้น แม้จะเป็นเวลาค่ำแล้ว ก็ยังได้เห็นผู้เดินทางเข้ามาถึงใหม่ ๆ กันอยู่อีก มีเสียงจอแจจ้อกแจ้กอยู่ขรม ด้วยการเจรจาร้องขอที่พำนักพักอาศัย ส่วนสองสมณะเคยชินกับการอยู่ย้ำราวป่ามามากแล้ว จึงไม่รู้สึกลำบากยากอย่างไรในการแสวงหาที่พัก และโดยอาการอันสงบงบเงียบ ไม่โกลาหลอึงคะนึง สองสมณะก็ได้แรมคืนอยู่ในสวนนั้นจนรุ่งแจ้ง

แม้จะยังสาง ๆ อยู่ก็ตาม สองสมณะรู้สึกตื่นเต้นที่ได้เห็นผู้เลื่อมใส อยากรู้ อยากเห็น อยากฟังธรรม มาค้างอ้างแรมในสวนนั้นกันอย่างล้นหลาม บรรพชิตห่มครองด้วยผ้าย้อมสีฝาดสามชั้น ไต่เต้าไปมาตามหนทางในสวนอันประเสริฐสวยงามแห่งนั้น บ้างก็นั่งอยู่ ณ โคนไม้ ที่โน่นบ้าง ที่นี่บ้าง หลับตากระทำกรรมฐาน บ้างก็ปุจฉาวิสัชนากันอย่างคร่ำเคร่ียด สวนอันร่มรื่นรมณีย์แห่งนี้ ดูไปแล้วมีสภาพคล้ายธานีใหญ่ที่ล้นหลามแน่นขนัดไปด้วยฝูงผึ้งใหญ่น้อย ภิกขุส่วนใหญ่นั้น ออกเดินจากสวนใหญ่ไปบิณฑบาต นำภัตตาหารกลับมาขบฉันตอนเพล อันเป็นเวลาเดียวเท่านั้นที่สมณะเหล่านี้จะฉันอาหารกันในวันหนึ่ง แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธก็ออกสัญจรไปโปรดเวไนยสัตว์ทุกๆ เช้าเช่นเดียวกับภิกขุทั้งหลาย

สิทธารถะนั้น พอเห็นเข้าก็รู้ได้ว่าเป็นพระพุทธองค์ ดังมีเทพยดาอารักษ์ดลใจบอกให้ทราบ เธอเห็นพระองค์ท่านทรงบาตรอยู่ในอุ้งหัตถ์ ค่อย ๆ ดำเนินเดินออกจากสวน มีท่วงท่าสุขสงบน่าเลื่อมใสเคารพ ด้วยจีวรสีฝาดเรียบ ๆ

สิทธารถะกล่าวกับโควินทะค่อย ๆ ว่า "นั่นยังไงเล่าองค์สมเด็จพระศาสดา"

โควินทะจดจ้องมองดูภิกขุในจีวรสีฝาดด้วยความตื่นเต้นสนใจ อันที่จริง พระพุทธองค์หาได้มีลักษณะผิดแผกแตกต่างไปจากภิกขุรูปอื่นอันมีจำนวนนับร้อยไม่ แม้กระนั้นโควินทะก็ล่วงรู้ได้ทันทีว่า คือองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะ นั่นแล้วคือพระองค์ท่าน แล้วสมณะหนุ่มทั้งสองก็ติดตามจ้องดูพระองค์ท่าน จนลับสายตา

สมเด็จพระพุทธองค์ย่างพระบาทไปตามท้องถนนอย่างแช่มช้า น่าเลื่อมใส ส่วนในพระหฤทัยกำลังทรงคะนึงถึงอะไรอยู่อย่างหนึ่ง พระพักตร์ที่เปล่งปลั่งอยู่ด้วยความสุขสงบนั้นสะท้อนให้เห็นถึงพระอุเบกขาญาณ คือปราศจากภาวะหฤหรรษ์หรือเศร้าสลด มีรอยยิ้มน้อย ๆ อยู่ที่ริมพระโอษฐ์อันส่อแสดงถึงดวงพระทัยที่ล้นไปด้วยวิมุตติสุข ถูกแล้ว เป็นรอยยิ้มอันชุ่มชื่นเร้นลับหาเป็นดังยิ้มของทารกผู้ชื่นบานหรรษาแต่อย่างใดไม่ สมเด็จพระพุทธองค์ทรงดำเนินไปอย่างสุขสงบและเงียบสงัด พระองค์ท่านทรงจีวรอย่างเดียวกับพระสงฆ์ทั้งหลาย และพระองค์จรดพระบาทไปทำนองเดียวกับสมณะอื่น ๆ แต่พระพักตร์ระวางการย่างพระบาทของพระองค์ ที่พระเนตรทอดลงเบื้องต่ำด้วยความสงบเสงี่ยม พระพาหุที่ทอดลงมาแนบชิดพระวรกาย และพระองคุลียาวเรียวนั้น บ่งถึงความสุขสงบ บ่งให้เห็นถึงภาวะการบรรลุ และความสำเร็จโพธิญาณ อันไม่จำต้องแสวงหาไม่ต้องติดตาม ทบทวนสิ่งอื่นใดอีกต่อไปแล้ว ภาวะเฉิดฉายปรากฏให้เห็นประจักษ์ถึงความสงบอันจีรังยั่งยืน อันไม่มีที่สิ้นสุด ดังกับลำแสงที่แจ่มจ้าอยู่ตลอดเวลา ถูกแล้ว คือ วิมุตติสุข ที่ไม่มีสิ่งใดจะบั่นทอน ให้ถอยถดลดลงได้เลย

สมเด็จพระโคดมเสด็จเข้าไปในเมือง เพื่อทรงรับบิณฑบาตจากชาวบ้าน และสองสมณะรู้ได้ว่า เป็นพระพุทธองค์ ก็โดยพระพุทธกิริยา ที่ฉายให้เห็นถึงวิมุตติสุขเต็มลักษณะ พระวรกายนั้นแน่วแน่ไม่เอนเอียง เพราะว่าไม่มีอะไรที่จะต้องแสวงหาต่อไปอีกแล้ว ไม่ต้องมีความปรารถนาไม่ต้องแสร้งกระทำ ไม่ต้องพยายามอันใดอีกต่อไป มีอยู่ก็แต่ความสุขสงบ และความสว่างอย่างเดียวเท่านั้น

โควินทะพูดขึ้นว่า "วันนี้เราจะได้สดับพระธรรมเทศนา จากพระโอษฐ์ของพระองค์ท่านละ"

สิทธารถะไม่ตอบ ถูกแล้ว เธออยากฟังธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ แต่เธอไม่คิดว่าพระองค์จะทรงสอนอะไรใหม่ ๆ แก่เธอ เพราะทั้งเธอเองและโควินทะเคยได้ยินได้ฟังสาระแห่งเทศนาของพระองค์มาแล้ว แม้มิใช่โดยตรง เป็นแต่ฟังจากผู้อื่นซึ่งบอกกันต่อ ๆ มาเป็นคนที่ ๒

และคนที่ ๓ ก็ตาม แต่อย่างไรก็ดี เธอได้จ้องมองดูสมเด็จพระพุทธองค์อย่างตั้งอกตั้งใจ มองที่พระเศียร เพ่งที่พระอังสา แล้วก็ที่พระบาท ที่พระพาหุอันเหยียดหย่อนลงมาข้างพระกายนั้นเธอรู้สึกเหมือนว่า ทุกข้อพระอาการนั้น เพียบพูน พร้อมสรรพอยู่ด้วยความรอบรู้ ทุก ๆ ส่วนสัดบ่งบอกออกถึงแต่สัจจะ หายใจเป็นสัจจะ และเฉิดฉายไปด้วยสัจจะ บุคคลผู้นี้ สมเด็จพระบรมศาสดาพระองค์นี้ ทรงเป็นแล้วจริง ๆ ซึ่งสมณะ ทุก ๆ ส่วนสัด นับแต่เบื้องพระเศียรลงมาจนจดปลายดัชนี ไม่เคยมีบุคคลใดที่สิทธารถะจะได้เคยรักเคยใคร่เคยคารวะและเลื่อมใสศรัทธาเท่าสมณะองค์นี้

สองสมณะติดสอยห้อยตามสมเด็จพระพุทธองค์เข้าไปในเมือง และตามกลับมาอีกอย่างเงียบ ๆ ทั้งสองตั้งใจจะงดขบฉันอาหารในวันนั้น เธอได้เห็นสมเด็จพระโคดมกลับมายังเสนาสนะ ทรงฉันภัตตาหารท่ามกลางสาวก อาหารที่ทรงฉันนั้นแสนน้อยเสียเหลือเกิน แม้เพียงนกน้อยก็ยังกินไม่อิ่มด้วยซ้ำไป แล้วทั้งสองก็เห็นพระองค์ท่านทรงดำเนินไปประทับยังใต้ร่มอัมพะ คือ มะม่วง

อย่างไรก็ตาม เย็นวันนั้นเอง เมื่อความร้อนได้ผ่อนคลายลง และเมื่อผู้คนในสวนนั้นมาชุมนุมประชุมพรั่งพร้อมกันแล้ว สองสมณะก็ได้สดับสมเด็จพระพุทธองค์ทรงเทศนา ครั้นได้ยินพระสุรเสียงของพระพุทธองค์ รู้สึกว่ามีภาวะบริสุทธิ์ ชัดเจน และเต็มไปด้วยภาวะสุขสันติ สมเด็จพระโคดมทรงเทศน์ถึงภาวะแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางที่จะปลดเปลื้องทุกข์นั้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา บัดนี้ได้ตระหนักประจักษ์กันแล้ว ถึงทางที่มนุษย์แสวงหาแล้ว ทางนั้นคือ วิมุตติสุข หรือความหลุดพ้น สำหรับผู้ที่เดินตามรอยบาทพระพุทธองค์

พระผู้มีพระภาคทรงเทศนาด้วยพระสุรเสียงแผ่วเบาแต่หนักแน่น พระองค์ท่านทรงบรรยายถึงอริยสัจ ๔ ทรงเทศน์ถึงมรรคอันมีองค์ ๘ พระองค์ทรงใช้วิธีเทศนาสอนสั่งด้วยปกติ คือทรงใช้ข้อมติในการแจกแจงแสดงตัวอย่าง และทบทวนให้เข้าใจ พระสุรเสียงที่ได้สดับตรับฟังนั้นแจ่มใสชัดเจนและสงบ เช่นเดียวกับแสงสว่าง เช่นเดียวกับดวงดาวดารากรบนท้องฟ้านภากาศ

เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง ก็เป็นเวลาค่ำแล้ว เหล่าผู้ถือเอาการธุดงค์เป็นจุดหมายได้กรูกันเข้ามาเฝ้า ใกล้ ๆ พระพุทธองค์ แล้วแสดงความจำนงจะขออุปสมบทเพื่อเป็นบรรพชิตร่วมอยู่ในชุมนุมสงฆ์ด้วย พระพุทธองค์ทรงรับผู้คนเหล่านั้นแล้วจึงตรัสว่า "ดูกรเธอทั้งหลายผู้ได้ฟังคำสอนของตถาคตถ้วนถี่และถ่องแท้แล้ว จงมาร่วมในหมู่ภิกษุทั้งปวง และก้าวไปสู่ภาวะสุขสันติ ก็จงตั้งมโนปณิธานให้แน่วแน่ด้วยข้อศีลธรรมเถิด"

โควินทะผู้ประหม่า ก้าวเข้าไปเบื้องหน้าพระพักตร์แล้วทูลว่า "ข้าพระองค์ปรารถนาที่จะได้สำแดงความนบน้อมภักดี ต่อพระผู้มีพระภาค และพระธรรมของพระองค์" เธอได้นอบน้อมทูลขอเข้าอุสัมปทาฉันทานุมัติ

พอสมเด็จพระบรมศาสดาทรงเข้าพระที่สำหรับราตรีนั้นแล้ว โควินทะก็หันไปหาสิทธารถะกล่าวขึ้นอย่างร้อนรน "ดูกรสิทธารถะ ฉันมิได้ขอให้เธอทำเพื่อฉันหรอกนะ เราทั้งสองต่างก็ได้ยินได้ฟังพระผู้มีพระภาคตรัส เราทั้งสองต่างก็ได้สดับตรับฟังพระองค์ท่านทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ โควินทะได้ฟังแล้วอย่างแจ่มแจ้งซึ่งพุทโธวาท แล้วน้อมรับด้วยศรัทธาปสาทะ ส่วนเธอเล่าสิทธารถะเพื่อนรัก เธอยังจะไม่ยอมดำเนินเดินไปบนมรรคแห่งวิมุตติสุขอยู่อีกหรือ เธอยังจะรอ เธอยังจะคอยอะไรอยู่อีกหรือ?"

สิทธารถะสะดุ้งเมื่อได้ยินถ้อยของโควินทะเช่นนั้น ดังหนึ่งตื่นขึ้นจากการหลับไหล เธอจ้องหน้าโควินทะอยู่นาน ในที่สุดก็ได้พูดขึ้นค่อย ๆ ปราศจากการเยาะเย้ยไยไพในสำเนียง "โควินทะเพื่อนรัก เธอได้เลือกที่จะสาวท้าวก้าวไป เธอได้วัดที่จะดำเนินเดินไปแล้ว โควินทะ เธอเป็นเพื่อนดีของฉันเสมอมา เธอมักจะอยู่หลังฉันก้าวหนึ่งเสมอ ฉันเคยคำนึงถึงบ่อย ๆ ว่า จะมีช่องทางบ้างไหมหนอ ที่โควินทะจะสาวเท้าก้าวเดินไป โดยไม่ต้องมีสิทธารถะ แต่มาบัดนี้ เธอก็ได้กลายเป็นชายชาตรีที่เลือกทางเดินของตนได้แล้ว ฉะนั้น ขอเธอจงดำเนินเดินไปให้ถึงสุดท้ายปลายทางเถิด โควินทะ ขอให้เธอจงประสบพบพานวิมุตติสุขเถิดนะ เพื่อนรัก"

โควินทะยังไม่เข้าใจที่สิทธารถะกล่าว แจ่มแจ้งพอ จึงทวนถามอีกครั้งหนึ่งด้วยขันติธรรม "ขอเธอจงพูด ขอจงกล่าวออกมาเถิด เพื่อนรัก ว่าเธอจะไม่เป็นไปอย่างใดอื่น จะไม่ทำอะไรนอกจากจะสำแดงความคารวะ ศรัทธา ปสาทะ และภักดีต่อองค์สมเด็จพระบรมศาสดา"

สิทธารถะเอามือจับไหล่โควินทะ "เธอได้ยินฉันอวยชัยให้พรเธอแล้วไม่ใช่หรือโควินทะ ขอให้เธอจงประสบความสำเร็จในการเดินตามทางนี้ไปจนถึงที่หมายปลายทาง ขอให้เธอจงประสบพบวิมุตติสุขเถิดนะ โควินทะเพื่อนรัก"

ขณะนั้น โควินทะเข้าใจได้ชัดแจ้งแล้วว่า เพื่อนรักของตนกำลังจะจากไป แล้วน้ำตาก็ลามไหลลงอาบหน้าทันที

"สิทธารถะ" โควินทะละล่ำละลัก "ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น"

สิทธารถะกล่าวถ้อยอันเต็มไปด้วยความกรุณาปรานีว่า "โควินทะ อย่าลืมว่า บัดนี้เธอได้ปวารณาอุปสัมปทาเข้าอยู่ในสงฆ์บริษัทแล้วนะ เธอได้ละทิ้งถิ่นฐาน บิดามารดา เธอได้ละทิ้งเผ่า

พันธุ์และศฤงคารบริวารมา เธอได้ละทิ้งความตั้งใจของเธอ เธอได้สละมิตรภาพ นั่นแหละคือสาระที่มีอยู่ในพระพุทโธวาท นั่นแหละคือน้ำพระทัยอันแน่วแน่เด็ดเดี่ยวของพระผู้มีพระภาค และนั่นก็คือสิ่งที่เธอปรารถนาแล้วไม่ใช่หรือ สหายรัก พรุ่งนี้ฉันจะขอลาเธอไป"

นานแสนนาน ที่สองสหายเดินวนเวียนไปด้วยกันในสวนอันกว้างใหญ่ไพศาล ครั้นแล้วพราหมณ์ทั้งสองก็ล้มตัวลงนอน แต่ก็ไม่สามารถจะทำจิตให้ระงับหลับลงได้ โควินทะรบเร้าถามแล้วถามอีก ให้สิทธารถะตอบว่า เหตุใดสิทธารถะจึงไม่คล้อยตามดังที่ทรงเทศนาสั่งสอน และมีอะไรในพระพุทโธวาทน่าตำหนิ ที่ยังไม่สบอัธยาศัยของสิทธารถะอยู่อีกหรือ แต่ทุกครั้งที่โควินทะรบเร้าถาม เธอก็โบกไม้โบกมือให้ยับยั้งเสียโดยกล่าวว่า "จงทำใจให้สงบเถิดโควินทะ พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น ประเสริฐเลิศแล้วไฉน ฉันจะหาที่ติได้เล่า โควินทะ?"

เช้าตรู่วันรุ่งขึ้น สาวกของสมเด็จพระพุทธองค์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นสมณะอาวุโส เดินผ่านสวนใหญ่เข้ามาแจ้งกับโควินทะและบรรดาสมาชิกผู้ซึ่งปลงใจอุปสัมปทาเป็นอันเตวาสิก สัทธิงวิหาริกตามพระพุทโธวาท แล้วเข้าครองจีวรสีฝาด เพื่อที่จะรับปฐมโอวาทอบรม และศึกษาหน้าที่ของสงฆ์ ดังนั้นโควินทะจึงต้องจำพรากจากสิทธารถะ เธอสวมกอดเพื่อนรักตั้งแต่เล็กแต่น้อยผู้นี้ด้วยความรักและด้วยความอาลัยอย่างสุดซึ้ง แล้วก็มอบตนเข้าอุปสมบทครองผ้ากาสาวพัสตร์ถือเพศสมณะในพระพุทธศาสนา

สิทธารถะเดินดุ่มเข้าไปในสวนใหญ่

ในสวนใหญ่นี้เอง เธอได้เข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า สิทธารถะถวายอภิวาทกระทำความเคารพต่อพระพุทธองค์ ส่วนสมเด็จพระโคดมนั้นเล่า ทรงสำแดงการต้อนรับเขาด้วยลักษณะเฉิดฉายแห่งคุณากรและวิมุตติสุข พราหมณ์น้อยแข็งใจทำตนให้กล้า แล้วขอพระพุทธานุญาตที่จะเอ่ยปากกราบทูลด้วยลักษณาการที่แช่มชื่นและสงบ ๆ พระพุทธองค์ทรงผงกพระเศียรเป็นสัญญาณว่าทรงอนุญาต

สิทธารถะกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อวานนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาอันล้ำเลิศของใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์กับสหายเดินทางมาจากด้าวแดนไกลเพื่อที่จะได้สดับรสแห่งพระธรรม และบัดนี้สหายของข้าพระพุทธเจ้าจะอุปสัมปทาเป็นสมณะอยู่กับใต้ฝ่าพระบาท เธอได้ปวารณาตนต่อใต้ฝ่าพระบาทแล้ว ส่วนข้าพระพุทธเจ้านั้นจะได้ดั้นด้นแสวงบุญต่อไป"

"สุดแต่เธอจะปรารถนา มาณพน้อย" สมเด็จพระบรมศาสดาทรงรับสั่งอย่างสุภาพ

สิทธารถะกราบทูลต่อไปว่า "บางทีถ้อยคำน้ำเสียงของข้าพระพุทธเจ้าจะกล้าหาญชาญชัยเกินไปก็เป็นได้ พ่ะย่ะค่ะ แต่ข้าพระองค์ก็ไม่ปรารถนาที่จะกราบบังคมลาใต้ฝ่าพระบาทไป โดยมิได้กราบทูลให้ทรงทราบถึงความรู้สึกของข้าพระพุทธเจ้า จะทรงพระกรุณาอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลต่อไปอีกสักเล็กน้อยได้ไหมพ่ะย่ะค่ะ"

พระผู้มีพระภาคทรงผงกพระเศียรเป็นเชิงอนุญาต

สิทธารถะกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค มีอยู่อย่างหนึ่งที่ข้าพระพุทธเจ้าแซ่ซ้องในพระธรรม ทุกสิ่งทุกอย่างทรงให้อรรถาธิบายไว้อย่างสว่างกระจ่างแจ้งและเพรียบพร้อมด้วยข้อพิสูจน์ ใต้ฝ่าพระบาททรงชี้ถึงโลก ว่าเป็นลูกโซ่ที่ร้อยเป็นวง ไม่ขาดสาย เป็นสายโซ่ที่ถาวร เชื่อมโยงผูกพันกันโดยเหตุและผล แต่ไหนแต่ไรมายังไม่เคยมีผู้ใดสาธกได้แจ่มแจ้งเท่า และแต่ไหนแต่ไรมายังไม่มีผู้ใดได้เคยสาธิตให้เห็นเด่นชัด จนไม่มีอะไรมาติงมาคัดค้านได้เช่นนี้ แน่นอนทีเดียว หัวใจของพราหมณ์ทุกคนจะต้องเต้นเร็วขึ้น เมื่อใคร่ครวญตามพระธรรมคำสอนของใต้ฝ่าพระบาท พราหมณ์ทั้งหลายจะต้องพากันมองเห็นโลกผสมกลมกลืนกันหมดไม่มีช่องโหว่ เห็นโลกใสแจ๋วเหมือนแก้ว มิได้ผูกพันอยู่กับชะตา หรือผูกพันอยู่กับเทพยดาอารักษ์ทั้งหลาย ไม่ว่าชีวิตหรือภาวะการดำรงอยู่จะดีหรือชั่วก็ตาม ไม่ว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์หรือเป็นสุขก็ตาม ไม่ว่าจะเที่ยงแท้แน่นอนหรือไม่ บางทีสิ่งเหล่านี้อาจไม่สลักสำคัญนักก็ได้ สิ่งที่นับว่าสำคัญนั้นก็คือ เอกภาพหรือสามัคคีธรรมของโลก การสอดคล้องกลมกลืนของเหตุการณ์ทั้งหลาย การโอบอุ้มค้ำชูเหตุการณ์ใหญ่น้อยจากท้องธารอันเดียวกัน จากกฎอย่างเดียวกัน คือกฎแห่งเหตุ กฎแห่งการเกิดและการตาย ดังว่านี้ ฉายให้เห็นชัดแจ้งในพระธรรมคำสอนของใต้ฝ่าพระบาท ผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดา แต่ตามพระธรรมคำสอนของใต้ฝ่าบาทนั้น เอกภาพและผลที่ได้รับติดตามมาของบรรดาสิ่งทั้งหลายนั้น ขาดตอนอยู่แห่งหนึ่ง ช่องโหว่เล็กน้อยนี้เองมีเอกภาพอีกรูปหนึ่งลามไหลเข้ามา เป็นเอกภาพที่แปลก เป็นของใหม่ เป็นอะไรที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งไม่สามารถแสดงหรือพิสูจน์ให้เห็นได้ สิ่งนั้นคือพุทธวัจนะเกี่ยวกับภาวะอันเป็นโลกุตระเหนือพิภพ พุทธวัจนะอันเกี่ยวกับวิมุตติสุขหรือภาวะความหลุดพ้น อย่างไรก็ดี ด้วยช่องโหว่เล็ก ๆ นี้แห่งเดียว และช่องโหว่นี้เอง กฎของโลกอันเป็นเอกภาพและอนันตรภาพไม่สามารถจะดำรงคงอยู่ได้ ขอประทานพระบารมีที่ข้าพระพุทธเจ้ายกปัญหานี้ขึ้นมา"

สมเด็จพระโคดมทรงสดับอย่างเงียบ ๆ และด้วยอาการอันสำรวม พระองค์ทรงดำรัสด้วยพระสุรเสียงที่เพียบพร้อมไปด้วยเมตตา อ่อนโยน และชัดถ้อยชัดคำ "เธอผู้เป็นบุตรของพราหมณ์

เธอได้ฟังที่ตถาคตเทศน์มาอย่างดีแล้ว และน่ายกย่องที่เธอได้ไตร่ตรองใคร่ครวญถ้อยคำของตถาคตอย่างลึกซึ้ง บัดนี้เธอว่าเธอพบอะไรที่ไม่สมบูรณ์ ที่ยังขาดอยู่ ขอเธอจงไตร่ตรองดูใหม่ ตถาคตขอเตือนว่า ตัวเธอนั้นกระหายในวิชาความรู้อยู่มาก จึงมีความคิดเห็นผิดแผกออกไป แล้วคัดค้านคำของตถาคต มาณพน้อยเอ๋ย อันความเห็นนั้นหามีความหมายอย่างใดไม่ เพราะว่าความเห็นนั้นอาจจะฟังดูเห็นสวยสดหรือน่าชิงชังก็ได้ อาจจะแยบคายหรือบกพร่องได้ทั้งสองอย่าง ยิ่งกว่านั้นใครจะสนับสนุน หรือจะบีดไป ไม่เห็นด้วยก็ได้ ตถาคตใคร่บอกว่า ธรรมเทศนาที่เธอได้ฟังนั้น หาใช่ความเห็นของตถาคตไม่ และยิ่งกว่านั้น จุดหมายปลายทางก็หาใช่เพื่อจะอธิบายเรื่องโลกแก่ผู้ที่กระหาย ใคร่เรียน ใคร่รู้ ไม่ เป้าหมายนั้นผิดแผกแตกต่างออกไป เพราะว่าเป้าหมายนั้นคือการหลุดพ้นจากทุกข์ต่างหาก นั่นคือข้อสาระที่โคตมะสอนให้รู้ หาใช่อื่นใดไม่"

ชายหนุ่มกราบทูลว่า "ประทานพระกรุณาเถิดพระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคจงอย่าพิโรธโกรธขึ้งข้าพระองค์เลย ความจริงนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลเพื่อคัดค้านต่อล้อต่อเถียงในเรื่องถ้อยคำก็หามิได้ เป็นการถูกต้องถ่องแท้แล้ว ที่ดำรัสว่า ความเห็นนั้นมีความหมายน้อยเต็มที แต่ขอให้ข้าพระองค์กราบทูลอีกสักอย่างเถิด ว่าข้าพระพุทธเจ้ามิได้ระแวงสงสัยเลยแม้แต่น้อย ที่ทรงบรรลุแล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของใต้ฝ่าพระบาท พระองค์ได้ทรงถึงซึ่งที่หมายปลายทางอันสูงส่งลึกล้ำที่สุด ที่พราหมณาจารย์และบุตรพราหมณ์หลายร้อยหลายพันคนบากบั่นพยายามที่จะไปให้ถึง ใต้ฝ่าพระบาทได้บรรลุแล้วซึ่งที่หมายปลายทางดังว่านั้นด้วย การทรงสอดส่ายแสวงหาและทรงค้นพบขึ้นเองด้วยการเพ่งพินิจพิจารณาด้วยการทรงกระทำกรรมฐานวิปัสสนา ด้วยความล่วงรู้ และการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ทั้งนี้ทั้งนั้น พระองค์หาได้ศึกษาเล่าเรียนจากคำสอนอันใดไม่ ข้าพระพุทธเจ้าจึงมาคิดว่า จะไม่มีคนใดได้พบความหลุดพ้นด้วยคำสอนของพระผู้มีพระภาค ขอประทานกรุณาให้ข้าพระองค์กราบทูลได้ถามเถิดว่า ใต้ฝ่าพระบาทจะทรงถ่ายทอดเป็นถ้อยคำและคำสอนได้หรือ ถึงสิ่งที่ได้อุบัติขึ้นกับใต้ฝ่าพระบาท ในขณะที่ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาครอบคลุมอะไรมากมาย พุทโธวาทนั้นสั่งสอนอะไรไว้มากหลาย สอนให้ดำรงอยู่ด้วยการมีสัมมาปฏิบัติ และผลักไสความชั่วให้ห่างไกล ให้งดการทำความชั่ว แต่ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง พระธรรมคำสอนที่ผุดผ่องล้ำเลิศไม่มีอยู่ด้วย คือยังขาดรหัสหรือความเร้นลับที่พระผู้มีพระภาค ทรงประสบพบด้วยพระองค์เอง พระองค์เดียวแท้ ๆ ในจำนวนหลายหมื่นหลายแสนคน ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเช่นนี้ละนี่คือเหตุผลว่าทำไมข้าพระพุทธเจ้าจึงจะออกเดินทางต่อไป ไม่ใช่เพื่อสอดส่ายแสวงหาพระธรรมใหม่

ที่ดีกว่าสูงกว่าหรอก เพราะข้าพระองค์ตระหนักแน่แก่ใจอย่างถ่องแท้แล้วว่า พระธรรมนั้นไม่มีที่ไหนอีกแล้ว ที่จะสูงกว่า ดีกว่า พระธรรมของพระองค์ แต่เพื่อที่จะวางพระธรรมทั้งหลายไว้เบื้องหลัง และเพื่อที่จะพรากจากคณาจารย์ทั้งหลาย แล้วเพียรพยายามบรรลุจุดหมายปลายทางด้วยตัวของข้าพระองค์เองคนเดียว หรือไม่เช่นนั้นก็ตายเสีย แต่อย่างไรก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรำลึกนึกถึงวันนี้ไว้เป็นเนืองนิจ วันและชั่วโมงนี้ ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้มีโชคดี ที่ได้เฝ้าและกราบทูลข้อข้องใจต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า"

พระเนตรทั้งสองของสมเด็จพระบรมศาสดาลดต่ำ ดวงพระพักตร์ที่เพียบพูนด้วยวิมุตติสุขสำแดงออกถึงแต่อุเบกขาญาณเท่านั้น เวลาที่กล่าวถึงนี้

"ตถาคตหวังว่าเธอจะไม่กระทำผิด ในการใช้เหตุผลของเธอ" สมเด็จพระผู้มีพระภาคดำรัสอย่างแช่มช้า "ขอให้เธอจงบรรลุจุดหมายปลายทางของเธอเถิด แต่นี่แน่ะ มาณพน้อย ขอให้ตถาคตถามเธอว่า เธอได้เห็นบรรดาสงฆ์ของเราแล้วหรือ ภิกขุทั้งหลายซึ่งปวารณาตนต่อพระธรรมคำสอนน่ะ เธอผู้เป็นสมณะจากด้าวแดนไกล เธอคิดหรือว่า จะเป็นการดี เป็นการเหมาะสม ที่จะให้สมณะเหล่านี้ละทิ้งพระธรรมคำสอน แล้วพากันกลับไปยังชีวิตแห่งโลกีย์ แห่งกามตัณหา"

"ข้าพระพุทธเจ้ามิได้เคยคิดเช่นนั้นเลยพระเจ้าค่ะ" สิทธารถะกราบทูล "ขอให้สงฆ์สาวกเหล่านั้นจงยึดปฏิบัติปฏิปทามั่นตามพุทธวัจนะเถิด ขอให้ท่านจงบรรลุจุดหมายปลายทางของท่านเถิด ข้าพระพุทธเจ้ามิใช่ผู้ที่จะวินิจฉัยชีวิตของบุคคลอื่น ข้าพระพุทธองค์จะต้องวินิจฉัยชีวิตของตนเอง ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องเลือกเอา หรือไม่ก็โต้แย้งคัดค้าน พวกเราเหล่าสมณะย่อมแสวงหาหนทางที่จะปลดเปลื้องอัตตา ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจะปวารณาตน เป็นสานุศิษย์ด้วยผู้หนึ่งแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเกรงว่าจะปฏิบัติได้แต่ผิวเผินเท่านั้น แล้วข้าพระพุทธเจ้าก็จะลวงตัวเองว่าข้าพระองค์พบสุขสันติ และบรรลุถึงซึ่งความหลุดพ้นแล้ว ซึ่งตามความจริงแล้ว อัตตายังจะคงดำรงอยู่และเติบโตต่อไป เพราะว่าอัตตานั้นจะเปลี่ยนรูปเข้าไปในพระธรรมคำสอนของใต้ฝ่าพระบาท เข้าไปในภักดิธรรมและความรักเคารพใต้ฝ่าพระบาท และความรักต่อสงฆบริษัท"

ด้วยพระอาการกึ่งยิ้ม จ้าเจิด แจ่มใส และไมตรีจิตมิตรภาพ สมเด็จพระพุทธองค์มองดูมาณพน้อยแปลกหน้าโดยไม่เปลี่ยนพระอิริยาบถ แล้วทรงพยักให้สิทธารถะถวายบังคมลาไปได้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสว่า "ดูกรสมณะ เธอพูดจาพาทีฉลาดเฉลียวมาก แต่จงระวังไว้ด้วยนะ อย่าให้ฉลาดเลิศล้นจนเกินไป"

สมเด็จพระพุทธองค์ทรงดำเนินจากไปแล้ว แต่พระอาการที่ทรงจดจ้องมองดูสิทธารถะ และพระพุทธกิริยาครึ่งยิ้มนั้นยังคงประทับแน่นอยู่ในความทรงจำของเธอตลอดไป ไม่มีวันลบเลือน

ฉันไม่เคยเห็นผู้ใดมองและยิ้ม นั่งและเดินเช่นนั้น สิทธารถะคิดอยู่ในใจ ตัวฉันเองก็อยากที่จะจ้องมองและยิ้ม นั่งและเดินอย่างนั้น ช่างเป็นเสรี ประเสริฐและสำรวมเสียเหลือเกิน บริสุทธิ์ ไม่เดียงสา เหมือนทารก และเร้นลับ ผู้ที่จะมองและเดินได้อย่างพระองค์ท่าน ก็จะต้องเป็นผู้ที่พิชิตอัตตาแล้วเท่านั้น ฉันอีกคนหนึ่งจะต้องพิชิตอัตตาของฉันให้ได้ เช่นเดียวกัน

สิทธารถะคิดอยู่ในใจว่า ฉันได้พบบุคคลคนเดียวเท่านั้น ที่ฉันจะต้องลดตาต่ำเมื่ออยู่ต่อหน้าบุคคลผู้นั้น ฉันจะไม่ลดตาต่ำต่อหน้าคนไหนอีกแล้ว ไม่มีพระธรรมคำสอนอื่นใดอีกแล้วที่จะชักจูงฉัน เพราะว่าคำสอนของท่านผู้นี้ ก็ยังชักจูงฉันไม่ได้

สมเด็จพระพุทธองค์ทรงโฉบฉวยบางอย่างไปจากฉันแล้ว จริงอยู่ พระองค์ท่านเอาอะไรไปจากฉันได้ แต่ท่านก็ได้ทรงประทานสิ่งที่ใหญ่ยิ่งและสูงค่าแก่ฉัน พระองค์ท่านทรงโฉบฉวยเอาสหายของฉันไป ซึ่งสหายคนนั้นเคยเลื่อมใสในฉัน แต่บัดนี้ไปเคารพเลื่อมใสในพระพุทธองค์แล้ว เขาเคยเป็นเงาของฉัน ติดตามฉันไปทุกหนทุกแห่งตลอดมา แต่บัดนี้ เขากลายไปเป็นเงาพระกายของพระ-พุทธองค์แล้ว แต่อย่างไรก็ดี พระสมณโคดมก็ได้ทรงประทานตัวสิทธารถะให้แก่ฉัน

บทที่ ๔
ตื่นขึ้นจากการหลับไหล

เมื่อสิทธารถะออกจากหมู่ไม้ในสวนเชตวัน อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมศาสดา และเป็นที่ ๆ โควินทะปวารณาตนอุปสัมปทาร่วมอยู่ด้วยนั้น สิทธารถะรู้สึกตัวอย่างหนึ่งคือ รู้สึกเหมือนกับว่าได้ผละชีวิตเก่าของเธอไว้กับหมู่ไม้ในสวนนั้น เธอไต่เต้าไปตามทางอย่างแช่มช้า ส่วนสมองนั้นเต็มไปด้วยความคิดหลายอย่างต่าง ๆ นานา เธอเพ่งจิตอย่างล้ำลึกจนในที่สุดความคิดได้มาหยุดอยู่ ณ จุดหนึ่ง ความรู้สึกประดังอยู่ ณ จุดนั้น จุดที่เธอประจักษ์แจ้งในเหตุทั้งหลาย เมื่อล่วงรู้ได้ถึงเหตุ แล้วความรู้สึกอย่างหนึ่งได้บังเกิดขึ้นแก่เธอ ด้วยการเพ่งจิตเช่นนี้อย่างเดียว ความรู้ก็อุบัติขึ้น ความรู้ดังว่านั้นก็มีภาวะอิ่มเอิบ ไม่มีวันมลายหายสูญอีกต่อไป มีแต่จะยิ่งจริงจังขึ้นทุกที และเริ่มที่จะมีสภาพสมบูรณ์ขึ้นด้วย

สิทธารถะเดินไปตามทาง พลางก็ตริตรึกนึกให้ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป เธอรู้สึกตนว่าตัวเองหาได้เป็นหนุ่มแน่นอีกต่อไปไม่ เวลานี้เธอเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว รู้สึกตัวเหมือนกับว่ามีบางสิ่งบางอย่างทอดทิ้งเธอไป เช่นเดียวกับคราบที่งูได้ลอกออกทิ้งไว้ มีอะไรบางสิ่งบางอย่างหายไปจากตน อะไรที่เคยติดตามเธอไปไหนต่อไหน ตลอดระยะเวลาแห่งการเป็นหนุ่มแน่น และทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งแห่งร่างกายของเธออีกด้วย สิ่งนี้ก็คือความปรารถนา ความต้องการที่จะมีครูบาอาจารย์คอยสอนสั่งและคอยให้กำลังใจ บัดนี้เธอได้พรากจากองค์พระอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ซึ่งทรงเป็นพระอาจารย์องค์หลังสุดที่เธอประสบ เป็นบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ และทรงปรีชาญาณ องค์สมณะผู้น่าเคารพเลื่อมใสใหญ่ยิ่ง องค์นั้นคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เธอต้องอำลาพระพุทธองค์ไป โดยที่ยังไม่ยอมรับในพระธรรมคำสอนของพระองค์ ว่าเป็นช่องทางอย่างเดียวที่ทำให้บรรลุมรรคผล นิพพาน

เธอจรดเท้าดำเนินเดินไปอย่างแช่มช้า ใจก็ครุ่นคิดต่อไป แล้วตั้งปัญหาถามตัวเองว่า อะไรที่เธอปรารถนาจะได้จากคำสั่งคำสอนและจากบรรดาครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ถึงแม้ว่าครูอาจารย์เหล่านั้น จะได้สั่งสอนเธอมามากมายต่าง ๆ นานาก็ตาม แต่มีบางอย่างที่ท่านเหล่านั้นไม่สามารถให้ความรู้เธอได้ เธอไตร่ตรองแล้วตอบตัวเองว่า สิ่งนั้นก็คืออัตตาอย่างไรเล่า ลักษณะและสภาวะ

ของอัตตาที่ฉันปรารถนาจะได้รู้ ฉันต้องการจะปลีกตัวออกจากอัตตา แล้วพิชิตอัตตาเสีย แต่ฉันยังไม่สามารถชนะได้ ฉันได้แต่เพียงหลอกและลวงอัตตาเท่านั้น เพียงแต่โผผินบินจากอัตตาได้เท่านั้น เพียงแต่หลบซ่อนจากอัตตาเท่านั้น จริงหนอ ไม่มีอะไรในโลกนี้อีกแล้ว ที่จะทำให้ต้องครุ่นคิดมากมายเท่ากับที่เกี่ยวกับอัตตานี้ เป็นปัญหาที่มีชีวิตอยู่ด้วย เป็นสิ่งที่ทำให้ฉันเป็นหน่วยหนึ่งที่ผิดแผกแตกต่างจากบุคคลอื่นๆ ทั้งหลาย ซึ่งทำให้ฉันเป็นสิทธารถะ และเป็นสิ่งซึ่งฉันรู้ตัวว่านอกจากความรู้เรื่องตนเองความรู้เรื่องสิทธารถะแล้ว ไม่มีอันใดในโลก ที่ฉันจะรู้น้อยนิดถึงเพียงนี้

สิทธารถะเดินพลาง คิดไปพลาง ขณะหนึ่งเธอได้หยุดยืนนิ่งขึ้นในทันทีทันใด รู้สึกรัดรึงประทับแน่นอยู่ด้วยความรู้สึกนึกคิดดังว่านี้ ครั้นแล้วก็มีความคิดอย่างอื่นอุบัติขึ้นมา จากความรู้สึกดังว่าอันนี้ ทันที นั่นก็คือ เหตุผลที่ว่าทำไมฉันจึงไม่รู้อะไรเกี่ยวกับตัวฉันเอง เหตุผลที่ว่าทำไมสิทธารถะจึงยังอยู่ห่างไกล ไม่รู้จักตัวเอง เหตุผลนั้นขึ้นอยู่ และผูกพันอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวเท่านั้นก็คือว่าฉันหวาดกลัวตัวของฉันเอง ฉันหลบหลีกตัวเอง เพราะฉันสืบเสาะแสวงหาพรหม หาอาตมันแล้วต้องการที่จะทำลายตัวฉันเอง พยายามจะหลบลี้หนีไปให้พ้นจากตัวฉัน เพื่อที่จะประสบพบพานในสิ่งลึกล้ำซ่อนเร้นที่สุด ที่ไม่มีใครล่วงรู้ อันเป็นแก่นของสิ่งทั้งหลาย สิ่งนั้นคืออาตมัน หรือภพ หรือเทวภาพ หรืออนุตรภาพ แต่ด้วยการกระทำเช่นนั้น ฉันยังไม่ประสบพบสิ่งที่ต้องการ ยังหลงเวียนวนอยู่บนทางนั้น

สิทธารถะมองขึ้นไปทางเบื้องบน มองไปรอบกาย มีรอยยิ้มนิดๆ ฉายปรากฏอยู่บนใบหน้า และบังเกิดความรู้สึกอันรุนแรงแผ่ซ่านไปทั่วกาย ด้วยการตื่นขึ้นจากความฝันอันตระการใจ ทันทีทันใดนั้นเอง เธอก้าวเดินต่อไปอีก เท้าเร่งก้าวสาวไปอย่างกระฉับกระเฉงด้วยอาการของบุรุษผู้รู้ตนเองว่าควรจะต้องทำอะไรต่อไป

ถูกแล้ว เธอคิด แล้วสูดลมหายใจอย่างแรง ฉันจะไม่พยายามหลีกลี้หนีไปเสียจากสิทธารถะอีกต่อไปแล้ว ฉันจะไม่เพ่งจิตถึงอาตมันและความทุกข์ของโลกนี้ต่อไปแล้ว ฉันจะไม่ทำกายตนให้แตกแยกพังภินท์ จะไม่ทำลายตัวฉัน เพื่อที่จะค้นหาความลี้ลับจากซากอันแตกสลายนั้น ฉันจะไม่ศึกษาโยคเวท อาถรรพณเวท แม้แต่บำเพ็ญตบะ หรือคำสอนสั่งอื่นๆ อีกต่อไปแล้ว ฉันจะเรียนรู้อะไรๆ จากตัวของฉันเอง จะเป็นศิษย์เป็นอันเตวาสิกของตัวของฉันเอง ฉันจะเรียนรู้ความลี้ลับที่เกี่ยวกับสิทธารถะจากตัวของฉันเอง

มองโน่น ดูนี่ รอบ ๆ ตัว ราวกับว่าเพิ่งจะเคยเห็นโลกเป็นครั้งแรก โลกแห่งชีวิต โลกเวลานี้รู้สึกว่าสวยสดงดงาม แปลกประหลาด และลี้ลับ นี่สีน้ำเงินเย็นตา นั่นสีเหลืองเรืองอร่าม โน่นสีเขียวขจี นั่นท้องฟ้า และแม่น้ำลำธาร และโน่นโขดเขากับลำเนาไพร ทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างต่างก็มีสภาพเร้นลับและน่าชมชื่นรื่นใจทั้งนั้น ท่ามกลางสิ่งเหล่านี้ ตัวเธอผู้มีนามว่าสิทธารถะผู้ตื่นขึ้นจากการหลับไหล กำลังเดินทางไปหาตัวเอง ธรรมชาติต่าง ๆ หลายสิ่งหลายอย่างเหล่านี้ สีเหลืองเรืองรองและสีเขียวขจีงามอร่ามตา ห้วยละหานธารน้ำ และป่าเขาลำเนาไม้เหล่านี้ราวกับว่า เพิ่งผ่านตาของสิทธารถะเป็นครั้งแรกในชีวิตก็ว่าได้ เธอพบเห็นสิ่งเหล่านี้ด้วยตาจริง ๆ และด้วยดวงใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง หาได้เห็นด้วยเวทมนต์ของมาร ของมายาอีกต่อไปไม่ บัดนี้หามีไม่แล้ว ซึ่งภาพลวงตาไม่มีอะไรที่จะไร้ความหมายไร้สาระอีกต่อไปแล้ว ไม่มีกระทั่งการมองเห็นโลกเป็นต่างรูปในต่างโอกาสโลกซึ่งเป็นที่เย้ยหยันของพราหมณ์ผู้มีจิตคิดนึกตามการยึดมั่นของตน พราหมณ์ผู้ซึ่งเคียดแค้นชิงชังการเปลี่ยนแปร พราหมณ์ผู้ซึ่งเสาะแสวงอยู่แต่เอกภาพเท่านั้น สิทธารถะได้คิดแล้วบัดนี้ว่า แม่น้ำจะต้องเป็นแม่น้ำและถ้าเอกภาวะกับเทวภาวะในสิทธารถะแฝงอยู่อย่างซ่อนเร้นลี้ลับในสีเขียวครามและในแม่น้ำลำธาร นั่นก็เป็นเพียงเทวศิลปและความปรารถนาว่า ควรจะเป็นสีเหลืองและสีเขียวครามนั่นท้องฟ้า และโน่นป่าเขาลำเนาไพร และนี่สิทธารถะ ความหมายและความจริงแท้แน่นอน หาได้แอบแฝงซ่อนเร้นที่ตรงไหนไม่ ไม่ว่าภายใต้หรือข้างหลังสิ่งเหล่านี้ ความหมายและความจริงแท้แน่นอนจะต้องแฝงต้องอยู่ในสิ่งเหล่านั้น แฝงและอยู่ในทุก ๆ สิ่ง

ขณะที่สาวเท้าก้าวเดินไปอย่างขมีขมันนั้น เธอตริตรึกนึกในใจว่า น่าเสียดายหนอที่ตัวเองหูตึงและโง่เขลาเบาปัญญามาช้านาน เธอคิดว่า เมื่อผู้ใดอ่านอะไรโดยตั้งใจจะศึกษาหาความรู้ผู้นั้นก็มิได้ดูหมิ่นตัวอักษร แล้วหาความตัวอักษรนั้นว่า เป็นของลวงเป็นของไม่จริง หาว่าเป็นเปลือกที่ปราศจากค่า หามิได้ ที่แท้เขาอ่านอักษรเหล่านั้น เขาศึกษาอักษรเหล่านั้นทีละตัวต่างหาก แต่ตัวฉันเองผู้ปรารถนาจะอ่านตำราแห่งโลก และอ่านหนังสือแห่งธรรมชาติของตัวตนเอง แล้วยังจะมีหน้ามาดูหมิ่นเหยียดหยามสิ่งอันเปรียบด้วยตัวอักษรอยู่อีกหรือ ฉันเรียกโลกที่มองเห็นเด่นชัดว่าเป็นมายา ฉันเรียกตาและลิ้นของฉันว่าอุบัติการณ์ ต่อแต่นี้ไปหมดกันที ไม่มีอีกแล้ว เพราะฉันมีภาวะตื่นขึ้นจากการหลับไหลแล้ว ฉันเพิ่งตื่นขึ้นจากความงมงายจริง ๆ และตัวของฉันเพิ่งจะถือกำเนิดเกิดมาเอาวันนี้เองแหละ

ขณะที่ความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ ผ่านไปมาอยู่ในดวงกมลของสิทธารถะนั้น มีอะไรบางอย่างที่ทำให้เธอต้องยืนหยุดนิ่งทันที ราวกับว่ามีงูใหญ่ออกจากขดลดเลี้ยวมาขวางทางไว้

แล้วในบัดดลเดี๋ยวใจนั้นเอง ปัญญาก็สว่างกระจ่างขึ้นแก่ตน เธอได้คิดว่า เธอผู้ซึ่งตามความจริงนั้น มีสภาพประหนึ่งผู้ซึ่งเพิ่งตื่นขึ้นจากการหลับไหล หรือมิฉะนั้นก็เปรียบเสมือนทารกแรกเกิดลืมตามาสู่โลก จะต้องเริ่มต้นชีวิตใหม่ทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อเธอผละละจากหมู่ไม้ในเชตวนารามเช้าวันนั้น จากหมู่ไม้ในสวนของพระผู้มีพระภาค เธอได้ตื่นขึ้นจากการหลับไหลแล้วโดยสิ้นเชิง กลับคืนมาเป็นตัวตนของตัวเอง ความตั้งใจเดิมของเธอ และทั้งย่อมเป็นธรรมดาสำหรับเธอ คือหลังจากที่จำพรากจากบิดามารดามาบำเพ็ญพรตอยู่ในราวป่าเป็นเวลานานนับปี ก็ย่อมอยากจะหวนกลับไปเยี่ยมบ้านช่องและบิดามารดาบ้าง อย่างไรก็ดี ในขณะนั้นในขณะที่ยืนนิ่งราวกับว่ามีอสรพิษมาขวางทางอยู่นั้น พลันความนึกคิดได้อุบัติขึ้นแก่เธอว่า ฉันหาเป็นดังแต่ก่อนอีกต่อไปแล้วไม่ ฉันมิได้เป็นพรต ฉันไม่ใช่สมณะ ฉันไม่ใช่พราหมณ์อีกต่อไปแล้ว ฉันจะไปทำอะไรร่วมกับพ่อเพื่อศึกษาหาความรู้อีก หรือบวงสรวงสังเวยและบูชายัญเช่นนั้น หรือปฏิบัติวิปัสสนาธุระ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ พอกันที ไม่มีสำหรับฉันอีกต่อไปแล้ว

สิทธารถะยืนนิ่งอยู่ชั่วครู่ แล้วรู้สึกเย็นเยือกกาย สั่นเทิ้มอยู่ในกายเหมือนกับสัตว์ตัวเล็ก ๆ สั่นเหมือนวิหคนกน้อย สั่นเหมือนกระต่ายต้อย เมื่อมารำลึกว่า ตนช่างโดดเดี่ยวเปลี่ยวเปล่าเสียนี่กระไรหนอ ถึงจะพลัดพรากจากบ้านมานานแสนนาน แต่เธอก็ไม่เคยรู้สึกเช่นนี้มาก่อน บัดนี้อารมณ์แปลกดังว่าเริ่มเกิดขึ้นแก่เธอแล้ว ซึ่งแต่ก่อนแต่ไรมา แม้ว่าจะดื่มด่ำอยู่ในวิปัสสนากรรมฐาน เธอก็รู้ตัวดีว่า ยังคงเป็นบุตรชายของบิดาอยู่ เป็นพราหมณ์ผู้มีเกียรติ มีความรู้ ผู้คนนับถือเลื่อมใส เป็นผู้ยึดมั่นในศาสนา ครั้นมาบัดนี้เล่า เธอเป็นเพียงสิทธารถะเท่านั้น สิทธารถะผู้ตื่นขึ้นจากการหลับไหล ไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากนี้แล้ว เธอสูดลมหายใจแรงและลึก เนื้อตัวสั่นเทาหนาวสะท้านอยู่ครู่ใหญ่ โอ้ เวลานี้ไม่มีใครอีกแล้วในโลก ที่จะโดดเดี่ยวเปลี่ยวกายอย่างเธอนี้ เธอไม่ใช่ผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ ไม่ใช่ศิลปินของสำนักศิลปแห่งใดที่อยู่ร่วมและเจรจากันด้วยภาษาศิลป์ ไม่ใช่พราหมณ์ที่จะธำรงดำรงชีวิตร่วมอยู่ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย เธอไม่ใช่นักพรตแห่งสำนักสมณะไหน แม้ฤษีชีไพรในป่าที่แยกกันออกอยู่อย่างสันโดษ ไม่พบปะผู้คน ก็ยังไม่โดดเดี่ยวเปลี่ยวเปล่าเท่าตัวเธอขณะนี้ เพราะท่านก็ยังเกี่ยวข้องกันกับคนอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นพวกเดียวกัน โควินทะนั้นเล่า ได้ถือเพศพรหมจารี มีภิกษุสงฆ์จำนวนพัน ๆ เป็นภราดร ห่มครองจีวรอย่างเดียวกัน มีโอกาสมีเวลา

บอกเล่าความเลื่อมใสศรัทธาซึ่งกันและกัน ทั้งยังพูดจาภาษาเดียวกันอีกด้วย ส่วนตัวเธอผู้มีนามว่า สิทธารถะนั้น อยู่ในพวกไหนกัน ดำรงชีวิตอยู่กับใคร และพูดภาษาของผู้ใดกันแน่ ?

ขณะนั้นเอง เมื่อโลกรอบ ๆ ตัวเธอ ค่อย ๆ ละลาย จาง และห่างหายไป ขณะที่ยืนหยัดอยู่ผู้เดียว เหมือนดวงดาวในท้องฟ้า รู้สึกท่วมท้นด้วยความรู้สึกแปลกประหลาด เป็นความรู้สึกโดดเดี่ยว หมดหวัง หมดที่พึ่ง น่าสะท้านใจ แต่อย่างไรก็ตาม เธอก็ได้เป็นตัวของตัวเอง แน่นแฟ้นมั่นคงขึ้นกว่าแต่ก่อน นั่นแล้วคือการสะท้านใจครั้งหลังสุด เพราะว่าบัดนี้เธอได้ตื่นขึ้นอย่างเต็มที่จากการหลับไหลแล้ว และนั่นคือการเจ็บปวดรวดร้าวครั้งสุดท้ายของการกำเนิดเกิดใหม่ ในทันทีทันใดนั้น เธอก้าวเดินต่อไป เริ่มเดินอย่างกระฉับกระเฉงและเร่งรัด ไม่มีการรีรอ เธอไม่ตรงไปบ้านอีกต่อไป ไม่มุ่งไปหาท่านบิดาอีกต่อไป และไม่มีการหวนหันหลังกลับอีกต่อไปด้วย

บทที่ ๕

กมลา

สิทธารถะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ทุกก้าวที่ย่างเหยียบไปบนมรรคา เพราะว่า โลกของเรานั้นเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ซึ่งทำให้ตื่นเต้นเป็นอันมาก เห็นดวงอาทิตย์ลอยสูง ฉายแสงเหนือหมู่ไม้ในป่าและเหนือภูเขาเลากา แล้วอัสดงลง ณ ชลาสินธุ์อันอยู่ห่างไกลออกไป ซึ่งบนฝั่งนั้นเรียงรายไปด้วยต้นหมากมะพร้าวมากหลาย และในเวลาราตรีกาล ได้เห็นดวงดาวน้อยใหญ่บนเวหาหาว เห็นพระจันทร์ครึ่งซีกลอยสูงอยู่ ดูเหมือนเรืออันลอยลำอยู่ในท่ามกลางสีเขียวคราม เห็นต้นไม้ ดาวเดือน สิงห์สาราสัตว์ กลุ่มเมฆ รุ้งกินน้ำ หินผา หญ้าบอน บุปผาลาลี ห้วยละหาน ธารน้ำ ความแวววาวของหยาดน้ำค้างบนคาคบไม้ และใบไม้ในเวลาเช้า ขุนเขาสูงเยี่ยมเทียมเมฆอันตระหง่านตระการตาไกลออกไป ซึ่งบางแห่งก็แลดูเป็นสีเขียวครามและบางแห่งก็มีสีคล้ำไม่สดใส ปักษาสกุณาชาติเรื่อยร้องส่งเสียงอยู่แจ้วเจื้อย หมู่ผึ้งวู่วนเที่ยวดูดดื่มเกสรดอกไม้ ลมโชยโรยรื่นพัดผ่านทุ่งข้าวทุ่งหญ้าน่ารื่นรมย์ใจ ทุกสิ่งทุกอย่างต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้งที่มีสีสรรวัณณะหลายชนิดหลายพรรค์ ทั้งมีรูปร่างแตกต่างกันหลายร้อยหลายพันอย่างนั้น ย่อมเกิด ย่อมมี ย่อมเป็นอยู่เสมอ เป็นนิจนิรันดร์ ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้นย่อมทอแสงอยู่เสมอ แม่น้ำลำธารก็ย่อมจะต้องไหลรินอยู่ไม่ขาดสาย และหมู่ผึ้งแมลงภู่ก็ส่งเสียงอื้ออึ้งหึ่ง ๆ ระงมไพร แต่ว่าเมื่อก่อนนั้นนั้น สิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้ หาได้เป็นที่ประจักษ์แจ้งแก่สิทธารถะไม่ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นเสมือนผ้าดำผืนใหญ่ที่กั้นกำบังตา ผ้าผืนใหญ่แห่งการเปลี่ยนแปลงไม่คงทนถาวร และลวงตา อันยอมรับนับกันว่าไม่เป็นสิ่งที่น่าเชื่อ น่าไว้ใจ แล้วถูกตราหน้าค่าชื่อว่าอย่าพึงเชื่อถือ และควรที่จะกีดกันให้หันเหไปเสียจากความรู้สึกนึกคิด เพราะว่าหาได้เป็นสิ่งจริงสิ่งแท้ไม่ เพราะว่าสิ่งที่นับว่าจริง นับว่าแท้ นั้น อยู่อีกด้านหนึ่งของสิ่งที่มองเห็น มาบัดนี้ ตาของสิทธารถะจ้องวนเวียนอยู่ ณ ด้านนี้ เธอเห็นและรู้ถึงสิ่งที่มองเห็นนี้ และได้ค้นหาสถานะของเธอบนโลกนี้ แต่ก็หาได้แสวงหาอย่างจริงจังไม่ เพราะจุดหมายปลายทางของเธอหาได้อยู่ที่ด้านนี้ไม่ ในแบบดังว่านี้ โลกดูจะสวยสดงดงาม มีลักษณะอาการง่าย ๆ เหมือนทารกไม่เดียงสา ไม่ต้องดิ้นรน เดือนและดาราน้อยใหญ่ ดูสวยสดงดงาม ห้วยละหาน ธารน้ำ ชายฝั่งนที ป่าดงพงพี หินผา แพะแกะ

ครั้นพอแสงทองเบิกฟ้า สิทธารถะขอร้องคนแจวเรือจ้างผู้ซึ่งให้เธอพำนักแรมคืน ส่งเธอข้ามฟาก คนแจวเรือจ้างพาเธอข้ามฟากด้วยแพไม้ไผ่ แสงทองรุ่งอรุณ ทำให้เห็นน้ำในแม่น้ำแลดูเป็นสีชมพูไปหมด

"แหม แม่น้ำช่างสวยเสียเหลือเกินนะ เวลานี้" เธอกล่าวแก่ผู้พาข้ามฟาก

"ถูกแล้ว" ชายแจวเรือจ้างกล่าวตอบ "สดใสสวยงามมาก ข้าพเจ้ารักแม่น้ำยิ่งกว่าอะไรทั้งสิ้น ข้าพเจ้านั่งฟังเสียงของมันบ่อย ๆ จ้องมองดูมันเสมอ ข้าพเจ้าคิดอะไรได้เพราะแม่น้ำนี้มากทีเดียว จริง ๆ นะ คนเราสามารถเรียนรู้อะไรจากแม่น้ำนี้ได้มากมายก่ายกองทีเดียว"

"ขอบใจสูผู้มีคุณ" สิทธารถะกล่าว เมื่อขึ้นฝั่งแล้ว "อาตมาต้องขอโทษที่ไม่มีอะไรจะให้ ไม่มีแม้แต่เงินที่จะจ่ายให้ เพราะว่าอาตมาเป็นอนาคาริก เป็นบุตรพราหมณ์ และเป็นสมณะ"

คนแจวเรือกล่าวว่า "ข้าพเจ้าทราบแล้ว แล้วก็ไม่มุ่งหวังค่าจ้าง หรือของตอบแทนอันใดจากท่านด้วย ท่านใช้ให้ข้าพเจ้าวันอื่นก็แล้วกัน"

"สูคิดว่าอาตมาจะมีโอกาสใช้ให้สักวันเช่นนั้นรึ"

"ถูกแล้วนักพรต ข้าพเจ้าได้จากแม่น้ำอีกเหมือนกัน ไม่ว่าอะไร ทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องกลับมา ท่านก็เหมือนกัน จะต้องกลับมา ขอจงเดินทางไปด้วยดีเถิดสมณะ ขอจงสวัสดิ์มีชัย ข้าพเจ้าขอถือเอามิตรภาพของท่านเป็นค่าจ้างก็แล้วกัน ขอแต่เพียงว่าเมื่อใดได้บวงสรวงบูชายัญต่อเทวะแล้วจงนึกถึงข้าพเจ้าบ้างก็พอ"

ทั้งสองแยกจากกันด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใส สิทธารถะรู้สึกชื่นชมในไมตรีจิตของชายแจวเรือจ้าง แกช่างเหมือนโควินทะของฉันเสียเหลือเกิน คิดแล้วยิ้มในใจ ไม่ว่าใครทั้งนั้นที่ฉันประสบพบเห็นตามทาง ช่างเหมือนโควินทะ ทุกคนแสดงอาการชื่นชอบขอบใจ ทั้ง ๆ ที่ฉันควรจะขอบใจเขาใคร ๆ ก็อยากจะรับใช้ ทุกคนต้องการจะเป็นมิตรของฉัน ต้องการจะนอบน้อม เชื่อฟังฉัน นอกจากนั้นแล้ว ก็มิได้คิดอะไรต่อไปอีก จริงหนอ คนทั่วไปนั้นช่างมีลักษณะเหมือนลูกเล็กเด็กแดงเสียจริง ๆ

พอเวลาราวเที่ยงวัน สิทธารถะผ่านเข้าไปยังหมู่บ้าน เห็นพวกเด็กวิ่งเต้นร้องรำทำเพลงกันอยู่ ในซอกหน้ากระท่อมซึ่งทำด้วยดินเหนียว บางคนง่วนอยู่กับเมล็ดฟักทองและเปลือกหอยแมลงภู่ ต่างตะโกนด้วยเสียงดังโหวกเหวก บ้างก็วิ่งไล่ปล้ำกันไปมา ครั้นเมื่อเห็นสมณะแปลกหน้าเดินเข้ามา ก็หลีกทางให้อย่างขยาด ๆ เมื่อสุดหมู่บ้าน ทางเดินนั้นแล่นขนานลำธารสายหนึ่ง ข้าง ๆ ลำธารนั้น มีหญิงสาวคนหนึ่งกำลังนั่งคุกเข่าซักผ้าอยู่ เมื่อสิทธารถะทักทายหล่อนหล่อนยกมือทั้งสอง

จรดศีรษะทำท่าเคารพ หันหน้าขึ้นมองแล้วยิ้ม โดยที่สิทธารถะอยู่ใกล้หล่อนมาก จึงสามารถมองเห็นสีขาวที่ตาของหล่อนมีประกายใสสด สิทธารถะให้ศีลให้พรอันเป็นวิสัยที่ผู้เดินทางปฏิบัติ แล้วก็เอ่ยปากถามว่า ถ้าจะไปตามทางนี้ยังอีกนานเท่าไรจึงจะถึงเมืองใหญ่ ในทันทีนั้นเอง หล่อนลุกขึ้นแล้วย่างกรายเข้ามาใกล้เห็นริมฝีปากอันฉ่ำชื่นของหล่อนฉาบฉายให้เห็นว่าน่ารัก รับกับหน้าตาอันกระจุ๋มกระจิ๋ม แล้วหล่อนเริ่มกล่าวถ้อย ถามนักพรตว่า ขบฉันมาแล้วหรือยัง และออกปากไต่ถามว่าจริงไหม ที่เล่ากันว่าสมณะทั้งหลายนั้นกลางคืนนอนอยู่ในป่าอย่างโดดเดี่ยวเดียวดาย และไม่ยอมให้ผู้หญิงคอยช่วยปรนนิบัติรับใช้ด้วย ครั้นแล้วหล่อนเอาเท้าซ้ายทับบนเท้าขวาของสิทธารถะ และสำแดงกิริยาอาการทอดตัวให้ท่า ดังเช่นผู้หญิงชวนเชิญชายในการหาความสุขหฤหรรษ์แห่งกามารมณ์ สิทธารถะรู้สึกตัวเนื้อซ่านซ่า ขณะนั้นก็นึกขึ้นมาได้ถึงฝัน บุตรพราหมณ์ก้มต่ำลงตรงหญิงนั้น แล้วจุมพิตตรงถันหล่อนครั้งหนึ่ง เมื่อเงยหน้าขึ้นดู เห็นหล่อนยิ้มแย้มและแสดงอาการหนาแน่นไปด้วยราคะ ดวงตาหรี่เกือบจะหลับนั้น ส่อแสดงถึงความปรารถนาความใคร่ขนาดหนักของหล่อน

ส่วนสิทธารถะนั้น ใช่ว่าจะไม่รู้สึกกระวนกระวายในอารมณ์พิศวาสก็หาไม่ แต่โดยที่ไม่เคยแตะเคยต้องผู้หญิงมาก่อนเลย จึงลังเลใจอยู่ครู่หนึ่ง ทั้ง ๆ ที่มือทั้งสองของเธอกำลังที่จะกอดกระหวัดรัดรึงอยู่ แต่ก็ในบัดดลเดี๋ยวใจนั้นเอง เธอได้ยินเสียงจากภายในตัวเองเสียงนั้นร้องว่า "อย่านะ" ครั้นแล้ว มนต์รักก็เลือนหายไปจากใบหน้าอันยิ้มแย้มของหญิงนั้น เวลานี้สิทธารถะมองไม่เห็นอันใดทั้งสิ้น นอกจากการเหลือบมองของหญิงผู้เต็มอยู่ด้วยความปรารถนาแห่งราคะ ครั้นแล้วเธอปลงใจได้สำเร็จ เอามือลูบแก้มหญิงนั้นด้วยความปรานี รีบรุดทิ้งหญิงผู้ผิดหวังคนนั้นไว้ แล้วหายลับเข้าป่าไผ่ไป

วันนั้น ก่อนย่ำสนธยาราตรีกาล เธอมาถึงเมืองใหญ่แห่งหนึ่ง รู้สึกโล่งอกและดีใจมาก เพราะว่าเวลานี้มีความมุ่งมาดที่จะได้อยู่กับผู้กับคนขึ้นแล้ว เธออาศัยอยู่แต่ในราวป่ามาเป็นเวลาช้านาน และกระท่อมมุงแฝกของชายแจวเรือจ้าง ซึ่งเธอเพิ่งค้างแรมมาเมื่อคืนนั้นนับได้ว่าเป็นที่อาศัยพักพิงอันมีหลังคาแห่งแรก จากวันเวลาอันกล่าวได้ว่า นานแสนนานมาแล้ว

ในหมู่ไม้นอกเมือง อันปราศจากรั้วรอบขอบชิด นักพรตผู้จาริกแสวงบุญได้ประสบพบกับแถวยาวเหยียดของบรรดาคนใช้ชายและหญิง ทั้งถือ ทูน และกระเดียดกระจาด กระบุง และตะกร้า ในท่ามกลางทิวแถวกระบวนผู้คนเหล่านี้ มีคานหามอันประดับประดาอย่างงดงามใช้แบกด้วยกำลังคนสี่คน และบนคานหามนั้นมีหญิงคนหนึ่งนั่งอยู่ ซึ่งทำให้รู้ได้ว่าเป็นนาย สตรีผู้เป็นนายนั้น

นั่งอยู่บนเบาะสีแดง ใต้หลังคาอันเย็บไว้ด้วยผ้าสีต่าง ๆ สิทธารถะหยุดยืนนิ่งตรงทางเข้าหมู่ไม้นั้น แล้วจ้องมองดูขบวน ซึ่งบรรดาคนใช้ทั้งชายหญิงต่างพากันแบกกระบุง กระบาย ตะกร้า และเครื่องจักสานอย่างอื่น เดินไปเป็นแถวเป็นแนว สิทธารถะมองดูที่คานหามและมองดูหญิงผู้เป็นนายที่นั่งอยู่บนคานหามนั้น ต่ำจากผมอันดกดำเป็นม้วนเป็นลอนนั้น เธอเห็นดวงหน้าที่อ่อนหวานและคมคาย ฉลาดเฉลียว ปากอันแดงสดใสเหมือนกับผลมะเดื่อที่ผ่าออกใหม่ ๆ ส่วนคิ้วนั้นเขียนไว้เป็นคันโค้งดังศรศิลป์น่าดู ตาดำขลับ ส่อความฉลาดและมีไหวพริบ คอระหง และใต้คอลงมา ก็คือเสื้อคลุมสีเขียวและสีทองซึ่งสวมใส่อยู่ มือทั้งสองของสตรีผู้นี้ยาวสลวยสวยอย่างมีส่วนสัด ข้อมือทั้งสองของหล่อนนั้น มีลูกบิดทองสอดใส่อยู่ดูแพรวพราว

สิทธารถะมองเห็นว่า หล่อนเป็นสตรีที่ช่างสวยช่างงามอะไรเช่นนี้ หัวใจของนักพรตแสดงความชื่นชมโสมนัส เธอก้มศีรษะให้ เมื่อคานหามนั้นเลื่อนเคลื่อนผ่านไปในระยะใกล้ ๆ ที่ยืนอยู่แล้วก็เงยหน้าขึ้นจ้องดูดวงหน้าอันสวยสุดผุดผาดเป็นครู่ใหญ่ มองดูดวงตาอันเป็นรูปโค้งและขำคมอันเป็นตาของสตรีผู้มีความฉลาดเฉลียว แล้วสูดกลิ่นหอมอันจรุงใจ ซึ่งไม่มีความรู้หรอกว่ากลิ่นอะไร สตรีผู้พริ้งเพริศผู้นั้นก็ก้มศีรษะให้เธอเล็กน้อย พลางยิ้มพราย แล้วก็เลื่อนเคลื่อนคล้อยหายเข้าไปในหมู่ไม้ อันมีผู้คนติดต้อยตามหลังอย่างหลามล้น

แล้วสิทธารถะจึงคิดขึ้นว่า จริงหนอ ดาวประจำตัวของฉันกำลังรุ่งโรจน์ ขณะที่ฉันมายังเมืองนี้ เธออยากเหลือเกิน ที่จะตามเข้าไปในหมู่ไม้นั้นทันที ครั้นเมื่อมานึก ๆ ดูอีกที ก็ได้คิดว่าเมื่อกี้นี้เอง เธอได้เห็นบริวารของหล่อนทั้งชายและหญิง จ้องมองดูเธอตรงปากทางเข้าหมู่ไม้ ด้วยท่วงท่าสายตาที่ค่อนข้างแปลก มองดูอย่างหยามเหยียดเกลียดชัง มองดูอย่างระแวงสงสัยไม่ไว้ใจ และเหลือบชำเลืองดูราวกับจะขับไล่ไสส่งฉะนั้น

เธอสำนึกตัวขึ้นได้ว่า เวลานี้ฉันครองเพศสมณะ ฉันเป็นนักพรตและผู้ภิกขาจาร ฉันจะครองเพศอยู่เช่นนี้ไม่ได้ และฉันจะเข้าไปในหมู่ไม้ด้วยลักษณะเช่นนี้ไม่ได้หรอก แล้วก็หัวเราะขึ้นดัง ๆ

ต่อมาเธอได้ออกปากไต่ถามบุคคลที่พบเป็นคนแรกว่า หมู่ไม้นั้นเป็นสวนอะไร ของใคร และกระบวนผู้คนมาทำไมกันในสวนนี้ แล้วก็หญิงที่นั่งคานหามมานั้นชื่ออะไร จากการไต่ถาม เธอได้รับความรู้ว่า สวนนั้นเป็นสวนของกมลา นางคณิกาผู้มีนามโด่งดัง และนอกจากหล่อนจะมีสวนนี้แล้ว ยังมีคฤหาสน์หลังใหญ่ในเมืองอีกด้วย

ครั้นแล้วบุตรพราหมณ์ก็เดินทางเข้าไปยังในตัวเมือง เพราะเธอมีเป้าหมายอยู่อย่างเดียวเท่านั้น จึงจะต้องพยายามบรรลุเป้าหมายนั้นให้ได้ เธอเดินตรวจตราดูทั่วไปในเมือง ด้นดั้นไปตามตรอกตามซอก ตามถนนหนทางสายต่าง ๆ อันมีลักษณะลดเลี้ยวเคี้ยวคด บางขณะก็หยุดยืน ตาเหลียวดูโน่นดูนี่ในที่ต่าง ๆ และบางขณะก็หย่อนกายลงนั่งบนขั้นบันไดหินท่าน้ำ และในตอนค่ำย่ำสนธยาราตรีกาลวันนั้นเอง เธอก็ได้เพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีอาชีพเป็นลูกมือช่างตัดผม เธอพบเห็นชายคนนี้ทำงานอยู่ใต้ซุ้มประตูหนึ่งในเมือง และพบชายคนนี้อีก เมื่อเวลาที่เขากำลังสวดมนต์อยู่ในโบสถ์ของพระวิษณุ และก็ในโบสถ์นี้เอง ชายนั้นได้บรรยายให้เธอฟังถึงเรื่องราวอันเกี่ยวกับพระวิษณุและพระนางลักษมี ตอนกลางคืนเธอเที่ยวอาศัยนอนค้างอ้างแรมตามเรือต่าง ๆ ในแม่น้ำ และตอนเช้าตรู่ก่อนที่จะมีผู้คนมาตัดผมที่ร้าน เธอได้ขอให้ลูกมือช่างตัดผมโกนหนวดเคราให้จนหมดจดเกลี้ยงเกลาทั้งยังบรรจงหวีผมเสียสลวย และทาเนื้อตัวด้วยน้ำมันอย่างดีมีราคา แล้วก็เดินไปสนานกายในแม่น้ำ

ในตอนบ่ายใกล้ค่ำวันเดียวกันนั้นเอง ขณะเมื่อกมลาผู้โสภาอ่าโฉมซึ่งนั่งไปบนคานหามกำลังจะเข้าไปในสวนของหล่อน สิทธารถะยืนคอยอยู่แล้วที่ปากทางเข้า เธอก้มหัวให้หล่อน ผู้เป็นนางคณิกาก็น้อมรับเป็นการตอบทักทาย เธอพยักพเยิดกับบริวารคนหนึ่งซึ่งเดินอยู่ท้ายกระบวนให้เข้ามาหา แล้วขอร้องให้บริวารผู้นั้นเรียนนายสาวว่า พราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งปรารถนาที่จะสนทนาด้วย บริวารผู้นั้นหายลับไปครู่หนึ่งแล้วกลับมาบอกให้สิทธารถะเดินตามไป ชายคนนั้นพาสิทธารถะเดินไปอย่างเงียบ ๆ ไปยังศาลาซึ่งกมลานอนเหยียดกายอยู่บนเตียงนั่ง แล้วบริวารคนนั้นก็จากไป

กมลาเอ่ยปากถามขึ้นว่า "ท่านใช่ไหม ที่ยืนอยู่นอกสวนแล้วทักทายฉัน เมื่อวานนี้"

"ถูกแล้ว ฉันเห็นเธอเมื่อวานนี้"

"แต่เมื่อวานนี้น่ะ ผมเผ้าท่านยาว หนวดเครารุงรัง แล้วก็ยังมีฝุ่นจับเต็มตัวด้วยไม่ใช่หรือ"

"เธอช่างสังเกตจริง และสังเกตได้ละเอียดลออดีทีเดียว เธอพบสิทธารถะ บุตรพราหมณ์ผู้ซึ่งพรากจากเคหะสถานเพื่อที่จะเป็นสมณะ และได้ครองเพศสมณะอยู่ถึง ๓ ปี แต่บัดนี้ฉันละทิ้งมรรควิถีนั้นเสียแล้ว และเดินทางเข้ามายังเมืองนี้ แล้วบุคคลที่ได้ประสบพบเห็นเป็นคนแรกก่อนที่จะถึงเมืองก็คือแม่นาง ฉันมาหาก็เพื่อที่จะบอกว่า โอ้ กมลา เธอเป็นหญิงคนแรกที่สิทธารถะวิสาสะด้วยโดยมิได้ลดตาลงต่ำ จากนี้ต่อไปจะไม่ลดตาลงต่ำอีกต่อไป เพราะว่าได้พบสตรีผู้เลอโฉมสวยสดงดงามเข้าแล้ว"

กมลายิ้มแย้มแจ่มใส แล้วเพ่งมองและจับพัดอันทำด้วยขนนกยูงของหล่อนเล่น แล้วเอ่ยปากไต่ถาม "หมดเรื่องเพียงเท่านี้หรือ ที่สิทธารถะมาหาและตั้งใจมาบอกฉัน"

"ถูกแล้ว ฉันมาหาและขอบใจเธอ เพราะว่าเธอนั้นช่างสวยสุดผุดผ่องเสียนี่กระไร แม่นางผู้เลอโฉม ถ้าหากจะไม่ทำให้เป็นที่ระคายเคืองแก่เธอจนเกินไปแล้ว ฉันใคร่จะขอร้องให้เธอจงเป็นมิตรและครูของฉันเถิด เพราะว่าฉันหามีความรู้ไม่เลยทีเดียว เกี่ยวกับศิลปะที่เธอมีความเชี่ยวชาญเจนจัดอยู่"

กมลาหัวเราะดัง ๆ

"ฉันยังมิได้เคยคิดมาก่อนเลยว่า สมณะจากป่าใหญ่จะมาสู่และประสงค์จะเรียนรู้อะไรจากฉัน ยังไม่มีสมณะรูปใดที่ผมเผ้ายาวเหยียดและนุ่งห่มผ้าเตี่ยวขาดวิ่นมาหาฉัน จริงอยู่ มีชายมากหลายมาสู่ฉัน รวมทั้งบรรดาบุตรพราหมณ์ก็หลายคน แต่คนเหล่านั้นก็มาหาฉันด้วยเสื้อผ้าอันงามระยับ สวมใส่รองเท้าอย่างดีมีราคา แล้วก็ยังมีกลิ่นหอมหวนยวนใจที่เรือนผม และทั้งยังพกเงินทองมาอย่างล้นหลามอีกด้วย โอ้ สมณะเอ๋ย คนหนุ่ม ๆ ทั้งหลายเขามาหาฉันด้วยลักษณะเช่นนั้นกันทั้งสิ้น"

สิทธารถะโต้ว่า "ฉันกำลังตั้งต้นเรียนรู้อะไรจากเธอแล้วนะ ได้เรียนรู้อะไรบางสิ่งบางอย่างแต่วานนี้แล้ว จากการเรียนรู้นั้นเอง ฉันได้โกนหนวดเคราออกหมด หวีผมหวีเผ้าใส่น้ำมันที่มุ่นผมด้วย บัดนี้ โอ้ ข้าแต่แม่นางผู้ประเสริฐ สิ่งที่ขาดตกบกพร่องไปนั้น นับได้ว่าไม่เป็นสิ่งยากเย็นเข็ญใจอะไรเลย เรื่องเสื้อผ้าดี ๆ มีราคา รองเท้าสวย ๆ สวมใส่สบาย และเงินทองในกระเป๋าน่ะ สิทธารถะเคยกระทำสิ่งที่นับว่ายาก นับว่าลำบากกว่านี้สำเร็จลุล่วงมาแล้ว ทำไมฉันจึงจะต้องบรรลุสิ่งที่ตกลงใจว่าจะทำเมื่อวานนี้ไม่ได้ด้วยเล่า คือความปรารถนาที่จะได้เป็นมิตรกับเธอ เพื่อเรียนรู้และได้รับความสุขแห่งความรักความเมตตาจากเธอ ข้าแต่กมลาผู้เลอโฉม เธอจะพบว่าฉันเป็นศิษย์ที่เหมาะสมแล้ว เพราะว่าฉันได้เรียนรู้สิ่งยาก ๆ มามากมายก่ายกองกว่าสิ่งที่เธอจะต้องสอนสั่งฉัน เธอเห็นว่าสิทธารถะนี้ยังไม่ดีพอ แม้ผมจะใส่น้ำมัน แต่ยังไม่มีเสื้อผ้าดี ๆ ไม่มีรองเท้าสวย ๆ และไม่มีเงินไม่มีทอง เช่นนั้นหรือ ?"

กมลาแย้มสรวลหัวเราะแล้วพูดว่า "ยังงั้นซี สิทธารถะยังไม่ดี ยังไม่เหมาะสมพอ สิทธารถะจะต้องมีเสื้อผ้า เสื้อผ้าดี ๆ จะต้องมีรองเท้า รองเท้าที่สวย ที่จะช่วยให้มีสง่าราศี แล้ว

ยังจะต้องมีเงินทอง มีข้าวของดี ๆ ให้กมลาด้วย โอ้ ข้าแต่สมณะจากพงไพร บัดนี้เธอคงจะรู้และเข้าใจอะไร ๆ แล้วซินะ"

"ฉันเข้าใจดี เข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว" สิทธารถะร้องออกมาดัง ๆ "จะไม่เข้าใจได้อย่างไร เมื่อคำพูดเช่นนั้นมาจากปากของผู้เลอโฉมเช่นกมลา โอ้ กมลาเอ๋ย ปากของเธอช่างสวยสดแดงฉานปานลูกมะเดื่อสดที่ปลิดมาจากต้นใหม่ ๆ แล้วผ่าครึ่งออก แต่ขอให้ดูซี ริมฝีปากของฉัน ก็ใช่ว่าจะไม่มีสีแดงสวยสดก็หาไม่ และก็เหมาะกับริมฝีปากของเธอ ขอให้บอกมาตรง ๆ เถิดกมลาผู้เลอโฉม ว่ากมลาน่ะไม่ระแวงแคลงใจสมณะจากป่าดง ผู้ซึ่งมาเยือน เพื่อจะได้หาความรู้เกี่ยวกับความรักความใคร่ เช่นนั้นใช่ไหม ?"

"ทำไมกมลาถึงจะกริ่งเกรงด้วย สมณะโง่เง่าเต่าตุ่นผู้ซึ่งเคยพบปะแต่กับฝูงหมาในกลางป่า แล้วก็ยังไม่มีความรู้อะไรเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิงยิงเรืออีกด้วย"

"กมลาเอ๋ย สมณะน่ะแข็งแกร่งและไม่มีความกลัวอะไรทั้งหลายทั้งสิ้น โอ้แม่หญิงผู้โสภาและมีผิวพรรณผุดผ่อง สมณะนั้นแข็งแรงที่จะใช้กำลังเอากับเธอได้ เขาปล้นสดมภ์เธอได้ ทำร้ายเธอได้นะ อย่าลืม"

"ไม่หรอกสมณะ ฉันไม่วิตกหวาดกลัวเลยแม้แต่นิดเดียว โอ้ สมณะและพราหมณ์ผู้ใดเล่าเคยเกรงกลัวว่า ใครคนหนึ่งจะเข้าจู่โจมให้เจ็บกาย แล้วฉกชิงเอาวิทยาความรู้ ความคร่ำเคร่งในศรัทธาปสาทะ และพลังอำนาจ และความรู้ความสามารถในการหยั่งเข้าไปได้ถึงความคิดที่ลึกล้ำยากที่คนธรรมดาสามัญจะล่วงรู้ได้ไปแล้วเช่นนี้ ท่านรู้หรือเปล่า ไม่หรอกท่านต้องไม่รู้แน่ อย่างไรก็ดีใคร ๆ จะเอาไปไม่ได้หรอก เพราะว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นมันเป็นของประจำติดตัว จะให้ใครได้ ก็เมื่อประสงค์จะให้เท่านั้น และต้องในเมื่อเขาปรารถนาจะให้ด้วย ความสุขและความรักของกมลาก็เช่นเดียวกัน ไม่มีใครจะเอาไปได้หรอก ลองดูซี ลองมาขืนใจจุมพิตปากซึ่งแดงฉานสวยสดของกมลาดูซีจะเป็นอย่างไรบ้าง เธอจะไม่ได้ความหวานฉ่ำชื่น แม้แต่หยาดหยดเดียว ทั้ง ๆ ที่ริมฝีปากนั้นน่าจะอำนวยความหวานฉ่ำชื่น สิทธารถะเอ๋ย ถ้าเธอต้องการที่จะเป็นศิษย์ที่ดีแล้วละก็ เธอจะต้องเรียนรู้ถึงสิ่งที่ว่านี้ด้วย เธอจะต้องรู้ไว้ด้วยว่า อันว่าความรักนั้น ใคร ๆ ก็ขอเอาได้ ซื้อหาเอาได้ ให้กันได้ และแสวงหาเอาได้ตามถนนหนทาง แต่ที่จะลักที่จะขโมยไปนั้นไม่ได้หรอก เธอยังหลงผิดเข้าใจผิดอยู่นะ น่าเสียดายยิ่ง ที่คนหนุ่มดี ๆ อย่างเธอนี้ยังหลงผิด เข้าใจอะไรผิด ๆ อยู่"

สิทธารถะก้มศีรษะน้อมรับคำตำหนิ แล้วยิ้ม "ถูกของเธอ กมลา น่าเสียดาย น่าอับอายขายหน้าอย่างมากด้วย ไม่หรอก กมลา ฉันจะต้องไม่ยอมให้ความหวานชื่นหยาดจากริมฝีปากอันเจิมลิ้นพริ้มเพราของเธอ และจากปากของฉัน เอาละ แล้วสิทธารถะจะกลับมาใหม่ เมื่อมีสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้นครบแล้ว คือเสื้อผ้า รองเท้า และเงินทอง โอ้ กมลาผู้เลอโฉม เธอจะไม่แนะอะไรแก่ฉันบ้างหรือนี่ แม้แต่น้อยนิดหนึ่งก็ยังดี"

"แนะซี ทำไมจะแนะไม่ได้ ใครเล่าที่จะไม่ยินดี และไม่เต็มใจแนะแก่สมณะผู้ไม่ประสีประสาน่าสมเพช ผู้ซึ่งมาจากฝูงหมาในกลางไพรลึก"

"โอ้ กมลา ผู้เป็นที่รัก โปรดบอกหน่อยเถิดว่าฉันจะต้องไปที่ใด จึงจะได้ของสามสิ่งนี้มาโดยเร็วที่สุด"

"ท่านผู้เป็นสหายของกมลา มีคนมากมายก่ายกองเหลือเกิน ที่อยากจะทราบกันถึงเรื่องนี้ เสื้อผ้า และรองเท้า ยาจกเข็ญใจปราศจากปัญญาน่ะ จะหาไม่ได้หรอก"

"ฉันหาได้ ฉันรอได้ และฉันอดอาหารได้"

"อย่างอื่นไม่มีอีกแล้วหรือ สิทธารถะ"

"ไม่มี อ้อ มีอีก ฉันแต่งกลอนได้ เธอจะให้ฉันจุมพิตไหมล่ะ ถ้าฉันจะแต่งกลอนให้สักบทหนึ่ง"

"ฉันจะให้เธอจุมพิตฉัน ถ้าฉันชอบ ฉันพอใจกลอนของเธอ ลองแต่งดูทีซิ แล้วจะให้ชื่อกลอนบทนั้นว่ากระไรเล่า สิทธารถะ"

สิทธารถะคิดดูอยู่ครู่หนึ่ง แล้วเขาก็ว่ากลอนนี้ออกมา

"โอ้ว่ากมลามารศรี
ในโลกนี้ไม่มีใครเสมอเหมือน
พักตร์ผุดสุดสกาวกว่าดาวเดือน
ต้อนเตือนใจชายให้หมายปอง
บัดนี้ข้าฉุกใจได้คิด
ที่ทำผิดหลงบูชาเทพทั้งผอง"
จากนี้ไปไม่ถอยถดจะทดลอง
ขอบูชาน้องกมลาของข้าเอย ฯ"

กมลาตบมือดังลั่น ลูกปัดลูกกระพรวนทองบนข้อมือหล่อนกระทบกันดังราวเสียงดนตรี

"กลอนของเธอดีมาก สมณะผู้มีผิวคล้ำเพราะกรำแดด จริงแล้วหนอ แม้ถึงว่าฉันจะรางวัลจุมพิตให้แก่เธอ ก็ไม่น่าจะเป็นการเสียหายอย่างไรหรอก"

หล่อนชายตาทำท่วงท่าให้สิทธารถะเข้ามาใกล้ เธอเอาหน้าแนบเข้ากับดวงหน้าอันสวยสุดผุดผาดของหล่อน หน้าซึ่งมีลักษณะเหมือนกับผลอุทุมพรที่ปลิดออกมาจากต้นใหม่ ๆ กมลาจุมพิตเธออย่างแนบแน่นและดื่มด่ำ ส่วนสิทธารถะนั้นเกิดความพิศวงงงงวยขึ้นอย่างใหญ่หลวงทีเดียว เธอรู้สึกในกมลว่า ในการจุมพิตนี้ หล่อนได้สอนอะไร ๆ มากหลาย สอนให้เธอเข้าใจว่า หล่อนเป็นสตรีที่ฉลาดปราดเปรื่อง หล่อนพิชิตเธอ หล่อนเป็นนายเธอ หล่อนผลักไสเธอ หล่อนลวงเธอ แล้วก็หลังจากการจุมพิตที่นานเป็นครู่ใหญ่ ก็จุมพิตอีก ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ในท่วงท่าและลักษณาการต่าง ๆ กัน เธอรู้สึกว่ามีอะไรบางอย่างรอคอยอยู่แล้ว เธอยืนนิ่งไม่ติงกาย สูดลมหายใจอย่างแรง ในขณะนั้นรู้สึกตนเหมือนกับเด็กเล็ก ๆ ที่ตื่นเต้นดีใจในวิทยาความรู้อันเปี่ยมเต็ม ซึ่งได้เรียนรู้ และความรู้เหล่านี้เปิดเผยให้เป็นที่ตระหนักประจักษ์แก่เธอตรง ๆ

ครั้นแล้ว กมลากล่าวชมเชยขึ้นอีกว่า "กลอนของเธอเพราะจับใจมากนะ สิทธารถะถ้าฉันเป็นคนร่ำรวยละก็ ฉันจะรางวัลเงินทองข้าวของให้แก่เธอ แต่ก็ย่อมจะเป็นการยากยิ่งจริง ๆ นะที่เธอจะหาเงินทองได้มาก ๆ ตามความต้องการ ส่วนการเป็นกวีนั้นเธอมีอยู่อย่างเหลือเฟือ และอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเธออยากจะเป็นมิตรของกมลา เธอจะต้องมีเงินมีทองมากหลาย ข้อนี้แหละ ที่เธอจำเป็นจะต้องได้เงินทองมา"

"นั่นหรือคือความหมายในการจุมพิตของเธอ" สิทธารถะพูดตะกุกตะกัก

"ถูกแล้ว ด้วยวิธีนี้เอง ฉันจึงไม่ขาดแคลนในเรื่องผ้าผ่อนแพรพรรณ รองเท้าสวย ๆ ลูกปัดกำไล และสร้อยข้อมือ และสิ่งประดับกายสวย ๆ งาม ๆ ทุกชนิด เธอทำอันใดได้บ้างเล่าเธอทำอย่างอื่นได้บ้างไหม นอกจากการเพ่งจิตงดอาหาร และแต่งกลอน น่ะ

"ฉันท่องบทสวดบวงสรวงบูชายัญได้" สิทธารถะตอบ "แต่ฉันเลิกท่องเลิกสวดแล้วฉันร่ายเวทได้ แต่ฉันก็เลิกท่องคาถาอาคมแล้วอีกเหมือนกัน และฉันได้อ่านพระคัมภีร์พระเวทจบ"

"ประเดี๋ยวก่อน สิทธารถะ" กมลาขัดจังหวะ "เธออ่านและเขียนได้ เช่นนั้นรึ"

"ถูกแล้ว ฉันทำได้ และคนเป็นอันมากก็ทำได้"

"ไม่จริง ไม่ใช่คนโดยมาก ฉันอ่านและเขียนไม่ได้ ย่อมเป็นการดีนะ ที่เธอรู้จักอ่านและเขียน ดีจริง ๆ ทีเดียว บางทีเธอจำเป็นจะต้องใช้คาถาอาคมบ้างละกระมัง สิทธารถะ"

แล้วก็ในขณะนั้นเอง คนใช้เดินเข้ามาและกระซิบอะไรที่หูกมลา

กมลาพูดขึ้นว่า "ฉันมีแขกมาหา เร็วเข้าเถิด จงออกไปเสีย สิทธารถะ คนจะเห็นเธออยู่ที่นี่ไม่ได้หรอก แล้วพรุ่งนี้ฉันจะพบกับเธอใหม่นะ"

อย่างไรก็ดี กมลาสั่งคนใช้ให้พราหมณ์ผู้เป็นนักจาริกแสวงบุญสวมใส่เสื้อคลุมสีขาวเสีย โดยไม่รู้อิโหน่อิเหน่ว่ามีอะไรเกิดขึ้น สิทธารถะเดินดุ่มตามคนใช้ออกไปตามลู่ทางอันเป็นวงกลมซึ่งทะลุไปยังสวนได้ คนใช้ยื่นส่งเสื้อคลุมให้เธอ แล้วนำเธอเข้าไปในพงทึบของต้นไม้ใบหญ้า กำชับกำชาให้ออกจากหมู่ไม้ไปโดยอย่าให้ใครได้พบเห็นเป็นอันขาด และทั้งโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วย

สิทธารถะปฏิบัติตามคำสั่งแนะนำโดยดุษณี อาศัยที่เคยชินกับราวป่ามามากแล้ว จึงเล็ดลอดออกจากหมู่ไม้โดยไม่เกิดเสียงดัง กระโดดข้ามกอไม้โน่นบ้าง รั้วต้นไม้นี่บ้าง ในที่สุดก็กลับเข้ามาในเมืองได้ด้วยความโล่งใจ แล้วม้วนเสื้อคลุมตัวนั้นหนีบไว้ใต้แขน หยุดยืนที่หน้าประตูโรงขายอาหาร ซึ่งมีคนเดินทางต่าง ๆ สนทนาปราศรัยกันอยู่เซ็งแซ่ เธอยืนภิกขาจารอยู่เงียบ ๆ แล้วก็มีคนส่งขนมซึ่งทำด้วยข้าวให้ชิ้นหนึ่ง แล้วก็ในบัดนั้นเอง เธอนึกรำพึงในใจว่า บางทีพรุ่งนี้ ฉันอาจจะไม่ต้องเดินเที่ยวขออาหารชาวบ้านร้านตลาดอีกต่อไปแล้วก็เป็นได้

สิทธารถะรู้สึกหยิ่งในเกียรติและศักดิ์ศรีขึ้นมาอย่างฉับพลันทันที เวลานี้เธอหาได้เป็นสมณะไม่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่เหมาะสมที่จะเที่ยวภิกขาจารต่อไปอีก เมื่อนึกขึ้นมาได้เช่นนี้ เธอก็จะโยนขนมให้สุนัขเสียด้วยไม่ปรารถนาที่จะแตะต้องขนมก้อนนั้นอีกต่อไป

สิทธารถะรำพึงในใจว่า การดำรงชีพอยู่แถวนี้ ช่างธรรมดาและง่ายดาย เมื่อครั้งฉันเป็นสมณะสิ ช่างลำบากยากแสนเข็ญ และชีวิตก็ช่างปราศจากความหวังเสียเหลือหลาย ครั้นมาบัดนี้อะไร ๆ ดูช่างสบาย ช่างง่ายดายไปเสียหมด เช่นเดียวกับการจุมพิต ซึ่งกมลาเป็นฝ่ายเสนอ ฉันต้องการมีเสื้อผ้า แล้วก็มีเงินทองเท่านั้นเอง ทั้งสองอย่างนี้เป็นเป้าหมายที่ไม่ทำให้ต้องนอนไม่หลับอย่างใดเลยแหละ

เธอต้องใช้เวลาเที่ยวเดินไต่ถามผู้คน ถึงบ้านของกมลาในเมืองอยู่นาน แล้วในวันรุ่งขึ้นก็ตรงไปยังบ้านนั้น

"ทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยดีอยู่หรือ" นางร้องทักทายเธอ "กามสวามีอยากให้เธอแวะไปหาเขา เขาเป็นนายวาณิชที่มั่งคั่งที่สุดในเมืองนี้ ถ้าเธอทำให้เขาพอใจ เขาก็จะให้งานเธอทำ จงทำตนเป็นคนฉลาดเสียบ้าง สมณะหนุ่มผู้มีผิวคล้ำเพราะกรำแดด ฉันบอกชื่อเธอแก่เขาไปแล้ว โดยให้คนอื่นช่วยบอกต่อ จงทำตนเป็นมิตรกับเขานะ เพราะว่าเขาเป็นบุคคลที่มีอำนาจวาสนามาก แต่ก็อย่าถ่อมตนจนเกินไปด้วย ฉันไม่ต้องการให้เธอเป็นคนใช้ของเขา แต่ต้องการให้เธอเท่าเทียมกับเขา มิฉะนั้นฉันจะโกรธเธอ กามสวามีกำลังจะแก่เฒ่าและเฉื่อยชาลงแล้วเวลานี้ ถ้าเขาพอใจในตัวเธอแล้วละก็ เขาจะมอบความไว้วางใจได้ แก่เธอทีเดียว"

สิทธารถะตอบขอบใจเธอ แล้วหัวเราะขึ้นดัง ๆ ครั้นพอหล่อนรู้ว่า เธอยังมิได้กินอาหารมาเลยทั้งวันวันนั้น และทั้งวันก่อนด้วย นางจึงร้องสั่งให้คนใช้นำขนมปังกับผลไม้มาให้ พร้อมทั้งคอยปรนนิบัติพัดวีให้ด้วย

"นับว่าเธอเป็นคนโชคดีนะ สิทธารถะ" กมลากล่าวตอนหนึ่ง "ประตูนั้น แล้วก็ประตูนี้ กำลังเปิดกว้างออกต้อนรับเธอ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นหนอ เธอเป็นคนมีเสน่ห์ใช่ไหม"

สิทธารถะกล่าวว่า "ฉันบอกเธอเมื่อวานนี้แล้วมิใช่หรือว่า ฉันรู้จักคิด รู้จักนึก รู้จักคอย และรู้จักอดงดอาหาร แต่เธอก็หาได้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์ไม่ ขอให้เชื่อฉันเถิดว่า สิ่งเหล่านี้มีประโยชน์มากนะ กมลา เธอก็เห็นเองมิใช่หรือว่า สมณะโง่เง่าเต่าตุ่นจากป่าดงพงทึบ เรียนและรู้อะไร ๆ หลายสิ่งหลายอย่าง ขอให้คิดดู ก่อนวันวานนี้ ฉันเป็นขอทานที่สกปรกมอมแมม ครั้นพอมาเมื่อวานนี้ ฉันได้จุมพิตกมลา แล้วก็ไม่ช้าไม่นานนี้ ฉันก็จะได้เป็นนายวาณิช แล้วมีเงินมีทองข้าวของมีค่า ซึ่งเธอเทิดทูนนักหนา"

"ถูกต้อง" หล่อนสำแดงอาการยอมรับและเห็นพ้องด้วย "แล้วก็อยากขอถามหน่อยเถิดว่าเธอจะทำสิ่งเหล่านี้ได้อย่างราบรื่น โดยไม่มีกมลาได้อย่างไร เธอจะเป็นอย่างไรบ้างหนอ ถ้ากมลาไม่ช่วยเหลือสนับสนุนเธอ"

สิทธารถะ "โอ้ กมลายอดรัก เมื่อฉันเข้าไปหาเธอในสวนนั้น คือก้าวแรกของฉันแล้ว ฉันปรารถนาจะศึกษาหาความรู้ถึงเรื่องความรักความใคร่จากผู้หญิงที่สวยที่สุด ในขณะนั้นเอง ฉันได้ตั้งปณิธานว่าจะต้องเรียนจะต้องรู้ถึงสิ่งที่ว่านี้ให้ได้ แล้วฉันยังมั่นใจด้วยว่า ฉันจะทำได้สำเร็จ ฉันสังหรณ์ว่า เธอจะต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือฉัน ฉันสังเกตเห็นได้จากการที่เธอชายหางตาให้ฉันครั้งแรก ณ ปากประตูเข้าสวน"

"แล้วถ้าฉันไม่ต้องการช่วยเธอล่ะ"

"แต่เธอก็ต้องการที่จะอนุเคราะห์มิใช่หรือ โปรดฟังอะไรสักหน่อยเถิด กมลาคนดีของฉัน เมื่อเธอโยนก้อนหินลงไปในน้ำ หินนั้นจะตกลงไปถึงก้นได้ในไม่ช้าเลย ทั้งนี้ก็ทำนองเดียวกันกับสิทธารถะ สิทธารถะผู้มีเป้าหมาย สิทธารถะไม่ทำอะไรดอก สิทธารถะคอย สิทธารถะคิด สิทธารถะอดงดอาหาร แต่สิทธารถะก็ลุล่วงผ่านไปในคัลลองของโลก ทำนองเดียวกับก้อนหินที่ผ่านล่วงลึกลงไปในน้ำ โดยไม่ต้องทำอะไร เขาไม่ต้องกระเสือกกระสน เขาปล่อยเฉยให้ตัวเขาไปเอง เขาถูกชักนำไป พาไป ตามเป้าหมายของเขา เพราะว่าทั้งนี้ทั้งนั้นเขาไม่ยอมให้อะไรผ่านเข้าไปได้ในจิตสำนึกของเขา ดังนั้น จึงไม่มีอันใดจะขัดขวางเป้าหมายของเขาได้ สิ่งนี้แหละสิทธารถะได้เรียนรู้จากบรรดานักบวชละ เป็นสิ่งซึ่งคนโง่เง่าเต่าตุ่นเรียกว่า กล ว่ามายา แล้วก็คิดเห็นกันว่าเป็นอำนาจของพวกยักษ์ มาร หรือรากษส ความจริงนั้น หามีอำนาจ หามีมนต์ของยักษ์ของมารไม่ เพราะว่าในโลกนี้ไม่มียักษ์ไม่มีมาร ไม่ว่าใคร ๆ ก็สำแดงอิทธิฤทธิ์ได้ ไม่ว่าใครทั้งนั้น จะบรรลุจุดหมายปลายทางของตนได้ ถ้าคนนั้นรู้จักคิด รู้จักคอย และรู้จักอดงดเว้นไม่กินอาหาร"

กมลานิ่งฟังสิทธารถะพูด หล่อนชอบน้ำเสียง รักแววฉายในดวงตาของบุตรพราหมณ์ผู้นี้

"สหายของกมลา" หล่อนกล่าวถ้อยขึ้นค่อย ๆ และแช่มช้อย "บางทีจะเป็นอย่างเช่นที่เธอกล่าว และบางทีจะเป็นเพราะว่า หญิงพึงใจในการชายตาของเขา นับว่าสิทธารถะเป็นผู้มีโชคดีมาก"

สิทธารถะจุมพิตหล่อนครั้งหนึ่ง แล้วก็กล่าวคำอำลา "ขอให้เป็นเช่นนั้นเถิด แม่ครูผู้เจนจัดของฉัน ขอให้การชายตาของฉันจงเป็นที่พึงพอใจของเธอเถิดหนา แล้วก็ขอให้ความมีโชคดีของฉัน จงหลั่งมาไหลมาจากเธอเถิด"

บทที่ ๖
ในหมู่ผู้คน

ต่อมา สิทธารถะตรงไปหากามสวามีพ่อค้าใหญ่ ผู้ซึ่งมีบ้านช่องใหญ่โตหรูหรา แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และมั่งคั่งของเจ้าบ้าน เมื่อไปถึง คนรับใช้นำตัวเธอเดินไปบนพรมผืนใหญ่ทอดยาวเข้าไปยังห้อง ๆ หนึ่ง สิทธารถะนั่งคอยท่านเจ้าของบ้านอยู่ในห้องนั้นเอง

กามสวามีเข้ามายังห้องนั้น ท่าทางกระฉับกระเฉงว่องไว หน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสแสดงถึงการมีอารมณ์ดีและเบิกบาน ผมหงอกประปรายบนศีรษะ ดวงตาทั้งคู่บอกให้รู้ถึงความเฉลียวฉลาดและความรอบคอบ ช่างคิดอ่าน และริมฝีปากฉ่ำชื่น อันแสดงถึงความนิยมในโลกียสุข เมื่อบุคคลทั้งสองได้พบกัน ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่ที่ต้องมีการทักทายปราศรัย สำแดงไมตรีต่อกัน

ท่านพ่อค้าใหญ่ได้เป็นผู้เริ่มพูดขึ้นว่า "มีคนบอกข้าพเจ้าว่า ท่านเป็นพราหมณ์ เป็นผู้คงแก่เรียน แต่ใคร่จะมาทำงานกับพวกพ่อค้าวาณิช ท่านผู้เป็นพราหมณ์ มีความจำเป็นที่จะต้องได้งานเช่นนั้นหรือ ?"

"หามิได้ ท่านวาณิชผู้มีเกียรติ" สิทธารถะตอบ "ข้าพเจ้าไม่มีความจำเป็น และทั้งไม่เคยมีความจำเป็นเช่นนั้นด้วย ข้าพเจ้าเพิ่งผละละจากกลุ่มสมณะมา ซึ่งข้าพเจ้าได้อยู่ประจำ ศึกษาเล่าเรียนกับท่านมาเป็นเวลานานหลายปี"

"ก็เมื่อท่านละจากหมู่สมณะมาแล้วเช่นนี้ ทำไมเล่าจึงยังกล่าวว่าไม่มีความจำเป็น ก็บรรดาสมณะทั้งหลายแหล่น่ะ มิได้ปราศจากแล้วซึ่งทรัพย์สมบัติทั้งหลายทั้งปวงดอกหรือ ?"

สิทธารถะตอบว่า "ท่านวาณิช ถ้าท่านหมายถึงข้อนั้น ก็ขอตอบว่า ข้าพเจ้าไม่มีทรัพย์สมบัติอันใดติดกายเลย ไม่มีข้าว ไม่มีของ ไม่มีเงิน ไม่มีทอง จริง ๆ ด้วย ไม่มีแม้แต่สักอย่างเดียว แต่ที่ไม่มี ก็เพราะว่าปลงใจที่จะไม่มี ไม่สะสม จึงไม่มีความต้องการ"

"แต่แล้วท่านยังชีพอยู่ได้อย่างไรเล่า ในเมื่อไม่มีอะไรเลย"

"ท่านวาณิชที่นับถือ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดไม่เคยรู้สึกถึงข้อนั้น ไม่มีอะไรติดตัวแม้แต่น้อยเป็นเวลาตั้ง ๓ ปีเข้านี่แล้ว แต่ก็ยังไม่เคยนึกเคยคิดว่า ควรจะยังชีพอยู่อย่างไร โดยวิธีใด"

“นั่นหมายความว่า ท่านมีชีวิตอยู่มาได้ ด้วยข้าวน้ำ ด้วยเงินทองของคนอื่นใช่ไหม ?”

“ดู ๆ ได้อย่างเด่นและเห็นได้ชัด ก็ทำนองนั้นแหละ ท่านวาณิช แต่โปรดระลึกด้วยว่า ท่านผู้เป็นนายวาณิชก็ยังชีพด้วยทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทองของบุคคลอื่นเหมือนกัน”

“ท่านกล่าววาจาได้คมคาย แต่ต้องไม่ลืมหนา ว่าบรรดาพ่อค้านั้นหาได้เอาจากคนอื่นเปล่า ๆ ไม่ เขามีสินค้าเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน”

“นั่นคือคัลลองของสิ่งทั้งหลาย ต่างก็รับเอา ต่างก็ให้แก่กัน ชีวิตย่อมมีสภาพเป็นเช่นนั้น”

“นี่แน่ะพราหมณ์น้อย ถ้าท่านไม่มีข้าวมีของเอาเลย แล้วท่านจะให้คนอื่นได้อย่างไร”

“คนเราก็ให้ตามที่มีนะซีท่าน ทหารย่อมให้กำลังวังชา ความกล้า ความห้าวหาญ พ่อค้าวาณิชให้สรรพสินค้า ครูบาอาจารย์ให้คำสั่งสอน เกษตรกรให้ธัญญาหาร ชาวประมงให้ปลาซึ่งจับได้มาจากน้ำจากทะเล”

“ดีแล้ว ไม่ขอเถียง ถ้าเช่นนั้นตัวท่านน่ะ ให้อะไรได้บ้างเล่า ท่านเล่าเรียน ศึกษาอะไรมา ซึ่งจะให้ผู้อื่นได้ ?”

“ข้าพเจ้าเพ่งจิตคิดอะไร ๆ ได้ ข้าพเจ้ารอได้ ข้าพเจ้างดอดอาหารได้”

“เท่านั้นเองหรือ”

“คิดว่า เท่านี้แหละ”

“แล้วจะเกิดประโยชน์อะไรขึ้นเล่า เช่นว่า การอดอาหารน่ะ ดีอย่างไร ?”

“นายวาณิชผู้มีเกียรติ การอดอาหารนั้นมีค่าใหญ่หลวงทีเดียว ถ้าคนเราไม่มีอะไรจะกิน การอดย่อมเป็นสิ่งแยบคาย หรือฉลาดที่จะพึงกระทำ ขอยกตัวอย่างดังนี้ ถ้าสิทธารถะหาได้ศึกษาเรียนรู้ถึงวิธีงดอดอาหารมา เขาก็จำจะต้องขวนขวายซุกซอนหางานหาการอย่างใดอย่างหนึ่งทำ แล้ววันนี้ ณ ที่บ้านท่านที่นี่ หรือบ้านคนอื่น เพราะว่าความหิวโหยจะบังคับให้ต้องทำ แต่เท่าที่เป็นอยู่บัดนี้ สิทธารถะคอยได้อย่างสงบ ไม่ตื่นเต้นอลเวง ไม่กระวนกระวายใจ เขาไม่มีความต้องการ เขาขจัดความหิวโหยได้นาน ๆ ซ้ำยังยิ้มเยาะภาวะเช่นนั้นได้อีกด้วย เพราะฉะนั้น การงดอดอาหารย่อมเป็นประโยชน์และมีค่านะ ท่านวาณิช”

“ถูกของท่าน สมณะ แต่รอประเดี๋ยว”

กามสวามีออกไปข้างนอกแล้วกลับเข้ามา มือถืออะไรมาม้วนหนึ่ง ส่งให้แขกผู้มาเยือนแล้วถามว่า "ท่านอ่านนี้ได้ไหม?"

สิทธารถะมองดูม้วนกระดาษนั้น ซึ่งเป็นสัญญาการซื้อขาย แล้วอ่านดูข้อความ

"ดีแล้ว" กามสวามีพูดขึ้น "ถ้าเช่นนั้น ขอให้เขียนอะไรลงบนแผ่นนี้ให้ที"

กามสวามียื่นแผ่นกระดาษกับปากกาให้สิทธารถะ สิทธารถะได้เขียนอะไรลงไป แล้วยื่นกลับให้กามสวามี

กามสวามีอ่านดังๆ "การเขียนนั้นก็ดีอยู่ แต่ว่าการคิดย่อมดีกว่า อนึ่ง ความฉลาดมีไหวพริบนั้นดี แต่ขันติความอดทนย่อมดีกว่า"

"ท่านเขียนได้ดีมาก" พ่อค้ากล่าวชมเชยสิทธารถะ "เรายังมีอะไรอีกมากที่จะต้องไต่ถามพูดจากัน แต่วันนี้ข้าพเจ้าเชิญท่านเป็นแขก ขอให้พักอยู่เสียที่บ้านนี้เถิด"

สิทธารถะตอบขอบคุณ และรับคำเชื้อเชิญ เป็นอันว่าเธอได้พำนักพักพิงอยู่ ณ บ้านของพ่อค้าใหญ่ คนใช้นำเสื้อผ้าและรองเท้ามาให้เธอ ทั้งยังมีคนรับใช้มาคอยปรนนิบัติวัฏฐากเตรียมน้ำให้อาบทุกๆ วันอีกด้วย มีอาหารอย่างดีมาเสนอวันละสองเวลา แต่สิทธารถะรับประทานเพียงมื้อเดียวเท่านั้น ทั้งยังไม่แตะต้องเนื้อสัตว์หรือเครื่องดองของเมาอีกด้วย กามสวามีปรึกษาพูดจากับสิทธารถะถึงธุรกิจของตน พาเธอดูสรรพสินค้า โรงเก็บของ และบัญชี สิทธารถะได้รู้อะไรใหม่ๆ หลายสิ่งหลายอย่าง จริงแล้วเธอฟังมาก แต่พูดน้อย และยังคงรำลึกนึกถึงคำที่กมลาสั่งไว้ได้ดีอยู่ คือต้องไม่หมอบราบกราบกรานต่อพ่อค้าใหญ่ แต่ต้องทำอย่างใดให้พ่อค้าปฏิบัติต่อเธออย่างทัดเทียม หรือไม่เช่นนั้น ก็ให้พ่อค้าใหญ่ยกย่องนับถือเธออยู่ในระดับสูงกว่า ส่วนกามสวามีนั้นเล่า ได้ปฏิบัติจัดภารกิจของตนด้วยความระมัดระวัง และด้วยความเห็นใจไมตรี ก็มีบ่อยๆ แต่สิทธารถะถือว่านั่นเป็นเพียงกีฬาอย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งกติกาต่างๆ ของกีฬาดังว่านั้น เธอต้องพยายามเรียนรู้ให้ประจักษ์ถ่องแท้ทั่วถ้วน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็หาได้มีอำนาจหรืออิทธิพลที่จะรบเร้าใจเธออย่างใดไม่

สิทธารถะอยู่ในบ้านกามสวามีได้ไม่นาน ก็ลงมือช่วยทำกิจธุระโน่นบ้างนี่บ้างขึ้นแล้ว ทุกๆ วันกมลาเชื้อเชิญเธอให้ไปหาตามเวลาที่กำหนด ดังนั้นเธอจึงได้ไปเยือนกมลาผู้เลอโฉมทุกวัน โดยแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยสะอาด สวมรองเท้าอย่างดีมีราคา และภายในเวลาไม่ช้าไม่นานนัก เธอยังมีของขวัญอันมีค่าติดมือไปด้วย เธอได้เรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่างต่างๆ นานา จากริมฝีปากแดงก่ำ แต่เป็นริมฝีปากของนางงามผู้ชาญฉลาด มีไหวพริบแหลมคม มืออันสลวยสวยผ่องผุด และ

อ่อนละไม มีไมตรีของหล่อนได้สอนเธอหลายประการ และประการสำคัญนั้นคือ สอนเธอให้ประจักษ์ถึงความรักความใคร่ เธอผู้ซึ่งเป็นเพียงมาณพน้อยผู้ไม่เดียงสาในเรื่องพรรค์นี้ กมลาได้สอนให้โน้มเอียงไปในการเผ่นโผนโจนทะยานลงไปในห้วงเหวลึกอย่างภาวะมืดหน้าตามัว มองอะไรไม่เห็นหน และทั้งยังไม่มีความรู้สึกอิ่ม นางได้สอนเธอให้ตระหนักว่า อันปุถุชนคนเรานั้นจะได้มาซึ่งความสุขความสดชื่นรื่นรมย์ไม่ได้หรอก ถ้าตนเองจะไม่ยอมอำนวยความสุขสันต์หรรษา เป็นการตอบแทนบ้าง ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะว่า ทุก ๆ ท่วงท่า และกิริยาอาการ ทุก ๆ การกอดกระหวัดโอบรัด ทุก ๆ การสัมผัสแตะต้องถูกเนื้อถูกตัว การชายหูชายตาทุก ๆ ครั้ง และทุก ๆ ส่วนสัดของสรรพางค์กาย ย่อมมีความลี้ลับแฝงเร้นอยู่ทั้งสิ้น และทุก ๆ อย่างเหล่านี้ สามารถจะให้ความสุขหฤหรรษ์แก่ใคร ๆ ได้ในเมื่อบุคคลผู้นั้นเข้าใจ นางสอนให้เธอรู้ว่าคู่รักคู่สวาทนั้น ยังไม่ควรจะแยกจากกัน ถ้าการสู่สมอภิรมย์สวาทยังไม่ชื่นชมสมหวัง และที่ยังไม่บรรลุการพิชิตหรือยอมสยบยบยอบ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะไม่ให้ก่อความรู้สึกว่าอิ่ม ว่าพอ หรือความรู้สึกแหนงหน่าย หรือความรู้สึกขยาดหวาดแขยงที่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง สิทธารถะใช้เวลาอันเต็มไปด้วยความหอมหวลและหวานชื่นกับหญิงสาวชาวคณิกา ผู้เลอโฉม เฉลียวฉลาด เธอเป็นทั้งศิษย์ของนาง เป็นคู่พิศวาสของหล่อน และเป็นมิตรของกมลา การพร่ำพลอดกอดรัดและใกล้ชิดสนิทสนมกับกมลานั้น ได้กลายเป็นคุณค่าและความหมายแห่งชีวิตปัจจุบันของสิทธารถะ แต่หากไม่ใช่ในกิจการงานของกามสวามี

พ่อค้าใหญ่ได้มอบงานแต่งสาสน์และการสั่งซื้อสินค้าต่าง ๆ ที่สำคัญให้สิทธารถะช่วยทำ และทั้งยังเพิ่มพูนความไว้เนื้อเชื่อใจในตัวสิทธารถะ โดยปรึกษาหารือสิทธารถะเกี่ยวกับงานสำคัญใหญ่ ๆ ทั้งหลาย ภายในเวลาไม่ช้าไม่นาน พ่อค้าใหญ่ก็สังเกตเห็นได้ว่า สิทธารถะไม่สู้จะเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องข้าวและขนสัตว์ เรื่องการขนส่ง และการค้า แต่สิทธารถะก็มีวิธีการดี ๆ อย่างอื่น และเหนือกว่าตัวนายวาณิช ในเรื่องความมีจิตสงบไม่ตื่นเต้น และสูงส่งด้วยอุเบกขาญาณ และยังชำนาญพิเศษในการตรับฟัง และสามารถทำให้ผู้เป็นแขกแปลกหน้าประทับใจในตัวเธอได้ โอกาสหนึ่งพ่อค้ากล่าวขึ้นแก่สหายของตนว่า "พราหมณ์หนุ่มคนนี้ไม่มีนิสัยเป็นพ่อค้า และทั้งไม่มีแววที่จะเป็นได้ด้วย นิสัยการค้า การขายไม่มีทางที่จะปลูกฝังเข้าไปในจิตใจได้เลย แต่อย่างไรก็ตาม เขาก็สามารถล่วงรู้ความลี้ลับของบุคคลต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จมาแล้ว ความสามารถดังว่านี้ เขาได้มาอย่างไรหนอ หรือว่าเขาเกิดใต้ดาวโชคที่ให้แต่ลาภสการ หรือว่าเขามีมนต์วิเศษอยู่ในตัว หรือว่า ทั้งนี้ทั้งนั้น เขาศึกษาเล่าเรียนมันมาได้จากสมณะ รู้สึกว่าเขาไม่เห็นการค้าการขายเป็นของสำคัญ มันไม่ทำให้เขา

ประทับใจเอาเสียเลย เขาไม่มีแววที่จะเรียนรู้ถึงการค้าได้หรอก เพราะเขาไม่กลัวความล้มเหลว และทั้งเขาไม่วิตกกังวลว่าจะขาดทุนรอนเอาเสียเลย"

สหายผู้นั้นให้คำแนะนำแก่นายวาณิชว่า "ลองดูซิ ลองเอากำไรจากกิจการค้าที่เขาช่วยจัดให้แก่เขาสักหนึ่งในสาม แต่ถ้าเกิดขาดทุนขึ้น ก็ให้เขาช่วยออกหนึ่งในสามเช่นเดียวกัน ถ้าทำดังนี้แล้วละก็ เขาก็จะต้องกระตือรือร้นเอาใจใส่การค้าขายขึ้นเป็นแน่"

กามสวามีปฏิบัติตามคำแนะนำของสหาย แต่สิทธารถะก็ยังหาได้อาลัยใยดีในกิจการค้าไม่ เธอยังเป็นอยู่เช่นเดิม คือ ถ้าลงทุนอันใดไป แล้วเกิดผลประโยชน์และได้กำไรงอกเงยขึ้นมา เธอก็ไม่ตื่นเต้นยินดีแต่ประการใด แต่ถ้าขาดทุน เธอก็จะหัวเราะแล้วพูดว่า "เต็มทีจริงเทียว การค้ารายนี้ดำเนินไปได้ไม่ดีเลย"

ที่จริงนั้น เธอหาได้รู้สึกกระตือรือร้นในกิจการงานค้าแต่อย่างใดไม่ ครั้งหนึ่งสิทธารถะเดินทางไปยังหมู่บ้าน เพื่อจะซื้อหาข้าวเปลือกที่เพิ่งจะเก็บเกี่ยวได้ใหม่เป็นจำนวนมาก เมื่อไปถึงที่นั่นข้าวเปลือกที่ตั้งใจจะไปซื้อนั้น เจ้าของได้ขายให้กับพ่อค้าอีกคนหนึ่งไปแล้ว แต่สิทธารถะก็ได้พำนักอยู่ในหมู่บ้านนั้นเป็นเวลาหลายวัน เลี้ยงดูชาวนา แจกจ่ายเงินทองแก่ลูกเล็กเด็กแดง ไปร่วมงานแต่งงานของชาวบ้าน แล้วจึงเดินทางกลับบ้านพ่อค้าด้วยความเบิกบานใจเป็นล้นพ้น กามสวามีต่อว่าเมื่อซื้อข้าวไม่ได้แล้วทำไมไม่รีบกลับ เพราะทำให้เปลืองทั้งเวลาและเงิน สิทธารถะตอบว่า "สหายที่รักอย่าดุด่าข้าพเจ้าไปนักเลย เพราะว่าการดุว่าด่าทอนั้น หาได้ทำอะไรให้งอกเงยออกมาไม่ ถ้าการไปประกอบธุรกิจครั้งนี้ทำให้ท่านต้องขาดทุน ข้าพเจ้าจะชดใช้ให้เอง ข้าพเจ้าพอใจและได้ประโยชน์จากการไปครั้งนี้มาก เพราะว่าข้าพเจ้าได้โอกาสทำความรู้จักคุ้นเคยกับผู้คน ข้าพเจ้าได้ผูกมิตรกับพราหมณ์ ข้าพเจ้าได้เป็นเพื่อนกับเด็ก ๆ เด็กพากันมานั่งลงบนตักข้าพเจ้า เกษตรกรพากันชักชวนให้ดูผืนนาของเขาจริงหนอ ไม่มีใครสักคนเดียวที่ถือว่าข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า"

"นั่นเป็นการดีแล้ว" กามสวามียอมรับอย่างไม่เต็มใจ "แต่ว่าความจริงนั้น ท่านเป็นพ่อค้านี่นา แล้วท่านก็ไปในฐานะพ่อค้าด้วย หรือว่าท่านเดินทางไปเพื่อเที่ยวเพื่อสนุกเท่านั้นเล่า"

"ถูกแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางไปเพื่อความสุขความรื่นรมย์" สิทธารถะหัวเราะ "ทำไมจะไม่ได้รับความรื่นรมย์ใจเล่า ข้าพเจ้าได้ทำความรู้จักคุ้นเคยกับผู้คนพลเมืองและที่ทางใหม่ ๆ ที่ไม่เคยประสบพบเห็น ข้าพเจ้าชื่นชอบในไมตรีจิตมิตรภาพ และข้าพเจ้าได้รับความเชื่อถือไว้ใจจากบรรดา

ผู้คนพลเมือง เอาละ ถ้าข้าพเจ้าเป็นกามสวามีบ้าง ข้าพเจ้าก็ควรที่จะหุนหันพลันแล่นออกไป โดยไม่พอใจ เมื่อทราบว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถซื้อหาอะไรได้ แล้วก็เป็นการทำให้สูญเสียทั้งเวลา และเงินทองจริง ๆ เสียด้วย แต่ข้าพเจ้าก็ใช้เวลาหลายวันไปในทางสำราญใจ ข้าพเจ้าเรียนรู้อะไรได้ไม่น้อย มีความชื่นชมยินดีมากหลาย และทั้งไม่เป็นที่เดือดร้อนรำคาญแก่ตัวเอง หรือแก่คนอื่น ๆ ด้วย เพราะปราศจากความกระวนกระวายและเร่าร้อนใจ ถ้าข้าพเจ้าจะไปที่นั่นอีก ไม่ว่าจะไปซื้อข้าวคราวเก็บเกี่ยวครั้งใหม่ หรือด้วยวัตถุประสงค์อย่างอื่น ผู้คนที่เป็นมิตรเหล่านั้น ก็จะต้องต้อนรับขับสู้ข้าพเจ้าอย่างดี ทั้งข้าพเจ้ารู้สึกเป็นสุขใจ มิได้สำแดงอาการกลัดกลุ้มไม่สมหวัง ดังที่ทำมาครั้งก่อน ๆ อย่างไรก็ตาม สหายที่รักของข้าพเจ้า ขอจงสงบสติอารมณ์เสียเถิด อย่าถึงกับต้องไม่สบายใจด้วยการดุด่าว่าข้าพเจ้าเลย ถ้าวันใดวันหนึ่งท่านคิดว่าสิทธารถะทำให้ท่านต้องเดือดเนื้อร้อนใจแล้วละก็ ขอลั่นวาจาออกมาเถิด ท่านสหายรัก สิทธารถะก็จะไปทันที จนกว่าวันอันว่านั้นจะมาถึง ขอเราจงเป็นมิตรที่ดีต่อกันไว้ก่อนเถิด”

ความเพียรของพ่อค้า ที่จะจูงใจสิทธารถะให้ตระหนักประจักษ์ว่า ตนนั้นบริโภคข้าวปลาอาหารของกามสวามีอยู่ จึงควรที่จะนึกถึงบุญถึงคุณของกามสวามีไว้ด้วย อันนี้ไม่ได้ผล สิทธารถะกลับคิดว่า สิทธารถะกินข้าวปลาของตนเอง ยิ่งกว่านั้น ยังโต้แย้งว่า เราทั้งหลายย่อมกินของคนอื่นกันทั้งสิ้น คือข้าวปลาอาหารเป็นของทุก ๆ คนต่างหาก สิทธารถะหาได้เอาใจใส่กับความเดือดร้อนของกามสวามีแต่อย่างใดไม่ ซึ่งอันที่จริงแล้ว กามสวามีนั้นมีความเดือนร้อนมากหลาย ถ้าการค้ามีทีท่าว่าจะไม่สำเร็จหรือล้มเหลว ถ้าสินค้าเกิดการหายหกตกหล่นขึ้น หรือถ้าบรรดาลูกหนี้มีท่าทางว่าจะไม่สามารถชำระหนี้ให้ได้ กามสวามีไม่สามารถจะจูงใจให้ผู้เป็นหุ้นส่วนของตนเห็นใจว่า ความเดือดร้อนยุ่งยากดังว่า ทำให้เขาต้องเกิดอารมณ์ฉุนเฉียวถึงกับลืมตัว ต้องใช้ถ้อยคำแรง ๆ แล้วรอยย่นก็ปรากฏขึ้นที่หน้าผาก เพราะหน้านิ่วคิ้วขมวด และทั้งเป็นสาเหตุให้นอนไม่หลับอีกด้วย ครั้งหนึ่งเมื่อกามสวามีกล่าวทวงบุญคุณว่า สิทธารถะได้เรียนรู้ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างจากกามสวามี สิทธารถะกลับตอบโต้ว่า “อย่าพูดเป็นเล่นไปเลยท่านพ่อค้า สิ่งที่ข้าพเจ้าเรียนจากท่านนั้นก็คือว่า ปลาเข่งหนึ่งน่ะราคาเท่าไร และในการให้กู้ยืมนั้นน่ะจะได้ดอกมาเท่าไร นั่นแหละ คือความรู้ที่ท่านสอนข้าพเจ้า ที่ข้าพเจ้าได้รับจากท่าน แต่ข้าพเจ้าหาได้เรียนวิธีคิดอ่านจากท่านไม่ โอ้ ท่านกามสวามีผู้เป็นสหายรักว่ากันไปจริง ๆ แล้ว ท่านควรเรียนการคิดอ่านจากข้าพเจ้าเสียดีกว่า”

จริงแล้วหนอ จิตใจของสิทธารถะหาได้ผูกพันอยู่กับการค้าไม่ สำหรับเธอนั้น การค้าขายมีประโยชน์อย่างเดียว คือการได้เงินทองมาเพื่อบำรุงบำเรอกมลา และเงินทองที่ได้มานั้นเล่า ก็มีมากเกินกว่าที่ต้องการจับจ่ายใช้สอยเสียด้วยซ้ำไป ยิ่งกว่านั้น ความเห็นอกเห็นใจของสิทธารถะ ความอยากรู้อยากเห็นของสิทธารถะ จดจ่ออยู่แต่ที่ผู้คนเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในงานที่ตนทำ ความยุ่งยาก ความสุขสันต์หรรษา และความคิดฟุ้งซ่านจึงหาปรากฏแก่เธอไม่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ห่างจากตัวเธออย่างลิบลับ ไกลเสียยิ่งกว่าระยะที่จะไปสู่ดาวเดือนเสียด้วยซ้ำไป ถึงแม้ว่าเธอจะตระหนักประจักษ์ดีว่า การโอภาปราศรัยกับใคร ๆ นั้น ทำได้ไม่ยากเลย การจะยังชีพอยู่กับใคร ๆ นั้น ไม่ลำบาก และการจะศึกษาหาความรู้จากใคร ๆ ก็ง่าย แต่เธอก็ยังต้องครุ่นคิดถึงความจริงข้อหนึ่งว่า ยังมีอะไรอยู่อย่างหนึ่งที่แยกเธอจากคนเหล่านั้น ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็ในข้อเท็จจริงที่ว่า เธอเคยเป็นสมณะมาก่อน ได้เห็นผู้คนอยู่อย่างเด็กไร้เดียงสา หรือไม่ก็อยู่อย่างไม่ผิดกับสัตว์ ซึ่งตัวเธอเองมีความรู้สึกทั้งรักใคร่และเหยียดหยามเย้ยหยัน เธอเห็นผู้คนทำงานเหงื่อไหลไคลย้อย เห็นผู้คนทนทุกข์เวทนา วิตกกังวลจนผมหงอกไปทั้งศีรษะ อลเวงว้าวุ่นใจที่จะตะเกียกตะกายให้ได้มาซึ่งเงินทองความสุขความสำราญบานใจ และเกียรติศักดิ์อันไร้สาระ สิทธารถะไม่อาลัยไยดีต่อสิ่งดังว่านี้ ทั้งยังไม่เห็นว่าจะมีค่าราคาที่ตรงไหนอีกด้วย เธอเห็นผู้คนด่าทอกัน ทำร้ายกัน เห็นผู้คนกำสรวลโศกเศร้าต่อความเจ็บปวดและความทุกข์ระทมอันบรรดาสมณะทั้งหลายย่อมหัวเราะ ด้วยเห็นเป็นสิ่งขบขัน โดยไม่รู้สึกหวั่นไหว และเห็นผู้คนโศกเศร้าเสียใจในการต้องสูญเสียอะไร ซึ่งทั้งนี้สมณะจะไม่รู้สึกไหวติงเลย แม้แต่น้อย

ถ้ามีผู้คนนำอะไรมาให้ สิทธารถะก็รับไว้ทั้งหมด เธอต้อนรับขับสู้ด้วยดี เมื่อพ่อค้านำผ้าป่านลินินมาขายให้ เธอต้อนรับลูกหนี้ผู้เข้ามากู้ยืมทุกราย ด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใส เธอโอภาปราศัยแม้แต่กับยาจกที่เข้ามาขอทาน ทั้งยอมทนฟังการสาธยายถึงเรื่องราวแห่งความยากจนแต่หนหลังของคนขอทานที่เข้ามาหา ซึ่งอันที่จริงแล้ว ขอทานเหล่านี้ยังจะได้มีภาวะยากจนค่นแค้นกว่าสมณะก็หาไม่ เพราะว่ายังมีข้าวของติดตัวบ้าง ส่วนสมณะทั้งหลายหามีสิ่งใดไม่เลย สิทธารถะหาได้ต้อนรับพ่อค้าวาณิชต่างชาติต่างท้องถิ่น ผิดแผกไปกว่าการต้อนรับคนใช้ที่โกนหนวดเคราให้เธอไม่ และเมื่อคนเร่ขายขนมลอบควักเอาสตางค์เธอไปบ้าง ก็หาได้ตื่นเต้นโวยวายอย่างใดไม่ เมื่อกามสวามีเข้ามาหา และเล่าให้ฟังถึงความเดือดร้อนรำคาญใจ หรือสั่งให้เธอดุ ให้ต่อว่าต่อขาน เมื่อผู้มาค้าขายติดต่อด้วยไม่ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญา เธอก็จะนิ่งฟังอย่างสนใจ และแสดงความพิศวงต่อการปฏิบัติของพ่อค้า พยายามที่จะเข้าใจกามสวามี แล้วยอมผ่อนปรนให้กามสวามีบ้าง เมื่อจำเป็น

ครั้นแล้วก็ผละละจากกามสวามีไปหาผู้มาติดต่อการค้าคนอื่น ที่ต้องการจะพบเธอ ดังนั้น ผู้คนจึงพากันมาหาเธออย่างล้นหลาม บ้างก็มาค้ามาขายด้วย บ้างก็มาฉ้อโกงเอา บ้างก็มาฟังเธอพูด บ้างก็มาขอความเห็นใจ ขอให้ช่วยเหลือ บ้างก็มาขอคำปรึกษาหารือ สิทธารถะให้คำแนะนำ สิทธารถะแสดงความเห็นอกเห็นใจ สิทธารถะให้ปัน สิทธารถะ ยอมให้ผู้คนคดโกงเธอ เธอถือเสียว่า เป็นกีฬาชนิดหนึ่งและเป็นอารมณ์ซึ่งทุกผู้ทุกนามชอบสำแดงออก ดังที่เธอเคยปฏิบัติมาแต่ก่อน ในการเพ่งใจให้จดจ่ออยู่แต่ที่เทวะและพรหมเท่านั้น

บางครั้งบางคราว ได้ยินเสียงจากที่ลึกล้ำภายในกาย เป็นเสียงที่อ่อนหวานละมุนละไม ซึ่งสำเนียงนั้นกล่าวเตือนสติแผ่วเบา ปรารภออกมาค่อยแสนค่อย จนแทบจะไม่ได้ยินเสียง ดังนั้นเธอจึงสำนึกตัวขึ้นมาในทันทีทันใดว่า เธอกำลังดำเนินชีวิตที่แปลกประหลาดไปเสียแล้ว คือว่าทำอะไรหลายสิ่งหลายอย่างลงไป ซึ่งสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นเป็นแต่เพียงการกีฬาเท่านั้น และเธอก็ชื่นชอบกับมัน เพราะได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับความสุขหฤหรรษ์ แต่ว่าชีวิตที่แท้จริงนั้นล่องลอยผ่านพ้นไปหาได้กระทบหรือถูกตัวเธอไม่ ทั้งนี้ทั้งนั้น หาได้ผิดแผกแตกต่างจากนักกีฬาผู้สนุกกับลูกบอลล์ไม่ เธอเล่นกับกิจการค้า โดยที่มีผู้คนเข้ามาติดต่อค้าขายอย่างคับคั่ง เธอจ้องมองดูผู้คนเหล่านั้น แล้วก็รื่นรมย์แต่ส่วนจิตใจนั้น สภาวะอันแท้จริงแล้ว ตัวเธอหาได้อยู่ที่นั่น อยู่กับสิ่งดังว่านี้ ไม่หรอก ตัวตนที่แท้จริงของเธอ ดั้นด้นระหกระเหินอยู่ที่อื่น ไม่ใช่ที่นี่ เป็นที่ที่ห่างไกลออกไป ไกลแสนไกล ตัวตนที่แท้จริงนั้นดำเนินไปโดยไม่หยุดยั้ง ทั้งยังมองไม่เห็นอีกด้วย และไม่เกี่ยวข้องผูกพันกับชีวิตประจำวันของเธอ บางเวลาเธอรู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงต่อจิตสำนึกเหล่านี้ แล้วก็นึกอยากเป็นที่สุดนี่แล้วที่จะกลับไปเป็นเด็ก มีชีวิตประจำวันอย่างเด็ก จริง ๆ หนอ เธออยากจะกลับไปเป็นเด็ก มีบทบาทอย่างเด็ก ๆ ทั้งหลาย อยากจะชื่นชม ที่จะอยู่ ที่จะทำอะไรตามธรรมชาติของเด็ก ซึ่งต้องมีบทบาทแสดงอยู่เป็นนิจสิล ไม่มีการสะดุดหยุดยั้ง แทนที่จะธำรงดำรงชีวิตอยู่ที่นี่ ซึ่งมีบทบาทเพียงผู้คอยเฝ้าดูผู้อื่นแสดงอย่างเดียวเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เธอยังคงไปเยือนกมลาผู้เลอโฉมอยู่อย่างสม่ำเสมอ เรียนรู้ถึงศิลปะแห่งความรัก ซึ่งเธอได้ความรู้ว่า อันศิลปะแห่งความรักความใคร่นั้น ผิดแผกแตกต่างกว่าสิ่งทั้งหลายเพราะว่าการให้และได้รับ ย่อมเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน เธอคุยกับหล่อน พูดจากับหล่อน เรียนจากหล่อนให้ข้อคิดแก่กมลา รับคำแนะนำจากนาง กมลาเข้าใจตัวเธอดีกว่าที่โควินทะเคยเข้าใจตัวเธอ หล่อนช่างละม้ายคล้ายคลึงตัวเธอเสียเหลือเกิน

ครั้งหนึ่งสิทธารถะเอ่ยปากพูดกับหล่อนว่า "เธอก็เหมือนฉัน" เธอไม่เหมือนคนอื่นหรอกกมลา เธอคือกมลาและไม่ใช่ใครผู้ใดอื่น ในตัวเธอนั้นมีความสงัด เป็นที่สงบวิเวก ซึ่งเธออาจเข้าไปพักผ่อนหาความสุขได้ไม่ว่าเวลาไหน จงเป็นตัวของตัวเธอเองอยู่เสมอเถิด ดังที่ฉันก็เป็นอยู่โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ผู้คนน้อยนักที่จะมีความสามารถเช่นนี้ แต่อันที่จริงนั้น ไม่ว่าใครก็สามารถที่จะมีที่จะทำได้"

แต่กมลาได้พูดว่า "ไม่ใช่ทุกคนหรอกที่ฉลาดปราดเปรื่อง"

"มันหาได้เกี่ยวกับข้อนั้นไม่ กมลา" สิทธารถะอธิบาย "ดูแต่กามสวามีซี เขาฉลาดเฉลียวไม่ด้อยน้อยไปกว่าฉัน แต่ก็หามีที่สงบวิเวกในตัวเขาไม่ ส่วนคนอื่น ๆ ที่มีความสงบวิเวกในตัวนั้นบางคนก็มีความเข้าใจได้เพียงขนาดเด็ก ๆ เท่านั้นเอง คนโดยมากเป็นดังใบไม้ที่ร่วงลงมาฉวัดเฉวียนไปในอากาศ แล้วหล่นลงยังพื้นดิน มีบางคนมีลักษณะเทียบได้กับดาราการ ซึ่งโคจรไปทางเดียวไม่มีลมที่จะผ่านพัดไปถึงได้ คนเหล่านั้นมุ่งไปตามทางของตนเองด้วยการชักนำของตนเอง และในหมู่ผู้มีปรีชาญาณจำนวนมากหลายที่ฉันเคยได้รู้จักมา มีอยู่ผู้เดียวเท่านั้นที่ได้ชื่อว่ามีลักษณะเป็นเลิศในเรื่องนี้ โดยไม่มีผู้ใดมีคุณสมบัติเสมอเหมือนหรือเทียบได้ ฉันจะลืมท่านผู้นี้เสียไม่ได้หรอกกมลา ท่านผู้นั้นหาใช่ใครอื่น คือท่านโคตมะ ผู้มีพระภาค ซึ่งเทศนาเผยแพร่ธรรมะอยู่เวลานี้ วันหนึ่ง ๆ มีคนหนุ่มไปสดับพระธรรมเทศนาของท่านกันอย่างล้นหลาม นับได้เป็นจำนวนพัน และทุก ๆ ชั่วโมงทุก ๆ เวลานาที มีผู้เข้าปวารณาตัวขอมอบกายปฏิบัติตามที่ท่านค้นพบและนำมาสั่งสอน กันอย่างล้นหลาม แต่บุคคลเหล่านี้ก็หาได้ผิดอะไรไปจากใบไม้ที่กำลังร่วงหล่นอยู่ไม่ เพราะว่าทั้งนี้ทั้งนั้น เขาหาได้มีปัญญาชักนำอยู่ในกายตนเองไม่"

กมลามองดูสิทธารถะแล้วยิ้มแย้ม "เธอพูดถึงท่านผู้นี้อีกแล้ว" หล่อนกล่าวแก่สิทธารถะ "เธอกลับมีจิตสำนึกดั่งสมณะอีกแล้วนะ"

สิทธารถะนิ่งไปเป็นครู่ แล้วบุคคลทั้งสองก็ได้สำแดงกามกรีฑาต่อกันอันเป็นอย่างหนึ่งในกระบวนกีฬา ๓๐ หรือ ๔๐ อย่าง ซึ่งกมลามีความรู้ เรือนร่างของนางนั้นอ่อนพลิ้วและแคล่วคล่องดุจเสือดำและคันธนูของนายพราน ไม่ว่าใครที่ได้เรียนเรื่องความรักจากหล่อนเป็นต้องซาบซึ้งต่อความสุขหฤหรรษ์ และรู้ถึงความลี้ลับหลายต่อหลายอย่าง เธอเย้ายวนเล่นหัวกับสิทธารถะอยู่เป็นเวลานานพอสมควร ยั่วยวน แล้วก็ผลักไส เอาชนะสิทธารถะ ทำให้เธอแช่มชื่น รื่นรมย์ จนกระทั่งต้องยอมพ่ายแก่หล่อน และนอนทอดกายอย่างอ่อนแรงอยู่ข้าง ๆ นางนั้น

นางคณิกาผู้เจนจัดในเรื่องความรัก ชะโงกกายมองดูที่หน้า ที่ดวงตาของเธอ ซึ่งเวลานี้ส่อแสดงถึงความเหนื่อยอ่อนหมดเรี่ยวแรง

"เธอเป็นนักรักที่เลิศที่สุดเท่าที่ฉันได้เคยประสบพบมา" กมลากล่าวอย่างมีไมตรี "เธอมีกำลังแข็งแรงกว่าคนอื่น ๆ เธอประเปรียวคล่องแคล่วกว่าคนอื่น ๆ และเธอมีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวกว่าคนอื่น เธอเรียนรู้ศิลปะของฉันได้ดีเป็นเลิศทีเดียวนะสิทธารถะ วันหนึ่งข้างหน้าเมื่ออายุมากขึ้น ฉันจะต้องมีบุตรกับเธอสักคนหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม พ่อยอดชาย เธอยังเป็นสมณะอยู่ เธอน่ะหาได้รักฉันจริงจังไม่หรอก เธอไม่มีความรักต่อผู้ใดด้วย เช่นนั้นไม่ใช่หรือสิทธารถะ"

"อาจเป็นได้" สิทธารถะตอบอย่างอ่อนใจ "ฉันก็เหมือนเธอนั่นแหละ เธอก็รักใครไม่เป็นเช่นเดียวกัน ไม่เช่นนั้นแล้ว เธอจะปฏิบัติต่อความรักดังศิลปอย่างหนึ่งได้อย่างไรกัน บางทีคนอย่างเราทั้งสองคงจะรักกันไม่ได้กระมัง คนธรรมดาสามัญเท่านั้นหรอก ถึงจะรักกันได้ นั่นคือความลับของคนทั้งปวง"

บทที่ ๗
สังสารวัฏ

เป็นเวลานานไม่น้อยทีเดียว ที่สิทธารถะได้ใช้ชีวิตอยู่กับโลกอันเต็มไปด้วยโลกีย์ โดยจิตใจหาได้ตกอยู่ในโลกดังว่านั้นแต่อย่างใดไม่ ความรู้สึกไม่ยินดียินร้ายในโลกียวิสัย ระหว่างที่ดำรงชีวิตอย่างคร่ำเคร่งอยู่ในเพศสมณะมาเป็นเวลานานหลายปีนั้น ได้ถูกปลุกให้ตื่นขึ้นแล้วอีกครั้งหนึ่ง เธอได้ลองลิ้มรสความมั่งมีศรีสุข ความใคร่ในกามารมณ์ และความมีอำนาจวาสนา แต่สัญชาตญาณแห่งความเลื่อมใสในเพศสมณะ ได้ดำรงคงอยู่ในจิตใจส่วนดีของเธออยู่ตลอด กมลาผู้ชาญฉลาดย่อมตระหนักถึงข้อนี้ได้ดีอยู่ ชีวิตของสิทธารถะนั้น มีสามสิ่งคอยควบคุมกำชับอยู่เสมอมา สามสิ่งนั้นก็คือ ศิลปะแห่งการคิดนึก การรอคอย และการงดอดอาหาร บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไปในโลกนี้ ยังคงต้องคิดเห็นเป็นสิ่งแปลกไม่เข้าใจ และไม่สามารถจะเห็นพ้องคล้อยตามได้ ทำให้เธอต้องแตกแยกออกไปต่างหาก

วันคืนได้ผ่านไปแล้วหลายปี โดยที่ห้อมล้อมอยู่ด้วยชีวิตความเป็นอยู่ที่ผาสุกรื่นรมย์ใจ สิทธารถะจึงไม่รู้สึกถึงกาลเวลาที่ลามไหลเคลื่อนคล้อยไป เธอได้กลายเป็นผู้มั่งคั่งขึ้น มีบ้านใหญ่เป็นของตนเองมานานแล้ว มีผู้คนรับใช้มากมาย มีอุทยานสำหรับพักผ่อนหย่อนอารมณ์อยู่ริมแม่น้ำที่ชานเมือง เธอเป็นที่สนิทเสน่หายาใจของคนทั่วไป ผู้คนพากันมาหาเมื่อต้องการจะกู้หรือหยิบยืม หรือเพื่อที่จะขอคำปรึกษาหารือ อย่างไรก็ตาม นอกเหนือไปจากกมลาแล้ว เธอก็หาได้มีมิตรสหายที่ใกล้ชิดสนิทสนมคนใดไม่

ความรู้สึกสำนึกตน ภาวะแห่งความตื่นที่จรัสจรุง ซึ่งได้ประสบพบมาแล้วในชีวิตหนุ่มในสมัยเมื่อได้สดับธรรมเทศนาของโคตมพุทธะ และหลังจากได้พรากจากกับโควินทะ ความมุ่งหวังมั่นหมายดังว่านั้น ความภาคภูมิใจที่ยืนหยัดอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากครูบาอาจารย์ และศาสนาหรือลัทธิความเลื่อมใสใด การเตรียมตนเตรียมใจที่เต็มไปด้วยความกระตือรือร้น ในการคอยสดับเสียงสวรรค์ภายในจิตใจตัว ได้คลายกลายเป็นเพียงการระลึกนึกฝันไปเสียแล้ว กระแสอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ใกล้ในระยะที่มือเอื้อมถึง และซึ่งครั้งหนึ่งก้องกังวานอยู่ในใจ มาบัดนี้เพียงแต่ได้ยิน

แผ่ว ๆ อยู่ในระยะไกลแสนไกล อย่างไรก็ดี หลายสิ่งหลายอย่างที่ศึกษาเรียนรู้มาจากบรรดาท่านสมณะ หลายสิ่งหลายประการที่เขาได้รับจากองค์ท่านโคตมะ จากบิดาของเขา และจากพราหมณาจารย์ทั้งหลายนั้น เธอยังคงดำรงรักษาไว้ได้ต่ออยู่ ไม่มีการเสื่อมถอย และรักษาไว้ได้แต่นานมาแล้วด้วย สิ่งดังว่านั้นคือการดำรงชีวิตอย่างมัชฌิมาปฏิปทา ความสุขในการคิด ในการวิปัสสนาครั้งละหลาย ๆ ชั่วโมง ความรู้อันเป็นความลับเกี่ยวกับอัตตา เกี่ยวกับอัตตานิรันดร ซึ่งไม่ใช่เรือนร่างและไม่ใช่สติสัมปชัญญะ เธอยังดำรงสิ่งเหล่านี้ไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนอย่างอื่น ๆ นั้น ได้ละลายกลายเป็นเถ้าเป็นธุลีไปสิ้น ทั้งนี้ก็ไม่แตกต่างอะไรกับเครื่องมือของช่างปั้นหม้อ เมื่อปั่นให้หมุนขึ้นแล้ว จะหมุนจี๋ไปได้พักหนึ่งแล้วก็จะอ่อนกำลังช้าลง ๆ ในที่สุดก็จะหยุด จักรของนักพรตก็เช่นเดียวกัน จักรแห่งการเพ่งจิตคิดนึก จักรแห่งการแยกแยะพินิจพิจารณาว่าอะไรเป็นอะไร คงหมุนไปอยู่ในวิญญาณของสิทธารถะแต่นานมาแล้ว แม้เวลานี้ก็ยังคงหมุนอยู่ แต่ว่าชักจะช้าลง ๆ และหมุนอย่างท้อแท้ จวนเจียนจะสะดุดหยุดนิ่งอยู่แล้ว ช้าลง ๆ เหมือนกับความชื้นซึ่งเข้าไปในลำต้นไม้ที่กำลังจะตาย ค่อยซึมซาบอาบลำต้นนั้นแล้วก็จะทำให้เฉาและเน่าตาย ลักษณะดังว่า กำลังปรากฏขึ้นแล้ว คือโลกิยภาวะและความเฉื่อยเฉยได้คืบคลานเข้าไปในวิญญาณของสิทธารถะ มันค่อย ๆ ซึมซาบอาบวิญญาณของเธออัตตาของเธอ ทำให้รู้สึกหน่วงหนัก ทำให้รู้สึกอ่อนแรง บังคับให้หลับไหล แต่อย่างไรก็ดีประสาทความรู้สึกของเธอกลับฟื้นตื่นตัวยิ่งขึ้น ได้เรียนรู้อะไร ๆ ขึ้นอย่างมากหลาย ได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ ขึ้นอีกไม่น้อย

สิทธารถะได้เรียนรู้ขึ้นแล้วเป็นอย่างดีว่า จะจัดสรรและดำเนินธุรกิจอย่างไร เธอรู้วิธีจะใช้อำนาจแก่ผู้คน รู้วิธีหาความสุขความสำราญกับสตรี รู้จักแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสวย ๆ งาม ๆ รู้จักบังคับบัญชาคนใช้ รู้จักจนกระทั่งการลงอาบน้ำปรุงที่มีกลิ่นหอมจรัสจรุงใจ เธอเรียนรู้การรับประทานขนมหวาน และอาหารที่จัดทำเป็นพิเศษและอย่างพิถีพิถัน มีทั้งอาหารประเภทปลา เนื้อ เป็ด ไก่ นก เครื่องเทศและอาหารรสพิเศษที่ต้องประดิษฐ์ประดอยทำ เธอรู้จักดื่มเหล้าซึ่งทำให้เกียจคร้านแล้วลืมอะไร ๆ หมด เธอรู้จักสกาพนันและหมากรุก ชมระบำรำฟ้อน รู้จักนั่งบนคานหามอันโอ่อ่า และรู้จักนอนบนที่นอนอันอ่อนนุ่ม แต่อย่างไรก็ดี เธอก็ได้รู้สึกตนอยู่เสมอมา รู้สึกว่าตัวนั้นแตกต่างกว่าบุคคลอื่น ๆ รู้สึกว่าตนนั้นยิ่งใหญ่กว่าคนอื่น ๆ มักมองดูผู้คนด้วยดวงใจเย้ยหยันอยู่เสมอ มองแล้วก็ยิ้มเยาะ ด้วยเห็นเป็นของขัน เป็นการยิ้มเยาะของสมณะที่รู้สึกต่อหมู่ชนทั่วไปในโลกนี้ ถ้ากามสวามีโกรธขึ้งตึงตัง ถ้ากามสวามี มีความรู้สึกว่าตนถูกเหยียดหยาม หรือถ้ากามสวามีมีเรื่องเดือดร้อน

ร้อนใจเกี่ยวกับธุรกิจ สิทธารถะก็จะหยอกเอินและพ้อล้อเลียนเห็นเป็นของสนุกขบขัน แต่เวลาล่วงพ้นไปการเย้ยเยาะล้อเลียนของสิทธารถะ และความรู้สึกตนว่าเหนือกว่าสูงส่งกว่าได้ค่อย ๆ ถอยถดลดน้อยลงอย่างมองไม่เห็น และไม่รู้สึกตัว ยิ่งสิทธารถะมีทรัพย์สินเพิ่มพูนขึ้น มีฐานะมั่งคั่งขึ้น เธอก็ค่อย ๆ สร้างสมคุณลักษณะของคนธรรดาสามัญมากเข้า คุณลักษณะแห่งการเป็นเด็กไร้เดียงสา รวมทั้งความวิตกกังวลว้าวุ่นใจ อันมีอยู่ในบุคคลชนทั่วไปอีกด้วย แม้กระนั้นสิทธารถะก็อิจฉาผู้คนเหล่านั้น ยิ่งเธอสร้างสมคุณลักษณะเหมือนผู้คนเหล่านั้นมากยิ่งขึ้นเพียงไร เธอยิ่งมีความอิจฉาตาร้อนพวกนั้นมากขึ้นเพียงนั้น คนเหล่านั้น โดยที่เธอขาดบางสิ่งซึ่งคนพวกนั้นมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ สิ่งนั้นคือ ความสำนึกถึงสารัตถสำคัญ ซึ่งคนพวกนั้นอยู่ยั้งยังชีวิตกัน เป็นความตรึงตราหนาแน่นในความสำราญบานใจ และความทุกข์หม่นหมอง ความสุขหฤหรรษ์ที่เร่าร้อนและหวานชื่นแห่งพลังอำนาจที่ไม่ขาดสาย คนเหล่านี้ต่างก็ย่อมจะรักตัวเองรักบุตรหลานของตน รักเงินรักทอง รักเกียรติกันโดยปราศจากโครงการและความมุ่งหวัง แต่เธอหาได้เรียนรู้จากสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ จากกลุ่มชนพวกนี้ไม่ เพราะว่านั่นเป็นความงมงายของเด็ก ๆ เธอเพียงแต่เรียนสิ่งที่ไม่รื่นรมย์จากคนพวกนี้ ซึ่งเธอนึกเย้ยหยันไยไพลักษณะเช่นนี้เกิดมีขึ้นแก่เธอบ่อย ๆ คือเช้าวันรุ่งขึ้นจากราตรีอันเต็มไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริงเธอนอนแช่แน่นิ่งอยู่บนเตียงจนสายโด่ง รู้สึกมึนสมองและอ่อนเพลียละเหี่ยใจ ทั้งจะไม่พอใจ และหงุดหงิด เมื่อมีกามสวามีเข้ามาบ่นให้รำคาญเกี่ยวกับการวิตกกังวลในธุรกิจ บางทีสิทธารถะจะหัวเราะดังลั่นออกมา เมื่อแพ้พนันสกา หน้าตาของเธอจะคงรักษาความมีไหวพริบคมคาย และฉลาดปราดเปรื่องไว้ได้ดีกว่าคนอื่น ๆ แต่เธอมักจะไม่ค่อยหัวเราะ แล้วหน้าตาของเธอจะค่อย ๆ เผือดลง ๆ ดังที่เห็นกันทั่วไปบนใบหน้าของบรรดาคนมั่งมี ซึ่งเผือดสีลงเพราะความไม่สมถวิล เผือดเพราะชอกช้ำข้างในเผือดเพราะไม่ผาสุกสำราญใจ เผือดเพราะความเกียจคร้าน และเผือดเพราะการที่ไม่มีความรักในที่สุดความเจ็บช้ำแห่งจิตสำนึกอันมีอยู่ประจำในหมู่ผู้มั่งมี ก็จะค่อย ๆ คืบคลานมาระดมทับถมลงยังสิทธารถะ

ความอ่อนละเหี่ยเพลียใจประดังลงบนตัวสิทธารถะ ดังเช่นผ้าคลุมหน้าผืนบาง ๆ อันทำให้เห็นได้ราง ๆ และดังเช่นหมอกที่ปกคลุม อันทำให้เห็นได้ไม่ชัดกระจ่าง หมอกดังว่านี้จะค่อย ๆ ทวีความหนาขึ้นทุกวัน มืดมัวยิ่งขึ้นทุกเดือน หนักหน่วงยิ่งขึ้นทุกปี ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ผิดอะไรกับเครื่องนุ่งห่มแพรพรรณซึ่งจะต้องเก่า และเสื่อมคุณสมบัติไปตามกาลเวลา สีสรรซึ่งเคยงามระยับสดใสก็จะเผือดลง หมองลง มีรอยด่างรอยเปื้อน ขาดความเฉิดฉายตระการตาดังใหม่ ๆ ตะเข็บแตกแยก

ออก มีท่วงท่าว่าจะขาดลงเมื่อใดก็ได้ แล้วก็มีรอยสึก ทำให้เนื้อผ้าบางลงไปหลายแห่ง ชีวิตใหม่ของสิทธารถะก็มีลักษณะทำนองเดียวกัน ซึ่งชีวิตใหม่ดังว่านี้ ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่พรากจากโควินทะสหายคู่ใจ แล้วก็ชีวิตใหม่ดังว่านี้ได้กลายภาวะแก่ตามลงด้วยเช่นเดียวกับเครื่องแต่งตัวที่ประดับกายเธอ สีสรรได้สลดลงไปแล้ว ความงามระยับจับตาได้เสื่อมสลายลงไปแล้วตามกาลเวลาที่ได้ผ่านมาเป็นเวลานาน รอยแปดเปื้อนด่างดำยิ่งจะมีมากขึ้น แต่ถูกบดบังอยู่ในที่อันลึกแสนลึกซึ่งมองไม่เห็น มาบัดนี้มันได้ปรากฏขึ้นแล้วที่นั่นบ้าง ที่โน่นบ้าง โดยคอยให้โมหะความมัวเมาเบาบางลงก่อน สิทธารถะหาได้สังเกตเห็นในข้อนี้ไม่ เธอเพียงแต่รู้สึกได้อย่างเดียวว่า เสียงอันลึกล้ำภายในตัว ครั้งหนึ่งได้เคยคอยปลุกเธอให้ตื่นอยู่เสมอ และซึ่งเคยดังฟังได้ชัดเจน เป็นเสียงซึ่งเคยนำทางให้แก่เธอตลอดมาในชีวิตอันบริสุทธิ์ผุดผ่องและเต็มไปด้วยกุศลกรรมตั้งแต่เล็กแต่น้อย ได้เงียบสงบลง จนไม่ได้ยินอีกเลย

โลกีย์ได้รัดรึงครอบคลุมกายใจเธอ ทับถม ระดมเธอ โลกแห่งความสำราญ โลกที่เต็มไปด้วยความโลภ โลกที่เต็มไปด้วยความเกียจคร้าน และโลกที่มีแต่จะพากันกอบโกยช่วงชิงอำนาจวาสนา แก้วแหวนเงินทอง สมบัติพัสถาน และศฤงคารบริวาร ไม่ว่าจะโดยวิถีทางที่ชอบหรือมิชอบ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เธอเคยเย้ยหยันยิ้มเยาะมาแล้ว ว่าเป็นความเขลาความงมงาย ทรัพย์สมบัติพัสถานและความมั่งคั่งร่ำรวยสวยกรากต่าง ๆ เหล่านี้ ในที่สุดได้กลายเป็นกับดักตนเอง สิ่งต่าง ๆ ดังว่า หาได้เป็นกีฬาเป็นเครื่องเล่นอีกต่อไปไม่ แต่หากมันได้กลายเป็นเครื่องพันธนาการ เป็นภาระอันหนักหน่วงไปเสียแล้ว สิทธารถะได้ดิ้นดั้นไปในหนทางที่แปลกประหลาด ที่บิดคด ที่ต่ำต้อยในบั้นปลายแห่งชีวิต ก็ในการเล่นสกานี้เอง นับได้ว่าตั้งแต่นาทีที่จิตใจของสิทธารถะ หยุดยั้งการเป็นสมณะแล้ว เธอก็ตั้งต้นเล่นสกาเพื่อเงิน เพื่อเพชรนิลจินดา ยิ่งเล่นก็ยิ่งมุ ซึ่งกีฬานี้เองแต่ก่อนมาเธอเคยเล่นด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส โดยถือเสียว่าเป็นกีฬาตามประเพณี ในหมู่ชนคนธรรมดา แต่มาบัดนี้เธอเป็นนักสกาพนันที่น่ากลัวน่าครั่นคร้าม น้อยคนนักที่จะกล้าท้าทายเธอเล่น เพราะเธอมักจะวางเดิมพันสูงมาก แล้วก็เล่นอย่างดุเดือด โดยไม่มีการหยุดคิด เล่นสกาอย่างคลั่งไคล้ เพื่อให้สมความปรารถนาของหัวใจ ได้หลงระเริงกับการพนันนี้ และใช้จ่ายเงินที่ได้มาด้วยวิธีการอันน่าชิงชัง อย่างอิลุ่ยฉุยแฉก เธอลืมตนลืมกายไปขณะหนึ่ง ลืมหลงไปในความยินดีในความร่ำรวย จากธุรกิจซึ่งทำให้ได้เงินได้ทองมาง่าย ๆ ฉะนั้น เวลาเล่นพนันเธอจึงมักวางเดิมพันสูงมาก เล่นอย่างไม่ยับยั้งชั่งใจ เธอทำตัวให้เป็นที่น่าชิงชัง ทำตัวให้เป็นที่เย้ยหยันไยไพ เธอได้มานับเป็นพัน ๆ แต่เธอก็ทุ่มเงินพัน ๆ นั้น ลงไป

อีก บางครั้งบางคราวเสียเงิน เสียทองจนถึงกับขายบ้านขายช่องในชนบท ครั้นแล้วได้กลับคืนมา แล้วก็กลับเสียลงอีก เสียแล้วได้ ได้แล้วกลับเสีย เป็นอยู่เช่นนี้ แต่เธอก็พอใจ ความตื่นเต้น ใจหายใจคว่ำดังว่านี้ ช่างร้ายกาจน่ากลัวยิ่ง ซึ่งเธอได้รับระหว่างเวลาที่เล่นสกาพนัน ระหว่างเวลาที่ไม่รู้ว่าจะได้ หรือจะเสีย เดิมพันสูง ๆ เธอยินดีต่อความรู้สึกอันนี้ แล้วก็เสาะหาให้มันเกิดอยู่เรื่อย ต้องการที่จะกระตุ้นมัน โดยไม่หยุดยั้ง เพราะว่าในความรู้สึกอันนี้เอง อย่างเดียวเท่านั้น ที่เธอได้รับความสุขสำราญ เป็นความตื่นเต้นชนิดหนึ่ง อันเป็นการยังชีวิตอย่างทะเยอทะยานในท่ามกลางภาวะชีวิตที่เต็ม ที่อิ่ม ที่อบอุ่น ที่ไม่รู้รส ทุก ๆ ครั้งที่เสียเงินไปมาก ๆ เธอก็มักจะทุ่มเทตัวเธอลงไปในการแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยใหม่อีก ขวนขวายทำงานแล้วก็รบเร้าลูกหนี้ให้นำเงินมาชำระเพราะเธอจะได้มีเงินมีทองเล่นพนันอีก จะได้มีเงินมีทองมาจับจ่ายใช้สอยอย่างสุรุ่ยสุร่ายอีก โดยต้องการที่สำแดงถึงความไม่อินังขังขอบต่อความมั่งคั่ง และต้องการจะยั่วเยาะความมั่งมีศรีสุขอีก สิทธารถะกลายเป็นคนหงุดหงิดเมื่อเสียพนัน กลายเป็นคนไม่มีความอดทน และไม่เห็นใจลูกหนี้เป็นบุคคลที่ไม่มีเมตตาสงสารพวกคนขอทานอีกต่อไปแล้ว กลายเป็นคนที่ไม่ปรารถนาที่แจกจ่าย และให้การกู้ยืมแก่คนจนอีกแล้ว กลายเป็นคนที่วางเดิมพันทีละหมื่นในการทอดลูกเต๋าแต่ละครั้ง แล้วซ้ำยังยิ้มแฉ่งหัวเราะร่า อย่างไม่มีการสะดุ้งสะเทือน เธอกลายเป็นคนแข็งกร้าวยิ่งขึ้น และโหดเหี้ยมในกิจการค้า บางครั้งบางคราวในเวลาเข้านอน จิตใจเธอหมกมุ่นแล้วฝันถึงแต่เรื่องเงินอย่างเดียวเท่านั้น แล้วเมื่อตื่นขึ้นจากการฝันร้ายที่เต็มไปด้วยภาวะน่าชิงชัง และเมื่อมองเห็นหน้าในกระจกข้างฝาในห้องนอน เธอสังเกตเห็นได้ว่า หน้าตาของตนนั้นแก่เฒ่าลงไป และยิ่งดูยิ่งเห็นเป็นที่น่าเกลียดน่าชังยิ่งขึ้น แล้วเมื่อเธอรู้สึกละอายใจหรือปวดเศียรเวียนเกล้าขึ้นมา เธอก็จะทำการหลบลี้หนีไปเสีย หลบหลีกไปหากีฬาพนันเสี่ยงโชคอย่างใหม่ เธอเลี่ยงไปซ่อนเร้น ไปด้วยอารมณ์ที่มีความกังวลวุ่นวายใจ หันไปหาสุราเมรัย หนีเตลิดเปิดเปิงไป แล้วก็หวนกลับมาอีก กลับมาตามแรงรบเร้าที่จะกอบโกยทรัพย์สมบัติ เธอโถมแรงลงไปในลักษณะที่ไม่มีคุณค่า และปราศจากคุณงามความดี เช่นนี้แหละจึงทำให้เธอแก่และเจ็บลง

ครั้นแล้วได้เกิดมีสุบินนิมิตขึ้นแก่เธอ และตักเตือนเธออีกครั้งหนึ่ง สิทธารถะผาสุกสนุกสนานกับกมลาในตอนเย็นวันนั้น ในสวนพักผ่อนหย่อนใจที่น่ารื่นรมย์ของนาง ทั้งสองนั่งพูดคุยอย่างเบิกบานใจอยู่ใต้ต้นไม้ กมลากล่าวด้วยท่าทางขึงขัง และเห็นได้ว่าได้ซ่อนเร้นความวิปโยคโศกสลดและอ่อนใจไว้ในคำพูดที่ระบายขยายออกมา ในที่สุดหล่อนได้ขอร้องเธอให้เล่าถึงองค์โคตมพุทธะ

เพราะนางได้ยินได้ฟังมายังไม่เพียงพอสมใจ ดวงตาทั้งคู่ของท่านสดใสแค่ไหน กิริยาท่าทางของท่านผู้นี้ ชี้ให้เห็นถึงความสงบสุขสันติอย่างไรบ้าง ดังนั้นสิทธารถะจึงต้องอธิบายแก่นางเป็นเวลานาน กมลาถอนใจแล้วพูดว่า "สักวันหนึ่ง บางทีจะเป็นเวลาไม่ช้าไม่นานนี้ด้วย ฉันก็จะปวารณาตนเข้าเป็นสาวกของพระพุทธองค์ด้วยคนหนึ่ง ฉันจะถวายสวนหย่อนใจแห่งนี้แด่ท่าน แล้วจะขอยึดเอาธรรมของท่านเป็นสรณะ" แต่ครั้นแล้วนางได้ยั่วยวนสิทธารถะในวิถีของคู่สวาท หล่อนกอดกระหวัดรัดรึงตัวเธอเสียจนแนบแน่น ด้วยความร้อนแรงแห่งกามารมณ์ และอย่างจะทำให้เรือนร่างพ่ายพัง ประหนึ่งว่านางมีประสงค์คืออีกครั้งเดียวเท่านั้น ที่จะคั้นเอาความหอมหวล และหวานชื่นหยาดสุดท้ายออกจากความสุขหฤหรรษ์ที่กำลังจะลอยผ่านไป เป็นข้อแปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือสิทธารถะหาได้เคยตระหนักมาก่อนเลยว่า กามารมณ์นั้นผูกพันอย่างใกล้ชิดกับมรณะ ครั้นแล้วเธอลงนอนเคียงสนิทแนบข้างหล่อน หน้าของกมลานั้นประชิดติดอยู่กับหน้าเธอ ในดวงตาทั้งสองของนาง ที่มุมปากทั้งสองของนาง สิทธารถะอ่านออกอย่างถนัดชัดเจนเป็นครั้งแรกในวันนี้เอง อ่านออกถึงรอยเศร้า เห็นริ้วรอยเป็นเส้น และทั้งเห็นรอยเหี่ยวรอยย่นอย่างถนัดถนี่ เป็นริ้วรอยอันเตือนใจให้นึกถึงฤดูใบไม้ร่วงและชราภาพ ส่วนสิทธารถะ ผู้ซึ่งมีอายุเพียงเรือน ๔๐ เท่านั้น ก็ได้ปรากฏสีเทาให้เห็นอยู่ประปรายแซมขึ้นมาในเรือนผมอันเคยดกดำบนศีรษะ ตามความรู้สึกของสิทธารถะ ความอ่อนใจได้ฉายเด่นอยู่ที่ใบหน้าอันผุดผ่องของกมลา เป็นความเหน็ดเหนื่อยหน่ายต่อการที่ปฏิบัติตนติดต่อเรื่อยมาในหนทางอันเหยียดยาวยืนนาน ซึ่งหาได้ประสบพบจุดหมายที่รื่นรมย์สมหวังอย่างใดไม่ เป็นความละเหี่ยเพลียใจ เป็นเครื่องหมายเริ่มแรกแห่งความชรา ภาวะดังว่านี้เธอได้ซ่อนเร้นปิดบังไว้โดยตลอด บางทีอาจเป็นด้วยความหวาดกลัวที่อยู่ใต้จิตสำนึกกระมัง กลัวฤดูใบไม้ร่วงแห่งชีวิต หวาดกลัวชราภาพ กลัวความตาย ในที่สุด สิทธารถะก็กล่าวอำลานาง ในหัวใจนั้นเร่าร้อนผ่าว และอัดอั้นอยู่ด้วยความหม่นหมองและความหวาดกลัวอันเร้นลับ

คืนนั้น สิทธารถะหันเข้าหาหญิงเต้นระบำรำฟ้อนและเครื่องดองของเขา แสร้งทำตัวประหนึ่งว่าตนนั้นสูงส่งกว่าบรรดาเพื่อน ๆ แต่ตามความจริงแล้ว เวลานี้เธอหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ดื่มแล้วดื่มอีก ดื่มอย่างมากมาย จนกระทั่งหลังเที่ยงคืนจึงได้กลับไปนอน ด้วยอาการละเหี่ยเพลียใจและเหนื่อยอ่อน และว้าวุ่นใจ น้ำตาเกือบลามไหลออกมาด้วยความหมดหวังในชีวิต เธอเพียรพยายามสะกดใจหลับตา แต่เท่าไร ๆ ก็ไม่หลับ ในอกนั้นท่วมท้นอยู่ด้วยความขมขื่นและหม่นหมอง จนรู้สึกว่าไม่สามารถจะหนจะหานได้อีกต่อไปแล้ว ปวดเศียรแทบจะเป็นลมล้มพับลงไป เสมือนได้ดื่มเหล้าอัน

ขมข้น เหมือนว่าได้ฟังดนตรีจนเกินไพเราะ และเป็นดนตรีที่มีคุณค่า คล้ายกับการยิ้มการแย้มของบรรดานางรำที่โปรยปรายให้หวานล้ำจนเกินไป หรือน้ำหอมบนเผ้าผม บนทรวงอกของหญิงระบำรำฟ้อนที่มีกลิ่นหอมแรงเกินขนาดจนทำให้คลื่นเหียน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น หาใช่อื่นใดไม่ สิทธารถะรู้สึกคลื่นเหียนต่อตนเอง ต่อผมเผ้าที่คลุกเคล้าด้วยน้ำอบน้ำรม คลื่นเหียนกลิ่นเมรัยในปากตัว คลื่นเหียนที่ได้เห็นเนื้อหนังอันอ่อนเปียกปราศจากมัดกล้าม ปราศจากกำลังวังชา เช่นเดียวกับบุคคลที่กินจุและดื่มจัดจนเกินไป จนทำให้อาเจียนออกมา แล้วกลับรู้สึกฟื้นกลับสบายขึ้นมาอีก ดังนั้นผู้กระวนกระวายว้าวุ่นใจจึงอยากเนรเทศตัวเองให้ห่างไกลไปเสียจากความสุขสำราญ ให้ห่างไกลไปเสียจากความเปล่าเปลือง ปราศจากคุณค่าดังที่เป็นมา เธอนอนไม่หลับตลอดคืน จนได้เวลาอุทัยไขแสงขึ้นแล้ว ผู้คนนอกเมืองเริ่มจะปฏิบัติกิจประจำวันกันแล้ว สิทธารถะจึงงีบหลับลงได้ มีอาการครึ่งหลับครึ่งตื่น และดูจะค่อนไปข้างหลับ แล้วก็ในระยะขณะนี้เองได้เกิดสุบินนิมิตขึ้น

กมลาเลี้ยงนกชนิดที่หาได้ยากไว้ตัวหนึ่งในกรงทองเล็ก ๆ มันร้องเพลงได้ ความฝันของสิทธารถะเกี่ยวข้องกับนกตัวนี้ นกน้อยซึ่งเคยส่งเสียงแจ้วเจื้อยตอนเช้าตรู่ เกิดเงียบเฉยเสีย ทำให้เธอแปลกใจ จึงเดินเข้าไปใกล้กรงทอง ก็เห็นนกน้อยที่น่าสงสารนอนตายตัวแข็งอยู่บนพื้นกรง เธอหยิบนกตัวนั้นออกมา ถือเอาไว้ในมือครู่หนึ่ง แล้วก็โยนออกไปในถนนบัดดลนั้น เธอเกิดประหวั่นพรั่นพรึงขึ้นมา รู้สึกเจ็บขึ้นที่หัวใจ เหมือนว่าได้โยนคุณความดีและคุณค่าอันมีอยู่ในตัวไป ด้วยซากนกตายตัวนั้น

เมื่อตื่นขึ้นมาจากความฝัน เธอถูกทับถมประดังประดาด้วยความเศร้า รู้สึกตัวได้ในขณะนั้นว่า ได้ดำเนินชีวิตในลักษณะอันปราศจากคุณค่าและไร้สาระ มิได้ทำอะไรที่นับได้ว่ามีคุณประโยชน์ เธอยืนหยัดอยู่แต่ผู้เดียว ไม่ผิดอะไรกับชายเรือแตกไปขึ้นฝั่งได้

ด้วยความสลดรันทดใจ สิทธารถะตรงไปยังสวนหย่อนใจของตน ปิดประตูสวนแล้วก็นั่งลงใต้ต้นมะม่วง ในหัวใจนั้นครุ่นคิด แล้วเกิดความประหวั่นครั่นคร้ามต่อความตาย เธอนั่งรำพึงถึงอยู่แต่ว่ากำลังจะตาย กำลังร่วงโรย แล้วก็กำลังจะจบสิ้น แล้วหวนไปถึงเหตุการณ์แห่งชีวิตทั้งผองของตน นับแต่เริ่มแรกเท่าที่จะจำความได้ ชีวิตทั้งผองของตนตั้งแต่อุบัติมาในโลกนี้ มีบ้างไหมที่รู้สึกเป็นสุขกายสบายใจจริง ๆ ถูกแล้ว เราประสบพบดังว่านี้หลายครั้งหลายหน ได้ลิ้มรสความสุขความสดชื่นในสมัยที่ยังเป็นเด็ก เมื่อได้รับคำสรรเสริญเยินยอจากพราหมณาจารย์เมื่อตนสำแดงความฉลาดเฉลียวแหลมเหนือเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน เมื่อท่องโศลกในพระเวท อันเป็นของสูงของ

ศักดิ์สิทธิ์ได้ดีกว่าใคร ๆ เมื่อใช้วาจาอันฉาดฉานเต็มไปด้วยเหตุผลคมคายในการเจรจาพาทีกับผู้คงแก่เรียน เมื่อช่วยเหลือร่วมมือในการประกอบกิจพิธีบูชายัญ ครั้นแล้วเธอรู้สึกตนขึ้นมา ความรู้สึกนั้นเตือนให้สังวรว่า "อันหนทางข้างหน้าซึ่งเธอจะต้องเดินไปให้ถึงที่สุดนั้น มีไว้สำหรับเธอแล้ว เทพยดาอารักษ์กำลังรอคอยเธออยู่" ตั้งแต่เริ่มเป็นหนุ่มแน่น เป้าหมายที่พยายามจะถีบทะยานไปให้ใกล้ ให้ถึง อยู่เรื่อย ที่ได้เป็นหางเสือให้เธอเข้าไปสังสันทน์กับผู้แสวงหาจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน เธอเข้าไปชุมนุมเพื่อที่จะได้ประสบการณ์จากกลุ่มชนเหล่านั้น แล้วก็กลับละผละออกมาเช่นนี้หลายครั้งหลายหน ในเมื่อเธอเพียรพยายามเป็นนักเป็นหนา ที่จะเข้าใจให้ทะลุปรุโปร่งถึงคำสอนของพราหมณาจารย์ ทุก ๆ ครั้งที่ได้รับความรู้ใหม่ ๆ หาได้ทำให้พอใจอย่างใดไม่ มีแต่จะทำให้กระหายที่จะได้รับความรู้ที่ใหม่ขึ้นไปกว่านั้นอีก แล้วก็ในท่ามกลางระหว่างความเพียรพยายามนั้น เธอได้รับสำเนียงเสียงสั่งแก่ตนดังนี้ "ต่อไปเถิด จงก้าวต่อไป อย่าหยุดยั้งลังเลใจ นี่แหละคือหนทางที่เธอจะต้องเดินละ" เธอสดับสำเนียงเสียงดังว่านี้ เมื่อพรากจากเคหสถานแล้วถือเพศแห่งสมณะ และเมื่อจากกลุ่มสมณะซึ่งเธอศึกษาวิชาอยู่ด้วย แล้วตรงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ก็ได้ยินเสียงนี้อีก และเสียงนี้สำแดงให้ปรากฏอีกครั้งหนึ่ง ในเมื่อเธอผละออกจากโคตมพุทธะเพื่อเสาะแสวงหาสิ่งที่พูดไม่ออกบอกไม่ถูก สิ่งที่ไม่เข้าใจ มาบัดนี้ เป็นเวลานานเท่าใดแล้วหนอ นับตั้งแต่ได้ยินเสียงนี้ครั้งสุดท้าย และนับแต่ระยะขณะนั้นมา เธอได้ถีบตัวให้สูงขึ้นบ้างไหม "คิดดูให้จงดีเถิดเจ้าเอย มรรคาของเธอนั้นยาวเหยียดแล้วอ้างว้างเช่นนั้นหรือ ก็เดือนกีบมาแล้ว ที่เธอปล่อยตัวให้ลอยละล่องไปโดยไม่มีเป้าหมายที่น่าสรรเสริญ อย่างหมดความหมาย เสื่อมสิ้นเกียรติศักดิ์ ลุ่มหลงงมงายอยู่แต่ความสุข ความสำราญ แห่งโลกียะ แล้วก็หาได้รับความสุขความพอใจอย่างใดไม่ เธอไม่รู้สึกตัวของตัวเองหรอกว่า ตลอดระยะเวลาอันยาวนานไร้สาระนี้ เธอจดจ่อที่จะเป็นเหมือนเด็กเล็ก ๆ เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ทั้งหลาย แม้จะได้เอาจริงเอาจังอย่างไรก็ตาม ชีวิตของเธอก็มีแต่ความทุกข์ทนหม่นหมอง น่าสมเพชกว่าชีวิตของคนเหล่านั้น เพราะว่าความมุ่งหมายของพวกนั้น หาใช่อย่างเดียวกับของเธอไม่ ทั้งความทุกข์โศกของเขาก็หาใช่ความทุกข์ของเธอไม่ โลกทั้งมวลของพรรคพวกกามสวามิเป็นเพียงเกมกีฬาของเธอเท่านั้น เป็นระบำรำฟ้อน เป็นละครชวนหัวซึ่งมีเธอผู้เดียวเฝ้าชมอยู่ กมลาเท่านั้นที่เป็นที่รักของเธอ เป็นสิ่งมีค่าต่อเธอ แต่ขอให้ตอบมาสักหน่อยเถิดว่า เธอยังดำรงสภาพเช่นนั้นอยู่หรือ แล้วก็นางยังคงปรารถนาตัวเธออยู่อีกหรือเวลานี้ ทั้งสองคนน่ะไม่ได้เล่นเกม

กีฬาที่ไม่รู้จบดอกหรือ แล้วเช่นนั้น จำเป็นหรือที่จะยังชีพต่อไปเพื่อการดังว่านี้ หามิได้หรอก เกมกีฬาดังว่านี้แหละที่เรียกว่าวัฏสงสาร เป็นเกมของพวกเด็ก เป็นกีฬาซึ่งจะรู้สึกเป็นสุขสนุกสนานดี ถ้าจะเล่นเพียงครั้งเดียวหรือสองครั้ง หรือสิบครั้ง แต่หาใช่ตลอดไปไม่ เพราะมันจะไม่ทำให้งอกเงยอะไร เช่นนี้ใช่ไหม สิทธารถะ"

สิทธารถะได้คิดขึ้นว่า เกมกีฬาดังว่านี้ ได้จบลงแล้ว ดังนั้นเธอจะไม่เล่นอีกต่อไป รู้สึกสะท้านกายไปทั่วสรรพางค์ด้วยความประหวั่นพรั่นพรึง รู้สึกเหมือนมีอะไรสักอย่างหนึ่งได้มลายตายลงไปแล้ว

สิทธารถะนั่งอยู่ใต้ต้นมะม่วงนั้นตลอดวัน ครุ่นคิดถึงบิดา คิดถึงโควินทะ คิดถึงองค์ท่านโคตมะ เธอผละละจากบุคคลเหล่านี้มา เพื่อที่จะเป็นกามสวามี เช่นนั้นหรือ เธอนั่งอยู่ที่นั่นจนกระทั่งค่ำ เมื่อมองขึ้นไปบนท้องฟ้า เห็นดวงดาวใหญ่น้อยส่งแสงพร่างพราว แล้วความคิดก็รบเร้าเธอต่อไปว่า "ฉันกำลังนั่งอยู่ใต้ต้นมะม่วงในสวนหย่อนใจของฉัน" เธอแย้มยิ้มพริ้มพราย แล้วคิดต่อไปอีกว่า "นี่มันจำเป็นหรือ นี่มันถูกต้องแล้วหรือ ไม่ใช่สิ่งโง่เขลาเบาปัญญาดอกหรือ ที่ฉันเป็นเจ้าของต้นมะม่วงและสวนหย่อนใจแห่งนี้"

เมื่อความคิดดังว่านี้เสร็จสิ้นลง ก็รู้สึกดังว่ามันสิ้นสภาพลงไปด้วย เธอลุกขึ้นยืนกล่าวคำอำลาต้นมะม่วงและสวนหย่อนใจ และในเมื่อหาได้มีอาหารอันใดตกถึงท้องมาทั้งวันเธอจึงรู้สึกหิวเอามาก ๆ ความคิดก็แล่นไปถึงบ้านที่ในเมือง นึกถึงห้อง นึกถึงที่นอน นึกถึงโต๊ะซึ่งมีอาหารเพียบพร้อม เธอแค่นยิ้มอย่างละเหี่ยเพลียใจ สั่นหัวแล้วกล่าวคำอำลาต่อสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายเหล่านี้

ในคืนนั้นเอง สิทธารถะออกจากสวนของตน และออกจากเมืองไปแล้วไม่กลับมาอีก กามสวามีเพียรติดตามหาอยู่นาน โดยหลงคิดไปว่า พวกโจรคงจับเอาตัวสิทธารถะไป ส่วนกมลานั้นหาได้พยายามอย่างใดที่จะตามตัวไม่ เธอไม่แปลกใจเลยเมื่อได้ทราบว่าสิทธารถะหายไป นางมิได้คาดคิดว่าจะเป็นเช่นนี้อยู่ตลอดดอกหรือ เขามิได้เป็นสมณะ เป็นอนาคาริก และเป็นนักจาริกแสวงบุญมาก่อนดอกหรือ คำตอบก็คือว่า หล่อนตระหนักประจักษ์ถึงปัญหาทั้งสองนี้อยู่ตลอด ในการพบปะกันครั้งสุดท้าย กมลารู้สึกได้มากที่สุดกว่าครั้งไหน ๆ และแม้ว่าจะปวดร้าวในการสูญเสียตัวเขาไป แต่กมลาก็ยินดีในโอกาสพบกันครั้งสุดท้ายนั้น นางได้โอบตระหวัดกอดรัดเขาไว้อย่างแนบชิดสนิทกับหัวใจ หล่อนรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของ เป็นนายหล่อนอย่างสิ้นเชิง

ครั้งแรกที่มีคนมาบอกข่าวว่าสิทธารถะหายไปนั้น กมลารุดไปที่หน้าต่างอันเป็นที่แขวนนกน้อยไว้ในกรงทอง นางเปิดประตูกรงจับนกออกมา แล้วก็ปล่อยให้มันโผผินบินไปเพราะเธอรู้สึกว่าเธอได้เลี้ยงดูนกน้อยตัวนี้มานานนักหนาแล้ว และจากวันนั้นเป็นต้นมาหล่อนไม่ต้อนรับแขกอีก ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดทั้งสิ้น ปิดประตูบ้านโดยไม่ยอมให้เปิดออก ต่อมาไม่ช้าไม่นาน ก็เป็นที่ประจักษ์ว่าเธอมีครรภ์อันเป็นผลจากการอภิรมย์สวาทกับสิทธารถะครั้งสุดท้ายนี้เอง

บทที่ ๘
ณ ฝั่งท่าชลาสินธุ์

สิทธารถะจรดลลั้นด้นเข้าไปในป่า จนห่างไกลจากตัวเมืองออกไปมาก ในใจนั้น แน่วแน่อยู่แต่อย่างเดียวเท่านั้น คือว่า จะคืนหลังกลับไปไม่ได้อีก โดยที่ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดำเนินเดินมาเป็นเวลาหลายปีนี้นั้น ได้สะดุดหยุดลง และได้ผ่านเพ้นไปเสียแล้ว ได้ลิ้มรสนั้นมานาน แล้วถูกบีบถูกคั้นจนเหลืออยู่แต่ความรู้สึกอย่างเดียว คือ ความวิงเวียนหน้ามืดเท่านั้น นกซึ่งร้องเพลงได้ไพเราะตายลงไปแล้ว อันเธอได้ฝันถึงเอาไว้ ความตายของมันนั้น แล้วก็นกซึ่งตายลงไป คือ นกน้อยที่สถิตอยู่ในหัวใจเธอ รู้สึกว่าตัวเธอนั้น ถูกรัดรึงตรึงตราด้วยสังสารวัฏแน่นเข้าทุกที มันดึงตัวเธอใกล้ความคลื่นเหียนเวียนเกล้าและความตายเข้าไปทุกที จากรอบด้าน รอบทิศทาง ไม่ต่างอะไรกับฟองน้ำซึ่งดูดน้ำอยู่เรื่อยจนกว่าจะชุ่มโชกเต็มที่ เธอท้อแท้เหนื่อยหน่าย ระทมทุกข์และจะต้องตายมลายลง ไม่มีอะไรอีกแล้วในโลกนี้ ที่สามารถทำให้เธอหันมาสนใจ ไม่มีอะไรอีกแล้ว ที่จะให้ความสุขสำราญประเล้าประโลมใจให้แก่เธอ

สิ่งที่สิทธารถะปรารถนาเป็นนักเป็นหนาเวลานี้ คือ ลืมอะไร ๆ เสียอย่างสิ้นเชิง การได้พักผ่อนอย่างแท้จริง แล้วก็อยากจะสิ้นชีพลงไปเสีย อยากจะให้สายฟ้าฟาดลงมาตรงตัว อยากจะให้เสือสิงห์มากัดมากินตน อยากจะได้เหล้าได้ยาพิษที่จะทำให้ลืมเลือน จำอะไรไม่ได้ แล้วก็ทำให้หลับไหลลงไปอย่างไม่มีวันตื่นขึ้นมาอีกต่อไป เธอตัดพ้อต่อว่าตัวเองว่า มีความโสโครกโสมมอะไรอีกไหม ที่ตัวเธอยังไม่เคยแปดเปื้อน มีบาปกรรมและความโง่เขลาเฉาโฉดอื่นใดไหมที่ตนยังมิเคยทำมีที่ว่างในอัตตาอีกไหมที่ยังไม่ด่างพร้อย ไม่มีเลย ไม่มีทั้งนั้น แล้วฉะนั้นฉันยังจะมีหน้าอยู่ต่อไปอีกหรือยังจะสามารถสูดลมหายใจเข้า สูดแล้ว สูดอีก แล้วก็เปล่งลมหายใจออก ยังจะสามารถรู้สึกหิวโหยแล้วก็กลับกิน กลับนอน แล้วหลับนอนกับผู้หญิงอีก เช่นนั้นรึ วัฏจักรดังว่านี้ ไม่ถึงเวลาแล้วดอกหรือที่จะหยุดดับลงเสียที แล้วก็สงบจบลงสำหรับเธอ

ไม่ช้าไม่นาน สิทธารถะก็ได้มาถึงแม่น้ำสายยาวในป่า เป็นแม่น้ำสายเดียวกับที่ชายแจวเรือจ้างเคยพาเธอข้ามมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อยังหนุ่มแน่นอยู่ คราวที่เดินทางมาจากเมืองซึ่งโคตมพุทธะ

ประทับอยู่ เธอหยุดยั้งอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำนั้น สิทธารถะลังเลใจอยู่ว่าจะทำอย่างไรต่อไปดี ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าและความกระหายหิวโหยทำให้หมดเรี่ยวแรง เธอคิดในใจว่า ทำไมจะต้องเดินทางต่อไป ไปที่ไหนแล้วก็ไปเพื่ออะไรกัน เวลานี้ไม่มีความมุ่งหมายอันใด ไม่มีอะไรอีกแล้ว นอกจากความประสงค์ปรารถนาที่ลี้ลับ ที่แสนจะเจ็บปวด ในอันที่จะลบล้างความฝันอันว้าวุ่นใจ อยากแสนอยาก ที่จะบ้วนน้ำเหล้า กลิ่นน่าคลื่นเหียนออกมาเสีย และอยากจะทำให้ชีวิตอันขมขื่นและเจ็บปวด ดับลงเสีย

บนฝั่งแม่น้ำนั้น มีต้นไม้อยู่ต้นหนึ่ง เป็นต้นมะพร้าว สิทธารถะยืนพิงมะพร้าวต้นนั้น เอาแขนโอบลำต้นอยู่ ส่วนตาทั้งคู่ก็ทอดดูไปในพื้นน้ำสีเขียวซึ่งไหลริน มองดูน้ำนั้นแล้ว ในใจก็นึกอยากจะโดดลงไปให้จมอยู่ใต้พื้นน้ำนั้น ความว่างเปล่าอันเย็นเยือกในน้ำ สะท้อนให้เห็นถึงความว่างเปล่าอันน่ากลัวในอัตตาของเธอ จริงหนอ หนทางของเธอสิ้นสุดลงตรงนี้ ไม่มีอะไรเหลือสำหรับเธออีกต่อไปแล้ว นอกจากจะเผชิญตัวเอง นอกจากจะทำลายโครงสร้างในชีวิตที่ประสบแต่ความล้มเหลวสูญเสีย นอกจากจะสลัดปัดมันให้พ้นให้ไกลไปเสีย เพราะว่าที่ประพฤติที่ปฏิบัติมานั้น เป็นที่เยาะเย้ยไยไพแก่บรรดาทวยเทพทั้งหลาย เธอจึงอยากนักอยากหนาที่จะทำลายรูปธรรมที่ตนเกลียดชัง อยากให้ฝูงมัจฉากัดกินตนเสีย สิทธารถะผู้ไม่ผิดอะไรกับสุนัขที่ต่ำช้าตัวหนึ่ง สิทธารถะผู้บ้าคลั่ง สิทธารถะผู้วิปลาสและปราศจากความดี สิทธารถะผู้ซึ่งมีอัตตาไม่ผ่องแผ้วและทำผิด เขาอยากจะให้ปลาหรือจรเข้ฮุบกินตน หรือให้ยักษ์มารจับตัวฉีกออกเป็นชิ้น ๆ

สิทธารถะจ้องมองลงไปในสายธารด้วยดวงหน้าที่บูดบึ้ง เห็นดวงหน้าอันบูดเบี้ยวของตัวเองในน้ำ จึงได้ถ่มน้ำลายรดหน้านั้นลงไป คลายมือจากการโอบรอบลำต้นมะพร้าว แล้วหันห่างออกไปเล็กน้อย ก้มหัวและโค้งตัวต่ำลง เพื่อที่จะปักหัวให้ดิ่งลงไปในน้ำนั้น เธอหลับตาสนิทกำลังจะโดดลงไป ตั้งใจจะให้ตาย

ในบัดดลนั้นเอง ลึกลงไปภายในจิตอันสถิตอยู่ไกลแสนไกล จากอดีตแห่งชีวิตอันแสนจะอ่อนระอา เธอได้ยินเสียงหนึ่ง เสียงนั้นดัง ฟังดูมีคำเดียว พยางค์เดียวแท้ ๆ ได้ยินเสียงนั้นอย่างกระจ่างชัด เป็นสำเนียงเก่าแก่ดึกดำบรรพ์ของการเริ่มต้นและลงท้าย เมื่อเวลาร่ายเวทของพวกพราหมณ์ คือคำว่า "โอม" มนต์มหาศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีความหมายว่า "ปรมัตถ์" แล้วก็ในขณะระยะนั้นเอง ขณะที่เสียงมนต์ดังว่า "โอม" ก้องขึ้นมาในหูทั้งสองของสิทธารถะ อัตตาอันกำลังจะหลับไหล ได้ถูกปลุกให้ตื่นขึ้น เธอสำนึกตัวขึ้นมาได้ทันทีถึงความโง่เง่าเบาปัญญาแห่งการกระทำของตัว

สิทธารถะตระหนกตกใจและประหวั่นพรั่นพรึงยิ่ง เพราะว่า ที่มาที่นี่และที่กำลังจะกระทำลงไปเมื่อกี้ เธอลืมตน ลืมกาย ว้าวุ่นใจ จนขาดเสียหมดซึ่งเหตุผลและสติสัมปชัญญะ ที่มุ่งมั่นนั้นมีอยู่อย่างเดียวคือความตาย ความปรารถนาอันขาดสติอย่างเด็ก ๆ ทับถมตัวอยู่เป็นล้นพ้น เธอคิดว่าจะได้พบสุขด้วยการทำลายกายเสีย เธอรู้สึกอย่างหนึ่งว่า ในบรรดาความทุกข์ทั้งหลายซึ่งได้รับมาเมื่อไม่นานมานี้ ในบรรดาโมหาคติทั้งหลาย ในบรรดาความสิ้นคิดหมดหวังในชีวิตทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ ยังหาได้กระทบกระเทือนใจเธอมากเท่าขณะที่เสียงคำว่า "โอม" ก้องอยู่ในสติสัมปชัญญะ เพราะว่าพอได้ยินคำว่า "โอม" เข้าเท่านั้น ทำให้สำนึกได้ทันทีถึงความเลวร้ายและอาชญากรรมที่กำลังจะกระทำลง

"โอม" เธอท่องมนต์คำนี้ในใจ นึกถึงพรหมได้ขึ้นมาทันที พระพรหมผู้เป็นสัญญลักษณ์แห่งชีวิตอันไม่มีสิ่งใดจะทำลายลงได้ เธอระลึกถึงสิ่งที่ลืมเลือนไปแล้วขึ้นมาได้ทั้งหมด ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นพรหมภาวะ (devine)

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกนั้นเป็นไปชั่วครู่ เกิดขึ้นแวบเดียวเท่านั้น ครั้นแล้วสิทธารถะก็ทิ้งตัวลง ณ โคนต้นมะพร้าวด้วยความอ่อนระโหยโรยแรง ส่วนปากนั้นท่องคำ "โอม" อยู่ไม่ขาดระยะ ในที่สุดก็เอนศีรษะลงบนรากไม้ แล้วหลับผ็อยลงอย่างสนิท

เธอหลับสนิทโดยปราศจากการฝัน ไม่เคยได้หลับสนิทเช่นนี้มาเป็นเวลานานแสนนานแล้ว ได้หลับอยู่เป็นเวลาหลายชั่วโมง เมื่อตื่นขึ้นมารู้สึกเหมือนว่าได้หลับไปถึงสิบปี ได้ยินเสียงไหลรินของแม่น้ำอย่างแผ่ว ๆ เวลานี้เธอลืมไปหมดสิ้นว่าอยู่ที่ไหนและมาที่นี่ทำไม มองขึ้นไปดูรู้สึกประหลาดใจที่เห็นต้นไม้และท้องฟ้า ไม่ช้าไม่นานระลึกนึกขึ้นได้ว่า อยู่ที่ไหนและมาที่นี่ทำไม แล้วก็รู้สึกอยากที่จะอยู่ที่นี่ให้นานสักหน่อย รู้สึกว่าอดีตของตนนั้นถูกคลุมด้วยผืนผ้า จำได้เพียงราง ๆ รู้สึกว่ามันอยู่ห่างไกลเสียเหลือเกิน แล้วก็ยังไม่มีความสำคัญอันใดอีกด้วย เธอรู้สึกว่าพอฟื้นคืนสติขึ้นมาครั้งนี้ ชีวิตที่ผ่านมา เพียงประหนึ่งชีวิตชาติก่อนอันอยู่ไกลแสนไกล เป็นชีวิตชาติก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตาม รู้สึกอยู่เพียงอย่างเดียวในเวลานี้ว่า ชีวิตความเป็นอยู่ที่แล้ว ๆ มาบนภพนี้นั้นสงบจบลงแล้ว เป็นชีวิตที่นำมาซึ่งความคลื่นเหียน เป็นชีวิตที่ต่ำช้าเลวทราม จึงอยากจะทำลายมันเสีย ในที่สุดก็ได้สติขึ้นมาเอง ณ ริมฝั่งแม่น้ำภายใต้ต้นมะพร้าว พลางปากก็ท่องมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ คือคำว่า "โอม" ต่อมาก็อ่อนแรงหลับลงไปอย่างสนิท ครั้นพอตื่นขึ้นมามองดูโลกอย่างคนเกิดใหม่ มิใช่คนเก่า สวดคำว่า "โอม" อย่างแผ่ว ๆ และรู้สึกว่าหลับลงไปด้วยการหายใจยาวและลึก

เปล่งคำ "โอม" โดยไม่มีการขาดระยะ ปากสวด "โอม" จิตนั้นเล่าก็เพ่ง "โอม" เธอแทรกจิตเข้าไปที่ "โอม" ซึมและแทรกเข้าไปยังผู้ไม่ปรากฏนาม เข้าไปยังองค์เทวะ

การหลับของสิทธารถะนั้นน่าอัศจรรย์ยิ่ง เธอไม่เคยรู้สึกสดชื่นครั้งใดเท่าครั้งนี้ รู้สึกตัวว่าเป็นคนใหม่ ไม่ใช่คนเก่า รู้สึกเหมือนว่าได้ถูกชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ บางทีเธออาจมลายตายลงแล้วจริง ๆ กระมัง บางทีอาจจะจมน้ำตายลงไปแล้ว และเกิดใหม่ในรูปกายอื่นกระมัง มันเป็นไปไม่ได้หรอก เพราะว่าเธอรู้ตัวดีอยู่ตลอดเวลา จำมือของตนได้ดี จำเท้า จำได้กระทั่งที่ซึ่งได้นอนลง จำได้กระทั่งอัตตาในทรวงอก เธอคือสิทธารถะผู้เป็นปัจเจกบุคคล ผู้ควบคุมจิตของตัวเอง แต่สิทธารถะคนใหม่นี้ก็เป็นสิทธารถะที่เปลี่ยนไป เธอหลับไหลไปอย่างเป็นสุข แล้วก็ตื่นขึ้นมาด้วยอาการอันน่าอัศจรรย์ คือ ผาสุก และพิศวง

สิทธารถะลุกขึ้นนั่ง แล้วแลเห็นพระรูปหนึ่งในผ้ากาสาวพัสตร์ ศีรษะโล้น นั่งอยู่ตรงหน้าเธอในท่าสมาธิ เพ่งดูพระผู้ซึ่งโกนออกหมดทั้งผมและหนวดเครา เห็นพระรูปนี้เพียงแวบเดียวก็รู้ได้ทันทีว่า คือโควินทะ เพื่อนเมื่อสมัยยังหนุ่มแน่นของตน โควินทะผู้ซึ่งยึดเอาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ จริงหนอ โควินทะก็แก่เฒ่าลงไปด้วยเหมือนกัน แต่หน้าตายังคงเดิม คงลักษณะเดิมไว้อย่างเต็มที่ คือ อาการกระตือรือร้น ความมีจิตภักดี ความอยากรู้อยากเห็น และความเร่าร้อนในใจ ครั้นพอโควินทะรู้สึกว่าเธอมองดู ก็ทอดสายตาลงมา สิทธารถะรู้ได้ทันทีว่าโควินทะจำเธอไม่ได้ โควินทะยินดีที่สิทธารถะตื่นขึ้น การณ์ปรากฏว่าโควินทะนั่งอยู่ตรงนั้นนานแล้วเพื่อรอให้เธอตื่น ถึงแม้ว่าโควินทะจะไม่รู้จักก็ตาม

"ข้าพเจ้านอนหลับไป" สิทธารถะกล่าวขึ้นก่อน "พระคุณเจ้ามาที่นี่ได้อย่างไร"

"ถูกแล้ว อาตมาเห็นเธอหลับอยู่" พระโควินทะตอบ "ไม่ดีหรอกที่จะนอนหลับอยู่ในที่เช่นนี้ ที่ซึ่งงูใหญ่น้อยและสิงสาราสัตว์ในราวป่าเที่ยวหากินอยู่ อาตมาคือสาวกของพระผู้มีพระภาคโคตมะ ผู้ทรงเป็นองค์พุทธะแห่งศากยวงศ์ และอาตมาธุดงค์มากับบรรดาคณะสงฆ์ของท่าน อาตมาเห็นเธอนอนหลับอยู่ในที่ซึ่งน่าอันตราย จึงพยายามปลุกเธอให้ตื่นขึ้น ครั้นเห็นเธอหลับสนิท จึงขอให้พระองค์อื่น ๆ ล่วงหน้าไปก่อน แล้วนั่งคอยเฝ้าดูเธอ แล้วก็ดูเหมือนว่าอาตมาผู้ซึ่งเจตนาจะคอยเฝ้าเธอ ก็หลับไหลลงไปด้วยเหมือนกัน เพราะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าที่เดินทางมาไกล จริงนะ การคอยเฝ้ายามป้องกันอันตรายให้แก่เธอ เป็นไปไม่สู้ดีนัก บัดนี้ เธอก็ได้ตื่นขึ้นแล้ว อาตมาจะขอลาไปละ เพื่อติดตามสงฆ์รูปอื่น ๆ ต่อไป"

"ขอขอบพระคุณท่าน สมณะที่กรุณาคอยเฝ้าดูให้ระหว่างที่ข้าพเจ้าหลับ สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคช่างใจดีมีกรุณาจริง ๆ พระคุณเจ้าโปรดเดินทางของพระคุณเจ้าต่อไปเถิด"

"อาตมาขอลาก่อน ขอความสวัสดีจงมีแด่เธอ"

"ขอบพระคุณ ท่านสมณะ"

ครั้นแล้วโควินทะน้อมศีรษะลงเล็กน้อยแล้วพูดว่า "สวัสดี"

"สวัสดี ท่านโควินทะ" สิทธารถะขานชื่อสมณะโควินทะ สงฆ์รูปนั้นยืนหยุดนิ่ง

"เธอรู้นามอาตมาได้อย่างไร"

ในขณะนั้นเอง สิทธารถะหัวเราะดัง ๆ ขึ้นมา

"ข้าพเจ้ารู้จักพระคุณเจ้า รู้จักบ้านท่านบิดาของพระคุณเจ้า เราเคยไปโรงเรียนพราหมณ์ด้วยกันมาก่อน เราเคยประกอบกิจพิธีบวงสรวงสังเวยด้วยกัน เราเคยเดินทางติดตามสมณะกลุ่มหนึ่งมาด้วยกัน และขณะที่พระคุณเจ้าปวารณาตนออกบรรพชาอุปสมบทกับองค์พระผู้มีพระภาค ตัวข้าพเจ้าก็อยู่นั่น"

"ถ้าเช่นนั้น เธอก็คือสิทธารถะน่ะซี" สมณะโควินทะกล่าวออกมาดัง ๆ "อาตมาจำเธอได้แล้วละ และก็ประหลาดใจเสียเหลือเกินที่จำเธอไม่ได้แต่แรก เจริญพรท่านสิทธารถะ อาตมาดีใจใหญ่หลวงที่ได้พบเธออีก"

"ข้าพเจ้าก็เหมือนกัน ดีใจที่ได้พบพระคุณเจ้า พระคุณเจ้าได้กรุณาเฝ้าดูให้ขณะที่ข้าพเจ้านอนหลับ ข้าพเจ้าขอบพระคุณท่านอีกครั้งหนึ่ง ถึงแม้การคอยเฝ้าดูนั้นไม่มีความจำเป็นก็ตาม นี่พระคุณเจ้ากำลังจะเดินทางไปไหน"

"อาตมาไม่ไปไหนหรอก พวกเราเป็นสงฆ์จำเป็นจะต้องทำธุดงควัตรอยู่เสมอ ยกเว้นเสียแต่ระหว่างที่เป็นฤดูฝนอันมีระยะเวลา ๓ เดือน กลุ่มสงฆ์ของเราจะเดินทางไป ณ ที่ต่าง ๆ ปฏิบัติตนตามพระวินัย ออกเทศนาโปรดผู้คน ออกบิณฑบาตเป็นประจำ และไม่มีการหยุดอยู่กับที่ จะต้องปฏิบัติเช่นที่ว่านี้อยู่เสมอ แล้วตัวเธอเล่า ท่านสิทธารถะ กำลังจะไปไหน"

สิทธารถะกล่าวตอบว่า "ข้าพเจ้าก็เช่นเดียวกับพระคุณเจ้า ข้าพเจ้าไม่ไปไหนหรอกเพียงแต่เดินทางเที่ยวทำธุดงควัตร"

สมณะโควินทะพูดว่า "เธอบอกว่ากำลังธุดงค์ อาตมาเชื่อเธอ ขออภัยเถิดท่านสิทธารถะ แต่ดูเธอไม่มีท่าในลักษณะทำธุดงควัตรเลยนี่ เธอแต่งกายอย่างคนมั่งมีศรีสุข เธอใส่รองเท้าแบบสมัย

นิยมมีประทิ่นกลิ่นน้ำหอมบนมุ่นผม ผมแบบนี้ไม่ใช่ผมเผ้าของผู้ถือการธุดงค์เป็นสรณะ และหาใช่ผมของสมณะไม่"

"ถูกแล้วพระคุณเจ้า พระคุณท่านช่างสังเกต พระคุณท่านได้ประสบพบเห็นทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ด้วยดวงตาอันแสนจะคม แต่ข้าพเจ้ายังไม่ได้เล่าให้พระคุณท่านฟังว่า ข้าพเจ้านั้นก็คือสมณะเหมือนกัน และก็เป็นความจริงที่ได้กล่าวว่า ข้าพเจ้ากำลังธุดงค์อยู่"

"เธอกำลังธุดงค์" สมณะโควินทะกล่าวอย่างพิศวงสงสัย "แต่ไม่มีใครสวมใส่เสื้อผ้ารองเท้า และของหอมบนเผ้าผมกันนี่เธอ อาตมาเคยเดินทางไปไหนต่อไหนมาก็มาก แต่ยังไม่เคยประสบพบเห็นมีใครเดินธุดงค์แบบนี้มาก่อนเลย"

"จริงอย่างที่พระคุณท่านกล่าว ท่านสมณะโควินทะ แต่วันนี้พระคุณท่านก็ได้ประสบพบเห็นด้วยตาของพระคุณท่านเองแล้ว เห็นผู้ซึ่งเดินธุดงค์ด้วยการสวมรองเท้าและเสื้อผ้าอย่างที่ข้าพเจ้ากำลังสวมใส่อยู่ ท่านสมณะโควินทะผู้เป็นสหายเก่า โปรดจำคำข้าพเจ้าไว้ด้วยว่า โลกแห่งความสวยงามในรูปร่างหน้าตาและผ้าผ่อนแพรพรรณนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจังทั้งสิ้น การสวมใส่เสื้อผ้าและการตกแต่งผมเผ้าแบบต่าง ๆ นั้น ยิ่งเป็นอนิจจังยิ่งยวดขึ้นไปอีก ผมของเราและร่างกายของเราย่อมเป็นอนิจจังไม่ช้าไม่นานก็จะแก่เฒ่าเสื่อมสภาพและเน่าเปื่อยไป พระคุณท่านช่างสังเกตดีจริง ๆ ถูกต้องเสียจริง ๆ ทีเดียว ถูกแล้วข้าพเจ้าสวมใส่เสื้อผ้าของคนมั่งมีศรีสุข ก็เพราะข้าพเจ้าเคยเป็นผู้มั่งคั่งมากด้วยทรัพย์สมบัติพัสถานมาแล้ว ข้าพเจ้าไว้ผมตามความนิยมของผู้ชายซึ่งเจนจัดในสังคม ทั้งนี้ก็เพราะว่าข้าพเจ้าเคยเป็นชายเจ้าสังคมมาแล้ว"

"แล้วเวลานี้เธอกำลังเป็นอะไรเล่า ท่านสิทธารถะ"

"ไม่รู้หรอก ข้าพเจ้ารู้อะไร ๆ เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่นเดียวกับที่พระคุณท่านทราบ ข้าพเจ้ากำลังจาริกแสวงบุญ ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้มั่งมีศรีสุขมาแล้ว แต่เวลานี้หาได้เป็นคนมั่งมีไม่และไม่ทราบว่าพรุ่งนี้ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรต่อไป"

"เธอสูญเสียสมบัติพัสถานของเธอไป เช่นนั้นรึ ?"

"พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าชักไม่แน่ใจเสียแล้วว่า ข้าพเจ้าสูญเสียทรัพย์สมบัติไป หรือว่าทรัพย์สมบัตินั้น สูญเสียข้าพเจ้า ท่านสมณะโควินทะ จักรแห่งสิ่งที่ปรากฏให้ตาเราเห็นจนเป็นที่นิยมชมชื่นนั้น ช่างหมุนไปเร็วเสียเหลือเกิน สิทธารถะผู้บำเพ็ญตนตามเยี่ยงอย่างพราหมณ์เวลานี้อยู่ที่ไหน สิทธารถะผู้ถือเพศเป็นสมณะ เวลานี้อยู่ที่ใด สิทธารถะผู้มั่งมีศรีสุขเวลานี้อยู่ ณ แห่งหนตำบลใด

อะไร ๆ เป็นไปชั่วครู่ชั่วขณะ ไม่จีรัง ไม่ยั่งไม่ยืน ไม่ถาวรคงทน ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจัง ไม่ช้าก็เปลี่ยนแปลงมลายกลายรูปไปทั้งสิ้น พระคุณท่านก็รู้แล้ว"

สมณะโควินทะแสดงอากัปกิริยาสนเท่ห์สงสัย ไม่เข้าใจสหายในวัยหนุ่มแน่นของท่านอยู่นานพอใช้ ครั้นแล้วก็น้อมศีรษะแสดงคารวะ แล้วออกเดินไป

สิทธารถะจ้องดูสมณะโควินทะออกเดินทางไป บนใบหน้าของเธอนั้นมีรอยยิ้มน้อย ๆ ปรากฏให้เห็น สิทธารถะยังรู้สึกรักและเอ็นดูโควินทะอยู่ดังเดิม โควินทะผู้เป็นสหายที่สัตย์ซื่อและเต็มไปด้วยความขวนขวาย แล้วก็ในเวลานั้น ซึ่งนับว่าเป็นชั่วโมงอันล้ำเลิศของเธอ หลังจากที่ได้หลับแล้วอย่างเป็นที่น่าพิศวง โดยที่ได้ซึมแทรกไปที่ "โอม" แล้ว เธอจะรู้สึกเป็นอย่างอื่นไปอย่างไรได้ นอกเสียจากที่จะเกิดความรู้สึกรักใคร่เห็นใจขึ้นมาในใจเท่านั้น นั่นคือสิ่งมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นแก่เธอ ขณะที่นอนหลับไหลไปโดยมี "โอม" ส่งสถิตอยู่ด้วย เวลานี้เธอเกิดความรักขึ้นแล้ว รักทุกสิ่งทุกอย่างอกใจของเธอท่วมท้นไปด้วยความรักอันน่าชื่นใจ ในทุก ๆ สิ่งที่มองเห็น เธอรู้สึกเหมือนว่าเข้าใจอะไรขึ้นได้แล้ว เข้าใจว่า ทำไมคลื่นเหียนจึงวิงเวียนหน้ามืดลงก่อนหน้านี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเธอไม่มีความรักใคร่อะไรและไม่เห็นใจผู้อื่น

สิทธารถะจ้องมองดูสมณะโควินทะจากไปด้วยรอยยิ้มบนใบหน้า การหลับไหลลงไปนั้นทำให้รู้สึกแข็งแรงขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เธอรู้สึกหิวจนแสบท้องเอามาก ๆ เพราะว่าอาหารมิได้ตกถึงท้องมาถึงสองวันเต็ม ๆ แล้ว และนี่ก็ผ่านพ้นเวลามานานแล้ว ที่จะอดรนทนได้อีกต่อไป แม้ว่าจะอยู่ในภาวะชื่นชมระทมทุกข์ เธอก็ยังสามารถหัวเราะออกมาได้ดัง ๆ หัวเราะแล้วย้อนนึกไปถึงเวลาหนึ่งที่ผ่านมา เวลาที่อวดโอ้แก่กมลา คุยเขื่องถึงศิลป ๓ ประการที่มี คือ ความสามารถอดอาหาร ความสามารถในการอดทนรอคอย และความสามารถในการใช้ความคิด สามสิ่งเหล่านี้คือสมบัติที่มีประจำกาย เป็นความแข็งแกร่ง พลัง และทั้งความหนักแน่นตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่าน จากความเพียรพยายามครั้งเมื่อยังหนุ่มแน่นอยู่ เธอได้เรียนรู้เพียงศิลป ๓ อย่างนี้เท่านั้น ไม่มีอย่างอื่นอีก ครั้นมาบัดนี้ ได้สูญเสียสมบัติ ๓ ประการดังว่านั้นไปหมดแล้ว เธอไม่สามารถงดอดอาหาร ไม่สามารถอดทนรอคอย ไม่สามารถคิดค้นอะไรได้อีกต่อไป เธอเสียสมบัติอันมีค่า ๓ ประการลงไป แล้วกลับได้สิ่งที่นับว่าด้อยคุณค่ามาแทน คือ สิ่งล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจังทั้งสิ้น ความสุขความระเริงใจอันเกิดจากผัสสะและการดำรงชีวิตของผู้มั่งมี โอ้อ่า แข็งกร้าว หนทางที่เดินมาแล้วนั้น ยืดยาวและแปลกประหลาด ครั้นมาบัดนี้ รู้สึกตัวอย่างจริงจังว่า ได้กลับกลายเป็นคนธรรมดาสามัญขึ้นแล้วอีกครั้งหนึ่ง

สิทธารถะคิดไปคิดมา ค้นคิดถึงสถานะของตน เธอประสบพบว่า รู้สึกยุ่งยากในการใช้ความคิด อันที่จริงแล้ว เธอไม่อยากที่จะคิดถึงมันหรอก แต่อย่างไรก็ตาม เธอก็บังคับตัวเธอให้คิด

ที่เธอค้นคิดอยู่ขณะนี้ก็คือว่า สิ่งทั้งหลายอันล้วนแต่เป็นอนิจจังนั้น กำลังจะเคลื่อนเลื่อนลอยออกไปจากตัวอีก กำลังจะยืนหยัดอยู่ผู้เดียวภายใต้แสงอาทิตย์อีกครั้งหนึ่ง ดังที่เธอเคยยืนหยัดอย่างเด็ดเดี่ยวมาแล้วเมื่อครั้งยังเด็ก ๆ ไม่มีอะไรที่นับว่าเป็นของตน ไม่รู้อะไร ไม่ถือกรรมสิทธิ์ในสิ่งใดและหาได้เรียนรู้อะไรไม่ ช่างแปลกดีนะ ครั้นมาบัดนี้ขณะที่ไม่หนุ่มแน่นแล้ว ขณะที่ผมเผ้าหงอกขาวเป็นดอกเลายิ่งขึ้นทุก ๆ วัน ขณะที่กำลังวังชาชักจะถอยถดลดน้อยลงไป แล้วก็ ณ บัดนี้เอง เธอเริ่มจะเป็นเด็กขึ้นใหม่อีก เธอจะจะต้องยิ้มแย้มอีก ถูกแล้ว ชะตาของเธอนั้นช่างประหลาดเหลือหลาย กำลังเดินย้อนหลังกลับไปอีก เวลานี้เธอยืนอยู่ในโลกอย่างว่างเปล่า ปราศจากอาภรณ์ และไร้วิชา แต่อย่างไรก็ดี เธอก็หาได้โศกศัลย์จาบัลย์อย่างไรไม่ ตรงกันข้าม กลับจะรู้สึกอยากยิ้ม อยากหัวเราะเยาะตัวเอง แล้วก็ยิ้มเยาะเย้ยหยันโลกอันแปลกประหลาด โลกอันขาดปัญญาของมนุษย์

สิทธารถะนึกอยู่ในใจว่า อะไร ๆ ชักจะกลับคืนหลังไปยังที่เก่าอีก ครั้นแล้วก็หัวเราะขึ้น ส่วนดวงตาอันแวววาวนั้นทอดตรงลงไปในแม่น้ำ แล้วได้เห็นกระแสน้ำไหลย้อนกลับหลัง คือหาได้เป็นไปดังที่เคยเห็นอยู่ก่อนไม่ กระแสน้ำไหลเอื่อยเรื่อยไป ทั้งยังทำให้ได้ยินเสียงเป็นเพลงอันไพเราะเสนาะจิต และประทับใจ อีกด้วย เธอปรีดาปราโมทย์มาก เธอยิ้มกับแม่น้ำนั้นอย่างแช่มชื่นแจ่มใส แล้วก็คิดอยู่ในใจว่า แม่น้ำนี้ไม่ใช่สายเดียวกับที่เธอคิดจะกระโดดลงไปให้ตาย เมื่อหลายปีมาแล้วดอกหรือ หรือว่าเธอได้ฝันไปนั่นเอง

ชีวิตของคนเรานั้นช่างแปลก ช่างแปรผันเสียจริงหนอ สิทธารถะนึกในใจ ตัวเธอนั้นได้ระหกระเหินมาบนมรรคาที่แสนจะประหลาด เมื่อครั้งยังเป็นเด็ก เธอผูกจิตสาละวนอยู่แต่ในเรื่องของเทวะ และการบวงสรวงบูชายัญ เมื่อเยาว์วัย ได้บำเพ็ญตนบำเพ็ญกายเป็นนักพรตเพ่งจิตคิดค้นหาหนทางเพื่อความหลุดพ้นอยู่เป็นนิจศีล ฉันท่องเที่ยวแสวงหาพรหมและอมรรตัยในอาตมัน ครั้นเติบใหญ่เป็นหนุ่มแน่นขึ้น ได้ล้างมลทินด้วยการอาศัยอยู่ในราวป่าผ่าความรุนแรงของทั้งความร้อนและความหนาว เธอเรียนรู้วิธีอดอาหาร เธอเรียนรู้การพิชิตเอาชนะร่างกายของเธอ ครั้นแล้วเธอได้สดับตรับฟังวังและอันน่าตื่นเต้นพิศวงของององค์พระผู้มีพระภาคที่ล้ำเลิศ จนทำให้ตัวเธอนั้นรู้สึกว่าวิทยาและเอกภาพของพิภพนั้นแทรกซึมเข้าไปในกายเธอ ในสายเลือดของเธอ แต่เธอก็รู้สึกว่ามีอะไรข้างในกายอย่างหนึ่ง บังคับขับไสตัวเธอให้จากสมเด็จพระพุทธองค์ และวิทยาอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ท่าน

เธอดิ้นด้นกระเสือกกระสนไปรับรสความชื่นบานหรรษาของความรักจากกมลา และเรียนรู้ธุรกิจจากกามสวามี เธอกอบโกยเงินทอง เธอจับจ่ายใช้สอยมันอย่างสาดเสียเทเสีย เธอกินอาหารดี ๆ ที่ฟุ่มเฟือย เธอหลงระเริงในโลกีย์ ในกามารมณ์ จริงแล้ว เธอได้สูญเสียเวลาไปหลายปี อันทำให้สติปัญญาของเธอมลายสูญหายหมดไป เธอเสื่อมอำนาจที่จะใช้ความคิด จนทำให้ลืมนึกถึงเอกภาพของสิ่งทั้งหลาย จริงหนอ จากการประพฤติผันแปรอย่างเลวร้ายของเธอ เธอได้ถูกเปลี่ยนจากการเป็นผู้ใหญ่ให้ลงมาเป็นเด็กอีกครั้งหนึ่ง ใช่ไหม เธอถูกเปลี่ยนจาก การเคยเป็นนักค้นคิดลงมาเป็นคนธรรมดาสามัญอีกครั้งใช่ไหม อย่างไรก็ตาม วิถีใหม่นี้ก็ดีไม่น้อย เพราะว่านกน้อยในอกเธอยังไม่ตาย แต่มรรคานี้ที่เดินมาแล้ว เป็นหนทางที่น่าคิดน่าศึกษา ซึ่งทำให้เธอมีประสบการณ์เกี่ยวกับความโง่เขลาเบาปัญญาของเธออย่างมากมาย ความชั่วความผิดของเธออย่างมากมายก่ายกอง อันนำมาแล้วซึ่งความคลื่นเหียนเวียนหัว โมหาคติ และทุกข์ทนหม่นไหม้ แล้วจึงได้กลับกลายมาเป็นเด็กใหม่อีกครั้งหนึ่ง ถูกแล้วละ ที่จะต้องเกิดต้องเป็นขึ้นเช่นนี้ ตาของเธอเห็น และใจของเธอรู้สึกเองว่ามันเป็นเช่นนั้น แล้วย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่เธอจะต้องรับบาปอันนั้น จนทำให้จมดิ่งลึกลงไปในห้วงจิต แล้วคิดจะฆ่าตัวตาย เพื่อได้รับการอโหสิ จากการได้ยินคำว่า "โอม" ก้องขึ้นมาอีก ทำให้สามารถหลับไหลลงไปได้เต็มตื่น แล้วคืนคงสติสัมปชัญญะขึ้นมาอย่างผาสุก เธอจะต้องเป็นคนโง่เง่าเต่าตุ่นอีกครั้งหนึ่ง ในการที่จะประสบพบอาตมันในตัวเธอ เพื่อที่จะมีชีวิตอยู่ไปนั้น เธอจะต้องทำบาปอีก แล้วก็หนทางนี้จะนำเธอไปไหนกัน ไปถูกที่ไหม เธอรู้สึกเวลานี้ว่า มรรคานี้ยังไม่ถูกที่ มันวกวนดังวงกลม แต่อย่างไรก็ดี ไม่ว่าทางนี้จะพาไปที่ไหน เธอก็จรดลดั้นไป ไม่มีวันหยุดยั้ง

เวลานี้สิทธารถะรู้สึกว่าความปีติโสมนัสพรั่งพรูอยู่ในตัวเอง

แล้วก็ความปีติโสมนัสนี้หลั่งไหลมาจากไหนเล่า เธอถามตัวเองอยู่ในใจ อะไรคือเหตุผลที่ทำให้เกิดความสุขในใจขึ้นเช่นนี้ เกิดมาจากการที่ได้หลับไหลลงไปนานไม่น้อย อันทำให้เธอสบายอกสบายใจขึ้นเช่นนั้นรึ หรือว่าจากการที่เธอเพ่งจิตต่อคำ "โอม" หรือเป็นเพราะว่าเธอได้หลีกลี้หนีมา แล้วก็การหลีกลี้หนีมาเช่นนั้นได้สิ้นสุดลงแล้ว หรือเป็นเพราะว่าในที่สุดเธอเกิดเป็นเสรีขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง แล้วยืนหยัดอยู่ใต้ท้องฟ้าอันใสสว่างอย่างเด็ก ๆ เช่นนั้น ? โอ้ หลีกลี้หนีมาครั้งนี้ช่างเป็นสิ่งงามสิ่งดีเสียนี่กระไร เพราะว่าเป็นการปลดปล่อยให้เป็นเสรี ในนิวาสสถานที่เธอหลบลี้หนีหน้าออกมานั้น อบอวลอยู่ด้วยบรรยากาศของเครื่องประทินกลิ่นของหอม และเครื่องเทศที่ใช้ในการปรุงอาหารต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสุรุ่ยสุร่ายและความเกียจคร้าน

เฉื่อยชาทั้งนั้น นึกขึ้นมาถึงโลกแห่งความมั่งคั่ง ซึ่งยึดถือการดื่มเครื่องดองของเมา ระบำรำฟ้อน และสกาพนันเป็นความสุข เธอรู้สึกขนลุกขนพองด้วยความสยดสยอง เกลียดกลัว กับโกรธเกลียดตัวเธอขึ้นมาแล้วละ ที่หลงระเริงอยู่ในโลกอันน่าขนลุกขนพองเสียนาน เธอชิงชังตัวเธอที่ยอมตนหลงระเริงกับโลกียสุขเช่นนั้น เธอวางยาพิษตัวเธอเอง เธอทรมานและบ่อนทำลายตัวเธอเอง จนทำให้ตัวเธอเกิดแก่เฒ่าร่วงโรย และมีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ต่อไปนี้เธอจะไม่คิดใฝ่ฝันมันต่อไปอีกแล้ว คิดฝันอย่างหยิ่งอย่างภาคภูมิใจอย่างแต่ก่อน ว่าสิทธารถะเป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่อง แต่อย่างไรก็ตามมีสิ่งหนึ่งซึ่งเธอทำถูกและเป็นที่พออกพอใจของเธอ สิ่งนั้นคือ บัดนี้เธอบัดไปเสียได้ซึ่งสิ่งอันน่าชิงชังเหล่านั้น มันเป็นชีวิตโง่ ๆ และไร้ค่า ข้าขอชมเชยเจ้าสิทธารถะ หลังจากที่เจ้าได้ลุ่มหลงทุ่มเทลงไปในสิ่งอันน่าอดสูเป็นเวลาหลายปี เจ้าก็กลับฉุกคิดขึ้นมาได้อีก นับว่าเจ้าได้ประกอบกรรมดีขึ้นอีกเวลานี้เจ้าได้ยินสำเนียงเสียงนกน้อยในทรวงอกของเจ้าเข้าแล้ว จงติดตามนกน้อยตัวนั้น ต่อไปเถิด

เธอนึกสรรเสริญตัวเองด้วยประการฉะนี้ รู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ แล้วก็ฟังท้องร้องโครกครากด้วยความหิวเป็นที่สุดด้วยความพิศวง ในเวลานี้เอง เธอตระหนักขึ้นมาได้อย่างถี่ถ้วนว่าได้ลองลิ้มชิมรสที่ทำให้เกิดทุกข์บางประการระหว่างเวลาที่ล่วงพ้นมา แล้วก็สลัดไปได้ นึก ๆ ขึ้นมาแล้วก็น่าใจหาย เธอได้หลงลิ้มชมชิมอยู่อย่างมากมายจนกระทั่งถึงจุดถึงขีดสิ้นคิด หน้ามืด และใกล้ความตายลงไปทีเดียว แต่ครั้นแล้วก็ถอนตัวออกมาได้ เคราะห์ดีที่ไม่อยู่กับกามสวามิให้นานกว่านี้ อยู่เพื่อกอบโกยเงินทองมา แล้วก็ใช้จ่ายไปอย่างอีลุ่ยฉุยแฉก อยู่เพื่อบำรุงบำเรอตัวเอง แต่ในขณะเดียวกัน เธอได้ทอดทิ้งไม่เอาใจใส่ในอัตตาของตน เคราะห์ดีที่ไม่หลงระเริงเหลิงพักพิงอยู่นานในบ้านนั้น บ้านซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยเครื่องประดับอันตระการตาและสิ่งเย้ายวนนา ๆ แต่ก็หาได้ผิดแผกไปจากนรกเราดี ๆ นี่เองไม่ ถ้าไม่ใช่สิ่งอันลี้ลับนี้สิ่งเดียวที่อุบัติขึ้นแก่เธอแล้วละก็ ป่านนี้เธอก็คงจะได้กระโดดน้ำฆ่าตัวตายลงไปแล้ว ด้วยความสิ้นคิดที่ประดังประดามาทับถม เวลาที่เธอโค้งตัวลงพร้อมที่จะกระโดดลงไปในแม่น้ำ สิ่งเร้นลับนั้นก็คือนกน้อย อุทกธารอันสดใส แล้วก็สำเนียงเสียงลึกลับภายในกายยังไม่ดับ จึงสามารถช่วยพิชิตความสิ้นคิดและหน้ามืดเสียได้ เธอชื่นเชยยินดีด้วยประการฉะนี้ หัวเราะออกมาดัง ๆ ด้วยประการฉะนี้ ดวงหน้าของเธอ เฉิดฉายขึ้นมาภายใต้ผมสีดอกเลาด้วยประการฉะนี้

เธอคิดในใจว่า ช่างเป็นการดีเสียจริง ๆ ที่ได้รับประสบการณ์ทุก ๆ อย่างด้วยตัวของตัวเอง ครั้งยังเด็ก ๆ เธอเรียนรู้ว่า ความสุขความสำราญของโลกแห่งความมั่งคั่งฟุ้มเฟือยเป็นของ

ไม่ดี ไม่เป็นสิ่งพึงปรารถนา เธอรู้เรื่องนี้มานานแล้ว แต่เพิ่งจะมีประสบการณ์ มาบัดนี้เธอรู้เรื่องนี้ได้ ไม่เพียงแต่พุทธิปัญญาของเธอเท่านั้น ยังได้ประสบพบเห็นด้วยตาของเธอเอง และด้วยท้องของเธอเอง ช่างดีเสียจริง ๆ ที่เธอตระหนักประจักษ์เรื่องนี้ขึ้น เธอครุ่นคิดอยู่นานถึงการเปลี่ยนแปลงในตัวเอง เธอสดับตรับฟังเสียงนกน้อยร้องแจ้วเจื้อยอย่างเบิกบาน ถ้านกน้อยข้างในกายตนตัวนี้เกิดตายลง เธอจะต้องดับขันธ์ด้วยไหม ไม่หรอก สิ่งอื่นในตัวเธอต่างหากที่จะมลายตายลงไป สิ่งที่ปรารถนาต่างหาก ที่ควรดับ ที่ควรสูญ สิ่งนั้นน่ะ ไม่ใช่สิ่งที่ควรมุ่งมาดปรารถนามาครั้งหนึ่ง ที่จะทำลาย ระหว่างที่เธอเป็นนักพรตบำเพ็ญตบะอยู่อย่างคร่ำเคร่งดอกหรือ สิ่งนั้นไม่ใช่อัตตา ไม่ใช่อัตตาที่กระจ้อยร่อยน้อยนิด น่าเกรงขาม และน่าภาคภูมิ ดอกหรือ อัตตาซึ่งพยายามที่จะย้อยุดฉุดเอามามาเป็นเวลาหลายปี อัตตาซึ่งพิชิตตัวเธออยู่เสมอ ปรากฏขึ้นมาทุกครั้ง ครั้งแล้วก็ครั้งเล่า ปรากฏขึ้นมาฉุดกระชากโฉบฉวยความสุขความหรรษาไปเสีย เหลือไว้ให้แต่ความกลัว ความประหวั่นครั่นคร้ามเช่นนั้นไม่ใช่หรือ แล้วก็ไม่ใช่สิ่งนี้ดอกหรือซึ่งในที่สุดได้มลายตายลงไปในป่า ณ ฝั่งท่าชลาสินธุ์อันน่าชื่นใจวันนี้เอง ไม่ใช่เพราะสิ่งนี้ได้ดับไปดอกหรือ บัดนี้เธอจึงได้กลับเป็นเด็กขึ้นอีก เด็กผู้ซึ่งมีหน้าตาน่าเชื่อถือ น่าไว้ใจ มีความสุข และปราศจากความสะทกสะท้านขามกลัว

บัดนี้ สิทธารถะตระหนักอย่างถ่องแท้แล้วว่า ทำไมตนจึงดิ้นรนต่อสู้อย่างไร้ประโยชน์กับอัตตามา ตลอดเวลาที่เป็นพราหมณ์และเป็นนักพรต ความรู้วิทยามากเกินไป บั่นทอนตน เป็นอุปสรรคแก่ตน การที่รู้การร่ายเวทสิทธิศักดิ์มากเกินไป การประกอบกิจพิธีในการบวงสรวงบูชายัญมากเกินไป การทรมานกายมากเกินไป การกระตือรือร้นและทะเยอทะยานมากเกินไป เคยเป็นคนถือตัว เคยเป็นคนฉลาดปราดเปรื่อง เคยเป็นคนกระตือรือล้นอยู่เสมอ และเหนือกว่าใคร ๆ เสมอ เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นปัญญาชน เป็นพระ เป็นเมธี อัตตาของเธอได้ไต่เต้าเข้าไปในความเป็นพระ ในการถือตัวในความมีปรีชาญาณ อัตตาของเธอยึดแน่นและเติบโต ทั้ง ๆ ที่เธอคิดว่าตนกำลังทำลายให้ดับให้สูญสิ้นไปลงไปด้วยการงดอดอาหาร และด้วยการสำนึกบาป มาบัดนี้ เธอเข้าใจอัตตาขึ้นแล้ว ตระหนักประจักษ์ว่า ที่เสียงภายในก้องกังวานให้ได้ยินนั้น ถูกต้องแล้วที่ว่า ไม่มีครูหรืออาจารย์คนใดหรอกที่จะนำมาซึ่งนิพพานแก่เธอได้ จะต้องประสบพบด้วยตนเอง ด้วยประการฉะนี้ เธอจึงต้องท่องไปในโลกกว้าง แล้วลืมกาย เข้ายึด เข้าลุ่มหลงในอำนาจวาสนา ในอิสตรี และเงินทองของมีค่า เธอกลายเป็นพ่อค้าวาณิช เป็นนักสกาพนัน เป็นนักดื่ม เป็นผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินศฤงคารบริวาร แล้วก็ในขณะระยะนี้เอง ดวงจิตแห่งการเป็นสมณะได้ดับลับลงและมลายตายลงไป สิทธารถะต้อง

ใช้เวลานานหลายปีที่น่ากลัว น่าขนพองสยองเกล้า ด้วยประการฉะนี้ ต้องประสบความคลื่นเหียนเวียนเกล้า ต้องศึกษาบทเรียนของความคลั่งไคล้เพ้อพกอันมีแต่ความว่างเปล่าแห่งชีวิตที่ไร้ประโยชน์ไร้คุณค่า จนกระทั่งถึงที่สุด จนกระทั่งถึงขีดสิ้นคิดและสิ้นหวัง จนกระทั่ง สิทธารถะผู้ค้าความสำรวยความสำราญ และสิทธารถะผู้มั่งคั่ง อาจตายมลายลงได้ ท้ายที่สุดสิทธารถะคนเก่าก็มลายตายลงแล้วสิทธารถะคนใหม่ได้ตื่นจากความหลับไหล ถึงแม้จะเป็นสิทธารถะคนใหม่ก็ตาม แต่ก็จะต้องมีภาวะแก่เฒ่าและตายลงได้เช่นเดียวกัน สิทธารถะเป็นอนิจจังรูปทั้งหลายเป็นอนิจจัง แต่วันนี้สิทธารถะดูหนุ่มแน่น เป็นเด็ก เป็นสิทธารถะคนใหม่ และมีความสุขยิ่ง

ความคิดเหล่านี้ผ่านไปมาอยู่ในใจ เธอฟังเสียงท้องร้องด้วยดวงหน้าที่ยิ้มแย้ม ฟังเสียงผึ้งร้องระงม ด้วยความซาบซึ้งตรึงใจ มองดูสายน้ำที่กำลังไหลพัดผ่านอยู่ในแม่น้ำอย่างเป็นสุข ไม่มีแม่น้ำใดอีกแล้วที่จะประทับจับใจเธอมากเท่าแม่น้ำสายนี้ ไม่มีแม่น้ำใดที่เธอจะได้ยินเสียงเสนาะเพราะพริ้งและอาการที่ไหลพัดผ่านดูน่าตระการใจ เท่าแม่น้ำสายนี้ ดูประหนึ่งว่าแม่น้ำสายนี้มีอะไร ๆ วิเศษที่จะบอกเล่ากล่าวแก่เธอถึงสิ่งที่เธอไม่รู้ สิ่งที่รอคอยเธออยู่ สิทธารถะเคยปรารถนาที่จะกระโดดดิ่งลงจมตายในแม่น้ำสายนี้มาแล้ว จริงนะ สิทธารถะผู้ชรา สิทธารถะผู้เหนื่อยอ่อน สิทธารถะผู้สิ้นคิดสิ้นหวัง จมน้ำตายไปแล้ววันนี้ สิทธารถะคนใหม่จึงรู้สึกรักนักหนา รักการไหลพัดผ่านของแม่น้ำสายนี้ ทั้งยังได้ตกลงปลงใจอีกด้วยว่า จะไม่ขอจากแม่น้ำนี้ไปให้เร็วนัก โดยจะขอรอพักอยู่ก่อนให้นานแสนนาน

บทที่ ๙
ชายแจวเรือจ้าง

สิทธารถะคิดครุ่นอยู่ในใจว่า เธอจะต้องอยู่บนฝั่งแม่น้ำนี้ต่อไปให้นานสักหน่อย แม่น้ำนี้เป็นสายเดียวกันกับสายที่เธอเคยข้ามมาแล้ว เมื่อตอนเดินทางเข้าไปในเมือง จำได้แล้วละว่า ชายแจวเรือจ้างผู้มีไมตรีจิตเป็นผู้พาข้าม เธอจำจะต้องไปหาเขา เพราะว่าชีวิตหนึ่งของเธอซึ่งบัดนี้กลายเป็นเก่าไปและตายไปแล้วนั้น ตั้งต้นจากกระท่อมทับของชายแจวเรือจ้างผู้นี้ ฉะนั้นขอวิถีใหม่ มรรคาใหม่ ชีวิตใหม่ของเธอจงตั้งต้น ณ กระท่อมทับของเขาด้วยเถิดนะ

เธอจ้องมองดูแม่น้ำด้วยความใยดี มองดูสายน้ำที่กำลังไหลพัดผ่าน ทอดสายตาลงไปในน้ำที่สีเขียวขจีอันเป็นสายใสแจ๋วเหมือนนฤมิตขึ้นอย่างน่าพิศวง เห็นระลอกกลอกกลิ้งเป็นสีขาวคล้ายมุกผุดขึ้นมาจากความลึก มีฟองฝอยล่องลอยอยู่บนพื้นน้ำ อันดูเหมือนกระจกเงา ท้องฟ้าสีครามสะท้อนให้เห็นอยู่ในน้ำนั้น รู้สึกในเวลานี้ว่า แม่น้ำนั้นกำลังจ้องมองดูเธอด้วยดวงตานับจำนวนพัน เขียว ขาว แก้วผลึก แล้วก็เขียวคราม เธอเกิดความรักในแม่น้ำนี้อย่างมากหลาย รักอาลัยอย่างผูกจิตประทับใจ แล้วก็ซาบซึ้งตรึงใจในแม่น้ำสายนี้ ส่วนในอกนั้นเล่า เธอได้ยินเสียงที่ตื่นขึ้นมาใหม่ ๆ บอกอะไรแก่เธอ เสียงนั้นกล่าวว่า "เจ้าจงรักแม่น้ำนี้ อยู่กับแม่น้ำนี้ เรียนจากแม่น้ำนี้" ถูกแล้ว เธอปรารถนาจะเรียนรู้อะไรจากแม่น้ำสายนี้จึงจะต้องเงี่ยหูสดับตรับฟังแม่น้ำนี้ รู้สึกในใจว่า ไม่ว่าใครก็ตามที่เข้าใจแม่น้ำนี้ และความลี้ลับของแม่น้ำนี้ จะต้องตระหนักประจักษ์แจ้งอะไร ๆ มากขึ้น จะต้องรู้รหัสมากขึ้น จะต้องรู้ความซ่อนเร้นลี้ลับทั้งหลายทั้งสิ้น

วันนี้เพียงแต่ได้ประสบพบเห็นความลับของแม่น้ำอย่างหนึ่งเท่านั้น คืออำนาจที่รัดรึงวิญญาณ เธอประสบพบว่าน้ำนั้นไหลไปไม่ขาดสาย ส่วนที่ไหลก็ไหลไป แล้วก็ยังมีน้ำมาเพิ่มเติมเต็มอยู่เสมอ เป็นน้ำแบบเดียวกัน แต่ทุกเวลานาทีจะเป็นน้ำใหม่ ใครบ้างที่สามารถเข้าใจใครบ้างที่สามารถล่วงรู้คิดเห็น สิทธารถะไม่เข้าใจ สิทธารถะเกิดอาการไม่ไว้ใจตัวเองขึ้นมาเสียแล้วเธอจดจำรำลึกได้เพียงราง ๆ แต่ว่าจำเสียงทิพย์นั้นได้

สิทธารถะลุกขึ้นยืน ความหิวยิ่งจะทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะจนแทบจะทนไม่ไหว อย่างไรก็ตาม เธอก็ยังคงย่างเท้าก้าวต่อไปตามริมฝั่งแม่น้ำนั้นด้วยความแสบท้อง เดินไปแล้วก็เงี่ยหูฟังเสียงน้ำกระเซ็น ทั้งยังได้ยินท้องร้องเพราะความหิวโหยโรยแรงอ่อนใจ อย่างสุดแสนที่จะทนทานได้อีกด้วย

เมื่อมาถึงท่าข้าม เห็นเรือจ้างจอดอยู่นั่นแล้ว คนเรือผู้ซึ่งเคยพาสมณะหนุ่มน้อยข้ามแม่น้ำมาแล้วครั้งหนึ่ง นานมาแล้วนั้น ยืนตระหง่านอยู่บนเรือ สิทธารถะจำได้ จริงแล้วหนอเขาแก่เฒ่าลงไปมากเหมือนกัน

"ช่วยพาข้าพเจ้าข้ามไปหน่อยได้ไหม ?" เธอเอ่ยถาม

ชายแจวเรือจ้างแสดงอาการสนเท่ห์ใจ ที่ได้เห็นชายท่าทางเป็นคนใหญ่โตต้องเดินเท้ามาคนเดียวอย่างเปลี่ยวเปล่า แต่ก็รับเอาลงเรือ แล้วออกเรือไป

ระหว่างที่เรือแล่นไปนั้น สิทธารถะปรารภขึ้นว่า "ท่านช่างเลือกชีวิตได้ดีเหลือเกิน การอยู่ใกล้แม่น้ำ และแจวข้ามไปมาทุก ๆ วัน คงจะมีความสุขดีอยู่นะ ?"

ชายแจวเรือจ้างยิ้ม โยกตัวไปมาอย่างแช่มช้า แล้วตอบว่า

"เป็นสุข ถูกอย่างที่ท่านว่า แต่ข้าพเจ้าคิดว่าไม่ใช่ทุกชีวิต และไม่ใช่การงานทุกอย่างหรอก ที่ทำให้มีความสุข"

"อาจเป็นได้ แต่ข้าพเจ้าอิจฉาชีวิตของพ่อลุง"

"ท่านชอบชีวิตอย่างข้าพเจ้า ไม่ช้าหรอกท่านจะต้องเลิกชอบ เพราะว่าชีวิตอย่างนี้หาใช่ชีวิตของผู้แต่งตัวดี ๆ ล้วนแต่ของดี ๆ มีค่าอย่างท่านไม่"

สิทธารถะหัวเราะแล้วพูดว่า "มีคนพูดถึงเสื้อผ้าของข้าพเจ้ามาครั้งหนึ่งแล้ววันนี้ แล้วก็ไม่ยอมไว้ใจในตัวข้าพเจ้าอีกด้วย พ่อลุงโปรดรับเสื้อผ้าเหล่านี้ไว้ทีได้ไหม ข้าพเจ้าออกจะรำคาญมันเต็มทีแล้ว ต้องขอบอกว่าข้าพเจ้าไม่มีเงินเป็นค่าจ้างพาข้ามแม่น้ำหรอกนะ"

"ใต้เท้าพูดเล่นละกระมัง ?" ชายแจวเรือจ้างหัวเราะเห็นเป็นของขัน

"ข้าพเจ้าไม่ได้พูดเล่นหรอก พ่อลุงเคยพาข้าพเจ้าข้ามแม่น้ำนี้มาก่อนครั้งหนึ่งแล้ว โดยข้าพเจ้าไม่ได้จ่ายอะไรให้ วันนี้จงพาข้าพเจ้าข้ามอีกสักครั้งเถิด แล้วเอาเสื้อผ้าของข้าพเจ้าไปแทนค่าจ้างก็แล้วกัน"

"แล้วใต้เท้าจะเดินทางต่อไปอย่างไร ในเมื่อไม่มีเสื้อผ้า"

"ข้าพเจ้าเลือกข้างจะไม่ไปไหน จะเลือกอยู่ที่นี่กับพ่อลุง ถ้าพ่อลุงจะกรุณาให้เสื้อผ้าเก่า ๆ แก่ข้าพเจ้า แล้วรับข้าพเจ้าไว้เป็นผู้ช่วย หรือไม่เช่นนั้น ก็ให้ข้าพเจ้าเป็นคนฝึกงานไปก่อนจริง ๆ นะ ข้าพเจ้าจะต้องเรียนรู้วิธีแจวและคัดท้ายเรือให้ได้"

ชายแจวเรือจ้างจ้องมองดูชายแปลกหน้าด้วยความสนใจอยู่เป็นนาน ครั้นแล้วก็พูดขึ้นว่า "ข้าพเจ้าจำท่านได้แล้ว ครั้งหนึ่งท่านเคยนอนค้างในกระท่อมของข้าพเจ้า นั่นเป็นเวลานานมาแล้วมากกว่า ๒๐ ปี เห็นจะได้กระมัง ข้าพเจ้าพาท่านข้ามแม่น้ำ แล้วเราก็จากกันฉันมิตร ครั้งนั้นน่ะท่านเป็นสมณะใช่ไหม ข้าพเจ้าจำนามของท่านไม่ได้เสียแล้วละ"

"ข้าพเจ้าชื่อสิทธารถะ และเป็นสมณะเมื่อพ่อลุงพบครั้งนั้นแล้ว"

"ยินดีต้อนรับท่านสิทธารถะ ข้าพเจ้าชื่อวาสุเทพ วันนี้ท่านจะต้องเป็นแขกของข้าพเจ้า ต้องนอนค้างในกระท่อมทับด้วย โปรดบอกหน่อยเถิดว่า ท่านเดินทางมาจากไหน และทำไมท่านจึงเบื่อหน่ายเสื้อผ้าดี ๆ มีราคาของท่านด้วย"

เวลานี้ วาสุเทพพาสิทธารถะมาถึงกลางแม่น้ำ และโดยที่กระแสน้ำเชี่ยวจัด วาสุเทพจึงจำต้องออกแรงแจวหนักหน่วงขึ้น แจวอย่างสงบ ด้วยแขนอันแข็งแรง ตาทั้งคู่ก็จดจ้องมองดูอยู่ที่หัวเรือ สิทธารถะพินิจพิศดูอยู่ตลอดเวลา จำได้ดีว่า ครั้งหนึ่ง ครั้งเมื่อเธอถือเพศสมณะอยู่นั้น เธอเคยรักใคร่ในชายคนนี้มาแล้ว จึงรับคำเชิญของวาสุเทพด้วยความซาบซึ้งตรึงใจ ครั้นพอถึงฝั่ง สิทธารถะกุลีกุจอช่วยวาสุเทพผูกเรือ แล้ววาสุเทพก็พาสิทธารถะเข้าไปในกระท่อมทับส่งขนมปังและน้ำให้สิทธารถะรับประทานอย่างชื่นอกชื่นใจ ทั้งวาสุเทพยังส่งผลมะม่วงให้สิทธารถะอีกด้วย

ต่อมา เมื่ออาทิตย์กำลังจะลับดับดวงลงไป ทั้งสองนั่งสนทนากันอยู่บนลำต้นไม้ใกล้ฝั่ง สิทธารถะเล่าให้วาสุเทพฟังถึงชาติกำเนิดและชีวิตความเป็นอยู่ของเธอ เล่าตลอดถึงว่ารู้สึกสิ้นคิด หมดอาลัยตายอยากในชีวิตอย่างไร จนได้มาพบพานวาสุเทพเข้าวันนี้ การเล่าสาธยายนั้นกินเวลาจนเลยเที่ยงคืน

ส่วนวาสุเทพนั้นเล่า รับฟังด้วยความเอาใจใส่สนใจ ได้ยินหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ชาติกำเนิดของสิทธารถะ เมื่อสิทธารถะเป็นเด็ก การศึกษาเล่าเรียนของสิทธารถะ การจาริกสัญจรเที่ยวดั้นด้นค้นหาสัจธรรม ความหลงระเริงในโลกียสุข และความต้องการของสิทธารถะ ชายแจวเรือจ้างมีคุณธรรมอันล้ำเลิศอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งหาพบได้น้อยในบรรดาผู้คนทั้งหลาย คือ รู้จักฟัง วาสุเทพหาได้พูดอะไรไม่ แม้แต่คำเดียว จนทำให้ผู้เล่าเข้าใจเอาว่า วาสุเทพจำทุกถ้อยคำอย่างเงียบสงบ

อย่างตั้งอกตั้งใจ ซึ่งจะไม่มีการหายหกตกหล่นอย่างเด็ดขาด วาสุเทพฟังจนกระทั่งจบสิ้นกระแสความด้วยขันติด้วยความอดทน โดยไม่ปริปากเอออออห่อหมกหรือขัดคอแต่อย่างใด เขาได้แต่ฟังอย่างเดียวเท่านั้น สิทธารถะรู้สึกอิ่มเอิบใจที่มีผู้ฟังเช่นวาสุเทพเช่นนี้ ผู้ซึ่งเข้าอกเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ของเธอ ความเพียรพยายามของเธอ รวมทั้งความเศร้าหมองทุกข์ทนหม่นไหม้ของเธอ

อย่างไรก็ตาม ตอนใกล้ที่จะจบเรื่องเล่าลง เมื่อสิทธารถะสาธยายแก่วาสุเทพถึงเรื่องต้นไม้ริมแม่น้ำ เรื่องความสิ้นคิดผิดหวังของเธอ เรื่องเกี่ยวกับ "โอม" มหาศักดิ์สิทธิ์ และเล่าถึงว่าหลังจากหลับลงไปได้งีบใหญ่ เขาเกิดอาลัยอาวรณ์แม่น้ำนี้ขึ้นมาทันที เห็นชายแจวเรือจ้างเงี่ยหูฟังอย่างตั้งอกตั้งใจเป็นพิเศษ เขาสดับฟังอย่างดูดดื่ม เต็มภาคภูมิ จนถึงกับต้องหลับตาฟังไปด้วย

เมื่อสิทธารถะเล่าบรรยายอธิบายจบลงนั้น ทั้งคู่นั่งนิ่งอยู่นานเป็นครู่ใหญ่ ๆ ครั้นแล้ววาสุเทพได้ตั้งต้นขึ้นว่า "จริงอย่างที่ข้าพเจ้าคิด แม่น้ำพูดกับท่านแล้วล่ะ แล้วแม่น้ำยังสำแดงไมตรีจิตต่อท่านอีกด้วย แม่น้ำพูดกับท่าน นั่นแหละดีแล้วล่ะ ดีจริง ๆ ด้วย สิทธารถะอยู่เสียที่นี่เถิด ข้าพเจ้าเคยมีภรรยามาครั้งหนึ่ง เขาคือคู่เคียงคู่ชีวิตของข้าพเจ้าทีเดียว แต่เขาตายไปนานแล้ว ข้าพเจ้าอยู่คนเดียวมานานนักหนา อยู่เสียกับข้าพเจ้าที่นี่เถิด มีที่นอนและอาหารเพียงพอสำหรับเราสองคน"

"ขอบใจท่านมาก" สิทธารถะกล่าวตอบ "ขอขอบใจ และยินดีรับคำเชิญของท่าน และขอขอบใจด้วย ที่ตั้งอกตั้งใจฟังเรื่องราวของข้าพเจ้า จริง ๆ หนา มีน้อยคนนักที่รู้จักฟัง ข้าพเจ้ายังไม่เคยพบใครคนไหนเลยที่ทำได้อย่างท่าน ดังนั้นข้าพเจ้าต้องขอศึกษาจากท่านบ้าง ศึกษาวิธีฟังอย่างใจเย็นของท่าน"

วาสุเทพพูดขึ้นว่า "ท่านจะต้องเรียนรู้แน่ แต่ไม่ใช่จากข้าพเจ้า แม่น้ำต่างหากที่สอนข้าพเจ้าให้รู้จักฟัง ท่านจะเรียนรู้ไปเองจากแม่น้ำ แม่น้ำรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง คนเราสามารถเรียนรู้อะไร ๆ ได้จากแม่น้ำ ท่านก็ได้เคยเรียนรู้จากแม่น้ำมาแล้วไม่ใช่หรือ ว่า เป็นการดีที่คนเราจะดิ่งดำลงไปในแม่น้ำ เพื่อจะได้หยั่งพบความลึกล้ำของน้ำ ท่านสิทธารถะผู้มั่งคั่งและมีศักดิ์สูง ควรจะลองเป็นคนแจวเรือดูบ้าง สิทธารถะผู้เป็นพราหมณ์คงแก่เรียนจะต้องลองเป็นชายแจวเรือจ้างดู ท่านจะต้องเรียนเรื่องเหล่านี้จากแม่น้ำ แล้วนอกจากนี้ท่านจะต้องเรียนสิ่งอื่น ๆ อีกด้วย"

หยุดนิ่งกันไปเป็นครู่ใหญ่ ๆ สิทธารถะจึงได้ถามขึ้นว่า "สิ่งอื่น ๆ ที่ว่าคืออะไรเล่าพ่อลุง"

วาสุเทพยืนขึ้นแล้วพูดว่า "นี่ดึกมากแล้ว เข้านอนกันเสียทีเถิด ข้าพเจ้าไม่สามารถบอกท่านได้หรอกว่า สิ่งอื่น ๆ นั้นคืออะไร ท่านจะพบของท่านเอง บางทีท่านอาจรู้แล้วก็เป็นได้ ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้คงแก่เรียน ไม่รู้จักการเจรจาพาที คนอย่างข้าพเจ้าน่ะไม่รู้จักคิด ไม่รู้จักนึกหรอก รู้อย่างเดียวเท่านั้นแหละ คือรู้จักฟังและรู้จักปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในเรื่องพระ ๆ เจ้า ๆ นอกจากนั้นแล้วข้าพเจ้าหาได้เรียนรู้อะไรไม่ ถ้าข้าพเจ้าพูดเป็น สอนเป็น บ้านนี้ก็คงจะเป็นครูบาอาจารย์ไปแล้ว แต่เท่าที่เป็นอยู่เวลานี้ คือชายแจวเรือจ้างเท่านั้น แล้วก็หน้าที่ของข้าพเจ้าก็คือ พาคนข้ามแม่น้ำนี้ ได้พาคนข้ามมาไม่รู้ว่ากี่ร้อยกี่พันแล้ว และสำหรับประชาชนคนทั้งหลายเท่านั้น แม่น้ำของข้าพเจ้าหาได้เป็นอย่างอื่นใดสำหรับพวกนั้นไม่ นอกจากเป็นสิ่งกีดขวางการเดินทางของเขาเท่านั้น บางคนก็เดินทางมาหาเงินทอง บางคนก็เพื่อทำธุรกิจ บางคนก็ไปแต่งงาน บางคนก็เดินทางไปธุดงค์ แม่น้ำขวางทางเดินของเขา และชายแจวเรือจ้างก็อยู่ที่นี่เสมอ ที่จะพาพวกนั้นข้ามเครื่องกีดขวางไปอย่างเร็วรุดในร้อย ในพัน จะมีอยู่เพียงสี่หรือห้าคนเท่านั้น ที่ไม่เห็นว่าแม่น้ำเป็นอุปสรรคของเขา ผู้คนเหล่านี้ได้ยิน และสดับตรับฟังเสียงของแม่น้ำนี้ และแม่น้ำได้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พึงเคารพแก่เขา ดังที่เป็นแก่ตัวข้าพเจ้า ไปนอนกันเสียทีเถิด ท่านสิทธารถะ"

สิทธารถะอาศัยพักพิงอยู่กับชายแจวเรือจ้าง แล้วได้รับคำแนะนำ สั่งสอนว่า การดูแลรักษาเรือนั้นทำกันอย่างไร และเมื่อไม่มีอะไรทำที่เรือจ้าง เธอก็หันไปช่วยงานวาสุเทพที่นาข้าว แล้วยังเก็บผักหักฟืนและตัดเครือกล้วยลงมาจากต้นอีกด้วย เธอรู้วิธีทำแจว ช่วยซ่อมเรือ และสานกระบุงกระบาย เธอพออกพอใจในทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง ที่เธอทำ และที่เรียนรู้ ทำให้วันเดือนช่างเลื่อนเคลื่อนคล้อยผ่านไปเร็วเสียจริง ๆ แต่สิทธารถะเรียนรู้อะไรจากแม่น้ำมากกว่าที่วาสุเทพจะสามารถสอนสั่งเธอ เธอเรียนสิ่งต่าง ๆ จากแม่น้ำอย่างไม่หยุดยั้ง เหนือสิ่งอื่น ๆ ทั้งหลาย เธอรู้จักสดับตรับฟังจากแม่น้ำ ฟังด้วยดวงใจที่สงบเงียบไม่ตื่นเต้น ฟังด้วยขันติ ฟังด้วยวิญญาณ ฟังด้วยความยินดีที่จะฟัง ฟังอย่างปราศจากตัณหา ปราศจากการวินิจฉัย ปราศจากความคิดเห็น

สิทธารถะอยู่กับวาสุเทพอย่างผาสุก บางครั้งบางคราวก็สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ด้วยคำพูดที่ยืดยาวและใช้ความคิด โดยที่วาสุเทพเป็นคนพูดน้อย สิทธารถะมักทำไม่ค่อยสำเร็จในการที่จะชักนำให้เขาบรรยายอะไรได้นาน ๆ

ครั้งหนึ่งสิทธารถะออกปากถามวาสุเทพว่า "พ่อลุงเรียนรู้ความลึกลับจากแม่น้ำด้วยใช่ไหมว่า ในสิ่งทั้งหลายนั้นหามีกาลเวลาไม่"

มิยิ้มอย่างเฉิดฉาย ปรากฏอยู่เต็มใบหน้าของวาสุเทพ

"ถูกแล้ว ท่านสิทธารถะ" เขาตอบ "สิ่งนี้หรือที่ท่านต้องการจะให้พูดถึง ว่า แม่น้ำนั้นอยู่ทุกหนทุกแห่งในเวลาเดียวกัน ที่ต้นน้ำ ลำธาร และที่ปากน้ำ ที่น้ำตก ที่ท่าเรือจ้าง ที่กระแสน้ำในคาบสมุทร และในภูเขาเลากา ทุกหนทุกแห่ง แม่น้ำมีแต่ปัจจุบัน ไม่มีเงาของอดีต ไม่มีสภาพของอนาคต อย่างนั้นใช่ไหม ท่านสิทธารถะ?"

"ถูกแล้ว" สิทธารถะตอบ "ข้าพเจ้าเรียนรู้เช่นนั้น แล้วกลับมาสำรวจตรวจชีวิตตัว ชีวิตของข้าพเจ้าก็คือแม่น้ำเช่นกัน สิทธารถะครั้งยังเป็นเด็ก สิทธารถะเมื่อเป็นผู้ใหญ่ และสิทธารถะเมื่อเป็นคนแก่ แบ่งแยกจากกันโดยภาพเงา ดังพ่อลุงว่าอย่างเดียวเท่านั้น หาได้ถูกแบ่งแยกโดยสัจจะอย่างใดไม่ ชาติก่อนของสิทธารถะหาได้อยู่ในอดีตด้วยไม่ การดับขันธ์ของเขา และการนับวันกลับคืนไปสู่พรหมหาได้อยู่ในอนาคตไม่ ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสัจธรรมและเป็นปัจจุบัน"

สิทธารถะกล่าวด้วยความระรื่นชื่นบานจนเห็นออกนอกหน้า การประสบพบพานอันนี้ทำให้เธอเป็นสุขมากหลาย ทั้งนี้ มิใช่ว่าสิ้นทุกข์ลงทันเวลาดอกหรือ มิใช่เกิดความครั่นคร้ามขามกลัวขึ้นทันเวลาดอกหรือไม่ใช่เพราะว่าเราอาจพิชิตความยุ่งยากลำบากใจ และความชั่วร้ายในโลกนี้ได้ในเมื่อเราเอาชนะกาลเวลาได้ ในเมื่อเราขจัดเวลาออกไปเสียได้นี้ ดอกหรือ เธอพูดด้วยความชื่นชมโสมนัส ส่วนวาสุเทพนั้น ได้แต่ยิ้มตอบ แล้วผงกศีรษะแสดงว่าเห็นด้วย เขาเอามือตบไหล่สิทธารถะเบา ๆ แล้วกลับไปทำงานต่อไป

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อแม่น้ำเกิดล้นฝั่งระหว่างฤดูฝนไหลเชี่ยวกึกก้อง สิทธารถะได้ถามขึ้นว่า "ไม่จริงหรือที่ว่ากันว่า แม่น้ำนั้นมีหลายสำเนียง บางทีก็เป็นเสียงกษัตริย์ เสียงนักรบ เสียงวัวเปลี่ยว เสียงนกกลางคืน เสียงหญิงมีครรภ์ และเสียงชายถอนหายใจ แล้วยังเป็นเสียงอื่น ๆ อีกร้อยเสียงพันเสียง"

"จริงอยู่ อย่างท่านว่า" วาสุเทพผงกศีรษะรับ "เสียงของมวลสรรพสัตว์มีอยู่ในสำเนียงเสียงของแม่น้ำ"

สิทธารถะพูดต่อไปว่า "แล้วรู้ไหมว่า แม่น้ำเปล่งคำอะไรออกมา เวลาที่คนได้ยินสำเนียงเสียงของแม่น้ำนี้เป็นลักษณะหลายอย่างต่าง ๆ กัน ตั้งพัน ตั้งหมื่นเสียง พร้อม ๆ กัน"

วาสุเทพหัวเราะอย่างรื่นรมย์ใจ โน้มตัวไปหาสิทธารถะ แล้วกระซิบคำมหาศักดิ์สิทธิ์ "โอม" ที่หู และคำ ๆ เดียวกันนี้เอง ที่สิทธารถะได้ยินได้ฟังอยู่เมื่อครู่นี้

เวลาผ่านไป ยิ้มของสิทธารถะเริ่มละม้ายคล้ายยิ้มของชายแจวเรือจ้างขึ้นแล้ว เป็นยิ้มที่เกือบจะเฉิดฉายอย่างเดียวกัน เกือบจะเป็นยิ้มที่มีลักษณะสุขสันต์อย่างเดียวกัน เป็นยิ้มที่ฉายให้เห็นรอยอยู่บนใบหน้า เป็นยิ้มของเด็ก เป็นยิ้มของผู้เฒ่าผู้แก่ จนถึงกับทำให้ผู้เดินทางข้ามแม่น้ำเมื่อเห็นสิทธารถะกับวาสุเทพอยู่พร้อม ๆ กัน นึกว่าสองคนนี้เป็นพี่น้องกัน ในเวลากลางคืนสิทธารถะกับวาสุเทพมักจะนั่งอยู่ด้วยกันบนขอนไม้ใหญ่ริมแม่น้ำบ่อย ๆ ทั้งสองนั่งฟังเสียงอย่างเงียบ ๆ สำหรับบุคคลทั้งคู่ เสียงนั้นหาได้เป็นแต่เพียงเสียงน้ำอย่างเดียวเท่านั้นไม่ เป็นเสียงแห่งชีวิต เป็นเสียงสรรพสัตว์ เป็นเสียงของนิรันดรภาพและบางทีก็มีอุบัติการณ์พิเศษเกิดขึ้น คือ ขณะที่ต่างสดับตรับฟังเสียงแม่น้ำอยู่นั้น ทั้งสองนึกและคิดอะไร ๆ อย่างเดียวกัน คิดถึงเรื่องราวเมื่อวันก่อนอย่างเดียวกันหรือไม่ก็คิดถึงเรื่องราวของคนเดินทางคนหนึ่ง ซึ่งชะตาและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เดินทางคนนั้น ทำให้สองคนมีใจละมุนครุ่นคิดถึงอยู่อย่างเดียวกัน มิฉะนั้นก็คิดถึงเรื่องความตายอย่างเดียวกัน หรือไม่ก็คิดถึงสมัยเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก ๆ อย่างเดียวกัน และเมื่อแม่น้ำบอกข่าวดีแก่สิทธารถะ และวาสุเทพ ในขณะเดียวกัน คนทั้งสองต่างจ้องมองดูหน้ากันแล้วตริตรึกนึกคิดอย่างเดียวกัน ต่างก็รู้สึกเป็นสุขในการตอบคำถามซึ่งกันและกัน อย่างเดียวกัน

บัดนี้ มีสิ่งประหลาดกระจายระบายออกมาจากเรือจ้าง และจากชายแจวเรือจ้างทั้งสอง คนเดินทางผ่านไปมาหลายคนรู้สึกอย่างนี้ บางทีก็ปรากฏว่า พอเห็นหน้าชายแจวเรือจ้างคนใดคนหนึ่งเข้าเท่านั้นคนเดินทางตั้งต้นเล่าเรื่องถึงชีวิต ความลำบากยากแค้น สารภาพกรรมที่ได้กระทำผิดไว้ให้ชายแจวเรือจ้างฟังทันที ทั้งยังขอคำแนะนำจากชายแจวเรือจ้างถึงวิธีผ่อนคลายทุกข์ และวิธีทำให้เกิดความสุขอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ปรากฏว่ามีบางคนขออนุญาตพักแรมกับชายแจวเรือจ้างทั้งสองด้วยซ้ำไป เพื่อจะได้มีโอกาสฟังแม่น้ำ และทั้งยังเป็นที่ปรากฏอีกด้วยว่า ผู้คนแตกตื่นอยากรู้อยากเห็นตรงมาที่ท่าเรือจ้างนี้ โดยที่ได้ยินคำกล่าวขานกันมาว่า เวลานี้มีผู้มีปัญญา มายากร หรือนักพรต สองคนอาศัยอยู่ ณ ท่าเรือจ้างแห่งนี้ ผู้แตกตื่นอยากรู้อยากเห็นพวกนั้น ถามโน่นถามนี่ แต่ก็หาได้รับคำตอบอันใดไม่ ทั้งพวกนั้นก็หาได้พบเห็นมายากร หรือผู้รู้คนใดไม่ เขาพบแต่ตาแก่สองคนผู้ผูกพันกันด้วยมิตรภาพอย่างแน่นแฟ้น ไม่เห็นพูด เห็นจา ท่าทางแปลก ๆ และโง่เง่า ผู้แตกตื่นพวกนั้นหัวเราะเยาะและถากถางว่า ทำไมนะ จึงมีคนดี ๆ ที่น่าไว้ใจทำสิ่งโง่ ๆ อย่างนี้ คือการแพร่สะพัดข่าวลือที่ไม่มีความจริง

ปีเดือนเคลื่อนคล้อยผ่านไปโดยไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ ว่านานเท่าใด จนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่งมีพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นสาวกของโคตมพุทธะจำนวนหนึ่งเดินทางมาถึงที่นี้ สงฆ์เหล่านั้นขอข้ามฟากไปยัง

ฝั่งตรงข้าม ชายแจวเรือจ้างทั้งสองได้ความจากสงฆ์บริษัทกลุ่มนี้ ว่าท่านกำลังรีบรุดเดินทางไปเฝ้าองค์สมเด็จพระบรมศาสดา โดยมีข่าวแพร่สะพัดทั่วไปว่า พระผู้มีพระภาคกำลังทรงพระประชวรหนักและจะถึงซึ่งการดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน ในเวลาอันไม่ช้าไม่นานนี้ สงฆ์กลุ่มหนึ่งมาถึงและข้ามฟากไป อีกกลุ่มหนึ่งก็ตาม ๆ กันมา และข้ามไป นอกจากกลุ่มสงฆ์แล้วยังมีผู้คนอีกมาก ที่รีบเร่งเดินทางข้ามฟาก ส่วนปากนั้นเล่า ก็เฝ้าแต่พร่ำพูดกันอยู่แต่ที่สมเด็จพระพุทธองค์ จะดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพาน ช่างแปลกประหลาดเสียจริงหนอ ฝูงชนพลเมืองหลั่งไหลเดินทางตรงไปเฝ้าพระพุทธองค์จากทุกทิศทุกทาง ดูราวกับริ้วขบวนแห่แหนพิธีราชาภิเษกกษัตริย์ แห่กันมาราวกับฝูงผึ้ง พากันมาเป็นกลุ่มเป็นพวก ราวกับถูกแม่เหล็กใหญ่ดึงดูดให้เดินทางไปยังจุดเดียว คือ ณ ที่ซึ่งสมเด็จพระพุทธองค์ทรงประทับประชวรอยู่เวลานี้ อันเป็นที่ซึ่งเหตุการณ์ครั้งใหญ่ยิ่งกำลังจะอุบัติขึ้นในโลก ที่ซึ่งองค์สมเด็จพระสัพพัญญู กำลังจะทรงดับขันธ์ เข้าสู่พระนิพพาน

สิทธารถะครุ่นคิดอยู่ในใจ คิดถึงองค์พระบรมศาสดา ซึ่งพระสุรเสียงของพระองค์ท่านปลุกจิตเร้าใจผู้คนพลเมืองมามากแสนมาก แม้แต่ตัวเธอเองก็ได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาอันน่าตื่นเต้นมาแล้วครั้งหนึ่ง ซึ่งครั้งนั้นเธอพบพระพักตร์อันเฉิดฉายของพระพุทธองค์ด้วยความเคารพเลื่อมใสจนขนลุกชัน เธอมีจิตคิดเคารพรักในพระองค์ จดจำได้ดีถึงมรรคาที่ทรงสอนให้มุ่งเดินเพื่อที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ และนิพพาน จำได้ดีถึงรอยยิ้มสรวลบนพระพักตร์ จำได้ดี ถึงถ้อยคำที่เธอกราบทูลต่อพระผู้มีพระภาค สมัยเมื่อเธอยังหนุ่มแน่นอยู่ บัดนี้ยังรู้สึกเสียใจขึ้นอย่างมาก ที่ใช้ถ้อยคำอันเต็มไปด้วยความยโสของคนหนุ่มในการกราบทูล เพราะว่าจะอย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว เธอตระหนักประจักษ์ดีว่า เธอจะต้องไม่ห่างเหินองค์พระโคตมพุทธะ ถึงแม้ว่าเธอจะยังรับคำสอนสั่งของพระองค์ท่านไม่ได้ก็ตาม ถูกแล้ว ผู้เสาะแสวงหาสัจจะจะรับคำสอนของผู้ใดยังไม่ได้ ถ้าเขาปรารถนาอย่างจริงใจที่จะพบอะไร แต่ผู้ที่ได้พบสิ่งนั้นมาแล้ว จะต้องรับรู้มรรคาวิถีนั้นเป้าหมายอันนั้น ไม่มีอันใดอีกแล้วที่จะแยกเธอออกไปเสียจากบุคคล จำนวนหลายร้อยหลายพันซึ่งอยู่ในอมรรตยภพ และดำรงเทวภาพ

วันหนึ่ง เมื่อผู้คนพากันเดินทางไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ซึ่งกำลังจะทรงดับขันธ์สู่ปรินิพพาน มีกมลาด้วยผู้หนึ่งเดินทางไปด้วย กมลาผู้เคยได้ชื่อว่าเป็นนางคณิกาที่มั่งคั่งและสวยโสภาและผุดผาด บัดนี้ได้สลัดบัดทิ้งชีวิตแบบเก่าก่อนของหล่อนมานานแล้ว อุทิศสวนหย่อนใจของนางถวายแก่บรรดาสงฆ์สาวกขององค์สมเด็จโคตมพุทธะ ใช้เป็นอารามจำพรรษา ส่วนตัวหล่อนเองนั้นเล่าได้น้อมรับเอาพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรณะ กมลาอยู่ในหมู่ทายิกาที่ติดตามกลุ่ม

ธุดงค์ พอได้ยินข่าวเล่าขานกันถึงว่า พระผู้มีพระภาคกำลังจะดับขันธ์สู่ปรินิพพาน นางก็ตั้งต้นออกเดินเท้า แต่งกายอย่างคนธรรมดาสามัญ ออกเดินมากับบุตรชายของนาง สองแม่ลูกเดินทางมาจนถึงแม่น้ำ เด็กน้อยรู้สึกเหนื่อยอ่อนจึงรบเร้ามารดาให้กลับบ้าน แกต้องการพัก ต้องการกิน ต้องการอะไรต่าง ๆ นานา ตามภาษาเด็ก แกแล่นโลดโกรธขึ้ง น้ำตาคลอ ร้องขอโน่นขอนี่ ให้ทำอย่างนี้อย่างนั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลา กมลาจึงต้องเอาใจลูก โอนอ่อนผ่อนตาม นางจึงต้องหยุดพักตามทางบ่อยครั้ง เด็กคนนี้เป็นลูกที่ได้รับการตามใจ คอยขัดใจมารดาอยู่เสมอ นางต้องให้อาหารลูก ปลอบแกขู่แกเด็กน้อยไม่เข้าใจหรอกว่า ทำไมมารดาจึงต้องเดินทางอันทุรกันดารที่น่าอ่อนใจและแสนจะลำบากยากเข็ญไปยังที่ ๆ ไม่เคยรู้จัก ไปหาชายแปลกหน้าผู้ซึ่งเป็นนักบุญ ที่กำลังจะตายด้วย ให้เขาตายไปซี มันเกี่ยวข้องอะไรกับเด็ก ๆ อย่างฉันด้วยเล่า แกคิดในใจ

ขณะนี้ กลุ่มนักเดินทางอยู่ไม่ห่างไกลจากท่าเรือจ้างของวาสุเทพเท่าใดนัก ครั้นเมื่อสิทธารถะน้อยเอ่ยปากบอกมารดาว่า แกต้องการหยุดพัก นางจึงหยุดยั้งอีก วาระขณะที่สิทธารถะน้อยกำลังรับประทานกล้วยอยู่นั้น นางรู้สึกแสนที่จะอ่อนใจ ถึงกับหมอบลงบนพื้นดิน ดวงตาหรี่จะหลับเสียให้ได้ กมลาหย่อนกายลงได้ครู่เดียว นางต้องสะดุ้งผวาร้องขึ้นอย่างสุดเสียงด้วยความเจ็บปวดรวดร้าว เด็กน้อยตกใจ มองไปยังนาง เห็นมารดาหน้าขาวซีดด้วยความครั่นคร้ามขามกลัว แล้วเห็นงูดำตัวเล็ก ๆ ตัวหนึ่งซึ่งกัดกมลาเข้าแล้ว ได้เลื้อยออกมาจากใต้ผ้านุ่งห่มของนาง แล้วก็หนีไป

ทั้งสองแม่ลูกออกวิ่งจนสุดฤทธิ์ เพื่อจะให้ไปทันผู้คนที่กำลังเดินอยู่เบื้องหน้า ครั้นพอใกล้ถึงท่าเรือจ้างกมลาล้มฟุบลง ไม่สามารถจะไปได้อีกต่อไป เด็กน้อยส่งเสียงร้องให้คนช่วย แล้วจูบกอดมารดาอย่างพะว้าพะวัง ครั้นแล้วกมลาก็ร้องตะโกนดัง ๆ ออกมาด้วยอีกคนหนึ่ง จนกระทั่งเสียงนั้นได้ยินถึงวาสุเทพ ผู้ซึ่งกำลังยืนอยู่ใกล้ ๆ ท่า เขาปราดมาทันทีอุ้มสตรีไว้ในแขนและพาไปยังเรือ เด็กน้อยตามติดวาสุเทพไป ไม่ช้าก็พามาถึงกระท่อมซึ่งสิทธารถะกำลังยืนติดไฟอยู่ในขณะนั้น เธอเงยหน้าขึ้นดู สิ่งแรกที่เห็นคือหน้าของเด็กน้อยซึ่งทำให้รู้สึกประหลาดใจ เพราะหน้าเด็กคนนี้ทำให้เธอนึกถึงอะไรบางอย่างที่คุ้นตา ครั้นพอเห็นกมลาซึ่งจำได้ทันทีและถนัดถนี่ ถึงแม้ว่าหล่อนจะหมดสติอยู่ในอุ้งแขนของวาสุเทพก็ตาม สิทธารถะก็รู้ได้ทันทีว่า เด็กคนนี้คือลูกของตน หน้าตาช่างประพิมพ์ประพายทำให้เธอนึกถึงอะไรบางสิ่ง แล้วก็รู้สึกว่าหัวใจชักเต้นเร็วขึ้นผิดปกติ

ครั้นแล้วได้ช่วยกันชำระล้างแผลให้กมลา แผลนั้นดำช้ำ เนื้อตัวของเธอบวมเบ่งขึ้นมาทั่ว พอได้รับการผายปอดเธอก็ฟื้นคืนสติขึ้นมา เธออยู่บนเตียงนอนของสิทธารถะในกระท่อมนั้น

สิทธารถะผู้ซึ่งเคยรักนางอย่างดูดดื่มมาแล้ว กำลังก้มตัวอยู่ข้างเตียง ขั้นแรกนั้นนางคิดว่าฝันไป จึงยิ้มออกมาน้อย ๆ ครั้นแล้วก็มองดูหน้าสามี บัดนี้หล่อนชักจำอะไรขึ้นมาได้แล้ว ทีละน้อย ๆ จำสภาพของตน จำได้ว่าถูกงูกัด แล้วก็ร้องเรียกหาลูกรักของนางอย่างกระวนกระวายใจ

"อย่าร้อนใจไปเลย กมลา" สิทธารถะพูดขึ้น "แกอยู่นี่แล้ว"

กมลาสบตาสิทธารถะ นางพูดออกมาด้วยความลำบาก เพราะพิษงูแล่นเข้าไปในระบบเลือดเสียแล้ว นางพูดว่า "ยอดรัก เธอแก่เฒ่าลงไปมากนะ สิทธารถะ แม้ว่าผมเผ้าจะขาวเป็นดอกเลาไปหมดไปทั่ว แต่เธอก็เหมือนกับสมณะหนุ่ม ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งได้บุกเข้าไปในอุทยานของฉัน มีฝุ่นกลบเท้า ไม่มีรองเท้า ไม่มีเสื้อผ้าสวมใส่ เวลานี้เธอเหมือนสมณะหนุ่มคนนั้นมากมิ่งยิ่ง เสียกว่าตอนเมื่อเธอผละละทิ้งกามสวามีและฉันมา ตาของเธอเวลานี้ช่างเหมือนดวงตาของสมณะหนุ่มองค์นั้นเสียจริง ๆ ทีเดียวนะสิทธารถะ โธ่เอ๋ย ฉันด้วย ได้แก่เฒ่าลงไปมากเช่นเดียวกัน เธอจำฉันได้ไหม สิทธารถะ ?

สิทธารถะยิ้มแล้วพูดว่า "พอเห็น ฉันก็จำเธอได้ ยอดรัก"

กมลาหันหน้าไปหาบุตรน้อยของเธอ แล้วพูดว่า "เธอก็รู้แต่แรกเหมือนกันไม่ใช่หรือว่าเด็กคนนี้เป็นลูกของเธอ"

นัยน์ตาของเธอกลอกไปมาได้พักหนึ่งแล้วปิด เด็กน้อยร้องไห้โฮ สิทธารถะจับแกมานั่งบนเข่า ปล่อยให้ร้อง พลางแขนเธอก็ลูบผมลูกชายอยู่ไปมา เมื่อมองดูลูกชาย เธอนึกขึ้นมาได้ถึงบทสวดบทหนึ่ง ซึ่งเธอท่องจำไว้ครั้งหนึ่งเมื่อยังเป็นบุตรพราหมณ์ เธอเริ่มสวดอย่างช้า ๆ เพราะไม่แน่ว่าจำได้ แล้วมิช้านานเธอค่อย ๆ จำคำสวดได้ขึ้นทีละน้อย ๆ จำขึ้นมาได้เองจากอดีต และจากการเป็นเด็กเล็ก ๆ ของตน เด็กน้อยนิ่งเงียบ ฟังบิดาสวด ถอนใจสะอื้นขึ้นบ้าง แล้วไม่ช้าไม่นานก็หลับผ็อย สิทธารถะอุ้มเด็กน้อยไปวางลงยังเตียงของวาสุเทพ ส่วนวาสุเทพนั้นยืนอยู่ข้างเตาไฟจัดการหุงข้าว สิทธารถะมองดูหน้าวาสุเทพ แล้ววาสุเทพยิ้มด้วย

"หล่อนกำลังจะตาย" สิทธารถะพูดค่อย ๆ

วาสุเทพผงกศีรษะ แสงไฟจากเตาสะท้อนให้เห็นดวงหน้าอันเต็มไปด้วยความกรุณาปรานีของเขา

กมลาฟื้นคืนสติขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง นิ่วหน้าเพราะความเจ็บปวดรวดร้าว สิทธารถะอ่านออกหมดว่านางเจ็บปวดรวดร้าวมากเพียงไร เธอเรียนรู้ได้จากปาก และที่หน้าของนาง สิทธารถะ

เข้าใจความเจ็บปวดของกมลา เธอมองดูอย่างสงบ อย่างเอาใจใส่ และด้วยการรอคอย เธออยากจะขอแบ่งความเจ็บปวดของหล่อนมาบ้าง กมลาเข้าใจดี จึงมองหาสิทธารถะ

กมลามองดูสิทธารถะแล้วพูดขึ้นว่า "บัดนี้ฉันเห็นแล้ว แม้แต่นัยน์ตาของเธอก็เปลี่ยนไป นัยน์ตาผิดไปมากทีเดียว ฉันจะจำได้อย่างไรว่าเธอยังคงเป็นสิทธารถะอยู่ เธอคือสิทธารถะ แต่ยังไงก็ไม่รู้ เธอไม่เหมือนเขานี่นา"

สิทธารถะไม่พูด มองลงไปในดวงตาของนางอย่างเงียบ ๆ

"เธอพบแล้วหรือ สิ่งนั้นน่ะ" นางถาม "เธอพบสันติแล้วใช่ไหม"

สิทธารถะยิ้มแล้วก็แตะที่แขนของกมลา

"แน่แล้ว" นางกล่าว "ฉันเห็นแล้ว ฉันก็เหมือนกันจะต้องพบสันติให้ได้"

"เธอก็พบแล้วนี่นา" สิทธารถะกระซิบที่หูนาง

กมลามองดูสิทธารถะโดยไม่ยอมถอนสายตา เป็นความมุ่งมาดปรารถนาของนางที่จะจาริกไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสมณโคดม และใคร่จะได้ประสบพบพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคสักครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะบรรลุสันติ แต่หล่อนกลับได้พบสิทธารถะแทน ถึงอย่างไร ก็ย่อมเป็นการดีอยู่นั่นเอง ที่ไม่ได้มีโอกาสเฝ้าพระพุทธองค์ ได้พบแต่สิทธารถะ นางตั้งใจและพยายามที่จะบอกสิทธารถะเช่นนั้น แต่ลิ้นของนางเวลานี้ชักแข็งขึ้นมาแล้ว ไม่สามารถจะพูดอะไรออกมาได้ กมลามองสิทธารถะด้วยความอาลัย อย่างสงบ ส่วนสิทธารถะเล่า เห็นความมีชีวิตค่อย ๆ จางหายไปจากตาของนาง จนกระทั่งเมื่อความปวดครั้งสุดท้ายใหญ่ยิ่ง แผ่ซ่านผ่านไปจากนัยน์ตาของนางและหลับลง เธอจึงเอานิ้วขึ้นปิดตาหล่อน

สิทธารถะนั่งจ้องมองดูหน้าอันปราศจากชีวิตของนางอยู่ที่นั่นเป็นเวลานาน พินิจพิจารณาปากของนาง ปากที่เหนื่อยหน่าย มีริ้วรอยย่นอยู่เต็มบนฝีปาก แล้วเธอระลึกนึกย้อนไปถึงว่า ครั้งหนึ่งในสมัยที่ยังเป็นสาวเป็นหนุ่มกันอยู่นั้น เธอเคยเปรียบเทียบริมฝีปากของนางว่าเป็นดังผลมะเดื่อที่ปลิดออกมาจากต้นใหม่ ๆ แล้วผ่าซีก เธอมองแล้วมองเล่า อย่างตั้งอกตั้งใจ มองดูที่ดวงหน้าอันขาวซีด มองดูที่รอยย่นจากความชรา แล้วนึกถึงหน้าตาของตนซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือซีด และเป็นดวงหน้าที่ตายลงไปแล้ว และในเวลาเดียวกัน เธอก็มองเห็นหน้าตัวเอง และหน้าหล่อน หน้าในเยาว์วัยอันมีริมฝีปากแดงก่ำ และดวงตาอันแจ่มใสมีชีวิตชีวา แล้วก็รู้สึกท่วมท้นอยู่ด้วยความรู้สึกแห่ง

ปัจจุบันกาลและการมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ ในชั่วโมงนี้เอง สิทธารถะรู้สึกระลึกถึงความไม่สามารถยืนยงอยู่ได้ของทุกชีวิต และความไม่สิ้นสุดของกาลเวลา

เมื่อสิทธารถะลุกขึ้นนั้น วาสุเทพได้เตรียมข้าวปลาอาหารไว้ให้แล้ว แต่สิทธารถะหาได้แตะต้องไม่ ในคอกสัตว์อันมีแพะเลี้ยงอยู่นั้น ชายชราทั้งสองได้จัดแจงปัดกวาดตบฟางให้ราบและเรียบแล้ววาสุเทพก็ทอดตัวนอนลง ส่วนสิทธารถะนั้นออกไปนั่งข้างนอกหน้ากระท่อมตลอดคืน เงี่ยหูสดับตรับฟังแม่น้ำ จมจ่ออยู่ในอดีต แล้วก็ในขณะเดียวกัน เหตุการณ์ทุกยุคทุกสมัยในชีวิตของตนเปรียบดังกันมาทับถมความคิดของเธอ บางครั้งบางคราวก็ลุกขึ้นเดินเข้าไปในกระท่อมเพื่อแน่ใจว่าเด็กน้อยยังคงหลับอยู่ที่นั่น

เช้ารุ่งขึ้นแต่ยังตรู่ ก่อนที่พระอาทิตย์จะปรากฏดวง วาสุเทพออกจากคอกสัตว์แล้วเดินตรงมาหาสิทธารถะ

วาสุเทพพูดขึ้นว่า "เมื่อคืนนี้ ท่านไม่ได้นอนซิ"

"ไม่ใช่ยังงั้นหรอก วาสุเทพ ข้าพเจ้านั่งอยู่ที่นี่เพื่อสดับตรับฟังแม่น้ำต่างหาก แม่น้ำบอกแก่ข้าพเจ้าหลายสิ่งหลายอย่าง ให้ความคิดดี ๆ มากมาย ความรู้สึกนึกคิดแห่งเอกภาพ"

"ท่านมีทุกข์ สิทธารถะ แม้กระนั้นข้าพเจ้าก็เห็นว่า ความเศร้าโศกหาได้เข้าไปในหัวใจของท่านไม่"

"ไม่ใช่เช่นนั้นหรอก วาสุเทพ จะเศร้าโศกเสียใจไปทำไมกัน ข้าพเจ้าเคยมั่งมีศรีสุขมาครั้งหนึ่ง มาบัดนี้ ยิ่งจะมั่งคั่งและเป็นสุขยิ่งขึ้นอีก เพราะว่าหล่อนเอาลูกชายมาให้แล้ว"

"ข้าพเจ้ายินดีต้อนรับบุตรชายของท่านด้วย สิทธารถะ เราจงไปทำงานกันเถอะ มีอะไรที่จะต้องทำอีกมาก กมลาสิ้นชีวิตลงบนเตียงเดียวกับภรรยาข้าพเจ้า เราจะต้องสร้างจิตกาธาร เผาเธอบนเนินลูกเดียวกันกับที่เคยทำให้ภรรยาข้าพเจ้ามาแล้ว"

ขณะที่เด็กน้อยยังคงนอนหลับอยู่ ทั้งสองช่วยกัน สร้างฌาปนสถานให้กมลา

บทที่ ๑๐
บุตรสิทธารถะ

เด็กน้อยร่วมพิธีเผาศพมารดาตน ด้วยความหวาดกลัว แกร้องไห้ออกมาโฮใหญ่ รู้สึกตื่น รู้สึกตัว และเศร้าใจ เมื่อสิทธารถะออกปากว่าแกเป็นลูก และต้อนรับแกในกระท่อมทับของวาสุเทพ วันแล้ววันเล่าแกนั่งเฝ้าอยู่บนเนินเผาศพแม่ ด้วยหน้าอันซีดเซียว มองเหม่อ ครุ่นคิด พยายามจะกล้ำกลืนเหตุการณ์ร้ายในชะตากรรมเข้าไว้

สิทธารถะเห็นใจลูก พยายามปลอบโยน แล้วให้อยู่คนเดียวตามลำพัง เพื่อได้สำแดงความโศกสลดเสียใจได้เต็มที่ สิทธารถะเข้าใจดีว่าเด็กน้อยไม่รู้จักเธอ จึงจะรักใคร่เธอฐานเป็นบิดาหาได้ไม่ ตระหนักประจักษ์ดีด้วยว่า เด็กอายุสิบเอ็ดขวบคนนี้เป็นเด็กที่แม่ตามใจมามาก ทั้งยังเลี้ยงดูมาในบรรยากาศของความมั่งคั่งร่ำรวย จึงเคยชินแต่อาหารดี ๆ มีรส มีราคา และเตียงนอนอันอ่อนนุ่มสุขสบาย เคยชินในการออกคำสั่งแก่พวกบ่าวไพร่ ที่จะเอาโน่น เอานี่ สิทธารถะเข้าใจดีว่าเด็กที่ถูกแม่ตามใจมามากและเด็กที่กำลังโศกเศร้า จะให้พอใจในที่ที่แปลกและยากไร้ ไม่มีอะไรในทันทีทันใดหาได้ไม่ สิทธารถะไม่พยายามฝืนใจเด็ก พยายามทำหลายอย่างต่าง ๆ นานาให้แก สิทธารถะเก็บของกินดี ๆ ไว้ให้ ค่อย ๆ ปฏิบัติ ค่อย ๆ ทำ ทำด้วยความอดทน ด้วยความกรุณาปรานี ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้แกรักใคร่ในตน

เมื่อเด็กน้อยแรกมาถึง สิทธารถะภูมิใจว่าเธอเป็นผู้มีอะไรสมบูรณ์และเต็มไปด้วยความสุข แต่ต่อ ๆ มาเมื่อเด็กน้อยมีกิริยาท่วงท่าไม่เป็นมิตร โกรธโน่น เกลียดนี่ เมื่อเด็กน้อยสำแดงอาการหยิ่งยโสและดื้อดึง เมื่อแกไม่ยอมช่วยทำงาน ไม่เคารพต่อผู้สูงอายุ แล้วก็ยังลอบขโมยผลไม้ของวาสุเทพอีกด้วย สิทธารถะก็รู้สึกว่า สัมพันธภาพระหว่างเธอกับบุตรนั้นหามีสุข และสันติไม่ นำมาแต่ทุกข์ และความยุ่งยากใจ ถึงอย่างไรสิทธารถะก็ยังรักใคร่ในบุตรตัว ทั้งยังสมัครเลือกข้างรับทุกข์และความยุ่งยากใจในการหลงรักบุตร มากกว่าความสุขใจ ครั้งเด็กน้อยมิได้มาอยู่ด้วย

ตั้งแต่มีสิทธารถะน้อยเข้ามาอยู่ด้วย ชายชราทั้งสองจำต้องแบ่งงานกันทำ วาสุเทพเหมาด้านท่าเรือจ้าง ส่วนสิทธารถะนั้น เพื่อที่จะได้อยู่ใกล้บุตรชาย จึงได้รับมอบหน้าที่ให้ทำงานในกระท่อมและในไร่

สิทธารถะใช้น้ำอดน้ำทนคอยมาเป็นเวลาหลายเดือน โดยคิดหวังใจว่า บุตรของเธอจะเข้าใจและยอมรับความรักจากเธอ ทั้งบางทีจะมีไมตรียินดีมารักเธอบ้าง

วาสุเทพสังเกตเห็นภาวะเช่นนี้ มาเป็นเวลานานหลายเดือน วาสุเทพคอยดูอยู่ตลอดเวลา และไม่พูดไม่จาว่ากระไร ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง เมื่อสิทธารถะน้อยขัดใจบิดาด้วยอาการดึงดื้อถือดี และแสดงอาการโทโสโมโห ทั้งยังได้ขว้างจานข้าวของตนและของบิดาแตกกระจายไปอีกด้วย วาสุเทพจึงได้เข้าขัดขวางในค่ำวันนั้น แยกพ่อลูกออกห่างจากกัน แล้วพูดกับสิทธารถะ

"ขอโทษเถิด ท่านสิทธารถะ" เขาพูดขึ้น "ข้าพเจ้าพูดกับท่านอย่างมิตร ข้าพเจ้าเห็นได้ว่า ท่านนั้นกังวลใจและไม่เป็นสุข บุตรของท่านไม่เพียงแต่กวนใจท่านเท่านั้น ยังกวนใจข้าพเจ้าอีกด้วย นกน้อยตัวนั้นเคยชินแต่ชีวิต ความเป็นอยู่ที่ผิดแผกแตกต่างออกไป ชินกับรังซึ่งไม่เหมือนกับรังของนกอื่น นกน้อยตัวนั้นหาได้บินหนีจากความมั่งคั่งสมบูรณ์พูนสุข หาได้หนีจากเมืองด้วยความปวดเศียรเวียนเกล้า ด้วยความระทดท้อระทมใจเหมือนกับท่านไม่ แกต้องพลัดพรากจากสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นมาโดยไม่เต็มใจ สหายเอ๋ย ข้าพเจ้าได้ไต่ถามแม่น้ำดูแล้ว ได้ออกปากโดยอยากรู้หลายครั้งหลายหน จนแม่น้ำอดรนทนไม่ได้ จึงหัวเราะ แม่น้ำหัวเราะเยาะข้าพเจ้า และแม่น้ำหัวเราะเยาะตัวท่าน แม่น้ำหัวเราะเยาะความโง่เขลาเบาปัญญาของเรา จนตัวเนื้อสั่น น้ำย่อมจะไปสู่น้ำ ความหนุ่มจะต้องไปที่ความหนุ่ม บุตรของท่านจะไม่มีความสุขในที่เช่นนี้ ท่านลองถามแม่น้ำดู แล้วจงฟังดูว่า แม่น้ำจะบอกว่ากระไร"

สิทธารถะผู้ระทมทุกข์หนัก จ้องมองดูหน้าวาสุเทพ ซึ่งฉายให้เห็นถึงซึ่งความเมตตาปรานี เธอเห็นริ้วรอยบนดวงหน้านั้น แต่เป็นรอยอันแสดงอารมณ์ที่มีแต่ภาวะสุขสันต์และชื่นบาน

"ก็แล้วข้าพเจ้าจะแยกจากแกได้อย่างไรเล่า" เธอเอ่ยปากถามเบา ๆ "สหายที่รักขอเวลาให้ข้าพเจ้าอีกสักหน่อยเถิด ข้าพเจ้ายังไม่ยอมท้อถอยสำหรับเด็กคนนี้ ข้าพเจ้ากำลังพยายามที่จะเข้าถึงจิตใจแก ข้าพเจ้าจะเอาชนะแกด้วยความรักและความอดทน วันหนึ่งแม่น้ำต้องพูดกับแกด้วย แกจะต้องถูกแม่น้ำเรียกขาน"

วาสุเทพยิ้มแฉ่ง "ถูกแล้ว" เขาพูด "เด็กน้อยจะต้องถูกเรียก แกก็คือชีวิตอนันตรภาพเหมือนกัน แต่สหายกับข้าพเจ้ารู้กันละหรือว่า แกจะถูกเรียกไปเพื่ออะไร ไปทางไหน ไปทำอะไร จะต้องทนทุกข์ชนิดไหน ความทุกข์ทนหม่นไหม้ของแกคงไม่น้อย เพราะว่าจิตใจของแกเต็มไปด้วยความหยิ่งยโส และแข็งกร้าว แกคงจะต้องเผชิญอะไร ๆ อีกมาก กระทำความผิดมากหลาย

ทำอะไรที่อยุติธรรมและทำบาปมากมาย สหายเอ๋ย บอกข้าพเจ้าทีเถิดว่า เวลานี้ท่านกำลังอบรมบ่มนิสัยบุตรของท่านหรือแกเชื่อฟังท่านหรือ ท่านตีแก ลงโทษแกบ้างหรือเปล่า"

"เปล่าหรอก วาสุเทพ ข้าพเจ้าไม่เคยทำอะไรอย่างนั้นเลย"

"นั่นซี ท่านไม่แข็ง ไม่จริงกับแก ท่านไม่เฆี่ยน ไม่ตีแก ท่านไม่บังคับแก ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะท่านรู้ว่า ความสุภาพมีพลังกว่าความเข้มงวดกวดขัน ซึ่งเปรียบได้ว่าน้ำนั้นมีพลังกว่าหินผา ความรักใคร่มีพลังกว่าการใช้กำลัง ดีแล้ว ข้อนี้ข้าพเจ้าขอยกย่องท่าน แต่บางทีก็ไม่ใช่ความผิดของท่านที่ไม่เคร่งครัดเอาจริงเอาจังกับแก ไม่เฆี่ยนไม่ตีแก เช่นนั้นใช่ไหม อย่างไรก็ดี ท่านไม่ได้ผูกแกไว้ด้วยความรักของท่านดอกหรือ ทุก ๆ วันท่านมิได้ทำให้แกอับอายขายหน้า เพราะความดี เพราะความอดทนของท่าน ทนอับอายที่แกทำการกวนใจยิ่งขึ้นอีกดอกหรือ ท่านไม่บังคับเด็กหยิ่งยโส เด็กที่ถูกตามใจให้อยู่ในกระท่อมทับกับชายแก่สองคนที่กินแต่กล้วย ซึ่งข้าวก็นับว่าเป็นของฟุ่มเฟือยสำหรับคนแก่ทั้งสองนี้ ชายแก่ผู้มีความคิดความอ่านไม่เหมือนแก ชายแก่ผู้มีจิตใจโบราณและสงบ หัวใจเต้นผิดกับการเต้นของหัวใจแก ใช่ไหม เด็กน้อยไม่ได้อัดอั้นตันใจ และถูกทำโทษ โดยสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ดอกหรือ ?"

สิทธารถะก้มลงมองดูพื้น ด้วยความสับสนในใจ "วาสุเทพคิดว่าข้าพเจ้าควรจะทำยังไง" เธอเอ่ยปากถามค่อย ๆ

วาสุเทพพูดขึ้นว่า "พาแกเข้าไปเสียในเมือง พาแกไปส่งยังบ้านของแก คงต้องมีพวกคนใช้สาวบ่าวไพร่อยู่ในบ้านบ้าง พาไปให้พวกนั้นเสีย และถ้าไม่มีพวกบ่าวไพร่อยู่ที่นั่น ก็จงพาไปหาครูหาอาจารย์ ไม่ใช่เพื่อการศึกษาอย่างเดียว แกจะได้พบปะเด็กชายหญิงอื่น แล้วอยู่ในโลกที่เป็นโลกของแก ท่านไม่เคยคิดถึงเรื่องอย่างนี้บ้างเลยหรือ"

"วาสุเทพจงแลเข้าไปในหัวใจข้าพเจ้า" สิทธารถะพูดเศร้า ๆ "ข้าพเจ้าคิดอย่างนี้บ่อย ๆ เหมือนกัน แต่แกผู้ซึ่งมีใจแข็งกร้าว จะดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างไร แกจะไม่ทะนงตนว่าเหนือผู้อื่น แกจะไม่ปล่อยตัวเพลิดเพลินในอำนาจ แกจะไม่ทำความผิดความชั่วอย่างที่พ่อของแกกระทำมาแล้วละหรือ แกจะไม่หลงวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏละหรือ ?"

ชายแจวเรือจ้างยิ้มขึ้นอีก เขาแตะแขนสิทธารถะแล้วพูดว่า "สหายเอ๋ย จงถามแม่น้ำดู ฟังแม่น้ำ แล้วจงหัวเราะ ท่านคิดจริง ๆ หรือว่า ท่านทำอะไรโง่ ๆ ลงไป เพื่อที่จะช่วยบุตรของท่านไม่ให้ทำอะไรผิดได้ ท่านจะปกป้องไม่ให้บุตรของท่านตกอยู่ในสังสารวัฏได้ละหรือ ท่านจะปกป้อง

อย่างไร ด้วยการอบรมสั่งสอน ด้วยการสวดมนต์ภาวนา ด้วยการงอนง้อขอร้อง เช่นนั้นรึ สหายที่รัก ท่านลืมไปแล้วหรือ ลืมเรื่องสอนใจ เกี่ยวกับสิทธารถะบุตรพราหมณ์ ซึ่งท่านเองเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ที่นี่มาครั้งหนึ่ง ใครเล่าที่ปกป้องสิทธารถะผู้เป็นสมณะจากสังสารวัฏ ปกป้องไม่ให้ทำบาป ปกป้อง ไม่ให้หลงระเริงมัวเมา ความเป็นพราหมณ์ผู้เคร่งครัดของบิดาแก การงอนง้อขอร้องของอาจารย์ วิทยา ความรู้ของแก การเสาะแสวงของแก ปกป้องแกได้ไหม มีบ้างไหม ที่พ่อคนไหน ครูคนไหน สามารถ ยั้งแกไม่ให้ดำเนินชีวิตของแกเอง ระงับยับยั้งแกไม่ให้ทำตัวแปดเปื้อน ไม่ให้ก่อกรรมทำบาป ไม่ให้ ดื่มน้ำอันขื่นขม คลื่นเหียน ยื้อยุดแกจากการพบพานหนทางของแกเอง สหายเอ๋ย ท่านคิดหรือว่า คนเราจะเดินบนทางแทนกันได้ บางทีท่านอยากจะยกทางนั้นให้กับลูกน้อยของท่าน เพราะว่าท่าน ปรารถนาที่จะบรรเทาเบาบางความทุกข์ ความเจ็บปวดรวดร้าว และความหลงผิดของแก เช่นนั้นใช่ไหม ถึงท่านจะตายให้แกสักสิบหน ท่านก็จะไม่สามารถเปลี่ยนชะตาของแกได้ แม้แต่เพียงนิดเดียว”

แต่ก่อนแต่ไรมา วาสุเทพไม่เคยพูดมาก สิทธารถะขอบใจเขาด้วยไมตรีจิต แล้วก็เข้าไป ในกระท่อมทับด้วยความกังวลว้าวุ่นใจ ไม่สามารถจะหลับลงไปได้ วาสุเทพหาบอกเล่าอันใด ซึ่งเธอ ไม่ได้คิด ไม่ได้รู้มาแล้วไม่ แต่อย่างไรก็ดี สิ่งที่มีพลังยิ่งกว่าวิทยาความรู้ของเธอ นั่นก็คือความรัก ที่มีต่อบุตร เธออุทิศกายให้กับบุตร เธอหวาดกลัวว่าจะต้องสูญเสียลูกชายไป เคยละหรือ ที่เธอจะ สูญเสียหัวใจให้กับใครอื่น เคยละหรือที่เธอจะรักใครมากแสนมาก รักอย่างหน้ามืดตาฟาง รักอย่าง ทนทุกข์เวทนา รักอย่างหมดหวัง และรักอย่างเป็นสุข

สิทธารถะไม่สามารถจะทำตามคำแนะนำของวาสุเทพได้ เธอยอมทอดทิ้งบุตรไม่ได้ดอก เธอยอมให้เด็กน้อยบังคับบัญชาเธอ ยอมให้ขาดความเคารพในตัวเธอ สงบและเฝ้าคอยทุก ๆ วัน เธอเริ่มต่อสู้กับไมตรีจิตและขันติโดยไม่พูดจา วาสุเทพก็เงียบและรอคอยอย่างมีไมตรีจิต อย่างเข้าใจ อย่างอดทน ทั้งสองคือผู้ชำนาญการแห่งขันติ

ครั้งหนึ่ง เมื่อมองดูหน้าลูกชายเห็นละม้ายกับมารดา ทำให้สิทธารถะรำลึกนึกถึงกมลา แล้วรำลึกขึ้นมาได้ทันใดถึงถ้อยคำที่กมลากล่าวแก่เธอครั้งหนึ่งเมื่อนานมาแล้วว่า “สิทธารถะเธอรักฉัน ไม่ได้หรอก” หล่อนพูดกับเธอเช่นนี้ และเธอก็เห็นด้วยกับนาง เธอเปรียบเทียบตัวเองว่าดังกับดวง ดารากร ส่วนคนอื่น ๆ นั้นเปรียบได้กับบรรดาใบไม้ที่กำลังร่วงหล่น อย่างไรก็ตาม เธอรู้สึกว่ามีข้อ ตำหนิอยู่ในถ้อยคำของนาง เป็นความจริงว่า สิทธารถะหาได้เคยปล่อยตนให้หลงตามคนอื่นอย่างเต็ม ขนาดถึงกับลืมตัวไม่ สิทธารถะไม่เคยปฏิบัติอย่างโง่ ๆ ในเรื่องความรักความใคร่ต่อคนอื่น เธอไม่เคย

ทำเช่นนี้เลย ดังนั้นแหละ จึงทำให้เธอรู้สึกว่า นี่เองคือความแตกต่างอย่างใหญ่หลวงระหว่างเธอและคนธรรมดาสามัญทั่วไป ครั้นมาบัดนี้ ตั้งแต่บุตรเข้ามาอยู่ที่นี่ สิทธารถะได้กลายเป็นคนธรรมดาสามัญไปจนหมดจนสิ้น เพราะความอ่อนไหวในความทุกข์ เพราะความอ่อนไหวในความรัก เธอรักอย่างหัวปักหัวปำ เธอกลายเป็นลาโง่เพราะความรัก บัดนี้เธอได้รับประสบการณ์ในบั้นปลายชีวิต แล้วก็เป็นครั้งเดียวในชีวิต คือประสบการณ์แห่งอารมณ์ที่รุนแรงและประหลาดที่สุด เธอเจ็บปวดรวดร้าวอย่างใหญ่หลวงเพราะอารมณ์รัก แต่กลับรู้สึกชื่นบานขึ้นมาอีก และทั้งยังมากกว่าเก่าเสียอีกด้วย

จริงแล้ว เธอรู้สึกว่า ความรักนี้ ความรักอย่างตามืดตาฟางในตัวลูกนี้ เป็นความรักของปุถุชนแท้ ๆ ซึ่งเป็นสังสารวัฏ เป็นน้ำพุที่อยู่ลึกล้ำอันทำให้ยุ่งยากใจ ในเวลาเดียวกัน เธอรู้สึกว่าไม่ใช่สิ่งไร้ราคาค่าหรอก เป็นความจำเป็นเสียด้วยซ้ำไปที่จะมีความรัก เพราะความรักนั้นมันมาจากสภาวะธรรรมดาของปุถุชน อารมณ์อันนี้ ทุกข์อันนี้ ความโง่เง่าเหล่านี้ เธอจำจะต้องมีประสบการณ์ด้วยเหมือนกัน

ขณะเดียวกันนี้เอง ลูกของเธอได้ทำให้เธอทำในสิ่งโง่ ๆ ไป ทำให้เธอผีนมานะ ทำให้เธอถูกเหยียดหยามให้ต่ำต้อย ไม่มีอะไรในตัวบิดาที่จะดึงสิทธารถะน้อยให้ดีได้ เพราะไม่มีอะไรที่สิทธารถะน้อยจะประหวั่นพรั่นพรึง ความจริงนั้น ผู้เป็นบิดาเป็นคนดี เป็นผู้มีเมตตา เป็นผู้เคร่งครัดในธรรมเป็นนักบุญ แต่ทั้งหลายเหล่านี้ หาได้เป็นคุณสมบัติที่จะเอาชนะเด็กน้อยผู้นี้ได้ บิดาคนนี้เป็นผู้ซึ่งเลี้ยงดูให้แกอยู่ในกระท่อมอันโกโรโกโส ทำให้แกเบื่อหน่ายหมดอาลัยตายอยาก และเมื่อแกหยาบคายต่อบิดา บิดากลับยิ้ม เมื่อแกแสดงกิริยาเหยียดหยาม บิดากลับแสดงไมตรีจิตตอบดังนั้นแกจึงโกรธเกลียดบิดาของแกมากที่สุด หาว่าเป็นหมาป่าแก่ ใจคดน่าชิงชัง สิทธารถะน้อยอยากจะให้บิดาข่มขู่และทำอะไรแรง ๆ แก่ตัวแกมากกว่าที่จะทำใจดี

อยู่มาวันหนึ่ง สิทธารถะน้อยบอกว่า แกมีอะไรอยู่ในใจ และแสดงตนเป็นปรปักษ์ต่อบิดาอย่างเปิดเผย บิดาใช้ให้ไปเก็บกิ่งไม้ แต่เด็กน้อยไม่ยอมออกจากกระท่อม แกยืนเฉยเป็นเชิงท้าทาย กระทืบเท้าเร่า ๆ กำหมัด แล้วตะโกนใส่หน้าสิทธารถะอย่างแรง ๆ ว่า แกเกลียดพ่อและเหยียดหยามพ่อของแก

"พ่อไปเก็บกิ่งไม้มาเองก็แล้วกัน" แกตะโกนและฟูมฟาย "ฉันไม่ใช่บ่าวของพ่อฉันรู้หรอกน่า ว่าพ่อไม่กล้าตีฉัน พ่อไม่กล้าหรอก ฉันรู้หรอกน่ะ ว่าพ่อต้องการจะทำโทษฉันและปรามพยศฉันอยู่เรื่อยมา ด้วยการเป็นพระของพ่อ ด้วยความเมตตาของพ่อ พ่อต้องการจะทำให้ฉัน

เหมือนพ่อ เคร่งศาสนา สุภาพราบเรียบ เฉลียวฉลาด แต่น่าชังใช่ไหมล่ะ ฉันเลือกข้างเป็นคนขี้ลักขี้ขโมย เป็นผู้ร้ายฆ่าคน และไปลงนรกหมกไหม้ ยิ่งกว่าจะเป็นอย่างพ่อ ฉันเกลียดแก ชังแก แกไม่ใช่พ่อของฉัน ถึงแม้ว่าแกจะเป็นคู่รักของแม่ฉันมานานก็ตาม"

ด้วยความโกรธแค้น และด้วยความทุกข์หม่นไหม้ เด็กน้อยระเบิดเปิดความอัดอั้นตันใจออกมา สาดใส่หน้าบิดาด้วยถ้อยคำที่หยาบช้าหนาแน่นด้วยความโกรธ ครั้นแล้วเด็กน้อยก็วิ่งเตลิดไปและกลับมาเมื่อเวลาดึก

เช้าวันรุ่งขึ้นแกก็หายไป กระเช้าทำด้วยเปลือกไม้ ซึ่งชายแจวเรือจ้างใช้เป็นที่เก็บเหรียญทองแดงและเหรียญเงินค่าจ้างข้ามเรือจ้าง ได้อันตรธานไป แล้วเรือก็หายไปด้วย สิทธารถะมองเห็นเรือลำนั้นจอดอยู่ ณ ฝั่งด้านโน้น แต่ตัวเด็กชายหลบหนีไปแล้ว

"ฉันจะต้องออกตาม" สิทธารถะพูดขึ้น สิทธารถะได้รับความระทมทุกข์ยิ่ง ตั้งแต่ได้ฟังถ้อยคำก้าวร้าวของลูกชายเมื่อวันก่อน "เด็ก ๆ จะเข้าป่าไปลำพังตัวคนเดียวไม่ได้หรอก แกจะได้รับอันตราย เรามาช่วยกันทำแพ ข้ามไปยังฝั่งโน้นกันเถิด วาสุเทพ"

"ถูกแล้ว เราจะต้องจัดแจงทำแพ" วาสุเทพพูดอย่างเห็นด้วย "เราจะได้ไปเอาเรือกลับคืนมา ให้แกไปเถิด สหายเอ๋ย แกหาได้เป็นเด็กอีกต่อไปแล้ว แกรู้จักช่วยตัวแกเอง แกหาทางที่จะเข้าไปในเมือง แกทำถูกแล้ว สิทธารถะ อย่าลืมนะว่า แกทำอะไรที่สิทธารถะได้พลั้งพลาดไปที่มิได้กระทำ แกรู้จักรักษาตัวเองแล้วละ แกไปตามทางของแก สหายเอ๋ย ข้าพเจ้ารู้ดีว่า สิทธารถะระทมทุกข์ ต้องเจ็บต้องปวดรวดร้าวกับสิ่งที่คนอื่นเขาพึงหัวเราะกันอย่างแจ่มใส ชื่นบาน กับสิ่งที่ในไม่ช้าไม่นานตัวของสิทธารถะก็จะต้องหัวเราะออกเอง"

สิทธารถะไม่ตอบ เธอถือขวานอยู่ในมือ เริ่มจะทำแพด้วยลำไม้ไผ่ วาสุเทพก็ช่วยเธอมัดลำไม้เข้าด้วยกัน ด้วยเชือกที่ทำจากหญ้า แล้วบุคคลทั้งสองก็ล่องแพเพื่อข้ามไปยังฝั่งโน้น น้ำได้พัดแพไปไม่ตรงทิศทาง จำต้องช่วยกันหันเหล่องแพทวนน้ำข้ามไปฝั่งโน้นจนได้

"ทำไมวาสุเทพจึงต้องเอาขวานมาด้วย" สิทธารถะเอ่ยปากถาม

วาสุเทพพูดว่า "เอามาเผื่อไว้ แจวของเราอาจจะหายไปก็ได้"

พอสิทธารถะได้ฟัง ก็รู้ขึ้นมาทันทีว่า สหายกำลังคิดอะไรอยู่ ถูกแล้ว เด็กน้อยอาจจะโยนแจวทิ้งน้ำไปแล้ว หรือไม่ก็หักมันทิ้งเสียเพื่อที่จะแก้แค้นให้สาสมใจ และทั้งเพื่อป้องกันไม่ให้ชายแก่ทั้งสองไล่ตามแกไปก็ได้ ก็เป็นจริงอย่างที่วาสุเทพคิดไว้ เพราะว่าหามีแจวอยู่ในเรือไม่

วาสุเทพชี้ให้สิทธารถะดูที่ท้องเรือ แล้วยิ้มกับสหายประหนึ่งจะพูดให้ฟังว่า สิทธารถะเห็นไหมว่าลูกชายต้องการจะบอกว่ากระไร สิทธารถะไม่เห็นดอกหรือว่า แกไม่ต้องการให้ใครตามแกกลับ แต่วาสุเทพหาได้พูดออกมาเป็นถ้อยคำไม่ ครั้นแล้วเขาก็ลงมือทำแจวขึ้นใหม่ สิทธารถะขอตัวไปเที่ยวตามหาเด็กน้อย วาสุเทพหาได้แสดงการขัดขืนอย่างใดไม่

สิทธารถะเข้าไปในป่าอยู่นาน จนกระทั่งความคิดผุดขึ้นในใจ หาเป็นประโยชน์ไม่หรอกที่จะเที่ยวตามหา เธอคิดว่า เด็กน้อยคงจะออกพ้นป่าและถึงเมืองนานแล้ว หรือไม่ก็ยังคงเดินเลาะลัดหลบซ่อนอยู่ตามทาง ไม่ยอมให้ตามพบ ครั้นเมื่อลองเพ่งจิตคิดด้วยใจสงบ บัดนี้เธอไม่ได้รู้สึกหม่นหมองเรื่องลูกชายแล้ว ลึกเข้าไปข้างในหัวใจเธอ สิทธารถะรู้ดีว่า เด็กน้อยนั้นหาได้ถูกเฆี่ยนถูกตี ทั้งหาได้รับอันตรายจากในป่าไม่ อย่างไรก็ดี สิทธารถะยังพยายามเดินต่อไปไม่หยุดยั้ง เธอไม่ไปชูช่วยเด็กน้อยอีกต่อไปแล้ว แต่ด้วยเจตนารมณ์ที่จะพบแกอีกสักครั้ง ครั้นแล้วก็เดินเข้าไปยังชานเมือง

เมื่อมาถึงถนนใหญ่ใกล้ตัวเมือง เธอหยุดยืนนิ่งอยู่ตรงทางเข้าสวนหย่อนใจ ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นของกมลา แล้วก็ ณ ตรงนี้เอง เธอได้พบกมลาเป็นครั้งแรกขณะที่เธอนั่งบนคานหามเคลื่อนผ่านไป ตาทั้งสองของเธอมองย้อนไปเห็นอดีตที่ผ่านพ้นมา เห็นตัวเองหยุดยืนอยู่ตรงนี้อีกครั้งหนึ่ง สิทธารถะผู้หนุ่มแน่น หนวดเคราธุงรัง และเป็นสมณะเนื้อตัวล่อนจ้อน ผมเผ้าเต็มไปด้วยฝุ่นละออง สิทธารถะยืนอยู่ตรงนั้นเป็นนาน และได้ทอดสอดส่ายสายตามองทางประตูสวนที่เปิดกว้างเข้าไปข้างในสวน เห็นภิกษุสงฆ์เดินจงกรมไปมาอยู่ใต้ต้นไม้อันมีใบดกสวยสะดุดตา

สิทธารถะหยุดยืนอยู่เป็นเวลานาน คิดในใจ แล้วก็มองเห็นภาพ เห็นเรื่องราวของชีวิตตน เธอหยุดยืนอยู่เป็นนาน มองดูพระภิกษุสงฆ์ แล้ว ณ ที่ตรงนี้เอง เธอระลึกนึกย้อนไปถึงครั้งเก่า ๆ สิทธารถะหนุ่มน้อยกับกมลาเคยเกี่ยวก้อยเดินคู่เคียงกันไปใต้ต้นไม้สูง ๆ ภาพที่ปรากฏขึ้นในความรู้สึกของเธอนั้นแจ่มชัด เธอเห็นกมลาสนใจในตัวเธอ ยอมให้จูบ ซึ่งเป็นครั้งแรกในชีวิตที่จูบผู้หญิง เธอมองเห็นสมัยเมื่อถือเพศสมณะครั้งนั้น และการที่เริ่มย่ามใจในโลกียสุขครั้งนั้น เธอรู้สึกขนลุกขนพองรังเกียจ และไม่เข้าใจว่าได้หลงทำลงไปได้อย่างไร แล้วมองเห็นกามสวามีผู้คนบ่าวไพร่งานเลี้ยง นักสกาพนัน และนักดนตรี เห็นนกน้อยช่างร้องเพลงของกมลาในกรง เธอรู้สึกไปว่ามีชีวิตอยู่ในภาวะนั้นตั้งแต่ต้นจนจบอีกครั้งหนึ่ง เธอแหวกว่ายวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

มีชาติเกิด แล้วก็ชราอ่อนแรง อ่อนใจ เกิดปวดเศียรเวียนหัวหน้ามืดอีก แล้วก็รู้สึกอยากตาย แล้วได้ยินคำมหาศักดิ์สิทธิ์ "โอม" ขึ้นอีก

หลังจากที่ได้หยุดยืนอยู่นาน ที่ประตูเข้าสวนนั้น สิทธารถะก็รู้สึกตัวขึ้นได้ว่า สิ่งที่ผลักดันให้เธอมาที่นี่นั้นคือความคิดที่โง่เขลาเบาปัญญา เพราะว่า อย่างไรเสีย เธอจะช่วยลูกชายไม่ได้หรอก และทั้งไม่ควรที่จะบังคับตัวให้เกี่ยวข้องกับลูกอีกด้วย ซึ้งลงไปในใจนั้น เธอรู้สึกรักดั่งดวงใจต่อลูกชายที่หนีเตลิดเปิดเปิง จนกระทั่งเป็นแผลเจ็บแสบแปลบปลาบอยู่ในใจ แต่ในขณะเดียวก็รู้สึกว่า แผลนี้ไม่ควรจะให้ถึงกลัดหนอง ควรแต่ที่จะให้เหือดหายไปเป็นเนื้อดีดังเดิม

โดยที่แผลนั้นหาได้เหือดหายในปัจจุบันทันทีไม่ เธอจึงสร้อยเศร้า เป้าหมายที่ชักนำให้เธอมาที่นี่เพื่อตามลูกชายนั้น มีอยู่แต่ความว่างเปล่า ในที่สุด เธอหย่อนก้นนั่งลงด้วยความรันทดใจ รู้สึกว่ามีอะไรได้ตายลงไปแล้วในใจของตน มองไม่เห็นความสงบ ไม่เห็นจุดหมายปลายทาง เธอนั่งอยู่ที่นั่นด้วยความหดหู่ใจ นั่งคอย เธอเรียนรู้การนี้จากแม่น้ำ คือการคอย การมีความอดทน การฟัง ดังนั้นเธอจึงนั่งคอยฟังอยู่บนถนนที่มีฝุ่นตลบ ฟังหัวใจของตนที่เต้นอย่างเหนื่อยอ่อนและโศกสลด เฝ้าคอยเสียงนั้นอยู่ เธอหมอบตัวลงที่ตรงนั้นอยู่หลายชั่วโมง คอยฟัง เธอมองไม่เห็นภาพนิมิตอันใด ได้แต่จมอยู่ในความว่างเปล่า แล้วก็ปล่อยตัวให้จมอยู่อย่างนั้นโดยที่ไม่รู้จะทำอย่างไร ไม่เห็นทางออก และเมื่อรู้สึกว่าแผลชักจะแปลบแสบขึ้นมา เธอก็กระซิบคำว่า "โอม" เกลือกกลั้วตัวเองด้วย "โอม" จนภิกษุสงฆ์หลายองค์ในวนารามนั้นเห็นเข้า เพราะเธอหมอบอยู่ในท่านั้นเป็นเวลานานหลายชั่วโมง จนกระทั่ง ผมเผ้าตลบกลบไปด้วยฝุ่น พระรูปหนึ่งตรงมาที่เธอ แล้ววางกล้วยสองผลไว้ตรงหน้า แต่สิทธารถะผู้ชราภาพ หาได้เห็นพระรูปนั้นไม่

จนกระทั่งมีมือหนึ่งมาจับไหล่ ปลุกให้ตื่นจากภวังค์ เธอจึงตื่นคืนความรู้สึก เธอรู้สึกว่าการสัมผัสจับต้องตัวเธอ ช่างเป็นการจับต้องที่แสนจะอ่อนนุ่ม และเป็นการจับต้องที่น่าขยาดหวาดกลัว เธอตื่นแล้วลุกขึ้นยืน เห็นวาสุเทพ จึงทักทายเขา วาสุเทพได้ตามเธอมานานแล้ว อย่างลับ ๆ สิทธารถะเห็นดวงหน้าอันเต็มไปด้วยความกรุณาของวาสุเทพ เห็นวาสุเทพหัวเราะอย่างชื่นแช่มแจ่มใส จนเห็นรอยย่น เห็นดวงตาอันสดใสเป็นประกายวาวของวาสุเทพ สิทธารถะจึงพลอยยิ้มออกมาด้วย แล้วก็เวลานี้เอง เธอเห็นกล้วยสองผลวางอยู่ใกล้ ๆ จึงหยิบขึ้น ส่งผลหนึ่งให้แก่ชายแจวเรือจ้าง ส่วนอีกใบหนึ่งนั้นตนกินเอง แล้วเดินเข้าป่าไปกับวาสุเทพอย่างเงียบ ๆ ไม่มีสุ้มมีเสียง เดินกลับไปยังท่าเรือจ้างไม่เอ่ยถึงเรื่องที่เกิดแล้วขึ้นกันอีกเลย ไม่เอ่ยกระทั่งชื่อของเด็กน้อย ไม่พูดถึงเรื่องการหลบลี้หนีหน้าของเด็กน้อย ไม่พูดถึงแผลในใจของเธอ สิทธารถะตรงรี่ไปยังเตียงนอนในกระท่อม ส่วนวาสุเทพนั้นเล่า ต่อมาสักครู่ได้เข้าไปหาเธอ โดยตั้งใจจะเอาน้ำมะพร้าวไปให้ แต่สิทธารถะหลับเสียแล้ว

บทที่ ๑๑
"โอม"

แผลนั้นทำให้เจ็บแสบแปลบอยู่เป็นเวลานาน สิทธารถะรับพาคนเดินทางข้ามแม่น้ำจำนวนมากหลาย ถ้าผู้เดินทางคนใดมีลูกชายหรือลูกสาวมาด้วย เมื่อเห็นเข้า สิทธารถะก็มิวายที่จะนึกอิจฉาที่คนเหล่านั้นเป็นสุข ชมชื่นระรื่นใจกับลูกชายลูกสาว เธอมิวายที่จะรู้สึกในใจอย่างเศร้า ๆ นึกอย่างนี้ว่าชนเป็นอันมาก ช่างเคราะห์ดีมีความสุขเสียจริง ๆ หนอ ทำไมฉันจึงไม่มีอย่างนั้นบ้างนะ แม้แต่คนชั่วร้ายใจทมิฬ แม้แต่พวกหัวขโมย ต่างก็มีลูกมีเต้ากัน เขารักลูก ๆ แล้วลูก ๆ ก็รักเขา เว้นไว้แต่ตัวฉันเท่านั้นแหละ เวลานี้สิทธารถะเป็นเหมือนเด็กขาดเหตุผลขาดความรอบคอบ และได้กลายเป็นบุคคลธรรมดาสามัญลงไปเป็นอันมาก

บัดนี้ เธอดูคนในทัศนะที่ผิดแผกแยกแตกต่างกว่าที่เคยปฏิบัติมาเมื่อครั้งก่อน ๆ เธอขาดความฉลาดปราดเปรื่องไปเสียแล้ว ขาดศักดิ์ศรีลงไปเสียแล้ว ดังนั้น เธอจึงยิ่งรู้สึกเห็นใจและใคร่จะทำดีต่อใคร ๆ มากขึ้น

ฉะนั้น เมื่อพาผู้เดินทางธรรมดาข้ามแม่น้ำ ไม่ว่าจะเป็นนักธุรกิจ ทหาร หรือผู้หญิงยิงเรือก็ตาม เธอมักเป็นกันเองกับบุคคลเหล่านี้ ต้อนรับขับสู้ ซึ่งแต่ก่อน ๆ มาบุคคลประเภทนี้เป็นผู้มีลักษณะแปลก สำหรับเธอ โดยไม่ยอมเข้าใจ และไม่ร่วมวงในทัศนะความคิดความอ่านของคนพวกนี้ ได้แต่คอยถามไถ่ความปรารถนาแห่งชีวิตของบุคคลพวกนี้เท่านั้น บัดนี้ เธอบรรลุแล้วซึ่งการระงับบังคับใจตนเอง และทนทานแผลในใจได้ดี แล้วก็ ณ บัดนี้ เธอมีความรู้สึกเหมือนว่า บุคคลธรรมดาสามัญพวกนี้คือ พี่ ๆ น้อง ๆ ของเธอเหมือนกัน ความสำรวยสวยกรากของคนเหล่านี้ ความโลภโมโทสันของคนเหล่านี้ ความไม่เป็นสาระของคนเหล่านี้ หาได้เป็นสิ่งที่น่ากวนใจแก่เธออีกต่อไป คนเหล่านี้ได้กลายเป็นบุคคลที่เธอเห็นอกเห็นใจ ควรรักใคร่ และควรได้รับการนับถือถูกแล้ว ย่อมจะมีแม่ที่หลงรักบุตรจนหน้ามืดตามัว มีพ่อที่สามารถทำอะไรไปได้อย่างโง่เขลาเบาปัญญาในเวลาที่หลงลูกรักลูกคนเดียวของเขา และหญิงสาวที่ตามืดมัวคลั่งไคล้ไหลหลงในแพรพรรณและเครื่องประดับตกแต่งเพื่อความสวยความงาม และหลงละเมอเพ้อพกในชาย ภาวะทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้ จริงอยู่หรอก เป็นสิ่งเล็กน้อยและธรรมดาสามัญ เป็นการกระทำลงไป

โดยไร้สติปัญญา แต่ก็ช่างมีอานุภาพรุนแรง มีชีวิตชีวา เต็มไปด้วยแรงรุนของอารมณ์และจิตปรารถนา เหล่านี้ไม่เป็นของเล็กน้อยสำหรับสิทธารถะอีกต่อไปแล้ว เธอกลับเห็นใจคนพวกนี้ เธอกลับเห็นเป็นว่าคนพวกนี้เกิดมาทำสิ่งอันยิ่งใหญ่ พากันเดินทางไปโน่น ไปนี่ ไปทำสงคราม ต้องเจ็บ ต้องช้ำ ต้องใช้น้ำอดน้ำทน แล้วสิทธารถะก็เกิดรักบุคคลพวกนี้ขึ้นมา ในการที่ปฏิบัติภารกิจของแต่ละคน เธอมองเห็นชีวิต ความคึกคักกระชุ่มกระชวย ความยืนยงคงทน ไม่มีอันใดจะสามารถทำลายลงได้ และเธอมองเห็นพรหมในจิตปรารถนาของบุคคลเหล่านี้ เธอรู้สึกว่า ชนเหล่านี้ควรที่จะได้รับความรักใคร่และความนิยมยกย่องที่จงรักภักดีองค์เทวะอย่างตามืดตาบอด ในความรุนแรงที่ตามองไม่เห็น และในความไม่ยอมถอยถดลดละ สิทธารถะรู้สึกว่า บุคคลเหล่านี้ขาดตกบกพร่องอยู่อย่างเดียวเท่านั้น อันเป็นสิ่งเล็กน้อยก็ว่าได้ นอกจากสิ่งเล็กน้อยสิ่งเดียวนี้แล้ว พวกเขาไม่ขาดอันใด ซึ่งผู้รู้และนักคิดมีอยู่ และสิ่งเล็กน้อยสิ่งนั้น คือ การมีสติในเอกภาพของมวลชีวิต นับได้เป็นหลายครั้งหลายหนที่สิทธารถะชักจะพะวงสงสัยว่า ความรู้ดังว่านี้ ความคิดดังว่านี้ จะมีค่าราคามหาศาลหรือไม่ จะไม่เป็นการยกยอปอปั้นบรรดานักคิดอย่างเด็ก ๆ ไปบ้างละหรือ นักคิดผู้เป็นเพียงเด็กที่กำลังใช้ความคิด ผู้คนในโลกนี้ ย่อมจะเท่าเทียมกับนักคิดในทุกทาง นอกจากความคิด บางทีก็เหนือกว่าเสียซ้ำไป ไม่ผิดกับสัตว์ที่ย่อมจะยืนสู้ไม่ถอยถดลดละ เมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น ซึ่งดู ๆ ไปแล้วในข้อนี้ จะยิ่งมีลักษณะเหนือกว่ามนุษย์ปุถุชนคนทั่วไปด้วยซ้ำ

ปัญญาที่แท้จริงนั้นคืออะไร และอะไรคือเป้าหมายแห่งการพยายามค้นหามานานแสนนาน ความรู้ที่ว่านี้ ได้เติบใหญ่ขึ้นภายในกายของสิทธารถะอย่างแช่มช้า จนถึงขีดสุดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นหาใช่อันใดอื่นไม่หรอก คือการตระเตรียมวิญญาณ สมรรถนะ ศิลปอันลี้ลับซ่อนเร้นแห่งการค้น คือความคิดและการจดจ่อถึงเอกภาพอยู่ทุกขณะจิต ความคิดดังว่าเติบเขยิบมากขึ้นในกายเธออย่างช้า ๆ แล้วก็สะท้อนย้อนให้เห็นอยู่ในดวงหน้าชรา แต่ดูราวหน้าเด็ก ๆ ของวาสุเทพ หน้านั้นฉายให้เห็นถึงความราบรื่นกลืนกลม ความล่วงรู้ถาวรศานติ์นิรันดรของโลกและเอกภาพ

แต่แผลในใจของสิทธารถะยังคงแสบแปลบอยู่ ยังไม่เหือดหายไปได้สนิท สิทธารถะยังคงครุ่นคิดถึงบุตรชายอย่างเร่าร้อน และอย่างระทมขมขื่นอยู่ ความรักใคร่ในบุตรประดาประดังทับถมเธอ ความนุ่มนวลอ่อนละไมต่อบุตรยังมีอยู่ในใจเธอ เธอปล่อยให้ความเจ็บปวดรวดร้าวทรมานจิตและวิตกหมกมุ่นอยู่แต่ความรักใคร่ในบุตร เปลวเพลิงอันร้อนแรงยังไม่สามารถจะระงับดับลงไปได้

วันหนึ่ง เมื่อแผลเกิดเจ็บแสบแปลบขึ้นมาอย่างน่ากลัว สิทธารถะแจวเรือข้ามแม่น้ำไป ส่วนในใจนั้นคิดครุ่นอยู่แต่ความหวนให้ถึงบุตร เธอผลุนผลันขึ้นจากเรือด้วยความปรารถนาจะเดินทาง

เข้าไปในเมือง เพื่อส่ายเสาะหาลูกชาย ส่วนแม่น้ำนั้นยังคงไหลรินเรื่อยไปอย่างนุ่มนวลอ่อนละไม แม้จะเป็นหน้าแล้งก็ตาม แต่เสียงของแม่น้ำ ฟังได้ยินผิดแผกแตกต่างกว่าธรรมดาเสียงนั้น ดังราวกับหัวเราะ เสียงหัวเราะนั้นฟังได้ยินได้ฟังกระจ่างชัด ถูกแล้ว แม่น้ำหัวเราะเยาะชายชราแจวเรือจ้าง อย่างโจ่งแจ้งและร่าเริง พอได้ยินเข้าเท่านั้น สิทธารถะก็ยืนหยุดอยู่นิ่ง ก้มตัวต่ำลงเหนือพื้นน้ำเพื่อที่จะให้ได้ยินถนัดชัดเจนขึ้นอีก ครั้นแล้ว เธอมองเห็นหน้าของตนสะท้อนขึ้นมาจากน้ำที่กำลังไหลรินอยู่อย่างสงบ แล้วก็มีอะไรฉายให้เห็น อันทำให้เธอรำลึกนึกถึงสิ่งหนึ่งซึ่งเลือนลางไปแล้ว และเมื่อเธอนึกย้อนสะท้อนขึ้นมาก็จำได้หน้าของเธอในน้ำเวลานั้น นั้น เป็นดวงหน้าของบุคคลอีกคนหนึ่ง ซึ่งเธอเคยรู้จักรักใคร่และกลัวเกรงหน้านั้นไม่ผิดกับหน้าของบิดาเธอ ผู้เป็นพราหมณ์ เธอจำเหตุการณ์ได้อย่างถนัดถนี่ว่า ครั้งหนึ่งเมื่อยังหนุ่มแน่นอยู่ เธอเคยแข็งขืนฝืนบิดามาอย่างไร ที่เคยขออนุญาตออกเดินทางติดตามนักพรต เธอจากบิดามาด้วยวิธีไหน เธอพรากจากบิดาโดยไม่คืนหลังอย่างไร การทำเช่นนั้น บิดาเธอมิได้ชอกช้ำระกำใจอย่างใหญ่หลวง ดังที่เธอต้องขมขื่นระทมทุกข์ถึงลูกชายในขณะนี้ดอกหรือ บิดาเธอไม่ได้ล้มตายมลายชีพลงไปนานแล้ว ด้วยความเปลี่ยวเปล่าใจที่มิได้พบเห็นลูกชายกลับไปให้เห็นหน้าดอกหรือ นี่ตัวสิทธารถะเองไม่ได้ประสบพบชะตากรรมอย่างเดียวกับบิดาเธอดอกหรือ คิดดูแล้วก็เป็นสิ่งน่าขัน แปลก และไร้ปัญญา เมื่อย้อนมาถึงเหตุการณ์ที่เกิดซ้ำอย่างเดียวกัน เหตุการณ์ตามวัฏจักรแห่งชะตากรรมเช่นนั้นใช่ไหม ?

แม่น้ำหัวเราะร่วน ถูกแล้ว แม่น้ำควรจะหัวเราะเยาะเย้ย อะไรทุกอย่างที่ยังไม่เจ็บไม่ช้ำไปจนถึงที่สุด ทั้งยังไม่มีการยุติ ก็จะต้องเกิดต้องมีขึ้นอีก แล้วความระทมขมขื่นอย่างเดียวกันจะต้องได้รับ ได้รู้สึกอีก เมื่อการเป็นขึ้นเช่นนี้ สิทธารถะจึงก้าวกลับคืนไปยังเรือ แล้วแจวกลับไปยังกระท่อมทับ ในใจนั้นครุ่นคิดถึงบิดา ครุ่นคิดถึงบุตร แม่น้ำยังคงหัวเราะเยาะเย้ยดังก้องอยู่ เธอคิดทบทวนอะไรไปมาอยู่ในใจ อะไรที่สับสน ขัดแย้ง จนทำให้หดหู่ใจ แล้วในที่สุดก็รู้สึกอยากจะหัวเราะออกมา หัวเราะเยาะตัวเองและหัวเราะเยาะโลกทั่วไป ส่วนแผลในใจนั้นยังคงแสบแปลบอยู่ทั้งนี้เพราะว่าเธอยังไม่ยุติความพยายามที่จะฝืนสู้ชะตากรรมอยู่อีก ความสงบเยือกเย็นยังไม่มียังไม่เกิดในตัวเธอแรงที่จะพิชิตความทุกข์ทนหม่นหมองยังไม่มีในตัวเธอ แต่อย่างไรก็ตาม เธอก็ยังไม่สิ้นหวังหมดกำลังใจเพราะว่าเมื่อมาถึงยังกระท่อมทับ อกใจเธอท่วมท้นด้วยความปรารถนาอย่างที่ไม่มีอะไรมาพิชิต คือการที่จะสารภาพกับวาสุเทพ เปิดเผยอย่างโจ่งแจ้งทุกสิ่งทุกอย่าง บอกเล่าและสารภาพทุกสิ่งทุกอย่างแก่คน ๆ เดียว ผู้เจนจัดในศิลปแห่งการฟัง

วาสุเทพนั่งอยู่คนเดียวในกระท่อมทับ สาละวนอยู่กับการสานกระบุงตะกร้า เวลานี้เขาไม่ทำงานในเรือจ้างแล้ว เพราะว่าตาของเขาชักจะฝ้าฟางลงไป ทั้งมือเท้าก็อ่อนเปลี้ยหมดเรี่ยวแรง แต่อย่างไรก็ตาม หามีการผันแปรเปลี่ยนแปลงอย่างใดในตัวเขาไม่ เขายังคงบรรเจิดเฉิดฉาย ดวงหน้าอิ่มเอิบสำแดงถึงความสุขสงบ และความสุขุมเยือกเย็นภายใน

สิทธารถะหย่อนก้นนั่งลงข้างชายชรา แล้วก็เริ่มพูดอย่างแช่มช้า สิทธารถะบอกเล่ากล่าวแก่วาสุเทพ ณ บัดนี้ ถึงอะไรที่เธอมิได้เคยพูดมิเคยกล่าวให้ฟังมาแต่ก่อน เล่าถึงว่าเธอตั้งใจจะเข้าไปในเมือง เพราะว่าเธอยังเจ็บแปลบแสบแผลอยู่ เล่าถึงการคิดอิจฉาบรรดาพ่อ ๆ ที่มีความสุขระรื่นชื่นชมกับบรรดาลูก ๆ ชี้แจงให้ฟังถึงการตระหนักประจักษ์ในความโง่เขลาเบาปัญญาที่มีความคิดเช่นนั้น เล่าถึงการดิ้นรนต่อสู้กับตัวเองที่ไม่ได้ผล เธอสาธยายบรรยายทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่จดจำรำลึกได้แม้กระทั่งถึงสิ่งที่ปวดร้าวเศร้าหัวใจที่สุด เธอเปิดเผยหมดทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างขยายถึงแผลในใจของเธอ บอกวาสุเทพว่าวันนี้เธอหลบลี้หนีหน้าไปอย่างไร เธอลอบแจวเรือข้ามแม่น้ำด้วยความปรารถนาที่จะดั้นด้นเข้าไปในเมือง แล้วเล่าถึงว่า แม่น้ำหัวเราะเยาะเย้ยเธออย่างไร

เธอเล่าไป วาสุเทพก็นั่งฟังไปด้วยดวงหน้าซึ่งฉายให้เห็นถึงอารมณ์อันเยือกเย็น และความเห็นอกเห็นใจ สิทธารถะสังเกตเห็นอย่างสว่างกระจ่างชัดด้วยว่า วาสุเทพสดับฟังอย่างตั้งอกตั้งใจสิทธารถะรู้สึกว่า ความยุ่งยากลำบากใจของเธอ ความกระวนกระวายใจของเธอ และความหวังอันซ่อนเร้นลี้ลับของเธอ ลอยเลื่อนเคลื่อนไปที่วาสุเทพ แล้วก็หวนกลับคืนมายังเธออีก สิทธารถะรู้สึกว่าการเปิดเผยแผลในใจแก่ผู้ฟังผู้นี้ ไม่ผิดผันอันใดกับการที่ได้ชำระสระสนานในแม่น้ำทำให้เนื้อตัวเย็นฉ่ำชื่นใจและทั้งยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแม่น้ำนั้นอีกด้วย ยิ่งพูดยิ่งเล่าต่อไป ยิ่งสารภาพความผิดให้ฟังมากขึ้นสิทธารถะกลับยิ่งรู้สึกมากขึ้นทุกทีว่า วาสุเทพนั้นหาใช่บุคคลที่สดับตรับฟังเขาอีกต่อไปแล้วสิทธารถะรู้สึกว่า ผู้ฟังซึ่งนั่งนิ่งไม่ติงไหวผู้นี้ กำลังกล้ากลืนดื่มดูดคำสารภาพของเธอ เช่นเดียวกับพฤกษชาติดูดดื่มน้ำฝน และชายชราผู้ซึ่งนั่งนิ่งไม่ไหวติงผู้นี้ มีลักษณะเป็นดังแม่น้ำ เป็นดังพระผู้เป็นเจ้าพระองค์นั้น ผู้ซึ่งดำรงอยู่ในอนันตนิรันดรภาพเช่นนั้น ครั้นเมื่อสิทธารถะหยุดคิดถึงตัวเองและแผลของเธอ การตระหนักประจักษ์ถึงความเปลี่ยนแปลงในวาสุเทพก็เข้ามาครอบครองเธอ และเมื่อยิ่งตระหนักประจักษ์ว่า ทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างนั้น เป็นไปตามธรรมดาและตามลำดับขั้น ทั้งนี้ทั้งนั้นก็คือว่าวาสุเทพนั้น ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ย่อมมีลักษณะอาการเป็นดังเช่นนี้ เพียงแต่ว่าสิทธารถะหาได้สังเกตเห็นไม่เท่านั้น จริงแล้ว ตัวเธอเองนั้นหาได้ผิดแผกแตกต่างจากวาสุเทพอย่างใดไม่ บัดนี้สิทธารถะ

เห็นแล้วว่า วาสุเทพเป็นบุคคลที่ยึดเทวะเป็นสรณะ ซึ่งการทั้งนี้จะไม่เป็นสิ่งจีรังยั่งยืน ฉะนั้นเธอจึงเริ่มคิดที่จะพรากจากวาสุเทพไปเสีย เพียงแต่ในขณะนี้แข็งขืนฝืนเล่าต่อไปเท่านั้น

เมื่อสิทธารถะสาธยายจบลง วาสุเทพเหลือบมองดูเธออย่างเหนื่อยอ่อน เขาไม่พูดแต่หน้าตาของเขาบรรเจิดเฉิดฉายไปด้วยความรักใคร่ และความเยือกเย็น นุ่มนวลอ่อนละไม ความเห็นอกเห็นใจ และความรอบรู้ เขาจูงมือสิทธารถะให้ไปยังที่นั่ง ณ ฝั่งแม่น้ำ นั่งลงเคียงคู่กัน แล้วก็ยิ้มกับแม่น้ำ

"สิทธารถะได้ยินแม่น้ำหัวเราะเยาะแล้ว" เขาพูดขึ้น "แต่สิทธารถะคงหาได้ยินทุกสิ่งทุกอย่างไม่หรอก เรามาฟังกันเถิด แล้วสิทธารถะจะได้ยินอะไรมากขึ้นอีก"

ทั้งสองสดับตรับฟัง เพลงอันประกอบด้วยเสียง ของแม่น้ำ ได้ก้องกังวานขึ้นมาอย่างค่อย ๆ สิทธารถะมองดูลงไปในแม่น้ำ เห็นภาพหลายภาพในแม่น้ำซึ่งกำลังไหลรินอยู่ เห็นภาพบิดาของเธอคร่ำครวญถึงผู้เป็นลูกชายอยู่ อย่างโดดเดี่ยว เห็นตัวเองเปล่าเปลี่ยว ถูกรัดรึงด้วยการถวิลหาลูกชายผู้หลบลี้หนีหน้าไป แล้วเห็นภาพลูกชายของเธอ ซึ่งอยู่ในลักษณาการหงอยเหงาเปล่าเปลี่ยวอย่างเดียวกัน เด็กน้อยคนนั้นเดินดุ่มไปตามมรรคาที่แรงร้อนด้วยความปรารถนาของชีวิต ทุก ๆ คนต่างก็ระดมเพ่งเล็งอยู่ที่เป้าหมายของตน แต่ละคนต้องชอกช้ำด้วยเป้าหมายปลายทาง ทุก ๆ คนต่างก็ต้องทุกข์ทนหม่นหมอง เสียงของแม่น้ำนั้นเศร้าแสนเศร้า เสียงเพลงของแม่น้ำที่ดังมาให้ได้ยินนั้นระคนปนไปด้วยการคร่ำครวญและความโศกเศร้ารันทดใจ เสียงนั้น เพลงนั้น ไหลเลื่อนเคลื่อนไปสู่เป้าหมายปลายทาง

"สิทธารถะได้ยินไหม ?" วาสุเทพมองดูอยู่ โดยไม่พูดไม่จา มองดูอยู่เช่นนั้น เป็นเชิงถามสิทธารถะ สิทธารถะก็ผงกศีรษะรับ

"ฟังให้จงดีนะ สิทธารถะ" วาสุเทพกระซิบกระซาบ

สิทธารถะพยายามสดับตรับฟังอย่างตั้งอกตั้งใจ ภาพของบิดาเธอ ภาพของตัวเอง และภาพของลูกชายเธอ ต่างก็ไหลเลื่อนเคลื่อนไปตามทิศทางของแต่ละบุคคล ภาพของกมลาก็เช่นเดียวกันปรากฏขึ้นมา แล้ว ก็เคลื่อนเลื่อนไป ครั้นแล้วก็มีภาพของโควินทะและบุคคลอื่น ๆ โผล่ขึ้นมาแล้วก็ผ่านไป ภาพของบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ กลายเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำ แม่น้ำคือจุดหมายปลายทางของบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ ผู้ซึ่งคร่ำครวญหวนไห้ ปรารถนา และระทมทุกข์ สำเนียงเสียงของแม่น้ำก็เช่นเดียวกันเต็มไปด้วยการคร่ำครวญหวนไห้ เต็มไปด้วยความชอกช้ำระกำใจ เต็มไปด้วยความต้องการที่ไม่รู้จักอิ่ม รู้จักพอใจ แม่น้ำได้ไหลไปสู่จุดหมายปลายทางดังว่านี้ สิทธารถะเห็นแม่น้ำไหลรุดอย่างเร่งรีบแม่น้ำอันประกอบด้วยตัวเธอ วงศาคณาญาติ และบุคคลต่าง ๆ ที่เคยพบเคยเห็นมา ระลอกคลื่นและ

สายน้ำเร่งรีบ เพื่อจะไปยังที่หมายปลายทาง ไปยังที่หมายหลายแห่ง ไปยังน้ำตก ไปยังทะเล ไปยังกระแสคลื่น ไปยังมหาสมุทร แล้วก็ไปถึงที่หมายทุก ๆ แห่งอันไม่มีวันสิ้นสุด เพราะว่าแต่ละแห่ง มีอย่างอื่นติดตามพ่วงท้ายมาเรื่อย อาทิ น้ำนั้นได้กลายเป็นไอพวยพุ่งขึ้นไปในอากาศ แล้วก็กลับกลายเป็นฝนตกลงมาอีก ทำให้เกิดเป็นน้ำพุ ลำธาร และแม่น้ำ แม่น้ำที่เปลี่ยนใหม่ไหลรินไปใหม่ สำเนียงคร่ำครวญหวนไห้นั้นเล่าก็เปลี่ยนแปลง เสียงนั้นยังคงกังวานขานดังอย่างโศกสลด ยังคงเป็นเสียงที่ร่ำหาแล้วก็มีเสียงอย่างอื่นควบคู่อยู่ด้วย เป็นเสียงของความผาสุกและเศร้าสลด เสียงของความดีและความชั่ว เสียงที่หัวเราะอย่างหฤหรรษ์ และเสียงที่โศกาอาดูร เป็นเสียงต่าง ๆ ตั้งร้อยเสียงพันเสียง

สิทธารถะสดับตรับฟัง สิทธารถะฟังอย่างใจจดใจจ่อ ฟังอย่างตั้งใจ ฟังอย่างซึมทราบ ฟังอย่างหัวใจว่าง ฟังแล้วพยายามให้ได้ยินทุกสิ่งทุกอย่าง เธอรู้สึกว่า บัดนี้ได้เรียนรู้ได้อย่างถ้วนกระบวนความแล้ว เรียนได้อย่างสมบูรณ์ เรียนรู้ถึงศิลปแห่งการสดับตรับฟัง แม้สิทธารถะจะได้ยินเสียงทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้บ่อย ๆ มาก่อนหน้านี้ ได้ยินเสียงมากหลายในแม่น้ำมาแล้วก็ตาม แต่เสียงต่าง ๆ ที่ได้ฟังได้ยินในวันนี้ ช่างมีลักษณะผิดแผกแตกต่างออกไปมาก เธอไม่สามารถพูดได้ออกบอกได้ถูกถึงสำเนียงต่าง ๆ ของวันนี้ ว่าผิดแผก ว่าแตกต่างกันอย่างไร เพราะเป็นเสียงระรื่นชื่นจิต ดังก้องออกมาจากเสียงที่ร่ำคร่ำครวญหวนไห้ เสียงสำเนียงของเด็ก ๆ ดังกังวานออกมาจากสำเนียงเสียงของผู้ใหญ่ แล้วก็เสียงทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้เป็นเสียงของกันและกัน เป็นเสียงโศกาอาดูรของผู้ครวญคร่ำร่ำหา เป็นเสียงหัวเราะอย่างแช่มชื่นระรื่นใจของผู้มีปรีชาญาณ เป็นเสียงร้องของผู้ขึ้งเคียดโกรธแค้นเป็นเสียงคร่ำครวญหวนไห้ของผู้ที่กำลังจะดับขันธ์ เสียงต่าง ๆ เหล่านี้สอดแทรกกัน เกะกายตะกายและพัวพันกัน ฟังดูนัวเนีย ไม่เป็นส่ำ ร้อยสีพันอย่าง แล้วก็เสียงทั้งหลาย เป้าหมายปลายทางทั้งหลาย ความอยาก ความถวิลหวังทั้งหลาย ความทุกข์ทั้งหลาย ความสำราญบานชื่นทั้งหลาย ความดีและความชั่วทั้งหลาย ทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้ประกอบกันเป็นพิภพของเรา ทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้รวมกันเป็นกระแสแห่งเหตุการณ์ เป็นดนตรีแห่งชีวิต เมื่อสิทธารถะสดับตรับฟังอย่างตั้งใจ ฟังแม่น้ำนี้ ฟังเพลงอันบรรเลงออกมาจากร้อยเสียงพันสำเนียง เมื่อสิทธารถะมิได้มีวิญญาณเธอเข้ากับสำเนียงใดโดยเฉพาะ ได้แต่ดึงเสียงเหล่านี้ให้เข้าไปในอัตตา เธอจึงได้ยินเสียงทั้งหลายทั้งสิ้นเหล่านี้อย่างทั่วถ้วน ได้ยินทั้งโลก ทั้งพิภพ ทั้งเอกภาพ ครั้นแล้วได้ยินเพลงเสนาะเพราะพริ้งอันยิ่งใหญ่จากร้อยเสียงพันเสียงซึ่งประกอบด้วยคำ ๆ เดียว คือ "โอม" ปรมัตถ์

"ได้ยินไหม สิทธารถะ" วาสุเทพทอดสายตามาถามอีกครั้งหนึ่ง

เวลานี้สิทธารถะรู้สึกว่า ยิ้มของวาสุเทพช่างบรรเจิดเฉิดฉายเสียเหลือเกิน ความฉายเฉิดของวาสุเทพ ลอยเด่นกระจ่างจับอยู่บนริ้วรอยตามหน้าของชายชรา อย่างเดียวกับคำ "โอม" ลอยเด่นอยู่ในเสียงทั้งหลายในแม่น้ำ ยิ้มของวาสุเทพแฉล้มแจ่มจ้ายิ่งนัก เมื่อวาสุเทพจ้องมองไปที่สหาย แล้วก็บัดนั้นเองยิ้มทำนองเดียวกันได้ปรากฏขึ้นบนใบหน้าของสิทธารถะ แผลของเธอหายแล้ว ไม่รู้เจ็บปวดรวดร้าวอันใดอีกแล้ว ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะว่า อัตตาของเธอกลืนเกลื่อนเคลื่อนเข้าไปที่เอกภาพ

จากเวลานั้นเป็นต้นไป สิทธารถะยุติการสู้รบปรบมือกับชะตาของตน บนใบหน้าของเธอบรรเจิดเฉิดฉันอยู่ด้วยความสงบ ความอ่อนละมุนนุ่มละไมแห่งความรอบรู้ เป็นความสงบของบุรุษเพศผู้ซึ่งไม่ต้องเผชิญกับตัณหาที่เผาผลาญรานรอนอีกต่อไปแล้ว เป็นความสงบของผู้ซึ่งได้พบแล้วซึ่งความปลอดทุกข์เป็นความสงบของผู้ซึ่งสามารถทำตนให้ผสมกลมกลืนกับสายธารของเหตุการณ์ ผสมกลมกลืนกับสายธารของชีวิต มุทิตาคุณ และกรุณาคุณ เธอยอบกายตนให้กับสายธารดังว่านั้นแล้วเพียรพยายามที่จะเข้าไปดำรงเป็นเอกภาพในสิ่งทั้งหลาย

เมื่อวาสุเทพลุกขึ้นจากที่นั่งริมฝั่งแม่น้ำ เมื่อวาสุเทพมองดูที่ตาสิทธารถะ เขาได้เห็นความสงบ ละเอียด อ่อนละไมแห่งความรอบรู้ ฉายสว่างกระจ่างอยู่ในดวงตาทั้งสองของเธอ วาสุเทพเอามือแตะไหล่สิทธารถะด้วยไมตรีจิตแล้วพูดว่า

"สหายเอ๋ย ข้าพเจ้ารอคอยชั่วโมงนี้ นาทีนี้ มานานนักหนาแล้ว บัดนี้ เวลานั้นได้มาถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอตัวทีเถิดนะ ขอให้ข้าพเจ้าได้จากไปเถอะ ข้าพเจ้าเป็นวาสุเทพชายแจวเรือจ้างมานานเต็มทีแล้ว บัดนี้ยุติกันที ลาก่อนแม่น้ำ ลาก่อนกระท่อมทับ ลาก่อนสิทธารถะ"

สิทธารถะก้มศีรษะต่ำแสดงคารวะแก่ชายชราผู้กำลังจะจากไป

"ข้าพเจ้ารู้แล้ว" สิทธารถะพูดขึ้นค่อยๆ "วาสุเทพจะเข้าไปในป่า ใช่ไหม?"

"ถูกแล้ว สิทธารถะ ข้าพเจ้าจะเข้าป่า จะไปยัง เอกภาพ ของสิ่งทั้งหลาย" วาสุเทพตอบด้วยลักษณะเฉิดฉายบนใบหน้า

ครั้นแล้ววาสุเทพก็จากไป สิทธารถะเฝ้ามองจ้องดูเขา เขาจ้องมองดูด้วยความปีติยินดีด้วยความอ่อนไหวนุ่มละไม สิทธารถะมองเห็น แต่ละย่างก้าวของวาสุเทพช่างเต็มไปด้วยสุขสันติ ดวงหน้าของวาสุเทพมีลักษณะเฉิดฉาย และทั่วร่างกายนั้นดูราวกับมีแสงอันเฉิดฉันบรรเจิดอยู่ด้วย

บทที่ ๑๒
โควินทะ

ในระหว่างที่จำพรรษาอยู่ในวนาราม ซึ่งกมลาผู้เป็นนางคณิกา ถวายแด่สาวกของสมเด็จพระสมณโคดม พระโควินทะได้ยินกิตติศัพท์ซึ่งมีผู้กล่าวเล่าลือกันว่า ชายชราแจวเรือจ้างผู้พำนักอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งอยู่ห่างออกไปเป็นระยะทางเดินราวหนึ่งวัน นั้น มีผู้คนมากหลายยกย่องว่าเป็นผู้รู้ผู้คงแก่เรียน ฉะนั้น เมื่อถึงเวลาที่พระโควินทะออกเดินทางจาริก จึงได้เลือกบ่ายหน้าตรงไปยังท่าเรือจ้างดังว่า ด้วยความกระตือรือร้นที่จะได้พบชายแจวเรือจ้างผู้นี้ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะ ถึงแม้ว่าพระโควินทะจะครองเพศสมณะ ปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย พระหนุ่ม ๆ เลื่อมใสนับถือว่าเป็นสงฆ์อาวุโสและมีความสงบเสงี่ยมเป็นเลิศก็ตาม ก็ยังมีความสำนึกอยู่ในจิตใจว่า การเสาะแสวงหาสัจธรรมยังไม่สัมฤทธิ์ผลจนเป็นที่พอใจ

ในที่สุด พระโควินทะได้มาถึง ณ ฝั่งท่าชลาสินธุ์ แล้วขอให้ชายแจวเรือจ้างช่วยพาท่านข้ามแม่น้ำ เมื่อทั้งชายชราและพระโควินทะขึ้นจากเรือ ณ ท่าตรงข้าม พระโควินทะได้พูดกับชายชราว่า

"เธอแสดงน้ำใจไมตรี และปรานี แก่พระสงฆ์ แก่นักแสวงบุญต่าง ๆ มาก็มาก เธอพาพวกอาตมาข้ามแม่น้ำมาก็มากหลายครั้ง ยังจะไม่แสวงบุญ แสวงหนทางที่ชอบที่ควรบ้างหรือ?"

ยิ้มน้อย ๆ ฉายให้เห็นได้ในดวงตาอันร่วงโรยของสิทธารถะ เมื่อสิทธารถะเริ่มพูด "ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เป็นผู้น่าเคารพเลื่อมใส ผู้ก้าวไปข้างหน้าได้ไกลกว่าข้าพเจ้าเป็นเวลานานหลายปี ท่านผู้ครองผ้ากาสาวพัสตร์ขององค์โคตมพุทธะ ท่านเรียกตัวท่านว่า เป็นผู้แสวงบุญแสวงสัจธรรมอย่างนั้นใช่ไหมพระคุณเจ้า?"

"จริงอยู่ อาตมาชรามากแล้ว" พระโควินทะกล่าว "แต่อาตมาก็หาได้ยุติการแสวงหาไม่ อาตมาจะไม่ยอมหยุดการเสาะแสวง การแสวงบุญ แสวงสัจธรรม เป็นความปรารถนาของอาตมาเป็นจุดหมายปลายทางของอาตมา อาตมารู้สึกว่า เธอก็ได้เคยเสาะแสวงมาด้วยมิใช่หรือ เธอจะบอกเล่าให้อาตมาทราบบ้าง จะได้ไหม?"

สิทธารถะกล่าวขึ้นอย่างสงบเสงี่ยมว่า "ข้าพเจ้าจะเรียนพระคุณเจ้าได้อย่างไรเล่าว่าอะไรที่จะนับว่าเป็นสิ่งมีคุณค่า แต่เมื่อพระคุณเจ้าต้องการคำตอบ ก็เห็นจะต้องขอเรียนว่า บางทีเห็นจะเป็นด้วยพระคุณเจ้าเสาะแสวงอะไรเกินไปละกระมัง ผลจึงเป็นว่า พระคุณเจ้าไม่สามารถประสบพบพานอะไร"

"นั่น เธอหมายความว่าอย่างไรกัน?"

สิทธารถะจึงตอบให้ฟังว่า "เมื่อใครคนใดคนหนึ่งเสาะแสวง การจะต้องปรากฏอย่างง่าย ๆ ว่า ผู้นั้นจะต้องเห็นสิ่งที่เขาเสาะแสวงอยู่สิ่งเดียวเท่านั้น แต่เขาจะไม่ประสบพบอะไรอื่น ไม่สามารถที่จะกล้ำกลืนอะไรอื่น ด้วยเหตุที่เขาได้แต่เพ่งจิตพินิจถึงแต่สิ่งที่เขาแสวงอย่างเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ เพราะว่าเขามีเป้าหมาย ก็เพราะว่าถูกกดดันจากเป้าหมายนั้น การแสวงหา หมายความว่าการมีเป้าหมาย ส่วนการพานพบนั้นเป็นเสรี ไม่มีจุด ไม่มีเป้าหมาย ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้ประเสริฐ พระคุณเจ้าต้องเป็นผู้แสวงสัจธรรมที่คร่ำเคร่งแน่แล้ว โดยที่พระคุณเจ้ามีวิริยอุตสาหะ มุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงเป้าหมายเกินไป พระคุณเจ้าจึงมองไม่เห็นอะไร ๆ หลายสิ่ง ที่อยู่ใต้ปลายจมูกของพระคุณเจ้าเอง"

"อาตมายังไม่สู้จะเข้าใจ" พระโควินทะกล่าว "เธอหมายความว่าอย่างไรกันนะ?"

สิทธารถะตอบว่า "ข้าแต่สงฆ์ผู้ประเสริฐ ครั้งหนึ่งหลายปีมาแล้ว ท่านได้มาที่แม่น้ำนี้ แล้วพบชายคนหนึ่งนอนหลับอยู่ พระคุณเจ้านั่งลงข้างเขา ช่วยระวังภัยให้ระหว่างที่เขานอนหลับพับอยู่แล้วก็จำชายที่นอนหลับผู้นั้นไม่ได้ ใช่ไหมท่านโควินทะ?"

ภิกขุรูปนั้น จ้องมองดูชายแจวเรือจ้างด้วยความตกใจราวต้องมนต์

"นี่เธอเองน่ะหรือ สิทธารถะ" ภิกขุถามด้วยสำเนียงเสียงที่สำแดงอาการเคอะเขิน "ถึงครั้งนี้อาตมาก็จำเธอไม่ได้อีกเช่นเดียวกับครั้งก่อน อาตมาปีติที่ได้พบเธออีก สิทธารถะ ปีติอย่างมาก โอ้สิทธารถะ เธอเปลี่ยนไปมากจนจำไม่ได้ เวลานี้เธอเป็นชายแจวเรือจ้างประจำที่นี่หรือ?"

สิทธารถะหัวเราะขึ้นอย่างกระจ่างแจ่มแช่มชื่น "ถูกแล้ว ท่านโควินทะ ข้าพเจ้าเป็นคนแจวเรือจ้างไปแล้ว ไม่ว่าใคร ๆ ก็เปลี่ยนแปลงได้ เปลี่ยนไปสวมใส่เสื้อผ้าชนิดต่าง ๆ ข้าพเจ้าก็เป็นคนหนึ่งเหมือนกัน ในจำนวนผู้คนที่มีการเปลี่ยนแปลง ท่านโควินทะ ข้าพเจ้ายินดีต้อนรับท่าน ขอนิมนต์ท่านพักกับข้าพเจ้าสักคืนหนึ่ง ในกระท่อมทับของข้าพเจ้า"

พระโควินทะพักอยู่ด้วยกับสิทธารถะหนึ่งคืน ในกระท่อมทับของสิทธารถะ และจำวัดบนเตียง ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นเตียงของวาสุเทพ พระโควินทะถามไถ่ปัญหาแก่สหายของท่าน หลายอย่างหลายประการ สิทธารถะก็มีเรื่องราวในชีวิตเป็นอันมากที่จะต้องเล่าขานต่อภิกขุโควินทะ

เช้ารุ่งขึ้น เมื่อถึงเวลาที่จะต้องอำลาจากไป พระโควินทะกล่าวออกมาด้วยอาการลังเลใจว่า "ก่อนที่อาตมาจะออกเดินทางต่อไป อาตมาใคร่ถามปัญหาเธออีกสักข้อหนึ่งเถิด ท่านมีธรรม มีศรัทธา ความรอบรู้อะไรที่ท่านยึดเป็นหลักประจำใจ ซึ่งช่วยให้ท่าน ยังชีวิตชอบ และปฏิบัติชอบบ้างไหม ?"

สิทธารถะตอบว่า "ท่านโควินทะ ท่านก็รู้อยู่ดีแล้วนี่นา แม้สมัยยังหนุ่มแน่นอยู่ เมื่อเราสองคนพำนักพักอยู่กับนักพรตในป่า ข้าพเจ้าไม่เคยเลื่อมใสในคำสอน หรือครูบาอาจารย์ ยิ่งกว่านั้นยังหันหลังให้เสียซ้ำไป จิตใจของข้าพเจ้ายังแน่วแน่อยู่อย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ถึงแม้ว่า ตั้งแต่เวลานั้น มาจนกระทั่งบัดนี้ ข้าพเจ้าจะได้มีครูบาอาจารย์มากหลายก็ตาม หญิงสาวคณิกาผู้มีรูปโฉมสวยผุดผาดเป็นครูข้าพเจ้าอยู่นานไม่น้อย แล้วก็นายวาณิชผู้มั่งคั่ง แล้วก็ยังนักสกาพนันอีก พวกนี้เป็นครูของข้าพเจ้าทั้งนั้น ครั้งหนึ่งสาวกแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งเป็นครูข้าพเจ้า พุทธสาวกองค์นั้นหยุดเดินธุดงค์มานั่งลงข้าง ๆ ข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าล้มพับหลับอยู่ในป่า ข้าพเจ้าเรียนรู้อะไรบางอย่างจากภิกขุรูปนี้ และข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่าน ขอบพระคุณท่านมากทีเดียว แต่ความรู้ทั้งหลายทั้งปวงนั้นเกือบทั้งหมด ข้าพเจ้าได้จากแม่น้ำสายนี้ และจากปรมาจารย์ของข้าพเจ้าชื่อวาสุเทพ วาสุเทพเป็นคนธรรมดาสามัญ ไม่ใช่นักคิด แต่วาสุเทพตระหนักประจักษ์ถึงสิ่งจำเป็นทั้งหลาย รวมทั้งองค์ท่านโคตมพุทธะด้วย วาสุเทพเป็นทั้งสมณะและนักบุญ"

พระโควินทะพูดขึ้นว่า "สิทธารถะ อาตมารู้สึกว่าเธอยังคงพอใจ พูดล้อ พูดเล่นอยู่แม้จะไม่มากก็ตาม อาตมาเชื่อ อาตมารู้ดีว่า เธอนั้นหาได้ทำอะไรตามครูคนไหนไม่ แต่เธอไม่มีอะไรของเธอเองบ้างหรอกหรือ ถึงจะไม่ใช่ธรรมวัจนะก็ตาม เป็นต้นว่าความรอบรู้ที่ช่วยให้เธอดำรงคงอยู่น่ะ อาตมาจะขอบใจมาก ถ้าเธอจะบอกกล่าวเล่าให้ฟังถึงเรื่องนี้"

สิทธารถะตอบว่า "ถูกแล้ว ข้าพเจ้ามีความคิด ข้าพเจ้ามีความรู้ อยู่ที่นั่นบ้าง ที่นี่บ้าง บางทีข้าพเจ้าระลึกนึกออก ถึงความหยั่งรู้ของข้าพเจ้า เป็นเวลานานตั้งชั่วโมง บางทีก็ตั้งวันเช่นเดียวกับการที่คนเราสำนึกถึงชีวิตอยู่ภายในหัวใจ ข้าพเจ้ามีความคิดหลายอย่าง แต่ก็ยากจริง ๆ ที่จะบอกแก่ท่านถึงความคิดดังว่านี้ แต่ ท่านโควินทะ มีความคิดอยู่อย่างหนึ่งที่ประทับจับใจข้าพเจ้า คือว่าอันปรีชาญาณนั้น จะถ่ายทอดกันหาได้ไม่ ปัญญาที่ผู้ฉลาดพยายามจะถ่ายทอดให้คนอื่นนั้นฟังดูเป็นเรื่องที่โง่เขลา นะท่านโควินทะ"

"นี่ท่านสิทธารถะกำลังจะพูดล้อพูดเล่นอยู่อีกหรือ ?" ภิกขุโควินทะถาม

"เปล่าหรอก ท่านโควินทะ ข้าพเจ้ากำลังเล่าให้ท่านฟัง ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าพบต่างหาก ความรู้ถ่ายทอดกันได้ แต่ไม่ใช่ปรีชาญาณ คนเราค้นพบปัญญาได้ ยังชีพด้วยปัญญาได้ ทำให้แน่นหนามั่นคงด้วยปัญญาได้ ทำอะไรให้พิลึกพิลั่นด้วยปัญญาได้ แต่คนเราจะถ่ายทอดปัญญากันนั้นไม่ได้ และสอนปัญญากันไม่ได้หรอก"

"ข้าพเจ้าระแวงเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยเมื่อยังเป็นหนุ่มแน่นอยู่ แล้วก็ด้วยความระแวงแคลงใจข้อนี้เองที่ผลักไสให้ข้าพเจ้าห่างไกลจากครูบาอาจารย์ ทัศนะอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า ซึ่งทัศนะอันนั้นท่านก็คงจะคิดอีกแหละว่าเป็นการพูดเล่น และคิดไปว่าเป็นการโง่เขลาเบาปัญญา นั่นก็คือว่าในบรรดาความจริงทั้งหลายนั้น จะต้องมีสิ่งตรงข้าม อันเป็นความจริงเช่นเดียวกัน ตัวอย่างในข้อนี้ก็คือ ไม่ว่าอะไรก็ตาม ที่คิดออกมา หรือสำแดงออกมาเป็นถ้อยคำได้ ย่อมมีลักษณะด้านเดียว ซึ่งเป็นความจริงเพียงครึ่งเท่านั้น ล้วนแต่ยังขาดการรวมยอด ขาดความสมบูรณ์ขาดเอกภาพ เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาถึงโลก พระองค์ท่านจำต้องแบ่งโลกออกเป็น สังสารวัฏและนิพพานแบ่งออกเป็น มายาและสัจจะ แบ่งออกเป็น ทุกข์และความหลุดพ้น ใช่ไหมท่านโควินทะ ? ไม่มีผู้ใดจะทำอย่างอื่นได้หรอก ไม่มีวิธีอื่นใด ให้ครูอื่นใด สั่งสอนได้หรอก ท่านโควินทะ แต่เมื่อว่าไปถึงโลกแล้ว โลกซึ่งอยู่ในตัวเรา และรอบ ๆ ตัวเรา หามีลักษณะเพียงด้านเดียวไม่ ไม่มีมนุษย์คนใดหรือการกระทำของมนุษย์คนไหน จะเป็นสังสารวัฏไปทั้งหมด หรือเป็นนิพพานไปทั้งหมด ไม่มีมนุษย์คนใดจะเป็นนักบุญหรือผู้ทำบาปไปทั้งหมด การที่เป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะว่า เราต้องผจญกับมายา ที่ว่ากาลเวลาเป็นสิ่งจริงจัง ที่แท้แล้ว เวลานั้นหาใช่เป็นสิ่งจริงแท้ไม่ ท่านโควินทะ ข้าพเจ้าตระหนักประจักษ์ถึงข้อนี้มานานแล้ว ก็เมื่อเวลาไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริง เส้นแบ่งแยกซึ่งดูเหมือนจะอยู่ระหว่างโลกนี้กับอมรรตัยระหว่างการทนทุกข์เวทนากับสุขสันติ ระหว่างความดีและความชั่วจึงเป็นมายาด้วย ใช่ไหมท่านโควินทะ ?"

"เป็นอย่างไรนะ สิทธารถะ" พระโควินทะถาม อย่างพิศวงสงสัย

"ฟังให้ดีนะ ท่านโควินทะ ข้าพเจ้าเป็นคนบาป และท่านก็เป็นคนบาป แต่สักวันหนึ่งคนบาปจะต้องเป็นพรหมขึ้นอีกครั้ง สักวันหนึ่งจะต้องบรรลุนิพพาน และสักวันหนึ่งจะต้องเป็นพุทธะ เวลานี้ ที่ว่า 'สักวันหนึ่ง' นั้น เป็นมายา เป็นเพียงการเปรียบเทียบเท่านั้น คนบาปหาได้สัญจรไปโดยลักษณะที่เหมือนกับพุทธะไม่ หาได้เจริญขึ้นไม่ ถึงแม้ว่าความคิดของเราจะมองเห็น

อย่างอื่นไปไม่ได้ก็ตาม เขาจะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้หรอก เพราะว่าองค์พุทธะผู้ทรงศักดิภาพ สถิตอยู่ในคนบาปแล้ว อนาคตของเขาอยู่ที่นั่นแล้ว ความเป็นพุทธะผู้ทรงมหิทธานุภาพ ผู้มีลักษณะเร้นลับจะต้องเกิดขึ้นแก่เขา แก่ท่าน แก่ทุก ๆ คน ท่านโควินทะ โลกของเรานี้ มิใช่ว่าไม่บริสุทธิ์ไม่สมบูรณ์ หาได้วิวัฒน์ไปอย่างช้า ๆ ตามมรรคาอันเหยียดยาวเพื่อไปสู่ปรมัตถ์ไม่ ตรงกันข้ามโลกของเราย่อมบริสุทธิ์และสมบูรณ์อยู่ทุกขณะจิต บาปทั้งหลาย ย่อมจะเจือ จะระคนปนความเมตตากรุณาอยู่ภายในบาปนั้นด้วย เด็กเล็ก ๆ ทั้งหลาย ย่อมจะแฝงอยู่ด้วยเงาของความชรากระทั่งทารกทั้งหลายก็ย่อมจะมีความตายอยู่ข้างในด้วย และบรรดาผู้ที่กำลังจะตายทั้งหลายทั้งปวงก็ย่อมจะมีชีวิตอมรรตยะนะท่านโควินทะ เราไม่อาจรู้ได้ว่า คนอื่นเดินไปตามทางได้ไกลแค่ไหนแล้วพุทธภาวะสถิตอยู่ในโจรและในนักสกาพนัน โจรแฝงอยู่ในพรหม เมื่อแน่วแน่อยู่ในวิปัสสนากรรมฐาน เราย่อมสามารถขจัดกาลเวลาได้ แล้วมองเห็นพร้อม ๆ กันอย่างตลอดปลอดโปร่งถึง อดีตปัจจุบัน และอนาคตทั้งหลายทั้งสิ้น แล้วทุก ๆ สิ่งก็มีสภาพดี มีสภาพสมบูรณ์ ทุกสิ่งทุกอย่างคือพรหม ดังนั้นข้าพเจ้าจึงรู้สึกว่าไม่ว่าอันใดที่มีอยู่ เกิดอยู่ ย่อมเป็นสิ่งดีทั้งสิ้น ไม่ว่าความตายหรือการมีชีวิต ไม่ว่าบาปหรือบุญไม่ว่าปรีชาญาณหรือความโง่เขลาเบาปัญญา ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสิ่งจำเป็นทั้งสิ้น ทุกสิ่งทุกอย่างต้องการเพียงความเชื่อของข้าพเจ้า การยินยอมของข้าพเจ้า การเข้าใจด้วยศรัทธาของข้าพเจ้าเท่านั้น แล้วทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ดีสำหรับข้าพเจ้า ไม่มีอะไรอีกแล้วที่จะทำอันตรายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเรียนรู้ได้ในตนเอง ในวิญญาณตนเอง ว่าจำเป็นที่จะต้องทำบาปด้วย จำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องมีความโลภ จำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องกอบโกยสมบัติพัสถาน จำเป็นจะต้องลองลิ้มความอลวนวุ่นวายใจ และจำต้องประสบความสิ้นคิดหมดหวังอย่างอุกฤษฏ์ เพื่อที่จะได้รู้ว่า อย่าพึงฝืนสิ่งเหล่านี้ จะได้เรียนรู้ถึงความรักความศรัทธาในโลก ทั้งจะไม่ยอมเอาโลกนี้ไปเปรียบเทียบกับโลกในจินตนาการอันเป็นที่พึงปรารถนา โลกทัศนภาพแห่งภาวะสมบูรณ์บางอย่างที่คิดฝันอยู่ แต่จะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา และจะรักใคร่ใยดี และพอใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของโลก ท่านโควินทะ เหล่านี้แหละคือความรู้สึกนึกคิดบางอย่างที่เกิดอยู่ในใจข้าพเจ้า"

สิทธารถะก้มตัวลงหยิบหินก้อนหนึ่งขึ้นมาถือไว้ในมือ

"สิ่งนี้" เธอพูดขณะที่ถือหินอยู่ในมือ "คือหิน นาน ๆ เข้าก็กลายเป็นดิน และจากดินจะเกิดเป็นต้นไม้ หรือไม่ก็คน หรือสัตว์ ถ้าเป็นอย่างครั้งก่อน ๆ แล้ว ข้าพเจ้าคงจะพูดว่า หินก้อนนี้เป็นเพียงหิน ไม่มีค่า ไม่มีราคา นี่คือโลกของมายาละ แต่บางทีภายในวัฏจักรแห่งการเปลี่ยนแปร

มันก็อาจจะเป็นผู้เป็นคน เป็นวิญญาณขึ้นมาได้ สิ่งนี้มีความสำคัญอยู่เหมือนกันนะ ท่านโควินทะ ข้าพเจ้าควรจะคิดเช่นนี้ใช่ไหม แต่ครั้นมาบัดนี้ ข้าพเจ้ามีความคิดอีกอย่างหนึ่ง หินก้อนนี้เป็นหิน หินก้อนนี้เป็นสัตว์ เป็นพระผู้เป็นเจ้า และองค์สมเด็จพระพุทธะ ข้าพเจ้าไม่เลื่อมใสและไม่ใยดีในหินก้อนนี้ ทั้งนี้ก็เพราะได้เป็นมาแล้วอย่างหนึ่ง และจะเป็นอย่างอื่นต่อไป แต่โดยที่ได้เป็นทุก ๆ สิ่ง มานานแล้ว จึงจะเป็นทุก ๆ สิ่งเสมอไป ข้าพเจ้ารักใคร่มัน ก็เพราะว่ามันเป็นหิน ก็เพราะว่าวันนี้และขณะนี้ มันปรากฏแก่ข้าพเจ้าว่าเป็นหิน ข้าพเจ้าเห็นค่าและความหมายของมัน จากริ้วรอยอันสวยงาม จากรอยแหว่งเว้าของมันว่าเป็นสีเหลือง สีเทา ประจักษ์ความแข็งแกร่ง จากเสียงของมันเมื่อลองเคาะดู เมื่อพื้นผิวของมันแห้งผาก หรือเมื่อพื้นผิวของมันเปียกชื้น มีหินบางชนิดที่ดูเหมือนน้ำมันหรือสบู่ ที่คล้ายกับใบไม้ หรือทราย และแต่ละก้อนแต่ละชนิดจะมีลักษณะต่างกัน และเคารพบูชา "โอม" ตามวิธีหรือทางของมัน หินแต่ละก้อนคือพรหม ในขณะเดียวกัน มันก็เป็นหินเอามาก ๆ เป็นหินที่เป็นน้ำมันหรือเป็นสบู่ ข้อนี้แหละที่ทำให้ข้าพเจ้าปีติ พิศวง และเห็นว่าควรแก่การเคารพกราบไหว้ แต่ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวอะไรอีกต่อไปละ ทั้งนี้ก็เพราะว่า วาจาหาได้สำแดงความคิดได้ดีไม่ คำพูดนั้น พอพูดออกมาก็จะเพี้ยนไป เขลาลงไปได้นิดหน่อยเสมอ แม้กระนั้นก็ตาม เชื่อว่าข้าพเจ้าคงไม่ผิดที่เข้าใจว่า อันใดที่เป็นสิ่งมีค่าและทำให้เกิดปัญญาแก่คนหนึ่ง อีกคนหนึ่งอาจเห็นว่าเหลวไหลก็ได้นะ ท่านโควินทะ"

พระโควินทะสดับตรับฟังอย่างสงบงบเงียบ

"ทำไมท่านสิทธารถะ จึงพูดเรื่องหินให้อาตมาฟัง" ท่านเอ่ยปากถามอย่างลังเลใจ หลังจากที่ได้หยุดอยู่ครู่หนึ่ง

"ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจที่จะพูดหรอก ท่านโควินทะ แต่บางทีมันอาจจะแสดงให้เห็นดีว่า ข้าพเจ้านั้นรักใคร่ใยดีในหิน ในแม่น้ำ และในสิ่งทั้งหลายที่เรามองเห็นกัน เราสามารถเรียนรู้ได้จากสิ่งเหล่านั้น ข้าพเจ้าอาจรักหิน รักต้นไม้ หรือรักเปลือกไม้ เพราะว่ามันเป็นสิ่งของ และคนเราสามารถรักสิ่งของได้ แต่คนเราจะรักคำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นคำสอนสั่งจึงไม่เป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้า เพราะคำพูดไม่มีความแข็ง ไม่มีความอ่อน ไม่มีสีสรร ไม่มีแง่ มีมุม ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส ไม่มีอะไร นอกจากเป็นคำพูดอย่างเดียวเท่านั้น บางทีจะเป็นข้อนี้เอง ที่ทำให้ท่านไม่ได้พบสุขสันติ บางทีจะมีถ้อยคำมากเกินไปก็เป็นได้ เช่นคำว่า คุณธรรม และความปลอดทุกข์ อันที่จริงมีค่าอยู่เพียง

สองคำเท่านั้นนะ ท่านโควินทะ คือ คำว่าสังสารวัฏ และคำว่านิพพาน และในเมื่อนิพพานไม่ใช่ 'สิ่ง' ฉะนั้นจึงมีคำเหลืออยู่คำเดียวเท่านั้น คือนิพพาน"

พระโควินทะโต้ตอบว่า "นิพพานหาได้เป็นแต่เพียงคำพูดเท่านั้นนะ ท่านสิทธารถะ นิพพานยังเป็นความคิดด้วย"

สิทธารถะพูดต่อไปว่า "นิพพานอาจเป็นความคิด แต่ข้าพเจ้าขอสารภาพว่าข้าพเจ้าไม่แยกให้แตกต่างกันมากนัก ระหว่างความคิดและถ้อยคำ พูดกันให้ตรงไปตรงมา ข้าพเจ้าก็ยังไม่เห็นว่าความคิดนั้นสำคัญที่ตรงไหนด้วย ตรงกันข้ามข้าพเจ้าเห็นความสำคัญของสิ่งทั้งหลายมากกว่า ตัวอย่างง่าย ๆ นั้นก็คือ ชายคนหนึ่งประจำอยู่ที่ท่าเรือจ้างแห่งนี้ ผู้นั้นเป็นปรมาจารย์ของข้าพเจ้า แกเป็นนักบุญ ซึ่งเชื่อถือ และเลื่อมใส ในแม่น้ำอย่างเดียวเท่านั้น เป็นปี ๆ มาแล้ว ไม่มีอื่นใดอีก แกสังเกตเห็นว่า แม่น้ำพูดกับแก แกเรียนรู้อะไร ๆ จากแม่น้ำ แม่น้ำสอนแก ให้การศึกษาแก แกรู้สึกเหมือนว่าแม่น้ำนี้ เป็นเทวะสำหรับแกเป็นปี ๆ มาแล้ว แกหารู้ไม่ว่า ลมทั้งหลาย เมฆทั้งหลาย วิหคนกกาทั้งหลาย แมลงทั้งหลาย เป็นทิพย์เป็นเทวะเท่า ๆ กัน แล้วแกก็ล่วงรู้และสามารถสอนสั่งได้ดีเท่ากับแม่น้ำที่แกเคารพนับถือ เมื่อนักบุญผู้นี้จาริกเข้าไปในป่านั้น แกประจักษ์ ตระหนัก และรอบรู้หมดทุกสิ่งทุกอย่าง แกรอบรู้มากมิ่งยิ่งว่าท่านและข้าพเจ้าเสียอีก แกไม่มีครูบาอาจารย์ แกปราศจากคัมภีร์ ทั้งนี้เพราะว่าแกเคารพเลื่อมใสในแม่น้ำ"

ครั้นแล้วพระโควินทะพูดว่า "แต่อะไรเล่าที่ท่านเรียกว่า 'สิ่ง' อะไรที่เป็นจริง อะไรที่มีเนื้อหา ไม่ใช่ว่าเป็นเพียงมายา ไม่ใช่เป็นเพียงเงาเพียงเป็นภาพดอกหรือ หินของท่าน ต้นไม้ของท่านน่ะ มีภาวะจริงหรือ?"

สิทธารถะตอบว่า "ข้อนี้หาได้ก่อความยุ่งยากลำบากใจให้ข้าพเจ้าไม่ ท่านโควินทะ ถ้าสิ่งเหล่านั้นเป็นมายา ข้าพเจ้าก็เป็นมายาด้วย เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นมีสภาวะเช่นเดียวกับข้าพเจ้า มายานั่นเอง ที่ทำให้สิ่งเหล่านั้นน่ารัก และน่าเคารพเลื่อมใส โดยเหตุนี้แหละ ข้าพเจ้าจึงสามารถรักใคร่ไยดีในสิ่งเหล่านั้น แล้วก็นี่แหละคือวัจนะที่ท่านจะต้องหัวเราะละ ท่านโควินทะ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าความรักเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในโลก ความรักสำคัญต่อนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ที่จะสำรวจตรวจตราดูโลกของเราที่จะชี้แจงแสดงอรรถาธิบาย ที่จะดูหมิ่น แต่ข้าพเจ้าคิดว่า ความสำคัญมีอยู่อย่างเดียวเท่านั้น คือความรักใคร่ไยดีในโลกของเรา ไม่ใช่การดูหมิ่นโลก คนเราไม่ควรที่จะโกรธเกลียดและชิงชังกัน

ควรทำตนให้พร้อมที่จะยอมรับนับถือโลกและตัวเรา รักใคร่ใยดี ชื่นชม และเคารพบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก"

"อาตมาเข้าใจแล้ว" พระโควินทะพูดขึ้นมา "แต่นั่นเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเรียกว่ามายาละ พระองค์ท่านเทศนาถึงกุศลกรรม ทมะ หรือการข่มใจ มุทิตา และขันติ แต่ไม่ใช่ความรักใคร่ลุ่มหลง พระองค์ท่านทรงห้ามมิให้รัดรึงตรึงตัวเราเข้ากับความรักทางโลกีย์ นะสิทธารถะ"

สิทธารถะยิ้มออกมาอย่างเจิดจ้า พลางพูดขึ้นว่า "ข้าพเจ้ารู้แล้ว ท่านโควินทะ แล้วก็เวลานี้ตัวเรา อยู่ในความวกวนของความหมาย ภายในความไม่ลงรอยกันในถ้อยคำต่างหาก เรื่องนี้ข้าพเจ้าจะไม่แข็งขืนฝืนปฏิเสธว่า ถ้อยคำเกี่ยวกับความรักใคร่ของข้าพเจ้านี้ ขัดแย้งอย่างชัด ๆ กับพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระโคดม นี่แหละเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าไม่ไว้ใจไม่เลื่อมใสในคำมากจนเกินไปเพราะข้าพเจ้าทราบว่าที่ขัดแย้งกันนี่แหละ คือมายาละ ข้าพเจ้ารู้ว่า ข้าพเจ้าเองเห็นพ้องด้วยกับองค์ท่านโคตมะแต่จริงแล้วหนา ทำไมพระองค์จึงจะทรงตระหนักประจักษ์ถึงเรื่องความรัก พระองค์ผู้ทรงตระหนักประจักษ์ถึงความสำรวยสำราญ และความไม่จีรังยั่งยืนของมวลมนุษย์ แม้กระนั้นพระองค์ท่านก็ยังทรงมีความรักใคร่ใยดีในบรรดาสรรค์สัตว์ทั้งหลายอย่างมากหลาย กระทั่งได้ทรงอุทิศเวลาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ เพื่อที่จะช่วยเหลือและสั่งสอนผู้คนอย่างเดียวเท่านั้น ด้วยการมีองค์ศาสดาผู้ยิ่งใหญ่นี้แหละ ที่ข้าพเจ้าเรียกว่าสิ่งหรือสภาวะละ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งใหญ่กว่าถ้อยคำสำหรับข้าพเจ้าแล้ว การกระทำ และการอุทิศชีวิตของพระองค์ สำคัญกว่าการเทศนาของพระองค์ท่านเป็นอันมาก ท่วงท่าที่พระหัตถ์ของพระองค์ท่านนั้น สำคัญมากกว่าพระดำริของพระองค์ท่าน ไม่ใช่ที่พระดำรัสหรือพระดำริดอก ที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือท่านว่าเป็นมหาบุรุษ แต่ในการกระทำและการอุทิศชีวิตของพระองค์ท่านต่างหาก"

ทั้งสงฆ์และฆราวาสผู้ชราทั้งสองนิ่งเงียบกันไปนาน ครั้นเมื่อพระโควินทะจะจากไปได้พูดขึ้นว่า "อาตมาขอบใจท่านสิทธารถะ ที่ได้บอกอะไร ๆ แก่อาตมาเกี่ยวกับการรู้สึกนึกคิดของท่าน แต่ความคิดบางอย่างของท่านนั้นช่างแปลกแหวกแนว อาตมาไม่สามารถที่จะรับเอาไว้ได้ทันที อย่างไรก็ดี อาตมาต้องขอขอบใจท่าน และขออวยพรให้ท่านประสบพบพานแต่สุขสันติเถิด"

ถึงจะอย่างไรก็ตาม ข้างในใจของภิกขุโควินทะนั้นครุ่นคิดอยู่ว่า ท่านสิทธารถะผู้นี้ช่างเป็นคนแปลกเสียจริง ๆ เธอชี้แจงแสดงถึงความรู้สึกนึกคิดแปลก ๆ ความคิดของเธอดูพิลึกพิลั่นและช่างเชือนแชเสียยิ่งยัก แต่ก็ทำให้พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค มีอะไรที่จำจะต้องพึ่ง ความคิดของเธอช่างกระจ่างแจ่มแจ้ง ตรงไปตรงมา เข้าใจง่าย และมีอะไร ๆ ที่ไม่วิปริต ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เป็นที่น่า

หัวเราะเยาะ ยิ่งกว่านั้นมือทั้งสองของสิทธารถะ เท้าทั้งสองของสิทธารถะ ตาของเธอ คิ้วคางของเธอ ลมหายใจเข้าออกของเธอ ยิ้มของเธอ การทักทายปราศรัยของเธอ การก้าวย่างของเธอ ทำให้อาตมาเห็น และรู้สึกว่า ช่างแตกต่างกว่าความรู้สึกนึกคิดของเธอมาก นับตั้งแต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์สู่ปรินิพพานไปแล้ว อาตมาจะพบผู้ใดที่จะทำให้ต้องคิดต้องรู้สึก อย่างได้พบสิทธารถะครั้งนี้ ไม่มีแล้ว ผู้นี้แล้วละคือนักบุญ แม้ความคิดอ่านของเธอ อาจจะแปลก อาจจะประหลาดไปบ้าง แม้ถ้อยคำของเธอจะฟังดูแผลง แฝงอะไรที่แปลก ๆ ไว้แต่การมองของเธอ มือทั้งสองของเธอ เนื้อหนังมังสาของเธอ แล้วก็ผมเผ้าของเธอ ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมฉายให้เห็นถึงความบริสุทธิ์ ความสงบการวางใจได้ ไม่มีความกังวล อย่างไรก็ตามความสุภาพอ่อนโยน ความเป็นนักบุญ ซึ่งอาตมามองไม่เห็นในมนุษย์คนไหนนับแต่การดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานขององค์บรมศาสดา ได้อุบัติขึ้นแล้ว

ขณะที่ภิกขุโควินทะครุ่นคิดต่าง ๆ นานาอยู่นี้ ได้เกิดมีการสับสนอลเวงขึ้นในใจท่าน ท่านก้มศีรษะให้สิทธารถะอีกครั้งหนึ่ง ในใจนั้นเปี่ยมไปด้วยความรักใคร่ในตัวสิทธารถะ ท่านจึงก้มศีรษะต่ำมาก ให้ชายชราผู้นั่งสงบเงียบอยู่ตรงหน้า

"ท่านสิทธารถะ" ในที่สุดท่านได้พูดกล่าวขึ้นอีก "บัดนี้เราต่างก็แก่เฒ่าลงไปมากแล้ว เราอาจจะไม่ได้พบเห็นกันอีกในชาตินี้ ท่านสิทธารถะ บัดนี้อาตมาเห็นว่าท่านสิทธารถะได้พบสันติแล้ว ส่วนตัวอาตมานั้น รู้ตัวเองดีว่า ยังหาประสบพบไม่ ท่านสิทธารถะที่น่าเคารพ โปรดบอกอาตมาอีกสักคำหนึ่งเถิด บอกถึงสิ่งที่อาตมาสามารถมองเห็น สิ่งที่อาตมาสามารถเข้าใจ อาตมาขอร้องหน่อยเถิดเพื่อเป็นเครื่องช่วยอาตมา ในการไต่เต้าไปตามมรรคา หนทางของอาตมานั้น มักจะเป็นทางเดินที่เดินยาก เดินลำบาก และไม่เห็นแสง"

สิทธารถะนิ่ง มองดูโควินทะภิกขุด้วยอาการยิ้มอย่างสงบและมีสันติ พระโควินทะไม่ยอมถอนสายตาจากการมองดูสิทธารถะด้วยความกระวนกระวายใจ ด้วยความอาลัยอาวรณ์ แล้วก็บนใบหน้าของสมณะรูปนี้ จารึกไว้ด้วยริ้วรอยแห่งความทุกข์ ความกังวนว้าวุ่นใจ ในการแสวงบุญที่ยังไม่จบ และการยังไม่บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จ

สิทธารถะล่วงรู้ถึงข้อนี้ จึงยิ้ม

"โปรดก้มลงมาให้ใกล้ข้าพเจ้า" สิทธารถะกระซิบที่หูพระโควินทะ "ยังไม่พอ ใกล้ลงมาอีก ก้มลงมาให้ชิด โปรดแตะที่หน้าผากข้าพเจ้า ท่านโควินทะ"

ซึ่งแม้ว่าจะแปลกใจ พระโควินทะก็รู้สึกเหมือนต้องมนต์ มีอะไรทำให้ต้องเชื่อฟัง ทั้งนี้ด้วยความรักและประทับใจที่มีอยู่ในสิทธารถะ พระโควินทะเอียงกายไปจนชิดสิทธารถะ แล้วแตะที่หน้าผากเธอ ขณะที่กระทำดังว่านั้น พลันรู้สึกว่ามีสิ่งอัศจรรย์เกิดขึ้นแก่ท่าน ขณะที่พระโควินทะครุ่นคำนึงถึงถ้อยคำประหลาด ๆ ของสิทธารถะ ขณะที่พระโควินทะเพียรพยายามโดยไม่สำเร็จ ที่จะขจัดการสำนึกถึงเรื่องกาลเวลา ให้จินตนาถึงแต่นิพพานและสังสารวัฏ ว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน และขณะที่ความเย้ยหยันไยไพในถ้อยคำของเธอ ขัดแย้งกับความรักและความเคารพอันยิ่งใหญ่ที่พระโควินทะมีในตัวเธอ อาการดังว่านี้เกิดขึ้นแก่โควินทะภิกขุ

ครั้นแล้วพระโควินทะมองไม่เห็นหน้าผู้เคยเป็นสหายอีกต่อไป ท่านกลับเห็นหน้าอื่น ๆ แทน เห็นหน้า หลายร้อย หลายพันหน้า ลอยตาม ๆ กันมา ปรากฏขึ้นมาให้เห็นแล้วก็หายไป แล้วก็เหมือนว่าบรรดาหน้าตาเหล่านั้นจะมาอยู่ที่นั่นในเวลานาทีเดียวกัน หน้าเก่าเปลี่ยนไป แล้วหน้าใหม่ปรากฏขึ้นมา ซึ่งหน้าทุกหน้า ก็คือหน้าของสิทธารถะนั่นเอง ท่านเห็นหน้าปลา หน้าของปลาตะเพียนซึ่งอ้าปากกว้างอย่างเจ็บปวดรวดร้าวเหลือล้น เป็นปลาที่กำลังจะตาย เห็นได้ที่ตาอันผ้าฟาง ท่านเห็นหน้าทารกซึ่งเพิ่งเกิดใหม่ ๆ ตัวแดงก่ำ และมีริ้วรอยเหี่ยวอยู่ทั่วตัว กำลังจะร้องแว้ออกมา ท่านเห็นหน้าของฆาตกร เห็นผู้ร้ายใจทมิฬผู้นั้น กำลังจ้วงมีดลงยังร่างของชายคนหนึ่ง แล้วก็ในขณะระยะเดียวกันท่านเห็นอาชญากรผู้นี้คุกเข่า ถูกมัดมือทั้งสองข้าง แล้วถูกเพชฌฆาตตัดคอจนขาดดิ้นสิ้นชีพลงไป ท่านเห็นชายหญิงเนื้อตัวล่อนจ้อน ทำท่าสำแดงกามกรีฑา ท่านเห็นซากอสุภ มือกางตีนกาง ใครได้เห็นให้รู้สึกเย็นเยือก และอ้างว้าง และสลดรันทดใจท่านเห็นหัวสัตว์ชนิดต่าง ๆ มี หมูป่า จระเข้ ช้าง วัว และนกหก ท่านได้เห็นพระกฤษณะและพระอัคนี ท่านเห็นรูปร่างและหน้าตาของบรรพชิต ผู้คน และสัตว์เหล่านี้จำนวนพัน ต่างก็มีสัมพันธภาพซึ่งกันและกัน ต่างก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รัก เกลียด และทำลายซึ่งกันและกันจนมลายวายชีพลงแล้วกลายเป็นทารกเกิดขึ้นมาใหม่ แต่ละองค์ แต่ละคน แต่ละตัว มีภาวะเกิดมาแล้วต้องตาย เป็นตัวอย่างอันเต็มไปด้วยความร้อนแรงแห่งอารมณ์ อันเต็มไปด้วยความเจ็บปวดรวดร้าวแห่งสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นอนิจจัง แต่ไม่มีองค์ไหน คนใด ตัวไหน ถึงแก่ความตายไปจริง ได้แต่เปลี่ยนไปเท่านั้น แล้วจะต้องมีการเกิดใหม่อยู่เสมอ แล้วมีหน้าตาใหม่เรื่อยไป มีแต่กาลหรือเวลาเท่านั้นที่กีดกางขวางหน้าหนึ่ง กับอีกหน้าหนึ่ง ร่างกายและหน้าตาของพวกนี้หยุดยั้ง ไหลเลื่อนเคลื่อนคล้อยสืบพันธุ์ เวียนว่ายผ่านกัน และเกลือนกลืนซึ่งกันและกัน และเบื้องบนสัตว์เหล่านี้ มีอะไรบาง ๆ ไม่จริงไม่เที่ยง ดำรงอยู่ แผ่ปกคลุมอยู่เหมือนกับแผ่นกระจกบาง ๆ

หรือน้ำแข็ง เหมือน หนัง เนื้อหรือเปลือกภายนอก หรือรูป หรือหน้ากาก ที่ทำด้วยน้ำ หน้ากากนี้ก็คือดวงหน้าอันยิ้มละไมของสิทธารถะซึ่งท่านโควินทะภิกขุได้แตะอยู่ขณะนั้น แล้วท่านโควินทะมองเห็นว่ารอยยิ้มที่เหมือนหน้ากาก รอยยิ้มแห่งเอกภาพ ลอยอยู่เหนือรูปต่าง ๆ ที่คล้อยเคลื่อนเลื่อนไป รอยยิ้มนี้มีอยู่พร้อม ๆ กันในการเกิดและดับ หลาย ๆ พันหน ยิ้มของสิทธารถะนั้น ช่างละม้ายคล้ายคลึงกับขององค์ท่านโคตมพุทธะเสียเหลือเกิน คือเป็นยิ้มที่ฉายให้เห็นถึงความสงบ ละเอียดอ่อนเข้าไม่ถึงผ่านไปไม่ได้ ยิ้มที่สำแดงออกถึงความเมตตากรุณา บางขณะก็เป็นยิ้มที่ละม้ายคล้ายจะล้อเลียน เป็นยิ้มอันสำแดงออกถึงปรีชาญาณเป็นร้อยยิ้ม พันยิ้ม ที่สอดสวมรวมกัน ขณะนั้นเอง ท่านโควินทะมองเห็นด้วยลักษณะขนลุกชัน แล้วท่านโควินทะก็ตระหนักประจักษ์ด้วยดีว่า ยิ้มของพระผู้มีพระภาค ก็เป็นยิ้มแบบนี้แหละ

ท่านโควินทะไม่รู้ถึงกาลเวลาอีกต่อไป ไม่รู้ว่า การเห็นเช่นนั้นจะนานครู่เดียว หรือนานร้อยปี ไม่รู้อีกต่อไปว่ามีสิทธารถะ มีองค์ท่านโคตมพุทธะ มีอัตตา และอื่น ๆ รู้สึกเหมือนว่าต้องศรทิพย์เป็นแผลลึก ซึ่งแผลนั้นก่อให้เกิดความปีติ เกิดอาการอิ่มเอิบและบรรเจิดเฉิดฉาย ท่านโควินทะยืนอยู่นานเป็นครู่ ก้มตัวอยู่เหนือดวงหน้าอันเปี่ยมไปด้วยสันติของสิทธารถะ เป็นหน้าที่ท่านแตะอยู่เมื่อครู่ ซึ่งเพิ่งเป็นที่ตั้งของรูปทั้งหลาย แห่งปัจจุบัน และอนาคต หน้าตาของท่านโควินทะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อกระจกเงาที่ฉายสะท้อนให้เห็นรูปร้อยรูปพันรูปได้หายไป ท่านโควินทะยิ้มแย้มอย่างเป็นสุข ยิ้มอย่างนุ่มละไม ยิ้มที่เปี่ยมไปด้วยเมตตากรุณา บางครั้งก็เป็นยิ้มที่คล้ายจะล้อเลียน เช่นเดียวแบบเดียวกับยิ้มขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค

โควินทะภิกขุก้มตัวต่ำ น้ำตาซึ่งไม่สามารถจะระงับยับยั้งไว้ได้ ลามไหล่บนใบหน้าท่านรู้สึกท่วมท้นด้วยความรัก ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสุดซึ้ง ท่านก้มตัวต่ำจนเศียรจรดดินเบื้องหน้าชายผู้ซึ่งนั่งนิ่งไม่ติงไหวอยู่ที่นั่น ซึ่งรอยยิ้มของชายคนนั้น ทำให้ใจพระโควินทะสะท้อนย้อนระลึกนึกไปถึง ทุก ๆ สิ่ง ที่ท่านเคยรักใคร่ใยดีมาในชีวิตของท่าน นึกไปถึงทุก ๆ สิ่งซึ่งมีคุณค่าแล้วก็นึกถึงการสละโลก มาบำเพ็ญเป็นสมณะของท่านเอง

อวสาน

คำอธิบายท้ายเรื่อง

หันที่ข้าพเจ้าแปลวรรณกรรมเรื่อง "สิทธารถะ" ของ Hermann Hesse ประพันธกร ชาวเยอรมันผู้สูงเกียรติ โดยได้รับรางวัลโนเบิลในทางวรรณคดี อันมีชื่อเสียงแพร่แผ่ขยายไปในโลกมาแล้ว จบลง ก็บังเอิญ พลอากาศตรี หม่อมราชวงศ์ สุภยม เกษมสันต์ เพื่อนร่วมงานของข้าพเจ้า นำหนังสือสำคัญเล่มหนึ่งมาให้อ่าน พออ่านเข้าเท่านั้นข้าพเจ้าเกิดการตื่นเต้นระทึกใจใหญ่ยิ่ง หนังสือเล่มนี้สำหรับข้าพเจ้าแล้ว หาใช่เป็นหนังสือตามธรรมดาสามัญไม่ แต่หากเป็นวรรณกรรมยิ่งใหญ่สำหรับผู้ที่สนใจในแก่นธรรมของพระพุทธศาสนาของเราทีเดียว ปาฐกถาธรรมคำอธิบายของหนังสือเล่มนี้ เป็นแก่นธรรม เป็นเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนา และเป็นพุทธปรัชญาอันควรอ่าน ควรเอาใจใส่สำหรับผู้ที่ใคร่ศึกษาหาความรู้ เพื่อที่จะได้จรดจดเดินให้ถูกมรรคา ตามที่พระตถาคตได้ประทานกรุณาทรงชี้ทางวางไว้แก่เวไนยสัตว์

ความสำคัญใหญ่หลวงของหนังสือเล่มนี้ ที่ขอถือโอกาสเสนอแนะให้ท่านผู้สนใจในแก่นธรรมของพระพุทธศาสนา ได้อ่านดูรู้ข้อนิเทศ ก็โดยที่หนังสือเล่มนี้จะช่วยชี้แจงแสดงอธิบายปรัชญาแห่งพระพุทธศาสนาที่เคล้าระคนสอดใส่ไว้ใน "สิทธารถะ" อันเป็นนวนิยายสูงด้วยปรัชญา และบ่งบอกออกให้เห็นถึงเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา อันเกี่ยวกับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การระงับดับเสียซึ่งทุกข์ แล้วก็ทาง หรือมรรคา ซึ่งจะไปสู่ความรอดปลอดจากทุกข์นั้น

นวนิยายของ Hermann Hesse คือ "สิทธารถะ" เล่มนี้ วาดภาพแก่นของพระ-พุทธศาสนาแก่ผู้อ่าน ให้ตระหนักประจักษ์แจ้ง ด้วยการวางท้องเรื่อง ด้วยการกำหนดตัวละครให้คลายคลี่เคลื่อนที่ไปตามเหตุการณ์ อันนับเป็นส่วนของสังสารวัฏหลายอย่างต่าง ๆ นานา ผู้ประพันธ์ใช้วิธีอธิบายแก่นธรรม ด้วยการให้ตัวละครทำ ให้ตัวละครคิด ให้ตัวละครพูดแล้วทำการลิดรอนกรณีต่าง ๆ ไปทีละขั้น ๆ จนในที่สุด ให้เหลืออยู่แต่สองกรณี ที่ต้องการจะอธิบายไขความ คือ สังสารวัฏ และ นิพพาน

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสยืนยันในโอกาสนี้ว่า ถ้าท่านผู้อ่าน "สิทธารถะ" เล่มนี้ คนใดไม่สามารถตระหนักประจักษ์ถึงปรัชญาที่ผู้ประพันธ์มั่นหมายไว้ให้ อ่าน ดู รู้ เห็น ก็ขอได้โปรด

อ่านหนังสือสำคัญเล่มนี้ดู เพราะเป็นวรรณกรรมที่น่าตื่นเต้นระทึกใจ ให้ประโยชน์แก่ผู้ที่ใฝ่ใจใคร่รู้พุทธปรัชญา หรือแก่นพระพุทธศาสนา มากแสนมาก และหนังสือสำคัญเล่มนี้ คือ

“วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” โดย ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นปาฐกถาที่ท่านพุทธทาสภิกขุ เคยแสดงไว้ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย และนายเกรปาลซิงห์ ขันธะปุระ เจ้าของร้านพุทธพาณิช ๒๐๕/๒ ถนนราชวิถี พระนคร เป็นผู้พิมพ์ออกเผยแพร่ และพิมพ์ขึ้นที่คุรุสภาของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ ๒๐ เมษายน ๒๕๐๗

อนึ่ง หนังสือ “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” โดย ท่านพุทธทาสภิกขุ เล่มนี้ มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ติดควบคู่ไว้ตอนท้ายในเล่มเดียวกันอีกด้วย โดยให้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Toward Buddha-dharma” of Buddhadasa Bhikkhu คัดย่อและแปลขึ้น โดย นาคเสนภิกขุ สงฆ์ชาวอินเดีย ซึ่งจำพรรษาอยู่ ณ วัดเบญจมบพิตร

ใน “สิทธารถะ” บทที่ ๓ ซึ่งท่านได้อ่านมาแล้วนั้น เนื้อเรื่องแสดงถึงว่าสิทธารถะและโควินทะ ได้จาริกแสวงบุญเข้ามายังเมืองสาวัตถี แล้วได้ใช้ความพยายาม จนได้โอกาส เข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ เชตวนาราม ได้สดับฟังพระองค์ท่านทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่นั่น จนในที่สุด โควินทะเกิดศรัทธาปสาทะปลงใจเข้านอบน้อมเป็นพุทธสาวก ด้วยการปวารณาตนเข้าบรรพชาอุปสัมปทา ส่วนสิทธารถะนั้นเล่ายังคงยับยั้งชั่งใจอยู่ และได้กราบทูลอำลา พรากจากพระพุทธองค์ เดินทางจาริกต่อไป

การอธิบายปรัชญาข้อนี้ ของ Hermann Hesse ที่สอดใส่ไว้ในการกระทำของสิทธารถะนั้น ใคร่ขอยกถ้อยคำของท่านพุทธทาสภิกขุมาแสดงชี้แจงอธิบายยืนยัน เพื่อท่านผู้อ่านจะได้รู้ได้เข้าใจได้ใสสว่างอย่างกระจ่างชัดถึงเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในหนังสือ “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” ของท่านว่า “พระพุทธองค์ทรงสอนว่า อย่ารับเอามาเชื่อ หรือถือไว้ เพราะเหตุที่ได้สอนกันสืบ ๆ กันต่อมา อย่าเชื่อโดยคิดว่า เราฟังมาอย่างนี้ ๆ อย่าเชื่อโดยคาดคะเน อย่าเชื่อโดยเหตุที่เห็นครูอาจารย์ทำสืบกันมาอย่างนี้ อย่าเชื่อโดยคิดว่า สมณะผู้กล่าวนี้เป็นครูของเรา อย่าเชื่อโดยเหตุว่า ข้อความนั้นมีสมอ้างอยู่ในปิฎก ดังนี้เป็นต้น

“พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาที่กล่าวสั่งสอนให้ทุก ๆ คนเชื่อตน คือให้เห็นจริงอย่างเป็นอิสระด้วยตน แล้วมันก็เชื่อของมันเอง โดยไม่ต้องมีการสร้างความเชื่อขึ้นจากปัจจัยภายนอก”

และข้อยืนยันปรัชญาข้อนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุยังได้กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งในหนังสือของท่านเล่มเดียวกันนี้ว่า

"พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงสอนว่า ให้ยึดผู้อื่นเป็นที่พึ่ง พระองค์ทรงสอนให้ยึดตัวเองเป็นที่พึ่ง โดยบทว่า อตฺตทีปา อตฺตสรณา เป็นต้น พระองค์ตรัสว่า "ความพยายามเพื่อให้รอดพ้นนั้น เป็นสิ่งที่พวกท่านทั้งหลายจักต้องทำเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทางเท่านั้น" การยึดถือพระองค์เป็นที่พึ่ง มีความหมายเพียงในขั้นต้น ๆ สำหรับคนผู้ยังต่ำเกินไป ยังไม่สามารถเข้าใจในการยึดตัวเองเป็นที่พึ่ง และเลิกการถือที่พึ่งโดยประการทั้งปวง ในที่สุดธรรมะเปรียบเสมือน เรือ แพ ที่เป็นพาหนะการประพฤติธรรมเหมือนกับการขี่เรือไปหาฝั่งที่รอดพ้น คนที่ยังต้องพึ่งเรือ ก็คือคนที่ยังไม่ถึงฝั่งอันเป็นที่รอดพ้น ยังต้องถือที่พึ่งในเรืออยู่เพียงใดก็แปลว่า ยังหลุดออกไปสู่ความรอดพ้นไม่ได้อยู่เพียงนั้น การหลุดพ้นไปจากโลกิยธรรมอันหุ้มห่อเรา ก็เช่นเดียวกัน การถือที่พึ่ง หรือความเชื่อในบุคคลที่ยึดถือเอาเป็นที่พึ่ง ที่เฉพาะในขั้นที่ยังเป็นการท่องเที่ยว ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ในฝ่ายนี้ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้แก่สาวกทั้งปวงนั้น คือความหลุดพ้นออกไปเสียจากความผูกพันกับสิ่งใด ๆ ทั้งหมด รวมทั้งพระองค์เองด้วย รวมทั้งตัวของตัวเองด้วย มันเป็นการหลุดพ้นจากความผูกพันโดยสิ้นเชิงจริง ๆ"

แม้ว่าสิทธารถะจะเลือกจรดใดเดินตามมรรคา ด้วยตัวของตัวเอง สิทธารถะก็หาได้หมางเมินเหินห่างในพระพุทธองค์อย่างใดไม่ เพราะยังคงกล่าวยกย่องเทิดทูนพระพุทธองค์อยู่เสมอ ในฐานที่ทรงมีพระการุณยภาพทรงโปรดเวไนยสัตว์ ด้วยการบอกเล่าถึงทางสู่วิมุตติสุข ที่ทรงค้นพบ เป็นเพียงแต่ว่า สิทธารถะมีปรัชญาที่สอดคล้องต้องกันกับถ้อยคำของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ว่า

"เรากราบไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอำนาจที่มีจิตแจ่มใส มีปีติปราโมทย์ในพระองค์ เพราะได้ทรงค้นพบสิ่งอันเร้นลับ หรือพุทธธรรมดังกล่าวแล้ว เราได้ฟังธรรมที่พระองค์ทรงประกาศ พร้อมทั้งอรรถะพยัญชนะ พร้อมทั้งเหตุผลอันบริสุทธิ์ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พอที่จะให้เกิดความเชื่อขึ้นในตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อตามพระองค์ว่า ถ้าทำไปเช่นนั้นจริง ๆ ความทุกข์จะหมดไปได้ เรากราบไหว้ในชั้นนี้โดยไม่ต้องยึดถือว่า พระองค์เป็นอะไรมากไปกว่าผู้ที่ส่องประทีปให้เราเดินไปเอง และแสงสว่างแห่งดวงประทีปนั้น เราก็เห็นชัดอยู่ โดยนัยนี้ จึงไม่มีการยึดถือ ชนิดที่จะพลิกคว่ำพระองค์ลงมาเป็นเจ้าผีที่คอยอำนวยสิ่งต่าง ๆ ให้ ตามที่ผู้เซ่นไหว้เขาต้องการ ทั้งไม่ต้องยึดถือ แม้แต่เพียงว่า พระองค์จะช่วยเราหรือพาเราไป เพราะพระองค์ตรัสว่า เราจะต้องเดินไปเอง พระองค์

ส่องไฟให้เรา จุดดวงไฟชนิดเดียวกับของพระองค์ขึ้น เพื่อเราเอง ถ้าเราถือว่าดวงประทีปที่ส่องให้เราเข้าถึงพุทธธรรม เป็นอาจารย์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็แปลว่าเราเป็นพระพุทธเจ้าเอง จึงไม่มีเหตุผลอันใดที่จะยึดถือปัจจัยภายนอก หรือเข้าใจไปว่า พระพุทธองค์ทรงสอนให้กระทำดังนั้น"

นวนิยายเรื่อง "สิทธารถะ" ของ Hermann Hesse นี้ ได้กล่าวเน้นเป็นหลายหนหลายครั้ง ถึงความประหลาดความพิสดารของแม่น้ำในกลางป่า แม่น้ำพูดได้ ร้องเพลงได้ สอนได้ และทำนายทายทักได้ ในข้อนี้ข้าพเจ้าใคร่ที่จะแปลความว่า ผู้ประพันธ์มีเจตนารมณ์เพื่ออภิปรายอธิบายว่า แม่น้ำในใจกลางป่านั้นเป็นที่สงัด สงบ วิเวก ร่มเย็นอุดมด้วยบรรยากาศ อันสามารถชักชวนจูงใจให้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หรือสมถกรรมฐานได้ง่าย ได้สะดวก ได้ง่ายดายกว่าบรรยากาศในเมือง หรือในที่ที่พลุกพล่านด้วยผู้คน และอึงอลด้วยเสียงกวนอารมณ์ ถ้าท่านจะพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้ว ก็จะสังเกตเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ตั้งใจที่จะสำแดงแสดงถึงการเพ่งจิต เพ่งสมาธิ ลงตรงที่แม่น้ำในกลางป่า ของทั้งวาสุเทพ และสิทธารถะ จนในที่สุดได้ทำให้เกิดญาณเกิดปัญญาขึ้น ถึงกับพาไปสู่โพธิญาณ โดยที่ได้มีการฉายฉานออกที่ดวงหน้าจนเกิดการเปล่งปลั่ง ผ่องผุด อิ่มเอิบ และพบหนทางมีลักษณะบรรเจิดเฉิดฉันอยู่ที่หน้าผาก และมีรอยยิ้มอย่างที่พระพุทธองค์ทรายิ้ม

อนึ่ง ท่านผู้อ่านจะสังเกตเห็นจากการอ่านเรื่อง "สิทธารถะ" ว่า สิทธารถะตั้งต้นดำเนินชีวิตด้วยการติดตามสมณะเข้าป่าไป เพื่อทำการบำเพ็ญพรต เพื่อจะได้ประสบพบทางนำไปสู่ความรอดปลอดทุกข์ และนิราศร้อนมรรตยภาพ ได้โอกาสเข้าเฝ้าองค์พระตถาคต ทำการพรากจากโควินทะ ผู้เป็นเพื่อนรัก และผู้ยกย่องบูชาตน ตั้งแต่เล็กแต่น้อยมาแล้ว ก็ด้วยความปรารถนาที่จะเรียนรู้อะไรให้ชัดแจ้งแจ่มจ้า ถึงกับละเพศสมณะเข้าครองรักกับกมลา หญิงคณิกาผู้เลอโฉม และใช้ชีวิตอันฟุ้มเฟือยอลุ่ยฉุยแฉกกับกามสวามี นายวาณิชผู้มั่งคั่ง ทั้งนี้ เพื่อจะได้มาซึ่งบทเรียนใหม่ จนในที่สุดความทุกข์ระทมขมขื่นอันเกิดจากโลกีย์ ทำให้สิทธารถะเกิดปวดเศียรเวียนหัวถึงกับจะเป็นลมล้มตายมลายชีพลงไป ซึ่งทั้งนี้ทั้งนั้นก็มุ่งหมายที่จะอธิบายว่า สิทธารถะสำนึกตัวได้ขึ้นมาถึงการเปล่าเปลืองของชีวิต ถึงการที่จะทำลายอวิชชา แต่ปัญญาอันแท้จริงยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะจิตใจของสิทธารถะ ยังคงยึดติดสนิทแน่นอยู่กับบุตรที่เกิดจากกมลา อันมีอยู่ในตอนท้ายปลายของเรื่อง และการยึดเอาแม่น้ำเป็นครู และการพูดจากับแม่น้ำนั้น ก็คือการเพ่งจิตกระทำกรรมฐาน และการที่เห็นภาพต่าง ๆ ในแม่น้ำก็หาใช่อะไรอื่นไม่ คือการเห็นนิมิตต่าง ๆ จากการเพ่งจิตนั่นเอง

ครั้นพอสิทธารถะได้คิดจากตัวอย่างการสละโลกีย์ของวาสุเทพ จากการวางตนเฉย จากการอ่อนโยนนุ่มนวลอ่อนละไมของวาสุเทพ สิทธารถะก็สามารถคิดขึ้นได้ในการทำให้จิตว่าง คลายจากการยึด ในการคร่ำครวญหวนไห้ถึงบุตรได้ แล้วก็ในขณะระยะนั้นเองปัญญาก็บังเกิดขึ้นแก่สิทธารถะ ทำให้เกิดความอิ่มเอิบ และความตระการฉานฉายขึ้นที่ดวงหน้าของสิทธารถะ

ในกรณีนี้ขอถือโอกาสยกข้อยืนยันของท่านพุทธทาสภิกขุ ดังต่อไปนี้

"วิถีแห่งความรอดพ้น หรือการเข้าถึงพุทธธรรมนั้น อยู่ที่การ ละ วาง หรือคลายออกเสีย ซึ่งสิ่งที่ตนเคยยึดถือ ไม่ว่าจะเป็นการยึดถือในโลกียารมณ์ ในลัทธินิกาย หรือในตัวตนของตนเอง ความยุ่งยากทั้งสิ้น มาแต่ความยึดถือ ซึ่งมาจากความไม่รู้หรืออวิชชาอีกต่อหนึ่ง การยึดถือเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ที่รู้จักคิด ยิ่งมีความคิดนึกได้มากเพียงใด ก็ยึดถือไว้โดยแยบคายและหนักแน่นมากเพียงนั้น ความรู้จักคิดนึก ทำให้สามารถรับเอารสแปลก ๆ ของอารมณ์ทั้งหลายได้มาก เมื่อความติดในรสมีมาก ก็ยิ่งทำให้ความยึดถือเหนียวแน่นมากขึ้นตามส่วน ใน รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ทั้งหมดนั้น จิตใจของสัตว์เดรัจฉานยึดถือน้อยกว่าจิตใจของมนุษย์เป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะความคิดของสัตว์มีน้อย ได้รับรสของอารมณ์นั้น ๆ แต่เล็กน้อย ในระยะอันสั้น และเท่าที่ธรรมชาติอำนวยหรือบังคับ ไม่มีการประดิษฐ์พลิกแพลงให้เป็นที่ยั่วยวนลุ่มหลงมาก เหมือนที่มนุษย์กระทำกัน ในที่นี้ มิใช่มุ่งหมายจะเอาอย่างสัตว์ แต่มุ่งหมายให้มนุษย์ใช้คุณค่าแห่งความคิดไปในทางที่สูง สมกัน คือมีความคิดมากเพียงใด ก็จะยิ่งฉลาด ในการที่จะไม่หลงใหลมากขึ้นเพียงนั้น ให้สิ่งที่ประดิษฐ์คิดได้นั้นเป็นบ่าวของเรา แทนที่จะเป็นนายเหนือเรา คือให้สิ่งที่คิดได้นั้น ถูกใช้เป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่เรา มิใช่ให้เป็นที่หลงใหล หรือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์โศกยุ่งยากแก่เรามากขึ้น ...

"...แนวใหญ่หรือแนวทั่วไปแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม จึงได้แก่การทำลายเปลือกหุ้ม กล่าวคือ ความยึดถือ ซึ่งเมื่อลอกออกเมื่อไร ท่านจะเป็นผู้รู้สึกได้ด้วยตนเองว่า แสงแห่งพุทธธรรมได้ส่องเข้าถึงตัวท่านแล้ว ท่านได้เข้าถึงสิ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าถึง และทรงสั่งสอนให้แก่เรา อันเป็นสิ่งที่เราทุกคนจะพึงกระทำ เพื่อความเต็มรอบแห่งความเป็นมนุษย์ของเราเอง นั่นเป็นขั้นสุดของ 'พรหมจรรย์' กล่าวคือ บทเรียนอันประเสริฐของความเป็นมนุษย์ เป็นบทเรียนที่แท้จริง และจำเป็นจริง ต่อจากนั้น โลกทั้งหมดจะอยู่ในความควบคุมของท่าน ไม่มีอะไรที่เป็นปัญหายุ่งยากต่อท่าน อย่างที่เรียกว่าไม่มีความเป็นบรรพชิต ไม่มีฆราวาส ไม่มีหญิง ไม่มีชาย ไม่มีเด็ก ไม่มีผู้ใหญ่

ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกไหน ไม่มีอะไร โดยประการทั้งปวง ที่สามารถก่อความรู้สึกอันไม่สงบ อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้แก่ท่านได้ แม้แต่น้อย คงปรากฏแจ่มแจ้งอยู่แต่ลักษณะแห่ง 'สิ่ง' สิ่งหนึ่งอันเป็นสิ่งซึ่งไม่แปรผัน ไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีแต่ความยิ้มอย่างสดชื่น ไม่รู้จักโรยรา โดยไม่ต้องมีตัวผู้ยิ้ม แต่เป็น "ชีวิต" ที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยม"

ในนวนิยายเรื่อง "สิทธารถะ" นี้ มีตัวละครสำคัญที่พึงยกขึ้นกล่าว เพราะมีลักษณะพิเศษน่าสนใจอยู่ ๓ ตัว ด้วยกัน คือ สิทธารถะ โควินทะ และวาสุเทพ ทั้งสิทธารถะและโควินทะทั้งสองบุคคลนี้ เป็นพราหมณ์ เป็นผู้มีการศึกษาดี บำเพ็ญพรตและถือเพศสมณะ ส่วนวาสุเทพนั้นเป็นชาวแจวเรือจ้างในป่า ผู้ไร้การศึกษา และหาได้เป็นนักพรตไม่ แต่เป็นนักแสวงบุญ สิทธารถะนั้นฉลาดปราดเปรื่อง โควินทะนั้นค่อนข้างน้อยด้วยปัญญา ส่วนวาสุเทพนั้นเล่า ถึงแม้ว่าจะไม่มีการศึกษา แต่ก็เงียบ สงบ สุขุม ลึกซึ้ง ผู้ซึ่งปรากฏว่ามีญาณ มีปัญญา

ท้องเรื่องดำเนินไปให้เห็นในตอนจบว่า ทั้งสิทธารถะและวาสุเทพสามารถสร้างสมตนให้เกิดญาณ ให้เกิดปัญญา ในการทำลายอวิชชาขึ้นได้ จึงบรรลุถึงซึ่งภาวะสุขนิรันดร ส่วนโควินทะผู้ด้อยด้วยความเฉลียวฉลาด และทั้ง ๆ เป็นพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังไม่สามารถสร้างสมปัญญา ถึงกับตระหนักประจักษ์การรู้แจ้งเห็นจริง ดังสองบุคคลนั้นได้

ทั้งนี้ ผู้ประพันธ์ตั้งใจจะอภิปรายอธิบายว่า การเข้าถึงพุทธธรรมและการบรรลุถึงภาวะสุขนิรันดรนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้ครองเพศสมณะด้วยเสมอไป จึงจะสามารถบรรลุได้ ถ้าภิกขุรูปใด ยังไม่สามารถสร้างสมปัญญาปรีชาญาณในการทำลายอวิชชาได้แล้ว ก็นับว่ายังเข้าพุทธธรรมไม่ถึง และก็ยังไม่สามารถจะบรรลุถึงภาวะสุขนิรันดรนั้นได้ ส่วนผู้เป็นฆราวาสนั้นเล่า ถ้าผู้ใดสามารถกระทำตัวให้เกิดมีปัญญาขึ้นได้ ในอันที่จะขจัดปัดเป่าเสียซึ่งอวิชชา บรรดาฆราวาสเหล่านั้นก็สามารถเข้าถึงพุทธธรรม และบรรลุถึงซึ่งภาวะสุขนิรันดร คือนิพพานได้

ดังนี้ จึงใคร่ยกถ้อยคำของท่านพุทธทาสภิกขุมาอ้างอีกตอนหนึ่ง

"ข้าพเจ้าใคร่จะขอย้ำอีกว่า แนวปฏิปทาของบุคคลจำพวกปัญญาวิมุติ อาศัยความใคร่ครวญเป็นส่วนใหญ่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือว่า พึ่งปัญญายิ่งกว่าพึ่งสมาธิ หรือทำให้มากในปัญญายิ่งกว่าในสมาธินั่นเอง ฉะนั้น เมื่อได้ทราบเรื่องราวของสมาธิ และรู้เท่าทันในการบังคับจิตพอสมควรแล้ว ข้อสำคัญจะต้องยึดแนวปัญญา หรือการพิจารณาเป็นส่วนใหญ่สืบไป โดยนัยที่กล่าว

มาแล้วข้างต้น จะต้องพยายามเขยิบขึ้นไปยึดเอาแนวใหม่ คือแนวที่จะดำรงจิตไว้อย่างอิสระ ไม่ติดตั้งฝังรากในลัทธิหรือปรัชญาที่เคยยึดถือไว้ ชนิดที่เคยแย้งยันกันเสียงแข็ง

"การเข้าถึงพุทธธรรม ต้องการคนจริงที่บริสุทธิ์ คือมีใจเป็นอิสระ ถือความถูกความดีเป็นนิกาย ถือเอาการบรรลุมรรคผลเป็นเครื่องหมายของนิกาย หาใช่ถือเอาแบบแผนของกิริยาท่าทางและความเสกสรรอย่างอื่น ๆ ขึ้นเป็นเครื่องหมายของนิกายไม่ ฉะนั้น ในขั้นต้น จะต้องขจัดปัดเป่าความรู้สึกที่ยึดถือ ด้วยอำนาจทิฏฐิมานะเช่นนี้ให้หมดไปเสียชั้นหนึ่งก่อน กล้ายอมเสียสละ ไม่กลัวหรือละอายว่า ตนเคยยืนยันทิฏฐิหรือความเห็นเช่นนี้ บัดนี้ทำไมมาละเสีย ทั้งนี้ โดยหวังผลที่จะชำระจิตให้หมดจด จากโสโครกแห่งการหลงยึดถือ จิตจะเป็นสมาธิได้ง่าย หรือเป็นเอง ในทันทีที่จิตหมดจดจากฝ้าอันสกปรกเหล่านี้ จะรักษาสมาธิภาวะของจิตไว้ได้โดยง่ายดาย ทั้งอาจดำเนินไปโดยแจ่มใสจริง ๆ ตนจะต้องยิ้มอย่างสดชื่น ในเมื่อเหลียวย้อนกลับไปดูทิฏฐิโสโครกที่ตนผ่านมาแล้วทุกครั้ง

"การถอนความยึดถือติดแน่นในลัทธิและนิกายนั้น ย่อมหมายถึงการไม่ยึดถือในบุคคลหรือวัตถุภายนอกอื่น ๆ ด้วย

"ถึงแม้ว่าบุคคลที่ตนยึดถือนั้นจะเป็นพระอรหันต์จริง ๆ ก็ตาม การยึดถือนั้นก็ยังไม่มีประโยชน์อันใด เพราะว่าตนจะรู้จักพระอรหันต์ไม่ได้ เว้นแต่ตนเป็นพระอรหันต์เองมาแล้ว การยึดถือของตน จึงยึดไม่ถูกองค์พระอรหันต์ แต่ไปยึดถูกทิฏฐิที่โง่เขลา หรืออ่อนแอ อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าเท่านั้น หรืออย่างดีที่สุด ก็ไปยึดเข้าที่เปลือกกายของพระอรหันต์ จะมีประโยชน์บ้างบางอย่าง ก็แต่ในขั้นศีลธรรม แต่เป็นของมืดมัวสำหรับความหลุดพ้นของจิต เพราะฉะนั้น จึงต้องพยายามที่จะให้เห็นธรรม หรือองค์พระอรหันต์ที่แท้จริง แทนการพยายามที่จะยึดถือผู้นั้นผู้นี้ว่าเป็นพระอรหันต์"

และอีกตอนหนึ่ง ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า

"นิพพานเป็นความไม่ติดในสิ่งทั้งปวง พุทธธรรมจะปรากฏเฉพาะแก่จิตที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรผูกมัด หรือย้อมติด เช่นถูกย้อมติดด้วยความเชื่อมั่นนี้ เป็นต้น การทำลายเปลือกหุ้มในขั้นนี้มีอุดมคติอยู่ที่ว่า ต้องให้จิตใจเป็นอิสระของตัวมันเอง ให้ปรีชาญาณแผ่ไปได้โดยรอบตัว ไม่มีอะไรจำกัดขัดขวาง ให้ตัวเองเป็นของตัวเอง มิใช่ของความติดมั่นยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง"

ในสุดท้ายนี้ ขอถือโอกาสชี้แจงว่า การที่นำเอาถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถาธิบายในหนังสือของท่านพุทธทาสภิกขุมาเสนอท่านนั้น ก็ด้วยความประสงค์ปรารถนา ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อที่จะเสนอแนะวรรณกรรมดีมีคุณค่าเล่มนี้ ให้ท่านผู้สนใจในพระพุทธศาสนาและพุทธธรรมได้จับอ่าน จะได้ตระหนักประจักษ์ถึงแก่นพุทธธรรมหรือปรัชญา หรือ เนื้อแท้แห่งพระพุทธศาสนาของเรา และ

๒. เพื่อที่จะใช้คำกล่าวคำอธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุในหนังสือเล่มนี้ของท่าน เป็นเครื่องช่วยอธิบายปรัชญาอันสอดแทรก ใส่ไว้ ในตัวละครในเรื่อง "สิทธารถะ" ให้ท่านผู้อ่านที่ยังเคลือบแคลงสงสัยไม่เข้าใจ ได้เข้าใจความคลี่คลายของเรื่อง ของตัวละคร ได้อย่างทั่วถ้วนกระบวนความ จะได้รับรสเต็มที่ตามที่ผู้ประพันธ์มีเจตนารมณ์ไว้

ผู้แปล

๑ ตุลาคม ๒๕๐๙